

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

**ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ
У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ
V**

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК

НОВИ САД, 2016

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

V

Тематски зборник

Нови Сад, 2016

JEZIЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ V
JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU V
LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS ET DANS L'ESPACE V
LANGUAGES AND CULTURES IN TIME AND SPACE V
ЈАЗИКИ И КУЛТУРИ У ЧАСУ И ПРОСТОРУ V
ЈАЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ V
JAZYKY A KULTÚRY V PRIESTORE A ČASE V
LINGUE E CULTURE NEL TEMPO E NELLO SPAZIO V
LENGUAS Y CULTURAS EN TIEMPO Y ESPACIO V
LIMBI ȘI CULTURI ÎN TIMP ȘI SPAȚIU V
NYELVEK ÉS KULTÚRÁK IDŐBEN ÉS TÉRBEN V

Уреднице	Проф. др Снежана Гудурић Проф. др Марија Стефановић
Издавач Суиздавач	УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ Кримел, Будисава
За издавача За суиздавача	Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш Душан Тури
Академски одбор:	Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш Проф. др Снежана Гудурић Проф. др Твртко Прћић Проф. др Владислава Гордић Петковић Проф. др Едита Андрић Проф. др Драгана Дробњак Доц. др Јагода Гранић Проф. др Октавија Неделку Проф. др Давиде Астори Проф. др Жан-Пол Мејер Проф. др Михај Радан Проф. др Виторио Дел'Аквила Проф. др Ђорђе Раца Проф. др Надежда Силашки Проф. др Веран Станојевић Проф. др Игор Лакић Проф. др Сабина Халупка Решетар Проф. др Биљана Радић Бојанић Доц. др Ксенија Шуловић
Рецензенти:	Проф. др Ђорђијана Лунгу Бадја, Западни универзитет у Темишвару, Румунија Проф. др Чедомир Стојменовић, Универзитет Св. Кирил и Методиј у Скопљу, Македонија Проф. др Драган Коковић, Универзитет у Новом Саду, Србија
Штампа:	КриМел, Будисава

ISBN 978-86-6065-374-3

У Зборнику су штампани изабрани радови изложени на конференцији *Језици и културе у времену и простору 5*, одржаној на Филозофском факултету у Новом Саду 31.10.2015. у оквиру истоименог Пројекта Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије бр. 178002.

Рецензенти појединачних радова:

Georgeta Rața (BUASVM, Темишвар, Румунија), Михај Н. Радан (Западни универзитет у Темишвару, Румунија), Davide Astori (Универзитет у Парми, Италија), Octavia Nedelku (Универзитет у Букурешту, Румунија), Adriana Stoichitoiu Ichim (Универзитет у Букурешту, Румунија), Лидија Чолевић (Универзитет у Букурешту, Румунија), Ksenija Djordjevic Léonard (Универзитет Пол-Валери, Монпелје, Француска), Весна Килибарда (Универзитет Црне Горе, Црна Гора), Игор Лакић (Универзитет Црне Горе), Биљана Сикимић (Балканолошки институт САНУ, Београд), Мира Трајкова (Универзитет Св. Кирил и Методиј у Скопљу), Далибор Солдатић (Универзитет у Београду), Душка Кликовац (Универзитет у Београду), Јелена Филиповић (Универзитет у Београду), Ана Вујовић (Универзитет у Београду), Ана Елаковић-Ненадовић (Универзитет у Београду), Катарина Митровић (Универзитет у Београду), Зорка Кашић (Универзитет у Београду), Весна Половина (Универзитет у Београду), Гордана Терић (Универзитет у Београду), Жељко Ђурић (Универзитет у Београду), Анете Ђуровић (Универзитет у Београду), Надежда Силашки (Универзитет у Београду), Татјана Ђуровић (Универзитет у Београду), Јулијана Вучо (Универзитет у Београду), Оливера Дурбаба (Универзитет у Београду), Татјана Самарџија-Грек (Универзитет у Београду), Предраг Мутавцић (Универзитет у Београду), Веран Станојевић (Универзитет у Београду), Весна Цакелић (Универзитет у Београду), Јелена Костић-Томовић (Универзитет у Београду), Милица Винавер Ковић (Универзитет у Београду), Минерва Трајловић-Кондан (Универзитет у Београду), Станислав Станковић (Институт за српски језик САНУ, Београд), Радивоје Младеновић (Универзитет у Крагујевцу), Анђелка Пејовић (Универзитет у Крагујевцу), Тијана Ашић (Универзитет у Крагујевцу), Слободанка Китић (Државни универзитет у Новом Пазару), Весна Лопичић (Универзитет у Нишу), Владимир Јовановић (Универзитет у Нишу), Татјана Пауновић (Универзитет у Нишу), Биљана Мишић-Илић (Универзитет у Нишу), Марина Јањић (Универзитет у Нишу), Милена Костић (Универзитет у Нишу), Селена Станковић (Универзитет у Нишу), Нермин Вучељ (Универзитет у Нишу), Вера Васић (Универзитет у Новом Саду), Свенка Савић (Универзитет у Новом Саду), Твртко Прћић (Универзитет у Новом Саду), Дубравка Валић Недељковић (Универзитет у Новом Саду), Владислава Гордић Петковић (Универзитет у Новом Саду), Едита Андрић (Универзитет у Новом Саду), Љиљана Недељков (Универзитет у Новом Саду), Душанка Звекић Душановић (Универзитет у Новом Саду), Марија Стефановић (Универзитет у Новом Саду), Весна Крчмар (Универзитет у Новом Саду), Зоран Пауновић (Универзитет у Београду и Универзитет у Новом Саду), Маја Марковић (Универзитет у Новом Саду), Ивана Ђурић Пауновић (Универзитет у Новом Саду), Николина Зобеница (Универзитет у Новом Саду), Диана Поповић (Универзитет у Новом Саду), Олга Панић Кавгић (Универзитет у Новом Саду), Александар Кавгић (Универзитет у Новом Саду), Соња Филиповић Ковачевић (Универзитет у Новом Саду), Кристина Драговић (Универзитет у Новом Саду), Драгана Дробњак (Универзитет у Новом Саду), Миливој Алановић (Универзитет у Новом Саду), Ксенија Шуловић (Универзитет у Новом Саду), Кристијан Екер (Универзитет у Новом Саду). Татјана Ђурин (Универзитет у Новом Саду), Љубица Влаховић (Универзитет у Новом Саду), Дојчил Војводић (Универзитет у Новом Саду), Биљана Радић Бојанић (Универзитет у Новом Саду), Жарко Бошњакковић (Универзитет у Новом Саду), Мирослав Дудок (Универзитет у Новом Саду), Драгиња Рамадански (Универзитет у Новом Саду), Сабина Халупка Решетар (Универзитет у Новом Саду), Ана Халас (Универзитет у Новом Саду), Данијела Прошић-Сантовац (Универзитет у Новом Саду), Вирђинија Поповић (Универзитет у Новом Саду), Борис Стојковски (Универзитет у Новом Саду), Мирјана Стефановић (Универзитет у Новом Саду), Бојана Стојановић Пантовић

(Универзитет у Новом Саду), Владимир Гвозден (Универзитет у Новом Саду), Тамара Валчић-Булић (Универзитет у Новом Саду), Ифигенија Радуловић (Универзитет у Новом Саду), Снежана Вукадиновић, (Универзитет у Новом Саду), Ђура Харди (Универзитет у Новом Саду), Мира Милић, (Универзитет у Новом Саду), Александра Смирнов-Бркић, (Универзитет у Новом Саду), Драгана Поповић (Универзитет у Новом Саду), Душанка Вујовић (Универзитет у Новом Саду), Милан Ајџановић (Универзитет у Новом Саду), Наташа Ајџановић (Универзитет у Новом Саду), Јасмина Дражић (Универзитет у Новом Саду), Сања Кример-Габоровић (Универзитет у Новом Саду), Борислава Ераковић (Универзитет у Новом Саду), Марина Курешевић (Универзитет у Новом Саду), Ана Марић (Универзитет у Новом Саду), Жељко Милановић (Универзитет у Новом Саду), Наташа Миливојевић (Универзитет у Новом Саду, Владислава Ружић (Универзитет у Новом Саду), Софија Кошничар (Универзитет у Новом Саду), Гордана Штасни (Универзитет у Новом Саду), Светлана Томин (Универзитет у Новом Саду), Мирослав Дудок (Универзитет у Новом Саду), Гордана Ристић (Универзитет у Новом Саду), Александра Изгарјан (Универзитет у Новом Саду), Радмила Бодрич (Универзитет у Новом Саду), Живко Поповић (Универзитет у Новом Саду).

ПРЕДГОВОР

Тематски зборник *Језици и културе у времену и простору V* доноси радове са више универзитета и научних института из Србије, Румуније, Босне и Херцеговине, Хрватске и Македоније у којима се са различитих аспеката – дијахроног и синхроног, компаративног и контрастивног, теоријског и примењеног, осветљавају питања европских језика, књижевности и култура, ентитета који се у данашње време све брже мењају, али који ипак у тим променама успевају да очувају своју препознатљивост и своје особености. И баш те особености, по којима се разликујемо једни од других, али које долазе до изражаја управо у поређењу са другима, представљају увек нови изазов за истраживаче и непресушни извор инспирације за уметнике, чија су дела анализирана у више радова.

Радови у Зборнику груписани су у поглавља на основу тематике којом се аутори баве и којих има укупно девет: *Језик, култура, традиција, Књижевне теме, Традуктологија, Лексикологија и лексикографија, Језици у контакту, Контрастивна анализа, Методика наставе страних језика, Једнојезичка истраживања и Социolingвистика и језичка политика*.

У поглављу *Језик, култура, традиција*, кроз седам радова, аутори се баве различитим аспектима лингвокултуролошких, етнолингвистичких и књижевно-културолошких датости: Едита Андрић анализира фразеолошке изразе са одредницом *kenyer* у мађарском и *хлеб* у српском језику, Александра Блатешић упоређује етнониме *Turco* и *Турчин* у италијанској и српској фразеологији и паремиологији, док Лаура Спариосу тражи сличности и разлике у изразима са одредницом *рука* у румунском и српском језику. Метафоричком и метонимијском концептуализацијом лексема *новац* баве се Татјана Ђуровић и Надежда Силашки, док Младен Ћирић проучава метонимијску концептуализацију речи *време* у српском и шпанском језику. О начину живота и културном наслеђу арумунске/цинцарске заједнице на размеђу српских, македонских и румунских утицаја, кроз призму рада арумунског књижевника Николаја Бацарије, говоре Ивана Јањић и Вирђинија Поповић, а Михај Радан и Миљана-Радмила Ускату доносе текст о пастирској терминологији Карашевака, Срба католичке вероисповести који насељавају шест села у области Карашево у Румунији.

У поглављу *Књижевне теме*, кроз девет радова, дата су нека нова тумачења познатих књижевних дела, направљено је неколико паралела између српских и страних писаца а показано је и како се кроз разне књижевне форме и родове на најбољи начин могу укрстити интеркултуралност и свест о сопственом идентиту. Тако Франо Вранчић на нови начин сагледава поему *Сатир* Виктора Игоа, Ана Митревска Брехтову *Мајку Храброст*, а Снежана Петрова нуди нови поглед на просторно-временска начела драмске композиције у првим француским класичним трагедијама. Ева Толди се бави неистраженим сегментима мађарске књижевности у Војводини педесетих година прошлог века, а Николина Зобеница појмовима колективног и културног памћења и њиховог односа према индивидуалном памћењу кроз анализу *Дијалога Србина и Немца на Дунаву*. Књижевним паралелама између српске и англофоне савремене прозе, односно фикцијским одразима искуства у овом књижевном жанру на два говорна подручја бави се Владислава Гордић Петковић, док Ана Сентов анализира српске и британске песнике Великог рата, приказујући њихов пут од заносног идеализма до болног губитка илузија. Наталија Лудошки и Бојана Ковачевић Петровић доносе текст о поетикама двеју великих песникања, Чилеанке Габријеле Мистрал и Српкиње Десанке Максимовић, указујући на бројне биографске и стваралачке сличности између њих, а Бојана Ковачевић Петровић упознаје читаоце са присуством европске баштине у делима

мексичког писца Карлоса Фуентеса, односно са његовим надахнутим описима Диоклецијанове палате у Сплиту.

Треће поглавље посвећено је традуктологији и у њему се кроз два рада анализирају два аспекта преводилачких задатака: Александра Кардош говори о адаптацији са енглеског језика на српски имена јунака у Дизнијевим дугометражним цртаним филмовима, а Звездана Симић анализира средњевисоконемачке фразеологизме у *Песми о Нибелунзима* и њихове преводне еквиваленте у преводу Ивана Пудића.

У поглављу насловљеном *Лексикологија и лексикографија*, пет аутора из различитих углова истражују поједине проблеме из области лексикологије и лексикографије: Анита Кузманоска показује до које мере се дефиниције једног термина, еуфемизма, могу разликовати у речницима француског језика, Ана Марић усмерава своју пажњу на лексикографску обраду говора Старе Пазове у неколиким сачуваним рукописним речницима, који буде подједнаку пажњу лингвиста, историчара и етнографа, Твртко Прћић у свом раду поставља темељна теоријска и практична начела савремене српске лексикографије, док се Ана Халас бави критичком анализом илустративних примера у општим речницима српског језика. У раду који заокружује ово поглавље, Јоана Хади-Лега Христоска указује на проблеме који се јављају у транскрипцији француских имена на македонски језик, нудећи при томе и одговарајућа решења за сваки од уочених проблема.

У оквиру поглавља *Језици у контакту*, аутори четири текста баве се различитим аспектима језичког позајмљивања и језичких контаката: Снежана Гудурић анализира псеудоанглицизме у француском и српском језику и нуди модел једне опште типологије и класификације ових лексема, док Мира Милић и Татјана Глушац, ослањајући се на примере из часописа *Fitness Management International*, указују на језичке неправилности у текстовима спортских гласила на српском језику, и то како на оне настале под утицајем енглеског језика, тако и на оне друге које су последица недовољног познавања стандарда у српском. Зоран Николовски анализира употребу енглеских позајмљеница у француском језику економије и финансија дајући еквиваленте ових лексема у македонском, а Марија Савић приказује, анализира и класификује творбене принципе у грађењу псеудоанглицизама у српском језику.

Питања из области семантике и творбе речи двају или више посматраних језика предмет су истраживања у седам радова представљених у поглављу *Контрастивна анализа*. Појаве у енглеском језику у поређењу са другим језицима (са српским, бугарским и немачким) анализирале су у четири рада посвећена лексичкој и синтаксичкој семантици и деривацији. Владимир Ж. Јовановић испитује морфофонолошко проширење основе у деривацији енглеског, српског и бугарског језика, Предраг Новаков посматра перфективност и имперфективност енглеских и српских глагола у вези са теличношћу, а лексичко поље глагола ходања у енглеском језику предмет је истраживања Каролине Лукач, која се бави утврђивањем семантичке структуре ових глагола и њихових еквивалената у српском језику. Виолета Стојичић и Николета Момчиловић истражују семантичку прозодију у колокацијама које образују енглески и немачки глаголи у неутралном значењу, Веран Станојевић и Љубица Ђурић баве се именичком и реченичном генеричношћу у француском и српском језику, док се Марина Голуб бави питањем положаја адноминалних придева унутар номиналне синтагме у латинском и грчком језику. И словенски језици су у фокусу истраживача чији рад је представљен у овом поглављу, јер се Милорад Миљаковић бави творбеним моделима новијих, у речницима нерегистрованих глагола типа *лајковати*, *твитовати* и сл.

Осам радова посвећених методици наставе енглеског, француског и грчког језика груписано је у поглављу *Методика наставе страних језика*. Овде су представљени резултати трију истраживања која се баве утицајем ставова и стратегија оних који страни језик уче на пости-

зање резултата: Татјана Глушац и Весна Пилиповић пишу о стратегијама учења коју примењују успешни ученици страних језика, Јагода Топалов и Биљана Радић – Бојанић испитују утицај колаборативне стратегијске методе наставе читања на страном језику на афективна стања студената, а Диана Продановић Станкић анализира однос између очекивања студената англистике у вези са планираним исходима наставе са једне стране, и ставова које они имају у вези са стратегијама учења које примењују, са друге стране. Јулијана Вучо и Данијела Манић приказују један од пројеката које су покренуле европске институције са циљем да се унапреди настава страних језика и развија свест о језичкој и културној различитости, али и о неопходности узајамног разумевања. Ауторке критички разматрају интеркултурне вредности пројектних задатака који морају бити културолошки прилагођени и примењиви у образовном и културном контексту сваке земље и који захтевају не само лингвистичка већ и посебна информационо-технолошка знања наставника. О значају информационих система у настави страних језика говори и Зоран Ристовић, указујући на вишеструке могућности и недвосмислене предности електронских корпуса било да је реч о настави страног језика или о различитим врстама језичких анализа. Рад Војкана Стојичића и Предрага Мутавића посвећен је питању перманентног усавршавања наставника страних језика (у овом случају новогрчког). У раду се указује на увек актуелну потребу за сталним иновацијама програма, што је неопходно за постизање оптималних резултата у настави усклађеној са потребама савременог друштва. Наташа Радусин-Бардић прати развој односа према језичкој варијацији у различитим периодима изучавања наставе француског као страног језика на примеру упитних облика директног тоталног питања. Соња Филиповић-Ковачевић, примењујући когнитивнолингвистички приступ идиомима, пише о педагошким импликацијама њихове мотивисаности и предлаже модел за подучавање идиома у којем се објашњава когнитивна мотивацију, при чему указује на културолошке сличности и различитости између матерњег и страног језика. Рамона Малита открива нове могућности дидактичке експлоатације романа Жила Верна *Пут око света за 80 дана*, показујући да се из овог својеврсног «енциклопедијског путовања», могу усвојити не само знања везана за француски језик, већ и она везана за религију и митологију, географију, саобраћај и навигацију, психологију, историју, математику и физику, уз стално подсећање на опште људске и културне вредности, као и на неопходност познавања и поштовања природе.

Поглавље *Једнојезичка истраживања* доноси три рада који се баве питањима синтаксе и то два са теоријског и један са практичног аспекта. Две ауторке, свака из свог угла, осветљавају два сегмента из синтаксе француског језика: Соња Бербински анализира вредности везника „*ou*“ и дефинише његово место у организацији дискурса у француском језику, док Лејла Текешиновић истражује пропорционални узрок, тј. језичке структуре у којима се манифестује спој узрочног и поредбеног значења. Маја Ивановић и Зорка Кашић баве се питањем употребе српских реченица са зависним клаузама у писаном изразу седмогодишњака у контексту истраживања њихове синтаксичке зрелости, што овај рад ставља на границу између примењене лингвистике и примењене психологије.

Аутори радови представљених у поглављу *Социolingвистика и језичка политика* баве се широким дијапазоном питања која су у вези са односима између појединца или (углавном) мањинских група и заједница у којима живе. Два рада посвећена су језичкој политици: у једном се она посматра из угла језичког лидерства заснованог на хетерархији (рад Јелене Филиповић), а у другом раду, чији аутор је Михало Фејса, на примеру нормирања варијанти русинског језика прате се утицаји који су на њега вршени у различитим периодима историје европских земаља у којима Русини живе. Наративи припадника мањинских група представљени су у оквиру двају истраживања: рад Габи Абрамац посвећен је испитивању мотивације за учење јидиша код припадника различитих народа, а Иван Власенко доноси наративе хомосексуалаца оболелих од ХИВ-а. Уређивачка политика медија мањинске заједнице Срба у Хрватској предмет је рада Дубравке

Валић Недељковић, док Сања Лазаревић Радак представља ставове психоаналитички усмерене критике филмова о Балкану, на који се гледа као на другачији („неевропски“) део Европе.

Све радове у овом Зборнику повезује једна танана, али веома чврста нит, а то је тежња да се уоче, објасне и сачувају индивидуалност и разноликост које у савременом свету треба да подстакну боље разумевање не само туђег, него и свог сопственог културног и језичког наслеђа. Стога *Језици и културе у времену и простору V* настављају причу започету у претходним зборницима, причу о свеопштем језичком и културном прожимању које доприноси богаћењу сваког појединца вредностима оног другог, чувајући при томе језички и културни идентитет сваког од нас.

У Новом Саду, децембра 2015.

Снежана Гудурић
Марија Стефановић

САДРЖАЈ

Предговор	5
 I ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА	13
EDITA ANDRIĆ, Frazeološke jedinice sa odrednicom <i>kenyér</i> u mađarskom i <i>hleb</i> u srpskom jeziku	15
АЛЕКСАНДРА БЛАТЕШИЋ, Компарација етнонима „Turco“ и „Турчин“ у италијанској и српској фразеологији и паремиологији	27
ТАТЈАНА ЂУРОВИЋ – НАДЕЖДА СИЛАШКИ, <i>Is your money mad, barren or smart?</i> – Metaphorical and metonymical expressions with <i>money</i> in English	37
IVANA JANJIĆ – VIRĐINIJA POPOVIĆ, Delo Nikolaja Bacarije, na raskršću između dveju kultura	47
МИХАЈ Н. РАДАН – МИЉАНА-РАДМИЛА УСКАТУ, Карашевска пастирска терминологија (са посебним освртом на страни утицај у њој)	55
LAURA SPĂRIOSU, Expresii cu lexemul <i>mână</i> în limba română și limba sârbă	67
MLADEN ĆIRIĆ, Metonimijska konceptualizacija <i>vremena</i> u srpskom i španskom jeziku	75
 II КЊИЖЕВНЕ ТЕМЕ	85
FRANO VRANČIĆ, Dualnost i metamorfoze fauna u poemi <i>Satir (Le Satyre)</i> Victora Hugoа	87
VLADISLAVA GORDIĆ PETKOVIĆ, Fikcijski odrazi iskustva u savremenoj srpskoj i anglofonoj prozi	97
NIKOLINA ZOBENICA, Sećanje u <i>Dijalogu Srbina i Nemca na Dunavu</i>	109
BOJANA KOVAČEVIĆ PETROVIĆ, Dioklecijanова palata u romanu <i>Terra Nostra</i> i noveli <i>Rodendan</i> Karlosa Fuentesа	125
NATALIJA LUDOŠKI - BOJANA KOVAČEVIĆ PETROVIĆ, Ukrštene poetike Gabrijele Mistral i Desanke Maksimović	137
АНА МИТРЕВСКИ, Брехтова <i>Мајка Храброст</i> у времену и простору	149
SNEŽANA PETROVA, Les premieres tragedies classiques françaises. Les principes spatio-temporels dans la composition dramatique	155
ANA SENTOV, Srpski i britanski pesnici Velikog rata: od idealizma do gubitka iluzija	165
EVA TODI, Poetika preokreta	179

III ТРАДУКТОЛОГИЈА	189
ALEKSANDRA KARDOŠ, Adaptacija sa engleskog jezika na srpski imena junaka u Diznjevим dugometražним crtanim filmovima	191
ZVEZDANA SIMIĆ, Srednjevisekonemački frazeologizmi u <i>Pesmi o Nibelunzima</i> i њихови ekvivalenti u prevodu Ivana Pudića	199
IV ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ЛЕКСИКОГРАФИЈА	209
ANITA KUZMANOSKA, Comment définir un euphémisme dans la langue française ?	211
ANA MARIĆ, Lexikografské spracovanie slovenského nárečia Starej Pazovy.....	221
TVRTKO PRČIĆ, Kakva nam domaća leksikografija treba u 21. veku.....	231
АНА ХАЛАС, Примена илустративних примера у општим речницима српског језика: критичка анализа	253
ЈОАНА ХАЦИ-ЛЕГА ХРИСТОСКА, Транскрипција на француските имиња во македонскиот јазик	267
V ЈЕЗИЦИ У КОНТАКТУ	277
SNEŽANA GUDURIĆ, Pseudoanglicizmi u francuskom i srpskom jeziku: tipovi i klasifikacija	279
MIRA MILIĆ – TATJANA GLUŠAČ, Jezičke nepravilnosti u tekstovima sportskih glasila na srpskom jeziku na primeru časopisa <i>Fitness Management International</i>	291
ZORAN NIKOLOVSKI, Les emprunts lexicaux anglais en français dans l'économie et les finances et leurs équivalents en macédonien	305
МАРИЈА САВИЋ, Творбени принципи у грађењу псеудоанглицизама у српском језику	317
VI КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА	331
МАРИНА ГОЛУБ, Положај адноминалних придева у латинском и грчком – контрастивна анализа	333
VLADIMIR Ž. JOVANOVIĆ, Morfofonološko proširenje osnove u derivaciji engleskog, srpskog i bugarskog jezika	343
КАРОЛИНА ЛУКАЧ, Лексичко поље глагола ходања у енглеском језику и њихово превођење на српски.....	361
МАЈА MARKOVIĆ - BOJANA JAKOVLJEVIĆ, The acquisition of temporal characteristics of English diphthongs by native speakers of Serbian.....	377
МИЛОРАД МИЉАКОВИЋ, Творбени модели нерегистрованих глаголских лексема типа <i>лајковати, твитовати</i> и сл. у српском, руском и другим словенским језицима.....	387
PREDRAG NOVAKOV, Teličnost i perfektivnost u engleskom i srpskom jeziku.....	395
VERAN STANOJEVIĆ – LJUBICA ĐURIĆ, Generičke rečenice u srpskom u poređenju sa francuskim	407

VIOLETA STOJČIĆ - NIKOLETA MOMČILOVIĆ, Semantic prosody in verbal collocations in English and German	417
VII METODIKA НАСТАВЕ СТРАНИХ ЈЕЗИКА	427
JULIJANA VUČO – DANIJELA MANIĆ, O interkulturnim vrednostima projektnih zadataka – primer PETALL projekta.....	429
TATJANA GLUŠAČ - VESNA PILIPOVIĆ, Good language learners and the use of learning strategies in their EFL learning.....	437
RAMONA MALITA, « Le tour du monde en quatre-vingt jours » : approches didactiques du texte littéraire dans des activités périscolaires	449
DIANA PRODANOVIĆ STANKIĆ, Higher education students' attitudes to learning and learning outcomes in the EFL classroom.....	459
НАТАША РАДУСИН-БАРДИЋ, Облици директног тоталног питања у методама за учење француског као страног језика	471
ZORAN RISTOVIĆ, Concordances in second language acquisition: corpus-based approach to morphology and syntax.....	483
ВОЈКАН СТОЈЧИЋ – ПРЕДРАГ МУТАВИЋ, Перманентно усавршавање наставника грчког језика као страног – изазови и потребе	497
JAGODA TOPALOV – BILJANA RADIĆ-BOJANIĆ, Collaborative strategic reading instruction as a determinant of developed affective variables	507
SONJA FILIPOVIĆ-KOVAČEVIĆ, Motivation of idioms and pedagogical implications.....	519
VIII ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА	531
SONIA BERBINSKI, <i>OU</i> – un connecteur qui fait le jeu de l'antonymie discursive.....	533
MAJA P. IVANOVIĆ - ZORKA KAŠIĆ, O upotrebi rečenica sa zavisnim klauzama u pisanom izrazu sedmogodišnjaka	545
LEJLA TEKEŠINOVIĆ, Proporcionalni uzrok u francuskom jeziku.....	557
IX СОЦИОЛИНГВИСТИКА И ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА.....	569
GABI ABRAMAC, Jezične biografije učenika jidiša.....	571
DUBRAVKA VALIĆ NEDELJKOVIĆ, Uređivačka politika medija na jezicima manjina – može li i drugačije? Studija slučaja „Novosti samostalnog srpskog tjednika“ Srpskog narodnog vijeća u Hrvatskoj	581
IVAN VLASENKO, Krankheitsnarrative zu HIV/AIDS	591
SANJA LAZAREVIĆ RADAČ, Psihoanalitička teorija filma i diskurs o Balkanu	605
МИХАЈЛО ФЕЈСА, Русински језик и његове варијанте	613
JELENA FILIPOVIĆ, Lingvistika i teorija kompleksnosti: jezičko liderstvo kao integralni deo jezičke politike i planiranja u 21. veku	623

I

ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА

EDITA ANDRIĆ

FRAZEOLŠKE JEDINICE SA ODREDNICOM *KENYÉR* U MAĐARSKOM I *HLEB* U SRPSKOM JEZIKU*

U radu se analiziraju frazeološke jedinice sa odrednicama koje i u mađarskom i u srpskom jeziku označavaju hleb, jednu od osnovnih životnih namirnica na ovom podneblju. Mađari i Srbi su i geneološki i kulturološki dosta različiti, ali zahvaljujući suživotu od preko hiljadu godina imaju i velik broj zajedničkih crta. Iskustvo i mudrost naroda se vekovima taložila u izrekama, izrazima, poslovicama, te je cilj ovog rada da na segmentu frazeoloških izraza vezanih za lekseme *kenyér*, odnosno *hleb*, ukaže na to u kojoj meri se sličnosti i razlike manifestuju na jezičkom planu.

Ključne reči: hleb, frazeološki izrazi, paremija, mađarski jezik, srpski jezik

1. UVOD

Noviji trendovi u lingvistici okreću se što kompleksnijem opisu leksema u okviru određenog jezika (npr. u okviru kognitivnosemantičkih, asocijativnih, psiholingvističkih, neurolingvističkih istraživanja vezanih za mentalni leksikon). S druge strane, tradicionalni enciklopedijski rečnici takođe nastaju (i) na osnovu razgovornog jezika, beležeći značenja u kojima se pojedine reči koriste, pri čemu se u obzir osim primarne semantike uzimaju i sekundarna i situativna značenja. Tako zavedene odrednice, međutim, postaju nepromenljive, ostavljajući svedočanstvo o trenutnom činjeničnom stanju, dok se živ jezik i dalje razvija. Ipak, prinuđeni smo da se dugi niz godina oslanjamo prvenstveno na taj statički leksikon, jer unošenje novih saznanja do kojih se dolazi zahteva, bar za sada, dugotrajniji proces. Slično je i sa frazeološkim izrazima: oni su odraz čovekovih zapažanja, iskustava, ali su to ujedno i svojevrstne pouke, taložene polako, kristalizovane kroz vreme, okamenjene kao bezvremene istine do kojih određena kulturnojezička zajednica dolazi vekovima. Neki od njih su uvek aktuelni, druge je pregazilo vreme, a ima i onih koji se retko koriste ili se pak pojavljuju s vremena na vreme. Njihova semantika i upotreba pretežno se vezuju za semantičko jezgro leksema koje dominiraju u izrazu, na šta se nadovezuju metaforičke poruke kao iskustvene konstatacije. Ipak, iako veliki jednojezični rečnici sadrže i frazeološke izraze, što nam u velikoj meri pomaže prilikom njihovog tumačenja, za dublju analizu najkorisniji su frazeološki rečnici.

Tema ovog rada je kontrastivna analiza frazeoloških jedinica sa odrednicom čije primarno značenje u obe kulture predstavlja jednu od osnovnih životnih namirnica – hleb. Korpus analize je ekscerpiran iz frazeoloških rečnika, kao i iz enciklopedijskih rečnika mađarskog (FORGÁCS, BÁRDOSI, LITOVKINA, O NAGY GÁBOR, MÉKSZ) i srpskog jezika (OTAŠEVIĆ, MATEŠIĆ, VUK, RMS, RSJ). Poređenje se vrši sa ciljem da se ustanovi u kojoj meri se motiv, kao i situacije koje indukuju pojavu frazema sa odrednicom *kenyér/hleb* – poklapaju u dve kulture, da li se kognitivna svest u odnosu na ovu namirnicu podudara, te da li postoje i po strukturi i po značenju identični izrazi u oba jezika, odnosno oni koji su specifični samo za jedan od jezika koji su predmet analize.

Sasvim je razumljivo što se kod genetski srodnih naroda koji imaju slično kulturološko nasleđe frazeološki izrazi često poklapaju, ali ovo se dešava i kod kultura koje dugi niz vekova egzistiraju jedne

* Ovaj rad nastao je u okviru projekta br. 178002 „Jezici i kulture u vremenu i prostoru“ koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

pored drugih, kao što je to slučaj sa Mađarima i Srbima: način života postaje sve sličniji, te su i zapažanja kao i pouke izvedene iz sličnih iskustava iste ili barem slične. Dešava se da predstavnici raznih naroda imaju identične običaje i verovanja, da im se gledišta i opažanja o nekim stvarima iz svakodnevnog života poklapaju pa na osnovu njih i sličnih životnih situacija izvode identične ili slične zaključke.

Na prvom mestu nas je zanimalo da li postoje razlike u semantici imenica *kenyér* u mađarskom i *hleb* u srpskom jeziku i u kojoj meri su pojedina značenja zastupljena u frazeološkim izrazima. Zajedničko za oba jezika jeste da semantičko jezgro navedenih leksema označava osnovnu životnu namirnicu umešenu od brašna. Kao drugo značenje u srpskom se javlja ‘hrana uopšte’ a kao treće u srpskom odnosno drugo u mađarskom – ‘osnovna materijalna sredstva potrebna za egzistenciju, zarada’. I baš ovo značenje, kao što će se videti u nastavku rada, pored onog primarnog, dominira u većini fraza kod oba jezika¹. Izraze ćemo grupisati na osnovu simbolike koju ove lekseme poseduju.

1. HLEB KAO SIMBOL ŽIVOTA

2.1. Jest i hleb znači živeti. Svakim danom, svakim parčedom hleba koje pojedemo mi ujedno i starimo. Otud ne čudi da pojesti svoj hleb znači proživeti svoj životni vek. U mađarskom jeziku postoji izraz *Megette a kenyere javát* (‘pojesti veći deo svog hleba’), koji znači da je osoba na koju se izraz odnosi proživela više od polovine svog života, odnosno da nije više mlada. Neki frazeolozi, na koje se poziva i Forgač (FORGÁCS 328), tvrde da je on nastao još u doba turske vladavine. Prema islamskoj religiji, naime, Allah svakom čoveku po rođenju odredi određeni broj hlebova te ovaj živi sve dok ne potroši namenjenju mu količinu. Drugi su pak mišljenja da se ne radi o stranom uticaju već o metafori da hleb znači sâm život, egzistenciju, pa tako *jesti hleb* znači i *živeti život*, a pojesti veći deo svog hleba – proživeti veći deo svog života.

Kada je neko na samrti, za njega se kaže *nem éri meg az új kenyeret* (‘neće doživeti hleb od novog žita’), odnosno da će umreti do kraja leta. A kada umre, kaže se *Elválík a kenyér héjától*² ‘odvaja se hleb od kore’. Skoru, izvesnu smrt, doduše sa drugačijom konotacijom, označava i izraz na srpskom *biti/stajati na bijelom hljebu*.

2.2. Izrazi osim na pustu egzistenciju, ukazuju i na kvalitet života. Marija Stefanović (Стефановић 2015) ističe da u ruskom jeziku hleb, između ostalog, označava bogatstvo, blagostanje, pa samim tim i lagodan život. Postoji nekoliko fraza i u naša dva jezika koji takođe u prvi plan ističu da neko živi bezbrižnim životom, ne oskudeva, samo što se to izražava drugačijim sredstvima³:

izraz	izvor	značenje	doslovan prevod
<i>Nem eszik (Ez sem eszik ám) panaszos kenyeret.</i>	O	biti dobro uhranjen	Ne jesti tegoban hleb.
<i>Nem esik a kenyere porba.</i>	O	udati se za imućnog čoveka	Ne upada joj hleb u prašinu.
<i>Tudja hol szokták (hol kell) megszegni a kenyeret.</i>	O	ne oskudevati, imati dobar život	Zna gde se načinja hleb/ gde treba načeti hleb.

U mađarskom, kao što se to vidi iz tabele, postoje dva primera u obliku odričnih rečenica u kojima se negira negativno svojstvo ili okolnost konzumiranja hleba (‘ne jesti tegoban/ siromašan/prašnjav hleb’), dok afirmativni ukazuje na svesni udeo i umeće aktera u takvom lagodnom načinu života.

¹ U mađarskom se kao treće značenja javlja ‘sklonost, zanat’ a četvrto ‘rod hlebnog žita’.

² Što može biti polisemična frazema, koja može značiti: da se osoba odvaja od kore hleba koja predstavlja život, ali i da se hleb u smislu duše odvaja od kore, svoje ljuštore.

³ U tabelama srpski ekvivalenti su označeni kurzivom; ukoliko ne nalazimo ekvivalent u srpskom, prvo dajemo značenje, a zatim i doslovan prevod mađarske fraze.

U srpskom, nasuprot crnom, *beli hleb* označava bogatstvo⁴, isto kao i *lak hleb*, gde u prvi plan dolazi lakoća sticanja novca kao osnove za blagostanje. Za osobu koja takav lagodni život nije zaslužila svojim radom obično se kaže *jede hleba bez motike* (iako izraz *kruh bez motike* može da znači i lako stečenu zaradu). Ako neko pritom i ne radi ništa, a nada se zaradi bez muke i truda, za njega važi konstatacija da *očekuje hleb/kruh sa nebesa*, dok za izuzetno lenjog čoveka postoji još i izraz *lezi hlebe/hlebu da te jedem*.

2.3. Ipak, za razliku od ruskog poimanja, hleb u srpskim i mađarskim izrazima češće je simbol tegobnog života, javlja se više u kontekstu oskudice, nemaštine. Stefanovićeva (Стефановић 2015) to objašnjava činjenicom da u blagostanju ljudi osim hleba uzimaju još neku drugu hranu, ne troše ga samog, dok im u oskudici, međutim, pored hleba ostaje obično samo još ono najosnovnije – so i voda.

mađarski izraz	izvor	ekvivalent/prevod ⁶	
		značenje	doslovan prevod
<i>Kenyéren és vízen él.</i>	FT/BV	<i>živjeti na kruhu i vodi, živjeti o soli i kruhu, živeti o suvom hlebu</i>	
<i>Még a (száraz) kenyérre való sem keresi meg.</i>	FT/BV	<i>ne zaraditi ni za suv hleb</i>	
<i>nehéz kenyér</i>	FT/BV	<i>gorak /težak hleb, jesti gorak hleb</i>	
<i>Alig vágja kenyérbe a fogát.</i>	O	nema dovoljno ni da se prehrani	Jedva ponekad zubima zagriže hleb.
<i>Még a kenyérből sem eszik eleget.</i>	O	nema dovoljno ni da se prehrani	Ne jede ni hleba dovoljno.
<i>Nehéz kenyér az árváé.</i>	O	biti siročće	Težak je hleb siročadi.
<i>A száműzetés/emigráció keserű kenyérét eszi.</i>	BV	biti prognanik/izbeglica/emigrant	Jesti gorak izbeglički/prognanički hleb.
<i>Panaszos a kenyér.</i>	O	biti velika tvrdica	tegoban hleb
<i>Sose lesz két egész kenyérük egymás mellett. (Nem lesz sose egész kenyere)</i>	O	uvek će ostati siromašni, nikad ništa neće postići u životu zajedno	Neće nikad zajedno imati dva cela hleba/neće nikad imati ceo hleb.
<i>Sok (darab) kenyér kell ott.</i>	O	mnogočlana porodica	Treba tu dosta parčadi hleba.
<i>Keserves ott kenyéret sütni nyers fával, ahol liszt nincsen.</i>	O	a) ne može se napraviti nešto bez potrebnih sastojaka b) problem je kada je ono što imamo lošeg kvaliteta, a još gore kad uopšte nemamo ništa	Teško je hleb ispeći na sirovom drvetu, kad nema brašna.
<i>Eltörik a kenyér botja.</i>	O	nastala je velika glad	Polomila sa drška hleba.

Kada za nekoga kažemo da *ne zaradi ni za suv hleb*, to znači da mu posao toliko loše ide da nije u stanju da zaradi ni za najosnovnije potrebe. Hleb siromašnih je u srpskom najčešće ‘gorak’, dok je u mađarskom ‘težak’. Ovakve atributske sintagme ukazuju na mukotrpan rad u oba jezika. U srpskom se u tom kontekstu pominje i *tvrdi kora hleba*, kao i *crni hleb* u smislu mučno stečene, slabe zarade. Izraz *jesti krvav kruh* može da ima dva značenja: da neko učestvuje u ratu, bori se, ali i da živi od krvavo zarađenog novca, da se pati u životu. Hleb stečen teškim radom može se izraziti još i frazemom *jesti kruh u znoju lica*. Kad neko nema baš nikakve svojine ni novca, kaže se da je *bez ruha i kruha*.

⁴ Nasuprot izrazu *stajati na bijelom hljebu*, koji znači biti osuđen, čekati na izvršenje smrtne kazne.

⁵ Ekvivalenti su navedeni kurzivom, a doslovni prevodi nisu grafički istaknuti. Ukoliko je ova kolona podeljena u dve celine, u prvoj se navodi značenje, a zatim i doslovni prevod.

2.4. Upotrebom lekseme *kenyér* kao ključne u mađarskim frazeologizmima može se iskazati značenje ‘živeti neskromno, rasipnički, neprimereno mogućnostima’, ili ‘biti probirljiv uprkos nemaštini, ne biti zadovoljan onim što se ima’:

mađarski izraz	izvor	ekvivalent/značenje	doslovan prevod
<i>Kenyere nincs, s ebet tart.</i>	O	živeti rasipnički	Nema hleba, a drži psa.
<i>Kenyere nincs, s karéjt akar metszeni.</i>	O	<i>tražiti hleba preko pogače, iskati/tražiti hljeba preko pogače (nad pogačom)</i>	
<i>Egy fehér kenyérnél jobb kettő.</i>	O	čovjek uvek želi više materijalnih dobara od onoga što ima	Od jednog belog hleba uvek su bolja dva.
<i>Kenyere nem lévén kalácsra vágyódik.</i>	O	biti neskroman, ne biti zadovoljan onim što se ima	Pošto nema hleba, želi kolača.

3. HLEB KAO NASUŠNA POTREBA

S obzirom na to da *hleb* u obe kulture predstavlja osnovnu namirnicu, dakle onu bez koje se ne može živeti, i ostale ljudske potrebe neretko se poistovećuju s njim:

mađarski izraz	izvor	ekvivalent/ značenje	
<i>(Úgy/annyira) kell mint egy falat kenyér.</i>	FT	<i>potreban kao kruh</i>	
<i>Olyan szükség van vkire v. vmire, mint egy falat kenyérre.</i>	BV/O	<i>treba mi kao parče hleba</i> (za osobu ili stvar)	
<i>Könnnyű eléltni, csak kenyér legyen</i>	O	hrana je najveća čovekova potreba	Lako je živeti samo ako ima hleba.
–		<i>hleb i s hleba (s hlebom)</i>	
<i>Mindennapi kenyér</i>		<i>hljeb svakidašnji (nasušni), borba za nasušni hljeb</i>	
–		<i>kora hljeba/ korica hljeba</i>	

Kada nešto za nekoga predstavlja preku potrebu, na mađarskom se kaže da je ‘kao zalogaj hleba’. U srpskom se, međutim, pominje kora ili korica hleba kao osnova za opstanak. Na nasušnu potrebu u obliku hleba ukazuju i biblijski i istorijski izvori. Pošto oba jezika pripadaju hrišćanskoj kulturi, osnovna molitva „Oče naš” sadrži ovaj motiv. Na mađarskom je *nasušni hleb* ‘svakidašnji’, jer je on shvaćen kao uslov opstanka.

Postoji još nekoliko paremija koje se oslanjaju na Sveto pismo. Poslovica *Annak, aki éhes, a kenyérhéj is édes* – koja na srpskom doslovno prevedena glasi ‘onome ko je gladan i korica hleba je slatka’, u značenju ‘gladan čovek nije probirljiv’ – nalazi se u Starom zavetu, u Velikoj zbirci Solomunovih izreka. U srpskom prevodu ne pominje se hleb, već umesto njega nešto što je gorko: Duša sita gazi saće, a gladnoj duši slatko je *sve što je gorko* (27, 7).⁶

Doslovan prevod poslovice *Ki dolgozni nem szeret nem érdemel kenyeret* glasi ‘Ko ne voli da radi ne zaslužuje hleb’. Ona potiče iz Novog zaveta, nadovezuje se na drugu poslanicu apostola Pavla Solunjanima, koja glasi:

10 Jer kad bejasmu u vas, ovo vam zapovedasmo *da ako ko neće da radi da i ne jede*.

11 Jer čujemo da neki neuredno žive među vama, ništa ne radeći, nego okrajče i mešaju se u tuđe poslove.

12 Takvima zapovedamo i molimo ih u Gospodu našem Isusu Hristu, da *mirno radeći svoj hleb jedu*.⁷

⁶ Jov 39:14, Priče 26:2, Isa. 16:2

⁷ 1 Moj. 3:19; Isa. 56:10; Rim. 12:11

U srpskom jeziku ne nalazimo sličan izraz, već postoji paremija sa antonimnim značenjem, suprotna gore pomenutoj: *Ko radi, ne boji se gladi*. Ona međutim, kao takva, nema potvrdu u mađarskom.

Poslovice *Jobb a száraz kenyér békével, mint a hizlalt borjú perlekedéssel* potiče iz Starog zaveta. U Velikoj zbirci Solomonovih izreka u srpskom jeziku stoji: 17 *Bolji je zalogaj suvog hleba s mirom nego kuća puna poklane stoke sa svađom*.⁸ Kod Vuka ona zvuči ovako: *Bolje suv hleb s poštenjem nego kolač s nepoštenjem*. Kao što vidimo, radi se o delimičnom poklapanju mađarske i srpske poslovice, prva klauza je gotovo ista, a druga se razlikuje⁹. Dok se u mađarskom akcenat stavlja na slogu i zajedništvo, u srpskom je on na poštenju.

Verovanje da su od materijalnih važnija duhovna dobra krije se u posloviци *Nemcsak kenyérrel él az ember* u značenju ‘ne živi čovek samo na hlebu’, koju takođe nalazimo u Starom zavetu, 5. Mojsijevoj knjizi, u Ponovljenim zakonima:

3 I mučio te je, gladu te morio; ali te je opet hranio manom za koju ti nisi znao ni oci tvoji, da bi ti pokazao da čovek ne živi o samom hlebu nego o svemu što izlazi iz usta Gospodnjih.¹⁰

Pomenimo i jednu od najpoznatijih poslovice sa odrednicom *hleb*, ujedno i jednu od najfrekventnijih: *Ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyérrrel. / Ko tebe kamenom ti njega hlebom*, koja predstavlja izraz verovanja da dobar čovek i na uvredu uzvraća dobrotom.

Pored ovih, postoje i krilatice koje su dokumentovane u istorijskim izvorima i koje se pripisuju pojedinim poznatim ličnostima, a koje su postale svojevrsno internacionalno blago. Takva je, na primer, ona koja se pripisuje Mariji Antoaneti: *Ha kenyered nincs, kalácsot egyél. / Ako nemaš hleba, jedi kolače*, sa značenjem ‘ako nemaš neku stvar koja ti je preko potrebna, zameni je nečim boljim’ ili pak čuveni Juvenalov izraz: *hleba i igara*.

4. HLEB KAO POSAO, ZARADA, EGZISTENCIJA

4.1. Hleb se ponekad poistovećuje i sa poslom i zaradom, o čemu svedoče i izrazi iz donje tabele:

mađarski izraz	izvor	ekvivalent u srpskom
<i>biztos kenyér</i>	FT	<i>siguran hleb</i>
<i>Biztos kenyere van vkinek.</i>	FT	<i>imati siguran hleb</i>
<i>A maga kenyeren van vki.</i>	BV	<i>imati svoj hljeb, jesti svoj hljeb, imati svoje parče (svoj komad) hleba,</i>
<i>Kenyeret keres/vhol keresi a kenyérét.</i>	FT/BV	<i>steći kruh zaraditi/zarađivati/zaslužiti svoj hljeb</i>
<i>Megkeresi a kenyérét.</i>	BV	<i>zaraditi/zarađivati/zaslužiti svoj hljeb</i>
<i>Kenyerhez jut.</i>	BV	<i>naći/nalaziti hleba</i>
<i>Kenyeret ad vkinek vki.</i>	BV	<i>dati komu hljeb/komad hljeba u ruke, osigurati komu komad hljeba, dovesti koga do hleba</i>
<i>Kenyer nélkül marad vki.</i>	FT/BV	<i>ostati bez hljeba</i>
<i>Elveszti a kenyérét vki.</i>	FT	<i>izgubiti svoj hleb</i>
<i>Elvesz vkinek a kenyérét/vki elől a kenyeret.</i>	FT/BV	<i>oduzeti/uzeti komu hljeb, ostaviti koga bez hljeba, oteti komu hljeb</i>
<i>Kiveszi vkinek a szájából a kenyeret.</i>	BV	<i>trgati/uzimati komu kruh iz usta, otimati /oteti komu poslednji komad hljeba</i>

⁸ Priče 15:17

⁹ U mađarskom stoji ‘Bolje suv hleb sa mirom nego utovljeno tele sa svađom’.

¹⁰ 2 Moj. 16: 2, 5 Moj. 29:6, Ps. 78:24, Ps. 104:29, Mt. 4:4, 1 Kor. 10:3, Jev. 13:5

U ovom značenju se uz hleb mogu javiti tzv. ‘habeo glagoli’, glagoli posedovanja (*van – imati*), koji upućuje na neko stalno stanje, gde se nazire značenje prisustva, mirovanja. Osim njih tu su i glagoli koji izražavaju da neko dolazi u posed hleba na razne načine, gde se oseća prisustvo aproksimativnosti [+ aprox]. Među njima nalazimo one koji izražavaju namernu radnju subjekta usmerenu na hleb kao objekat (*keres – zaraditi*), ali i nenamernu radnju (*jut – doći do, naći/nalaziti*), kao i trovalentne glagole tipa S + V + O + Edat (*ad – dati*¹¹). *Zaraditi hleb* predstavlja svesnu, aktivnu radnju, koja podrazumeva: naći posao, izvor egzistencije, svojim radom obezbediti novac. *Doći do hleba* ili *naći hleb* pak sadrži dozu medijalnosti, u značenju dobiti posao, zaposliti se. *Dati kome hleb* znači dati kome posao, a samim tim osigurati mu egzistenciju. Pomenimo, međutim, da se značenja izraza *dati kome hleb* i *dovesti koga do hleba* ne podudaraju u potpunosti. Naime, dok u prvom slučaju neko zapošljava dotičnu osobu, daje joj posao, u drugom je čini sposobnom da sama sebi nađe posao, osposobljava je za život.

U treću grupu spadaju glagoli usled kojih subjekat ostaje bez hleba kao objekta i tu se nazire semantičko obeležje [– aprox], tj. udaljavanje objekta, a takvi su glagoli (*elvesz – uzeti/oduzeti, ostavljati bez, oteti; elveszt – izgubiti, ostati bez*). I tu se kod jednih nazire aktivna uloga agensa u oduzimanju objekta od pacijensa, odnosno hleba od onoga koji ga poseduje: *oduzeti, oteti, ostaviti bez*, ali i medijalni momenat kada subjekat ostaje bez hleba, gubi hleb bez voljne radnje. *Oduzeti hleb* znači u potpunosti ili delimično oduzeti nekome mogućnost zarade, uskratiti najneophodnije sredstvo za život, ostaviti koga bez službe, zarade, dok *oteti hleb*, osim što znači ostaviti nekog bez sredstava za život, može da znači i osiromašiti koga. *Ostati bez hleba* znači izgubiti posao, gladovati, biti nezaposlen.

4.2. Postoji nekoliko izraza koji eksplicitno upućuju na način na koji neko sebi obezbeđuje egzistenciju, odnosno na posao koji obavlja:

<i>A császár kenyérét eszi.</i>	BV	<i>carev hleb, jesti vojnički hleb</i>
<i>Az utcán keresi (meg) a kenyérét.</i>	BV	zarađuje hleb na ulici
–	M	<i>jesti činovnički/radnički kruh</i>

Kod Srba *jesti vojnički hleb* znači služiti u vojsci, biti u vojsci, a izraz *carev hleb* da neko dobija platu od poglavara države, da je državni službenik, pri čemu može, ali i ne mora biti vojnik. U mađarskom pak ekvivalent zapravo sadrži elemente oba srpska izraza, doslovan prevod bio bi ‘jesti carev hleb’ i znači služiti u vojsci Austrougarske monarhije, dakle pokriva samo prvo srpsko značenje: služiti u carevoj vojsci. U mađarskom postoji još jedan izraz koji se može ovde pomenuti, a to je ‘zarađivati hleb na ulici’, što predstavlja eufemizam za prostituciju. Frazem *jesti činovnički/radnički kruh* u srpskom zapravo označava težak život radnika ili činovnika i nema ekvivalenata u mađarskom.

4.3. Onaj ko ima posao ima i obezbeđenu egzistenciju, međutim, još davno su ljudi morali da napuštaju svoje domove u potrazi za zaradom, odlazili su u pečalbu, potucali se po belom svetu da bi obezbedili sredstva potrebna za život. Danas je to, nažalost, prisutno više nego ikad, što se vidi i po aktuelnosti navedenih izreka: *nema za nas/za koga ovde/tu hleba* kaže se misleći da se ništa ovde ne može postići, pa se zbog toga *ide/polazi trbuhom (s trbuhom) za kruhom* ili *ide za hljebom, ide u svijet za komadom hljeba*. Kada neko nema stalno mesto boravka, za takvu osobu se kaže da *iz (od) mnogo peći hljeba jede*. U mađarskom se u takvim situacijama upotrebljava fraza: *Másutt is esznek fehér kenyeret* ‘i drugde se jede beli hleb’ u značenju da nije čovek vezan za jedno mesto, može se živeti i daleko od domovine. Poneko se i vrati kući shvativši da ni u tuđini nije bolje, pa se za takvu osobu kaže *Visszahozza (hazahozza) a púpos (igazi) kenyér* ‘vratio ga je (kući) pravi hleb/okrajak od hleba’.

¹¹ Neko daje nekome nešto.

5. SOCIJALNA ULOGA HLEBA

5.1. Ova uloga takođe je veoma izražena. Frazeologijom se može ukazati na socijalni status u smislu da je neko u zajednici sa drugom osobom, da je upućen na nju, da zavisi od nje, da je izdržavano lice, ali istovremeno i da deli svoj hleb kao i sudbinu sa nekim, o čemu svedoče i sledeći izrazi:

mađarski izraz	izvor	ekvivalent/značenje	doslovan prevod
<i>Vkinek a kenyérét eszi.</i>	FT/BV/O	<i>jesti čiji hleb, jesti tuđi hleb</i>	
<i>Vkinek/vminek a keserű kenyérét eszi vki.</i>	FT	<i>jesti hleb na tuđe zube (tuđim zubima), jesti hleb s tuđih ruku</i>	
<i>Keserű/panaszos a más kenyere (keserű kenyér a kegyelemkenyér).</i>	O /Lit	težak je život osobe koja je upućena na nekog, zavisi od milostinje drugih	Gorak/tegoban je tuđi hleb.
<i>Házi kenyérre fogja magát.</i>	O	oženiti se	Dati se na domaći hleb.
<i>Egy kenyéren él/van vkivel.</i>	BV/O	<i>dijeliti koru hleba s kim, jesti s kim sol i hleb</i>	
<i>Egy kenyérre jut vkivel.</i>	O	zadesela ih ista sudbina, dospeli su u istu situaciju	Dospeti na isti hleb.
<i>Akinek a kenyérét eszed, annak a nótáját fűjjad.</i>	Lit	slušaj osobu koja te hrani	Sviraj pesmu osobe čiji hleb jedeš.

Izraz *vkinek/vminek a keserű kenyérét eszi vki* samo se delimično poklapa sa onim u srpskom *jesti hleb na tuđe zube (tuđim zubima), jesti hleb s tuđih ruku*, jer mu je drugo značenje ‘deliti sa kim zlu sudbinu’, ‘biti u istoj nezavidnoj situaciji’. Takođe i *egy kenyéren van /él vkivel* može da znači ‘živeti u istom domaćinstvu sa nekim’ ali i ‘živeti u sličnim životnim uslovima’, dok u srpskom *dijeliti koru hleba s kim* prvenstveno znači ‘živeti u slozi i prijateljstvu’.

Paremija *Akinek a kenyérét eszed, annak a nótáját fűjjad* veoma podseća na poslovice koju Snežana Gudurić (Гудурић 2014) pominje u francuskom jeziku a koja glasi *De celui dont je mange le pain, je chante aussi la chanson* (‘opevam onoga čiji hleb jedem’). Zapravo, u mađarskom se javlja kao savet ili opomena: ‘pevaj/sviraj pesmu osobe čiji hleb jedeš’, odnosno ‘slušaj njena naređenja’.

5.2. Nasuprot gore pomenutim situacijama stoji ona kada je neko nezavisan, kada se osamostali, živi od vlastitog rada:

mađarski izraz	izvor	ekvivalent/značenje	doslovan prevod
<i>Külön kenyéren van/él.</i>	BV/O	imati zasebno domaćinstvo	Na zasebnom je hlebu.
<i>A maga kenyérén van vki.</i>	FT/BV	<i>imati svoj hleb, jesti svoj hleb, imati svoje parče (svoj komad) hleba</i>	
<i>Külön kenyérre megy.</i>	BV/O	započeti život u posebnom domaćinstvu	Otići na svoj hleb.
–	M	<i>o svom vlastitom kruhu i ruhu</i>	

Iako su pomenuta tri izraza u mađarskom veoma slična, nijanse u značenju ipak postoje. Naime, *Külön kenyéren van* znači ‘biti u istoj kući, ali voditi posebno domaćinstvo’¹², a izraz *A maga kenyérén van vki* – ‘odseliti se od roditelja’, što je skoro identično sa trećim primerom, u kojem je eksplicitno izraženo i razdvajanje pomoću glagola kretanja. Kada u srpskom kažemo *o svom vlastitom kruhu i ruhu*, tj. ‘vlastitim sredstvima’, to se ne odnosi na samostalan život, već se može ograničiti i na samo pojedinu situaciju određenog trajanja.

¹² Npr. dve generacije žive u istoj kući, ali imaju odvojeno domaćinstvo.

5.3. Međuljudski odnosi. Prekid nekakve zajednice, bilo da se radi o bračnoj, partnerskoj, bilo poslovnoj, može se u mađarskom jeziku izraziti figurativnim deljenjem hleba na dve polovine. Obično se rastanak dešava uz svađu pa se u takvim situacijama u srpskom najčešće kaže *pukla tikva*. Pogledajmo ove izraze u mađarskom:

izraz	izvor	značenje	
<i>Kenyértörésre kerül a sor.</i>	FT/BV	u nekom odsudnom trenutku dolazi se do konačne odluke, raniji partneri se razilaze	Dolazi do lomljenja hleba.
<i>Kenyértörésre viszi a dolgot.</i>	FT/BV	zaoštavanjem situacije dovodi do raskida ili do konačne odluke	Dovesti do lomljenja hleba.
<i>Amelyik kenyéren összevesznek (megharagusznak) azon össze is békélnek (meg is tudnak békülni).</i>	O	članovi porodice, koji su na istom hlebu se sami međusobno i pomire	Na hlebu se posvađaše, na hlebu se pomiriše.
<i>Kétfelé vágják (kétfelé szegték v. szétszegték) a kenyeret.</i>	O	odvojiti se (domaćinstvo) ili razvesti se	Presekli su hleb na dva dela.
<i>Majd megbékül a maga kenyere.</i>	O	pomiriće se sami od sebe	Pomiriće se na sopstvenom hlebu.

5.4. U kulturi oba naroda postoji običaj da se gostoljubivost izražava tako što se gostu ponudi hleb. Kod Mađara to mora biti ‘mek hleb’ a kod Srba uz hleb ide i so: *Lágy kenyérrrel vár vkit – dočekati koga sa hlebom i solju, izneti kruh i sol*. To ujedno znači i da je pridošlica draga domaćinu.

6. POŽELJNE LJUDSKE OSOBINE

6.1. Za poželjne ljudske osobine, odnosno kao pouke kako treba živeti, takođe se koriste izrazi sa odrednicom *hleb*. Kada je neko izuzetna, dobronamerna osoba, za popustljivog, čestitog čoveka milosrdna srca upotrebljavaju se sledeći izrazi:

mađarski izraz	izvor	ekvivalent/ značenje
<i>Kenyérrre lehetne kenni vkit.</i>	FT/O	<i>kruh od čovjeka</i> , ili <i>duša od čoveka</i>
<i>Olyan jó vki, mint egy falat kenyér.</i>	FT/BV/O	Dobar poput zalogaja hleba.

Doslovan prevod mađarske fraze kao ekvivalenta izrazu *kruh od čoveka* glasio bi ‘(toliko je dobar da) mogao bi se mazati na hleb’, jer očigledno na hleb može da se maže samo nešto što je podjednako vredno i značajno.

6.2. Ponekad, međutim, i negativne osobine pojedinca dolaze do izražaja, kada se negativnom formulacijom navodi kako nekome nešto pozitivno nije svojstveno:

mađarski izraz	izvor	značenje	doslovan prevod
<i>Nem kenyere vkinek vmi.</i>	FT	ne voleti nešto, ne interesovati se za nešto, biti strano nekome nešto	Nešto za njega/nju nije hleb./ Ne predstavlja za njega/nju hleb.
<i>Nem kenyere vkinek az igazmondás.</i>	BV	neprestalno lagati	Iskrenost mu/joj nije hleb.

6.3. U izrazima nalazimo uputstva, savete kako treba biti vredan, skroman, strpljiv, tolerantan, živeti složno deleći ono malo što je potrebno za opstanak:

mađarski izraz	izvor	značenje	doslovan prevod
<i>Nem sok kenyéret eszik, aki a dolgot kerüli.</i>	Lit/O	ne može živeti dobro onaj koji ne voli raditi	Ne pojede puno hleba ko neće da radi.
<i>Jobb a sovány kenyér, mint a penészes.</i>	O	bolje biti pošten i siromašan nego nepošteno zaraditi bogatstvo	Bolje suv hleb nego buđav.
<i>Sok darab kenyéret kell megenni, míg az ember egymást megismeri.</i>	O	treba puno vremena dok se dvoje zaista ne upoznaju	Puno parčadi hleba treba zajedno pojesti dok se dvoje ne upoznaju.

7. ŠALJIVI ILI PODRUGLJIVI IZRAZI U MAĐARSKOM JEZIKU

Postoje u mađarskom jeziku specifični izrazi iz kojih često provejava sarkazam:

mađarski izraz	izvor	značenje	doslovni prevod
<i>folyékony kenyér</i>	FT/BV	pivo	Tečni hleb
<i>Befogja (elkapja) a kenyér útját.</i>	O	uhvatiti za gušu	Preprečiti hlebu put.
<i>Megállj/gyere ide kenyér, megeszlek!</i>	O	Kaže se priglupom čoveku ili kukavici	Čekaj/dodi, hlebu, poješću te!
<i>Messze-e kenyér nélkül?</i>	O	a) kuda ideš? b) kaže se onome ko ide na kratak put	Je l' daleko, bez hleba?
<i>Egy kenyérért nem fűtik be a kemencét.</i>	O	treba se potruditi i imati više dece	Zbog jednog hleba ne vredi paliti furunu.
<i>Elkapta/elvitte/megette a tyúk vkinek a kenyérét.</i>	BV	tugovati zbog beznačajnih stvari	Kokoška je zgrabila/odnela/pojela nečiji hleb.
<i>Búsul, mintha elkapta volna kenyérét a macska (mintha a macska ette volna meg a kenyérét).</i>	O	rastužiti se	Tuguje kao da mu je mačka zgrabila/pojela hleb.
<i>Úgy nő, mint a kenyér a tarisznyában.</i>	O	iz dana u dan ga je sve manje	Raste/množi se kao hleb u torbi.
<i>Kijutott neki a pirítás¹⁴ kenyérből.</i>	O	dobiti grdnju, biti postiden	Sledovao mu je prepržen hleb.
<i>Kenyérrel eszi a cipót.</i>	O	Jesti hleb i sa onim uz šta se obično ne jede	Jede hleb sa cipovkom.
<i>Elaludna új kenyérig.</i>	O	biti jako pospan	Prespavao bi godinu do hleba od nove pšenice.

Skoro identičan leksički sklop sa potpuno drugim značenjem nalazimo kod sledećih primera: *Megállj/gyere ide kenyér, megeszlek!* 'dodi, hlebu, da te jedem' kaže se čoveku koji je ili nespretna, priglup, ograničen ili koji je kukavica, dok u srpskom *lezi, hlebe (hlebu), da te jedem* karakteriše lenjog čoveka.

¹³ Izvedenica od imenice *pir*, što znači 'rumenilo' (na obrazima): *pir* → *pirít* 'pržiti' → *pirítós* 'tost, prepečen hleb'. Od iste osnove je nastao i naziv za crvenu boju *piros*.

Identičnu strukturu i značenje imaju izrazi *nem kér kenyeret – hleba ne traži*, kojim se kazuje kako ne treba prenatragiti sa bacanjem naizgled suvišnih stvari, jer nam još možda mogu zatrebati.

Gudurićeva navodi da u francuskom postoji izraz *compagnio*, u značenju ‘onaj koji jede hleb s nekim’ (Гудурић 2014: 54). Ovaj kalk se upotrebljava i u srpskom: Клајн–Шипка (2006) navodi da je *kompanjon* ortak, deoničar u preduzeću, ali kao drugo značenje se javlja i saradnik, saučesnik, drug. Sličan izraz postoji i u mađarskom ali sa delimično izmenjenim značenjem: *kenyeres pajtás* je jako dobar prijatelj na koga uvek možemo da računamo, doslovan prevod bi glasio ‘drug po hlebu’. Imenica ‘drug’ se javlja kao drugi član složenice i u izrazu *A kenyér jó útitárs* ‘hleb je dobar saputnik’, čime se govori da kada krećemo na put, uvek treba da ponesemo nešto za jelo.

Za ostatke hleba koje neko sa izleta ili dužeg puta vrati kući, u mađarskom se kaže *madárlátta kenyér* ‘hleb kojeg su i ptice videle’. Ovaj motiv je vrlo čest u narodnim pričama.

Kada Mađari nekoga ili sami sebe žele da uteše, da izraze nadu kako će se kolo sreće uskoro okrenuti nabolje, da će jednom i njima krenuti, upotrebljavaju frazem *Lesz még nekünk lágy kenyérünk!* ‘imaćemo mi još mekog hleba’, ili *Lesz még szőlő, lágy kenyér* – ‘biće još grožđa, mekog hleba’.¹⁴

Saveti za pravljenje hleba su takođe zanimljivi frazeološki izrazi: *A kenyeret addig kell dagasztani, míg az éreszet alja nem csöpög* doslovno znači ‘hleb treba mesiti sve dok oluk ne počne da kaplje’, tj. da je hleb dobro umešen tek onda kada se osoba koja ga mesi dobro oznoji.

A kenyérnek legjobb dagasztója az isten (doslovno ‘najbolje Bog umesi hleb’), znači da Bog daje sreću, bogatstvo, koje omogućuje da se ima fino brašno. *Kenyér is annál jobb, mennél több a szeme* (doslovno ‘i hleb je bolji što više rupica ima’) pak znači da je najbolji vazdušasti hleb. Imenica *szem*, koja se nalazi u ovom izrazu, ima više značenja, od kojih joj je prvo označavanje organa vida, sposobnosti gledanja, a deveto ‘otvor, šupljika na mreži, pletivu’. Po svoj prilici upravo je potonje značenje poslužilo kao asocijacija i podsticaj za stvaranje ovog frazeologizma da je dobar hleb pun rupica.

U jednoj drugoj studiji (Андрић 2015) u kojoj sam se bavila asocijativnim poljima leksema *kenyér* i *hleb*, ustanovila sam da je jedna od reakcija u grupi imenica za hranu koje se uz hleb konzumiraju i sir. Naime, on se javlja i u mađarskom i u srpskom kao ideosinkretički odgovor na stimulus. U našem korpusu, međutim, nismo naišli na srpski izraz koji povezuje hleb sa sirom, dok u mađarskom jesmo:

mađarski izraz	doslovan prevod
<i>A kenyér mellett a túró is elcsúsz.</i>	Pored hleba i sir proklizi.
<i>Kenyér mellé sajt is kell / sajtot is kell adni.</i>	Uz hleb se daje / treba dati i sira.
<i>A kenyérhez sajt is jó.</i>	Uz hleb je dobar i sir.

Svi ovi izrazi imaju po dva značenja. Prvo je da je suv hleb, bez dodataka, siromašan obrok a drugo da uz učtivost treba da ide i uvažavanje, poštovanje drugih ljudi.

mađarski izraz	značenje	doslovan prevod
<i>Kenyér, sajt két tál éték.</i>	ako neko ima hleba i sira, to mu je već dovoljno za preživljavanje	Hleb i sir dve činije hrane.
<i>Mikor szűk a kenyér, nem sok sajt hever a rácson.</i>	ako je loša godina, loš rod pšenice, nema ni druge hrane u izobilju	Kada je hleba malo nema puno sira na rešetki.

Da je svaki početak težak, naglašava izraz *Először meg kell enni a kenyérnek a héját, s csak azután jön a bele* – ‘prvo treba pojesti koricu hleba, zatim dolazi sredina’. A ono što čovek u godinama priželjkuje sadržano je u izrazu *Puha kenyér, meleg ágy* ‘mek hleb i topao krevet’, tj. hranu koja se lako žvaće i toplu.

¹⁴ Na selu u Vojvodini je bio običaj, koji se ponegde do danas očuvao, da se i uz grožđe jede hleb.

8. ZAKLJUČAK

Kao što smo ranije već pomenuli, jesti hleb znači zapravo živeti. Ukoliko hlebu dodamo i atribut, dobili smo izraze koji se odnose na kvalitet života, na životne uslove, način na koji se živi. Loš život je u oba jezika okarakterisan ukusima ili taktilnim osobinama hleba (*száraz/suv, keserű/gorak*), ponekad i težinom (*nehéz /težak* u srpskom još *tvrd* i *crni*, što je metafora za mučno stečenu, slabu zaradu), a u mađarskom može biti pridev *panaszos* (tužan, tegoban) i *keserves* (jadan, bolan, gorak). Kao antonim crnom hlebu u srpskom se javlja i *beli hleb*, koji označava lagodan, lep život, ali ima još jedno značenje: *biti na belom hlebu* znači i 'čekati na izvršenje smrtne kazne posle izricanja presude'. Veliki broj frazeologizama u oba jezika svedoči o značaju hleba za obe zajednice, često se poistovećuje sa načinom života (prijateljstvo, brak i sl.), sa moralnim načelima.

IZVORI

- BV – BÁRDOSI Vilmos (2012): *A magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Tinta Könyvkiadó, Bp.
 FT – FORGÁCS Tamás (2003): *Magyar szólások és közmondások szótára*. Tinta Könyvkiadó, Bp.
 Lit – LITOVKINA T. Anna (2010) *Magyar közmondások nagyszótára*. Tinta Könyvkiadó, Bp.
 M – MATEŠIĆ, Josip (1982): Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Školska knjiga, Zagreb
 MÉKSz – Magyar Értelmező Kéziszótár (2003). Akadémiai Kiadó, Budapest
 O – O. NAGY Gábor (1966): *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat, Bp.
 OTAŠEVIĆ Đorđe (2012): Frazeološki rečnik srpskoga jezika. Prometej, Novi Sad
 RMS – Rečnik srpskoga jezika (2007). Matica srpska, Novi Sad
 RSJ – Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika (1978): Institut za srpskohrvatski jezik, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd
 STEFANOVIĆ KARADŽIĆ, Vuk (1849): *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*. Beč

LITERATURA

- Андрић, Едита (2015). Асоцијативно поље лексеме *kenyér* у мађарском и *хлеб* у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LVIII/2. 85–108. Нови Сад
 Гудурић, Снежана (2014). Хлеб у француској и српској језичкој традицији. У: *Језици и културе у времену и простору* 3 (уред. др Снежана Гудурић, др Марија Стефановић) 47–57. Нови Сад, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
 Клајн, Иван – Шипка, Милан (2006). Велики речник страних речи. Нови Сад, Прометеј
 Стефановић, Марија (2015). О донетима експерименталних метода у опису језичке слике света: асоцијативно поље као извор података (на материјалу стимулуса хлеб у руском и српском језику) *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LVIII/2. 65-84. Нови Сад

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE HEAD WORD *KENYÉR* IN HUNGARIAN AND *HLEB* IN SERBIAN

Summary

The paper analyses phraseological units with a headword which both in Hungarian and Serbian denotes one of the basic foodstuffs. The Hungarians and the Serbs are rather different both genealogically and culturally. However, due to having coexisted for over a thousand years, they also share many common features. The experiences and the wisdom of the people gained over the centuries are reflected in idioms and proverbs. Based on a corpus of phraseological units with the lexemes *kenyér* in Hungarian and *hleb* in Serbian, the aim of this paper is to explore

the extent to which similarities and differences are manifested on the linguistic level. In addition to their primary senses, the lexemes in question also have secondary, metaphorical senses in both languages, therefore an attempt is made to determine which of the senses of *kenyér* and *hleb* motivate each phraseologism. The corpus of the study is excerpted from phraseological and encyclopoedic dictionaries of Hungarian (Forgács, Bárdosi, Litovkina, O Nagy Gábor, MÉKSz) and Serbian (Otašević, Matešić, Vuk, RMS, RSJ). We first single out phraseological units with identical or similar lexical units and meaning. Next, we consider whether such units could share the same etymology. Lastly, we list those phraseologisms which are specific to one of the languages under scrutiny and thus have no equivalent in the other language. In addition to the semantic analysis and to etymological considerations, the paper also offers an account of the structural characteristics of phraseological units.

Key words: phraseology, *kenyér*, *hleb*, Serbian, Hungarian.

Edita Andrić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
andrice@ff.uns.ac.rs

АЛЕКСАНДРА БЛАТЕШИЋ

КОМПАРАЦИЈА ЕТНОНИМА „TURCO“ И „ТУРЧИН“ У ИТАЛИЈАНСКОЈ И СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ И ПАРЕМИОЛОГИЈИ

Предмет истраживања овог рада чине фраземи и паремије са компонентом етнонима „Турчин“, које смо пронашли у једнојезичним и двојезичним речницима, као и у посебним збиркама устаљених израза, изрека и пословица италијанског и српског језика. Овај етноним је веома фреквентан и продуктиван у фразеологији и паремиологији наведених језика упркос разликама у географском положају¹, историјском искуству и верској припадности посматраних народа. Циљ овог рада је да, користећи методологију и инструментаријум етнолингвистичке лублинске школе, издвојимо и објаснимо сличности и разлике у употреби етнонима „Турчин“ и „turco“. Намера нам је да путем анализе значењске и употребне вредности фразема и паремија са компонентом овог етнонима стекнемо бољи увид у фразеолошку слику света оба језика, јер се у њој рефлектују менталитет и друштвене вредности које прихватају корисници језика, тачка гледишта и перцепција Турака, као и најзаступљенији стереотипи о овом народу.

Кључне речи: италијански језик, српски језик, етнолингвистика, етноними, фразеологија, паремиологија.

1. УВОД

Током историје италијански и српски народ су имали разне контакте са Турцима, а различита врста тих контаката утицала је на формирање специфичне фразеологије и паремиологије њихових језика. Стога основни предмет овог рада чине бројни примери фразема и паремија са компонентом етнонима „turco“ и „Турчин“ које ћемо посматрати и у синонимним и изведеним облицима („ottomano“, „Туре“, „турски“). Одлучили смо се на корпусно истраживање због тога што писани траг о постојању неког израза потврђује његово дужо постојање и фиксираност у језику, те је одличан показатељ општеприхваћених судова и вредности које негују говорници одређеног језика. Како бисмо избегли непотребне и компликоване термилошке неподударности у посматраним језицима у овом раду ћемо користити термин „фразем“² за све устаљене изразе на нивоу синтагме или непотпуне реченице са могућношћу лексичких и морфосинтаксичких варијаната и термин „паремија“³ за устаљене реченичне структуре без могућности структуралних варијација.

¹ Упркос релативно сличној удаљености Италије и Србије од Турске, географски положај ових земаља је током историје имао важну улогу. Тако је Србија, која је континенталним путем повезана са Турском, била стратешки погодна територија за освајање, што није био случај са Италијом, одвојеном од Турске великом воденом површином, коју је било теже савладати током ратничких похода.

² Међу истраживачима су још увек недовољно јасно дефинисани облици фразеолошких структура, као и њихове поделе. Тако неки истраживачи сматрају да пословице и изреке припадају идиомима, док их неки други одвајају у засебне целине (уп. Миленковић 2006: 26 и Драгићевић 2007: 24, 222).

³ Паремије су термилошки најприхватљивији назив и у италијанској лингвистици, о чему се најјасније изразио Темистокле Франчески: „*Per ovviare alla suddetta confusione terminologica, da qualche decennio abbiamo introdotto, in un senso comprensivo sia di „locuzione” sia di „sentenza”, il grecismo paremia (παροιμία), ch'era inutilizzato nella nostra lingua, pur essendo la base di paremiologia e paremiografia*“ („Да бисмо избегли термилошку конфузију пре неколико деценија смо и за локуције и сентенце увели грецизам *паремија*, који је био неискоришћен у нашем језику, упркос томе што чини основу паремиологије и паремиографије“, ауторов превод) (Franceschi 2004: X).

Определили смо се за етнолингвистички приступ, пошто етнолингвистика као интердисциплинарна наука у фокус својих проучавања ставља однос језика, културе и друштва, који је од суштинског значаја за разумевање устаљене употребе етнонима у језику. За разлику од општих етнолингвистичких истраживања која путем језичке анализе остварују субјективну реконструкцију културе, употреба инструментаријума когнитивне етнолингвистике омогућује још дубљи увид у начин и врсту везе која се остварује између језика, појава у свету и начина њиховог посматрања. Основни инструментаријум когнитивне етнолингвистике лублинске школе⁴, којим ћемо се овде и ми служити, обухвата читав комплекс међусобно повезаних и узајамно зависних појмова, а то су: *језичка слика света* (ЈСС) и *стереотипи* као саставни део ЈСС, *когнитивна дефиниција* која служи као инструмент описа стереотипа, *тачка гледишта* и *перспектива* од којих зависи створена ЈСС, *профилисање*, тј. стварање субјективних варијаната базичне ЈСС, *субјекат* (индивидуални или колективни) који концептуализује и профилише и *вредности које признаје субјекат* (Бартмињски 2011: 39-40).

Језичка слика света је један од кључних појмова етнолингвистике који се формира на основу вредности које прихватају носиоци и корисници језика. Има наглашено субјективни карактер, пошто представља антропоцентричну интерпретацију стварности, а не реално виђење појава у свету. Једна од посебно атрактивних тема за истраживаче ЈСС је фразеологија, базирана на проучавању фразема, устаљених израза и колокација, чиме доприносимо разумевању тзв. “фразеолошке слике света”. Основну базу реконструкције ЈСС чине текстови, јер су резултат системских правила и материјални доказ друштвених конвенција. Наиме, у реконструкцији ЈСС позивамо се на пословице као на језичке доказе, јер су засноване на принципу типизације догађаја и ликова приказаног света (Бартмињски 2011:63). Са друге стране, фраземи су затворени спојеви нејасне мотивације, чије је значење засновано на историјском знању, некој причи, миту или легенди из сопствене или туђе културе, као и на занимљивим епизодама преузетим из фолклора.

Функционисање и формирање етничких стереотипа, те друштвена перцепција међуетничких односа представљају комплексан проблем и прави истраживачки изазов. Стереотипи произилазе из нормалног и адаптивног когнитивног процеса, као што је категоризација, чија је функција да смањи сложеност протока друштвених информација (Петровић 2003:16). Иако су у стереотипу присутни сазнајни и емоционални елементи, они нису подједнако стабилни. Наиме, емоционални ставови према другим народима су променљивог карактера, јер зависе од актуелног економског и политичког стања, идеологије, религије, контаката са другим народима, итд. Сазнајна, тј. описна садржина стереотипа је знатно стабилнија, али за њен опис није релевантна опозиција „истинитост-неистинитост“ садржаја, него начин интерпретације предмета и његова карактеризација.

Субјекат (индивидуални или групни) формира своје устаљене представе у зависности од субјективне тачке гледишта коју заузме у посматрању традиционалних или актуелних вредности којима се руководи, а које му помажу да профилише и уобличи елементе језичке стварности. У основном културном контрасту „ми“: „они“ и „своји“: „туђи“ преовладавајућа етноцентрична карактеризација у свом најдубљем слоју скрива и слику нас самих као полазне тачке у перцепирању других (Бартмињски 2011: 315).

Заступници лублинске школе су посматрање језика свели на три основна односа према вредностима, а то су:

- 1) *језик као инструмент* који служи за вредновање, јер је саздан од огромне количине речи, којима управљамо у складу са фонетским, граматичким и текстуалним правилима;
- 2) *језик као извор информација* о читавом систему прихваћених и устаљених вредности у дајој заједници;

⁴ Развој полске етнолингвистичке струје са седиштем у Лублину текао је упоредо са развојем руске школе крајем XX века и то под водством Жежија Бартмињског (Бартмињски 2005, 2011), који је покренуо читаву скупину истраживача у правцу истраживања језика као извора информација о етносу (Илић 2002: 211).

- 3) језик као *носилац*, тј. супстрат вредности, што је приступ проучавања својствен лингвистима који се баве националним језиком⁵;

За тему овог рада најрелевантнија је друга ставка, тј. посматрање језика као извора информација, због тога што човек као “*homo loquens*” управо путем говора открива свој менталитет и начин на који концептуализује и оцењује стварност која га окружује.

На основу описаног етнолингвистичког приступа овој теми очекујемо да остваримо следеће резултате истраживања: опис профила етнонима „turco“ у италијанском језику и етнонима „Турчин“ у српском језику, као и поређење сличности и разлика насталих током вишевековног посматрања турског народа у различитом временском, просторном, историјском и социолошком оквиру. У истраженим устаљеним структурама оба посматрана језика треба да откријемо и које стереотипе садрже, као и да укажемо на узроке њиховог настанка.

2. ЕТНОНИМ „TURCO“ У ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ

Вишевековна владавина Турака земљама источне Европе, територијално протезање по делу Азије, као и припадност другој вери су фактори који ову нацију чине веома занимљивом за италијански народ, који није са њом имао много блиских контаката. Наиме, управо недостатак директног контакта је условио формирање мишљења о Турцима на основу легенди, прича, путописа итд, што је направило добру базу за стварање плодне и живописне фразеолошке слике. Чак су и речи турског порекла продирали у италијански језик посредно, тј. преко трговине и поморске експанзије италијанских поморских република (Венеција, Ђенова) и посредством контаката Венеције са Оријентом и Балканским полуострвом (Cortelazzo 1965: 148-149).

2.1. Етноним „turco“ у италијанској фразеологији

Етноним „turco“ и његов синоним „ottomano“ се у италијанској фразеологији издвајају по бројности и фреквентној употреби. Разлози због којих је овај етноним у толикој мери присутан у италијанском језику су превасходно историјске и социокултуролошке природе. Међу бројним фраземама издвајају се они који указују на различите навике овог народа у разним активностима као што су: пушење (4), купање (3), говорење (1, 6, 7), плакање (8), верско изражавање (6, 11). Поједини фраземи и фразне именице⁶ указују на просторну удаљеност као узрок различитости (9), али и скрећу пажњу на историјски значај Турака као великих освајача (2, 5, 10). Посебно је занимљив фразем (12), изворно настао као израз имитације припрема за обрачун са Турцима као великим освајачима, да би временом попримио потпуно друго значење услед промене употребе:

- (1) *bestemmiare come un turco* – псовати као кочијаш (досл. ‘псовати као Турчин’)
- (2) *cose turche* – страшне ствари, за не поверовати (досл. ‘ствари турске’)
- (3) *essere in un bagno turco* – бити обливен знојем услед великих напора или претеране врућине (досл. ‘бити у купатилу турском’)
- (4) *fumare come un turco* – пушити као Турчин, превише пушити (досл. ‘пушити као Турчин’)
- (5) *Mamma li turchi!*⁷ – Куку нама! Тешко нама! (досл. ‘мајку му, ево Турака’)

⁵ Наиме, у овом приступу примарни значај имају квалитет вредности које се испољавају у језику и квалитет вредности изречених о језику. Тако се неки језици оцењују као леги, мелодични, а неки као правилни, функционални и јасни.

⁶ Поред основних фразема, у овај рад смо због изузетне фреквентности укључили и неколико фразних именица (*cose turche*, *pollo turco*, *fischione turco*), које по Прћићу представљају посебну врсту безглаголских фразних лексема (Прћић 1997:126).

⁷ Овај узвик страха се данас користи са ироничном или шаливом конотацијом, а израз је настао у време турских похода, када су се Италијани и многи други народи плашили турских ратника, познатих по суровости и храбрости

- (6) *predicare la fede ai turchi* – залуд чинити (досл. ‘држати проповед Турцима’)
 (7) *parlare turco* – говорити неразумљиво, (досл. ‘говорити турски’)
 (8) *piangere in turco* – очајнички плакати како би се изнудила туђа помоћ (досл. ‘плакати на турском’)
 (9) *pollo turco* (и у варијанти *fischione turco*) – ретке птице (птице које долазе из далека и које су слабо познате у Италији) (досл. ‘пиле турско’, друга вар. ‘патка звиждара турска’)
 (10) *prendere il turco per i baffi*⁸ – успети у тешком подухвату (досл. ‘зграбити Турчина за бркове’)
 (11) *sentirsi come un turco alla predica* – осећати се непријатно, као ван своје коже (досл. ‘осећати се као Турчин на проповеди’)
 (12) *testa di turco* – невина жртва, жртвени јарац (досл. ‘глава Турчина’)

2.2. Етноним „turco“ у италијанској паремиологији

Италијанске паремије приказују Турке као веома суров народ који гази све пред собом (14), при чему је нарочито истакнута врхунска коњица Османлијског царства (15), те донекле изненађује виђење овог народа као веома веселог у поређењу са бројним другим Европљанима (17). Италијанима је веома занимљива припадност Турака другој, тј. муслиманској вери, коју ретко када мењају, али када се то деси постају већи верници од свих осталих хришћана. Интересантно је запажање Италијана да Турци и у тој ситуацији настављају са старим навикама, као што је нпр. набијање грешника на колац (18), што је била уобичајена казна у Турском Царству и у земљама источне Европе под турском окупацијом. Италијанске паремије приказују Турску као далеку земљу (21), у којој Турци и њихови робови имају веома сиромашну исхрану (19). Међу паремијама поред придева „turco“ проналазимо и синонимни облик „ottomano“ који се углавном везује за период турске владавине и вишевековно трајање Турске империје.

За разлику од српских пословица у којима етноними „Турчин“ и „Шваба“ чине антонимске парове јер осликавају живот под поробљивачем (Шћепановић 2006: 528) италијанске паремије са етнонимом „turco“ не приказују директан однос Италијана и Турака, већ се кроз поређење више нација износе запажања о специфичностима Турака (13, 17, 20). Италијани ипак највећи ривалитет осећају према конкурентним локалним сународницима, а не према географски удаљеним народима (16):

(13) *Al bere del tedesco, al parlare del francese, al vantarsi dello spagnolo, al bestemmiare del turco non c'è fine.*

Највише пије Немац, најбоље говори Француз, највише се хвали Шпанац, а највише псује Турчин⁹.

(14) *Dove passano gli Ottomani, non nasce più l'erba.*

Где прођу Турци, ту трава више не расте.

(15) *Dove il cavallo degli Ottomani pone il piede, in quel paese non vi nasce più erba.*

У земљи коју нагази коњ Турчина, трава више не расте.

(16) *Fatti turco, fatti inglese, ma non farti di Varese.*

(Quartu 2010: ad vocem). Иначе је овај израз искоришћен као назив филма *Mamma lì turchi!* из 1973. у режији Рената Савина.

⁸ Овај израз потиче још из доба у којем су Сарацени харали обалама Медитерана, те су их други сматрали непобедивим. Када би неко ипак успео да савлада једног Сарацена и да га при томе повуче за бркове, који су тада били модерни, такав подухват би био толико велик да се могао оправдати само неизмерном количином среће (Quartu 2010: ad vocem). Иначе, за Италијане Сарацени нису били Арапи, већ турски ратници, а тек од 11. века се прави јаснија разлика међу овим етницима увођењем етнонима „turco“ (више о томе у: Christoph von Schmid, *Storia di Santa Genovefa*, 1878).

⁹ За све италијанске паремије дат је ауторов превод, јер је реч о непостојећим паремијама у српском језику.

Боље је бити Турчин или Енглеz, само да ниси становник Вареза¹⁰.

(17) *Gl'inglesi son boriosi, i francesi furiosi, iracondi gli alemanni, accorti gl'italiani, gli spagnoli sono astuti, gli ungheresi avveduti, i russi indolenti, i turchi gaudenti.*

Енглеzi су уображени, Французи нагли, Немци гневни, Италијани домишљати, Шпанци лукави, Мађари опрезни, Руси немарни, Турци весели.

(18) *Il turco fatto cristiano vuole impalare quelli che bestemmiano.*

Покрштени Турчин би набио на колац оне који клетвама зборе.

(19) *Mangiare alla turchesca: poco pane e acqua fresca.*

Јести на турски начин: мало хлеба и свеже воде¹¹.

(20) *Meglio davanti alla spada di un turco che a tavola con un tedesco.*

Боље се наћи пред мачем Турчина него за столом једног Немца¹².

(21) *Poco più in là ci stanno i turchi.*

Богу иза ногу (дословно и иронично 'Још мало тамо где се налазе Турци')¹³.

2.3. Профил етнoнима „turco“ у италијанском језику

Код овог етнoнима упадљива је конотација даљине, као и различитости у религијском контексту и контексту културолошких обичаја (чин купања, пушења, говорења). Услед дуготрајних историјских утицаја, Турцима се приписују негативне особине као што су суровост у борби, неразумљивост говора и употреба ружних речи, претварање ради изнуде туђе помоћи. Међу позитивним особинама које Италијани приписују овој нацији издвајају се веселост, религиозност и истрајност. Интересантно је да су Турци у очима Италијана виђени много позитивније у односу на друге европске народе са којима је Италија током историје улазила у рат, али то можемо објаснити и недостатком директног контакта са овом нацијом у периоду њихове највеће власти и поробљавања становништва освојеног подручја.

3. ЕТНОНИМ „ТУРЧИН“ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Фреквентност и продуктивност овог етнoнима у српској фразеологији и паремиологији је условљена историјским разлозима и вишевековним суживотом Срба и Турака. Делови територије данашње Србије били су у саставу Османлијског царства од 15. до 20. века. Тек након Балканских ратова из 1912. и 1913. године турска управа је престала на целој територији данашње Србије. Веома су бројни изрази који описују изглед, обичаје Турака и њихово понашање у оквиру своје националне заједнице и у односу према Србима као потлаченом народу у различитим социолошким и политичким улогама. Поједини изрази са овим етнoнимом у српском језику веома често се подударају са изразима у осталим језицима у крајевима који су искусили османлијску владавину (хрватски, македонски, бугарски).

¹⁰ Варезе је стари град у Ломбардији који је познат по вредноћи својих становника, индустрији и богатству, што је током историје изазивало завист најближих суседа. Ова изрека је резултат историјског ривалства и изражавања злобе према ближем (Larucci 2006:1220).

¹¹ Хлеб и вода су били једина храна коју су Турци давали робовима, а ту навику су задржали све до XIX века (Larucci 2006: 1197).

¹² С обзиром на то да Немци дуго остају за столом док једу, често се деси да се оброк заврши тучом, па отуд ова снажно негативна конотација. Поред овог значења, пословица указује на то да је лакше побећи пред непријатељским Турчином него избећи пријатељски настројеног Немца (Larucci 2006:1155).

¹³ Ово се каже за неко далеко место које желимо да представимо ближе него што јесте, те је честа употреба са ироничним призвукoм (Larucci 2006: 1197).

3.1. ЕТНОНИМ “ТУРЧИН” У СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ

Српски фраземи са овим етнонимом су већином поредбени, а својим садржајем указују на карактерне и бихевиоралне разлике (23, 28, 35), разлике у начину одевања (25, 34), те разлике у начину и одабиру јела (22, 27, 32). Одређени број фразема и фразних именица¹⁴ указује на употребу етнонима „Турчин“ ради истицања силе и моћи, што је узроковано дуготрајним периодом турске владавине (24, 29, 33), док фразем (30) представља израз индиферентности и мањка емпатије према страдању генерално надмоћније стране. Интересантно је да знатан број фразема са овим етнонимом истиче значење „много“ или указује на нешто прекомерно (22, 26, 27, 28, 29, 31, 34, 35).

(22) *бежи ко Турчин од сланине*, (23) *бити гори од Турчина*, (24) *бити Турчин под капом*¹⁵, (25) *бос и го ко Туре*, (26) *задужио се као Турска царевина*, (27) *збунио се као Турчин на свињокољу*, (28) *лаже ко Турчин*, (29) *моћан као Султан у Цариграду*¹⁶, (30) *проћи као поред турског гробља*, (31) *пуши ко Турчин*, (32) *Турци – изелице*, (33) *турска посла*, (34) *удесити се ко Турци пред Бајрам*, (35) *чува ко Турчин булу*.

3.2. ЕТНОНИМ “ТУРЧИН” У СРПСКОЈ ПАРЕМИОЛОГИЈИ

Према резултатима истраживања Шћефановића најфреквентнији етноним у српским пословицама и изрекама је управо етноним „Турчин“, који се јавља још у облику „Турак“ или „Туре“ (Шћефановић 2006: 527-528). Ипак, бројне паремије из Вукове збирке пословица више нису у употреби у савременом српском језику или се користе у скраћеном и прилагођеном облику. На основу садржаја и поруке коју преносе, можемо издвојити читаве групе српских паремија које указују на: виђење Турака као силне, моћне, чак сурове нације (36-44), недостатак поверења у Турке (48, 49, 51, 52, 56, 59), запажање недостатка вере код Турака у религијском смислу (50, 53, 54, 55, 57, 58), негативан став према потурченом живљу (60-65) и последице по српско становништво током вишевековног суживота у подређеном друштвеном положају (66-76).

Српске паремије су језичка сведочанства и докази о утицају турске силе на потлачени српски живаљ, те не чуди што су у неким изразима Турци изједначени са анималном снагом вукова, који су такође правили покољ у српским селима (36, 43). Турци су у сваком смислу схваћени као снажни противници (38, 39, 40), и то махом старији у односу на Србе¹⁷ (44). Тежак живот српског народа у време Османлијског царства приказан је у паремији (41) која указује на проблеме који долазе од стране владајуће стране силе, али и од сопственог народа, због високих црквених намета.

(36) *Ако у село, Турци, ако у поље, вуци.*

(37) *Дабогда му Турци кућу кућили.*

(38) *Да те Бог сачува од турске силе и удовичке клетве.*

(39) *Лако је мртвим Турцима сећи главе.*

(40) *Мртве руке не секу Турке.*

(41) *Нешто Турчин силом, нешто поп књигом, сиромашу не оста ништа.*

¹⁴ У овај рад смо укључили и српску фразну именицу *турска посла*, која одговара италијанском облику *cose turche*.

¹⁵ Вук Караџић је овај израз сврстао међу пословице у изворно упитном облику *Да није Турчин под капом?* Користи се када неко жели да каже нешто лоше о другоме, а то је раније увек било нешто лоше о Турцима. Данас је фреквентнији израз „и зид има уши“. Вук је забележио још једну пословичну варијанту „Кад хоћеш о Турчину да проговориш, маши се за капу (да ти није за њом или под њом)“ (Ђорђевић, Шћефановић 1996: 65, 132).

¹⁶ Овај фразем смо узели у обзир због веома јасне асоцијације на истраживани етноним иако експлицитно не садржи компоненту „Турчин“.

¹⁷ Ова паремија је према Вуковим белешкама настала у време Карађорђевог рата, када се доказивало да су готово сви турски јунаци били стари, а српски млади (Ђорђевић, Шћефановић 1996: 350).

(42) *Није турска власт*¹⁸.

(43) *Отуд Турци, одовуд вуци.*

(44) *Чувај се стара Турчина, а млада Србина.*

Веома је специфичан статус жена у српским паремијама, које се обично приказују у негативном светлу, што привлачи константну пажњу бројних аутора (Влајинац 1975, Требјешанин 1985, Јовановић 2006а и 2006б, Реџић 2015). Тако пример паремије (47) само потврђује претходно поменути констатацију, јер приказује жене као још већу опасност од самих Турака. Остале српске паремије са етнонимом „Турчин“ указују на распрострањен обичај да жену муслиманку може само Турчин да ожени, што је још један пример доказа о начину третирања социолошки ниже рангиране етнице на територији под турском влашћу.

(45) *Ако були Турчин нестане, други јој настане*¹⁹.

(46) *Ако Турчин погине, були други не гине.*

(47) *Гори је женин језик него турска сабља.*

Међу српским паремијама издваја се читава група израза неповерења према Турцима, те својим садржајем опомињу на могућност преваре или издаје. Ове негативне импресије нису настале услед само верских и културолошких разлика између ова два народа (48, 50, 53-55, 57, 58), већ су узроковане и односом владар-потлачени, у којем се поробљени супротставља анималној снази и сили владара (49, 52, 56, 59).

(48) *Вреди колико турско кумство*²⁰.

(49) *Једнога Турчина вежи и стави у тамницу, а са другим седи и пиј, што ти мисли онај у тамници, то ти мисли и онај за столом.*

(50) *И Бог ће нам опростити, а Турци нам неће разумјети.*

(51) *Ко се у Турчина узда, штапом се на воду наслања.*

(52) *Не веруј псу и Турчину.*

(53) *Решето боље држи воду, него Турци веру.*

(54) *Турска вера ко на мору пена.*

(55) *Турчину је вера на колену док седи, кад устане, она падне*²¹.

(56) *Турчина једног посади за софру, а другог стави у врећу, па седи на њега, што ти мисли онај у врећи, то ти мисли и онај за софром.*

(57) *У Турчина вере нема.*

(58) *У Турчина нема вере, ни у мору мере.*

(59) *У Турчина и змије љуте, у њих никад тврде вере нема.*

У појединим српским паремијама присутан је изразито негативан став према потурченом становништву (Ђорђевић, Шћепановић 1996: 210), које је очигледно било социјално маргинализовано од стране поробљених Срба. Тако је потурицама у паремијама приписана још већа суро-

¹⁸ Фигуративно значење ове паремије је „Може и без тога“, „Није хитно“.

¹⁹ Ова пословица коју је Вук забележио у околини Рисна указује на могућу брзу преудају жена (Ђорђевић, Шћепановић 1996: 17).

²⁰ Суштинско значење ове паремије је истицање негативне вредности, коју бисмо могли изразити и једноставним исказом „Не вреди.“

²¹ Ову паремију је још Вук забележио у нешто ширем облику који нам даје више објашњења: *У Турчина вјера на колену. Не можеш му се ослонити на вјеру и на ријеч. Може бити да се мисли: док сједи, кад ти вјеру задаје, дотле му и вјера стоји на колену; а како устане онда и вјера с колена спадне и нестане је.* (Ђорђевић, Шћепановић 1996: 337).

вост (60-63) него Турцима, а као основни разлози за преобраћање у другу веру су навођени инат (64), страх и жеља за богатством (65).

- (60) *Ако су код Турака кржаве руке до лаката, у потурице су кржаве до рамена.*
 (61) *Кад су Турчину кржави прсти, потурици су кржаве руке до рамена.*
 (62) *Нема Турчина без потурчењака. Јер су потурчењаци свагда гори од правих Турака.*
 (63) *Потурица гори од Турчина.*
 (64) *Потурчио се из ината.*
 (65) *Потурчи се плахи и лакоми.*

Бројне српске паремије настале су као одраз вишевековног заједничког живота, а још је чувени пољски антрополог Бронислав Малиновски истицао да се принцип интеграције остварује на основу заједничке културе или путем политичке силе (Малиновски 1971: 310). На територији Србије под турском влашћу била су присутна оба утицаја – и политички и културолошки, те не чуди постојање паремија које указују на нужно упућивање једних на друге (68, 72), али и оних које су израз национализма и осветољубивости (66, 67, 69, 71, 74), приказивања Турака као симбола власти (75), многобројности (70), брзине (76), али и једноставног живота са јасним правилима (73). Поједине паремије су чак шаливе (67), инфантилне (69, 74) и носталгичне (73), јер представљају одраз прихваћености тешких услова суживота са Турцима.

- (66) *Ако ћеш да се осветиш Турчину, моли Бога да почне пити ракију; ако ћеш да се осветиш Србину, моли Бога да оде у хајдуке. Јер Турчин кад почне пити он пије док не пропадне сасвим; а Србин како оде у хајдуке већ је кућу раскућуио, а и глава му је готово на коцу.*
 (67) *Беж'те Турци, зарана, ево попа Карана.*
 (68) *До подне Алија, по подне Илија.*
 (69) *Криви Турци.*
 (70) *Куд сви Турци, туда и ћелави Мујо.*
 (71) *На Турчина болештина, а на нас живот и здравље.*
 (72) *О, Турчине, за невољу куме. О ти Влаше, силом побратиме.*
 (73) *Пусто турско.*
 (74) *Руку руци, нисмо Турци.*
 (75) *Свако Туре није за везира.*
 (76) *Стани Туре, да ти турбан вежем²².*

3.3. Профил етнонима „Турчин“ у српском језику

У фразеолошкој слици српског језика етноним „Турчин“ је носилац бројних различитих вредности које се испољавају у чиновима уобичајених радњи као што су одевање, једење, пушење. Турци су при томе запажени као бројнија нација наспрам Срба, а пошто је та вредност нарочито истакнута међу фраземима, етнониму „Турчин“ се приписује и значење ‘много, мноштво’. Специфични историјски услови током којих је улога српског живља била подређена и потчињена турској сили и власти у великој мери су допринели стварању негативних вредности о Турцима: суровост, немогућност остваривања поверења, неразумевање ислама као друге вере. Још негативније су процењени потурчени Срби, који да би се доказали у новој улози су се представљали још суровијим и насилнијим од самих Турака. Заједнички живот чак и у лошим околностима повећао је степен упућености једне нације на другу у бројним животним областима, што је утицало на настанак и неких позитивних вредности овог етнонима: једноставност у владавини, могућност заједничких прослава и удруживања у невољи.

²² Ова паремија, настала асоцијацијом на говор Турака, користи се када неко прича брзо и непрестано.

4. ЗАКЉУЧАК

У италијанском и српском језику посматрани етноним је носилац значења опасности, снаге, силе и моћи. Ипак, у ширем европском контексту “Турчин” за Италијане представља мању опасност, док је за Србе она на нељудском, тј. анималном нивоу (поређење Турака са вуковима, псима, змијама). Поједини турски обичаји у великој мери одударају од италијанских и српских, а нарочито пушење, говорење, једење и псовање. Тако у говору Турака Италијани запажају претерану употребу ружних речи, а генерално стичу утисак неразумљивости. Срби, са друге стране, запажају брзину говора Турака, али и њихову склоност лагању, за разлику од Италијана који неискреност виде у начину плакања Турака. Срби и Италијани стичу различит утисак и о верском испољавању Турака. За Италијане Турци су велики верници, док су за Србе управо пример невере, јер упркос вишевековном заједничком животу нису успевали да схвате принципе ислама.

Италијански језик садржи изразе који истичу територијалну удаљеност од територије коју насељавају Турци, која је при томе сматрана веома егзотичном и пуном реткости. У српском језику, поред бројних негативних осуда Турака у социолошком контексту, присутна је и тежња ка остваривању међусобне везе у крајњој нужди. Упркос вишевековној потлачености у српском језику наилазимо и на изразе носталгије за временима ране турске владавине и феудалног доба када су правила владара била јаснија у односу на савремено доба. Можемо закључити да поред постојања оријенталних утицаја распрострањених по целом свету (Pellegrini 1969) и неколицине заједничких стереотипа у перцепцији Турака (претерано пушење, борбеност и суровост), постоји знатна разлика између Срба и Италијана у опажању овог народа, која је условљена првенствено другачијом врстом међусобног контакта у време Османлијског царства.

ЛИТЕРАТУРА

- Бартмињский, Ежи. (2005). *Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике*. Москва: Индрик.
- Бартмињски, Жежи (2011). *Језик-слика-свет. Етнолингвистичке студије*. Београд: SlovoSlavia.
- Влајинац, Милан З. (1975). *Жена у народним пословицама*. Београд: САНУ.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ђорђевић, Слободан., Шћепановић, Михаило. (1996). *Вукове народне пословице с регистром кључних речи*. Београд: Нолит.
- Илић, Марија (2002). Етнолингвистика у Србији. *Зборник Матице српске за славистику* бр. 62, 211-234.
- Јовановић, Јелена (2006а). *Књига српских народних пословица*. Књ.1. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Јовановић, Јелена (2006б). *Књига српских народних пословица*. Књ.2. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Малиновски, Бронислав (1971). *Магија, наука и религија и друге студије*. Београд: Просвета.
- Миленковић, Тања (2006). *Идиоми у српском језику*. Алексинац: Атеље 63.
- Новичић, Драгослав (2004). *1111 народних пословица и изрека*. Рума: Српска књига.
- Оташевић, Ђорђе (2012). *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј.
- Петровић, Небојша (2003). Међусобни стереотипи Хрвата, Бошњака и Срба у светлу двофакторске теорије предрасуда. *Социологија*, вол. XLV, бр. 1, 15-32.
- Прћић, Твртко (1997). *Семантика и прагматика речи*. Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Стојичић, Ђоко (2006). *Српске народне изреке*, Књ. 1. Београд: Публикум.
- Стојичић, Ђоко (2006). *Српске народне изреке*, Књ. 2. Београд: Публикум.
- Требијешанин, Жарко (1985). Представа жене у српским народним пословицама. *Психологија* 18, бр. 3-4, 87:103.
- Шћепановић, Михаило (2006). Поглед на етнониме у српским пословицама. *Српски језик*, број 11/1-2, година XI, 523-529.

*

- Boggione, Valter, Massobrio, Lorenzo (2004). *Dizionario dei proverbi. I proverbi italiani organizzati per temi*. Torino: UTET.
- Gabrielli, Grazia (a cura di) (1993). *Dizionario della lingua italiana*. Milano: Carlo Signorelli Editore.
- Guazzotti, Paola, Oddera, M. Federica (2004). *Il grande dizionario dei proverbi italiani*. Bologna: Zanichelli editore.
- Franceschi, Temistocle (2004). La formula proverbiale, in: Valter, Boggione & Lorenzo Massobrio (coord.), *Dizionario dei proverbi. I proverbi italiani organizzati per temi*. Torino: UTET.
- Cortelazzo, Manlio (1965). Corrispondenze italo-balcaniche nei prestiti dal turco. In: *Omaggio lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 147-152.
- Klajn, Ivan (1996). *Italijansko-srpski rečnik*. Beograd: Nolit.
- Lapucci, Carlo (1984). *Modi di dire della lingua italiana*. Milano: Garzanti editore.
- Lapucci, Carlo (2007). *Dizionario dei proverbi italiani*. Firenze: Le Monnier.
- Pellegrini, Giovan Battista (1969). Italijansko-balkanske podudarnosti u elementima orijentalnog porekla. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XXXV, sv. 1-2, 56-76.
- Quartu, Monica, Rossi, Elena (2012). *Dizionario dei modi di dire italiani e dialettali*. Milano: Biblioteca Universale Rizzoli.
- Redžić, Saduša (2015). Moralne odlike ženskih likova u najstarijim pjesmama junačkim - sociološka analiza sadržaja. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, Vol. 45, br. 2, 281-303.
- Schwammenthal, Riccardo, Straniero, L. Michele (1999). *Dizionario dei proverbi italiani e dialettali*. Milano: Biblioteca Universale Rizzoli.
- Sorge, Paola (2004). *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Roma: Newton Compton Editori.
- Von Schmidt, Christoph (1878). *Storia di Santa Genovefa*. Poresnu: Stamparia d'A. Weger.
- Zingarelli, Nicola (1995). *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.

Summary

The subject of this paper consists of idioms and proverbs with the component of the ethnonym «Turk», which we found in monolingual and bilingual dictionaries, as well as in special collections of fixed expressions, adages and proverbs of Serbian and Italian. This ethnonym is very frequent and productive in the phraseology and paremiology of these languages despite differences in geographical location, historical background and religion of the observed nations. The aim of this study is to isolate and explain the similarities and differences in the use of the ethnonyms «Turk» and «turco» applying the methodology and instruments of ethno-linguistic Lublin school. We intend to thoroughly analyze the meaning and value in the use of idioms and proverbs which contain this ethnonym to gain a better insight into the phraseological picture of the world in both languages, because it reflects the mentality and implied social values, the point of view and perception of the Turks, as well as the most common stereotypes about this nation.

Keywords: Italian language, Serbian language, ethnolinguistics, ethnonyms, phraseology, paremiology.

Александра Блатешић
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
aleksandra.blatesic@ff.uns.ac.rs

IS YOUR MONEY MAD, BARREN OR SMART? – METAPHORICAL AND METONYMICAL EXPRESSIONS WITH MONEY IN ENGLISH

The present paper, set within the framework of Conceptual Metaphor Theory as originated by Lakoff and Johnson (1980), focuses on the figurative expressions in English which contain the word “money” in them, more precisely those of the form *adjective/noun* + “money” (e.g. *dirty money*, *green money*, *barren money*, *pin money*, *smart money*, etc.). The analysis is based on a small data collection of 45 “money” expressions gathered from various online English dictionaries and applying a somewhat modified method for the identification of metaphorically used words (Pragglejaz Group 2007). Our main aim is to establish various conceptualisations of *money*, which primarily depend on the used adjectival or noun premodifier, as well as to categorise and illustrate the cognitive instruments (metaphors and metonymies, and to a lesser extent, image schemas) on which these expressions are based. The results of our analysis may contribute to the further understanding of the mechanism of coining figurative expressions in English relating to financial vocabulary.

Keywords: metaphor, metonymy, conceptualisation of money, English

1. INTRODUCTION

The field of business and economics is highly rich in figurative expressions and, as already convincingly shown in research so far (e.g. Henderson 2000, Charteris-Black 2000, Alejo González 2010, 2011, Silaški & Kilyeni 2014, Herrera-Soler & White 2012, etc.), it makes extensive use of metaphors and metonymies in order to explain less easily comprehensible and loosely structured concepts. Thus, for example, in the *ECONOMY IS A LIVING ORGANISM* metaphor, the economy is understood and talked about in terms of an organism – it can grow, decay, be healthy, sick, etc. This metaphor is linguistically realised by numerous metaphorical expressions, which are the result of conceptual mappings between the target domain (*ECONOMY*) and the source domain (*LIVING ORGANISM*), e.g. *economic growth*, *healthy economy*, *economic disease*, *economic cure*, *infant industry*, *parent company*, *sister company* (Alejo González 2010: 1140; see also Silaški & Đurović 2010, Đurović & Silaški 2011).

Among other less structured concepts pertaining to the financial world is the concept of *money*. The various types of money that exist in the economy, due to the fact that they come in various shapes in their real, physical form and that they are used, spent or invested for different purposes, may also be conceptualised in a number of different ways, depending on the semantic content that needs to be conveyed. Thus, for example, as evidenced by scholarly research so far, money can be conceptualised as one of the three existing states of matter (liquid, solid or gas) (O'Connor 1998, Silaški 2011a, Silaški & Kilyeni 2011, Silaški & Kilyeni 2014, etc.), shown by the following metaphorical expressions: *cash flow*, *money infusion*, *money circulation*, *round sum*, *soft currency*, *price bubble*, *wage inflation*, etc.

In this paper we focus on the figurative expressions in English which contain the word “money” in them, more precisely those of the form *adjective/noun* + “money” (e.g. *dirty money*, *hush money*, *barren money*, *pin money*, *pocket money*, *blood money*, etc.) in order to establish, using the theoretical framework of Conceptual Metaphor Theory (as originally developed by Lakoff & Johnson 1980), various conceptualisations of *money*, which primarily depend on the used adjectival or noun premodifier, as well as to categorise and illustrate the cognitive instruments (metaphors and metonymies, and to a lesser extent, image schemas) on which these expressions are based. We believe that the results of our analysis may contribute

to the further understanding of the mechanism of coining figurative expressions in English relating to financial vocabulary.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

The paper is set within a wider theoretical framework of Cognitive Linguistics, more precisely Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson 1980, Lakoff & Turner 1989, Hampe 2005, Gibbs 2008, Polzenhagen, Kövecses, Vogelbacher & Kleinke 2014, Kövecses 2010, 2015) and Conceptual Metonymy Theory (Radden & Kövecses 1999, Radden 2000, Barcelona 2000, Panther & Thornburg 2003, Benczes, Barcelona & Ruiz de Mendoza Ibáñez 2011, Littlemore 2015). According to Conceptual Metaphor Theory, metaphor and metonymy are regarded not only as a textual decoration which contributes to the expressiveness of the text, but as having “important roles in structuring thinking and therefore language” (Deignan 2005: 73). As “metaphor and metonymy often ‘meet’ at conceptual and linguistic crossroads” (Barcelona 2000: 1), they cannot be easily differentiated. Lakoff and Johnson (1980) define *metaphor* as understanding and experiencing one kind of thing in terms of another or as a partial mapping or set of correspondences between two conceptual domains which they call the *source* and *target* domains (as already mentioned, *ECONOMY*, being the target domain, may be conceptualised as a *LIVING ORGANISM*, the source domain). Although disagreements still arise among cognitive linguists concerning many unresolved issues surrounding metonymy as a cognitive mechanism, it has now been widely accepted that “metonymy plays a crucial part in the motivation of numerous conceptual metaphors” (Benczes, Barcelona & Ruiz de Mendoza Ibáñez 2011: 2). Metonymy also refers to mappings between conceptual domains, but unlike metaphor, which entails a mapping between two conceptual domains, where the source is used to structure the target, metonymy, on the other hand, is according to the standard cognitive linguistic view understood as a conceptual projection whereby one domain is partially understood in terms of another domain included in the same experiential domain (Barcelona 2000). It is, therefore, often understood as an intradomain phenomenon. However, unlike metaphor where mapping from one domain to another is symmetrical, in metonymy mapping is asymmetrical – a more salient entity provides mental access to a less salient domain or entity within the same domain (Barcelona 2011: 12; see also Kövecses & Radden 1998, Radden & Kövecses 1999). Many authors point out that all metaphors are essentially metonymy-based (see e.g. Barcelona 2000, Radden & Kövecses 1999, etc.). A metonymy-based metaphor is defined as “a mapping involving two conceptual domains which are grounded in, or can be tracked to, one conceptual domain” (Radden 2000: 93). Metaphor used to be claimed to be based on *similarities* between unlike entities. However, research has shown that some metaphors “cannot be traced back to experiential correlations, but rather have their basis in perceived similarities or resemblances” (Semino 2008: 7). Metonymy, on the other hand, is based on conceptual *contiguity*, which is in turn grounded in “extralinguistic experiences and connotations and is therefore culture-dependent” (Niemeier 1998: 123).

In the paper we focus on metaphor and metonymy as very productive conceptual instruments for coining new words and expressions, as manifested in a number of various conceptual patterns these instruments use in the process.

3. DATA COLLECTION AND METHOD

For the purpose of the analysis we have formed a small data collection of *money* expressions gathered from various specialised online English dictionaries, glossaries and lexicons which specifically deal with the terms (words and phrases) pertaining to the world of business and finance. These sources are available at www.investopedia.com, www.investorwords.com, www.financial-dictionary.thefreedictionary.com, <http://www.teachmefinance.com/>, whereas several money expressions were also collected from *The Financial Times* lexicon of financial terms available at <http://lexicon.ft.com/>. All expressions

were of the form *adjective/noun* + “money”, so that the word ‘money’ serves as a head word, whereas various adjectives, and much less frequently nouns, were used as premodifiers. After applying a somewhat modified and adapted method for identifying metaphorically used words (Pragglejaz Group 2007) to establish and check the metaphoricity of the dictionary terms as well as to establish their basic and contextual meaning (where the contextual meaning was established according to the definition of each entry), we collected a final list of 45 expressions,¹ out of which some will be used to illustrate our points in the text which follows.

It is also worth mentioning that no difference is made in the paper between whether a particular expression belongs to a formal or informal register. Therefore, both the expressions which have become established financial terms *and* those belonging to slang and/or colloquial language will be treated equally in our analysis. Upon defining the final list of figurative *money* expressions which served as a basis for the analysis, we classified the expressions into several groups, according to metaphors and metonymies (as well as image schemas) which participated in the construction of their meaning. In the sections which follow, we will present some of those categories and explain how the meaning of money expressions is constructed through the cognitive mechanisms of metaphor and metonymy.

4. METAPHORS

4.1. Human being

The following adjective + “money” expressions from our data – ‘*barren* money’, ‘*mad* money’, ‘*dead* money’, ‘*smart* money’, ‘*earnest* money’ and ‘*idle* money’ are all instantiations of the MONEY IS HUMAN metaphor. This HUMAN or PERSON metaphor is one of the most persuasive ways of structuring abstract concepts in the language of business and economics (see e.g. Charteris-Black & Musolff 2003, Charteris-Black 2004, Đurović & Silaški 2011, Herrera-Soler & White 2012, etc.). All these *money* expressions are grounded on personification, which may be conceived of as a form of ontological metaphor providing a certain existential status for the target domain (Kövecses 2006: 128), that of intangible phenomenon of *money*. Personification allows us to “comprehend a wide variety of experiences with nonhuman entities in terms of human motivations, characteristics, and activities” (Lakoff & Johnson 1980: 33). Hence the abstract concept of *money*, when compounded with human qualities, is made anthropomorphic thus easier to comprehend and deal with, since “personification makes use of one of the best source domains we have – ourselves” (Kövecses 2010: 39).

The common target figurative meaning of the three money expressions – ‘*barren* money’, ‘*idle* money’ and ‘*dead* money’ – as EARNING NO INTEREST is activated when the notions of being unable to have offspring, unwillingness to do any activity that requires effort, and demise or the termination of life, all deeply founded on human physical and mental states, begin to modify the abstract concept of *money* in such a way which enables us to conceive of money as a person. In other words, the MONEY IS HUMAN metaphor evokes the EARNING NO INTEREST IS A BARREN/IDLE/DEAD PERSON mappings, respectively. The semantic ‘load’ of these adjectival premodifiers when pertaining to money profiles money such that 1) it is unproductive, similar to a person who is childless; 2) it does not earn any appreciable amount of interest and gradually loses its value resting on conceptualising money via one of the behavioural traits of humans – laziness; and 3) it is unable to turn around and start to bring back the interest and the lost value, drawing on viewing money in terms of the termination or the end of life.

The ‘*mad* money’ expression tends to impart the meaning of one among many human attributes – anger or upset. Originally, the meaning of ‘*mad* money’ is highly context-dependent as it pertains to money that a woman has if she gets mad at her date so that she can get herself home. Since it is usually linked to rather small amounts, it has developed a new meaning which relates to the sum used for small

¹ A full list of 45 “money” expressions is provided in the Appendix.

purchases, eventually resulting in the sense of the sum of money to be spent frivolously, in a mad way, on the spur of the moment, like the one involved in impulse buying. We may assume here that the ‘*mad money*’ expression, since it relates to one of the emotional states of humans, that of anger whose one of the source domains, according to Kövecses (1986, 2000), Lakoff and Kövecses (1987), is *INSANITY* (*ANGER IS INSANITY*), besides the general *MONEY IS HUMAN* metaphor, also connotes a loss of control and judgement, reminiscent in the present meaning of ‘*mad money*’ of losing control as to the way how money is spent. Hence, attributing animate characteristic of being mad to inanimate object of money is more than evident.

Human-like characteristics are also attributed to viewing money as smart in the expression ‘*smart money*’. Its meaning again borrows two of the human traits – intelligence and smartness. These traits, attached to the concept of money, give rise to the meaning of this metaphorical expression as investments made by those considered to be sophisticated, experienced and well-informed, who may have better understanding of the financial markets than others.

Athropomorphism of money is also witnessed in the last example of the *MONEY IS HUMAN* metaphor, that of ‘*earnest money*’, which is defined as “a deposit paid by a buyer to a seller to demonstrate intention to complete the purchase”. The attribute of being earnest and serious about the purchase metaphorically stands for reliability and honesty in the ‘*earnest money*’ expression. This metaphorical expression, together with the previous ones belonging to the *MONEY IS HUMAN* metaphor, is yet another evidence that “the abstract is made tangible and given meaning through the use of conventional knowledge about the existence and behaviour of living things” (Charteris-Black 2000: 158-159). In personifying and conceiving of money as a human being, we can comprehend this nonhuman concept in a better, more structured way.

4.2. Money as an object

40

Another mode of mental representation of money in terms of accessible experience is by viewing it as an object. Conceptualising money in this way is experientially grounded in our physical (and social) interaction with our own bodies and with other entities in the world. The majority of our examples belonging to the *MONEY IS AN OBJECT* metaphor relate to perceiving money as a solid matter – ‘*stretch money*’, ‘*tight money*’, ‘*hard money*’, ‘*soft money*’, and ‘*heavy money*’, which conjures up the qualities of solid substances, such as taking up space, three-dimensionality, weight, shape, volume, cohesion, i.e. “[t]he defining features for solid” (O’Connor 1998: 142). Perceiving money as an object made of solid substance is a type of ontological metaphor which permits us to “give[s] shape to abstract concepts and help[s] us view them in terms of entities, allowing us to speak of them as objects or bounded spaces” (Silaški & Kilyeni 2014: 75). Similarly to the previous *MONEY IS HUMAN* metaphorical expressions, in all these expressions which ‘objectify’ money, individual premodifiers by way of pinpointing various attributes of objects, here texture (‘*stretch money*’ vs. ‘*tight money*’), firmness (‘*hard money*’ vs. ‘*soft money*’), and weight (‘*heavy money*’), lend meaning to these metaphorically-based money expressions. The first set of “money” expressions – ‘*stretch money*’ and ‘*tight money*’ are linguistic realisations of the *MONEY IS ELASTIC SUBSTANCE/MATTER* mapping. Thus, ‘*stretch money*’ refers to economising so that one’s money lasts longer, which rests on viewing money as an elastic, flexible fabric which may be stretched beyond its original size. Hence the idea of ‘elasticity’ in spatial terms is mapped onto ‘elasticity’ in temporal terms as manifested in a metaphorical sense of ‘*stretch money*’ expression, where a high degree of elasticity may be viewed as accessibility and availability. In contrast, ‘*tight money*’, by connoting money or loans which are very difficult to obtain (because of the high interest rates), communicates the idea of losing elasticity and being close in texture, which in turn stands for inaccessibility.

The composite, metaphorical meaning of ‘*hard money*’ and ‘*soft money*’ dwells on the aspects of cohesion and firmness of an object or substance, which when mapped onto money, give rise to the *MONEY IS A TANGIBLE HARD/SOFT MATTER* mapping (see Silaški & Kilyeni 2014: 77). ‘*Hard money*’, which

refers to money in the form of bills and coins, as opposed to checks or credit cards, underscores the quality of firmness and solidity of a substance which metaphorically relates to stability and reliability. Moreover, the fact that the money such as bills and coins is tangible and visible “somehow adds not only to its reliability and safety but also to its availability, as the access to it is easy and instant” (Silaški & Kilyeni 2014: 77). Conversely, the softness of material, as reflected in either one or the other meaning of ‘*soft money*’ – paper currency, as opposed to gold, silver, or some other coined metal or the “one-time” funding from governments and organisations for a project or special purpose – is viewed as intangible, unstable and unreliable, presupposing a degree of risk. By mapping the aspect of weight onto the aspect of amount leads to metaphorical expression of ‘*heavy money*’ as yet another realisation of MONEY AS AN OBJECT metaphor. Though being founded on another defining feature of an object, that of mass instead of firmness, ‘*heavy money*’, referring to impressive sums of money, similarly to ‘*hard money*’ also connotes stability, certainty and reliability.

The last two linguistic realisations of the MONEY IS AN OBJECT metaphor are a pair ‘*dirty money*’ and ‘*clean money*’, referring to money obtained unlawfully or immorally, and converting money gained through illicit activity into a form that can be used legitimately, respectively. There are two underlying mappings involved in the resultant meaning of these two expressions – IMMORAL IS DIRTY (as composed of IMMORAL IS BAD and BAD IS DIRTY) and MORAL IS CLEAN (MORAL IS GOOD + GOOD IS CLEAN). Since the concept of morality is concerned with well-being, which may result in different correlations: morality as cleanliness and purity and immorality as rot (see Lakoff & Johnson 1980, Lakoff 1995), among other things, ‘*dirty money*’ and ‘*clean money*’ expressions adopt this evaluative connotation as well. More specifically, the scale or degree of cleanliness is mapped onto a scale of moral goodness, reflected in lawful or unlawful character of money.

Due to space constraints, we have presented only two metaphors,² one where money is anthropomorphised – MONEY IS HUMAN, and another where money is objectified – MONEY IS AN OBJECT, which nevertheless allows us not only to understand the concept of money in a more accessible and structured way, but also to systematically analyse how the meaning of the selected *money* expressions is activated by metaphor. In the section which follows we try to show how this systematicity of meaning is achieved by another cognitive mechanism – metonymy, and to illustrate the metonymic grounding of several other *money* expressions.

5. METONYMY

Metonymy is also known to be very productive in the word formation and the meaning construction processes. In our data collection, various types of metonymy are at work, each functioning differently depending on the saliency of attributes or the typicality of various categories involved in a particular conceptualisation of *money*.

5.1. Colours

Not surprisingly, having in mind that “[c]olours [...] can be regarded as a concept widely internalised and widely shared within a language community [...] prone to give rise to numerous meaning extensions in diverse types of metonymy” (Niemeier 1998: 124), in a number of figurative money expressions, the premodifier is the name of a colour (e.g. ‘*black money*’, ‘*white money*’, ‘*blue money*’, ‘*yellow money*’, ‘*green money*’, ‘*grey money*’, ‘*pink money*’). In these expressions there is an extension of the basic meaning of colours via metonymy, whereas these metonymic mappings form the basis

² Another metaphor also worth mentioning here is STARTING UP A BUSINESS IS GROWING A PLANT, on which the expression ‘*seed money*’ is based, resting on TO START OR CREATE A COMPLEX SYSTEM IS TO SOW A SEED metaphor (Kövecses 2010: 128), originating from a more general metaphor THE COMPLEX ABSTRACT SYSTEMS ARE PLANTS (Kövecses 2010: 126).

for understanding the money expressions containing a colour term as metaphors. As Philip (2006: 59) points out, “all colours have a prototypical realisation – the focal point on the spectrum at which the hue is deemed to be the ‘best example’ of the colour.” Thus, the most basic meaning of *green* in English refers to items which are green in nature, such as *green* leaves, *green* grass and *green* trees. This universal meaning of the colour *green* has found its place in many expressions in business and economics vocabulary where *green* metonymically stands for nature, ecology, concern for the environment, the conservation of natural resources, and the like. This “environmental and ecological meaning of *green*” (Philip 2006: 83) is reflected in the expression *green* money, money used for ecological purposes and invested in ecologically sound projects. According to Niemeier (1998: 131-134), this metonymy is relatively new as “it only developed with the ecological movement”, in the mid-1980s.³

The expression ‘*yellow* money’ derives its meaning from the fact that gold, a precious metal of intrinsic value once used as a medium of exchange, was frequently used in trade in the past. Therefore, the colour yellow metonymically stands for gold and attributes the meaning to the expression ‘*yellow* money’, a colloquial name for gold money.

Another example of this kind is an antonymic pair of expressions, namely *black* money and *white* money. In these two expressions, we also witness a major role that metonymy plays in the construction of meaning. Namely, the BLACK FOR ILLEGAL metonymy forms the basis for the construction of meaning of the expression ‘*black* money’, where the colour ‘black’ stands for any illegal activity through which money is earned and, as such, is not taxed. Quite the opposite, the WHITE FOR LEGAL metonymy is responsible for the meaning of the expression ‘*white* money’ – money that is earned legally, or on which the necessary tax is paid. The colour grey lies in-between the two opposite extremes, black and white, and therefore presents a milder form of the concept ‘illegal’ – ‘*grey* money’ is the money derived from tax evasion and is similar to but still distinct from ‘*black* money’, which is the revenue from a criminal enterprise, such as drug dealing. Thus, grey does stand for illegal, but the illegal act through which ‘*grey* money’ is derived is less severe than the activity which helps in generating ‘*black* money’. The choice of the colour *grey* here is probably due to the concept of indeterminability, which is one of the connotations of the colour *grey*, as evidenced by the expressions *grey* area or *grey* economy. Finally, the expression ‘*pink* money’ describes the purchasing power of the gay community, often especially with respect to political donations. As already established by research, a metonymic link may be affected by cultural context, i.e. culture-based knowledge (Benczes 2006). Namely, the most prominent connotation of the colour *pink* in Anglo-Saxon culture is that of femininity. Being traditionally the colour of little girls, as opposed to *blue* for little boys, *pink* is thought of as a feminine, delicate colour and is often associated with gay community. Hence the meaning of ‘*pink* money’.

5.2. The PART-FOR-WHOLE relationship

The PART-FOR-WHOLE metonymy,⁴ a relationship which is motivated by the cognitive principle TYPICAL OVER NON-TYPICAL (when “typical members of a category are picked out when a category as a whole is described” [Radden & Kövecses 1999: 45]), plays a major role in the construction of meaning of the expressions such as ‘*key* money’, ‘*pin* money’, ‘*pocket* money’, etc. where “key”, “pin” and “pocket” stand for a salient feature which needs to be emphasised.

Thus, the expression ‘*key* money’, meaning “money that someone renting a house or flat gives to the owner as a deposit”, is an outstanding example of the PART-FOR-WHOLE metonymy, where the “key”, without which one cannot enter a house, stands for the entity (a flat or a house, or any property for that matter) the buyer wants to pay for to secure the sale. The expression ‘*pin* money’, on the other hand, also resting on the TYPICAL OVER NON-TYPICAL cognitive principle, needs a historical explanation in that it

³ For a more detailed account of the figurative uses of colours in some business-related expressions in English see Silaški (2011b).

⁴ The PART-FOR-WHOLE metonymy has traditionally been referred to as *synecdoche*.

originates from the late 17th century and originally denoted an allowance made to a woman for dress and other personal expenses by her husband, including hair pins, hence the expression ‘*pin money*’. Here, the “pin” stands for a typical member of category (pin for beauty accessories).

Finally, the term ‘*pocket money*’ involves the CONTAINER FOR CONTAINED type of metonymy, which rests upon the IN-OUT image schema. As Kövecses (2010: 183) points out, “[a]s a rule, we are more interested in the content of a container than in the mere container, so that we commonly find metonymies that target the content via the container rather than the reverse metonymic relationship.” In the metaphorical expression “*pocket money*”, the pocket, functioning as a CONTAINER, stands for the CONTAINED, the money in the pocket, thus alluding to keeping small sums of money in one’s pocket and using it for incidental or minor expenses. This is a prime example of a metaphorically based metonymy (Kövecses 2010: 184).

6. CONCLUSION

Our main aim in this paper was to establish various conceptualisations of *money*, which primarily depend on the used adjectival or noun premodifier, as well as to categorise and illustrate the cognitive instruments on which these expressions are based. Judging from our small-scale analysis, it turned out that quite an array of different conceptual tools is used in conceptualisations of *money* and we have presented and illustrated, due to space constraints, only a very limited number of them. We firmly believe that the results we obtained from our analysis of the data collection containing *money* expressions may contribute to a further understanding of how conceptualisations and meanings are constructed as well as help further explain and exemplify the functioning of the mechanism of coining figurative expressions in English through metaphor and metonymy, especially in the field of business and finance.

REFERENCES

- Alejo Gonzáles, R. (2010). Where does the money go? An analysis of the container metaphor in economics: the market and the economy. *Journal of Pragmatics* 42(4), 1137-1150.
- Alejo Gonzáles, R. (2011). The container schema in economics and its discourse. *International Journal of Innovation and Leadership in the Teaching of Humanities* 1(1), 64-79.
- Barcelona, A. (2011). Reviewing the properties and prototype structure of metonymy. In: *Defining metonymy in cognitive linguistics: Towards a consensus view* (R. Benczes, A. Barcelona and F. J. Ruiz de Mendoza Ibáñez, eds.), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 7-57.
- Barcelona, A. (ed.) (2000). *Metaphor and metonymy at the crossroads. A cognitive perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Benczes, R. (2006). *Creative compounding in English: The semantics of metaphorical and metonymical noun-noun combinations*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Benczes, R., Barcelona, A. & Ruiz de Mendoza Ibáñez, F. J. (eds.) (2011). *Defining metonymy in cognitive linguistics: Towards a consensus view*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Charteris-Black, J. (2000). Metaphor and vocabulary teaching in ESP economics. *English for Specific Purposes* 19(2), 149-165.
- Charteris-Black, J. (2004). *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.
- Charteris-Black, J., Musolff, A. (2003). ‘Battered hero’ or ‘innocent victim’? A comparative study of metaphors for euro trading in British and German financial reporting. *English for Specific Purposes* 22, 153-176.
- Deignan, A. (2005). A corpus linguistic perspective on the relationship between metonymy and metaphor. *Style* 39(1), 72-91.
- Đurović, T., Silaški, N. (2011). The ECONOMY IS HUMAN metaphor in business and economic discourse. In: *Academic days of Timișoara: Language education today* (G. Rață, ed.), Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 506-513.
- Gibbs, R. W. (ed.) (2008). *The Cambridge handbook of metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hampe, B. (ed.) (2005). *From perception to meaning: Image schemas in cognitive linguistics*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Henderson, W. (2000). Metaphor, economics and ESP: some comments. *English for Specific Purposes* 19, 167-173.
- Herrera-Soler, H., White, M. (eds.) (2012). *Metaphor and mills: Figurative language in business and economics*. Berlin/Boston: Mouton de Gruyter.
- Kövecses, Z. (1986). *Metaphors of anger, pride, and love*. Amsterdam: John Benjamins.
- Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and emotion. Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2006). *Language, mind, and culture. A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2015). *Where metaphors come from: Reconsidering context in metaphor*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Kövecses, Z., Radden, G. (1998). Metonymy: developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9, 37-77.
- Lakoff, G. (1995). Metaphor, morality, and politics, or, why conservatives have left liberals in the dust. *Social Research* 62(3), 177-213.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Kövecses, Z. (1987). The cognitive model of anger inherent in American English. In: *Cultural models in language and thought* (D. Holland and N. Quinn, eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 195-221.
- Lakoff, G., Turner, M. (1989). *More than cool reason. A field guide to poetic metaphor*. Chicago: Chicago University Press.
- Littlemore, J. (2015). *Metonymy: Hidden shortcuts in language, thought and communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Niemeier, S. (1998). Colourless green ideas metonymise furiously. *Rostocker Beiträge zur Sprachwissenschaft* 5, 119-146.
- O'Connor, K. T. (1998). Money and finance as solid, liquid, and gas in Spanish. *Metaphor and Symbol* 13(2), 141-157.
- Panther, K.-U., Thornburg, L. (eds.) (2003). *Metonymy and pragmatic inferencing*. Amsterdam: John Benjamins.
- Philip, G. (2006). Connotative meaning in English and Italian colour-word metaphors. *metaphoric.de* 10/2006, 59-93.
- Polzenhagen, F., Kövecses, Z., Vogelbacher, S. & Kleinke, S. (eds.) (2014). *Cognitive explorations into metaphor and metonymy*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Pragglejaz Group (2007). MIP: a method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol* 22(1), 1-39.
- Radden, G. (2000). How metonymic are metaphors? In: *Metaphor and metonymy at the crossroads. A cognitive perspective* (A. Barcelona, ed.), Berlin: Mouton de Gruyter, 93-108.
- Radden, G., Kövecses, Z. (1999). Towards a theory of metonymy. In: *Metonymy in language and thought* (K.-U. Panther and G. Radden, eds.), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 17-59.
- Semino, E. (2008). *Metaphor in discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Silaški, N. (2011a). The STATE OF MATTER metaphors for money and finance – a contrastive analysis of English and Serbian. In: *Academic days of Timișoara: Language education today* (G. Rață, ed.), Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 227-235.
- Silaški, N. (2011b). Adding colour to the teaching of English – Figurative uses of colours in business-related vocabulary. *Primenjena lingvistika* 12(2011), str. 152-159.
- Silaški, N., Đurović, T. (2010). The conceptualisation of the global financial crisis via the ECONOMY IS A PERSON metaphor – a contrastive study of English and Serbian. *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature* 8(2), 129-139.
- Silaški, N., Kilyeni, A. (2011). The MONEY IS A LIQUID metaphor in economic terminology – a contrastive analysis of English, Serbian and Romanian. In: *Professional communication and translation studies*, Proceedings of the 7th International Conference, Vol. 4 (1-2)/2011 (R. Superceanu and D. Dejica, eds.), Timișoara: Politehnica University of Timișoara Press, 63-72.
- Silaški, N., Kilyeni, A. (2014). The MONEY IS SOLID metaphor in economic and business terminology in English. *Professional Communication and Translation Studies* 7(1-2), 73-80.

DA LI JE VAŠ NOVAC LUD, JALOV ILI PAMETAN?
 METAFORIČKI I METONIMIJSKI IZRAZI SA REČJU *MONEY* U ENGLESKOM JEZIKU

Rezime

Pod okriljem teorije pojmovne metafore začete u radu Lejkofa i Džonsona (1980) u radu se bavimo figurativnim izrazima na engleskom jeziku koji sadrže reč »money«, i to oblika pridev/imenica+«money» (npr. 'dirty money', 'green money', 'barren money', 'pin money', 'smart money', itd.). Analizu zasnivamo na 45 takvih izraza prikupljenih iz različitih englesko-engleskih onlajn rečnika finansijskih termina. Nakon što smo primenili unekoliko modifikovan postupak utvrđivanja metaforičnosti izraza (Pragglejaz Group 2007), predstavili smo nekoliko glavnih metafora i metonimija koje učestvuju u građenju značenja gorepomenutih izraza da bismo ispunili osnovne ciljeve analize – da klasifikujemo i primerima ilustrujemo načine konceptualizacije novca u engleskom jeziku, koji u našem slučaju zavise od premodifikatora, imenice ili prideva, tj. da ukažemo na kognitivne instrumente (metafore i metonimije) na kojima se zasnivaju ti izrazi. Smatramo da rezultati naše analize manjeg obima mogu doprineti boljem razumevanju mehanizma pomoću kog se tvore figurativni izrazi u engleskom jeziku, posebno u poslovnom i finansijskom vokabularu.

Ključne reči: metafora, metonimija, konceptualizacija novca, engleski

Tatjana Đurović
 Univerzitet u Beogradu, Srbija
 Ekonomski fakultet
tdjurovic@sbb.rs

Nadežda Silaški
 Univerzitet u Beogradu, Srbija
 Ekonomski fakultet
silaskin@sbb.rs

APPENDIX

A list of 45 "money" expressions

1. barren money	16. front money	31. near money
2. black money	17. fun money	32. new money
3. blood money	18. funny money	33. old money
4. blue money	19. grey money	34. pin money
5. broad money	20. green money	35. pink money
6. clean money	21. hard money	36. pocket money
7. danger money	22. heavy money	37. push money
8. dead money	23. hot money	38. ready money
9. dear money	24. hush money	39. seed money
10. dirty money	25. idle money	40. smart money
11. earnest money	26. key money	41. soft money
12. easy money	27. love money	42. stretch money
13. even money	28. mad money	43. tight money
14. found money	29. monopoly money	44. white money
15. fresh money	30. narrow money	45. yellow money

DELO NIKOLAJA BACARIJE, NA RASKRŠĆU IZMEĐU DVEJU KULTURA*

O arumunskoj književnosti i o jednom od njenih najpoznatijih predstavnika Nikolaju Bacariji pisalo se veoma malo u Srbiji, a njegovi radovi nisu bili prevedeni na srpski jezik (do 2015. godine kada je izašao iz štampe prvi prevod njegovih priča na srpski jezik). Veoma je značajno upoznavanje sa načinom života i kulturnim nasleđem arumunske/cincarske zajednice, pa se zbog toga u ovom radu prvenstveno bavimo proučavanjem arumunske književnosti čiji je najznačajniji predstavnik upravo Nikolaje Bacarija. Rođen je u Kruševu, i mada je polovinu života proveo u Rumuniji, nikada nije zaboravio svoje poreklo, smatrajući da svojim delom pomaže da se sačuvaju od zaborava kultura i mentalitet jednog balkanskog naroda koji polako nestaje. Bacarija je rođen u samoj srži Balkana i balkanske jezičke zajednice, gde se vekovima prepliću životi raznih naroda i pretapaju jezici i kulture i gde je arumunski narod ostavio dubok trag na druge balkanske kulture. U radu će istorijski podaci o Arumunima objasniti njihove veze i uticaje na druge narode, migraciju, kao i život ovog naroda koji je bio polazna tačka za bolje upoznavanje književnog opusa Nikolaja Bacarije. Mesto rođenja imalo je poseban uticaj na njegovo stvaralaštvo, tako da je, kasnije, živeći na rumunskom tlu, širio svest o održavanju zajednica van matice kojima je potrebna pomoć u očuvanju svog nacionalnog suvereniteta. Bacarija se, pored toga što je jedan od najvažnijih predstavnika arumunske zajednice, može s pravom smatrati i jednim od najplodnijih pisaca ove zajednice.

Ključne reči: balkanski narodi, arumunska kultura, rumunska književnost, priče za decu

1. UVOD

O Nikolaju Konstantinu Bacariji u Srbiji se malo pisalo, a njegova dela su se još manje prevodila. Reklo bi se da retko obraćamo pažnju na prevođenje ne tako popularne književnosti. Rumunska ali i arumunska književnost velikog je opusa, međutim, nedovoljno je prisutna u Srbiji. Tako su i dela našeg autora nepravedno zanemarena, zaboravljena i neprevođena. U skorije vreme raste interesovanje za istraživanje njegovog opusa, što predstavlja izuzetan napor pojedinih istraživača da ožive njegovo pomalo zaboravljeno delo.

Jedan od najvažnijih predstavnika Arumuna i njihove kulture jeste Nikolaje Bacarija koji je svojim delima otrgao od zaborava ovaj nesvakidašnji i zaboravljeni narod. Rođen je na području današnje Turske u arumunskoj porodici, a školovao se u Rumuniji. Odgajan je u duhu arumunske kulture i tradicije. Posle školovanja u Rumuniji vraća se u Tursku, gde počinju njegova prva politička angažovanja u organizaciji „Mlada Turska”, koju je napustio zbog suviše radikalnog stava. Njegova ljubav prema arumunskom narodu, njegovim običajima i kulturi još se jače učvrstila tokom školovanja u Rumuniji. Bio je školski crkveni inspektor u Grčkoj i Turskoj. Želja da doprinese očuvanju arumunske kulture povela ga je putevima književnosti. Njegova dela će predstavljati oslonac za sva buduća pokolenja ovog balkanskog naroda. Njegova dela i zapisi o Arumunima predstavljaju dragocenu arhivsku građu. Izuzetno je bitno baviti se delima manje poznatih autora na različitim jezicima, jer se na taj način čuvaju manje poznate kulture i narodi. Važno je i mladim ljudima predložiti činjenice o narodima koji su u procesu nestajanja. Objavljivanjem knjiga o kulturi manjina obogaćuje se svetska kultura na mnogo nivoa. Posredno, na ovaj način Arumuni i dalje imaju uticaja na kulture drugih naroda, ali se krug delovanja znatno širi. Bacarija je rođen u samoj srži Balkana, u Kruševu, u tadašnjem Otomanskom carstvu a u današnjoj Republici Makedoniji, gde se vekovima prepliću životi različitih naroda. Na ovom se prostoru nalazi centar balkanske jezičke zajednice, gde su

* Ovaj rad je realizovan u okviru projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, br. projekta 178002, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

se vekovima pretačali jezici i kulture. Balkanski narodi i njihovi jezici u poslednjoj fazi svog istorijskog razvoja predstavljaju rezultat pretačanja slovenskog stanovništva u neslovensko i obrnuto.

2. MOSKOPOLJE – ARUMUNSKI JERUSALIM

Najveći centar Arumuna u prošlom veku bio je Moskopolje. Osnovan je u 14. veku i od tada do kraja 18. veka blistao je u punom sjaju. U Osmanskom carstvu, u 18. veku, bio je jedan od najvažnijih i najnaprednijih centara sa komercijalnim potencijalom. Arumuni su rano primili hrišćanstvo. Povukli su se u planine i sagradili svoje naselje, što je bio jedan od razloga za povlačenje i velike migracije na Balkanskom poluostrvu. Moskopolje je malo naselje do kraja 17. veka, ali nakon toga pokazuje izuzetni finansijski i kulturni razvoj (Mikropoulos 2008: 315). Većinu stanovništva Moskopolja čine Arumuni. Među njima je živela i mala grupa Grka i Slovena.

Između 1720. i 1770. godine Moskopolje je bilo važan trgovački i industrijski centar, čiji su esnafi kontrolisali proizvodnju oružja i srebra, tkanje različitih vrsta tkanine i tepiha. Kroz mrežu dobro održavanih puteva moskopoljski trgovci su išli do velikih centara Makedonije, Grčke, pa čak i dalje u Veneciju, Trst, Beč, Lajpcig, Temišvar i Brašov, Egipat i na Bliski istok (Bardu 2007: 93).

Uprkos činjenici da je bio važan trgovački centar, isticao se i kao obrazovni, verski i kulturni centar. Bogatstvo je stekao razvojem trgovine. Svi delovi Moskopolja su izgrađeni od najkvalitetnijih materijala. Građene su crkve¹, škole, fontane, popločane ulice, sve kako bi se pokazali slava, moć i znanje. Štampane su knjige na grčkom i arumunskom. Ove knjige danas predstavljaju važnu stavku u očuvanju identiteta Arumuna.

U 18. veku Moskopolje je bio velik i napredan centar trgovine i urbane kulture. U zenitu, pre nego što je grad po prvi put opljačkan 1769. godine, smatralo se da ima između 20 000 i 50 000 stanovnika više od Atine, Sofije ili Beograda, s procenjenih 10 000 do 12 000 zgrada, uključujući 24 crkve, bolnice, sirotišta, knjižare. Poznato je i kao obrazovni centar po „Novoj akademiji” ili *Hellênikon Frôntistêrion* koja je osnovana 1744. godine (Elsies 2005: 1). Moskopolje je uništeno i opljačkan krajem 18. veka. Tome je prethodio niz napada, a kraj je došao s Ali Pašom, kada je Moskopolje u potpunosti izgorelo. Stanovništvo koje je uspelo pobeći i preživeti emigriralo je u Republiku Makedoniju, Albaniju, Srbiju, Rumuniju, Mađarsku. Krenuli su dalje, ka celoj Evropi, tražeći odgovarajuće mesto za nastavak života i trgovine. Moskopolje nikada nije povratilo svoj prvobitni sjaj, ali su njegovi stanovnici učestvovali u formiranju svih zemalja u kojima su živeli i bili lojalni građani. Danas je Moskopolje malo selo u Albaniji koje pripada okrugu Korča (Korçë)². Za Arumune je to sveto mesto ili „Arumunski Jerusalem”. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, danas u Albaniji, u Moskopolju³, živi 1058 ljudi (Botimi & Nurja 2011: 84), ali nema podataka o etničkoj pripadnosti stanovništva. Broj Arumuna na teritoriji Albanije je 2677 (1,21%) na osnovu etničke i kulturne pripadnosti, u isto vreme na osnovu izjašnjavanja o maternjem jeziku taj broj je opao na 1763 (0,80%) (Botimi & Nurja 2011: 39–40).

3. NIKOLAJE KONSTANTIN BACARIJA – JEDAN OD NAJVAŽNIJIH PREDSTAVNIKA ARUMUNSKJE/CINCARSKE ZAJEDNICE

Jedan od najvažnijih predstavnika arumunske zajednice jeste Nikolaje Konstantin Bacarija⁴. Rođen je 1874. godine u Kruševu, u Otomanskom carstvu, a današnjoj Republici Makedoniji. Kruševo^{5,6}

¹ Moskopolje je nekada imalo 72 pravoslavna hrama, a danas samo 9.

² Na osnovu zakona Albanije iz 2014. godine, član br. 137. http://www.reformaterritoriale.al/images/presentations/Ligji%20ndarja%20territoriale_Fletore_zyrtare.pdf

³ Alb. Voskopojë.

⁴ Prezime je dostupno i pod odrednicama Besaria, Basarya, Batzaria, Bazaria.

⁵ Arum. Crushuva. Prema popisu stanovništva iz 2002. godine, broj Vlaha u Makedoniji se smanjuje. Oni se izjašnjavaju kao Makedonci. Situacija je ista u gotovo svim zemljama u kojima živi ova zajednica.

⁶ Više o opisu Kruševa u N. Bațaria, *Istoricul fundărei orașului Crușova*, In: Lumina (Bitolia), II/5, București, 1904.

je, osim po slovenskom i makedonskom stanovništvu poznato i po Cincarima ili Arumunima⁷, stanovništvu koje se naselilo u XVIII veku. Vlasi (kako ih zovu u Makedoniji) došli su iz Moskopolja u današnju Albaniju. Zbog toga je Moskopolje za nas jedno važno mesto, Meka Arumuna, grad od kojeg treba poći kada se spominju Cincari i njihovo stvaralaštvo. Na N. Bacariju mesto rođenja imalo je poseban uticaj, tako da je u Rumuniji širio svest o održavanju zajednica koje su van matice i kojima treba pomoć da bi sačuvalе svoj nacionalni suverenitet. Njegova glavna odlika je svestranost jer se pored pisanja bavio i politikom, kao i diplomatskim odnosima. Često je pisao pod pseudonimom Moș Nae (Čiča Nae), što se kod Rumuna koristi kao izraz poštovanja.

Bacarija je sin bogatog zemljoradnika i trgovca. Prve razrede pohađao je u rodnom selu, gde je učio sa poznatim arumunskim učiteljem Sterijom Kosmeskuom, a zatim je svoje školovanje nastavio u rumunskoj gimnaziji u Bitolju. Njegova porodica je imala mnogo rodbine u Rumuniji, Anatoliji i Egiptu (Zbучea 1999:79).

Škola u Bitolju⁸ počela je sa radom 1880. godine i u njenim klupama učile su mnoge poznate ličnosti kako rumunskog tako i arumunskog političkog, kulturnog i društvenog života. Budući akademici, naučnici, učitelji, profesori, političari započeli su obrazovanje u ovoj školi, a među njima se ponosno isticao Bacarija (Zbучea 1999:63). Vrlo važan period za njegovo formiranje bio je kada je kao apsolvent bio uključen u izvođenje nastave u periodu između 1891. i 1892, kao i između 1895. i 1902. godine. Tokom svog školovanja Bacarija se u odnosu na ostale studente isticao razvijenom maštom, lukavošću i željom za napretkom, a nakon što se preselio u Bukurešt njegov talenat je bio ubrzo prepoznat. Upisao je Pravni fakultet i Fakultet za književnosti u Bukureštu, koje nije završio. U vreme studija stekao je puno znanja, upoznao mnoge ljude i povezao se s istomišljenicima iz političkog života tog vremena. Nakon što se vratio u svoj rodni grad počeo je s realizacijom planova. Radio je kao crkveni i školski inspektor i imao širok dijapazon mogućnosti delovanja. Nikolaje Jorga, jedan od najpoznatijih rumunskih istoričara, imao je veliki uticaj na političku orijentaciju Bacarije. On je postao odani sledbenik ovog teoretičara, čija je predavanja istorije pohađao na prvoj godini studija. U časopisu „Familia”, objavljenom 1942. godine, Bacarija detaljno opisuje veličinu svog profesora, koristeći izvanredne metafore. Način na koji Nikolaje Jorga predaje, ulazi u učionicu, poštuje i pozdravlja ostale studente, kolege, za Bacariju je zaista impresivan: „Od svih naših istoričara i pisaca, ne može se naći niko ko sa toliko žara istražuje i bolje dešifruje dokumente i rukopis...” (Bațaria 1942: 40). On je delio mišljenje koje je Jorga zastupao, da su Arumuni deo rumunske etničke zajednice kao i da su „makedonski” Rumuni dali najbolje stručnjake. Bio je poliglota; govorio je gotovo sve balkanske jezike, što se ne bi smelo zanemariti. To mu je dalo prednost na izboru za ministra kulture u Vladi organizacije „Mladi Turci”. Govorio je rumunski izvanredno, ali s arumunskim naglaskom (Cristea 2011: 11) čime se veoma ponosio.

4. STVARALAŠTVO NIKOLAJA BACARIJE

4.1. Publicistika

Ozbiljnu karijeru Bacarija je započeo svojim preseljenjem u Rumuniju, nakon završetka Prvog svetskog rata, kada je počeo da radi za časopise „Adevărul” (Istina) i „Dimineața” („Jutro”). Kasnije je postao glavni urednik časopisa „Dimineața copiilor” (Dečje jutro).⁹ Ovde se može videti da je njegovo najvažnije interesovanje usmereno ka književnosti za decu. U to vreme Bacarija je počeo pisati romane,

⁷ Informacije o Arumunima mogu se naći i pod odrednicama: Mačegovlasi, Aromani, Armani, Makedorumuni, Makedonci, Aromânii, Armânji, Armâni, Vlači, Makedonji Tsintsar, Rrâmâni (in the northern part of mountain Pind), Κοιτσόβλαχοι (in Greece), Vllech, çoban or Llaciface (Albania), Macedoromâni, Armâni, Macedoneni latini, Macedono-vlahi, Machedoni (in Romania). Više o tome u Janjić 2012; Janjić 2011; Janjić 2011a; Janjić 2011b; Janjić 2009; Janjić, 2008.

⁸ Više o opisu Bitolja u N. Bațaria, Călătorii pe la Aromâni, II, Bitolia-Resna-Ohrida, In *Grăiu bun, I/10*, București, 1907.

⁹ Vă mai amintiți de... Nicolae Batzaria, in *Adevărul*, 2010. http://adevarul.ro/cultura/arte/va-mai-amintiti-de--nicolae-batzaria-1_50ae72a37c42d5a6639ccdd3/index.html

eeseje, memoare i poeziju. Zanimljivo je spomenuti njegove romane o ženama u Osmanskom carstvu, kao što su *Spovedanii de cadâne*. *Nuvene din viața turcească* (1921), *Turcoaicele* (1921), *Sărmana Lila*. *Roman din viața cadânelor* (1922).

U januaru 1903. godine u Bitolju počinje da izlazi časopis „Lumina”¹⁰ (*Svetlost*). Bacarija je zajedno sa nastavnim kadrom Rumunske škole pokrenuo prvi časopis Arumuna na teritoriji tadašnje „Evropske Turske” (Zbучea 1999: 58). Prvi urednik časopisa bio je Dumitru Cosmulej do 1903, dok je Bacarija bio urednik od januara do decembra 1904. godine. „Lumina” (Slika br. 1) smatra se za najbolji časopis Arumuna. Rumunija je od 1907. do 1908. godine finansijski pomagala časopis, da bi mu ubrzo vlasti ukinule pomoć (Gică 2006: 7). Časopis „Lumina” je izlazio od 1903. do 1908. godine u Makedoniji i smatra se za jedan od arumunskih časopisa koji su „najduže” opstali. Kao što je navedeno na prvoj strani, časopis je izlazio jednom mesečno. Pojedini tekstovi su pisani i na arumunskom dijalektu (Lascu 2002: 23). Teme o kojima je pisao Bacarija za ovaj časopis variraju od političkih, socijalnih, ekonomskih do edukativnih. Podnaslovi ovog časopisa su *Narodni časopis Rumuna iz Otomanske Imperije* (*Revista Populară a Românilor din Imperiul Otoman*) i *Narodni časopis Rumuna sa desne strane Dunava* (*Revista poporană a românilor din dreapta Dunărei*). Smatra se „časopisom obrazovnog kadra i sveštenika” u Makedoniji, što je dalo poseban karakter ovoj publikaciji (Zbучea 1999: 58). Tu su svoje tekstove objavljivali i lekari sa ciljem da „neguju književni rumunski jezik koji se uči u školama u Evropskoj Turskoj” (Lascu 2002: 23). Pored ovih primarnih ciljeva, objavljivanjem tekstova želeli su i da se nastavni kadar obrazuje, ali i da čuvaju svog „malog brata” (Lascu 2002: 23) rumunskog jezika, misleći na „arumunski dijalekat”. Ovakva aktivnost Arumuna na datoj teritoriji bila je veoma značajna. Želeli su da ojačaju svoju zajednicu i nacionalno osećanje, da sačuvaju rumunski jezik i arumunski dijalekat. Tekstovi koji su se mogli čitati bili su različiti, počevši od poezije i proze na dijalektu, književnosti za decu, studija o folkloru, zdravlju, ženskim pitanjima itd.

Slika br. 1: Časopis „Lumina”

U to vreme značajan broj pripadnika arumunske zajednice počinje da migrira. Tako je i u časopisu „Lumina” često obrađivan ovaj problem. Kako se navodi u jednom broju, „najčešće emigracije bile su u Ameriku” (Lascu 2002:23). Bacarija je sarađivao i sa nedeljnikom „Balkansko poluostrvo” („Peninsula Balcanică”) koji je počeo da izlazi 1893. godine kao „nacionalni organ Rumuna u Makedoniji”. Od 1901. godine menja naziv u „Novine Makedonije” („Gazeta Macedoniei”). Časopis je pod ovim nazivom izlazio od 1897. do 1898. godine (Berciu-Drăghicescu & Pariza 2004: 4).

U tom periodu većina publikacija (časopisa, nedeljnika) imala je političku konotaciju. U njima su se iznosili aktuelni politički, etnički, obrazovni problemi vezani za arumunsku zajednicu. Najviše publikacija je izašlo u periodu od 1880. do 1940. godine. Navodimo neke od njih: „Balkanika” („Balcanica”), „Albansko-rumunski život” („Viața albano-română”), „Glas Makedonije” („Glasul Macedoniei”), „Novine Makedonije” („Gazeta Macedoniei”), „Zastava” („Flamura”), „Odjek sa Pinda” („Ecoul Pindului”) (Zbучea 1999: 58).

4.2. Kontroverzni lik Haplja

Najzanimljiviji lik, po kojem je Nikolaje Bacarija ostao poznat u rumunskoj kulturi jeste Haplja (Slika br. 2), humoristički junak, sinonim gluposti.

¹⁰ Skoro svi brojevi časopisa „Lumina” dostupni su na sajtu Digitalne biblioteke Bukurešta (Biblioteca Digitală a Bucureștilor) <http://digitool.dc.bmms.ro/>

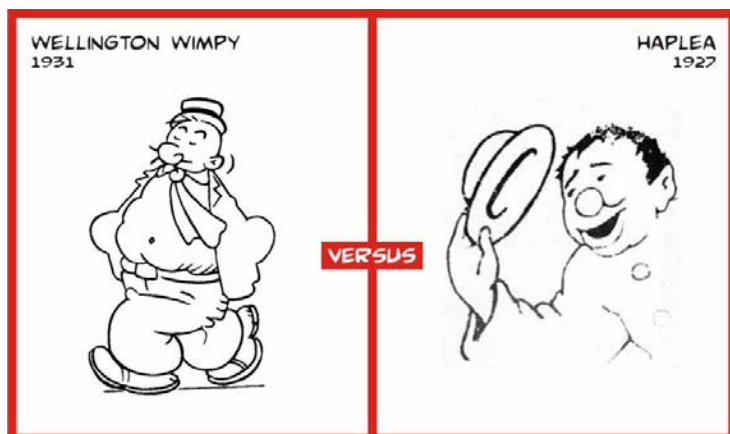

Slika br. 2: Haplja i Haplina

Slika br. 3: Strip Haplea

Stvaranjem ovog lika, Bacarija je mogao da prikaže stvarnost oko sebe, a umetnik Marin Jorda je skicirao Haplju po Bacarijinom scenariju za prvi rumunski strip koji prikazuje Hapljine nestašluke a koji je objavljen u časopisu „Dimineața copiilor” (Slika br. 3). Po ovom stripu je snimljen najstariji animirani rumunski film (1927) koji se i danas čuva u Nacionalnom filmskom arhivu Rumunije i koji je nazvan po samom liku: *Haplea* (Slika br. 4). Kada je 1936. godine Nikolaje Bacarija prešao iz časopisa „Dimineața copiilor” u „Universul copiilor”, poneo je sa sobom i svoj lik Haplju (Slika br. 5).

Slika br. 4.

Slika br. 5.

Ovo je kasnije nadahnulo i druge autore da rade i razvijaju ovaj lik, kao što je Paskal Radulescu (Rădulescu), a nakon komunizma stvaranjem Hapljinog lika bavi se i Viorel Parligras (*Viorel Pârligras*) (Zorzor 2013). Za najbolji film međuratnog razdoblja smatra se „Aventurile lui Haplea”. Bacarija je stvorio i ženski lik po uzoru na muški i nazvao ga Haplina, kao i Haplišor (Hăplișor) – lik njihovog deteta. Reč *haplja*¹¹ (Stephanove 1914: 830) vodi poreklo iz bugarskog jezika, a budući da je Bacarija odrastao na području gde se prepliću balkanske kulture, ne čudi što se u njegovim pričama i pesmama može naći slovenska leksika.

Njegov rad, pogotovo romani, eseji ali i politička aktivnost doživeli su veliki uspeh. Radove kao što su: *Jertfa Lilianei*, *Răpirea celor două fetițe* ili *Micul lustragiu* čitaoci, kritičari i kolege prepoznali su kao pravo blago u moru književnih dela stvorenih u to vreme na području Rumunije. Jedan od najpoznatijih rumunskih lingvista Matilda C. Marioteanu uključila je deo stvaralaštva Nikolaja Bacarije u prvi udžbenik arumunskog/cincarskog jezika koji je izašao 2006. godine.

LITERATURA

- Acioabăniței, Alex (2013). Filmul românesc între 1905–1948. In *Timpul*, an V, nr. 12 Retrieved from: <http://www.timpul.ro/magazines/33.pdf>
- Antonian, Eduard (2003). Turcia, Junii Turci și armenii în memoriile lui Nicolae Batzaria. In *Ararat*, 8/2003, p.6 Retrieved from: http://www.araratonline.com/wp-content/uploads/bsk-pdfmanager/9_ARARAT_08_2003.PDF
- Bardu, Nistor (2007). Eighteenth Century Aromanian Writers: the Enlightenment and the Awakening of National and Balkan Consciousness. In *Philologica Jassyensia*, An III, Nr. 1, pp. 93-102
- Bațaria, Nicolae (1904). Istoricul fundărei orașului Crușova, In: *Lumina* (Bitolia), II/5, București.
- Bațaria, Nicolae (1907). Călătorii pe la Aromâni, II, Bitolia-Resna-Ohrida, In *Graiul bun*, I/10, București.
- Bațaria, Nicolae (1942). Profesorul N.Iorga. In *Familia*, anul 77, seria IV. No. 11-12 Retrieved from: http://documente.bcuc.ro/web/bibdigit/periodice/familia/1942/BCUCLUJ_FP_279290_1942_011_012.pdf
- Bațaria, Nicolae (1921). *Raportul Comisiunii parlamentare asupra anchetei făcute în Basarabia*, București: Imprimeria Statului Retrieved from: [://digitool.dc.bmms.ro:8881/R/4SPFM6IQYAJXSKHUIK5V4P6D1R6YARSRPHGYSTFE4845P3RYJ-00516?func=results-jumpfull&set_entry=000006&set_number=000036&base=GEN01](http://digitool.dc.bmms.ro:8881/R/4SPFM6IQYAJXSKHUIK5V4P6D1R6YARSRPHGYSTFE4845P3RYJ-00516?func=results-jumpfull&set_entry=000006&set_number=000036&base=GEN01)
- Berciu-Drăghicescu Adina & Pariza Maria (2004). *Aromânii în publicații culturale (reviste, almanahuri, calendare) (1880-1940)*. Bibliografie analitică, volumul I, editura Sigma, București. Retrieved from: <http://www.scribd.com/doc/109964742/Aromanii-publicatii#scribd>
- Botimi, Drejtor & Nurja, Ines (2011). *Censusi i Popullsish dhe banesave*

¹¹ Халтавъ – carelees, negligent; -во *ad* loosely, carelessly, negligently Хапвамъ – to bite, take a bite, to taste, to snatch.

- Cioculescu, Barbu (2011). SOARELE COTROCENILOR. In *Litere*, Anul XII, nr.2/131 Retrieved from: http://www.bibliotheca.ro/reviste/litere/nr_2_2011/litere131.pdf
- Hanioğlu, M. Şükrü (2000). *Preparation for a Revolution: the Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press US, New York City., 2000.
- Gică Gică (2006). Ziare şi reviste aromâne la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX. În *Doina*, Nr. 4 5/2006, p. 4-8
- Janjić, I. (2008). Elements of the cultural life of southern Serbia Aromanians. *Memoria Ethnologica*, VIII (28-29), 83-90.
- Janjić, I. (2009). Câteva date despre cultura aromânilor din sudul Serbiei. *Europa* (2/4), 79-83.
- Janjić, I. (2011). Motivation for Aromanian Learning in Serbia. In *Academic Days of Timisoara: Language Education Today* (356-371). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, UK.
- Janjić, I. (2011a). Nume de familie – supranume la aromânii din sudul Serbiei. In *Name and Naming. Proceedings of the International Conference on Onomastics, 1st Edition: Multiethnic Connections in Anthroponymy* (163 171). Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Janjić, I. (2011b). Uloga Mačedovlaha u formiranju multikulturalnog društva na jugu Srbije. *Međunarodna naučna konferencija „Knjiga i jezik u razvoju savremenog društva”*. Zbornik radova. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet.
- Janjić, I. (2012). Romanski i slovenski jezici u kontaktu (cincarski, makedonski i rumunski). In *The 1st Conference for Young Slavists in Budapest* (63-66). Budapest: Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, Institute of Slavonic and Baltic Philology.
- Janjić, I. (2015). Nicolae Constantin Bătrâna. Panciova: Editura Libertatea.
- Karpat, Kemal H. (2002). The Memoirs of N. Bătrâna: The Young Turks and Nationalism, in *Studies on Ottoman Social and Political History*, Brill Publishers, Leiden, Boston & Cologne
- Lascu, Stoica (2013). Elements of Romanian Spirituality in The Balkans- Aromanian Magazines and. Almanacs (1880-1914). In *Studies on Literature, Discourse and Multicultural Dialogue*, Editura Arhipelag XXI pp. 15-37
- Mikropoulos, Tassos A. (2008). Elevating and Safeguarding Culture Using Tools of the Information Society: Dusty traces of the Muslim culture. *Earthlab*. pp. 315–316.
- Robert Elsie's review on Peyfuss" Peyfuß, Max Demeter: Die Druckerei von Moschopolis, 1731-1769. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida." (PDF). Elsie.
- Stephanove, Constantine (1914). Complete Bulgarian-English dictionary, Sofia Retrieved from: https://openlibrary.org/books/OL14001466M/Complete_Bulgarian-English_dictionary
- Zbucă, Gheorghe (1999) *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică*. Editura Biblioteca Bucureştilor, Bucharest
- Retrieved from: www.bibmet.ro/Uploads/GheorgheZbucă_OIstorieARomnilorDinPeninsulaBalcanica_1999.pdf
- Zorzor, Corina (2013). Istoria benzii desenate româneşti, din 1891 până în prezent. In *Adevarul*. Retrieved from: http://adevarul.ro/cultura/artef/istoria-benzii-desenate-romanesti-1891-prezent1_529f5628c7b855ff5672e372/index.html 2013

SITOGRAFIJA

<http://digitool.dc.bmms.ro:8881/R>
<https://esentearmanesti.wordpress.com/2012/06/03/literatura-armaneasca-nicolae-batzaria/>
http://adevarul.ro/cultura/artef/va-mai-amintiti-de--nicolae-batzaria-1_50ae72a37c42d5a6639ccdd3/index.html
<http://aromanul.ro/bibliografie/itemlist/category/38-a-c>

CREATION OF NICOLAE CONSTANTIN BATZARIA SITUATED AT THE CROSSROADS OF CULTURES

Summary

About Nicolae Constantin Batzaria, one of the most outstanding representatives of Aromanian community and also about Aromanian literature there are not many documents reflecting this community in Serbia. On the other side, his work is unknown and only a few works were translated into Serbian last year. It is very important to discover and recognize the way of living and cultural heritage of the Aromanian community with emphasis on an important representative – Nicolae Constantin Batzaria. He was born in Kruševo and lived one part of his life in Romania, never forgetting his birthplace, he dedicated all his work to make immortal Aromanian culture and his mentality. Aromanian population is one that has left an inextinguishable mark on the Balkan culture. Balkan culture cannot be perceived without culture of hidden minorities. The aim of paper is to give a brief presentation of the historical events that are related to Aromanians, relations with other nations around them, their influence over other peoples. The life of this community is starting point for this research; for better understanding the life and work of writer Nicolae Constantin Batzaria, as one of the principal promoters of Balkan, Romanian and Aromanian culture. Paper illustrates creativity for children in Balkan context, common for this writer with accent on the Balkan culture and languages that inclined on formation of author.

Key words: Balkan people, Aromanian culture, Romanian literature, Tales for children

Ivana Janjić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
ivana_janjic@yahoo.com

Virđinija Popović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
popovic.virdjinija@ff.uns.ac.rs

МИХАЈ Н. РАДАН – МИЉАНА-РАДМИЛА УСКАТУ

КАРАШЕВСКА ПАСТИРСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА (СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СТРАНИ УТИЦАЈ У ЊОЈ)*

Полазећи од специфичних услова у којима се је током векова развијала карашевска етничка енклава, аутори истражују како и у којој су мери ти услови утицали на лексику карашевских говора, у овом случају у сегменту пастирске терминологије.

Циљеви рада јесу да се, с једне стране, истакне словенски карактер карашевске пастирске терминологије (уколико се та хипотеза покаже исправном), поготово њена архаична компонента, а с друге стране, да се покаже у којој је мери страни утицај присутан у овој терминологији, односно колики је утицај појединих језика (румунског, немачког, мађарског и др.).

Кључне речи: Карашевци, пастирска терминологија, словенски термини, страни утицај, позајмљени термини.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Захваљујући географском положају (конфигурацији тла) карашевских насеља, пастирство је било централно, можда најзначајније занимање Карашевака све до пред крај XX века (Radan, 2000: 15; Радан, 2015: 23-24). За ово традиционално занимање везано је неколико веома значајних карашевских обичаја као што су *откуќање*, *смёрљање* и *слáвење* (кућна слава посвећена Св. Ђурђу). Посебно је било развијено овчарство, на шта указују подаци да су у прошлости најсиромашније породице имале двадесетак, а најимућније најмање осамдесетак оваца. Гајење оваца темељило се на удруживању неколико власника који су своје овце давали једном *овч'áру*, који је и сам био власник извесног броја оваца и који је бринуо о формираном стаду од Ђурђевдана до Митровдана. Крупну стоку (коње, волове, краве) је узгајало свако домаћинство засебно и није, осим ретких случајева, било удруживања ради испаше од пролећа до јесени.

Данас су пастирство и гајење стоке уопште пред издисајем код Карашевака. Интересовање за сточарство је у постепеном, али константном паду од Другог светског рата када су Карашевци почели масовно да се запошљавају у решичким фабрикама, а то је имало за последицу константан пад сточног фонда, нарочито оваца. Па ипак, све до осамдесетих година прошлога века свако је домаћинство узгајало овце, од 5 до 20-30 оваца и, ређе, више од 30. Такво стање условило је конзервисање пастирских традиција, иако не више у дотадашњим размерама и сјају. Систем пастирства очуван је, дакле, и у другој половини прошлог века, а делимично се чува и данас. Треба нагласити да је до друге половине прошлог века сезонска испаша оваца вршена на удаљенијим пашњацима од насеља, то јест *стру́ге* (сточарски станови – в. стру́га) су биле лоциране на вишим брдским и планинским пашњацима сеоског атара са подножја Семеника (на местима као што су *Лука*, *Пониква*, *Буј*, *Крај Могíла*, *Пáшак*, *Јасинóвац* /*Јесинóвац*/), а после 1950. године струге се постављају у непосредној близини насеља.

За овај рад користили смо упутник из студије Жарка Бошњаковића, *Пастирска терминологија Срема* (ПТС). У анкети спроведеној 08. августа 2002. у Карашеву учествовала су два инфор-

* Рад је настао у оквиру пројекта МПНТР Републике Србије бр. 178002 *Језици и културе у времену и простору*. Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад, 1985.

матора: *Микóла Фíлка (Дудри́ја)*¹, рођен 02. 12. 1924. у Карашеву, чије је главно занимање целог живота било *овч'ар*², и *Микóла Радáн (Гра́бник)*, рођен 12. 12. 1930., такође у Карашеву, који је био чобанин свега две године у раној младости, али који је, иако запослен најпре као чиновник а потом у трговини, узгајао стоку, укључујући овце, целог живота. Напомињемо да смо за овај рад користили и грађу добијену од других случајних казивача коју смо забележили током времена у разним приликама или током дијалектолошке анкете спроведене по *Упитнику за српскохрватски дијалектолошки атлас САНУ* која је имала за циљ прикупљање грађе за писање монографије о карашевским говорима (Radan, 2000).

Важно је напоменути да смо од целокупне грађе везане за пастирску терминологију којом располажемо ексцерпирали само један мањи део, који је релевантан за предмет и остварење зацртаних циљева овог рада.

Будући да је циљ овога рада да открије и прикаже у којој су мери конкретни услови у којима се развијала карашевска етничка енклава (географски положај, етничко окружење и контакти са представницима других етничких заједница, верско стање и др.) утицали на лексику карашевских говора, у раду ћемо истаћи и анализирати, с једне стране, првенствено *специфичне* и/или *архаичне* словенске пастирске термине сачуване у карашевским говорима, а с друге стране, пастирске термине позајмљене из других језика. У закључцима, покушаћемо да установимо у којој је мери очуван словенски карактер овог сегмента лексичког фонда у карашевским говорима, као и у којој је мери тај фонд архаичан, односно који је страни језик испољио највећи утицај у овом сегменту и, евентуално и приближно, у којем временском раздобљу.

2. КАРАШЕВЦИ

Познато је да су седам карашевска насеља смештена у подножју Семеника, највеће банатске планине. Највеће насеље, Карашево, налази се у једној котлини кроз коју протиче река Караш, а осталих шест насеља размештена су по околним брдима око Карашева. Сва насеља удаљена су десетак километара од града Решице, политичко-административног центра Караш-Северинске жупаније, и двадесетак километара од градића Анине. Све до преврата из 1990. године, Решица је била познати индустријски центар (црна металургија и машиноградња), а Анина рударски центар, у којима су се Карашевци масовно запошљавали, нарочито после Другог светског рата. У складу са географским положајем и квалитетом земљишта, традиционална занимања Карашевака била су сточарство (претежно гајење оваца, али и коза и крупне стоке), воћарство, дрводелство (делање шиндре и дрвених дуга за бурад), али је становништво било приморано, упркос неплодном земљишту, да се бави и ратарством како би обезбедило бар минимум пољопривредних производа неопходних за опстанак (Радан, 2015: 23-24). У новије време, током прошлог века, Карашевци су се све више запошљавали у решичким творницама и околним рударским центрима (Анина) и рудокопима (Доман, Лупак, Догнеча), стичући нова занимања (електричари, стругари, ливци, механичари, фрезери, рудари и др.), али је већина њих истовремено и даље неговала стара занимања. Након 1990. године, када је индустрија пропала и предузећа престала да раде, сви карашевски житељи способни за рад били су приморани да напусте стара занимања и оду у иностранство где су се претежно запошљавали у грађевинарству. У новонасталим условима, далеко од својих огњишта, више нису могли (као што су то чинили све до пред крај XX века) да паралелно одржавају стара, традиционална занимања својих предака, тако да су данас сточарство, воћарство и ратарство скоро у потпуности замрли – крупне и ситне стоке скоро да више нема, а пространим воћњацима, углавном шљивицима, и оним малим делом слабо плодног обрадивог земљишта, завладали су жбуње и коров.

¹ У заградама је дат надимак информатора.

² Практиковао је и ћурчијски занат током зиме.

Познато је, такође, да су Карашевци још од раног средњег века живели у потпуно румунском окружењу, а њихова су насеља доста удаљена (најмање седамдесетак км) од других банатских насеља са српским живљем, што значи да су контакти између Карашевака и њихових сународника Срба били спорадични и слабог интензитета. Будући да су Карашевци током XVII века били покатоличени (Радан, 2015: 47-57), унутар ионако затворене заједнице (словенска енклава унутар румунског мора) ствара се још један заштитни, одбрамбени механизам за очување њеног етничког (карашевског) идентитета – католичка вероисповест, а самим тим заједница постаје још конзервативнија. Захваљујући том конзервативизму, који ипак није био сасвим ексклузиван јер је и након покатоличавања ипак било мешовитих карашевско-румунских (тј. католичко-православних) бракова, Карашевци су успели до данас да очувају свој словенски (српски), премда специфични етнички идентитет - архаичне говоре, обичаје, ношњу, фолклор. Парадоксално, све до 1990. године, у време социјализма у Румунији када су права националних мањина била више декларативно гарантована него у пракси, Карашевци (као и Срби) су се успешније одупирали денационализацији него после 1990. године, када су права националним мањинама и практично загарантована. Данас је мешовитих бракова све више, све мање времена (3-4 седмице) Карашевци, посебно млађе генерације, борава у родном завичају, што значи да се матерњим говором све мање служе (унутар уже породице, после радног времена), а све то, па и други чиниоци, доприносе да отпор одрођивању буде веома слаб. Шта више, бројне карашевске породице опредељују се за стално боравиште у земљама Западне Европе у којима раде (Аустрија, Италија, Шведска и др.), што уз веома низак наталитет у последњих неколико деценија, утиче на то да се број становника у карашевским насељима убрзано смањује. Тако, упоређења ради, на попису из 1992. године у карашевским насељима пописан је 6.771 становник, а на последњем попису из 2011. само 5.787 (Радан, 2015: 22).

3. АНАЛИЗА СЕЛЕКТИРАНЕ ГРАЂЕ

3.1. Специфични и архаични словенски пастирски термини конзервисани у говору Карашевака

3.1.1. Пастирски термини са *карашевским фонетизмом* (в. и уп. Радан, 2015):

- Фонолошка вредност *ѣ* за *ѡ* /или *и* за неакцентовани *ѡ*/: *ждрѣбна* (кобила), (*крáва*) *млѣч'на* (син.: *крáва ко́ја има млѣко*), *нѣмлѣч'на крáва* /, *јѣште* (свиње), *брѣзаст* (коњ), *биљуга* „свиња беле боје“, *циди́ло* „1. тканина кроз коју се нека течност (млеко, у овом случају) цеди (в. цеди́ло); 2. справа изаткана на разбоју која се користила за ношење прехрамбених намирница“³ и др.;

- Отворено *ѣ*: *сѣ изјáлови*, *коњ ископѣн*, *коњ мѣк*, (*крáва*) *стѣлна*, *телѣч'ка* /*телѣца*/, *тѣлѣ*, *ч'ѣлат* (вол) „говедо са великим распоном рогова“, *шилѣже*;

- Конзервисан полуглас *ѡ*: *бѡња* (Кл, Н, Л, В) „посуда за прављење путера“ /вар.: *бања* (К), *бѣња* (Р)/; *нѡрѡáш* (Кл, Н, Л) /*наравáш* (К)/ „(коњ, кобила, магарац) који гризе, удара копитама“ (в. ниже 3.1.3.);

- Сачувано вокалноѡ: *гѡца* (К) „глас који испушта свиња“ /син.: *пиштити*, *гудѣ* (уп. *гудити* – ПТС: 51)/; *мѡрка* (К) /син.: *коњ мѣк* и *слап*/ „изнемогао, спор и неугледан коњ; *мѡрина*, *кљусе*, *рага*“, (*коњ*) *увѡрнут* (К) /вар.: *увѡрнут* (оКГ)/ „кастриран коњ“, *пѡвѣскиња* (К) „крава која се први пут отелила“, *пѡч'* (К) „јарац“,

- Девокализација *ѡ*:

- делимична: *увѡрнут* (КГ)/, *мѡрка* (КГ осим К), *пѡвѣскиња* (КГ, али ретко у говору К), *пѡч'* (К, Р, Н, Кл);

³ Тако, на пример, у *циди́ло* је постављан тањир у који су стављали понешто од скоро сваке врсте јела које се налазило на славској трпези (крсна слава) - печени кромпир, комад печеног/куваног меса, парче хлеба, колачи. Цидило (у облику квадрата) се потом везивало конопцима зашивеним на два страна његовим и давало се сваком ближем рођаку који је био на слави (вечери или ручку).

- ### 3.1.2. Морфолошке особености карашевске пастирске терминологије:

- 3.1.3. Специфични и/или архаични карашевски пастирски термини (у простим лексемама или у сложеним лексемама):

Општи називи домаћих животиња: *марвінч'е* [општи назив за домаће животиње]; *коњ* (за *ја́шење*, за *ра́ђ'у* / *тегља́ч*', *бразда́ш*, *ч'ловика́ш* (К) „коњ који иде само са леве стране руде“ /уп.: *ч'довечња́к* –ПТС: 19/ (в. *ч'ло́вик* /арх./ „човек“), *ископéн*, *мек*, *нарава́ш*), *коби́ла* (за *пра́сиду* / за *при́плот*, *жадрéбна*, *п́рвескиња*, *ја́лова*), *пастур* „пастув“, *ту́рме* (К, Ј), *турма́к* (К, Ј) „жадребац“ / син.: *о́ме* (оКГ) / [Equus caballus]; *вол*, *бик*, *кра́ва* (*сте́лна*, *п́рвескиња*, *с дру́гим теле́там*, *мле́чна* / *немле́чна*, *ја́лов^фка* / *ја́лова*, *изја́ловена*), *ју́не*, *јуни́ца*, *те́ле* (*подо́јник*), *тели́ца* [Bos taurus]; *магáрац* м., *магáрица* ж /син.: *ћ'уш* „магарац“ (ономотопејског порекла) / [Equus asinus]; *о́ван*, *о́вца* (*дивизáрка*, *приплóдна*, *ја́лов^фка* / *ја́лова*), *о́внић*', *ја́гње* (*шиље́же* / *шиље́гвица* „јагње/јагњица од две године“), *ја́гњица* [Ovis aries]; *пча́* “јарац” - праслов. и слов. пастирски термин присутан и у

другим балканским језицима: уп. рум. дијал. *rârciu*, алб. *përç* = *përçak*, нгр. Провтси́ади/ (Skok, III: 28), *кóза*, *ја́ре* [Сарга *hircus*]; *вѣпар* (ископѣн), *вѣпрић* / *нарѣстац* (К) „некастриран мужјак *Sus*“, *сви́ња* /ретко: *кѣмач*’а/ (спрѣсна, *пѣвескиња*, *јѣшта*, *лакома*, *хапљива* /злогјѣшта, *бóлна*; *кѣпава*), *пра́се* (нази́мак јд., нази́мци мн.) / *праси́ца* (нази́мкиња) [*Sus*];

- називи раса: *мурán* (коњ *тегѣ́ач*’ добар) „јаки коњи способни да повуку сваки терет (по реклом из Штајерске)“, *арáпски коњ*, *липица́н* [*Equus caballus*]; *бѣ́ле сви́ње*, *ч’рне сви́ње*, *шарѣ́не сви́ње* [*Sus*]; *сто́гоша* (К), *бѣ́рка* (КГ)(< ?)[*Ovis aries*];

- имена говеда: *Б’ури*, *Брѣзоњ*; *Брѣ́за*, *Бѣ́ла* (К) / *Бѣ́ла* (оКГ), *Ма́ла*, *Шару́ља* и др. [*Bos taurus*]; *Шáрга* „назив који се даје жућкастом коњу са белим челом“, *Кидра́н* [*Equus caballus*];

- називи животиња према боји длаке: *бáлоњ* / *бѣ́лка*, *брѣ́за* / *ру́јка* „животиња црвенкасте боје“ [*Bos taurus*]; *жу́ја* „назив за женку домаће животиње жуте вуне или длаке (обично за овцу или кобилу)“ /в. *жу́ја* (ПТПП: 143) /, *пи́штра* „овца са пегавом њушком“ (стсл. *пистрѣ* – DEX, 1984: 695), *бáлоњ* / *бѣ́ла* „ован/овца беле боје“ /уп.: *бáлд’ња*, *бѣ́ла* / (ПТПП: 130), *кóч’ина* „кошчата овца“ [*Ovis aries*]; *бѣ́л коњ* / *бѣ́ла коби́ла*, *сурáн* / *с’урка* „коњ/коби́ла зелењикасте боје“, *вра́нац* „коњ црне боје“ [*Equus caballus*];

- размножавање: *ждрѣ́бна коби́ла*; *испу́ди* „избаци /побачај“ (да *испу́ди ту́рме* /да *се изја́лови*), *тра́жи пасту́ра*, *тра́жи ко́ња* [коби́ла]; *приплóдне ови́це* (КГ), *тра́жи о́вна* (КГ), *кра́ва се во́ди* (КГ) /в. и уп. синонимне синтагме у ПТС: *тражити* (коња, *магарца*, *бика*, *јарца*, *брава*), *водити бика*, *водити се...* (ПТС, 1985: 7-42); /сви́ња/ *спрѣсна* /ретко: *кѣмач*’а/ “гравидна женка свиње” (уп.: *супрасна* *крмача* – ПТС: 37); *сви́ња се цви́ли* /син.: *јој дођ’е за вѣпра*; *сви́ња што не приваћ’е за вѣпра* (син.: *јалóв’ѣка*); *нази́ме* /син. *назима́к м.*, *нази́мкиња ж* (в. 5.1.3.);

- називи говеда према појединим особинама: *копи́та мага́рска* “коњ са копитама дигнутим напред”; *кѣ́нта* (К) „крава коју је тешко мустити“; *кра́ва мѣ́ка на ци́цке* “крава која се лако музе” / *ци́цка*, -ке „сиса, -се“; *наравáш* (К, Ј) /вар.: *нѣрвáш* (Кл, Н, Л) „(о коњима или другим животињама) непослушан коњ, који гризе, удара копитама и сл“ - реч је прасл. и свеслов. (*norvъ, стсл. *нравъ*, буг. *нѣрав*), а од Словена позајмили су је Румуни (в. рум. *nărăv* “нарав, ћуд”: *cal nărăvăș* “коњ који се баца”) (Skok, II: 503); *бавáш* „коњ који на моменте неће да вуче терет“;

- сточарски прибор и предмети: *кабáл* (дем.: *кабѣлић*’) „кабао, дрвени суд за мерење млека оваца“, *ч’умка* „дрвена посуда за мерење млека оваца (1,5 л)“, *мѣ́ра* „дрвена посуда за мерење млека оваца (децималне мере), *пол* „мања посуда од *чумке* која служи за мерење млека (= 7 дека)“, *кѣ́ржа* (К) /вар.: *кѣ́ржа* (К, Р), *кѣ́ржа* – о КГ/ - пастирски термин највероватније словенског порекла (стсл. *кѣржъ*), који постоји и у румунском језику (*cîrjă*), због чега се Скок двоуми да ли је лексема позајмљена од јужних Словена или су је ови позајмили од средњовековних Влаха (Skok, II: 218); *то́јка* /син.: *при́гла*, ређе и *дрѣ́во* „дрво“ / „дуже дрво које раздваја стоку у штали“ - реч је највероватније словенска /в. стсл. *тоягъ*, *тояга* / (DEX, 1984: 960); *сѣ́цало* (УПТС: *кресало*), *шувѣ́љ* (< ?) „батина, буца“, *ту́пан* „посуда за мерење млека = 10л“; већи предмет /звоно/ од плеха које се окачи предводнику стада оваца; *ја́сле*; *валóв* /уп. *валов*, *вало́г* – ПТС: 63); *црквені́к вѣ́лик* „веће звоно од ливеног метала“ (*црквені́к* „црквењак“; стсл. *црѣковъникъ*), *сво́нац* „звоно“; *стру́га* (КГ) /син.: *стѣ́на* (Н) <рум. *stănă* / „бачија, обор, тор“; *бóта* „чобанска тојага“ (уп. рум. *boátă* / *bătă* „штап, тојага“ /, мађ. *bot* / < прасл. *вѣтъ*); *шувѣ́љ* „краће дрво које се веша псу о врат“ (*клип*, *рога* – ПТС: 65);

- називи смештајних објеката за стоку: *о́бор* „откривен објекат за смештај стоке; двориште“ – јужнословенска лексема /в. срп., буг. *обор* / коју су од Срба или Бугара позајмили и Румуни / *obór*, дем. *oborél* / (DEX, 1984: 615; DULR, 1998: 578); *гради́на за о́вѣ́це* /син.: *коши́ара* / „откривен и затворен објекат за смештај оваца; башта, градина“ – и ову лексеми су од Срба или Бугара позајмили Румуни /в. рум. *grădina*, дем. *grădiniță* / (DEX, 1984: 382; DULR, 1998: 352); *стру́га* „ограђено место за овце на отвореном са отвором кроз који пролазе овце“ /уп.: *стру́га* (ПТПП: 174);

- називи млека и млечних производа: *сѣра* /млеко дебе́ло, промѣзар (је промѣзнато млеко)/ „прво млеко“; *сѣрење* /сѣриње/ „сир“; *сметана* „кајмак“ /<прасл. *сметана (DULR, 1998; 879); уп. укр., буг. *сметана*; в. и рум. *smântână* (<буг. или укр.); *прóвара* „урда, грушевина“;
- разни сточарски термини: *сѣ фѣка* „(о коњима, кравама, магарцима) говеда која се бацају ногама“ /син.: *сѣ фѣрка*/; *ч'ѣлат вол* /м/, *ч'ѣлата кр́ва* /ж/ „са великим роговима као у јелена“; *о́паш* (К, Ј) / *рѣп* (оКГ) „реп“; *пришушила је* /крава, овца/ „престала је лучити млека“; (*кр́ва*, *вол*) *има рóзи каприч'áсти* „има рогове савијене унапред“ /в. *капрѣч'*, *капрѣца* (ПТПП: 149) и др.

4. НЕКЕ ТВОРБЕНЕ ОСОБЕНОСТИ КАРАШЕВСКЕ ПАСТИРСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

Специфични за КГ су деминутивни суфикси али и неки аугментативни, од којих наводи-моследеће:

- Суфикс **-ак⁴**: *ко́њак*; *во́лак*; *тока́ч* (ак) „мање звоно од плеха“, *рошкáн*(ак) „мање звоно од ливеног метала“;
- суфикс **-ја**: *Белаја*, *Жуја* (имена оваца)
- суфикс **-ка**: *коби́лка*, *сви́нка*, *ка́рлич'ка* „дрвена посуда у коју се стављало печено јагње“, *ки́тка* „украс на бичу“;
- суфикс **-ић'**: *о́внић'*, *бич'ић'*, *ту́рмић'*, *вѣпрић'*, *ја́рић'*;
- суфикс **-ич'ка**: *праси́ч'ка* /ж. јд./, *те́лич'ка* (син.: *тели́ца*), *ју́нич'ка* (син.: *ј*, *крáвич'ка*)
- суфикс **-оњ** (рум.): *балóњ* „во/ован беле боје“;
- суфикс **-уга**: *биљу́га* „свиња беле боје“ (в. *бељу́га* - ПТС: 43);
- суфикс **-уља**: *шару́ља*;
- суфкс **-це**: *ју́неце*, *те́леце*, *турме́це* (К), *пра́сеце*, *ја́реце*;

5. СТРАНИ УТИЦАЈИ У КАРАШЕВСКОЈ ПАСТИРСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ

5.1. Румунски утицај

Најснажнији утицај на карашевске говоре извршио је румунски језик а главни узрок таквог стања јесте чињеница да су Карашевци са банатским Власима (Румунима) били у сталном вишевековном контакту (економском, културном), а у тим контактима долазило је често и до мешовитих бракова (Радан, 2015: 245), са напоменом да су Румуни из тих бракова брзо и увек били асимилирани, при чему је њихов матерњи румунски говор сасвим сигурно оставио трагове (слабије или јаче) у свим сегментима карашевских говора (в. Радан, 2015: 244-252)

5.1.1. У фонологији:

Бројне појаве у фонетско-фонолошком систему (и у топици) карашевских говора, а које су видљиве и у пастирској терминологији, настале су под утицајем румунског банатског говора и књижевног језика, као што су:

- распад старог штокавског акценатског система са два силазна акцента свођењем на један једини акценат, динамички и експираторни, као у румунском језику, али са српско-хрватским карактеристикама (изузев тоналности), различит од румунског једноакценатског система: *кѣ́жа* (К), *коби́ла* (КГ), *о́ван* (К) / *о́вн*, *о́ва̃н* (оКГ)/ итд. Остале су, међутим, према нашем мишљењу, реминисценције не тако давно ишчезлог двоакценатског система: *ма́ла* „назив за краве мале величине“, *ма́ра* „марва“;

⁴ Специфични за КГ су деминутивни суфикси (неке од њих налазимо у призренско-тимиошким говорима).

• делимична или потпуна девокализација *p* и *ɗ*: *n^oǎrč'* (К, Р, Н, Кл), *nǎrč'* (Л), *nǎrɨ* (Ј), *дрéво*; *се мǎзе* (К), *м^oǎжење* (К) / *мблжење* (оКГ) (в. 3.1.1.);

• највероватније, постојање сличних вокала (*ǎ*, *â*) у румунским говорима (који јесу и полувокли у извесним ситуацијама) утицало је у правцу конзервације полугласова у четири КГ (В, Кл, Л, Н): *котџл* „тучани или бакарни котао који служи за кување млека“, *бџња* / *бања* - К/ „посуда за прављење путера“, *кџуша* / *капуша* (К) / (<рум. *sărișă*) / син.: *крџишт* (К), *к^oрџишт* (КГ), *кџр-лишт* (Л, Кл, Н, Ј), *К^oрџа* – надимак (Ј) / „крље, крпуше (код оваца)“ и др.;

• румунски банатски говори, у којима постоји африката *s*, деловали су у правцу конзервације ове африкате у КГ: *sára*, *svónaɕ* (К) / *svónɨɕ* (оКГ) /;

• упркос тенденцији губљења фонеме *x*, захваљујући вероватно врло чврстој позицији коју овај консонант има у румунском језику, *x* се још увек доста добро чува у КГ: в., нпр., *аргџела* и *хергџелија* (новија позајмљеница из рум.: *herghelie*)⁵, *хџпљива свиња* „свиња која се отима за храну“ / син.: *јџишта*, *лакома* / и др.

5.1.2. У морфологији:

• Постпозиција придева у односу на именице (рум. утицај): *вџпар ископџн* “кастриран не-раст”, *крџва стџлна* „стеона крава“, *копџта магџрска* “коњ са копитама подигнутим напред”, *опашам дџгџм* (К, Ј), *коњ мџк и слап* “изнемогао, спор и неугледан коњ” (али и: *ждрџџна кобиља*, *арџпски коњ*, *жуџјаст нџрч'*, *шут ован* “ован са поломљеним рогом”, *зложџиште* / син.: *бџлне* / *свиње* “свиње које слабо једу”, *приплџдне џвџџе*, *кџџпава свиња* “свиња дугих оборених ушију” / уп.: *клџ-пава*, *клџмпава* (ПТС: 41) / и др.;

• Употреба, доста ретка ипак, презента место футура: *џдем сџтра кот џваџ* (према рум.: *terg tâine*) / уп.: *сџтра лам да џдем кот џваџ* /;

• Инфинитив је скоро сасвим ишчекао из употребе ширењем аналитичке футурске конструкције при грађењу футура I конструкцијом *да* + презент глагола који се мења: *џваџ што ла да сџ џџџџи*, *ла да се џпџси*, *хџмак лам да пом^oџзем крџву* и др.

5.1.3. У синтакси:

Трагови карашевско (српско)-румунског многовековног контакта и, у знатној мери, билингвизма, нарочито су видљиви у синтакси. Наводимо најзначајније особености настале под утицајем румунског на КГ:

• Под утицајем румунских банатских говора и румунског књижевног језика, *заменичке* и *глаголске енклитике* (укључујући и *одричне енклитике*) налазе се на почетку реченице: *џџ дџџ'е да сџ вџди*, *џџ дџџ'е за бџка*, *крџва сџ вџди* [крава]; *џџ дџџ'е за нџрч'а* [коза]; *џџ дџџ'е да сџ џвџли*, *сџ џвџли свиња* /и/: *свиња сџ џвџли* /, *џџ дџџ'е за вџџпа* [свиња]; *џџ дџџ'е за пастџра* [кобила]; *џџ дџџ'е за магџрџа*, *џџ дџџ'е за муџика* / [магарица]; *сџ гџзи џвџа* /али и: *џвџа сџ гџзи* / (Н), *се мрџџу џвџџ* [овца]; *мџ удрџл копџтом у к^oџк* [коњ]; *сам се насџтил с мџџкам џт џваџ*; *се (је) џзџџловила Бџла* (Бџла „име овце беле боје“), *смо помџзџли џвџџе*; *не се мрџџала та џвџа*, *не џџ дџџило за бџка* [крава];

• *Објекатска редупликација* убраја се у најважније синтаксичке балканизме која се у карашевским говорима појавила такође под утицајем румунског језика: *џџџа га ископџл џџ'џџа*, *мџне ме угрџзал коњ* и др.

• Замена Л са предлогом *џ* са А са предлогом *за*: *не брџне нџшта за џвџџе*, *не мџри за коњџи* (уп. рум.: *nu-i pásă de cai*) и др.;

5.1.4. У лексици:

У лексици, као најмање отпорном сегменту на стране утицаје, ти утицаји су најјачи и највидљивији. Позајмљивање се вршило из језика већинског народа (румунског) и из културно до-

⁵ Највероватније можемо говорити о поновној реституцији (ревитализацији) консонанта *x* у КГ под утицајем румунских банатских говора и књижевног језика (в. Радан, 2015: 252).

минантних језика у различитим периодима у Банату (немачког, мађарског и др.). Посебно се страни утицаји осећају у домену материјалне културе (дакле у терминологијама), као што се може видети из ниже наведених (не свих расположивих) примера из карашевске пастирске терминологије. Позајмљенице смо груписали по семантичким пољима:

- имена говеда: *Мандрљц* м. (К) /вар.: *Мьндруц* (оК) /, *Мьндра*, дем. *Мандрљца* /К/, *Мьндруца* /КГ/ (<рум. *mândru*, *mândruță* <стсл. мждръ), *Мика* (<рум. *mic*, *mică*), *Флора* (<рум. *floare* ”цвет”), *Родика* (в. рум. *Rodica* „женско презиме“)[*Bos taurus*];

- називи стоке према боји длаке: *океша* /вар.: *окешица*/ „овца са белом њушком“ (<рум. *oacheș*, *-șă*); *лаја* „име овце црне боје“, највероватније термин је позајмљеница из румунског језик /в. рум. *lăie*, алб. *laja*/ (Skok, II: 261) (в. и ПТС: 43, 45: *лаја*, *лајица*); *букалаја* „име овце са црном њушком и врховима ногу“ (<рум. *bucălăie* „исто“) [*Ovis aries*];

- називи болести стоке: *актрас* /вар.: *антрац*/ (К) „антракс, црни пришт“ (<рум. *antrax* <фр. *anthrax*), *гутунар* /син.: *суспун*/ (КГ) „коњска болест (астм)“ (уп. рум. *a suspina*); *кпљша* / *капљша* (К) „крља, крпуша“ (<рум. *sărîșă*); *туберкулљза* (<рум. *tuberculoză* < *tuberculose*) /син.: *јафтљка* <гр. *hektikos*/; *платфљс* „платфус, равна табан“; *пљста порч’ина* (КГ) (рум. *pēsta porcina*) „свињска куга“;

- називи предмета за терање и чување стоке: *рошкан* „звоно за стоку“ – *непозната етимологија, можда од рум. goși* „црвен“), *бљта* (уп. рум. *boată*, *bôtă*); *шувљ* „дрво које се обеси псу о врат“;

- узвици за дозивање или терање стоке: *о’иц- о’иц* „узвик за дозивање стоке“ (уп. рум. *oiț-oiț* /*oaie* „овца“, дем. *oiță* „овчица“);

- млеко, млечни производи: *стригљта* „прокисло млеко“ (син.: *прокиснуто* /*прокисло* / *мљко*), *сара* „кисело млеко, мућеница“ (рум. *zer*, „мућеница“);

- расе свиња: *мангуљца*, *маре* алб, *јорк*, *базна* (<рум. *Mangalița*, *Marele alb*, *York* /*Marele alb*/, *Bazna*);

- расе крава: *балљта* *ромањаска* (К) / *балљта* *ромњаска* (оКГ) (рум. *Bălțata românească*);
- расе оваца: *љркана* „раса оваца“ (уп. рум. *țurcana*);
- називи смештајних објеката: *сајван* „покривено склониште за стоку“ (<рум. *saivân*);
- занимања око стоке: *љ’амбаш* (К, Н, КЛ) /вар. *љамбаш* (Р, Кл, Л) „љамбаш, препродавац коња“ – позајмљеница из румунског (рум. *geambăș* <тур. *cambaz*) или турског језика.

5.1.5. Калкови:

- *кобила* за *прасљлу* (према рум. *iapă de prăsilă*, али и *кобила* за *приплот* “приплодна кобила”), *копита* *мађарска*; *коњ ископљн* (рум. *cal castrat*), *крава сте’дна*, *крава изјалљвена* (али и: *изјалљвена крава*, *спрасна свиња*, *кисело мљко*).

5.2. НЕМАЧКЕ ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ:

артљ (ПТС: 88); *љуф* „опомињање коња да подигне ногу“ (ПТС: 88); *шефљ*, *шефљица* „посуда за мужу оваца (и крава)“ (<аустронемачког *Schaffel*); *љемљнта* „посуда за мерење млека = 1л“ (<нем. књиж. *Zement*, средњовисоконем. *Zimente*) /син. *лљмпра*; *канта* (<аустронем. *Kandl*); *шљпра* „шупа“ (<нем. *Schopper*); *штала*, дем. *шталица* (<нем. *Stall*); *љурик*, *љурук* ”узвик којим се опомиње коњ да се помери назад”;

5.3. Турске позајмљенице:

- *канљ’љја* „кожни део за терање упрегнутих коња, волова, крава“, *аргла* /вар.: *хљргљљја* (уп. срп. *ергела*, рум. *hergelie* / <тур. *hergele*); *љме* (<тур.); *канљ’љја* (<тур. *katçi* – TSHJ: 390), *љкач’а* „4 л и 100 гр, односно 1,238 кг тежине“ (<арапског *ока* „стара мера за тежину“).

5.4. Мађарске позајмљенице:

• *Јошка*, *Шандор* „имена волова“, *ч'орда* (<мађ. *csorda* „чопор, крдо“) /син.: *ч'опор* < *csoport*/; *салаш* (< мађ. *szállás*).

5.5. Позајмљенице из карпато-балканског ареала (најчешће то су називи везани за овце, смештајне објекте за стоку, млеко и млечне производе, посуђе, узвици и др.; в. ПТС: 89): *бърка* „раса оваца беле главе и кратке коврцаве вуне“; *бр-бр* „узвик за дозивање оваца“; *кошара* „смештајни објекат за стоку“; *Мургул* „назив за мургастог коња или вола“; *подојница* „женка *Ovis aries* која доји“; *сиро'ватка* „сурутка“; *цидило* „тканина кроз коју се цеди млеко (у задње време се користи газа“ (в. горе – 3.1.1); *цигáја* „раса оваца (са грубим и полуотвореним руном)“ (в. рум. *figáie*) и др.

5.5. Позајмљенице из других језика:

јафти́ка „јектика“ (< гр. *hektikos*); *стѣна* (Н) (<рум. *stâna* /непозната етимологија/) /син. *стрѹга* (оКГ)/ „бачија, обор, тор“; *шиље́же* / *шиље́гвица* – термин налазимо у јужнословенским језицима (срп. *шиљег*, *шиљеже* / *шиљегвица*; буг. *шиле*) и у албанском, етимологија није утврђена, а П. Скок претпоставља да су је Јужни Словени позајмили од Албанаца (Skok, III: 392).

6. ЗАКЉУЧЦИ

На основу анализе једног дела карашевске пастирске терминологије износимо неколико основних закључака⁶:

1. Као што се види из анализиране грађе, највећи број карашевских пастирских термина је-сте словенског порекла, а међу њима налазимо и знатан број архаичних (пра)словенских термина.

2. Анализом и поређењем семантичких поља која садрже називе животиња, учили смо да се највећи број термина односи на коње, говеда (овце нарочито) и свиње што је сасвим очекивано ако се има у виду да су те врсте животиња највише гајили Карашевци /иста ситуација, на пример, констатована је и у Срему (в. ПТС: 87)/;

3. Према очекивањима, и у пастирској терминологији присутне су очуване архаичне црте КГ на свим језичким нивоима: фонетско-фонолошком, морфолошком, синтаксичком, лексичком и творбеном.

4. Најснажнији утицај у сегменту пастирске терминологије извршио је румунски језик (у првом реду, румунски банатски говори). Међутим, упркос снажном румунском утицају видљивом у скоро свих тридесет и четири семантичка поља, треба истаћи да бројна важна семантичка поља и микропоља /в.; I. *Општи називи домаћих животиња*; II. *Називи Equus caballus* (1-5); III. *Називи Equus asinus*; IV. *Називи Bos taurus* (1-5); V. *Називи Ovis aries* (1-3); VI. *Називи Capra hircus*; VII. *Називи Sus* (1-4); IX. 1. *Називи за манифестовање полног нагона*; IX. 2. *Називи за чин оплодње*; X. *Називи за гласове животиња*; XI. 1. *Узвици за дозивање стоке*; XIV. *Називи особа који чувају стоку*; XVI. *Називи прибора за паљење*; XVI. *Називи предмета у вези са гајењем стоке*/ имају искључиво словенску терминологију.

5. Неупоредиво мањег интензитета били су утицаји других језика: немачког, затим мађарског и турског, а забележена је и једна позајмљеница из грчког (највероватно позајмљена посредством неког другог језика);

⁶ Будући да смо за овај рад користили сам један део прикупљене пастирске грађе и закључци су делимични; целокупна грађа биће обрађена у већој студији у којој ће бити донешени и коначни закључци.

6. Анализом грађе установили смо неке особености специфичне за југоисточни (деминутивни творбени суфикси *-ич'ка*, *-ка*; аналитичко образовање компаратива са *–по/призренско-тимочки* дијалекат/ (Ивић, П, 2001: 150, 152) и јужни српски ареал (упрошћена сугласничка група *си>џ*: *праџи*, умекшани африкати *ч*, *ћ*, *џ*, реликтни облици синтетичког компаратива /косовско-ресавски дијалекат/ (Ивић, П, 2001: 136, 140; Радан, 2015: 101), али и неке особености специфичне само КГ (посебно у лексици). Ове констатације иду у прилог хипотези да су Карашевци преци најстаријег словенског слоја у Банату, који су се негде крајем XIV и у првој половини XV века помешали са досељеницима из данашњег призренско-тимичког и/или косовско-ресавског дијалекатског ареала (Радан, 2015: 253-268).

ЛИТЕРАТУРА

- Ивић, П (2001): Павле Ивић, *Целокупна дела II*. Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје. Сремски Карловци • Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић, П (1994): Павле Ивић, *Целокупна дела III*. Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој. Сремски Карловци • Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.
- Кожељац, Ј. Р. (2014): Љубиша Рајковић Кожељац, *Речник тимочког говора*. Неготин: [Штампарија „Деркс“ - Зајечар].
- ПТПП: Голуб М. Јашовић (1997). *Пастирска терминологија Пећког Подгора*. Дом културе „Свети Сава“ – Исток, ЈП „Стари Колашин“ – Зубин Поток, Народна и универзитетска библиотека – Приштина.
- ПТС : Жарко Бошњакловић (1985). *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Ракић-Милорадовић (1993): Софија Ракић-Милорадовић, *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока. Српски дијалектолошки зборник, XXXIX*. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, стр. 11-148.
- Радан, М. (2015): Михај Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилози проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду. Институт за српски језик САНУ, Београд. Матица српска, Нови Сад.
- РСХХНЈ, 1-18: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Том 1-18. Београд: Српска академија наука и уметности • Институт за српски (српскохрватски) језик, 1959-2010.

*

- DEX (1984): *Dicționarul explicativ al limbii române*. Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- DULR (1998): Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*. Litera-Chișinău.
- Petrovici, E. (1935): Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. IMPRIMERIA NAȚIONALĂ.
- Radan, M. (2000): Mihai N. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetika și fonologia*. Timișoara: Uniunea Sârbilor din România • Anthropos.
- Skok, P. (1971-1973): Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija nauka i umjetnosti, knj. I-II-III.
- TSHJ: Abdulah Škaljić (1989). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (šesto izdanje). Sarajevo: „Svjetlost“.

СКРАЋЕНИЦЕ:

А. Техничке:

А - акузатив
 алб. – албански
 арх. - архаизам
 буг. - бугарски
 в. - види
 вар. – варијанта
 Г - генитив
 гр. - грчки
 дијал. - дијалекатски
 ж - женски род
 И - инструментал
 им. - именица
 јд. – једнина
 КГ – (сви) карашевски говор
 Л - локатив

м. – мушки род
 мн. – множина
 Н – номинатив
 нгр. – новогрчки
 оКГ – остали карашевски говори
 праслов. - прасловенски
 рум. – румунски
 свесл. - свесловенска
 син. – синоним
 слов. - словенски
 ср. – средњи род
 срп. - српски
 стсл. - старословенски
 укр. - украјински
 уп. – упореди
 фр. - француски

Б. За карашевска насеља:

В - Водник
 К – Карашево
 Кл - Клокотич'
 Ј – Јабалч'е
 Л – Лу пак
 Н - Нермић'
 Р - Равник

LA TERMINOLOGIE PASTORALE CARASOVIENNE
 (UNE APPROCHE SPECIALE EN CE QUI CONCERNE LES INFLUENCES EXTERIEURES)

Résumé

À partir des conditions spécifiques dans lesquelles l'enclave ethnique de Carasova s'est développée au long des siècles, l'auteur investigate comment et dans quelle mesure ces conditions ont influencé le lexique des dialectes carasoviens, dans le segment de la terminologie pastorale. Les buts du papier sont, d'un part, de mettre en évidence la composante archaïque de la terminologie pastorale carasovienne, et, d'autre part, d'établir dans quelle mesure les influences extérieures y sont présentes, c'est-à-dire quelle y est l'intensité des influences de certaines langues (le roumain, l'allemand, l'hongrois et autres).

Mots clés : Carasoviens, terminologie pastorale, terminologie slave, influence des langues étrangères, emprunts

Mihai N. Radan
 Universitatea de Vest din Timișoara, România
 Facultatea de Litere, Istorie și Teologie
mradan54@yahoo.com

Miliana-Radmila Uscatu
 Universitatea de Vest din Timișoara, România
 Facultatea de Litere, Istorie și Teologie
miliana83@yahoo.com

LAURA SPĂRIOSU

EXPRESII CU LEXEMUL *MÂNĂ* ÎN LIMBA ROMÂNĂ ȘI LIMBA SÂRBĂ*

Scopul acestei lucrări este de a face o comparație a expresiilor cu lexemul *mână* în limba română și limba sârbă. Consultând dicționarele frazeologice și Dicționarul explicativ al limbii române, intenția autoarei este de a identifica diversele sensuri ale lexemului respectiv, utilizat atât cu sens propriu, cât și cu sens figurat. Având în vedere faptul că lexemul *mână* este, de cele mai dese ori, explicat ca fiind „fiecare dintre cele două membre superioare ale corpului omenesc, de la umăr până la vârful degetelor, în special partea de la extremitatea antebrațului, care se termină cu cele cinci degete”, generând un număr considerabil de expresii, cu precădere frazeologisme, se va face analiza și clasificarea acestora în funcție de semnificația cuvântului-cheie.

Cuvinte-cheie: limba română, limba sârbă, expresie, mână

1. PRELIMINARII

Frazeologia este compartimentul limbii care studiază unitățile frazeologice dintr-o limbă sau dintr-un grup de limbi: apariția și originea acestora, utilizarea lor în limba comună sau în limbajele specializate, rolul pe care îl au în modernizarea limbii literare. Deși perspectivele din care poate fi abordată sunt foarte variate și implică diferite domenii - morfologia, sintaxa, semantica, stilistica, psiholingvistica, etnolingvistica, culturologia, studiul unităților frazeologice pune și o serie de probleme, implicând studii de lexicologie, lexicografie, semantică, onomasiologie, gramatică, cultivare a limbii etc.

Deși definită ca domeniu autonom (cf. Bally, 1951; Vinogradov, 1946), frazeologia pune o serie de probleme, în primul rând în legătură cu definirea termenului ca atare¹. Meritul incontestabil al lui Bally constă în faptul că, pentru prima dată în istoria lingvisticii, a argumentat științific necesitatea studierii îmbinărilor stabile de cuvinte, iar soluțiile propuse cu referire la aceste îmbinări au avut un rol decisiv în constituirea noii subdiscipline. În ceea ce privește contribuția lui Vinogradov la studiul unităților frazeologice, vom sublinia că lingvistul rus a refăcut, în baza specificului frazeologiei limbii ruse, schema frazeologică a lui Ch. Bally, evidențiind, în funcție de gradul de coeziune și de motivare semantică a elementelor componente, trei tipuri de frazeologisme (suduri / fuziuni frazeologice, unități frazeologice și îmbinări frazeologice).

În pofida faptului că „între limbile balcanice există multe asemănări, astfel că se poate vorbi despre o frazeologie balcanică, acest termen n-a reușit să se impună” (Golubović, 2009: 45). Deși termenul apare sporadic în cercetările unor autori (cf. Arsenova 1989; Petkova-Schick 1986, 1992; Kostov 1998; Kostov, Vapordžiev 1990), „acești lingviști nu se ocupă decât de cercetarea frazeologiei a două sau mai multe limbi care aparțin Uniunii Lingvisticii Balcanice” (Golubović, 2009: 45). În pofida acestui fapt, fenomenul în discuție este cunoscut în toate limbile (cf. Hristea, 1984), deosebirile de la o limbă la alta

* Articol realizat în cadrul proiectului 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* „Limbi și culturi în timp și spațiu”. / Рад је урађен у оквиру пројекта бр. 178002 Језици и културе у времену и простору који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Deși termenul de *frazeologism* are numeroase definiri, în mare, toate acestea se concentrează în jurul afirmației că este vorba despre o unitate de cuvinte cu sens figurat, caracterizată prin caracterul fix, stabil al poziției elementelor componente, precum și prin caracterul expresiv, de exemplu: *a tăia frunze la câini* „a pierde vremea”, *a vinde gogoși* „a spune minciuni”, *a-i sta ca un ghimpe în ochi* „a constitui o permanentă amenințare” etc.

fiind exclusiv cantitative, iar criteriul de diferențiere unul sociologic (cf. Iordan, 1975). Altfel spus, „culoarea limbajului individual este în funcție de cultură, față de care stă, de regulă, într-un raport invers proporțional” (Iordan, 1975: 267).

În literatura română de specialitate, frazeologia este considerată disciplină autonomă de-abia începând cu anii '80, când S. Dumistrăcel scria că „frazeologia tinde să fie considerată chiar o disciplină lingvistică autonomă” (Dumistrăcel, 1980: 132), Th. Hristea o vedea „drept disciplină în curs de constituire” (Hristea, 1984: 160), iar C. Munteanu susține că „frazeologia este o disciplină lingvistică relativ nouă și încă *in statu nascendi*” (Munteanu, 2007: 100). Divergențe de opinii există și în ce privește statutul frazeologiei ca disciplină. Pe când unii lingviști o apropie de vocabular și sintaxă considerând-o disciplină independentă (cf. Colțun, 2000), pentru alții frazeologia nu este decât un compartiment al lexicologiei (cf. Corlățeanu, Melniciuc, 1992; Zugun, 2000).

În bibliografia de specialitate se subliniază că „criteriile de identificare a frazeologismelor diferă și că opiniile nu sunt unanime” (Dragićević, 2009: 39). Astfel, unii autori susțin că frazeologismele sunt unități plurilexicale (cf. Mršević-Radović, 1987), alții că frazeologismele sunt unități lingvistice semantice care în vorbire se reproduc în ansamblu (cf. Matešić, 1982). D. Šipka consideră că este foarte important de a delimita frazeologismele de alte îmbinări de cuvinte, granița dintre acete unități lexicale complexe și îmbinările libere de cuvinte fiind totodată și granița externă a lexiconului (cf. Šipka, 2006), R. Dragićević susține că frazeologismele se caracterizează prin stabilitatea compoziției și ordinea unităților (cf. Dragićević, 2009), iar Th. Hristea le consideră „un transfer de sens, o renovare semantică a conținutului general al unor îmbinări de cuvinte, care are loc în baza diferitelor procese semantice în interiorul îmbinărilor date” (Hristea, 1984: 150).

„Dificultatea echivalării dintr-o limbă în alta a îmbinărilor stabile de cuvinte se explică prin particularitățile formale și de sens ale acestora” (Ene, 2010: 199). În cadrul unor unități frazeologice, elementele constitutive își păstrează independența semantică, ceea ce permite calchierul sau traducerea lor literală într-o altă limbă. Astfel, *gorak kao žuč* a fost redat în românește prin *amar ca fierea*, *lukav kao lisica* a fost tradus prin *șiret ca vulpea*, *vredan kao pčela* prin *harnic ca albina* ș.a.m.d. Spre deosebire de asemenea îmbinări frazeologice, care sunt disociabile și în care cuvintele păstrează sensul lor propriu, expresiile idiomatice (numite încă și *idiotisme* sau *idiomatisme*) au sens figurat care aparține întregului grup frazeologic, imposibil de tradus *ad litteram* într-o altă limbă: *dva loša ubiše Miloša* / *doi câini pot omorî un leu*, *mlatiti praznu slamu* / *a bate apa-n piuă* etc.

„Pentru a rezolva problema traducerii frazeologismelor, se pare că sunt necesari anumiți pași:

- 1) traducătorul trebuie să aibă cunoștințe în domeniul frazeologismelor;
- 2) să le identifice în text, să-i stabilească valoarea semantică și stilistică și să recunoască posibilele dificultăți întâlnite în această etapă;
- 3) traducerea propriu-zisă necesită transmiterea nu numai a sensului, dar și a funcției expresiv-stilistice ale frazeologismului.” (Ene, 2010: 199-200).

Ca expresii specifice ale unei anumite limbi, idiotismele trebuie traduse cu multă atenție într-o altă limbă, tocmai pentru că înțelesul lor nu poate fi dedus din suma părților componente. „Lexemele care intră în componența frazeologismelor de obicei nu sunt întrebuințate cu sensul lor propriu, imaginea pe care o prezintă ca ansamblu semnificând cu totul altceva” (Dragićević, 2009: 40).

2. LEXEMUL *MÂNĂ* ÎN EXPRESII ROMÂNEȘTI ȘI SÂRBEȘTI

Lexemul *mână* îl găsim în DEX cu următoarele explicații: 1. *mână, mâini* (s. f.) - fiecare dintre cele două membre superioare ale corpului omenesc, de la umăr până la vârful degetelor, în special partea de la extremitatea antebrațului, care se termină cu cele cinci degete; 2. membru superior; 3. labă; 4. persoană, individ; 5. cantitate mică; 6. categorie, clasă socială; 7. putere, forță; 8. abilitate; 9. căsătorie.

Termenul în discuție, atât cu sens propriu, cât și cu sens figurat, generează un număr considerabil de expresii, cu precădere frazeologisme. Dăm, în continuare, lista expresiilor în limba română și echivalentul corespunzător în limba sârbă, principalele surse utilizate în acest scop fiind dicționarele frazeologice, în timp ce clasificarea o facem ținând cont de semnificația cuvântului-cheie:

1a. Fiecare dintre cele două membre superioare ale corpului omenesc, de la umăr până la vârful degetelor, în special partea de la extremitatea antebrațului, care se termină cu cele cinci degete; membru superior” (cu sens propriu):

de mână / ručno, ručni „făcut cu mâna, lucrat manual“;

în mână / u ruke „direct, personal“;

mână-n mână / ruku pod ruku „în colaborare, în înțelegere, în perfect acord“;

a face cu mâna / mahati rukom

omul are două mâini și două picioare / čovek ima dve ruke i dve noge.

1b. Fiecare dintre cele două membre superioare ale corpului omenesc, de la umăr până la vârful degetelor, în special partea de la extremitatea antebrațului, care se termină cu cele cinci degete; membru superior” (cu sens figurat):

pe sub mână / ispod žita „pe ascuns“;

peste mână / preko volje „anevoios, incomod, dificil (de obținut, de realizat, de efectuat)”;

a(-și) da mâna (cu cineva) / pružiti (nekome) ruku „a strânge cuiva mâna în semn de salut sau de împăcare; a se alia, a colabora“;

a putea (a fi bun) să se ia de mână cu cineva / ici sa nekim ruku pod ruku „a se asemana, a se potrivi cu cineva din punctul de vedere al defectelor sau al acțiunilor rele“;

a se ține cu mâinile de burtă (de răs) / hvatati se, držati se rukama za stomak (od smeha) „a râde cu mare poftă, în gura mare“;

a pune (a băga) mâna în foc / staviti ruku u vatru „a garanta pentru cineva sau pentru ceva“;

a se spăla pe mâini / oprati ruke „a refuza să-și ia răspunderea unei probleme (dificile) sau a unei fapte (reprobabile)“;

a da (a lăsa, a pierde) ceva din mână / ispustiti nešto iz ruku „a da (sau a lăsa, a pierde) ceva care îți aparține sau de care ești sigur că îl poți obține“;

a rămâne cu mâna goală / ostati praznih ruku (šaka) „fără a aduce nimic, fără a lua nimic; fără a-și fi atins scopul, fără niciun rezultat“;

a da (o) mână de ajutor / pružiti (nekome) ruku „a da (a cere, a solicita, a fi) sprijin, ajutor“;

a lega cuiva mâinile (și picioarele) / vezati nekome ruke i noge „a pune pe cineva sau a fi în imposibilitate de a acționa“;

a avea (a lăsa, a da cuiva) mână liberă / dati nekome odrešene ruke „a avea, a da (cuiva) posibilitatea să acționeze după bunul său plac; a avea, a da (cuiva) libertate totală de acțiune“;

a avea (ceva) pe mână / imati nešto u ruci „a dispune de ceva“;

a pune mâna pe ceva / staviti ruke na nešto „a ajunge în posesiunea unui lucru, a-și însuși un lucru prin mijloace necinstite“;

a pune mâna pe cineva / staviti ruke na nekoga „a prinde, a înhăța, a înșfăca pe cineva; a găsi pe cel de care ai nevoie“;

a-i pune (cuiva) mâna în piept (în gât) / ščepati nekoga za gušu (za vrat) „a prinde, a înșfăca (pe cineva); a cere cuiva socoteală, a(-l) trage la răspundere“;

a-i lua (cuiva) boala (sau durerea) cu mâna / bol kao rukom odnesen „a face să treacă boala (sau să înceteze durerea etc. cuiva) repede, numaidecât“;

a sta cu mâinile încrucișate / sedeti skrštenih ruku „a nu face nimica, a fi (a sta) inactiv“;

a avea mână ușoară, a fi ușor de mână / imati laku ruku „a lucra cu finețe și cu abilitate (ca medic)”;

a fi greu de mână / imati tešku ruku „a lucra neîndemânatic, brutal”;

a avea mână bună / imati dobre ruke „a fi îndemânatic, priceput; a purta noroc cuiva; (la jocul de cărți) a da cărți bune celor cu care joacă“;
a lua cu o mână și a da cu alta / deliti i kapom i šapom „a cheltui mult, a fi risipitor“;
a fi mână largă / biti široke ruke „a fi darnic, generos“;
a fi mână spartă / previše trošiti, rasipati „a fi risipitor“;
a avea mână strânsă / biti previše štedljiv, škrtariti „a fi econom; a fi zgârcit, meschin“;
a fi mâna dreaptă a cuiva / biti nečija desna ruka „a fi omul de încredere al cuiva“;
cu mâna mea / svojom rukom (sa deset prstiju) „direct, personal, fără intervenția nimănui“;
a scoate castanele din foc / vaditi kestenje iz vatre „se folosi de cineva pentru rezolvarea unei probleme dificile, a unei acțiuni periculoase ori riscante“;
cu amândouă mâinile / sa obe ruke, oberučke „cu bunăvoință, foarte bucuros, din toată inima“;
a avea mână lungă / imati dugačke prste „a fi hoț, pungaș“;
a da din mâini (și din picioare) / kopati rukama i nogama „a face eforturi pentru obținerea unui lucru, a se strădui, a-și da osteneala“;
a avea mâna curată / imati čiste ruke (biti čista obraza) „a fi cinstit“;
a primi (a lua) în mână / dobiti na ruke „a primi o sumă netă“;
a duce de mână (pe cineva) / voditi (nekoga) za ruku „a călăuzi, a conduce (pe cineva); a sprijini, a proteja (pe cineva neajutorat, nepriceput)“;
de la mână până la gură / sa neba, pa u rebra „foarte repede, în timp foarte scurt“;
cu mâinile la piept / pognute glave „într-o atitudine umilă; supus, smerit“;
cu mâna pe inimă (pe cuget) / čiste savesti „cu conștiința curată, cu convingerea că e adevărat“;
a ajunge pe mâini bune / biti u dobrim rukama „a ajunge în grija, în posesiunea cuiva competent“;
din mână în mână / iz ruke u ruku „de la unul la altul, de la om la om“;
a da mâna cu moartea / gledati smrti u oči „a trece printr-o mare primejdie; a fi foarte bolnav“;
a da pe mâna justiției / predati u ruke pravdi „a deferi justiției; a înainta un infractor organelor judiciare“;
a-și pune mâinile în cap / hvatati se za glavu „a se îngrozi de ceva“;
a ridica mâna asupra cuiva / dići ruku na nekoga „a încerca să lovească pe cineva“;
o mâna spală pe alta / ruka ruku mije „când una din părți caută să justifice acțiunile alteia pentru ca să nu iasă la iveală lucruri urâte sau necinstite“.

2. Labă (cu sens propriu):

nu pune mâna (laba) pe mine! / ne stavljaj ruke (šape) na mene!

3. Persoană, individ ca autor al unei acțiuni (cu sens figurat):

mână de lucru (brațe de muncă) / radna snaga „forță de muncă”.

4. Cantitate mică, atâta cât încapă în palmă, cât se poate ținea într-o mână (cu sens propriu):

o mâna de făină / šaka brašna;

o mâna de sare / šaka soli.

5. Număr redus de unități (cu sens figurat):

o mână de om / mrva od čoveka „persoană de proporții foarte mici”;

o mână de oameni / šaka ljudi „un grup restrâns de persoane”.

6. Categorie, clasă socială (cu sens figurat):

de mâna întâia / prvorazredan „de calitate, de categoria întâi”;

de toată mână / od svih vrsta „de toate felurile, de toate categoriile”.

7. Putere, forță (cu sens figurat):

a avea la mână / imati u šaci, držati u šaci „a dispune de ceva compromițător despre cineva; a avea în puterea să”;

a cădea (a fi) la mâna cuiva / pasti (nekome) šaka „a fi (a cădea, a încăpea) sub puterea, sub autoritatea cuiva, la discreția cuiva”;

(a fi) mână de fier / vladati gvozdenom rukom „(a fi) om energic, autoritar”;

politică de mână forte / politika gvozdene ruke „politică dictatorială, tiranică, abuzivă”.

8. Abilitate de execuțiune (la un artist):

mână bună / vešta ruka;

mână de maestru / umetnička ruka.

9. Căsătorie (cu sens figurat):

a cere mâna cuiva / zaprositi nečiju ruku.

În ce privește structura și câmpul semantic, avem:

- a) expresii identice: *de mână / ručno, ručni; în mână / u ruke; omul are două mâini și două picioare / čovek ima dve ruke i dve noge; a se ține cu mâinile de burtă (de răs) / hvatati se, držati se rukama za stomak (od smeha); a pune (a băga) mâna în foc / staviti ruku u vatru; a se spăla pe mâini / oprati ruke; a rămâne cu mâna goală / ostati praznih ruku (šaka); a lega cuiva mâinile (și picioarele) / vezati nekome ruke i noge; a avea (a lăsa, a da cuiva) mână liberă / dati nekome odrešene ruke; a avea (ceva) pe mână / imati nešto u ruci; a pune mâna pe ceva / staviti ruke na nešto; a pune mâna pe cineva / staviti ruke na nekoga; a sta cu mâinile încrucișate / sedeti skrštenih ruku; a avea mână ușoară, a fi ușor de mână / imati laku ruku; a fi greu de mână / imati tešku ruku; a avea mână bună / imati dobre (vešte) ruke; a fi mână largă / biti široke ruke; a fi mână dreaptă a cuiva / biti nečija desna ruka; cu mâna mea / svojom rukom; a scoate castanele din foc / vaditi kestenje iz vatre; cu amândouă mâinile / sa obe ruke, oberučke; a avea mâna curată / imati čiste ruke; a primi (a lua) în mână / dobiti na ruke; a duce de mână (pe cineva) / voditi (nekoga) za ruku; din mână în mână / iz ruke u ruku; a ridica mâna asupra cuiva / dići ruku na nekoga; o mâna spală pe alta / ruka ruku mije; a da pe mâna justiției / predati u ruke pravdi; nu pune mâna (laba) pe mine! / ne stavljaj ruke (šape) na mene!; o mână de oameni / šaka ljudi; a avea la mână / imati u šaci; a cădea la mâna cuiva / pasti (nekome) šaka; o mâna de făină / šaka brašna; o mână de sare / šaka soli; a cere mâna cuiva / tražiti nečiju ruku.*
- b) expresii parțial identice: *mână-n mână / ruku pod ruku; a face cu mâna / pokazati, mahati rukom; a putea (a fi bun) să se ia de mână cu cineva / ici sa nekim ruku pod ruku; a(-și) da mâna (cu cineva) / pružiti (nekome) ruku; a da (a lăsa, a pierde) ceva din mână / ispustiti nešto iz ruku; a da (o) mână de ajutor / pružiti (nekome) ruku; a-i pune (cuiva) mâna în piept (în gât) / ščepati nekoga za gušu (za vrat); a-i lua (cuiva) boala (sau durerea) cu mâna / bol kao rukom odnesen; a avea mână lungă / imati dugačke prste; a da din mâini (și din picioare) / kopati rukama i nogama; a ajunge pe mâini bune / biti u dobrim rukama; a da mâna cu moartea / gledati smrti u oči; a(-și) pune mâinile în cap / hvatati se za glavu; mână de lucru (brațe de muncă) / radna snaga; o mână de om / mrvna od čoveka; (a fi) mână de fier / vladati gvozdenom rukom; politică de mână forte / politika gvozdene ruke; mână bună / vešta ruka.*
- c) expresii diferite: *peste mână / preko volje; pe sub mână / ispod žita; a lua cu o mână și a da cu alta / deliti i kapom i šapom; a fi mână spartă / previše trošiti, rasipati; a avea mână strânsă / biti previše štedljiv, škrtariti; de la mână până la gură / sa neba, pa u rebra; cu mâinile la piept*

/ pognute glave; cu mâna pe inimă (pe cuget) / čiste savesti; a-și mușca mâinile / grickati nokte; de mâna întâia / prvorazredan; de toată mână / od svega, od sve vrste.

Referitor la expresiile enumerate mai sus, pentru fiecare exemplu românesc s-a încercat a se găsi un corespondent sârbesc. Expresiile identice, ale căror elemente își păstrează autonomia semantică, au fost traduse literal, dat fiind că aceste îmbinări de cuvinte pot fi transpuse cu ușurință într-o altă limbă. Aceste expresii coincid atât din punctul de vedere al componentei lexicale, cât și din punct de vedere semantic. În ce privește expresiile parțial identice, ale căror elemente nu pot fi traduse *mot-à-mot*, aici au fost găsite echivalențe care au același sens, dar diferă prin unele componente lexicale, în cele mai dese cazuri printr-un verb. În ce privește expresiile diferite ale căror elemente, fiind bine sudate, reprezintă o dificultate în transpunere, aici au fost găsite expresii care coincid ca sens, dar diferă prin structura componentei lexicale din care se deduce semnificația. Exemplele prezentate sunt locuțiuni adjectivale: *de mână*, locuțiuni adverbiale: *pe sub mână*, *în mână*, *mână-n mână*, *peste mână*, *de toată mână*, cele mai numeroase fiind expresii verbale constituite cu auxiliarele *avea / imati*, *a fi / biti*, apoi *a se ține / hvatati se*, *držati se*, *a rămâne / ostati*, *a duce / voditi*, *a da / dati*, *a lega / vezati*, *a scoate / vaditi*, *a cere / tražiti*. Trăsătura principală este conținutul afectiv, expresivitatea și componenta metaforică.

Având în vedere faptul că cele mai numeroase sunt expresiile total identice, apoi cele parțial identice, cele diferite fiind cele mai puține la număr, tragem concluzia că putem vorbi despre un fond comun de expresii frazeologice cu termenul *mână* în limba română și limba sârbă. Coincidențele de formă internă și asemănările pot fi explicate atât prin condițiile identice de viață, cât și prin asemănările în dezvoltarea culturală a celor două popoare (român și sârb). Aceste unități care într-o limbă reprezintă sinteze ale gândirii capabile să exprime esențialul în mod clar, concis, pătrund dintr-o limbă în alta și, indiferent de vechimea lor, sunt mereu actuale. Funcția lor în limbă este, pe de o parte, de a înlesni comunicarea, iar pe de alta, de a evoca bogata experiență umană din care au luat naștere.

- Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” (2009). *Dicționarul explicativ al limbii române (ediția a II-a revăzută și adăugită)*. București: Editura Univers Enciclopedic Gold.
- Bally, Charles (1951). *Traité de stylistique française, Vol. I*. Heidelberg-Paris: Winter et Paris, Klinecksieck.
- Colțun, Gheorghe (2000). *Frazeologia limbii române*. Chișinău: Editura ARC.
- Corlățenau, N., Melniciuc, I. (1992). *Lexicologia*. Chișinău.
- Dešić, Milorad (1984). Kriterijumi za određivanje frazeologizama u rječnicima savremenog srpskohrvatskog jezika. U *Leksikografija i leksikologija*, zbornik radova (J. Jerković, ur.). Novi Sad–Beograd: Matica srpska, Institut za srpskohrvatski jezik, 53–65.
- Dragičević, Rajna (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Dragičević, Rajna (2009). O problemima identifikacije frazeologizama. *Südslavistik online* 1, 35–44. <http://www.suedslavistik-online.de/01/dragicevic.pdf>. Očitano 27.3.2016.
- Dumitrăcel, Stelian, (1980). *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ene, Daniela (2010). Conceptul de „echivalență” în traducerea îmbinărilor stabile de cuvinte din limbile engleză și română. *Philologica Jassyensia*, An VI, 2 (12), 199–210.
- Golubović, Biljana (2009). Balkanska frazeologija – problemi određivanja arealnih granica. *Südslavistik online* 1, 45–64. <http://www.suedslavistik-online.de/01/golubovic.pdf>. Očitano 25.3.2016.
- Gortan-Premk, Darinka (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema*, drugo izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Guiraud, Pierre (1963). *La stylistique*. Paris.
- Hristea, Theodor (1984.). Introducere în studiul frazeologiei. În *Sinteze de limba română* (Th. Hristea, coord.). București: Editura Albatros, 134–160.
- Iordan, Iorgu (1975). *Stilistica limbii române*. București: Editura Științifică.
- Kašić, Jovan, Petrović, Vladislava, Rajkić, Lukrecija (1985). *Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika, srpskohrvatko-rumunski*. Novi Sad.

- Kostov, Kiril (1998). Gedanken uber Lehnprägungen und Lehnsyntax in A. G. Paspatis Buch Etudes sur les Tchighianes ou Bohemiens de l'Empire ottoman. Constantinople 1870. *Grazer Linguistische Studien* 50, 81–102.
- Kostov, Marta, Vapordžiev, Veselin (1990). *Die Phraseologie der bulgarischen Sprache*. Leipzig.
- Matešić, Josip (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mršević-Radović, Dragana (1987). *Glagolsko-imeničke frazeološke sintagme*. Beograd: Filološki fakultet.
- Munteanu, Cristinel (2007). *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii generale*. Pitești: Editura „Independența Economică”.
- Petkova-Schick, Ivanka (1986). Zum osmanisch-türkischen Einfluss auf die Balkanphraseologie. *Lingua Posnaniensis* 29, 23–37.
- Petkova-Schick, Ivanka (1992). Osmanisch-türkische Reflexionen im Balkanslawischen unter besonderer Berücksichtigung der Phraseologie und Lexikologie. *Linguistique Balkanique* XXXV (1–2), 59–66.
- Raichici, Lucreția (1989). *Dicționar frazeologic al limbii române (român-sârbocroat)*. Novi Sad: Facultatea de Filozofie, Institutul de Limbi Slave, Institutul de Pedagogie.
- Šipka, Danko (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje. Novi Sad: Matica srpska.
- Tomici, Mile (2012). *Dicționar frazeologic român-sârb / Rumunsko-srpski frazeološki rečnik*. Timișoara: Uniunea Sârbilor din România.
- Vinogradov, V.V. (1946). Osnovnye ponjatija ruskoj frazeologiji kak lingvističkoj disciplini. In *Izbrannye trudy. Leksikologija i leksikografij* (V.V. Vinogradov, 1977). Moscow: Nauka, 118–139.
- Zugun, Petru (2000). *Lexicologia limbii române*. Iași: Editura Tehnopress.

EXPRESSIONS WITH THE LEXEME *MÂNĂ* IN THE ROMANIAN AND THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The aim of this paper is to make a comparison between the expressions with the lexeme *mână* „hand” in the Romanian and the Serbian language. It is the intention of the author to identify, using phraseological dictionaries, similarities and differences between these expressions in the two languages, demonstrating that such constructions could be identical: *a se spăla pe mâini / oprati ruke*, partially identical: *a ajunge pe mâini bune / biti u dobrim rukama* and different: *pe sub mână / ispod žita*. Due to the fact that a great number of these expressions have their equivalent in the other language, similarities in internal form and value can be explained by the same life conditions as well as similarities in the cultural developments of the two people (Romanian and Serbian). Having all that in mind, we can add the fact that these constructions represent synthesis of thoughts which can clearly and concisely express the essence of an idea. In a way, their function in a language is to ease the communication, and on the other hand to evoke human experience they sprung from.

Keywords: Romanian language, Serbian language, expression, lexeme hand

Laura Spăriosu
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
laura.spariosu@ff.uns.ac.rs

MLADEN ĆIRIĆ

METONIMIJSKA KONCEPTUALIZACIJA VREMENA U SRPSKOM I ŠPANSKOM JEZIKU

Predmet ovog rada je konceptualizacija VREMENA pomoću pojmovne metonimije u srpskom i španskom jeziku. Dosadašnja kognitivistički usmerena istraživanja konceptualizacije pojmova iz domena VREMENA, za čoveka jednog od najapstraktnijih pojmovnih domena, pokazuju da se oni strukturiraju preslikavanjem pojmovnih struktura iz mnogo konkretnijeg domena PROSTORA, pre svega putem kognitivnog mehanizma pojmovne metafore. Cilj ovog rada je da se odredi kako govornici srpskog i španskog jezika mogu da strukturiraju pojam VREMENA pomoću kognitivnog mehanizma pojmovne metonimije. Za teorijski okvir istraživanja uzeta je kognitivnolingvistička teorija pojmovne metafore, a posebno oni njeni segmenti u kojima se pojmovna metonimija određuje kao primarniji kognitivni obrazac od metafore, odnosno kao obrazac koji leži u osnovi mnogih metaforičkih konceptualizacija. Korpus za istraživanje sačinjen je od primera ekscerpiranih iz raznovrsnih izvora, pre svega iz elektronskih korpusa i medija, uz dopunu primerima zabeleženim u razgovoru autora sa govornim predstavnicima obaju jezika. Analiza korpusa ukazuje na moguću metonimijsku zasnovanost metaforičke konceptualizacije pojma VREMENA pomoću izvornog domena KRETANJA, na sadejstvo metonimijske konceptualizacije sa metaforom zasnovanom na izvornom domenu SADRŽAVANJA, kao i na visok stepen sličnosti između dva analizirana jezika.

Ključne reči: kognitivna lingvistika, konceptualizacija VREMENA, pojmovna metonimija, pojmovna metafora, srpski jezik, španski jezik

75

1. UVOD

Pojam vremena jedan je od najapstraktnijih elemenata čovekovog pojmovnog sistema. Pitanja o čovekovom razumevanju vremena i pokušaji njegovog definisanja već milenijumima su u centru pažnje mislilaca najrazličitijih filozofskih i naučnih orijentacija. Kognitivna lingvistika još od početaka svog razvoja posebnu pažnju posvećuje objašnjenju načina na koji čovek razumeva apstraktne pojmove, tako da je i pojam vremena zauzeo značajno mesto u kognitivistički usmerenim istraživanjima. I mi ćemo u ovom istraživanju sagledati složene odnose između pojmovnog domena vremena, jezika i čovekovog iskustva iz aspekta kognitivne lingvistike. Teorijski okvir na kome smo zasnovali istraživanje detaljnije izlažemo u nastavku (pododeljak 1.1). Kratak pregled dosadašnjih rezultata istraživanja konceptualizacije vremena u kognitivnoj lingvistici, sa posebnim osvrtom na proučavanje građe iz srpskog i španskog jezika, prikazaćemo u pododeljku 1.2. U poslednjem pododeljku ovog uvoda (1.3) definišaćemo predmet, ciljeve i metodologiju našeg istraživanja.

1.1. Teorijski okvir

Za teorijsku osnovu ovog istraživanja uzeta je kognitivna lingvistika, i to u verziji koja se neretko naziva kognitivnom semantikom. Ova paradigma u nauci o jeziku počinje da se razvija osamdesetih godina 20. veka, kada su objavljena dela koja definišu njene osnove i određuju pravce istraživanja (Lakoff & Johnson, 1980; Lakoff, 1987; Lakoff & Turner 1989). Tokom više od tri decenije postojanja, teorijski okvir kognitivne semantike primenjivan je u mnogim oblastima proučavanja jezika, proširujući se i na istraživanja nejezičkih pojava. Jedno od osnovnih obeležja kognitivne semantike jeste teorija pojmovne

metafore (Lakoff & Johnson, 1980; Kövecses, 2002; Klikovac, 2004). Prema toj teoriji, metafora se ne smatra samo stilskom figurom ili retoričkim ukrasom, već joj se pripisuje ključna uloga u konstruisanju značenja u jeziku. Ona se definiše kao pojmovni mehanizam koji nam omogućava da jedan pojam (ili pojmovni domen), najčešće apstraktan i iskustveno dalji, razumemo pomoću drugog pojma (ili pojmovnog domena), najčešće konkretnog i iskustveno bližeg. Prvi pojam se naziva *ciljnim* pojmom (odnosno pojmovnim domenom), a drugi *izvornim*. Kognitivne veze između njih stvaraju se putem sistematskog *preslikavanja* njihove strukture. „Tako definisana, metafora nije samo stvar jezika – čak ni *prvenstveno* stvar jezika – nego je pre svega stvar mišljenja: ona u jeziku i može da postoji zato što prvo postoji u mišljenju“ (Klikovac, 2004: 11, kurziv autorkin). Da bi se naglasilo ovo suštinski kognitivno svojstvo metafore, ona se u kognitivnoj semantici terminološki određuje kao *pojmovna metafora*. U jeziku ovaj pojmovni mehanizam utiče na organizaciju leksičkih značenja, ali i na gramatičku strukturu na svim nivoima. Pojmovne metafore se mogu uočiti i formulisati raznim metodološkim postupcima, a to se uglavnom najefikasnije ostvaruje kroz posmatranje tzv. metaforičkih izraza.

Tokom dugogodišnje primene u istraživanjima raznih jezika i nejezičkih oblika čovekove komunikacije, koncept pojmovne metafore suočavao se sa brojnim teorijskim i metodološkim izazovima. Jedan od njih, neposredno relevantan i za naše istraživanje, odnosi se na metonimijsku zasnovanost pojmovnih metafora odnosno na prvenstvo *pojmovne metonimije* nad metaforom u čovekovom kognitivnom sklopu. Naime, proučavajući pojmovne metafore, kognitivisti su postepeno dolazili do zaključka da se pojedina strukturna preslikavanja ne ostvaruju sa jednog pojmovnog domena na drugi, nego između pojmova koji pripadaju istom pojmovnom domenu i koji u čovekovom iskustvu stoje u odnosu bliskosti. Pojmovni obrazac po kome se pomoću jednog pojmovnog entiteta pristupa drugom *unutar istog pojmovnog domena* određen je kao pojmovna metonimija. Takvu definiciju daje Zoltan Kevečeš (Kövecses, 2002: 145), koristeći se konceptom idealizovanog kognitivnog modela Džordža Lejkofa (Lakoff, 1987). Drugi autori takođe predlažu slične definicije metonimije, ponekad sa drugačijim terminološkim rešenjima (Croft, 1993; Panther & Thornburg, 1999). Mi ćemo, za potrebe ovog istraživanja, prihvatiti definiciju pojmovne metonimije kao kognitivnog mehanizma pomoću koga se jedan pojmovni entitet razume na osnovu drugog pojmovnog entiteta iz istog pojmovnog domena, sa kojim je u odnosu iskustvene bliskosti.

Metonimiji je, dakle, postepeno pridavana sve veća pažnja u kognitivističkim radovima. Iako je započela sa stavljanjem metafore u prvi plan pri tumačenju čovekovog pojmovnog sistema, kognitivna lingvistika je došla do shvatanja metonimije kao primarnijeg pojmovnog mehanizma. Pojedini autori pri takvim viđenjima metonimije idu čak dotle da ustvrde da je i sam jezik suštinski metonimijska pojava, jer se pojmovi jedino mogu izraziti upotrebom formi (Radden & Kövecses, 1999: 24). Pojmovna metonimija je, tako, postala jedna od najvažnijih tema kognitivne lingvistike, u okviru koje su joj posvećene mnoge publikacije (Panther & Radden, 1999; Barcelona, 2003a; Dirven & Pörrings, 2003). I u srpskoj lingvistici metonimija dobija sve veću pažnju, a njen teorijski potencijal proverava se i na građi iz srpskog jezika (Dragičević, 2005, 2010: 160–180; Rasulić, 2010; Tasić & Stamenković, 2014).

Kako je metonimija zadobijala prostor u kognitivnoj lingvistici, tako je istraživačima postajalo sve teže da uvek povuku jasne granice između nje i metafore. Počelo je da se nameće i teorijsko pitanje o tome koje su metafore, i u kojoj meri, metonimijski motivisane. Solidne odgovore na ova pitanja najpre je pružila Gredijeva teorija primarne metafore (Grady, 1997), koju su usvojili i Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 1999: 45–59). Prema ovoj teoriji, u osnovi svih složenih metafora nalaze se tzv. primarne metafore, koje nastaju pri istovremenom aktiviranju različitih pojmovnih domena i uspostavljanju korelacija između njih u telesnom iskustvu. Tako odnos između tih domena postaje odnos iskustvene bliskosti, dakle suštinski metonimijski. Kasnije su neki autori (npr. Barcelona, 2003b: 31) ustvrdili da je pojmovna metafora zapravo uvek zasnovana na pojmovnoj metonimiji, jer ne bi ni bila moguća da odnos između izvornog i ciljnog domena nije metonimijski. Pa ipak, oko definisanja razlika između konceptata metafore i metonimije i dalje se u kognitivističkim krugovima lome koplja. Reprezentativan primer pokušaja prevazilaženja ovog problema jeste Hosensov koncept *metaftonimije*, pomoću koga on nastoji da pokaže na koje sve načine metafora i metonimija deluju zajednički u čovekovom pojmovnom

aparatu (Goossens, 1990).¹ U ovom istraživanju prihvatamo stanovište da pojedine pojmovne metafore mogu biti metonimijski motivisane, kao i da se određeni apstraktni pojmovi (u našem slučaju oni iz domena VREMENA) mogu konceptualizovati u sadejstvu kognitivnih mehanizama pojmovne metafore i pojmovne metonimije.

1.2. Pojmovni domen vremena u kognitivnoj lingvistici

Dosadašnja kognitivnolingvistička istraživanja pokazala su da se izuzetno apstraktan pojam VREMENA konceptualizuje metaforički. Čovek o VREMENU i ne može govoriti niti ga može razumeti a da se pri tom ne služi pojmovnim metaforama. Izvorni pojmovi tih metafora najčešće leže u mnogo konkretnijem i čovekovom iskustvu bližem pojmovnom domenu PROSTORA. Još su Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 1980: 43–44), u delu kojim utemeljuju teoriju pojmovne metafore, pisali o prostornim osnovama metaforičke konceptualizacije VREMENA. Isti autori kasnije (Lakoff & Johnson, 1999: 142) razrađuju metaforičko preslikavanje prostorne strukture na vremensku i identifikuju pojmovne metafore po kojima se ČOVEK KREĆE KROZ VREME, odnosno posmatra KRETANJE VREMENA ka sebi. Na taj način, čovek razumeva buduće događaje kao entitete koji mu dolaze u susret ili kojima on ide u susret, a prošle događaje kao entitete koji su prošli pored njega ili pored kojih je on prošao, u skladu sa pojmovnom metaforom BUDUĆNOST JE ISPRED, PROŠLOST JE IZA.

Pored ovih metafora KRETANJA, utvrđeno je i da se VREME može metaforički konceptualizovati kao SUPSTANCA (Lakoff & Johnson, 1999: 145), odnosno kao VREDAN RESURS ili NOVAC (Lakoff & Johnson, 1999: 161–163), uz napomene o tome da ovakve konceptualizacije mogu proizilaziti iz odlika zapadne kulture, a ne iz univerzalnog čovekovog iskustva. Kada su se kognitivnolingvistička istraživanja pojmovnog domena VREMENA proširila van engleskog govornog područja, došlo se i do zaključaka o tome kako među jezicima u pogledu konceptualizacije ovog domena postoje izvesne razlike. Tako, na primer, Boroditski (Boroditsky, 2001) utvrđuje da govornici mandarinskog za konceptualizaciju VREMENA mnogo više koriste VERTIKALNU DIMENZIJU od govornika engleskog. A Nunjes i Svcicer (Núñez & Sweetser, 2010) pokazuju da govornici jezika ajmara imaju drugačiju konceptualizaciju PROŠLOSTI i BUDUĆNOSTI od govornika engleskog.

Srpskoj i hispanskoj lingvistici nedostaju sistematske studije koje bi opisale sve vrste metaforičke konceptualizacije VREMENA u srpskom odnosno španskom jeziku, ali su nam na raspolaganju vredni pojedinačni prilozi o nekim aspektima ove složene pojave. Proučavajući pojmovni obrazac SADRŽAVANJA u srpskom jeziku, Klikovac (2006: 147–163) zaključuje da se VREME metaforički konceptualizuje kao SADRŽATELJ, kako za samog konceptualizatora, čoveka, tako i za DOGAĐANJE, kojem su VREMENSKE JEDINICE OKVIR. Rezultati do kojih je ova autorka došla neposredno su relevantni i za naše istraživanje, tako da ćemo se na njih pozivati na odgovarajućim mestima. U analizi konceptualizacije VERTIKALNE DIMENZIJE u engleskom i srpskom, Rasulić (2004: 306–313) dolazi do zaključka o tome da govornici srpskog jezika VREME delimično mogu konceptualizovati i pomoću pojmova iz domena VERTIKALNOSTI. Ista autorka (Rasulić, 2006: 248–252) pokazuje i kako se VREME u srpskom jeziku metaforički konceptualizuje pomoću pojmovnog obrasca BLIZU-DALEKO. Metaforičkom konceptualizacijom VREMENA u srpskom, iz perspektive kognitivne lingvistike i etnolingvistike, bavila se i Ćirković (2012), analizirajući diskurs raseljenih lica sa Kosova i Metohije.

Što se tiče kognitivnolingvističkih istraživanja pojmovnog domena VREMENA u španskom jeziku, brojne pojmovne metafore za njegovu konceptualizaciju identifikovala je Bžozowska-Zbuzinjska (Brzozowska-Zburzyńska, 2008, 2012). Za naše istraživanje neposredno su relevantne one po kojima se VREME razumeva kao SADRŽATELJ (Brzozowska-Zburzyńska, 2008: 30). U okviru studije o istorijskoj semantici, Santos i Espinosa (1996: 85–89) govore o dvema osnovnim konceptualizacijama VREMENA u španskom: jednoj, po kojoj se VREME kreće, i drugoj, po kojoj ono stoji, dok se kreće konceptualizator. Oni na istom mestu ukazuju i na moguće učešće VERTIKALNE DIMENZIJE u metaforičkoj konceptualizaciji pojmova iz

¹ Rajna Dragičević (2005) izlaže kritičku analizu koncepta metaftonimije, sa odgovarajućim primerima iz srpskog jezika.

ovog domena. U kognitnolingvističkim istraživanjima španskog ukazano je i na druge, neprostorene metafore za razumevanje VREMENA (Hurtado, 2002: 237–241; Pejović & Trivić, 2012: 272–273).

1.3. Predmet, ciljevi i metodologija

Iz pregleda dosadašnje istraženosti pojmovnog domena VREMENA u kognitivnoj lingvistici vidimo da je mnogo više pažnje posvećeno metaforičkim konceptualizacijama u odnosu na metonimijske. Ovo istraživanje ima za cilj da utvrdi kako govornici srpskog i španskog jezika mogu konceptualizovati pojmove iz domena VREMENA služeći se kognitivnim mehanizmom pojmovne metonimije, kako i kada se te metonimije ostvaruju i kakav je njihov odnos sa metaforičkim konceptualizacijama. Cilj je, takođe, da se utvrdi da li postoje sličnosti i razlike u tom pogledu između dvaju ispitivanih jezika.

Kognitnolingvistička istraživanja obično se ne zasnivaju na analizi korpusa, već se istraživač najčešće oslanja na sopstveno znanje ispitivanog jezika, a teorijski stavovi ilustruju se manjim brojem konstruisanih primera. Međutim, u srpskoj kognitivnoj lingvistici, u kontinuitetu sa afirmisanom srbišćkom tradicijom, ustalila se praksa analize odgovarajućeg korpusa (Rasulić, 2004: 11; Klikovac, 2006: 12), koju ćemo i mi prihvatiti u ovom istraživanju. Stavove o metonimijskoj konceptualizaciji VREMENA u srpskom i španskom ilustrovaćemo primerima iz ovih jezika u njihovoj realnoj upotrebi. Naš korpus sadrži šeststo primera iz srpskog i petsto iz španskog jezika. Primeri za srpski ekscerpirani su iz raznovrsnih izvora, pre svega iz štampanih i elektronskih medija, ali i iz književnih dela i pojedinih elemenata savremene popularne kulture. Dopunjeni su primerima koje je autor zabeležio u razgovorima sa govornim predstavnicima srpskog jezika. Što se tiče španskog, većina primera preuzeta je iz elektronskog korpusa Španske kraljevske akademije za jezik,² čija je prednost u njenoj velikoj raznovrsnosti u pogledu stilskih izvora građe (književnost, akademski radovi, štampani mediji, govorni jezik i dr.) i njenog geografskog porekla (zastupljena je građa iz svih hispanskih zemalja). Građu iz španskog takođe smo dopunili primerima zabeleženim u razgovorima sa hispanofonima. Primere ćemo navoditi selektivno, radi što preciznije ilustracije, a njihov izvor dawaćemo u zagradi. Primere iz španskog prevešćemo na srpski.

2. METONIMIJSKA VEZA VREMENA I PREĐENOG PUTA

Jedna od najzastupljenijih metaforičkih konceptualizacija VREMENA ostvaruje se pomoću KRETANJA U PROSTORU. Konceptualizator razume VREME kao PREĐEO kojim se kreće, idući u susret budućnosti i ostavljajući prošlost iza sebe. Druga varijanta ove konceptualizacije je statična pozicija konceptualizatora, dok se VREME kreće ka njemu, prolazi pored njega i nastavlja kretanje iza njega. Moguća je i kombinacija ove dve varijante, pri kojoj se i konceptualizator i VREME kreću istovremeno. U svakom slučaju, VREME se konceptualizuje metaforički pomoću KRETANJA (Lakoff & Johnson, 1980: 43–44, 1999: 148; Klikovac, 2006: 147). Međutim, nije metaforička konceptualizacija jedina koja deluje u našem pojmovnom sistemu prilikom ovakvog razumevanja VREMENA. Lejkof i Džonson (Lakoff & Johnson, 1999: 137) tvrde da se prilikom realnog kretanja ostvaruju metonimijske veze između VREMENA i PREĐENOG PUTA. Ova dva pojmovna domena aktiviraju se istovremeno u iskustvu i počinju da čine istu celinu, tako da je moguće pristupiti jednom pomoću drugog. Autori ilustruju ovu pojavu sledećim primerima: 1) „San Francisco je na pola sata od Berklija“ i 2) „Prespavao sam petnaest milja dok je ona vozila.“ Dok u prvom primeru VREME metonimijski stoji za PREĐENI PUT, u drugom primeru je obrnuto. Oba primera pokazuju da ova dva domena, kada se aktiviraju istovremeno, u konceptualizatorovom pojmovnom sistemu poseduju mnogo čvršće veze od čisto metaforičkih preslikavanja.

Ove metonimijske veze između VREMENA i PUTA koji se za to vreme prelazi postoje i kod govornika srpskog jezika, što se može videti iz sledećih primera:

² Corpus de Referencia del Español Actual – CREA, dostupno na <http://corpus.rae.es/creanet.html> (poslednji pristup 9.2.2016).

*Ovaj hotel iz bajke je na samo **pola sata** od Beograda!* (Telegraf, 24.11.2015); *Nikad je nismo videli da izvodi dete u park, koji je na **minut** odavde /.../.* (Blic, 5.11.2011); *Oko **pola sata** vožnje udaljen od granice sa Turskom, Manbidž je postao prva stanica za borce /.../.* (Newsweek, 13.1.2016); *Marko živi na **petnaest minuta** od mene.* (razgovor)

I u španskom jeziku nailazimo na iste metonimijske veze:

*Santa Ana es una aldea situada a **quince minutos** de Antigua /.../.* (Santa Ana je seoce na petnaest minuta od Antigve, CREA); *Las islas más cercanas se encuentran a **media hora** de viaje.* (Najbliža ostrva se nalaze na pola sata puta, CREA); *Se encuentra a **dos horas** de viaje en lancha a través del lago Titi.* (Nalazi se na dva sata čamcem preko jezera Titi, CREA); *No te preocupes, Juan vive a **diez minutos** del estadio.* (Ne brini, Juan živi na deset minuta od stadiona, razgovor)

U navedenim primerima, VREME se koristi da se izrazi razdaljina od jedne do druge tačke, koja zapravo predstavlja PUT pređen prilikom realnog kretanja između te dve tačke. Primeri koji pokazuju situacije u kojima se PREĐENI PUT koristi da se izrazi VREME nisu ni približno toliko česti u našem korpusu. Sledeća dva primera (prvi iz srpskog, a drugi iz španskog) zabeležili smo u razgovoru:

*Prespavao sam čitavih **dvesta i nešto kilometara**, od Beograda do Niša.* (razgovor); *Estuvimos conversando durante **cincuenta kilómetros** y Rafael no dijo casi nada.* (Razgovarali smo pedeset kilometara, a Rafael nije rekao skoro ništa, razgovor)

Govornici obaju jezika, dakle, mogu uspostavljati metonimijske veze između domena VREMENA i PUTA pređenog od jedne do druge tačke kada u svom iskustvu imaju realno kretanje između te dve tačke. Tako se PUT može izražavati vremenskim odrednicama koje se odnose na period potreban da se on pređe (češće), a VREME prostornim odrednicama koje se odnose na dužinu odgovarajućeg PREĐENOG PUTA (ređe). Domeni VREMENA i KRETANJA U PROSTORU nisu povezani samo metaforičkim vezama; moglo bi se reći da je osnova njihovog kognitivnog povezivanja suštinski metonimijska. Ona se možda i najbolje uočava kada se u istom iskazu sintagmatski povezuju leksema „prostor“ i leksema sa značenjem vremenskih jedinica, kao u sledećim primerima:

*Nema veće ravnice u Srbiji od Mačve. /.../. To je **prostor od dvanaest sahat** hoda.* (J. Veselinović, Hajduk Stanko); *Los militantes del partido “Sol Azteca” oraron por **espacio de dos horas** /.../.* (Militanti iz Partije Sol Asteka molili su se tokom [prostora od] dva sata, CREA)

3. METONIMIJSKA VEZA VREMENA I DOGAĐAJA

Pored metonimijskih odnosa između domena VREMENA i PREĐENOG PUTA, ispitivanje načina na koji govornici srpskog i španskog jezika govore o VREMENU (dakle, načina na koji ga razumevaju) ukazuje i na metonimijske veze između pojmovnog domena VREMENA i DOGAĐAJA. Naime, i u srpskom i u španskom jeziku moguće je govoriti o VREMENU kao o dobrom ili lošem, lepom ili ružnom, srećnom ili tužnom, a razne vremenske jedinice (‘trenutak’, ‘čas’, ‘dan’, ‘mesec’, ‘godina’, ‘vek’, ali i ‘život’, ‘destinjstvo’, ‘mladost’, ‘starost’ i mnoge druge) takođe se mogu opisivati raznim pridevima.

Samom VREMENU, kao krajnje apstraktnom pojmovnom domenu, određene odlike mogu se pripisivati samo na osnovu odlika DOGAĐAJA koji su njime obuhvaćeni u konceptualizatorovom iskustvu. Ako se za neku vremensku jedinicu kaže npr. da je ‘srećna’, onda to znači da konceptualizator događaje smeštene u tu vremensku jedinicu doživljava kao srećne. On na osnovu tih DOGAĐAJA kognitivno pristupa pojmu VREMENA, razumeva ga i određuje.

Naš korpus obiluje primerima ovakvih jezičkih kvalifikacija VREMENA. Sama leksema 'vreme', kao i lekseme 'doba', 'period' i ostale njima značenjski bliske, opisuju se i u srpskom i u španskom jeziku brojnim pridevima:

Ulazimo u jedno teško vreme, gde rešenja neće biti /.../. (Blic, 9.2.2016); Živimo čudno vreme. (Novosti, 5.3.2011); Postalo je neko ludno vreme, ne znaš ko kakvo oružje nosi sa sobom i šta im je u glavi. (www.svet.rs, 17.3.2015); Normalno je da oni to vide kao zlatno doba i veliku prošlost. (Pravda, 4.2.2016); Od kolevke pa do groba, najlepše je đaćko doba. (Branko Radičević); Upao sam u neki loš period tada. (razgovor); Kina ulazi u loše razdoblje. (www.vesti.rs, 9.3.2013)

Hasta ahora le puedo decir que ha sido un tiempo difícil para usted. (Mogu vam reći da je dosad za vas bilo teško vreme, CREA); Fue, ya le dije antes, mi tiempo feliz. (Bilo je to, kao što vam već rekoh, moje srećno vreme, CREA); Vive como en un tiempo extraño para nosotros /.../. (Živi kao u nekom čudnom vremenu za nas /.../, CREA); Usted y su mejor amigo en la vida están disfrutando de un tiempo maravilloso. (Vi i vaš najbolji prijatelj u životu uživajte u jednom divnom vremenu, CREA); /.../ después de un período bueno vendrá uno malo. (/.../ nakon dobrog perioda naići će loš, CREA); No fue una época buena /.../. (Nije to bilo dobro razdoblje /.../, CREA); También porque coincidió con una época mala de mi vida. (/Takođe, zato što se poklopilo sa lošim razdobljem mog života, CREA)

Kada je određena ovakvim pridevima, leksema 'vreme' se u oba jezika često koristi u množini:

Baš kao u dobra stara vremena! (razgovor); /.../ como en los tiempos duros de la dictadura /.../ (/.../ kao u teška vremena diktature /.../, CREA)

Na isti način može se opisivati i leksema 'život', kao i lekseme sa značenjima životnih doba:

Pljačka imovine Kate Grujić se nastavlja, što otežava ionako težak život jedne povratnice u ovom selu. (Večernje Novosti, 7.2.2016); Novca nema ni za šta: za pristojan život naučnika, za laboratorije, za konferencije. (Standard Magazin, 9.2.2016); Ovi dečaci su izuzetni i zaslužuju da imaju srećno detinjstvo. (Blic, 14.12.2015); Moja majka je imala naporan život i zaslugu lepu starost. (razgovor); Po sistemu, pitaće te starost gde ti je bila luda mladost. (Svet, 8.2.2016)

Lo único que quiero decir es que deseo a todos una vida feliz /.../ (Hoću samo da kažem da svima želim srećan život /.../, CREA); /.../ hablamos de la vida dura en las ciudades /.../ (/.../ pričali smo o teškom životu u gradovima /.../, CREA); Máxima Kangas /.../ se atrevía a perorar contra la vida loca y absurda de La Puela. (Maksima Kangas /.../ se usuđivala da govori protiv ludog i apsurdnog života La Puele, CREA); Mi tía tuvo una infancia alegre. (Moja tetka je imala radošno detinjstvo, razgovor); /.../ otros tenían la juventud loca /.../ (/.../ drugi su imali ludu mladost /.../, CREA);

Skoro sve lekseme sa značenjem vremenskih jedinica takođe se mogu ovako opisivati u oba jezika:

Iza mene je jedna teška godina. (Alo, 3.2.2016); Zemlja nam je, prosto, bila upala u tužne godine i sredstava za obnovu nije bilo. (Blic, 7.4.2015); To je bio užasan dan za mene. (www.b92.net, 2.12.2014); S rakovima možete doživeti puno romantičnih trenutaka. (www.b92.net, 10.2.2016); Očigledno je da je ovo loš trenutak za mene. (www.b92.net, 2.7.2015); Onda su došle devedesete, tužne i nesretne. (Đ. Balašević, Devedesete); Bilo je to deset najtežih meseci mog života. (razgovor); Tada sam preživela nekoliko mučnih sati. (razgovor); Mislim da mi je poslednji minut bio najgori. (razgovor)

Ha sido un año terrible para nosotros. (Bila je ovo užasna godina za nas, CREA); *Fue un año triste* /.../ *en el Medio Oriente.* (Bila je to tužna godina /.../ na Srednjem Istoku, CREA); *No obstante, fueron las únicas instituciones que mantuvieron viva la llama de la afición fotográfica, en aquellos años oscuros.* (Pa ipak, bile su to jedine institucije koje su održale plamen fotografske strasti u tim mračnim godinama, CREA); *Fueron unos meses duros* /.../. (Bili su to teški meseci /.../, CREA); *¡Qué largas parecen las horas tristes!* (Kako se dugim čine tužni sati!, CREA); *En mi vida ha habido momentos difíciles.* (U mom životu je bilo teških trenutaka, CREA); *Yo suelo decir que* /.../ *los cincuenta fueron nefastos, los sesenta me empezaron a gustar y los setenta fueron horribles* /.../ (Imam običaj da kažem da su /.../ pedesete bile odvratne, šezdesete su počele da mi se dopadaju, a sedamdesete su bile užasne /.../, CREA); *El primer segundo ha sido el más difícil.* (Prvi sekund je bio najteži, razgovor)

Metonimijski odnos između VREMENA i DOGAĐAJA, prisutan i u srpskom i u španskom jeziku, ostvaruje se u sadejstvu sa metaforičkim preslikavanjem pomoću pojmovnog obrasca SADRŽAVANJA. Naime, čovek metaforički razume VREME i VREMENSKE JEDINICE kao SADRŽATELJE za sebe samog i za DOGAĐAJE. Proučavajući metaforičku konceptualizaciju VREMENA putem izvornog domena SADRŽAVANJA, Duška Klikovac (2006: 145) identifikuje dve pojmovne metafore koje smatramo ključnim za odnos između VREMENA i DOGAĐAJA: VREME JE OKVIR DOGAĐANJA i VREMENSKA JEDINICA JE SADRŽATELJ. Pretvarajući VREME i VREMENSKE JEDINICE u metaforičke SADRŽATELJE, a DOGAĐAJE u metaforičke SADRŽANE OBJEKTE, konceptualizator ih postavlja u ravan istog pojmovnog domena, domena SADRŽAVANJA, kao i u odnos bliskosti. Na takvoj ravni potpuno mu je omogućeno da vrši metonimijske prenose, tj. da pomoću DOGAĐAJA-SADRŽANOG OBJEKTA pristupa VREMENU-SADRŽATELJU. Budući da je i u španskom jeziku prepoznata pojmovna metafora o VREMENU kao o SADRŽATELJU (Brzowska-Zburzyńska, 2008: 30), možemo osnovano pretpostaviti da se metonimijski prenos na relaciji DOGAĐAJ – VREME obavlja na isti način. Pojedini primeri iz našeg korpusa nedvosmisleno ukazuju na istovremenost metaforičke konceptualizacije VREMENA (kao SADRŽATELJA) sa metonimijskom, pomoću DOGAĐAJA, što se vidi po upotrebi leksema sa prototipičnim značenjem SADRŽAVANJA:

Vodio je jedan radostan život, ispunjen sve samim srećnim događajima. (razgovor); *En estos tiempos duros solo hay dificultades.* (U ovim teškim vremenima ima samo poteškoća, razgovor)

Ponekad se DOGAĐAJI, pre nego što ih konceptualizator razume kao SADRŽANE OBJEKTE u VREMENU-SADRŽATELJU, i sami konceptualizuju metaforički. Ako se, na primer, o nekim danima govori kao o 'crnim', to znači da su događaji u njima sadržani doživljeni negativno. Ti su događaji podlegli metaforičkoj konceptualizaciji pomoću izvornog domena CRNE BOJE odnosno pojmovnoj metafori LOŠE JE CRNO. Potom je pomoću njih pristupljeno njihovom SADRŽATELJU, danima, koji se i sami onda konceptualizuju kao loši. Kako su boje inače veoma produktivan izvorni domen u pojmovnim metaforama (v. npr. Niemeier, 1998, 2007; Silaški, 2011; Vlajković & Stamenković, 2013), i DOGAĐAJI se mogu pomoću njih metaforički konceptualizovati, a zatim, putem DOGAĐAJA, metonimijski, i VREMENSKE JEDINICE. Tako, Jelena Jovanović (2013) analizira upotrebu bele, zelene, crvene i crne boje u nazivima iz srpskog narodnog kalendara i zaključuje da se mnoge vremenske jedinice mogu određivati ovim atributima (npr. 'bela nedelja', 'crvena subota', 'zeleni četvrtak', 'crni petak' i dr.), što je uvek u vezi sa narodnom, pagansko-hrišćanskom tradicijom. Vremenska jedinica se opisuje ovim atributima na osnovu onoga što se tokom njenog trajanja događa, u životu čoveka, u prirodi, u verskoj praksi, i dr. Smatramo da je i u ovom slučaju najpre izvršena metaforička konceptualizacija DOGAĐAJA pomoću BOJE i da je potom uspostavljena metonimijska veza sa VREMENSKOM JEDINICOM, pa otuda i njeno određenje nazivom te boje.

4. ZAKLJUČAK

U dosadašnjim kognitivnolingvističkim istraživanjima konceptualizacije VREMENA utvrđeno je da čovek razumeva ovaj apstraktni pojam i o njemu govori služeći se pojmovnim metaforama. S obzirom na sve veću pažnju posvećenu pojmovnoj metonimiji u kognitivnoj lingvistici, nameću se i pitanja o ulozi tog kognitivnog mehanizma u čovekovom poimanju VREMENA. Ovim istraživanjem nastojali smo da pokažemo da govornici srpskog i španskog jezika mogu da pristupe pojmovima iz domena VREMENA i metonimijski. Kada u svom iskustvu imaju realno kretanje od jedne do druge tačke, PREDENI PUT između te dve tačke može im poslužiti kao izvorni domen za metonimijsku konceptualizaciju VREMENA, pa se o njemu može govoriti upotrebom vremenskih odrednica. Takođe, pošto se i u španskom i u srpskom VREME i VREMENSKE JEDINICE metaforički konceptualizuju kao SADRŽATELJI za DOGAĐAJE, ti DOGAĐAJI, kao metaforički SADRŽANI OBJEKTI, omogućavaju metonimijski pristup VRMENENU-SADRŽATELJU. Visok stepen sličnosti između dva analizirana jezika ukazuje na moguću univerzalnost ovih zaključaka, što bi svako trebalo proveriti istraživanjima na gradi iz drugih jezika, posebno onih koji su genetski, tipološki i arealno udaljeni od srpskog i španskog.

LITERATURA

- Barcelona, A. (Ed.). (2003a). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Barcelona, A. (2003b). On the plausibility of claiming metonymic motivation for conceptual metaphor. In: A. Barcelona (Ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. (p.31–58). Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Boroditsky, L. (2001). Does language shape thought?: Mandarin and English speakers' conceptions of time. *Cognitive Psychology*, 43, 1-22.
- Brzozowska-Zburzyńska, B. (2008). La conceptualización del tiempo en algunas expresiones temporales deícticas en español. En: J. Wilk-Racięska, & J. Lyszczyna (Eds.), *Encuentros*, Vol. I (p. 24–33). Katowice: Oficyna Wydawnicza.
- Brzozowska-Zburzyńska, B. (2012). Análisis contrastivo de las expresiones temporales que indican partes del día en español, francés y polaco. *Neophilologica*, 24, 57-65.
- Croft, W. (1993). The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive Linguistics*, 4, 335–370.
- Ćirković (2012): Ћирковић, С. *Стереотип времена у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Dirven, R., & R. Pörrings (Eds.). (2003). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Dragičević (2005): Драгићевић, Р. Метафтонимија. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 34(3), 185–191.
- Dragičević (2010): Драгићевић, Р. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Grady, J. (1997). THEORIES ARE BUILDINGS revisited. *Cognitive Linguistics*, 8(4), 267–290.
- Hurtado de Mendoza, W. (2002). *Pragmática de la cultura y la lengua quechua*. Quito: Abyala-Yala.
- Jovanović (2013): Јовановић, Ј. Боје као обележја времена у српском народном календару. У: Ј. Делић (Ур.), *Време, вакат, земан. Аспекти времена у фолклору* (стр. 87–109). Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek / Knjižara Krug.
- Klikovac, D. (2006). *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike* (2. izd). Beograd: Filološki fakultet.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., & M. Johnson. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., & M. Johnson. (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, G., & M. Turner. (1989). *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Niemeier, S. (1998). Colourless green ideas metonymise furiously. *Rostocker Beiträge zur Sprachwissenschaft*, 5, 119-146.
- Niemeier, S. (2007). From blue stockings to blue movies. In: M. Plumacher (Ed.), *Speaking of Colours and Odors* (p. 142-154). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Núñez, R.E., & E. Sweetser. (2010). With the future behind them: convergent evidence from Aymara language and gesture in the crosslinguistic comparison of spatial construals of time. *Cognitive Science*, 30(3), 401-450.
- Panther, K-U., & G. Radden (Eds.). (1999). *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Panther, K-U., & L. Thornburg. (1999). The POTENTIALITY FOR ACTUALITY metonymy in English and Hungarian. In: K-U. Panther, & G. Radden (Eds.), *Metonymy in Language and Thought* (p. 333-357). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Pejović, A., & A. Trivić. (2012). El concepto de 'tiempo' en la fraseología española y serbia. *Verba Hispanica*, 20(1), 261-277.
- Radden, G. (2000). How metonymic are metaphors? In: A. Barcelona (Ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads* (p. 93-105). Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Radden, G., & Z. Kövecses. (1999). Towards a theory of metonymy. In: K-U. Panther & G. Radden (Eds.), *Metonymy in Language and Thought* (p. 17-59). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Rasulić (2006): Расулић, К. Тако близу, а тако далеко: о метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима БЛИЗУ И ДАЛЕКО. У: Предраг Пипер (Ур.), *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика* (стр. 231-259). Београд: САНУ.
- Rasulić, K. (2004). *Jezik i prostorno iskustvo. Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Rasulić, K. (2010). Aspekti metonimije u jeziku i mišljenju. *Theoria*, 53(3), 49-70.
- Santos Domínguez, L.A., & Espinosa Elorza, R.M. (1996). *Manual de semántica histórica*. Madrid: Síntesis.
- Silaški, N. (2011). Adding colour to the teaching of English – figurative uses of colours in business-related vocabulary. *Primenjena lingvistika*, 12, 186-197.
- Tasić, M., & D. Stamenković (2014). Metonimija: od marginalizovanog tropa do centralnog pojmovnog mehanizma. U: B. Mišić Ilić & V. Lopičić (Ur.), *Jezik, književnost, marginalizacija – Jezička istraživanja* (str. 251-262). Niš: Filozofski fakultet.
- Vlajković, I., & D. Stamenković. (2013). Metaphorical extensions of the colour terms *black* and *white* in English and Serbian. U: I. Živančević Sekeruš (Ur.), *Šesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura” - zbornik radova, knjiga I* (str. 547-558). Novi Sad: Filozofski fakultet.

LA CONCEPTUALIZACIÓN METONÍMICA DEL TIEMPO EN LAS LENGUAS SERBIA Y ESPAÑOLA

Resumen

El tema de este trabajo es la conceptualización metonímica del TIEMPO en las lenguas serbia y española. La primera parte del capítulo introductorio presenta el marco teórico del análisis, que se basa en la lingüística cognitiva, principalmente en las teorías de la metáfora y la metonimia conceptual. Se citan las conclusiones relevantes de varios cognitivistas que explican el papel del mecanismo cognitivo de la metonimia conceptual en el sistema cognitivo humano. La segunda parte de la introducción ofrece un panorama breve de los principales resultados de investigaciones de conceptualización del TIEMPO, destacando las conclusiones acerca del tema en la lingüística serbia e hispánica. La tercera parte de la introducción explica los objetivos, la metodología y el corpus del análisis. En el segundo capítulo, se analizan las relaciones metonímicas entre el concepto del TIEMPO y del CAMINO recorrido por el sujeto de conceptualización. En el tercer capítulo, se muestra cómo la metonimia conceptual puede actuar junto a la conceptualización metafórica del TIEMPO y de las ENTIDADES TEMPORALES basada en el esquema conceptual del CONTENEDOR. El TIEMPO se conceptualiza como un CONTENEDOR metafórico de ACONTECIMIENTOS y, al mismo tiempo, puede ser entendido metonímicamente, en términos de las características de estos ACONTECIMIENTOS. Todas las afirmaciones se ilustran con ejemplos retirados de un corpus bastante diverso de ambas las lenguas en cuestión. Se concluye que, tanto en serbio, como en español, hay conceptualizaciones metonímicas del TIEMPO que ocurren simultáneamente con la actuación de metáforas conceptuales de MOVIMIENTO y de CONTENEDOR. Las lenguas analizadas presentan un grado elevado de similitud en cuanto al objetivo del análisis.

Palabras clave: lingüística cognitiva, conceptualización del tiempo, metonimia conceptual, metáfora conceptual, lengua serbia, lengua española.

Mladen Ćirić
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
mladenciric84@gmail.com

II

КЊИЖЕВНЕ ТЕМЕ

FRANO VRANČIĆ¹

DUALNOST I METAMORFOZE FAUNA U POEMI SATIR (*LE SATYRE*) VICTORA HUGOA

Satir, središnji lik istoimene poeme *Legende stoljećâ*, je tajnovito biće s osobinama, s jedne strane, sanjara, a druge, silvana. Pri dolasku na Olimp on je zaslijepljen Faun vezan za lov na nimfe. Ali, ovaj hibridni bog grčko-rimske mitologije je izrazito dvojni lik i shodno tome njegov pogled evoluirao i postaje vizionarski, a Satir božanstvo koje kroz plamen svoga oka preobražava kozmos i pročišćava ga od neprirodne svjetlosti. Uz to, Hugo ga prikazuje i kao svirača frule. Međutim, on nije zadovoljan s tim instrumentom jer je previše jednostavan i ne daje mogućnosti za velika umjetnička ostvarenja. Stoga će Satir posuditi Apolonovu liru i na njoj proizvesti mnogo ljepšu glazbu, nego s frulom. Ujedno lira je pokazala Satirovu evoluciju u umjetnosti, a o kulminaciji toga napretka posvjedočili smo prikazom Orfejske glazbe kojom je opjevao cijeli kozmos ujedinjujući ljude, prirodu i životinje na putu prema jednakosti svih ljudi te jednom novom i sretnom svijetu.

Ključne riječi: Dvojnost, metamorfoze, umjetnost, erotizam, Orfejska glazba.

1. UVOD

Victor Hugo (1800.-1885.), romanopisac, pjesnik, esejist i dramaturg, jedna je od najznačajnijih ličnosti francuskog i svjetskog romantizma. Cijelog života angažiran u javnom i društvenom životu napušta ideje restauracije monarhije i definitivno se opredjeljuje za republikanizam zbog čega je doživljavao mnoge neugodnosti te u dva navrata, čak, bio prognan u Belgiju i Englesku. Njegov pjesnički put počeo je oslanjanjem na književnu estetiku klasicizma, ali već prvom zbirkom pjesama očigledno je sve slobodnije napuštanje krute klasicističke staze i uobičajenih pjesničkih postupaka.

Među njegovim pjesničkim zbirkama posebice treba istaknuti *Ode i različite pjesme* (*Odes et Poésies diverses*), *Kontemplacije* (*Les Contemplations*) i *Legendu stoljećâ* (*La Légende des siècles*), veliko epsko pjesničko djelo zbog kojega se Hugo često ističe kao najvećeg francuskog pjesnika, a u kojemu ovaj autor nastoji vizionarski prikazati razvoj svjetske povijesti te čovjeka od Eve, majke ljudi do Revolucije, majke naroda. Mnogi književnici i kritičari ovo remek djelo smatraju jedinom istinskom francuskom epopejom, a čuveni francuski helenist Pierre Albouy kaže da je «Victor Hugo napisao jedinu moguću epsku poemu za čitatelje svoga vremena» (Albouy 2012: 96). Iako, općenito uzevši, epske, poeme su ispunjene lirizmom, a razvoj ljudskog društva sa svim manama koje su se javljale dao je Hugou pravo da u njih ugradi satirične elemente. *Legenda stoljećâ* oblikuje niz ljudskih pustolovina, tražeći ne da sažima, nego da ilustrira povijest ljudskog roda te da svjedoči u pravom smislu te riječi o njegovom razvoju na putu od mraka prema svjetlosti. Naime, Hugo prikazuje sliku čovjeka kako se penje iz tame prema idealnome to jest savršenstvu, oscilirajući i kolebajući se između Boga i sotone. O toj borbi za prevlast između Boga i odbačenog, grešnog anđela ovisi sloboda čovječanstva, a oslobođenje Bastille odnosno Revolucija ključni je događaj u povijesti ljudskog roda koji se u ovoj epopeji javlja kao sveprisutna obasjana sjena. Osim opće teme o napretku koja se očituje u ovom djelu, poeme *Legende stoljećâ* se bave borbom između dobra i zla šaljući čitateljima poruku da svakom zlu i tiraniji mora doći kraj te da sigurne kazne čekaju one koji zlorabe svoj položaj i funkciju u društvu te ugnjetavaju nedužne pri čemu pjesnik aludira na Napoleona III. i državni udar s kraja 1851. godine.

¹ Autor ovog članka je ujedno i prevoditelj kako stihova, tako i citiranih teorijskih izvora.

2. SATIR-GLAVNI PROTAGONIST *LEGENDE STOLJEĆA*

Poznato je da su mitovi oduvijek davali piscima materiju za njihovo stvaralaštvo, a francuska poezija 19. st. sa svojim brojnim književnim pravcima u tom pogledu nije nikakva iznimka. Književna zazivanja Fauna su bila brojna tijekom mnogih stoljeća, a 19. stoljeće koje se za njega ponovno zanima čini nam se njegovim vrhuncem ako bolje razmotrimo zanimanje autora ovog razdoblja za to dualno mitološko biće. U samo nekoliko godina, u drugoj polovini 19. st. s parnasovcima i čak prije, s nekim piscima romantizma poput Victora Hugoa doslovce cvjeta zavidan broj djela koji za temu imaju Fauna, Satira² ili Pana zavisno o tome kojem nazivu francuski pjesnici 19. st. daju prvenstvo o čemu govori i kritičar Jean-Bertrand Barrère koji naglašava kako «u svojoj poemi *Satir*, ali i drugdje, Hugo naizmjenice koristi ove analogne i gotovo istoznačne nazive: Faun, Satir, Egipan, Pan, Silvan, ali i njihove nezao-bilazne družice i žrtve nimfe, Drijade, Najade i druge» (Barrère 1958: 121-122). Ovdje u prvom redu mislimo na djelo Théodorea de Banvillea *Dijana u šumi* (*Diane aux bois*) kojim je Stéphane Mallarmé bio nadahnut za svoju pastirsku pjesmu *Faunovo poslijepodne* (*L'Après-midi d'un faune*). Ali tu su i drugi pjesnici koji su napisali kraće i manje poznate pjesme poput predvodnika parnasovskog pokreta Charles-Marije Leconte de Lislea s *Panom* u njegovim *Antičkim poemama* (*Poèmes antiques*), te pjesnika dekadencije Julesa Laforguea sa svojom poetskom pričom *Pan i Siringa* (*Pan et la Syrinx*).

Satir (*Le Satyre*) Victora Hugoa je središnji dio *Legende stoljeća* objavljene 1859. godine. U osmom dijelu, pod naslovom *Šesnaesto stoljeće-renesansa-poganstvo*³, izlaže se govor Satira, jednog izrazitog pohotljivca. Satir živi u podnožju Olimpa kao «nevaljalac i mangup na veoma zlu glasu» («garnement de dieu fort mal famé») (Hugo 1950: 411) kao što to ističe pjesnik koji će ga unaprijed odrediti pejorativnim nadimcima. Međutim, tijekom razvoja poeme Satir se preobražava. Bogovi koji su naredili da ga se njima dovede nisu u početku ozbiljno shvaćali njegov tajanstveni lik. Ali, njihova pozornost i zainteresiranost koju je u njima izazvao rast će postupno i sukladno razvoju poeme i Satirove arije. On pjeva o mračnoj i nejasnoj pustolovini čovjeka, o njegovim korijenima na početku povijesti i proriče pojavu duše te preobraženje materije koja će osloboditi čovjeka iz njegovog ropstva. Ovaj simbolički tekst je duboko višeznačan pa ga zaista možemo shvatiti kao veliku povijesnu fresku koja prepričava ljudsku sudbinu pustolova te njegovu promjenu i evoluciju prema napretku.

88

Ipak, uzevši u obzir bogatstvo teksta, bilo bi veoma reduktivno svesti ga samo na njegovu povijesnu dimenziju. Kad bismo i u potpunosti mimoišli povijesni aspekt poeme, posebno bi ostao naglasak na filozofskom značenju *Satira* kao i na tome što ova poema govori o pjesniku kojega Faun predstavlja te o pjesnikovu odnosu sa svojom umjetnošću i sa svijetom. Tako ćemo mi tek djelomice proučavati povijesnu dimenziju riječi koje je izrekao Satir i njegovu povezanost s ljudskom sudbinom. Umjesto toga ćemo se na što izravniji način i što je moguće s većom točnošću, posvetiti opisu Satira, nazivima kojima je on povod te na mišljenje koje o njemu imaju drugi likovi poeme, posebice bogovi kao i na percepciju koju o njemu ima sâm pjesnik. Na taj način moći ćemo dati definiciju lika koja se očituje iz teksta poeme i njezinu povezanost s poistovjećivanjem pjesnika s njim. Doista, u ovoj poemi Satir se pojavljuje kao biće koje ima više dimenzija i fizičkih veličina, svira jednostavnu ili najuzvišeniju i najplemenitiju glazbu te lovi nimfe i traži savršenstvo. Shodno tome, u nastavku rada s pravom ćemo težiti

² U staroj Grčkoj Satiri su bili šumski demoni koji su pratili boga Dioniza. Karakterizirala ih je prepredenost, razuzdanost i nametljivost. Njihov cilj su bile jedino žene i vino te sve ono što pruža užitke. Kad nisu napasali stoku i progonili nimfe, zabavu su tražili u glazbi koja će ih svakako pozitivno usmjeravati i od njih stvarati tajanstvena bića. Njihov omiljeni instrument bili su frule, siringe, cimbal, ali i gajde. Ljude nisu posebice voljeli. Čak su ih se i bojali, pa bi pred njima često bježali ili ih napadali. Od božanskih bića najviše su tražili društvo Silena i Pana (lat. Fauna) s kojima su ih ljudi često izjednačavali, a njihov najomiljeniji bog bio je Dioniz. U najstarijim vremenima zamišljeni su kao polu-životinje, ali će poslije u maštama ljudi Satiri dobiti gotovo ljudsko obličje, a na njihov prvotni izgled podsjećat će samo glava s roščićima i kozjim ušima. U *Enciklopediji simbola* Michela Cazenavea opisani su «kao božanstva prirode, polu-životinje i polu-ljudi, s rogovima, ušima i šapama jarca, repom te tupim i širokim nosom, što je karakteristično i za Pana, boga poljoprivrednih kultova. Satiri su poznati po svom nezasićenom seksualnom apetitu. Njihova pohota ih potiče da progone nimfe Najade i Drijade, u antici prikazivane kao samovoljne i drske žene koje su se samo pretvarale da pred njima bježe. Redovito su se pridruživali povorci Dioniza (Bakha), boga vina, a s dramama njegovih svetkovina udruživala se vulgarna i lakrdijaška satira, od čega i potječe riječ „satira“. Zbog njihovih izraženih seksualnih nagona današnja medicina naziva „satyriasis“ bolesno pretjerivanje seksualne žudnje kod muškarca» (Cazenave 1998: 120).

³ Razlog zbog kojeg je književnik smjestio ovo djelo na sâm početak poema *Legende stoljeća* posvećenih stoljeću progressa čovječanstva leži u činjenici da «renesansa, uz pomoć novih pogleda na kozmos, pomaže Hugou u oživljavanju Grčke» (Ubersfeld 2003: 6).

da uspostavimo vezu između više zbilja u kojima on sudjeluje: stvarnosti i ideala, osjećaja i duha, tijela i kozmosa, mikrokozmosa i makrokozmosa.

3. SATIR-DVOJNI LIK SANJARA I SILVANA

Od samog početka poeme Satir je lik okružen tajnovitošću. Prvi stihovi stavljaju naglasak na poteškoću njegova definiranja i davanja točnog opisa riječima. On je po prirodi «tajanstveni faun» («le faune énigmatique») (Hugo 1950: 418) pa odmah uočavamo kako je problem njegova opisivanja manje problem pripadnosti, a više prirode i naravi. U uvodnim stihovima pitanje koje se odnosi na Satira ne ispituje njegov identitet, već je usmjereno na njegov bitak. Tako umjesto pitanja «Tko je bio ovaj faun?», pronalazimo pitanje «Što je bio ovaj faun?» («Qu'étais-ce que ce faune?») (Hugo 1950: 411) zbog čega možemo pomisliti da ono podrazumijeva nešto beživotno. Ispitivanje se ne zaustavlja na tom prvom pitanju jer se glagoli «ispitivati» i «pitati» javljaju u stihu 11.: «Ispitivati gnijezdo, propitkivati povjetarac» («Interroger le nid, questionner le souffle») (Hugo 1950: 411). No, svi odgovori na to pitanje su nezadovoljavajući, nejasni, pa čak i odsutni. Prvi odgovor se javlja u stihu 7. gdje pjesnik kaže: «To znalo se nije» («on l'ignorait») (Hugo 1950: 411) Štoviše, da bi definirao Satira pjesnik u 9. stihu zaziva zvijezdu Večernjicu to jest Danicu («Vesper»), te zoru «koja zna sve» («qui sait tout») (Hugo 1950: 411) pa se na taj način veoma jasan kontrast uspostavlja između priznanja neznanja i sposobnosti zore da sve prepoznaje i zna, a to pojačava neobičnost i stvara čuđenje što je i tako sveznajućoj zori ali i Večernjači taj Faun nepoznat.

Kako bilo, samo vlastito ime Pana, boga prirode i zaštitnika pastira koje na grčkom jeziku znači *sav, jedini*, sve dovodi nas do zaključka da je i sâm Faun kozmos i na taj način jedinstvo svega što postoji pa možemo pomisliti da je zbog dualnosti same svoje prirode djelomično definiran, no ta određenost je ipak nepotpuna i manjkava. Satir je hibridno, križano biće u svom tijelu, ali jednako tako i u svojoj duši. Mada je tjelesno ostvarenje njegove dualnosti najupadljivije i najsnažnije, ono je na određen način tek vidljivi dio sante leda pa je tako dvojnost koja karakterizira njegovo biće i njegov duh u tom smislu jednako važna, ako ne čak i važnija. Prva Satirova osobina u Hugoovoj poemi počiva na ovoj prvobitnoj dualnosti. Ako pregledamo imenovanja Satira u poemi, shvatit ćemo da ona stalno stavljaju naglasak na njegov hibridni i dualni karakter. Ta dvojna priroda, istaknuta u svakom opisu, nalazi se u otvorenoj suprotnosti sa slikom Satira u očima božanstava budući da bogovi primjećuju samo jedan od vidova lika, onaj koji ga vraća materiji, nezgrapnom, nakaznom tijelu te njegovom zvjerskom izgledu lica. Stoga će Venera u prvom dijelu poeme kazati: «Što je ona zvijer tamo?» («Qu'est-ce que c'est que cette bête là?») (Hugo 1950: 416), a Jupiter, «tiranin kojeg neprestano treba zabavljati ukoliko se želi izbjeći njegovu kaznu» (Aguettant 2010: 44), ga u 256. stihu prikazati kao divlju zvijer, uboga i jadna: «Prosjače, pjevat ćeš nam svoju pjesmu divlje zvijeri» («Gueux, tu vas nous chanter ton chant de bête fauve») (Hugo 1950: 417). No, malo poslije božanstva su obuhvaćena nemirom i uzrjanošću: «Lijep je! prošaputa uplašena Venera» («Il est beau!» murmura Vénus épouvantée») (Hugo 1950: 423) dok oštroumni⁴ i pronicljivi Hefest očajnički pokušava upozoriti druga božanstva na snagu koju ta zvijer nosi u sebi te ga oni, od 549. do 551. stiha, počinju ozbiljno shvaćati:

Bogovi se nisu više smijali; svi ti pobjednici,
Svi ti kraljevi su počeli ozbiljno shvaćati
Tu vrstu duha koja je izbijala iz zvijeri.⁴ (Hugo 1950: 425)

Nadalje, da bismo opisali Satirovu dvojnost vrlo je važno naglasiti kako su na početku poeme privilegirani isključivo životinjski i erotični vidovi Satirova karaktera. Tako on «vrebja zgodu» («à l'affût») u stihu 5., u istom stihu ima «dvanaest ili petnaest osjetila» («douze ou quinze sens») koje «usmjerava na prolazne užitke» («braque sur les plaisirs passants») (Hugo 1950: 411). Riječi kojima je označen i koje ga određuju nisu uopće pohvalne jer je nazvan «prostak» («maroufle») u 12. stihu, a u 25. stihu «božji mangup na jako lošem glasu» («garnement de dieu fort malé») (Hugo 1950: 411).^{Dakle, u} prvim je stihovima poeme animalnost njegova karaktera povlaštena u odnosu na težnju prema idealnome. Ipak,

⁴ Les dieux ne riaient plus ; tous ces victorieux
Tous ces rois, commençaient à prendre au sérieux
Cette espèce d'espèce qui sortait d'une bête.

jedno oklijevanje nastaje u 22. i 23. stihu. Satir je tada ili vuk ili bog («les uns le disait loup, D'autres le disaient dieu») (Hugo 1950: 411) pa tu pronalazimo sliku zvijeri s jedne strane koju, pak, s druge strane u ravnoteži drži njegov razum i duhovnost. Osim toga, po uzoru na ovu opoziciju sva zazivanja Satira u nastavku djela događaju se po binarnom modelu dualnosti. Drugim riječima, Faun je rastrgan između stvarnosti i savršenstva ideala, između blata i plavetnila te je definiran unutar poeme upravo kroz tu dvojnost pa možemo kazati da se on u njoj pojavljuje kao i san Victora Hugoa u zbirci *Kontemplacije*, čas sanjar, čas šumsko božanstvo.

U tom smislu potrebno je istaknuti kako u trenutku Satirovog dolaska na Olimp lako uočavamo «njegovu izvornu bestijalnu narav» (Aguettant 2010: 30), ali se u isto vrijeme i približavamo njegovoj božanskoj prirodi. «Faun koji još ima zemlje na svojim papcima» («Faune ayant de la terre encore à ses sabots») iz stiha 81. (Hugo 1950: 413) i odlomak dijela naslovljenog *Plavetnilo* (*Le Bleu*) od 126. do 130. stiha samo naglašavaju Satirovu povezanost s materijom kao i urođenu mu nezgrapnost, izraženu težinom, tromošću i nespretnošću koja je nespojiva sa savršenstvom ideala:

Dobri faun probijaše plavetnilo na svakom koraku;
Šepaše, sav stiješnjen od tereta blata na sebi,
Njegova rašljasta noga je pravila rupe na svjetlu,
Zvjjerska monstroznost silvana
Bivala je teška i gnusna božanskom oblaku.⁵ (Hugo 1950: 414)

Činjenica da je Satir sve do sada ostao vezan za materiju nipošto nas ne čudi jer božanstvo još nije počelo pjevati svoju pjesmu kroz koju će se rasteretiti i kao ljudsko biće osloboditi stvarnosti u kojoj se nalazi. Tako od trenutka kad Satir započinje svoju ariju, on konačno prelazi na stranu sanjara, odnosno čovjeka koji promatra i mašta s čime se susrećemo na kraju *Plavetnila*: «Otiđe sanjar sjesti iza gustog oblaka» («Alla s'asseoir rêveur derrière une nuée») (Hugo 1950: 418). Dalje u tijelu poeme ne pronalazimo istinske opise Satira, a glavni stihovi koji ga se tiču, odnose se na sanjarenje, njegovu pjesmu ili na njegovu tajnovitost. Napokon, sve ono što ga određuje i pomoću čega bismo mogli dobiti njegovu pravu definiciju, daje on osobno u stihu koji zatvara poemu: «Daj mjesta Svemu ! Ja sam Pan; Jupiter ! Na koljena» («Place à tout ! Je suis Pan ; Jupiter ! À genoux») (Hugo 1950: 430).

Dosad smo proučavali dualnost kroz koju se izražavao lik Satira, a sada ćemo se osvrnuti na značaj promatranja jer Satirova potraga se zamjećuje isto toliko pa, čak, i više očima i pogledom nego pljenidbom osjetilima te je on u ovoj poemi prije svega vizionarsko biće kako u pravom tako i u prenesenom značenju te riječi. U opisu Fauna duž čitavog teksta redovito pronalazimo aluzije na njegove oči i pogled. Satir kroz granje s lišćem vreba bijelu put ženske golotinje prije nego što je pokuša uhvatiti. U tim trenucima njegovo oko je ispunjeno erotizmom mada je on, s druge strane, u dubini svog bića izrazito duhovno stvorenje. Ali, dok u poemi promatramo brojne aluzije na Satirov pogled, uvidamo da pridjevi vezani za pogled sanjara nadilaze attribute vezane za pogled usredotočen na lica koja su predmet njegovih potjera. Taj sanjarski pogled je posebice istaknut nakon što se Satir preobrazio u vidovnjaka i u suprotnosti je s izrazito erotičnim pogledom sa samog početka poeme, točnije iz 40. stiha: «Njegovo bludno oko lutaše noću poput plamena» («son oeil lascif errait la nuit comme une flamme») (Hugo 1950: 412).

No, ovo je zapravo jedini događaj koji pogled povezuje s erotizmom Silvana. Svi drugi događaji privilegiraju dubinu pogleda sanjara, a što se Faun više preobražava, to aluzije na njegov pogled postaju češće. Ponajprije u njegovom oku primjećujemo vlastitu pretvorbu. Dovoljno nam je pratiti njegovu evoluciju tijekom događanja u poemi da bismo shvatili koliko se taj pogled sanjara sve više pokazuje. U tom smislu istinska prekretnica u evoluciji našeg junaka događa se počevši od stiha 390. kada Satir započinje svoju pjesmu nakon koje dolazi do metamorfoze njegovog pogleda. Način na koji se ova preobrazba događa vrlo je neobičan. To je zapravo negiranje pogleda jer se njegovo promatranje vraća u prošlost, odnosno u dijelove poeme u kojima Satir još nije počeo svoju metamorfozu i u kojima je njegov pogled širom otvoren, zaslijepljen te lišen tajanstvenosti i dubine: «Silvan je zatvorio oči» («Le

⁵ Le bon faune crevait l'azur à chaque pas;
Il boitait, tout gêné de sa fange première,
Son pied fourchu faisait des trous dans la lumière,
La monstrosité brutale du sylvain
Etant lourde et hideuse au nuage divin.

sylvain avait fermé les yeux») (Hugo 1950: 421) Na taj način on u sebi skriva vlastitu tajnovitost, a zatvorene kapke postaju jamac njegove cjelovitosti:

Njegov kapak je bio zatvoren i činilo se da spava
Ali, njegove rujne trepavice puštahu prolaz svjetlosti⁶ (Hugo 1950: 421)

Sada se događa velika promjena. Satir nije više ni «širom otvoren» («Béant»), ni «zaslijepljena glava» («tête éblouie») (Hugo 1950: 413). On je svojim zatvorenim kopcima podigao zapreku između sebe i nestvarne svjetlosti Olimpa koja dopire do njega. Naprotiv, iz njega se vraća njegovom vlastitom snagom ukroćena te promijenjena kako bi preobražavala svijet koji ga okružuje što jasno vidimo u sljedećim stihovima:

Vidje se kako u faunovim očima sviće bistrina
Dviju suza koje su tekle poput planinskog izvora⁷ (Hugo 1950: 425)
Pogled koji će on imati i usmjeriti prema tom svijetu, bit će bistar i svijetao pogled vizionara. Kad u drugom dijelu ove epopeje, *Crnini* (*Le Noir*), Silvan otvori oči, njegov pogled je promijenio prirodu i postao kozmički:

Tada se on buncajući podiže na noge
Snovi, drhtaji, zore, nebesa
S dvije blistave dubine u očima⁸ (Hugo 1950: 422)

Satir ovdje mijenja dimenziju, njegovo oko je vizionarsko te odsada opaža nevidljivu stranu stvari, a pričinjena božanstva se brišu iz njegova pogleda o čemu svjedoči 462. stih: «On ih ne vidje mada bijaše ispred njih» («Il ne les voyait pas, quoiqu'il fût devant eux») (Hugo 1950: 423) Sada uočavamo kako u Satirovom oslobađajućem pothvatu njegovo oko postaje sredstvo ljudske emancipacije te ga možemo usporediti s novim Prometejem koji nosi osloboditeljske vatre, ali ne u ruci, već u svom oku što je izvrsno uočio Louis Aguetant prilikom problematiziranja Eshilovog utjecaja na autora *Legende stoljećā* (Aguettant 2010: 21) :

On ne izgovori ime Prometeja,
Ali, u oku je imao bljesak ukradene vatre⁹ (Hugo 1950: 423)

«Nepomično oko pećina» («L'oeil fixe des cavernes») (Hugo 1950: 428) iz posljednjeg dijela poeme nazvanog *Zvezdolikost* (*L'Etoile*) nam jasno pokazuje kako svijet oko sebe Satir odgonetava pogledom. Iako, njemu nedokučiv, taj svijet postaje njegova kozmička vizija o čemu svjedoči ulomak od 660. do 662. stiha:

Ja vidim plave Olimpe i mračne Averne.
Hramovi, kosturnice, šume, gradovi, orao, morska lasta
Pred mojim su pogledom ista vizija.¹⁰ (Hugo 1950: 428)

Jednom riječju, Satirov pogled postaje demistifikator. On ne obmanjuje, već je nositelj nove jasnoće, ali ne one s početka poeme koju je on razotkrio, jasnoće s pričinjenom svjetlošću i neprirodnim nebom. Prema tome, sasvim pouzdano možemo kazati kako Satir nije samo dualni lik s pretjerano intenzivnim seksualnim nagonom, nego i vizionarsko biće sa izraženim sanjalačkim duhom, a takvo

⁶ Sa paupière était close

Mais ses cils roux laissaient passer de la lumière.

⁷ Et l'on voit poindre aux yeux du faune la clarté

De deux larmes coulant comme à travers la flamme.

⁸ Alors il se dressa debout dans le délire

Des rêves, des frissons, des aurores, des cieux,
Avec deux profondeurs splendides dans les yeux.

⁹ Il ne prononça pas le nom de Prométhée

Mais il avait dans l'oeil l'éclair du feu volé.

¹⁰ Je vois. Olympes bleus et ténébreux Avernes

Temples, charniers, forêts, cités, aigle, alcyon,
Sont devant mon regard la même vision.

mišljenje smo stekli nakon što je njegov neutralni i zaslijepljeni pogled, koji u početku nije pokazivao nikakve znakove slobode, na kraju evoluirao prema proročkoj viziji sanjara i vidovnjaka, viziji koja kroz plamen oka preobražava kozmos te ga pročišćava od svake pričinjene svjetlosti.

4. SATIR - SIMBOL GLAZBE

Kada govorimo o drugom aspektu Satirovih prijetvorba u ovoj poemi potrebno je naglasiti kako ovo antičko biće ima povlašten položaj među križanim čudovištima grčke mitologije jer za razliku od tesalijskog jahača Kentaura ili Sfinge, predstavlja umjetnički lik zahvaljujući fruli kojom svira. Poznato nam je podrijetlo te frule, stvorene od trstike. Bog Pan je, naime, progonio nimfu Siringu koja biva pretvorena u trstiku da bi mu pobjegla, a razlučeno božanstvo od nje napravi frulu. Upravo ta svirala čini od Fauna biće povezano s glazbom i umjetnošću. No, opažamo da ta umjetnička dimenzija nalazi svoj izvor u instinktivnoj prirodi Fauna te da je ona istodobno znak umjetnosti i erotizma jer je prisvojio nimfu i simbolički je učinio svojom sasjekavši trstiku koju je poslije pretvorio u frulu. Svirala su, dakle, dvosmislen i dvojan instrument koji odgovara dvostrukoj prirodi Satira. Ona nisu samo simbol njegove izričite težnje ka umjetnošću, već su istovremeno i svjedok njegova erotizma. Riječ je zapravo o umjetničkoj kreaciji s erotskom građom koja vrši idealnu sintezu umjetnosti i erotizma, materije i ideala te im omogućava da se ujedine radeći od jednoga materijal drugome. Stoga ćemo u narednih nekoliko ulomaka posvećenih Faunovoj glazbi i umjetnosti razmatrati dva instrumenta kojima je on vičan i na kojima svira, a to su frula i lira. Zatim ćemo vidjeti kako se Satirova glazba udvostručuje orfejskom dimenzijom koja ga povezuje sa svijetom i čitavim kozmosom.

4.1. Svirac frule

Glazbena umjetnost Satira dolazi na vidjelo pri njegovu dolasku među bogove na Olimpu. Tada je Satir suočen s božanstvima i «Jupiterom koji od njega iziskuje da pjeva kako bi dobio slobodu» (Aguettant 2010: 9). Zahtjev vrhovnog boga grčko-rimske mitologije podsjeća nas na Satirovu frulu, a znamo da riječ «frula» ima malo umjetničkog u sebi jer pastirske, bukoličke frule nisu instrumenti sposobni proizvesti uzvišenu i plemenitu glazbu. Satir među bogovima počinje svoju ariju uzvisujući se iz grotesknosti i prostog stila. Međutim, da bismo jasnije razumjeli dosege Satirove glazbene umjetnosti moramo se pozvati na Ciceronovo djelo *Govornik (Orator)* u kojemu rimski državnik i filozof govori o tri vrste pjesničkog stila. Prosti, to jest vulgarni stil koji nije imao skriveno značenje, već je predstavljao pjevanje koje se zadovoljavalo općim, vulgarnim temama, srednji odnosno prosječni stil te veliki ili plemeniti stil. S tim u vezi ugledni belgijski povijesničar književnosti i teoretičar Antoine Compagnon u svom referentnom djelu *Demon teorije. Knjiženost i zdrav razum (Le Demon de la théorie. Littérature et le sens commun)* dodaje i da je «Ciceron tri stila pripisao trima velikim govorničkim školama (običnije je azijanzima preobilje ili nadutost, aticizma siguran ukus, a rodski je način srednji)» (Compagnon 2007: 195-196).

Tako je na početku poeme Satir u prostom poetskom stilu, a ovom stilu odgovaraju svirala koja se javljaju na kraju prvog dijela *Satira*:

Faun kaže: Moja jadna svirala su sasvim osakaćena
Herkul dobro ne pazi kada ulazi;
On je hodao po njima prelazeći moju pećinu
A pjevanje bez svirala je vrlo dosadno.¹¹ (Hugo 1950: 417)

U prvi mah prost stil se smatra simbolički diskvalificiranim te doveden na razinu zemlje gdje je zgažen Herkulovim nogama. Satir tada prelazi izravno na srednji, prosječni stil koji je podudarniji s dimenzijom njegove pjesme, a ovaj prijelaz na prosječni stil je simbolički označen posudbom Merkurove frule u 262. stihu: «Merkur mu je posudio svoju frulu radujući se» («Mercure lui prête sa flûte en souriant») (Hugo 1950: 417).

¹¹ Le chèvre-pieds

Dit : «Mes pauvres pipeaux sont tout estropiés;
Hercule ne prend pas bien garde lorsqu'il entre;
Il a marché dessus en traversant mon antre.
Or, chanter sans pipeaux, c'est fort contrariant»

No, nakon što je Satir opjevao zemlju, svijet i prirodu, opažamo da ovo prosječno pjevanje neće biti dovoljno. Da bi opjevao kaos i dušu, čovjeka i njegovu mračnu pustolovinu, Satir se ne može osloniti na prosječni stil pjevanja i frulu. Na isti način kao što su svirala bila na početku pjevanja gažena, frula će pretrpjeti simbolički usporedivu sudbinu jer će je Satir baciti na vrh Olimpa dajući tako do znanja da ona nije više na razini njegovog pjevanja:

Frulu koju u nemirima groznice
Uzimaše i ostavljаше dosađujući svoje usne,
Faun ju je bacio na sveti vrh¹²; (Hugo 1950: 421)

Nakon što je izvršio taj osloboditeljski čin, slijedi prijelazno razdoblje u kojem Satir pjeva, a da ga ne prati nijedan glazbeni instrument. Trebamo pričekati početak njegove arije o čovjeku da bismo ga ponovno vidjeli s instrumentom u rukama, ali ovaj put to nije frula, već Febova lira.

4.2. Svirač lire

Na kraju drugog dijela Hugoove poeme Apolon nudi Satiru svoju liru. Satir, naravno, prihvaća ovaj dar koji znači mnogo više od promjene instrumenta i koji jamči samu dimenziju njegova pjevanja i njegova odnosa sa svijetom. Ako su svirala predstavljala prosto pjesništvo, a frula srednje, to jest prosječni stil, lira zasigurno predstavlja visoki stil. Ona Satiru omogućava da konačno prijeđe s grotesknog stila u uzvišeni, plemeniti te da dovrši prethodno započetu metamorfozu u poemi. Dakle, u 454. stihu dolazi do predaje lire koja potvrđuje posvećenu prirodu Satira i njegova pjevanja:

Apolon ga upita: «Želiš li ti liru?»
«Jako je želim», reče *faun*, te, spokojan, uze veliku liru.¹³ (Hugo 1950: 423)

U navedenim stihovima jasno raspoznajemo izraženu promjenu. Sâma lira je označena epitetom «veliki» što je dovodi do visokog stila. Satir prema tome može opjevati čovjeka, a to čini posljednjim pjevom kojega započinje s lirom u dijelu pod naslovom *Tama (Le Sombre)*. Treba doći do *Zvezdolikosti* da bismo vidjeli kako se javlja istinska metamorfoza Satira kao i lire s kojom se on nerazdruživo povezuje, a što je izraženo od 704. do 707. stiha:

Lira, postavši divovska nakon njegovih dodira
Pjevaše, plakaše, brujaše, grmješe, vrištaše
Poput mušica u turobnim crnim mrežama
Orkani se uhvatiše u sedam struna.¹⁴ (Hugo 1950: 429)

Prema riječima Aguetanta, «lira se također preobrazila. Prvo je Satir uzeo Merkurovu frulu, a pošto njom nije bio zadovoljan, on ju je bacio. Apolon mu je dao veliku liru koja po uzoru na sâmog Satira doseže divovske dimenzije. To znači da uobičajene forme stare poetike ne mogu opjevati Panovu pobjedu. Potrebna je nova lira, divovska lira Victora Hugoa čija je velika ambicija da postane pjesnički duh čitave prirode, lira u kojoj drhte svi uzdasi kozmosa» (Aguettant 2010: 83). Dakle, pretjerano uvećavanje Satira na kraju njegova pjevanja je simbol njegove pripadnosti uzvišenom stilu, a neprekinuti rast koji postaje divovski označava prijelaz na pjevanje koje doseže dimenziju kozmosa, a to je pjesma

¹² Le sylvain avait fermé ses yeux;
La flûte que, parmi des mouvements de fièvre,
Il prenait et quittait, importunait sa lèvre;
Le faune la jeta sur le sacré sommet;

¹³ Phoebus lui dit : «Veux-tu la lyre ?»
- Je veux bien.»
Dit le faune; et tranquille, il prit la grande lyre.»

¹⁴ La lyre, devenue en le touchant géante,
Chantait, pleurait, grondait, tonnait, jetait des cris;
Les ouragans étaient dans les sept cordes pris
Comme des mouchérons dans de lugubres toiles;

koja ima moć preobraziti svijet i bitno utjecati na stvarnost. Jednom riječju, Satirova pjesma doseže razinu jedne nadčovječne i orfejske glazbe.

4.3. Orfejska glazba

Više aluzija u poemi pokazuje usporedbu i gotovo izjednačavanje Satira s Orfejem stvarajući tako jednog novog Orfeja s mogućnostima stvarnog kozmičkog pjevanja. Poistovjećivanje Satira s Orfejem od njega čini mnogo više od običnog svirača svirale, frule ili lire, inkarnaciju i predstavnika pjesnika onakvog kakvog se percipiralo u grčkoj antici. Naime, lik Orfeja predstavlja svemoć pjesnika koji može upravljati životinjama i prirodom, te vratiti natrag svoju voljenu Euridiku iz Hada. Tako pjesnik postaje prorok i postavlja simboličku vezu između čovjeka i prirode, između mikrokozmosa i makrokozmosa. Ipak, u Hugoovoj poemi nam se čini da Satir kao utjelovljenje pjesnika nadvisuje orfejski model jer pjeva ne samo o skladnosti, već i o uzvišenosti ljudske borbe između duše i kaosa, između duha i materije budući da iznosi transfiguraciju materije, njezin uzlet koji prekida ljudski teret sužanjsva. Štoviše, i sâm je Orfej u Satirovoj pjesmi citiran u 417. stihu:

A Orfej slušaše preplašen, gotovo ljubomoran
Sjetnu pjesmu koja potječe od zavijanja vukova.¹⁵ (Hugo 1950: 422)

Doista, ovi stihovi nam omogućavaju da shvatimo da će Satir dimenzijom svoje pjesme nadvisiti čak i Orfejev model. Tako u odlomku na kraju *Plavetnila* pronalazimo tradicionalnu sliku pjesnika koji blagošću svoje pjesme općinjava prirodu i zvijeri:

Posvuda se vide u dnu šume i provalije,
Zvijeri koje su se svojim glavama provlačile među granjem;
Košuta sa svojim dubokim pogledom se uspravi na svoje bokove,
A vukovi dadoše znak tigrovima da slušaju;
Vidi se kako se u nekom čudnom ritmu komešaju
Vrhovi stabala, cedrovina, brijest i bor u žuborenju,
I velike bujne grane velikih hrastova se tresu.¹⁶ (Hugo 1950: 418)

Životinje odabrane da iskažu pjesnički utjecaj Satira, pjesnika prirode, su u ovom slučaju divlje zvijeri. Često su one upravo boljeg vladanja i razboritije od ljudi, od okrutnih kraljeva i silnika u ostatku *Legende stoljećâ* kao npr. u poemi *Lavovi* (Hugo 1977: 51) u odlomku u kojem one pošteđuju život židovskom proroku Danielu. Tako Satir može biti ponosan što je, laskajući im, općinio vukove, tigrove i lavove. Što se košute tiče, ona je unaprijed određena svojim dubokim pogledom, a vidjeli smo važnost pogleda kod Victora Hugoa, posebice u poemi *Satir*. Jednom riječju, duboki pogled košute je znak jedne enigmatičnosti čije je značenje u Hugoovom pjesništvu vrlo pozitivno.

Osim toga, u skladu sa samim njezinim sadržajem harmonija Faunove pjesme ne očarava samo životinjsko carstvo jer u panteizmu Satira svaki predmet u prirodi predstavlja čuvara jedne svijesti. Prvi pokreti i uznemirenost ovih životinja i drveća je buđenje pažnje. U sljedećim primjerima primjećujemo primicanje i postupno okruživanje Satira zvijerima koje to okruženje zapravo izvršavaju. Tako je od 543. stiha Satirovo pjevanje napredovalo jer je on općinio čak i vjetrove i jer su se divlje zvijeri umnožile i približile:

U krugu oko njega umiriše se orkanski vjetrovi,
I kao da su povučeni nevidljivim koncem
Životinje, vukovi, lisice, medvjedi, dugokosi lavovi,

¹⁵ Et qu'Orphée écoutait, hagard, presque jaloux,
Le chant sombre qui sort du hurlement des loups.

¹⁶ Partout, on vit, au fond des bois et du ravin,
Les bêtes qui passaient leur tête entre les branches;
La biche à l'oeil profond se dressa sur ses hanches,
Et les loups firent signe aux tigres d'écouter;
On vit, selon le rythme étrange, s'agiter
Le haut des arbres, cèdre, ormeau, pins qui murmurent,
Et les sinistres fronts des grands chênes s'émurent.

Pantere, sve više mu se približavahu;
 Neke su došle tako blizu bogova,
 Korak po korak i vidješe se njihove gubice u oblacima.¹⁷ (Hugo 1950: 425)

Posljednja faza ovog približavanja se događa za vrijeme metamorfoze i uveličavanja Satira jer se ovaj put životinje izravno penju po njegovom tijelu. Satir tada simbolički nestaje u prirodi i postaje dio te iste prirode prešavši iz mikrokozmosa u makrokozmos što više nego zorno prikazuje 697. stih:

Životinje koje su dobile njegov pristanak
 Jeleni lopatari i tigrovi se penjahu duž njegova tijela.¹⁸ (Hugo 1950: 429)

Prema tome, posljednja težnja Satira je da svojom pjesmom i orfejskim pjesništvom opet ujedini ne samo ljudsko, životinjsko i biljno carstvo, već isto tako materiju i duh, stvarnost i savršenstvo. Ko- načno, vidimo da kod Hugoa orfejska pjesma stavlja naglasak na originalnu dimenziju njegove estetike, tj. na dimenziju o progresu kojim je djelo *Legende stoljećâ* prožeto. Drukčije rečeno, ta pjesma nije više samo orfejska u lirskom značenju, već se uzdiže prema jednoj višoj dimenziji, dimenziji epopeje o ljudskom napretku.

5. ZAKLJUČAK

Satir (Le Satyre) Victora Hugoa je istodobno epski i filozofski mit u kojem pjesnik daje veliki prostor idejama koje nadahnjuju zbirku *Legenda stoljećâ* posebno naglašavajući ideju o napretku čovječanstva. «Legenda stoljećâ predstavlja vrhunac njegovog umijeća pisanja epskih djela i na neki način sumira cijeli autorov pjesnički opus» (Comeau 1966: 849). Ova opsežna poema se sastoji od četiri dijela od kojih svaki nosi simboličan naslov, posuđen od svojstava neba u njegovim različitim stanjima: *Plavetnilo*, *Crnina*, *Tama* i *Zvezdolikost*. Prvi dio opisuje skup božanstava na Olimpu gdje Hugo prema svom omiljenom obrascu «miješa grotesknost i uzvišenost» (Aquiën & Honoré 1997: 33) uklapajući u svoju umjetnost i spoznaje kojima se obogatio zahvaljujući antičkim velikanima Homeru, Vergiliju i Ovidiju.

Drugi i treći dio poeme pjesnik *Satira* je posvetio Zemlji i čovjeku te svemu što na našem planetu živi. Četvrti dio predstavlja apoteozu Satira za koju mu je najvjerojatnije «ideju dala Vergilijeva Šesta Ekloga» (Aguettant 2010: 10) u kojoj Silen pjeva o jednoj spilji s početka svijeta i velikim mitološkim legendama. U jednom antičkom okviru Hugo uspijeva obuhvatiti najrelevantnije filozofske ideje 19. stoljeća. Naime, pjesnik je smjestio *Satira* na početak poema posvećenih 16. stoljeću iz dvostrukog razloga. Prvi razlog je oživljavanje antičke mitologije u vrijeme renesanse, a drugi je razvoj suvremene filozofske misli, majke velikih koncepcija poimanja čovjeka i progressa. Izlazeći malo po malo iz svog prvobitnog primitivnog kaosa, njegov duh izražen pjesmom koja se sve više oplemenjuje, obuhvaća Zemlju, a zatim biljni i životinjski svijet. Satir sve jasnije uviđa monstruoznosti koje su ga dotad karakterizirale i kojih se treba zauvijek osloboditi te postaje svjestan svoje veličine i značenja za čovjeka u kojem će se jednoga dana utjeloviti duh svega što postoji. Satir pri svom dolasku na Olimp kao biće izašlo iz samog srca Zemlje simbolizira veličinu i snagu našeg planeta kao dijela čitavog makrokozmosa nasuprot bogovima, tim nepravednim gospodarima Olimpa i simbolima lažne svjetlosti. Njegov nekad zaslijepljeni pogled ispunjen erotizmom postaje vizionarski, a njegova pjesma dostiže uzvišenost sjedinjujući sve dotad raspršene elemente podijeljene stvarnosti svemira.

Iako Orfej nije protagonist Hugoovog *Satira*, glavni junak ove poeme predstavlja i umjetnički lik koji u svojoj glazbi stalno napreduje što se očituje u upotrebi instrumenata kojima je proizvodi. On najprije svira na svirali, zatim koristi frulu te na kraju liru kojom stvara savršeniju, orfejsku glazbu. Na taj način Satir podsjeća na Orfeja, najvažnijeg predstavnika umjetnosti i pjesme u grčkoj mitologiji. Naposljetku, najavivši «kraj bogovima i tiranima koji su nevolja za čovječanstvo» (Brompert 2004: 17-

¹⁷ En cercle autour de lui se taisaient les Borées,
 Et, comme par un fil invisible tirées,
 Les brutes, loups, renards, ours, lions chevelus,
 Panthères, s'approchaient de lui de plus en plus;
 Quelques-unes étaient si près des dieux venues,
 Pas à pas, qu'on voyait leurs gueules dans les nues.

¹⁸ Les animaux qu'avaient attirés ses accords,
 Daims et tigres, montaient tout le long de son corps.

18), nakon što je opjevao Zemlju, njezin prirodni i životinjski svijet, lirom, svojim novim i savršenijim instrumentom pjeva o čovjeku i njegovu duhu te ujedinivši sve elemente svemira, konačno savladava Olimpske bogove i nad njima gospodari. Završivši svoju pjesmu on postaje jednako velik kao svijet jer zapravo on sâm predstavlja kozmos što je, metamorfozom u božanstvo, potvrdio definicijom samog sebe u 726. stihu: «Ja sam Pan; Jupitre ! Na koljena» («Je suis Pan; Jupiter ! À genoux») (Hugo 1950: 430).

LITERATURA

- Aquien M. & Honoré J.-P. (1997). *Le Renouvellement des formes poétiques au XIXe siècle*, Nathan Université: Paris.
- Aguettant, L. (2010). *Lecture de Le Satyre de Victor Hugo*, L'Harmattan: Paris.
- Albouy, P. (2012). *Mythes et mythologies dans la littérature française*, Armand Colin: Paris.
- Barrere, J.-B. (1958). Hugo et le chèvre-pied, *Cahiers de l'association d'études françaises*, volume 10, numéro 10, Paris, 121-137.
- Brombert, V. (2004). Hugo et la voix prophétique, *Les Modernités de Victor Hugo*, texte édités par David Ellison et Ralph Heyndels, Schera Editore, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne: Paris, 11-26.
- Cazanave, M. (1998). *Encyclopédie des symboles*, Livres de Poches: Paris.
- Comeau, P.-T. (1966). Le Satyre dans la Légende Des Siècles de Victor Hugo, *The French Review*, numéro 6, 849-861.
- Compagnon, A. (2007). *Demon teorije. Književnost i zdrav razum*, AGM: Zagreb.
- Hugo, V. (1977). *La Légende des siècles* par Bonneville Georges, Bordas: Paris.
- Hugo, V. (1950). *La Légende des siècles, La Fin de Satan. Dieu*, texte établi et annoté par Jacques Truchet, Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard: Paris.
- Ubersfeld, A. (2003). *Victor Hugo et les dieux de la Grèce*, communication au Groupe Victor Hugo du 20 décembre 2003, Université Paris VII: Paris.

DUALITY AND THE FAUN'S METAMORPHOSIS IN VICTOR HUGO'S POEM SATYR (LE SATYRE)

Summary

96

Satyr, central character of eponymous Hugo's poem in his poetic book *The Legend of the Ages* (*La Légende des siècles*), is a mysterious being with both dreamer's and Silvanus's attributes. Hugo describes him as an extremely dual being addicted to hunting nymphs. Although this greek deity was blinded upon his arrival at Olympus, the faun has a dual character and his view evolves becoming visionary whereas his eye flame purifies the cosmos of its unnatural light. In addition, Hugo depicts him as a flute player. However, the faun is not satisfied with this instrument because it is too simple and does not provide opportunities for great artistic achievements. Hence, Satyr borrows Apollo's lyre in order to produce more beautiful music than with the flute. Eventually, the lyre has shown Satyr's evolution in art whose culmination we have witnessed by displaying Orphic music that served the faun to sing the whole cosmos, uniting the people, nature and animals on the road to equality for all men and the way to a better life.

Key-words: duality, metamorphosis, art, eroticism, Orphic music.

Frano Vrančić
University of Zadar, Croatia
fvrancic@unizd.hr

VLADISLAVA GORDIĆ PETKOVIĆ

FIKCIJSKI ODRAZI ISKUSTVA U SAVREMENOJ SRPSKOJ I ANGLOFONOJ PROZI*

Inaugurišući princip „inventing from experience“, Ernest Hemingvej ukazuje na proces prerade autobiografije u književnom delu koji uslovljava dvojno poreklo umetničke proze; ukorenjenost u iskustvo, i utemeljenje na mimetičkom predstavljanju koja autobiografiju pretvara u „figuru čitanja“ (de Man). O „malo autobiografije i mnogo mašte“ kao načelu stvaranja piše i Rejmond Karver, koji Hemingvejeve poetičke postulate varira u okvirima minimalističke stvaralačke prakse.

Princip izmišljanja na osnovu doživljenog prepoznajemo u delima savremene srpske proze: kod Davida Albaharija, gde se fikcionalizuju iskustvo nasilja, smrti, rata i emigracije, u pričama Milete Prodanovića, gde su teme etničkog sukoba i moralnog konflikta dočarane uz pomoć paradije i parabole, u prozi Slobodana Tišme, gde se eksperimentiše autobiografijom stvaraoaca kao iskustvom iz kog se uz pomoć invencije kreira lik izopštenika, ali i u prozi Lasla Vegela, Svetislava Basare, Miloša Latinovića i Mirjane Đurđević.

Ključne reči: iskustvo, autofikcija, fikcija, naracija.

Za mnoge pisce, snažni autobiografski doživljaji poput doživljaja rata i doživljaja smrti pokretač su prerade realnog iskustva u umetničku praksu. Tako je ratno iskustvo, recimo, predstavljano kao obećanje slobode koja će, kroz opasnost, da podstakne nespontan razvoj ličnosti umesto da je ukalupi u unapred definisane konvencionalne okvire. Prisustvo rata i blizina smrti predstavljaju opasno primamljivo i primamljivo opasnu opciju odrastanja i afirmacije – sve dok, u jednom trenutku, potencijali razvoja i sazrevanja ne nestanu u šokantnoj spoznaji da se bitka individualnog razvoja vodila u senci dominacije grubih materijalnih interesa ili lažne pozlate ideološkog kontinuuma. Obećanje zrelosti, integriteta i slobode preobraća se tada u vešto konstruisanu manipulaciju i u socijalnu zaveru protiv pojedinca, o čemu su, između ostalih, pisali pripadnici američke izgubljene generacije.

Hemingvejev doživljaj patriotskog entuzijazma i posleratnog razočaranja vezanog za iskustvo Prvog svetskog rata prenesen je u mnoge njegove kratke priče koje su se ticale ljubavi i rata. U priči „Mačka na kiši“ tmuran i dosadan dan na italijanskoj obali je suptilno i za nesprenog čitaoca gotovo neprimetno kontrastiran sa reminiscencijama na rat koji je formalno okončan nepunih pet godina ranije: vrlo blizu hotela u kom se za kišovito vreme Amerikanac Džordž i njegova žena dosađuju – on prekraćuje vreme čitanjem u krevetu, ona pokušava njegovu pažnju da privuče malo čežnjivim, malo hirovitim, sastavljanjem liste želja za buduću život – nalazi se park u kom je ratni spomenik koji blista na kiši. Ovaj će detalj biti važan za tumačenje onog latentnog, na prvi pogled neprimetnog nivoa inače izuzetno popularne priče koju kritičari najčešće svrstavaju u Hemingvejeve kratke proze o nezadovoljstvu brakom, u velikoj meri zasnovane na ličnom iskustvu (Bennet 1988: 26). Specifičnost „Mačke na kiši“ ogleda se u činjenici da se u njoj slike plodnosti naglašeno kontrastiraju sa slikama smrti. Hemingvej je ovu priču pisao u februaru 1923, kada je sa prvom suprugom Hedli Ričardson boravio na severozapadu Italije, u gradu Rapalu, u hotelu „Rivijera Splendid“. Hemingvejevi biografi utvrđuju da hotel, koji i danas radi pod imenom „Rivijera“, čuva uspomenu na Hemingveja, navodeći da je pisac boravio u sobi 66 upravo dok je pisao „Mačku na kiši“ (Neele 2000: 102).

* Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu „Jezici i kulture u vremenu i prostoru“ (projekat br. 178002) koji se realizuje uz finansijsku podršku Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

U vreme kad su boravili u Rapalu Ernest i Hedli nisu imali previše novca, on je bio bez posla a ona je ostala u drugom stanju uprkos upozorenjima da priču sa trudnoćom iz zdravstvenih razloga; brak je zapao u krizu a fizička strast se polako hladila. Da li je duševno raspoloženje uticalo na ustrojstvo priče ili obratno, tek, Hemingvej u pismu Gertrudi Stajn more u Rapalu opisuje kao „bez snage i tmurno“ (weak and dull) (Baker 1981: 79), neobičnim izborom epiteta, dodajući da „izgleda da u vodi nema mnogo soli“ (Baker 1981: 79), iz čega se da zaključiti kako je predeo neinspirativan a atmosfera monotona, kao i to da pisac posredno govori o svom raspoloženju. Slike jednoličnog, kišom natopljenog predela, drveća, zgrada i stolova u baštama sa kojih se cedi voda navodio je mnoge tumače da se fokusiraju na simboliku vode kao plodnosti i ženske seksualnosti, no tužno prisustvo ratnog spomenika u parku šalje jasnu poruku o tome da je ratna pogibelj ako ne zaustavila, ono trajno usporila i izmenila sve prirodne tokove.

Spomenik koji figurira u Hemingvejevoj priči zaista je postojao. Izradio ga je Đačinto Pašuto u čast italijanskih vojnika palih u Prvom svetskom ratu. Spomenik je svečano otkriven u parku pored trga Četvrti novembar 30. jula 1922, dakle samo pola godine pre Hemingvejevog boravka u Rapalu. U priči u kojoj se samo uzgred nekoliko puta pominje ovaj će komemorativni objekat postati snažan i dramatičan simbol nedovršenih života i neispunjenih očekivanja: čežnje i želje o kojima govori Džordžova supruga uspostavljaju paralelizam sa osujećenim težnjama i izgubljenim životima vojnika kojima je spomenik posvećen. Teško da se pozicije mlade žene željne porodičnog mira i onih koji su izgubili život u ratu mogu porediti, ali spomenik je ipak univerzalni označitelj nedostajanja, gubitka, egzistencijalnog bezizlaza i generacijske osujećenosti: rat je nekom oduzeo zdravlje i nadu, nekom život, oni koji su preživeli ostali su emotivno disfunkcionalni, obeleženi traumom i tugom koje su iskusili.

„Mačka na kiši“, međutim, kontrastira uz pomoć spomenika kao simbola i odnose koje uspostavljamo prema životu i umetnosti. Za lepog vremena, umetnici sede u parku i slikaju prirodu oko sebe, a meštani obližnjih gradova dolaze na isto mesto ne zato da bi uživali u pogledu na more već da pohode spomenik i odaju počast palim žrtvama. Ironični, a jednostavnim pripovednim stilom dobro skriveni kontrast između onih koji neuverljivo i nemotivisano reprodukuju lepotu s jedne i negovanja sećanja na ratna stradanja s druge strane uokviruje priču o želji za promenom jedne mlade žene koju pisac predstavlja samo kao Amerikanku – kao „američku suprugu“ ili pak kao „američku devojk“, želeći na taj način da predstavi ženskost kao generičku figuru. Ona nema oko za istorijske događaje niti svest o njima, nju ne zanima večnost nego trenutak, i rekli bismo da je opsesivno zaokupljena samo sopstvenim potrebama da njenu pažnju u jednom trenutku ne privuče jedno prividno bespomoćno ali snalažljivo i okretno biće, mačka koja se pod stolom skriva od kiše. Od u trenutku rođene zamisli da usvoji nezaštićenu životinju žena konstruiše, u dugom monologu o svojim željama, sliku građanske porodične idile ušuškane u lepu odeću i srebrninu - dakle, sliku onoga što joj bolno nedostaje.

Amerikankina želja da se vrati u tradicionalne okvire življenja neostvarljiva je koliko i verovatnoća da će turisti na proputovanju u svojoj hotelskoj sobi pružiti dom jednoj uličnoj mački. A opet, čitava se priča odigrava u prostoru komemoracijskog sećanja, te ostaje pitanje da li je snažan ironični kontrapunkt ponuđen da bi se upitalo šta to žena želi posle rata dok čovek peva posle rata (da parafriziramo najpoznatiju pesmu srpskog pesnika Dušana Vasiljeva o posleratnom očajanju i pustoši u životu povratnika s bojišta). U dugoj senci spomenika, žena vidi pokislu životinju te reši da, ako ne može da spase sopstveni život, spase bar nju: spasavanje će biti neuspešno jer će mačka otići pre nego što ona stigne do nje, čime se jasno potcrtava ironična svest o tome da ne samo da nam izmiče ispunjenje najsitnijih želja, nego pojedinac nema mogućnost da upravlja ni najsitnijim i najbanalnijim okolnostima u svom okruženju. Svestan da nema prave promene u domenu našeg uticaja, ni promene istorije ni promene sopstvenog života, Džordž u toj priči samo tiho čita, krijući se knjigom kao odbrambenim bedemom i od slike nedavne ratne pošasti i od suprugine naglašene individualizacije borbe za sopstveni život. I ta je borba krenula u Parizu, kad je pisac postao deo tamošnje boemske dijasfore koja će ispisati svoju specifičnu posleratnu literaturu. Iako je Hemingvej američku umetničku dijasporu satirizovao pa i oštro kritikovao, ne bi je mogao uverljivo predstaviti da nije sopstvenu autobiografiju upotrebio kao figuru čitanja i tumačenja jedne epohe.

Kad je 1926. godine objavljen Hemingvejev romansirski prvenac *Sunce se ponovo rađa*, njegov prijatelj pisac Frensis Skot Ficdžerald rekao je da knjiga „roman i vodič“ u isti mah. Knjiga nesumnjivo jeste bedeker epohe koji otkriva delić života američke umetničke dijaspore u Parizu, ali u formi putovanja Evropom koje je istovremeno košmar i prosvetljenje. Iskustvo stranstvovanja pretvoreno je u kontempativan zapis koji na poseban način slika kafee Pariza i Pamplone, uvodeći Hemingveja u tradiciju putopisne književnosti i pretvarajući roman u gorki manifest američke izgubljene generacije. U velikoj meri, svakodnevna rutina pripadnika umetničke dijaspore u prvoj polovini romana svodi se na zajedničko ispijanje alkohola u kafeima „Dom“, „Selekt“, „Kloseri de Lila“, „Du Mago“, „Kafe Napoliten“ ili „Krijon“. Leva obala Sene za Hemingveja postaje paradigma jednako depresivnog koliko i euforičnog boemskog življenja koje je istovremeno posledica ratne traume i raspirivanje svih onih uzroka koji vode dubljoj moralnoj degradaciji i potpunom gašenju emocija. Drugi deo romana vodi ponovnom osvedočenju u moć tradicije i snagu moralnih normi uočenih u jednom od „heroja s kodeksom“, matadoru Pedru Romeru čije će prisustvo u romanu poslužiti kao duhovni i moralni lakmus za procenu Bret Ešli, Džejka Barnsa, Roberta Kona i ostalih likova. Roman *Sunce se ponovo rađa* pokazuje dvosekli odnos prema tradiciji: od nje se beži, ali njoj se i vraća, makar kao paradigmatiskom modelu za stvaranje neke nove osećajnosti.

Ako je Hemingvejeva mladalačka slika Pariza bila kritički intonirana, pozno doba pisca donosi sliku grada, mnogo posle Velikog rata, koja je u velikoj meri nostalgična. Kao rezultat bega od domovine i suočavanja sa tokovima moderne umetnosti bezmalo tri decenije nakon romana-prvenca (ali na osnovu beležaka nastalih u vreme kad je pisano i življeno *Sunce se ponovo rađa*) nastaje Hemingvejevo delo autobiografskih fikcija *Pokretni praznik*, u kom pisac od sećanja i sanjarenja konstruiše svoj privatni Pariz, ovaj put idealizovan i manje kritikovan, predstavljen i ambijentom kafea i ljudima u njima. Pokretni praznik Pariz sada je pandan „dobrog mesta“ (*the good place*), pastoralne zamene za raj koja je topos Hemingvejeve fiktionalne proze. Pribegavajući strogoj selekciji utisaka, balansirajući na „neutralnoj teritoriji imaginacije“, služeći se ambivalentnom prirodom činjeničnog i izmašanog, Hemingvej konstruiše sopstvenu biografiju kao proračunati produžetak stvaralačke poetike. Ovakva invencija koja se temelji na iskustvu inaugurisana je u stvaralački princip Ernesta Hemingveja koji poteklo izmišljenog traži u stvarnosti tako što ukazuje na derivativnu prirodu invencije. Za Hemingveja je pisanje proces koji zahteva građenje strukture, jer je bio uveren da je proza arhitektura a ne unutrašnja dekoracija. U Hemingvejevom tumačenju, invencija je i ono što oduvek postoji, i ono što se svaki put iznova otkriva kao nešto neviđeno i novo: dakle, invenciju možemo definisati kao ponavljanje iskustva u dimenziji fiktionalnog. Upotreba transparentne autorske persone i prepoznatljivih pseudonima (kao u nevelikom korpusu posthumno valorizovanih „španskih priča“, ali i kratkim pričama o Niku Adamsu koje su nastajale u prvom periodu njegovog stvaralaštva), dramatizovanje i variranje autentičnih situacija i događaja (kao što je ranjavanje u Prvom svetskom ratu, predstavljeno i kao fizička povreda i kao metafora ratne traume) kaogod i autopoetički zapisi poput *Pokretnog praznika* svedoče da američkom piscu autobiografija služi kao temelj iz kog nastaje umetnička proza, ali je istovremeno i „figura čitanja“ (De Man 1979: 919) i prostor obezličavanja (de-facement). Pol De Man je u članku „Autobiografija kao raz-obličavanje“ napisao da autobiografija nije ni žanr ni modus već figura čitanja ili razumevanja koja se pojavljuje u svim tekstovima do određenog stepena.

Svesno se igrajući biografskim, autobiografskim i izmišljenim, autentičnom stvarnošću fiktivnih lica i fiktivnom stvarnošću autentičnih ličnosti, Miloš Latinović se u romanu *Na pogrešnoj strani reke* koristi višestrukom transplantacijom autentičnog u fiktivno: on zaseca u živote Ernesta Hemingveja i Dušana Vasiljeva, mladih pisaca koji su vršnjaci, zatečeni u istom ratu ali na suprotnim stranama u bici na reci Pijavi, interpolira ih u životno okruženje jednog neshvaćenog savremenog srpskog pisca koji se, predoziran istorijom ne samo životno već i u umetničkom smislu, muči da prevaziđe kreativnu blokadu i da rukopis drame o Prvom svetskom ratu preda u roku. Kontroverzni narator Ćirilović, konstruisan kao ironična autoprojekcija kakvu bi sačinio i Hemingvej (autor Latinović se poigrava sopstvenim imenom, gradeći antonim koji otvara čitavo asocijativno polje) spas od sveta koji ga ne prihvata i ne razume nalazi u spravljanju i ispijanju koktela, odajući na taj način počast Hemingveju na bizaran i neočekivan

način. Za Miloša Latinovića rat nije samo tema, a ni ideologija nije samo prostor sporenja jer njega pre svega zanima literarizacija iskustva: tematski i idejni interesi autora kao da su samo ishodište i okidač formalnog eksperimenta u kom se suočavaju sudbine trojice stvaralaca. Lirski intoniran, sinkopiran i segmentiran iskaz, višestruka fokalizacija, promenljiva tačka gledanja, ispremetan vremenski plan pripovedanja i amblemska karakterizacija ujedinjuju se u kreiranju proze koja je bliska i kratkoj priči i poetskoj prozi već i stoga što je roman segmentiran na vrlo kratka poglavlja u kojima se smenjuju vremenski i prostorni planovi kao u filmskoj naraciji. Miloš Latinović udružuje elemente pripovednog, dramskog i lirskog, predstavljajući rat kao specifičnu graničnu situaciju sa kojom se suočava običan čovek, situaciju koja je test njegove fizičke izdržljivosti i etičke ispravnosti. Citirajući u romanu Hemingvejeve priče i biografske zapise, kao i poeziju Dušana Vasiljeva, autor pokušava da dvojicu mladića koji su u rat krenuli sa velikim idealima a vratili se iz njega sa velikim razočaranjima suoči sa depresijom savremenog trenutka u kome se kolektivismu patnje i stradanja više ne prepoznaje kao ideal.

Kao nastavljajući Hemingvejevog stila, američki pripovedač Rejmond Karver koristi princip „malo autobiografije i mnogo mašte” kako bi ukazao na to da se autentična inspiracija crpe samo iz autentičnog iskustva, iako književno delo nikada ne treba doslovno da ponavlja iskustvo. Karverovi junaci pripadaju nižem srednjem sloju radnika koji se bore sa egzistencijalnim problemima, mahom su dezorijentisani, zbunjeni, razočarani a životi su im opustošeni destruktivnim ekonomskim i političkim uticajima društvene stvarnosti koja ih okružuje. Oni se više trude da razumeju šta ih je snašlo (bilo da je u pitanju emotivni brodolom, preljuba, razvod, alkoholizam, bankrot ili bolest) nego da ostvare neki zacrtani cilj ili ambiciju, reaguju kao i njihov tvorac koji je jednom izjavio da bi se, ako bi morao da bira tetovažu koja bi predstavila ljubav, odlučio za anatomske veran prikaz srca. Taj izbor realne predstave umesto stilizovane slike sasvim je u skladu sa Karverovom minimalističkom poetikom: ne samo da podseća na ogoljenu, denotativnu snagu jezika, na moć referentnosti koju jezik poseduje, već i tematizovanje ljubavi svodi na objektivnu anatomske sliku, čime nas podseća da je stilizovana slika srca zapravo samo to – stilizacija koja ne odgovara realitetu.

„I po cenu rizika da deluje kao glupak, pisac mora ponekad da samo stoji i zuri, u potpunom i jednostavnom čuđenju”, napisao je Rejmond Karver, a njegovi junaci često reguju upravo tako. Nema i zbunjena reakcija na svet oko sebe ove junake povezuje sa književnošću apsurdna kao što su drame Semjuela Beketa ili Edvarda Olbija, ili pak na prozu Franca Kafke. Nije Rejmond Karver prvi otkrio da ćutati znači gledati, čuditi se, misliti o svetu. Pre njega su Hemingvejevi junaci bili maloreki ali i sugestivni, zaštiteni pred tajnama i opasnostima takozvanog običnog života, slično kao likovi Stivena Krejna, a Hemingvej se svedenom izrazu učio na primeru ruske proze, Čehova i Turgenjeva. Opređenje jednog pisca za „sažetost i intenzitet” često može da bude efektna autorska poza, no češće ga inicira egzistencijalna napetost proistekla iz pokušaja da se ne bude zatočenik sopstvene autobiografije ili pozajmljenih uzora. Prepoznavanje tišine važno je iz više razloga: povratak u intimni prostor, poniranje u sebe nemoguće je dok se govori. S druge strane, tišina pripada nesigurnima, uplašanima, neartikulisanima, pa ćutanje može biti znak emotivne i duhovne paralize, a nekad zloslutna najava nasilja, o čemu svedoči upravo Karverova priča „Jedan ozbiljan razgovor”. Glavni junak, iz čije perspektive selektivno svezajući pripovedač bira da prati događaje, kad god se zatekne u kući svoje bivše žene napravi eksces: nešto razbije, pokida telefonske žice, polupa tanjire ili pak razbaca tek pripremljenu hranu. Sve to čini u nejasnoj želji da dokaže nešto što ni njemu samom nije sasvim jasno: naravno, njegovo nasilje izaziva bes i revolt, i nijednog trenutka nije shvaćeno kao poziv na razgovor, a on upravo to očajnički želi – da porazgovara sa bivšom suprugom. Ovakvi paradoksi u Karverovoj prozi proishode iz autističnosti njegovih likova, kojima svaki izlazak izvan sopstvene ljuštore predstavlja ogroman napor, a napor kog se najviše plaše i izazov pred kojim su nemoćni jeste verbalna artikulacija. Nemogućnost komunikacije proganja i partnere u pričama „Perje”, „Katedrala” ili „Tolika voda nadomak kuće”, i u svakoj od njih svedoci smo nemoći junaka da drugima posreduju bilo koju od svojih osnovnih potreba i problema. Upaljen televizor, žamor ulice, buka automobilskih motora i repertoar drugih nasumičnih pozadinskih zvukova služe neretko da zamaskiraju zbunjujuću tišinu i junaku daju iluziju da nije usamljen, da nije u nesaglasju sa svetom. Junakinja priče „Tolika voda nadomak kuće” oseća odbojnost prema mužu koji

je dok je bio u ribolovu sa prijateljima našao u vodi leš silovane devojke, i nije otkriće prijavio policiji sve dok nisu završili pecaroški izlet. Klerin glas je hipnotički miran, ona se trudi da bude objektivna ali fizička odbojnost i moralno gađenje toliko su jaki da se ta mirnoća zapravo pretvara u katatoniju i potpunu mentalnu blokadu. Junak priče „Katedrala”, koja je zapravo parabola o umetničkom stvaranju, posmatranju stvarnosti oko sebe uči se od slepog čoveka, te je ovo jedna od retkih Karverovih priča u kojima se epifanija povezuje sa saznanjem i razvojem a ne samo sa trenutnim uvidom u suštinu stvari.

Princip invencije na osnovu iskustva, koji dejstvuje slično Hemingvejevom i borba sa malo autobiografije i mnogo mašte da se prepoznati u mnogim delima savremene srpske proze koja prividno nisu na tragu američke realističke proze: u prozi Davida Albaharija, gde se iskustvo nasilja, smrti, rata i migracije, ali i urbanog miljea, tematizuje kao okvir čitanja ličnih i emotivnih konflikata, u pričama i romanima Slobodana Tišme, gde se eksperimentiše autobiografijom stvaraoca kao iskustvom iz kog se uz pomoć invencije kreira fiktivni lik marginalca i svojevoljnog izopštenika, u najnovijem romanu Dragana Velikića gde porodična istorija postaje osnov potrage za istinitim u fikcionalnom, ali i fikciji u istinitom. Bez obzira na generacijske srodnosti i razlike, pisci se priklanjaju ispovedanju kao figuri, pokušavajući da prevaziđu karverovski problem artikulacije.

David Albahari se, iako okrenut intimističkim temama spoznaje nestabilnog i fluidnog postmodernog subjektiviteta, nije libio da propituje i mučne teme rata i patnje pojedinca u vrtlogu istorije. U svetu Albaharijeve proze nalazimo kliničke opise strasti s jedne, i strasno prepuštanje uništenju s druge strane, narativni fokus se zadržava na trenucima tišine i beznada, likovi govore kao u snu, lapidarno i smireno. Međutim, taj privid suvišnosti i uzaludnosti prati savršenstvo forme, usmerene na detalj, epifaniju, obrt i iznenađenje – savršenstvo koje nije ništa drugo do nepretenciozno i dosledno ispunjavanje proznih žanrovskih normi. Nakon preseljenja u Kanadu godine 1993, Albaharijevi umetnički prioriteti se menjaju i čini se da će se u njegovu poetiku više nego ranije uključiti transparentni modeli prerade iskustva. „Demarkaciona” linija koja Albaharijevo stvaralaštvo deli na „srpsku” i „kanadsku” fazu označena je romanom *Snežni čovek*, kada deo autorovog tematskog korpusa postaju i motivi istorije dvadesetog veka, izbeglištva, holokausta, rekonstrukcije individualnog sećanja, kaogod i konflikt privatnog osećanja sveta i istorijske realnosti.

Ipak, čak i u tumačenju nacionalnih stradanja i individualnih trauma u okviru njih Albahari ostaje postmodernistički pisac svestan metafikcionalne narativizacije istorije, njenog pretvaranja u priču podložnu zakonima verovatnosti više nego imperativu istinitosti. Čak i kad prati autentična svedočenja fiktivnih lica, pisac neće propustiti da istoriju predstavi kao moćnu narativnu tehniku koja ne preza od trivijalizacije detalja. U romanu *Mamac* pripovedač pokušava nemoguće: da majčinu životnu istoriju snimljenu na magnetofonskoj traci posreduje strancu, kanadskom piscu Donaldu koji o istoriji bivše Jugoslavije ništa ne zna, ali ga to ne sprečava da je zdušno objašnjava zakonima logike i verovatnoće, upravo kao da tumači književni tekst u kome je invencija modifikovala iskustvo. Tako će se Donald zapitati da li su Hitlerovi vojnici u Zagrebu bili zaista dočekani sa cvećem i čokoladom, a ta će, prividno bizarna, digresija podsetiti da zaokupljenost činjenicama jeste najbolji način da se promaše smisao i značenje. Detalji doživljenog kod Albaharija su tako često u svetlu apsurdnog, neverodostojnog, iskošenog pogleda na realnost zapravo pretvoreni u košmarno snoviđenje. Piščeva mati će menjati nacionalni identitet sa svešću da u ratu dokument znači pripadnost, spas od smrti u masovnoj grobnici jednako koliko i sigurnu smrt, a smrt njene dece u saobraćajnoj nesreći u ratno vreme biće primer čudovišne ironije na koju život polaže pravo, pokazujući da njegovi zapleti nadmašuju književne. Atmosfera u romanu *Životinjsko carstvo* (2014) građena je tako da se oseti egzistencijalna strepnja i iskonski strah od bola koji rađa kukavičluk: priča se o vršnjačkom nasilju koje među vojnicima jedne čete sprovodi dijabolični sociopata Dimitrije Donkić, imanentni sadista i pritajeni homoseksualac, beščutan i grub, pronicljiv, sveznajuć. Donkićevo udruženje „Životinjsko carstvo” daleko je od idiličnog imena nekolikim generacijama odraslim u staroj Jugoslaviji poznate čokoladice: to je muški čopor u kome teče borba ne za dominaciju, nego za potvrdu Donkićevog svesta. Albahari piše pod uticajima Bernharda i Pintera, i tema mu nije toliko apsurdnost zla i nasilja, koliko krotki udeo mučenika i svedoka u njima. Albaharijeva poruka jeste da nema etičke neutralnosti: ne boriš li se protiv zla, ti si mu saveznik. U romanu

Životinjsko carstvo sve predstavljene smrti su nasilne, uslovljene političkim, društvenim i istorijskim previranjima, u tim smrtima ima mučeništva, zlokobnog preplitanja nužnosti i slučajnosti, ali pripovedač nastoji da preispita njihove uzroke, da otkrije kakav-takav utešiteljski mehanizam racionalnog. Sistem je predstavljen kao pokretač najgoreg u ljudima, a pravda će, u vidu osvete, biti zadovoljena tek mnogo godina docnije, u dalekoj Kanadi.

Kanada se u Albaharijevoj prozi pojavljuje kao uznemirujuća utopija u kojoj je sve podložno redu i pravilima, usporeno i jednostavno kao u snu, te samim tim zastrašujuće i neprirodno: okruženje artikuliše užas pred smrću i nestajanjem, dominantno raspoloženje ove proze. Drugačiji tematski fokus na stvarnost i identitet nalazimo u Albaharijevom romanu *Ludvig* (2008) koji je smešten u Beograd. Monolog pisca S.-a, unesrećenog autora kom je oteto nenapisano delo, prvenstveno je hiperrealistički portret čoveka ophrvanog samosažaljenjem i osvetoljubivošću, a njegov antagonist Ludvig je beskrajno sujetan i proračunat umetnik koji je oteo prijatelju i vernom pratiocu ideju za roman, stekao i prokockao internacionalnu književnu slavu. Ko je ovde plagijator a ko je oštećeni umetnik ostaje neprozirno usled nestabilnosti pripovednog subjekta, a iako tumačenja prizivaju paralele sa književnim životom u Srbiji kaogod i neke slučajeve plagijata, nema adekvatne i verodostojne vanknjiževne identifikacije protagonista: biografija literate koji se prisno druži sa Aleksandrom Tišmom, Borislavom Pekićem i Slobodanom Selenićem zapravo je varljiva montaža više autentičnih književnih sudbina. Albaharijev izlet u autofikciju tako se završava novom vrstom mistifikacije: kreiranjem fiktivne realnosti koja se naslanja na autentično, ali ostaje nesvodiva na ijedan autentični podatak.

Ludvig nije prvo delo u kom Aleksandar Tišma funkcioniše kao autofikcionalni supstrat realnosti, pomenut makar samo uzgredno. Oduvek se o ovom vrsnom i kontroverznom piscu govorilo kao o stvaraocu – pripovedaču, pesniku, prevodiocu, uredniku, esejisti, putopiscu, autoru dnevničkih zapisa – retko ili gotovo nikako kao o književnom junaku, premda je našao svoje mesto u prozi srednje generacije pisaca poetički raznorodnih kao što su Dragan Velikić i Laslo Blašković. No možda je upravo u fikcijskim potencijalima njegove ličnosti odgovor na tajnu dara posmatranja i beleženja u kom veliki pisac nije oskudevao. Tišma u proznom tekstu koji autofikcijski rekonstruiše njegovu ličnost nije ime lica, nego ime sna o slavi za kojom opsesivno tragaju mnogi pisci.

Opsednut ratom, smrću i mutnim erotskim strastima koliko i složenim odnosom iskustva i umetničke mašte, Aleksandar Tišma deluje kao mogući srodnik Ernesta Hemingveja, premda su njegove izjave da svoja osećanja čuva za pisanje kritičari radije pripisivali hladnoći karaktera nego poetičkom izboru. Međutim, ova izjava ne odaje potrebu za dokazivanjem autentičnosti, nego i suprotno tome, svest da se emocije u književnom delu najlakše falsifikuju kada se opisuju umesto da se evociraju. Tišma se revnosno posvetio literarnom evociranju, i tu je njegova poetika najsličnija Hemingvejevoj – ukoliko se izuzme, dakako, tematika rata kao egzistencijalnog i moralnog iskušenja.

Tišma je bio svestan koliko nemoći jezika da opiše zlo, toliko i ljudske ambivalentnosti prema zlu. On je prvi slikao dželate i žrtve koji dele emociju i destrukciju, koji su na sablasno sličan način rastrzani protivrečnim željama. Njegov je stil težak i hladan, grub i tačan, kao ruka silnika koji zna gde se udara da najviše zaboli; stil se ne menja čak ni kad piše nefikcionalnu prozu, odnosno putopis. Prividno daleko od rata i zla, prividno oslobođen ograničenja koje nameće nestalnost jezika, putopis je izazovno žanrovsko mesto ambivalentnosti: kako prepoznati sistem i trajnost mesta koja se samo nakratko posete, kako selektovati utiske, kako lutanje pretvoriti u pravilnost, kako biti presuditelj i arbitar mestima, situacijama, naravima i konceptima koje vidimo kratko, iz jedne perspektive?

Čovek koji se rodi u, kako sam Tišma kaže, pograničnom selu (kao on, u Horgošu) i od granice pamti pucnjeve iz pravca karaula i prepričavanja iz opštinskog zatvora u koji su dovođeni begunci na batinjanje, naprosto ne može da prihvati „zvonku prazninu” čekaonice „visoke kao crkva”, a smatra da bi trebalo napisati studiju o švajcarskim železničkim stanicama, „tim polugama brzog i sigurnog kretanja i tvrdavama profesionalne odgovornosti”. U Švajcarskoj Tišma oseća i vidi „škrtu smišljenost”, u Parizu ga škole misli o tome šta bi bilo da je u taj grad stigao na samom početku svog sazrevanja, u Poljskoj u samom dočeku koji mu je priređen vidi „tragove nacionalne skučenosti, ambiciozne preorganizovanosti”, ali ove primedbe, kakve bi obično izneo sitničav i nadmen posetilac, Tišma upotpunjuje pronic-

ljivošću i analitičnošću nekog ko iskreno, sa gotovo hladnom i pribranom samorazumljivošću, želi da upozna novo. Pred svakim iskustvom pozicioniran kao radoznali stranac, Aleksandar Tišma razlaže drugost sve dok u njoj ne prepozna samosvojnost, originalnost, neponovljivost, i samo takva iskustva čuva.

Aleksandar Tišma nalazi prividno epizodno ali simbolički važno paradigmatičko mesto u najnovijem romanu Dragana Velikića *Islednik* (2015), kao cinični junak koji pripovedaču daje opore instrukcije za život, istovremeno ga hladno omalovažavajući i snishodljivo savetujući, izgovarajući rečenice koje su banalne, lucidne i proročke u isti mah. „Prtljag, moj Velikiću. Nikako da se otarasite viška stvari” (Velikić, 2015: 142), izgovara stariji pisac sa željom da mlađeg kolegu uvredi i isprovocira, ali i s namerom da ga upozori na opasnost posedovanja viškova koji, kako tvrdi, mogu čoveka navesti da u jednom trenutku poželi rezervni život. Velikićev roman je u velikoj meri fikcionalni odraz iskustva, jer je pisan sa namerom da rasvetli prividno bezdogađajan život autentične osobe, pišćeve majke; međutim, roman je na poetičkom nivou isto tako i traganje za definicijom večitog literarnog stremljenja da se iz rezervi nečijeg tuđeg iskustva sagradi verodostojan i autentičan zaplet, stremljenja koje se često završava poniranjem u sopstveno iskustvo kao u najveću tajnu, čija tajanstvenost ne leži u neodgonetljivosti već u zaboravu kom predajemo sve one detalje koji će kasnije dramatično dobiti na važnosti. „Zašto izmišljate?” postavlja pitanje Tišma, izgovarajući rečenicu koju će docnije ponavljati glavna junakinja romana, Velikićeva majka u staračkom domu, pokušavajući da u maglama Alchajmerove bolesti otkrije sopstveni životopis. „Teret prećutanog jednom se mora istovariti”, kaže Tišma (Velikić 2015: 144), najavljujući tako početak Velikićevog poetičkog zaokreta. Anegdotsko-parabolični zapisi o piscu u romanu *Islednik* zapravo su okvir majčine biografije koju autor i njegova fiktivna persona otimaju i od zaborava i od samozaborava. Iako prividno obična i bezdogađajna, majčina biografija jeste niz zagonetki, praznina, netačnih ili pogrešno protumačenih podataka, neostvarenih želja i žaljenja za propuštenim, a Aleksandar Tišma je pravo iz doživljenog iskustva uveden u fikcionalnu rekonstrukciju majčine biografije, kako bi opomenuo na opasnost od naknadnog slepila za prošla iskustva. Da je Velikić napustio fikcionalizaciju u prilog otkrivanja dramatičkih potencijala autentičnog svedoči i sud književnika Miljenka Jergovića, koji smatra da je *Islednik* Velikićev „svojevrsni autopoeitički i književni prevrat”. „Odustao je od svake kriptičnosti, ogolio je i pojednostavio narativne strategije, razbio je sve šifre, oslobodio je svoje junake svih izmišljenih imena, a Pulu njezina mitskog i nadopisanog okvira”, dodaje Jergović (Jergović 2015).

Pisac koji je sebe u knjizi sabranih intervju a cinično nazvao „malim Tišmom”, Slobodan Tišma, sopstvenu biografiju i sopstvena načela uvek iznova pretvara u autoironijski performans, igrajući se ne samo imenima junaka nego i imenima gradova, kako će pokazati njegov roman *Bernardijeva soba*. Fasciniran nameštajem koji je dizajnirao zaboravljeni korčulanski arhitekta, Tišmin alter ego Pišta Petrović iz Đurvideka sanjari o odlasku na obalu okeana, a umesto morskog beskraj se osuđuje na klaustrofobičnu egzistenciju u olupini metalik plavog mercedes kupea, gde leži sklupčan kao fetus na zadnjem sedištu, mučen slutnjom da je bio očevidac smrti devojke koja je takvim automobilom s Jadranske magistrale sletela u more. Ovo je okvir za priповest smeštenu u fikcionalizovanu verziju Novog Sada, gde jedan pitomi izopštenik zbrinjava u svom stanu sedam čudnih prijatelja, istražuje sudbinu arhitekta Bernardija i njegove tragično stradale kćeri, traga za majkom koja ga je prepustila ocu. Sam pisac će demistifikovati siže svog romana, s namerom da ga učini što začudnijim i da ga tako udalji od iskustva u koje je uronjen. Pišta Petrović je junak liminalne egzistencije, biće u fazi rodne transgresije, mudrac u stanju neodraslosti, usamljenik željan da se uzglobi u sistem vrednosti: sopstvenim trudom infantilizovan i marginalizovan, on ispisuje antiherojsku sagu o izopštenosti kao racionalnom životnom izboru. Kao i u slučaju Albaharijevog *Ludviga*, *Bernardijeva soba* nije samo nežna i setna klaustrofobična priča o pokušaju usamljenika da artikulise svoje težnje i otkrije svoje mesto u svetu, već i satirična skica socijalne stratifikacije Đurvideka, grada u kom su čista umetnost i prljava politika u stalnom sukobu, kroz koji se formulišu osnovna pitanja ljudske egzistencije, pre svega odnos duhovnih vrednosti i materijalnih interesa. *Bernardijeva soba* nudi autentičnu sliku ljudske izolacije i umetničke samodovoljnosti koja je potpuno suprotna utilitarnoj egzistenciji posednika političke moći i kapitala. Upravo je ta socijalna stratifikacija deo iskustva koji se uspešno transponuje u prozu.

U prvoj proznoj Tišminoj knjizi *Urvidek* pripovedač koji je očigledni alter ego pisca skicira svoje moguće biografije, zapanjujuće slične ne samo stoga što su utemeljene u realnosti nego i zato što su sve to biografije umetnika i marginalaca. Istini za volju, prisustvo rata, inflacije i bombardovanja u Tišminim pričama navešće na pomisao da se radi o sećanjima i zapisima čoveka koji je preživeo mnoge na ovim prostorima dobro znane traume i gubitke. Osnovne niti u mreži *Urvideka* ipak nisu životne okolnosti nego muzika, grad, matrijarhat i sa nostalgijom i satirom predodčen književni svet. Mistifikacija imena ljudi i ulica ponegde funkcioniše u čaršijsko-anegdotskom maniru, a u nekim trenucima kao blagi atak na tradiciju, tim pre što svaka od proznih celina demontira neku od društvenih ili političkih iluza prethodnog vremena, poduprtih velikim rečima koje su gonile pripadnike izgubljene generacije posle prvog svetskog rata sve do Pariza, do tog hemingvejevskog „trajnog uzbuđenja svih čula”: u oba slučaja, i Tišminom i Hemingvejevom, boemija zamenjuje malograđansku dušegupku, dajući plućima da dišu.

U slikanju realiteta grada, romansijer, kritičar, dramski pisac i putopisac Laslo Vogel je unikatna figura, ne samo zato što svojim pisanjem i promišljanjem spaja dve kulture, mađarsku i srpsku. Opsevivna tema kulture u kontaktu nikako nije specifični topos ovog pisca; suština njegovog proznog i esejističkog dela krije se u povezivanju umetničkog i etičkog. On i iz dokumenta i iz fikcije, i iz stvarnosti i iz iluzije uspeva da isprede formu u kojoj se sreću umetnička obrada i etička kontemplacija, a koja bi se mogla porediti sa srednjovekovnim moralitetom ili pak Šekspirovim „problemskim dramama“, a u kojima se, bilo da govore o ratu, mirnodopskim političkim ili erotskim zamkama i ucenama, predstavlja delovanje ljudi u onim trenucima kada osećanje moralnosti zavisi isključivo od okolnosti. U Vogelovoj knjizi eseja *Priče iz donjih predela* prisutna je jedna od njegovih stalnih tema, parabola o jugoslovenskom identitetu, pretočena u gorko-tužni igrokaz o preprekama i zabunama na koje taj identitet nailazi. To pokazuje jednu gotovo šekspirovsku gorku epifaniju koja otkriva da će sve ljudske ljubavi i strasti nadživeti samo nerazumevanje. Jedna anegdota iz Moskve godine 1985. u Institutu za književnost, gde domaćini trijumfalno predstavljaju svoju bazu podataka o piscima bravurozno je iskorišćena da nam se pokaže kako je metafora kartoteke postala obeležje sudbine; Vogelovog imena, naime, nema ni među jugoslovenskim, ni među mađarskim piscima. Žalostivo ali dobroćudno, Vogel ukazuje na nemogućnost da se Mađar koji piše na maternjem jeziku nastanjen u Srbiji koja je deo Jugoslavije svrsta u organizovan sistem („naučni saradnici eventualnog instituta Evropske unije za književnost našli bi se, dakle, pred istim problemom“ Vogel 2011: 44). Pisac sebe poredi sa kentaurom: „Neka manjinski pisac bude ili konj, ili čovek! (...) Zemlje Evrope se ujedinjuju, a kentauri se i dalje dele. Kentauri su kopilad Evrope (...) Kentauri podsećaju Evropu na njenu lošu savest, zato i nema nigde mesta za njih, osim u grčkoj mitologiji.“ (Vogel 2011: 44). Jer, mehanicizam svrstavanja nacionalnih identiteta po fiokama jednako je apsurdan koliko i mehanicizam političkih svrstavanja dok se raspadala ta Jugoslavija nemoguća za svrstavanje.

Vogel je urbani pisac, on piše o građanstvu, o romantičnoj i ciničnoj prirodi čoveka koji živi u zajednici, neprestano na meti političkih, socijalnih i kulturnih promena. Možda je samo na sličan način Selenić pisao o Beogradu kao Vogel o Novom Sadu; obojica su pisali o cikličnim talasima zla i nasilja koji se nezaustavljivo vrte, o osionosti pobednika, o paleti ljudskih reakcija na političke i istorijske promene i strašnim ishodima ratne sreće.

Da li grad, koji svaka nacija koja u njemu živi zove drugim imenom, imenom na svom jeziku, može da bude obećana zemlja? Vogel restaurira prošlost Novog Sada i socijalističke Jugoslavije ne odvajajući komično od strašnog i satiričnog od smrtonosnog. Junak i narator Vogelovog romana *Neoplanta*, fijakerista Lazar Pavletić, poreklom iz Knina, čiji je otac došao u Novi Sad po završetku Velikog rata i našavši napušten fijaker počeo da ga vozi samo je jedan primer čoveka koji prihvata multikulturalnost i pokušava da je živi dosledno, da je premosti u jeziku. Lazarova majka je alegorijska figura multietničnosti koja se ne iskazuje, nego se stalno mora maskirati: ovoj konobarici iz Dornštetera, novosadske poslastičarnice čije se promene identiteta prate kroz decenije političkih promena, do kraja ostaje nejasno da li je Katarina ili Katalin, od oca Jana ili od oca Janoša, da li je Slovakinja ili Mađarica, ali će panično svoj nacionalni identitet prilagođavati vojskama koje dolaze i prolaze. Prateći istorijske događaje, i smenu raznih vlasti i raznih država, otkrivamo da, kao i Šekspirovim problemskim dramama, sačuvati

goli život često može biti najveće poniženje: da bi se život sačuvao, mora se moralno, etički, pa i etnički posrnuti. Kafedžija čija žena šije srpske zastave dok on poji pivom mađarsku vojsku sjajan je primer za to, ne i jedini.

Topografija Novog Sada predstavljena je u svojoj multikulturnoj punoći, različita istorijska razdoblja sa svojom ikonografijom i simbolikom defiluju pred nama, dva naratora se sreću i nadmeću, oba su dodoši, oba govore više jezika i pratili su smenu, svaki na svoj način i u svom vremenu, cara Franje i kralja Petra, Hortija i Tita, jednima je vojska oslobodilačka, drugima porobljivačka, a jedini spas je, ispostaviće se, jezik: govoriti određenim jezikom, poznavati nacionalnu ikonografiju spasava živote. Fusnote se koriste u svrhu očudenja, ali su istovremeno tu da nas ljupko opomenu da je multikulturalnost žilavija nego što mislimo, bar na prostorima baklava i likera, zaher torti i čevapčića, jer ljude će upravo ta mala znamenja fascinirati, kao peštansku gospođicu, koja se useljava u kuću porodice Marić i u slast jede čevapčiće, a kad tu kuću napusti odneće porcelanski servis a ostaviti knjige na mađarskom.

O beskonačnosti promena i neuništivosti ideoloških konstrukata u našoj realnosti govori više pisaca služeći se postupcima preuzetim iz fantastične književnosti, a jedna od zajedničkih tema im je gerontokratija. U priči Milete Prodanovića „Novi ljudi u staroj kući” (iz zbirke *Angec*, 2008) starost je predstavljena kao sinonim za perpetuiranu moć i za besmrtnost: demonsko seme vrste „homo makijavelikus” uspeva pod rukom neuništive stare gospođe, i iz njega niče jedan potpuno novi soj ljudi. Stogodišnja gospođa Mileva koja je, kako bi prekrojila svoju biografiju, sebi nadenula ime Emilija (koje zvuči otmenije nego njeno kršteno ime), postaje Velika Majka „mladih lavova”. Prodanović regrutovanje političkih naslednika i ideoloških istomišljenika, proces vidljiv u manje-više svim socijalnim okruženjima, predstavlja kao proces primitivnog kloniranja. Emilija uzgaja soj novih bankara, političara i novinara koji će pokoriti svet, a apokaliptična alegorija o stvaranju novog sveta iz besplodnog ali besmrtnog carstva ideološke rigidnosti je zlokobnija tim pre što je tehnologija stvaranja vrlo jednostavna: novi makijavelistički demon ljudskog lika nastaje iz kivanog paradajza. Odiseju tranzicijskog zla u Milevinom špajzu opisuje njena unuka, koja je emigrirala iz Srbije, a čiji položaj posmatrača koji nije ravnodušan ali ipak ostaje na distanci ukazuje na nemoć da se okoštale strukture promene. Emilija je nemilosrdni, proračunati anarhopatrijarhalni individualac koji redizajnira identitet u skladu sa običajima novog vremena: u samoj završnici priče, kad predsedava srpskim parlamentom kao najstariji poslanik, ona simbolizuje zastrašujući potencijal regeneracije retrogradnih snaga i njihovo umeće infiltracije u nove društvene tokove. Prodanović formu kratke priče koristi kao ambalažu groteskne i amoralne parabole. Nadrealno postaje košmar najviše stoga što u materijalističkom svetu ne ostaje mesta herojstvu i požrtvovanju i svaki se junački čin neminovno svodi na sitan prestup i trenutni profit. Kao da Prodanovićem antijunacima iz doba tranzicijskog ponestaje daha da se upitaju šta su – jesu li ljudi ili demonsko seme homo makijavelikusa posejano kosmičkom greškom.

Mirjana Đurđević u romanu *Leš u fundusu* (2012) parodira kriminalistički žanr kako bi ukazala na perpetuiranje razornih obrazaca moći i uticaja u srpskom društvu, satirično predstavljajući moć u liku upravnice beogradskog pozorišta koja odbija da se penzionise i koja pomno kontroliše sve oko sebe u nezajažljivoj želji da očuva potpunu vlast. Iako će stalna Đurđevićina junakinja, policijska inspektorka Harijeta koja postaje posle penzionisanja suvlasnica privatne detektivske agencije, u pomenutom romanu da se pozabavi prividno neuzbudljivim slučajem pozorišta s lošom upravom i hrpom problema, *Leš u fundusu* će pomalo biti i anatomija političkih promena u Srbiji, i anatomija mentalitetskih defekata: jer, nakon parlamentarnih izbora iz decembra 2003. (kad se odigrava radnja romana) policija je prestrukturisana naglim penzionisanjima i iznenadnim unapređenjima, opterećena apsurdnim zadacima kao što je nalog novog policijskog čelnika da drži pod opsadom pozorište „Mala komedija”. Harijetina detektivska agencija i zvanične snage reda zajedničkim naporima obezbeđuju probe trilera „Leticijin gambit”, a glavni im je zadatak da čuvaju pastorku upravnika policije, mladu glumicu Jelenu koja se odvikava od kokaina, zbog koje se komad i postavlja. U pozorištu kojim već godinama tiho i čvrsto vlada neoboriva upravnica Knedla isto tako vlada rasulo i nemar: u mraku ispod scene živi beskućnik Bogoljub kog svi kriju od upravnice, pozorišna krojačica krišom šije i prilično skupo iznajmljuje kostime Deda Mraza, posao umesto pijanog inženjera tona obavlja njegov maloletni sin, a pravdoljubiva rediteljka komada

jedva uspeva da u uslovima opsade predstavu sklopi u smislenu celinu. Nema šta ni da se igra jer „Elektra je trudna, četvrti mesec, i mora da održava trudnoću, Sirano ima zakazan *face lifting*, ujka Vanja je otišao na tri meseca kod sina na Novi Zeland, a Kazanova snima sapunicu na BK.” (Đurđević 2012: 79). U prividno lakoj formi pseudodetektivskog romana Mirjana Đurđević zapravo prepisuje društvene anomalije, uvećavajući njihove efekte, bilo da je u pitanju zloupotreba i korupcija ili obična ljudska lakomost.

U nekoliko svojih romana Svetislav Basara razobličava proročanstva i pokušava da ih hiperbolizuje, ali roman *Dnevnik Marte Koen* želi da šokira vrhunskim mehanizmom zavere koji se sastoji u povezivanju nespojivog, počev od podnaslova: „okultna pozadina komunističkog pokreta u Jugoslaviji 1928-1988”. Basara će sva zla komunizma kao socijalnog programa i društvenog poretka pripisati jednoj fatalnoj ženi. Marta Koen, lepotica jevrejsko-mađarskog porekla iz Subotice, je predratna komunistkinja, Frojdova pacijentkinja koja po uzoru na katoličku viziju čistilišta osmišljava logor za prevaspitavanje buržuja kojima je doskora i sama pripadala, nesuđena atentatorka na druga Tita, kafe kuvarica u Maršalatu, „sveta Tereza ateizma” s ambicijom da realizuje projekat Velike jugoslovenske komune gde se ratna siročad vaspitavaju u duhu komunističke ideologije a nedisciplina i individualizam iskorenjuju streljanjem. Njeni životopisi se množe – ona nije samo fatalna lepotica sa hroničnom opstipacijom, mračni partijski aparatčik, špijunka i ideolog, ona je i veštica. Nacističke arhive, kazuje pripovedač koji istražuje Martin život, sadrže i spise Odreda za antiokultna dejstva u kojima je opisana potraga Vermah-ta za Martom, vešticom od čijih okultnih diverzija otpadaju gusenice sa tenkova, benzin se zgrušava a oficiri izvršavaju samoubistva; Marta će ranjenike letećim ćilimima prebaciti preko Neretve, a taj neobjašnjivi uspeh šačice gerilaca pripisan je kasnije ingenioznosti Vrhovnog komandanta. Nastradala je u požaru 1988. koji je podmetnuo monah Nikodim i kao nosilac Partizanske spomenice sahranjena uz najviše počasti, u prisustvu sumnjivo mrtvih posleratnih srpskih političara. Kao što vidimo, Basara hiperbolizuje mehanizme zavere i diktature s namerom da pokaže kako želja za vlašću pokušava da nadiđe i sve društvene i sve biološke zakone.

Iz predstavljenih prozih dela anglofone i srpske književnosti vidimo da se transponovanje iskustva ostvaruje na različite načine već i stoga što je poimanje iskustva i poimanje autobiografskog iznenađujuće različito. Autofikcija ne izranja samo iz ličnog i privatnog, već i iz političkog. Basarino, Prodanovićevo i Đurđevićino poigravanje fenomenom demonske ženske moći bitno menja viđenje žene u književnoj prozi: ona postaje oličenje neutoljive ambicije koja menja tok istorije. Prodanovićeva zbirka priča *Agnec*, umesto vešto varirane teme revolucije, upotrebljava tranziciju kao konstrukt o stanju duha i morala jedne nacije. Tranzicioni junaci su bahati i samozadovoljni koliko i ideološki pobednici ranijih političkih prevrata, a i sam tranzicioni proces neka je vrsta divlje revolucije na polju duha i tela, u sferi morala i kulture, što se dobro vidi i kod Mirjane Đurđević i kod Lasla Vegela. Iskustvo se može transponovati i kao lična istorija, i kao istorija grada ili nacije, a ono, kao u slučaju Hemingveja i Karvera, uvek može biti bezvremena egzistencijalna datost koja formatira odrastanje.

LITERATURA

- Baker, Carlos, ed. (1981). *Ernest Hemingway: Selected Letters, 1917-1961*. New York: Scribner's, 1981.
- Basara, Svetislav (2008). *Dnevnik Marte Koen*. Beograd: Dereta.
- Bennett, Warren (1988). The Poor Kitty, and the Padrone and the Tortoise-shell Cat in 'Cat in the Rain'. *Hemingway Review*, VIII (1), 26-37.
- De Man, Paul (1979). Autobiography as De-facement. *MLN*, 94 (5), 919-930.
- Đurđević, Mirjana (2012). *Leš u fundusu*. Beograd: Laguna.
- Jergović, Miljenko (2015). Dragan Velikić Puljanin. <http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/dragan-velikic-puljanin/>, pristupljeno 8. I 2016.
- Kimmel, M. and Amy Aronson (eds.). (2004). *Men and Masculinities: A Social, Cultural, and Historical Encyclopedia*. Santa Barbara: ABC-CLIO Inc.
- Latinović, Miloš (2015). *Na pogrešnoj strani reke*. Beograd: Vulkan izdavaštvo.

- Neel, Hildy Coleman (2000). The War Monument in 'Cat in the Rain': Then and Now. *Hemingway Review*, XIX (2): 102.
- Prodanović, Mileta (2008). *Agneć*. Beograd: Stubovi kulture
- Tišma, Aleksandar (2015). *Drugde*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Vegel, Laslo (2012). *Priče iz donjih predela*. Novi Sad: Cenzura.
- Vegel, Laslo (2014). *Neoplanta*. Novi Sad: Akademska knjiga.

LITERATURE REFLECTING EXPERIENCE IN CONTEMPORARY SERBIAN AND BRITISH FICTION

Summary

The paper sets out to explore novels and stories by contemporary American and Serbian writers with the intention to determine the degree of the authors' and characters' dependence upon regulations imposed by narrative strategies and the literary text's authenticity respectively. Hemingway's short stories provoked many comments about its generic form, since they represent the strange phenomena of war and death of love, as well as the failure of traditional values, which the writer was particularly keen on evoking. Dragan Velikić, David Albahari and Mileta Prodanović manipulate facts and fiction, exploring the neutral territory between the two and carefully designing elaborate social and political background to the characters' identity crises. Slobodan Tišma and Laslo Vogel try to come to terms with their historical, cultural and intimate heritage, soliciting support and sympathy from the figures of prominent artists who set the example of successful reconciliation of love, ambition and faith, whereas Mirjana Đurđević reinvents both crime fiction and satire in order to escape preestablished designs imposed by the male-oriented literary canon.

Key-words: experience, autofiction, fiction, narrative.

Vladislava Gordić Petković
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
vladislava.gordic.petkovic@ff.uns.ac.rs

SEĆANJE U *DIJALOGU SRBINA I NEMCA NA DUNAVU*

U okviru proučavanja pamćenja (nem. „Gedächtnisforschung“, engl. „memory research“) Jan Asman (Assmann) razlikuje individualno i kolektivno pamćenje. Kolektivno pamćenje se prema funkciji, trajanju, medijima i sl. može dalje podeliti na komunikativno i kulturno. Proučavanje kolektivnog pamćenja je postalo jedno od ključnih tema savremenog društva – šta ko kako pamti znatno utiče na sadašnjost i budućnost zajedničkog života pripadnika različitih kultura. Međutim, pamćenje nije pouzdana kategorija u smislu istinitosti i verodostojnosti, jer ono podleže različitim mehanizmima kao što je potiskivanje, selekcija i sl, što naročito dolazi do izražaja kada je reč o istorijskim događajima u kojima strada veliki broj ljudi, a preživeli se bore sa različitim negativnim osećanjima kao što su bol i tuga zbog sopstvenog gubitka, i krivica i odgovornost zbog tuđeg gubitka. U ovom radu će biti identifikovane i analizirane vrste pamćenja u delu *Dijalog Srbina i Nemca na Dunavu* (2013), u kojem podunavski Švaba rodom iz Futoga, Štefan Bart (Stephan Barth) i Srbin iz Beograda Nenad Novak Stefanović razgovaraju o zajedničkoj prošlosti Nemaca i Srba. U tom razgovoru se prepliću njihove lične sudbine i sećanja (individualno pamćenje), sa pričama o istaknutim Nemcima koji su imali značajan uticaj na suživot ova dva naroda (kolektivno pamćenje). Cilj je da se utvrdi funkcija pamćenja u *Dijalogu*, kao i da se analizom i predstavljanjem ovog dela doprinese daljem razvoju kulture pamćenja u Srbiji.

Ključne reči: kolektivno pamćenje, kulturno pamćenje, komunikativno pamćenje, individualno pamćenje, podunavske Švabe.

1. PAMĆENJE I SEĆANJE

„Pamćenje“ i „sećanje“ nisu sinonimi, iako se često tako koriste. Suštinska razlika je u tome što se „sećanje“ odnosi na proces (nem. „Erinnern“) ili rezultat tog procesa (nem. „Erinnerung“), dok pamćenje (nem. „Gedächtnis“) predstavlja određenu sposobnost ili promenljivu strukturu (Erl 2005: 7). Otuda se govori o sposobnosti pamćenja, o dugoročnom i kratkoročnom pamćenju, ali o procesu (pri)sećanja ili o sećanjima kao proizvodu, rezultatu sposobnosti pamćenja i procesa sećanja.

Koliko god da su sećanja nepouzdana i prolazna, a sposobnost pamćenja diskutabilna, može se reći da sećanja čine čoveka. Ona oblikuju naš identitet, izvor su našeg iskustva i temelj međuljudskih odnosa. Međutim, samo jedan deo naših sećanja je zaista prisutan u našoj svesti, verbalizovan, dok drugi deo spava u nama dok ga nešto ne probudi, a treći, najveći deo naših sećanja ostaje nepristupačan, nesvestan, zaključen pod budnim okom potiskivanja ili traume, jer je previše bolan ili sramotan. Kad je reč o našim svesnim sećanjima, ona su (1) vezana za perspektivu pojedinca, deo su njegove životne priče i ne mogu se zameniti niti preneti; (2) ona ne postoje izolovano, već su uvek umrežena sa drugim sećanjima, što doprinosi njihovoj koherentnosti, verodostojnosti, ali i funkciji povezivanja i formiranja osećanja zajedništva; (3) fragmentarna su, odnosno ograničena i neoblikovana, predstavljaju tek momente odvojene od onoga što je bilo pre ili posle, tako da tek u priči dobijaju jasnu formu i strukturu koja se u isto vreme stabilizuje i dopunjava; (4) prolazna su i labilna, menjaju se tokom vremena, blede ili se gube tokom života. Budući da lična sećanja postoje samo u komunikaciji, u razmeni sa drugim ljudima, ona traju samo određeni vremenski period koji se uglavnom svodi na osamdeset do sto godina u okviru kojih dolazi do smene tri, a u graničnim slučajevima pet generacija. One žive u isto vreme i kroz ličnu razmenu, pripovedanje, slušanje, pitanja i prepričavanja grade zajednicu koja deli iskustva, sećanja i priče, a onda nakon isteka tog perioda nastaje rez (Assmann 2006: 24–25). Moris Halbvaks (Maurice

Halbwachs), jedan od osnivača proučavanja sećanja, ovo „porodično sećanje“ naziva međugeneracijskim i definiše ga kao razmenu živih sećanja između svedoka vremena i njihovih potomaka. Međutim, ovakvo pamćenje povezuje samo pojedince unutar porodice, a svaki čovek je pripadnik više socijalnih grupa, ne samo porodice, već i neke religiozne zajednice, nekog društvenog sloja itd. (Erll 2005: 16). Otuda, se pored individualnog i porodičnog pamćenja razlikuju i druge vrste pamćenja.

Kao što su pojedinci određeni svojim ličnim iskustvima, tako su i čitave generacije obeležene određenim ključnim istorijskim događajima koji formiraju njihov zajednički pogled na svet. Komunikacija među generacijama se uvek vrti oko praga razumevanja koje je uslovljeno vremenom u kojem oni proživljavaju te događaje. Dinamika sećanja je i u ovom slučaju uslovljena smenom generacija u periodu nakon trideset godina, kada se određeni stavovi koji su do tada bili reprezentativni postepeno premeštaju sa centra na periferiju i menja se atmosfera iskustava i vrednosti, nada i opsesija. Upravo u slučaju traumatičnih i sramotnih sećanja ova smena generacije igra bitnu ulogu, jer tek nakon isteka petnaest do trideset godina ona mogu da se na neki način prihvate i da počne suočavanje s njima. Posle osamdeset do sto godina ta sećanja počnu da umiru i ne mogu ih više održati ni fotografije, ni knjige, ni dnevnici, jer ona žive samo u direktnoj interakciji i komunikaciji (Assmann 2006: 26–28). Tamo gde prošlost više ne živi, gde je se ne sećaju, tu počinje istorija, kao zbir činjenica sakupljenih iz mnoštva priča i kao takva ona više nema veze ni sa jednom posebnom grupom i sa njenim identitetom (Asman 2011: 42–43). Iskustva pojedinaca i/ili grupa se sabiraju, uopštavaju i postaju bezlična. Međutim, uprkos tome, često ostaje prisutna snažna potreba ili želja da se sećanja održe živim, koliko god da su bolna ili neprijatna.

Iako je pojam „kolektivno pamćenje“ donekle problematičan i kontroverzan (Assmann 2006: 31), neosporno je da svaki kolektiv poseduje različite kulturne tradicije i da se one održavaju i usmeravaju pomoću različitih znakova pamćenja, bilo preko kulta ili usmenog i pisanog predanja (Schweikle 2007: 490). Ljudi su generalno upućeni na slike i na kolektivne simbole i svaka zajednica stvara sopstvenu sliku o sebi kroz priče, mesta, spomenike i ritualne prakse, jer preko njih se i konstituiše (Assmann 2006: 30). U zavisnosti od sadržaja i forme kolektivnog pamćenja, od medija i nosilaca sećanja, kao i od njihove vremenske strukture, razlikuju se dva tipa kolektivnog pamćenja: komunikativno i kulturno.

Komunikativno pamćenje obuhvata sećanja koja se odnose na nedavnu prošlost i koja su zajednička savremenici. Tipičan primer je generacijsko pamćenje koje istorijski pripada određenoj grupi, nastaje u konkretnom vremenu i prolazi s njim, nestaje s njegovim nosiocima (Asman 2011: 49–50). Otuda je vremenski horizont ovog „živog“ sećanja ograničen i pomera se, a obuhvata već pomenutih osamdeset do sto godina. Ova vrsta pamćenja formira se u svakodnevnoj interakciji, sadržaji su u osnovi promenljivi, ne pripisuju im se neka čvrsta značenja i svaki pojedinac poseduje istu kompetenciju da se seća zajedničke prošlosti i da je samostalno tumači (Erll 2005: 28–29). S obzirom na veliki broj savremenika i njihovu interakciju, o ovom periodu uglavnom imamo i najviše podataka.

Veliki broj informacija uglavnom stoji na raspolaganju kad je reč o najranijoj i najnovijoj prošlosti, dok se između daleke i bliske prošlosti nalazi „praznina u priči“ ili „plutajuća praznina“¹ (*the Floating Gap*). Stiće se utisak da istorijska svest postoji samo na dva nivoa, početnom i krajnjem, dok se između ova dva registra, između dva kraja bez sredine, nalazi fenomen „mračnih vremena“ („dark ages“) koji razdvaja kulturno i komunikativno pamćenje (Asman 2011: 47–49). Teško je odrediti koliko taj period tačno traje, zato što je njegovo glavno obeležje upravo neodređenost, stalna promenljivost, „plutanje“ između kulturnog i komunikativnog pamćenja.

Kulturno pamćenje je okrenuto ka fiksnim tačkama iz prošlosti koje postaju simboličke figure za koje se „lepi“ sećanje. Faktička istorija se pretvara u sećanje i transformiše se u mit, u fundirajuće sećanje sa ciljem da se sadašnjost objasni iz perspektive početka. Sećanjem na istoriju i predočavanjem fundirajućih figura sećanja grupa se potvrđuje u svom identitetu. Kulturno pamćenje po pravilu ima specifične nosioce kao što su zabavljači, bardovi, grioti, sveštenici, učitelji, umetnici, pisci, naučnici, mandarinici i drugi. Participacija se pažljivo usmerava i brižljivo ograničava, te učešće nije svakom doz-

¹ Todor Kuljić u svojoj knjizi *Kultura sećanja* (2006: 113) ovu sintagmu prevodi kao „kolebljiva praznina“, a Marija Ilić (2011: 225) u svom radu koristi sintagmu „tekući jaz“.

voljeno. Na taj način nastaje polaritet između elite znanja i specijalista kulturnog pamćenja, s jedne strane, i običnosti grupe, s druge strane (Asman 2011: 51–54). Budući da se odnosi na mitsku praistoriju, na događaje u apsolutnoj prošlosti, kulturno pamćenje karakteriše utvrđeni sadržaj i uspostavljanje smisla, čvrsta objektivizacija, tradicionalno, simboličko kodiranje i različiti načini insceniranja u formi reči, slike i plesa. Ovo pamćenje se uglavnom oživljava u kulturnoj vremenskoj dimenziji slavlja, jer koherentnost arhaične, usmene kulture uspostavlja se preko rituala, dok za mlađe kulture tu funkciju preuzimaju pisani tekstovi (Erll 2005: 29–30). Kulturne objektivizacije koje čine kulturno polje u kojem se održava i razvija to pamćenje obuhvataju različite simbole, artefakte, medije i prakse, kao i institucije (Assmann 2006: 32–33), ali se time lista ne završava. Faktički sve ono što održava sećanje na kolektivnu prošlost u sistemu kulturnog pamćenja ima ulogu čuvara te prošlosti, što ne znači nužno i njenog konzervatora (Zobenica 2014).

Sažet pregled najvažnijih karakteristika komunikativnog i kulturnog pamćenja daje sam Asman (2011: 55):

	komunikativno pamćenje	kulturno pamćenje
<i>sadržaj</i>	istorijsko iskustvo u okviru individualnih biografija	mitska praistorija, događaji iz apsolutne prošlosti
<i>oblici</i>	neformalno, jedva oblikovano, prirodno, nastaje kroz interakciju, svakodnevnica	stvoreno, visok stepen oblikovanosti, ceremonijalna komunikacija, slavlje
<i>mediji</i>	živo sećanje u organskom pamćenju, iskustva kazivanjem	čvrsta objektivizacija, tradicionalno simbolično kodiranje/ inscenacije u reči, slici, igri i sl.
<i>vremenska struktura</i>	80–100 god. sa vremenskim horizontom koji prati sadašnjost u 3–4 generacije	apsolutna prošlost, mitsko pradoba
<i>nosioči</i>	bez specifikacije, svedoci vremena u zajednici sećanja	specijalizovani nosioči tradicije

Tabela 1: Komunikativno i kolektivno pamćenje

Iako se pamćenje zamišlja kao unutrašnji fenomen lokalizovan u mozgu individue, kao tema za fiziologiju mozga, neurologiju i psihologiju, ono ima i spoljnu dimenziju. Koje sve sadržaje pamćenja prihvata, kako ih organizuje, koliko dugo i šta može da sačuva, pitanje je spoljnih, društvenih i kulturoloških okvira. U spoljne dimenzije pamćenja se ubrajaju mimetičko pamćenje (svakodnevne radnje, navike i običaji), pamćenje predmeta (svakodnevni i intimni predmeti kao što su krevet i stolica, pribor za jelo i posuđe, odeća i alat, pa sve do kuća, sela i gradova, ulica, vozila i brodova), komunikativno pamćenje (jezik i komunikacija), kulturno pamćenje (predanje smisla). Kada mimetičke rutine poprime status „rituala“, kada pored puke svrhe dobiju i neki dublji smisao, one izlaze iz oblasti mimetičkog i ulaze u oblast kulturnog pamćenja. Kada predmeti nemaju samo svrhu, već isto tako i smisao, kada implicitni indeks vremena i identiteta postane eksplicitan, onda predmeti spadaju u kulturno pamćenje: simboli, ikone, prikaz spomenika, nadgrobnih ploča, hramova, idola i slično. Postoji veliko poklapanje između kulturnog pamćenja i onoga što u nekoj grupi cirkuliše kao smisao (Asman 2011: 16–17). Grupa čuva sećanja na određena iskustva i događaje samo ako imaju smisla za nju.

Kultura pamćenja je socijalna obaveza i odnosi se na ono što grupa ne sme da zaboravi jer to određuje njen identitet, njeno samorazumevanje, te se iz tog razloga i govori o zajednici pamćenja. Da bi čovek imao neki odnos prema prošlosti, ona mora da uđe u svest kao takva, ne sme da nestane, već za nju treba da postoje dokazi koji je diferenciraju u odnosu na „danas“ (Asman 2011: 28–30). Pretpo-

stavlja se da, ukoliko dokazi nisu dostupni, onda prošlost kao takva ne postoji i brisanjem tragova može da nestane zajedno sa sećanjem.

Otuda su pored pozitivnih oblika retencije i osvrtu kroz vreme prisutni i negativni oblici zaboravljanja uz pomoć izmeštavanja i potiskivanja kroz manipulaciju, cenzuru, uništavanje, prepravljavanje i izmene (Asman 2011: 20). To naročito dolazi do izražaja u vreme kad su traumatična ili sramotna sećanja još bolno prisutna, jer su njeni nosioci ili njihovi najbliži srodnici još živi, a prošlost nije prešla u apstraktnu, „činjeničnu“ istoriju.

U takve istorijske događaje spada i Drugi svetski rat. S obzirom na to da je od njegovog završetka i ranog posleratnog doba prošlo sedamdeset, odnosno šezdeset godina, iskustva iz tog vremena su još uvek živa u sećanju učesnika i/ ili njihovih potomaka i spadaju u komunikativno pamćenje. Događaji pre Drugog svetskog rata nalaze se u „praznini“ između komunikativnog i kolektivnog pamćenja ili su deo kulturnog pamćenja. Sve ove vrste pamćenja tematizuju se u delu *Dijalog Srbina i Nemca na Dunavu*.

2. DIJALOG SRBINA I NEMCA NA DUNAVU

Knjiga *Dijalog Srbina i Nemca na Dunavu* (2013) predstavlja jedan dalekovidi poduhvat koji je pokrenut povodom tristote godišnjice naseljavanje Nemaca u srednjem toku Dunava. Zabeležene razgovore su vodili Nemač Štefan Bart (Barth, 1937–), inženjer i pisac iz Erlangena, rođen u Futogu, i Srbin Nenad Novak Stefanović (1961–), novinar i pisac iz Beograda. Njihov dijalog je trajao deset dana, od 7. do 16. maja 2012. godine, u rezidencijalnom centru na Fruškoj gori, iznad Dunava. Upravo reka Dunav ih povezuje kao zajednički zavičaj, a predstavlja i okvir njihovih razgovora oko koje se prepliću brojne teme vezane za nemačko–srpske odnose, doseljavanje Nemaca i Srba u Podunavlje, za različite ideologije i za potrebu za prevazilaženjem vremena obmana. Zajednički cilj im je bio da izgrade uzajamno razumevanje, te je svako kritičko čitanje njihove knjige istovremeno i učešće u ovom dijalogu na putu ka prevazilaženju negativnog u istoriji naroda koji su nekada zajedno živeli na ovim prostorima (Radović 2013: 7).

Dijalog Srbina i Nemca na Dunavu suštinski predstavlja knjigu sećanja koja obuhvata period od najstarijih vremena do danas, počev od balkanske istorije u antičko doba, preko srednjeg veka, naseljavanja Nemaca u 18. veku, pa sve do 20. veka, kada počinje i komunikativno pamćenje. Kolektivno pamćenje se prepliće sa individualnim sećanjima na detinjstvo, mladost i zrelo doba autora. Obuhvaćene su sve dimenzije sećanja, od mimetičkog (rituali i običaji), preko sećanja predmeta (naselja, spomenici), do komunikativnog (jezik i komunikacija), koji su obogaćeni smislom predanja postali nosioci kulturnog sećanja.

2.1. Kolektivno pamćenje

Za sećanja koja iznose Stefanović i Bart uglavnom se može reći iz kog perioda datiraju, bilo okvirno – kad je reč o antičkom vremenu i srednjem veku (kulturno pamćenje) – ili precizno – kad je reč o novijem periodu (komunikativno pamćenje), dok se za niz sećanja ne može jasno odrediti vreme nastanka. Referentni okvir za komunikativno pamćenje se može relativno lako navesti, jer se odnosi na period od sto do osamdeset godina od sadašnjeg trenutka – dakle iz perspektive 2016. godine. Međutim, ne može se precizno odrediti gde počinje i završava kulturno pamćenje, kao ni gde počinje „plutajuća praznina“, te se tu ne može povući jasan rez.

2.1.1. Kulturno pamćenje i „plutajuća praznina“

Najstarija sećanja na susrete Nemaca i Srba spadaju u apsolutnu prošlost, u antičko doba, i nisu sačuvani u obliku rituala, predanja i zapisa. Nakon toga, u srednjem veku su posvedočeni susreti i zajednički život u jednom delu Srbije. Intenzivniji kontakti su započeli naseljavanjem Nemaca na opustošena

područja krajem 17, odnosno početkom 18. veka. Tokom sledeća dva veka su sačuvani brojni tragovi zajedničkog života Nemaca i Srba, koji se završio sredinom prošlog veka.

S obzirom na to da kulturno pamćenje čuva i neguje zajednica, o svim susretima Nemaca i Srba pre kolonizacije u 18. veku ne može se govoriti kao o delu kolektivnog pamćenja, već pre kao o predistoriji – nema rituala, nema zapisa, nema nikakvog oblika inscenacije, objektivizacije i visokog stepena oblikovanosti. Nije reč o pamćenju zajednice, već o otkrivanju tragova zaboravljene, „uspavane“ prošlosti.

Antičko doba

Prvi istorijski segment koji Stefanović i Bart razmatraju jeste antičko doba. Najstarije pamćenje sa Podunavlja se odnosi na naseobinu Viminacijum, iz perioda kad su na ovom prostoru živeli ne samo ljudi različitih nacija i kultura, već i rasa. O tome svedoče lobanje pronađene na arheološkim iskopinama (23–25). Isto tako, genetski materijal svedoči o mešanju nacija u ovom regionu, te se navode istraživanja švajcarske komercijalne kompanije Genea prema kojoj Srbi u Srbiji potiču 30% od Slovena, 21% od Ilira, 18% od Germana, 14% od Kelta, 9% Feničana, 6% Helena i 2% Vikinga. Nemci su po očevoj liniji 45% keltskog i germanskog porekla, 34% istočnoevropskog (Sloveni, Skiti), 10% jevrejskog, 5% feničanskog i 6% vikinškog porekla. Po majčinoj strani je 50% Nemaca germanskog porekla, verovatno zbog kraćeg veka očeva usled rata (26–31).

Rimsko pravo je našlo put do današnjih zakona i postalo njihov integralni deo (33), a prisutni su i tragovi Kelta u nazivima reka i naselja, kao što je, na primer, reč Dunav, od keltske reči „Dan“, u značenju „velika reka“. I za brojne gradove su poznati keltski nazivi, kao, na primer, za Regensburg (Radasbona), Pasau (Boiodurum), Beč (Vedunia), Bratislavu (Oppidum), Budimpeštu (Aquincum) i Beograd (Singidunum) (33), ali ti nazivi nisu u upotrebi.

Arheologija i genetika pronalaze tragove izgubljene prošlosti, istorija prava i etimologija takođe otkrivaju tragove prošlosti koju nijedna zajednica ne pamti, jer su njeni nosioci nestali (Rimljani, Kelti). Očigledno je da su iz najstarijih vremena, u kojima nije postojala razvijena pismena kultura, sačuvani predmeti sećanja (lobanja, genetski zapisi), mimetičko sećanje (pravni običaji) i komunikativno sećanje (toponimija). Oni sami po sebi nemaju smisla, ali ga dobijaju u ovom dijalogu, kao sećanje na narode koji su nekada živeli na ovim prostorima i kao dokaz stalnog mešanja kultura kao osnovne odlike života na ovom području.

Srednji vek

O prvim, ranim kontaktima između Slovena i Nemaca svedoči jezik. Nazivi za Nemca su u većini slovenskim jezicima zasnovani na reči „nem“, u značenju „čovek koji ne govori“, „tuđin“ (178). S obzirom na to da je naziv zajednički za brojne slovenske narode, verovatno je do kontakta između ovih grupa naroda došlo rano, za vreme Velike seobe naroda u 5. i 6. veku, a pre formiranja prvih slovenskih država. Do zabeleženih kontakata između Nemaca i Srba dolazi nekoliko vekova kasnije.

Stefanović navodi da se pretpostavlja da su Nemci dali srpsku reč „bitanga“, kovanicu od „bitte“ i „danke“, koja je nastala u doba krstaša. Oni su ljubazno govorili „molim“ i „hvala“, a, u stvari, otimali su od naroda, tako da bi „bitanga“ u slobodnom prevodu značila „ljubazni razbojnik“ (178). Najverovatnije je ta reč sačuvala sećanja na događaje iz 1096. godine, kad su krstaši prvog krstaškog pohoda prošli kroz Zemun i Beograd i došli u sukob sa domaćim stanovništvom. Susreti sa krstašima drugog i trećeg pohoda u 12. veku nisu ostali u tako lošem sećanju (Kalić–Mijušković 1967).

U istorijskim zapisima se čuva sećanje na prijateljski sastanak Stefana Nemanje i nemačkog cara Fridriha Barbarose u Nišu 1189. godine. Poznata je i Alemanska garda cara Dušana koja je brojila oko 300 „Alemana“ (pretežno Nemaca) na čelu sa štajerskim vitezom Palmanom Brahtom, o čemu svedoče i istorijski zapisi, ali i umetničke slike koje prikazuju značajne trenutke iz života kralja Dušana i na kojima se često nalazi prikazan i Palman Braht, njegova desna ruka (O.Š. 2015). Poznato je i da je telesna garda srpskog kneza Lazara bila nemačka (30). Međutim, Nemci i Austrijanci u Srbiji nisu bili prisutni u 12. i 13. veku samo kao ratnici najamnici, već i kao rudari.

Godine 1150. su se na područje Srbije doselili rudari sa Karpata (Erdelj i Spiš), te su njihovi tragovi do danas sačuvani u rudarskim tehničkim izrazima kao što su „hitman, ceh, cimerung, kverung, štempla, karan“ i sl. Osim toga, mesto Novo Brdo u Srbiji se u istorijskim spisima još u 16. veku pominje kao nemačko naselje (29). To je najduži period u kojem su Nemci boravili u Srbiji – čak četiri veka. Kad je reč o suživotu Nemaca i Srba u srednjem veku, postoje pisani zapisi i sačuvani su jezički izrazi (dimenzija jezika i komunikacije), kao i slike (pamćenje predmeta), koji u okviru istorije postaju nosioci smisla i kulturnog pamćenja zajedničke prošlosti. Međutim, do intenzivnijih kontakata između Nemaca i Srba dolazi tek nakon odlaska Turaka sa ovih prostora.

17. i 18. vek

Nemci se naseljavaju u Vojvodinu krajem 17. i početkom 18. veka. Nakon pobede na Kaldenbergu kod Beča 1683. godine počela je kolonizacija opustošenih i retko naseljenih područja Habsburške monarhije. U okviru obnove za vreme Karla VI, Marije Terezije i Josifa II u 18. veku bilo je predviđeno plansko naseljavanje zemljoradnika i zanatlija, kao i austrijskih i čeških rudara u organizaciji Carske bečke vlade. Kad je reč o prostoru Vojvodine, Nemci su se prvo naselili 1692. godine u Srem, zatim 1712. u Bačku i 1716. u Banat (Podunavski Nemci 2003). Organizovana kolonizacija je tekla u tri etape: 1722–1726, 1763–1773. i 1782–1787, i o tome postoje brojna svedočanstva – pisani tekstovi i spomenici. Bart i Stefanović navode zapise o Josifu II (282) i o grofoviji Futog (284), kao i o proučavanju vampirizma u Medvedi pored Svilajнца (288–289), o različitim istorijskim ličnostima, mestima i događajima iz 18. veka. S obzirom na to da je reč o periodu naseljavanja, iz tog vremena je sačuvano dosta zapisa, u skladu sa tendencijom zajednice pamćenja da čuva sećanja na početke svog formiranja.

U kojoj meri su prve godine kolonizacije bile teške, pokazuje primer isušivanja močvara u mestu Knićanin (60), kao i brojne poslovice iz tog vremena u kojima jezik čuva sećanje na glad koja je vladala prvih decenija: „Šta mi vredi lepa činija kada nema ništa u njoj“, „Ima više dana nego kobasica“, „Više očiju gleda u supu nego iz supe“, „Prazan džak ne može da stoji“, „Bolje parče hleba u džepu, nego pero na šesiru“, „Majka može da odgoji desetoro dece, ali desetoro dece ne mogu da prehrane majku“, „Kada se mlin isprazni, najjače klepeće“, „Ako me pustite da pečem moje krofne u vašoj masti, onda smete da kuvate vaše kobasice u mom kupusu“ (48). Ove izreke su odraz istorijskog momenta u kojem su nastale i njihovim pamćenjem i prenošenjem čuva se i sećanje na ta vremena.

Sami kolonisti su takođe zapisivali svoja iskustva i iskustva svojih prethodnika, tako da je kolonista i vodeći činovnik u Novom Vrbasu, Johan Ajman (Johann Eimann, 1764–1847), svojevremeno napisao knjigu o naseljavanju za vreme cara Josifa II pod nazivom *Nemački kolonista* (109). Knjiga je proizašla iz komunikativnog pamćenja, ali danas predstavlja deo kulturnog pamćenja, budući da je nastala pre oko sto pedeset godina.

O želji da se sećanje na naseljavanje ovih prostora sačuva i u materijalnoj formi, svedoči izgradnja statue koja je podignuta čak 278 godina kasnije. U mestu Kirrhajm/ Tek (Kirchheim unter Teck) 1964. godine je podignuta pet metara visoka statua od bronzne na kamenoj osnovi koja predstavlja žensku figuru Panonije. Ona simbolizuje nekadašnju rimsku provinciju koja je između 1686. i 1829. godine naseljavana Nemcima, a maske na njenom podnožju predstavljaju narode Panonije: Mađare, Rumune, Srbe i Nemce. Statuu je oblikovao Fridrih A. Miler (Friedrich A. Müller), vajar rodnom iz Bačke (71).

S obzirom na to da je naseljavanje trajalo čitav vek i završilo se početkom 19. veka, u drugoj polovini tog veka dolazi do procvata nemačke kulture na ovim prostorima. Tada se postepeno budi nacionalna svest (Bešlin 2004: 194) i dolazi do procvata podunavskošvapske književnosti (Krčmar 2011: 46–47). Nemci su u međuvremenu zauzeli značajno mesto u društvenom životu, te i o periodu njihovog ekonomskog i kulturnog procvata ostaju sačuvana mnoga svedočanstva. Na to vreme se odnosi i veći deo sećanja Barta i Stefanovića.

19. i 20. vek

O suživotu Nemaca i Srba u Beogradu svedoči arhitektura iz vremenu kad su Nemci bila najbrojnija manjina u ovom gradu (1889. godine je od 55 868 stanovnika 4 341 bio Nemač): kuća profesora

Hajnera Liler iz 1903. godine, vila građevinskog preduzimača Ernesta Gajzlera iz 1876. godine, ulazni hol i atrijum Narodnog muzeja koji je u štuko mermeru obložio Julius Lerner (113–116), primeri su predmeta kao nosilaca sećanja na zajednički život Nemaca i Srba.

U ovom periodu je u Srbiji živeo i radio veliki broj značajnih Nemaca čiji život i stvaralaštvo obuhvataju nekoliko decenija. Među njima se ističu značajne javne ličnosti kao što je Georg Vajfert (Georg Weifert, Pančevo, 1850 – Beograd, 1937), zvan „srpska majka“, industrijalac, vlasnik pivare i rudnika, guverner Narodne banke Srbije i dobrotvor čiji se lik nalazi na novčanici od 1000 dinara (112). Inženjer Vilhelm Bader je projektovao prugu Beograd–Niš (116), a Sebastian Roš je gradio mostove i prvi u Srbiji koristio cement (117). Graditelj Gradskog muzeja u Vršcu bio je Feliks Mileker (Felix Milleker, 1811–1878), a jedan seljak iz Vršca, Johan Jakob Heneman (Johann Jakob Henneman, 1744–1792) je sa sedamdeset Nemaca i petoricom Srba spasao Vršac od četrdeset hiljada turskih vojnika stvarajući buku bubnjevima, zvonima crkve, zamenjivanjem straže i dimom u dimnjacima (128–129).

Poznati su i nemački naučnici s ovih prostora, čija su otkrića i izumi ostavili traga u evropskoj istoriji: agronom i pionir privrede Valentin Fernbah (Valentin Fernbach, 1832–1897) iz Apatina, Rudolf Vegšajder (Rudolph Wegscheider, 1859–1935), predsednik austrijskih hemičara iz Zrenjanina (135) i Franc Špajzer (Franz Speiser, 1854–1933), svetski poznat faunist insekata i direktor gimnazije iz Apatina (135–136).

Mnoge nemačke žene su ostavila trag u srpskoj kulturi i umetnosti. Karolina Kenig je 1897. otvorila fotografsko–slikarsku radnju, Roza Rozenberg je bila nastavnica klavira i majka srpskog pisca Stanislava Vinavera, Marija fon Rajšinger je bila majka Stanislava Biničkog, srpskog kompozitora, autora čuvenog *Marša na Drinu* (118), Babet Bahmajer ili Beta Vukanović (1872–1972) je osnovala slikarsko društvo Lada i slikarsku školu u kojoj se okupljao umetnički Beograd (119), a književnica Marija dela Gracija (Marie delle Grazie, 1864–1931) iz Bele crkve je bila značajna predstavnik austrijskog realizma (135).

Prizori iz Srbije su inspirisali nemačke i austrijske putopisce, kao što su, na primer, Feliks Kanic (Felix Philipp Emanuel Kanitz, Budimpešta 1829–Beč, 1904) i njegovi prethodnici Oto Dubislav fon Pirh, Vilhelm Rihter, Zigmund Herder, Georg fon Han, Ali i Ami Bue (125–127). Među brojnim slikarima s ovih područja se svakako ističe Robert Hamerštil (Robert Hammerstiel, Vršac, 1933–), koji je značajan i zbog svojih autobiografskih spisa (129–131). Drugi poznati podunavskošvapski slikari su Franc Ajzenhut (Franz Eisenhut, Bačka Palanka, 1857–1903) (131), Sebastijan Lajht (Sebastian Leicht, Bački Brestovac, 1908 – Pasau, 2002) (132–133), Štefan Jeger (Stefan Jäger, Čenej, 1877 – Jimbolia, 1962) i Rudi Brand (Rudi Brandt, 1927–1997) (134).

Konrad Jakob Štajn (Conrad Jakob Stein, 1854–1933) iz Kačareva pisao je banatske priče, Franc Huterer (Franz Hutterer, Futog, 1925–2002) je autor dečijih knjiga o Vojvodini (136–140), a Johan Vajdenhajm (Johannes Weidenheim, 1918, Topola – 2002, Bon) je sa svojom *Panonskom novelom* (184–185, 188–189) svakako najpoznatiji podunavskošvapski pisac iz Vojvodine, koji je dostupan srpskoj publici pre svega zahvaljujući prevodima Tomislava Bekića (Vrbas, 1935–Novi Sad, 2008).

Upravo u ovom kontekstu je Stefanović naglasio značaj prevođenja kao posredovanja između kultura: „Treba više prevoda, što više prevoda da bi se kulture upoznale. Ivo Andrić je bio most između pravoslavne, katoličke i muslimanske kulture, zato je dobio Nobelovu nagradu. Minera imamo, prevodioci nam trebaju“ (190). Na taj način se stranost sadržana u jeziku prevazilazi i dolazi do približavanja predstavnika različitih kultura.

2.1.2. Jezik

Jezik čuva tragove susreta kultura, u njemu se brišu prostorne i vremenske granice, što pokazuju i brojne nemačke reči koje su u nekom trenutku tokom dve stotine godina ušle u srpski jezik. Od reči koje se ušle u srpski iz vremena zajedničkog života Nemaca i Srba Bart je izdvojio samo nekoliko: an-laser, auspuh, bluza, bina, puter, vikler, viršla, gilipter, glanc, escajg, kelner, kifla, keks, knedla, kramp, krofna, kugla, kofer, moler, plac, ruksak, farba, feder, flaša, fleka, fen, frajer, fruštuk, havarija, haubica,

hauzmajstor, haustor, herc, hohštapler, cigla, cajtnot, šverc, šlag, šlager, šljanka, šminka, šnala, šnicla, špajz, špenadla, špic, šporet, šrafčiger, štikla, štimung, štrajt, štrudla ... (19).

Štefan Bart se seća i poslovice i izreka o Dunavu koje su bile zajedničke Nemcima i Srbima iz Futoga: „Nositi vodu u Dunav“, „Sva voda teče niz Dunav“, „Zna da pliva kao sekira bez drške“ ili „Ako se udaviš, nemoj mi doći kući“ (89). One pokazuju u kojoj meri je način života, iskustvo s prirodom i okruženjem stvorilo zajedništvo među pripadnicima različitih naroda na ovom prostoru.

Uprkos tome, odnosi nisu bili harmonični, o čemu isto tako svedoči jezik. Naziv „Švaba“ se odnosio na Nemca iz Austrije ili Austro-Ugarske, a „Nemac“ je bio pripadnik Nemačke. Sami Nemci su koristili termin „Švaba“, jer su se doselili iz Švabinga, predela današnjeg Baden-Virtemberga. U vreme Habsburškog carstva su čak i Srbe severno od Dunava nazivali „Švabama“ ili „Prečanima“, a Srbe južno od Dunava „Srbijancima“. O Nemcima iz Rajha Srbi su govorili s divljenjem i respektom, a o „Švabama“ s prezirom, omalovažavanjem ili su koristili taj naziv da ukažu na naivnost neke osobe (179). Danas se negativna konotacija naziva „Švaba“ donekle sačuvala, te ponekada dolazi do kolebanja prilikom njene upotrebe: da li je korektnije koristiti sintagmu „podunavske Švabe“ ili „podunavski Nemci“? Međutim, na nemačkom je uvrežen termin „Donauschwaben“, a ne „Donaudeutsche“, te se time donekle usmerava i upotreba reči na srpskom jeziku, iako je ona kulturološki markirana.

2.1.3. Komunikativno pamćenje

Razliku između žive reči i knjige je najbolje opisao Stefanović: „Kad čitaš u knjizi, slika nije dovoljno urezana u svest, ispada da se to ipak događa u svetu literature, nekom nepostojećem svetu“ (94). Otuda je živa reč uvek bliža i zato se i kaže da sećanje živi samo u komunikaciji i interakciji. Ne čudi stoga što su Bart i Stefanović u svom dijalogu najviše prostora posvetili upravo događajima i ljudima od početka dvadesetog veka do početka novog milenijuma. Izvori su im bili usmena izlaganja njihovih poznanika i članova porodice, zapisi svedoka, kao i njihova lična iskustva.

Prvi svetski rat je započeo pre nešto više od sto godina, ali sećanje na njega Bartu prenosi jedan njegov kolega iz Erlangena, Hajnrih Dorš (Heinrich Dorsch), svedok tog vremena:

„On me je razumeo. Nije bio istoričar, njegove priče iz života bile su slikovite, jednostavnim rečima je kazivao o velikim događajima o kojima sam čitao u enciklopedijama. I on je kao i ja osetio zube istorije na svojoj koži. Pričao mi je kako je posle Prvog svetskog rata mirovnim ugovorom u Versaju (Versailles) kod Pariza, u maju 1919, karta Evrope dobila nov izgled. Nemačka, Austrija i Mađarska su izgubile velike teritorije. Dorš je skicirao kartu Evrope na parčetu papira. Zemlje poražene u ratu bile su krajnje nezadovoljne uslovima ugovora. A nezadovoljstvo je bilo pogodno tlo za rađanje nacizma. Versajski mir je Nemačkoj doneo obavezu da plaća ogromne ratne odštete. Ekonomija je bila iscrpljena. Nacija se osećala poniženo. Buknula je inflacija. Reka nezaposlenih ljudi je toliko nabujala da se izlila na ulice kao poplava. Kad mi je Dorš opisivao tu pobunu naroda, te izlive besa, masu koja urla jednim glasom, čovek se unutar mase osećao kao ljuska oraha. A meni se odnekud pojavila jedna slika iz detinjstva: Dunav se izlio iz korita i plavi Futog. Odjednom je tu poplavljena kuća koja se ruši dok je mi nemoćno gledamo.“ (234)

Dorš je lično proživljavao i doživljavao istoriju i u razgovoru je preneo svoja iskustva s kojima se Bart mogao saživeti. Prvi svetski rat je ostavio i materijalne tragove na ovim prostorima (predmetno sećanje), pa se pominje nemački spomenik podignut srpskim vojnicima u borbama za Beograd 1915. godine na zahtev maršala Fon Makenzena (75). Nemački general koji je rođen kao Paulus Eugen Šturm (Zgorželec, Lužica, 1848–Beograd, 1922), toliko je zavoleo Srbiju i Srbe da je „posrbio“ svoje prezime i postao Pavle Jurišić Šturm (136). Snažan utisak su Srbi ostavili i na Švajcarca, kriminologa i osnivača policijske forenzike, Rudolfa Arčibalda Rajsa, koji je pozvan 1914. godine u Srbiju da posvedoči o zločinima Austro-Ugarske prema civilnom stanovništvu. On je autor knjige *Čujte Srbi*, u kojoj daje oštru kritiku srpskog društva i pored njihovih vrlina navodi i ključne mane koje koče njegov napredak – lenjost i korupcija (120–125). U ovim slučajevima su prisutni pisani zapisi, odnosno dimenzija jezika i komunikacije kao nosioca kolektivnog pamćenja.

Krajem Prvog svetskog rata počele su nevolje za podunavske Švabe koje su kulminirale nekoliko decenija kasnije:

„Mi, Podunavske Švabe smo jedan nesrećan narod. Jeste, našli smo se u klještima, s jedne strane nacizam, sa druge komunizam. Nije nam bilo spasa 1944. godine. Klješta su se sklopila i mi smo ostali u obruču. Problemi u do tada mirnom životu Podunavskih Švaba počinju od 1918. godine, od završetka Prvog svetskog rata. Milion šesto hiljada Podunavskih Švaba su se preko noći našli u tri nove države Mađarskoj, Rumuniji i Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Nestala je država u kojoj su pre toga živeli 220 godina.“ (249)

Nakon rata se menjaju i nazivi nemačkih mesta, pa je Rudolfsgnad 1918. godine postao Knićanin, prema prezimenu srpskog generala koji je učestvovao u austro–ugarskoj vojsci (60–61). Time je već započeo proces koji će se nastaviti posle Drugog svetskog rata. Negovanje vrednosti sopstvene kulture bilo je praćeno postepenim zaoštavanjem odnosa sa predstavnicima druge kulture.

U Novom Sadu je 20. juna 1920. godine osnovan *Švapsko–nemački kulturni savez* (*Schwäbisch–Deutscher Kulturbund*) po uzoru na srpsko kulturno udruženje *Prosveta* osnovano 1902. u Sarajevu. Ciljevi saveza su bili negovanje nemačkog jezika i običaja, širenje knjiga, muzike i filmova, promovisanje umetničkih predstava, obrazovanje nemačkih učitelja i sveštenika, unapređivanje socijalnih i ekonomskih prilika. Kasnije su osnivana i druga udruženja. Već 1935. godine došlo je do neuspelog pokušaja „obnovitelja“, „neke vrste skojevaca hitlerizma“ da preuzmu „Kulturbund“, ali je njegova nacifikacija počela tek 1938. godine. Zbog toga je ovaj pojam danas negativno konotiran, iako je otpor prema nacizmu među podunavskim Švabama postojao sve do 1944. godine i posvedočen je u tadašnjim novinama (250–251).

Stefanović i Bart razgovaraju i o Hitlerovoj i Staljinovoj diktaturi, o Staljinovim čistkama i njihovom paktu, nazvanom prema spoljnim ministrima koji su ga sklopili – Ribentrop–Molotov – iz 1939. godine, koji je podrazumevao i raseljavanje Nemaca i doveo je do izbijanja Drugog svetskog rata. Deda je pričao Štefanu Bartu o reakciji podunavskih Švaba na Hitlerovu odluku o raseljavanju nakon sklapanja pakta sa Staljinom – oni su pružili tako snažan otpor da je nemačka vlast odustala od toga, jer „nisu hteli da napuste zavičaj“ (245–248).

Bartu je poznat podatak da se tokom Drugog svetskog rata pozivu u jugoslovensku vojsku odazvalo 80% podunavskih Švaba vojnih obveznika i ističe da su optužbe o Petoj koloni bile neosnovane, budući da Hitleru Peta kolona nije bila potrebna. On je Jugoslaviju napao naglo, bez objave rata, uz veliku nadmoć u tehnici i oružju. Istina jeste da je u Banatu 1942. formirana „dobrovoljačka“ divizija „Princ Eugen“ koja se borila na strani Hitlera, ali ona je devedest posto bila mobilisana pod snažnom prinudom (260–261). Podunavske Švabe nisu bile sigurne od Nemaca – kada su 1941. godine došli u mesto Knićanin prvo su uhapsili nemačkog učitelja Blesa iz „Kulturbunda“. Kada su došli komunisti 1944. i oni su prvo uhapsili tog istog učitelja „Prvi na udaru je učitelj, onaj koji prosvećuje“ (63), nosilac znanja i sećanja.

Progon Jevreja i antisemitizam u Srbiji za vreme Nedićeve vlasti i pitanje zašto je Srbija bila prva zemlja koja je proglašena za „oslobođenu od Jevreja“ („judenfraj“) probudili su strasti u razgovoru Stefanovića i Barta. Pri tome se njih dvojica delimično oslanjaju na tekstove zasnovane na svedočenjima preživelih svedoka, kao i na priče svojih rođaka. Tako je Stefanoviću deda–ujak pričao o iskustvima u logoru na Banjici, u kojem su bili i mnogi Jevreji. U Beogradu je mesto Holokausta obeleženo samo spomen–pločom (202–222). Zbog Holokausta u Srbiji, neki predstavnici jevrejske zajednice se suprotstavljaju podizanju spomen–obeležja nevinim nemačkim žrtvama (254).

Spomenik na Dunavu u Novom Sadu podseća na racije mađarskog generala Ferenc Feketehalmi-Cajdner (Feketehalmy–Czeydner) od 21. do 23. januara 1942. godine i streljanje 1246 civila, među njima 809 Jevreja, 375 Srba, 8 Nemaca i 18 Mađara koji su hteli da spasu svoje jevrejske i srpske prijatelje i zbog toga su i sami stradali (93). Poznato je da je oko 1800 civila streljano 15. oktobra 1941. godine u Kraljevu, a 21. oktobra je u Kragujevcu izgubilo život 2700 civila, među njima komunisti, Jevreji i učenici gimnazija i drugih škola kojima je podignut čuveni spomenik u tom gradu (256). U Beogradu je

na glavnoj ulici obešeno petoro komunista, o čemu svedoči sačuvana fotografija, ali i izreka „Obesiću te na Terazijama“ (255).

Zbog svih ovih ratnih zločina i žrtava u Drugom svetskom ratu, saveznici su Nemce proglasili za kolektivne krivce. Iz tog razloga Amerikanci (SAD) su razvili program „prevaspitavanja“, koji je za krajnji cilj imao denacifikaciju. Nakon što bi se utvrdio „stepen zaraženosti“ (nem. „Infektionsgrad“) svakog punoletnog pojedinca, izrekla bi se kaznena mera i smatralo se da je proces denacifikacije završen po sprovođenju kazne. Međutim, u Jugoslaviji su i kazne za kolektivnu krivicu bile kolektivne, pri čemu se nije pravila razlika između aktivnih učesnika u ratu na nemačkoj strani i onih koji nisu ništa skrivili, uključujući decu, žene i stare.

Odlukom AVNOJ-a od 21. novembra 1944. godine rešeno je da se nemačkoj manjini konfiskuje celokupna imovina, a odlukom u Jajcu *O oduzimanju građanskog prava* 1944. godine svi nemački građani su automatski izgubili jugoslovensko državljanstvo i građanska prava (262). Međutim, to je bio samo početak, jer nakon toga su usledile i druge mere: proterivanje, zatvaranje u logore, slanje na prinudni rad, streljanje bez suđenja. O tim događajima se još uvek malo govori i neke istorijske činjenice još uvek nisu dovoljno poznate.

U mestu Knićanin je podignut logor za Nemce (64), a u nemačke kuće su doseljeni stanovnici iz planinskog sela Surdulica sa juga Srbije, pored bugarske granice, jer je njihovo selo u potpunosti bilo uništeno u poplavi (69–70). Na Šinteraju, stočnom groblju izvan Vršca na kojem su se vekovima sahranjivale uginule životinje, Crvena armija i partizanske jedinice su u oktobru 1944. godine bez suđenja streljale Nemce i Srbe koji su bili označeni kao neprijatelji – gradonačelnik, sveštenik pravoslavne crkve, bogati ljudi, pretežno nemački građani. Ne zna se tačan broj streljanih, procenjuje se da je bilo 1 820 žrtava. Nema pisanog traga o stradalima, ali postoji o nalogodavcima (140–145). Prethodnih godina su se građani i pisci (npr. Nadežda Radović i Dragi Bugarčić) angažovali da se postavi krst na Šinteraju kao spomen na streljane žrtve o kojima niko ne govori.

Isto tako, ne govori se o nemačkoj siročadi koja je završila u dečijim domovima, etnički prevaspitana, komunistički indoktrinirana i otuđena od svog naroda. Braću i sestre su namerno razdvajali i stavljali u udaljene dečije domove, a onda ih selili kako bi im se izgubio svaki trag. Često su nemačku decu usvajale srpske i hrvatske porodice i ona bi dobila novi identitet. Pošto nisu imala sećanja na svoje roditelje, nikada se nije saznalo ko su u stvari bila (163).

Žrtve režima nisu bili samo Nemci, već i Srbi. U skladu sa staljinskom doktrinom o uništavanju inteligencije i „obezglavljivanju“ naroda, nastradalo je oko 80 000 Srba – mnogo više nego Nemaca civila – i oni su takode likvidirani bez presuda. To je prećutkivano u školama, na nastavi i u udžbenicima istorije, tako da se malo o tome zna (258).

Uprkos sećanju na teške momente prošlosti, Bart i Stefanović su se odlučili da govore i o primerima uzajamne pomoći tokom rata. Ambasador Srbije i Crne Gore, Milovan Božinović, pričao je Bartu u Erlangu 2004. godine kako je njegov otac bio pekar u Sremskoj Mitrovici i kupovao brašno od nemačkog mlinara Milera. Kad su ustaše zatvorile njegovog oca 1941. godine, dan pre streljanja Miler i još nekoliko prijatelja su provalili u zatvor, oslobodili Božinovićevog oca i sakrili ga (270–271). Snažan utisak je ostavila na Barta i Stefanovića priča o nemačkom vojniku Jozefu Šulcu koji je 1941. godine u Gornjem Milanovcu odbio da strelja srpske taoce pa su i njega streljali zajedno s njima. Kasnije, tokom sedamdesetih godina, pesnikinja Mina Kovačević je podigla spomenik ovom nemačkom vojniku, koji je postao predmet zanimanja i Nemaca i Srba u pokušaju da razdvoje legendu od istorijskih činjenica (271, 327–334). I Stefanović i Bart su ovaj svoj *Dijalog* posvetili upravo tom nemačkom vojniku Šulcu i jednom srpskom vojniku iz Trebinja, Srđanu Aleksiću, jer su oba vojnika stradala od svojih dok su štitila pripadnike druge nacije. Na taj način su autori hteli da naglase da je ova knjiga priča o mogućnosti pomirenja, da su kolektivno i individualno sećanje u funkciji pružanja ruke (N. N. Stefanović, lična prepiska, 13. juli 2016).

Nije neobično što se mostovi između Nemaca i Srba uspostavljaju upravo preko književnosti. O Nemcima su pisali Miloš Crnjanski (1893–1977) (190–191) i Dejan Medaković (1922–2008), koji je pišući o Nemcima i Nemačkoj prenosio poruku Srbima, očekujući neku vrstu katarze kod srpske

inteligencije nakon suočavanja sa činjenicama u vreme kad se rušila stega komunizma. On je opazio da u Nemačkoj postoji spremnost na iskreno suočavanje sa zabludama očeva, da tamo ne pomišljaju na samoobmanu i ne izbegavaju odgovornost za počinjene zločine. Kod nas se, međutim,

„vladajuća ideologija opredelila za veliko ćutanje, a zločini koji su se kod nas desili silom se potiskuju iz naše savesti. U tom kratkom nadmudrivanju iščezavaju i blede moralne dileme i sva ona razrešenja koja isključivo iz njih proističu. Gubitak kajanja predstavlja opasnost čije su posledice nesagledive jer skoro uvek dovode i do ponovljenih zločina. Između starog i novog zločina brišu se one granice koje tako teško uspostavlja jedino iskreno kajanje, smerno traženje oprostaja od nevine žrtve“ (192–194).

Nenad Novak Stefanović je napisao nekoliko knjiga o podunavskim Švabama (195–196), Nađežda Radović (1946–) je pisala o podunavskim Švabicama (196–199), a Dragi Bugarčić (1948–) je prepoznatljiv po svom etičkom shvatanju književnosti (200). Tomislav Ketig je napisao knjigu *Duga senka svitanja*, o doseljavanju nemačke porodice u Vojvodinu (228–229), a o podunavskim Švabama su pisali i drugi pisci kao što su Miodrag Maticki, Ivan Ivanji, Igor Marojević, Nemanja Rotar, Arsen Diklić i Uglješa Šajtinac (229).

Tek u novije vreme su organizovane izložbe koje podsećaju na zajednički život Nemaca i Srba u Vojvodini. Izložba *Podunavske Švabe u ogledalu prošlosti i budućnosti* organizovana je u Muzeju Vojvodine 2004. godine (305), a izložba *Zavičaj na Dunavu – suživot Nemaca i Srba u Vojvodini* u Muzeju Vojvodine u Novom Sadu i u Centralnom muzeju Podunavskih Švaba u Ulmu, 2009. godine, a prikazana je i u Briselu 2010. godine (306). U ovom slučaju su predmeti i pisani zapisi predstavljeni kao nosioci kulturnog sećanja.

Očigledno je da su Bart i Stefanović najviše prostora posvetili komunikativnom pamćenju, istorijskim događajima koji su se relativno skoro zbili. Ipak je reč o sećanjima koja su živa za njih, njihovu porodicu, prijatelje ili poznanike. U ovom segmentu nema više distance i pukog iznošenja činjenica u vidu izveštaja, subjektivnost je naglašenija jer se pomenuta (među)generacijska iskustva delimično prepliću i sa ličnim iskustvima.

2.2. Individualno pamćenje

Veliki deo dijaloga je posvećen Bartovim i Stefanovićevim ličnim sećanjima, ali i sećanjima njihovih članova porodice. Pošto je težište ipak pre svega na nemačko–srpskim vezama, Bart, kao reprezentativni predstavnik podunavskih Švaba, mnogo više govori o svojoj prošlosti nego Stefanović.

Budući da se komunikativno sećanje suštinski odnosi na sećanje koje se prenosi unutar generacija, unutar porodice, ono što Bart zna o svojoj familiji, o događajima iz njihove okoline saznao je od starijih članova porodice. Kolonistička švapska kuća u kojoj je živio primer je gradnje kuća u to vreme, a on zna da se njegova porodica doselila u 18. veku, oko 1770. godine (38–45). To je znanje koje se prenosi unutar porodice, s generacije na generaciju.

Bartova lična sećanja dopiru do detinjstva na Dunavu u Futogu i uključuju članove njegove porodice, babu i prababu, led na Dunavu, pecanje, poplave, puštanje zmaja (82–88), domaći hleb (48–49) i karakterističnu švapsku kuhinju (50–55). Bart se seća života u Vojvodini koja je „istinski živela ideje koje sada Evropa promovise. One su bile deo našeg svakodnevnog života. Družio sam se i sa Srbima i sa Mađarima. Naučio sam, pored nemačkog, i mađarski i srpski. I danas govorim te jezike.“ Bartu su u jasnom sećanju ostala škola i profesorka ruskog jezika koja je živela „mislima u prošlosti, zadržala je identitet, ali se time samoizolovala“ (156–157). Preko nje i oca njegovog druga Jure Porošina, emigranta iz Rusije, Bart se upoznao sa komunizmom (242–243). Međutim, pored ovih pretežno prijatnih sećanja, mnoga su bolna i gorka.

Iako je život u Futogu za vreme rata tekao relativno mirno (268), 1944. godine se porodica pripremila za beg, ali baba nije htela da ide (90). Nakon toga su svi završili u logoru u Bačkom jarku 1944. (64–65, 91) iz kojeg su izašli uz pomoć doktora Nikolića. On ih je 1945. odveo na svoje imanje i

spasao ih iz logora u kojem je za godinu i po stradalo više od sedam hiljada nemačke dece, žena i starih (95). Kasnije su bili u logoru na Limanu od 1947. godine, u kojem je situacija bila malo bolja. Bart se delimično školovao u Novom Sadu (92), a kasnije je od 1947. do 1949. živeo u selu Rgošte za vreme prisilnog rada u rudniku uglja Tresibaba–Podvis. Iz tog perioda se rado seća svog zaštitnika, „brata“ Slavka, Srbina (269). Kao učenik, Bart je posetio i spomenik u Kragujevcu 1949. godine što je za njega bio podsetnik na iskustva u Bačkom jarku (256). Život u Nemačkoj mu nije bio lak na početku (157), kao ni kasnija poseta rodnoj kući u Futogu i susret sa novim vlasnicima posle rata (46).

Odlazak iz Srbije u Nemačku je za Barta bio traumatičan i obeležen teškim mislima i osećanjima:

„Još u ranoj mladosti mučilo me pitanje: kako je bilo moguće da dođe do tako teških zločina i da moj narod bude proglašen za najgori. Osećaj nezaslužene lične krivice mi je teško padao. Ne kažem da sam tražio opravdanja. Tražio sam da razumem. Učio sam istu ‘istoriju’ kao i ti, znao sam već iz svojih detinjih patnji da je u toj istoriji mnogo toga zataškano, prećutano, da se o patnjama Nemaca uopšte ne govori. Logori za nepodoban narod, koje sam osetio na svojoj koži, učinili su da ne prihvatam svaku reč zdravo za gotovo. Istovremeno sam se trudio da razumem kako je došlo do nacizma, do toga da veliki broj ljudi poveruje da pripada narodu nadljudi, da u ime ideologije natčoveka učestvuje u zločinima. Uglavnom sam nailazio na opise onoga što se događalo, mnogo ređe na ulaženje u analize stanja koje je dovelo da nacizma. Iz Jugoslavije sam otišao sa jakim osećanjem ogorčenosti na nepravdu. U Nemačkoj je živelo oko dvanaest miliona doseljenika izbeglica iz drugih krajeva Evrope, koji su imali sudbinu sličnu mojoj i moje porodice. Stara pitanja su me čekala i u novoj sredini. A čekala me i borba za život. Naporno sam radio. Školovao sam se. Hteo sam da pokažem da nisam ništa manje vredan od drugih Nemaca. Da sam isto sposoban i spreman da se usavršavam. Hteo sam i da se rešim mučnih pitanja o prošlosti.“ (233–234)

Osim svojih sećanja, Bart prenosi i sećanja svoga dede, što je primer porodičnog ili međugeneracijskog sećanja:

„Moj deda Bart je jako čeznuo za starom domovinom i često su mu se videle suze u očima, kada mi je pričao o ranijem životu, o njegovom velikom imanju i konjima i kravama na salašu. Nije mogao da se navikne na novu sredinu. Govorio je da se staro drvo ne može presađiti. Nedostajala mu je i ravnica u Bačkoj. Živeo je jedno vreme kod svoje najmlađe ćerke iz drugog braka, Lizike, u brdima Virtemberga, ali nije mogao tamo da izdrži. Pao je u depresiju i vratio se opet u Darmštat da živi sa našom porodicom“ (157).

Gubitak zavičaja je i za mladića bio izuzetno težak i obeležio je čitav njegov život:

„Rodio sam se u Kraljevini Jugoslaviji. Posle rata smo bili satanizovani kao Nemci. I kada su nam opet 1949. godine vratili građanska prava bili smo pred zakonom ravnopravni, ali u stvarnosti nismo bili punopravni građani, što su više osetili moji roditelji nego ja kao dečak i mladić. Propaganda vlada i jednostruko tumačenje istorije u školi su činili svoje. Paradoksalno je da su nas kolonisti *smatrali* tuđinima, iako su se oni doselili i živeli u našim konfiskovanim kućama. Ja sam doduše sada u zemlji mojih davnih predaka, a šta je sa mojim zemljacima koji su se iselili u Ameriku, Kanadu ili Australiju i tamo našli domovinu? Ili sa građanima bivše Jugoslavije koji u Nemačkoj žive i rade i mnogi od njih smatraju Nemačku svojom novom domovinom. *Centralni savet Srba* Nemačke tvrdi da ima sedamsto hiljada etničkih Srba u Nemačkoj i mnogi će primiti nemačko državljanstvo i možda ovde ostati zauvek. Nedavno je ministarstvo spoljnih poslova Nemačke objavilo da su Srbi drugi narod po broju stranaca koji su dobili nemačko državljanstvo od 2002. do 2009. godine. A to znači da je, uprkos svemu što se događalo, Nemačka za Srbe prvo utočište i obećana zemlja. Već iz toga se vidi da je pojam ‘domovina’ izložen stalnom obnavljanju i promeni. Nismo danas više tako usko vezani za jednu zemlju i samo istorija zna gde je bila domovina mojih predaka.“ (161)

Pored ovih ratnih i poratnih sećanja Štefana Barta, Stefanovićeve sećanja padaju u senku, mada i ona govore o životu iz vremena kojeg više nema. Stefanović se seća oca i njegovog rituala da pije rakiju „našte“ pre doručka, koji je i on preuzeo. Kroz ovo mimetičko pamćenje, Stefanović čuva sećanje na oca (14). U razgovoru on opisuje i „rusku“ kuću u kojoj je živeo (47), rodno mesto (96–97), život u Beogradu (98), deponiju na Dunavu (99) i svoj prvi susret s Nemcem u detinjstvu (295–296), kao i snažan

utisak koji je na njega ostavila poseta Knićaninu. Tada je nastao preokret u njegovom životu posle kojeg je odlučio da se bavi temom podunavskih Švaba:

„Znaš kako kaže Dostojevski u *Braći Karamazovima*, sve ideologije sveta ne vrede suze jednog deteta. A ja sam tu suzu osetio nad masovnom grobnicom nemačke dece u Knićaninu. Taj osećaj saznanja, nad pustim poljem preko kojeg šiba vetar od Karpata, vetar što brije, taman vetar, to je nešto, nešto ... ne znam kako da to nazovem. To je neki nekršteni osećaj, možda i neko nekršteno vreme. Da li je to samo vreme zla, ili ima neko tačnije ime, ne znam. Bio sam ganut. Ništa više. Ganut sam bio. Moj život je bio moguć, jer su ova deca morala da budu mrtva, da im pacovi izglodu prste na nogama. ej, to ... Plakao sam na Telečki u Knićaninu. Ničeg u meni racionalnog nije bilo. Nikakve ideje, a kamoli ideologije. Samo sm osećao kako je sve to što je ispod mojih cipela nepodnošljivo, i kako ne znam gde da se sklonim, gde ću stati da ne povredim patnju te dece. Znaš kako, vidi, razumi me ... ja o ovome ne volim da pričam, jer nije za priču. Ne mora sve ni da se kaže, ni do kraja da se ispriča. Zaboravi da sam ovo rekao, izbrisaćemo iz završne verzije knjige.“ (257)

3. KULTURA SEĆANJA

Narodi koji iz rata izađu kao pobednici retko su skloni preispitivanju, tako da ima nečeg blagotvornog u porazu, u samosagledavanju svojih grešaka i naporu da se one ne ponove. Priroda naroda je slična ljudskoj i kao što čovek nosi svoju ličnu životnu istoriju sa sobom čitavog života i mora da obradi svoje tragične doživljaje kako bi mogao normalno da živi (194), tako „bez susreta sa sobom, nacija ostaje da živi u svetu samoizgrađene laži, na koji se navikava kao na jedini svet“ (195). Zaboravljanje i potiskivanje bez suočavanja sa samim sobom vode ka većoj verovatnoći ponavljanja istih postupaka.

Poražena u Drugom svetskom ratu, Nemačka je bila prinuđena da razvije izraženu kulturu sećanja. Tako su, na primer, u Erlangenu postavljeni „kamenovi spoticanja“ kako bi se ljudi podsetili na tragičnu prošlost. Ti kamenovi personalizuju tragediju, daju joj ime i prezime (201) i nalaze se ispred kuća stradalih Jevreja. Logori u Nemačkoj su danas memorijalni centri, na železničkim stanicama su utisnuti datumi i brojke, mladi volonteri odlaze u Izrael da pomažu starim ljudima u domovima. Iako ništa ne može izbrisati sramnu prošlost niti poništiti zlo počinjeno Jevrejima, to su naponi da se razviju razumevanje i empatija koji vode ka drugačijem svetu u kojem se takvi zločini više neće ponavljati (304). U tom smislu je sastavljena i povelja prognanih Nemaca u Štutgartu 1950. godine, koji su se svesni svoje odgovornosti odrekli odmazde i osvete i odlučili da doprinesu obnovi i ujedinjenju Evrope, ali zauzvrat traže pravičnu raspodelu nedaća, pravo na integraciju i učešće u procesu obnove Evrope (273). Međutim, ovakvi dokumenti, zapisi, spomenici jesu dobar početak i znak dobre volje, ali nisu dovoljni.

Istorija je proces, kao i preispitivanje, put pomirenja i dijalog razumevanja, a za to su važni lični, socijalni i kulturni kontakti (295). Danas postoje bratske veze između stanovnika Beške i Karlshulda (309), između iseljenih Nemaca iz Magličana i Ratkova i Srba koji danas žive u tim mestima (311), a meštani Erlangena i Futoga organizuju zajedničke sportske i kulturne susrete (312–313). Ipak, uprkos ovakvim grupnim inicijativama, ogorčenost podunavskih Švaba zbog gubitka zavičaja nije sasvim nestala, pre svega zbog kulture sećanja kakva se još uvek neguje na ovim prostorima. Njihov zahtev za „pravičnom raspodelom nedaća“, uprkos njihovoj spremnosti na pomirenje, nije ispunjen.

Za razliku od Nemačke, na Balkanu je razvijena „etnocentrična kultura sećanja“ koja je postala opšta, državna. Tako je samo jedan od nekadašnja tri logora u Beogradu pretvoren u muzej, logor u kasarni na Banjici obeležen je kao mesto stradanja članova Komunističke partije, kao njihova Golgota u borbi protiv fašizma. Međutim, na spomen ploči se ne nalaze imena protivnika nemačkih okupatora koji nisu podržavali komunizam, već kraljevsku vladu u Londonu, imena srpskih intelektualaca, univerzitetskih profesora, novinara i književnika (201). Kultura sećanja koja se decenijama negovala u Srbiji podrazumeva pojednostavljenu podelu uloga u kojoj su komunisti uglavnom žrtve i borci za slobodu i pravični cilj, a Nemci uglavnom krivci.

Ljudi, bilo pojedinci, bilo narodi, jesu generalno skloni ulepšavanju svoga i ocrnjivanju tuđeg, jer im je tako lakše, lakše je živeti u lažima (223). Međutim, postoje samo ljudi, a stereotipi o nacijama su problematični. Oni možda delimično nastaju na osnovu sublimiranog iskustva, izvesno je da neki događaji iz istorije utiču na naše stavove i viđenja (303), ali svi narodi imaju iskustva i žrtve i dželata i te uloge mogu lako da se zamene (303).² Otuda treba manje da govorimo jedni o drugima, a više jedni sa drugima. Objašnjavanje ili opravdavanje krivice jednog naroda krivicom drugog nema nikakvog smisla, jer su oba naroda za vreme Drugog svetskog rata instrumentalizovana spolja (306). U ratu gube obe strane, na obema stranama se nalaze i žrtve i krivci, mada ne postoji spremnost da se to i prizna.

Ne čudi stoga što u odnosima između Srba i Nemaca postoji rezervisanost, sumnja, resentiman koji potiču još iz vremena Drugog svetskog rata. Kasniji politički događaji su tome svakako doprineli: raspad Jugoslavije, konflikti u vezi sa Kosovom i Bosnom i Hercegovinom, bombardovanje NATO-a. Sve je to nadogradnja onog „starog nezalečenog“ (293), te se u Srbiji još uvek može čuti poštapalica „Mrzim te kao Nemca“. Međutim, promena stava zahteva napor, razmišljanje, isticanje dobrih primera, kako ne bismo bili večiti ponavljači istoga. Tu leži odgovornost intelektualaca, da promene vladajući diskurs u mišljenju, da pogledaju u prošlost i budućnost sa drugačijeg stanovišta, da otvore perspektivu drugačijih odnosa među ljudima i narodima – jer na početku svega stoji reč (303).

Diskutabilno je da li takva spremnost zaista prisutna kod intelektualaca u Srbiji. U Novom Sadu postoje američki, francuski, italijanski i španski kulturni centar, ali nema nemačkog kulturnog centra. Isto tako, Društvo za nemački jezik i kulturu u Vojvodini zamire, jer nema nikoga ko bi se u njemu angažovao, „jer nema ideja šta bi i kako i zašto radili“ (308). Pojedinačni naponi umetnika i intelektualaca nisu organizovani i ostaju bez odjeka.

4. ZAKLJUČAK

Sećanja imaju dva modusa, dve funkcije koje su u realnosti često isprepletene, ali se ipak suštinski razlikuju. Kolektivno pamćenje funkcioniše bimodalno, kao fundirajuće sećanje i kao biografsko sećanje. Fundirajuće sećanje se odnosi na početke i operiše čvrstom objektivizacijom jezičke i nejezičke vrste (rituali, plesovi, mitovi, mustre, odeća, nakit, tetovaže, putevi, slikanje, predeli itd.). Biografsko sećanje se odnosi na sopstveno iskustvo i uslovne okvire i zasniva se na socijalnoj interakciji, čak i u pismenim društvima (Asman 2011: 51). Suštinski ove dve funkcije odgovaraju razlici između kulturnog i komunikativnog pamćenja.

Sećanje je uvek konkretno i zasniva se na stapanju pojma i slike, jer da bi neka istina mogla da se usadi u sećanje grupe, ona u konkretnom obliku predstavlja neki događaj, neku osobu ili mesto koji se moraju obogatiti nekim značenjem, smislenom istinom. Na taj način nastaju figure sećanja koje odlikuju konkretni odnos prema vremenu i prostoru, konkretni odnos s nekom grupom i rekonstruktivnost. Figure sećanja su uvek vremenski i prostorno situirane, povezane s nekim pradašnjim ili izuzetnim događajem. Tako, na primer, kalendar praznika odražava neko *preživljeno* vreme, a kao okvir sećanja služi neki *oživljeni* prostor koji se pamti kao domovina, pogotovo kad je ona *in absentia*. U taj prostor spada i ono što osobu okružuje i šta joj pripada, šta je oslonac i nosilac njenog identiteta. Grupa i prostor stvaraju simboličko biće zajednice za koji se grupa vezuje čak i kad je odvojena od njega tako što ga simbolički reprodukuje. Učešće u kolektivnom pamćenju svedoči o pripadnosti grupi, tako da se ono odnosi samo na stvarne i žive grupe čiji stav se odražava u pamćenju koje reprodukuje prošlost i definiše postojanje grupe, njene osobenosti i slabosti. S obzirom na to da svest o promeni unutar grupe dovodi do toga da grupa kao takva prestaje da postoji i stvara prostor za neku drugu grupu, ona teži trajanju i otklanjanju promene. Međutim, pamćenje ne može da sačuva prošlost, već samo da je rekonstruiše u skladu sa spolj-

² Krajem prošlog veka su Srbi proterani iz Hrvatske (224) i Bosne i Hercegovine, te su i oni osetili isto što i podunavske Švabe: „Čoveka silom odvojiti od zavičaja je isto što i ubiti mu dušu“ (276). Proterivanje Albanaca sa Kosova (224–225), prazne srpske crkve na Kosovu i prazna nemačka crkva u Vršcu čiji su graditelji proterani (79–80) samo su pojedinačni primeri posledica političkih i ratnih sukoba u kojima na kraju niko ne dobija, osim malobrojnih pojedinaca.

nim okvirima, da je reorganizuje kroz tok sadašnjice i promene referentnog okvira značenja (Asman 2011: 36). Ono mora da se ispolji i da se prenese, da se o njemu komunicira.

Srbi i Nemci koji pišu i govore o prošlosti podunavskih Švaba u Srbiji, organizuju izložbe, podižu spomenike, čuvaju i neguju fundirajuće sećanje na doseljavanje i život Švaba na ovim prostorima. Pojedinci prenose i svoja sopstvena iskustva, čuvaju svoje biografsko sećanje, kako bi ono ostalo živo, kako se ne bi zaboravilo i izgubilo. Vojvodina kao izgubljeni zavičaj još uvek povezuje brojne predstavnike nemačke zajednice koji su proterani i koji održavaju sećanje na zavičaj i na svoj identitet kroz sećanja, kroz komunikaciju i lične kontakte.

Obnavljanjem nestalog vremena kroz sećanje Bart i Stefanović ponovo grade to vreme da ne bi pobedili oni koji su rušili (81). Međutim, cilj je i pomirenje, a ono „treba da počiva na temeljima istine, inače neće biti stabilno“ (76). Žrtve zaslužuju spokoj i pravdu, ali i „istinu, pa koliko ona bila protiv važećeg stava da o tome treba ćutati i da će se sve zaboraviti“. Iako svesni da njihova rasprava i potraga za istinom može biti i bolna, Stefanović i Bart uprkos tome tragaju za njom (207), jer ako se ne ćuti o zlu, doprinosi se dobru (146). Iako razgovaraju „o sklonjenim stvarima“, o nečemu o čemu se inače mnogo ne govori, i osećaju se kao sede „na dnu bureta“ i lupkaju „morzeovu azbukku, pa ko čuje čuje, i ko razume razumeo je“ (174), Bart i Stefanović, u stvari, nastoje da otvore perspektive za budućnost jer su svesni toga da jedno bez drugog ne ide – narod koji ne poznaje i ne shvata svoju prošlost, neće imati ni uspešnu budućnost (222–223). Svesni su da je to proces, ali uvek se počinje malim koracima: „Kamen baciš i šire se krugovi“ (314).

LITERATURA

- Asman, Jan (2007). *Kultura pamćenja*. Prev. Nikola B. Cvetković. Beograd: Prosveta.
- Assmann, Aleida (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: Beck.
- Barth, Stefan; Stefanović, Nenad Novak (2013). *Dijalog Srbina i Nemca na Dunavu*. Beograd: Medijska knjižara krug.
- Bešlin, Branko (2004). Dva istorijska romana o podunavski Švabama u XVIII veku. *Istraživanja* 15, 183–211.
- Erll, Astrid (2005). *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen*. Stuttgart; Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Ilić, Marija (2011). Velika seoba Srba u kolektivnom pamćenju: zajednice pamćenja i žanrovi. U: *Živa reč: Zbornik u čast Nade Milošević–Đorđević*. Ur. Mirjana Detelić; Snežana Samardžija. Beograd: Balkanološki institut SANU; Filološki fakultet, 215–234.
- Kalić–Mijušković, Jovanka (1967). Krstaši pred Beogradom. Skinuto sa sajta 8.2.2016. <<http://www.istorijskabiiblioteka.com/art2:krstasi-pred-beogradom>>
- Krčmar, Filip (2011). Adam Miler–Gutenbrun i nacionalni preporod podunavskih Švaba. *Zbornik Matice srpske za istoriju* 83, 45–65.
- Kuljić, Todor (2006). *Kultura sećanja*. Beograd: Čigoja štampa.
- O. Š. (2015). Nemač u službi cara Dušana: Ovo je Palman, kapetan Alemanske garde našeg imperatora. Skinuto sa sajta 8.2.2016. <<http://www.telegraf.rs/vesti/1543126-nemac-u-sluzbi-cara-dusana-ovo-je-palman-ka-petan-alemanske-garde-naseg-imperatora-foto>>
- Podunavski Nemci (2003). Skinuto sa sajta 4.2.2016. <http://kovinkeve.ucoz.com/index/podunavski_nemci/0-31>
- Radović, Nadežda (2013). Napomena urednice. U: Stefan Barth; Nenad Novak Stefanović. *Dijalog Srbina i Nemca na Dunavu*. Beograd: Medijska knjižara krug, 7.
- Schweikle, Günther und Irmgard (2007). *Metzler Lexikon Literatur*. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Zobenica, Nikolina (2014). Fastnachtspiele als Medien des kollektiven Gedächtnisses. *Neophilologus* 98, 2, 287–301.

MEMORY IN *DIJALOG SRBINA I NEMCA NA DUNAVU*

Summary

In the scope of “memory research” Jan Assmann differentiates between individual and collective memory. Collective memory can be further divided into communicative and cultural memory, according to its function, duration, media etc. The research on collective memory has gained significance in modern society – who remembers what and how considerably affects the present and future life in a community comprised of representatives of various cultures. However, memory is not a reliable category in regard to its truthfulness and authenticity, because it subjects to various mechanisms like repression, selection etc, which particularly comes to surface in relating to historical events in which a large number of people lost their lives, and survivors still cope with different negative feelings like pain and sorrow because of their own loss, and guilt and responsibility because of loss of others.

In this paper the author has identified and analyzed various types of memory in the work *Dijalog Srbina i Nemca na Dunavu* (2013), in which a Danube Swabian born in Futog, Stephan Barth, and a Serbian from Belgrade, Nenad Novak Stefanović, talk about the common past of Germans and Serbs. In these conversations their personal life stories and memories (individual memory) interweave with stories about distinguished Germans who considerably influenced the life of these two peoples (collective memory). The purpose of the analysis has been to determine the function of remembering in this work and to contribute to further development of memory culture in Serbia.

Key words: collective memory, cultural memory, communicative memory, individual memory, Danube Swabians.

Nikolina Zobenica
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
nikolina@ff.uns.ac.rs

BOJANA KOVAČEVIĆ PETROVIĆ

DIOKLECIJANOVA PALATA U ROMANU *TERRA NOSTRA* I NOVELI *ROĐENDAN* KARLOSA FUENTESA

Istražujući prisustvo evropske baštine u delima meksičkog pisca Karlosa Fuentes (1928–2012), uočili smo nahnute opise Dioklecijanove palate u Splitu u njegovoj noveli *Rođendan* (*Cumpleaños*, 1969) i poglavljima „Dioklecijanova palata“ i „Ciganka“ u romanu *Terra Nostra* (1975). U ovom radu želimo da sagledamo pre svega književnu funkciju i značaj literarnih opisa te jedinstvene građevine nastale između 295. i 305. godine, u kojoj je rimski car želeo da provede poslednje godine svog života. Proučavanjem istorijskih podataka na španskom, srpskom, hrvatskom i engleskom jeziku, uvidom u čuvenu knjigu Roberta Adama *Ruins of the palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia* iz 1764. godine, te uvidom u malobrojne naučne radove koji se bave tom temom, pokušaćemo da istražimo autentičnost opisa, istorijsku doslednost i u ovom slučaju literarnu vrednost Dioklecijanove kraljevske palate kao nadasve značajnog spomenika mediteranske, evropske i svetske baštine, u kontekstu dela Karlosa Fuentes (1928–2012) koja su predmet našeg proučavanja. Takođe ćemo nastojati, sa književne tačke gledišta, da pokažemo istorijski značaj i arhitektonsku sličnost splitske palate i istorijske rezidencije španskih kraljeva, dvorca Eskorijal nadomak Madrida, izgrađenog u XVI veku u funkciji manastira, utvrđenja i nekropole, koji je Karlos Fuentes svojim književnim talentom i temeljnim proučavanjem izvanredno iskoristio kao metaforu istorije i čvorište radnje u romanu *Terra Nostra*.

Ključne reči: Dioklecijanova palata, Karlos Fuentes, *Terra Nostra*, *Cumpleaños*, Hispanoamerička književnost

125

1. UVODNE NAPOMENE

Meksički pisac Karlos Fuentes (1928–2012), u svom bogatom opusu koji čini preko sedamdeset objavljenih knjiga – od toga dvadeset dva romana, publikovana između 1958. i 2012. godine – mahom je istraživao prehispansku prošlost Meksika, sagledavao njegovu sadašnjost i projektovao budućnost zemlje koju je smatrao svojom domovinom, premda faktografski to nije bila jer je rođen u Panami. U nizu radova u kojima istražujemo interesovanje Karlosa Fuentes (1928–2012) za Evropu kao kolevku hispanskog čoveka mešovite rase, uočili smo njegovo zanimanje za Dioklecijanovu palatu u Splitu, naročito iskazano u noveli *Rođendan* (*Cumpleaños*, 1969) i u poglavljima „Dioklecijanova palata“ i „Ciganka“ njegovog kapitalnog romana *Terra Nostra* (1975). U ovom radu pokušaćemo da sagledamo pre svega književnu funkciju i značaj Fuentesovih literarnih opisa te jedinstvene građevine nastale između 295. i 305. godine, koju je rimski car Dioklecijan sagradio kako bi u njoj proveo poslednje godine svog života. Proučavanjem stručnih tekstova i naučnih radova na španskom, srpskom, hrvatskom i engleskom jeziku, i uvidom u publikaciju škotskog arhitekta Roberta Adama *Ruins of the palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia* iz 1764. godine obogaćenu grafikama Frančeska Bartolocija (Francesco Bartolozzi), pokušaćemo da istražimo autentičnost opisa, istorijsku doslednost, a pre svega umetničku vrednost Dioklecijanove palate kao značajnog spomenika mediteranske, evropske i svetske baštine, u kontekstu dela Karlosa Fuentes (1928–2012) koja su predmet našeg proučavanja. Takođe ćemo nastojati, sa književne tačke gledišta, da pokažemo istorijski značaj i arhitektonsku sličnost splitske palate i istorijske rezidencije španskih kraljeva, dvorca Eskorijal nadomak Madrida, koji je u XVI veku Filip II osmislio i izgradio kao manastir, utvrđenje i nekropolu, a Karlos Fuentes svojim književnim talentom i temeljnim proučavanjem izvanredno iskoristio kao metaforu istorije i čvorište radnje u romanu *Terra Nostra*.

2. SLIKA PALATE U NOVELI ROĐENDAN

Karlos Fuentes započeo je svoju književnu karijeru romanom *Najprozračniji kraj* (*La región más transparente*) objavljenim 1958. godine. Do novele *Rođendan* (*Cumpleaños*, 1969), prve knjige u kojoj spominje Dioklecijanovu palatu – štavise, smešta deo radnje u taj prostor i vrlo precizno i nadahnuo opisuje njene zidine i njenu unutrašnjost – Fuentes je napisao još pet romana, među kojima je i njegovo najprevođenije, i do danas najviše proučavano delo, novela *Aura* (1962): „En 1969, aparece *Cumpleaños* de Carlos Fuentes, novela corta que refleja, como anteriormente lo hiciera *Aura*, una de las tendencias que siguen los novelistas latinoamericanos: la de la literatura creativa, basada en una imaginación subjetiva que pretende marginarse del contexto real, desprendiéndose de los contenidos social, económico y político”¹ (Díaz Ruiz 2001:132). S obzirom na intertekstualni dijalog, teme kao što su reinkarnacija, dvojnik i besmrtnost, te igru ogledala, mogli bismo reći da novele *Aura* i *Rođendan* upotpunjuju jedna drugu: „nos hallamos en presencia de un díptico narrativo: *Cumpleaños* da su razón de ser a *Aura*; en *Aura* hallamos, a su vez, la clave de *Cumpleaños*; piezas simétricas que ajustan, obsesiones e imágenes recurrentes, rico diálogo intertextual”² (Goytisolo 1994:288). U pogovoru jednog od tomova Fuentesovih sabranih dela, onog koji po nahodjenju samog autora nosi naziv *Zlo vremena* (*El mal del tiempo*, 1994), a sadrži novele *Aura*, *Cumpleaños* i *Una familia lejana*, Huan Goytisolo (Juan Goytisolo) naglašava da „los dos textos se entrelazan, se barajan, se mezclan hasta confundirse, complementarios, convergentes, simétricos. Avanzando en la lectura de uno desciframos el universo fascinante del otro: en *Aura* aprendemos a leer *Cumpleaños*, en *Cumpleaños* hallamos, invertida, la imagen turbadora de *Aura*”³ (*idem*, 290). Takođe treba imati u vidu da je intertekstualnost postmoderna strategija na kojoj je „se basa la problematización de las relaciones entre la historia y la ficción. La metafiction historiográfica se caracteriza por un deseo de llenar los huecos de la Historia y reducir la distancia entre el pasado y el presente del lector, así como re-escribir el pasado en un contexto nuevo”⁴ (Sekulić 2011:95).

Novela *Rođendan* nastala je u periodu kada je meksički pisac eksperimentisao sa formom, stvarajući dela složene strukture, na tragu avangarde. Premda je posvećeno američkoj glumici Širli Meklejn (Shirley MacLaine) kao „recuerdo de la lluvia en Sharidan Square”⁵ (Fuentes 1994:43), brojni proučavaoci Fuentesovog dela tvrde da je to delo zapravo omaž argentinskom piscu Horheu Luisu Borhesu (Jorge Luis Borges, 1889–1986) povodom njegovog 70. rođendana. Reč je o teško dokučivoj knjizi, zahtevnoj za čitaoca, koja po mišljenju književnog kritičara Ignasija Dijasa Ruisa (Ignacio Díaz Ruiz) predstavlja „la conciencia del narrador”⁶ (2001:132). On *Rođendan* tumači kao „Una novela de silencio, de la soledad; en ella transitan imágenes mentales. Se usa el lenguaje para afirmar la individualidad del protagonista y también para renunciar a la realidad, acallarla, negarla, decir que no existe aunque nos esté constantemente determinado”⁷ (*idem*). Na Fuentesovu viziju Dioklecijanove palate u noveli i njeno poređenje sa zdanjem koje je španski kralj Federiko II izgradio u Kraljevstvu dve Sicilije, ukazala je i Adrijana Garsija de Oldrič (Adriana García de Aldridge): „aparecen en la narración los palacios de Dio-

¹ Godine 1969. pojavljuje se *Rođendan* Karlosa Fuentes, novela koja odražava, kao što je to prethodno činila *Aura*, jednu od tendencija latinoameričkih romanopisaca: kreativnu književnost, zasnovanu na subjektivnoj imaginaciji koja želi da se marginalizuje od stvarnog konteksta tako što će se osloboditi društvenih, ekonomskih i političkih sadržaja. (Pr. B.K.P.)

² Pred nama je narativni diptih: *Rođendan* daje smisao *Auri*; dok u *Auri* nalazimo ključ za razumevanje *Rođendana*; simetrična dela koja se usaglašavaju, recipročne opsese i prizori, bogat intertekstualni dijalog. (Pr. B.K.P.)

³ Ta dva teksta se međusobno prepliću, prepliću se, mešaju sve dok ne prestanu da se razlikuju, upotpunjujući se, sjedinjeni, simetrični. Tokom čitanja jednog otkrivamo fascinantni univerzum drugog: u *Auri* učimo kako treba čitati *Rođendan*, a u *Rođendanu* nalazimo, umetnutu, zbunjujuću sliku *Aure*.

⁴ ...zasnovana problematika odnosa između istorije i fikcije. Istoriografsku metafikciju karakteriše želja da se ispune praznine Istorije i da se smanji distanca između prošlosti i sadašnjosti čitaoca, te da se prošlost iznova napiše, u novom kontekstu. (Pr. B.K.P.)

⁵ Sećanje na kišu na Trgu Šeridan. (Pr. B.K.P.)

⁶ Svest/savest pripovedača. (Pr. B.K.P.)

⁷ Roman o tišini i samoći; kroz njega prolaze mentalne slike. Pisac koristi jezik da bi istakao individualnost protagoniste, kao i da bi se odrekao stvarnosti, utišao je, anulirao, kazao da ne postoji iako nam se stalno prikazuje. (Pr. B.K.P.)

cleciano (hoy la ciudad yugoslava Spalato) y de Federico II de las dos Sicilias, Capodimonte, dos monumentos que han sido asociados al culto solar⁸ (1979:530). Proučavajući drugu palatu, Kapodimonteovu, pomenuta autorka tvrdi da „este palacio, como el de Diocleciano en Spalato, muestra una estructura oriental en un fondo occidental (p. 209). Es significativo también que Diocleciano construyera aquí un templo dedicado a Júpiter en forma de octágono⁹ (*idem*, 531).

Pitanje koje mi želimo da postavimo, i da pokušamo da nagovestimo odgovor, jeste: kako je i zašto Karlos Fuentes odlučio da radnju te novele smesti u Dioklecijanovu palatu u Splitu, kojoj će se vratiti još dva puta u toku svoje karijere: u romanu *Terra Nostra* (1975) i u jednoj od priča u zbirci-romanu *Srećne porodice* (*Todas las familias felices*, 2006). Da bismo izveli naučne zaključke, nužno je da napomenemo nekoliko činjenica i postavimo jednu nenaučnu pretpostavku: naime, prvo Fuentesovo delo koje je prevedeno na srpskohrvatski (hrvatskosrpski) jezik bio roman *Smrt Artemija Krusa* (*Smrt Artemija Cruza*, *La muerte de Artemio Cruz*) 1969. godine. Knjigu je sa španskog prevela Edita Marijanović, pogovor je napisao Dalibor Soldatić, a izdavač je bila zagrebačka Zora. Premda do njega za sada nismo uspeli da dođemo, među srpskim hispanistima poznato je da je Karlos Fuentes u jednom intervjuu izjavio da je obišao Jadransku obalu Dalmacije zahvaljujući honoraru koji mu je isplaćen u dinarima, koje u to doba nije mogao da zameni za stranu valutu, te je odlučio da iznajmi jahtu i da ih potroši na krstarenje. Tokom boravka u Splitu – to je naša pretpostavka, koju ovim radom postavljamo u nameri da njeno dokazivanje nastavimo budućim istraživanjima – fasciniran Dioklecijanovom palatom, iskoristio ju je kao scenografiju za novelu koju je tada pisao – *Rođendan*, a potom i roman koji je već uveliko osmišljavao – *Terra Nostra*. Uprkos tome što reč *dinero* na španskom jeziku znači „novac“, primećujemo moguću referencu na dinar na 86. strani novele *Rođendan*, u unutrašnjem toku misli protagoniste: „¿Por qué iban a colaborar con su proyecto un hombre que se levantó con el designio de ganar treinta dineros y otro preocupado por la salud de su perro?“¹⁰ (Fuentes 1994:86). S druge strane, treba imati u vidu da je *Rođendan* nastajao za vreme i neposredno nakon turbulentne 1968. godine, kojoj je Fuentes prisustvovao i detaljno se njome bavio u esejima objavljenim pod nazivom *París: la revolución de mayo* (Edición Era, México 1968), a mnogo kasnije i u delu *Los 68: París-Praga-México* (Debate, Barcelona, 2005). Fuentes se u *Rođendanu* „por primera vez se atrevió a ‘saltar’“¹¹ (Goytisolo 1994:293), a da bi prikazao svu složenost tog trenutka bila mu je neophodna kompleksna scenografija, kao što je Dioklecijanova palata: „Fuentes coloca a la novela como una creación donde el hombre vive la realidad desde su propia alma; como consecuencia, tiene que afrentarse con uno de los problemas más profundos y angustiosos del hombre: el de la soledad y la incomunicación“¹² (Díaz Ruiz 2001:135). Štaviše, kuća-palata-lavirint mogu se tumačiti i na sledeći način: „El ser es como una casa, con sus rincones y sus sombras, pasillos cuyo destino desconocemos, cuartos sin ventanas“¹³ (García Peña 2010:78).

Pre nego što saznamo da je protagonista kupio kuću u dalmatinskom mestu: „He comprado esta casa a una ciudad yugoslava y a un palacio mediterráneo. (...) Ese palacio fue lo que es en un tiempo numerable, sucesivo; ese palacio fue lo que es en un solo acto: el de la concepción grandiosa de un monarca teutón embriagado por la proximidad de un mar ardiente“¹⁴ (Fuentes 1994:56), Karlos Fuentes će nam pružiti jedan od najživopisnijih opisa Dioklecijanove palate i grada Splita zabeleženih u nekom književnom delu:

⁸ U pripovesti se pojavljuju Dioklecijanova palata (danas jugoslovenski grad Split) i zdanje Federika II od dve Sicilije, Kapodimonte, dva spomenika povezana sa kultom sunca. (Pr. B.K.P.)

⁹ Ta palata, kao i Dioklecijanova u Splitu, pokazuje orijentalnu strukturu na zapadnom tlu (str. 209). Značajno je takođe to što je Dioklecijan izgradio hram posvećen Jupiteru u obliku oktagona. (Pr. B.K.P.)

¹⁰ Zbog čega bi sarađivali na njegovom projektu čovek čiji je naum bio da zaradi trideset dinara i drugi kojeg je jedino zanimalo zdravlje njegovog psa. (Pr. B.K.P.)

¹¹ Prvi put osmelio da načini „skok“. (Pr. B.K.P.)

¹² Fuentes svoju novelu osmišljava kao tvorevinu u kojoj čovek doživljava stvarnost iz sopstvene duše; samim tim, on mora da se suoči sa jednim od najdubljih i najteskobnijih ljudskih problema: samoćom i nedostatkom komunikacije. (Pr. B.K.P.)

¹³ Biće je kao kuća, sa svojim uglovima i senama, hodnicima koji ne znamo kuda vode, sobama bez prozora. (Pr. B.K.P.)

¹⁴ Kupio sam kuću u jednom jugoslovenskom gradu, u mediteranskoj palati. (...) Ta palata je tada predstavljala isto što i potonjem vremenu; otelotvorenje jednog čina: grandioznu zamisao teutonskog vladara opijenog blizinom vrelog mora. (Pr. B.K.P.)

El palacio de Diocleciano, en Spalato, es la moderna ciudad dalmática de Split: los corredores, allí, son las calles; las plazas públicas, los patios; las basílicas imperiales, los templos comunes; las cocinas del monarca, las fondas del pueblo; los salones y cámaras, las actuales habitaciones de los zapateros, pescadores, popes y vendedores de tarjetas postales; las murallas que sufrieron los embates bárbaro, véneto e islámico, el sencillo paseo dominical de los hombres modernos. Split es una ruina viva; un palacio que nunca dejó de estar habitado y que a las heridas naturales del tiempo abandonado ha añadido las cicatrices del uso cotidiano, continuado durante dieciséis siglos¹⁵ (Fuentes 1994:53).

Fuentes zapravo smešta svog protagonistu, čoveka bez sećanja, u nepoznatu kuću među zidinama Palate, u neodređenom vremenu izmeštenom iz londonske sadašnjice u kojoj novela počinje, na Džordžijev deseti rođendan – „Georgie, nuestro hijo, celebra hoy su décimo cumpleaños”¹⁶ (Fuentes 1994:99), u trenutku kada se porodica sprema za letovanje u Jugoslaviji i iznajmljuje kuću na dalmatinskoj obali. Tek u poslednjem pasusu novele saznajemo da je u toj kući „a orillas del Adriático, frente a las costas de la Dalmacia, cerca de los palacios y de los templos románicos rodeados de llanos amarillos”¹⁷ (Fuentes 1994:100), verovatno 1281. godine, ubijen Siger de Bramante, teolog i profesor Univerziteta u Parizu. U delu se prepliće nekoliko glasova, a „el protagonista va hacia la visión de la totalidad (sujeto-objeto) desde su conciencia. (...) Fuentes combina: conciencia e inconciencia, lo objetivo y lo subjetivo, sueño y vigilia, la imaginación y la realidad para crear una obra que dé una imagen ideal de la temporalidad humana”¹⁸ (Díaz Ruiz 2001:133). Ipak, po mišljenju našeg hispaniste Dalibora Soldatića, „ključ novele nalazi se u rečima ‘Bog je ostavio nepotpuno svoje stvaralačko delo’” (1985:399).

Najznačajniji simbol u ovom delu, koji prepoznajemo kao referencu na Dioklecijanovu palatu i njene četiri kapije, predstavljaju vrata: „Carlos Fuentes utiliza como elemento definitorio y definitivo a la puerta como clave de esta narración”¹⁹ (Díaz Ruiz 2001:142). Meksički pisac slojevito aludira na njihov mitološki i metafizički značaj, tri puta ponavljajući isto pitanje: „Cuándo deja una puerta de ser una puerta?”²⁰ (Fuentes 1994:57), da bi to i naglasio „Puedes recorrer toda la casa (...) pero nunca abras una puerta, ¡nunca!”²¹ (*idem*). Ubrzo potom, autor dovodi protagonistu u moralno iskušenje: „Hoy tuve la tentación de abrir una puerta, sólo que, nuevamente, la puerta no existía”²², u drugom delu novele ponavlja pitanje: „¿No te dije que jamás abrieses una puerta? ¿Nunca? ¿Cuándo deja una puerta de ser una puerta?”²³ (*idem*, 84), a na samom kraju treći put se vraća istoj rečenici, kojom zaokružuje celinu: „¿Cuándo deja una puerta de ser una puerta?” (*idem*, 95). Kamen, mermer i boje Dioklecijanove palate imaju poetsku lepotu: „la piedra aquí tiene varias posibilidades; es el ocre hirviente, compacto, despilfarrado, rencoroso de las barrancas-madre; es la lisura uniforme y gris de las galerías; es el ámbar quemado de los patios; es la infinita ruptura de yeso de los decorados (...) es la roja ceguera de los ladrillos que condenan las salidas”²⁴ (*idem*, 58). Kada se bude prisećao svog oniričkog iskustva, autor/

¹⁵ Dioklecijanova palata, u Spalatosu, danas je moderan dalmatinski grad Split: tamo su hodnici ulice; javni trgovi su dvorišta; carske bazilike, zajednički hramovi; kuhinje nekadašnjeg monarha, narodne taverne; saloni i dvorane danas su prostorije koje nastanjuju obučari, ribari, sveštenici i prodavci razglednica; zidine koje su pretrpele naježde varvara, Venecijanaca i islamskih naroda, sada su nedeljni korzo modernih ljudi. Split je živa ruševina; palata koja nikada nije ostala nenaseljena i koja je prirodnim ranama napuštenog vremena dodala ožiljke svakodnevnih upotrebe, koja neprekidno traje već šesnaest vekova. (Pr. B.K.P.)

¹⁶ Džordži, naš sin, danas slavi deseti rođendan. (Pr. B.K.P.)

¹⁷ Na obali Jadrana, naspram dalmatinske obale, pokraj palata i rimskih hramova okruženih žutim prostranstvima. (Pr. B.K.P.)

¹⁸ Protagonista teži viziji celine (subjekat-objekat) iz svoje svesti. (...) Fuentes kombinuje: svesnost i nesvesnost, objektivno i subjektivno, san i bdenje, maštu i stvarnost, kako bi svojim delom pružio idealnu sliku ljudske prolaznosti. (Pr. B.K.P.)

¹⁹ Kao definitivni element kojim određuje novelu, Karlos Fuentes za ključ pripovedanja koristi vrata. (Pr. B.K.P.)

²⁰ Kada jedna vrata to prestaju da budu? (Pr. B.K.P.)

²¹ Možeš da obilaziš celu kuću (...), ali nikada ne otvaraj vrata, nikada! (Pr. B.K.P.)

²² Danas sam došao u iskušenje da otvorim jedna vrata, ali ta vrata opet nisu postojala. (Pr. B.K.P.)

²³ Zar ti nisam rekao da nikada ne otvaraš vrata? Nikada! Kada jedna vrata to prestaju da budu? (Pr. B.K.P.)

²⁴ Ovdje kamen ima razna oblića; on je vreli oker, čvrst, porozan, nastao iz poroćnog kanjona-majke; čas je uglačan, jednoličan i siv, sa spoljnih galerija; čas je jantar spaljen u unutrašnjim dvorištima; čas beskonačna pukotina u gipsu kojim je palata ukrašena (...) čas se zaslepljujuće crveni od cigala koje zauvek zatvaraju izlaz. (Pr. B.K.P.)

protagonista/dvojnika imaće živo sećanje upravo na vrata Dioklecijanove palate: „puedo convocar, a cada momento, los espectros de un castillo románico, de una ciudad de Dalmacia; ahora intuyo, a través de la doble puerta, de las absidiolas, de la solera, de las bóvedas, una forma final para esta habitación plural“²⁵ (*idem*, 75). U jednoj od vrtoglavih, oniričkih šetnji Palatom, Fuentesov protagonista nailazi na vrata: „Encontré la puerta románica; algunas palomas se posaron en el dintel“²⁶ (*idem*, 77) i zidine: „Pero mi memoria se negaba a convocar la imagen de otro mundo fuera de las paredes consabidas. Lugares estáticos, formas incorruptibles, sí: las basílicas de Diocleciano, el palacio de Federico, el poema de Blake; vibraciones, gérmenes, movimientos, no.“²⁷ (*idem*). Na kraju novele, Fuentes nas podseća da je Dioklecijanova palata zapravo njegova grobnica: „La puerta horizontal... es la tumba“²⁸ (*idem*, 96).

Autokratsko ponašanje protagoniste/Sigera u trenutku kada se obraća Nunsiji, uvidevši da su kavezi sa životinjama prazni, možemo tumačiti i kao Fuentesovu viziju cara Dioklecijana: „Te he ordenado que me las tengas llenas, siempre llenas...“²⁹ (*idem*, 62). Kada ona odgovara/prigovara da očekuje od nje da mu kuva, da ga oblači, kupu, tetoši (*idem*), odgovor koji dobija takođe odgovara autorovoj predstavi vladara koji je tu živio u trećem veku naše ere: „Es tu deber, Nuncia. Todo lo que hagas es poco. Aunque te maldiga, te azote, te abandone, te desconozca. Tu deber es cargar conmigo. Si no, lo pagarás caro en esta vida o en la otra. Tu obligación es mimarme mucho, mucho, mucho...“³⁰ (*idem*).

2.1. BORHES

Jedan od posrednih dokaza koji bi nas mogao uputiti na pravac istraživanja teme kojom se u ovom radu bavimo, vezan je za još jednu pretpostavku, odnosno argumentovanu tvrdnju: da je *Rodendan* posvećen Horheu Luisu Borhesu. O tome svedoče brojni elementi, simboli, nagoveštaji. Naime, Fuentesov glavni junak je George (Horhe, Džordž), „sucesivamente viejo, joven, niño, viejo, y joven, es Cristo y es Nuncia, es la Santísima trinidad, es Siger de Brabante“³¹ (Goytisolo 1994:291), a njegov sin, slavljjenik, Georgie (Džordži, Đorđi, kao što je bio Borhesov porodični nadimak): „La elección de George y Georgie como nombres de los personajes y el hecho de que fue publicada cuando Borges cumplía setenta años sostiene esta idea. De hecho, *Cumpleaños* tiene fuertes semejanzas con las obsesiones y los relatos borgeanos...“³² (Altamiranda 2006:26). U opsežnom intervjuu objavljenom 1981. godine u časopisu *The Paris Review*, Karlos Fuentes je u razgovoru sa Alfredom Makadamom (Mac Adam) i Šarlom Ruom (Charles E. Ruas)³³ izvanredno istakao značaj Borhesa za latinoameričku književnost, i svoj stav o njemu: „Latin America is a constant reminder to Europe of the duties of its universality. Therefore a writer like Borges is a typically Latin American Writer. (...) No European would feel obliged to go to the extremes Borges does to create reality, not to mirror a reality but to create a new reality to fill in the cultural voids of his own tradition“³⁴ (1981).

²⁵ U svakom trenutku mogu da prizovem u sećanje prizor rimskog zamka, u jednom gradu u Dalmaciji; sada mogu da naslutim, kroz dvostruka vrata, apsidirole, dovratke, svodove, konačni oblik te višestruke sobe. (Pr. B.K.P.)

²⁶ Naišao sam na romanička vrata; nekoliko golubova počivalo je na gornjoj gredi. (Pr. B.K.P.)

²⁷ Ali moje sećanje je odbijalo da prizove prizor iz drugog sveta, van poznatih zidina. Statična mesta, postojani oblici, da: Dioklecijanove bazilike, Federikova palata, Blejkova poema; vibracije, prapočeci, kretanja, ne. (Pr. B.K.P.)

²⁸ Horizontalna vrata... ona su grobnica. (Pr. B.K.P.)

²⁹ Naredio sam ti da uvek budu puni, uvek puni. (Pr. B.K.P.)

³⁰ To ti je dužnost, Nunsija. Šta god da uradiš, malo je. Čak i ako te proklinjem, bičujem, napustim, ako te se odrekнем. Tvoja dužnost je da budeš uz mene. U protivnom, platićeš to skupo, u ovom životu ili nekom drugom. Tvoja obaveza je da me tetoši, mnogo, mnogo, mnogo. (Pr. B.K.P.)

³¹ Naizmenično starac, mladić, dečak, starac, pa mladić, on je i Hrist i Nunsija, Sveto trojstvo i Siger od Bramantea. (Pr. B.K.P.)

³² Izbor Džordža i Džordžija za imena likova i činjenica da je novela objavljena kada je Borhes punio sedamdeset godina potkrepljuje tu ideju. Zapravo, *Cumpleaños* ima snažne sličnosti sa borhesovskim opsesijama i pričama. (Pr. B.K.P.)

³³ <http://www.theparisreview.org/interviews/3195/the-art-of-fiction-no-68-carlos-fuentes> (31/01/2016)

³⁴ Latinska Amerika neprestano podseća Evropu koje su njene univerzalne dužnosti. Stoga je pisac kao što je Borhes tipičan latinoamerički pisac. (...) Nijedan Evropljanin ne bi smatrao da ima obavezu da zađe do krajnjih granica kako bi stvorio stvarnost, ali ne da bi je oslikao već da bi tom novom stvarnošću ispunio kulturne praznine svoje sopstvene tradicije. (Pr. B.K.P.)

U pogovoru romana *Tera Nostra*, na prisustvo Borhesa u noveli *Rodéndan* ukazuje i naš hispanista Dalibor Soldatić: „U rafiniranim igrima i tajnama koje se postepeno otkrivaju očigledan je uticaj Borhesa“ (1985:399). Borhes je sveprisutan kroz obilje simbola: pesak i ogledalo – „la arena que aún velaba mi vista de vidrio“³⁵ (Fuentes 1994:47); besmrtnost – „...existen aquí monumentos en proceso de formarse, de decidir su propia grandeza o inmortalidad“³⁶ (*idem*, 54), „Hoy se siente inmortal; mañana querrá saberse inmortal“³⁷ (*idem*, 81) i „el alma no es inmortal, pero el intelecto común de la especie humana es único“³⁸ (*idem*, 92); beskonačnost – „el falso infinito de este encierro“³⁹ (*idem*, 67) i „el infinito alejamiento del caos“⁴⁰ (*idem*, 68); lavirint, odnosno Palata: „Pasamos a la *loggia* románica que circunda el huerto; ingresamos a los laberintos; no progresamos demasiado antes de desembocar en la recámara...“⁴¹ (*idem*, 69) i „La sonoridad que, en otro tiempo, me guió a lo largo de los laberintos...“⁴² (*idem*, 87); večnost – „El verano pasó velozmente; fue mi única eternidad“⁴³ (*idem*, 71); dvojnjak „No creo, en ese verano, bajo esas enramadas (...) haber poseído a Nuncia: fui Nuncia“⁴⁴ (*idem*, 72), „Fue una larga identificación; quise darle placer, placer de mujer, servirla, agradarla, ser ella misma, uno con ella: ser Nuncia como ella era yo.“⁴⁵ (*idem*), „yo me estoy viendo, sentado, desde mi sillón, en la cama con Nuncia...“⁴⁶ (*idem*, 76); utvare – „Para Nuncia, tú no existes. Eres mi fantasma“⁴⁷ (*idem*, 66). U trenutku kada se kuća urušava, narator pokušava da spase sve što može i da izađe iz prostorije u kojoj se nalazi, dok njegov (anti)dvojnjak želi sve da zatvori i ostane u ruševini: „Debemos cerrar todas las puertas, todas las ventanas, todos los balcones, dijo ese hombre, ahora, idéntico en todo a mí mismo; (...) digo lo mismo que él dice cuando él lo dice; estamos los dos en la cama con Nuncia y hacemos las mismas cosas al mismo tiempo“⁴⁸ (*idem*, 78). Jedan od omiljenih Fuentesovih (i Borhesovih) simbola, ogledalo, koji se pojavljuje u bezmalo svim knjigama meksičkog pisca, prisutan je i ovde, u kontekstu dvojnika: „Estamos de pie, lado a lado, desnudos: nos miramos dos veces en el espejo; usamos la misma navaja de barbero; la afilamos en la misma correa renegrida por el uso“⁴⁹ (*idem*, 84). Naposljetku, poslednje dve aluzije na Borhesovo delo koje zapažamo u noveli *Rodéndan* jesu tigar: „El cadáver, pestilente y tumefacto, de un gran tigre“⁵⁰ (*idem*, 88), jedna od pet životinja u starom kavezu: „el búho, el tigre, la cabra, el oso, el dragón...“⁵¹ (*idem*, 99) i reinkarnacija: „No recuerdo todas mis vidas; esa es mi imperfección“⁵² (*idem*, 91), „pude imaginar, de un golpe, todas mis vidas anteriores y todas mis reencarnaciones futuras“⁵³ (*idem*, 93-94), i „Tu muerte será la continuación de mi vida“⁵⁴ (*idem*, 95).

³⁵ Pesak koji je još uvek brižno čuvao moj stakleni pogled. (Pr. B.K.P.)

³⁶ Ovde postoje spomenici koji su u procesu nastajanja, koji odlučuju o sopstvenoj veličini ili besmrtnosti. (Pr. B.K.P.)

³⁷ Danas se oseća besmrtnim; sutra bi želeo da ima saznanje o tome da je besmrtn. (Pr. B.K.P.)

³⁸ Duša nije besmrtna, ali je opšti intelekt ljudske vrste jedinstven. (Pr. B.K.P.)

³⁹ Lažna beskonačnost ovog zatočeništva. (Pr. B.K.P.)

⁴⁰ Beskonačna udaljenost haosa. (Pr. B.K.P.)

⁴¹ Prešli smo u romaničku *loggiu* koja je orkuživala vrt; ušli smo u lavirinte; nismo previše odmakli pre nego što nas je put doveo do odaje... (Pr. B.K.P.)

⁴² Sazvučje koje me je, u neko drugo vreme, vodilo kroz lavirinte. (Pr. B.K.P.)

⁴³ Leto je prohujalo; bila je to moja jedina večnost. (Pr. B.K.P.)

⁴⁴ Ne verujem da sam, tog leta, pod krošnjama, posedovao Nunsiju: ja sam bio Nunsija. (Pr. B.K.P.)

⁴⁵ Bilo je to dugo poistovećivanje; želeo sam da joj pružim zadovoljstvo, zadovoljstvo žene, da je uslužim, da joj ugodim, da budem ona, sjedinjen s njom: da budem Nunsija kao što je ona bila ja. (Pr. B.K.P.)

⁴⁶ Dok sedim u svojoj fotelji, vidim sebe, u krevetu, sa Nunsijom. (Pr. B.K.P.)

⁴⁷ Za Nunsiju, ti ne postojiš. Ti si moj duh. (Pr. B.K.P.)

⁴⁸ Moramo da zatvorimo sva vrata, sve prozore, sve balkone, reče taj čovek, sada, u svemu istovetan sa mnom; (...) govorim isto što i on, isto kada i on; obojica smo u krevetu s Nunsijom i radimo iste stvari u isto vreme. (Pr. B.K.P.)

⁴⁹ Stojimo, jedno pored drugog, nagi: dva puta se gledamo u ogledalu; koristimo isti brijač, oštrimo ga istim remenom, potamnelim od upotrebe. (Pr. B.K.P.)

⁵⁰ Zaudarao je podbuli leš jednog velikog tigra. (Pr. B.K.P.)

⁵¹ Sova, tigar, koza, medved, zmaj... (Pr. B.K.P.)

⁵² Ne sećam se svih svojih života; u tome je moje nesavršenstvo. (Pr. B.K.P.)

⁵³ Najednom sam mogao da se setim svih svojih prethodnih života i svih svojih budućih reinkarnacija. (Pr. B.K.P.)

⁵⁴ Tvoja smrt biće produžetak mog života. (Pr. B.K.P.)

Novela *Rođendan*, u brojnim mogućnostima tumačenja koje nudi, mogla bi da se smatra i delom sa elementima fantastike, jedino treba imati u vidu da „para el escritor mexicano las ideas sobre la creación en arte y aquello que los demás califican de casi fantástico y excéntrico constituyen lo más característico de la realidad“⁵⁵ (Šulović 2013:667).

2.2. Sve srećne porodice

U noveli *Rođendan* primećujemo još jednu značajnu vezu, karakterističnu za Fuentesov opus. Naime, on kroz dve replike nagoveštava knjigu koje će objaviti tek 2006, trideset sedam godina kasnije. Reč je o zbirci priča koja se može tumačiti i kao roman, *Sve srećne porodice* (*Todas las familias felices*) iz 2006. godine, naslovom i uvodnim citatom neposredno posvećen Tolstojevoj *Ani Karenjini*. Naime, u trenutku kada dečak, protagonista i Nunsija u *Rođendanu* sedaju za sto da večeraju, dok pokraj ženinih nogu prede mačka (kasnije tigar), dečak taj prizor uz osmeh doživljava kao „Una familia grande, feliz y unida“⁵⁶ (Fuentes 1994:66), da bi odmah potom dodao „Quién dijo que todas las familias felices se parecen entre sí y que solo las familias desgraciadas son diferentes?“⁵⁷ (*idem*).

Sve srećne porodice zapravo je treća knjiga u kojoj Karlos Fuentes spominje Dioklecijanovu palatu. U priči „Ljubavni par“ Manuel Toledano „krenuo je iz Venecije brodom u petodnevni obilazak na relaciji Trst-Split-Dubrovnik“ (Fuentes 2008:121). Da li je to i Fuentes učinio pre 37 godina, pitamo se mi. Reči koje koristi da bi opisao Dalmaciju živopisne su kao da pripadaju svežem sećanju: „Pogledao je prema dalmatinskoj obali. Približavali su se splitskoj luci, zapravo, velikom dvorcu pretvorenom u grad. Ovde je živio imperator Dioklecijan u vrtovima koji danas služe kao trgovi, zidine koje su sada restorani, prostorije koje su danas stanovi, tremovi koji su pretvoreni u ulice, kupatila koja danas služe kao vodovodne cevi“ (Fuentes 2008:135-136). Slika koju nam Fuentes nudi vrlo je autentična: sa palube broda, Manuel je video „priviđenje imperatorskog grada, zamisao izgubljene veličine obnovljene samo maštom, usled nezasite želje da bolje upozna ono što je bilo nego ono što jeste... (...) Od Venecije do Splita, svet sećanja se pretvarao u svet želja. (...) Vetar je blago duvao, a dalmatinski grad je bleštao poput još jedne iluzije boga Apolona“ (Fuentes 2008:136).

3. DIOKLECIJANOVA PALATA U ROMANU *TERRA NOSTRA*

Kao što smo već naglasili, u ovom radu želimo da predočimo prisustvo i značaj Dioklecijanove palate, dalmatinske obale i grada Splita u delima Karlosa Fuentesa. U tome nam pomaže Vaskes Maldonado (Vázquez Maldonado, 2015)⁵⁸, koji ukazuje na činjenicu da je ideja o stvaranju *Terra Nostre* začeta 1967. godine, kada je Karlos Fuentes prvi put posetio manastir Eskorijal, a to tvrdi i Rejmond L. Vilijams (1997:422). U zvaničnoj biografiji Karlosa Fuentesa na veb sajtu Instituta Cervantes⁵⁹ navedeno je da je autor svoje najobimnije delo pisao punih šest godina. U svakom slučaju, sve te informacije ukazuju na činjenicu da je u trenutku kada je novela *Rođendan* nastajala i kada je Karlos Fuentes – po svoj prilici – boravio u Splitu, već postojala koncepcija tog *celovitog romana* od 350.000 reči, ovenčanog nagradom „Romulo Galjegos“ 1977, gde „Fuentes investigates the Mediterranean roots of Hispanic culture in order to discover where that culture 'went wrong'“ (Fuentes / Mac Adam & Ruas, 1981)⁶⁰. Roman *Terra Nostra* zasniva se na istorijskim činjenicama „i pruža u određenim trenucima izuzetno

⁵⁵ Za meksičkog pisca ideje o umetničkoj tvorevini i to što ostali smatraju gotovo ekscentričnim elementima bliskim fantastici, zapravo predstavlja osnovnu karakteristiku stvarnosti. (Pr. B.K.P.)

⁵⁶ Veliku, srećnu i složnu porodicu. (Pr. B.K.P.)

⁵⁷ Ko je rekao da sve srećne porodice liče jedna na drugu, a da se samo nesrećne razlikuju? (Pr. B.K.P.)

⁵⁸ <http://revistamito.com/una-aproximacion-terra-nostre-de-carlos-fuentes/> (02/02/2016)

⁵⁹ http://www.cervantes.es/bibliotecas_documentacion_espanol/biografias/praga_carlos_fuentes.htm (01/02/2016)

⁶⁰ Fuentes istražuje mediteranske korene kako bi otkrio gde je ta kultura „zastranila“ (Pr. B.K.P.) <http://www.theparisreview.org/interviews/3195/the-art-of-fiction-no-68-carlos-fuentes> (28/01/2016)

verne, minuciozne rekonstrukcije istorijskih događaja. Međutim, isto tako, Fuentes namerno pomera datume, činjenice i istorijske ličnosti da bi mogao da ponudi svoje viđenje te istorije“ (Soldatić 1985:402).

Kroz tri dela romana, „Fuentes nas provodi kroz više od pet vekova (1492–1999) sažetih u šest meseci budućnosti: radnja započinje 14. jula 1999, a završava se 31. decembra iste godine“ (Kovačević Petrović 2015:108). U trećem delu romana *Terra Nostra*, pod nazivom „Drugi svet“, pisac čitavo jedno poglavlje naslovljava „Dioklecijanova palata“ i u njemu daje detaljan, precizan i nadahnut opis dalmatinske građevine:

Ovo je grad-palata; ovo je palata-grad; o tome govori i njegovo ime, Split, prostor jedne palate, grad u palati, palata pretvorena u grad na vrletnim obalama Jadranskog mora, poslednje boravište imperatora Dioklecijana, tragovi koji su bili unutrašnja dvorišta, katedrale koje su bile mauzoleji, Hristove krstionice koje su bile Jupiterovi hramovi, crkve koje su bile kapele, ulice koje su bile hodnici, vrtovi koji su bili voćnjaci, konačišta koja su bila spavaće sobe, krčme koje su bile dvorane, trgovačke radnje koje su bile predsoblja, gostionice koje su bile trpezarije, vinski podrumi koji su bili taverne a one podzemne tamnice; carska palata ispregrađivana vremenom, istrošena upotrebom, pocrnela od kuhinja, popucala od proglasa, susret dva sveta, istoka i zapada... (Fuentes 1985:89).

Želimo da skrenemo pažnju na izvorni zvuk i igru reči na španskom jeziku u malopredašnjem opisu: „Ésta es la ciudad-palacio; éste es el palacio-ciudad; su nombre lo dice, Spalato, espacio de un palacio, ciudad dentro de un palacio, palacio convertido en ciudad...“ (Fuentes 2013:10869). U ovom poglavlju, napisanom (i pročitano) u jednoj rečenici, zapravo u jednom dahu, primećujemo Fuentesovo temeljno i nepatvoreno interesovanje za istoriju mediteranskih prostora, izvanredan dar zapažanja i bogatstvo njegovog književnog umeća, te veoma uspele srpsku verziju Marice Josimčević:

Dalmacija, visoki grebeni i ravna žala, prljavi pesak, ljigave alge i trula debla, drhtavi polipi i zapečaćene boce, durašan pepeo i raspadnut izmet, tuneli, podzemni prolazi, zardale gvozdene karike, oštećeni mermer, kamen istrošen i uglačan kao starinski novčić, izgrebane slike, plime osvajača, Vizantinci, Hrvati, Normani, Venecijanci, Mađari, košnica od mrkog kamena opustošena hordama Avara koji su još žešće opustošili okolne gradove, te su izbeglice došle da žive u ovoj napuštenoj palati, ovom saću od debelih zidova, koji se uzdižu nad dubokom strminom prema moru, šuma latina, nebo jedara... (Fuentes 1985:89).

Fuentes i ovde, baš kao i u noveli *Rodendan*, pokazuje naročito interesovanje (fasciniranost?) za vrata Dioklecijanove palate, zdanja na razmeđi vekova i vetrova, prošlosti i budućnosti: „...Dioklecijanova palata, njenih šesnaest kula, njenih četvoro vrata, plima begunaca, raskršće puteva, svi su ovde došli, odavde su se rasuli po hrišćanskoj Evropi, iz prostorije gde je Dioklecijan izdao edikt protiv hrišćana zato što su uvredili rimske bogove znakom krsta, ovuda su izašli, ovuda su ušli, kroz vrata“ (*idem*). Ovoga puta, meksički pisac otkriva tajne vrata, *kroz vrata*, Dioklecijanove palate i imenuje ih njihovim latinskim nazivima: *Porta Aenea* (Medena vrata), „čuvari egipatskih tajni o dva brata i sestre: Ozirisu koji je sve stvorio rečju, Setu, prvom ubici, Izidi, sestri i ženi koja je ustima povratila život“ (*idem*, 89-90), *Porta Ferrea* (Železna vrata), „održani učenici Simona Maga, večno tražeći boginju izgubljenju u hramovima i burdeljima, čuvaru tajne mudrosti, prokletnicu, izgnanicu, Evu, Helenu, vavilonsku Heteri...“ (*idem*, 90), *Porta Aurea* (Zlatna vrata), nosioci gnostičke i manihejske jeresi, bogumili nezadovoljni činom stvaranja, koji su žudeli za drugom istinom, višom, savršenijom, tajnovitijom...“ (*idem*) i *Porta Argentea* (Srebrna vrata), „ljubomorni čuvari orfejskih tajni, sledbenici Pistis Sofije, obznanjivači proročanstva pitija, sibila koje navešćuju dolazak poslednjeg cara, kralja mira i izobilja, trijumf istinskog hrišćanstva...“ (*idem*). Proročki i smelo, baš kao što je pisao svoje kapitalno delo i čitav opus, Fuentes na kraju poglavlja „Dioklecijanova palata“, kroz Ludovikove reči, između zalagaja prženog oslića posluženog u pletenom tanjiru, otkriva da „kraj prometnih vrata splitskih zidina: *Porta Argentea*“ (*idem*) proročanstva Sibile Tiburtanske razlašava jednooki Grk namernik „sa kosom od crnih zmija i u crnoj togi“ (*idem*), dodeljujući Palati i gradu u kojem je ona smeštena, istorijsku i sudbonosnu ulogu.

U splitskom zdanju ponovo ćemo se naći već dva poglavlja kasnije („Ciganka“), posle tri dana, kada su se „Ludoviko i njegova tri dečaka spustili na splitsko žalo koje se pružalo ispod visokih zidina grada-palate, u

potraži za delovima raskomadanog grčkog maga“ (Fuentes 1985:94). U istom poglavlju Fuentes nam ukazuje na značaj broja tri, sveprisutan u oba dela koja su glavni predmet našeg istraživanja: „tri karte su dovoljne da se naprave sve kombinacije tarota; broj tri znači harmonično rešenje konflikta pada, sjedinjavanje duha sa svojstvom, formulu svakog stvorenog sveta i sintezu života: čoveka sa svojim ocem i majkom; sa svojom ženom i sinom; sa svojim ocem i sinom...“ (*idem*, 95). Kao tri istovetna pitanja u *Rođendanu* iz prethodnog poglavlja našeg članka, ili „tri Ludovikova sina, tri otelovljenja mita o Don Huanu“ (Kovačević Petrović 2015:113) u *Terra Nostru*.

U svom kapitalnom delu, Fuentes deset puta⁶¹ spominje grad Split (Spalato); kojim, nakon poglavlja „Ciganka“, započinje naredno, pod nazivom, „Teatar pamćenja“: „Napustili su Split pre predviđenog vremena. Tri puta se Ludoviko sam vratio na žalost; sva tri puta je našao neizbrisive tragove cigankinih stopala“ (Fuentes 1985:98). Među malobrojnim člancima koji se bave imagologijom i geografijom Fuentesovih romana, po značaju izdvajamo tekst Džoane Petri Mrockovske (Joanna Petry Mroczkowska) „Geografía simbólica en *Terra Nostra*“ u kojem autorka navodi da „de Palestina, Ludovico navega a Spalato, en Dalmacia, que es 'cita de dos mundos, oriente y occidente'. En la descripción de esta ciudad-palacio, cruce de caminos, Fuentes enumera varios sitios romanos que cambiaron con el tiempo, hace hincapié en la antigüedad y posterior destrucción de la ciudad“⁶² (1985:265).

4. DIOKLECIJANOVA PALATA I ESKORIJAL

U našem radu želimo da ukažemo na izvanrednu sličnost između jedine dve monumentalne građevine sa evropskih prostora koje je Karlos Fuentes utkao u svoja dela. Prva, zamišljena kao grobnica rimskog cara Dioklecijana, rodnom iz okoline današnjeg Solina, završena je 311. godine naše ere, kako bi vladar u njoj proveo poslednje godine svog života, posle abdikacije. Druga, najveće arhitektonsko zdanje iz doba kontrareformacije, nastala je kao grobnica španskog kralja Karla V, „ali i kao spomenik pobjedi koju je njegov nasljednik Filip II izvojevao 1557. godine nad Francuzima“ (Kovačević Petrović 2015:111). O njihovoj sličnosti svedoče i sledeće ilustracije:

Dioklecijanova palata⁶³

Eskorijal (El Escorial)⁶⁴

Najveća i najbolje sačuvana kasnoantička palata na svetu, premda je odavno predmet naučnog proučavanja, „osim poznatog naručioca i okvirnog vremena njezine gradnje – krajem III i početkom IV stoljeća – još uvijek nije postignuto suglasje o nekim osnovnim elementima, od definicije te arhitekture i njezine prvobitne namjene do pouzdane rekonstrukcije izvornog izgleda cjeline i dijelova“ (Nikšić 2012:219). U dubokoj uvali, u vreme kada grad Split još uvek nije postojao (izgrađen je kasnije unutar i oko palate), 295. godine započeta

⁶¹ U *Kindle* izdanju izvornika reč je o pozicijama 10869, 10898, 10948, 10955, 10998, 11318, 11638, 12376, 12389 i 14163.

⁶² Iz Palestine, Ludoviko putuje brodom u Spalato, u Dalmaciji, gde se „susreću dva sveta, istočni i zapadni“. U opisu tog grada-palate, raskršća puteva, Fuentes nabroja razna rimska mesta koja su tokom vremena doživela promene, naglašava antičko i potonje razaranje tog grada. (Pr. B.K.P.)

⁶³ http://www.tourist-croatia.com/slike_usluge/rekonstrukcija_dioklecijanove_palace_split.jpg (12/02/2016)

⁶⁴ <http://www.delacuadra.net/escorial/fotos/escor150.jpg> (12/02/2016)

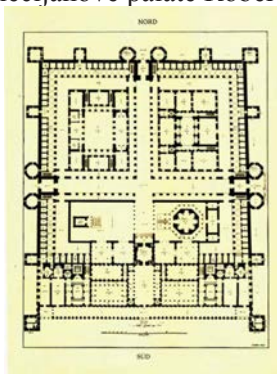
je gradnja Spalatiuma, što na latinskom znači „mala palata”. „Palača (*villa*) rimskog cara Dioklecijana završena je pre careve abdikacije, 1. svibnja 305. godine. S namjerom da se dragovoljno odrekne prijestolja, car je sebi podigao rezidenciju za razdoblje života poslije povlačenja“ (Cambi 2010:46). Prilikom istraživanja za ovaj rad, posebnu pažnju posvetili smo do sada najdetaljnijoj studiji Dioklecijanove palate, nastaloj u XVIII veku. Reč je o knjizi *Ruins of the Palace of Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia* (1768) škotskog arhitekta Roberta Adama⁶⁵, koja sadrži detaljne opise i skice svih delova Palate: opšti plan, vrata, niše, tornjeve, preseke sever-jug i istok-zapad, predvorja, Jupiterov hram, reljefe na crkvi, skicu kapele... Članak Adrijane Garsija de Oldrič (García de Aldridge) ukazuje nam na još jednu davnašnju studiju, *Le Balkan et l'Adriatique* Albera Dumona (Albert Dumont)⁶⁶ gde „una descripción de Spalato que coincide casi exactamente con la que Fuentes ofrece en *Cumpleaños*“⁶⁷ (531). Značajan i dostupan uvid u poslednje godine Dioklecijana provedene u Palati nudi i životopis *Dioklecijan* Ivana Ivanjija, koji nam potvrđuje da je car „stigao u palatu da bi u njoj proveo starost i umro“ (2015:331). U završnim rečenicama pomenute knjige prepoznajemo viziju meksičkog pisca, spoj prošlosti i budućnosti: „More kod Splita, ispred Dioklecijanove palate, šumi isto kao one večeri kad je njegovo srce prestalo da kuca (...) Ostrva Brač i Šolta stražare kraj izlaza na pučinu. Palata je ostala živa, kao što je njen graditelj želeo“ (*idem*, 364).

Prilikom čitanja *Terra Nostra*, vrlo sličan utisak stičemo o funkciji, značaju i fizičkom izgledu palate-mauzoleja Eskorijal, istorijske rezidencije španskih kraljeva, građene između 1563. i 1584. godine. „Veliki deo romana kruži oko izradnje ovog velepnog mauzoleja koji simbolizuje Španiju XVI i XVII veka. A struktura romana *Terra Nostra* na svoj način sledi osnovni plan Eskorijala sa velikim prostorima i mnoštvom malih, mračnih hodnika koji se lavirintski ulivaju u glavne prostorije“ (Soldatić 1985:405). Drugi deo citata bismo, gotovo istovetno, mogli da primenimo i na Dioklecijanovu palatu i noveli *Rodendan*. Ipak, konkretno poređenje nalazimo u članku „Terra Nostra y El Escorial“ Rejmonda Vilijamsa, koji kaže:

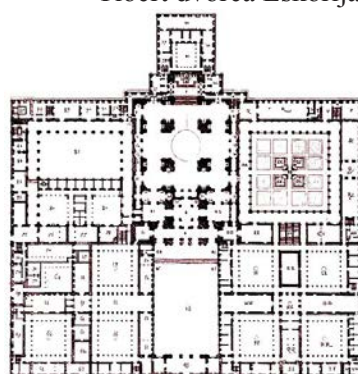
Las mismas proporciones gigantescas de El Escorial se aprecian al recordar que no se trata sólo de un monasterio, sino de una villa medieval, con parentesco lejano con el Palazzo Vecchio en Florencia, el monasterio de St. Gall en Suiza y el Palacio Diocleciano en Spalato, porque El Escorial, además de monasterio, es palacio, basílica, cementerio, museo de arte y fortaleza militar“⁶⁸ (1997:427)

Sličnost o kojoj Vilijams govori predočiće nam i tlocrti obe građevine:

Tlocrt Dioklecijanove palate Roberta Adama⁶⁹

Tlocrt dvorca Eskorijal⁷⁰

⁶⁵ Digitalna verzija: <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/DLDecArts/DLDecArts-idx?id=DLDecArts.AdamRuins> (10/02/2016)

⁶⁶ Paris: Didier et Cie, 1873.

⁶⁷ Opis Spalata gotovo u potpunosti se poklapa sa opisom koji Fuentes nudi u *Rodendanu*. (Pr. B.K.P.)

⁶⁸ Džinovske proporcije Eskorijala podsećaju nas da to zdanje nije samo manastir, već srednjovekovna vila, izdaleka nalik na Palaco Vekjo u Firenci, manastir Sankt Galen u Švajcarskoj i Dioklecijanovu palatu u Splitu, jer je Eskorijal, osim manastira, i palata, bazilika, grobnica, muzej umetnosti i vojno utvrđenje. (Pr. B.K.P.)

⁶⁹ http://2.bp.blogspot.com/-Zv0KG3euK_E/UzIlgADku2I/AAAAAAAAAHyo/GL5PxlIatry/s1600/Tafel_001a_Spalato_-_Grundriss_vom_Kaiserpalast_-_Robert_Adam_1764_-__.jpg (10/02/2016)

⁷⁰ <http://delacuadra.net/escorial/fotos/traza-b2.jpg> (30/01/2016)

Vilijams se tom temom bavio i u svojoj studiji *The Writings of Carlos Fuentes*, na još složenijoj relaciji *Rodendan-Terra Nostra-El escorial-Diolecijanov palata*: „The description of hermetically closed spaces occasionally evoke the equally hermetic space of El Escorial, and the Diocletian Palace of Spalato and other palaces that served as precedents of El Escorial (...). The architectural constructs in *Birthday*, like those of El Palacio in Terra Nostra, are severe“⁷¹ (Williams 1996:112-113). Ipak, osim prostorne sličnosti, Vilijams ne spominje drugu vezu između tih građevina.

5. ZAKLJUČNA RAZMIŠLJANJA

Karlos Fuentes, erudita, diplomata, svetski putnik i vrsni književnik, stvarao je svoja dela u raznim zemljama i okolnostima. Njihovu slojevitost pratila je i odgovarajuća, dobro osmišljena „scenografija“ – prostor u kojem likovi dostižu svoju punoću i ostvaruju svoju funkciju. Radnja većine Fuentesovih romana smeštena je u njegovu domovinu po opredeljenju i poreklu, Meksiko: *La región más transparente* (*Najprozračniji kraj*, 1958), *La muerte de Artemio Cruz* (*Smrt Artemija Krusa*, 1962), *Una familia lejana* (*Dalja rodbina*, 1980), *La voluntad y la fortuna* (*Volja i sudbina*, 2008), *Adán en Edén* (*Adam u Edenu*, 2010), *Vlad* (2012), između ostalih. U stalnoj potrazi za identitetom svog naroda, na razmeđu prehispanse prošlosti, mitologije, istorije Španije i Meksika, i problema savremenog (meksičkog, ali i sveopšteg) društva, Fuentes je za više od pola veka karijere u neprestanom dijalogu sa prošlošću, sadašnjosti i budućnošću. Većina njegovih dela temeljno su proučavana i naučno obrađena. Ipak, predmet našeg istraživanja u ovom radu – Dioklecijanov palata, kojoj je posvetio manji ili veći prostor u čak tri dela: *Rodendan*, *Terra Nostra* i *Sve srećne porodice* – svojevrsan je pionirski pokušaj otkrivanja porekla i uzroka njegovog interesovanja za tu građevinu. Premda je nekoliko vrsnih autora ukazalo na sličnost splitskog zdanja i dvorca Eskorijal nadomak Madrida, dublje analize te, s naše tačke gledišta vrlo važne pojave u Fuentesovom opusu, praktično ne postoje. Došavši na ideju da i fizički, a ne samo opisno, uporedimo dve građevine, otkrili smo impresivnu sličnost između njih, koja je produčila naše uverenje da Fuentesovo interesovanje za Dioklecijanovu palatu nije moglo biti nasumično niti slučajno. U nekom od narednih radova pokušaćemo da odemo i korak dalje u traganju za dokazima, ili barem da otvorimo drugim izučavaocima Fuentesovog dela prostor za buduća istraživanja.

LITERATURA:

- Altamiranda, D. „Carlos Fuentes, programa narrativo“. *Narratología y mundos de ficción* (coordinadora Diana B. Salem). Buenos Aires: Editorial Biblos, 17-32.
- Cambi N. (2010). „Antika i rano kršćanstvo“. *Hrvatska umjetnost. Povijest i spomenici*. Zagreb: Školska knjiga.
- Díaz Ruiz, I. (2001). „Dos actitudes en la novela latinoamericana“. *Carlos Fuentes desde la crítica* (coordinadora Georgina García-Gutiérrez). México: Aguilar, Altea, Taurus, Alfaguara, 131-144.
- Fuentes, C. (1981). „The Art of Fiction“ No. 68 (Interviewed by Alfred Mac Adam & Charles E. Ruas). *The Paris Review*, Winter 1981, No. 82. Pristupljeno 5. februara 2016.
- <<http://www.theparisreview.org/interviews/3195/the-art-of-fiction-no-68-carlos-fuentes>>
- Fuentes, C. (1994). *El mal del tiempo* (volumen 1). *Aura. Cumpleaños. Una familia lejana*. México: Alfaguara.
- Fuentes, C. (2013). *Terra Nostra* (Kindle edition). Pamplona: Leer-e. ISBN: 978-84-15858-32-4.
- Fuentes, K. (1985). *Terra Nostra II*. Prevela sa španskog Marica Josimčević. Prosveta, Narodna knjiga, Književne novine, Rad, Partizanska knjiga, Svjetlost.
- Fuentes, K. (2008). *Srećne porodice*. Prevela sa španskog Ksenija Šulović. Beograd: Arhipelag.
- García de Aldridge, A. (1979). „La dialéctica contemporánea: 'tiempo propio-tiempo total' en *Cumpleaños*“. *Revista iberoamericana*, Vol. XLV, Núm 108-109, julio-diciembre 1979, University of Pittsburgh, 513-535.

⁷¹ Opis hermetički zatvorenog prostora na mahove podseća na jednako hermetičan prostor Eskorijala, Dioklecijanove palate u Splitu, i drugih palata koje su bile preteča Eskorijala (...). Arhitektonska konstrukcija u *Rodendanu*, stroga je isto kao i palata u Terra Nostri. (Pr. B.K.P.)

- García Peña, L. L. (2010). „Ejes del imaginario simbólico en la novela del primer Carlos Fuentes 1958-1980“. *Perífrasis. Revista de Literatura, Teoría y Crítica*. Vol. 1, No. 2, julio - diciembre 2010. Bogotá: Universidad de los Andes, 66-81.
- Goytisolo, J. (1994). „A propósito de *Aura* y *Cumpleaños*“. Carlos Fuentes: *El mal del tiempo*. México: Alfaguara, 1994.
- Ivanji, I. (2015). *Dioklecijan* (prvo izdanje 1973). Beograd: Laguna.
- Kovačević Petrović, B. (2015). „Pogled na evropsku istoriju i kulturu u romanu *Terra Nostra* Karlosa Fuentes“. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Knjiga XL-I (2015), 107–128.
- Nikšić, G. (2012). „Dioklecijanova palača – reinterpretacija izvorne namjene i arhitekture, Niš i Vizantija“. Deseti naučni skup, Niš, 219-236.
- Petry Mroczkowska, J. (1985). „Geografía simbólica en *Terra Nostra*“. *Revista iberoamericana*. Pristupljeno 1. februara 2016. <<http://revista-iberoamericana.pitt.edu/ojs/index.php/Iberoamericana/article/viewFile/4006/4174>>
- Raymond L. W. (1996). *The Writings of Carlos Fuentes*. Austin: University of Austin.
- Raymond L. W. (1997). „Terra Nostra y El Escorial: Una lectura“. *Thesaurus: Boletín del Instituto Caro y Cuervo*, Tomo 52, No. 1-3. Colombia: Instituto Caro y Cuervo, 422-438.
- Sekulić, M. (2011). „La intertextualidad posmoderna en el relato 'Las dos Américas' de Carlos Fuentes“. *Colindancias* No. 2. Red de Hispanistas de Europa Central, 95-103.
- Soldatić, D. (1985). „Karlos Fuentes i mit književnog stvaralaštva“. Karlos Fuentes: *Terra Nostra II*. Prosveta, Narodna knjiga, Književne novine, Rad, Partizanska knjiga, Svjetlost, 393-413.
- Šulović, K. (2013). La actualidad mexicana en la novela de Carlos Fuentes *Ádan en Edén*. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru. Tematski zbornik*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 665–669.

DIOCLETIAN'S PALACE IN THE NOVELS *CUMPLEAÑOS* AND *TERRA NOSTRA* BY CARLOS FUENTES

Summary

Investigating the presence of European heritage in the works of the Mexican writer Carlos Fuentes (1928-2012), we have noticed his inspired descriptions of Diocletian's Palace located in Dalmatian coast in his short novel *Birthday* (*Cumpleaños*, 1969) and the chapters "Diocletian's Palace" and "Gypsy" in the novel *Terra Nostra* (1975). In this paper we wanted to research literary importance and function of Fuentes's descriptions of this unique construction built between 295 and 305, in which the Roman emperor wanted to spend the last years of his life. By studying the historical data in Spanish, Serbian, Croatian and English languages, having insight into the famous book by Robert Adam *Ruins of the palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia* (1764), and examining the few existing scientific papers dealing with the topic, we wanted to investigate the authenticity of the description, historical consistency and literary value of Diocletian's royal palace as extremely important monument of Mediterranean, European and world heritage, in the context of the work of Carlos Fuentes which are the subject of our study. We have also endeavored, from the literary point of view, to show the historical significance and architectural resemblance of the Split Palace and historical residence of the Spanish kings of the castle El Escorial near Madrid, built in the XVI century as a function of a monastery, fortresses and necropolis, which Carlos Fuentes with his extraordinary literary talent and detailed investigation used as a metaphor of history and the hub of the plot in his novel *Terra Nostra*.

Key Words: Diocletian's Palace, Carlos Fuentes, *Cumpleaños*, *Terra Nostra*, Latin American Literature.

Bojana Kovačević Petrović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
bojanakp@ff.uns.ac.rs

NATALIJA LUDOŠKI - BOJANA KOVAČEVIĆ PETROVIĆ

UKRŠTENE POETIKE GABRIJELE MISTRAL I DESANKE MAKSIMOVIĆ

Proučavanjem života i dela dve velike pesnikinje, čileanske nobelovke Gabrijele Mistral (1889–1957) i članice SANU Desanke Maksimović (1898–1993), ovim radom ukazujemo na brojne biografske i stvaralačke sličnosti između njih. Obe su objavile prve zbirke pesama dvadesetih godina XX veka i odmah pobrale prva priznanja; iako savremenice avangarde, ostale su dosledne svojim tradicionalnim poetikama; poetsko polazište nalazile su u emociji, te kod obe podjednako dominira lirsko načelo. Za sobom su ostavile brojne pesme slične tematike, ostvarile se kao dečji pesnici, a njihove opuse karakteriše naglašen humanizam, izrazita ženska osećajnost, intimističko nadhnuće, kao i rodoljubiva i socijalna motivacija. I čileanska i srpska pesnikinja slavile su život i tematizovale motiv smrti, bavile se aktuelnim, ali i istorijskim i mitološkim temama. Istraživanje ima za osnovu postojeće naučne radove, stručne tekstove i monografije, a za ishodište objedinjene zaključke do kojih se došlo postupnim, paralelnim metodologijama.

Ključne reči: Gabrijela Mistral, Desanka Maksimović, čileanska književnost, srpska književnost, poezija

1. UVODNE NAPOMENE

Proučavajući život i delo dve velike pesnikinje, čileanske nobelovke Gabrijele Mistral (Gabriela Mistral, 1889–1957) i članice Srpske akademije nauka i umetnosti Desanke Maksimović (1898–1993), uočile smo brojne biografske i stvaralačke sličnosti između njih, na koje ovim radom želimo da ukažemo. Obe pesnikinje objavile su svoje prve zbirke dvadesetih godina XX veka i ubrzo pobrale prva priznanja. Premda su bile savremenice avangarde, ostale su dosledne svojim tradicionalnim poetikama, a budući da su poetsko polazište nalazile u emociji, kod obe podjednako dominira lirsko načelo. Za sobom su ostavile brojne pesme slične tematike, ostvarile su se kao dečji pesnici, a njihove opuse prepoznatljivim čine naglašen humanizam, karakteristična ženska osećajnost, intimističko nadahnuće, kao i rodoljubiva i socijalna motivacija. I čileanska i srpska pesnikinja slavile su život i tematizovale motiv smrti, bavile se aktuelnim, ali i istorijskim i mitološkim temama. Naše istraživanje zasnovano je na opusu i životopisu dve pesnikinje, stručnim tekstovima, monografijama i postojećim naučnim radovima na srpskom i španskom jeziku. Proučavajući život i delo Gabrijele Mistral i Desanke Maksimović postupnim, paralelnim metodologijama, došle smo do objedinjenih zaključaka koje ćemo u ovom radu predložiti.

2. BIOGRAFSKE PODUDARNOSTI

Gabrijela Mistral, „prvi ženski glas savremenog hispano-američkog pesništva“ (Košutić 1978: 15), najveća čileanska pesnikinja, „la reina espiritual de toda América Latina“¹ (Villanueva 2010: CI), donela je hispanoameričkoj književnosti prvu Nobelovu nagradu (1945) i do danas ostala jedina žena sa španskog govornog područja kojoj je pripalo najveće književno priznanje na svetu. Doživljena kao „južnoamerički bard“ (Prelević 2002: 133), može se po mnogim biografskim i poetičkim činjenicama dovesti u vezu sa svojom savremenicom, nesumnjivo najznačajnijom srpskom poetesom, Desankom Mak-

¹ Duhovna kraljica cele Latinske Amerike. (Prev. B. K. P.)

simović, „pesnikinjom duše Srbije”.² Ne upuštajući se na teren aksiologije,³ u ovom radu nastojaćemo da ukažemo kako na evidentne koincidencije, tako i divergencije između Mistralove i Maksimovićeve.

Gabrijela Mistral rođena je 1889. godine kao Lusila Godoy Alkajaga (Lucila Godoy Alcayaga) u čileanskom gradiću Vikunja, u skromnoj, čak siromašnoj porodici. Odrasla je u mestu Montegrande, u dolini Elki, okružena ženama: majkom, sestrom (takođe učiteljicom) i babom, jer je otac, pesnik, pajador i učitelj, vedar i ambiciozan čovek nemirnog duha „que hablaba latín como un cura y cantaba algunas cosas en... francés”⁴ (Quezada 2002: 22), napustio porodicu kada je Lusila imala nepune četiri godine. Zahvaljujući svojoj babi, ocu nikada nije zamerila što je otišao: „Su afán era hablarme de mi padre, contándome lo mejor de él para que yo no le tuviese rencor por su abandono de mi madre”⁵ (Quezada 2002: 22). Već kao dete razlikovala se od svojih drugarica: bila je previsoka, stidljiva, nesigurna, ali sa izraženim darom za poeziju, koju je već sa devet godina recitovala na javnim svečanostima. Kada su je, sticajem okolnosti, nedužnu optužili za krađu đaćkih svesaka, majka ju je ispisala iz škole i Mistralova se više nikada nije vratila formalnom obrazovanju. Od trinaeste godine bila je samouka, ali je to nije sprečilo da već sa četrnaest godina uči siromašne radnike da pišu, te da se preda jednom od svoja dva poziva: podučavanju, obrazovanju drugih. U zapisima koje je povodom sedamdeset godina od dodeljivanja Nobelove nagrade Gabrijeli Mistral 2015. godine odabrao, priredio i objavio Haime Kesada (Jaime Quezada), autor više knjiga o čileanskoj pesnikinji, nobelovka otkriva da je nakon dve godine rada u seoskoj školi dobila dugotrajno nameštenje u srednjoškolskoj ustanovi zahvaljujući podršci eminentnih pisaca i čileanskih aristokrata, s kojima je bila u duhovnoj vezi (Mistral 2015: 107).

Desanka Maksimović bila je prvorodena od osmoro dece u porodici Mihajla Maksimovića, učitelja i školskog nadzornika, autora pesama za decu i nekoliko rodoljubivih jednočinki. Odrastajući u uglednoj građanskoj porodici (i majka Draginja, iz svešteničke porodice, imala je značajnu ulogu u formiranju potonje pesnikinje), u roditeljskom domu se susretala s dečjim listovima – *Neven* i *Zorica*, kao i popularnim književnim časopisima: *Bosanska vila* i *Mlada Srbadija*. Rođena 1898. u selu Rabrovica kraj Valjeva, uskoro je s porodicom prešla u Brankovinu gde je pošla u osnovnu školu (1905–1908) koju će završiti u Valjevu (1908–1909). U istom gradu otpočela je gimnazijsko školovanje 1909. godine da bi ga, prekinuto ratom 1914, s odličnim uspehom okončala u jesen 1919. u Beogradu. Godine 1915. otac joj iznenada umire od pegavca. No, Desankina majka odlučuje da deci obezbedi vrhunske uslove za školovanje te se čitava porodica nakon rata seli u prestonicu. Najstarija kćerka je na Filozofskom fakultetu završila studije uporedne književnosti, istorije i istorije umetnosti (1919–1923), a već sledeće godine, kao stipendista francuske vlade, našla se na pariskoj Sorboni, usavršavajući znanje iz istorije umetnosti. Osim autentičnog pesničkog pozvanja – svoje mladalacke ljubavne nemire, kao i rodoljubivu osećajnost Desanka artikuliše stihovima, već 1922–23. otpočinje i svoju profesionalnu karijeru, najpre kao nastavnica crtanja⁶ u gimnaziji u Obrenovcu, potom službujući kao profesor u Beogradu, kratko u Dubrovniku, pa nanovo Beogradu,⁷ sve do prvog penzionisanja po izbijanju Drugog svetskog rata. Nakon ponovnog angažovanja posle oslobođenja (predaje u Prvoj ženskoj gimnaziji u Beogradu, drži kurseve ruskog jezika za ratom ometene đake, potom od 1946. službuje u Odeljenju za nauku, umetnost i kulturu Ministarstva prosvete) – do konačne penzije 1953. godine.

I Gabrijela Mistral počinje da piše nošena ljubavnim nespokojem. Naime, sa šesnaest godina upoznaje Romelija Uretu (Romelio Ureta), koji ubrzo odlazi na sever zemlje tragajući za poslom. Uprkos obećanju da će je zaprositi kada se vrati, dešava se suprotno: raskidaju vezu, a on ubrzo nudi brak drugoj

² Navedeni kvalifikativ upotrebio je za Desanku Maksimović Miodrag Pavlović, a Radovan Popović preuzeo kao naslov svoje biografske knjige o ovoj pesnikinji.

³ U kontekstu marginalizacije stvaralaštva ženskih autora u srpskoj kulturi, Isidora Sekulić se pored ostalog pita: „Po čemu su pesme Gabrijele Mistral bolje od pesama Desanke Maksimović?” (Marinković 1977: 7).

⁴ Koji je govorio latinski kao pop i ponešto pevao na... francuskom. (Prev. B. K. P.)

⁵ Ona mi je revnosno govorila o ocu; pričala mi je o njemu sve najbolje, da ne bih osećala prema njemu mržnju jer je napustio moju majku. (Prev. B. K. P.)

⁶ Pored književnosti, Desanki Maksimović bilo je blisko i slikarstvo.

⁷ U Prvoj ženskoj gimnaziji predavala je srpski jezik i književnost i narodnu istoriju.

devojci. Nedugo potom, do Gabrijele stiže vest da je Ureta, zbog finansijskih problema, izvršio samoubistvo. Svu bol zbog tog gubitka Gabrijele izražava u *Sonetima smrti* (*Los sonetos de la muerte*) za koje je nagrađena na književnom konkursu *Cvetne igre* (*Los juegos florales*) u Santjagu 1914. Odviše stidljiva i nesigurna – „¿Timidez, modestía, desdén, rareza?”⁸ (Saavedra Molina 1947: 27) – nagradu nije imala hrabrosti da primi lično već je svečanost krišom posmatrala iz lože pozorišta u čileanskoj prestonici. Te stihove kasnije će publikovati u svojoj prvoj zbirci, *Pustoš* (*Desolación*, Njujork 1922), koju zapravo nije želela da objavi, sumnjajući u njihovu vrednost (Mistral 2015: 118). U njenim posthumno obelodanjenim zapisima saznaćemo da je odlučila da pošalje svoj prvi rukopis u *Instituto de las Españas* nakon što su joj kolege iz struke, profesori španskog jezika iz SAD, u pismu zahvalili za dečju poeziju i odali joj priznanje za učiteljski rad (Mistral 2015: 118). Iako je pre toga pisala za dnevne listove i časopise pod različitim pseudonimima: Alguien (Neko), Soledad (Samoća), Alma (Duša)... nakon prve nagrade, koju je dobila kao Gabrijele Mistral, Lusila Godoj će zauvek usvojiti taj pseudonim – svojevrsan omaž svojim omiljenim stvaraocima: italijanskom pesniku Gabrielu D'Anunciju i francuskom nobelovcu Frederiku Mistralu. Prvo priznanje temeljno će promeniti njen život: doneće joj slavu i otvoriti književna i diplomatska vrata. S druge strane, „a pesar de los muchos triunfos que honraron meritoriamente a Gabriela Mistral, no fueron esas honras capaces de sacarla de su solitaria y errante vida”⁹ (Quezada 2002: 14).

Srpska pesnikinja na književnu scenu stupa 1920. objavljujući prve pesme u beogradskom časopisu *Misao*. U redakciju je uvodi njen nekadašnji gimnazijski profesor nemačkog jezika, poznati pesnik, esejista i prevodilac, Sima Pandurović, jedan od urednika *Misli*.¹⁰ Osim ljubavnih i rodoljubivih motiva, mlada pesnikinja već u svojim ranim stihovima obrađuje motiv smrti; slično Mistralovoj, koja ciklus ljubavnih elegija naslovljava sintagmom *Soneti smrti*, prva publikovana pesma dvadesetdvogodišnje Desanke Maksimović nosi naslov „Jedna smrt”. Prepoznavši u njenim stihovima već formiranog pesnika, i publika i kritika prihvatila je od prve; vrhovni međuratni književni arbitri, Milan Bogdanović i Velibor Gligorić, afirmativno se izražavaju o njenoj poeziji objavljenoj u prvoj zbirci *Pesme* 1924. Njeni stihovi ulaze u antologije¹¹, a ubrzo stižu i prva priznanja: 1925. postaje dobitnik Ordena Svetog Save, potom 1931. laureat Nagrade „Cvijeta Zuzorić”. Saraduje sa mnogim važnim listovima i časopisima: *Srpskim književnim glasnikom*, *Letopisom Matice srpske*, *Politikom*, *Pravdom*, publikacijom *Žena i svet*...

Kao mlada učiteljica, Gabrijele Mistral, počinje da se bori za ljudska i dečja prava, u konzervativnom Čileu, u doba kada su tamošnje žene bile svedene na kuću i porodicu (1945. godine, kada je Mistralova dobila Nobelovu nagradu, Čileanke nisu imale pravo glasa). Bori se za agrarnu reformu, za obavezno osnovno obrazovanje, za jednake plate muškaraca i žena, i o tome piše u svojim tekstovima i člancima objavljivanim pre više od stotinu godina: „Mistral tenía opiniones políticas claras: llevaba la bandera del pacifismo, luchó hasta el final por la reforma agraria, se declaró siempre en contra de los autoritarismos, a favor de la democracia y la clase trabajadora”¹² (Cabello Hutt, 1985: 128). Delimično stoga što je smatrala da se čileanske feministkinje ne bave istinskim društvenim pitanjima i socijalnim problemima, a delimično zato što su mnoge od njih poticale iz najviših društvenih slojeva, Mistralova nikada nije pripadala feminističkom pokretu, odlučivši da se bori nezavisno.¹³ Čitav život je posvetila

⁸ Stidljivost, skromnost, nehaj, osobenjaštvo? (Prev. B. K. P.)

⁹ Uprkos mnogim pobedama koje su Gabrielji Mistral donele zaslužene počasti, ta priznanja nisu je pošteđela usamljeničkog i lutalačkog života. (Prev. B. K. P.)

¹⁰ Redakcija *Misli* bila je i jedan od epicentara književnog života srpske prestonice. U njoj Desanka Maksimović upoznaje vlasnicu časopisa Smilju Đaković, Isidoru Sekulić, Vladimira Čorovića, Jelenu Skerlić Čorović, Veljka Petrovića, Danicu Marković, Đuru Gavelu, Jelu Spiridonović Savić, Stevana Jakovljevića i druge.

¹¹ Zastupljena je u *Antologiji novije lirike* Sime Pandurovića (Beograd, 1921), u *Antologiji savremene jugoslovenske lirike* Mirka Deanovića i Ante Petrovića (Zagreb, 1922), a u Čehoslovačkoj izlazi *Antologija srpskih pesnikinja* (1928), u kojoj se našla pored Anice Savić Rebac, Jele Spiridonović-Savić, Jovanke Hrvaćanin...

¹² Mistralova je imala jasno formulisani politički stav: nosila je zastavu pacifizma, borila se do kraja za agrarnu reformu, uvek je isticala da je protiv autoritarizma, u korist demokratije i radničke klase. (Prev. B. K. P.)

¹³ Prilikom prezentacije ovog rada na međunarodnoj konferenciji *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* 5, 31. oktobra 2015, prof. dr Jelena Filipović zapaža da se taj aktivizam Gabrijele Mistral mogao razviti iz otpora prema stegama u katoličkoj sredini, naročito restriktivnoj prema devojčicama, odnosno ženskoj populaciji.

obrazovanju i poeziji: „Mis grandes amores son mi fe, la tierra y la poesía“¹⁴ (Mistral 2015: 141). Kao seoska učiteljica, pisala je pesme za decu koristeći ih kao materijal za časove u školi; njeni stihovi ubrzo su ušli u udžbenike: „Tengo una ambición más atrevida que las feroces de las feministas inglesas, y es ésta: quiero que las niñas de mañana no aprendan estrofas ni cuentos que no vengan de una mujer, de una mujer chilena“¹⁵ (Quezada 2002: 83), a 1922. dobila je poziv da sa grupom intelektualaca napravi temeljnu reformu obrazovanja u Meksiku. Obilazila je meksička sela i upoznavala autohtono stanovništvo, zastupajući stav da učitelj treba da bude kreativan i radoznao, spreman da osluškuje potrebe đaka, i zagovarala školu pod vedrim nebom smatrajući da deca najbolje uče u kontaktu s prirodom.

Javna delatnost Desanke Maksimović svodila se, najvećim delom, na kulturni angažman: unutar srpskog PEN-a, Udruženja srpskih književnika, Udruženja književnika Srbije, Srpske akademije nauka i umetnosti. No, nije joj bila strana ni šira društvena akcija. Nakon Drugog svetskog rata „obilazi škole, gradilišta, fabrike – kazuje svoje stihove, podstičući pre svega mlade da daju sve od sebe na podizanju novih pruga puteva, rudnika“ (Popović 1998: 60), spremna je da na svim poljima pomogne uspostavljanju nove državne zajednice. Tributo tom socijalnom zovu delimično plaća kvalitetom svojih radova nastalih neposredno posle rata po političkom diktatu. (Uostalom, malo koji jugoslovenski pisac u tom razdoblju intenzivne obnove i izgradnje razrušene zemlje – ali i procvata „kubikaške poezije“ – uspeva da se slobodno izrazi i umetnički ostvari.) Ipak, bogomdani umetnik, uspešno će prevazići trenutne artističke padove. Svemu iskreno pristupajući, uspeće da se do krajnjih granica umetnički ostvari. Tome je podređena njena intima i partnerski odnosi. Osim anonimne gimnazijske neuzvraćene ljubavi, decenije njenog života obeležava dugogodišnji brak sklopljen 1933. s ruskim emigrantom Sergejem Slastikovim (1896–1970), slikarem, dečjim pesnikom, glumcem, uz kojeg će usavršiti ruski jezik i zajednički prevoditi.

Za razliku od Desanke Maksimović, Gabrijela Mistral ne prikriva svoju seksualnost, burno i bučno ostvarujući svoj erotizam. Druga neostvarena ljubav u njenom životu bio je Manuel Magallanes (Magallanes) Moure, veliki pesnik tog doba, s kojim je održavala strastvenu prepisku gotovo čitavu deceniju (1913–1922). U međuvremenu je vanredno završila školu i dobila diplomu učiteljice, a 1918. godine sprijateljila se sa Pedrom Aguirreom Serdom (Aguirre Cerda), tadašnjim ministrom prosvete i budućim predsednikom republike, koji ju je postavio za direktorku škole prvo u gradu Punto Arenas, a potom u mestu Temuko, gde je upoznala mladog pesnika Pabla Nerudu i pomogla mu na počecima njegove karijere. Posebno mesto u Gabrijelinom životu zauzimala je američka književnica aristokratskog porekla Doris Dejna (Dana), koja je bila pesnikinja družbenica od 1946. do poslednjeg dana.

Bitan podatak u biografijama obe pesnikinje jeste činjenica da su i jedna i druga ostale uskraćene za iskustvo rađanja. No, veliku brigu i pažnju Desanka Maksimović je usmeravala kako na mlađu braću i sestre, tako i na njihove potomke. Gabrijela Mistral takođe je sublimirala majčinski instinkt vezujući se za člana svoje najbliže porodice, Huana Migela Godoja (Juan Miguel Godoy), koga je od milja zvala Jin-Jin (Yin-Yin). Do danas je nerazjašnjeno da li je dečak bio dete njenog polubrata koji je ostao udovac ili njen biološki sin (Sepúlveda 2014: 58) iz veze sa španskim piscem, novinarom i filozofom Euheniom (Eugenio) D'Orsom.

U izvesnom smislu, kompenzacionu funkciju kod obe pesnikinje moglo je imati i njihovo stvaralaštvo za decu; toj oblasti pesništva – za decu i omladinu – Desanka Maksimović dala je nemerljiv doprinos u srpskoj književnosti. Svakako je jedan od najzastupljenijih pisaca u školskim čitankama. Već u prvoj zbirci posvećenoj najmlađoj publici *Vrt detinjstva* (1927) nalaze se neke od antologijskih pesama te vrste, kao i u proznim knjigama *Bajka o Kratkovečnoj* (1937), *Buntovni razred* (1960), *Pradevojčica* (1970). Razloge za bavljene dečjom književnošću otkriva u jednom autopoeitičkom iskazu: „Ja volim da sanjam, a to se može nekažnjeno u književnosti za decu. Volim da se šalim, a i to je prijatno deci. Ona vole da se smeju ili da plaču, sredina ih ne privlači. Volim da neograničeno verujem u pravdu, u ravno-

¹⁴ Moje velike ljubavi su moja vera, moja zemlja i moja poezija. (Prev. B. K. P.)

¹⁵ Moja ambicija je odvažnija od najoštrijih engleskih feministkinja: želim da devojičice sutra uče strofe i priče koje je napisala jedna žena, i to Čileanka. (Prev. B. K. P.)

težu u svetu, a i to je dozvoljeno u književnosti za decu” (Blečić 1985: 141). Gabrielja Mistral je takođe nezaobilazan pesnik u udžbenicima na španskom jeziku. Njena zbirka poezije za decu *Nežnost* (*Ternura*, Madrid 1924) prema mišljenju kritičara, predstavlja njen zavet potomstvu koje nije imala. Mnoge pesme iz te zbirke napisane su po porudžbini izdavača, antologičara ili priređivača.

3. POETIČKE SRODNOSTI

Primećujemo da su obe pesnikinje u književnost ušle, svaka u svojoj sredini, u doba dominacije modernističkih i avangardnih poetika, a da su, dosledne svom autentičnom senzibilitetu, ostale u okvirima manje-više tradicionalnih pesničkih formi, sadržaja i osećajnosti. I „novi“ pesnici (Crnjanski, Vinaver, Rastko Petrović), žreci avangardnog, ekspresionističkog bunta, koji se u ostrim polemikama razračunavaju s recidivima dučićevsko-rakićevskog pevanja, svoju vršnjakinju – doživljenu kao nastavljачa tradicionalne, takozvane ženske poezije, „džentlmenški“ će poštediti „agresivnih poetičkih i ideoloških trvenja“ (Tutnjević 2014: 15).¹⁶

U Latinskoj Americi poetsku tradiciju, koja je pre pojave romana decenijama bila plodno tlo, naročito je obogatio nikaragvanski pesnik i najznačajniji predstavnik modernizma na španskom jeziku, Ruben Dario (Rubén Darío, 1867–1916), izazvavši revoluciju u tamošnjoj književnosti kada je „oko 1900. godine uvezao najnovije francuske modele i kada su na kontinentu počeli da niču Lugonesi, Valjehosi, Uidobri“ (Hars 1980: 9). Zahvaljujući Dariju, koji je u Parizu uređivao časopis *Elegancias*, Gabrielja Mistral je objavila svoju prvu pesmu u inostranstvu: „Anđeo čuvar“ (*El ángel guardián*), 1913. godine. Budući da je svojom ličnošću i poezijom bila na razmeđi dve epohe, njeno pesništvo ne pripada nijednoj književnoj školi, „mada su u njemu sadržana neka od stilskih i metričkih iskustava modernizma, kao i nagoveštaj novih tokova, ono je osobeno, jedinstveno u vremenu kada su avangardni pesnici Hispanske Amerike eksperimentisali i sa jezikom i sa metričkim formama, tragajući za novim i neobičnim“ (Pavlović-Samurović 1993: 593). Ipak, vrsni prevodilac Gabrielje Mistral na srpski jezik, Branislav Prelević, zabeležiće u pogovoru njenih *Izabranih pesama* da je „tajna uspeha te čileanske pesnikinje bila u njenom obraćanju svakodnevnom, aktuelnim temama“ (Prelević 2007: 133).

I Gabrielja Mistral i Desanka Maksimović inspiraciju su crpele iz bogatog osećajnog života i empatije prema čoveku i čovečanstvu, nasuprot većini dvadesetvekovnih pesnika intelektualne orijentacije, koji stvaralački impuls nalaze u refleksivnosti. Stoga se i ciljna grupa dveju pesnikinja razlikuje od one kojoj je namenjena cerebralna, eruditna poezija njihovih savremenika. Dok Mistralova i Maksimovićeva računaju na široke čitalačke krugove, one koji na stihove reaguju srcem, pretežniji deo pesnika njihovih savremenika obraća se odabranoj, stoga malobrojnoj čitalačkoj publici. Poeziju obeju pesnikinja odlikuju jednostavnost i komunikativnost, spontanost i neposrednost, svežina i iskonska lakoća izraza, prisnost sa životom. Uz određene specifičnosti kojima modifikuju govorni izraz u skladu sa osobenim poetskim kontekstom, obe koriste svoj zavičajni, narodni jezički idiom. Njihova pesnička fraza je muzikalna, a gotovo jedino što prihvataju od novina, jeste slobodan stih.

Opet, i tematsko-motivski, opusi ovih dveju pesnikinja su slični. Kod Gabrielje Mistral profesorica i osnivačica Katedre za hispanistiku na Filološkom fakultetu u Beogradu, Ljiljana Pavlović Samurović, ističe da njeno neveliko delo ima dva vida: „prvi, intimistički, ispovedni, izrazito lirski, a drugi amerikanistički, nacionalno-socijalnih tonova. Intimistička lirika obuhvata nekoliko tematskih grupa: ljubav, nežnost, oćajanje, materinstvo, dećji svet, priroda, religiozno osećanje, smrt. Ljubavno osećanje prikazano je kao noćna snaga, sveobuhvatna, neodoljiva, neprolazna, ali ćedna, spiritualna, koja usmerava ćitav ćovekov ćivot“ (1993: 591). Po mišljenju biografa Mistralove, Havijera Konće (Javier Concha), „lo campesino, lo rural y el folclore son elementos centrales en la poseía mistraliana; identifica a Mistral como ‘el único poeta campesino con que cuenta nuestra América y uno de los exponentes más

¹⁶ Govoreći o uticajima, Desanka Maksimović navodi da je u ranoj mladosti najradije ćitala Jovana Dućića, francuske romantićare Lamartina i Misea, ruskog romantićara Ljermontova... „Moj pesnićki bukvar bila je, svakako, i ANTOLOGIJA Bogdana Popovića“ (Blečić 1985:121).

sensibles y sensatos de un humanismo rural”¹⁷ (Cabello Hutt 1985: 128), dok prevodilac Gabrijele Mistral na srpski Branislav Prelević tvrdi da je osnovna karakteristika njene poezije „slikanje ljudske nežnosti, prozirnosti, uzdrhtalosti, ustreptalosti, čežnje, ćutnje i nadasve strepnje“ (Prelević 2007: 137). Džin Franko (Jean Franco) će to možda najbolje sublimirati, tvrdeći da Čileankina poezija „brota de las frustraciones del amor y de la maternidad. Gabriela Mistral utiliza metros y formas tradicionales y su vocabulario es una modalidad ennoblecida del habla corriente, pero ensancha el horizonte de la poesía hispanoamericana e introduce nuevos temas como la sensación de falta de plenitud que tiene la mujer soltera“¹⁸ (2002: 227).

Stihovi Desanke Maksimović mogu se klasifikovati na sličan način. U njenom opusu zastupljene su autopoetičke pesme, pesme o prirodi, o bogu, o ljubavi, o smrti i prolaznosti kao i patriotsko-zavičajne i socijalne pesme. A tri ključna motiva su ljubav, priroda i smrt. Što se brojnih ljubavnih pesama tiče u njima dominira uzdržana, više čedna no eruptivna emocija: čežnja, strepnja, predosećanje, slutnja, čekanje i strah. U toj „strepnji od želje“ kritičari nalaze istinu „umiranja Erosa kao rađanja Sestre“. Drugačije: „...to je drama umiranja Erosa ili sublimacije Žene u Sestru“ (Konstantinović 1983: 14). Tokom sedamdesetak godina stvaranja „u poslednjim decenijama svog pjesničkog razvoja i ona sama napravila [je] velike iskorake iz svoga dugo važećeg pjesničkog kanona. To je dovelo do toga da je lirski karakter njene poezije u kojoj dominiraju ljubav i priroda postepeno počeo da gubi na značaju i ustupa prostor tumačenjima u kojima u prvi plan dolazi refleksija“ (Tutnjević 2014: 18). Tako su nastale pesničke celine autopoetičkog karaktera, pesme o prolaznosti i smrti, o Bogu.

Kod obeju pesnikinja susrećemo široku amplitudu raspoloženja, od dionizijskog slavljenja života, radosti, ponesenosti lepotom do elegičnog „opevanja smrti kao tamne strane čovekovog života“ (Prelević 2007: 140). „Međutim, radost življenja natkriljuje i nadmašuje sve i ostaje kao trajni znak Gabrijele poezije“ (Prelević 2007: 140). Nazivajući je „čuvarkom života“ (*Gabriela Mistral, guardiana de la vida*), Dolores Pincheira (Pincheira) u svojoj studiji naglašava odnos Mistralove prema poeziji, kroz reči same pesnikinje: „Escribir me suele alegrar; siempre me suaviza el ánimo y me regala un día ingenuo, tierno, infantil“¹⁹ (Pincheira 1989: 38). Opisujući način na koji, stvarajući poeziju, osluškuje ritam, zvuke na ulici i u prirodi koji se poput uspavanke stapaju u nežnu melodiju, Mistralova kaže: „La poesía me conforta los sentidos y eso que llaman el alma (...). La poesía es para mí, sencillamente, un rezago, un sedimento de la infancia sumergida“²⁰ (Pincheira 1989: 38).

„U jeku mog života meni hita / Istina ova ko cvet sveža, sjajna: / Život je zlato i slatkoća živa / Mržnja je kratka, a ljubav beskrajna“, izriče Mistralova odu životu u pesmi „Smirene reči“. Da ne znamo ko je autor navedenog katrena ne bismo li mogli pomisliti da je izašao ispod pera Desanke Maksimović?²¹ U stihovima pesme „Praskozorje“ Gabrijele Mistral i „Prolećnoj pesmi“ Desanke Maksimović, prepoznamo gotovo identično raspoloženje saživljenosti sa prirodom i kosmosom, osećanje harmonične ispunjenosti i ljubavi. Prva peva: „Širim svoje srce da kao zažareni / slap uđe Svemir. / Novi dan stiže i njegov dolazak / Ostavlja me bez daha. / Pevam kao puna pećina, / opevam svoj novi dan.“ A Desanka Maksimović, u kojoj je proleće, našlo „jednog od najvećih, najtrajnijih svojih vernika“ (Konstantinović 1983: 47), piše: „Osećam večeras, dok posmatram laste / i pupoljke rane, / kako moje srce polagano ras- te / ko vidik u lepe, nasmejane dane: / kako s mladim biljem postaje sve veće / i lako ko krilo, / i kako mu

¹⁷ Seosko, ruralno i folklor centralni su elementi poezije Gabrijele Mistral; on identifikuje Mistralovu kao „jedinog seoskog pesnika kojeg ima naša Amerika i jednog od najosećajnijih i najosetljivijih pesnika seoskog humanizma“. (Prev. B. K. P.)

¹⁸ Obiluje osujećenim ljubavima i materinstvom. Gabrijele Mistral koristi tradicionalne metre i forme, i njen rečnik je oplemenjen modalitetima svakodnevnog govora, ali ona širi horizonte hispanoameričke poezije i uvodi nove teme, kao što je osećaj nepotpunosti koji ima neudata žena. (Prev. B. K. P.)

¹⁹ Pisanje mi donosi radost; uvek mi blaži raspoloženje i daruje mi dan pun čistote, nežnosti, infantilnosti. (Prev. B. K. P.)

²⁰ Poezija mi je utočište za čula i ono što zovu dušom. Poezija je za mene, jednostavno, trag prošlosti, taloga teskobnog detinjstva. (Prev. B. K. P.)

²¹ Prof. dr Vladislava Gordić Petković, prilikom prezentacije ovog rada na konferenciji *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* 5. 31. oktobra 2015, izrazila je mišljenje da bi se ta sličnost mogla pripisati i intenciji prevodioca da prevodeći stihove sa španskog jezika na srpski poetski govor Gabrijele Mistral saobrazi poetskom izrazu Desanke Maksimović.

celo jedno nebo sreće / i pakao bola ne bi dosta bilo...” („Prolećna pesma“). Kod obe je prisutan motiv „velike majke“ koja sve postojeće ima potrebu da zaštiti i odbrani. Čileanska pesnikinja strepi jer „Neko pati u ovom času“ („Vrh“), dok naša pesnikinja želi da zaštiti tog neimenovanog „nekog“ ko „svu večer na pustom bregu stoji“ („Na buri”), bio on čovek ili bor.

Zavičajnost i antejski duh, takođe su zajednički imenitelji poetika obeju pesnikinja. Kod jedne su Brankovina i Srbija bitni toposi. Otadžbina i zavičaj neke su od ključnih reči u poetskom vokabularu srpske pesnikinje, istaknute već i u naslovu knjiga: *Pesnik i zavičaj* (1946), *Otadžbina u prvomajskoj povorci* (1949), *Otadžbino tu sam* (1951), a rodoljublje i socijalna motivacija, odnosno snažna empatija s marginalizovanim i skrajnutim društvenim grupama (sebrima, jereticima...) neki od uporišnih stubova njene poezije. Maksimovićeva, ta „najduža moć srpskog jezika” (Bećković 1993: 101), vraća se u mitsko vreme Starih Slovena i srpsko srednjovekovlje. Inspirisana je Prvim srpskim ustankom 1804. („Ustanić”) i ustankom 1941. („Srbija je velika tajna“, „Krvava bajka“, „Na grobu streljanih đaka“, „Pesma o zarobljenom hlebu“, „Badnjaci“, „Verujem“).²² Mistralova evocira predele Patagonije – u zbirci *Pustoš* (*Desolación*, Njujork, 1922) – ali i prostore Latinske Amerike uopšte, vraćajući se pretkolumbovskom dobu i civilizacijama Asteka, Inka i Maja. Njena treća pesnička zbirka, *Seča* (*Tala*), objavljena 1938. godine u Buenos Ajresu, otelovljava suštinu indoameričkog sveta i čoveka i „su amor americano y reincorporación del pasado arquetípico se hace médula de su poesía”²³ (Urrutia 2002: 118). Kroz ceremonije i rituale prehispanke Amerike, indijanske himne i odavanje počasti kukuruzu, svetoj biljci tog podneblja, Mistralova svoje stihove prožima domorodačkim i kreolskim, često arhaičnim jezikom: „Lude litanije” (*Locas letanías*), „Konjica” (*La cabalgata*), „Dve himne” (*Dos himnos*), „Suncokret” (*El maíz*), „Karipsko more” (*Mar Caribe*), „Panamski ples” (*Tamborito panameño*). Ti stihovi, nastali pod snažnim uticajem Španskog građanskog rata, koji dočaravaju svu širinu i punoću pesničke zrelosti Gabrijele Mistral, objavljeni su na nagovor argentinske književnice, intelektualke i mecene Viktorije Okampo (*Victoria Ocampo*), kojoj je Mistralova u toj zbirci posvetila pesmu „Nokturno o spuštanju Hrista sa krsta” (*Nocturno del descendimiento*) i uputila joj zahvalnicu u zaključnoj belešci. Značaj odnosa između dve književnice biće nam detaljnije dostupan tek u XXI veku, naročito objavljivanjem poglavlja „Subjektivnosti i identiteti. Razgovori između Gabrijele Mistral i Viktorije Okampo” (*Subjetividades e identidades. Diálogos entre Gabriela Mistral y Victoria Ocampo*) Alisije Salomone (Alicia N. Salomone, 2004), obimne korespondencije između Gabrijele Mistral i Viktorije Okampo u knjizi *Ova naša Amerika: prepiska 1926-1956* (*Esta América Nuestra: correspondencia 1926-1956*, El cuenco de plata, Buenos Aires, 2007.) i članka „Poruka Viktoriji Okampo, u Argentini? Gabrijele Mistral” (‘Recado a Victoria Ocampo, en la Argentina’ de Gabriela Mistral) Sedomila Goića (*Estudios filológicos* n. 45, Valdivia, jun. 2010, 35-47).

4. RAZLIKE

Uz sve podudarnosti, jasno je da se između stvaralaštva Gabrijele Mistral i Desanke Maksimović može uočiti i mnoštvo razlika. Najpre, iako su se obe ogledale ne samo u pesništvu već i drugim žanrovima, opus Desanke Maksimović je daleko bogatiji. Tome je uzrok mnogo duži biološki, pa otud i stvaralački vek srpske pesnikinje. Dok se pesničko stvaralaštvo Gabrijele Mistral svodi na četiri poetske zbirke odnosno 379 za života objavljenih pesama i nekoliko desetina naknadno pronađenih, Desanka Maksimović napisala je šezdesetak knjiga. Ipak, treba imati u vidu da se u XXI veku povećava interesovanje za život i stvaralaštvo čileanske pesnikinje: Doris Etkinson (Atkinson), nećaka Gabrieline bliske

²² Margaret Jursenar, zahvaljujući za stihove Desanke Maksimović prevodiocu Divni Denković Bratić, pored ostalog, u pismu, navodi: „Neke od tih pesama veoma su lepe, naročito one vezane za zemlju, za moćno tlo vaše zemlje („Seljakova smrt“, „Voćnjaci“, „Za zemlju gde vojska prolazi“), ili one koje izražavaju smisao jedne prirodne antičke zakonitosti („Čovek sa Balkana“), ili još u kojima je neizmerne samilosti za ljude uopšte („Za one koji posreću...“ (Popović, 1998:7).

²³ Njena američka ljubav i povratak arhetipskoj prošlosti predstavlja srž njene poezije. (Prev. B. K. P.)

prijateljice Doris Dejne, donirala je 2007. godine²⁴ Upravi za biblioteke, arhive i muzeje Santjaga dragoceni legat Gabrijele Mistral koji je sačinjavalo preko stotinu kutija sa pesničkim i proznim spisima, tekstovima o latinoameričkim piscima, člancima iz novina, korespondencijom i stotinama fotografija. Oko dve stotine pesama u rukopisu objavljeno je 2008. godine u zbirci *Rasadnik: neobjavljene pesme (Almácigo: poemas inéditos)*, Luis Vargas je 2011. sačinio antologiju njenih dečjih pesama *Neobjavljene ronde i uspavanke Gabrijele Mistral (Rondas y canciones de cuna inéditas de Gabriela Mistral)*, izbor iz prepiske Mistralove sa latinoameričkim političarima i intelektualcima, kao i pisma upućena Salvadoru Aljendeu, Ezri Paund i Pablu Nerudi objavljena 2012. u tomu *Američka prepiska (Epistolario americano)*, dok je jedan deo proznih spisa iz legata prvi put publikovan 2013. godine u tomu od preko 500 stranica pod nazivom *Caminando se siembra*. Posebno priznanje čileanskoj nobelovki odala je Španska kraljevska akademija kada je 2010. godine, u saradnji sa Udruženjem akademija španskog jezika, objavila antologiju *Gabrijela Mistral u stihu i prozi (Gabriela Mistral en verso y prosa)* sa dvanaest uvodnih tekstova vrsnih istoričara i kritičara hispanoameričke književnosti.

Dok je Mistralova „como muchos otros hispano-americanos ilustres“²⁵ (Saavedra Molino 1947: 26) uglavnom bila autodidakt, Maksimovićeva je stekla visoko institucionalno, fakultetsko obrazovanje. No, Desanka je čitavog veka ostala srednjoškolski profesor, a njena savremenica obraćala se auditorijumu i s mnogih katedara širom sveta.

Desanka Maksimović čitav život provela je u Srbiji, dok Gabrijela Mistral najveći deo života provodi u inostranstvu, menjajući često zemlju boravka: „no solo no quiso volver a vivir en Chile sino que también evitó visitarlo“²⁶ (Cabello Hut 1985: 118). Na brojnim putovanjima, o kojima je maštala odmalena, stekla je brojne prijatelje, među kojima su bili Marija Kiri, Anri Bergson, Migel de Unamuno, Pol Valeri. Bila je prva žena diplomata, sekretar latinoameričkog odseka Lige nacija u Ženevi, konzul u Đenovi, Madridu, Lisabonu, Gvatemali, Brazilu, Meksiku, Njujorku. U Latinsku Ameriku se vratila kada je u Evropi počeo Drugi svetski rat, ali je tamo ubrzo doživela novu tragediju od koje se nikada nije oporavila: Jin-Jin je sa nepunih 18 godina izvršio samoubistvo (1943).

Za razliku od Mistralove, diplomatija je ostala izvan iskustva srpske pesnikinje, a njeno zalaganje za obrazovanje i osvajanje prava ženske populacije bilo je ne toliko radikalnog karaktera. U njenoj poeziji doduše, primetan je angažman i te vrste, npr. u poemi „Oslobođenje Cvete Andrić“ (1945). Vanredan doprinos dala je kao pedagog radeći u Ženskoj gimnaziji, bila je omiljen, blag nastavnik, a nema sumnje da je na neke svoje učenice (poput Mire Alečković), ostavila snažan utisak i kao ličnost i kao stvaralac. Biografi beleže i podatak da je učestvovala na Svetskom kongresu žena u Nici 1975. godine. Kao znalac stranih jezika (govorila je ruski, bugarski, slovenački, francuski, služila se češkim, nemačkim i engleskim) i književnosti, ostavila je za sobom impresivan prevodilački opus. Prevodeći sa slovenskih (slovenačkog, bugarskog, ruskog) i francuskog jezika, posredovala je između srpskih čitalaca i velikog broja pesnika i pisaca. Potpisuje prevode: Elina Pelina, Dostojevskog, Čehova, Gorkog, Bunjina, Balzaka... S nekima od autora savremenika koje je prevodila i koji su je prevodili, ostvarila je i prijateljski odnos (Ana Ahmatova, Vera Inber, Margarita Aliger, Jelisaveta Bagrjana, Josif Brodski...).

Intima čileanske pesnikinje obeležena je strastvenim, čak tragičnim ljubavnim i partnerskim odnosima, a nije joj bilo strano ni homoseksualno iskustvo. Biografija Desanke Maksimović sva je u znaku supružanske ljubavi, a brak sa Slastikovim obeležen je i uspešnim saradničkim odnosom u oblasti prevodenja.

Poetski izraz Gabrijele Mistral deluje oporije, realističnije, prisutne su manifestacije putenosti, polnosti, tragičnih raspleta. Telo, nagost, grudi, krv, mrtvac, samoubistvo... frekventne su lekseme u njenom poetskom vokabularu. Desanka Maksimović, kada je o ljubavnim motivima reč, sva je u apstrakcijama. Ako je posredi telo, najčešće su u pitanju reči sa jasnim metaforičnim konotacijama: srce,

²⁴ <http://www.mgmistral.cl/634/w3-propertyvalue-42198.html> (17. januar 2016).

²⁵ Poput mnogih slavnih Latinoamerikanaca. (Prev. B. K. P.)

²⁶ Ne samo što nije želela da se vrati u Čile, već nije želela ni da poseti domovinu. (Prev. B. K. P.)

oči i ruke. (U kontekstu teme koju izlažemo, mnogošta bi nam mogli otkriti frekvencijski rečnici ovih autorki.)

Po dubini osećajnosti, prednost bi imala Gabrijela Mistral. Naročito kada je reč o patnji zbog neostvarenog majčinstva koja je, posredno ili neposredno, prisutna u njenom celokupnom delu (D'Angelo 1967: 221) prožetom rečima koje neposredno upućuju na materinstvo: dete, sin, majka, grudi, pplodnost, utroba, dojilja. Mnoge pesme inspirisane su upravo majčinskom ljubavlju, a antologijske su u tom tematskom krugu „Pesma o sinu” „Pesma o sinu” (Poema del hijo), „Večna bol” (El dolor eterno), „Mučenje” (El Suplicio) i „Pričaj mi, majko” (Cuéntame, Madre). Desanka Maksimović radije piše o sopstvenoj majci („Obećala si da ćeš biti večna”, „Nasleđe”, „Ruke”, „Poslednja molitva”, „I nastala je tišina”), tvrdeći da ne tuguje što nije ostvarila biološku reprodukciju. Jednom prilikom izjavila je: „...moj pesnički rad ispunjavao je celo moje biće. Kad bih napisala jednu pesmu, kao da sam tri deteta rodila – toliko bih se istrošila” (Popović 1998: 132).

Mržnja i prekora kao motivi inkorporirani su u osećajni dijapazon pesnikinje španskog govornog prostora, premda „mržnja je kratka, a ljubav beskrajna” („Smirene reči”, Palabras serenas). S druge strane, odsustvo mržnje i praštanje čine bitan konstitutivni element opusa srpske pesnikinje. U tome pojedini kritičari nalaze i jednu od slabosti njene lirike: „Odsustvo zla je veliko zlo i njene naivnosti i njene poezije. To je belina koja je nemaštovita, i dobrota koja je ostala apstraktna” (Konstantinović 1983: 30).

Religioznost, prisutna u obe, opet nosi drugačije predznake. Iako u znaku hrišćanstva: „U zrelo doba obraća se Bogu, pouzdano i žudno, uverena u neizbežno postojanje najvećeg pratioca ljudske radosti i očajanja” (Košutić 1978: 16), religiozno osećanje Mistralove „nije ostalo na početnoj razini već, simbolično shvaćeno i prerađeno, pretvara se u alegorično obraćanje ljudskom srcu, duši i ljudskoj savesti” (Prelević 2007: 137). Religioznost Maksimovićeve u znaku je narodne hrišćanske tradicije s mnogo elemenata panteističke doživljajnosti.

5. UMEŠTO ZAKLJUČKA

Godina 1945. donela je najveću počast Gabrijeli Mistral, ali i čitavoj Hispanskoj Americi i španskom jeziku: Nobelovu nagradu za književnost. U obrazloženju je navedeno da je njena poezija „Inspirada por poderosas emociones y que ha hecho de su nombre un símbolo de las aspiraciones idealistas de todo el mundo latinoamericano”,²⁷ dok je prilikom dodele nagrade skromna pesnikinja svoje iznenađenje i uzbuđenje izrazila rimom: „Por una venturanza que me sobrepasa, soy en este momento la voz directa de los poetas de mi raza y la indirecta de las muy nobles lenguas española y portuguesa”²⁸. Istoričar hispanoameričke književnosti Đuzepe Belini (Giuseppe Bellini) ukazaće na to da ne čudi što je Mistralova dobila najprestižnije književno priznanje jer „se había impuesto ya desde hacía varias décadas en América como la más significativa poetisa hispanoamericana. La Mistral había encontrado su inspiración en el canto a las cosas humildes, a la naturaleza y a los niños, en el sueño de una reivindicada hermandad americana”²⁹ (Bellini 1997: 304).

Desanka Maksimović je 1984. bila nominovana za istu nagradu no, nije ju dobila. (Laureat te godine postao je Jaroslav Sajfert.) Mistralova je ovenčana i nacionalnom nagradom za književnost 1951, kao što je Maksimovićeva dobitnik svih važnih nacionanih i književnih nagrada: Ordena zasluga za narod Prvog reda (1958), dvostruke Zmajeve nagrade Matice srpske (1959, 1973), Vukove nagrade (1974) i Specijalne Vukove nagrade (1975), Goranove nagrade (1983), Nagrade za životno delo Udruženja

²⁷ Nadahnuta snažnim emocijama i njeno ime je načinila simbolom idealističkih težnji celog latinoameričkog sveta. http://cvc.cervantes.es/literatura/escritores/mistral/acerca/acerca_06.htm (Prev. B. K. P, 17. januar 2016).

²⁸ Neposrednošću moga glasa, moja poezija danas je moja rasa, dok plemenitim jezicima, španskim i portugalskim, progovaram posrednošću istog tog glasa. http://www.gabrielamistralfoundation.org/web/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=32 (Prev. B. K. P, 17. januar 2016)

²⁹ Pre više decenija nametnula se kao najznačajnija hispanoamerička pesnikinja. Nadahnuće je nalazila u opevanju poniznih stvari, prirode i dece, u snu o američkom bratstvu koje je zagovarala. (Prev. B. K. P.)

književnika Srbije (1984), Njegoševe nagrade (1984). Godine 1959. izabrana je za dopisnog, a 1965. i za redovnog člana Srpske akademije nauka i umetnosti. Uz to dobitnik je i inostranih odličja: bugarskog Ordena Kirila i Metodija I reda (1963), sovjetskog Ordena časti (1968), ruskog Ordena prijateljstva naroda (1988), nagrade Evropskog društva kulture, i drugih.

Iako su se obe zaticale na meridijanima širom sveta, nemamo podatak o tome da su se i lično susrele. Nema sumnje da je Desanka Maksimović morala znati za poeziju Gabrijele Mistral. Nažalost, njenim čitalačkim impresijama o čileanskoj nobelovki ne nalazimo traga.

Špansko govorno područje upoznaje Desanku Maksimović preko prevoda Nade de Salas-Božić (*Poemas*, dvojezično izdanje – na srpskom i španskom jeziku, Nolit 1976, priredila i zajedno sa prevodiocem sačinila izbor Zagorka Lukić), a u novije vreme i zahvaljujući veb stranicama odabrane svetske poezije³⁰. Tri pesme D. Maksimović – „Plegarias de Mantes“, „Por la Mujer Esteril“ (Za nerotkinje), „Estremecimiento“ (Strepnja) – ušle su u izbor antologije *Hleb i san: antologija savremene jugoslovenske ženske poezije* (Pan y sueño: antología de la poesía femenina contemporánea yugoslava, izbor Ajša Zahirović, prevod Aurora Marya Saavedra)³¹. Preko tih prevoda Maksimovićevu upoznaje i književnica Lilijana Her³², koja srpsku spisateljicu ponajpre doživljava kao pesnikinju ratnom tragedijom inspirisanu „Krvave bajke“: „Desanka es una poeta de fábulas sangrientas / héroes menores y exterminio / Narra el coraje de una mujer / caminando hacia la muerte / la cabeza erguida / una tragedia sin perversión“³³. Stihovi Gabrijele Mistral posredovani su srpskoj čitalačkoj publici zahvaljujući prevodiocima Nikoli Milićeviću (*Letopis Matice srpske* 1957. i 1959), Vladeti R. Košutiću (*Latinoamerička lirika*, 1978), Branislavu Preleviću (*Svetlosti Kordiljera*, 1974; *Soneti smrti i druge pesme*, 1983; *Pet čileanskih pesnika*, 2002; *Izabrane pesme*, 2007). I njena dečja poezija može se čitati na našem jeziku: prevodio ju je Danilo Kiš, doduše ne s originala već s francuskog jezika.³⁴ Zanimljivo je da se poezija Gabrijele Mistral može naći na srpskom i na tri zvučna zapisa: na prvom je pesma „Što da te se bojim“ (LP „Zeleno, volim te zeleno; Španijo, ljubavi moja“, Diskos, 1977), a na druga dva zastupljeni su stihovi obe pesnikinje koje su predmet našeg izučavanja: „Strepnja“ D. Maksimović i „Odsutnost“ G. Mistral (LP „Ne ostavljaj me nikad samu kad neko svira“, Jugoton, 1974) odnosno „Nemam više vremena“ D. Maksimović i ponovo „Odsutnost“ G. Mistral (CD „Nemam više vremena“, 3P Production, Niš, 2008). Poslednji „susret“ ove dve pesnikinje dogodio se na tribini „Književni imaginarijumi Gabrijele Mistral i Desanke Maksimović: ukršteni putevi“, održanoj u Institutu Cervantes u Beogradu 5. marta 2015. godine, u organizaciji Društva hispanista³⁵, koja je bila neposredna inspiracija za ovaj članak.

Gabrijela Mistral umrla je u Brazilu 1957, od raka pankreasa. Telo joj je preneto u Montegrando, gde počiva pored Jin-Jina. Poslednjih godina života često je menjala mesto boravka, tragajući za boljom klimom i sredinom za svoje zdravlje, koje je bilo sve lošije. Njen nemiran, nomadski duh morao je da se smiri: „Fui una vagabunda y solo la dolencia me tiene ahora en quietud“³⁶ (Quezada 2002: 99). Pesnikinja ljubavi, boli i smrti, vratila se poslednji put u Čile, posle dosta godina, 1954. Nije želela intervju ni počasti, čeznula je da proputuje domovinom, da vidi predele svog detinjstva, ali ne i da ostane. Dočekana je nacionalnim slavljem, zvaničnim počastima, doktorskim titulama, ali je na sve to ostala ravnodušna. Te godine je objavljena i njena jedina knjiga čije se prvo izdanje pojavilo u Čileu: *Muljača* (Lagar 1954, Santiago), prva zbirka koju je publikovala nakon 16 godina. U njoj je progovarala o deci,

³⁰ <http://www.poesiademujeres.com/search/label/Desanka%20Maksimovic-%20Serbia>, <http://poetassigloveintiuno.blogspot.rs/2011/08/4509-desanka-maksimovic.html>, <http://www.losversosmismios.com/pilar-fraille-amador/2014/11/22/pido-gracia>

³¹ México, D.F. : Letra Capital, 1989, 61-65.

³² http://www.lilianaheer.com.ar/perifericos/poetas/poetas_03.html

³³ <http://www.pagina12.com.ar/diario/verano12/23-185168-2012-01-11.html> „Desanka je pesnikinja krvavih bajki / malih junaka / i pokolja / Pripoveda hrabrost jedne žene / koja korača prema smrti / uzdignute glave / jedna tragedija lišena perverzije.“ (Liliana Her, *Sunce, potom*, preveo sa španskog Branko Andić, Agora, Zrenjanin, 2010, str. 58).

³⁴ Videti: Danilo Kiš, „Bojazan“, *Peme i prepevi*, Prosveta, Beograd, str. 349. Preuzeto iz izbora „Deset dečjih pesama“, *Književne novine*, 1. novembar 1985, XXXVI, 687, str. 21.

³⁵ http://belgrado.cervantes.es/FichasCultura/Ficha99140_58_1.htm

³⁶ Celog života sam lutala, a sada me je jedino bolest naterala da mirujem. (Prev. B.K.P.)

studentima, ženama, seljacima, ljudima iz njene doline, pod snažnim utiscima Drugog svetskog rata. Istovremeno, *Lagar* je bila i poslednja pesnička knjiga Gabrijele Mistral, kojom je svesno zatvorila svoj lirski krug.

Desanka Maksimović umrla je u dubokoj starosti 11. februara 1993. godine u Beogradu. Sahrnena je dva dana kasnije u svom zavičaju, u Brankovini. U ime Odeljenja za jezik i književnost SANU od pesnikinje se oprostio Matija Bećković, u ime pisaca Srbije Jovan Hristić, Dobrica Ćosić u svojstvu predsednika Savezne Republike Jugoslavije. Mesec dana nakon pesnikinje smrti osnovana je Zadužbina Desanke Maksimović koja, osim što čuva njenu ostavštinu dodeljuje uglednu nagradu pesnikinjinog imena, organizuje Desankine majske razgovore, brine o recepciji njenog dela. Konačno, zahvaljujući ovoj instituciji, u suizdavaštvu sa Službenim glasnikom i Zavodom za udžbenike, objavljena su 2012. *Celokupna dela Desanke Maksimović* u deset knjiga, na nekoliko hiljada strana.

Ovim istraživanjem učinjen je pionirski korak ka uspostavljanju jedne, u osnovi, informativne, a u budućnosti nadamo se i plodotvorne paralele o stvaralaštvu Gabrijele Mistral i Desanke Maksimović. Smatramo da su ovde navedena zapažanja mogući putokazi za nova istraživanja, mogući sinopsis za jednu minucioznu i opširnu komparativističku studiju.

LITERATURA:

- Bećković, M. (1993). „Najduža moć srpskog jezika”. *Duhovni zavičaj / Desanka Maksimović*. Priredio episkop šabačko-valjevski Lavrentije. Brankovina: Pravoslavna crkvena opština, 99–102.
- Bellini, G. (1977) *Nueva historia de la literatura hispanoamericana* (Tercera edición corregida y aumentada). Madrid: Castalia.
- Blečić, R. M. (1985). *Desanka Maksimović: život praćen pesmom* (drugo dopunjeno izdanje). Beograd: Delta press.
- Delić, J. (2011). „Maksimović, Desanka”. *Srpski biografski rečnik*, Kv–Mao, 5. Novi Sad: Matica srpska, 773–779.
- Cabello Hutt, C. (2015) en Jaime Concha *Gabriela Mistral* (primera edición 1985). Kindle edition. Santiago: Ediciones Universidad Alberto Hurtado.
- D’Angelo, G. (1967). “Presencia de la maternidad en la poesía de Gabriela Mistral” en *Thesaurus* núm. 2, BICC, XXII, 221-250. Pristupljeno 5. decembra 2015: <http://www.bibliodigitalcaroycuervo.gov.co/382/1/TH_22_002_069_0.pdf>
- Franco, J. (2002). *Historia de la literatura hispanoamericana (a partir de la independencia)*. Ariel: Barcelona.
- Hars, L. (1980). *Pukovnik igra školice*. Beograd: BIGZ.
- Konstantinović, R. (1983). „Desanka Maksimović“. *Biće i jezik*, 5. Beograd, Novi Sad: Prosveta, Rad, Matica srpska, 7–101.
- Košutić, V. (1978). *Latinoamerička lirika*. Beograd: Prosveta.
- Maksimović, D. (2012). *Biobibliografija*. Celokupna dela Desanke Maksimović, knj. 10. Sastavili: Radovan Popović, Ljubica Đorđević, Aleksandra Vraneš. Beograd: Zadužbina Desanka Maksimović, Službeni glasnik, Zavod za udžbenike.
- Maksimović, D. (2014). *Desanka Maksimović*. Antologijska edicija Deset vekova srpske književnosti, knj. 63. Priredio i predgovor („Radanje pesme” Desanke Maksimović“, 15–29) napisao Siniša Tutnjevčić. Novi Sad: Izdavački centar Matice srpske.
- Marinković, N. (1977). „Mir i nemir Isidore Sekulić“. *Književne novine*. 16. II 1977. Beograd, str. 7.
- Mistral, G. (2015). *Páginas (perdidas) de la vida mía*. Compilación, notas y referencias Jaime Quezada. Santiago: Editorial Mago.
- Saavedra Molino, J. (1947) *Gabriela Mistral; su vida y su obra*. Santiago de Chile: Universidad de Chile.
- Sepúlveda, C. (2014). “Una madrina en época de guerra: Gabriela Mistral y sus recados” en *Cuadernos chilenos de Historia de la Educación*, Año 1, No. 2. Santiago: Universidad de Chile. 47-68.
- Pavlović-Samurović, Lj. (1974). *Svetlosti kordiljera*. Beograd: Rad.
- Pavlović-Samurović, Lj. (1993). *Leksikon hispanoameričke književnosti*. Beograd: Savremena administracija.
- Pincheira, D. (1989). *Gabriela Mistral, guardiana de la vida*. Santiago de Chile: Editorial Andrés Bello.
- Popović, Radovan (1998). *Knjiga o Desanki*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Prelević, B. (2002). „Poezija strepnje i ustreptalosti“ u Gabrijela Mistral *Izabrane pesme*. Beograd: Metaphysica, 132-140
- Salomone, A. et al (2004). *Modernidad en otro tono: escritura de mujeres latinoamericanas, 1920–1950*, Editorial Cuarto Propio, Santiago de Chile.
- Tutnjević, S. (2014). „Radanje pesme’ Desanke Maksimović” u *Desanka Maksimović*. Antologijska edicija Deset vekova srpske književnosti, knj. 63. Novi Sad: Izdavački centar Matice srpske, 15–29.
- Quezada, J. (2002). *Bendita mi lengua sea. Diario íntimo de Gabriela Mistral (1905-1956)*. Santiago: Planeta/Ariel.
- Urrutia, M. E. (2002). “La identidad americana en la poesía de Gabriela Mistral”, *Voz y escritura* (12), 2002, 117-135. Pristupljeno 29. septembra 2015: <<http://www.saber.ula.ve/bitstream/123456789/33090/1/articulo9.pdf>>
- Villanueva, D. (2010). “Gabriela Mistral: el significado de un Nobel” en *Gabriela Mistral en verso y prosa. Antología*. Madrid: Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española, 2010. CI-CXI.

INTERCROSSED POETICS OF GABRIELA MISTRAL AND DESANKA MAKSIMOVIĆ

Summary

By investigating the life and work of two great poetesses, Chilean Nobel prize winner Gabriela Mistral (1889-1957) and member of the Serbian Academy of Sciences and Arts Desanka Maksimović (1898-1993), we have noticed numerous biographical and literary similarities between them, which we wanted to point out in this paper. Both poetesses published their first books in the 1920s and soon gained their first prizes. Although they were Avant-Garde contemporaries, they remained consistent with the traditional poetics. Since the initial point of their poetry have always been an emotion, the work of both of them was dominated by the lyrical principle. They have left behind numerous poems of similar themes, they have had high achievements as children's poetry authors and their works shared the characteristics of distinctive humanism, typical female sensibility, intimistic inspiration, as well as patriotic and social motivation. Both Chilean and Serbian poetess celebrated Life and thematised motif of death, they dealt with the contemporary topics, but also with historical and mythological themes. Our research was based on the biographies and oeuvre of two poetesses, as well as on professional articles, monographs and existing scientific papers in Serbian and Spanish language. By applying gradual, parallel methodologies in our investigation of the life and work of Gabriela Mistral and Desanka Maksimović, we came to various conclusions which we have integrated into this paper.

Keywords: Gabriela Mistral, Desanka Maksimović, Chilean literature, Serbian literature, poetry

Natalija Ludoški
Zrenjaninska gimnazija, Zrenjanin, Srbija
natalijaludoski@gmail.com

Bojana Kovačević Petrović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
bojanakp@ff.uns.ac.rs

АНА МИТРЕВСКИ

БРЕХТОВА МАЈКА ХРАБРОСТ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

У раду се приказује како се одвијала рецепција најпознатијег Брехтовог комада у неколико земаља бившег Источног блока и код нас, као и фактори који су утицали на рецепцију у одређеном друштвено-историјском контексту. Акценат је притом на положају које дело заузима у нашој култури, при чему се системском анализом најзначајнијих фактора показује како су се они одразили на саму рецепцију, као и сличности и разлике у рецепцији међу појединим земљама.

Кључне речи: рецепција, Бертолт Брехт, Мајка Храброст, епско позориште

1. УВОД

Мајка Храброст и њена деца. Хроника из Тридесетогодишњег рата је несумњиво најпознатија Брехтова драма (Kporf 1996: 181), која је, с обзиром на антиратну тематику и на њен „пророчки карактер“, ¹ након Другог светског рата у читавој Европи била више него актуелна. То је уједно и један од првих Брехтових комада који су након рата изведени на бројним европским позорницама, и комад који је у иностранству битно утицао на формирање слике о самом аутору. С обзиром на његов значај, као и на поновну актуализацију (Strugar 2014), требало би указати на поједине аспекте у развоју његове рецепције.

Приликом проучавања рецепције драмских дела, треба истаћи да она, више него било која друга књижевна дела, стоје у тесној вези са контекстом у којем настају (Bassnett 1998: 90-109). Исто тако, утицај друштвено-историјског контекста као једног од кључних фактора који утиче на хоризонт очекивања (Jauß 1967), одражава се и на рецепцију тих дела. У тоталитарним системима, израженије него у другим облицима друштвеног уређења, драмска уметност, уосталом као и било који други вид друштвеног деловања, директно зависи од (званичне) политике, која усмерава како њену продукцију, тако и њену рецепцију – исти случај је и са државама бившег Источног блока, у којима је сврха драмске уметности била да брани владајућу идеологију, а позорница је, као масовни медиј, имала улогу њеног гласника.

У раду се паралелно приказује рецепција Брехтове *Мајке Храброст* у Србији, и две земље бившег Источног блока – Совјетском Савезу и Пољској. Имајући у виду друштвено-историјски контекст и политичке прилике у овим земљама као заједничку основу и битан фактор за проучавање рецепције драмских дела, поставља се питање да ли је Брехтова *Мајка Храброст* доживела исту рецепцију у Совјетском Савезу, Пољској и Србији, односно чиме су условљене евентуалне разлике; како је прихваћен овај комад, који се формом и садржајем разликовао од свега што је совјетска, пољска и српска публика познавала, и који је био у супротности са диктатом доминантне поетике у овим земљама, социјалистичким реализмом.²

¹ Брехт је ову драму написао уочи Другог светског рата током боравка у данском егзилу, желећи да упозори на то да се „тикве разбијају о главу ономе ко их са ђаволом сади“. (Kporf 1996: 181)

² За проучавање рецепције *Мајке Храброст* у Пољској коришћен је рад Малгоржате Лејко (Małgorzata Leyko), која је нарочито истакла идеолошки аспект тумачења Брехтових дела у Пољској. За рецепцију дела у Совјетском Савезу послужила ми је докторска дисертација Ангелике Шнајдер (Angelika Schneider), у којој се ауторка бави првенствено преводима Брехтових драма, истичући утицај културе на преводјење књижевних дела. Основни извор за српску рецепцију представља монографија Душана Рњака, која се бави Брехтовом рецепцијом у Југославији, као и мастер рад Ане Митревски, у ком се истражује вишеструки утицај циљне културе на преводјење дела.

2. РЕЦЕПЦИЈА *МАЈКЕ ХРАБРОСТ*: ПРИМЕР СОВЈЕТСКОГ САВЕЗА, ПОЉСКЕ И СРБИЈЕ

Брехт је, као револуционарни аутор, по окончању Другог светског рата, у Савезној Републици Немачкој, која је била под утицајем Запада, важио за комунисту, али је и у Немачкој Демократској Републици, у којој је од 1949. године живео, сматран политичким неистомишљеником. У томе је и специфичност његовог положаја као (драмског) писца: Брехтов статус је, како у земљама Западног, тако и у земљама Источног блока, све до краја осамдесетих година прошлог века, усмеравао и аспекте проучавања његових дела (Kittstein 2008: 7).

2.1. „*Мајка Храброст* на совјетски начин“

Уколико се изузму спорадични новински чланци, Брехт је након оснивања Уније совјетских писаца, а нарочито у периоду од 1936. до 1955. године, у водећој земљи бившег Источног блока био потпуно игнорисан. Разлог томе био је што се његова поетика разликовала од једине званичне поетике у тој земљи, социјалистичког реализма. (Schneider 1984: 144-145).

Брехт је поново постао актуелан, не толико захваљујући наградама које је Берлински ансамбл 1954. и 1955. године освојио на Театру нација и које бележе значајан преокрет у Брехтовој рецепцији након Другог светског рата, већ пре свега због Лењинове награде за мир, која му је додељена 1955. године (Schneider 1984: 145). Упркос томе, *Мајка Храброст* је у Совјетском Савезу изведена тек 1960. године.

Почев од тог периода, када је бивши Совјетски Савез преплављива бујица извођења Брехтових комада, па све до 1966. године, *Мајка Храброст* постављена је на сцену чак осамнаест пута, и тако врло брзо постала најизвођенији Брехтов комад у овој земљи (Schneider 1984: 150-151). С обзиром на чињеницу да је у свих осамнаест случајева совјетска публика комад гледала у извођењу домаћих позоришних трупa, као и то да су за ова извођења коришћени преводи, може се говорити о посредној рецепцији, што је имало последице и по само дело.

Руски редитељ Штраух био је први који је поставио *Мајку Храброст* на сцену (Москва, 1960). За ово инсценирање, као и за све остале Брехтове комаде који су до 1960. године изведени, карактеристичне су бројне измене основног текста, као и измене у начину представљања ликова (Schneider 1984: 155).

Шнајдер истиче битне разлике између Брехтове и Штраухове *Мајке Храброст*, које се односе пре свега на начин глуме (Schneider 1984: 154-158), као и то да је ова пракса била уобичајена и за друге Брехтове комаде у Совјетском Савезу. Она тврди како разлике у начину глуме нису произлазиле из разлика у позоришној традицији, како се званично тврдило, већ разлог види управо у чињеници да је Брехт у првом периоду совјетске рецепције још увек имао много противника, који су његово позориште оцењивали као „хладно“, желећи на тај начин да одбију потенцијалну публику која је навикла на другачије позориште, и да су имене заправо биле начин да се избегне негативна рецепција (Schneider 1984: 155). Најбољи пример за то су управо измене у лику Мајке Храброст, која је у делу представљена као амбивалентан лик – мајка и трговкиња, при чему те две супротности до краја остају непомирене; супротно томе, руски редитељ је ублажио меркантилну црту њеног карактера, јер су амбивалентни ликови били у супротности са захтевима поетике социјалистичког реализма.

Проучавајући првенствено преводе, чија се улога у проучавању рецепције драмских дела неретко занемарује (Bassnett 1998: 90), Шнајдер је указала на један од битних аспеката у вези са овим феноменом. Наиме, сва три превода *Мајке Храброст* настала до 1960. године, обилују изменама за које тврди да су условљене културним контекстом и очекивањима публике (Schneider 1984: 167), истичући и то да су сви Брехтови преводиоци на руски изменили текст дидаскалија, наглашавајући емоционалност, како би комаде прилагодили руској глумачкој традицији (Schneider

1984: 166). На основу карактеристика преводā, између осталог, може се закључити и који је превод користио Штраух за своје извођење *Мајке Храброст* (Schneider 1984: 168).

Другу фазу у рецепцији, која почиње од 1963. године, карактеришу извођења која више одговарају Брехтовој теорији епског позоришта. С друге стране, након првобитне фасцинације, већ се од 1966. године примећује смањено интересовање за Брехта и његове комаде.

2.2. „Случај Брехт“

Интересовање позоришних критичара за Брехта, кога називају и „аутором *Мајке Храброст*“, у Пољској је почело тек након његове одлуке да се пресели у Источни Берлин. Из тог разлога је и његово целокупно стваралаштво од почетка било посматрано са идеолошког аспекта (Leyko 1998: 61).

Мајка Храброст се, након рецензија позоришних представа изведених у Цириху, Базелу и Берлину, које су уједно биле и прва прилика да се пољска публика упозна са Брехтовим драмским стваралаштвом, нашла у центру дискусија (Leyko 1998: 62). Како је комад, а пре свега начин на који је у њему представљен рат, био у супротности са владајућом идеологијом, атмосфера за извођење овог комада била је неповољна.

Упркос томе, Пољска је једна од првих земаља у којима је изведена *Мајка Храброст*, што је уједно био и први сусрет пољске публике са једном Брехтовом драмом. За разлику од Совјетског Савеза, где је рецепција овог комада била посредна, пољска публика је *Мајку Храброст* гледала у извођењу Берлинског ансамбла, који је 1952. године са три представе гостовао у Варшави, Лођу и Кракову. Званични разлог посете требало је да представља покушај зближавања двеју култура након рата. Упркос „шоку“ који је публика доживела због разлика у начину глуме, комад је добро прихваћен (Leyko 1998: 64); позоришни критичари „поздравили су Берлински ансамбл као иновативни модел социјалистичког позоришта“ (Leyko 1998: 64).

Прави разлог посете, међутим, био је следећи: влада Немачке Демократске Републике послала је трупу како би добила негативне критике и „увидела сопствене грешке“, што је постало јасно након објављивања једног чланка у часопису *Нова култура* (Nowa Kultura), у којем је Брехт представљен као „узор за уметност социјалистичког реализма“, што је резултирало оштрим протестима (Leyko 1998: 65). У средишту дискусија нашла се управо *Мајка Храброст*, из којих су се издвојила два супротстављена тabora. „Случај Брехт“ запечаћен је 1953. године, што илуструје и саопштење тадашњег министра за културу:

„Брехтово дело ће, засигурно, на изванредан начин обогатити позориште социјалистичког реализма, али сам Брехт, нарочито Брехт као драмски уметник, не представља нити уметност социјалистичког реализма, нити свој сопствени пут ка њему. Помињање Брехта у овом контексту, у нашој Народној Републици, која је још увек прожета грађанском естетиком свакојаким 'изама', стоји у супротности са политиком Партије.“ (Leyko 1998: 67)

Лејко тврди како је Брехт, у дискусијама које су вођене око *Мајке Храброст*, заправо био „жртвени јарац“ политичког система који је непосредно након тога запао у кризу, при чему наглашава да су дискусије вођене на основу три комада изведених 1952. године, и да је Брехт, осим тога, био непознат (Leyko 1998: 68).

Средином педесетих година, паралелно са успехом Берлинског ансамбла на Театру нација, почеле су да попуштају стеге социјалистичког реализма у Пољској. На тај начин створени су и услови за инсценирање Брехтових драма (Leyko 1998: 68), који је, као и у Совјетском Савезу, почев од 1957/8. постао „мода“, што је уједно означило другу фазу у рецепцији *Мајке Храброст* у Пољској (Лејко 1998: 69).

Комад је први пут постављен на сцену 1957. године (затим 1962, 1963). Доживео је велики успех код публике (Leyko 1998: 70), а критичари су, с обзиром на разлике између две позоришне

традиције, начин глуме и очекивања публике, настојали да докажу Брехтову „универзалност“ (Leyko 1998: 71). Тако је исти онај комад, који је само неколико година раније поделио критичаре у два тора и био заслужан за одлагање даље Брехтове рецепције, био заслужан за његов успех, и огромну популарност.

Ова друга фаза трајала је до 1962/3. године, након чега је „аутор *Мајке Храброст*“ постао класик, тако да се његови комади све ређе могу видети на пољским позорницама. Лејко то објашњава на следећи начин:

„Чини се да је недостатак дотадашњег противника, социјалистичког реализма, ослабио и дејство Брехтове уметности у првој половини шездесетих година: она је за интелектуалце постала превише наивна, за шире масе врло неразумљива.“ (Leyko 1998: 72)

2.3. Мајка „универзалног Брехта“, херој

Уколико се има у виду стварни повод за посету Берлинског ансамбла Пољској, разлог за релативно касну рецепцију *Мајке Храброст* у Србији делује парадоксално. Наиме, Рњак као објашњење наводи то што Југославија, након раскида Београда са Москвом (1948), није гајила дипломатске односе ни са Немачком Демократском Републиком (Rnjak 1972: 27).

Специфичност рецепције у Србији, која је разликује од рецепције, како у Совјетском Савезу, тако и у Пољској, огледа се у томе што код нас нису вођене полемике око Брехта у погледу на подобност његових дела са идеолошког аспекта. С обзиром на изолацију у којој се Југославија тада налазила, чини се да у тренутку рецепције *Мајке Храброст* у Србији, где је „владао рат између модерних и реалиста“ (Deretić 1987: 303-304), није постојао јасан став о Брехту.

Иако Стаменковић истиче како социјалистички реализам код нас „никад није ни пустио дубљи корен“ (Stamenković 1987: 12), чињеница је да ће једно дело доспети у страну културу уколико за то постоје услови у тој култури (Ђурић 2001: 717). *Мајка Храброст* је у Србији, као и у Совјетском Савезу, приказана тек након успеха на Фестивалу нација, када је више није било могуће игнорисати. Осим тога, *Мајка Храброст* је и у нашу културу дошла посредством превода, који су, на свој начин, усмерили њену рецепцију.

Комад је 1957. године на сцену Београдског драмског позоришта поставио Миња Дедић. Његов циљ био је упознавање домаће публике са Брехтовим епским позориштем, тако да комад није претрпео веће измене. Штавише, веома је подсећао на извођење Берлинског ансамбла, које је сам Дедић гледао на Театру нација (Rnjak 1972: 84).³ Међутим, како је за ову изведбу Дедић користио превод, „српска *Мајка Храброст*“ умногоме подсећа на совјетску.

Дело је три пута преведено на српски језик (1956, 1957, 1981). Први преводилац *Мајке Храброст* био је Тодор Манојловић, који је 1956. године превео дело за потребе Савременог позоришта (Mitrevski 2013: 12-14). У овом преводу је, супротно Стаменковићевој тврдњи да социјалистички реализам код нас никада није пустио корене, ипак видљив утицај друштвених и политичких прилика, који се огледа у бројним изменама оригинала. Оне се, као и у руским преводима, односе пре свега на лик Мајке Храброст, која није представљена као амбивалентан лик, већ са израженом мајчинском цртом. Поред тога, одређени примери штриховања, пре свега они који се односе на њено порекло (Mitrevski 2013: 64-67), говоре у прилог томе да је њен лик, као и у Пољској, постао трагичан, што потврђују и наслови у штампи, који о Мајци Храброст говоре као о „хероју“ (Jakovljević 1992: 15). Сам Брехт је, с друге стране, као и у Пољској, постао „универзалан“ (Rastegoras 1973).

Други превод (Шенк; Ћирилов 1964), настао само годину дана након Манојловићевог (Rnjak 1972: 35), осим стилских разлика, у великој мери подсећа на први. Он такође обилује изменама у главном лику, што се одразило и на атмосферу читавог дела. Јован Ћирилов, један од

³ Србија је уједно и прва земља у бившој Југославији у којој је приказана *Мајка Храброст*, након чега су уследила бројна извођења у другим југословенским републикама.

аутора овог превода, *Мајку Храброст* оценио је као „потресан комад“, који би и данас био актуелан, с обзиром на то да „има толико мајки које су током протеклих ратова завијене у црно“, а преводиочев утисак одразио се како на сам превод, тако и на његову рецепцију (Mitrevski 2013: 65).

Утицај друштвено-историјског контекста на рецепцију дела, који је у случају превода увек посредан, и који је видљив у оба превода настала у доба социјализма, потврђује и трећи, за сада последњи превод *Мајке Храброст* (Глумац 1981), а који карактеришу незнатне измене оригинала (Mitrevski 2013: 66). Разлике у односу на претходна два превода проистичу управо из чињенице да је трећи превод настао за потребе циничне културе, у којој су друштвене и политичке прилике од почетка осамдесетих година узеле други правац.

3. ЗАКЉУЧАК

Колико друштвено-историјски контекст утиче на рецепцију једног књижевног, а нарочито драмског дела, показује и рецепција *Мајке Храброст* у Совјетском Савезу, Пољској, и Србији. Било да је утицао директно (као што је то случај са Пољском), или посредно, путем превода (Совјетски Савез, Србија) и изменама у начину инсценирања (Совјетски Савез), његов утицај видљив је у сва три случаја.

Разлике између ових земаља у погледу на друштвене и политичке прилике одразиле су се и на Брехтов статус као драмског писца, а тиме и на првобитну рецепцију *Мајке Храброст*. Када су у питању Совјетски Савез и Пољска, промене у друштву до којих је дошло у размаку од само неколико година, резултирале су и променама у домену културе, а тиме и драмске уметности, када се променио и даљи ток рецепције *Мајке Храброст*. С друге стране, иако се друштвене прилике и диктат социјалистичког реализма у Србији никада нису негативно одразили на рецепцију *Мајке Храброст*, њихов утицај видљив је у преводима.

Остаје отворено питање да ли ће Брехт, с обзиром на то да је био ангажован писац и један од најзначајнијих драматичара 20. века, икада моћи да се тумачи изван граница идеологије, као аутор у центру чијег стваралаштва заправо стоји – човек (Kittstein 2008: 8).

ЛИТЕРАТУРА

- Баснет, С. (1988). Bassnett, Susan. Still Trapped in the Labyrinth: Further Reflections on Translation and Theatre, *Constructing Cultures: Essays on literary Translation*, Clevedon: s.n., 90-109.
- Брехт, Б. (1956). Breht, Bertolt. *Мајка Храброст и њена деца: Хроника из Тridesetogodišnjeg rata*; preveo Todor Manojlović, s.l: s.n.
- Брехт, Б. (1995). Breht, Bertolt. *Мајка Храброст и њена деца: Хроника из Tridestogodišnjeg rata*; preveli Tatjana Šenk i Jovan Ćirilov, Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Брехт, Б. (2004). Breht, Bertolt. *Мајка Храброст и њена деца: Хроника из Tridsetogodišnjeg rata*; preveo Slobodan Glumac, Novi Sad: Školska knjiga.
- Деретић, Ј. (1987). Deretić, Jovan. *Kratka istorije srpske književnosti*, Beograd: BIGZ.
- Ђурић, Д. (2002). Đurić, Dubravka. Ideologija prevođenja, *Prevodna književnost: Zbornik radova XXIII-XXVI beogradskih prevodilačkih susreta 1997-2001*, Beograd: Udruženje književnih prevodilaca Srbije, 717-720.
- Јаковљевић, Б. (1992). Jakovljević, Branislav. Мајка heroj pred svojom decom, *Književne novine* 838, 15.
- Јаус, Х. Р. (1967). Jauß, Hans Robert. *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*, Konstanz.
- Китштајн, У. (2008). Kittstein, Ulrich. *Bertolt Brecht*, Paderborn: Wilhelm Fink, 7-8.
- Кнопф, Ј. (1996). Knopf, Jan. *Brecht-Handbuch: Eine Ästhetik der Widersprüche*, Stuttgart: J. B. Metzler Verlag, 181-182.
- Лејко, М. (1998). Małgorzata Leyko. Der gewollte und der ungewollte Brecht, *Polnisch-deutsche Theaterbeziehungen seit dem Zweiten Weltkrieg*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 61-77.
- Митревски, А. (2013). Mitrevski, Ana. *Jovan Ćirilov o prevođenju Мајке Храброст*, Beograd: Bitef teatar (neobjavljeni audio zapis u trajanju od 32 minuta; privatno vlasništvo autora).

- Митревски, А. (2013). Mitrevski, Ana. *Prevodjenje Brehtove Majke Hrabrost sa nemackog na srpski jezik*, master rad, Novi Sad.
- Растегорац, И. (1973). Rastegorac, Ivan. *Univerzalni Breht*, Beograd: Centar za kulturu i umetnost Radničkog univerziteta "Đuro Salaj".
- Рњак, Д. (1972). Rnjak, Dušan. *Bertolt Brecht in Jugoslawien*, Marburg: N. G. Elwert Verlag, 35; 84-85.
- Стаменковић, В. (1987). Stamenković, Vladimir. *Pozorište u dramatizovanom društvu: Kritike i eseji (1956-1986)*, Beograd: Prosveta, 12.
- Стругар, В. (2014). Strugar, Vukica. *Koliko je novih predstava planirano u beogradskim pozorištima*. Скинута са сајта 15.2.2014. <<http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:472231-Koliko-je-novih-predstava-planirano-u-beogradskim-pozoristima>>.
- Шнајдер, А. (1984). Schneider, Angelika. *Brecht-Dramen auf Russisch: Problematik der Dramenübersetzung*, München: Hieronymus, 143-168.

BRECHTS MUTTER COURAGE IN ZEIT UND RAUM

Zusammenfassung

Der historische und gesellschaftliche Kontext ist einer der wichtigsten Faktoren, die den Erwartungshorizont beim Lesen eines literarischen (insbesondere aber den eines dramatischen) Werks beeinflussen. In der vorliegenden Arbeit wird parallel die Rezeption von Brechts wohl bekanntestem Stück in Serbien, sowie zwei ehemaligen Ostblock-Staaten – in der Sowjetunion und in Polen gezeigt. Ausgehend von der Tatsache, dass dieser Einfluss notwendig auch sichtbare Auswirkungen auf seine Rezeption hat, werden einzelne Faktoren analysiert, die sich im bestimmten historischen und gesellschaftlichen Kontext auf seine Rezeption ausgewirkt haben, sowie Unterschiede in der Rezeption zwischen einzelnen Ländern dargestellt.

Schlüsselwörter: Rezeption, Mutter Courage, Bertolt Brecht, episches Theater

SNEŽANA PETROVA

LES PREMIERES TRAGEDIES CLASSIQUES FRANÇAISES: LES PRINCIPES SPATIO-TEMPORELS DANS LA COMPOSITION DRAMATIQUE

La tragédie est un genre majeur du théâtre gréco-romain, mais elle est aussi représentative de l'expression théâtrale de la période classique. Ainsi dans les années 1630-1640, les théoriciens dramatiques renouvellent et imposent des restrictions dans la composition des tragédies, lesquelles sont, entre autre, la règle de l'espace unique et du temps restreint à une journée.

Notre étude consiste en une analyse des premières tragédies classiques françaises, entre 1634 et 1640, ce qui nous permettra de comprendre le processus dynamique de création au cours duquel les auteurs imitaient leurs prédécesseurs et leurs contemporains, tout en affirmant leur originalité. Cette période de renouveau est primordiale pour l'esthétique classique, car on assiste à une véritable floraison de tragédies austères (*Sophonisbe* de Mairet, *La mort de Mithridate* de la Calprenède,...) où l'intrigue est simple, le sujet est principalement emprunté à l'histoire gréco-romaine et où les règles (unités et bienséances) ont été remises à l'honneur.

Mots clés : tragédie, règles, temps, lieu, classicisme

1. INTRODUCTION

Le théâtre, du grec « théatron » signifiant *lieu où l'on assiste à un spectacle*¹, désigne un art où sont représentés des personnages vivants, agissant et parlant, lesquels sont engagés dans une suite d'événements plus ou moins comiques ou dans notre cas funestes ; art plus ou moins marqué de conventions et de restrictions selon la période et selon les mouvements littéraires.

Ainsi le XVIIe siècle est une époque qui voit naître le baroque (1580-1650) (terme qui ne s'appliquait pas à la littérature au XVIe siècle mais qui ensuite a été étendu à tous les arts dont celui-ci), puis le fameux classicisme (expression idéologique et esthétique de la monarchie absolue qui culmine dans les années 60 de notre siècle d'étude). Il s'agit d'une période significative pour le théâtre où l'on discute, controverse et finalement où l'on doit, dans ses compositions, respecter au plus près la fameuse règle des trois unités. A ce propos, dans sa *Préface de Cromwell*, Hugo se tient d'être le porte parole des sentiments des quelques auteurs qui, comme lui, déclament la contradiction sur laquelle reposent les règles classiques :

« Il suffirait enfin, pour démontrer l'absurdité de la règle des deux unités, d'une dernière raison, prise dans les entrailles de l'art, c'est l'existence de la troisième unité, de l'unité d'action, la seule admise de tous parce qu'elle résulte d'un fait : l'œil ni l'esprit humain ne sauraient saisir plus d'un ensemble à la fois. Celle-là est aussi nécessaire que les deux autres sont inutiles. C'est elle qui marque le point de vue du drame, et par cela-même, elle exclut les deux autres. Il ne peut pas plus y avoir trois unités dans un drame que trois horizons sans un tableau »².

¹ Runtz-Christan, E. (2000). *Enseignant et comédien, un même métier*, Pédagogies Essais, Issy-les-Moulineaux, Esf Editeur, p.32

² Hugo, H. (1963). *Théâtre complet*, Paris, Gallimard « La Pléiade », p. 430.

2. LES « À PROPOS » DES UNITÉS

La règle des unités de temps, de lieu et d'action n'a pas été découverte au XVIIe siècle. Elle a déjà été formulée à la Renaissance par Thomas Sébillet dans son *Art poétique français* (1548), par Jean de la Taille dans son *Art de la tragédie* (1572), mais aussi par Pierre de Ronsard, Joachim du Bellay, et surtout par Scaliger et Castelvetro (*Poétique*, 1570) lequel est à l'origine des fameuses « unités ». Tous ont pour base *La Poétique* d'Aristote qui, durant cette période, fut analysée, discutée, maintes fois traduite et commentée mais laquelle ne mentionne que les unités de temps et d'action - l'unité de lieu étant une nouveauté proposée et développée au XVIe siècle. Puis, ces trois unités devinrent désuètes pendant la période baroque pour ensuite être remises au goût du jour en 1631 par Mairet dans la préface de sa *Silvanire* et furent strictement appliquées dans sa *Sophonisbe* (1634/35). Ces démarches restrictives ne furent pas admises de bon gré dans les milieux du théâtre en France. Des conflits apparurent, comme la fameuse "Querelle du Cid" entre les partisans de la stricte application des unités et les partisans d'une application plus souple, allant même jusqu'à une liberté plus profonde de composition. Ces conflits se terminèrent par la victoire des premiers, par la rédaction des *Sentiments de l'Académie française sur le Cid* (1636) et la demande du respect de la règle obtenue par Chapelain.

Les années 1630 à 1640, et de façon plus restreinte de 1634 à 1640, ont principalement été fructueuses en réflexion sur l'esthétique dramatique mais surtout en œuvres théâtrales. Ainsi durant cette période, classées de façon chronologique se sont distinguées des œuvres comme *La Sophonisbe* (MAIRET : 1635), *Hippolyte* (LA PINELIERE : 1635), *La Cléopâtre* (BENSERADE : 1636), *le Torrismon du Tasse* (DALIBRAY : 1636), *Hercule mourant* (ROTROU : 1636), *Iphigénie* (ROTROU : 1636), *La Mort d'Achille et la Dispute de ses Armes* (BENSERADE : 1637), *La Mort de Mithridate* (LA CALPRENEDE : 1637), *Didon* (SCUDERY : 1637), *Mariane* (TRISTAN L'HERMITE : 1637), *La Mort de Brute et de Porcie ou la Vengeance de la Mort de César* (BOUSCAL : 1637), *Le Marc-Antoine ou la Cléopâtre* (MAIRET : 1637), *La mort de César* (SCUDERY : 1637), *Le Vritable Coriolan* (CHAPOTON : 1638), *Lucrece* (DU RYER : 1638), *La Mort de Pompée* (CHAULMER : 1638), *Jeanne Reyne d'Angleterre* (LA CALPRENEDE : 1638), *Thyeste* (MONLEON : 1638), *La Belle Lucretia Romaine* (CHEVREAU : 1638), *Panthée* (DURVAL : 1639), *Antigone* (ROTROU : 1639), *La Mort des Enfants d'Herodes ou Suite de Mariane* (LA CALPRENEDE : 1639), *Le Ravissement de Proserpine* (CLAVERT : 1639), *La Chute de Phaeton* (TRISTAN L'HERMITE : 1639), *Panthée* (TRISTAN L'HERMITE : 1639), *Marie Stuard, reine d'Ecosse* (REGNAULT : 1639), *Médée* (CORNEILLE : 1639), *Le Grand et Dernier Soliman ou la Mort de Mustapha* (MAIRET : 1639), *Hercule furieux* (HERITIER de NOUVELON : 1639), *L'Innocent malheureux ou la Mort de Crispe* (GRENAILLE : 1639), *Cléomène* (BOUSCAL : 1640), *Alcionée* (DU RYER : 1640), *La Descente d'Orphée aux Enfers* (CHAPOTON : 1640), *Crisante* (ROTROU : 1640), *La Troade* (SALLEBRAY : 1640). Toutes ces œuvres ont été notre objet d'étude car elles portent en elle cette expression du respect plus ou moins visuel des fameuses règles dramatiques. En fait, ce sont ces années et ces œuvres qui ont transcendé le théâtre français, lequel de théâtre humaniste puis baroque est passé à une phase dite du théâtre classique, lequel va sortir des frontières territoriales et faire de nos dramaturges français des maîtres de cet art.

La notion d'unité d'action est généralement indissociable de celles d'unité de lieu et de temps, mais très rares sont les tragédiens entre 1634 et 1640 qui vont répondre aux trois exigences. M. Bray nous déclare à ce propos qu'il faudrait dissocier les trois règles : « la règle des trois unités, est habituellement considérée en bloc. Aux yeux de bien des gens, elle représente toute la doctrine classique [...] Or il ne suffit pas de la remettre à sa place, qui n'est que secondaire, il faut la dissocier. Il ne faut surtout pas se laisser imposer par les textes où elle semble faire bloc. En réalité elle n'a pas l'unité historique et logique qu'on lui suppose »³. Cependant, d'autres auteurs de cette dite période vont s'évertuer, quant à

³ Aristote, *Poétique*, Paris, M. Magnien éd., Le Livre de Poche classique, chapitre XIV / XIV.

eux, à expliquer la valeur du respect de cette règle des trois unités. Il en est ainsi de Chapelain dans sa *Lettre à Godeau* de 1630, où il sera question pour la première fois d'**unité de lieu** ; dans ses *Tuilleries* en février 1635 où, suite à la demande de Richelieu, il renouvelle l'occasion d'exposer les arguments en faveur des Règles dramatiques ; puis en 1637 parut, en réponse aux observations sur le *Cid*, *Le Discours à Cliton* accompagné d'un *Traité de la disposition du poème dramatique et de la prétendue règle des vingt-quatre heures*⁴, mais encore ; en 1638 *Les Sentiments de l'Académie française sur la tragi-comédie du Cid*. Chapelain ne fut pas le seul. Ainsi Hippolyte Pilet de La Mesnardière et l'abbé d'Aubignac offrirent à Richelieu de composer un discours de la méthode dramatique ; La Mesnardière fit donc paraître le premier volume de son *Art Poétique* en 1639, et en 1640, l'abbé d'Aubignac commença *La Pratique du Théâtre* qui ne paraîtra qu'en 1657.

Les auteurs entre 1634 et 1640 se devaient de suivre le principe des règles pour la composition de leurs pièces, mais beaucoup ne le faisaient de gaité de cœur. Ils peinaient particulièrement avec le choix de la matière qu'ils voulaient ou pouvaient adapter. Il était devenu impossible de reprendre une matière qui s'étend sur plusieurs années ou même sur quelques mois pour la restreindre à quelques heures, comme il est inconcevable de combiner dans un seul et même endroit une action qui doit se dérouler dans plusieurs. Nombreux auteurs, tel Durval, ont exprimé cette incohérence. Ce dernier écrit à ce sujet :

A Dieu Lecteur, et pour comprendre
La regle des pieces du temps,
Ne te lasse point de l'apprendre
Pour le moins encore cent ans,
L'effet de cette Loy nouuelle
Est de comprimer la ceruelle,
De restrecir l'entendement,
D'affoiblir l'imaginatiue
Par ce moyen iuge comment
L'ame se rend plus attentive ?
(suite à la préface du *Panthée* de Durval)

157

Les avis semblent donc diverger quant à la pertinence de l'application de la règle des trois unités. Mais qu'en est-il précisément des unités de lieu et de temps et de leur application ? En ce qui les concerne, nous pouvons dire que ces deux unités ont un point commun de signification qui est la vraisemblance par laquelle ils sont liés.

3. L'UNITÉ DE LIEU

Cette règle, qui apparaît dans certains textes antiques, mais n'a cependant pas été mentionné par Aristote, prendra une place importante dans les préceptes théoriques en tant que fruit d'une exigence dramatique de conditions de représentation et de mises en scènes de pièces théâtrales au XVIIe siècle. Ainsi nous observons que dans les cas les plus simples, le lieu ne participe pas à l'action et n'a pour fonction que de poser décor, donnant de cette façon de la couleur locale ou de la vraisemblance à l'intrigue, mais si l'action se déroule en plusieurs endroits, cette unité de lieu s'impose alors pour donner de la crédibilité à l'action.

Dans la plupart des théâtres, les changements de décors n'étaient pas d'usage. Ainsi le procédé qui était utilisé et qui nous venait du Moyen Age était le fameux décor simultané ou décor unique ; trois toiles peintes, une au fond de la scène, les deux autres sur les côtés. Mais en 1635, la *Sophonisbe* de Mairet, première tragédie dite « régulière » utilise quant à elle, le procédé de la tapisserie, sorte de rideaux que l'on soulevait ou abaissait selon les besoins. Ces décors avaient pour but de faciliter l'effort d'imagination des spectateurs car : « Il faut de nécessité que l'imagination soit divertie du plaisir de

⁴ Gasté, A. (1899). *La Querelle du Cid*, Paris, H. Welter, p. 249.

ce spectacle qu'elle considérerait comme présent, et qu'elle travaille comme quoi le même acteur qui naguère parlait à Rome à la dernière scène du premier acte, à la première du second se trouve dans la ville d'Athènes, ou dans Le Caire si vous voulez ; il est impossible que l'imagination ne se refroidisse et qu'une si soudaine mutation ne la surprenne, et ne la dégoûte extrêmement, s'il faut qu'elle courre toujours après son objet de province en province, et que presque en un moment, elle passe les monts et traverse les mers après lui.»⁵

Corneille, quant à lui, nous définit l'unité de lieu telle une « fiction de théâtre » : « Pour établir un lieu théâtral qui ne serait ni l'appartement de Cléopâtre ni celui de Rodogune [...] ; mais une salle sur laquelle ouvrent ces divers appartements, à qui j'attribuerais deux privilèges : l'un que chacun de ceux qui y parleraient fût présumé y parler avec le même secret que s'il était dans sa chambre, l'autre qu'au lieu que dans l'ordre commun il est quelquefois de la bienséance que ceux qui sont dans leur cabinet pour parler à eux, ceux-ci pussent les venir trouver sur le théâtre sans choquer cette bienséance, afin de conserver l'unité de lieu et la liaison des scènes »⁶. Par ces propos, Corneille nous fait comprendre qu'il a toute confiance en l'imagination du spectateur qui par là serait donc pleinement capable de corriger les imperfections de la représentation. Cependant, il faut remarquer qu'à partir de 1640, la solution du décor unique sous forme de « palais à volonté » va prévaloir sur tous les autres décors.

La raison pour laquelle l'unité de lieu a été imposée par les anciens a été commentée par Chapelain dans le premier résumé de la *Poétique dramatique* (1653) : « Ils ont désiré l'unité de lieu fondé sur ce que l'œil est aussi bien juge que l'esprit des Actions de la scène, et que l'œil ne peut estre persuadé que ce qu'il voit en trois heures sur un mesme lieu, se soit passé en trois mois plus ou moins et en des lieux diffèrents. ».

Que les anciens aient « attaché le cours de leur représentation à un seul lieu », c'est ce que Chapelain admet comme certain dans une deuxième rédaction de cette *Poétique dramatique*, cependant dans ce texte, il ne confie pas ses opinions sur les unités dans les pièces françaises. Peut-être comptait-il persuader Richelieu de leur nécessité en invoquant l'exemple des Anciens ? Les auteurs du XVIe siècle, particulièrement Hardy, n'étaient d'ailleurs pas de fervents adeptes de l'unité de lieu. Leur exhaustivité faisait qu'ils se souciaient peu de la mise en scène, leur but premier était de présenter une œuvre qui puisse plaire au public. Ils incluaient donc plusieurs lieux si l'histoire l'exigeait, et cette multiplicité des lieux se trouve être aussi à l'origine de la prolifération des personnages secondaires.

Dans un premier temps, la pièce n'était donc que la transcription d'un récit et les dramaturges, au XVIe siècle, étant plutôt des écrivains avant d'être des tragédiens. Cette remarque d'ailleurs s'applique aussi aux pièces de notre période d'étude. Ainsi dans l'*Antigone* de Rotrou, nous passons du palais de Thèbes, au champ de bataille, au palais, pour finir enfin dans la caverne. Là encore, nous sommes dans le cas où la pièce s'attache à suivre bien plus le cours de l'histoire et bien moins l'unité de lieu. Plus encore, l'auteur anonyme du *Traité de la disposition* de 1637 estime que le spectateur peut tout aussi bien s'imaginer sur la scène « un Royaume comme une Province ou une Ile », « Il faudra pratiquer dessus le théâtre la ville de Paris et de Constantinople, et il ne sera pas inconvenant de faire sortir des Turcs d'un costé et des Français de l'autre »⁷. L'auteur réproouve donc les Réguliers qui prescrivent, comme il le dit lui-même, « une scène en un seul lieu »⁸ : et maintient ses propos qu'il ne faut ni « introduire ny approuver la règle, qui ne présente qu'un lieu dans la scène ».

La Mesnardière, se joint aussi à cette usage de l'unité de lieu qui n'entraîne pas la représentation d'un lieu unique. D'ailleurs il déclare que : « la scène, autrement le lieu où l'action a été faite, désignant pour l'ordinaire une ville tout entière, souvent un petit pays et quelquefois une maison, il faut de

⁵ Mairet Jean, Préface de la *Sylvanire*, 1631.

⁶ Corneille, *Discours des trois unités d'action, de jour et de lieu*, in http://www.theatre-classique.fr/pages/theorie/CORNEILLE_TROISUNITES.HTM <28.08.2015>

⁷ Gasté, *livre cité*, p. 269.

⁸ *Ibid.*, p. 252.

nécessité qu'elle change d'autant de faces qu'elle marque d'endroits divers. »⁹. Il poursuit ses propos en faveur de la présence simultanée de plusieurs décors sur scène : « Si l'aventure s'est passée moitié dans le palais d'un roi en plusieurs appartements, et moitié hors de la maison, en beaucoup d'endroits différents, il faut que le grand théâtre, je veux dire cette largeur qui limite le parterre, serve pour tous les dehors où les choses ont été faites ; et que les renfondements soient divisés en plusieurs chambres par les divers frontispices, portaux, colonnes ou arcades »¹⁰. En fait, La Mesnardière autorise l'usage de plusieurs chambres, mais prône la réduction de l'étendue du lieu et proscriit une action qui se déroulerait dans des pays différents et en diverses parties du monde.

De son côté, Ménage, restreint aussi le précepte de l'unité de lieu sous-entendant que : « Le poème théâtral étant, dis-je, une poésie représentative, il est certain qu'il ne doit représenter des lieux qui soient beaucoup éloignés les uns des autres ; ne se pouvant faire que nous puissions être naturellement en plusieurs lieux¹¹ », « Le moins d'espace que contient la scène, c'est donc sans doute le mieux¹² ». Ménage resserre la conception de l'unité de lieu : alors que La Mesnardière accepte que l'action se déroule dans un petit pays ou dans une ville, Ménage, lui, demande que les lieux puissent figurer simultanément sur la scène et former un tout, sans solution de continuité. Tous deux approuvent donc le décor à compartiments, mais Ménage réduit l'étendue du lieu de l'action d'« une ville entière » à « un quartier d'une ville. »

D'Aubignac, quant à lui, quoiqu'il ne parle que très peu de la tragédie française, nous pouvons cependant le considérer comme déjà acquis à cette sévère unité de lieu prescrite par les Anciens. Ainsi sans sa *Pratique du théâtre*, il souligne que les pièces modernes ne respectent pas l'unité de lieu, pas même celles où les auteurs croient l'avoir observée : « il n'y a jamais eu rien de plus monstrueux » et « hors *Les Horaces* de M. Corneille, je doute que nous ayons eu un seul poème où l'unité de lieu soit rigoureusement gardée ; pour le moins est-il certain que je n'en ay point vu »¹³. Ceci est totalement vrai et nous avons d'ailleurs dans les arguments des pièces une observation de l'auteur lui-même où il déclare que s'il respecte la règle de l'unité de lieu, il est encore loin du lieu unique. Quelquefois, l'auteur semble être de bonne foi lorsqu'il déclare respecter l'unité de lieu. C'est le cas de Claveret dans *Le Ravisement de Proserpine* (1639), qui écrit : « La scène est au Ciel, en la Sicile et aux Enfers, où l'imagination du lecteur se peut représenter une certaine espèce d'unité de lieu, les concevant comme une ligne perpendiculaire du ciel aux enfers. » Il se contente en fait de contourner la règle en s'éloignant de la réalité.

En conclusion, nous pouvons dire que cette règle n'a jamais été suivie à la lettre, bien que quelques auteurs l'aient prétendu. Cette règle ne paraissait pas particulièrement pertinente et passait en seconde position dans le choix entre le respect de l'unité de temps et celle de l'unité de lieu. Les contraintes qu'elle imposait étaient trop restrictives et limitatives et ne correspondaient pas aux intrigues que les auteurs dramatiques voulaient mettre sur scène. Restreindre l'action à un lieu unique risquait de gêner et d'ennuyer le spectateur qui avait soif d'exotisme. Certes, on note un progrès dans l'application de cette règle, mais les dramaturges ne s'y sont jamais totalement soumis. Mairet lui-même, que l'on considère comme un auteur respectueux des règles, applique l'unité de lieu avec une exactitude moindre : s'il s'oblige à rester dans un même pays, une même ville, il se permet de changer de lieu à l'intérieur de celui-ci ou de celle-ci. C'est donc une unité de lieu comprise dans une acception large que la majorité des auteurs appliqueront entre 1634 et 1640.

⁹ La Mesnardière (1637). *Traité de la disposition du poème dramatique*, Paris, chez Antoine de Sommaville. p. 268-269.

¹⁰ Mesnardière, J. (de La). (1640). *La Poétique*, Paris, chez Antoine de Sommaville. pp. 412-413

¹¹ Discours de Ménage, dans *La Pratique du théâtre* de l'abbé d'Aubignac, Ed. Amsterdam, t. II, ch. XXIII, p.114.

¹² *Ibid.*, p. 115.

¹³ *Pratique du théâtre*, Ed. P. Martino, p. 111.

4. L'UNITÉ DE TEMPS

L'unité de temps était une règle qui existait déjà chez les premiers tragédiens de l'Antiquité. Un des préceptes d'Aristote était d'ailleurs que « *la tragédie doit renfermer la durée de son action dans un tour de soleil* ». Donc les Anciens savaient réduire l'action de leurs pièces à une journée, cependant cette règle n'était pas si scrupuleusement respectée ni par les auteurs grecs, moins encore par les auteurs de la Renaissance, ou ceux des trente premières années du XVIIe siècle et c'est particulièrement sur ce thème que se sont affrontés les Réguliers et les Irréguliers. Corneille déclarait ainsi dans son *Examen de Clitandre* que, l'unité de temps était « l'unique règle que l'on connût [...] » ou encore que « le poème dramatique est une imitation, ou pour en mieux parler, un portrait des actions des hommes, et il est hors de doute que les portraits sont d'autant plus excellents qu'ils ressemblent mieux à l'original. La représentation dure deux heures et ressemblerait parfaitement si l'action qu'elle représente n'en demandait pas davantage pour sa réalité. ».¹⁴ De nombreux auteurs estimaient que cette restriction de temps -de faire tenir un épisode de l'histoire qui dure plusieurs mois en vingt-quatre heures, est inconcevable et illusoire à respecter et brise tout entendement. Ainsi Sarrasin, dans son *Discours de la tragédie* en 1639, écrivait : « [...] le peuple s'est étonné de voir que les mêmes acteurs devenaient vieux dans la même tragédie, et que ceux qui avaient fait l'amour au premier acte paraissaient au cinquième en figure décrépète ».¹⁵

En France, Chapelain est en fait le premier qui, en 1630, dans sa *Lettre des vingt-quatre heures*, aborde la question de cette règle de l'unité de temps. C'est en vertu du principe de vraisemblance que cette règle est établie, principe qui va jusqu'à se demander s'il ne serait pas souhaitable de limiter le temps de l'action à celui de la représentation: il devient illusoire et demanderait trop d'efforts aux spectateurs de présenter une multitude d'événements et de rebondissements sur scène durant le temps d'une représentation. « Il n'y a que le vraisemblable qui touche dans la tragédie, écrit Racine dans sa préface de *Bérénice*, et quelle vraisemblance y a-t-il qu'il arrive en un jour une multitude de choses qui pourraient à peine arriver en plusieurs semaines ? ». Cependant, cette théorie peut être critiquée car plus l'intrigue de la pièce est haletante, prenante et donc intense et plus le spectateur devient inconscient du défaut à l'égard de la durée d'un temps uniforme, régulier. Donc ce qui importe est plutôt le sujet présenté sur scène que la durée de l'action. Nous pouvons mentionner ici le cas de Corneille qui, bien qu'il exprime sa volonté de respecter cette règle, ajoute, qu'il ne faut pas renoncer à un beau sujet sous prétexte que la durée de l'intrigue dépassera 24 heures : « un auteur scrupuleux ne priverait d'une belle occasion de gloire, et le public de beaucoup de satisfaction ».¹⁶ Ensuite, on doit faire confiance au spectateur : « je voudrais laisser cette durée à l'imagination des auditeurs ».¹⁷

Cette théorie bien que critiquable a eu des conséquences plutôt positives dans le sens où les poètes français créèrent vraiment quelque chose de nouveau en s'efforçant de respecter la règle. Ainsi les auteurs français, au cours des années 1630-1640, essaieront de restreindre la durée des événements et de se rapprocher le plus possible des principes de la règle. Ainsi *La Sophonisbe* de Mairet (1635) est une des pièces qui a marqué l'époque par son respect des règles et particulièrement celle de l'unité de temps qui implique une action simple, rapide et donc proche du dénouement. En fait, pour respecter la règle, les auteurs sont allés à rebours : ils partent de la mort du héros et remontent vingt-quatre heures dans le temps. Si cependant pour la compréhension de l'action, il était nécessaire de rappeler des événements antérieurs ou de prendre en compte certains faits, ils se servaient de récits ou d'entractes (dans *Crisante* de Rotrou, entre l'acte II et l'acte III ; Cassie viole Crisante) pour pouvoir donner plus de place à ce qui les intéressait réellement, c'est-à-dire à l'action et aux passions. La rationalisation du nombre d'heures impliquait une certaine réduction dans le choix des sujets mais Corneille estimait la chose inutile et conseillait plutôt de resserrer « l'action du poème dans la moindre durée qu'il ... sera possible »

¹⁴ Corneille, P. (1843), *Œuvres Complètes*, Paris, chez Firmin Didot Frères, Libraires, tome second, p. 581.

¹⁵ Sarrasin J. F. (1658). *Tragédie* (1639), dans les *Oeuvres*, Paris, A. Courbé.

¹⁶ *Œuvres complètes de P. Corneille* suivies des œuvres choisies de Th. De Corneille, tome second, Firmin Didot Frères, Paris, M.DCCC.XL, p. 575

¹⁷ *Ibid*, p. 581

faisant coïncider durée d'action fictive et durée réelle, et de disposer de l'entracte pour le déroulement de certains incidents qui sont nécessaires à la compréhension de l'intrigue. Selon lui, il n'y avait que le cinquième et dernier acte avec le dénouement de l'intrigue qui ne répondait pas à cette règle sachant qu'elle permettait l'accélération des événements dans le but de rendre la fin plus dramatique, rapide et surtout plus haletante.

5. CONCLUSION

En conclusion, nous pouvons dire que les auteurs de notre période d'étude sont en fait ceux qui ont délibérément réagi au respect de la règle des 3 unités et particulièrement des unités de temps et de lieu et que malgré une parfaite connaissance de la règle, ils se sont davantage soumis au respect de la mimésis comme à l'impératif absolu qui est celui de plaire au public. Certains théoriciens, et particulièrement, Nicolas Boileau, avec son *Art poétique* (1674), ont continué à rivaliser avec Aristote quant aux respects des principes de composition et d'instruction de l'œuvre théâtrale, mais sans entendre que celui-ci n'avait insisté que sur l'unité d'action et nullement sur celle du lieu et quant à celle du temps, il l'estimait de manière moins contraignante : « la tragédie essaie autant que possible de tenir dans une seule révolution du soleil ou de ne guère s'en écarter » et n'était pour lui que moyen de distinction d'avec l'épopée. Il est clair que cette codification extrême a permis à des dramaturges français comme Racine, et d'une certaine mesure Corneille, de grimper au sommet de la dramaturgie classique, mais nombreux furent les auteurs qui se sont brisés aux écueils de la rigidité du genre, ce qui a voué ce dernier à une indisposition quant à son renouvellement et même à sa disparition. Aux siècles suivants, nous découvrons encore certains auteurs qui s'évertuent à poursuivre ces principes du genre (le fils de Pierre Corneille, Voltaire...), mais ils ne sont pas suivis par le public, pour être plus tard carrément combattus par les romantiques qui sous l'effigie de la liberté vont récuser les contraintes du classicisme.

BIBLIOGRAPHIE

1. CORPUS PRIMAIRE : TRAGÉDIES PUBLIÉES ENTRE 1634 ET 1640

Benserade. (1636). *La Cléopâtre*, tragédie, Paris, A. de Sommaville.

Benserade. (1637). *La Mort d'Achille et la Dispute de ses Armes*, tragédie, au Palais, dans la petite Salle, à l'Escu de France, A. de Sommaville.

Bouscal, G. (de). (M.DC.XL). *Cléomène*, tragédie, à Paris, chez Antoine de Sommaville, au Palais, à la Galerie des Merciers, à l'Escu de France, avec Privilège du Roy.

Bouscal, G. (de). (1637). *La Mort de Brute et de Porcie ou la Vengeance de la Mort de César*, tragédie, à Paris, chez Toussaint Quinet, au Palais dans la petite salle, sous la montée de la Cour des Aydes, avec Privilège du Roy.

Chapoton. (M.DC.XL). *La Descente d'Orphée aux Enfers*, tragédie, à Paris, chez Toussaint Quinet, au Palais, dans la petite salle sous la montée de la Cour des Aydes, avec Privilege du Roy.

Chapoton. (M.DC.XXXVIII). *Le Véritable Coriolan*, tragédie, à Paris, chez Toussaint Quinet, au Palais, dans la petite Salle, sous la montée de la Cour des Aydes, avec Privilege du Roy.

Chaulmer. (M.DC.XXXVIII). *La Mort de Pompée*, tragédie, dédiée à Monseigneur le Cardinal Duc de Richelieu, à Paris, chez Antoine de Sommaville, au Palais, dans la petite Sale, à l'Escu de France, avec Privilege du Roy.

Chevreau. (M.DC.XXXVIII). *La Belle Lucretia Romaine*, tragédie, à Paris, chez Toussaint Quinet, au Palais, dans la petite Salle, sous la montée de la Cour des Aydes, avec Privilège du Roy.

Claveret. (M.DC.XXXIX). *Le Ravissement de Proserpine*, tragédie, à Paris, chez Antoine de Sommaville, au Palais, dans la Galerie des Merciers, à l'Escu de France, avec Privilège du Roy.

Corneille, P. (1641). *Horace*, tragédie, Paris, A. Courbé, et Privilege

Corneille, P. (1639). *Médée*, tragédie, Paris, F. Targa.

Dalibray. (M.DC.XXXVI). *Le Torrismon du Tasse*, tragédie, à Paris, avec Privilege du Roy.

Du Ryer, P. (1640). *Alcionée*, tragédie, Paris, A de Sommaville, et Privilege.

- Du Ryer, P. (M.DC.XXXVIII). *Lucrèce*, tragédie, à Paris, chez Antoine de Sommaville, au Palais dans la Galerie des Merciers à l'Escu de France, avec Privilège du Roy.
- Du Ryer, P. (1642). *Saül*, tragédie, Paris, A. de Sommaville et A. Courbé.
- Du Teil. (1641). *L'Injustice punie*, tragédie, Paris, A de Sommaville.
- Durval. (M.DC.XXXIX). *Panthée*, tragédie, à Paris, chez Gardin Besongne au Palais, à l'entrée de la petite Galerie des Prisonniers, aux Roses vermeilles, avec privilège du Roy.
- Grenaille, F. (de). (1639). *L'Innocent malheureux ou la Mort de Crispe*, tragédie, Paris, J. Paslé, et Privilege.
- Heritier de Nouvelon. (1639). *Hercule furieux*, tragédie, Paris, Quinet,.
- La Calprenède. (M.DC.XXXVIII). *Jeanne Reyne d'Angleterre*, tragédie, à Paris, chez Antoine de Sommaville, au Palais, dans la Salle des Merciers, à l'Escu de France, avec Privilège du Roy.
- La Calprenède. (1637). *La Mort de Mithridate*, tragédie, Paris, A. de Sommaville, et privilege.
- La Calprenède. (1639). *La Mort des Enfans d'Herodes ou Suite de Mariane*, tragédie, Paris, A Courbé.
- La Pinelière, G. de. (1635). *Hippolyte*, tragédie, Paris, A. de Sommaville.
- Madeleine, J. (1984). *La Mariane, tragédie de Tristan*, 3e tirage, Paris, Librairie Nizet.
- Mairet. (1635). *La Sophonisbe*, tragédie, Paris, P. Rocolet,.
- Mairet. (1639). *Le Grand et Dernier Solyma ou la Mort de Mustapha*, représenté par la troupe royale, à Paris, chez Augustin Courbé, Librairie et Imprimeur ordinaire de Monsieur Frere du Roy, au Palais en la petite salle a la Palme, avec Privilège du Roy.
- Mairet. (1637). *Le Marc-Antoine ou la Cléopâtre*, tragédie, à Paris, chez Antoine de Sommaville, au Palais, dans la petite Salle, à l'Escu de France, avec Privilège du Roy.
- Monléon. (1638). *Thyeste*, tragédie, Paris, P. Guillemot.
- Regnault. (1639). *Marie Stuard, reine d'Ecosse*, tragédie, Paris, T. Quinet.
- Rotrou, J. (de). (1639). *Antigone*, tragédie de, Paris, A. de Sommaville.
- Rotrou, J. (de). (1636). *Hercule mourant*, tragédie, Paris, A. de Sommaville.
- Rotrou, J. (de). (1636). *Iphigénie*, tragédie, Paris Antoine de Sommaville, , in4°, 2 ff, 117 p avec privilege du Roy.
- Rotrou, J. (de). (1999). *Théâtre complet II, Antigone*, texte établi et présenté par Bénédicte Louvat, Paris, Société des Textes Français Modernes.
- Rotrou, J. (de). (M.CD.XL). *Crisante*, tragédie, à Paris, chez Antoine de Sommaville et Toussaint Quinet, au Palais, en la Galerie des Merciers, avec Privilège du Roy.
- Sallebray. (1640). *La Troade*, tragédie, Paris, T. Quinet.
- Scudéry, G. (de). (1637). *Didon*, tragédie, Paris, A. Courbé.
- Scudéry, G. (de). (1637). *La mort de César*, tragédie, seconde édition, Paris, A. Courbé.
- Scudéry, G. (de). (1992). *Le Prince déguisé, La Mort de César*, édition critique publiée par Eveline Dutertre et Dominique Moncond'Huy, Paris, Société des textes modernes,.
- Théâtre de Tristan l'Hermite, avec deux tragédies dont : Panthée*, tragédie de Monsieur de Tristan. (M.DC.XXXIX). à Paris, chez Augustin Courbé, Imprimeur et Libraire de Monseigneur Frere du Roy, dans la Sale du Palais, à la Palme, avec Privilège du Roy.
- Tristan l'Hermite, F. (1639). *La Chute de Phaeton*, Paris, C. Besogne.
- Tristan l'Hermite, F. (1637). *Mariane*, Paris, A. Courbé, et privilege.
- Tristan l'Hermite, F. (1639). *Panthée*, Paris, A. Courbé.

2. ETUDES SUR LE THÉÂTRE DE CETTE PÉRIODE OU DE CE SIÈCLE:

- Adam, A. (1968). *La Littérature Française*, sous la direction de Claude Pichois..., Paris, Arthaud.
- Adam, A. (1977). *Le Théâtre Classique*, 2e éd., Paris, PUF, (Que Sais-Je?).
- Le Théâtre du XVIIe siècle*. (1986). Tome I et II, Paris, Gallimard, La bibliothèque de la Pléiade.
- Armade, F. (1909). *Le Théâtre français des origines à nos jours*. Extrait et analyses, notices biographiques. Préface par Jean Richepin, Paris, Librairie Ch. Delagrave.
- Arnaud, C. (1887). *Etude sur la vie et les œuvres de l'Abbé d'Aubignac et sur les théories dramatiques au XVIIe siècle*, Paris, Alphonse Picard.
- Biet, C. (1997). *La Tragédie*, Paris, Armand Colin/Masson.
- Brereton, G. (1973). *French Tragic Drama in the Sixteen & Seventeenth Centuries*, London, Methuen & Co Ltd.
- Bourgoin, A. (1889). *Les Maîtres de la Critique au XVIIe siècle*, Chapelain - Saint-Évremond - Boileau- La Bruyère - Fénelon, Paris, Garnier Frères, Libraires - Editeurs.
- Bray, R. (1983). *La formation de la doctrine classique en France*, Paris, Nizet.

- Brunetiere, F. (1906). *Les Epoques du Théâtre français (1636-1850)*, Conférences de l'Odéon, 6e édition, Paris, Librairie Hachette.
- Collas, G. (1912). *Un Poète protecteur des Lettres au XVIIe siècle, Jean Chapelain (1595 – 1674)*. Etude historique et littéraire d'après des Documents inédits, Paris, Librairie académique Perrin et Cie, Librairies – Editeurs.
- Couprie, A. (1998). *Lire la Tragédie*, Paris, Dunod.
- Delmas, C. (1986). *La Tragédie de l'âge classique (1553-1770)*, Paris, éd. *le Théâtre*, Presses Universitaires de Lyon.
- Domenach, J.M. (1973). *Le Retour du tragique*, [nouvelle édition], Paris, éd. du Seuil.
- Dubech, L. (1931). *Histoire du Théâtre*, Tome I, Paris, Librairie de France.
- Faguet, E. (1900). *Histoire de la littérature française*, Tome 2, Paris, Plon.
- Forestier, G. (1988). *Esthétique de l'identité dans le théâtre français (1550-1680), le déguisement et ses avatars*, Genèse, Droz.
- Forestier, G. (1993). *Introduction à l'analyse des Textes Classiques. Eléments de rhétorique et de poétique du XVIIe siècle*, Paris, Nathan.
- Forestier, G. (1996). *Essai de génétique théâtrale. Corneille à l'œuvre*, Paris, Klincksieck.
- Geoffroy. (1819). *Cours de littérature dramatique*, 5 volumes, Paris, P. Blanchard.
- Germain, F. (1952). *L'Art de commenter une Tragédie...* première partie. *Le tragique et son expression avec application à la composition française*, Paris, (s.d.) éd. Foucher.
- Le Théâtre*. (1980). Sous la direction de Daniel Couty et Alain Rey, Paris, Bordas.
- Lancaster, H.C. (1929). *A history of French dramatic literature in the seventeenth century*. Baltimore, Md, Paris, Johns Hopkins press.
- Lanson, G. (1891). *Le Théâtre classique au temps d'A. Hardy*, revue bleue.
- Lanson, G. (1920). *Esquisse d'une histoire de la tragédie française*, Paris, Hachette.
- Lebegue, R. (1977). *Etudes sur le Théâtre français*, Paris, éd. A.G. Nizet.
- Lebegue, R. (1942) et (1947). *De la Renaissance au Classicisme: le Théâtre baroque en France*, II; IX, biblio. Humanisme et Renaissance.
- Monnerot, J. (1969). *Les Lois du Tragique*, Paris, PUF.
- Morel, J. (1964). *La Tragédie*, Paris, A. Colin.
- Morel, J. (1968). *Rhétorique et Tragédie au XVIIe*, n° 80-81, p. 89-105.
- Morel, J. (1986). *De Montaigne à Corneille*, (coll. « Littérature française/poche, vol. 3), Paris, Arthaud.
- Morel, J. (1991). *Agréables mensonges, essais sur le théâtre français du XVIIe siècle*, Paris, Klincksieck.
- Morel, J. (1997). *Histoire de la Littérature française. De Montaigne à Corneille*, réédition, Paris, Flammarion.
- Nietzsche, F. (1970). *La Naissance de la Tragédie*, traduit de l'allemand par Geneviève Bianquis, Paris, Gallimard.
- Omesco, I. (1978). *La Métamorphose de la Tragédie ...*, Paris, PUF.
- Petit de Julleville, L. (1897). *Histoire de la langue et de la littérature française, des origines à 1900*, tome IV, XVIIe siècle, Paris, Armand Colin et Cie.
- Runtz-Christan, E. (2000). *Enseignant et comédien, un même métier*, Pédagogies Essais, Issy-les-Moulineaux, Esf Editeur.
- Roubine, J.-J. (1990). *Introduction aux grandes Théories du Théâtre*, Paris, Bordas.
- Ryngaert J.-P. (1991). *Introduction à l'Analyse du Théâtre*, Paris, Dunod.
- Scherer, J. (1986). *La Dramaturgie Classique en France*, Paris, A.G. Nizet.
- Steiner, G. (1965). *La Mort de la Tragédie*, trad. de l'anglais par Rose Celli, Paris, éd. du Seuil. Truchet, J. (1975). *La Tragédie Classique en France*, Paris, PUF.
- Ubersfeld, A. (1982). *Lire le Théâtre*, Paris, éditions Sociales.

3. ANCIENS TEXTES THÉORIQUES DE DRAMATURGIE

- Aristote. (1989). *Rhétorique des Passions*, postface de Michel Meyer, Paris, Editions Rivages.
- Aristote. (1990). *Poétique*, Paris, M. Magnien éd., Le Livre de Poche classique.
- Aubignac, F. H. (d'). (1666). *Dissertation sur la condamnation des théâtres*, A Paris, chez N. Pepingve, au bout du Pont Saint Michel, à l'entrée de la rue de la Huchette. Et en sa boutique au premier pilier de la grande Salle du Palais, vis à vis les Consultations, au soleil d'or, Avec Privilege du Roy.
- D'Aubignac, Abbé F. H. (1657). *La Pratique du théâtre*, Paris, Champion, 1927.
- Gasté, A. (1898). *La Querelle du Cid. Pièces et pamphlets publiés d'après les originaux*, Paris, H. Welter.
- Mesnardière, J. (de La). (1640). *La Poétique*, A Paris, chez Antoine de Sommaville.
- Sarrasin J. F. (1658). *Tragédie (1639)*, dans les Oeuvres, Paris, A. Courbé.

ПРВИТЕ ФРАНЦУСКИ КЛАСИЧНИ ТРАГЕДИИ.
ПРОСТОРНО-ВРЕМЕНСКИТЕ ПРИНЦИПИ ВО ДРАМСКАТА КОМПОЗИЦИЈА

Резиме

Трагедијата е основен жанр на грчко-римскиот театар, но истовремено и репрезентативен жанр на театарската експресија од периодот на класицизмот. Така, во годините 1630-1640, драмските теоретичари ги возобновуваат и ги наметнуваат ограничувањата и правилата при композицијата на трагедиите, а коишто правила, произлегувајќи од принципите на Аристотел, помеѓу другите ги подразбираат и оние за единствен простор и за време сведено на должината на еден ден.

Оваа студија почива врз корпусот на првите француски класични трагедии создадени помеѓу 1634 и 1640 година и настојува да го согледа, насочувајќи го нашиот фокус врз почитувањето на единствата за време и место, динамичниот процес на создавање во текот на кој авторите ги имитираат своите претходници, но истовремено ја афирмираат и сопствената оригиналност. На тој начин, низ оваа студија согледаваме дека за прв пат станува збор за единството на место во *Писмото на Шаплен до Годо* (1630), а дека единството на време било најопстојно опсервирано со оглед на прецизноста со која било формулирано од страна на современите.

Изучуваниот период претставува период на обновување и е од примордијално значење за класичната естетика бидејќи присуствуваме на вистински процут на строгата трагедија (*Софонизб* од Мере, *Смртта на Митридат* од Калпрнед,...) каде што интригата е едноставна, темата е преземена од грчко-римската историја и каде што, на извесен начин, правилата (за единства и пристојност) повторно добиваат на значење.

Клучни зборови: трагедија, правила, време, место, класицизам.

Snezana Petrova
Université « Saints Cyrille et Méthode », Macédoine
Faculté de philologie « Blaze Koneski »
snezanapetrov@me.com

ANA SENTOV

SRPSKI I BRITANSKI PESNICI VELIKOG RATA: OD IDEALIZMA DO GUBITKA ILUZIJA

Prvi svetski rat bio je jedan od najtragičnijih sukoba u istoriji čovečanstva i događaj koji je presudno uticao i iz korena promenio sve aspekte društva: od privrede i industrije, preko kulture i umetnosti, do unutrašnjeg života i psihologije pojedinca. Veliki rat je odneo i živote mnogih nadarenih književnika, i tako uticao na razvoj kako srpske, tako i britanske književnosti. Početni patriotski zanos koji je mlade i obrazovane ljude poneo u toku prvih ratnih godina i koji je inspirisao srpske i britanske pesnike pretvorio se do kraja rata u razočaranje i ogorčenje. Ovaj rad se bavi poezijom odabranih srpskih i britanskih pesnika Velikog rata i analizira neke od njihovih pesama, u kojima prvobitno osećanje patriotskog zanosa (Milutin Bojić, Rupert Bruk) evoluirao u osećanje otrežnjenja, užasa i sažaljenja nad sudbinom običnog čoveka (Vilfred Ouen, Dušan Vasiljev), sve do cinizma posleratne „izgubljene generacije“ (Miloš Crnjanski, Sigfrid Sasun).

Ključne reči: Srpski pesnici, britanski pesnici, Veliki rat, Milutin Bojić, Miloš Crnjanski, Dušan Vasiljev, Rupert Bruk, Vilfred Ouen, Sigfrid Sasun

1. UVOD

Prvi svetski rat bio je jedan od najtragičnijih sukoba u istoriji čovečanstva i događaj koji je presudno uticao i iz korena promenio sve aspekte društva: od privrede i industrije, preko kulture i umetnosti, do unutrašnjeg života i psihologije pojedinca. Veliki rat je odneo i živote mnogih nadarenih književnika, i tako uticao na razvoj kako srpske, tako i britanske književnosti. U ratnim sukobima ili od njihovih posledica, stradali su, pored mnogih drugih, i srpski književnici Milutin Bojić, Vladislav Petković Dis, Milutin Uskoković, Dušan Vasiljev, kao i britanski pesnici Vilfred Ouen, Ajzak Rozenberg, Čarls Sorli, Edvard Tomas i Rupert Bruk. Početni patriotski zanos koji je mlade i obrazovane ljude poneo u toku prvih ratnih godina i koji je inspirisao srpske i britanske pesnike pretvorio se u razočaranje već tokom 1915. godine. Kako se bližio kraj rata, sve teži položaj, kako vojnika na frontu, tako i civila, u društvu izaziva ogorčenje zbog načina na koji je rat vođen, a zatim i defetizam i cinizam prilikom susreta s novim, izmenjenim svetom u kome nije bilo mesta za patriotske ideale. Ova promena društvenog raspoloženja jasno se očitava u književnosti, posebno u poeziji i srpskih i britanskih pesnika, od kojih su mnogi služili na frontu i delili sudbinu običnog vojnika.

Ovaj rad se bavi poezijom odabranih srpskih i britanskih pesnika Velikog rata i analizira neke od njihovih pesama, u kojima prvobitno osećanje patriotskog zanosa, prisutno u poeziji Milutina Bojića i Ruperta Bruka, evoluirao u osećanje otrežnjenja, užasa nad ratnim strahotama i sažaljenja nad sudbinom običnog čoveka, koje je obeležilo poeziju Vilfreda Ouenta i Dušana Vasiljeva, do satire i cinizma u pesmama Sigfrida Sasuna, sve do odbacivanja ideala posleratne „izgubljene generacije“, evidentnog u poeziji Miloša Crnjanskog.

2. ISTORIJSKE OKOLNOSTI

2.1. Velika Britanija

Na početku rata, u britanskoj javnosti je vladalo uverenje da se rat vodi radi odbrane časti, a ne teritorijalnih pretenzija ili ekonomske dobiti, te da je zato moralno opravdan i da se može završiti jedino pobedom. Međutim, ovakav idealizam potrajao je samo do kraja 1914. godine; tokom 1915. on je postepeno jenjavao, da bi 1916., nakon bitke na Somi, kada su britanske dobrovoljačke jedinice gotovo zbrisane, i potpuno nestao. Početno uverenje da će se rat okončati do Božića koje je u Britaniji vladalo 1914. godine, nestalo je već početkom 1915. kada se utvrdio Zapadni front i započele rovovske borbe. Britanska i francuska vojska su prvih nekoliko meseci trpele velike gubitke u Belgiji i bile prinuđene da se povlače pred Nemačkom. U oktobru i novembru 1914. u bici kod Ipra, britanska i francuska vojska su, uz ogromne gubitke, zaustavile nemačku armiju. Iscrpljene, obe strane su se utvrdile u rovovima na liniji koja se protezala od obale Severnog mora do francusko-švajcarske granice. Kako se ispostavilo, nijedna strana nije bila spremna za ovakav iscrpljujući način ratovanja. Tokom 1915. godine, britanska vojska neprekidno je bila izložena velikim gubicima, jer je putem ofanziva i čestih napada bezuspešno pokušavala da probije front. Takođe, učinak savremenog oružja bio je nepredviđen i smrtonosan: Nemačka je prvi put upotrebila hemijsko oružje (otrovni gas) u bici kod Ipra 1915., a obe strane su trpele ogromne gubitke usled međusobnog granatiranja. Procenjuje se da je u Britaniji tokom rata proizvedeno i isporučeno na front približno 170 miliona artiljerijskih granata (Grant et al. 2011). I pored svega, britanska vrhovna komanda bila je uverena da ishod rata zavisi od pobeđe na Zapadnom frontu, pa je tokom prve tri ratne godine nastojala da probije front oslanjajući se na juriš pešadije, koja je iskakala iz rovova da bi zatim padala kao pokošena neprijateljskom vatrom, granatama i oblacima otrovnog gasa. Ova taktička greška koštala je na stotine hiljada života. Samo u jednom danu u bici na Somi 1916. godine iz stroja je izbačeno skoro 57.000 britanskih vojnika, a život je izgubilo skoro 20.000. Tek tokom 1917. i 1918. godine, britanska vojska je promenila svoju taktiku, te je pešadija dobila podršku u vidu tenkova, artiljerije i napada iz vazduha.

Veliki deo britanske javnosti nije bio svestan stradanja vojnika na frontu, jer se vlada oslanjala na cenzuru i propagandu, kako se stanovništvo ne bi obeshrabilo. Vladajuće strukture su, putem medija i propagande, podsticale osećanja patriotizma i žestoke mržnje prema neprijatelju. Iako su mnogi ljudi mogli da naslute razmere stradanja kroz pisma koje su dobijali od svojih srodnika, prijatelja i suseda sa fronta, javno mnjenje u Britaniji i dalje je verovalo u moralnu i vojnu nadmoć britanske vojske. Vojnici koji su sa fronta dolazili na odsustvo ili na oporavak, osećali su da se između njih i civila koji su još uvek govorili o moralnosti i opravdanosti rata otvara sve dublji jaz. Reči jednog britanskog poručnika nakon treće bitke kod Ipra 1917. godine govore o ovom jazu: "Pretpostavljam da naši kod kuće misle da je ovo sjajna pobeđda. I jeste, samo što oni ne vide pogibelj."¹ Pesnik Sigfrid Sasun u svojim satiričnim kratkim pesmama iz 1917., s prezirom govori o onima koji vojnike smatraju viteзовima-junacima i vole ih kad su ranjeni "u pristojno mesto"², i kritikuje propagandistički način izveštavanja, u kome se ne sme spomenuti da se britanske jedinice povlače, već se koriste eufemizmi (Sillars 2007:60).

2.2. Srbija

Srbija je početak Velikog rata dočekala već iscrpljena Balkanskim ratovima 1912. i 1913. godine. Ipak, oduševljenje idejama oslobođenja srpskog naroda i ujedinjenja sa ostalim južnoslovenskim narodima i dalje je u Srbiji bilo veliko, a ogorčenje prema Austrougarskoj monarhiji kao tamničaru srpskog

¹ „I suppose to people at home it is a fine victory. Well, so it is, but they don't see the dead.“ Lieutenant Firstbrooke Clarke, Passchendaele, 1917 (citirano u Grant et al., 2011)

² „wounded in a mentionable place“ (*Glory of Women*)

naroda, posedno nakon aneksije Bosne i Hercegovine, još uvek veoma snažno. Ipak, srpska vlada bila je svesna da je suviše slaba da bi ušla u otvoreni konflikt sa nadmoćnim i neprijateljski raspoloženim susedom. Da Srbija nije želela rat, bilo je više nego jasno iz činjenice da je prihvatila većinu uslova iz ponižavajućeg ultimatumu koji joj je uručen nakon sarajevskog atentata. Austrougarska je, s druge strane, bila rešena da iskoristi priliku da uništi Srbiju, i u tome je imala podršku Nemačke, koja je želela da Rusiju i ostale sile Antante uvuče u rat kako bi promenila odnos snaga u Evropi i šire (Roberts 2002; Mitrović 2004).

I pored diplomatskih napora da se to izbegne, Srbija se već krajem jula 1914. godine našla u ratu sa Austrougarskom, i suočila sa snažnom austrougarskom ofanzivom. Srpska vojska je bila brojčano mala, iscrpljena i loše pripremljena, ali je zahvaljujući početnom entuzijazmu izvojevala značajne pobeде u Cerskoj i Kolubarskoj bici krajem 1914. godine, i tako se oduprla austrougarskoj invaziji. U početku, srpska vlada se uzdala u zajednički interes koji ju je povezivao sa silama Antante – zaustavljanje prodora Nemačke i njenog uticaja na Balkan – i verovala da će joj od Saveznika doći pomoć. Međutim, kada su se tokom 1915. utvrdili i Zapadni i Istočni front, postalo je jasno da je Srbija uvučena u svetski rat u kome svaki od njenih saveznika vodi svoju sopstvenu bitku. Posle kraćeg predaha, od početka 1915. godine, srpska vojska se nalazila u stalnom povlačenju pred brojčano i tehnološki nadmoćnom austrougarskom vojskom, koja ju je potiskivala prema jugu. U oktobru 1915. Bugarska je ušla u rat na strani Centralnih sila i napala Srbiju sa istoka. Iscrpljena srpska vojska, dodatno pogođena epidemijom tifusa, bila je primorana na dalje povlačenje. Srpska vlada i vrhovna komanda donose odluku da vojska, radije nego da se preda okupatoru, krene u povlačenje preko planina Albanije prema obali Egejskog mora, nadajući se da će tako uspeti da se spoje sa savezničkom vojskom. U zimu 1915., srpska vlada i vrhovna komanda, zajedno sa velikim brojem civila, ukupno oko 200.000 ljudi (Mitrović 2004), prelazi Albaniju, uz ogromna stradanja od gladi, zime, iscrpljenosti i napada razbojnika. Ni dolaskom na obalu Egejskog mora stradanje srpske vojske i civila nije bilo završeno. Hiljade ljudi umrlo je na obali, čekajući da stignu saveznički brodovi. Čak ni Francuska, čija se vojska iskrcala u Solunu, nije mogla da pomogne, zbog nestabilne političke situacije u Grčkoj. Konačno, sile saveznice su odgovorile na očajničke molbe srpskog rukovodstva, i preživle srpske vojnike i civile prebacili su na Krf italijanski brodovi. Među preživelim bili su i književnici Milutin Bojić, Stanislav Krakov, Rastko Petrović, Vladislav Petković Dis i Stanislav Vinaver.

Tokom 1916. godine srpska vojska se oporavljala u izgnanstvu, dok su sile saveznice, Francuska i Britanija, pokušavale da ostvare napredak u rovovskom ratu na Zapadnom frontu i da uspostave novi front prema Centralnim silama na Balkanu. Pokazalo se da je ovo bio spor i dugotrajan proces, koji su ometale mnoge otežavajuće okolnosti. Zbog slabih žetvi 1916. godine, na obe zaraćene strane zavladała je nestašica hrane, što je izazvalo socijalne nemire: moral i vojnika i civila bio je ozbiljno podriven, što zbog vođenja rata, što zbog sve težih uslova života. Rovovski rat je bio iscrpljujući kako za ljudstvo, tako i za resurse – francusko - britanska ofanziva u Flandriji koja je počela 1. jula 1916. bitkom na Somi i trajala 4 meseca, odnela je živote skoro 400.000 savezničkih vojnika da bi se osvojilo desetak kilometara blatnog zemljišta. Sile Antante doživljavaju još jedan udarac kada se Rusija 1917. godine povukla iz rata. Iste godine Britanija je bila na ivici gladi, jer su nemačke podmornice počele da potapaju trgovačke brodove koji snabdevaju britanske luke. Međutim, SAD je objavila rat Centralnim silama 1917., što je značajno izmenilo odnos snaga u korist Antante, iako su prve američke jedinice stigle na Zapadni front tek u junu 1918. godine. Tokom 1918. godine, sile saveznice su uspele da preokrenu situaciju u svoju korist, što je Britaniji i Francuskoj omogućilo da pruže veću pomoć Srbiji na Solunskom frontu, koji je probijen septembra 1918. Tokom jeseni 1918. godine, nemačka vojska na Zapadnom frontu bila je u stalnom povlačenju pred silama Antante, da bi se konačno predala u novembru 1918. 11. novembra 1918., samo nedelju dana pošto je pesnik Vilfred Owen poginuo na Zapadnom frontu, proglašeno je primirje, koje je značilo kraj Velikog rata.

Posledice rata u Evropi bile su katastrofalne: ekonomski sistemi bili su urušeni, industrijski kapaciteti preopterećeni i istrošeni, sistemi transporta i komunikacije velikim delom uništeni, poljoprivreda zapuštena, a novostvorene države tek je trebalo da uspostave trgovinske i političke veze. Što je još važnije, do tada nezamislive žrtve i krvoproliće izazvale su kod ljudi, posebno povratnika iz rata, razočaranje i pad morala, i gubitak vere u pravednost ratovanja, patriotizam i ljudsku dobrotu.

3. PESNICI U VELIKOM RATU

I u Britaniji i u Srbiji rat je značajno uticao na životni put i stvaralaštvo književnika koji su u njemu neposredno ili posredno učestvovali. Na samom početku rata, mladi obrazovani ljudi iz obe zemlje smatrali su odlazak u rat patriotskom, skoro svetom dužnošću. Ovaj rad se bavi poezijom srpskih i britanskih pesnika koji su direktno, u ulozi vojnika, iskusili ratna razaranja.

Jedan od mladih intelektualaca koji su se dobrovoljno prijavili i gledali na rat kao na veliku avanturu (Graalman 2012: 77), bio je pesnik Rupert Bruk (Rupert Brooke 1887-1915), čija je poezija istorijski veoma značajna, kao indikator raspoloženja koje je vladalo u Engleskoj na početku Prvog svetskog rata. Bruk je bio već relativno poznat kao putopisac i pesnik; još kao student na Kembridžu objavio je zbirku pesama 1911. godine. Njegova poezija odisala je ljubavlju prema jeziku, i željom da oponaša pesnike kojima se divio; voleo je tradicionalnu formu i strukturu, a posebno je bio naklonjen sonetnoj formi. S druge strane, njegov pesnički glas je romantičarski, spontan i pun oduševljenja prema prirodi. Jedna od karakteristika Brukove rane poezije je i preterani sentimentalizam, koji povremeno prelazi granicu dobrog ukusa, i suviše detaljni opisi prirode, tipični za kasnu džordžijansku poeziju. Brukova sklonost sentimentalizmu vidljiva je i u njegovoj poeziji iz rata, zbog koje je Bruk koliko hvaljen, toliko i osporavan kao pesnik. Brukovo stvaralaštvo skoro da je nemoguće posmatrati van istorijskog konteksta u kome je nastalo. Njegov život kao studenta, građanina i vojnika odražava vrednosti kojih se držalo britansko društvo na početku Prvog svetskog rata, a njegova smrt i sav, ponekad neukusni, publicitet koji je imala, kao i legendarni status koji je kasnije stekao, u velikoj meri su zasenili njegovo delo (isto, 75-78).

U grupi od pet ratnih soneta iz 1914. godine, objavljenih u zbirci *1914. i druge pesme (1914, and Other Poems)* koji se smatraju njegovom najboljom poezijom, Bruk zahvaljuje Bogu na prilici koja je pružena njegovoj generaciji da služe svojoj zemlji, da učine herojski podvig u svetu koji je postao star, umoran i hladan, bez smisla:

God be thanked Who has matched us with His hour,
And caught our youth, and wakened us from sleeping,
With hand made sure, clear eye, and sharpened power,
To turn, as swimmers into cleanness leaping,
Glad from a world grown old and cold and weary.

(*Peace*, 1914)

Hvaljen bio Gospod koji nas nađe u svom času,
Uze našu mladost, probudi nas iz sna,
Sigurne ruke, bistra oka, nadošle snage,
ko plivači kad skoče u beskraj pučine,
Okrenusmo leđa svetu starom, umornom, hladnom.

(*Mir*, 1914)

Svih pet soneta iz 1914. otkrivaju Brukovu veštinu u sonetnoj formi, i govore o nagradi koja očekuje one koji polažu svoj život za domovinu. Bruk vidi smrt kao uzvišeni, svečani čin, koji donosi mir, nakon borbe za pravednu stvar. Takva smrt nije razlog za strah, već za ponos i radovanje, jer nakon nje sledi stanje mira i odmora, gde nema patnje i straha, kao što Bruk navodi u drugom sonetu *Bezbedni (Safety)*. U sledeća dva soneta *Mrtvi I (The Dead I)* i *Mrtvi II (The Dead II)*, Bruk poziva svet da oda počast palim vojnicima, nazivajući njihovu pogibiju darom vrednijim od zlata ("rarer gifts than gold"). Bruk ponovo slavi žrtve koje podnose vojnici, koji time vraćaju dug precima i time opravdavaju svoje naslede: kao nagradu za prolivanje svoje krvi, oni stižu „svetost“, „časť“ i „plemenitost“.

Brukov najpoznatiji sonet iz grupe, *Vojnik (The Soldier)*, počinje stihovima:

If I should die, think only this of me,
That there's some corner of a foreign field
That is forever England.

(*The Soldier*, 1914)

Ako poginem, pomisli samo
 Da ima neko polje u tuđini
 Što će zanevek biti Engleska.

(*Vojnik*, 1914)

U svim ostalim sonetima, Bruk govori o vojnicima u prvom ili u trećem licu množine, ali u ovom sonetu, on se neposredno obraća čitaocu, govoreći o sopstvenoj smrti, bez straha ili žaljenja, kao o prilici da položi žrtvu za domovinu. Možda je zbog ove neposrednosti baš ovaj sonet postao toliko poznat i vezan za ime Ruperta Bruka. Osećanja koja Bruk iskazuje odslikavaju tragediju i ironiju činjenice da je čitava Evropa slala svoje mlade ljude u smrt i istovremeno nalazila utehu u tome (Graalman 2012: 80).

Tokom 1915. godine soneti su, razumljivo, doživeli veliku popularnost u Engleskoj. Nakon Brukove smrti od dizenterije u proleće 1915. u Grčkoj, sa svega 27 godina, ta popularnost je dobila izuzetne razmere. Čitava Engleska oplakivala je pesnika-vojnika; smatralo se da njegovo poreklo, obrazovanje, temperament, čak i njegov fizički izgled, predstavljaju ono najbolje od Britanske imperije (isto, 77). Slike mladog i lepog pesnika, koji je, po opštem osećanju, napisao svoj sopstveni epitaf u „Vojniku”, preplavile su britansku štampu, i ovaj sonet je ostao neraskidivo vezan uz njegovo ime.

Međutim, ne treba zaboraviti da je Rupert Bruk proveo samo nekoliko dana na Zapadnom frontu sa svojom jedinicom. Nakon toga, njegova divizija dobila je naređenje da plovi prema Egejskom moru da bi se priključila frontu kod Galipolja, ali Bruk se razboleo i umro na brodu tokom putovanja. Dakle, njegovo iskustvo u ratovanju nije bilo je neveliko, te je teško mogao zamisliti razmere stradanja na Zapadnom frontu tokom 1916. i 1917. godine. Njegovi soneti iz 1914. mogu se čitati kao nadahnuti poziv na oružje i odbranu otadžbine, ili kao idealistička, pomalo morbidna, sanjarenja, u kojima se zanemaruje sva uzaludnost stradanja (isto, 80). Naspram ratnih stihova Ouena, Rozenberga ili Sasuna, Brukova poezija zvuči previše sentimentalno i naivno, ali je značajna istorijski, kao barometar raspoloženja u Engleskoj u osvit rata.

Sudbina mladog intelektualca i književnika, Milutina Bojića (1892-1917), ima dosta sličnosti sa onom Ruperta Bruka. Milutin Bojić bio je, kao i Bruk, poznat kao književnik i pre Prvog svetskog rata. Bio je student Filozofskog fakulteta u Beogradu, i aktivan član više literarnih društava. Čitao je i pisao na više svetskih jezika. Od 1912. godine postao je poznato ime u srpskoj književnosti; njegovi radovi bili su objavljeni u najuglednijim književnim časopisima, a njegove drame su bile izvođene na sceni Narodnog pozorišta. Kritičari su ga smatrali veoma darovitim pesnikom, „velikom nadom srpske književnosti”, a njegov rad je hvalio i čuveni Jovan Skerlić. Bojićeva prva zbirka pesama objavljena je polovinom 1914. godine, u sam osvit rata. (Krasić Marjanović 2014: 129). Bojić je takođe ispoljavao i snažna patriotska osećanja: pisao je drame i pesme s temama iz srpske istorije, nakon aneksije Bosne i Hercegovine učestvovao je na demonstracijama protiv Austrougarske, i čak se priključio omladinskom bataljonu koji se obučavao za borbu. Tokom Balkanskih ratova služio je kao pisar u vojnoj bolnici (isto, 130).

U prvom svetskom ratu, Bojić je delio sudbinu srpske vojske i naroda do samog kraja – zajedno se vojskom i civilima prešao je Albaniju u zimu 1915., i dospao na Krf, gde je nastavio da piše, pateći za otadžbinom. Sva stradanja srpske vojske zabeležio je u pismima, a zatim pretočio u pesme iz zbirke *Pesme bola i ponosa*, koja je objavljena 1917. godine. U izgnanstvu, iako je veoma patio zbog sudbine svog naroda, nastavio je da radi na pisanju drama i epova iz srpske istorije. Njegove lirske pesme sa patriotskom tematikom bile su veoma poznate i popularne, i često su objavljivane u *Srpskim novinama*, informativno-službenom glasilu Kraljevine Srbije, koje su od 1916. do 1918. izlazile na Krfu. Ubrzo po objavljivanju zbirke *Pesme bola i ponosa*, početkom septembra 1917., razboleo se od upale pluća. Umro je od posledica zapaljenja pluća, opšte slabosti i psihičke iscrpljenosti, u vojnoj bolnici u Solunu, sa samo 25 godina.

Kao i kod Bruka, i u Bojićevoj poeziji vidljiv je patriotski zanos i uverenje da njegova generacija, žrtvujući svoje živote, vraća dug svojim precima i seli se u legendu. Bojićeva ratna poezija odražava potrebu nacije da u svojim stradanjima vidi ne samo poraz već i veličinu, da svoju nesreću uzdigne do

tragičnog, herojskog i mitskog (Deretić 1996: 969 - 970). Ovo osećanje dobija svoj konačni izraz u *Pesmama bola i ponosa*, u kojima tragediju Srbije u Prvom svetskom ratu Bojić stavlja u širi kontekst čitave srpske istorije. Prema Bojiću, Srbi su narod – luralica koji posvuda seje svoje grobove, a albanska odiseja samo je jedna od neprestanih seoba tog naroda. Ovo melanholično razmišljanje o tragičnoj sudbini srpskog naroda prožeto je uverenjem u opravdanost i moralnost borbe za slobodu, i ubeđenjem da pobjeda mora doći. Bojićevo slavljenje nacionalne veličine i pravednosti svoj vrhunac dostiže u „Plavoj grobnici“, pesmi posvećenoj svim srpskim vojnicima i civilima koji su prešli Albaniju a zatim od bolesti i iscrpljenosti umrli na Krfu, i sahranjeni u moru kraj malog ostrva Vido, koja i danas predstavlja simbol stradanja srpskog naroda u Prvom svetskom ratu.

Pesnik poziva na odavanje pošte neizmernoj žrtvi i hrabrosti srpskih vojnika, i izražava uverenje da njihova žrtva nije bila uzaludna, jer će sinovi nastaviti delo očeva, do konačne pobjede. Svečani, retorični, na momente patetični ton u pesmi smenjuje se sa opisom mirnih plavih dubina kao mestom na kome će mučenici, kako ih Bojić naziva „Prometeji nade, apostoli jada“, naći konačno smirenje. Koristeći kako klasične, tako i biblijske i hrišćanske reference, Bojić je stvorio vanvremenski spomen na stradanje jednog naroda. U pesmi je vidljiv snažan uticaj Bojićeve sklonosti ka epskom i dramskom, velikim i uzvišenim temama. Bojić je želeo da napiše epopeju od više hiljada stihova o stradanju Srbije u Prvom svetskom ratu, smatrajući da samo ovakava forma može izraziti istinsku veličinu događaja kojima je bio svedok (isto, 970). Za razliku od Ruperta Bruka, Bojić je do kraja podelio tešku sudbinu srpskog vojnika. Zato Bojićev patriotizam i veličanje žrtava, u svetlu nesvakidašnje tragedije koju je doživio srpski narod, nije toliko idealizam, koliko izraz težnje da se stradanju ovakvih razmera da smisao. Bojićeva poezija odgovarala je potrebi nacije da u tome ne vidi samo poraz, nego i veličinu, i da svoju žrtvu vidi kao uzvišen podvig i doprinos budućoj pobjedi.

Rana poezija Miloša Crnjanskog (1893-1977) daje nam drugačiji pogled na ratna dešavanja. Još jedan pesnik-vojn timer, Crnjanski je, kao austro-ugarski podanik, bio nasilno mobilisan, i samo zahvaljujući bolesti izbegao da bude poslat u Srbiju i bori se protiv sopstvenog naroda. Ipak, u leto 1915. godine, bio je upućen na galicijski front, gde je bio svedok svih ratnih strahota. Kao vojn timer koji nije imao čak ni tu utehu da se bori za svoju zemlju, Crnjanski je snažno doživio sav užas i besmisao rata. Ratna iskustva dala su pečat njegovom ranom stvaralaštvu i našla svoje mesto u lirskom romanu *Dnevnik o Čarnojeviću* (1921), zbirci *Lirika Itake* (1919), kao i književnom manifestu mladih posleratnih stvaralaca „Objašnjenje Sumatre“.

„Objašnjenje Sumatre“ smatra se ne toliko objašnjenjem jedne pesme, koliko objašnjenjem čitave poezije Crnjanskog, a posebno njegove posleratne zbirke *Lirika Itake* iz 1919. Naslov zbirke je aluzija na Odiseju i povratak iz rata, što je Crnjanski smatrao za najtužniji doživljaj čoveka (Deretić 1996: 1058). Prvi ciklus pesama u zbirci *Lirika Itake*, napisan dok je rat još trajao, iskazuje antiratni revolt, defetizam, cinizam, i razočaranje u postojeće vrednosti.

Nećemo ni pobjedu ni sjaj. (...)

Mi više tome ne verujemo.

Nit išta na svetu poštujemo.

(*Naša elegija*, 1919)

Poezija Crnjanskog vodi skrivenu polemiku s dotadašnjom patriotskom poezijom Bojića, Rakića i Dučića, i njenom slikom slavne srpske istorije. Crnjanski upućuje mladalački izazov nacionalnim svetinjama i idolima: „Gladan i krvav je narod moj. / A sjajna prošlost je laž.“ (*Spomen Principu*); „Otadžbina je prljava ulica / A očinstvo prljava strast“ (*Većni sluga*). Umesto pesama pobjede, ratne pesme Crnjanskog su pesme poraza, globalja, vešala, u surovom svetu u kome narod strada kao topovsko meso, a hramovi se dižu ubicama (isto, 1058).

Prema Crnjanskom, za mlade pesnike koji su prošli kroz ratna razaranja, predašnji ideali patriotizma i služenja otadžbini više ništa ne znače. Moral, život i sama poezija nepovratno su se promenili. Crnjanski naglašava da „najnovijim pesnicima“, koji su „među lešinama, pod otrovnim gasovima“ isku-

sili rat, vrednosti jučerašnjeg sveta su zastarele, ali i tvrdi da postoje nove vrednosti, „koje poezija, uvek pre nego život, nalazi” (Crnjanski 1972: 432).

Osim u ranoj poeziji Crnjanskog, slična osećanja cinizma, defetizma, ogorčenja i razočaranja u sve ideale i svetinje pronalazimo i kod Sigfrida Sasuna (Siefried Sassoon) i Vilfreda Ouena (Wilfred Owen), koji svakako spadaju u najznačajnije pesnike Velikog rata u engleskoj književnosti. Ratni stihovi Sasuna i Ouena otkrivaju neposredno iskustvo rata, i predstavljaju glas stotina hiljada anonimnih britanskih vojnika koji su podneli sav užas i besmisao rovovskog rata na Zapadnom frontu i koji to iskustvo nisu mogli smatrati uzvišenim podvigom, ili dobrodošlim begom iz dosadne, hladne svakodnevice.

Sigfrid Sasun (1886-1967) se, kao i mnogi drugi mladi intelektualci, dobrovoljno prijavio i prvi put se borio u Francuskoj 1915. godine. Pre rata je vodio vrlo udoban život, jer je poticao iz bogate porodice, te se, odustavši od studija na Kembridžu, vratio u porodičnu kuću u Kentu, gde se bavio lovom, trkanjem i pisanjem poezije. Svega jedna od devet zbirki poezije koje je objavio pre rata doživela je manji uspeh. Ponesen patriotskim zanosom, prijavio se u vojsku 1914. godine, ali je najpre morao da prođe obuku za pešadijskog oficira, te je na front stigao tek 1915. u novembru. U Francuskoj je upoznao još jednog pesnika - vojnika, Roberta Grejvsa, s kojim se sprijateljio. Kada mu je Grejvs pokazao neke od svojih ratnih pesama, Sasun je, još uvek ponesen patriotskim idealima, primetio da o ratu ne treba pisati tako realistično. Grejvs mu je odgovorio da će promeniti mišljenje kad bude stigao u rovove (Ruud 2012: 185).

Grejvs, a uskoro i Sasun, u svojim ratnim pesmama počeli su da izražavanju osećanja koja su delili svi britanski vojnici na Zapadnom frontu: sve veće razočaranje zbog rovovskog rata koji nije vodio nikuda, i otrežnjenje pred stradanjima do tada neviđenih razmera. U ofanzivi na Soma, koja je započeta 1. jula 1916., poginulo je 420.000 britanskih vojnika, a da pri tom nije postignuto ništa. Posle ove ofanzive, Sasunov pogled na svet i poezija nepovratno su se promenili (isto, 186). I pored svega, Sasun je bio izuzetno savestan vojnik, i čak je odlikovan za hrabrost, jer je spasao ranjene drugove pod neprijateljskom vatrom, i sam zauzeo jedan neprijateljski rov. Nakon toga, poslat je na tromesečno odsustvo u Engleskoj, gde se upoznao sa filozofom Bertrandom Raselom i drugim pacifistima, koji su kritikovali rat i smatrali da neki članovi vlade i parlamenta imaju skrivene motive i da žele da se rat nastavi (isto, 186). Sasun se vratio na front u februaru 1917. godine, ali predašnjeg žara više nije bilo. Ogromne žrtve, nedovoljna organizovanost, besmisao i užas rovovskog rata, a iznad svega nesposobnost vrhovne komande da shvati stvarnost i promeni svoju strategiju, duboko su razočarali Sasuna. Nakon ranjavanja u bici kod Arasa, uputio je otvoreno pismo britanskom Ministarstvu rata, nazvano „Vojnikova deklaracija“ (*A Soldier's Declaration*) u kome je pozivao na okončanje rata i odbijao da se i dalje bori. U pismu je tvrdio da političari namerno produžavaju rat zarad svojih nečasnih ciljeva, iako postoji mogućnost za sklapanje primirja s Nemačkom, što vodi daljem pokolju vojnika na frontu. Pismo je prosleđeno novinama, a Rasel ga je pročitao u Donjem domu. Sasun se nadao da će biti izveden pred vojni sud, što bi njegovom protestu dalo značaj. Na njegovu žalost, reakcija zvaničnika bila je usmerena ka stišavanju skandala. U očajanju, Sasun je bacio svoje odlikovanje u reku, zaklevši se da neće odustati (isto, 186). Njegov prijatelj Grejvs, iako se intimno slagao sa Sasunom, strahovao je zbog posledica ovog događaja na Sasunovo psihičko zdravlje. Zahvaljujući Grejvsovom svedočenju u kome je tvrdio da Sasun pati od posledica ranjavanja i psihičkog rastrojstva (*shell shock*), lekarska komisija poslala je Sasuna na oporavak u bolnicu Krejglokhart u blizini Edinburga. U istoj bolnici, od posledica ranjavanja, oporavljao se i Vilfred Ouen. Ubrzo su shvatili da dele slične poglede na rat, te je Sasun ohrabrio Ouena da svoja ratna iskustva pretoči u poeziju.

Sasun je tokom oporavka u Krejglokhartu napisao većinu svojih najznačajnijih ratnih pesama, koje su objavljene u zbirci *Kontranapad i druge pesme* (*Counter-Attack and Other Poems*) 1918. godine. Umesto prazne sentimentalnosti i patriotskih parola, Sasunove pesme obiluju slikama brutalnosti i užasa rovovskog rata, i satirično prikazuju i osuđuju generale, oficire, političare, crkvene zvaničnike i sve ostale koji slepo podržavaju rat, a pri tome nisu sposobni da ga vode. Tako u pesmi *General* (*The General*), Sasun kratkim, žestokim stihovima osuđuje generale koji vojnike uz osmeh i prazne reči ohrabrenja šalju na prvu liniju fronta da poginu:

“Good-morning, good-morning!” the General said
When we met him last week on our way to the line.
Now the soldiers he smiled at are most of ‘em dead,
And we’re cursing his staff for incompetent swine.

(*The General*, 1918)

„Dobro vam jutro!”, general nam je rek’o,
Kad smo ga sreli idući ka frontu.
Vojnici sad svi su mrtvi, kojima se smešk’o,
Mi ostali psujemo i njega i štab.

(*General*, 1918)

Sličan ton ima i pesma *Base Details* (ironičnog naslova *Beleške iz baze* ili *Beleške o niskosti*) koja osuđuje „crvene majore”, koji žrtvuju mlade vojnike, a sami ostaju u pozadini da umru u svojim krevetima:

If I were fierce, and bald, and short of breath,
I’d live with scarlet Majors at the Base, [...]
And when the war is done and youth stone dead,
I’d toddle safely home and die—in bed.

(*Base Details*, 1918)

Da sam prgav, i ćelav, kratka daha,
Živeo bih s crvenim majorima u bazi [...]
A kad ratu dođe kraj a mlade odnese smrt,
Odgeg’o bih se kući da umrem – u krevet.

(*Beleške iz baze*, 1918)

U pesmi *U slavu žena* (*Glory of Women*), Sasun oštricu svoje satire upire na britansko javno mnjenje, medije, kao i na žene i civile na obe strane koji slave svoje junake imaju idealizovanu sliku o ratu, dok vojnici sa obe strane jednako stradaju: “You love us when we’re heroes, home on leave, / Or wounded in a mentionable place” („Volite nas kad smo heroji, na odsustvu / Il’ ranjeni u pristojno mesto”). Interesantno je što se na kraju pesme Sasun obraća direktno majci nemačkoj vojnika, otkrivajući u jednoj efektnoj slici surovu realnost rovovskog ratovanja: “While you are knitting socks to send your son / His face is trodden deeper in the mud” (“Dok pleteš čarape da pošalješ sinu / Lice mu gaze dublje u blato”). Na isti način, Sasun se obračunava sa crkvom i crkvenim zvaničnicima u pesmi *Oni* (*They*), kao i sa zabudom o „svetosti” i “moralnoj opravdanosti” rata. Biskup u pesmi izjavljuje da „naši momci”, kad se vrate iz rata u kome su se borili protiv „Antihrista”, više neće biti isti. Gorka ironija ove izjave postaje jasna kada se u poslednjem stihu vojnici vraćaju, neko slep, neko bez ruke ili noge. Ova pesma je takođe primer Sasunove omiljene tehnike – ironičnog preokreta u poslednjem stihu. Neke Sasunove pesme imaju naglašen didaktični ton, a neke su suviše propagandističke, bez velike umetničke vrednosti; njegov cilj je bio da u javnosti izazove ogorčenje i otpor prema ratu koji je sam osećao (Ruud 2012: 189). Sasunova poezija jeste izazvala žestoku i podeljenu reakciju javnosti – neki su smatrali Sasuna izdajnikom, dok su drugi videli brutalnu ali istinitu sliku rovovskog rata i defetizma britanskih vojnika, zarobljenih u ratu kome naizgled nije bilo kraja. Sasunove ratne pesme, sa svojim jednostavnim, direktnim izrazima i živim slikama, ostaju snažno svedočanstvo o iskustvu britanskih vojnika na Zapadnom frontu, iako skoro nikada ne prelaze u nešto univerzalnije (isto: 190).

Ove slike vidimo i u poeziji Vilfreda Ouen (1893-1918), na koga je susret sa Sasunom izvršio veliki uticaj. Ouen se dobrovoljno prijavio u septembru 1915., i posle početnog oduševljenja, po njegovim pismima sa fronta, vidi se da je ono već za nekoliko meseci gotovo nestalo. Ouen i njegovi saborci bili su tokom 1916. i 1917. bili izloženi gotovo neprekidnom granatiranju i oblacima otrovnog gasa, krijući se u rovovima punim vode i blata, često nemajući priliku ni da spavaju ni da se presvuku. U proleće 1917. Ouen i njegovi ljudi proveli su četiri dana i četiri noći krijući se u rupi od granate na ničijoj zemlji, u snegu, dok nije stiglo pojačanje da ih izvuče. U pismu svojoj sestri, Ouen objašnjava da ono što ga je

najviše potreslo nije ni granatiranje, ni strah, već to što je četiri dana proveo kraj svog ratnog druga koji je ležao „ne samo u blizini, već na raznim mestima naokolo” (“who lay not only near by, but in various places around and about”, citirano u Brandt, 2014). Posle svega, Ouen je poslat na oporavak u Krejglokhart gde je upoznao Sasuna. Sasunov uticaj je bio presudan da stidljivi Ouen svoja strašna iskustva pretoči u pesme. Svu svoju ratnu poeziju Ouen je napisao u toku jedne godine od leta 1917. do leta 1918. Kao i Sasun, i Ouen se vratio na Zapadni front, gde je nastavio da revnosno obavlja svoju dužnost kao vojnika, ali i kao pesnika – smatrao je da je na njemu da bude „glas” običnih vojnika, i da iskaže ono što oni nisu mogli ili umeli (Brandt 2014:50). Poginuo je 4. novembra 1918., na frontu u Francuskoj, svega nedelju dana pre potpisivanja primirja. Posle rata, Sasun je prikupio i uredio Ouenove pesme, koje su 1920. objavljene u zbirci *Pesme Vilfreda Ouenta (Poems by Wilfred Owen)*.

Iako su Sasun i Ouen delili slične poglede – da rat treba što pre završiti, da je vojno i političko rukovodstvo nesposobno i zalučeno patriotskim idealima – kao i snažnu simpatiju i identifikaciju sa običnim vojnikom, Ouenova poezija je za razliku od Sasunove mnogo dublja, i sadrži univerzalnu antiratnu poruku i snažno saosećanje sa običnim vojnikom, kako savezničkim tako i neprijateljskim. Dok je Sasun najbolji u svojim kratkim, žestokim stihovima, Ouen u svojim dužim pesmama ispoljava univerzalnu antiratnu poruku i sažaljenje prema običnom čoveku i njegovoj patnji.

Ouen se smatra najtalentovanijim pesnikom Velikog rata, i pesnikom koji je mogao najviše razviti svoj talenat (Graalman 2012; Sillars 2007). Odlično je vladao strukturom i formom, posebno elegije i soneta, ali je i eksperimentisao i sa formom, stilom i rimom. Stalno je tražio nove načine korišćenja jezika, i veoma efektno je koristio onomatopeju, aliteraciju i asonancu. Posebno je interesantna njegova upotreba pararime ili polurime, u kojoj se za rimovanje koriste suglasnici, a ne samoglasnici (Graalman 2012: 140).

Osim poezije, Ouen je tokom rata redovno pisao pisma svojoj porodici i prijateljima, u kojima je pokušavao da im što vernije predstavi svoj život na frontu, i uprkos cenzuri, u tome i uspevao. Ouenova pisma odražavaju raspoloženje britanskih vojnika koje iz idealizma i odlučnosti da izvrše svoju dužnost prelazi u gađenje, strah i depresiju, a zatim u prihvatanje smrti i mirenje sa sudbinom. U jednom od pisama, koje je kasnije pretočeno u predgovor za Ouenovu zbirku pesama, Ouen je pisao: „Pre svega, ja se sad ne bavim Poezijom. Moja tema je Rat, i beda Rata. A Poezija je u bedi.” (“Above all, I am not concerned with Poetry. My subject is War, and the pity of War. The Poetry is in the pity.”, citirano u Graalman 2012). Ouen je smatrao da mu je dužnost da i u svojoj poeziji prikaže patnje vojnika i strašnu uzaludnost njihove pogibije. Njegove najbolje pesme u sebi objedinjuju surovo realne, gotovo naturalističke opise pokolja i razaranja, ali i pesničke slike i jezik kod podseća na pesnike engleskog romantizma, posebno na Džona Kitsa, kome se Ouen divio. Bogatstvo Ouenovog jezika i brutalnost njegovih opisa stvaraju veoma žive slike, koje čitalac teško može zaboraviti.

U možda najpoznatijoj svojoj pesmi, koju mnogi smatraju vrhuncem britanske ratne poezije, *Dulce et Decorum Est*, Ouen snažno kontrastira užasnu smrt saborca od otrovnog gasa i navodnu uzvišenost podnošenja žrtve za otadžbinu. Pisma počinje naturalističkom slikom bitke: „Pognuti do zemlje, k'o stari prosjaci / drhtavih kolena, kašljući k'o babe, teturasmo kroz mulj” (“Bent double, like old beggars under sacks, / Knock-kneed, coughing like hags, we cursed through sludge”), i nastavlja se kroz košmarne slike predela osvetljenog sablasnim blescima raketa, koji potresaju eksplozije i tutnjava artiljerije, u kome vojnici marširaju, obnevideli od umora. Košmar se pojačava slikom nesrećnog saborca koji nije na vreme stavio gas-masku, i koji se tetura, grcajući i daveći se.

U drugoj strofi pesnik se direktno obraća čitaocu: „Da si u nekom košmaru snu i ti korač'o / za kolima u koja ga bacismo” (“If in some smothering dreams you too could pace / Behind the wagon that we flung him in”) i opisuje vojničku strašnu smrt, dok se guši u krvi koja navire iz pluća nagriženih gasom. Ovaj opis snažno kontrastira sa zaključkom pesme u kome Ouen ironično citira poznati stih rimskog pesnika Horacija “*Dulce et decorum est pro patria mori*” („Divno je i prikladno za otadžbinu mreti”), obraćajući se čitavoj britanskoj javnosti, u kojoj se još uvek propagiraju takvi ideali:

My friend, you would not tell with such high zest
To children ardent for some desperate glory,
The old Lie: *Dulce et decorum est*
Pro patria mori.

(*Dulce et decorum est*, 1920)

Prijatelju, tad ne bi s takvim žarom
Decu, što im duša za nekom slavom gori,
Zavaravao onom laži starom:
Dulce et decorum est pro patria mori.

Prva verzija pesme bila je posvećena pesnikinji i novinarki Džesi Poup, koja je bila poznata po svojim pesmama u kojima je veličala patriotizam i junaštvo vojnika, podsticala mlade ljude da se dobrovoljno prijave i kritikovala one koji nisu učestvovali u ratu. Kasnije je Owen obrisao ovu posvetu, želeći da pesma ima univerzalniji ton i bude shvaćena kao prekor svima koji podržavaju rat.

U nezavršenoj pesmi *Neobični susret* (*Strange Meeting*), napisanoj 1918. pred samu pesnikovu pogibiju, Owen opisuje beg iz bitke u tajanstveni granitni tunel, iza rovova punih blata, ostatak iz nekih davnih, titanskih, ratova ("Titanic wars"). Videvši na stotine tela, pesnik shvata da je stigao u sam Pakao, ali, ironično, čak i tu je bolje nego na poprištu bitke. Pesnik prepoznaje jednog od spavača koji ustaje i razgovara s njim, govoreći mu da je i on bio pesnik, ali da ne žali za svojom smrću koliko za istinom koju je kroz svoju poeziju mogao izraziti, a koja će ostati neizrečena. Antiratna poruka ove pesme je veoma snažna, jer nepoznati pesnikov sagovornik tvrdi da je najveća posledica smrti pesnika jeste ta što ljudi nikada neće saznati pravu istinu o ratu, ostaće u zabludi, i tako rat će se ponavljati i u budućnosti. U konačnom obrtu, ispostavlja se da pesnikov sagovornik nije bio njegov saborac, već naprotiv, neprijateljski vojnik koga je ubio:

... I am the enemy you killed, my friend.
I knew you in this dark: for so you frowned
Yesterday through me as you jabbed and killed.
I parried; but my hands were loath and cold.
Let us sleep now...

(*Strange Meeting*, 1920)

Ja sam ti dušman koga ubi, prijatelju.
Poznah te u ovoj tmuni: tako si se juče
Mrštio kad me probode i ubi.
Uzvratih; ali mi ruke izdade snaga.
Spavajmo sad...

(*Neobični susret*, 1920)

U pesmi *Neobični susret* Owen iskazuje svoju romantičarsku ideju o pesniku kao proroku i onom koji služi istini, ali istovremeno i pesimistički stav da u ratu stradaju istina i poezija, a rat se nastavlja i nema mu kraja. Ipak, pesma se završava u tonu pomirenja i saosećanja i sa neprijateljskim i sopstvenim žrtvama. Sve do svoje pogibije, Owen je vršio svoju dužnost i kao oficir, ali i kao pesnik: da predvodi svoje vojnike i da ih čuva što bolje može, ali i da bude njihov glas, da govori kroz svoju poeziju, kao svedok njihovih stradanja (Brandt 2014: 50). Kako je Owen napisao u pismu koje je postalo predgovor njegovoj zbirci pesama, „sve što pesnik danas može jeste da upozori” (Graalman, 2012: 140).

Gađenje nad užasima rata i onima koji su se okoristili njime, i intenzivno saosećanje sa žrtvama i preživelim, iskazuje u svojoj poeziji i mladi pesnik Dušan Vasiljev (1900-1924), koji je umro sa svega 23 godine. Svoj tragično kratki život proživio je na samom početku novog veka, epohe koju je obeležilo do tada nezamislivo razaranje u Prvom svetskom ratu. Ratno iskustvo je takođe obeležilo i oblikovalo

Vasiljevljevo književno stvaralaštvo. Rođen u Kikindi, Vasiljev je odrastao i obrazovao se u manjinskoj kulturi Srba u Austrougarskoj, što je u velikoj meri uticalo na njegova nastojanja da se sa margina uključi u središnje tokove srpske kulture (Živlak 2000: 135). Nažalost, središte u koje se Vasiljev uključio bilo je iskustvo rata, koje ga je nepovratno izmenilo, kako fizički, tako i psihički. 1918. godine je mobilisan i prebačen na front na Pijavi, odakle se vratio narušenog zdravlja, sa posledicama malarijske groznice, koja se kasnije razvila u tuberkulozu i bila uzrok njegove prerane smrti.

Svoje prve pesme Vasiljev je objavio 1919. godine. Nakon rata, nastanio se u Beogradu, upisao Filozofski fakultet, i počeo da objavljuje u više književnih časopisa, poput *Srpskog književnog glasnika*, *Sloge*, *Dana*, *Književnog juga* i *Misli*. Živeo je veoma skromno i teško, boreći se s malarijom, te je konačno bio primoran da prekine studije i zaposli se kao učitelj u Čeneju 1920. godine. Naredne četiri godine proveo je uglavnom u Čeneju, u čitanju i pisanju. Bolest mu se i dalje pogoršavala, naročito nakon zapaljenja pluća. Iako je jedno vreme proveo u sanatorijumu, tuberkuloza je i dalje napredovala, i Vasiljev je umro u martu 1924. godine.

Između 1919. i 1924. godine, Vasiljev je napisao više od trista pesama, nekoliko drama i pripovedaka, a desetine pesama je objavio u književnim časopisima, ali o njemu je napisano samo nekoliko kritika. Prva zbirka Vasiljevljevih pesama objavljena je tek 1932. godine u izdanju Srpske književne zadruge, što je doprinelo tome da Vasiljev bude prepoznat kao značajno ime u modernoj srpskoj književnosti, „kao pesnik pobune i poraza” (isto, 136).

Dve Vasiljevljeve najpoznatije pesme, *Plač Matere Čovekove* i *Čovek peva posle rata*, predstavljaju čoveka kao novog Hrista, koji je, nakon razaranja i uništenja kojima je bio svedok, u potrazi za slobodom, spasenjem i dušom (isto, 137). *Čovek peva posle rata* objavljena je 1920. godine u časopisu *Misao*. Pesa je bila veoma dobro primljena kao izraz revolta mlade generacije koja je doživela apokaliptično iskustvo rata, i zatim morala da se ponovo navikne na svakodnevni život. Kao kod Oueni, i kod Vasiljeva se pojavljuju košmarne slike sa fronta („Ja sam gazio u krvi do kolena”, „I onda leti k vragu i Bog, i čovek, i rov!”) kao opomena za sve one koji su izazvali i podržavali rat, i čoveka sveli na životinju koja „pokorno sagiba glavu”. Vasiljev se, slično Oueni, kreće između nihilizma, gorkog razočaranja u sve ideale i samu čovekovu prirodu, i vere da se čovek još može preobraziti, kroz zajednički proživljenu patnju, u brata i prijatelja. Mnogi kritičari (Živan Milisavac, Borisav Mihajlović, Radomir Konstantinović, Jovan Živlak) tumače Vasiljeva kao nihilistu, pesnika koji veliča poraz kao katarzu i očišćenje, kao put ka istinskoj čovekovoj prirodi. Za Vasiljeva, Bog predstavlja idol koji su stvorili ljudi kako bi druge držali u pokornosti. Bog oličava kulturu straha, poniženja i krvi; zato Vasiljev u više svojih pesama govori o smrti Boga, a u pesmi *Plač Matere Čovekove* kaže: „bog je laž, / i naši su ga dušmani izumeli.” Jedino putem oslobođanja od „služenja idolima krvi, rata, razaranja, tlačenja i istorijske patnje” (isto, 138) može se ostvariti ljudsko bratstvo i zajedništvo. Vasiljev traži oproštaj za čoveka koga su ratne okolnosti naterale da „gazi u krvi do kolena”. Iskupljenje za čoveka Vasiljev nalazi u činjenici da još uvek živi i da sada zna „sudbinu svoju pravu” – da „ne traži plenu”, već da pronađe svoju bolju prirodu.

Kao i Ouen, Vasiljev ne smatra poeziju samodovoljnom, autohtonom slikom lepote i unutrašnjeg smisla, niti sredstvom za slavljenje nacionalnih mitova i patriotskih ideala. Poezija nije sama sebi dovoljna – ona treba da bude sredstvo spoznaje čovekove prave prirode, koja se može dostići samo kroz dramatično i bolno iskustvo poraza, i doslovnog i metaforičnog. Tek tada, kada se suoči sa sopstvenim padom, koji se ogleda u besmislenosti i nemilosrdnoj klanici rata, smrću boga i kolapsom svih društvenih vrednosti, čovek može da spozna onu pokretačku silu koja će ga ujediniti sa svojom sabraćom i sapatnicima (Stojanović-Pantović 1998: 183).

4. ZAKLJUČAK

Pesnici koji su stvarali u Prvom svetskom ratu, poput Oueni i Sasuna u britanskoj, Crnjanskog i Vasiljeva u srpskoj poeziji, najavili su novo doba književnosti, koja raskida sa starim idealima i tradicijama i suočava se sa posledicama rata, društenim, ekonomskim, političkim i psihološkim. Tok Prvog

svetskog rata intenzivirao je neke tendencije koje su se već pojavile u književnosti i umetnosti s početka 20. veka, a to je „opšte nepoverenje u moći prosvetljenosti, moderne istorije, ljudske sudbine i smisla” (Zivlak, 2000: 135). Ovakve tendencije pojavile su se u francuskom simbolizmu i nemačkom ekspresionizmu, koji su snažno uticali na razvoj srpske književnosti. U engleskoj književnosti javljaju se slični nagoveštaji: otpor prema stvarnosti, prema nauci, tehnologiji i industriji, nepoverenje prema ljudskoj prirodi i njenoj moralnosti, i težnja ka istraživanjem tamne strane ljudske prirode.

Iskustva koja su književnici i pesnici poneli iz Prvog svetskog rata uticali su na promenu percepcije sveta i shvatanje uloge poezije; naspram modernističke melanholije i kontemplativnosti, idealizovanja forme i lepote stiha, pojavljuju se avangardistički odgovori, koji najavljuju novu subjektivnost i novi jezik poezije, koja postaje snažna, dramatična reakcija na životna iskustva. Uloga pesnika je da inspiriše i saučestvuje, da putem poezije spoznaje i uobličava istinu o čovekovoj prirodi i sudbini, što je uverenje koje su delili svi pesnici kojima se bavi ovaj rad. Neki od njih su u svojoj poeziji slavili patriotske ideale i uzdizali žrtvovanje čoveka u ime otadžbine, dok su se drugi bunili i osuđivali besmisleni pokolj u kome su i sami učestvovali, i izražavali snažno saosećanje sa čovekovim udesom.

Na žalost, rat je odneo živote mnogih pesnika na samom početku njihovog književnog stvaranja: Milutin Bojić, Vilfred Owen i Dušan Vasiljev mogli su napisati još mnoga vredna dela. Neki, poput Sigfrida Sasuna, svoja najznačajnija dela napisali su za vreme rata, a posle su pali u zaborav. Kod drugih, kao što je Miloš Crnjanski, ratna poezija bila je samo jedan čin u dugom i plodnom stvaralaštvu. Svi oni su se borili, deleći sudbinu običnih vojnika, i za sobom ostavili nezaboravno svedočanstvo o ratu, naj snažnije koje današnji čitalac može doživeti. Verovatno su svi osećali onaj isti poriv koji je u svojim pismima iskazao Vilfred Owen: da svoj glas podignu u ime stotina hiljada nemih i neimenovanih vojnika koji su ginuli daleko od kuće, u ratu koji je trebalo da bude „kraj svih ratova”.

LITERATURA

176

- Brandt, Anthony (2014). The Poets of Hell. *Military History*. Vol. 31, 50-57
- Crnjanski, Miloš (1972). *Lirika, proza, eseji* (ur. Živan Milisavac). *Srpska književnost u sto knjiga*, knjiga 81. Novi Sad: Matica srpska. Beograd: Srpska književna zadruga
- Deretić, Jovan (1996). *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Prosveta
- Graalman, Jr., Robert Edward. (2012). Rupert Brooke. U: *Critical survey of poetry – War poets* (Rosemary M. Canfield Reisman, ed.). Ipswich: Salem Press, 74-82
- Graalman, Jr., Robert Edward. (2012). Wilfred Owen. U: *Critical survey of poetry – War poets* (Rosemary M. Canfield Reisman, ed.). Ipswich: Salem Press, 138-146
- Grant, R.G. et al. (2011). *History of Britain and Ireland*. London: DK Limited
- Krasić Marjanović, Olga (2014). *Srpski pisci u Velikom ratu*. Beograd: Globosino
- Mitrović, Andrej (2004). *Srbija u Prvom svetskom ratu*. Beograd: Stubovi kulture
- Roberts, Džon M. (2002). *Evropa 1880-1945*. Beograd: Clio
- Ruud, Jay. (2012). Siegfried Sassoon. U: *Critical survey of poetry – War poets* (Rosemary M. Canfield Reisman, ed.). Ipswich: Salem Press, 183-193
- Sillars, Stuart (2007). *Fields of Agony: British Poetry of the First World War*. Humanities-Ebooks
- Stojanović-Pantović, Bojana (2000). Dušan Vasiljev. U: Vasiljev, Dušan. *Pesme*. Sremski Karlovci: Kairos
- Vasiljev, Dušan (2000). *Pesme*. Priredio Jovan Zivlak. Sremski Karlovci: Kairos
- Zivlak, Jovan (2000). Dušan Vasiljev: Ekstaza poraza. U: Vasiljev, Dušan. *Pesme*. Sremski Karlovci: Kairos, 133-150

BRITISH AND SERBIAN POETS OF THE GREAT WAR:
FROM IDEALISM TO DISILLUSIONMENT

Summary

The First World War was one of the most tragic conflicts in human history, which had a tremendous impact on every aspect of society: from industry and infrastructure, to arts and culture, to individual and collective psyche. The Great War claimed the lives of many gifted authors, thus affecting the development of both British and Serbian literature. Serbian authors Milutin Bojić, Vladislav Petković Dis, Milutin Uskoković, Dušan Vasiljev, as well as British poets Wilfred Owen, Isaac Rosenberg, Charles Sorley, Edward Thomas, and Rupert Brooke, were either killed in battle or died of its consequences. Through their works, we can trace how the young intellectuals experienced the transition from the initial patriotism of early war years to the disillusionment and cynicism at the end of the war. The paper will discuss the poetry of a number of British and Serbian poets, in which patriotic idealism, exemplified in the works of Bojić and Brooke, evolves into disillusionment, disgust and pity for the fellow men (in Vasiljev's and Owen's poetry), and later, cynicism and bitterness of the postwar generation (in Crnjanski's and Sassoon's poems).

Key words: British poets, Serbian poets, Great War, Milutin Bojić, Miloš Crnjanski, Dušan Vasiljev, Rupert Brooke, Wilfred Owen, Siegfried Sassoon

Ana Sentov
Faculty of Law and Business Studies
dr Lazar Vrkatić, Novi Sad, Serbia
ana.sentov@gmail.com

EVA TOLDI

POETIKA PREOKRETA*

Rad se bavi prilično neistraženim segmentom mađarske književnosti u Vojvodini pedesetih godina prošlog stoleća. Dvadeseta godišnjica od smrti Janoša Hercega povod je da se pažnja ponovo usmeri na njegovo delo i na navedeni period. Roman jednog od najznačajnijih pisaca našeg podneblja *Szikkadó földeken* [Na sušnoj zemlji] 1954. godine izlazio je u nastavcima u novosadskom dnevnom listu *Magyar Szó*, ali nikada nije objavljen kao knjiga. Radnja se odvija krajem Drugog svetskog rata, u razdoblju koje se tematizuje kao preokret. Janoš Herceg je toj temi posvetio i sociografsku reportažu, da bi Karolj Viček na osnovu tog romana u nastavcima snimio film. U ovom radu se traži i odgovor na pitanje kakvim se narativnim postupcima preokret tumači u raznim književnim žanrovima i na filmu. Uzimajući u obzir prvenstveno poziciju naratora, u analizi se daje prednost aspektima narativne etike, a kontekstualno tumačenje razmatra kako se prepliću umetnost i vlast.

Ključne reči: mađarska književnost u Vojvodini, narativne strategije, referencijalnost, narativna etika

1. UVOD

Pedesete godine prošlog veka specifične su za mađarsku književnost u Vojvodini i mogu se tumačiti samo u kontekstu šire zajednice, odnosno društvene, ideološke i kulturne sredine tadašnje Jugoslavije. To je manje poznato i prilično neistraženo razdoblje i na prvi pogled je, s književnog i estetskog stanovišta, nezanimljiv period, uz to još i problematičan za istraživanje, jer je „zaražen“ ideologijom, pa se u vezi s njim ne može izbeći razmatranje etičkih pitanja i vanknjiževnog konteksta.¹ Međutim, taj je period aktuelizovan povodom dvadesete godišnjice od smrti najistaknutijeg predstavnika književnosti tog doba, Janoša Hercega (1909–1995). Zahvaljujući praksi ponovnog čitanja, pažnja je ponovo usmerena na njegovo životno delo, a time i na spomenuto razdoblje. U njegovom opusu posebno mesto zauzima roman *Szikkadó földeken* [Na sušnoj zemlji], koji je 1954. godine u nastavcima izlazio u novosadskom dnevnom listu *Magyar Szó*, ali nikada nije objavljen kao knjiga.

Radnja romana se odvija u vreme neposredno pred kraj Drugog svetskog rata. To je vreme koje Herceg tematizuje i naziva preokretom. U ovom radu se traži odgovor na pitanje kakvu etičku pouku sadrže i kakvu estetsku vrednost imaju dela koja su u vreme nastanka opisivala društvene promene tematizovane kao preokret, dajući prednost referencijalnom čitanju. Na osnovu romana snimljen je i igrani film, koji je takođe predmet tumačenja, a i sam Janoš Herceg se u romanu *Módosulások* [Pomeranja], objavljenom 1989. godine, još jednom vraća tematici koju obrađuje u širokim okvirima epike.

Rad je pokušaj interpretacije sa stanovišta narativne etike. Narativna etika se „sa aspekta književnosti bavi svetom ljudskih radnji, akterima i njihovim uzajamnim odnosima, ulogama, vrednosnim predstavama – kao komponentama fikcije, i u funkciji determinanti konstrukcije i značenja. Sva tri faktora umetničkog dela su rezultat trajanja, razvoja u vremenu: lik/karakter kao nosilac etičke vrednosti, narativ kao konstrukcija priče i značenja, a davanje značenja, pridavanje smisla od čitaoca takođe“²

* Studija je izrađena u okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, br. 178017, *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi*.

¹ David Solat se poziva na iste razloge kada u odnosu na jedinstvenu mađarsku književnost tvrdi da „na primer ne postoji istorija književnosti 1950-ih godina“ (Szolláth 2011: 12).

² Sve citate sa mađarskog jezika prevela je autorka teksta, Eva Toldi.

(Thomka 2013: 44). Džejms Felan, jedan od istaknutih predstavnika narativne etike, bavi se etičkim pozicioniranjem čitaoca. Sumirajući Felanovo shvatanje, Imre Bartiš naglašava da to nije ništa drugo do „reakcija na pitanja etičkog karaktera, koja tekst postavlja, a koja na čitaoca utiču i kognitivno i emotivno“, koja ima četiri uzajamno dinamično povezana aspekta: „1) etička situacija aktera u svetlu teksta; 2) etička situacija pripovedača u svetlu naracije, narativa i odnosa prema čitalačkoj publici; 3) etički pristup implicitnog autora čitalačkoj publici; 4) odnos čitaoca prema sistemima vrednosti i verovanja koja tekst nosi“ (Bartiš 2008: 11–12). U radu se uzimaju u obzir svi ti aspekti, mada je potonji pre svega povezan sa istraživanjem recepcije – a u pogledu književnosti pedesetih godina upravo to nedostaje.

2. DOGAĐAJI KOJI SU PRETHODILI ROMANU

2.1. Kontekst: etika kolektiviteta vs. individualiteta

Kada je roman *Na sušnoj zemlji* od 26. septembra do 15. decembra 1954. godine izlazio u nastavcima u mađarskom dnevnom listu, Herceg je već imao iskustva sa komunističkom kulturnom politikom. Naime, 1949. godine glavni urednik časopisa *Híd* [Most], Mihalj Olajoš, pozvao je Hercega da prepravi pripovetku *Jégvirág* [Ledene šare] koju je prethodno poslao redakciji. Mihalj Olajoš, partijski činovnik, postavljen na čelo tada jedinog časopisa vojvođanskih Mađara, sledio je, u to vreme jedinu ispravnu, praksu „kolektivnog uređivanja“, pa je zbog pripovetke sazvao proširenu sednicu uređivačkog odbora.³ U svojim sećanjima Janoš Herceg ukazuje na etičku situiranost naratora, kada stavlja pod znak pitanja stručne kompetencije učesnika u debati: konferencija je trajala od pola šest po podne do ponoći, pozvani su bili i oni koji bi trebalo da budu tu ali i oni koji ne bi, a tokom tih šest sati „bilo je tako besmislenih govora koji nisu imali nikakve veze s književnošću“ (Herceg 1992: 689).

Temporalna situiranost etičkih aspekata je jasna ako znamo da je pripovetka *Ledene šare* istaknut komad i čitavog autorskog opusa Janoša Hercega. Treba uzeti u obzir i aspekte narativne etike. Naime, zbog velike promene kulturnog konteksta treba predstaviti okolnosti u kojima su mogle nastajati zamerke političkog karaktera. Reč je o priči o jednom berberinu i jednom činovniku, odnosno o tome kako je činovnik prevrtljiv, jer zarad unosnog posla neće više ni da razgovara s nekada prisnim prijateljem. U njihovom odnosu nastaje preokret. Glavnom uredniku, međutim, taj preokret u ponašanju nije zasmetao. Sačuvano je pismo Mihalja Olajoša Janošu Hercegu, u kojem čitamo sledeće: „Vašu pripovetku *Ledene šare* ne možemo objaviti zbog nekih zastranjivanja. U vezi s njenom umetničkom obradom, naravno, nemamo nikakve zamerke. Nasuprot tome bi, međutim, o određenim pitanjima čitaoca *Hida* pre učinila neobaveštenima, nego što bi ih mobilisala za dalji rad i napore u interesu opštih težnji našeg društva“ (Herceg 1992: 686). Nedostatak se, dakle, nije ticao samog prikazivanja ljudske drame, prevrtljivosti činovnika, nego karaktera sitnog preduzetnika, berberina, koji nije besprekoran s stanovišta tadašnjeg režima: tražeći odgodu uplate poreza, on ne izvršava bez ostataka svoje obaveze prema novom režimu. Iz tog pisma Mihalja Olajoša očito je šta se misli o književnosti, šta se od nje očekuje – u prvom redu da informiše čitaoca. Moramo dodati da ovaj zahtev nije bio bez osnove. Časopis *Híd* je između dva svetska rata bio propagandno glasilo ilegalne komunističke partije i samo sporadično je objavljivao književne tekstove. A da ima čitaoca, o tome se brinula partija. Izlazio je u velikom tiražu, a distribuiran veoma uspešno tajnim kanalima, tako da dok je književni časopis *Kalangya* [Krstina] između dva svetska rata stalno imao probleme sa distribucijom, *Híd*, tada još izrazito partijsko glasilo – koje će tek pedesetih godina postati književni organ – izvanredno je funkcionisao. Sledio je praktične ciljeve, a glavni urednik – iako između dva svetska rata nije bio saradnik časopisa – ostao je ubeđen da i književne novine imaju zadatak da informišu i mobilišu.

Kao nedvosmisleni grešku pripovetke Olajoš navodi i to da o seljacima govori samo kao o jedinstvenom društvenom sloju, iako prema njegovom mišljenju treba razlikovati bogatog seljaka, špe-

³ Članovi uređivačkog odbora *Hida* bili su: Laslo Gal, Arpad Lebl, Laslo Rehak, Šándor Veg, Laslo Kevago i Gabor Janoš.

kulanta, to jest kulaka, od srednjeg seljaka i siromašnog seljaka. On smatra da je problematičan i izbor tematike te predlaže: „Napominjem nekoliko stvari koje bismo u umetničkoj obradi veoma rado objavili u *Hidu*: partijski radnik, nacionalizacija, likvidiranje privatne trgovine, slamanje kulaka u kampanji otкупа zemlje 1947, poljoprivredna zadruga (zajedničke komisije za obrađivanje zemlje), raskrinkavanje protivnarodnog popa, mađarska kulturna društva“. On čak ima predstavu i o tome kako ove teme treba obraditi, ali ne ulazi u detalje, jer „bilo bi dugačko“ (Herceg 1992: 688). Etika kolektiviteta se sukobljava s etičkim stavom pojedinca kada dodaje da Janoš Herceg nema pravo da brani svoju pripovetku, jer se tako ne bi sukobio samo s njegovim ličnim mišljenjem, nego i sa mišljenjem većine. Čovek kao individua je mogao samo da primi na znanje „kritiku“, ni teoretske šanse nije imao da se brani, obrazlaže, eventualno suprotstavi. Ne samo da nije moglo biti reči o njegovom stvaralačkom pravu nego postavljanja pojedinca kao stvaraoca nije ni bilo među kriterijumima. Stvaralaštvo se ocenjivalo kao i drugi oblici aktivnosti: postulat etike ukorenjene u komunističkoj ideologiji bio je da i pisci a priori moraju prihvatiti realizaciju zajedničkih ideja.

2.2. Aspekti „sociografije upoznavanja“

Rasprava o tada uobičajenim pitanjima u književnom životu, iz današnje perspektive nam se čini primitivnom. Međutim, ipak je uticala na Janoša Hercega, tada više ne početnika, koji je kao glavni urednik *Kalange* u programu časopisa istakao regionalizam i podršku sociografskom radu.

Janoš Herceg je živeo u Somboru. Jednom su, seća se, on i njegov prijatelj, slikar Milan Konjović, seli na bicikle i otišli na Fernbahovu pustaru, u blizini grada, koja je već bila nacionalizovana (Herceg 1992: 689). Herceg je o tome napisao veliku sociografsku reportažu pod naslovom *Változó világban* [U svetu koji se menja], čiji delovi su objavljeni 1949. godine u *Hidu*, a 1950. godine kao zasebna knjiga.

Međutim, tekst Janoša Hercega je samo delimično sociografija. Mnogo je bliži beletristici nego naučnoj prozi. Spaja „svoja beletristička iskustva sa iskustvima mađarske sociografske književnosti“ (Bori 1998: 213). Priča nam i priču o državnom dobru: prikazuje i preokrete sudbine u životu bivšeg vlasnika, Petera Fernbaha, švapskog trgovca žitom, koji je postao mađarski plemić. Opisuje preobražaj jednog društvenog sloja koji postaje svestan da svet ne pokreću titula i rang, nego zemlja, imetak i novac; kakve društvene i duševne potrese je doživela ta klasa između dva svetska rata, počev od gubitka imovine i ugleda posle agrarne reforme pa sve do potpunog nestanka. Janoš Herceg piše istoriju Bačke, prikazuje putanju i tendencije razvoja s promenljivom dinamikom te društvene klase koja je umirala dugo, od uspona sve do svog potpunog nestanka.

Deo je kulturnog konteksta to što temeljito poznaje prošlost regiona, aparat administracije od pre Prvog svetskog rata, zemljoposedički sloj. U to njegovo znanje spada i poznavanje starih anegdota, pa linijom tih stereotipa, ali ipak nadahnuto, opisuje okruženje: „Oj, Bačko, ti koju su romantične lokalpatriote volele da nazivaju Zemljom Bačvana, kakvu li si kulturu imala?! Kakav duhovni život je cvetao na tvojoj tada bogatoj zemlji. Postala si poznata tako što je znoj tvoje zemlje i naroda nahranio milione, a ozloglašena si postala tako što su u lokalima nekadašnje Mađarske ovi bogatuni pucali po ogledalima, što su, kada su bili dobrovoljci, ponekad svi oficiri puka iz trulih bakandži pili francuski šampanjac...“ (Herceg 1950: 6). U kulturnom kontekstu se zemljoposjednici prikazuju kao dragi boemi, čak se i o njihovom spornom moralu i načinu života govori tonom razumevanja i simpatije. I tek se reda radi postavlja pitanje: „Bože moj, ko još danas razume sve to?!“ (Herceg 1950: 6). Jer, čini se da upravo pisac sociografije ume da se poistoveti s njihovim stavovima, on shvata i razume prohujalo doba čiji nestanak opisuje nostalgičnim tonom.

Nasuprot gospodskom svetu sve vreme stajao je status kvo obespravljene služinčadi. Pisac sociografije se laća posla da bi prikazao njihov svet. Pruža uvid u život stanovnika pustare kada beleži njihove pesme, običaje, nošnju, svakodnevne aktivnosti, verodostojno evocira njihov dijalekt. U njegovom tekstu sadašnjost i prošlost idu ruku podruku, naime zanima ga kako se promenio način života služinčadi nestankom gospodske klase. Zanima ga promena svesti: to kako se čovek koji i materijalno i psihički

zavisi od nadređenog navikava, kako uči da deluje samostalno, kako se izolovana zajednica otvara prema svetu. Kako početna neverica prelazi u životno iskustvo.

U radu mu pomaže direktor državnog dobra, prvi mu pokazuje imanje – pripovedač smenjuje uloge sociografa i reportera, često se javljajući u prvom licu jednine, s pozicije onog koji postavlja pitanja. Tada ne krije ni sebe, ni svoj etički stav. Dok narator opisuje predeo, dočarava lepotu, direktor sve to posmatra s praktične strane: govori o razvojnim planovima. U međuvremenu se pogled posetioca zaustavlja na liku kočijaša koji ih vozi, a koji toliko upadljivo ne reaguje na razgovor njih dvojice da narator pretpostavlja da ih i ne razume. Ponovo se uspostavlja odnos gospodara i sluga, duž jedne nove ideologije, kada se ispostavlja da je on nekada bio gospodarev paradni kočijaš. O njegovoj nacionalnoj pripadnosti pak saznajemo: „Šta bi drugo bio nego Mađar ...“ (Herceg 1950: 9)

U tekstu se s aspekta tolerancije među nacijama prilazi i činjenici da je direktor imanja Srbin, a njegova žena Mađarica, koju na imanju i dalje oslovljavaju sa milostiva, jer su tako navikli. Mađarska služinčad nekadašnjeg gospodskog poseda savršeno govore srpski, poneko i nemački, koji su naučili od ljudi iz susednih sela, sa kojima su se nalazili prilikom salašarskih proslava, „prela i kirbaja“. Kao pozitivno ističe da „kada slave, srpska pesma se čuje isto tako često kao i mađarska“ (Herceg 1950: 39). Književni obrazac teksta Janoša Hercega je bez sumnje bio sociografski roman *Svet pustara* Đule Ilješa. Ipak, tu se javlja i jedna bitna razlika: dok je Ilješ bio deo sveta koji je opisao, rođen je u njemu te stoga osim duboke simpatije koju izražava, imamo uvid i u njegovu ličnu sudbinu i dramu, Janoš Herceg ovoj zajednici prilazi iz ugla posmatrača. Književnik opisuje predeo, a u predelu čoveka, odlučno određuje njegovo mesto i identitet, ali u međuvremenu odaje i svoju nesigurnost: „Pored reda topola dreči crvena marama neke žene. Pored nje je muškarac, najverovatnije muž, koji sagnut, motikom kopa zemlju, a žena svaki put zahvata nešto iz džaka vezanog oko struka, pa to baca u usek. Sramota me je da pitam da li seju kukuruz ili sade krompir, ili možda pasulj. Pre nekoliko godina sam oduševljeno čestitao jednom gazdi što mu je pšenica puna bulki. [...] Nikada još nisam bio ni u pustari. Ja sam gradsko dete“ (Herceg 1950: 10). Na drugom mestu takođe vidimo da je svet o kome piše za njega nov: „Upoznajemo se s ljudima, običajima, životom ...“ (Herceg 1950: 13). Zbog toga recepciju *U svetu koji se menja* naziva „sociografijom upoznavanja“ (Bori 1997: 59).

Upravo ta svojevrsna distanca daje njegovom tekstu neuobičajenu notu: na svet pustare gleda sa čuđenjem svog urbanog životnog nazora. Zbog toga radije želi da ga shvati i opiše, a ne da se identifikuje s njim i komentariše ga. Taj stav ga čuva i od prihvatanja fraze partijske politike. Govori o lepotama sveta koji se menja, ali kontekst sugerije da na to još treba čekati, svet se, naime, još nije promenio, upravo se menja. Evidentno je stanje interpozicije: iz jednog sistema su već izašli, ali nije jednostavno stići u drugi, promene su se pokazale veoma sporim. A nije slučajno ni to da one, uz predstavu sveta koji nestaje, evociraju i misli o smrti: „stari će, pre nego što napuste ovaj život, moći videti, uživati u lepim rezultatima sveta koji se menja“ (Herceg 1950: 43). Istovremeno s neospornim simpatijama on spominje težnje ka jednakosti među ljudima, ka iskorenjivanju nepismenosti i osnivanju kulturnih društava. Njegova sociografija je zato dvostruko vredan dokument: s jedne strane, ona dokumentuje sudbinu služinčadi gospodskih imanja, odnosno, s druge, kontekst u kojem narator progovara.

3. SVET ROMANA

Janoš Herceg u svojim memoarima nigde ne spominje da je o tom periodu napisao i roman. Mesto radnje dva teksta i prikazivanje suštine promena su, međutim, toliko slični da nameće zaključak: roman je naručen da bi se dokazalo da se o tim pitanjima može progovoriti i beletristički zahtevno. *Na sušnoj zemlji* nije ništa drugo do romansirana verzija velike sociografske reportaže *U svetu koji se menja*, iz čega proističe da referencijalno čitanje veoma snažno doprinosi razumevanju teksta.

Veze sa stvarnošću se naglašavaju i u najavi romana u nastavcima u dnevnom listu, u uokvirenom tekstu koji je objavljen ispred uvodnog dela: „Od današnjeg broja počinjemo u nastavcima da objavljujemo roman Janoša Hercega, uzbudljiv i pun obrta, s tematikom iz vojvođanskog života, koji prikazuje

naš današnji život. Sigurni smo da će roman poznatog vojvodanskog pisca napisan za *Magyar Szó* pobuditi interesovanje naših čitalaca i činiti im zadovoljstvo“ (26. 09. 1954).

Prikazivanje vremena u romanu zahteva drugačiju kompoziciju od one u sociografiji. Potonja se bavi sadašnjosti, pripovedano vreme i vreme pripovedanja se poklapaju, dok se u romanu radnja smešta u prošlost. Činjenica da se u reklamnom tekstu u novinama roman shvata kao prikazivanje „današnjeg života“, pokazuje da se „preokret“, desetogodišnja distanca koja razdvaja vreme pripovedanja od pripovedanog vremena ne može nazvati ni prošlošću a kamoli istorijom. Narator je u romanu udaljeniji od svog predmeta nego reporter-sociograf, priču pripoveda u trećem licu jednine, a radnja se odvija u jesen 1944. godine, kada je deo Bačke već pod upravom trupa Jugoslovenske narodne armije, ali Drugi svetski rat još nije završen. Mesto dešavanja je gospodsko imanje, s kojim se upoznajemo na neobičan način: prve rečenice romana govore o tome kako vlasnik, zemljoposjednik Zoltan Halmai, sam skida slike sa zidova i tovari dragocenosti na dvojica kola, kreće iz dvorišta imanja sa svojim kočijašima, a da se i ne osvrne, beži navrat-nanos. Upravnik imanja koje je ostalo bez gospodara postaje najučeniji čovek od svih, mehaničar Mikloš Čonka, čiji je prvi zadatak da što pre ubere letinu, jer treba obezbediti hranu gradskom stanovništvu i vojsci.

Drugu nit radnje čini ljubavna drama: roman nam opisuje duševnu borbu mehaničara, koji, s jedne strane, stalno razmišlja o tome da li je sposoban da u novom režimu posle preokreta postane vođa, dok je, s druge strane, rastrzan između ljubavnice, kojoj je potrebna podrška, koja ga razume i voli, i proračunate i hladne supruge. Međutim, on mora da raskine vezu s Milkom, jer joj se muž vraća s fronta. Sve vreme strahuje da će se saznati za njihovu vezu, i istovremeno se plaši da neće uspeti da udovolji društvenim očekivanjima. Potonje se i dešava: partija zadužuje Milkinog muža Dušana da završi ono što je Mikloš Čonka započeo, pa tako onaj koji je bio u milosti – sada pada u nemilost.

U Hercegovom delu etički aspekt ima važnu ulogu, i to dvostruku: u pogledu sveta koji predstavlja, i u pogledu naratorovog identiteta.

Na sušnoj zemlji je protivrečan roman. Pun je socrealističkih šablona, fraza. Njih izgovaraju akteri, bez izuzetka ličnosti koje se oglašavaju u skladu sa svojim osobinama. Mogu biti pozitivni ili negativni junaci, odbojni ili simpatični. Socijalistički slogani sasvim drugačije deluju kada ih izgovara Mikloš Čonka, u formulaciji gradskog partijskog funkcionera ili u razgovoru služinčadi gospodskog imanja.

Janoš Herceg daje osobenu definiciju socijalističkog realizma u filmskom portretu čiji je autor Karolj Viček, prema kojoj socijalistički realizam služi za to da ako pisac ne želi da izrazi svoje mišljenje o nekoj pojavi, a očekuju od njega da se izjasni, onda jednostavno napiše šablon i time je stvar rešena.⁴ On, zapravo, oslobađa autora obaveze da formuliše samostalno mišljenje. To funkcioniše kao kakav pojas za spasavanje, naročito u situacijama kada nije saglasan sa zvaničnim stavom partijske politike. Narativni postupak autora u velikom delu teksta neutrališe političke konotacije tako što ih ne izgovara pripovedač. Time rafinirano, ali odlučno izražava distancu, određuje i svoju naratorsku poziciju, poziciju spoljnog posmatrača, koja se, međutim, razlikuje od sociografske. U potonjoj ograđivanjem upravlja lična zainteresovanost, naratora usmerava želja za upoznavanjem. U romanu je ograđivanje znatno više etičke prirode: izražava ograđivanje od ideologije. Pošto se ne pojavljuje eksplicitno – društveni kontekst bi to a priori onemogućio – ne možemo biti sigurni ni u to da je reč o svesnom piščevom postupku. Istovremeno, socijalistički slogani mogu biti protivteža izgovaranju onoga o čemu se tada nije moglo govoriti. Glavni urednik mađarskog dnevnog lista 1954. godine, kada je roman objavljen u 79 nastavaka, bio je Laslo Rehak, za kojeg se govorilo da je bezobzirni komesar koji je list uređivao u jahaćim čizmama i vitlajući revolverom. Bio je član i uređivačkog odbora *Hida*. Zato je verovatno da je Janoš Herceg nastavke pisao po narudžbi, na osnovu dogovora, te se stoga i moglo desiti da su pažnji cenzure promakli neki tematski momenti zbog kojih Hercegov roman danas možemo nazvati i hrabrim tekstom.

Jedna od delikatnih tema o kojima Janoš Herceg govori jeste činjenica da su ruski vojnici oslobođioci silovali žene. Doduše, zemlja je tada već bila raskinula s Informbiroom i bilo je poželjno govoriti

⁴ Mada se ovaj rad bavi stvaralačkim postupkom koji se smatra karakterističnim za opus Janoša Hercega, smatramo bi tema bila interesantna za dalja istraživanja, naročito za komparativno izučavanje socijalističkog realizma mađarske i srpske književnosti tog razdoblja.

loše o Rusima, ako čovek nije hteo da se preko noći nađe na Golom otoku. Rusi u romanu pijanče, raskalašni su, ali silovanje kao tema koje se dugo već niko nije setio, prvi put se pojavljuje u tom delu. Pri tome, ono se ne pominje uzgred ili jednom, već se akteri više puta vraćaju temi: silovana žena pada u depresiju, zapostavlja i decu, a žene pustare je teže da mora da zaboravi šta se desilo, da se takvo što desilo i drugima, i da se ne treba time baviti.

Prikazivanje stvarnosti spada među deklarisanе intencije romana. Koliko ima elemenata koji se mogu referencijalizovati, isto toliko je izražena namera da informiše, prosveti narod: da prikaže kakav će biti taj lep novi svet. Na šta narator – kao kontrapunkt – odgovara pozicioniranjem sebe: distanciranjem.

4. POMERANJA FILMSKE NARACIJE – NAKNADNI ŽIVOT ROMANA

Na osnovu romana, Karolj Viček je 1987. godine snimio film, koji se, zapravo, ne može smatrati običnom ekranizacijom već pre autorskom filmskom adaptacijom. Naime, reditelj daje samostalno čitanje, što je istovremeno i originalno davanje značenja. Priču ne prepričava, nego stvara situaciju koja je slična onoj u romanu, a siže samo delimično „prepričava“, često ga „zamenjuje slikom“ ili sumira kao priviđenje junaka.

„Upoređivati adaptaciju i književnost na osnovu principa vernosti, vagati koja je uspešija, nije opravdano već i zato što obe imaju drugačiji unutrašnji ritam, drugačiju partituru, a zadatak onog koji interpretira jeste upravo da bude potpuno okrenut onome što treba shvatiti, da se prepusti da ga vodi ritam dela“ (Zsigmond 2010). Prvu scenu filma je, međutim, s aspekta interpretacije, veoma poučno uporediti sa sociografijom i romanom, jer istovremeno pomera i etičke dimenzije. U sociografiji je reč o tome da je vlasnik gospodskog imanja umro dve nedelje pre završetka rata, pa je njegova žena otišla na pustaru da odnese pokretnosti. Ostale su samo dve bezvredne slike i komad nameštaja. U romanu čitamo da je zemljoposjednik „naredio da se dovezu kola pred trem dvorca, ušao i počeo da se pakuje. On je sam skinuo slike sa zidova, povadio srebrno posuđe i odeću iz ormara, i sve to sa šoferom nosio napolje u okovane sanduke koji su još od Prvog svetskog rata skupljali prašinu na tavanu. Nisu ih potpuno ni očistili. Žurilo im se“ (Herceg 1954: 1). A film počinje tako što zemljoposjednik daje svoj džepni sat mehaničaru za uspomenu, a svoju Bibliju i kronicu vernoj služavki, potom šeta kroz raskošno nameštene odaje svog dvorca, gleda zidove pune slika i lovačkih trofeja, među njima prepariranu glavu žirafe i lava, arsenal oružja. U međuvremenu se sa starog gramofona čuje milozvučni glas kultne glumice iz razdoblja između dva svetska rata. Potom seda u automobil pored vozača, nosi samo rezbareni štap za šetnju i drvenu rezbarenu futrolu za muštiklu. Zemljoposjednik u filmu samodopadno glumi prognanika. Film i sociografiju i roman stavlja u drugačiji kontekst, pridajući im značenje koje ne postoji van sveta filma.

Osim toga, u filmu nastaju brojna kulturna pomeranja. Služinčad na gospodskom imanju u romanu govore dijalektom ili aljkavim govornim jezikom – s namerom da se istakne *couleur locale*. Sličan je postupak prisutan i u filmu, čiji akteri govore dijalektom, ali se nacionalna pripadnost izražava preko jezika: dok se u romanu čini dovoljnim prostor značenja koji čine imena, dotle film zahteva promenu koda. Akteri srpske nacionalnosti u filmu među sobom razgovaraju na srpskom. Jezik je, međutim, i sredstvo za izražavanje tuđinstva ili njegovog ukidanja: i gradski partijski funkcioner je Srbin, ipak progovara na mađarskom, što bez sumnje pomera tumačenje ka simpatijama.

Takođe, film ni u predstavljanju ženskih likova ne prati roman. Ljubavnica Mikloša Čonke, Milka, u romanu nije ni blizu tako hrabra kao u filmu. Strahuje da će joj muž koji se vraća iz rata saznati da ga je prevarila s mehaničarem Mađarem. Ova „mešovita“ veza je izmišljena da bi se prikazalo kako među ljudima ne postoje nacionalne ograde, njih naročito osećanja ne poznaju. Zbog toga ni roman, ni film ne osuđuju preljubnike, ne morališu. U romanu su i muškarci izraženiji karakteri: Mikloš Čonka je pun sumnji, ali ipak nije toliko bespomoćan kao u filmu, dok je Dušan u romanu mnogo snažniji, neobuzdaniji lik, koga se zaista treba bojati kada se razljuti.

Film se, da navedemo još jednu razliku, ne bavi nasilništvom ruskih vojnika, što bi se moglo objasniti osetljivošću, čak tabuiziranošću teme još i 1987. godine. S tog aspekta možemo tvrditi da svet prikazan u filmu, čiji je cilj nesumnjivo bio da prikaže jednu epohu, u trenutku snimanja još nije sasvim pripadao minulom vremenu.

Naravno, način nastajanja filma je drugačiji od načina nastajanja književnosti, te im ni narativni postupci nisu identični. Ono što prvo upada u oči jeste pojednostavljen način pripovedanja koji zanemaruje slojevitost. Nedostaje mu čak i ono malo dramatičnosti koju roman sadrži. Sem toga, svet filma nije jedinstven, zapravo, prilično je protivrečan. Ističe uglavnom onaj sloj romana koji se zadovoljava frazama, socijalističkim vaspitnim sloganima, veličanjem partije, i u tome ne možemo naći nikakvu ironiju. Sadrži, međutim, jednu scenu koja je u potpunosti rezultat rediteljeve vizije. Po nacionalnosti mešovita služinčad na gospodskom imanju slavi rezultate uspešno obavljenog posla, veselje posle večere se razuzdava, kolo se širi po dvorištu, igrači prave krug oko osvetljenog dvorca, i njihove senke igraju na zidovima okrećenim u belo. U međuvremenu, muško društvo koje je ostalo u zgradi deli zemlju – nožem seku po komad iz katastarskog plana. Scena igre oko dvorca prelazi u *dance macabre*, postaje satirični prikaz jednog prohujalog vremena, sumnjivog morala, ali i novog sveta koji se pokazuje isto takvim.

Reditelj slikovitim izrazom sopstvenog sistema vrednosti snažno pozicionira samog sebe, primenom vizuelnih efekata naglašava aspekte društvene kritike na koje i roman i sociografija aludiraju mnogo uzdržanije.

5. PROMENA KAO POETIKA I ISTORIJSKI PRIMER

Preokret nije zanimao Janoša Hercega samo pedesetih godina. To je bila tema kojoj se redovno vraćao, pa i u romanu *Pomeranja*, objavljenom 1989. godine.

Ovakav šematski, uopšteni naslov ne odaje mnogo, za njegovo tumačenje ključ nalazimo u samom tekstu. Naime, Herceg u više navrata govori o istorijskim promenama. Promene su naziv za istorijski preokret, promene granica, smene režima, čija posledica je značajno menjanje života ljudi, ako i ne potpuno. Pripovedač ne kvalifikuje promene, ne želi da sudi, to pokazuje i neutralni emotivni naboj naslova. Ne traži uzroke promenama, samo opisuje njihove posledice, registruje činjenice, u prvom redu kroz prizmu ličnog sećanja: dok piše autobiografiju, u njoj evocira uspomene na detinjstvo i mladost.

Istovremeno, permanentno se koristi i kulturnim sećanjem: piše istoriju preobražaja Sombora, jedne dinamične, pre svega heterogene, raznolike zajednice u formiranju. On nije centralna figura u priči, svi njegovi likovi su, zahvaljujući njegovom osobenom književničkom postupku, ravnopravni. Pri tome, oni kao da su redom izašli sa stranica nekog priručnika za istoriju kulture ili lokalne istorije. Radnja je komponovana samo u onoj meri u kojoj sećanje dopušta čvrsto upravljanje događanjima. Pišćeva pažnja, međutim, uglavnom leprša, preskačući vreme i epohe i tako čini labavijom konstrukciju teksta. I ovog puta nalazi tačku posmatranja s koje ima pregled svih društvenih slojeva grada: počev od kvarta siromašnih seljaka preko kuća imućnijih zanatlija do kasnog oblika života prohujalog gospodskog sveta – sve ga zanima. Piše o književnicima, profesorima, građanima, zanatlijama, provincijskim čudacima sa sveprisutnom pažnjom, ali se ipak najviše zadržava kod višeg građanskog sloja. Njegovi akteri se pojavljuju i nestaju, prema logici sećanja, njihove ličnosti nisu ni važne – glavni junak *Pomeranja* upravo je sam grad.

U romanu dobijamo uvid u saživot, u proces uzajamnih uticaja Mađara, Srba, Švaba, Jevreja. S nostalgijom koja priliči bivšim vremenima govori se o godinama mirnog saživota, sitnim promenama u životima jednostavnih ljudi, koje su na kraju dovele do veoma suštinskih promena života. Etička kvalifikacija ne funkcioniše samo u naraciji teksta, nego se premešta na ravan referencijalnosti: u početku natpis „govori državnim jezikom“ krasi samo izloge prodavnica, predusretljiv trgovac se, međutim, svakom obraća i dalje na njegovom maternjem jeziku. Janoš Herceg je ovekovečio poslednji trenutak sreće, kada vlast doduše tlači narod, ali je duhovni integritet jednostavnih ljudi još nepovređen, i njihovi uzajamni odnosi su oslobođeni predrasuda, te funkcioniše prirodna solidarnost. U pozadini idile se, me-

đutim, naziru i turobniji tonovi. Više nema ni reči o onome što je pedesetih godina spadalo u obaveznú retoriku – o povoljnom uticaju promena, o sloganima vere u budućnost – vreme proteklo od preokreta omogućuje bolji uvid u događaje: „Jedna zemlja, jedna imperija [...] se ne raspada glatko i nesmetano. Uništava egzistencije ili ih stvara nenadano“ (Herceg 1989: 12). A večna pitanja promena ostaju ista generacijama: „Pitanje otići ili ostati je posle završetka rata dve-tri godine ostalo aktuelno, samo se želja za odlaskom usporavala i splašnjavala u vremenu koje protiče“ (Herceg 1989: 17). Način opisivanja sudbina i danas čini roman aktuelnim. Prilikom smena istorijskih epoha nad regionom se uvek javljaju iste senke.

Etička situacija naratora se ispoljava u specifičnosti da Janoš Herceg opisivanje sudbina ne intenzivira do dramatičnog. Između redova vlada vedra harmonija, što je razumljivo ako znamo da se u svom stvaralaštvu uvek uzdržavao od predstavljanja ekstremnih osećanja, pozitivnih ili negativnih. Njegovi junaci se i usred tragedije umeju „ponašati“, vladati sobom.

Na kraju opažamo i epsko-estetske dimenzije promena, pripovedač životne promene ume da prikaže kao univerzalni doživljaj postojanja: „Jer je za odnos prostora i vremena to bilo najuzbudljivije okruženje: situacija koja se menjala svakog dana, ponekad svakog sata, zlokobnim proricanjima donosilaca vesti i raspirivača straha, kao slike jednog ogromnog kaleidoskopa, najčešće bez ikakve realne osnove, tako da su ipak ove večernje posete delovale umirujuće tako što se ništa nije događalo [...]. Darinka Paphazi je konačno ugasila svetla svojih ogromnih lusterâ, i ponekad bi zavlâdala tišina oko nakindurene Kroničeve palate, koja je bila na zlu glasu, izgledala kao začarani dvorac iz podzemlja, u koji su u lošim vremenima odvodili ljude da većinu kasnije nikada više niko ne bi video. Đaci su delom nestali, delom sedeli po klupama priljubljeni u parovima, samo Karolj Juhas svira violinu iza otvorenog prozora do iznemoglosti, dok su iza nas kuće na vencu potpuno izgubile svoj obim, kao kada silne ruke zaklope harmoniku“ (Herceg 1989: 28–29).

Kada je roman Janoša Hercega *Pomeranja* dobio priznanje za najbolju vojvođansku knjigu godine, recepcija je u stvari naglasila njegov etički osnovni stav: hvaljen je kao istorijski primer uzet iz naše bliske prošlosti, kada je konstatovano da je i ljudska poruka romana ekvivalentna njegovom književnom, žanrovskom kvalitetu.

6. ZAKLJUČAK

Društvene pojave tematizovane kao preokreti, promene, izuzetno su pogodne za to da se narativu pride s etičkog aspekta. To potvrđuju žanrovske varijante i sociografsko-reporterske, i beletrističke, i vizuelne naracije. Kontekstualna analiza dela Janoša Hercega iz pedesetih godina prošlog stoleća registruje isticanje u prvi plan očekivanja od kolektiviteta, nasuprot individualnoj stvaralačkoj aktivnosti. Tekstovni svetovi tematizuju prelazno stanje: junaci su već izašli iz jednog sveta, ali još nisu zakoračili u drugi, našli su se na svojevrsnoj interpoziciji. U svemu tome dobija na važnosti držanje aktera: sa stanovišta solidarnosti, nacionalnog identiteta, saživota. Sociografija je bez sumnje dokument o vremenu, ne samo dokument o predstavljanju stvarnosti nego i o poziciji naratora. Roman u nastavcima su onovremeni čitaoci dnevnog lista dobili kao verni otisak stvarnosti. Osim referencijanog čitanja on dobija i izrazitu funkciju prosvetćivanja naroda: junaci, ako i sumnjaju, na svoja pitanja uvek dobijaju odgovarajući optimističan odgovor. Pozicija naratora u svakom slučaju biva odlučujuća, prosleđuje svoj etički stav najčešće ne eksplicitno, nego skriveno, što često odražava i njegov odnos prema ideologiji. Formulirani su i temporalni aspekti narativnog etičkog pristupa preokretu: što je pripovedač udaljeniji od preokreta tim hrabrije može da formuliše svoje rezerve, da se pomeri od polja prikazivanja stvarnosti prema individualnim vizijama ili estetskim sadržajima. Poetika preokreta je usmerena prvenstveno na način oblikovanja sadržaja, sastavlja se od skupa narativnih strategija kojima upravlja perspektiva pripovedača: sredstvima za oblikovanje teksta kojima se drži na distanci od svog predmeta ili mu se približava. Postavka promene i večite interpozicije pojedinca tematizuje se kao egzistencijalno stanje čoveka, kao njegov univerzalni doživljaj postojanja, određujući na taj način poetiku promena.

LITERATURA

- Bartis, I. (2008). „Az igazság ismérve az, hogy igaz”: Etika és nemzeti identitás Sütő András „Anyám könnyű álmot ígér” című művében és annak recepciójában. Jyväskylä–Pécs: Jyväskyläi Egyetem, Spectrum Hungarologicum. Vol. 2. <https://www.jyu.fi/hum/laitokset/hungarologia/hu/kiadv/spectrum/sh2> Pristupljeno 12. 10. 2015.
- Bori, I. (1997). *Szociográfiák nyomában*. Novi Sad: Forum.
- Bori, I. (1998). *A Jugoszláviai magyar irodalom története*. Beograd, Novi Sad: Zavod za udžbenike, Forum.
- Herceg, J. (1992). *Jégvirág*. Híd 56 (9–10), 685–689.
- Szolláth, D. (2011). *A kommunista aszketizmus esztétikája: A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Toldi, É. (1993). *Herceg János*. Novi Sad: Forum.
- Thomka, B. (2013). Narratív etika – a válaszoló megértés lehetősége. *Tanulmányok* 47 (2) 44–54.
- Zsigmond, A. (2010). A filmes adaptáció mint értelmzői művelet. *Látó* 21 (2) <http://www.lato.ro/article.php/A-filmes-adapt%C3%a1ci%C3%b3-mint-%C3%a9rtelmez%C5%91i-m%C5%B1velet/1607/> pristupljeno 15. 10. 2015.

IZVORI

- Herceg, J. (1954). Szikkadó földeken. 1–79. *Magyar Szó* 29. 09. 1954–15. 12. 1954.
- Herceg, J. (1950). *Változó világban*. Novi Sad: Testvériség–Egység.
- Herceg, J. (1989). *Módosulások*. Novi Sad: Forum.
- Szikkadó földeken – Na sušnoj zemlji* (1987). Film. Režiser: Karolj Viček.

THE POETICS OF TURNING-POINT

Summary

187

This paper examines some less studied works of Vojvodinian Hungarian literature of the 1950s. Our eminent writer, János Herceg, died twenty years ago, and this anniversary called a renewed attention to his oeuvre and his novel *Szikkadó földeken*. It was published as a serial in *Magyar Szó*, the Novi Sad daily, but never in book form. The plot of the story, thematized as a turning-point, takes place on a nationalized manorial estate at the end of World War II. Herceg also wrote a sociographic report on this topic (*Változó világban*, 1950). Károly Vicsék made the novel into a film with the same title in 1987. The interpretation focuses on the requirements of narrative ethics, taking into account the position of the narrator, while the contextual study examines the intertwining of art and power. The contextual study of Herceg's works in the 1950s concludes that expectations of collectivity subdued individual creative activity. Texts written at that time textualize transitoriness: characters in an in-between situation, leaving one world, but not yet entering another. The characters' conduct is of great importance: solidarity and national identity as regards of the coexistence. The narrator's position is decisive, which implies his ethical standpoint, and reflects his attitude to ideology. From the sociographer's point of view that he does not belong to the depicted social class. The ideological rhetoric comes from the characters, not the narrator. The film conveys social criticism which the novel does not, and together with Herceg's novel, *Módosulások*, published in 1998, it also highlights the temporality of narrative ethical approach: the further the narrator is from the turning-point the more boldly can he formulate his reservations. Therefore the poetics of turning-point focuses on how the subject-matter is formed, and is made up of all the narrative strategies managed from the narrator's perspective.

Keywords: Hungarian literature in Vojvodina, narrative strategies, referentiality, narrative ethics

Eva Toldi
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
evatoldi@eunet.rs

III

ТРАДУКТОЛОГИЈА

ADAPTACIJA SA ENGLESKOG JEZIKA NA SRPSKI IMENA JUNAKA U DIZNIJEVIM DUGOMETRAŽNIM CRTANIM FILMOVIMA

Rad se bavi analizom adaptacije imena popularnih junaka u Diznijevim dugometražnim crtanim filmovima sa engleskog jezika na srpski. Zbog posebnosti ciljne publike, koju mahom čine deca kao gledaoci sa specifičnim jezičkim i vanjezičkim znanjem, ovakav tip adaptacije zahteva dodatno angažovanje prevodilaca. Kako objašnjavaju Đurić-Paunović i Halupka-Rešetar (2005), imena crtanih likova mogu se podeliti na deskriptivna i aluzivna – deskriptivna otkrivaju nešto o fizičkom izgledu, dominantnim karakteristikama ili generičkoj pripadnosti junaka (npr. *Mickey Mouse*), a aluzivna sadrže aluziju na književna dela ili likove (npr. *Scrooge McDuck*). Pri adaptaciji uglavnom je teže zadržati aluziju, a lakše preneti deskriptivno obeležje. Korpus za istraživanje čini 100 deskriptivnih imena crtanih junaka na engleskom i srpskom jeziku (npr. *Snow White / Snežana*, *Bambi / Bambi*), prikupljenih sa internet stranica kompanije Dizni. Na ovim jedinicama posmatraće se: (a) adaptacija na nivou sadržine, odnosno prevođenje, (b) prevodni postupci koji se pri tom koriste i (c) adaptacija na nivou forme, odnosno transkripcija.

Ključne reči: imena crtanih junaka, Dizni, adaptacija, prevođenje, prevodni postupci, transkripcija

1. UVOD

Među raznovrsnim zahtevnim zadacima sa kojima se prevodioci susreću nalaze se i crtani filmovi kao poseban vid izazova. Naime, kako su crtani filmovi prvenstveno namenjeni deci kao ciljnoj publici, prevodioci moraju da obrate pažnju na specifično jezičko i vanjezičko znanje dece i, u skladu s tim, izvrše adaptaciju sa izvornog jezika na ciljni jezik. Važan aspekt adaptacije crtanih filmova predstavlja adaptacija imena crtanih junaka, za koje se deca najlakše vezuju jer čine okosnicu ovog tipa audio-vizuelne umetnosti. Stoga će adaptacija imena crtanih junaka sa engleskog jezika na srpski biti predmet analize ovog rada, na korpusu sakupljenom iz dugometražnih crtanih filmova kompanije Dizni.

Kako je osnovni zadatak prevodioca, uopšteno gledajući, da prenese ideje i poruke iz izvornog jezika u ciljni jezik, za to je potrebno da adaptira leksički materijal iz izvornog jezika kako bi on mogao biti upotrebljen u ciljnom jeziku. Raspon adaptacija se, kako Prčić (2011: 174) objašnjava, kreće od nivoa forme, koji podrazumeva preoblikovanje, do nivoa sadržine, koji podrazumeva prevođenje, a između njih se javlja mešovita adaptacija na nivou i forme i sadržine. U radu će se upravo ovi tipovi adaptacije posmatrati na imenima Diznijevih crtanih junaka.

2. ADAPTACIJA IMENA CRTANIH JUNAKA

Pre nego što se pozabavimo dosadašnjim radovima na temu adaptacije u ovoj oblasti, neophodno je da najpre obratimo pažnju na definisanje vlastitih imena i opšte principe postupanja sa njima pri adaptaciji sa jednog jezika na drugi. Vlastito ime predstavlja reč koja upućuje na jedinstveni referent, kao što su osoba, životinja, mesto, objekat, predmet i slično (Fernandes 2006). Samim tim, pod vlastitim imenima podrazumevaju se lična, geografska, institucionalna i ostala imena (Prčić 2011: 228-229). Opšte načelo za lična imena, koja su relevantna za ovaj rad, ali i za većinu geografskih, institucionalnih i ostalih imena, jeste da podležu adaptaciji na nivou forme, odnosno prilagođavanju izvornih oblika izgovornoj, pravopisnoj i gramatičkoj normi ciljnog jezika (Prčić 2011: 229).

Međutim, u određenim slučajevima, kao što su crtani filmovi, lična imena, osim funkcije upućivanja na jedinstveni referent, obavljaju i jednu drugu – funkciju nosilaca značenja na deskriptivnom, aluzivnom i zvučnom nivou. Kako Fernandes (2006) objašnjava, slična situacija se zapaža i u dečijoj književnosti, gde imena junaka takođe dodaju značenje na pomenutim nivoima, koje on naziva semantičkim, semiotičkim i zvučno-simboličkim nivoom. Drugim rečima, imena u crtanim filmovima i dečijoj književnosti mogu da daju bitne informacije o referentu putem imenovanja neke njegove karakteristike, kreiranja aluzije na nešto ili korišćenja zvuka u svojstvu simbola za neko značenje. U tim slučajevima potrebno je izvršiti adaptaciju tako da se funkcija nosilaca značenja prenese sa izvornog jezika na ciljni jezik, što bi podrazumevalo adaptaciju na nivou sadržine.

Adaptacijom imena junaka crtanih filmova i stripova bavile su se Đurić-Paunović (1998) i Đurić-Paunović i Halupka-Rešetar (2005). Na osnovu analiza imena junaka iz popularnih stripova i kratkometražnih i dugometražnih crtanih filmova Diznijeve i drugih produkcija, autorke tvrde da je adaptacija ovog tipa uglavnom pitanje individualne kreativnosti, inspiracije i talenta, te da je teško klasifikovati jasne kriterijume dolaženja do prevodnih ekvivalenata. One ističu nekoliko bitnih stvari kod ovog tipa prevođenja, kao što su jasna svest o deci kao receptivnoj grupi, zatim činjenica da crtani filmovi i stripovi funkcionišu na nivou dva medija – slike i reči, kao i razlike u sociokulturnoj matrici dveju jezičkih sredina (Đurić-Paunović 1998: 79; Đurić-Paunović i Halupka-Rešetar 2005: 203). Po uzoru na Nju-markovu podelu naziva na deskriptivne i aluzivne (Newmark 1995), one predlažu istu podelu u opsegu imena u stripovima i crtanim filmovima, te govore o deskriptivnim i aluzivnim imenima. Deskriptivna imena su ona koja otkrivaju nešto o fizičkom izgledu, dominantnim karakternim osobinama ili generičkoj pripadnosti junaka, što bi se moglo videti na primerima *Goofy* i *Mickey Mouse*. Aluzivna imena, sa druge strane, sadrže aluziju na neka književna dela ili likove, kao što je slučaj sa imenom *Scrooge McDuck*.

Zbog ovakvih obeležja imena, jasno je da prevodioci moraju adaptaciji da posvete posebnu pažnju, kako bi se ona sačuvala i u ciljnom jeziku. Đurić-Paunović i Halupka-Rešetar (2005) objašnjavaju koje bi uslove, u zavisnosti od tipa imena, prevodni ekvivalent trebalo da ispuni. Što se tiče deskriptivnih imena, motivisanost imena, kao i njihova privlačnost/dopadljivost, ogledaju se na nivou zvučne slike (u vidu aliteracije, asonance, rime, igre reči), kao i na nivou sadržaja, jer značenja imena otkrivaju nešto o samim junacima. Samim tim, značajno je zadržati deskriptivno obeležje, što je u većini slučajeva i moguće ako prevodilac uloži dovoljno truda i kreativnosti. Kod aluzivnih imena postoji aluzivnost koja podrazumeva „postojanje asocijacija i referenci na različite pojmove koji se nalaze van samog imena, a koji doprinose bogatstvu njegovog konotativnog značenja i otvorenosti u simboličkom smislu” (Đurić-Paunović 1998: 80). Međutim, ta aluzivna obeležja mnogo je teže preneti u ciljni jezik, naročito u slučaju čestih asocijacija na književne likove i dela.

Đurić-Paunović i Halupka-Rešetar (2005) su analizom imena junaka iz crtanih filmova i stripova došle do značajnih rezultata u pogledu njihove adaptacije sa engleskog jezika na srpski, mađarski i nemački jezik, a ovde ćemo se baviti samo adaptacijama na srpski. Pogledajmo najpre rezultate vezane za deskriptivna obeležja. Što se tiče zvučne komponente prisutne u engleskim imenima, mahom aliteracije, ona se najčešće zadržava u srpskim imenima, kao što pokazuju primeri *Mickey Mouse* / *Miki Maus*, *Donald Duck* / *Paja Patak*, *Bugs Bunny* / *Duško Dugouško*. Uglavnom se poštuje najvažniji kriterijum da prevodni ekvivalent za deskriptivno ime takođe bude deskriptivan. Pri tom se obično menja konceptualizacija tako da se, dok engleski originali mahom upućuju na karakteristike junaka, prevodni ekvivalenti baziraju na fizičkom izgledu. To se može uočiti na primerima *Bugs Bunny* / *Duško Dugouško*, *Goofy* / *Šilja*, *Wimpy* / *Pera Ždera*, gde engleska imena, u svim slučajevima, otkrivaju dominantne karakterne crte, a u prvom primeru i izgled i generičku pripadnost, dok prevodni ekvivalenti u svim slučajevima aludiraju samo na fizičke karakteristike. Međutim, kod nekih imena gubi se deskriptivna odrednica u prevodnom ekvivalentu, a samim tim i značaj imena kao nosioca značenja (npr. *Popeye* / *Popaj*, *Foghorn Leghorn* / *Pevac Sofronije*). Što se tiče aluzivnih imena, kod nekih nije zadržana aluzija (npr. *Scrooge McDuck* / *Baja Patak*), a kod nekih jeste (npr. *Moby Duck* / *Mobi Dak*, *Thursday* / *Četvrtko*), verovatno zbog aludiranja na književna dela ili likove koji su poznatiji i u izvornoj i u ciljnoj kulturi.

Kao posebnu grupu imena Đurić-Paunović i Halupka-Rešetar (2005) navode nemotivisana imena, koja ne sadrže ni deskriptivna ni aluzivna obeležja u engleskom originalu, pa samim tim ni u srpskom prevodu. Primeri bi bili *Minnie / Mini*, *Olive / Oliva*, *Daisy / Pata*, *Hortensia / Belka*, *Horatio / Horacije*, gde se koriste fonološka adaptacija, zamena stranih imena domaćim ili prevod.

3. ANALIZA KORPUSA

Korpus za analizu sadrži 100 imena crtanih junaka na engleskom i srpskom jeziku. U obzir su uzeta poznatija imena iz popularnih dugometražnih crtanih filmova Diznijeve produkcije snimljenih u periodu od 1937. godine, kada je film *Snow White and the Seven Dwarfs / Snežana i sedam patuljaka* pokrenuo seriju uspešnih animiranih klasika, do 2013. godine, zaključno sa filmom *Frozen / Zaleđeno kraljevstvo*, koji je postao svetski hit novog doba. Osim iz ova dva, imena su sakupljena i iz sledećih crtanih filmova: *Pinocchio / Pinokio*, *Dumbo / Dambo*, *Bambi / Bambi*, *Cinderella / Pepeljuga*, *Alice in Wonderland / Alisa u zemlji čuda*, *Peter Pan / Petar Pan*, *Lady and the Tramp / Maza i Lunja*, *Sleeping Beauty / Uspavana lepotica*, *One Hundred and One Dalmatians / Sto i jedan dalmatinac*, *The Sword in the Stone / Mač u kamenu*, *The Jungle Book / Knjiga o džungli*, *Robin Hood / Robin Hud*, *The Little Mermaid / Mala sirena*, *Duck Tales: Treasure of the Lost Lamp / Pačije priče: Blago izgubljene lampe*, *Beauty and the Beast / Lepotica i zver*, *Aladdin / Aladin*, *The Lion King / Kralj lavova*, *A Goofy Movie / Film o Šilji*, *Pocahontas / Pokahontas*, *Hercules / Herkules*, *Tarzan / Tarzan*, *Lilo & Stitch / Lilo i Stič*, *Finding Nemo / Potraga za Nemom*, *Cars / Automobili*, *Tangled / Zlatokosa i razbojnik*, *Winnie the Pooh / Vini Pu*, *Brave / Hrabra Merida*. S obzirom na to da su aluzivna imena retka i gotovo da ih nema u posmatranim crtanim filmovima, korpus čine samo deskriptivna i nemotivisana imena. Kao izvori korpusa korišćene su internet stranice kompanije Dizni i vebisajt Disney Wikia, kao i Egmontova edicija knjiga *Dizniji klasi*.

Na sakupljenom korpusu analizirani su tipovi adaptacije imena crtanih junaka sa engleskog jezika na srpski, odnosno adaptacija na nivou forme, koja se ogleda u transkripciji, na nivou sadržine, koja podrazumeva prevodne postupke, a u ponekom slučaju i mešovita adaptacija, koja obuhvata i formalne i sadržinske nivoe.

3.1. Adaptacija na nivou forme

Najzastupljeniji vid adaptacije u korpusu jeste adaptacija na nivou forme, koja se, kako Prčić objašnjava, sastoji od „prilagođavanja izvornih oblika izgovornoj, pravopisnoj i gramatičkoj normi standardnog srpskog jezika – njenu okosnicu čini transkripcija na ćirilčko i latiničko pismo” (2011: 229). Korpus sadrži čak 58 primera imena transkribovanih sa engleskog, što je više od polovine ukupnog broja sakupljenih imena. Među njima su muška imena poput *Bambi / Bambi*, *Sebastian / Sebastijan*, *Merlin / Merlin*, *Arthur / Artur*, *John Smith / Džon Smit*, *Peter Pan / Petar Pan*, *Tarzan / Tarzan*, *Mater / Mejter*, kao i ženska imena poput *Wendy / Vendi*, *Jane / Džejn*, *Merida / Merida*, *Anna / Ana*, *Elsa / Elsa*. Ova imena se transkribuju u skladu sa pravilima koja kombinuju izgovorene i napisane izvorne oblike imena, tako da se istovremeno uspešno prilagode sistemu srpskog jezika i integrišu u njega, ali i odražavaju svoje strano poreklo (Prčić 2011: 231).

U korpusu se nalaze i imena koja nisu izvorno engleska, već iz drugih jezika – to su, na primer, *Hercules / Herkules* i *Hades / Had* iz grčkog, *Pocahontas / Pokahontas* iz algonkijskog, *Aladdin / Aladin* i *Jafar / Džafar* iz arapskog, *Simba / Simba* i *Pumbaa / Pumba* iz svahilija, *Pinocchio / Pinokio* i *Geppetto / Đepeto* iz italijanskog jezika. U slučaju ovih imena, bilo da spadaju u mitološke, istorijske ili fiktivne ličnosti poznate širom sveta, ne koristi se adaptacija na osnovu oblika u engleskom, već ustaljeni i ukorenjeni nazivi u srpskom jeziku.

Iako bi se na osnovu broja primera transkripcije kao dominantnog tipa adaptacije moglo brzo preto zaključiti da je prevodioci najviše koriste zato što predstavlja najbrže rešenje, moramo pažljivo

pogledati originalna imena da bismo videli koliko ona uopšte daju mogućnosti za kreativnost prevodilaca. Naime, gotovo svi primeri u ovoj grupi predstavljaju nemotivisana imena u engleskom, gde zbog nedostatka maštovitosti u imenovanju likova ona ništa ne otkrivaju o junaku. Nemotivisanost imena u originalu ima direktan uticaj na adaptaciju, te prevodiocima ne preostaje ništa drugo do da adaptiraju ime na nivou forme koje će, po uzoru na engleski, i u srpskom biti nemotivisano.

Međutim, korpus sadrži i dva imena koja nisu nemotivisana u originalu, ali prevodilac pri adaptaciji ne zadržava deskriptivna obeležja upotrebom nekog prevodnog postupka, već se ona gube zbog upotrebe transkripcije. U pitanju su imena *Dumbo* / *Dambo* i *Cruella de Vil* / *Kruela de Vil*. Što se tiče prvog imena (*Dumbo*), ono u engleskom aludira na priglupost, naivnost i lakovernost slončeta kojeg označava, te bi, umesto transkripcije (*Dambo*), bilo efektivnije adaptirati ime na nivou sadržine, tj. prevesti ga tako da oličava karakterne crte junaka, kao na primer *Naivko*. Time se postiže sličan efekat kao i u originalu, omogućavajući deci da zavole junaka baš zbog njegove nesavršenosti i mana koje ga čine posebnim. Ime *Cruella de Vil* takođe igra važnu ulogu u karakterizaciji lika u engleskom, jer ime *Cruella* upućuje na okrutnost junakinje, a *de Vil* (*devil*) na njenu đavolsku prirodu, te jednostavnom transkripcijom (*Kruela de Vil*) publika ostaje uskraćena za informacije koje bi prevedeno ime, poput recimo *Zločka Opasnić*, moglo da pruži.

3.2. Adaptacija na nivou sadržine

U manjem delu korpusa, tačnije u 42 primera, zastupljena je adaptacija na nivou sadržine, koja podrazumeva prevođenje, koje se može definisati kao prenošenje značenja izraženog rečima i strukturama izvornog jezika u odgovarajuća značenja izražena rečima i strukturama ciljnog jezika, pri čemu se mora težiti uspostavljanju funkcijsko-komunikativne ekvivalentnosti između tih značenja. Kako Prčić (2011: 178) navodi, za adaptaciju reči prevođenjem na raspolaganju stoji više prevodnih postupaka, od kojih su tri osnovna – funkcijska aproksimacija, direktno prevođenje i strukturno prevođenje (kalkiranje). Upravo se ova tri postupka mogu zapaziti i analizirati na primerima imena crtanih junaka u našem korpusu.

3.2.1. Funkcijska aproksimacija (prestilizacija)

Kao daleko najčešći prevodni postupak, funkcijska aproksimacija podrazumeva „izražavanje sadržaja iz L_1 leksičkim sredstvima u L_2 , tako da se što bliže i što vernije odrazi funkcija denotata” (Prčić 2011: 179-180). Realizacija ovog postupka uključuje dva metoda – zadržavanje izvorne perspektive ili konceptualizacije, kao prvi metod, ili njeno menjanje, kao drugi. Ono što je bitno napomenuti jeste da, kako u slučaju adaptacije imena crtanih junaka nije poenta u približavanju funkcije kao kod reči, već u postizanju istog stilskog efekta na nivou sadržine ili forme kao kod originala, za ovakav postupak primenljiv samo kod prevodivih imena ovde predlažemo termin ‘funkcijska prestilizacija’ (Prčić, u privatnom razgovoru 2015).

Korpus sadrži 21 primer imena koja su adaptirana primenom funkcijske prestilizacije. U gotovo svim slučajevima zadržana je izvorna konceptualizacija, što se najbolje može videti na primerima imena patuljaka – *Doc* / *Uča*, *Grumpy* / *Ljutko*, *Happy* / *Srećko*, *Bashful* / *Stidljivko*, *Sneezy* / *Kijavko*, *Sleepy* / *Pospanko*, *Dopey* / *Tupko*. Svako ime u originalu otkriva najvažniju odliku patuljka po kojoj je specifičan, što se adaptacijom prenosi i na prevedena imena. Ista situacija zapaža se i kod imena *Thumper* / *Lupko* (zec koji tapka nogicom od sreće), *Maleficent* / *Grđana* (čarobnica poznata po zlobi i oholosti), *Tinker Bell* / *Zvončica* (vila koja i glasom i stasom podseća na zvono – *bell*, a po zadatku koji obavlja spada u vile majstorice – *tinker*), gde su i u originalu i u prevodu prozirne dominantne karakteristike likova. Konceptualizacije u korpusu, osim karakternih osobina, uključuju fizički izgled, kao u primeru *Snow White* / *Snežana* (prelepa devojka bela kao sneg), i način života, kao što je slučaj sa imenom *Cinderella* / *Pepeljuga* (lepa ali nesrećna devojka prljava od poslova koje joj nameće maćeha).

U jednom primeru iz korpusa, međutim, dolazi do promene izvorne konceptualizacije, a u pitanju je ime *Goofy* / *Šilja*. Englesko ime *Goofy* odražava šašavost i blesavost junaka, time kazujući nešto o njegovim karakternim crtama, dok prevedeno ime *Šilja* aludira na njegovu visinu, štrkljastost, šiljatost i duguljaste crta lica, time upućujući na njegov fizički izgled (Đurić-Paunović 1998). Samim tim, neminovno se „gubi jedan deo značenja, ali samo za izvesno vreme, dok se čitalac ili gledalac ne upozna sa likom” (Đurić-Paunović 1998: 81).

Ono što nam imena nastala postupkom funkcijske prestilizacije omogućavaju jeste da obratimo pažnju na tvorbeno potencijale srpskog jezika. Naime, bilo da se zadržava ili menja izvorna konceptualizacija, sva prevedena imena predstavljaju izvedenice nastale sufiksacijom. Na koren reči koji otkriva neku karakteristiku junaka dodaje se adekvatan sufiks srpskog jezika veće ili manje produktivnosti (Klajn 2003). Među navedenim imenima ubedljivo je najdominantniji sufiks *-ko*, koji se kao hipokoristični sufiks muškog roda odgovarajuće koristi u imenima patuljaka koji publici prirastaju za srce. Tako imena *Ljutko*, *Srećko*, *Stidljivko*, *Kijavko*, *Pospanko* i *Tupko* predstavljaju izvedenice na *-ko* od pridevske osnove. Još jedan hipokoristički sufiks u imenima junaka jeste sufiks *-a*, koji možemo videti u primerima *Uča* i *Šilja*, gde su oba imena izvedena od pridevskih osnova. Kod junakinja se zapaža upotreba nekoliko sufiksa ženskog roda: *-ana* u *Snežana* (izvedena od zajedničke imenice) i *Grdana* (izvedena ili mocionim sufiksom *-a* od muškog imena *Grdan* ili od poimeničenog prideva), *-uga* u *Pepeljuga* (izvedena od zajedničke imenice, sa izgubljenom prvobitnom augmentativnošću i pejorativnošću sufiksa), *-čica* u *Zvončica* (izvedena od zajedničke imenice).

Sva navedena imena u ovoj grupi, kao što se moglo videti, predstavljaju deskriptivna imena, čije se deskriptivne odrednice u prevodu zadržavaju primenom funkcijske prestilizacije na nivou sadržine. Ipak, korpus sadrži i tri imena koja nisu deskriptivna u smislu otkrivanja nečega o junacima, već se odlikuju privlačnošću na nivou zvuka. U pitanju su imena *Huey*, *Dewey*, *Louie*, koja označavaju tri pačeta, nećaka Paje Patka. Privlačnost ovih imena se ogleda u rimi u imenima pačića koja se uvek izgovaraju zajedno. Umesto transkripcije, engleska imena su zamenjena domaćim imenima *Raja*, *Gaja*, *Vlaja*, koja stilski odgovaraju originalu, sa zadržanom rimom na zvučnom nivou, i lako su pamtljiva deci. Samim tim, u korpusu zapažamo i primer funkcijske prestilizacije na nivou forme, odnosno zvuka.

3.2.2. Direktno prevođenje

Još jedan prevodni postupak koji se uočava na primerima u korpusu jeste direktno prevođenje, koje se definiše kao „neposredno prevođenje doslovnog ili prenesenog značenja na L₂, uz preuzimanje i eventualnih dodatnih semantičkih obeležja sadržanih u monomorfemskoj ili polimorfemskoj reči iz L₁” (Prčić 2011: 178). Korpus sadrži 12 deskriptivnih imena koja su adaptirana primenom direktnog prevođenja. Među njima su najreprezentativniji primeri *Beauty* / *Lepotica*, *Beast* / *Zver*, *The Genie* / *Duh*, gde se uočava direktno prenošenje forme i sadržine, a samim tim i deskriptivnih obeležja, po principu reč po reč.

Kod nekih imena iz ove grupe teško je odrediti da li predstavljaju primere direktnog prevođenja ili kalkiranja. Naime, kako neka od imena strukturom podsećaju na frazne lekseme jer sadrže dve reči, a kalkiranje je prevodni postupak koji se tipično primenjuje na polimorfemske reči, naročito frazne lekseme, na prvi pogled ne postoji toliko jasna granica u razvrstavanju imena na ona adaptirana primenom direktnog prevođenja, s jedne strane, i kalkiranja, s druge. Međutim, kriterijum koji može da pomogne u razlikovanju direktnog prevođenja i kalkiranja jeste struktura reči, u ovom slučaju imena. Naime, kalkiranje se primenjuje na frazne lekseme strukturirane kao ‘pridev + imenica’, ‘imenica + predlog + imenica’ ili ‘imenica + pridev’. Primer imena problematičnog za određivanje prevodnog postupka bio bi, recimo, *Captain Hook* / *Kapetan Kuka*. Kao što se može videti, struktura ovog imena je ‘imenica + imenica’. Kako to nije struktura fraznih leksema koje se adaptiraju primenom kalkiranja, jasno je da je ovo primer direktnog prevođenja.

Zanimljivo je da veći deo ove grupe čine imena koja se sastoje iz dve reči – prva reč je titula koju junak nosi u crtanom filmu, a druga reč je lično ime tog junaka. To su, na primer, imena *Prince Philip* / *Princ Filip*, *Prince Eric* / *Princ Erik*, *King Triton* / *Kralj Triton*, *Princess Jasmine* / *Princeza Jasmin*,

Princess Aurora / Princeza Aurora. Iako dolazi do direktnog prevođenja ovih imena, ne možemo zanemariti činjenicu da kod druge reči svakog imena dolazi do transkripcije. Zbog toga je bitno napomenuti da, kako ova imena kombinuju adaptaciju na nivou sadržine, tačnije – direktno prevođenje, i adaptaciju na nivou forme, tj. transkripciju, ona se mogu smatrati primerima mešovite adaptacije na nivou i forme i sadržine.

3.2.3. Strukturno prevođenje (kalkiranje)

Kao poslednji postupak u okviru adaptacije na nivou sadržine u korpusu, a istovremeno i jedan od tri osnovna prevodna postupka u opštoj tipologiji, javlja se strukturno prevođenje, odnosno kalkiranje. Kao što je već napomenuto, strukturno prevođenje je primenljivo „isključivo na polimorfemske reči – izvedene, složene ili frazne, i podrazumeva doslovno prevođenje elemenata reči u L_1 odgovarajućim elementima iz L_2 ” (Prčić 2011: 179), pri čemu frazne lekseme obuhvataju lekseme sa jednom od tri navedene strukture – ‘pridev + imenica’, ‘imenica + predlog + imenica’ ili ‘imenica + pridev’. U okviru našeg korpusa kalkiranje se može analizirati na primerima 9 imena koja po strukturi posmatramo kao frazne lekseme.

Imena u ovoj grupi dele se na primere dve vrste fraznih leksema u engleskom originalu – one koje se odlikuju strukturom ‘pridev + imenica’ i one koje se sastoje iz kombinacije ‘imenica + predlog + imenica’. Kod imena *Evil Queen / Zla kraljica*, *White Rabbit / Beli zec*, *Mad Hatter / Ludi šeširdžija*, *Cheshire Cat / Češirska mačka*, *Jiminy Cricket / Cvrčak Cvrča*, *Sleeping Beauty / Uspavana lepotica*, *Little Mermaid / Mala sirena*, jasno se ogleda struktura ‘pridev + imenica’ u engleskim primerima, koja se potom preslikava na ekvivalentnu strukturu u srpskim prevodima. Kod prevedenog imena *Cvrčak Cvrča* takođe je bitno spomenuti dodatnu, stilsku adaptaciju, koja uključuje aliteraciju usklađenu sa zvukom koju cvrčak proizvodi.

Što se tiče imena *The Queen of Hearts / Kraljica srca* i *The King of Hearts / Kralj srca*, u engleskim primerima zapaža se struktura ‘imenica + predlog + imenica’, odnosno predložsko-padežna konstrukcija sa predlogom ‘of’, a u srpskim prevodima padežna konstrukcija bez predloga, što je odgovarajući način prenošenja istog značenja izraženog kvalitativnim, odnosno opisnim genitivom. Drugim rečima, i u originalu i u prevodu koristi se kvalitativni genitiv, s tim što se u engleskom upotrebljava padežna konstrukcija sa predlogom, a u srpskom padežna konstrukcija bez predloga.

Kao što se može primetiti kod svih imena u ovoj grupi, osim kod imena *Cvrčak Cvrča*, samo prva reč se piše velikim početnim slovom, što je u skladu sa opštim pravilom da se višečlana vlastita imena pišu „velikim početnim slovom prve reči, ostale reči malim, osim kada su same po sebi vlastita imena” (Pešikan, Jerković, Pižurica 2014: 55). Dakle, iako su u pitanju višečlana imena, posmatraju se kao jedinstvena opisna celina, a ne kao spoj imena i prezimena.

4. ZAKLJUČAK

Izvršena analiza korpusa ukazuje na to da najveći broj imena u korpusu predstavlja primere adaptacije na nivou forme, tj. transkripcije, što ne možemo smatrati posledicom manjka kreativnosti prevodilaca, već adekvatnim načinom prilagođavanja nemotivisanih imena iz engleskog originala. Dakle, ukoliko je ime nemotivisano u originalu, prevodioci ga putem transkripcije prenose u srpski jezik, te ono ostaje nemotivisano i u prevodu, u skladu sa originalom (npr. *Sebastian / Sebastijan*). Zanimljivo je da, ukoliko obratimo pažnju na vreme nastanka crtanih filmova u kojima se javljaju nemotivisana i motivisana imena iz originala, videćemo da su imena iz crtanih filmova novijeg datuma mahom nemotivisana, dok se ona motivisana mogu naći u starijim crtanim filmovima. Drugim rečima, opšti utisak je da kreativnost pri stvaranju junaka crtanih filmova vremenom opada, što se ogleda i u imenovanju istih.

Što se tiče deskriptivnih imena, koja su u manjini, njihove deskriptivne odrednice se prenose iz engleskog u srpski putem adaptacije na nivou sadržine, odnosno primenom prevodnih postupaka. Pri adaptaciji deskriptivnih imena sa engleskog na srpski, ispunjen je najvažniji kriterijum, a to je da

ne dolazi do gubitka značenja koja imena dodaju. U slučaju najkreativnijih imena koja otkrivaju neke fizičke ili psihičke karakteristike junaka koristi se funkcijska prestilizacija, kojom se deskriptivna obeležja prenose uz zadržanu ili promenjenu izvornu konceptualizaciju (npr. *Cinderella* / *Pepeljuga*, *Goofy* / *Šilja*). Tu se lepo ispoljavaju inspiracija prevodilaca i tvorbene mogućnosti srpskog jezika, čijom se kombinacijom dobijaju prevedena imena podjednako motivisana i privlačna kao i engleski originali. U slučaju nešto prozirnijih imena koja pružaju konkretnije informacije o junacima (npr. generičkoj pripadnosti, vrsti ili tituli), u zavisnosti od strukture imena (da li je u pitanju frazna leksema ili ne), koriste se direktno prevođenje (npr. *Beast* / *Zver*) ili strukturno prevođenje, tj. kalkiranje (npr. *The Queen of Hearts* / *Kraljica srca*).

Kao ključni faktor u procesu adaptacije imena junaka sa engleskog jezika na srpski pokazala se specifičnost crtanih filmova kao posebnog vida umetnosti, sa nekim imenima junaka u funkciji ne samo imenovanja nego i nosilaca značenja, usled čega se, osim adaptacije na nivou forme, mogla analizirati i adaptacija na nivou sadržine. Dakle, opšti utisak nakon istraživanja ovog tipa jeste da je zanimljiva priroda sakupljenog materijala učinila i samu analizu interesantnijom, uz mogućnost sagledavanja adaptacije imena iz potpuno novog ugla.

IZVORI

<http://disney.wikia.com/>

<http://movies.disney.co.uk/>

Dizniji klasi (2012-2013). Beograd: Egmont Publishing.

LITERATURA

- Đurić-Paunović, I. (1998). Prevođenje imena junaka crtanih filmova i stripova. *Folklor u Vojvodini* 10, 79-84.
- Đurić-Paunović, I. i Halupka-Rešetar, S. (2005). Dealing with English cartoon and comic-strip characters' names in Serbian, Hungarian and German. *Romanian Journal of English Studies* 3, 203-211.
- Fernandes, L. (2006). Translation of Names in Children's Fantasy Literature: Bringing the Young Reader into Play. *New Voices in Translation Studies* 2, 44-57.
- Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo: Sufiksacija i konverzija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska.
- Newmark, P. (1995). *A Textbook of Translation*. Hertfordshire: Phoenix ELT.
- Prčić, T. (2008a). *Semantika i pragmatika reči*. 2., dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj.
- Prčić, T. (2008b). *Novi transkripcioni rečnik engleskih ličnih imena*. 2. izdanje. Novi Sad: Zmaj.
- Prčić, T. (2011). *Engleski u srpskom*. 2. izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Pešikan, M., Jerković, J., Pižurica, M. (2014). *Pravopis srpskoga jezika – izmenjeno i dopunjeno ekavsko izdanje*. 3. izdanje. Novi Sad: Matica srpska.

ADAPTATION OF CARTOON CHARACTER NAMES IN DISNEY ANIMATED MOVIES FROM ENGLISH TO SERBIAN

Summary

The paper has dealt with the analysis of the adaptation of popular cartoon character names in Disney animated movies, from English to Serbian. Due to the target audience, comprised mostly of children viewers characterized by specific linguistic and extralinguistic knowledge, this type of adaptation demands additional effort by the translator so that the original effect can be preserved in the translation. According to Đurić-Paunović and Halupka-Rešetar (2005), cartoon character names can be divided into descriptive and allusive ones – descriptive names reveal something regarding the character's physical appearance, dominant characteristics or their generic memberships

(e.g. *Mickey Mouse*, *Bugs Bunny*), whereas allusive names allude to literary characters and works (e.g. *Scrooge McDuck*, *Moby Duck*). When adapting names, it is usually difficult to preserve the allusions found in allusive names, but it is in most cases possible to successfully transfer the descriptive component of meaning in descriptive names. As the use of allusive names is generally rare, the paper has dealt with descriptive names only. The corpus for the analysis consists of 100 descriptive cartoon character names in English and Serbian (e.g. *Snow White* / *Snežana*, *Maleficent* / *Grdana*, *Dumbo* / *Dambo*, *Bambi* / *Bambi*), collected from Disney websites. The analysis has involved: (a) adaptation at the level of content, i.e. translation, (b) translation procedures used for this type of adaptation, and (c) adaptation at the level of form, i.e. transcription.

Keywords: cartoon character names, Disney, adaptation, translation, translation procedures, transcription

Aleksandra Kardoš
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
sandra.kardosh@gmail.com

ZVEZDANA SIMIĆ

SREDNJEVISOKONEMAČKI FRAZEOLGIZMI U *PESMI O NIBELUNZIMA* I NJIHOVI EKVIVALENTI U PREVODU IVANA PUDIĆA*

U radu se analiziraju srednjevisokonemački frazeologizmi iz epa *Pesma o Nibelunzima* i njihovi ekvivalenti u prevodu Ivana Pudića. Frazeologizmi polaznog (srednjevisokonemačkog) i ciljnog (srpskog) jezika porede se metodom kontrastivne analize, kako bi se ustanovile sličnosti i razlike na morfosintaksičkom, leksičkom i semantičkom planu. Model ekvivalencije rada oslanja se kontrastivni model V. Petrovića i sastoji se od 5 kategorija. Iz korpusa koji obuhvata prvih XV poglavlja ekscerpirano je ukupno 35 reprezentativnih srednjevisokonemačkih frazeologizama, koji su kontrastirani sa prevodnim ekvivalentima. Da bi se pružio lakši uvid u analizu, u radu su prvo navedeni stihovi originala, a zatim njihov prevod. Pudićev prepev *Pesme o Nibelunzima* spada u jedan od malobrojnih prevoda književnih dela ranijeg perioda visokonemačkog jezika na savremeni srpski. Kao takav on ujedno pruža jedinstvenu priliku za kontrastivnu analizu nemačkih frazeologizama zabeleženih u XIII veku i njihovih ekvivalenata prevedenih na srpski jezik sedam vekova kasnije.

Ključne reči: *Pesma o Nibelunzima*, prevod, Ivan Pudić, srednjevisokonemački, frazeologija

1. UVOD

Razvoj viteške kulture doprineo je stvaranju dvorske epike i minezanga, a time i nastanku nadjalekatskog književnog jezika, danas poznatog kao klasični srednjevisokonemački (nem. klassisches Mittelhochdeutsch) (Bogner 2010: 56). Potiskivanjem latinskog jezika i sve češća upotreba nacionalnog jezika kod pisanja književnih dela dovela je u izvesnoj meri do vraćanja starogermanskoj prošlosti i motivima, te nastanku epova u kome je germanska tradicija preslikana u dvorski milje s kraja XII i početkom XIII veka (Kostić 1964: 42). U ovom periodu nastaje *Pesma o Nibelunzima* (nem. *Nibelungenlied*), jedno je od najznačajnijih dela srednjevisokonemačke književnosti Hoenštaufovskog perioda (Pudić et al. 1979: 57). Delo, čiji je autor ostao anonimno, zabeleženo je na bavorsko-austrijskom području ali, uprkos vremenu nastanka, prema svojoj građi spada u germansku junačku poeziju (Hegedüs-Kovačević 1991: 40; NL 1973: V).

O popularnosti i značaju *Pesme o Nibelunzima*, dela koje nazivaju nemačkom *Ilijadom*, svedoči veliki broj rukopisa (čak 34!) zabeleženih u periodu od XIII do XVI veka. Među tri najcelovitija, a time i najznačajnija ubrajaju se rukopis A (XIII vek, Bavarska državna biblioteka u Minhenu), rukopis B (XIII vek, Opatijska biblioteka u Sankt Galenu), i rukopis C (XIII vek, Kneževska firstenberška dvorska biblioteka u Donauešingenu) (Pudić et al. 1979: 69–70; Đorđević 2003: 101–102).

Za sve spise karakteristična je nibelunška strofa (nem. Nibelungenstrophe) sa “aabb” rimom i četiri duga stiha, cezurom podeljena na dva polustiha (Gentry et al. 2011: 214). Nibelunšku strofu odlikuje i pravilno smenjivanje naglašenih slogova: dok prvih sedam polustihova imaju po tri, 8. polustih broji četiri naglašena sloga. Ovom metrikom se na najbolji način postiže smisaono jedinstvo strofe, pri čemu zadnji stih služi kao rezime, opšta tvrdnja, ili nagoveštaj nesreće tj. zla koje sledi nakon trenutnog stanja sreće (Kostić 1964: 50). Grandioznost ovog junačkog epa potvrđuje i dugi niz pevanja (srvnem. äventiure) na-

* Rad je nastao u okviru doktorskih akademskih studija na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu (modul: jezik) na predmetu „Translatologija: lingvistička teorija prevodjenja“ pod mentorstvom prof. dr Nenada Krstića i doc. dr Gordane Ristić.

ročito rukopisa B, koji sarži 39 pevanja od 2379 strofa neformalno podeljenih u dva osnovna kruga: I deo (I–XIX pevanje) koji se oslanja na građu Sage o Brinhildi – Sigfridu, i II deo (XX–XXXIX pevanje) koji obrađuje građu Sage o Burgundanima (PoN 1973: XLVII–XLVIII; Pudić et al. 1979: 59–60).

Ovaj rukopis, koji je zabeležen u drugoj polovini XIII veka (Wachinger et al. 2004: 482), pokazuje se Ivanu Pudiću, profesoru „Istorije nemačkog jezika“ i „Uporedne gramatike germanskih jezika sa gotskim“ na Sarajevskom i Beogradskom univerzitetu, kao najadekvatniji izbor teksta za prepev srednjevisokonemačkog epa na srpski jezik. Pudić, u čijem se prevodilačkom opusu nalazi i prevod starovisokonemačke *Pesme o Hildebrandu* (1973), te iste godine objavljuje prepev *Pesme o Nibelunzima*¹ sa komentarom u izdanju Srpske književne zadruge, u kome se oslanja na XVII, XVIII i XIX izdanje Karla Barča. Ono što ovaj prevod čini specifičnim jeste činjenica da je prevodilac, vrsni znalac istorije nemačkog jezika, delo prevodio sa arhaičnog jezika na savremeni srpski, a time u velikoj meri dočarao srednjovekovni i germanski duh epa. Kvalitet Pudićevog prevoda potvrđuje i nagrada „Miloš Đurić“ kojom je prevodilac nagrađen (Sofronijević 1998: 12). Kao jedan od malobrojnih srpskih prevoda književnosti starijeg perioda visokonemačkog jezika, gledano sa kontrastivnog aspekta, ovaj prepev pruža jedinstvenu priliku za analizu nemačkih frazeologizama zapisanih u XIII veku, a prevedenih sedam vekova kasnije na savremeni srpski jezik.

2. CILJ I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Predmet rada predstavljaju srednjevisokonemački frazeologizmi iz *Pesme o Nibelunzima* rukopisa B i njihovi ekvivalenti u prevodu Ivana Pudića. Istraživanje spada u područje kontrastivne i istorijske frazeologije, kao i translatologije. Frazeološki izrazi polaznog (srednjevisokonemačkog) i ciljnog (srpskog) jezika analiziraju se metodom kontrastivne analize, kako bi se utvrdile njihove morfosintaksičke, leksičke i semantičke sličnosti i razlike. Shodno tome, tertium comparationis rada jeste semantičko-strukturni. Model ekvivalencije sastavljen je prema kontrastivnom modelu V. Petrovića (1988: 351–366) i podrazumeva 5 kategorija: (1) potpuna ekvivalencija, (2) delimična ekvivalencija sa morfosintaksičkim, (3) leksičkim i (4) morfosintaksičkim i leksičkim razlikama, te (5) nulta ekvivalencija. Iz korpusa koji obuhvata prvih XV poglavlja (od 1. do 915. strofe) izdvojili smo 35 reprezentativnih srednjevisokonemačkih frazeologizama koje smo kontrastirali sa 22 prevodna ekvivalenta². Radi lakšeg uvida u analizu, u radu su prvo navedeni stihovi originala zajedno sa frazeološkim izrazima, a potom njihov prevod.

3. O PREVOĐENJU JUNAČKIH EPOVA I (ISTORIJSKIH) FRAZEOLOGIZAMA U OKVIRU ISTIH

U svom radu *Kritika prevoda i mogućnosti prevođenja usmene poezije*, S. Babić (1989: 199–200) navodi preduslove i pravila prevođenja ove književnosti, od kojih neke, po našem mišljenju, važe i za prevođenje junačkih epova: prevodilac pre svega mora da poseduje široko znanje o etnografiji jednog naroda kako bi na što bolji način mogao preneti pojedinosti karakteristične za kulturu polaznog jezika. Tokom prevođenja on će se neretko susretati sa arhaizmima koje umesto da osavremenjuje, treba da predstavi izrazima tipičnim za starije tekstove ciljnog jezika. Pored toga, sva odstupanja od originala (izuzev onih koja su opravdana razlikama jezičkih sistema), moraju proizilaziti iz težnje za što boljim

¹ Treba napomenuti da Pudić nije bio prvi koji se osmelio da prevede najpoznatiji nemački ep na srpski jezik. Sedam godina ranije, 1966. godine, Svetlana Dragović samostalno izdaje ilustrirani i skraćeni prevod *Pesme o Nibelunzima* sa srednjevisokonemačkog na srpski, po uzoru na tekst iz zbirke *Mittelhochdeutsche Dichtung* Hajnriha Gajdela (PoN 1966). Skoro pola veka kasnije, 2010. godine, Srpska književna zadruga objavljuje prevod Dragutina Kostića iz 1943. godine, ovoga puta sa novovisokonemačkog na srpski (PoN 2010).

² Srpski izrazi navedeni u okviru nulte ekvivalencije (opisni prevod) nisu ubrojani u konačni zbir ekscerpiranih srpskih frazeologizama.

prepevom i činiti isti dovoljno uverljivim. Stih, strofa, rima i „druga sredstva“, bilo da odgovaraju tekstu originala, ili da potiču iz narodne književnosti ciljnog jezika, takođe treba da imaju podjednako izgrađenu strukturu, a da eventualne razlike proističu isključivo iz promena u suštini teksta.

Sadrži li ep frazeologizme, prevodilac će se naći pred novim izazovom prevođenja idiomatizovanih,³ čvrstih spojeva od najmanje dve reči,⁴ te uklapanja istih u metrički sklop strofe. Ukoliko je ep napisan na arhaičnom jeziku, prevodilac će, oslanjajući se na svoju jezičku kompetenciju (kao i na eventualne metaforičke komentare u delu), frazeologizme prepoznati po njihovoj stilskoj markiranosti, metaforičnosti, ekspresivnosti i slikovitosti. Drugi znak da je reč o frazeološkom izrazu ukazaće mu se u vidu ponavljanja ustaljenih konstrukcija (nem. *Rekurrenz*) u samom delu, ili pak drugim delima istog perioda. Frazeologizmi se isto tako daju uočiti ukoliko u savremenom polaznom ili drugom stranom jeziku postoji ekvivalent sa istim ili sličnim formalno-leksičkim obeležjima i istim značenjem (Hofmeister 2011: 400–405).

Nakon prepoznavanja frazeološkog izraza, sledeći zadatak predstavlja definisanje njegove strukture, (kon)tekstualnog i skrivenog značenja, te stilske funkcije, a potom i odabir odgovarajućih ekvivalenata (Kozhakanova et al. 2012: 919). Polazeći od zajedničkog denotativnog značenja kao osnove poređenja, prevodilac treba da teži da svaki frazeologizam prevede frazeologizmom sa potpuno ili delimično ekvivalentnim formalno-leksičkim sklopom. Međutim, ovaj vid prevođenja ponekad je neizvodljiv zbog odsustva ciljnog izraza sa istom semantikom, ali i zbog usklađivanja prevodnog ekvivalenta strukturi, ritmu i melodiji stiha (Kittel et al. 2004: 580). Tada dolazi do supstitucije polaznog izraza opisnim prevodom, što dovodi do određenih pomeranja. Uzimajući u obzir čestu metaforičnost i stilsku markiranost frazeologizama, ovaj vid prevođenja dovešće do narušavanja autorskog stila, budući da sama slikovitost konstrukcije nosi deo informacije. Pri tome i opisni prevod može da doprinese menjanju strukture teksta: kako svaka pojedinačna komponenta frazeologizma ima po jedan akcentovan slog, prevodilac će neminovno izazvati i promenu u melodiji rečenice ukoliko izraz prevede jednom leksemom, umesto ustaljenom konstrukcijom (Stojnić 1980: 15). Isto tako, višeleksemski opisni prevod može uticati na proširenje stiha, a time i na promenu prvobitne strukture strofe. Sa druge strane, ono što kod prevođenja frazeologizama takođe nije isključeno jeste doslovni prevod, tj. stvaranje kalka za polazne izraze, za koje nije posvedočen ekvivalent sa istim značenjem i formalno-leksičkim obeležjima. Na ovaj način prevodilac može da doprinese integrisanju novog izraza (poslovice, krilatice itd.) u (frazeo)leksikon ciljnog jezika, a time i njegovom bogaćenju (Lazarević 2010: 304–305).

4. KONTRASTIVNA ANALIZA FRAZEOLIZAMA

Postoje tri načina definisanja kontrastivne frazeologije (Cruse 2002: 442). U prvom redu, kontrastivna (poredbena/konfrontativna) frazeologija se bavi interlingvalnom analizom frazeologizama, bez obzira na ukupan broj polaznih i ciljnih jezika, metodologiju i aspekte istraživanja. Druga definicija podrazumeva strukturno-tipološku, istorijsko-/arealno-poredbenu interlingvalnu analizu, kao i izučavanje jezičkih univerzalija. U trećem slučaju radi se o utvrđivanju i opisivanju semantičkih i strukturnih razlika frazeologizama dvaju jezika.

Kontrastivno frazeološko istraživanje pri tome je neizvodljivo bez definisanja osnove poređenja, ili *tertium comparationis*. Pored denotativnog značenja (semantički *tertium comparationis*), koji čini neizostavni deo međujezičkog frazeološkog poređenja, kontrastivno istraživanje može polaziti i od morfosintaksičkih i leksičkih obeležja ekvivalenata (strukturni *tertium comparationis*), dok se u ostale parametre ekvivalencije⁵ ubrajaju idiomatizovanost, slikovitost, stabilnost, konotacija i valentnost (Burger 2007: 575–576).

³ Idiomatizovanost podrazumeva nepodudaranje frazeološkog i bukvalnog značenja celokupnog izraza. Step en ove razlike utiče na step en idiomatizovanosti, i time razlikujemo potpuno idiomatizovane (*Öl ins Feuer gießen*, doslovno: *dolivati ulje na vatru*), parcijalno idiomatizovane frazeologizme (*schuften wie Pferd*, doslovno: *rintati kao konj*) i neidiomatizovane izraze (*‘sich die Zähne putzen’*, doslovno: *‘prati zube’*) (Burger 2003: 31–32).

⁴ Navedeno obeležje Burger (2003: 14) definiše terminom polileksikalnost (nem. *Polylexikalität*).

⁵ Kao ključni pojam kontrastivnih jezičkih istraživanja, ekvivalencija predstavlja svaku vrstu korespondencije između dve

U ovom radu korišćen je kombinovani strukturno-semantički tertium comparationis i, po uzoru na kontrastivni model V. Petrovića⁶ (1988: 351–366), utvrđene su sledeće ekvivalentske kategorije:

1. *Potpuna ekvivalencija* (poklapanje na morfosintaksičkom, leksičkom i semantičkom nivou);
2. *Delimična ekvivalencija sa morfosintaksičkim razlikama* (poklapanje na leksičkom i semantičkom, odstupanje na morfosintaksičkom nivou);
3. *Delimična ekvivalencija sa leksičkim razlikama* (poklapanje na morfosintaksičkom i semantičkom, odstupanje na leksičkom nivou);
4. *Delimična ekvivalencija sa morfosintaksičkim i leksičkim razlikama* (poklapanje isključivo na semantičkom nivou);
5. *Nulta ekvivalencija* (opisni, nefrazeološki prevod značenja polaznih frazeologizama).

4.1. Potpuna ekvivalencija

U izraze sa poklapanjima na sva tri nivoa ubrajaju se 4 ekvivalentska para: (1) *sîn houbet verliesen* – izgubiti svoju glavu (‘umreti’); (2–4) *krône tragen* (irgendwo, vor/ze iemanne) – nositi krunu (negde, pred nekim, kod nekoga) (‘vladati’):

- (1) «*mîn houbet will ich verliesen*, ir enwêrdét mîn wîp» (NL 1953: 427,4⁷);
«i glavu ću svoju izgubiti, ako mi ne budete žena» (PoN 1973: 427,4).
- (2) «*die schœnen Prûnhilde. krône si dô truoc*» (NL 1953: 604, 3);
«lepa gospa Brinhilda; tada je u zemlji ovoga kralja / [...] krunu nosila» (PoN 1973: 604,3–4).
- (3) «*dâ si sol tragen krône*, unt sol ich daz geleben, / si muoz werden rîcher danne iemen lebender sî» (NL 1953: 695,2–3);
«gde ona bude nosila krunu, tamo će, dok je mene, / biti moćnija od svakog živog;» (PoN 1973: 695,2–3).
- (4) «*ich will sêlbe wesen tiwerr danne iemen habe bekannt / deheine kûnegginne, diu krône ie her getruoc*» (NL 1953: 829,2–3);
«lično ću biti uzvišenija od svih drugih kraljica, / za koje se uopšte zna da su nekada nosile krunu» (PoN 1973: 829,2–3).

4.2. Delimična ekvivalencija sa morfosintaksičkim razlikama

Prevodilac je izraz *tiuvels wîp sîn*, koji opisuje opasnu ženu, mogao prevesti potpuno ekvivalentnim frazeologizmom *biti žena đavola* ali je, sledeći zvučnost stiha, genitiv imenice *tiuvel* adekvatno zamenio pridevom *đavolska*. Uprkos tome što se u osnovi komponenti *tiuvels* i *đavolska* nalaze lekseme sa istim značenjem (*tiuvel* = đavo), one pripadaju različitoj vrsti reči, što upućuje na morfosintaksičko odstupanje:

- (5) «*der ir dâ gert ze minnen, diu ist des tiuvels wîp*» (NL 1953: 438,4);
«đavolska je ovo žena, čiju vi ljubav prosite» (PoN 1973: 438,4).

jezičke jedinice, bilo na fonološkom, morfološkom, sintaksičkom, leksičkom, semantičkom ili pragmatičkom nivou (Lundh 1992: 163).

⁶ Uz *totalnu ekvivalenciju* (potpuno poklapanje na morfosintaksičkom, leksičkom i semantičkom nivou) i *slobodne kombinacije reči* (neekvivalentne prevode značenja polaznih frazeologizama), Petrović (1988: 351–366) uvodi tri zasebne ekvivalentske kategorije za morfosintaksička i leksička odstupanja ekvivalenata: *ekvivalenciju sa delimičnom morfosintaktičkom razlikom* (poklapanje na leksičkom i semantičkom nivou, odstupanje na morfosintaksičkom), *ekvivalencija sa delimičnom leksičkom razlikom* (poklapanje na semantičkom i morfosintaksičkom nivou, odstupanje na leksičkom) i *ekvivalenciju sa delimičnom morfosintaksičkom i leksičkom razlikom* (poklapanje isključivo na semantičkom nivou).

⁷ Budući da je svaka strofa u tekstu prevoda i originala označena arapskim brojevima, umesto stranica, u radu su navedene strofe pesme, kao i stihovi, koji slede iza zareza.

4.3. Delimična ekvivalencija sa leksičkim razlikama

Leksema *lîp* je u većini slučajeva prevedena imenicom *život* (up. primere 7–8, 15–17, 19–21, 30), što objašnjava neobični prevodni ekvivalent *deliti s nekim život i dobro* za frazeologizam *mit iemanne lîp ûnde guot teilen* (doslovno: *deliti s nekim telo i dobro*, ‘deliti s nekim sve što neko poseduje’):

- (6) «allez daz wir hân, / geruochet irs nâch êren, daz sî iu undertân, / und sî mit iu geteilet lîp ûnde guot.» (NL 1953: 127,1–3);
«[...] Sve što imamo, / stoji vam na raspolaganju, ako to časno želite; / *delićemo s vama život i dobro*» (PoN 1973: 127,1–3).

Ova prevodna analogija prisutna je i kod ekvivalenata *izgubiti život* i *den/sînen lîp verliesen* (doslovno: *izgubiti telo/svoje telo*) koji opisuju umiranje:

- (7) «darumbe muosen degene vil verliesén den lîp» (NL 1953: 2,4);
«zbog nje *su mnogi junaci izgubili živote*» (PoN 1973: 2,4).
(8) «jane gediente Sîfrit nie alsolhen haz, / daz er dar umbe solde verliesen sînen lîp» (NL 1953: 866,2–3);
«Sigfrid nije nikada zaslužio takvu mržnju / da bi zbog toga *morao izgubiti život*» (PoN 1973: 866,2–3).

Sa druge strane, leksičko odstupanje isključivo glagolskih komponenata nalazimo kod ekvivalenata *ieman in herzen hân* (doslovno: *imati nekoga u srcu*, ‘voleti nekoga’) i *nositi nekoga u srcu*:

- (9) «zwiu sold’ ich die verzîhen die ich in herzen hân?» (NL 1953: 536,3);
«kako bih odbio onoj, koju *nosim u srcu*?» (PoN 1973: 536,3).

Pomenuti ekvivalent *nositi nekoga u srcu* Pudić koristi i za prevođenje izraza *ieman im sinne tragen*. Iako navedeni srednjevisokonemački frazeologizam opisuje razmišljanje o nekome ili nečemu (Jesko 2006: 271), on u datom kontekstu ima značenje ‘voleti nekoga’, zbog čega je imenica predložko-padežne konstrukcija *im sinne* (= u mislima) zamenjena različitom imenskom leksemom (*u srcu*):

- (10) «er truog in sîme sinne ein minnechliche meit / und ouch in ein diu frouwe die er noh nie gesach» (NL 1953: 132,2–3);
«*nosio je u svome srcu jednu ljupku devojkicu / a njega jedna od gospi koju još nije video*» (PoN 1973: 132,2–3).

4.4. Delimična ekvivalencija sa morfosintaksičkim i leksičkim razlikama

Frazeologizmi *ëtwaç in sîme herzen tragen* i *kriti nešto u svojoj duši* (‘tajiti nešto’) ne podudaraju se ni na leksičkom, niti na morfosintaksičkom nivou, budući da ciljni ekvivalent sadrži komponente *kriti* i *duša*, a polazni leksema *tragen* (= nositi) i *hêrz* (= srce). Pored toga, predložko-padežne konstrukcije datih ekvivalenata *in sîme/ime herzen* (dativ) i *u svojoj duši* (lokativ) nalaze se u različitim padežima:

- (11) «Diz truoc si in ir herzen unt wart ouch wol verdeit.» (NL 1953: 725,1);
«*Krila je to u svojoj duši i mukom ćutala*» (PoN 1973: 725,1).

Pri tome, srednjevisokonemački izraz sa različitim objektom, *ieman in/ime herzen tragen* (doslovno: *nositi nekoga u srcu*, ‘voleti nekoga’) Pudić prevodi frazeologizmom *biti nekome na srcu* kojeg, pored leksičkih razlika glagola *tragen* (= nositi) i *biti*, odlikuju i morfosintaksička odstupanja leksema *ieman* (= nekoga) u akuzativu i *nekome* u dativu. Slično prethodnom ekvivalentskom paru, izraz polaznog jezika sadrži predložko-padežnu konstrukciju u dativu (*in/ime herzen* = u srcu), a izraz ciljnog u lokativu (*na srcu*):

- (12) «er truoc si ime herzen, si was im sô der lîp.» (NL 1953: 353,3);
«*ona mu je bila na srcu i draga kao njegov život*» (PoN 1973: 353,3).

Zanimljivo je da je dati izraz polaznog jezika, u slučajevima kada je bio deo relativne rečenice, preveden i sintagmom *izabranica nečijeg srca*:

- (13) «Wess' er daz in sæhe *die er in herzen truoc*» (NL 1953: 134,1);
 «Da je znao da ga gleda *izabranica njegovog srca*» (PoN 1973: 134,1).
 (14) «er mohte sînen sælden des immer sagen danc, / daz im diu was sô wæge, *die er in herzen truoc*» (NL 1953: 301,2–3);
 «stalno je zahvaljivao svojoj srećnoj sudbini / što mu je *izabranica njegovog srca* tako sklona bila» (PoN 1973: 301,2–3).

Opasnost ili gubitak života opisan frazeologizmom *iemanne an den lîp gân*, u srpskom prevodu zabeležen je izrazom *stati nekoga života*. Kod prevodnog ekvivalenta se pri tome glagol *stati* razlikuje leksički od glagola *gân* (= ići), dok se logički subjekti nalaze u različitom padežu: *iemanne* (= nekome, dativ), *nekoga* (akuzativ). Kod srpskog ekvivalenta takođe je prisutan objekat u genitivu (*života*), a kod polaznog izraza predložko-padežna konstrukcija *an den lîp* (= na telo):

- (15) «durch willen mîner minne, *ez gât im an den lîp*» (NL 1953: 416,3);
 «da prosi moju ljubav, *to će ga stati života*» (PoN 1973: 416,3).

Isti frazeologizam preveden je i izrazom *izgubiti život* sa različitim glagolskim komponentama (*izgubiti/gân*). Dati ciljni ekvivalent takođe odstupa i po imenskoj komponenti *život* u akuzativu (up. *an den lîp*), kao i po odsustvu logičkog subjekta u dativu *iemanne*:

- (16) «unt ist daz ich gewinne, *ez gêt iu allen an den lîp*.» (NL 1953: 423,4);
 «ali ako ja pobedim, *svi ćete izgubiti živote*.» (PoN 1973: 423,4).

Polazni frazeologizam sa istim značenjem i manjim morfosintaksičko-leksičkim razlikama *an iemannes lîp gân* (up. *iemanne an den lîp gân*), preveden je pri tome izrazom *platiti nešto svojim životom*, koji, pored leksičkih odstupanja glagola *platiti* (up. *gân*), sadrži imenicu i prisvojnu zamenicu *svojem životom* (up. *an iemannes lîp*= na nečiji život), kao i objekat u akuzativu *nešto*:

- (17) «hat er sich es gerüemet, *ez gêt an Sîfrides lîp*» (NL 1953: 845,4);
 «ako se Sigfrid time hvalisao, *platiće to svojim životom*» (PoN 1973: 845,4).

Izraz sa istom semantikom *iemanne an daz lēben sîn gân* takođe je preveden ekvivalentom *stati nekoga života*. U ovom slučaju je kod polaznog ekvivalenta umesto lekseme *lîp* (= telo) prisutna leksema *daz lēben* (= život), kao i prisvojna zamenica *sîn* (= njegov, svoj). Pored toga, glagolske lekseme ekvivalenata se razlikuju, budući da srednjevisokonemački izraz sadrži komponentu *gân* (= ići), a srpski *stati*. Za razliku od polaznog frazeologizma, kod srpskog izraza je takođe zastupljen logički subjekat u genitivu (*nekoga*), a kod srednjevisokonemačkog u dativu (*iemanne*). Premda se nalaze u različitim padežima, komponente *život* (genitiv) i *lēben* (deo predložko-padežne konstrukcije u akuzativu *an daz lēben sîn*) predstavljaju jedino leksičko poklapanje navedenih izraza:

- (18) «dar umbe wil ich sterben, *ez engê im an daz leben sîn*» (NL 1953: 867,4);
 «u smrt ću poći, ako *ga to života ne stane*» (PoN 1973: 867,4).

Prevodilac je frazeologizam *stati nekoga života* koristio kao prevodni ekvivalent i za izraz *den/sînen lîp verliesen* (up. primere 7–8). Pored leksičkih razlika glagola *verliesen* (= izgubiti) i *stati*, navedene frazeologizme takođe odlikuju morfosintaksičke razlike objekata *den/sînen lîp* (akuzativ) i *života* (genitiv), kao i *koga* (subjekatski akuzativ):

- (19) «sô lobt er iu dar dienen ; des *vliuset er den lîp*» (NL 1953: 875,3);
 «Sigfrid će vam ponuditi pomoć ; *to će ga stati života*» (PoN 1973: 875,3).

Iemanne stât der lîp enwâge (doslovno: *nekome telo stoji na vagi*, 'biti u opasnosti') Pudić prevodi izrazom *staviti život na kocku*. Dok je kod nemačkog izraza prisutna imenica *der lîp* u nominativu,

iemanne u dativu, kao i kontrahovani oblik *enwâge* (*in* + *wâge*), kod srpskog frazeologizma nalazimo predložko-padežnu konstrukciju u akuzativu *na kocku*, te leksemu *život* u akuzativu. Pored toga, nemački ekvivalent sadrži glagolsku komponentu *stât* (= stoji), a srpski leksemu *staviti*.

- (20) «dâ iu sô sêre *enwâge stüende niht der lîp*» (NL 1953: 372,3);
 «gde *ne biste morali* toliko *stavljati život na kocku*» (PoN 1973: 372,3).

Izraz *iemannes lîp iemanne nêmen* (doslovno: *uzeti nekome nečije telo*, ‘ubiti nekoga’) preveden je frazeologizmom *uzeti nekome život* sa različitim direktnim objektom (*lîp/život*), i odsustvom lekseme *iemannes* (= nečiji):

- (21) «Ich wære ân’ alle sorge» sprach daz edel wîp / daz im *iemenn næme* in sturme *sînen lîp*» (NL 1953: 896,1–2);
 «„Bila bih bez ikakve brige“, reče plemenita gospa / „da će mu iko moći uzeti život u borbi» (PoN 1973: 896,1–2).

Pored leksičkih poklapanja komponenti *tragen/nositi*, *in herzen/u srcu*, i *not/jadi*, izrazi koji označavaju patnju, *nôt in herzen tragen* i *nositi ljubavne jade u srcu*, ipak se leksički razlikuju, budući da je imenica *nôt* (= nevolja, jadi, briga, problemi) u prevodu ekspanzirana pridevom u funkciji atributa *ljubavni*:

- (22) «[...] da sciet von mager *nôt* / der si dâ truog in herzen [...]» (NL 1953: 281,2–3);
 «[...] nesta ljubavnih jada / koje je Sigfrid toliko dugo nosio u srcu» (PoN 1973: 281,2–3).

4.5. Nulta ekvivalencija

U okviru XV pevanja *Pesme o Nibelunzima* izdvojili smo ukupno 13 frazeologizama koji su opisno prevedeni: (23) *aller hande dinge* (doslovno: *svih ruku stvari*) – ‘sve što se zatraži od nekoga’; (24) *iemanne mit arbeit bekant sîn* (doslovno: *biti nekome mukom poznato*) – ‘nešto mnogo zabrinjava nekoga’; (25–27) (*gar*) *ein wint sîn* (doslovno: *biti vetar*) – ‘ne biti ništa’; (28) *iemannes tât verren* (doslovno: *držati nečiju smrt daleko*) – ‘sačuvati nekoga od sigurne smrti’; (29) *iemannes lîp iemanne nêmen* (doslovno: *uzeti nekome telo*) – ‘ubiti nekoga’; (30–31) *den lîp verliesen* (doslovno: *izgubiti telo*) – ‘nekome nema više života’, ‘izginuti’; (32) *under krône rihten* (doslovno: *vladati pod krunom*) – ‘vršiti kraljevsku vlast’; (33) *ein ende nêmen* (doslovno: *uzeti kraja*) – ‘završiti svoje doba’; (34–35) *iemann nimet (des) wunder* (doslovno: *nekoga obuzima čudo*) – ‘mnogo se čuditi’, ‘u čudu se pitati’:

- (23) «*aller hande dinge* was er im gereht.» (NL 1953: 99,2);
 «sve što je od njega zatražio bio je Alberih spreman da učini» (PoN 1973: 99,2).
 (24) «daz ez den fürsten beiden wart mit arbeit bekannt.» (NL 1953: 176,4);
 «šta [!] je oba kralja, kada su čuli, mnogo zabrinjavalo.» (PoN 1973: 176,4).
 (25) «ez was ir aller werben wider in ein wint.» (NL 1953: 47,2);
 «svekoliki njeni prosci nisu ništa prema njemu bili» (PoN 1973: 47,2).
 (26) «[...] swaz si strîten nâch éren, daz ist gar ein wint / unz eine an Sîfriden, des künec Sigmundes kint.» (NL 1953: 228,3–4);
 «[...] sve to nije ništa / prema onome što je učinio sâm sin kralja Sigmunda.» (PoN 1973: 228,3–4).
 (27) «Swaz kleider ie getruogen edeler ritter kint, / wider ir gesinde daz was gar ein wint. (NL 1953: 836,1–2);
 «Ma kako da su plemenite devojke bile i ranije lepo obučene, / to nije bilo ništa prema njenoj pratnji» (PoN 1973: 836,1–2).
 (28) «Sîfrit hete geverret des künec Guntheres tât.» (NL 1953: 465,4);
 «Sigfrid je kralja Guntera od sigurne smrti sačuvao.» (PoN 1973: 465,4).
 (29) «sô tuo ir swaz du wellest : unt næmest ir den lîp» (NL 1953: 655,3);
 «radi s njom šta te volja, makar je i ubio» (PoN 1973: 655,3).

- (30) «wâ n, künic Gunther? wie *vliesen wir den lîp* !» (NL 1953: 438,3);
«šta sada, kralju Gunteru? *Nema nam više života!*» (PoN 1973: 438,3).
- (31) «nu hiezen wir ie recken : wi *verliesen wir den lîp*» (NL 1953: 443,3);
«brojismo se uvek u junake, ali kako *ćemo sada izginuti*» (PoN 1973: 443,3).
- (32) «In disen grôzen êren lebet' er, daz ist wâr, / und rihthe ouch *under krône* unz an daz zehende jâr» (NL 1953: 715,1–2);
«Živeo je, kao što sigurno znamo, u sjaju svoje moći / i *vršio kraljevsku vlast* sve do desete godine» (PoN 1973: 715,1–2).
- (33) «swenne daz *der winder ein ende habe genomen*» (NL 1953: 751,2);
«čim ova zima *završi svoje doba*» (PoN 1973: 751,2).
- (34) «Unde *nimet mich* immer wunder, sît er dîn eigen ist» (NL 1953: 825,1);
«Uostalom, *mnogo me čudi*, ako je on tvoj vazal» (PoN 1973: 825,1).
- (35) «*Die liute nam des wunder*, wâ von daz geschach» (NL 1953: 834,1);
«*Narod se u čudu pitao*, šta se moglo desiti» (PoN 1973: 834,1).

5. REZULTATI KONTRASTIVNOG ISTRAŽIVANJA

Kontrastivna analiza kojom je obuhvaćeno ukupno 57 frazeologizama (35 polaznih i 22 ciljnih) pokazala je da je prevodilac u najvećem broju slučajeva (ukupno 13 primera) frazeologizme prevodio opisno, tj. nultom ekvivalencijom. Drugu ekvivalentnu grupu po zastupljenosti predstavlja delimična ekvivalencija sa morfosintaksičkim i leksičkim razlikama (ukupno 12 primera), dok su kategorija delimične ekvivalencije sa leksičkim razlikama (ukupno 5 primera) kao i kategorija potpune ekvivalencije (ukupno 4 primera) prisutne u manjem broju. Istraživanjem je takođe utvrđeno da delimična ekvivalencija sa morfosintaksičkim razlikama (ukupno 1 primer) čini najmalobrojniju ekvivalentnu grupu.

LITERATURA

- Babić, S. (1989). Kritika prevoda i mogućnosti prevođenja usmene poezije. *Književno prevođenje: teorija i istorija*, Požarevac, 183–200. (ћип.)
- Bogner, I. (2010). *Abriss der Geschichte der deutschen Sprache und der historischen Grammatik des Deutschen*. Bačka Topola: Panonia-print.
- Burger, H. (2003). *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, 2. Auflage. Berlin: E. Schmidt.
- Burger, H. (2007). *Phraseologie: ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung* I. Berlin (– New York): W. de Gruyter.
- Cruse, D. A. (2002). *Lexikologie: ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen* I. Berlin (– New York): W. de Gruyter.
- Gentry, G. et al. (2011). *The Nibelungen tradition: an encyclopedia*. New York: Routledge.
- Đorđević, M. (2003). *Strömungen und Wandlungen der älteren deutschen Literatur*. Sarajevo: Philosophische Fakultät der Universität Sarajevo.
- Hegedüs-Kovačević, K. (1991). *Überblick über die deutsche Literatur vom frühen Mittelalter bis zur Reformation*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti Filozofskog fakulteta.
- Hofmeister, W. (2011). Mich nimt des michel wunder – Neue Technik(en) zur textfunktionalen und übersetzungspraktischen Erschließung historischer Phraseologismen, veranschaulicht am 'Nibelungenlied' und Nidharts Sommerlied 21. *Mittelhochdeutsch: Beiträge zur Überlieferung, Sprache und Literatur*, Berlin, 393–417.
- Jesko, F. (2006). *Phraseologisches Wörterbuch des Mittelhochdeutschen*. Niemeyer: Tübingen.
- Kittel, H. et al. (2004). *Übersetzung: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* I. Berlin (– New York): W. de Gruyter.
- Kostić, S. (1964). *Pregled nemačke književnosti: Do Šturm i dranga* I. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu.
- Kozhakanova, M. T. et al. (2012). Translation of Phraseological Units in Abai Kunanbayev's Poems. *International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering* 6/5, 919–921.

- Lazarević, R. (2009). Prevođenje frazeologije: problem i izazov. *Jezici i kulture u kontaktu*, Podgorica, 302–308.
- Lundh, K. (1992). Äquivalente Somatismen im Deutschen und Schwedischen – Wie soll das kontrastive Modell aussehen?, *Untersuchungen zur Phraseologie des Deutschen und anderer Sprachen: einzelsprachlich – kontrastiv – vergleichend*, Frankfurt a. M., 163–173.
- NL. (1973). *Das Nibelungenlied*, 14. Auflage. Wiesbaden: Brockhaus.
- Petrović, V. (1988). Phraseologie im Fremdsprachenunterricht. *Deutsche Sprache IV*, Berlin, 351–361.
- PoN. (1966). *Pesma o Nibelunzima / sa srednje-visoko-nemačkog prevela Svetlana Dragović*. Beograd: autor (– Međunarodna politika).
- PoN. (1973). *Pesma o Nibelunzima / prevod i komentar Ivan Pudić*. Beograd: Srpska književna zadruga. (ћип.)
- PoN. (2010). *Pesma o Nibelunzima / prepevao sa savremenog nemačkog Dragutin D. Kostić; priredio Dušan D. Kostić*. Beograd (– Novi Sad): Srpska književna zadruga (– Budućnost). (ћип.)
- Pudić, I. et al. (1979). *Njemačka književnost I*. Sarajevo (– Beograd): Svjetlost (– Nolit).
- Sofronijević, M. (ur.) (1988): *Srbi o znamenitim Nemcima*. Beograd: Evro. (ћип.)
- Stojnić, M. (1980). *O prevođenju književnog teksta*. Sarajevo: Svjetlost.
- Wachinger, B. et al. (2004). *Die Deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon XI*. Berlin (– New York): W. de Gruyter.

MITTELHOCHDEUTSCHE PHRASEOLOGISMEN IM NIBELUNGENLIED UND IHRE ÄQUIVALENTE IN DER ÜBERSETZUNG VON IVAN PUDIĆ

Resümee

Im Beitrag werden mittelhochdeutsche Phraseologismen des *Nibelungenlieds* und deren serbischen Äquivalenten in der Übersetzung von Ivan Pudić kontrastiert. Die Äquivalente der Ausgangssprache (Mittelhochdeutsch) und der Zielsprache (Serbisch) werden mittels der Methode der kontrastiven Analyse verglichen, damit ihre morphosyntaktischen, lexikalischen und semantischen Ähnlichkeiten und Unterschiede festgestellt werden können. Das kontrastive Modell des Beitrags basiert auf dem Äquivalenzmodell von V. Petrović, und beinhaltet 5 Kategorien: (1) Volläquivalenz, (2) Nulläquivalenz und (3) Teiläquivalenz mit morphosyntaktischen, (4) lexikalischen, (5) und morphosyntaktischen und lexikalischen Unterschieden. Es wurden insgesamt 35 stellvertretende Phraseologismen aus dem Korpus, das die ersten XV Kapiteln des Werkes umfasst, exzerpiert, und mit ihren Zieläquivalenten verglichen. Die serbische *Nibelungenlied*-Übersetzung zählt zu einer der wenigen literarischen Übersetzungen aus der älteren hochdeutschen Sprachstufe ins gegenwärtige Serbische. Demzufolge stellt sie ein interessantes Material zur Analyse deutscher Phraseologismen dar, die im XIII. Jh. niedergelegt, und sieben Jahrhunderte später in eine slawische Sprache übersetzt wurden. Die vergleichende Untersuchung des Beitrags zeigt, dass die Nulläquivalenz (insgesamt 13 Beispiele) die häufigste Äquivalenzkategorie darstellt. Zu der zweitgrößten Äquivalentengruppe gehört die Teiläquivalenz mit morphosyntaktischen und lexikalischen Unterschieden (insgesamt 12 Beispiele), während die Teiläquivalenz mit lexikalischen Unterschieden (insgesamt 5 Beispiele), neben der Volläquivalenz (insgesamt 4 Beispiele) weniger vorhanden ist. Ergänzend dazu lässt sich feststellen, dass die Teiläquivalenz mit ausschließlich morphosyntaktischen Unterschieden (insgesamt 1 Beispiel) die kleinste Äquivalentengruppe bildet.

Schlüsselwörter: *Nibelungenlied*, Übersetzung, Ivan Pudić, Mittelhochdeutsch, Phraseologie

Zvezdana Simić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
zvezdana.simic.ns@gmail.com

IV

ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ЛЕКСИКОГРАФИЈА

ANITA KUZMANOSKA

COMMENT DÉFINIR UN EUPHÉMISME DANS LA LANGUE FRANÇAISE ?

De tout temps, l'homme a tenté d'atténuer, voire de cacher les idées désagréables et dérangeantes. L'euphémisme est un de ces moyens linguistiques qui permet d'adoucir, d'édulcorer les propos à des fins diverses. En usage depuis l'Antiquité, l'euphémisme a suivi son cours à travers les siècles jusqu'à aujourd'hui. Selon les époques, de nombreuses appellations voisines de l'euphémisme apparaissent : « langue de bois », « politiquement correct », « novlangue », ...etc. Le lien entre la langue, ses usages et la société est donc indéniable. Ce fait de langue, qui semble être indispensable au langage, est complexe et difficile à déterminer précisément vu les multiples aspects qu'il revêt, conséquence de son caractère énonciatif et créatif. Nombreux sont les linguistes et auteurs qui ont analysé et défini l'« euphémisme ». Certains s'accordent à le classer parmi les figures de style, d'autres non. Dans cette étude, nous tenterons d'étudier l'euphémisme et de donner une proposition de définition.

Mots clés: euphémisme, atténuation, définition, figure de style, non-figuré

1. INTRODUCTION

La langue est ce code par le biais duquel les membres d'une même communauté communiquent. La communication, elle, est une conduite psychosociale, qui vise à transmettre une information par l'emploi du langage, mais aussi par des gestes, des attitudes du corps ou des mimiques.

Le locuteur avisé est capable de produire par l'intermédiaire du système langagier et de moyens non-verbaux, une multitude de messages aux nuances les plus variées.

Le linguiste suisse, Charles Bally, comme nombre de ses collègues, constatera que les messages échangés entre locuteurs sont très rarement dépourvus d'émotions (1965). Les émotions, la subjectivité, vibrent à travers la tonalité, l'intensité, le débit de la parole, mais elles sont également exprimées par le choix du lexique, l'agencement des unités composant l'énoncé. Ce sentiment qui se dégage d'un énoncé peut être négatif, positif ou nuancé. Le langage d'un locuteur est donc révélateur de sa pensée, de sa personne, de son intention. L'agencement des mots, le choix du lexique, la gestuelle, l'intonation d'un énoncé correspondent toujours à la fonction de l'idée véhiculée par cet énoncé.

Dans cette étude, notre attention portera sur le vocabulaire appréciatif, et plus précisément sur l'euphémisme. Selon l'étymologie, le mot 'euphémisme' vient du mot grec : 'euphémismos', composé de 'phêmi' qui signifie 'je parle' et de 'eu' qui signifie 'bien, heureusement'.

Depuis l'Antiquité, les euphémismes sont en usage dans les discours aussi bien écrits que parlés. De tout temps, l'homme a tenté par le langage, d'arrondir les points saillants et de présenter sous une forme embellie les réalités contraignantes de la vie. Le locuteur bien intentionné et poli est soucieux de laisser une bonne impression, d'être apprécié et valorisé par son entourage. Il y parviendra en ménageant sa façon de s'exprimer. S'impose alors une langue acceptable, appréciable, comme fondée sur un consensus social commun, tacite.

Servant avant tout à véhiculer des pensées, des perceptions, des informations, la langue et le langage s'emploient aussi à tisser des liens entre les membres d'une même communauté.

2. ORIGINES DE L'EUPHÉMISME ET SES APPELLATIONS VOISINES

Le mot et la chose, le signifiant et le signifié sont intimement liés. Lorsque le mot désigne un objet ou une personne sacré, sa graphie et sa sonorité deviennent à leur tour sacrés et donc « difficiles » à prononcer. C'était le cas dans les sociétés primitives, où certains mots qui désignaient un phénomène naturel ou une divinité, avaient aux yeux des indigènes une puissance magique. Alors, le mot en question était frappé d'interdiction, car on craignait attirer la malédiction de forces ou de phénomènes inconnus ; ainsi, pour nommer indirectement la chose ou le phénomène et pour l'amadouer, on faisait appel à un substitut, à un subterfuge – l'euphémisme. Encore aujourd'hui, certains mots (appartenant surtout au domaine de la santé, de la mort, de la scatologie, de la sexualité, ... etc) sont taboués, car jugés conventionnellement odieux désagréables, indécents, et donc, bannis et substitués par des circonlocutions ou des périphrases qui voilent et adoucissent le mot considéré comme trop direct et de ce fait choquant.

« L'euphémisme - est un tabou linguistique qui porte non pas sur le 'dire quelque chose', mais sur le 'prononcer un nom' qui est pure articulation vocale d'un nom. » (Bardosi, V & Palfy, M, 1987 : 121).

À l'époque de Platon et d'Aristote l'art de bien dire, la rhétorique, se développe. La création d'une technique de la persuasion donne naissance à une multitude de moyens d'expression. Encore dans l'Antiquité, les rhétoriciens sont sensibles à certains procédés d'atténuation du langage. Dans son article *Les recherches sur l'euphémisme des origines à nos jours*, André Horak nous fait découvrir que « [...] l'atténuation discursive est présentée par Aristote comme une stratégie rhétorique non seulement légitime, mais aussi utile et efficace pour rapprocher l'orateur éloquent de ses objectifs » (2012 : 38). Les figures de rhétorique permettent d'exprimer ses pensées avec élégance, éloquence et zèle dans le but de convaincre son interlocuteur.

Plus tard, au XVIIe siècle, un mouvement culturel et littéraire marque l'histoire de la langue française : « la préciosité ». Ce courant, principalement représenté par les femmes de la haute société, et un véritable âge d'or de l'euphémisation, se caractérise par la volonté de se distinguer du peuple par sa tenue, son comportement, son savoir et notamment son langage. Ce fait de société a bouleversé le vocabulaire de la langue française : les précieuses rejettent les mots qu'elles jugent « bas » et inventent une longue liste d'expressions et de mots « nobles » pour désigner le monde qui les entoure. Alors, l'utilisation de périphrases, de métaphores, d'hyperboles, de néologismes est en plein essor : ('miroirs de l'âme 'pour désigner les yeux, 'l'ameublement de la bouche 'pour parler des dents, 'la commodité des conversation 'pour un fauteuil, 'donner dans l'amour permis 'pour se marier, ... etc).

En 1970, Robert Beauvais publiait *L'hexagonal tel qu'on le parle*, où il est de nouveau question d'une modification des usages linguistiques. « L'hexagonal », d'après la définition de l'auteur, est un langage qui dérive directement du français et semble, pour ses locuteurs, être mieux adapté à la définition d'une grande nation moderne. En d'autres mots, « l'hexagonal » désigne un langage policé où les mots prétentieux ou obscurs sont préférés à leurs équivalents simples, fréquemment utilisés comme base d'une [langue de bois](#).

Le vocabulaire est à nouveau revisité à l'époque des grandes dictatures qui sévissent dans plusieurs pays, dans les années quarante. Les moyens d'expressions, le vocabulaire en usage est destiné à contenir les masses et à les manipuler. C'est à l'époque du communisme en URSS et de la montée du fascisme en Allemagne et en Italie que font leur apparition les concepts tels que « langue de bois », « novlangue » (apparu dans le roman dystopique de George Orwell, 1984). La « langue de bois » désigne une « manière rigide de s'exprimer qui use de stéréotypes et de formules figées et qui reflète une position dogmatique ; en politique, discours dogmatique révélant l'absence d'idées nouvelles »¹.

On ne peut nier le fait que la langue, ses usagers et la société dans laquelle cette langue se développe sont fortement liés, d'où l'affirmation que l'homme, la culture et la société s'impliquent mutuellement.

Voici une autre période de l'histoire qui va influencer l'usage de la langue et son vocabulaire.

¹ Définition du dictionnaire *Larousse* en ligne.

Dans les années 90, le terme de « multiculturalisme » émerge au Canada, puis aux États-Unis. Cette idée prône la volonté de faire valoir les codes de bonne conduite, les orientations antiracistes, les droits de l'homme.

De cette politique, le concept de « politiquement correct » est apparu, qui s'est étendu à toute l'Europe et même au-delà. Sous la pression des défenseurs des minorités, des féministes, des antiracistes, et dans le but d'apaiser des conflits et de minimiser des problèmes sociaux, certains mots sont devenus inutilisables, tabous, considérés comme irrespectueux pour les groupes qu'ils représentent. Dans la catégorie du « politiquement correct » l'usage de termes tels que *handicapé*, *homosexuel* ; *sans-papiers*, *Africain*, *immigré*, etc., est devenu quasiment obligatoire et les termes français ' infirme ', ' pédéraste ', ' clandestin ', ' noir ', ' migrant ' sont catégoriquement rejetés. Selon Delporte, le politiquement correct suppose « une révision du vocabulaire » qui « doit être épuré de toute empreinte raciste, sexiste ou homophobe. » (2009).

Comme nous avons pu le remarquer, il existe une pratique dans le monde aussi bien occidentale (États-Unis, Europe) qu'orientale (Union Soviétique, ... etc.) de remanier le vocabulaire l'adaptant au besoin, à la politique ou à la mode de l'époque. De nombreuses appellations proches de l'euphémisme sont apparues au cours de l'histoire pour nommer les transformations survenues sur la façon de s'exprimer, notamment sur les préférences quant à l'emploi d'un vocabulaire nouveau moins direct. Ces nouvelles appellations sont toutes cousines de l'« euphémisme », sujet de notre présente étude. Cette néologie sémantique s'exerce à des fins diverses : voiler les idées trop crues, apprivoiser les tabous, relever la langue ordinaire et la réalité trop banale, dissimuler nos angoisses, repeindre la vie en rose, enrober les masses.

Aujourd'hui encore le lexique en usage dans les sociétés contemporaines, ne cesse d'être modifié (c'est-à-dire atténué) dans quasiment tous les domaines de la société. Les euphémismes sont fréquemment en usage aussi bien dans les conversations quotidiennes, que dans les médias, la publicité, la politique ou l'économie.

Comme le dit si bien John Orr « nul phénomène linguistique ne nous rappelle d'une façon aussi péremptoire - et aussi salutaire - que la langue est un fait social que celui de l'euphémisme ». (1952 : 167)

Le discours euphémique est le plus souvent lié à la doxa, « c'est l'exigence d'édulcorer la brutalité de l'expression linguistique qui mène vers le choix d'un euphémisme, sorte d'autocensure pratiquée dans le rapport avec les autres, et c'est l'usage social qui transforme cet emploi en règle, en véritables normes de politesse [...] ».(Haillet, 2004 :13)

Vilmos Bardosi explique le mécanisme de production d'un euphémisme comme étant « le résultat d'un acte psychologique qui serait né du phénomène de l'inhibition, mis en évidence par la psychanalyse. Lorsque l'éducation, la prudence acquise ont prohibé tel acte ou telle parole, le cerveau bloque les chaînes nerveuses qui y conduisent. L'influx nerveux lance dans cette direction se heurte à un barrage (il s'ensuit une hésitation), puis il est détourné et cherche, pour s'extérioriser, une autre voie. » (Bardosi ,1987 : 125)

Suite à cette description, nous pouvons constater que l'euphémisme est aussi un phénomène qui peut être considéré selon un aspect psychologique, mais ce fait de langage est surtout lié aux domaines de la sociologie, de la sociolinguistique, de la linguistique, de la stylistique, ...etc.

Touchant à tant de domaines, nous pouvons comprendre pourquoi l'euphémisme se prête si difficilement à l'étude et à être défini de manière précise.

3. L'EUPHÉMISME PRÉSENTE UNE NOTION BIEN COMPLEXE

Comme nous avons pu le constater, l'euphémisme perdure à travers les siècles sous diverses formes et dans différents contextes historiques et politiques. Celui-ci existe encore de nos jours et semble s'imposer de plus en plus.

Si nous sommes tous d'accord sur le fait que l'euphémisme a une fonction positivante, revalorisante, méliorative, il est moins clair de comprendre ce que ce substitut lexical revalorise ou améliore au juste : le mot, l'idée exprimée, ou le sujet parlant ?

Les procédés qui concourent à former les euphémismes sont innombrables. Ceux-ci sont aussi bien morphologiques, lexicaux que syntaxiques, comme non-verbaux.

Si nous nous référons à la forme de l'euphémisme, nous pouvons remarquer son caractère protéiforme. L'euphémisme peut être représenté par un seul mot *malentendant* pour sourd, par un mot composé *non-voyant* pour 'aveugle', *non-vérité* pour 'mensonge', ou par plusieurs mots *personne avec une surcharge pondérale* pour 'obèse' ou *personne à mobilité réduite* pour 'handicapé', ... etc. Mais nous pouvons dire également que nous avons aussi un cas d'euphémisme lorsque le mot tabou n'est pas remplacé ; il s'agit d'une omission volontaire du substitut ; les sémanticiens appellent ce cas d'euphémisme, l'euphémisme de degré zéro, fréquent dans les injures, tel *Va te faire****; alors, le mot à éviter est remplacé par des astérisques en français.

L'euphémisme peut se former sur une abréviation qui consiste à écrire seulement la première lettre suivie de point de suspension (*C'est un c...* pour 'con') ou sur une troncation (*indis'* pour 'indisposée').

L'effacement existe aussi à l'oral : il n'est pas rare d'entendre à la radio ou à la télévision, le mot taboué marqué par un bip sonore.

Des procédés non moins fréquents sont les ellipses (*quartier* pour 'banlieue') et les déformations phonétiques ou métaplasmes (*merdouille* pour 'merde', (*purée* pour 'putain').

Pour se construire, l'euphémisme peut s'appuyer sur une figure de style, la litote par exemple.

La litote semble être la figure la plus proche de l'euphémisme ; ainsi, on utilisera l'euphémisme *pas très habile* pour 'maladroit'. La litote diffère de l'euphémisme en ce sens qu'elle fait semblant d'atténuer le propos alors que paradoxalement elle l'amplifie et le renforce en insistant sur la réalité. L'euphémisme, par contre, atténue le propos en voulant estomper la réalité.

La périphrase peut aussi avoir une fonction d'atténuation : par exemple on emploie l'euphémisme *demandeur d'emploi* pour 'chômeur', l'euphémisme *technicienne de surface* pour 'femme de ménage'. Il en est de même pour l'oxymore : par exemple, le mot 'régression', fréquemment en usage dans le domaine de l'économie, est remplacé par l'euphémisme *croissance négative*.

L'euphémisme peut aussi être représenté par une antiphrase ; par exemple, l'expression « Quelle gâchis ! » utilisée dans une situation donnée, peut être atténuée et remplacée par l'euphémisme *Eh bien, c'est du beau !*

L'euphémisme se voit parfois revêtir la forme d'un métonyme : *fermer les yeux* pour 'mourir'.

L'effet d'euphémisation peut également être obtenu par l'emploi d'un diminutif : par exemple 'maigre' est remplacé par *maigrichon* qui est un adjectif moins blessant pour caractériser une personne qui n'a que la peau et les os.

L'emploi d'un mot emprunté à une langue étrangère à la place du terme habituellement en usage a aussi l'effet d'adoucir : 'un noir' est remplacé par l'euphémisme *black*.

L'utilisation de l'acronyme ou du sigle, est tout aussi bien un moyen d'édulcorer un mot désagréable ou tabou : par exemple, le mot 'clochard' à connotation négative est volontiers remplacé par l'euphémisme *SDF (Sans Domicile Fixe)* lorsque le locuteur se montre soucieux de ne blesser personne.

Considérons les exemples 'laid' et 'disgracieux'. Nous pouvons dire que « disgracieux » est l'équivalent euphémique de 'laid'. Dans ce cas le passage à un registre de langue supérieur pourrait être aussi considéré comme un procédé d'euphémisation.

Une des difficultés à définir l'euphémisme réside aussi dans le fait qu'il n'est détectable que dans un contexte précis. Émile Benveniste, dans son ouvrage *Problèmes de linguistique générale* donne l'exemple de l'ouvrier qui à la fin de sa journée de travail demande à son patron 'Vous n'avez plus rien à m'ordonner' voulant, en fait dire, 'Payez-moi j'ai fini ma journée de travail'. Ainsi, il faut considérer l'euphémisme comme procédé discursif et donc lui attribuer une dimension interactive. (1974)

Aussi, l'euphémisme a-t-il une dimension intersubjective ? Gérard Melis, auteur de l'article « L'euphémisme en syntaxe : le cas de la modalité d'apparence en anglais contemporain », publié dans *Empreintes de l'euphémisme. Tours et détours*, souligne qu'une expression ne peut avoir une qualité d'euphémisme que si elle est interprétée comme telle par son interlocuteur.

« ...c'est dans l'interprétation de l'énoncé, et non dans sa production, que réside l'euphémisme. » (Melis, 2010 : 55)

Donc, une atténuation de langage qui ne serait pas perçue par le récepteur ne pourrait, selon Melis, être qualifiée d'euphémisme.

De plus, cette notion problématique est aussi particulière par son caractère passager. Nombreux euphémismes ont existé pendant une certaine période et au bout d'un certain temps, soit ils ont été remplacés par d'autres euphémismes soit sont tombés en désuétude (tel l'euphémisme *PMA* (*pays moins avancés*) qui a existé dans les années 80 pour désigner les ' pays pauvres '); cette appellation est substituée plus tard par l'euphémisme les *pays sous-développés*, qui à son tour, considérée comme trop stigmatisante, est remplacée par un autre euphémisme *pays en voie de développement* pour plus tard être de nouveau remplacée par *pays émergents*.

Aussi, il a été constaté que lorsqu'un euphémisme appartient à un domaine qui reste actuel pendant une période plus longue dans une société donnée, celui-ci peut évoluer et s'approprier différentes formes au cours des années, au fur et à mesure que l'effet d'atténuation qu'il devrait produire se perd ou est ressenti comme estompé.

Par rapport à cela, Chiara Preite mentionne une autre ambiguïté liée à l'euphémisme :

...L'euphémisme est doublement lié à l'implicite : d'une part, il représente un moyen pour envoyer à l'interlocuteur un message secondaire, pour modaliser un énoncé véhiculant l'attitude, le jugement que le locuteur porte à l'égard des propos exprimés (parfois par pudeur personnelle, parfois pour manipuler l'opinion d'autrui) ; d'autre part, il permet au mot interdit, au non-dit, de demeurer latent, mais présent à l'esprit des locuteurs, derrière les mitigations acceptables que l'on utilise à sa place, sans disparaître du système linguistique. (2009 : 42)

L'euphémisme est un phénomène plus ou moins conscient, prémédité et calculé. Au moment de l'énonciation le sujet parlant s'autocensure et décide délibérément de remplacer le mot ou l'expression habituellement en usage qu'il juge inadéquat, par un équivalent atténué, adoucit qui fait indirectement allusion au mot ou à l'expression évitée.

Cette opération peut être caractérisée comme positive, lorsqu'elle facilite les relations sociales et négatives lorsqu'elle sert à manipuler l'interlocuteur.

Nous pouvons donc constater que le phénomène d' ' euphémisme ' possède de nombreuses facettes toutes aussi importantes les unes que les autres. Il s'avère que son fonctionnement est lié à un vaste ensemble complexe de procédés innombrables.

Comment cerner la définition d'une notion aussi complexe et variable ? La définition précise du terme nous échappe à chaque nouvel exemple donné.

4. APERÇU DES DIFFÉRENTES DÉFINITIONS DE LA NOTION D'EUPHÉMISME

Se référant aux encyclopédies, aux dictionnaires généraux et « spécifiques », et aux ouvrages français de différentes époques, nous pouvons recenser les définitions suivantes :

Le Dictionnaire de l'Académie française, 5e Edition (1798) à la page 539, définit l'euphémisme comme un « adoucissement d'expression, par lequel on voile des idées désagréables, ou tristes, ou deshonnêtes, par d'autres plus agréables, plus douces, ou plus honnêtes, qui laissent deviner les premières ».

Quant au *Trésor de la Langue Française* n°8 datant du 19e et du 20e siècle propose une définition qui place l'euphémisme au rang de figure :

« Rhétorique - Figure de pensée par laquelle on adoucit ou atténue une idée dont l'expression directe aurait quelque chose de brutal, de déplaisant ».

Georges Mounin l'auteur du dictionnaire spécifique *Dictionnaire de la linguistique*, publié en 1974, caractérise l'euphémisme comme suit :

« Atténuation de la pensée. L'Euphémisme emploie de nombreux procédés qui vont de la litote à l'hyperbole en passant par la périphrase, la circonlocution, l'allusion, les métaplasmes, etc. »

Le *Dictionnaire Petit Larousse Illustré 1979 et 1998*² range l'euphémisme parmi les figures de mots :

euphémisme : (gr. *euphēsmos*, emploi d'un mot favorable) Adoucissement d'une expression jugée trop crue, trop choquante. Par euphémisme, on dit *n'être plus jeune*, pour 'être vieux' ou *il nous a quittés* pour 'il est mort' ».

Le *Dictionnaire de l'Académie française* (éd. 1986) donne la définition suivante du mot « euphémisme » :

« Emprunté, par l'intermédiaire du bas latin 'euphemismus', du grec 'euphēsmos' de même sens, de 'eu', 'bien', et 'phēmē', 'présage, parole'. Figure de pensée et de style par laquelle on atténue l'expression de faits ou d'idées considérés comme désagréables, tristes, effrayants ou choquants. On dit par euphémisme : *l'exécuteur des hautes œuvres* pour 'le bourreau' ; *il est bien fatigué* pour 'il va très mal'. *Probité douteuse, goût contestable, avoir des démêlés avec la justice* sont des euphémismes ».

Considérons également quelques définitions de l'euphémisme données par des sociologues, professeurs et linguistes connus :

Pour César Chesneau Dumarsais, linguiste français du XVIIIe siècle, auteur de l'ouvrage intitulé *Des tropes*, « L'euphémisme est une figure par laquelle on déguise des idées désagréables, odieuses ou tristes, sous des noms qui ne sont pas les noms propres de ces idées; ils leur servent comme de voile, et ils en expriment en apparence de plus agréables, de moins choquantes, ou de plus honnêtes, selon le besoin ». (1988 [1730] : 158)

Pierre Bourdieu, célèbre sociologue français définit l'euphémisme comme suit : « C'est la formation (...) résultant d'une transaction entre l'intérêt expressif (ce qui est à dire) et la censure inhérente à des rapports de production linguistique particulière ». (1982 : 78)

Quant à Catherine Formilhague, professeur à l'Université Paris IV- Sorbonne l'euphémisme est une « atténuation non feinte d'une vérité que l'on déguise parce qu'elle renvoie à des domaines tabous ». (2010 :115)

Sylvie Brunet, citant Joseph Vendryes, propose la définition suivante : « L'euphémisme n'est qu'une forme polie et cultivée de ce qu'on appelle l'interdiction de vocabulaire ». (Vendryes Le langage, 1923, dans *Les mots de la fin du siècle*, 1996).

Nous pouvons déduire d'après les définitions ci-dessus recensées, que l'euphémisme est tantôt défini comme une figure de style, tantôt comme une figure de pensée ou une figure de mots et tantôt comme une expression, une forme ou formation.

Cette notion présente apparemment un sujet de polémique parmi les lexicographes? Comment dès lors définir ce terme dont la nature reste floue.

Faut-il considérer l'euphémisme comme une figure, un adoucissement d'expression, une forme ou une formation ?

5. L'EUPHÉMISME EST-IL UNE FIGURE DE STYLE ?

La plupart des dictionnaires et linguistes classent les euphémismes parmi les figures de style.

Selon l'étymologie, le mot 'figure' viendrait du latin 'figura', et représenterait un procédé d'expression qui s'écarte de l'usage ordinaire de la langue et donne une expressivité particulière au propos.

² Dictionnaire Petit Larousse illustré, 1979 et 1998 en ligne http://www.philo5.com/Textes-references/Rhetorique_Definitions_050804.htm

Dumarsais, auteur du célèbre *Traité des tropes*, identifiait au XVIIIe siècle l'euphémisme à un trope, c'est-à-dire à «[...] une figure de style destinée à embellir un texte ou à le rendre plus vivant en employant un mot ou une expression dans un sens détourné de son sens propre ».

Voici comment Dumarsais définit les figures de style dans le traité complet des figures :

« Qu'est-ce que les figures ? Ce mot se prend ici lui-même dans un sens figuré. C'est une métaphore. Figure, dans le sens propre, est la forme extérieure d'un corps. Tous les corps sont étendus ; mais, outre cette propriété générale d'être étendus, ils ont encore chacun leur figure et leur forme particulière, qui fait que chaque corps paraît à nos yeux différent d'un autre corps. Il en est de même des expressions figurées ; elles font d'abord connaître ce qu'on pense ; elles ont d'abord cette propriété générale qui convient à toutes les phrases et à tous les assemblages de mots, et qui consiste à signifier quelque chose, en vertu de la construction grammaticale ; mais, de plus, les expressions figurées ont encore une modification particulière qui leur est propre ; et c'est en vertu de cette modification particulière que l'on fait une espèce à part de chaque sorte de figure... ». (1988 [1730])

Pour Jullien, linguiste du XIXe siècle « [...] les figures sont distinguées l'une de l'autre par un confrontation particulière ou un caractère propre qui fait leur différence; c'est la considération de cette différence qui leur a fait donner à chacune un nom particulier. » (1852)

Donc la figure est vue par les spécialistes en la matière comme une «forme particulière», «une modification particulière».

Des auteurs contemporains définissent aussi l'euphémisme comme une figure de style tel Henri Suhamy, Marc Bonhomme, Zvonko Nikodinovski et autres.

Le philologue et enseignant-chercheur macédonien Zvonko Nikodinovski qui se penche sur la problématique du sens figuré, dans son ouvrage *Фигуративните значења на инсектите во францускиот и во македонскиот јазик* ou ' *Le sens figuré des insectes dans la langue française et la langue macédonienne* ', définit la notion de sens figuré comme étant « [...] le sens dont les locuteurs natifs [...] sont plus ou moins conscients, au moment de la production (écrite ou orale) ou de la perception (lecture), qu'il provient d'un autre sens (étymon) [...] »³. (2007 : 29)

Cependant, la figuralité de l'euphémisme avait été contestée dans le passé et l'est encore aujourd'hui. Les linguistes du XVIIIe siècle, Beauzée et Fontanier étaient convaincus que l'euphémisme n'était pas une figure, ce qui les opposait à Dumarsais qui affirmait le contraire.

Dans l'*Encyclopédie méthodique* Beauzée serait intervenu avec un commentaire sur la figuralité de l'euphémisme pour contrer le point de vue de Dumarsais :

« Il me semble que M. du Marsais s'est mépris ici sur la véritable nature de l'Euphémisme. Ce détour adroit et heureux n'est point une figure, puisqu'il assujettit à ses vues tantôt un trop, tantôt une figure d'Elocution, une autre fois une figure de pensée ou de style. Le dirai-je ? L'euphémisme est une qualité essentielle à tous les styles, à tous les genres d'Eloquence [...] ». (Dumarsais et al.. 2002 : 42)

En effet, on ne peut prétendre que l'euphémisme adopte un moyen particulier et défini pour atteindre l'effet d'adoucissement.

Patrick Bacry, linguiste contemporain et auteur de l'ouvrage *Les figures de style, et autres procédés linguistiques*, publié en 1992, ne considère pas l'euphémisme comme un figure de style mais comme un procédé qui a recours à des techniques d'atténuation particulières :

« L'euphémisme, bien qu'il consiste en somme à remplacer un mot par un autre, n'est pas toujours considéré comme une véritable figure. En effet, au contraire d'une métaphore, d'une métonymie, d'une périphrase, il ne met pas en oeuvre des moyens techniques qui lui seraient propres. Usant ainsi de moyens variables pour remplir son rôle, l'euphémisme s'appuie en fait sur diverses figures, en particulier sur celles du voisinage ». (Bacry, 1992 : 106)

³ Notre traduction de : « [...] значење за кое изворните говорници [...] се повеќе или помалку свесni во моментот на зборување (пишување) или слушање (читање) дека произлегува од друго (етимонско) значење [...] ».

Il est difficile de classer l'euphémisme dans une seule catégorie de figure bien distincte des autres figures de style. Il est convenu de la part de nombreux linguistes que l'euphémisme n'adopte pas une technique particulière pour atteindre l'effet d'atténuation mais s'appuie sur la litote, sur la périphrase, l'antiphrase ou sur d'autres figures.

Selon nous, plusieurs arguments concourent à défendre l'idée que l'euphémisme n'est pas une figure de style. Prenons l'exemple du diminutif « maigrichon » que nous avons déjà cité plus haut : il peut produire un effet atténuant et donc être considéré comme un euphémisme bien qu'il ne soit en aucune façon une figure de style.

D'ailleurs, Suzana Guerrero Salazar, dans son article intitulé, *Los eufemismos en los anuncios de contacto en lengua española*, publié dans le recueil *Études pragmatique-discursives sur l'euphémisme*, effectue une approche sociolinguistique de l'euphémisme en langue espagnole, où elle met en avant l'importance des diminutifs comme moyens euphémiques.

Aussi, mentionnons que les éléments non-verbaux peuvent tout aussi bien édulcorer un propos sans qu'il y ait présence d'euphémisme ou d'atténuation discursive. Car le gestuel, la proxémie, le sourire, l'attitude du corps, l'intonation de la voix qui ne sont aucunement des formes ont parfois le pouvoir d'adoucir ou d'émousser une idée, un énoncé.

D'autre part, l'onomatopée, qui n'est qu'une simple interjection (émise pour simuler un bruit associé à un être, à un animal ou à un objet par l'imitation du bruit que ceux-ci produisent), peut elle aussi, dans certains cas, atténuer un fait ou une idée désagréable (par exemple, *chut !* pour ' Tais-toi ! ' qui est plus offensant).

De ce fait, nous resterons réticente quant à définir l'euphémisme comme une figure de style.

Nous sommes d'avis de dire qu'il conviendrait de concevoir l'euphémisme comme un fait d'expression, c'est-à-dire, un acte de communication où sont pris en compte l'entourage, le contexte, la situation, la mimique et l'intonation qui accompagnent l'acte d'énonciation.

Compte tenu de tout ce qui précède, nous avancerons notre définition de l'euphémisme : l'euphémisme est un fait d'expression qui, résultant de l'évitement, adoucit, atténue, détourne ou masque une vérité désagréable, déplaisante, indécente ou choquante, sans pour autant la faire tout à fait disparaître.

6. CONCLUSION

Par cette étude, nous avons voulu présenter le caractère complexe et problématique de l'euphémisme. En effet, plusieurs branches de la linguistique et d'autres domaines peuvent être convoquées pour aider à définir ce phénomène : la rhétorique, la sémantique, la lexicologie, la stylistique, l'analyse du discours, la théorie de l'énonciation, la pragmatique, la sociologie, la psychologie... etc.

Produit d'un acte langagier créatif, l'euphémisme prend des formes et des aspects très variés selon le contexte, la situation d'énonciation, d'où la difficulté à saisir précisément sa nature. Ce fait de langage est définitivement à considérer dans son contexte de production, car l'euphémisme est une catégorie avant tout pragmatique. Il serait indispensable de prendre en compte non seulement la dimension verbale de l'euphémisme mais aussi sa dimension non-verbale c'est-à-dire la prosodie, l'intonation, le gestuel, ... etc.

Dans notre étude, nous avons tenté d'analyser l'euphémisme dans son développement historique et de définir sa nature. D'après quelques arguments que nous avons avancés nous avons défini l'euphémisme comme un fait d'expression. De nombreuses études ont été menées sur ce sujet, et nous avouons qu'il est toujours délicat de vouloir traiter le thème de la figuralité de l'euphémisme.

Ainsi, nous laissons le libre choix au lecteur de choisir l'approche qui lui convient le mieux quant à la définition de la nature de ce phénomène qui suscite l'intérêt de nombreux chercheurs ces dix dernières années.

BIBLIOGRAPHIE

- Bally, Ch. (1965). *Linguistique générale et linguistique française*. Berne : Francke.
- Bardosi, V. & Palfy, M. (1987). *Précis de lexicologie française I. Lexicologie sémantique*. Budapest.
- Beauvais, R. (1970). *L'hexagonal tel qu'on le parle*. Paris: Hachette.
- Benveniste, E. (1974). La blasphemie et l'euphémie, *Problèmes de linguistique générale*, T. II. Paris: Gallimard. pp.254-257.
- Bonhomme, M., de la Torre M. et Horak, A. (éds) (2012). *Études pragmatique-discursives sur l'euphémisme*, Frankfurt am Main: Peter Lang
- Bourdieu, P. (1982). *Ce que parler veut dire*. Paris : Fayard.
- Brunet, S. (1996) *Les mots de la fin du siècle*. Paris : Belin.
- Delporte, Ch. (2009). *Une histoire de la langue de bois. De lenine à Sarkozy*. Paris : Flammarion.
- Dumarsais, C. C. (1988 [1730]). *Des Tropes*. Paris : Flammarion.
- Dumarsais, C.C. & Beauzée, N., Marmontel, J.-F. & Voltaire (2002): *Grammaire et littérature*, T. II, Genève : Slatkine. .
- Fontanier, P. (1977). *Les Figures du discours*. Paris : Flammarion.
- Formilhague, C. (2010). *Les figures de style*. Paris: Armand Colin.
- Gérard, M. (2008). L'euphémisme en syntaxe : le cas de la modalité d'apparence en anglais contemporain , *Actes du colloque des 21, 30 et 31 mai 2008 Empreintes de l'euphémisme. Tours et détours*. Lyon : Université Jean Moulin, Lyon 3. pp. 51-65.
- Guerrero Salazar, S. (2012). Los eufemismos en los anuncios de contacto en lengua española. *Études pragmatique-discursives sur l'euphémisme*. Frankfurt am Main : Peter Lang. pp. 119-132.
- Haillet, P.P. (ed.), (2004). Nature et fonction des représentations discursives : le cas de la stratégie de la version bémolisée. *Langue Française*, n° 142, p. 7-16.
- Horak, A. (2010). L'euphémisme : une figure de style ? in *Journée d'étude : Linguistique et stylistique des figures*. Université de Neuchâtel.
- Horak, A. (2010). Un moyen euphémique erroné : la litote. *Cahiers de recherche de l'École Doctorale en Linguistique française*, n° 4, pp.58-67.
- Jamet, D. et Robert M (2010). *Empreintes de l'euphémisme. Tours et détours*. Paris : Harmattan.
- Jullien, B. (1852). *Petit traité des figures et des formes de style*. Paris: L.Hachette et Cie.
- Никодиновски, З. (2007) *Фигуративно значење на инсектите во францускиот и во македонскиот јазик*, 2-ри август С[“]- Штип – Скопје.
- ORR, J. (1953). Le rôle destructeur de l'euphémie, *Cahiers de l'Association internationale des études françaises*, Paris, pp.167-175.
- Orwell, G. (1950) . *1984*. Paris: Gallimard.
- Preite, C. (2009). Enregistrement lexicographique des euphémismes en français et en italien : Le *Petit Robert* et le *De Mauro-Paravi* . *Synergie Italie n° spécial*, pp. 41-50.
- Suhamy, H. (1981). *Les figures de style*. (coll. « Que sais-je ? »), Paris : P.U.F.
- Vendryes, J. (1923). *Le langage : Introduction linguistique à l'histoire*. Paris : A.Michel.

DICTIONNAIRES ET ENCYCLOPÉDIES

- Robert, P. (2009). *Dictionnaire de la langue française*. Paris: Le Petit Robert.
- Trésor de la langue française vol. 8 (1980)
- Genouvrier, E., Désirat C. , Hordé T. (1994). *Nouveau dictionnaire des synonymes*. Paris: Larousse.
- Baudeau de Somaize, A.(1661). *Grand Dictionnaire des Précieuses ou la clef de la langue des ruelles*.Paris: Jau-net.
- Mounin, G. (1974). *Le Dictionnaire de linguistique*. Paris: PUF.
- Bakry, P. (1992). Dictionnaire. *Les figures de style*, Coll. « sujets », Paris, Belin.

КАКО ДА СЕ ДЕФИНИРА ПОИМОТ „ЕУФЕМИЗАМ“ ВО ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК?

Резиме

Јазикот е комплексен систем на графички, гласовни, гестикуллативни знаци кои им овозможуваат на луѓето да комуницираат и да ги пренесуваат нивните идеи, ставови, чувства, емоции .... Преку најразличните комбинации на јазичните единици и други знаци вештиот говорител може да изрази безброј нијанси и вредности на една иста идеја или информација. Еуфемизмите се токму оние зборови или изрази кои се употребуваат во интеркомуникацијата кога говорителот има намера позитивно да го нијансира исказот. Еуфемизираниот исказ е исказ во кој непријатниот збор се избегнува и се заменува со поприкладен, ублажен збор.

Јазичната појава „еуфемизам“ во францускиот јазик е комплексен феномен. Тој е разноличен (се појавува во различни форми и контексти), неговото препознавање е од субјективен карактер па така еден збор или израз за некој може да претставува еуфемизам а за друг тоа да не биде така.

Поради сите овие причини сметаме дека дефинирањето на еуфемизмот е тежок потфат. Но покрај тоа, ние во овој труд се обидовме да ја исполниме таа задача и да дадеме наша дефиниција на поимот еуфемизам.

За таа цел го проследивме развојниот пат на поимот „еуфемизам“ и различните називи со кои се означувал низ историјата почнувајќи од Антиката па се до денес.

Анализата на дефинициите на поимот „еуфемизам“ во повеќе француските речници и инциклопедии и дефинициите на познати француски лингвисти, филозофи и наши современици не соочи со дилемата дали еуфемизмот е стилска фигура или не, дали е мисловна или посебна изразна форма или нешто друго? Можевме да забележиме дека дефинициите кои ги издвоивме се прилично различни една од друга.

На крај од овој труд се обидовме да изнесеме наша дефиниција на поимот „еуфемизам“ и да дадеме соодветен заклучок.

Клучни зборови: еуфемизам , ублажување, дефиниција, фигура , не фигуративно

ANA MARIĆ

LEXIKOGRAFICKÉ SPRACOVANIE SLOVENSKEHO NÁREČIA STAREJ PAZOVY*

Príspevok sa zaoberá vznikom nárečových slovníkov v staropazovskom prostredí. Sústredíme sa v ňom na publikované slovníčky a slovníky od začiatku 20. storočia, ktoré majú hodnotu v neprerušenej kontinuite slovníkárskej práce a patria do dolnozemskeho lexikografického kontextu. Analyzované slovníky zachytávajú dobový nárečový úzus Starej Pazovy, ktorý je poznačený cudzími vplyvmi a interferenciou jazykových prostriedkov z kontaktného srbského jazyka.

Kľúčové slová: slovníky, slovenské nárečie, Stará Pazova

1. Celonárodná slovenská lexikografia má dlhú tradíciu. Korene slovníkovej tvorby siahajú hlboko do minulosti. Najstaršie zachované slovníky boli prekladového charakteru. Vydanie prvého kompletného výkladového slovníka spisovnej slovenčiny sa datuje až do obdobia po roku 1945, keď sa konal aj lexikografický opis slovnej zásoby celého národného jazyka.

My sa v tomto príspevku sústredíme na nárečové slovníky Starej Pazovy a na dialektologické práce, ktoré si nárokuje byť slovníkmi. Pokúsime sa ich systematicky zmapovať a interpretovať podrobným opisom jazykovej štruktúry a postupov pri spracovaní jazykového materiálu. Niektoré z nich sme mohli interpretovať iba na základe archívneho materiálu. V slovníkoch je zachytená bohatá nárečová slovná zásoba.

Nárečové výskumy v menšinovom prostredí sa metodologicky odlišujú od výskumov zemepisných nárečí na Slovensku. Zbieranie lexikálneho bohatstva a výskumy nárečového materiálu v obciach slovenskej enklávy v dnešnej srbskej Vojvodine nemožno hodnotiť ako systematické, skôr sú to len sondy.

Slovenská enkláva v dnešnej Vojvodine príchodom na toto územie prestala byť monolingválna. Slovenské nárečia rozličného typu, ktoré boli materinským jazykom Slovákov, sa miešajú aj v dôsledku bilingvizmu a multilingvizmu. Slováci sú dnes väčšinou aktívni bilingvisti. Rozsah vplyvu maďarčiny, nemčiny, srbochorvátčiny, resp. srbčiny zapríčinili rozličné historické, spoločenské a sociálne pomery v novej krajine – v novom prostredí a v rodine. Lexikálna rovina je dnes najvýraznejšie ovplyvnená cudzími prvkami. Na slovenské nárečia sa postupne navrstvujú jazykové prvky z územia, kde sa Slováci prechodne usádzali pri migrácii.

O užitočnosti akéhokoľvek nárečového slovníka ako lexikografického spracovania nárečia netreba pochybovať. Ide tu o vzácne pamiatky ako dokumenty kultúrneho kontextu, ktoré sú zaujímavé pre historikov jazyka, dialektológov a etnografov. A výrok F. Miku, že nárečia sú „strážnym anjelom spisovnej slovenčiny“ svedčí o tom, že sa prvky zo slovenských nárečí v skutočnosti rozličnými spôsobmi a cez rozličné filtre dostávajú i do kontextov spisovného jazyka (Nárečia a národný jazyk, 1999: 240).

„Niektorí priekopníci jazykovedného myslenia medzi Slovákami v dnešnej Vojvodine udávali v dobovom trende tón v štandardizácii slovenčiny. Niektorí citlivo prispievali k praktickému jazykovému

* Rad je deo projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja republike Srbije Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi (br. 178017).

mu dorozumievaniu aj teoretickému tvarovaniu a zovšeobecňovaniu slovenčiny. Mnohé archívne, ale aj publikované dobové práce z tejto oblasti známe sú len úzkemu kruhu odborníkov“ (Dudok, 1997: 7).

Rukopisné ako aj publikované staropazovské slovníčky a slovníky od začiatku 20. storočia až po dnešok v dejinách lexikografie neznamenajú mnoho, ich hodnotu treba hľadať v neprerušenej kontinuite slovníkárskej práce. Netreba ich zanedbávať, lebo patria do dolnozemského lexikografického kontextu. Zachytávajú dobový nárečový úzus lokality alebo miestny dialekt poznačený cudzími vplyvmi a jazykovou interferenciou z kontaktného srbského jazyka. V podstate sú to diferenčné slovníky, lebo sú zamerané na také slová, ktoré slovenské nárečia na Slovensku nemajú alebo ich používajú v inom význame. Cudzía lexika je tiež inkorporovaná do dobových lexikografických diel. Získaný materiál je svedectvom medzijazykových kontaktov, v ktorých sa slovenské nárečie Starej Pazovy vyvíjalo a ktoré ovplyvnili jeho súčasný stav, najmä v lexike. Dobové príklady podávame v príspevku v autentickej podobe.

2. V prvom desaťročí 20. storočia bol v Starej Pazove publikačne činný učiteľ Benjamin Kamenár (1875 – 1953), ktorý v Časopise Museálnej slovenskej spoločnosti uverejnil tri práce dialektologického charakteru: 1. *Názvy jedál a nápojov v Starej Pazove*, 2. *Prostonárodné názvy najobyčajnejších liekov v Starej Pazove* a 3. *Názvy náradia a nástrojov v Starej Pazove* (Dudok, 1997: 10).

Hoci uvedené práce nemajú podobu klasického tematického slovníka, svojím obsahom sú blízke slovníkom. Zachytávajú slovnú zásobu z určitých tematických oblastí a podávajú ju v nových odsekoch mechanickým súpisom lexikálnych jednotiek, ktoré sa radia za sebou. Východiskové lexémy neobsahujú žiadne gramatické informácie, bližší výklad, ani spisovný ekvivalent, nie sú spracované podľa závažných princípov a vedeckých postupov charakteristických pre slovníky a transkripcia nie je dôsledná: raz sa nárečové slová upravujú podľa pravopisných princípov slovenského spisovného jazyka (*kyslá*, *syr*, *od behačky*, *víbové listy*), inokedy sa píše podľa výslovnosti v nárečí (*pál'envo*, *gel'ed'iňe*, *pol'jovka*).

2.1. Príspevok *Názvy jedál a nápojov v Starej Pazove* (Kamenár, 1902: 100) obsahuje 9 hesiel napísaných kurzívou, po ktorých je dvojbodka. Heslá: *pol'jovka*, *zmáčanka*, *mäso*, *kaša*, *réteš*, *herovke*, *chlieb*, *víno*; *pál'envo*; *pivo*; *čáje*, *mlieko* nie sú zoradené podľa abecedy. K heslám sú priradené druhy polievok, omáčok, mäsa, chleba, nápojov, ktoré súvisia s jedlom alebo nápojom v hesle. Tak sú pri hesle *Pol'jovka* uvedené druhy polievok, ktoré sa v Starej Pazove v tom čase varili: mlieková s rezanci, zamrvenková, zapražená s chlebom alebo žemľou, kyslá kapustová, sladká kapustová, kyslá s vajci a so smotanou, kyslá srvátková, krumpľová, bôbová, jablková, hovědzá, halušková. Pri hesle *mäso*: varenvo, pečenvo; kurence prv sa uvaria, potom pečú; to isté aj s druhou drúbežou; posekanvo ako sárma a s rezanci alebo šiflicami. Je sa údenô, surovô, varenvo i pečenvo; isto aj slanina s cibuľou alebo cesnakom, aj s krumpľami. Pri hesle *herovke* sa vypočítavajú druhy cestovín: pražené, pečené a varené – sladké a slané pampúche, kyflíce, ztratenie kuriatka, palačinke, ľepňa so syrom, nadľacke, šúlance, haruľa, kuglof, kolačike, máľa, gerheňa, gel'ed'iňe, lokše, píta, plžike, glgani, pirohe, t'ôškance, rezance, buchty, mamaľiga. Pri hesle *mlieko* sa uvádzajú druhy mlieka, spôsob prípravy a výroby z mlieka: sladkô, kyslô, varenô, surovô, srvátka, cmár, sýra, tvaroha, maslo, šajt, brindza, kľagani, syr v geľatkách.

2.2. Druhý príspevok – slovník z pera B. Kamenára *Prostonárodné názvy najobyčajnejších liekov v Starej Pazove* (Kamenár, 1903: 6 – 8) je trochu rozsiahlejší. Heslá sú tu zobrazené tučným písmom ako názvy s bodkou na konci. Je ich dohromady 6 a po každom sa v novom odseku radia druhy liekov v rozličnom počte. Heslá **maste**, **oleje**, **kvapky**, **prášky**, **rozličné lieky**, **liečivé rastliny** ani tu nie sú zoradené podľa abecedy. Pri hesle **prášky** sa vyskytujú takéto druhy: horúce, horké, sladké, ľadovie, vetrové, od kašľu biele a žlté, od krvi, na oči, od bích, od šugy, od behačky, od hlístov, antipirín, sumporný prášok (mliečko), kým, zelené prášky, potrisan, glauberova soľ, bielo vápno (chlorkalk), horká soľ, liadok, d'umbierová múčka, teplá múčka na uši, ništ, červená soľ, mišador, gámfor, vodovie práške. Pri hesle **liečivé rastliny** je počet druhov oveľa väčší: myšíchvostik, lopúch, malá ruža, šípová a selenská ruža, ľaľuja, šaľvija, biele parvoške (sliez), prhl'ava, chreň, cibuľa biela, cesnak; kvet: z breštraňa, z biezi (listy a kôra), z lipe, mamrančok, vlhovo hniezdo, košuť, šťubrik, kukuriek; listy: z chreňu, ka-

pusty (červenej), cviklový, z vlaského orecha, gaštanový, lieskový, fajovkový, dragojlový, čerešňový, višňový; kemenná ruža, čierno hrozienko, čierno bíl'a, bielo paľ'ňa, hostečná zelina, kolocier, konský šť'av, natisíce, biela zelina, kostibol', repík, kostivár, ťurskvo metliňa, popová kapica, škl'abijozo, kašika (bieza), slídik, rezančoke, konská zelina, psacie hrozno, morská zelina, nerovno drevo a listy, pichľača, volový chvost, baraní chvostik, čierna ľaľuja, netata, kvetová ruža, nechťik, kalina, pumpava, petržľanová vňať, fige a listy, červená kukurica, limun a listy, božie chlebika, kopor, jalovec, borovka (seme), divý kaštan, rošť, korenia, bobkový list, kyslo drevo, boľehlav, čierny bvob, rožkatý tŕň, natisic zelina (Tausenguldenkraut), úrečník, krčovie listy (z divej lozi = révy), bolavie listy, zizop, mlynarovie listy (ruža), široká metka, biela fajovka, kohutaci list, čičovka, den a noc zelia, živá tráva, konská fajovka, besno zelia, ovsný mev aj slama, vrbové listy aj kvorke, bablnovie listy, ziváčový list, baršonový list, poľská fajovka, chábd'a atď.

2.3. Tretí príspevok *Názvy náradia a nástrojov v Starej Pazove* (Kamenár, 1904: 58) sa ešte menej podobá slovníku. Hneď po názve sa v jednom odseku uvádzajú východiskové lexémy, ktoré pomenúvajú jednotlivé náradia, napr.: „stov, stolce, lavic (s pohyblivým operadlom), posteľ, bevčov, ormam, ... šporhet, hrniec, miska, tanier, reseľov, bádok, kečak, váľok, piest, ťapša, kantička, vedro, merička, hoblík, pivka, klinec... pluh, drľača, fúrik, tragáč...“ V druhom odseku sa niektoré náradia bližšie vysvetľujú, napr.: Mošovkou sa stoly súchajú. Na stuni je socha, svod, šiba a vedro. Ohrablo a papek pri peci, ohrabiľko pod veterníkom. Konope sa v mlyne „mňú“ od pazderia, aby boly mäkké... Po nich nasledujú štyri heslá: *krosná, kolovrat, trlica, koč* a pri každom sa uvádzajú časti. Pri hesle *kolovrat*: vreteno, krýdla, sluška, lapka, babka, pipka, preš, motovidlo, praslička, rúčka, koleso, nôžke, podošva, šňúra (dratva), kolíke, krajík (motúz, šnúrka) u diovky. A pri hesle *koč*: štyri kolesá, spice, hlava, bac-hry, púška, osy, štezľ'a, slepy, ľvonik, obyčajný ľvonik, remenčok, svorem, rázvory, kyša, oje, bivnice, garičke, perace, ľovče, lojtry, šaragle, leske, ferhice, reťaze.

Mnohé z uvedených lexém zanikli, lebo označovali reálie, ktoré sa už nepoužívajú a nepozná ich už ani stredná generácia staropazovských Slovákov (napr.: drúbež, šifľice, šúl'ance, plžike, ťoškance, breštraň, bádok, kečak a pod.) a časť sa foneticky modifikovala (napr.: hovedzá – hovedzia, ľepňa – ľep-ňika, cesnak – cesnák, kukuriak – kukurék, božie chlebika – božechľebika a pod.).

3. S prvým ozajstným slovníčkom sa stretávame v Lilgeho monografii *Stará Pazova* (Lilge, 1932: 211 – 215) v kapitole *Krajomľuva a spevy*. Je to slovník prekladového typu. Podľa Karola Lilgeho (1888 – 1953) „staropazovský Slováčik hovorí nárečím stredoslovenským. ... V dnešnej jeho reči nachodíme množstvo cudzích slov, najmä zo srbštiny prevzatých“ (s. 211). V slovníku sú zhromaždené cudzie slová, ktoré sa podľa autora úplne udomácnili. Z jednej strany sú to heslá – cudzie slová udomácnené v nárečí bez gramatických určení a bez odkazu na jazyk, z ktorého pochádzajú, a oproti nim stoja spisovné ekvivalenty. Spolu je ich 122 a zoradené sú do dvoch stĺpcov: makar čo – bárs čo; tačno – presne; podrum – pivnica; rána – obilie; láď'a – loď; goľ'a – bocian; izvor – prameň, cipele – topánky; kalap – klobúk; vrédňi – usilovný; kapara – preddávok; pípa – fajka; písma – list; gotovo – skoro a pod. Z uvedeného však vyplýva, že tu nejde iba o slová prebraté zo srbčiny, lež sú tu niektoré slová aj z nemčiny, maďarčiny a turecké slová. Po slovníku nasleduje textová časť, kde sa iba radia lexikálne jednotky bez ekvivalentov, ale zaraďujú sa podľa pôvodu, napr.: Pomenovanie nástrojov je zväčša nemecké: šrauštok, hoblík... Mená šatstva: ľajbík, fodroške, papuče sú maďarské a nemecké. Mená majstrov-remeselníkov sú nemecké a juhoslovanské: šuster, šnajder, saráč, boudáš, trgovec...

Potom sa vymenúvajú najčastejšie citoslovčia (prebraté zo srbčiny, ale to sa nikde neuvádza), napr.: uf, au, e, da som veďeu, badava.

Pod názvom **Tvorenie slov** (s. 213 – 214) sa uvádza 42 hesiel v dvoch stĺpcoch. Heslo je v nárečovej podobe a ekvivalent je spisovný, napr.: cistý – čistý; čapka – čiapka; kerí – ktorý; tam vo – vonku; naveki – vždy; vom – on; drou – skôr; enako – jednako; čela, čelár – včela, včelár.

Pod názvom **Názvoslovie a frazeológia** (s. 215) je znovu v podobe slovníka na jednej strane nárečová podoba a oproti je spisovný ekvivalent – úhrne 29 názvov alebo frazeologizmov, napr.:

paňislečna – paniučiteľka; smeje sa ako lúdi – smeje sa ako blázon; pjerko – kvet; jahodara – pálenka z morúš; poréd'ali sa – stali si do radu; pesnička – cirkevná pieseň; hajzbám – železnica; svetlá – modrá, belasá a pod.

4. Ďalším staropazovským lexikografom bol Vladimír Hurban Vladimírov (1880 – 1950). Evanjelický farár, dramatik, ale aj jazykovedec. Publikovanie jeho jazykovedných prác spadá do obdobia, keď sa spisovná slovenčina v dolnozemskej prostredí všeobecne prijímala a upevňovala.

4.1. Tak roku 1933 v časopise *Náš život* uverejnil prekladový slovník od A po H, ktorý má 131 hesiel pod názvom **Slovník staro-pazovských výrazov z cudzích jazykov**, podpísaný pseudonymom VHV (*Náš život*, 1, 1933, s. 181 – 184). Na začiatku je legenda, v ktorej sa odkazuje na pôvod lexikálnej jednotky: francúzske slovo, juhoslovanské, turecké, ktoré používajú Srbi, nemecké, latinské a maďarské. Zvlášť sa vyznačujú onomatopoické slová a skomoleniny z rôznych jazykov. Na ľavej strane slovníka sú nárečové heslá písané kurzívou a s veľkým začiatočným písmenom, zoradené podľa abecedy a hneď vedľa je v zátvorke odkaz na pôvod a často i znenie, oproti je ekvivalent v spisovnom jazyku. Napr.: *akov* (maď.) – miestnosť pre ošúpané; *árešt* (int. Arrest) – väzenie; *babica* (juh.) – pôrodná baba; *cedul'a* (nem. Zettel) – kus úradného papiera; *čamac* (juh.) – člnok; *divániť* (tur.) – besedovať; *fodroška* (maď.) – sukňa so záhybmi; *fabrika* (int.) – továreň; *globa* (juh.) – pokuta, peňažná; *hajdedé* (skom. alebo onomat.) – no, hoc aj ... aspoň, dosť dobre.

4.2. Ďalší slovník VHV pod názvom **Cudzíe výrazy v pazovskom nárečí** bol uverejnený roku 1938 tiež v *Našom živote* (4, 1938, s. 197 – 206). Je trochu rozsiahlejší a zachytáva všetky písmená od A po Ž. 359 hesiel je zoradených abecedne, heslá sú napísané kurzívou, ale s malým začiatočným písmenom a odkaz na jazyk pôvodu je v zátvorke zachytený najčastejšie iba ako prvé začiatočné písmeno. Nárečové lexémy sa zapisujú foneticky, napr.: *ancvaj* (nem.) – zaraz; *badava* (s.) – darmo, darmo je!; *bajági* (ts.) – tobôž; *dosád'it'* (s.) – zunovať; *fertál'* (n.) – štvrtina, pomenovanie čiastky zeme v Báčke; *gól'a* (md') – bocian; *interes* (lat.) – úroky; *lád'a* (s.) – loď; *pantaloňi* (fr.) – nohavice (súkenné); *rajšpel'* (n.) – pilník; *sapúm* (s.) – mydlo; *šaran* (s.) – ryba (kapor); *ťošak* (ts.) – uhol (na dome); *vendígov* (md') – pomocné drevo na voze pri zväžaní obilia; *žúrit'* (s.) – ponáhľať (sa)...

4.3. V tomto tvorivom období VHV napísal ešte niekoľko rukopisných lexikografických prác, ktoré sa zachovali na staropazovskej fare a sú uložené v ústrednom archíve SEAVC medzi jeho pozostalosťou. Tak **Dodatky ku Slovníku cudzích výrazov v Staro-Pazovskom nárečí** (Ústredný archív SEAVC RSK000pazo/4460), ako vidieť z textu, napísal a adresoval VHV do redakcie *Nášho života*, žiadajúc, aby ich „umiestnili do slovníka“. Je to prekladový typ slovníka a obsahuje 46 hesiel zoradených abecedne s odkazom na pôvodný jazyk a so spisovným ekvivalentom. Napr.: *c i g l a n a* (juh.) – tehelňa; *d e d a* (juh.) – dedo, starý otec; *g a r á d* (maď.) – priekopa; *k u l u k* (tur.) – telesná robota, ktorú dávajú občania obci; *š t r a n g á r* (nem.) – povrazník; *u p r a v i t e ľ* (juh.) – správca (vymenovaný a nie volený richtár); *v a r š t a ť* (nem.) – dielňa, aj sám stôl hobl'ovací... (Tento príspevok je napísaný na stroji.)

4.4. Ďalší lexikografický príspevok (tiež strojopis) **Pazovské výrazy z cudzích jazykov (písané foneticky)** (Ústredný archív SEAVC RSK000pazo/4461) má podobu heslára, ktorý obsahuje 270 lexém zoradených abecedne od A po Ž do dvoch radov bez akýchkoľvek bližších určení a bez spisovných ekvivalentov. Pravdepodobne si autor týmto spôsobom zbieral materiál na prekladový slovník, ktorý bol uverejnený v *Našom živote*.

4.5. V ústrednom archíve SEAVC je uložený i rukopisný **Slovník cudzích slov** (Ústredný archív SEAVC RSK000pazo) napísaný na 24 stranách. Rukopis je pomerne nečitateľný, ale sa prepokladá, že väčšinu lexém tvoria slová latinského a gréckeho pôvodu. Sú tam i niektoré internacionalizmy. Podľa slov archivárky by to mohol byť slovník esperanta, ktorý si VHV sám zostavoval. Po cudzom termíne

sa niekedy v zátvorke uvádza znenie v pôvodnom jazyku, niekedy skratka (gr.) a oproti je spisovný ekvivalent slovenský a ešte častejšie srbský. Častejšie je na jednej strane cudzia lexéma, znamienko = a potom slovenský alebo srbský ekvivalent. Napr.: *absolútny* (*absolus*) *úplný*, *bezpodmienečný*; *in* = *v*; *dico* = *reči*; *dictus* = *rečeno*; *fistula* = *cijev*, *čir*... (Všetky spomenuté práce autora VHV sú publikované v monografii Vladimír Hurban Vladimírov *Jazykovedné práce*. Ed. A. Marićová. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2014.)

5.1. Najkompletnejší a najkomplexnejší tematický prekladový nárečový slovník staropazovského jazykovedca prof. Michala Filipa (1915 – 1989) je uverejnený v Zborníku SVS pod názvom **Lexikálne výpožičky z nemeckého a maďarského jazyka v reči Slovákov Starej Pazovy** (Filip, 1984 – 1985: 83 – 117). V tematickom (vecnom) slovníku sa slová zoskupujú podľa vecnej súvislosti a tematické triedenie sa opiera o mimojazykové fakty. Ich nevýhoda je v tom, že sa polysématické slová zaraďujú na rozličné miesta a tak sa stráca prehľad o viacvýznamovosti. Keďže sa jednotlivé slová opakujú vo viacerých tematických skupinách, problémy vznikajú pri hľadaní slova a jeho používaní.

Úvod k slovníku napísal D. Dudok (s. 83 – 85), hlavný a zodpovedný redaktor zborníka, a bližšie v ňom ozrejmil vznik a usporiadanie slovníka. Materiál pre slovník výpožičiek z nemčiny a maďarčiny v staropazovskom nárečí M. Filip zbieral celé desaťročia – takmer celý svoj život. Slovník obsahuje vyše 1400 lexém z nemčiny a maďarčiny, zaradených do štyroch základných tematických skupín, v rámci ktorých je niekoľko menších celkov: I. PRÍRODA (1. Zemský povrch – Obloha – Počasie, 2. Rastlínstvo, 3. Živočíšstvo, 4. Vlastnosti), II. PRÁCA (1. Poľnohospodárstvo, 2. Dobytkárstvo, 3. Záhradníctvo, 4. Ovocinárstvo, 5. Vinohradníctvo, 6. Rybárstvo, 7. Včelárstvo, 8. Pohostinstvo, 9. Hydinárstvo, 10. Chov psov a mačiek, 11. Remeslá, 12. Nástroje, 13. Materiály, 14. Stroje, 15. Voz a konský postroj, 16. Doprava: a/ Vodná doprava, b/ Železničná doprava, c/ Poštová doprava, 17. Dom a hospodárske stavby, 18. Ploty, ohrady, 19. Miery – Množstvo – Váhy, 20. Nádoby, 21. Nábytok, 22. Svetelné zariadenia, 23. Niektoré povolania, 24. Staré tituly), III. ŽIVOT ČLOVEKA (1. Rodina, 2. Časti ľudského tela, 3. Jedlá, 4. Nápoje, 5. Odev, 6. Obuv, 7. Fajčenie, 8. Choroby, 9. Udržiavanie čistoty tela a šatstva, 10. Dej – Stav – Pohyb, 11. Vôľa – Povaha, 12. Nadávky, 13. Abstraktá, 14. Spôsob, 15. Čas) a IV. DEDINA A SPOLOČENSKÝ ŽIVOT (1. Dedina, 2. Administratíva, 3. Obchod, 4. Vojsko, 5. Škola, 6. Náboženstvo, 7. Poverý, 8. Obyčaje, 9. Hry – Zábavy, 10. Reč, 11. Detská reč).

Nárečová lexika sa v slovníku zapisuje foneticky a uplatňuje sa vedecká dialektologická transkripcia s malými odchýlkami. Heslové slová písané kurzívou sa v rámci každého celku radia abecedne v základnom tvare, napr. podstatné mená v nom. sg., prídavné mená v nom. sg. v muž. rode a slovesá v neurčitku. Slovník charakterizujú gramatické a štylistické kvalifikátory. Za heslovým slovom v základnom tvare sa uvádzajú gramatické údaje, napr. pri podstatnom mene koncovka gen. sg. a skratka gramatického rodu; pri pomnožných podstatných menách gen. pl., pri prídavných menách koncovky ženského a stredného rodu sg. a slovný druh, pri slovesách 1. osoba sg. a 3. osoba pl. a vid (dokonavý alebo nedokonavý) a pri nedokonavom slovese sa uvádzajú aj dokonavé formy utvorené predponami, charakterizované gramatickými údajmi, pri nesklonných slovách sa uvádza iba skratka neskl., pri príslovkách a citoslovciach skratka slovného druhu a pri zdobneninách a neosobných slovách iba skratka. Pri výstavbe hesla sa uplatňuje hniezdovanie, napr. prechýlená podoba ženského podstatného mena sa zaraďuje k heslu toho slova, od ktorého je odvodené. To isté platí aj pre zdobneniny, napr. *kalap*, *-a*, *m.*, maď. *kalap* – klobúk; *kalapčok*, *-a*, *m.*, dem. – klobúčik. Po gramatických údajoch nasledujú štylistické v podobe skratiek, napr. expresívny výraz, detská reč, archaizmus, zriedkavé slovo, novšie slovo a pod. Po týchto údajoch nasleduje skratka jazyka, z ktorého sa slovo prevzalo a spisovná podoba v tom jazyku, obyčajne nem. alebo maď., napr.: *šlajer*, *-a*, *m.*, nem. der Schleier – závoj. V niektorých prípadoch sú tieto skratky jazykov iba znakom, že to boli posledné jazyky, z ktorých sa slovo dostalo do slovenského jazyka a nie aj pôvodné. Neskúmali sa ani hlbšie pôvodne nárečové, historické alebo spisovné formy slov v čase preberania. Často sa na konci hesla uvádza srbská forma, čo môže byť znakom, že sprostredkovateľom nemeckých alebo maďarských slov bola práve srbčina, alebo že mnohé prevzaté slová dnes znejú rovnako v pazovskom nárečí a v srbčine. Napr.: *cel'er*, *-a*, *m.*, nem. der Zeller, der Seller – zeler;

por. aj sch. celer.; *gripa*, -e, f., nem. die Grippe – chrípka; por. sch. grip.; *kl'eger*, -a, m., nem. (-) – usadenina vo víne; *moňas*, -a, m., maď. (-) – žrebec; *somár*, -a, m., maď. szamár – somár, osol; [O] *magarec*, -rca, m., zo sch. magarac (O – nové slovo).

M. Filip v tomto slovníku čiastočne zachytil cudzie slová latinského, nemeckého a maďarského pôvodu, ktoré vojvodinská slovenčina a jej nárečia už dávnejšie prevzali. Mnohé z týchto cudzích slov dolnozemska slovenčina prebrala z iných fondov a inými kanálmi ako súčasná spisovná slovenčina na Slovensku.

Dnes sa početné cudzie slová odlišne uplatňujú a odlišne sa hodnotia v jazykovej kultúre na Slovensku a vo Vojvodine. V niektorých prípadoch vojvodinská slovenčina podlieha srbskému spôsobu preberania – zvyčajne preberá podľa toho, z akého fondu ich prevzala srbcina, inokedy ten proces súvisí s odlišným kultúrnym a spoločenským prostredím.

5.2. Za zvláštny druh nárečového slovníka Starej Pazovy treba pokladať **Porekadlá, príslovia, úslovia, nadávky a vyhrážky zo Starej Pazovy** od prof. Michala Filipa (Filip, 1988: 59 – 80). Takýchto zbierok frazém zo slovenských nárečových oblastí nie je veľký počet. Zbierka pozostáva z 1795 frazém z nárečovej frazeológie Starej Pazovy, ktoré vyjadrujú určité miestne pojmy a skutočnosti a svojím obsahom prispievajú k zachyteniu, odkrytiu a záchrane miestneho nárečia s naznačením jeho typických znakov. Staropazovská frazeológia je osobitá a jedinečná, formovaná špecifickým postavením enklávných nárečí v rámci celého systému slovenských nárečí a bezprostredným kontaktom so srbcinou a do istej miery aj maďarčinou a nemčinou.

Podľa J. Mlaceka osobitosťou staropazovskej frazeológie sú jednotky, ktoré vyjadrujú miestne pojmy a skutočnosti a v rámci celonárodných frazém nie sú známe – nemajú presný ekvivalent v nich a tvoria preto vlastnú frazeológiu nárečia. Okrem nich sú tu i jednotky, ktoré sú synonymami alebo ekvivalentmi podobných celonárodných frazém a jednotky s nárečovou podobou, ktoré sa odlišujú uplatnením hláskoslovných a tvaroslovných zákonitostí istého nárečia (Mlacek, 1988).

226

Nachádzame tu frazémy v úzkom zmysle (ako ustálené výrazy rozličných typov – nevetné slovesné a menné), príslovia, porekadlá, povrávky, pranostiky; ustálené a frazeologizované dialogické formuly, frazémy, ktoré odrážajú sémantické, lexikálne a gramatické osobitosti daného nárečia. Zbierku charakterizuje široká variantnosť frazém. Celý materiál „nie je obyčajným súpisom, je to vlastne jednoduchšia podoba nárečového frazeologického slovníka Starej Pazovy“ (Mlacek, 1988: 49).

Frazémy sú v slovníku usporiadané do dvoch radov, zoradené podľa abecedy ako i heslá v slovníku a na začiatku každého je radové číslo. Variantné podoby frazém sa vyskytujú za sebou a pripomínajú hniezdovanie. Pri niektorých frazémach je na začiatku jednoslovné heslo ako kľúčové slovo, ktoré sa iba rozšírením o ustálené spojenie stáva frazeologizmom. Pri väčšine frazém chýba vysvetlenie významu, čo je dôležité zvlášť pri miestnych nárečových frazémach.

V úvode zbierky sa hovorí, že sa v nej používa nárečová transkripcia, aká sa uplatňuje v slovenskej dialektológii. Tá sa však nedodržiava dôsledne, napr. nepíše sa oblúčik pri dvojhĺskach a pri spoľuhlĺskach l, ľ na konci slova a slabiky, pri obojpernom v, nevyznačuje sa zadopodnebné n pred k a g. (Ide tu pravdepodobne o uľahčenie tlačenia.)

V súčasnosti Slováci v Starej Pazove poznajú a používajú asi štvrtinu uvedených frazém, niektoré sa modifikovali a ostatné zanikli. Variantnosť sa zúžila a nové frazémy sa preberajú z väčšinového dominantného srbského jazyka.

6. V zbierke **Slovenské ľudové piesne zo Starej Pazovy** autorov a editorov M. Filipa, J. Miškovića, M. Kmeťa a kolektívu (Filip, Miškovica, Kmeť, 1996) tiež nachádzame krátky **Slovníček nárečových výrazov a prevzatých slov**, ktorý zostavili M. Demák, V. Hronec a S. Švehlák. Je v ňom 300 hesiel zoradených abecedne a takmer za všetkými je v zátvorke uvedená skratka pôvodu – náreč. (ktorých je najväčší počet), po nich nasledujú so skratkou srb., nem. a maď. Ako náprotivok je spisovný význam. Dialektologická transkripcia sa nezachováva dôsledne a niekde je aj nepresná, napr.: *cintl'oh* (ch), *garád*, *ňind*, *sklad* (za d má byť t), *hajzbán*, *kemen*, *šoran* (za n má byť m), *kórov* (u), *zafúl'ani*

(ň)...; *douka* (ó), *večmej* (é), *paťelátka* (a) a iné. Vo významoch slov sú nepresnosti, napr.: *and'ika* (náreč.) – *teta*, *ale i staršia sestra* (správne: nevesta, bratova žena, *teta* všeobecne); *hátka* (náreč.) – *zveda*, *hádka* (správne: rozprávka); *hrať sa* (náreč.) – *tancovať* (v nárečí nikto nepoužije *hrať sa*); *ihrať* (srb.) – *tancovať* (iba *ihrať sa* – *hrať sa* a nie *tancovať*); *uhou*, *na uhle* (náreč.) – *roh ulíc*, *križovatka*, *na rohu* (v Pazove je v nárečí iba *ťošak*); v niektorých príkladoch chýbajú druhotné významy v heslách alebo pri významoch, napr.: *bažalička* (aj *bažajlička*) – *bazalka*; *báči*, *báťa* (aj *bačika*) (náreč.) – *strýc*, *ale aj starší brat* (aj muž všeobecne); *koštuvať* (náreč.) – *mať cenu* (aj *ochutnávať*, *skúšať chuť*)... Ďalej sa vyskytujú preklepy: *armám* (o), *ret* (a), *sreble* (srieblo), *šorouka* (šoranka), *vil'izat'*, *vil'izje* (náreč.) – *oklamať*, *oklame* (alternácia h – ž sa nevyskytuje v neurčitku: *ľihat'*, *naľihat'*, *zľihat'* – *ľižie* a *zriedka* sa dokonavý vid daného slovesa tvorí predponou *vi-*).

Nie je celkom jasné, či slová v slovníku sú čiastočne vyexcerpované z piesní alebo sú zozbierané inak. Slovník by mal oveľa väčší význam, keby sa z piesní vyexcerpovali nárečové a cudzie slová. Vtedy by podal ucelený obraz staropazovského nárečia v ľudových piesňach.

7. V spomienkovej knihe **Ked' prach voňal** opisuje Ján Kováč-Žan (1927 – 2014) *Hry a zvyky staropazovských slovenských detí a mládeže v minulosti* (Kováč, 2008). Na konci knihy s názvom *Výsveľlivky* je zaradený kratší prekladový slovník cudzích a nárečových slov použitých v knihe. Oproti jednotlivým heslám z pazovského nárečia (je ich 426) usporiadaným abecedne sú významy v spisovnom jazyku. Škoda, že tak slovníček nárečových slov, ako aj celá kniha nie je lektormi dôsledne upravená – raz je to y v príponách alebo v koreni slova: *bačkory*, *baršanový*, *byľ'a*, *byť* pod básom, *glgany*, *gurážny*, *hegl'avý*, *isť* do dediny, *klompy*, *pupčoky*, *vyskacme*, *zetky*; inokedy je tvar podobný spisovnému: *dievča*, *bajúzy*, *krumpl'a* na palci, *presadnúť*. Tiež sa vynechávajú mäkkene, zvlášť v prípadoch, keď dochádza k zmäkčovaniu spoluhlások d, t, l, n: *bažajlička*, *delací deň*, *ražnite*, *šunegle*. Ďalej sa nedodržiava spodobovanie: *dunst*, *foravz*, kde je Janko alebo sa neuplatňuje žiadna dialektologická transkripcia: *bezdán*, *bovd*, *bovdáš*, *borg*, *garád*, *Kračún*, *štráng*, *vaservág* a *pod*. Kniha by bola užitočnejšia, keby boli nárečové slová zachytené kurzívou a keby sa rešpektovala nárečová podoba tak v slovníčku, ako aj v celom texte.

8. Na konci monografie Anny Maričovej (nar. 1951) **Slovenské nárečie Starej Pazovy** (2006) je *Slovník špecifických pazovských slov a archaizmov*, ktorý obsahuje 276 hesiel. Nárečové slová sú excerpované z dokladov a zo súvislých nárečových textov v knihe. V slovníku sú usporiadané abecedne, písané kurzívou podľa výslovnosti s aplikovanými zásadami slovenskej vedeckej dialektologickej transkripcie. V zátvorkách sa pri jednotlivých slovách vyskytujú gramatické určenia iba v prípadoch, keď sa chce zdôrazniť, že tvar sa líši od spisovného jazyka, napr. *bačkora* (ž. r.), *ľepňika* (str. r.), *kraxľe* (pl. tant.), *medouňika* (str. r.), *steláža* (ž. r.) a *pod*. Iné bližšie určenia ako pôvod alebo archaickosť sa neuvádzajú. Oproti stoja spisovné ekvivalenty, často širšie vysvetlené a v mnohých prípadoch sa uvádzajú i variantné významy a s nimi aj charakteristické vety s daným slovom, napr.: *bagáň/m* – 1. *pagáč* (*škvarkovi*, *tvarohovi*), 2. *posledný závin* zo „zmieseniho“ cesta, ktoré zostáva po „opt'ahuvaní“ (*tvarohovi*); *cúg/k* – 1. *prievan*, 2. *ťah* do komína na peci, *sporáku*, 3. *kto rýchlo a veľa pije* (*má dobrí cúg/k*); *porjaňi* – 1. *pekný*, *urastený*, *slušný* (mládenec, *dievka*), 2. *veľký* (kus chleba); *vláčit'* – 1. *vliecť* (*Koňe ho vláčili*, *Šaďe ho vláči zo seboú*), 2. *vypierať* konope po močení a *pod*.

9. Najrozsiahljší a najkomplexnejší výkladový nárečový slovník **Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy** autorky Anny Maričovej vyšiel roku 2010 v Starej Pazove (Maričová, 2010) a druhé vydanie (v Slovenskej republike prvé) vyšlo v Bratislave v roku 2011 ako **Slovník pazovského nárečia** (Maričová, 2011). Je v ňom spracované približne 5000 lexikálnych jednotiek, ktoré zachytávajú nárečový stav z prelomu druhého a tretieho tisícročia. Materiál bol získaný vlastným terénnym výskumom a dopĺňaný z rukopisných textov. Autorkiným cieľom bolo zachytiť lexikálne bohatstvo s ohľadom na slová, ktoré sa formálne a významovo líšia od spisovnej podoby. Snažila sa, aby sa slovník stal „svojráznou encyklopédiou každodenného života Starej Pazovy“ (s. 10). Na začiatku autorka približuje zvolený spôsob spracovania hesiel a ukazuje na spôsob nárečovej transkripcie. V slovníku uplatňuje zásady

čitateľskej transkripcie použitej v Slovníkoch slovenských nárečí (SSN, 1994, 2006), ktorá je precízna a spoľahlivá. Heslové slová sú v nárečovej podobe – v základnom tvare, písané kurzívou a tučným písmom a zoradené sú podľa abecedy. Najprv sa uvádza reálna výslovnosť koncových spoluhlások a za lomkou nasleduje znelostný pár (*kečak/g, roch/h, sklat/d, Šváp/b, zrup/b*). Súčasťou hesla sú gramatické a štylistické kvalifikátory, napr. menný rod, číslo, slovesný vid, expresívnosť a pod.: m., ž., s.; jed. č., mn. č., pomn.; dok., nedok., obojv.; expr., hrub., hypok., pejor. a pod. Označenie pôvodu prevzatých slov nie je dôsledné. Uvádzajú sa tu prevzatia z nemčiny, maďarčiny a srbčiny (a prostredníctvom nej i z turečtiny). Niektoré prevzatia si tunajší Slováci priviezli so sebou z domovskej krajiny. Po presťahovaní sa do viacjazyčného prostredia (hlavne s väčšinovým dominantným srbským jazykom) zanechávala kontaktovej situácia výrazné stopy v lexike. Autorkiným cieľom nebolo vytvoriť etymologický slovník alebo nárečový slovník cudzích slov. Zjednodušenými označeniami chcela prispieť iba k tomu, aby nositelia iných nárečí vo Vojvodine a Slováci na pôvodnom celoslovenskom území nárečovým slovám lepšie rozumeli. Po základných kvalifikátoroch nasleduje spisovný ekvivalent a potom sa uvádzajú jednotlivé významy s bohatou exemplifikáciou, ktorá spolu s výkladom má etnolingvistický charakter.

V slovníku sa využíva hniezdovanie: pri podstatných menách je pri mužskom mene prechýlená ženská podoba, zdobnené a zveličené slovo, napr.: **boudáš** m. (maď.) predavač, obchodník v obchode: *Jeho brad bôu tu veľa rokôu boudáš;* **boudáška** ž. *Ke_cí bola malá, aj ti si kcela bid' boudáška;* **krumpl'a** ž. (nem.) 1. zemiak: *Mi krumpl'e sad'ime do hñiezdou. Biele krumpl'e sa chitro rozvaria. V zime sa za fruštík peču suchie krumpl'e.* 2. diera na ponožke alebo pletenej obuvi: *Máš krumpl'u na panťuški, na kapci.* **krumpl'ička** ž. 1. zdob. *Viberieme si krumpl'ičke, aj šalá_cí urobíme.* 2. diera na ponožke: *Viďia sa tí krumpl'ičke na kopcách. Máš krumpl'ičku.* **krumpl'iska** ž. zvelič. *Enu krumpl'isku, aj dosť. Aká krumpl'iska!* Pri prídavných menách sa hniezdujú príslovky, napr.: **dosád'eńi** príd. (srb.) dotieravý: *Tieto muche sa strašne dosád'eńie. Baž je dosád'ená, fur_eno istuo;* **dosád'enuo** prisl. (srb.) nudne: *Čo mi je dosád'enuo doma. Bolo mi dosád'enuo, l'ebo som ñemala čo robiť.* Pri slovesách: **navál'it'** dok.; **naval'uvat'** nedok. zaútočiť, napadnúť: *Šeci navál'il'i na mňa, abi som predala zem. Ke_navál'il'i nu, miseli zme sa sklońit'. Sviñe naval'uju, uš sa lačñie. Naval'uvala, naval'uvala, kin jěj ñedal'i, teraz ih ñehl'ad'i.* Pri spojkách: **da** 1. podrad'. spoj. spôsob. keby: *Da kcu, oñi bi prišli. Da s'te boľi, viďeli bi s'te aj vi. Da s'te mi poviedal'i, bola bi som prišla. Da bolo, ja bi son vñ doñiesou. Da mi je l'en veďeť, kto to pošaráu? Da smieš, mohóu bi si aj ti tájť. Da si sa vráťu, našóu bi si si. Da viem, čo je to, mőzbid' bi son zala.* 2. opyt. želac. aby: *Čo vravíte, da táme do d'eďiñe? Da si a_ja kúpín takie istie cipel'e?* 3. časť. *L'en da zme mal'i. Račěj da sa ñevrátia.* a pod. Po uvedených významoch sa po symbole uvádzajú lexikalizované spojenia a frazeologické jednotky doložené príkladmi zo živej reči a neznáme sa bližšie vysvetľujú: **rit'** ž. 1. zadok tela: *Sañi si na rit'! Boľi ma rid' o_cedeñia.* ♦ *Na riti kl'učka.* (Keď je niekto dotieravý a pritom si vie otvoriť dvere, nemusí klopať.) *Má v riti červike. Vřta mu v riti.* (nemá pokoj) *Edon, dva, tri, šřiri, peť – boskaj starú babu na rit'.* (vyčítanka) *Boľi ma rit'!* (Čo ma do toho! Nezáleží mi na tom.) *Sked'e mi, z riti?* (Keď sa chce povedať, že niet.) *Behá ako z nasol'enuo ritiou.* (neberúc ohľad na okolie) *Je pekñi ako rid' naopak.* (škaredý) *Pozd'e je rid' biť, ke_sa zasere.* (keď je neskoro) *vipál'id' ritiou* zdvihnúť zadné nohy do povetria: *Kvon vibehóu zo stai, vipál'iu ritiou.* 2. časť odevu, ktorá zakrýva zadok: *Nohavice boľi na riti samá záplata. Na riti sa zodral'i. Na riti máž d'ieru.*

Predkladaná lexikografická monografia je cenným príspevkom k zachovaniu kultúrneho dedičstva a identity tunajších Slovákov, je etnologicky vzácnym prameňom spoznávanie ich jazyka a spoľahlivým obrazom fungovania enklávnej slovenčiny v bezprostrednom kontakte s inými jazykmi.

10. Prezentované idiómy staropazovských Slovákov predstavujú vzácny dialektologický materiál ako cenný doklad o vývine, zanikani a obohacovaní slovnej zásoby v 20. storočí a v prvej polovici 21. storočia. Lexikografickým spracovaním slovnej zásoby sa zaoberali slovenskí vzdelanci – učitelia, farári, spisovatelia a vysokoškolskí (univerzitní) profesori. B. Kamenára možno považovať za začiatovníka a prvého zberateľa staropazovskej terminológie. Jeho triedenie lexiky ukázalo cestu k tematickým slovníkom. K. Lilge bol prvým zostavovateľom slovníka, ktorý sa formou podobá dnešným slovníkom. VHV bol prvým autorom prekladových slovníčkov, z jednej strany to boli pazovské a cudzie výrazy

a z druhej strany spisovné ekvivalenty. Autorom kompletného a komplexného tematického prekladového slovníka Lexikálnych výpožičiek z nemeckého a maďarského jazyka v reči Slovákov Starej Pazovy a frazeologického slovníka bol univerzitný prof. Michal Filip. Menej hodnotné sú dva slovníčky z rokov 1996 a 2008: slovníček v zbierke slovenských ľudových piesní v St. Pazove a slovníček v spomienkovej knihe o detských hrách. Oba nerešpektujú dialektologické normy. Túto lexikografickú niť uzavierajú dva nárečové slovníky univerzitnej prof. A. Marićovej: prvý je krátky, je súčasťou monografie a využíva verne dialektologickú transkripciu, kým druhý je ozaštným výkladovým nárečovým slovníkom s pozoruhodným počtom hesiel. Hodnotu mu dodávajú bohaté exemplifikácie z terénnych výskumov.

LITERATÚRA

- Dudok, M. (1997). Dudok, Miroslav. *Vývin slovakistiky*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov.
- Filip, M. (1988). Filip, Michal. Porekadlá, príslovia, úslovia, nadávky a vyhrážky zo Starej Pazovy. *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 10, Nový Sad: SVS, s. 59 – 80.
- Filip, M. (1984 – 1985): Filip, Michal. Lexikálne výpožičky z nemeckého a maďarského jazyka v reči Slovákov v Starej Pazove. *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 6 – 7, Nový Sad: SVS, s. 83 – 117.
- Filip, M. – Miškovic, J. – Kmeč M. i kolektiv (1996). Filip Michal – Juraj Miškovic – Martin Kmeč a kolektiv. *Slovenské ľudové piesne zo Starej Pazovy*. Báčsky Petrovec: Kultúra.
- Hurban, V. V. (2014). Hurban, Vladimír Vladimírov. *Jazykovedné práce*. Ed. A. Marićová. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum.
- Nárečia a národný jazyk* (1999). Ed. Adriana Ferenčíková. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied.
- Kamenar, B. (1902). Kamenár, Benjamín. Názvy jedál a nápojov v Starej Pazove. *Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti*, 5, Martin, č. 6, s. 100.
- Kamenar, B. (1903). Kamenár, Benjamín. Prostonárodné názvy najobyčajnejších liekov v Starej Pazove. *Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti*, 6, Martin, č. 1, s. 6 – 8.
- Kamenar, B. (1904). Kamenár, Benjamín. Názvy náradia a nástrojov v Starej Pazove. *Časopis Museálnej slovenskej spoločnosti*, 7, Martin, č. 4, s. 58.
- Kováč-Žan, J. (2008). Kováč-Žan, Ján. *Keď prach voňal. Hry a zvyky staropazovských slovenských detí a mládeže v minulosti*. Stará Pazova: Ján Kováč-Žan.
- Lilge, K. (1932). Lilge, Karol. *Stará Pazova* (monografia). Nákladom a tlačou Daniela Pažického na Myjave.
- Marić, A. (2006). Marićová, Anna. *Slovenské nárečie Starej Pazovy*. Nadlak – Bratislava: Vydavateľstvo Ivan Krasko – Vydavateľstvo ESA.
- Marić, A. (2010). Marićová, Anna. *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy*. Stará Pazova: Kanadem.
- Marić, A. (2011). Marićová, Anna. *Slovník pazovského nárečia*. Vyd. druhé, v Slov. republike prvé. Bratislava: ESA.
- Mlacek, J. (1988). Mlacek, Jozef. Z charakteristiky nárečovej frazeológie Starej Pazovy (na základe zbierky M. Filipa). *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov*, 10, Nový Sad: SVS, s. 47 – 58.

SLOVNÍKY

SSN I, II: *Slovník slovenských nářečí I, II*. (1994, 2006). Red. I. Ripka. Bratislava: VEDA.

LEKSIKOGRAFSKA OBRADA SLOVAČKOG GOVORA STARE PAZOVE

Rezime

Slovačka enklava u Vojvodini u velikoj meri čuva svoj dijalekat. Istraživanja jezičkog kulturnog blaga na ovom terenu nisu sistematska već se mogu okarakterisati kao sonde.

U ovom radu je posebna pažnja usmerena na leksikografsku obradu govora Stare Pazove u vidu kraćih i dužih rečenika sačuvanih u rukopisima ili štampanih koji predstavljaju dokumente kulturnog konteksta interesantne kako za istoričare jezika tako i za dijalektologe i etnografe. Najstariji sačuvani dokumenti potiču s početka 20. veka. Neki od njih su samostalni članci, drugi su u sklopu monografija, a treći predstavljaju kompletne rečnike slovačkog govora Stare Pazove. Leksikografskom obradom su se bavili učitelji, sveštenici, pisci i univerzitetski profesori.

Ključne reči: rečnici, slovački dijalekat, Stara Pazova

Ana Marić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
anamarić21@gmail.com

KAKVA NAM DOMAĆA LEKSIKOGRAFIJA TREBA U 21. VEKU*

Ovaj rad donosi predlog za institucionalno izgrađivanje savremene, tj. elektronske, leksikografije u našoj sredini. Nakon nekoliko uvodnih, uglavnom terminoloških, napomena, u Odeljku 2 daje se osvrt na sadašnje stanje sva četiri domena domaće leksikografije, a u Odeljku 3 razmatraju se teorijsko-metodološki i praktični principi savremene leksikografije. U Odeljku 4 predstavljen je razrađen predlog procesa izgrađivanja savremene domaće leksikografije, podeljen u dvanaest tačaka i tri etape s kratkoročnim, srednjoročnim i dugoročnim prioritetima, od kojih oni najvažniji jesu osnivanje Nacionalnog centra za leksikografiju, stvaranje Srpskog nacionalnog elektronskog korpusa i sastavljanje *Savremenog rečnika srpskog jezika*. U Odeljku 5, u vidu zaključaka, sažeti su neposredni i posredni očekivani rezultati ovako osavremenjene domaće leksikografije, od kojih potonji uključuje institucionalno razvijanje i negovanje rečničke kulture, kao sastavnog dela opšte jezičke kulture.

Ključne reči: elektronska leksikografija, modernizacija, digitalna realizacija, pragmatizacija, srpski jezik, maternji jezici, strani jezici, rečnik, rečnička kultura

1. UVODNE NAPOMENE

Glavni cilj ovog rada jeste da ponudi koherentan i zaokružen niz odgovora na naslovno pitanje – kakva nam domaća leksikografija treba u 21. veku, i to u pogledu, prvo, njenog identiteta i, drugo, njenog sistematskog i celovitog institucionalnog izgrađivanja u našoj sredini. Neophodnost postavljanja ovakvog pitanja, i još više dobijanja konkretnih odgovora na njega, odavno je primetna među upućenim i zainteresovanim lingvističkim stručnjacima, s obzirom na okolnost da organizovane leksikografije kod nas i dalje nema, kao što i dalje nema kvalitetnih i modernih opštih, specijalizovanih i terminoloških rečnika, usredsređenih na opis i obradu celokupnog vokabulara jednog jezika, odn. posebnog segmenta vokabulara, kao njegovog podskupa oličenog u formalno i/ili sadržinski povezanim leksičkim jedinicama, odn. posebnog segmenta vokabulara oličenog u tehničkim terminima jedne, ili više srodnih, naučnih ili stručnih oblasti (up. Hartmann i James 1998), ni štampanih, ni elektronskih – pre svega srpskog jezika, a onda i ostalih maternjih i stranih jezika, i parova jezika, koji se koriste, uče i izučavaju u Srbiji.

Na samom početku, da bi se tačno znalo o čemu će biti govora, mora se omediti obuhvat dva stožerna pojma i termina, koji nužno idu ruku pod ruku – ‘leksikografija’ i ‘rečnik’, pri čemu ovaj drugi čini centralni predmet interesovanja i konačni proizvod one prve. U tom smislu, **rečnik** predstavlja vrstu priručnika, u štampanom i/ili elektronskom obliku (potonji dostupan preko interneta uz pomoć kompjutera, tableta ili mobilnog telefona), koji nudi podatke o formi, funkciji, sadržini i upotrebi reči, spojeva reči ili njihovih sastavnih delova, i koji se, kao i većina ostale priručničke literature, upotrebljava povremeno i ciljano, prema trenutno ukazanoj potrebi njegovih korisnika (up. Prčić 2016b). Uopšte uzev, rečnik može imati četiri funkcije, pojedinačno ili, danas sve više, kombinovano (up. Hartmann i James 1998; Prčić 1996):

- pasivna, ili receptivna, funkcija, kada se korisnicima pomaže u razumevanju izgovorenih i napisanih tekstova,

* Rad je nastao u sklopu Projekta br. 178002, pod nazivom *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Na vrednim primedbama i sugestijama autor najiskrenije zahvaljuje prof. dr Veri Vasić i doc. dr Jasmini Dražić.

- aktivna, ili produktivna, funkcija, kada se korisnicima pomaže u usmenom i pisanom izražavanju,
- posrednička funkcija, kada se korisnicima pomaže u razumevanju tekstova uz pomoć prevoda i/ili u prevođenju tekstova s jednog jezika na drugi, i
- metaleksička funkcija, kada se korisnicima pruža uvid u formalno i sadržinsko ustrojstvo vokabulara jednog ili više jezika.

Otuda se kao osnovni, i jedini pravi, motivi za sastavljanje, ili planiranje sastavljanja, bilo kakvog savremenog rečnika moraju smatrati isključivo komunikativne potrebe njegovih potencijalnih korisnika, koje se kroz navedene funkcije rečnika nastoje zadovoljiti – i kvantitativno, i kvalitativno.

S druge strane, **leksikografija** predstavlja naučno-stručnu delatnost i akademsku oblast usredsređenu na rečnike i drugu priručničku literaturu. Samu delatnost leksikografije moguće je razložiti na četiri komponente, ili domena, na sledeći način (up. Hartmann 2001; Hartmann i James 1998; Prčić 2016b; Sinclair 1983):

- praktična leksikografija, koja podrazumeva proces sastavljanja rečnika, od pripremne faze, preko prikupljanja, obrade i uređivanja podataka, do objavljivanja gotovog proizvoda,
- teorijska leksikografija, ili metaleksikografija, koja podrazumeva naučna istraživanja vezana za rečničku istoriju, tipologiju, strukturu, upotrebu, kritiku i tehnologiju, iz perspektive četiri aktera, ili realizatora, leksikografije – sastavljača, korisnika, nastavnika i istraživača,
- pedagoška leksikografija, koja podrazumeva osposobljavanje potencijalnih leksikografa u domenima praktične i teorijske leksikografije, najčešće u okviru kratkih i intenzivnih tematskih seminara, kreativnih radionica i, posebno, univerzitetskih kurseva, na masterskim i doktorskim studijama, uključujući pisanje masterskih radova i doktorskih disertacija, i
- obrazovna leksikografija, koja podrazumeva priređivanje i izdavanje naučnih časopisa, knjiga, priručnika, zbornika radova i bibliografija na teme iz praktične, teorijske i pedagoške leksikografije.

U nastavku, sledi pokušaj da se pruže odgovori na pitanje iz naslova, odgovori koji nude autorско viđenje problema i njegovih mogućih rešenja, proisteklo iz višegodišnjeg bavljenja praktičnom, teorijskom i pedagoškom leksikografijom, potpomognutog savremenim svetskim dostignućima prikazanim u stranim rečnicima, prvenstveno britanskim i američkim, te inostranim i domaćim časopisima i zbornicima, monografijama i sveobuhvatnim preglednim priručnicima (navedenim u Literaturi). Neki od stavova i predloga koji će biti izneseni već su ranije bili uvedeni, izloženi ili obrazloženi (up. Prčić 1996, 2002, 2008, 2011, 2012, 2013a, 2014b, 2014c, 2016b, 2016c), pa će se zato njihove formulacije oslanjati, u manjoj ili većoj meri, na one prvobitne, po potrebi osvežene, popravljene ili dopunjene. Dalje izlaganje organizovano je na sledeći način: Odeljak 2 sadrži kratak pregled sadašnjeg stanja naše leksikografije, Odeljak 3 posvećen je razmatranju opštih teorijsko-metodoloških i praktičnih principa leksikografije s početka 21. veka, Odeljak 4 donosi predlog, razrađen u dvanaest tačaka i tri etape, za izgrađivanje savremene domaće leksikografije, dok Odeljak 5, u vidu zaključaka, sagledava neposredne i posredne očekivane rezultate ovako osavremenjene domaće leksikografije.

2. OSVRT NA SADAŠNJE STANJE DOMAĆE LEKSIKOGRAFIJE

Sadašnje stanje domaće leksikografije biće u ovom odeljku prikazano u kratkim i opštim crtama, s osvrtom na sva četiri njena gore pomenuta domena.

Što se praktične leksikografije tiče, po načinu njihovog nastanka, u našoj sredini moguće je razlikovati tri tipa rečnika, za koje će ovde biti predloženi karakteristični nazivi:

- veliki istraživački rečnici, koji su proizvod dugoročnih kolektivnih projekata, spadaju u tradicionalnu akademsku leksikografiju, okupljaju profesionalne, tj. lingvistički obrazovane, urednike i sastavljače, namenjeni su uglavnom profesionalnim korisnicima, sastavljaju se pri Institutu za srpski jezik SANU i imaju vrlo ograničenu dostupnost; leksikografski rad na ovakvim reč-

nicima, koji uključuju *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, dosad objavljene sveske 1-19 (1959-2014) i *Etimološki rečnik srpskog jezika*, dosad objavljene sveske 1-3 (2003-2008), zvanično je priznat kao naučni rad, koji, kroz projekte osnovnih istraživanja, institucionalno podržava, stručno i finansijski, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, pa tako ovakvi rečnici, i rad na njima, uživaju privilegovani status,

- manji istraživački rečnici, koji su proizvod srednjoročnih ili kratkoročnih individualnih ili grupnih projekata, spadaju u tradicionalnu akademsku leksikografiju, okupljaju profesionalne urednike i sastavljače, namenjeni su različitim profilima korisnika, sastavljaju se uglavnom pri odsecima, fakultetima i univerzitetima, i imaju ograničenu dostupnost; leksikografski rad na ovakvim rečnicima zvanično nije priznat kao naučni rad i otuda nije institucionalno podržan ni stručno ni finansijski, budući da sastavljanje rečnika ovog tipa nije moguće prijaviti na konkurs za projekte osnovnih istraživanja Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, pa tako ovakvi rečnici, i rad na njima, zvanično ne uživaju nikakav status, i
- prepisivački rečnici, koji su proizvod kratkoročnih individualnih ili grupnih projekata, spadaju u komercijalnu leksikografiju upitnog i sumnjivog kvaliteta, neretko na ivici leksikografije, okupljaju uglavnom neprofesionalne sastavljače i izdavače, namenjeni su najširem krugu korisnika i imaju veliku dostupnost, sračunatu na laku i brzu zaradu sastavljača i, znatno više, izdavača; leksikografski rad na ovakvim rečnicima nema osnova da bude priznat kao bilo kakav oblik naučnog ili stručnog rada, mada im laici često pridaju vrlo uzvišen status.

Iz ove karakterizacije može se zaključiti kako su, od navedena tri tipa rečnika, samo veliki i manji istraživački rečnici proizvod **ozbiljne leksikografije**, tj. savesnog i mukotrpnog naučnoistraživačkog rada, koji dovodi do ozbiljnih, tj. kvalitetnih i modernih, rečnika, pri čemu je rad na prvom tipu priznat i zvanično kao naučni rad, dok rad na drugom tipu nije.

Što se teorijske leksikografije tiče, koliko se moglo utvrditi, zasad nema monografskih publikacija posvećenih leksikografskim temama, iako ima odbranjenih valjanih doktorskih disertacija, masterskih radova i magistarskih teza. Međutim, u domaćim i inostranim naučnim lingvističkim i, posebno, leksikografskim časopisima, te na domaćim i inostranim naučnim konferencijama, može se naići na nemali broj vrlo značajnih članaka i saopštenja, najviše na teme vezane za sastavljanje jednojezičnih i dvojezičnih rečnika, te za kvalitativnu analizu podataka ponuđenih u raspoloživim rečnicima. Pošto objedinjena bibliografija, onlajn ili štampana, domaćih leksikografskih članaka i knjiga još uvek ne postoji, približno tačan i celovit uvid u same priloge i dijapazon obrađenih tema moguće je steći jedino dugotrajnim pretraživanjem Virtuelne biblioteke Srbije, u sastavu baze podataka COBISS (Kooperativni onlajn bibliografski sistem i servisi), unošenjem reči 'rečni*', 'leksikograf*' i srodnih u polje 'Naslov'.¹

Što se pedagoške leksikografije tiče, koliko se moglo utvrditi, na našim univerzitetima drže se četiri kursa iz predmeta Leksikografija, i to jedan na Filološkom fakultetu u Beogradu, na Katedri za srpski jezik sa južnoslovenskim jezicima, na osnovnim studijama, i tri na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, na Odseku za srpski jezik i lingvistiku, jedan na masterskim, drugi na doktorskim studijama, i na Odseku za anglistiku, na masterskim studijama. U sklopu ovih kurseva, ali i van njih, napisane su i odbranjene malobrojne, ali važne, magistarske teze, masterski radovi i doktorske disertacije iz oblasti praktične i teorijske, jednojezične i dvojezične, leksikografije. Pošto objedinjeni registar, onlajn ili štampani, magistarskih, masterskih i doktorskih naslova odbranjenih i prijavljenih na univerzitetima u Srbiji takođe ne postoji, bar delimičan uvid u naslove i obrađene teme može se steći takođe samo pretraživanjem COBISS-a, na malopre opisani način.

Što se obrazovne leksikografije tiče, dosad je, prvo, izdato tri zbornika radova s održanih naučnih konferencija, od čega dva pod naslovom *Leksikografija i leksikologija. Zbornik referata* (Čupić 1982; Jerković 1984) i jedan tematski zbornik pod naslovom *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove* (2002). Drugo, priređena je jedna kolektivna monografija pod naslovom *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi. Kolektivna monografija* (Dragičević 2014). I treće,

¹ Pristupna adresa COBISS-a: <http://www.vbs.rs/cobiss/>.

objavljen je prevod jednog klasičnog priručnika leksikografije – *Manual of Lexicography* (Zgusta 1971, prevod: 1991).

Kao što je iz ovog kratkog, i stoga nužno nepotpunog i manjkavog, pregleda moguće razabrati, o institucionalno organizovanoj domaćoj leksikografiji još se ne može govoriti. S izuzetkom sastavljanja velikih istraživačkih rečnika, ostale aktivnosti, u sva četiri domena leksikografije, zavise u velikoj meri od lične inicijative i angažovanja preduzetnih pojedinaca ili manjih timova samoorganizovanih pojedinaca. Koliko god da je njihov doprinos domaćoj leksikografiji značajan, a nesumnjivo je da jeste, nama je isuviše dugo preko potrebna institucionalno organizovana leksikografija, koja će biti moderna i digitalno realizovana, uspešno i osmišljeno vođena, i, nadasve, delatna i delotvorna, utoliko što će davati očekivane rezultate, na prvom mestu u praktičnom domenu sastavljanja i objavljivanja novih, predugo očekivanih, ozbiljnih, istraživačkih rečnika, srednjeg i manjeg obima, opštih, specijalizovanih i terminoloških, izvedenih prvenstveno u elektronskom obliku i besplatno dostupnih svima zainteresovanim putem interneta.

3. OPŠTI PRINCIPI SAVREMENE LEKSIKOGRAFIJE

Temeljno svojstvo sva četiri domena savremene leksikografije, koje je nastajalo krajem 20. veka, a svoj dinamičan, inventivan i svestran razvoj doživljava početkom 21. veka, jeste osavremenjenost dosadašnjih, tradicionalnih teorijsko-metodoloških i praktičnih postavki, pristupa i postupaka. Uprkos tome što predstavlja tek evoluciju vladajuće leksikografske paradigme, ta osavremenjenost u suštini je dovela, i sve više dovodi, do revolucionarnih efekata, koji se ostvaruju dvojako, kroz dva procesa i dva ključna činioca savremene leksikografije, a to su modernizacija i njen krajnji, najkrupniji i najuočljiviji rezultat – digitalna realizacija. Modernizacija i digitalna realizacija združeno su podstaknute i omogućene neolikim opštim principima savremene praktične i teorijske leksikografije, koji će u nastavku biti prikazani (up. Prčić 2002, 2011: Pogl. 19, 2016b).

(1) **NAUČNA ZASNOVANOST**, koja obuhvata primenu najnovijih teorijsko-metodoloških i praktičnih dostignuća svetske leksikografije, kao i leksikologije, korpusne, kognitivne, kontrastivne i kontaktne lingvistike.² Zajedničko krovno opredeljenje navedenih disciplina jeste **pragmatizacija**, tj. posmatranje jezičkih pojava manifestovanih u konkretnom jezičkom i vanjezičkom kontekstu. Time se stvaraju uslovi za analizu autentične upotrebe jezika na svim nivoima i sticanje objektivnih uvida u ostvarene leksičke, gramatičke i ostale jezičke pojave, što osigurava njihovu celovitu, valjanu i pouzdanu leksikografsku obradu, lišenu raširene subjektivnosti jezičke intuicije urednikâ i sastavljača, i njihovih ličnih ideala o poželjnoj upotrebi, ali i stihijske upotrebe ‘osećajnih’ i ‘misaonih’ korisnika jezika u svakodnevnoj praksi, tj. onih koji se oslanjaju na svoje jezičko osećanje i mišljenje, odn. na intuiciju, opet, po pravilu nepostojanu i nepouzdanu.

² Principe i primene relevantnih aspekata svih šest navedenih lingvističkih disciplina razmatraju, između ostalih, sledeće domaće i strane, mahom monografske, studije:

- praktična i teorijska leksikografija: Atkins i Rundell 2008; Béjoint 2000; Bergenholtz i Tarp 1995; Ćupić 1982; *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove* 2002; Dragičević 2014; Durkin 2015; Fontenelle 2008; Fuertes-Olivera 2010; Fuertes-Olivera i Arribas-Baño 2008; Gouws, Heid, Schweickard i Wiegand 2013; Halas 2014; Hanks i Schryver 2017; Hartmann 2001, 2005; Jackson 2002, 2013; Jerković 1984; Landau 2001; Lew 2004; van Sterkenburg 2003; Svensén 2009; Yong i Peng 2007; Zgusta 1971,
- leksikologija: Cabré Castellvi 1999; Cruse 2010; Dragičević 2010; Dražić 2014a; Geeraerts 2010; Gortan Premk 2004; Lipka 2002; Milić 2013; Murphy 2008; Prčić 2016a; Ristić 2004; Stojičić 2010,
- korpusna lingvistika: Biber i Reppen 2015; Facchinetti 2007; Gatto 2014; Hanks 2012; Hundt, Nesselhauf i Biewer 2007; O’Keeffe i McCarthy 2010,
- kognitivna lingvistika: Evans i Green 2006; Geeraerts i Cuyckens 2010; Klikovac 2004; Kövecses 2010; Rasulić i Klikovac 2014,
- kontrastivna lingvistika: Chesterman 1998; Đorđević 2000; Krzeszowski 1990,
- kontaktna lingvistika: Filipović 1986; Prčić 2011, 2013b, 2014a, 2015.

(2) FUNKCIJSKA PROFILISANOST REČNIKA, koja obuhvata usmerenost, prvo, ka pasivnoj (receptivnoj) funkciji komunikacije, vezanoj za razumevanje napisanih i izgovorenih tekstova na L_1 ; i/ili, drugo, ka aktivnoj (produktivnoj) funkciji komunikacije, vezanoj za izražavanje u usmenoj i pisanoj formi na L_1 (ili na L_2 kod prevođenja i učenja stranog ili drugog jezika); i/ili, treće, ka posredničkoj funkciji komunikacije, vezanoj za razumevanje tekstova uz pomoć prevoda i/ili za prevođenje tekstova s L_1 na L_2 . Poslednjih decenija uočljiva je tendencija, započeta u britanskim pedagoškim rečnicima, objedinjavanja pasivne i aktivne funkcije u okviru jednog istog rečnika, pa čak i sve tri funkcije, u okviru hibridnih jednojezičnih pedagoških rečnika s prevodima. Četvrta funkcija, metaleksička, vezana za pružanje uvida u formalno i sadržinsko ustrojstvo vokabulara, implicitno je zastupljena u svim rečnicima, a eksplicitno u specijalizovanim, u kojima se obrađuje jedan podskup vokabulara, poput sinonima, kolokacijâ ili afiksâ.

(3) OKRENUTOST PREMA KORISNICIMA, koja obuhvata zadovoljavanje njihovih očekivanih komunikativnih potreba u pogledu celovitosti, valjanosti i pouzdanosti ponuđenih podataka, u zavisnosti od vrste, namene i funkcije rečnika. Pored jezičkih podataka o formi, funkciji, sadržini i upotrebi reči, njihovih spojeva i sastavnih delova, u rečnike je poželjno uključiti, tamo gde je to potrebno i moguće, i enciklopedijske podatke o kulturnom, pa i o pojmovnom, sistemu L_1 , a kod dvojezičnih rečnika i L_2 . Ovaj princip jedan je od dva vida ispoljavanja usredsređenosti na korisnike i predstavlja, kako je već pomenuto, vrhovni primarni pokretački motiv i cilj svakog rečnika planiranog i/ili realizovanog u današnje vreme.

(4) PREDUSRETLJIVOST PREMA KORISNICIMA, koja obuhvata zadovoljavanje njihovih očekivanih referentnih potreba u pogledu pristupačnosti rečnika, kao i brzog i lakog pronalaženja traženih podataka, što se postiže, prvo, detaljnim vodičem kroz rečnik, s objašnjenjima postupaka primenjenih u obradi i prezentaciji podataka; drugo, preglednom, višeparagrafskom organizacijom rečničkog članka uz napuštanje klasične prakse njegovog strukturiranja kao jednog neprekinutog zbijenog paragrafa; treće, efektnim slogom i tipografijom, s različitim oblicima i stilovima slova, uz mogućnost korišćenja boje; i četvrto, sa skraćenicama i simbolima svedenim na neophodni minimum. Ovaj princip je drugi, komplementarni, vid ispoljavanja usredsređenosti na korisnike.

(5) INSTITUCIONALNO RAZVIJANJE REČNIČKE KULTURE, koje obuhvata popularisanje leksikografije, upoznavanje potencijalnih korisnika s različitim vrstama i namenama rečnika, te podučavanje i praćenje njihovog osmišljenog i delotvornog korišćenja, naročito u sklopu obrazovnog sistema, počev od viših razreda osnovne škole nadalje. Na ovaj način, čineći sastavni deo opšte jezičke kulture, bili bi postavljeni temelji rečničke kulture, koju je moguće definisati kao naučenu sposobnost efikasnog korišćenja rečnika i trajnu naviku da se leksičke, gramatičke, izgovorne, pravopisne i ostale nedoumice i praznine u jezičkom znanju redovno razrešavaju, odn. popunjavaju, proveravanjem u rečnicima i drugim jezičkim priručnicima, a ne pukim pribegavanjem sopstvenom jezičkom osećanju ili mišljenju, što se naročito odnosi na posebne korisnike jezike, tj. one koji, zbog prirode svoje profesije, sistematski utiču, ili mogu da utiču, na formiranje jezičkih navika javnosti i stoga moraju raspolagati odgovarajućim jezičkim znanjem (up. Prčić 2011).

(6) DIGITALNA REALIZACIJA, kao krajnja i najbitnija etapa modernizacije leksikografije, obuhvata realizaciju čitavog leksikografskog procesa, počev od sastavljanja pa sve do korišćenja rečnika, u digitalnom, ili elektronskom, obliku, uz pomoć kompjutera opremljenih najnovijim hardverskim i softverskim resursima. Kompjuterski potpomognuta leksikografija danas je zastupljena, i nezaobilazna, prvo, pri prikupljanju i odabiru jezičkog materijala; drugo, pri obradi, uređivanju i prezentaciji podataka; treće, pri izradi, izvedbi, objavljivanju i distribuciji rečnika; i četvrto, pri korišćenju gotovih rečnika.

Svi ovi aspekti modernizacije i digitalne realizacije podvode se pod pojam i termin 'elektronska leksikografija' ili 'e-leksikografija'.³ Ukazujući na medijum u kojem se savremena leksikografija najviše ostvaruje u praksi, i to u sva četiri svoja domena, ovaj termin istovremeno određuje i njen teorij-

³ Principe i primene elektronske leksikografije u konkretnim projektima razmatraju: Fuertes-Olivera i Bergenholtz 2013; Gouws, Heid, Schweickard i Wiegand 2013; Granger i Paquot 2012; Kosem, Jakubiček, Kallas i Krek 2015; Kosem i Kosem 2011.

sko-metodološki identitet, i njenu teorijsko-metodološku suštinu. S ovom okolnošću na umu, termini **savremena leksikografija** i **elektronska leksikografija** ovde će biti izjednačeni, pa svako pominjanje prvog treba razumeti u smislu drugog – ili, objedinjeno: **savremena (e-)leksikografija**. I upravo ovakva leksikografija nalazi se u centru pažnje predloga koji će biti razrađen u sledećem odeljku.

4. KAKO DO SAVREMENE DOMAĆE LEKSIKOGRAFIJE

Izgrađivanje savremene domaće leksikografije ni najmanje nije lako ili jednostavno, ali je bez sumnje ostvarivo i izvodivo, samo ukoliko postoji želja i volja zainteresovane naučne i stručne javnosti, i, mnogo značajnije, ukoliko među odlučiocima sazri snažna svest o tome da današnja naša leksikografija i ono malo njenih učinaka ne zadovoljavaju potrebe ni korisnika, ni lingvističke nauke, ni kulture uopšte. S jednim ciljem da se stvari pomere nabolje i da se otpočne delatno raditi bar nešto u pravcu opipljivog i vidljivog osavremenjavanja duboko uspavane domaće leksikografije, sledi najavljeni predlog izgrađivanja savremene leksikografije kod nas. Ovaj predlog razrađuje, korak po korak, proces izgrađivanja, podeljen u dvanaest tačaka s dvanaest opisanih prioriteta, od opštijih ka specifičnijima, onoga šta i kako treba konkretno da se uradi – tokom tri etape, na kratke, srednje i duge staze.

4.1. Prva etapa: kratkoročni prioriteti

Ova etapa zahvatala bi neposrednu budućnost, u okvirnom trajanju ne dužem od tri godine, i bavila bi se aktivnostima koje doprinose postavljanju zdravih i čvrstih temelja savremene domaće leksikografije. Etapa bi bila sprovedena kroz pet kratkoročnih prioriteta.

(1) OSNIVANJE NACIONALNOG CENTRA ZA LEKSIKOGRAFIJU (NCL). Ustrojen ili kao zasebna institucija, ili u sastavu neke veće, kao što su Institut za srpski jezik SANU, Matica srpska ili neki državni univerzitet, Centar bi se bavio organizacijom i koordinacijom svih aktivnosti vezanih za institucionalno izgrađivanje savremene domaće leksikografije, u kojoj bi težište bilo na tri kruga jezika zastupljenih u Srbiji: prvi krug činio bi srpski jezik, obrađivan u jednojezičnim rečnicima, drugi krug objedinio bi ostale maternje jezike (pre svega, mađarski, slovački, rumunski, rusinski i sve druge koji su zakonom definisani kao maternji jezici), obrađivane takođe u jednojezičnim rečnicima, dok bi treći krug uključivao sve strane jezike koji se uče i izučavaju kod nas (pre svega, engleski, nemački, francuski, španski, italijanski i ruski), i koji bi, u svojstvu L_1 odn. L_2 , bili obrađivani u dvojezičnim rečnicima ili u jednojezičnim rečnicima s prevodima, u paru s maternjim jezicima, u svojstvu L_2 odn. L_1 . U delokrugu Centra nalazile bi se četiri grupe aktivnosti, i to:

- primarne aktivnosti, u okviru dve podgrupe: (a) praktični poslovi, koji se sastoje od planiranja i organizovanja procesa sastavljanja i objavljivanja rečnika, elektronskih (i štampanih), opštih, specijalizovanih i terminoloških, za sve pomenute naše maternje i strane jezike, i parove jezika, prema redosledu utvrđenom u skladu s potrebama za određenim vrstama rečnika, i (b) teorijski poslovi, koji se sastoje od planiranja, organizovanja, podsticanja i omogućavanja naučnoistraživačkog rada stalnih i spoljnih saradnika, naročito na teme (meta)leksikografske i leksikološke zasnovanosti rečnika, metodoloških i praktičnih aspekata sastavljanja kvalitetnih i modernih rečnika, uključujući i pripremanje uputstava za sastavljače, te izrade bibliografija i naučnih radova iz sva četiri domena leksikografije,
- prateće aktivnosti, u okviru više podgrupa, s delatnostima posredno značajnim za savremenu leksikografiju i rečnike: (a) utvrđivanje komunikativnih i referentnih potreba potencijalnih korisnika za vrstama rečnika i podacima ponuđenim u njima, od kojih su neke praktične prirode – pasivne, aktivne i posredničke, dok su neke teorijske (profesionalne) prirode – deskriptivne, preskriptivne i metaleksičke, (b) istraživanje načinâ upotrebe rečnikâ među korisnicima, naročito u obrazovanju, počev od viših razreda osnovne škole nadalje, (c) pisanje kritika postojećih rečnika radi pobošljanja njihovih novih izdanja, (d) razvijanje rečničke kulture, kroz popula-

rizaciju i podučavanje efikasne upotrebe rečnika, naročito u obrazovanju, te predstavljanje i reklamiranje završenih rečnika, naročito na veb sajtu Centra, (e) pokretanje domaćeg naučnog leksikografskog časopisa, pripremanje knjiga i zbornika radova na srpskom jeziku, te prevode-nje odabranih inostranih knjiga, naročito sveobuhvatnih preglednih priručnika, na srpski jezik, i (f) organizovanje okruglih stolova, tematskih seminara i kreativnih radionica, radi razmene znanja i iskustava s domaćim i inostranim leksikografima,

- kadrovske aktivnosti, u okviru dve podrupe: (a) angažovanje i sveobuhvatno osposobljavanje ljudskih resursa, ne samo stalno zaposlenog stručnog i tehničkog osoblja, nego i, sasvim ravno-pravno, honorarno uposlenih spoljnih saradnika, s relevantnih odseka, fakulteta i univerziteta, i (b) formiranje uredničkih i sastavljačkih timova za pojedine rečničke projekte, i
- tehničke aktivnosti, koje obuhvataju nabavljanje, instaliranje, prilagođavanje i eksploataciju kompjuterskih, i hardverskih i softverskih, resursa, uz pomoć kojih se realizuje čitav proces sastavljanja rečnika.

(2) SPROVOĐENJE DIGITALIZACIJE POSTOJEĆIH JEZIČKIH PRIRUČNIKA. Jedan od prvih i glavnih prioriteta NCL-a, u prelaznoj fazi između tradicionalne i savremene leksikografije, bio bi da se hitno izvrši digitalizacija najznačajnijih i najpotrebnijih štampanih jezičkih priručnika, koji bi u elektronskom izdanju bili postavljeni na zvanični priručnički veb sajt srpskog jezika, za besplatno korišćenje svima zainteresovanim. Digitalizacija bi se mogla obaviti na jedan od dva načina: prvo, pripremanje elektronskih knjiga, koje se sastoji od skeniranja štampanih priručnika i njihove konverzije u kompjuterski čitljiv i pretraživ PDF format, najrasprostranjeniji format elektronskih knjiga današnjice; i drugo, pripremanje onlajn elektronskih priručnika, koje se sastoji od konverzije štampanog teksta u elektronski, njegove redakture i korekture, te adaptacije za onlajn eksploataciju, uključujući opremanje pristupačnim i predusretljivim korisničkim interfejsom, uz čiju bi se pomoć traženi podaci mogli brzo i lako pronalaziti, takođe u okri-lju zvaničnog priručničkog veb sajta srpskog jezika.

Digitalizaciji podležu, pre svega, dva najautoritativnija tradicionalna rečnika – *Rečnik srpsko-ga jezika* (Nikolić 2011) i *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, sveske 1-6 (1967-1978), kao i nekoliko značajni jednojezični i dvojezični opšti i specijalizovani rečnici. Pored njih, u ovoj digitalnoj jezičkoj biblioteci svakako treba da se nađu i sledeći nezaobilazni naslovi: *Normativna gramatika srpskog jezika* (Piper i Klajn 2014), *Pravopis srpskoga jezika* (Pešikan, Jerković i Pižurica 2014), *Srpski jezički priručnik* (Ivić, Klajn, Pešikan i Brborić 2011) i *Rečnik jezičkih nedoumica* (Klajn 2011). Mora se naglasiti da je potreba za ovim priručnicima u elektronskom obliku vrlo izražena među korisnicima, o čemu svedoče piratski skenirane i besplatno internetski distribuirane PDF verzije navedenih, i brojnih drugih, priručnika, koje bi, objavljivanjem njihovih zvaničnih elektronskih izdanja, postale izlišne i obesmišljene.

(3) ZVANIČNO PRIZNAVANJE LEKSIKOGRAFIJE KAO NAUČNE DISCIPLINE. Iako među mnogim laicima i, što je naročito začuđujuće, među nemalo istraživača u oblastima prirodnih nauka, pa i nekih društveno-humanističkih, vlada rašireno mišljenje, ako ne i uverenje, da bavljenje leksikografijom i sastavljanje rečnika nije naučnoistraživački rad, nego, u najboljem slučaju, stručni rad, poput prevodenja, pošto leksikografija navodno nije nauka, dosad, koliko je poznato, ovaj stav niko nije eksplicitno i zvanično obrazložio i podupro naučnim, ili drugim, kriterijumima i/ili argumentima. Najverovatnije je posredi nedovoljna upućenost u prirodu i suštinu ozbiljnog leksikografskog rada i njegovih konkretnih rezul-tata, jer tamo nema retorti, zupčanika, formula, patenata, novih sojeva, sorti ili rasa i drugih klasičnih stereotipa „prave” nauke u domaćoj svesti. Izgleda da, po mišljenju nekih, u leksikografiji ne može, ili ne sme, biti novih sojeva, sorti ili rasa, a leksikografski rad ne može, ili ne sme, ponuditi ništa novo osim starih, dobrih i beskrajno monotonihih spiskova reči s kakvim-takvim prevodima na jedan ili drugi jezik, ili s kakvim-takvim objašnjenjima na istom jeziku. Zbog tog i takvog predubedenja rečnici se kod nas ne uvažavaju i ne vrednuju u dovoljnoj i potrebnoj meri, ni u struci, ni u nauci, ni u prosvetnoj birokra-tiji, ni u društvu uopšte. Upravo zbog tog i takvog predubedenja ozbiljni rečnici se kod nas ne prave u dovoljnoj i potrebnoj meri – na sramotu i struke, i nauke, i društva uopšte. Delimičan izuzetak možda čine rečnici ‘stranih’ reči i englesko-srpski i srpsko-engleski opšti rečnici, valjda zato što bez njih odgo-

netanje značenja reči postupkom ‘osećajne’ ili ‘misaone’ dedukcije ne urađa baš uvek željenim ciljem. Međutim, objektivna stvarnost ipak se ponešto razlikuje od one stereotipne, pa se stoga mora prikazati u pravom svetlu – odgovorom na samopostavljeno pitanje **kada sastavljanje rečnika nije nauka, a kada ipak jeste.**

Ranije je pomenuto da prema načinu nastanka imamo prepisivačke rečnike, čija je izrada zasnovana na mehaničkom prepisivanju i preslikavanju postojećih rečnika, po obrascu reč-izgovor-značenje. Takvi rečnici, naravno, ne spadaju ni u naučni, ni u stručni rad i nisu proizvod ozbiljne leksikografije, nego komercijalne nadrileksikografije, čiji je glavni cilj laka i dobra materijalna dobit njihovih sastavljača, ponekad čak i nepotpisanih, i, još više, njihovih visokotiražnih izdavača. Nasuprot ovakvima, sve se više može naići i na rečnike s drukčijim svojstvima, rečnike (a) koji su u pripremi, izradi i izvedbi bili zasnovani na leksikološkim i metaleksikografskim postavkama, uz nužno konsultovanje s kompetentnim stručnjacima iz drugih oblasti, (b) koji su teorijsko-metodološki i praktično inovativni i originalni, po odabiru jezičkog materijala, te organizaciji, obradi i prezentaciji podataka, (c) koji su upotrebljivi, važni i, nadasve, korisni za svoju ciljnu publiku, i (d) koji, uz sve to, podstiču naknadna (meta)leksikografska, leksikološka i druga istraživanja. Takvi rečnici, valjda je izlišno isticati, i te kako spadaju u naučni rad, i to kreativan naučni rad, proizvod su ozbiljne leksikografije i predstavljaju krupan doprinos ne samo lingvističkoj nauci, nego i našoj kulturi uopšte. Ovako realizovani rečnici obično se štampaju u relativno malim tiražima, za njih se zna uglavnom u okvirima date struke, dok široj publici ostaju slabije poznati, a njihovi sastavljači i urednici, većinom vukovi samotnjaci, rade ih mahom iz ličnog entuzijazma, altruizma i zadovoljstva.

U tom smislu, tvrditi paušalno, neodmereno i nepromišljeno da rečnici nisu naučni rad, a leksikografija nije nauka mogu samo oni koji nikad nisu ni čuli za ozbiljne leksikografske projekte, a po svoj prilici ni imali u ruci ozbiljan rečnik, niti se služe ozbiljnim rečnicima, jer su očito ‘osećajni’ ili ‘misaoni’ korisnici jezika, kojima su priručnici s takvim bogatstvom podataka suvišni. Umesto ovakvih paušalnosti treba uvideti da neki rečnici nisu nauka, a neki rečnici, oni ozbiljni, koji su rezultat ozbiljnog naučnoistraživačkog rada, nesporno jesu nauka, i ta se nauka zove leksikografija. Naravno, svaki ozbiljan rečnik sigurno ne pretpostavlja, ne iziskuje i ne ispoljava podjednak stepen inovativnosti i originalnosti, ali leksikografski projekti poput ovih i njima sličnih sigurno jesu naučni rad, koji na odgovarajući način treba da bude prepoznat, priznat i vrednovan.

Leksikografiju naukom čine uobičajena obeležja nauke i naučnog istraživanja, od kojih valja istaći sledeća najbitnija:

- egzaktno omeđena oblast, predmet i ciljevi istraživanja,
- teorijsko-metodološka aparatura i tehnička terminologija,
- empirijski materijal i metodi istraživanja s izvodivim generalizacijama,
- rezultati istraživanja predočivi i pretočivi na praktičnom planu u obliku gotovih rečnika, a na teorijsko-metodološkom i praktičnom planu u obliku naučnih članaka, knjiga, priručnika, konferencijskih saopštenja i drugih resursa,
- primenljivost rezultata istraživanja u praksi, uključujući i popularizaciju naučnih saznanja,
- obradivost teorijskih i praktičnih rezultata istraživanja u sklopu univerzitetskih kurseva, na masterskim i doktorskim studijama, uključujući i pisanje masterskih radova i doktorskih disertacija,
- doprinos razvoju leksičkih, leksikoloških i leksikografskih istraživanja, kao i jezičke i opšte kulture, i
- postojanje strukovnih udruženja, naučnih časopisa, knjiga, priručnika, konferencija, zbornika radova, bibliografija rečnika i radova.

Na kraju, neće biti na odmet ukazati na nekoliko indikativnih činjenica o neupitnom naučnom statusu leksikografije u svetu. Da leksikografija nije opštepriznata naučna disciplina, iako primarno primenjenolingvistička, ali sve više i teorijska,

- da li bi se podsticala i vršila stalna leksikografska i metaleksikografska istraživanja, i sastavljale bibliografije radova iz oblasti leksikografije,

- da li bi se objavljivali sveobuhvatni pregledni priručnici (navedeni u Literaturi) i udžbenici leksikografije (up. Hartmann 2001), te rečnici leksikografskih termina (up. Hartmann i James 1998),
- da li bi se izdavali naučni leksikografski časopisi, od kojih je jedan, *International Journal of Lexicography*, Oxford University Press, uvršten i na Thomson Reutersovu i na ERIH listu najprestižnijih svetskih naučnih časopisa,
- da li bi aktivno delovala strukovna udruženja leksikografa na skoro svim kontinentima; u Evropi to je Evropsko udruženje za leksikografiju (eng. *European Association for Lexicography; EURALEX*),
- da li bi se redovno održavale naučne konferencije leksikografa i priređivali zbornici konferencijskih saopštenja; tri takve bile su i kod nas: u Beogradu, 1980. godine, sa zbornikom *Leksikografija i leksikologija. Zbornik referata* (Ćupić 1982), pa u Novom Sadu, 1983. godine, sa zbornikom *Leksikografija i leksikologija. Zbornik referata* (Jerković 1984), te u Novom Sadu i Beogradu, 2001. godine, s tematskim zbornikom *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove* (2002),⁴
- da li bi se držali univerzitetski kursevi leksikografije; tri takva i na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i jedan na Filološkom fakultetu u Beogradu,
- da li bi se branili masterski radovi i doktorske disertacije iz leksikografije, i
- da li bi postojao Istraživački centar za leksikografiju (eng. *Dictionary Research Centre*), osnovan u Exeteru, u Velikoj Britaniji, a sada smešten u Birminghamu?

U svetlu svega izrečenog, zvaničnim priznavanjem leksikografije kao naučne discipline od strane merodavnih i nadležnih institucija, a to su u prvom redu Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Nacionalni savet za visoko obrazovanje i Matični naučni odbor za jezik i književnost, u saradnji s budućim Nacionalnim centrom za leksikografiju, bio bi ispravljen jedan krupan profesionalni propust. Time bi ujedno bilo omogućeno da u okviru projekata osnovnih istraživanja koje finansira resorno Ministarstvo svoje mesto dobije i sastavljanje rečnika – opštih, specijalizovanih i terminoloških, jednojezičnih i dvojezičnih, elektronskih i štampanih, čime bi se svakako povećao broj kvalitetnih i modernih, a toliko nedostajućih, rečnika kod nas, koje bi radili oni najpozvaniji i najkompetentniji – adekvatno leksikografski osposobljeni lingvistički stručnjaci zaposleni i na jezičkim i lingvističkim odsecima naših i, delom, stranih fakulteta i univerziteta, ovog puta u svojstvu leksikografâ i leksikografskog podmlatka, kao njihovog najperspektivnijeg izdanka (up. Prčić 2013a: Odeljak 5, odakle su ovde selektivno preuzeti najvažniji argumenti i njihove formulacije, uz nužne dopune, dorade i preinake).

(4) PRAVEDNO VREDNOVANJE REZULTATA LEKSIKOGRAFSKOG RADA. Nakon priznavanja leksikografije kao naučne discipline (a ne kao besciljnog i beskorisnog igruckanja rečima dokonih vukova samotnjaka i vučica samotnjakinja, koji sebe zovu leksikografima i koji periodično priređuju i objavljuju neka pisanja, koja oni zovu rečnicima i koji služe za prosvetljavanje leksički, jezički i ino nedoučene, a zainteresovane, zanesenjačke publike), trebalo bi postaviti kvalitativno i kvantitativno objektivne kriterijume za pravedno, a samim tim i podsticajno, vrednovanje rezultata leksikografskog rada, a to su urađeni elektronski ili štampani rečnici.

Trenutno se određivanje naučnosti ostvarenih rečničkih projekata, strogo uzev, nalazi u delokrugu ‘viših instanci’. Naime, u Prilogu 2, str. 13, Pravilnika o postupku, načinu vrednovanja i kvantitativnom iskazivanju naučnoistraživačkih rezultata istraživača,⁵ koji je 2016. godine donelo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, stoje i ova dva paragrafa, između kojih su ponuđene kratke, uopštene i

⁴ Tematske i/ili alfabetske bibliografije: <http://euralex.pbworks.com/> ; <http://www.udc.es/grupos/lexicografia/bibliografia.htm> ; <http://www.ovid.de/obelex/en/index.jsp> ; leksikografski časopisi: <http://www.euralex.org/links/> ; udruženja leksikografa: <http://www.euralex.org/links/> ; <http://www.elexicography.eu/> ; leksikografske konferencije: <http://www.euralex.org/conferences/> ; <https://elex.link/> ; zbornici konferencijskih saopštenja: <http://www.euralex.org/publications/> ; <https://elex.link/>.

⁵ Tekst Pravilnika: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2016/03/PRAVILNIK-1.pdf>.

nejasne definicije četiri kategorije naučno-leksikografskih publikacija – izuzetnog međunarodnog značaja, međunarodnog značaja, izuzetnog nacionalnog značaja i nacionalnog značaja:

„Naučno-leksikografska i enciklopedijska publikacija predstavlja naučni rezultat ukoliko, i u meri u kojoj, pored stručne komponente, pruža originalan naučno-istraživački doprinos. To se prvenstveno odnosi na rezultate projekata iz ove kategorije koji su finansirani od strane Ministarstva. Kao naučni rezultat ne vrednuju se publikacije i prilozi u njima kompilativnog, popularizatorskog i komercijalnog karaktera, koje imaju isključivo kulturno-prosvetni značaj. Kategorizaciju publikacija ove vrste predlaže nadležni matični naučni odbor a prihvata Ministarstvo.

...

Naučno-leksikografski tekst vrednuje se srazmerno svom obimu i u skladu sa kategorijom publikacije. Naučno-leksikografska jedinica iznosi najmanje jedan autorski tabak, zavisno od karaktera publikacije, što procenjuje nadležni matični naučni odbor a prihvata Ministarstvo.”

Iz ovih odredaba očigledno je da u domen nauke spadaju samo oni rečnici čiju izradu finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, a to su, kao što je poznato, isključivo višedomna i višedecenijska kapitalna dela, čije okončanje nadilazi životni vek jedne generacije, a realizuju se samo na jednom mestu u ovoj zemlji – u Institutu za srpski jezik SANU. Svi ostali leksikografski projekti, kratkoročni ili srednjoročni, tokom kojih bi se sastavljali drukčiji rečnici, jednojezični i dvojezični, opšti, specijalizovani i terminološki, u elektronskom ili štampanom obliku, koji bi se realizovali na univerzitetima i koji bi imali i „kulturno-prosvetni značaj”, ne mogu se, kao što je poznato, prijaviti na konkurse za projekte osnovnih istraživanja Ministarstva, jer oni, po trenutno važećem opredeljenju, a, kako izleda, i po zakonskoj regulativi, nisu u domenu nauke. Nije ni najmanje lako oteti se utisku da se ovakvim, nedomišljenim, odredbama Pravilnika, u kome je izjednačeno neizjednačivo, tj. neka od svojstava nadreleksikografije (kompilativnost i komercijalnost) i neka od svojstava ozbiljne leksikografije (popularizatorstvo i kulturno-prosvetni značaj), favorizuje jedna, i to privilegovana, kategorija leksikografije, mogla bi se ona nazvati još i elitističkom, dok se sve ostalo, što nije kapitalnog i perpetualnog karaktera, i što nastaje na univerzitetima, odbacuje kao nedostojno visokih elitističkih stremljenja. Pa ako jedan od glavnih ciljeva nauke nije njena primena u praksi, koja uključuje i popularisanje rezultata svojih istraživanja i kulturno prosvetljivanje ljudi, a posebno mladih, kojima je to, naročito u oblasti jezika i jezika, više nego potrebno – šta onda jesu ciljevi nauke?! I šta uopšte jeste nauka, posebno kada je reč o onim, počesto diskretno ismevanim, društveno-humanističkim njenim ograncima?

Najveći antiklimaks ovako konstruktivnog i, na duži rok, stimulativnog odnosa prema leksikografskom radu doživljavaju leksikografski orijentisani univerzitetski nastavnici i saradnici, čije vrednovanje naučnog učinka komisije za pisanje izveštaja za izbor u naučna zvanja, prilikom bodovanja ozbiljnih rečnika, vrše potpuno proizvoljno, na jedan od četiri moguća, i u praksi uočena, načina: (a) boduju ih prema Pravilniku, u skladu s mišljenjem dobijenim od nadležnog Matičnog odbora, (b) boduju ih prema Pravilniku, bez mišljenja nadležnog Matičnog odbora, (c) boduju ih kao monografije nacionalnog značaja ili izuzetnog nacionalnog značaja, i (d) uopšte ih ne boduju, čime se, krajnje nekolegijalno, obezvređuje, nipodaštava i potcenjuje višegodišnji vredan, predan i mukotrpan autorski rad urednikâ i sastavljača rečnikâ.

Nesređeno i samovoljno vrednovanje leksikografskog rada, udruženo sa svešću o tome da se kod nas leksikografija, osim one elitističke i privilegovane, i dalje ne smatra naukom, čime su ozbiljni rečnici koji bi se sastavljali na univerzitetima, fakultetima i odsecima isključeni iz projekata osnovnih istraživanja Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, dovelo je, dovodi i, ukoliko se nešto ubrzo ne promeni nabolje, dovodiće do poraznih, ali predvidljivih, posledica, među kojima su tri najporaznije.

Kao prvo, onemogućena je institucionalna podrška kompetentnoj izradi raznih vrsta kvalitetnih i modernih, jednojezičnih i dvojezičnih, opštih, specijalizovanih i terminoloških rečnika, izuzetno nedo-

stajućih i preko potrebnih ovoj zemlji, svim njenim jezicima, svim njenim strukama i svim njenim kulturama. Spisak takvih rečnika, kad bi bio napravljen, bio bi daleko duži od spiska postojećih kvalitetnih i modernih rečnika, kojih jedva da ima za srpski jezik, za druge maternje jezike, za parove maternjih jezika, te za parove maternjih i stranih jezika. Bez obzira na to kako nas prosvetna birokratija, a i drugi, cene i ocenjuju, svima im se mora vrlo jasno staviti do znanja da su za sastavljanje ozbiljnih rečnika ipak najpozvaniji i najkompetentniji upravo adekvatno osposobljeni lingvistički profesionalci, zvani leksikografi, zaposleni i na univerzitetima, i leksikografski podmladak, kao njihov najperspektivniji i najdragoceniji izdanak, koji u ovakvim uslovima nema prilike ne da bude negovan, nego ni da postoji – umesto da im se svima omogući da budu institucionalno organizovani, u okrilju Nacionalnog centra za leksikografiju, u male, efikasne, uigrane i dobro vođene timove, koji su jedina garancija za uspešno realizovanje svakovrsnih ozbiljnih leksikografskih projekata.

Kao drugo, u tesnoj vezi s prethodnim, nameće se pitanje svrsishodnosti i isplativosti sastavljanja bilo kakvih ozbiljnih rečnika, te negovanja leksikografskog podmlatka, jer, ruku na srce, ko bi to, izuzev pukih zanesenjaka i nepopravljivih idealista, pristao na višegodišnji intelektualni kuluk – a ozbiljan naučnoistraživački rad na ozbiljnom rečniku to jeste – od kojeg neće imati ni profesionalne, ni finansijske, ni druge koristi, osim možda samo osećanje unutrašnje stvaralačke ispunjenosti i ostvarenosti? Drugim rečima, sve je prepušteno ličnoj inicijativi i ličnom entuzijazmu. Uprkos svemu, a na sreću ove kulture i ovog društva, goreopisanih zanesenjaka i idealista, koliko god da ih je malo, i sve manje, ipak još ima.

I kao treće, budući da nemamo dovoljno kvalitetnih i modernih rečnika, uključujući i one elektronske, svima besplatno dostupne putem interneta, u našoj sredini ne postoji razvijena rečnička kultura, što bi se najviše očekivalo od posebnih korisnika jezika. Takva, bezrečnička i bespriručnička kultura umnogome potpomaže ‘osećajnost’ i ‘misaonost’ u upotrebi srpskog jezika, a neposredno doprinosi i sve rasprostranjenijem nadriprevođenju sa svih jezika i na sve jezike. Sva je prilika da će se ova neslavna „tradicija” nastaviti, ukoliko se ne shvati sva pogubnost, na kraće i duže staze, navedenih posledica i ukoliko se nešto sistemski i konkretno ne učini za ublažavanje, a vremenom i otklanjanje, sadašnjeg nedopustivog i uvredljivog odnosa prema leksikografiji, leksikografskom radu i leksikografima, naročito onima koji tek (treba da) stasavaju.

U svetlu svega izrečenog, prvi korak ka uspostavljanju pravednog vrednovanja rezultata leksikografskog rada bila bi razrada, i ovde od strane već pomenutih merodavnih i nadležnih institucija, i ovde u saradnji s budućim Nacionalnim centrom za leksikografiju, objektivnih, preciznih i lako primenljivih kriterijuma za svrstavanje gotovih rečnika, i velikih, i srednjih, i manjih, u jednu od četiri postojeće kategorije naučno-leksikografskih publikacija – izuzetnog međunarodnog značaja, međunarodnog značaja, izuzetnog nacionalnog značaja i nacionalnog značaja. Najpravednijim rešenjem čini se polazište da ozbiljni rečnici budu ocenjivani prema tome u kojoj i koliko meri zadovoljavaju ranije navedene kriterijume ozbiljne leksikografije, a oni su, ponovo, sledeći: (a) zasnovanost rečnika na leksikološkim i metaleksikografskim postavkama, (b) teorijsko-metodološka i praktična inovativnost i originalnost rečnika, po odabiru jezičkog materijala, te organizaciji, obradi i prezentaciji podataka, (c) upotrebljivost, važnost i korisnost rečnika ciljnoj publici, i (d) podsticajnost i podatnost rečnika naknadnim (meta) leksikografskim, leksikološkim i drugim istraživanjima. Ovde predloženim kriterijumima, koji su podložni proširivanju i, svakako, preciziranju i dorađivanju, bio bi ispravljen još jedan krupan profesionalni previd i propust, i jedna dugogodišnja velika profesionalna nepravda s dalekosežnim negativnim implikacijama po našu nauku i kulturu u celini.

Uvođenjem pravednog sistema vrednovanja rezultata leksikografskog rada, uključivanjem sastavljanja ozbiljnih rečnika u projekte osnovnih istraživanja koje finansira, podržava i podstiče resorno Ministarstvo, i priznavanjem leksikografije kao naučne discipline relativno brzo bi počelo buđenje predugo uspavanog interesovanja za praktičnu, teorijsku, pegagošku i obrazovnu leksikografiju kod nas, a potom bi, u okrilju Nacionalnog centra za leksikografiju, otpočelo i realizovanje projekata preko nam potrebnih rečnika, manjih, srednjih i većih, čija izrada traje od dve do pet i više godina, svih jezika koji se koriste, uče i izučavaju u Srbiji (up. Prčić 2013a: Odeljak 5, odakle su ovde selektivno preuzeti najvažniji argumenti i njihove formulacije, uz nužne dopune, dorade i preinake).

(5) ORGANIZOVANJE STRUČNOG USAVRŠAVANJA LEKSIKOGRAFÂ. Kao poslednji, i ujedno najvažniji, kratkoročni prioritet ostaje usavršavanje onih koji rade na uređivanju i sastavljanju rečnikâ. Manje je poznato da fakultetska diploma osnovnih i/ili masterskih studija maternjeg ili stranog jezika, lingvistike i književnosti nije dovoljna da bi se njeni imaooci mogli uspešno baviti ozbiljnom leksikografijom, budući da takva diploma još uvek ne podrazumeva i nužno ne pruža neophodna uskostručna praktična i teorijska znanja i veštine za realizovanje rečnika. Stoga leksikografi, podjednako i lingvistički i kompjuterski stručnjaci, a leksikografski podmladak ponajviše, moraju proći kroz obavezno specijalizovano osposobljavanje, svako u svom delokrugu, iz svih oblasti praktične i teorijske leksikografije, i, posebno, elektronske leksikografije, uključujući i korpusnu lingvistiku i kompjuterski podržanu leksikografiju. Pretpostavljajući kao neophodan preduslov najmanje pasivno znanje akademskog engleskog jezika, koji je danas, treba li na to podsećati, glavni jezik svetske komunikacije i u društveno-humanističkim naukama, pa samim tim i u leksikografiji, ovakvo stručno usavršavanje, organizovano u okviru Nacionalnog centra za leksikografiju, s ciljem da bude što svestranije, sastojalo bi se od nekoliko međupovezanih komponenti (up. Prčić 2016b):

- stalno praćenje aktuelne domaće i inostrane stručne literature, a to su naučni časopisi, zbornici radova, knjige i, naročito, sveobuhvatni pregledni priručnici (čiji je izbor naveden u Literaturi),
- učestvovanje sa saopštenjima, ili bez njih, na naučnim konferencijama u inostranstvu, radi upoznavanja s najnovijim tendencijama i razmenjivanja iskustava s kolegama,
- pohađanje leksikografskih tematskih seminara ili kreativnih radionica u inostranstvu, od kojih je daleko najpoznatija i najkorisnija *Lexicom Workshops*, serija intenzivnih praktičnih radionica, koje se od 2001. godine redovno održavaju u različitim krajevima sveta,⁶ i
- gostovanja istaknutih inostranih stručnjaka iz oblasti praktične leksikografije i korpusne lingvistike, u svojstvu instruktora sastavljača i/ili konsultanata urednika jednojezičnih i dvojezičnih rečnika, i kreatora Srpskog nacionalnog elektronskog korpusa, među kojima treba izdvojiti sledeće nesporno najveće autoritete: Patrick Hanks, jedan od najznačajnijih i najcenjenijih britanskih leksikografa današnjice; Mark Davies, tvorac nekoliko najobimnijih elektronskih BYU veb-korpusa engleskog i drugih jezika; Pavel Rychlý, tvorac jezgra softverskog paketa *Sketch Engine*, koji se primenjuje u analizi elektronskih korpusa; David Joffe, tvorac softverskog paketa *TLex*, koji se primenjuje u pripremanju elektronskih i štampanih rečnika; i nikako ne na poslednjem mestu, Sue Atkins i Michael Rundell, svetski priznati i poznati britanski leksikografi, predavači i instruktori.⁷

4.2. Druga etapa: srednjoročni prioriteti

Ova etapa zahvatala bi blisku budućnost, u okvirnom trajanju ne dužem od dve godine, i bavila bi se aktivnostima koje omogućavaju suštinsko funkcionisanje savremene domaće leksikografije. Etapa bi bila sprovedena kroz dva srednjoročna prioriteta.

(6) STVARANJE SRPSKOG NACIONALNOG ELEKTRONSKOG KORPUSA (SNEK). Elektronski korpus podrazumevani je metodološki postupak izrade svih vrsta kvalitetnih i modernih rečnika, i drugih jezičkih priručnika, današnjice, jer predstavlja jedini pravi resurs koji omogućava pominjanu pragmatizaciju, tj. objektivnu analizu autentične upotrebe jezika na svim nivoima, ispoljenu u konkretnom jezičkom i vanjezičkom kontekstu, a zatim pouzdan i sveobuhvatan opis leksičkih, i drugih jezičkih, pojava, te njihovu valjanu leksikografsku, i drugu lingvističku, obradu. Obima ne manjeg od 500 miliona reči, SNEK bi se nalazio u kategoriji monitorskih, dinamičnih, korpusa (up. Hartmann i James 1998), koji

⁶ Informacije o programima svih godišnjih radionica, mestima njihovog održavanja i biobibliografijama predavača: <http://www.lexmasterclass.com/>.

⁷ Biobibliografije: <http://www.patrickhanks.com/> (Hanks); <http://davies-linguistics.byu.edu/personal/> (Davies); <http://www.fi.muni.cz/~pary/> (Rychlý); <http://tshwanedje.com/members/djoffe/cv.html> (Joffe); <http://www.lexmasterclass.com/people/sue-atkins/> (Atkins); <http://www.lexmasterclass.com/people/michael-rundell/> (Rundell).

se periodično dopunjavaju novim materijalom i na taj način pružaju, prvo, uvide, primenljive u deskriptivno orijentisanim istraživanjima, u trenutno stanje jezičkih pojava, ali i u prirodu i tok njihovih promena; i drugo, uvide, primenljive u preskriptivno orijentisanim istraživanjima, u novonastale sistemске i nesistemске greške u upotrebi i njihove frekvencije. Sastavu SNEK-a trebalo bi pridodati i ostale raspoložive korpusе srpskog jezika, a naročito Korpus savremenog srpskog jezika,⁸ koji bi zajedno činili usklađenu i zaokruženu celinu, opremljenu jednostavnim, pristupačnim i efektnim korisničkim interfejsom, poput onog primenjenog na korpusima razvijenim na Univerzitetu Brigham Young (eng. *Brigham Young University*; *BYU*), u Sjedinjenim Državama.⁹

Imajući u vidu dva ključna obeležja valjano organizovanog korpusa – reprezentativnost, koja se tiče kvantitativne zastupljenosti tekstova, i uravnoteženost, koja se tiče kvalitativne zastupljenosti tekstova (up. Atkins, Clear i Ostler 1992), strukturu SNEK-a činili bi tekstovi savremenog jezika od sredine 20. veka do današnjih dana, s težištem na proteklih pedesetak godina, pri čemu bi, idealno, jedna trećina tekstova bila iz tradicionalnih izvora, od čega dve trećine iz pisanog medijuma i jedna trećina iz govornog, dok bi preostale dve trećine tekstova činio materijal prikupljen iz internetskih izvora, čime bi SNEK ujedno bio svrstan među veb-korpusе, tj. korpusе koji su izgrađeni na, besplatno dostupnim, elektronskim, internetskim, resursima. Ovakvi korpusi danas su daleko najčešći, najlakši i najjeftiniji za stvaranje, i, što je od posebne važnosti, najvernije odslikavaju autentičnu upotrebu jezika 21. veka, jer, svidalo se to nekom ili ne, komunikacija je danas postala i rob, i gospodar interneta, i svih oblika tamo zastupljenih opštenja među ljudima. Stoga, eventualno istrajavanje samo na književnim delima, i to dobrih pisaca (šta god to značilo), na stručnoj literaturi i na dnevnoj i periodičnoj štampi, ne bi u dovoljnoj i nužnoj meri odrazilo celinu i celovitost stvarnog srpskog jezika na početku novog veka.

U prilog konstataciji o značaju veb-korpusa valja pomenuti činjenicu da su najobuhvatniji korpusi aktuelnog engleskog jezika, koji se koriste za sastavljanje novih rečnika i svakovrsna lingvistička istraživanja širom sveta, sazđani upravo na internetskim temeljima: prvo, *BYU korpusi*, od kojih najobimniji, *NOW [News on the Web] Corpus*, u vreme pisanja ovog rada, sačinjava preko 2,8 milijardi reči, a naredna dva po obimu, *Global Web-Based English (GloWbE)* i *Wikipedia Corpus*, po 1,9 milijardi reči; drugo, *Oxford English Corpus* sadrži 2,5 milijarde reči; i treće, inovativni višejezični *WebCorp*, koncipiran i realizovan na Univerzitetu grada Birminghama (eng. *Birmingham City University*), u Velikoj Britaniji, koji, treba naglasiti, uključuje i komponentu srpskog jezika.¹⁰

Digitalni izvori koji bi svakako trebalo, selektivno, da uđu u sastav SNEK-a, pripadaju sledećim kategorijama:

- dnevna, nedeljna i mesečna štampa, različitih žanrova, tematskih oblasti i ciljnih grupa,
- originalna, prevedena i nadriprevedena dela umetničke književnosti i stručne literature, različitih žanrova i ciljnih grupa,
- veb-sajtovi različitih namena, tematskih oblasti i interesnih grupa,
- različite internetske komunikacije u okviru društvenih mreža, časakaonica, blogova, foruma i komentara čitalaca,
- televizijske emisije, različitih tematskih oblasti i ciljnih grupa, s naglaskom na domaćim, prevedenim i nadriprevedenim filmovima i serijama, informativnim programima, političkim intervjuima, zabavnim tok-šouovima, sportskim prenosima, te domaćim, prevedenim i nadriprevedenim reklamama, i
- ostali pisani i govorni izvori, poput SMS-poruka i razgovora na radiju.

Ovaj deo biće zaokružen jednim autorskim opažanjem: što skorije uspešno ostvarenje projekta Srpskog nacionalnog elektronskog korpusa moralo bi da postane sveopšti zajednički prioritet svih vodećih jezički i lingvistički orijentisanih naučnoistraživačkih i obrazovnih institucija u zemlji: Srpske

⁸ Informacije o ovom korpusu, s pratećom dokumentacijom i bibliografijom: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>.

⁹ Pristup jednom od najobimnijih i najsvestranijih *BYU* korpusa: <http://corpus.byu.edu/glowbe/>.

¹⁰ Informacije o ovim korpusima, s pratećom dokumentacijom i bibliografijom: <http://corpus.byu.edu/> ; <http://www.webcorp.org.uk/live/>. Pregled raspoloživih elektronskih korpusa po tipovima i jezicima: <http://www.lancaster.ac.uk/fass/projects/corpus/cbls/corpora.asp>.

akademije nauka i umetnosti, Instituta za srpski jezik SANU, Odbora za standardizaciju srpskog jezika, Matice srpske, Vukove zadužbine, Narodne biblioteke Srbije, Univerzitetske biblioteke „Svetožar Marković”, te relevantnih univerziteta, fakulteta i odseka. Sama izgradnja SNEK-a uopšte ne bi morala biti skupa, a još manje dugotrajna, kako bi se u prvi mah moglo pomisliti, jer bi glavninu stvarnih troškova činila nabavka nužne hardverske i softverske opreme, osposobljavanje sastavljača i angažovanje inostranih stručnjaka u svojstvu instruktora i/ili konsultanata. Finansiranje svega ovoga, kao i osnivanja Nacionalnog centra za leksikografiju, moglo bi se obezbediti iz redovnih sredstava za naučne projekte, u okrilju Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, dok bi se dodatna sredstva izvesno mogla pribaviti iz namenskih fondova i projekata u okrilju Evropske unije. U svakom slučaju, neće biti preterano da se ustvrdi kako će bez Srpskog nacionalnog elektronskog korpusa, kao fundamentalnog i nezaobilaznog naučnoistraživačkog jezičko-lingvističkog resursa današnjice, analiza, opis i kodifikacija srpskog jezika nastaviti da se bave pojavama iz prošlosti, dok će nasušno potrebni i dugo očekivani sistematski uvidi u najnovije tendencije, one s kraja 20. i s početka 21. veka, i dalje biti uskraćeni, a na duže staze i onemogućeni, sinhronim istraživačima jezika (up. Prčić 2016b: Odeljak 5, gde su aspekti stvaranja SNEK-a celovitije i detaljnije sagledani, odakle su ovde selektivno preuzeti, uz modifikacije, pojedini delovi).

(7) STVARANJE DRUGIH ELEKTRONSKIH KORPUSA. Po uzoru na metodologiju izgradnje SNEK-a, ali verovatno manjeg obima, mada nikako i manjeg značaja, trebalo bi pristupiti stvaranju elektronskih korpusa ostalih maternjih jezika koji su kod nas zastupljeni, a koji bi odlikovali specifičnosti njihove upotrebe u Srbiji, u poređenju prema upotrebi u matičnim zemljama. Ovi korpusi poslužili bi za sastavljanje jednojezičnih opštih, specijalizovanih i terminoloških rečnika tih jezika.

Kao drugo, za potrebe sastavljanja dvojezičnih rečnika, kao i dvofunkcijskih, pasivnih i aktivnih, te dvosmernih, s oba para jezika u jednom rečniku, trebalo bi pristupiti stvaranju paralelnih elektronskih korpusa parova jezika – pre svega, srpskog jezika s najzastupljenijim stranim jezicima; zatim, ostalih maternjih jezika s tim stranim jezicima; i konačno, maternjih jezika kombinovanih međusobno. Za razliku od jednojezičnih korpusa, paralelni korpusi su dvojezični i sadrže tekstove uporedive sadržine i forme, nastale bilo kao prevodi s jednog jezika na drugi, bilo kao nezavisni tekstovi na slične teme, čijom se analizom mogu utvrditi formalne i sadržinske sličnosti i razlike između sistemâ i upotreba dvaju posmatranih jezika (up. Hartmann 2001; Hartmann i James 1998).

4.3. Treća etapa: dugoročni prioriteti

Ova etapa zahvatala bi doglednu budućnost, u okvirnom trajanju od tri godine nadalje, i bavila bi se aktivnostima koje neposredno dovode do opipljivih rezultata savremene domaće leksikografije. Etapa bi bila sprovedena kroz pet dugoročnih prioriteta – ili, možda bolje, grupa prioriteta.

(8) SASTAVLJANJE SAVREMENOG OPŠTEG REČNIKA SRPSKOG JEZIKA. Zajedno sa stvaranjem Srpskog nacionalnog elektronskog korpusa, ovaj e-rečnik se van svake sumnje može, i mora, smatrati najvećim prioritetom savremene domaće leksikografije, na čije se ostvarenje čeka decenijama. Ovaj rečnik, pod radnim naslovom *Savremeni rečnik srpskog jezika* (SRSJ), u potpunosti bi bio zasnovan na podacima iz SNEK-a i bio bi realizovan kao onlajn elektronsko izdanje, besplatno dostupno putem interneta svima zainteresovanim, preko predusretljivog, jednostavnog i efektnog korisničkog interfejsa.¹¹ Rečnik bi, idealno, sadržavao oko 100.000 odrednica, odabranih, po frekventnosti javljanja u korpusu, iz ustaljene opšte, svakodnevne leksike aktuelnog, današnjeg srpskog jezika, u vremenskom rasponu od sredine 20. veka do sadašnjeg trenutka, s težištem na proteklih pedesetak godina. Opšta karakterizacija i tipološka

¹¹ Izbor najboljih predusretljivo, jednostavno i efektno realizovanih korisničkih interfejsa: <http://www.oxforddictionaries.com/>; <http://www.merriam-webster.com/>; <https://ahdictionary.com/>; <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>; <http://dictionary.cambridge.org/>; <http://www.ldoceonline.com/>; <http://www.macmillandictionary.com/> (engleski); <http://dict.tu-chemnitz.de/> (nemački); <http://www.larousse.fr/> (francuski); <http://dic.academic.ru/> (ruski); <http://www.szotar.net/> (mađarski).

identifikacija Rečnika, kao i detaljno razrađen plan njegove makrostrukture, mikrostrukture, izrade i izvedbe, ponuđeni su u radu „Kakav nam opšti rečnik srpskog jezika najviše treba” (Prčić 2016b).

(9) SASTAVLJANJE REČNIKA RAZLUČENIH SINONIMA SRPSKOG JEZIKA. Ovaj e-rečnik pokrio bi jedan segment paradigmatske ravni leksike srpskog jezika – sinonimiju, kao najčešći i najvažniji tip smisaonih odnosa, u kojem najmanje dve reči dele isto deskriptivno značenje (up. Cruse 2010; Dragičević 2010; Lipka 2002; Milić 2013; Murphy 2008; Prčić 1999, 2016a). Zasnovan takođe na podacima iz SNEK-a, rečnik bi bio organizovan azbučno, oko osnovnih, semantički neobeleženih reči, u kategorijama glagolâ, pridevâ, imenicâ i prilogâ, odabranih po frekventnosti u korpusu, i njihovih obeleženih sinonima, pri čemu sve takve reči zajedno obrazuju sinonimske nizove, poput neobeleženog *objaviti* prema obeleženim *obnarodovati*, *obelodaniti*, itd., ili neobeleženog *poznat* prema obeleženim *čuven*, *znamenit*, *razvikan*, *popularan*, itd. Obeleženi članovi sinonimskog niza bili bi diferencijalno definisani s jasno predodređenim značenjskim kontrastom, po asocijaciji, kolokaciji i/ili dodatnoj implikaciji, u odnosu na značenje neobeležene reči, a tipično ponašanje svake reči u jezičkom kontekstu bilo bi ilustrovano primerima u punoj rečenici i, unutar nje, posebno istaknutim strukturama u kojima data reč uobičajeno nastupa.

Polazište za skicirani rečnik razlučenih sinonima srpskog jezika mogla bi da čine, znatno unapređena i nadgrađena, rešenja u priručnicima *Sistematski rečnik srpskohrvatskoga jezika* (Jovanović i Atanacković 1980) i *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika* (Lalević 1974), te u studentskom rečniku engleskog jezika *Oxford Learner's Thesaurus. A Dictionary of Synonyms* (Lea 2008). Najnovija iskustva u vezi s teorijsko-metodološkom i praktičnom leksikografskom obradom jednojezične i dvojezične sinonimije izložena su u specijalnom broju časopisa *International Journal of Lexicography* (26/3, 2013), naslovljenom *Synonymy and Sameness of Meaning*.

(10) SASTAVLJANJE REČNIKA KOLOKACIJA SRPSKOG JEZIKA. Ovaj e-rečnik pokrio bi jedan segment sintagmatske ravni leksike srpskog jezika – leksičke i/ili gramatičke kolokacije, kao najsloženiji i najvažniji tip leksičkih spojeva, u kojem se dve reči uobičajeno, a ponekad i redovno, javljaju zajedno, unutar neke sintagme ili, nešto ređe, rečenice (up. Dragičević 2010; Dražić 2014a, 2014b; Lipka 2002; Prčić 2016a; Siepmann 2005, 2006; Stojičić 2010). Zasnovan i ovog puta na podacima iz SNEK-a, rečnik bi bio organizovan takođe azbučno, oko primarnih kolokata, u kategorijama imenicâ, glagolâ, pridevâ i prilogâ, odabranih po frekventnosti u korpusu, i njihovih sekundarnih leksičkih i/ili gramatičkih kolokata u kategorijama imenicâ, glagolâ, pridevâ, prilogâ i predlogâ, koji se udružuju u skladu s međukategorijalnom kolokabilnošću i koji bi bili tematski navedeni ispred i/ili iza primarnog kolokata, poput imenice *hleb* i njegovih sekundarnih kolokata *svež*, *vruć*, *topao*, *bajat*, *tvrd*, *mekan*, *gnjecav*, *reš*, *svetliji*, itd., prideva koji odgovaraju na implicitno pitanje ‘kakav sve može biti hleb’, ili glagola *spavati* i njegovih sekundarnih kolokata *čvrsto*, *tvrd*, *duboko*, *slatko*, itd., priloga koji odgovaraju na implicitno pitanje ‘kako se sve može spavati’.

Polazište za skicirani rečnik kolokacija srpskog jezika mogla bi da čine rešenja ponuđena u monografiji *Leksičke i gramatičke kolokacije u srpskom jeziku* (Dražić 2014a), kao i u nekoliko, mahom studentskih, rečnika engleskog jezika: *The BBI Combinatory Dictionary of English* (Benson, Benson i Ilson 2010), *Oxford Collocations Dictionary for Students of English* (McIntosh 2009), *Macmillan Collocations Dictionary for Learners of English* (Rundell 2010) i *Longman Collocations Dictionary and Thesaurus* (Cleveland-Marwick, i dr. 2013). Najnovija iskustva u vezi s teorijsko-metodološkom i praktičnom leksikografskom obradom jednojezičnih i dvojezičnih kolokacija izložena su u tematskom delu časopisa *Lexicographica* (24, 2008), naslovljenom *Collocations in European Lexicography and Dictionary Research*.

(11) SASTAVLJANJE DRUGIH JEDNOJEZIČNIH REČNIKA. Posle savremenog opšteg rečnika srpskog jezika, koji je prvi prioritet savremene domaće leksikografije, slede rečnici razlučenih sinonima i kolokacija, kao vrlo potrebni i korisni specijalizovani rečnici, a za njima i druge vrste jednojezičnih specijalizovanih rečnika, koji u potpunosti zavise od dosetljivosti njihovih sastavljača i prepoznatljivih komunikativnih potreba njihovih potencijalnih korisnika – mogućnosti su gotovo neograničene. Ovamo bi trebalo uvrstiti dopunjena izdanja rečnika neologizama (up. Otašević 2008), anglicizama (up. Vasić, Prčić i Nejgebauer 2011; Prčić 2012, 2013a, 2014b) i žargonizama (up. Andrić 2005), a zatim im pridodati sasvim nove reč-

nike smisaonih odnosa, leksičkih polja, kulturno specifičnih pojmova, te slivenica, kao najoriginalnijih leksičkih tvorevina u srpskom jeziku danas (up. Bugarški 2013). Jedan inovativan teorijsko-metodološki pristup organizaciji kombinovanog rečnika sinonima, antonima i hiponima, s jedne strane, kolokacija, s druge strane, i još jednog tipa leksičkih odnosa biće predstavljen u radu „Kakav nam specijalizovani rečnik srpskog jezika najviše treba” (Prčić 2016c). Na kraju, kao podvrsta specijalizovanih rečnika, ne smeju se zaboraviti ni terminološki rečnici, čiji se nedostatak, pored opšteg rečnika srpskog jezika, verovatno najviše i najjače oseća, u bezmalo svim prirodnim i društveno-humanističkim naukama, ali i u svim drugim oblastima.

Na ovom mestu treba ponoviti već ponavljanu konstataciju da sve što je dosad rečeno o prioritetnim rečnicima srpskog jezika važi i za sve ostale maternje jezike koji se u našoj zemlji koriste, uče i izučavaju.

(12) SASTAVLJANJE DVOJEZIČNIH REČNIKA. Ako imamo manjak kvalitetnih i modernih jednojezičnih rečnika, taj manjak, uz minimalne izuzetke, daleko je izraženiji kod dvojezičnih rečnika, jer i dalje željno iščekujemo i opšte, i specijalizovane, i terminološke rečnike, po mogućstvu dvofunkcijske (tj. pasivne i aktivne) i dvosmerne (tj. L_1 prema L_2 i L_2 prema L_1), koji će povezati, prvo, srpski jezik sa stranim jezicima, drugo, ostale maternje jezike sa stranim jezicima i, treće, maternje jezike međusobno. Što se tiče vrsta rečnika, svi oni rečnici pomenuti u tačkama (8-11) vrlo su pogodni za dvojezičnu obradu, ali se ovde mora dodati i jedna dvojezična specifičnost, a to su rečnici lažnih parova između L_2 i L_1 (up. Kovačević 2011).

Kada je reč o najvažnijim englesko-srpskim i srpsko-engleskim prioritetima, sažet, iako sadržajan, predlog za sastavljanje pet rečnika, jednog opšteg – *Savremeni englesko-srpski i srpsko-engleski opšti rečnik*, i četiri specijalizovana – *Studentski rečnik engleskog jezika s prevodima na srpski*, *Englesko-srpski rečnik sinonima*, *Englesko-srpski rečnik kolokacija* i *Englesko-srpski rečnik kulturno specifičnih pojmova* (up. Prčić 2008), s opisima njihove strukture i izrade izložen je u radu „Kakvi nam englesko-srpski i srpsko-engleski rečnici najviše trebaju” (Prčić 2014b). Kada je, pak, reč o kvalitetnim i modernim dvojezičnim terminološkim rečnicima, kojih takođe imamo premalo, kao veoma podsticanje teorijsko-metodološki uzor za njihovo sastavljanje može poslužiti *Englesko-srpski rečnik sportskih termina* (Milić 2006).

Kada je reč o savremenoj dvojezičnoj leksikografiji uopšte, neophodno je još ukazati na jednu relativno novu vrstu rečnika, u sve brojnijoj kategoriji hibridnih rečnika (up. Hartmann 2005). Posredi je tzv. ‘bilingvalizovani’ rečnik, tj. jednojezični rečnik s prevodima (eng. *bilingualized dictionary*, *semi-bilingual dictionary*), za čije se polazište uzima tekst nekog jednojezičnog rečnika, obično pedagoškog, u koji se unose prevodi pojedinačnih značenja, ilustrativnih primera, pa i definicija tih značenja. U ovako realizovanom rečniku korisnicima se pruža skladan spoj teksta rečničkog članka na stranom, izvornom, jeziku i njegovih ključnih delova prevedenih na maternji, ciljni, jezik korisnikâ, čime im se obezbeđuje, prvo, veća razumljivost izvornog teksta i, drugo, i bitnije, neposredniji, pregledniji i efikasniji uvid u sadržinske i formalne sličnosti i razlike između vokabulara stranog i maternjeg jezika (up. Prčić 2014b).¹²

5. ZAVRŠNE NAPOMENE

U ovom prilogu ponuđen je jedan predlog, razrađen u dvanaest tačaka i tri etape, autorsko viđenje načinâ za sistematsko i celovito institucionalno izgrađivanje savremene, elektronske, leksikografije u našoj sredini.

Neposredni očekivani rezultati ovako osavremenjene domaće leksikografije dvojaki su: kao prvo, to je postavljanje domaće (e-)leksikografije na zdrave, čvrste i delotvorne temelje, u okrilju budućeg Nacionalnog centra za leksikografiju; i kao drugo, to je nadgradnja i dogradnja ovih temelja, preko procesa sastavljanja i objavljivanja kvalitetnih i modernih, korpusno zasnovanih, rečnika svih vrsta, koji predu-

¹² Strukturu, organizaciju i upotrebe jednojezičnih rečnika s prevodima razmatraju: Baker i Kaplan 1994; Hartmann 1994; Laufer i Hadar 1997; Laufer i Kimmel 1997; Laufer i Melamed 1994; Lew 2004.

go nedostaju našim korisnicima, našoj nauci i našoj kulturi uopšte – rečnika elektronskih (i štampanih), opštih, specijalizovanih i terminoloških, jednojezičnih i dvojezičnih, svih maternjih i stranih jezika, i parova jezika, koji se koriste, uče i izučavaju u Srbiji.

Posredni očekivani rezultat osavremenjene domaće leksikografije, proistekao iz navedenih neposrednih rezultata, jeste stvaranje preduslova za institucionalno razvijanje i negovanje rečničke kulture. Već je ranije rečeno da **rečnička kultura**, kao deo opšte jezičke kulture, predstavlja naučenu sposobnost efikasnog korišćenja rečnika i trajnu naviku da se leksičke, gramatičke, izgovorne, pravopisne i ostale nedoumice i praznine u jezičkom znanju redovno razrešavaju, odn. popunjavaju, proveravanjem u rečnicima i drugim jezičkim priručnicima, što naročito treba da važi za posebne korisnike jezika. U sadašnjoj našoj praksi korišćenje jezičkih priručnika, uključujući i rečnike, više je redak i hvala vredan izuzetak, nego pravilo, pre svega zbog nepostojanja odgovarajućih rečnika, zatim zbog otežane dostupnosti i ono malo dobrih postojećih rečnika i, najviše, zbog školskog sistema u kojem je upoznavanje učenika i studenata s vrstama i namenama rečnika, te njihovo osposobljavanje za osmišljeno korišćenje rečnika, kako maternjih jezika, tako i stranih, zaobiđeno i skoro savršeno nepoznato.

Da bi se moglo otpočeti s razvijanjem rečničke kulture, idealno, prilikom predstojeće reforme školskog sistema, u kojem bi se našli i ovakvi sadržaji, moraju biti ispunjeni određeni preduslovi i obavljen određene predradnje (up. Prčić 2016b):

- potencijalni korisnici, saglasno svojim interesovanjima i komunikativnim potrebama, moraju biti upoznati s raspoloživim elektronskim i štampanim rečnicima, te načinima njihovog korišćenja,
- budući rečnici moraju biti okrenuti i predusretljivi prema potencijalnim korisnicima i biti im neprekidno na raspolaganju putem interneta,
- korišćenje rečnika u praksi mora se podsticati, a njihova osmišljena upotreba, pre svega tehnike brzog i delotvornog pronalaženja željenih podataka, mora se sistematski podučavati, počev od viših razreda osnovne škole nadalje, naročito na univerzitetu i naročito posebnim korisnicima jezika,
- za ovu pedagošku aktivnost nužno je izraditi prateće didaktičke materijale, najbolje radne sveške i/ili interaktivne softverske aplikacije, uz čiju bi pomoć učenici i studenti temeljitije ovladali osmišljenom upotrebom rečnika, a naročito tehnikama njihovog ciljanog pretraživanja, i
- ono najvažnije, bez čega nema ni rečničke kulture, ni savremene leksikografije: mora se što pre pristupiti osnivanju Nacionalnog centra za leksikografiju, stvaranju Srpskog nacionalnog elektronskog korpusa i pokretanju projekata sastavljanja, objavljivanja i obvebljivanja preko nam potrebnih rečnika svih maternjih i stranih jezika koji se ovde koriste, uče i izučavaju, počev od ubedljivo najpotrebnijeg rečnika – *Savremenog rečnika srpskog jezika*.

LITERATURA

- Andrić, D. (2005). *Dvosmerni rečnik srpskog žargona i žargonu srodnih reči i izraza*. 2., znatno dopunjeno izdanje. Beograd: Zepter Book World.
- Atkins, B. T. S., Clear, J., Ostler, N. (1992). Corpus Design Criteria. *Literary and Linguistic Computing* 7/1, 1-16.
- Atkins, B. T. S., Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Baker, M., Kaplan, R. B. (1994). Translated! A New Breed of Bilingual Dictionaries. *Babel* 40/1, 1-11.
- Béjoint, H. (2000). *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Benson, M., Benson, E., Ilson, R. (2010). *The BBI Combinatory Dictionary of English*. 3rd edition, expanded and revised, revised by R. Ilson. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bergenholtz, H., Tarp, S. (eds.). (1995). *Manual of Specialised Lexicography. The Preparation of Specialised Dictionaries*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Biber, D., Reppen R. (eds.). (2015). *The Cambridge Handbook of English Corpus Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Bugarski, R. (2013). *Sarmagedon u Mesopotamiji. Leksičke skrivalice*. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.
- Cabré Castellví, M. T. (1999). *Terminology. Theory, Methods and Applications*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Chesterman, A. (1998). *Contrastive Functional Analysis*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Cleveland-Marwick, K., et al. (eds.). (2013). *Longman Collocations Dictionary and Thesaurus*. Harlow: Pearson Education.
- Cruse, A. (2010). *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. 3rd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Ćupić, D. (ur.). (1982). *Leksikografija i leksikologija. Zbornik referata*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpskohrvatski jezik, Filološki fakultet; Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta, Matica srpska.
- Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove* (2002). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Dragičević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika*. 2. izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Dragičević, R. (ur.). (2014). *Savremena srpska leksikografija u teoriji i praksi. Kolektivna monografija*. Beograd: Filološki fakultet.
- Dražić, J. (2014a). *Leksičke i gramatičke kolokacije u srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Dražić, J. (2014b). Kolokacije u svetlu semantičkih mreža u srpskom jeziku. U: *Leksika, gramatika, diskurs. Zbornik u čast Veri Vasić* (M. Alanović, J. Dražić, G. Štasni i G. Štrbac, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 75-92.
- Durkin, Ph. (ed.). (2015). *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Etimološki rečnik srpskog jezika*. 1-3. (2003-2008). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik SANU.
- Evans, V., Green M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Facchinetti, R. (ed.). (2007). *Corpus Linguistics 25 Years on*. Amsterdam, New York: Rodopi.
- Fontenelle, T. (ed.). (2008). *Practical Lexicography. A Reader*. Oxford: Oxford University Press.
- Fuertes-Olivera, P. A. (ed.). (2010). *Specialised Dictionaries for Learners*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Fuertes-Olivera, P. A., Arribas-Baño, A. (2008). *Pedagogical Specialised Lexicography*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Fuertes-Olivera, P. A., Bergenholtz, H. (eds.). (2013). *e-Lxicography. The Internet, Digital Initiatives and Lexicography*. London: Bloomsbury Academic.
- Gatto, M. (2014). *The Web as Corpus. Theory and Practice*. London: Bloomsbury Academic.
- Geeraerts, D. (2010). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- Geeraerts, D., Cuyckens, H. (eds.). (2010). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Gortan Premk, D. (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. 2. izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Gouws, R. H., Heid, U., Schweickard, W., Wiegand, H. E. (eds.). (2013). *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Supplementary Volume: Recent Developments with Focus on Electronic and Computational Lexicography*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Granger, S., Paquot, M. (eds.). (2012). *Electronic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Halas, A. (2014). *Polisemija u rečnicima engleskog i srpskog jezika. Teorijsko-metodološki i praktični aspekti obrade*. Doktorska disertacija; neobjavljena. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Hanks, P. (2012). The Corpus Revolution in Lexicography. *International Journal of Lexicography* 25/4, 398-436.
- Hanks, P., Schryver, G.-M. de (eds.). (2017). *International Handbook of Modern Lexis and Lexicography*. Berlin, Heidelberg: Springer Verlag.
- Hartmann, R. R. K. (1994). Bilingualised Versions of Learners' Dictionaries. *Fremdsprachen Lehren und Lernen* 23, 206-220.
- Hartmann, R. R. K. (2001). *Teaching and Researching Lexicography*. Harlow: Pearson Education.
- Hartmann, R. R. K. (2005). Pure or Hybrid? The Development of Mixed Dictionary Genres. *Facta Universitatis* 3/2, 193-208. Also at: <http://facta.junis.ni.ac.rs/lal/lal2005/lal2005-06.html>.
- Hartmann, R. R. K., James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. London, New York: Routledge.

- Hundt, M., Nesselhauf, N., Biewer, C. (eds.). (2007). *Corpus Linguistics and the Web*. Amsterdam, New York: Rodopi.
- Ivić, P., Klajn, I., Pešikan, M., Brborić, B. (2011). *Srpski jezički priručnik*. 5. izdanje. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni glasnik.
- Jackson, H. (2002). *Lexicography. An Introduction*. London, New York: Routledge.
- Jackson, H. (ed.). (2013). *The Bloomsbury Companion to Lexicography*. London: Bloomsbury Academic.
- Jerković, J. (ur.). (1984). *Leksikografija i leksikologija. Zbornik referata*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Filološki fakultet; Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta, Matica srpska.
- Jovanović, R., Atanacković, L. (1980). *Sistematski rečnik srpskohrvatskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Klajn, I. (2011). *Rečnik jezičkih nedoumica*. 12. izdanje. Prometej: Novi Sad.
- Kosem, I., Jakubiček, M., Kallas, J., Krek, S. (eds.). (2015). *Electronic Lexicography in the 21st Century. Linking Lexical Data in the Digital Age*. Ljubljana: Trojina, Institute for Applied Slovene Studies; Brighton: Lexical Computing Ltd. Available at: <https://elex.link/elex2015/conference-proceedings/>. Accessed on: 30 July 2016.
- Kosem, I., Kosem, K. (eds.). (2011). *Electronic Lexicography in the 21st Century. New Applications for New Users*. Ljubljana: Trojina, Institute for Applied Slovene Studies. Available at: http://www.trojina.si/elex2011/elex2011_proceedings.pdf. Accessed on: 30 July 2016.
- Kovačević, Ž. (2011). *Lažni prijatelji u engleskom jeziku. Zamke doslovnog prevođenja*. 4. izdanje. Beograd: Albatros plus.
- Lalević, M. S. (1974). *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. Beograd: Sveznanje.
- Landau, S. I. (2001). *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. 2nd edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laufer, B., Hadar, L. (1997). Assessing the Effectiveness of Monolingual, Bilingual and 'Bilingualised' Dictionaries. *The Modern Language Journal* 81/2, 189-196.
- Laufer, B., Kimmel, M. (1997). Bilingualised Dictionaries: How Learners Really Use Them. *System* 25/3, 361-369.
- Laufer, B., Melamed, L. (1994). Monolingual, Bilingual and 'Bilingualised' Dictionaries: Which are More Effective, for What and for Whom?. In: *Euralex '94 Proceedings* (W. Martin, et al., eds.). Amsterdam: Vrije Universiteit, 565-576. Also at: http://www.euralex.org/proceedings-toc/euralex_1994/.
- Lea, D. (ed.). (2008). *Oxford Learner's Thesaurus. A Dictionary of Synonyms*. Oxford: Oxford University Press.
- Lew, R. (2004). *Which Dictionary for Whom? Receptive Use of Bilingual, Monolingual and Semi-Bilingual Dictionaries by Polish Learners of English*. Poznań: Motiwex.
- Lipka, L. (2002). *English Lexicology*. 3rd edition. Tübingen: Gunter Narr.
- McIntosh, C. (ed.). (2009). *Oxford Collocations Dictionary for Students of English*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Milić, M. (2006). *Englesko-srpski rečnik sportskih termina*. Novi Sad: Zmaj.
- Milić, M. (2013). *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku*. Edicija E-disertacija, knjiga 4. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2013/978-86-6065-166-4>. Pristupljeno: 30. 7. 2016.
- Murphy, M. L. (2008). *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nikolić, M. (ur.). (2011.) *Rečnik srpskoga jezika*. Izmenjeno i dopunjeno izdanje. Novi Sad: Matica srpska.
- O'Keeffe, A., McCarthy, M. (eds.). (2010). *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. London, New York: Routledge.
- Otašević, Đ. (2008). *Rečnik novih i nezabeleženih reči*. Beograd: Alma.
- Pešikan, M., Jerković, J., Pižurica, M. (2014). *Pravopis srpskoga jezika*. 3., izmenjeno i dopunjeno izdanje. M. Pižurica (gl. red.). Novi Sad: Matica srpska.
- Piper, P., Klajn, I. (2014). *Normativna gramatika srpskog jezika*. 2., izmenjeno i dopunjeno izdanje. Novi Sad: Matica srpska.
- Prčić, T. (1996). Jednojezični rečnici engleskog jezika opšte namene: selektivna bibliografija s komentarima. *Glosa* 2/1, 51-57.
- Prčić, T. (1999). Sinonimi u teoriji i praksi: isto ali ipak različito. *Jezik danas* 9, 14-20.
- Prčić, T. (2002). Dvojezična leksikografija i englesko-srpski / srpsko-engleski opšti rečnik: potrebe i zahtevi novog veka. U: *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti; Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 331-342.

- Prčić, T. (2008). Culture-Specific Words and How to Deal with Them in Bilingual Dictionaries. In: *International Conference "English Language and Literature Studies: Structures across Cultures"*. ELLSSAC Proceedings. Vol. 1 (K. Rasulić and I. Trbojević Milošević, eds.). Belgrade: Faculty of Philology, 415-421.
- Prčić, T. (2011). *Engleski u srpskom*. 2. izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Prčić, T. (2012). Chapter 6. Lexicographic Description of Recent Anglicisms in Serbian: the Project and Its Results. In: *The Anglicization of European Lexis* (C. Furiassi, V. Pulcini and F. Rodríguez González, eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 131-148.
- Prčić, T. (2013a). *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* deset godina posle: da li je vredelo?. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru I. Tematski zbornik* (S. Gudurić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 253-264. Takođe na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2012/978-86-6065-133-6>.
- Prčić, T. (2013b). Englesko-srpska kontaktnojezička kompetencija: od prakse preko teorije do prakse. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru II/2. Tematski zbornik*. (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 183-195. Takođe na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2013/978-86-6065-179-4>.
- Prčić, T. (2014a). Building Contact Linguistic Competence Related to English as the Nativized Foreign Language. *System* 42, 143-154.
- Prčić, T. (2014b). *Novi rečnik novijih anglicizama*: zašto, šta i kako. U: *Leksika, gramatika, diskurs. Zbornik u čast Veri Vasić* (M. Alanović, J. Dražić, G. Štasni i G. Štrbac, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 41-58.
- Prčić, T. (2014c). Kakvi nam englesko-srpski i srpsko-engleski rečnici najviše trebaju. U: *Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi. Zbornik u čast Draganji Pervaz* (T. Prčić, M. Marković, i dr., ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, Orfelin izdavaštvo, 419-442. Takođe na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-276-0>.
- Prčić, T. (2015). Objedinjena kontaktno-kontrastivna lingvistika: principi i primene. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru IV/2. Tematski zbornik*. (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 31-45. Takođe na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2014/978-86-6065-325-5>.
- Prčić, T. (2016a). *Semantika i pragmatika reči*. 3., elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. Dostupno na: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2016/978-86-6065-356-9>. Pristupljeno: 30. 7. 2016.
- Prčić, T. (2016b, u štampi). Kakav nam opšti rečnik srpskog jezika najviše treba. U: *Leksikologija i leksikografija u svetlu savremenih pristupa*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Prčić, T. (2016c, u štampi). Kakav nam specijalizovani rečnik srpskog jezika najviše treba. U: *Leksika, leksikologija, leksikografija. Zbornik u čast Darinki Gortan Premk*. Beograd: Filološki fakultet.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. 1-19. (1959-2014). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik SANU.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. 1-6. (1967-1978). Novi Sad: Matica srpska; Zagreb: Matica hrvatska (1-3).
- Ristić, S. (2004). *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Rundell, M. (ed.). (2010). *Macmillan Collocations Dictionary for Learners of English*. Oxford: Macmillan Publishers.
- Siepmann, D. (2005). Collocation, Colligation and Encoding Dictionaries. Part I: Lexicological Aspects. *International Journal of Lexicography* 18/4, 409-443.
- Siepmann, D. (2006). Collocation, Colligation and Encoding Dictionaries. Part II: Lexicographical Aspects. *International Journal of Lexicography* 19/1, 1-39.
- Sinclair, J. M. (1984). Lexicography as an Academic Subject. In: *LEXeter '83 Proceedings. Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9-12 September 1983*. (R. R. K. Hartmann, ed.). Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 3-12. Also at: http://www.euralex.org/proceedings-toc/euralex_1983/.
- Sterkenburg, P. van (ed.). (2003). *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Stojičić, V. (2010). *Teorija kolokacija*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vasić, V., Prčić, T., Nejgebauer, G. (2011). *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. 2. izdanje. Novi Sad: Zmaj.
- Yong, H., Peng, J. (2007). *Bilingual Lexicography from a Communicative Perspective*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*. Prague: Academia; The Hague, Paris: Mouton. (u prevodu: (1991). *Priručnik leksikografije*. Preveo: D. Šipka. Sarajevo: Svjetlost.)

WHAT KIND OF DOMESTIC LEXICOGRAPHY WE NEED IN THE 21ST CENTURY

Summary

This paper has put forward a proposal for institutional building of modern, i.e. electronic, lexicography in this country. After some introductory, mainly terminological, remarks, Section 2 has outlined the present state of all four domains of domestic lexicography, and Section 3 has discussed theoretical, methodological and practical principles of modern lexicography. Section 4 has presented an elaborated proposal of a process of building modern domestic lexicography, divided into twelve points and three stages with short-term, mid-term and long-term priorities, of which crucial ones are the foundation of the National Lexicography Centre, the creation of the Serbian National Electronic Corpus and the compilation of *A Contemporary Dictionary of Serbian*. Section 5, by way of conclusions, summarizes the direct and indirect expected results of the thus modernized domestic lexicography, of which the latter involves institutional development and cultivation of dictionary culture, as constituent of overall language culture.

Key words: electronic lexicography, modernization, digital realization, pragmaticization, Serbian, native languages, foreign languages, dictionary, dictionary culture

Tvrtko Prčić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
tprcic@eunet.rs

АНА ХАЛАС

ПРИМЕНА ИЛУСТРАТИВНИХ ПРИМЕРА У ОПШТИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА: КРИТИЧКА АНАЛИЗА*

У раду се преиспитују принципи који су поштовани приликом одабира и навођења примера као елемената микроструктуре речничког чланка, а који служе као илустрације значења одредница у трима општим речницима српског језика. Поменути принципи анализирани су на основу четири критеријума: заступљеност примера, синтаксички облик примера, извори њихове ексцерпције и визуелна истакнутост у чланку. Циљ анализе је оцена ефикасности уочених принципа у испуњавању три основне функције примера у речничкој микроструктури: потврда постојања одређеног значења речи у датом језику, употпуњење дефиниција значења и повећање њихове експланаторне моћи и илустрација типичног контекста у коме се одређено значење јавља. Резултати овакве анализе указују на принципе досадашње праксе чија примена не доводи до потпуног испуњења наведених функција, а потом ће бити предложен модел навођења примера којим би уочени недостаци били отклоњени, што представља допринос унапређењу и осавремењивању овог важног аспекта устројавања речничког чланка.

Кључне речи: српски језик, речник, илустративни пример, значење, илустрација контекста.

1. УВОД

Илустративни примери у речничким чланцима одабрани су за предмет овог рада као аспект лексикографске праксе који се врло ретко узима за предмет детаљног разматрања или истраживања уопште, што није оправдано с обзиром да они представљају важан елеменат речничке микроструктуре јер је њихова функција употпуњење дефиниција значења на основу којег корисници добијају јаснију и прецизнију слику о контексту у коме се одређено значење јавља или начина на који се употребљава. Имајући у виду ову важну функцију примера у речничком чланку, у овом раду преиспитују се и критички анализирају принципи навођења илустративних примера у трима општим једнојезичним речницима српског језика: *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* у издању Српске академије наука и уметности (1959-2010), шестотомном *Речнику српскохрватског књижевног језика* Матице српске (1967-1976) и једнотомном *Речнику српског језика* Матице српске (2011). Поменути принципи системски се сагледавају на основу четири утврђена критеријума којима су обухваћени следећи аспекти праксе навођења примера у посматраним речницима: заступљеност примера односно број значења у једном речничком чланку која су илустрована примером, синтаксички облик у ком се примери наводе, извори из којих се примери ексцерпирају и визуелна истакнутост примера у чланку, чиме се стиче исцрпан опис примењеног модела навођења примера у сваком од датих речника. Критичка анализа установљених модела има за циљ оцену њихове ефикасности у погледу вршења три основне функције илустративних примера, а то су: потврда постојања одређеног значења речи у датом језику, употпуњење дефиниција значења и повећање њихове експланаторне моћи, као и илустрација типичног контекста у коме се одређено значење јавља. Резултати овакве анализе могу јасно указати на евентуалне

* Овај рад је написан у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. 178002) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

недостатке досадашње праксе навођења примера и пружити својеврстан допринос даљој разradi овог аспекта устројавања речничког чланка.

2. ФУНКЦИЈА ИЛУСТРАТИВНИХ ПРИМЕРА У РЕЧНИЧКОМ ЧЛАНКУ

Микроструктура речника, како објашњава Hartmann (2001: 59-60), подразумева организацију самог речничког чланка за појединачну одредницу, док су његове основне компоненте: (1) одредница, (2) информација о форми одреднице која обухвата правопис, изговор и синтаксичке одредбе њене употребе и (3) информација о садржини одреднице која укључује дефиницију значења, стилске ознаке и илустративне примере њене употребе. Јасно је да су примери нашли своје место као важан елеменат у речничкој микроструктури, који мора бити резултат пажљивог одабира с обзиром на то да се јавља уз кључну информацију у чланку, а то је дефиниција значења, и то као њена потпора и допуна. Zgusta (1971: 263) чак истиче да потпуно одсуство примера у речнику значајно умањује ниво његовог квалитета. Значај илустративних примера у речнику потврђује и одлука састављача једног речника намењеног ученицима, и то *Larousse School French-English, English-French Dictionary* да илустративним примерима доделе централно место у речничкој структури свесни њихове важне улоге приликом јаснијег разликовања различитих значења једне речи, те њихове улоге индикатора појединачних значења, али и алатке која омогућава корисницима да уче језик користећи контекст (Katzaros 2004: 488). Minaeva (1992: 77) наглашава да се не може порећи да су примери у речнику за ученике најважнији извор података о семантичком потенцијалу речи, типичном контексту и граматичким конструкцијама у коме се она јавља. Frankenberg-Garcia (2012: 289) саопштила је резултате свог истраживања који су показали да ученици могу разумети нове речи и исправити грешке које често праве ослањањем само на илустративне примере дате у речнику без дефиниција значења. Прћић (2002: 336) наводи да се улога примера састоји у одсликавању понашања одреднице у датом значењу у контексту који може укључивати слободан спој у реченици, клаузи или синтагми, граматичке и лексичке колокације, структурне допуне или, пак, идиоматизоване употребе.

За илустративне примере се заправо може рећи да имају троструку функцију у речничком чланку. Још је Johnson користио илустративне примере у свом речнику из 1755. год. тако да је након готово сваког значења следио цитат као илустрација његове употребе одабран из богате банке цитата. Укључивање оваквих реченица из аутентичног текста у речнички чланак након навођења сваког појединачног значења служи као доказ да одређена реч или значење заиста постоји у датом језику, што и јесте примарна функција примера у историјским речницима. Такође, и Драгићевић (2010: 32) примећује да су примери потврда постојања одређене речи или значења у језику.

Поменута ауторка додаје и то да примери могу разјаснити нејасне, непрецизне или непотпуне дефиниције значења, али и истаћи значењске нијансе, док у појединим случајевима и потпуно замењују дефиницију (Драгићевић 2010: 32). Дакле, као друга функција примера може се навести употпуњење дефиниција значења у смислу повећања њихове експланаторне моћи. Atkins и Rundell (2008: 454) напомињу да добро одабрани примери могу истаћи дистинкције између сродних значења једне полисемичне лексеме, те тако помоћи кориснику да их јасно разграничи. Такође, они подсећају и на то да је речничка дефиниција по својој природи апстрактан конструкт, те често одређено значење речи постаје потпуно јасно тек након увида у конкретан пример његове употребе. Једно од значења придева *дебео* дефинисано је у *Речнику српског језика* Матице српске на следећи начин: 'густ, згуснут; мрачан, тмаст', али потпуно разјашњење стиче се тек након увида у примере дате после саме дефиниције: ~ *магла*, ~ *хладовина*, ~ *помрчина*, који представљају изразе у оквиру којих се дато значење реализује у свакодневној употреби језика.

Zgusta (1971: 264) примећује да примери често илуструју оно што је већ присутно у дефиницији значења, што не значи да примери само потврђују или поновно представљају исти садржај, јер, с обзиром на то да су конкретнији од дефиниције, они додају и извесну нову ин-

формацију корисницима, а као потпору овој тврдњи наводи одредницу *леп* (*beautiful*) чија би дефиниција била 'онај који уму и чулима причињава задовољство или ужитак'¹ а могући примери укључују синтагме попут: *лепо лице/леп цвет/леп глас* (*beautiful face/flower/voice*) или *лепо време/лепа музика* (*beautiful weather/music*) који нам, како поменути аутор тврди, пружају знатно јаснију слику од саме дефиниције.

Шипка (2006: 170) као једину функцију примера истиче искључиво илустрацију употребе речи, док њихов одабир зависи од самог значења, али у истој мери и од типа речника, а самим тим и потреба и интересовања његове корисничке групе. Драгићевић (2010: 32), поред наведеног, бележи и то да примери истичу и стилске, дијалекатске или употребне обележености дате одреднице. Примери су подесна алатка за приказивање типичних лексичких и граматичких колокација у којима се реч у одређеном значењу јавља (Халас 2014: 176). Можда би се све ове наведене улоге примера у речнику могле подвести под трећу, јединствену функцију илустрације контекста у коме се одређено значење типично проналази, што би могло укључити најчешће колокативне спојеве или синтаксичке конструкције у којима се дата реч у одређеном значењу јавља, или, пак, регистар итд. Као илустрација реченог наводи се део речничког чланка за одредницу *гледати* у *Речнику српског језика* Матице српске у коме се, поред текста дефиниције, примерима показује типична синтаксичка конструкција у којој се или са којом се дати глагол у одређеном значењу јавља, а у конкретном случају то је предлошко-падежна конструкција *на* + акузатив:

гледати 6. ... *обазирати се* (на некога, на нешто): не ~ на некога, ~ на године, ~ на нечије порекло.

У следећем примеру ексцерпираним из истог речника те који укључује део чланка за претходно поменуто одредницу показан је случај у коме се у примерима наводе лексичке колокације у којима се дата реч типично јавља:

гледати 3. *гатаати гледајући* (у нешто), *посматрати у циљу гатања*: ~ у карте, ~ у шољицу кафе, ~ у плећку.

Дати примери јасно показују значај употребе примера за целовито и неопходно представљање контекста употребе тражене речи.

3. ИЗВОРИ ИЛУСТРАТИВНИХ ПРИМЕРА

Како је већ напоменуто, примери, као елеменат са важном функцијом у речничкој микроструктури, морају бити промишљено селектирани. Отуда се као значајно јавља и питање извора из кога се ексцерпирају примери.

У лексикографској пракси, заправо, постоје два основна начина на која састављачи речника долазе до адекватних примера. Први начин подразумева смишљање примера од стране самог аутора или састављача речника, те се као један од извора може навести машта и креативност самих лексикографа. Zgusta (1971: 267) као предност овог начина илустровања употребе значења види чињеницу да се тако долази до подесних примера који се формулишу тако да у потпуности служе конкретної сврси, односно да илуструју најтипичнији контекст или, пак, да јасно истакну конструкције на које корисници посебно морају обратити пажњу или које најтеже усвајају. Тако је у случају значења глагола *гледати* 'не подносити некога или нешто' најподесније конструисати пример који садржи израз *не моћи очима некога гледати* (нпр. *Тако безобзирне људе не могу више очима да гледам.*) јер се он типично користи при употреби овог глагола у датом значењу, док би у случају значења 'гледати у будућност' требало конструисати пример који садржи израз *гледати напред* (нпр. *Гледај напред и не обазирати се на оно што је било.*) из истог разлога. Laufer (2008: 214) тврди да су лексикографи образовани изворни говорници датог језика, те се очекује

¹ Оригинална дефиниција гласи: 'giving pleasure or delight to the mind or senses'.

да имају тачну интуицију у вези са употребом сопственог матерњег језика, граматичности речи, њеном типичном употребом и окружењем. Недостатак овакве праксе је, свакако, пресудан утицај лексикографове субјективне процене и мишљења, што може довести и до погрешних тумачења и представљања нетачних података.

Други начин се односи на ексцерпцију примера из корпуса кога сачињавају различити типови текстова на датом језику, а који одсликавају стварну употребу језика о коме је реч. Katzaros (2004: 492) овакве примере назива „правим“ и сматра врло корисним перцепирајући их као одраз писаног и говорног језика. Zgusta (1971: 265) сматра да овакви примери имају чињенички карактер, што значи да показују контекст у коме је дата реч у одређеном значењу заиста употребљена у одређеном тексту и од стране одређеног аутора. Тиме се доказује да дата реч у одређеном значењу заиста постоји у одговарајућем језику. Оваквом мишљењу придружује се и Potter (1998: 362) која истиче да примери преузети из корпуса јесу гаранција кориснику речника да се дата употреба заиста среће у језику о коме је реч. Поврх свега важно је истаћи и то да се оваквом праксом постиже значајан ниво објективности и аутентичности. Додуше, понекад је пракса таква да лексикографи узимају одређени пример из корпуса и модификују га изостављајући делове ексцерпираних фразе или реченице нерелевантне за конкретан случај илустрације употребе значења, па тако, на пример, скраћују сувише дуге, сложене реченице, замењују лично име које би могло заокупити пажњу корисника заменицом, или, пак, поједностављују израз који би могао бити нејасан корисницима (Atkins и Rundell 2008: 458). Atkins и Rundell (2008: 457) подсећају да лексикографи претраживањем корпуса уочавају понављане обрасце појављивања речи у одређеном значењу које покушавају да одсликају у илустративним примерима. Идеалан пример био би онај који је узет директно из корпуса и унет у речник без икакве интервенције, али такви случајеви су изузетно ретки. Поменути аутори објашњавају да лексикографи ексцерпирају из корпуса пример који чини основа састављена од низа од пет до шест речи, а који показује дату одредницу у типичном контексту, док се остатак реченице надограђује према потреби. Наравно, јасно је да ни овде субјективност није у потпуности искључена, јер је ипак, напослетку, лексикограф тај који процењује адекватност примера који ће бити ексцерпиран и унет у речнички чланак. Коришћење корпуса је доминантан начин проналажења илустративних примера у савременој лексикографској пракси, а први су га применили састављачи речника *Collins Cobuild English Dictionary* из 1987. године да би он потом постао устаљен, нарочито у тзв. студентским речницима. Поменути речник је први који је у потпуности корпусно заснован. Најзад Al-Ajmi (2008: 22) подвлачи да је, према његовом мишљењу, оптималан онај приступ који подразумева комбиновање примера ексцерпираних из корпуса и оних смишљених од стране лексикографа.

4. ШТА ЧИНИ ПРИМЕР ИЛУСТРАТИВНИМ?

Илустративним и потпуно одговарајућим сматра се онај пример који је: (1) природан и типичан, (2) информативан, и (3) разумљив (Atkins and Rundell 2008: 458).

Као типичан контекст у коме се дата реч јавља може се окарактерисати синтаксичка конструкција, колокација или израз који се понавља у корпусу са високом фреквентношћу, а чији је поменута реч кључни елеменат. Природност је, свакако, више интуитивна а мање објективна категорија, која је уско повезана са категоријом типичности, јер типичност контекста у виду високо фреквентне колокације у корпусу, или, на пример, глагола у одговарајућем облику или позицији у реченици доприноси утиску да је дати исказ и „природан“. Стога се у *Речнику српског језика* Матице српске као илустративни пример за значење глагола *гледати* ‘обраћати пажњу (на некога, на нешто)’ наводи одричан облик овог глагола (*не ~ на године*) јер се у том облику овај глагол типично и јавља у наведеном значењу, те је очекивано да ће се овакав пример корисницима чинити сасвим природним. Atkins и Rundell (2008: 460) додају и то да се „природним“ може сматрати и онај пример који достиже равнотежу између пружања превише и премало контекста.

У погледу постизања природности примера једнако је важан и регистар у смислу да читава реченица укључујући све речи које је чине мора припадати истом регистру, или формалном или неформалном, те како би у том аспекту била потпуно конзистентна. Дакле, илустровање формалног израза у оквиру неформалног, колоквијалног контекста резултује примером који не може изазвати утисак природности, што поменути два аутора и показују следећом реченицом којом се илуструје употреба формалног израза *потоњи* (*latter*) (Atkins and Rundell 2008: 460):

*Морамо преуредити кухињу и ходник – почео/ла бих од потоњег.*²

С обзиром да је у овом случају употреба поменуте речи која припада формалном регистру представљена у оквиру реченице која одсликава сасвим неформалан контекст или свакодневну ситуацију није постигнута претходно поменути конзистентност, те последично овакав пример одиста не оставља утисак природности.

Информативан је онај пример који допуњује дефиницију значења речи и доприноси томе да је корисници речника боље разумеју. Као илустрација енглеског глагола *grasp* у значењу 'у потпуности нешто разумети, схватити' (*to understand something completely*) пример попут реченице *Ученици нису могли то да схвате* (*The students couldn't grasp it*) није довољно информативан у поређењу са примерима у којима се конкретизују типични референти који се јављају уз дати глагол, као што су нечије речи, идеје, начин на који се нешто чини итд, што је јасно уколико се дати пример упореди са следећим:

*Нису разумели важност његових речи. Није могла да схвати како да то уради.*³

У овим примерима конкретизовани су референти чиме се очигледно повећава информативност примера који корисницима речника пружају потпунију информацију о употреби датог глагола у поменутом значењу.

Како би састављачи речника обезбедили разумљивост примера морају избећи употребу ниско фреквентних, архаичних, или дијалекатски обележених речи и израза кад год је то могуће, што показује и пример за значење глагола *гледати* 'гатаати' дат у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске који гласи *Чије [je] оно плеће те га гледаш?* у коме је очигледно да употреба архаичне и дијалекатски обележене речи *плеће* значајно умањује разумљивост примера.

5. АНАЛИЗА ИЛУСТРАТИВНИХ ПРИМЕРА У ОПШТИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Анализом су обухваћени илустративни примери из три једнојезична општа речника српског језика различитог обима: *Речника српскохрватског књижевног и народног језика I-XVIII* Српске академије наука и уметности (РСАНУ), речника великог обима, затим *Речника српскохрватскога књижевног језика I-VI* Матице српске (РМС VI), који је речник средњег обима и речника мањег обима опсега од 80.000 речи, *Речника српског језика* Матице српске (РМС I).

Илустративни примери у одабраним речницима анализирају се на основу следећих критеријума: 1) заступљеност, 2) форма, 3) извор, 4) визуелна реализација.

Анализом на основу првог критеријума проверава се доследност и исцрпност илустрације употреба речи у својим различитим значењима, што подразумева испитивање тога да ли су сва значења поткрепљена примерима, нарочито у случају високо полисемичних речи, тј. речи са значајним бројем значења, и постоји ли систем или критеријум одабира значења која су илустрована примерима, те да ли су значења поткрепљена једним или низом примера.

Форма примера односи се на синтаксички облик у ком се примери јављају (попут синтагме или реченице).

² Овај пример у оригиналу гласи: *We have to decorate the kitchen and the hall – I'd rather do the latter first.* (Cambridge International Dictionary of English, 1995)

³ Ови примери у оригиналу гласе: *They failed to grasp the importance of his words. She was unable to grasp how to do it.* (Oxford Advanced Learner's Dictionary, 2015)

Извор као трећи критеријум анализе подразумева испитивање порекла примера односно корпуса из кога су примери ексцерпирани.

На основу критеријума визуелна реализација анализира се истакнутост типичних колокација, синтаксичких конструкција или устаљених израза у којима се реч у одређеном значењу јавља у оквиру примера, као и њихова уочљивост и позиција у чланку.

Узорак за анализу чине речнички чланци за високо полисемичне одреднице (исте за сваки анализирани речник), које су одабране искључиво на основу своје богате семантичке структуре и значајног броја значења, јер се на основу анализе таквих речничких чланака широког обима може стећи веродостојан увид у исцрпност, доследност и, у различитим видовима, разноврсност илустровања употребе различитих значења једне лексеме. У питању су по три именице, глагола, и придева, што је одабир заснован на резултатима истраживања које је извршио Дешић, а у коме је покушао да сачини профил полисемичних речи у српском језику и дошао до закључка да именице и глаголи имају највише значења, мада су овде њима, као високо полисемичним речима, додати и придеви, а све три врсте припадају променљивим речима, што је опет у складу са Дешићевим закључком да су полисемичне речи у већини случајева променљиве, јер, како поменути аутор наслуђује, богатство облика је на изванредан начин повезано са богатством значења (Дешић 1990: 3-9). Узорак, дакле, чине именице *глава*, *кључ* и *крило* (један од Дешићевих закључака је и тај да највише значења имају лексеме које се односе на човеков свакодневни живот, као што су делови тела, људског или животињског, или предмети из наше свакодневице), глаголи *гледати*, *држати* и *ићи*, и придеви *дебео*, *дубок* и *мек*.

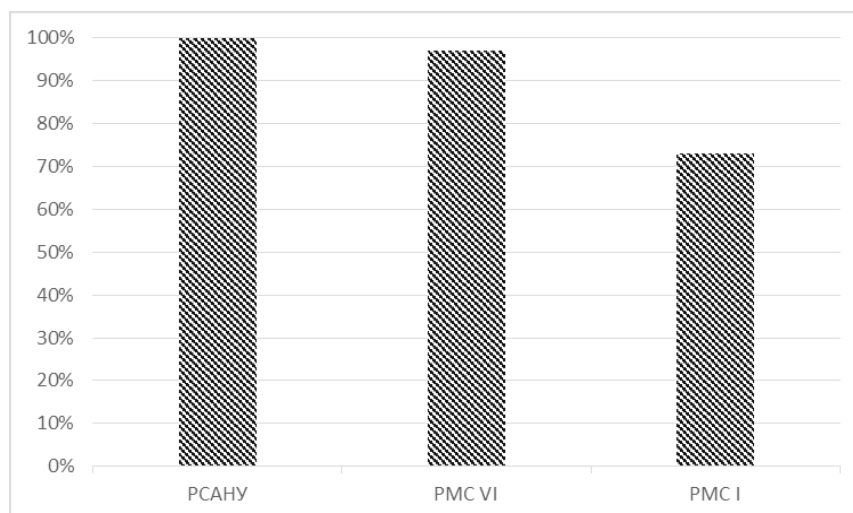
Резултати анализе извршене према наведеним и образложеним критеријумима и на представљеном узорку пружиће целовиту слику о пракси одабира и представљања примера у речницима српског језика, њеној евентуалној уједначености или, пак, разноликости.

а. Заступљеност примера

258

Анализом на основу првог критеријума одређује се проценат значења која су илустрована бар једним примером у односу на укупан број значења у оквиру одабраног узорка, односно проверава се колико су примери уопште заступљени у чланцима речника српског језика. У том циљу, у сваком од речника засебно одређен је укупан број значења за сваку од анализираних одредница при чему су у обзир узета и сва подзначења која су означена словима и наведена у оквиру параграфа за одређено нумерисано значење, а потом је одређен и број значења која су илустрована примером, односно израчунат је удео изражен у процентима који она чине у укупном скупу значења у једном речничком чланку. Након израчунавања овог удела за сваку појединачну одредницу у датом речнику, проналажењем њихове аритметичке средине одређен је просечан удео значења илустрованих бар једним примером у сваком појединачном анализираном речнику у случају посматраног узорка. Графикон који следи пружа јасан приказ ових резултата и омогућава њихово поређење:

Графикон 1: Удео значења илустрованих примером у укупном броју значења у речничком чланку у анализираним речницима утврђен на основу посматраног узорка

Како резултати показују, РСАНУ свако значење одреднице илуструје бар једним примером. Тиме доказује максималан степен доследности и исцрпности у овом аспекту своје праксе у чему незнатно за њим заостаје РМС VI са уделом илустрованих значења од 97% у целокупном скупу наведених значења у једном чланку. Значајније одступање од поменутих резултата показује само РМС I (73%).

Оваква одлука састављача РМС I могла би се оправдати суженим обимом овог речника сведеног на један том услед чега је уштеда простора у речнику важан фактор у формирању његовог коначног облика и садржаја. У том случају, ипак, очекује се селекција значења која ће бити илустрована примером по одређеном систему. Међутим, значајан недостатак овог аспекта праксе поменутог речника јесте управо то што није могуће установити систем селекције значења у овом погледу, те се стиче утисак насумичног или сасвим субјективног одабира значења која ће бити илустрована примером.

У свим општим анализираним речницима, без обзира на њихов обим, након дефиниције значења следи, у већини случајева, више од једног примера, а у РСАНУ неретко и низ примера. У *Напоменама о обради текста речника* САНУ наводи се да је уз речи са „обичном, општепознатом употребом“ понуђен мањи број примера, а већи у случају „ређих“ значења и речи (1959: XXXII). Иако је установљено да је заступљеност примера у РМС I најнижа у односу на остале анализиране речнике, и у овом речнику се након дефиниција значења налази најчешће низ примера, мада у сажетијој форми, о чему ће бити више речи у наредном одељку рада, али то се овде сматра разумљивим уколико се у обзир узме чињеница да је у питању речник најмањег обима у поређењу са осталим анализираним општим речницима.

Коначно, може се донети закључак о томе да се илустрацији значења кроз примере придаје значај у српској лексикографској пракси, па су, у складу са тим, примери важан елеменат у речничкој микроструктури с обзиром на то да су готово све или, барем, велика већина дефиниција значења у једном речничком чланку поткрепљене бар једним примером употребе.

6. Форма примера

Примери у анализираним речницима дати су у двострукој форми: реченице и синтагме. РСАНУ своје примере нуди искључиво у форми реченице, како је и приказано следећом илустрацијом:

2. а. (о људима, животињама, деловима тела) *угојен, ухрањен, обраслао масним ткивом*. — Ганичев је био врло висок, дебео (Дудинцев Вл., Реп. 1957, 8/18). Попове су козе биле дебеле и добре (НПр Чајк., 365). Мишићи, којима је плећка обрасла не смеју бити дебели (угојени) (Спасић Д. 3, 115). **б.** *уун масноће, масћан (о храни)*. — Јели су ... умачући сваки залагај у пожућелу маст што се оциједила са дебелог печења (Самок. 1, 223). Не даду дебелог меса | Говећег отети лаву (М—И 1, 227). Два рогача и шаку љутике, | И још к тому смоку дебелому | Два угриска хљеба јечменого, | Јечменого, али плеснавога (НП Андрић Н. 6, 167). *фиг. слободнији у изражавању него што се обично дојучиша, нећисћојан, масћан*. — Била је на гласу једино ради ... дебелих шала мога оца (Ковачић 2, 9). Тако су дебеле шале наших сељака нарочито кад се напију (Срет. М. 7, 42).

Илустрација 1: Део чланка за одредницу *дебео* у РСАНУ

Предност коришћења реченица као илустративних примера јесте у томе што се на тај начин обезбеђује целовит приказ контекста јављања датог значења, што може допринети томе да се корисницима пружи потпунија и јаснија слика о употреби датог значења, мада у томе значајнију улогу игра садржина примера али о томе ће бити више рећи у наредном одељку.

РМС VI, пак, користи обе форме, тј. примери су дати у облику и реченица, и синтагми с тим да се ради уштеде простора у синтагмама дата одредница чија се употреба илуструје примером изоставља и замењује тилдом (~):

дебео, дебела, -ело (комп. **дѣблѣй**) **1.** *који је у пресеку широк; супр. танак: ~ дрво, ~ даска, ~ штап, ~ игла, ~ зид, ~ лед, ~ скоруп, ~ прашина, ~ слој.* **2.** *претио, мастан, туст; супр. мршав.* — Ода шта свиња сита, од тог и дебела. *Н. посл. Вук.* Не даду дебелог меса говећег отети. *М-И.* **3.** *јак, крупан, дубок (о гласу).* — Стасита женска, необично дебелого, готово мушког гласа. *Ђор.* **4.** *који је у времену много одмакао, предуг, пренун.* — Већ је била дебела ноћ кад су се двије кочије зауставиле. *Кум. Лука...* је четири дебела сата пјешачио. *Радул. 5.*

Илустрација 2: Део чланка за одредницу *дебео* у РМС VI

У случају РМС I, анализом је утврђено да је синтагма доминантан облик у коме се примери јављају, што је и разумљиво имајући у виду обим речника:

дебео, дебела, -о (комп. **дѣблѣй**) **1. а.** *који се истиче величином најмање димензије, широк у пресеку, пречнику: који се јавља у великом, обилном слоју: ~ штап, ~ дрво, ~ игла, ~ даска, ~ стакло, ~ књига, ~ зид, ~ лед; ~ скоруп, ~ слој, ~ прашина.* **б.** *(са допуном која значи одређену меру) који има одређену дебелину (изражену датом мером): слој ~ један метар, лед ~ 20 см.* **в.** *који се састоји од крупнијих делова, комада, крупан, велики: дебеле капи, ~ камење.* **г.** *подебљан, мастан, пун (о словима, цртама и сл.): ~ црта, дебела слова, ~ заграда.* **2. а.** *угојен, ухрањен, претио; обраслао масним ткивом (о људима, животињама, односно деловима њиховог тела): ~ човек, ~ свиња; ~ врат.* **б.** *пун масноће, мастан (о храни): ~ месо, ~ печење, ~ прасетина.* **в.** *фиг. непристојан, неукусан, мастан: ~ шала.* **3.** *фиг. а.* *велик по количини, износ, обилат, обилан; богат: ~ плата, ~ мираз, ~ шићар, дебели новци, ~ камата, ~ зарада.* **б.** *родан, обилан: ~ година, ~ летина.* **в.** *који се истиче богатством, богат: дебели газда.* **4. а.** *који има велике размере и озбиљне последице, велики, тежак: ~ погибија, ~ свађа, ~ грешка, дебеле батине.* **б.** *важан, озбиљан: дебеле мисли, дебели разлози.* **5.** *густ, згуснут; мрачан, тмаст: ~ вино, ~ магла, ~ хладовина,*

Илустрација 3: Део чланка за одредницу *дебео* у РМС I

Погледом на примере наведене као илустрације значења придева *дебео* 'угојен' које се јавља у свим анализираним речницима (РСАНУ 2.а, РМС VI 2, РМС I 2.а), те њиховим поређењем

најбоље се уочава различитост форме у којој су примери понуђени. Тако у РСАНУ сви примери за дато значење дати су у форми реченице попут *Попове су козе биле дебеле и добре*, какав је случај и у РМС VI а један од примера је реченица *Ода шта свиња сита, од тог и дебела*, док РМС I нуди искључиво синтагме као примере за ово значење као што су *~ човек*, *~ свиња*, *~ врат*.

На примеру праксе РМС VI, а нарочито праксе РМС I може се уочити то да се и илустрацијом у форми синтагме може пружити довољно података како би корисник имао потпуну и јасну слику о контексту употребе одређеног значења за шта је у појединим случајевима сасвим довољно у оквиру одговарајуће синтагме навести типичан референт на који се дата реч односи (нпр. РМС VI *дебео 1*, видети илустрацију 2, РМС I *дебео 1.а*, видети илустрацију 3), типичан израз у коме се дата реч јавља (нпр. РМС I *глава 3*, видети илустрацију 4) или типичан колокацијски спој (нпр. РМС I *глава 4.а*, видети илустрацију 4).

гла́ва ж (ак. гла́ву, вок. гла́во, мн. гла́ве) **1. а.** *горњи део човечијег, односно предњи део животињског тела, у коме су смештени мозак, главна чула и предњи део пробавног и дисајног система. б.* *страна металног новца на којој је нечији лик или нека друга ликовна представа. в.* *коса, власи: човек седе (беле) главе, човек кудраве главе. 2. а.* *памет, интелигенција, ум, разум; свест, мисли: имати добру главу, врзати се по глави. б.* (обично с одредбом: велика и сл.) *умна, паметна, даровита особа. 3. живот: (из)губити главу, да(ва)ти главу, стављати главу на коцку, спасти главу, чувати своју главу. 4. а.* *особа, личност, појединац, човек: мушка ~, мудра ~, паметна ~, бистра ~, потрошња по глави становника. б.* (обично са допуном: *стоке, марве и сл.*) *поједина животиња, грло, марвинче. 5. а.*

Илустрација 4: Део чланка за одредницу *глава* у РМС I

Дакле, јасно је да обим речника диктира облик у коме се примери јављају, те је сасвим очекивано да вишетомни РСАНУ нуди примере у виду реченица и то у низу за појединачну дефиницију значења, као и шестотомни РМС са ипак знатно мањим бројем понуђених реченица за појединачно значење, али и да једнотомни РМС у складу са својим обимом представља примере у виду синтагми у највећем броју случајева. Међутим, како је анализа показала, сажетија форма примера не значи и недовољан приказ контекста употребе одреднице у одређеном значењу, јер је на примеру РМС I показано да и синтагма може послужити као ефикасно средство илустрације значења и допуне речничке дефиниције.

в. Извори примера

Два су начина на које речници српског језика долазе до илустративних примера, а то су: преузимање реченица без адаптације из књижевних дела и ексцерпција примера из корпуса састављеног од различитих текстова који одсликавају савремену језичку употребу.

Првом наведеном начину проналажења илустративних примера прибегавају РСАНУ и РМС VI. Оба речника за илустративне примере бирају цитате из књижевних дела различитих аутора и из различитих периода. У РСАНУ се након сваког наведеног примера даје одредница извора из кога је реченица преузета упућивањем на аутора и страну дела, док се у РМС VI након примера наводи само скраћеница којом се упућује на аутора дела. У *Напоменама о обради текста речника САНУ* подвлачи се то да „се примери наводе дословно онако како су наштампани у оригиналном тексту, без измене правописа и језика“ (1959: XXXI). Књижевна дела, часописи и новине коришћени као извори илустративних примера датирају из XIX и XX века, те, с обзиром на временску дистанцу између тренутка настанка многих од ових дела и данашњице, такви примери често имају архаичан призвук попут следећих:

г. шири́ти се, раси́роси́рајти се, ѿроноси́ти се.

По Рашљу је тад ишла нека редѣа и откинула неколико глава — овдје дијете, ондје старца, негдје младца човјека (Сиј. Ђ. 1, 78).

Илустрација 5: Део чланка за одредницу *ићи* у РСАНУ

је крв лагано. Моск. г. ши́рити се, распро-
стирати се. — Иђаше [люзинка] шаптом од
уста до уста. Том. Начела уставне слободе

Илустрација 6: Део чланка за одредницу *ићи* у РСМ VI

Потребно је истаћи и чињеницу да су овакви примери одраз специфичног личног израза писца који се често не подудара са очекиваном, свакодневном, уобичајеном, а напослетку и савременом употребом српског језика, те као такви не могу ни одсликавати типичан контекст у коме се одређено значење јавља.

Уколико се пример понуђен за исто значење у РСМ I упореди са претходно приказаним примерима у РСАНУ и РСМ VI уочава се примена сасвим другачије праксе, и то осавремењене, која очигледно подразумева, иако извор ексерпције примера није наведен у предговору овом речнику, ексерпцију примера из корпуса савремене употребе српског језика, што и доказује следећа илустрација:

г. ши́рити се, прости́рати се. — Иде глас по народу.

Илустрација 7: Део чланка за одредницу *ићи* у РСМ I

262

Оваквом праксом постиже се то да се корисницима речника омогућава увид у типичан контекст у коме се одређено значење јавља, те тиме примери испуњавају своју примарну функцију употпуњавања дефиниција значења чинећи их конкретнијим и прецизнијим.

Када је реч о извору ексерпције илустративних примера, потребно је нагласити и запажање до кога се дошло анализом илустративних примера у РСМ VI, а према коме постоје случајеви у којима је пример потпуно нефункционалан јер је недовољно прецизан и јасан, па ни не чини транспарентним значење које илуструје, односно без дефиниције и само на основу примера корисник не може наслутити о ком значењу је реч, те би се могло рећи да дефиниција употпуњује пример у овом случају:

Д. б. ви́де̑ти у маи́ти, зами́шљати. — Гледао
сам те синоћ. Црну. Тужну. Мртву. Матош.

Илустрација 8: Део чланка за одредницу *гледати* у РСМ VI

Уколико се овај пример за дато значење упореди са оним понуђеним у РСАНУ, његова нефункционалност постаје још уочљивија јер се у потоњем речнику одабраним примерима јасно показује да је реч о сну, сневању, имагинацији, чиме се ипак повећава експанаторна моћ дефиниције и дато значење чини кориснику јаснијим:

Ја сам Озра ноћас на сан гледâ (И., 157). Гледо
сам те синоћ. Усну (Матош 10, 10).

Илустрација 9: Део чланка за одредницу *гледати* у РСАНУ

г. Визуелна реализација

Лексикографска пракса српског језика одликује се униформношћу у погледу визуелне реализације илустрација контекста употребе значења у оквиру речничких чланака. Ова тврдња поткрепљује се запажањем да сва три посматрана општа речника наводе илустративне примере непосредно након дефиниције значења и то у непрекинутом низу тако да изузев различите типографије ни на који други начин примери нису визуелно диференцирани од дефиниција, па самим тим ни оне нису довољно визуелно истакнуте. Услед тога читав чланак губи на прегледности и потребно је његово детаљно прегледање како би се жељено значење и његови илустративни примери уочили, што, свакако, не иде у прилог свеукупној предусретљивости речника према његовим корисницима. Оно што је такође заједничко овим општим речницима јесте то да ни један од њих у својим примерима не истиче визуелно типичне колокације, синтаксичке конструкције или фразеолошке изразе у којима се дата реч у одређеном значењу јавља. О свим наведеним запажањима у вези са визуелном реализацијом илустративних примера сведоче претходно већ приказане илустрације делова чланака из сва три посматрана речника.

6. ЗАКЉУЧЦИ

На основу представљене анализе могу се утврдити одлике праксе навођења илустративних примера у речницима српског језика и њена ефикасност у испуњавању три основне функције примера у речнику.

Прва уочена одлика јесте та да су сва или, барем, већина значења наведених у једном речничком чланку поткрепљена бар једним примером, што је значајна предност с обзиром на чињеницу да се на овај начин обезбеђује потврда за сва илустрована значења да заиста постоје у употреби српског језика.

У погледу форме, примарно је заступљена реченица као синтаксички облик навођења примера, којим се пружа целовит и јасан приказ контекста у коме се одређено значење јавља. Промисљено одабрана синтагма је други заступљени синтаксички облик навођења примера, који једнако ефикасно испуњава поменућу функцију, и то уз уштеду простора у речнику.

У речницима старијег датума, књижевна дела су једини извор ексцерпције илустративних примера, али је анализом установљено да оваква пракса преузимања примера из књижевних дела директно и без адаптације не пружа у свим случајевима приказ уобичајеног, типичног контекста у коме се одређено значење употребљава, а уочени су и случајеви у којима овакви примери нису довољно ефикасни као средство повећања експланаторне моћи речничких дефиниција значења. С друге стране, најмлађи анализирани речник успоставља нову, савременију праксу ексцерпције илустративних примера и то из корпуса савремене употребе српског језика, којом се исправљају уочени недостаци праксе примењиване у његовим претходницима.

У погледу визуелне реализације примера, српска лексикографска пракса показује изузетну униформност јер су у свим посматраним речницима примери представљени на исти начин: типографијом различитом од оне која се користи за дефиниције, а непосредно после одговарајућег објашњења значења и то у непрекинутом низу, што се овде сматра поступком којим се не обезбеђује довољан ниво прегледности чланка, док у самим примерима ни на који начин нису истакнуте типичне колокације или синтаксичке конструкције у којима се дата реч јавља у одређеном значењу, што значајно умањује транспарентност кључног податка неопходног корисницима речника за правилно употребљавање дате речи у одговарајућем значењу.

Дакле, уочена су два крупна недостатка досадашње праксе која подразумевају преузимање примера из књижевних дела без адаптације и недовољно прегледну визуелну реализацију чланка у целисти. Први недостатак је надомешћен увођењем другачије праксе у новијем речнику, која се сматра значајним искорак ка осавремењивању српске лексикографске праксе уопште, док

други аспект захтева даље унапређење у правцу ефикаснијег и потпунијег задовољења потреба корисника речника.

Након извршене анализе и стеченог увида у принципе досадашње српске лексикографске праксе када је реч о илустрацији значења одредница, овде се предлаже модел навођења илустративних примера којим би се уочени недостаци досадашње праксе отклонили, али који укључује и њене уочене предности, а принципи овог модела су следећи:

- 1) доследност која се односи на то да би свако значење одреднице требало илустровати бар једним примером,
- 2) целовитост приказа контекста употребе датог значења навођењем примера у форми реченице или, пак, пажљиво промишљене синтагме која укључује референте са којима се дата реч у посматраном значењу типично јавља или представља фреквентан колокацијски спој (лексички или граматички) у оквиру кога се дата реч уобичајено јавља,
- 3) актуелност која подразумева ексцерпцију примера из корпуса савремене употребе датог језика,
- 4) сврсисходност визуелног приказа примера у оквиру речничког чланка која значи јасну уочљивост примера захваљујући различитој типографији којом се представљају у односу на текст дефиниције значења, али и издвајању у засебан параграф који следи дефиницију при чему су у примеру јасно истакнуте (различитом бојом у односу на остатак текста примера или употребом ознака) типичне колокације или синтаксичке конструкције у којима се дата реч у траженом значењу употребљава.

Као илустрација примене предложеног модела следи део чланка за глагол *гледати* односно параграф у оквиру кога је представљено једно од његових значења, а који укључује дефиницију значења и илустративне примере који су у овом случају у средишту пажње:

♦ посматрати нешто у циљу гатања:

[гледати у нешто] • *Комишница ми често гледа у шољу.* • *Познајем жену која гледа у карте и све погађа.* • *~ у плећку.*

Уколико су наведени по предложеном моделу, а то значи доследно, промишљено и прегледно, илустративни примери заиста испуњавају потребу корисника речника за сазнањем о томе како дату одредницу у траженом значењу правилно употребити у писању и говору.

ЛИТЕРАТУРА

- Al-Ajmi, H. (2008). The Effectiveness of Dictionary Examples in Decoding: the Case of Kuwaiti Learners of English. *Lexikos* 18, 15-26.
- Atkins, B.T.S. and Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Dešić, M. (1990). *Iz srpskohrvatske leksike*. Nikšić: Univerzitetska riječ. (ћип.)
- Dragičević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika*. Drugo izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike. (ћип.)
- Frankenberg-Garcia, A. (2012). Learners' Use of Corpus Examples. *International Journal of Lexicography* 25 (3), 273-296.
- Halas, A. (2014). *Polisemija u rečnicima engleskog i srpskog jezika: teorijsko-metodološki i praktični aspekti obrade*. Neobjavljena doktorska disertacija. (ћип.)
- Hartmann, R.R.K. (2001). *Teaching and Researching Lexicography*. London: Pearson Education.
- Katzaros, V. (2004). The Different Functions of Illustrative Examples in Learner's Bilingual Dictionaries. In: *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, EURALEX 2004*. (W. Geoffrey and S. Vessier, eds.). France: Universite de Bretagne – Sud, 487-495.
- Laufer, B. (2008). Corpus-based versus Lexicographer Examples in Comprehension and Production of New Words. In: *Practical Lexicography. A Reader*. (T. Fontenelle, ed.). Oxford: Oxford University Press, 213-219.

- Minaeva, L. (1992). Dictionary Examples: Friends or Foes? In: *EURALEX '92 Proceedings I-II. Papers Submitted to the 5th EURALEX International Congress on Lexicography in Tampere, Finland*. Part I. (H. Tommola et al, eds.). Finland: Department of Translation Studies, University of Tampere, 77-81.
- Potter, L. (1998). Setting a Good Example. What Kind of Examples Best Serve the Users of Learners' Dictionaries? In: *EURALEX '98. Proceedings II*. (T. Fontenelle et al, eds.). Belgium: English and Dutch Departments, University of Liège, 357-363.
- Prčić, T. (2002). Dvojezična leksikografija i englesko-srpski / srpsko-engleski opšti rečnik: potrebe i zahtevi novog veka. *Deskriptivna leksikografija standardnog jezika i njene teorijske osnove*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik SANU, Novi Sad: Matica srpska, 331-341. (ћир.)
- Šipka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Drugo izdanje. Novi Sad: Matica srpska.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*. The Hague, Paris: Mouton.

РЕЧНИЦИ

- РМС I: *Речник српског језика* (2011). Нови Сад: Матица српска.
- РМС VI: *Речник српскохрватског књижевног језика I-VI*. (1967-1976). Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I-XVIII*. (1959-2010). Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, Институт за српски језик.

THE USE OF ILLUSTRATIVE EXAMPLES IN GENERAL-PURPOSE DICTIONARIES OF SERBIAN: A CRITICAL ANALYSIS

Summary

This paper presents an analysis of illustrative examples in three monolingual dictionaries of Serbian in light of four aspects: the incidence, form, source and visual realization of examples in a dictionary entry. The aim of this analysis is to gain an insight into the effectiveness of the given lexicographic practice concerning the fulfillment of the three fundamental functions of illustrative examples in the microstructure of a dictionary: to confirm that a particular sense exists in the actual use of the given language, to enhance the explanatory power of a sense definition and to illustrate the typical context in which a particular sense is used. The results of the analysis have revealed that models used in the Serbian lexicographic practice for providing illustrative examples are consistent, since all or most of sense definitions are supported by at least one example. Furthermore, the form in which examples are presented is primarily a full sentence and secondarily a phrase that can be equally effective in representing a context in which a meaning is typically used. However, visual representation of examples is certainly the most prominent area for improvement in this aspect of the Serbian lexicographic practice since all the dictionaries present examples immediately after the given sense in an uninterrupted chain, which harms a clear and neat representation of the whole entry. Moreover, collocations, syntactic constructions and common phrases in which the given lexeme is typically used are not marked in example sentences in most of the dictionaries. Another problematic feature of the existing practice is the excerpting of examples from literary texts without adaptation. Taking into account the results of the analysis, we propose a model for providing illustrative examples in dictionaries by which the noticed weak points of the existing practice can be improved.

Key words: Serbian, dictionary, illustrative example, sense, illustration of context.

Ana Halas
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
ana.halas@ff.uns.ac.rs

ЈОАНА ХАЦИ-ЛЕГА ХРИСТОСКА

ТРАНСКРИПЦИЈА НА ФРАНЦУСКИТЕ ИМИЊА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Предмет на нашиот труд е проблемот со транскрипцијата на француските лични и географски имиња во македонскиот јазик. Станува збор за сложено прашање, особено имајќи го предвид фактот дека се работи за два генеалогски различни јазици, што неретко претставува извор на потешкотии и на грешки при преминувањето од францускиот кон македонскиот јазик (во преведувачката или во новинарската дејност, на пример). Посебно се задржуваме на усните француски самогласки и на правилата, односно насоките за нивно пренесување во македонскиот јазик, водејќи секако сметка и за традицијата која наметнала одредени отстапувања од правилата. На крајот од трудот наведуваме и примери на погрешно транскрибирани француски имиња во македонски новинарски текстови, што попрецизно нè запознава со проблемите кои се јавуваат при оваа постапка.

Клучни зборови: транскрипција, самогласки, француски јазик, македонски јазик, медиуми, грешки

1. ТРАНСКРИПЦИЈА НА ТУЃИТЕ ИМИЊА

Транскрипцијата на туѓите имиња е прашање кое го засега фонолошкиот карактер и специфичностите на јазиците кои се засегнати од тој процес, односно на јазикот од кој потекнува името во прашање и на јазикот-цел во кој тоа име треба да се пренесе. Станува збор за процес на транспозиција од еден во друг јазик кој е од голема важност, особено при преведувачката дејност, и претпоставува истовремено познавање на фонолошките правила на појдовниот јазик и на начинот на кој глас од тој јазик вообичаено се пренесува во јазикот-цел.

267

1.1. Францускиот и македонскиот јазик – одлики

Предмет на нашето истражување е проблемот поврзан со транскрипцијата на сопствените (лични и географски) имиња од француски на македонски јазик. Се работи за два генеалогски различни јазици, следствено на што тие покажуваат разлики во начинот на организирање на својот фонетски систем. Спротивно на македонскиот јазик кој го следи фонетскиот принцип, францускиот има етимолошки карактер кој во голема мера го одразува неговото латинско потекло. Како резултат на тоа, кај вториот се јавува големо отстапување меѓу пишаниот и говорниот код, при што една иста фонема може да биде претставена со повеќе графии (но и обратно). Исто така, францускиот јазик поседува извесен број гласови (особено самогласки и полусамогласки) кои не постојат во македонскиот, а тоа претпоставува нивно адаптирање на македонскиот фонетски систем. Да напоменеме и дека самиот процес на транслитерација е посложен, имајќи предвид дека двата јазика користат различно писмо.

Во однос на сложеноста на францускиот правопис, можеме да кажеме дека во минатото во повеќе наврати се направени обиди за негово реформирање и извесно поедноставување. Сепак, овие обиди не доведуваат до позначителни промени, делумно и поради конзервативниот став на францускиот народ во однос на својата јазична традиција. Дискретните промени кои повремено се воведуваат имаат статус на препорака, но не и на норма која задолжително треба да се при-

менува (<http://www.orthographe-recommandee.info/enseignement/regles.pdf>:1). Со други зборови, францускиот правопис останува доста комплексен и транскрипцијата на француските имиња во јазиците кои користат друго писмо и кои се организирани според поинаков принцип и понатаму ќе претставува камен на препнување.

1.2. Принципи на транскрипцијата

Имајќи предвид дека транскрипцијата претставува верно пренесување на туѓиот изговор во друг јазик, треба да се утврдат правилата за пренесување на гласовите што не постојат во јазикот-цел. Во однос на тоа прашање, во македонската стручна литература се изнесени повеќе ставови: дека гласовите од другите јазици, доколку не постојат во даден гласовен систем, треба да се предадат со најблиските гласови (Правопис, 2007: 72), односно со „најблиските природни еквиваленти“ (Арсова-Николиќ, 1998: 9), но и дека појдовна точка во таа операција треба да биде изговорот (Китановски, 1965: 1), а не графијата, што е особено важно за францускиот јазик каде разликата меѓу двата кода е прилично голема (Настев, 1965: 18).

Транскрипцијата во принцип ги претпоставува следниве две етапи:

1. познавање на правилата за изговор на поединечните графии или на нивните комбинации во појдовниот јазик;

2. соодветно пренесување на изговорената форма во јазикот-цел.

Генерално, лицата кои во текот на својата работа се судираат со проблемот на транскрипција на француските имиња во македонскиот јазик имаат неколку прирачници на располагање: *Правописот на македонскиот литературен јазик* (издание 2007)¹, *Странски имиња (адаптација и транскрипција)* од Лидија Арсова-Николиќ (1998), како и трудот *За транскрипцијата на француските лични и географски имиња во македонскиот јазик* од Божидар Настев (1965). Да направиме куса споредба на начинот на кој тие ѝ пристапуваат на оваа проблематика: во *Правописот* се наведени само најважните графии на даден глас, илустрирани со примери кои генерално ѝ се познати на пошироката публика. На тој начин, тој ја исполнува целта да биде прирачник и за лица кои немаат познавања од францускиот јазик. Сепак, има доста случаи кои не се земени предвид, а не се наведени ниту одредени исклучоци од наведените насоки. Вториот прирачник, пак, дава подетален приказ на фонолошката состојба на францускиот јазик, односно наведува и поретки графии, следени од соодветни примери на лични и географски имиња. Изворната француска форма е прикажана со помош на фонетските симболи од Меѓународната фонетска азбука. Наведени се и исклучоци од правилата. Сепак, општ впечаток е дека тој е премногу детален за користење од страна на лица кои не го познаваат јазикот, а содржи и примери на имиња од туѓо (пр. грчко) потекло, со што консултирањето се усложнува. Што се однесува до трудот на Божидар Настев, тој нуди и теоретски размислувања во однос на некои графии, но во извесни ситуации не се држи доследно до сопствените начела. Во нашиот труд правиме споредба меѓу трите извори во однос на извесни проблематични ситуации. Конечно, да го споменеме и трудот на Анита Кузманоска (2007) кој повеќе се осврнува на проблемите поврзани со пренесувањето на сопствените имиња од македонски на француски јазик.

¹ Во тек е изработка на ново и дополнето издание на *Правописот на македонскиот литературен јазик* со доста богат дел посветен на транскрипцијата на туѓите имиња од повеќе јазици. Авторот на овој труд е истовремено и автор на делот посветен на транскрипцијата на француските имиња во македонскиот јазик.

2. ТРАНСКРИПЦИЈА НА ФРАНЦУСКИТЕ САМОГЛАСКИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Имајќи ја предвид комплексноста на графичкиот систем на францускиот јазик, целта што си ја поставивме во овој труд е да се ограничине само на пренесувањето на француските усни самогласки во македонскиот јазик, односно да ги сублимираме, прецизираме и дополниме ситуациите што се веќе опишани во претходно наведените прирачници. Истовремено, се потпираме и на релевантни трудови посветени на францускиот правопис и изговор (Фуше, Леон, Малмберг). Носните самогласки и полусамогласките имаат свои специфичности поради кои треба да бидат подетално опишани во посебен труд.

Секако дека една од дилемите што се поставуваат во однос на оваа проблематика е тоа колку исцрпни треба да бидат насоките што се даваат. Наш став е дека секогаш треба да се води сметка за потребите на публиката на која тие ѝ се наменети. Корисниците кои имаат познавања од францускиот јазик би можеле да користат и подетални прирачници, но водејќи сметка за фактот дека повеќето од нив не го изучувале овој јазик, многу е важно дадените насоки да бидат комплетни, но и едноставни за консултирање. Трудот го дополнуваме и со примери на погрешно пренесени сопствени имиња забележани во македонски печатени и електронски медиуми.

Францускиот јазик има 12 усни самогласки, од кои /ə/ е т.н. нестабилна самогласка чија реализација е условена од контекстот. Напоменуваме дека во прегледот на самогласките не ги наведуваме како посебни случаите кога тие се јавуваат во рамките на полусамогласките (пр. **a** во Antoine /ɑ̃twan/ – Антоан или во графите **самогласка** + **il, ille**², во кои самогласката во прашање се комбинира со полусамогласката /j/) бидејќи тие графии не се специфични за засегнатите самогласки, туку се работи за одреден контекст во кој тие се реализираат.

При изборот на примерите, водиме сметка за тоа разгледуваната самогласка да биде во различни положби: почетна, средишна и крајна (секако, кога тоа е можно зашто има графии кои не се среќаваат во определени положби). И покрај понекогаш меѓународниот карактер на некои лични имиња, настојуваме примерите да бидат подолго време одомаќени во францускиот јазик, односно да им соодветствува изговор во согласност со француските правила.

Со оглед на тоа дека македонскиот стандарден вокален систем не познава одредени разликувачки признаци кои се среќаваат кај француските самогласки (како разлика помеѓу полуотворено и полузатворено **e** или **o**), тие француски вокали ги разгледуваме на исто место, а и решенијата што се понудени се многу поедноставни. Да напоменеме и дека одредени графии можат да соодветствуваат и на други гласови (најчесто полусамогласки), под услов да се најдат во поинаков контекст. Таквите случаи се само посочени во текстот и илустрирани со соодветни примери, но треба да бидат посебно обработени во друг труд.

2.1. Транскрипција на самогласките /a/ и /ɑ/

Бидејќи македонскиот јазик познава само едно **a**, француските самогласки /a/ од преден и /ɑ/ од заден ред се предаваат со **a**. Тие се јавуваат со следните графии:

a: Alençon - Алансон, Armagnac - Армањак, Jacques – Жак

â: Châteaugoux - Шатору, Mâcon - Макон, Blâmont - Бламон, Châlons - Шалон

aë: Staël - Стал, Saint-Saëns – Сен-Санс (во сите други случаи, двата вокала се изговараат одделно: Laënnec - Лаенек, Maël – Маел (Fouché, 1959: 42)

ea: Jeanne – Жан(a)³

² Дека не станува збор за специфични графии покажува и фактот што Арсова-Николиќ ги наведува графите **ail, aille, aille** во рамките на прегледот на вокалите /a/ и /ɑ/, а останатите графии во поглавјето посветено на полусамогласките, додека Настев за нив зборува во рамките на приказот на согласките.

³ Во однос на женските имиња, има доста примери кои се одамна навлезени во македонскиот јазик и се адаптирани

2.2. Транскрипција на самогласките /e/ и /ɛ/

Полузатворената самогласка /e/ и полуотворената самогласка /ɛ/ се предаваат со **е**. Се јавуваат со следните графии:

é: Bérard - Берар, Méricée – Мериме, Marne-la-Vallée – Марн-ла-Вале

è: Ardèche - Ардеш, Lodève – Лодев, Barrès - Барес

ê: Angoulême - Ангулем, Milly-la-Forêt - Миџи-ла-Форе

ë: Ploërmel - Плоермел, Laënnec - Лаенек, Couëron – Куерон, Citroën - Ситроен, Delanoë - Деланое

ei: Seine – Сена, Leiris - Лерис, Meignan – Мењан, Bourg-la-Reine - Бур-ла-Рен

ey: Freyssinet - Фресине, Peyronet - Пероне, Beyle - Бел, Laveleye – Лавле, Ney – Не⁴

ai: Aisne – Ен, Montaigne – Монтењ, Fontaine - Фонтен, Beaujolais - Божоле, Roubaix - Рубе, Cambrai - Камбре

aî: Lemaître - Леметр, Maîche - Меш

ay* (и кај /j/): Aymé – Еме, Raymond - Ремон, Vézelay - Везле, Orsay - Орсе, Du Bellay - Ди Беле (но François Bayrou - Франсоа Бајру)

Последнава граfiја се среќава и кај полусамогласката /j/, меѓутоа во различен контекст, односно пред самогласка: Bayonne - Бајон, Payot – Пајо, Biscaye – Бискај.

Проблематична е граfiјата **е** која може да упатува на архифонемата /E/ или, пак, на нестабилното **е**. Следниве правила ги посочуваат ситуациите кога оваа граfiја соодветствува на самогласката /E/ и, следствено на тоа, се пренесува со **е**:

- **е** во затворен слог и пред геминат: Bernard - Бернар, Michel - Мишел, Flaubert - Флобер, Perrault - Перо, Bresson - Бресон, Mitterrand - Митеран
- **е** пред финално **z**, **r**, **t**: Saint-Tropez - Сен Тропе, Mouchez – Муше, Béranger - Беранже, Boucher - Буше, Quinet - Кине, Grasset - Грасе, Bizet – Бизе
- **е** во некои имиња надвор од горенаведените ситуации: Clemenceau - Клемансо, Descartes – Декарт. Интересен е случајот со името Grevisse: графемата **е** се изговара или како /e/ или како /ə/, но и во двата случаи ќе се пренесе како Гревис зашто немото **е** во почетниот слог вообичаено се изговара.

270

2.3. Транскрипција на самогласката /ə/

Литературата нуди повеќе називи за оваа самогласка. Најчесто е позната како *немо* /ə/, но тој назив не е сосем соодветен (Malmberg, 1976: 74; Léon, 1978: 70) зашто во одреден контекст нејзината реализација е дури задолжителна. Ставот во однос на овој нестабилен вокал е едноставен: доколку не се изговара, не се пренесува ни во македонскиот јазик. Во спротивно, се пренесува со самогласката **е**. Следи приказ на правилата кои ја утврдуваат нејзината (не)реализација: 1° **е** не се изговара меѓу две согласки или на крајот на зборот: Bachelard - Башлар, Couperin - Купрен, Rabelais - Рабле, Verlaine - Верлен, Amélie – Амели. Сепак, има примери во кои, и покрај неизговарањето на овој вокал во францускиот јазик, во македонскиот јазик се пренесуваат со **е** по традиција: Bescherelle /bɛʃkɛl/ - Бешерел, Fénelon /fɛnlɔ̃/ – Фенелон или, пак, за избегнување на тешко изговорливи консонантски групи: Abbeville /abvil/ – Аб(е)вил, Annesu /ansi/– Ан(е)си. 2° **е** се изговара во следниве ситуации:

со наставката –а: Toulouse – Тулуза (иако сè помалку се среќава во ваков облик), Seine - Сена, Loire - Лоара, Bretagne - Бретања, Normandie – Нормандија, Laure – Лора, Garonne – Гарона, Marie – Марија, Baïse – Баиза, Gabrielle – Габриела, Sorbonne - Сорбона. Во другите случаи, предлагаме придржување кон изворниот изговор на името.

⁴ И покрај ова правило, името на францускиот драмски писател Feydeau /fɛdo/ во македонскиот јазик најчесто се среќава со формата *Фејдо*, веројатно под влијание на српскохрватскиот јазик (а и на други словенски јазици, како рускиот и украинскиот). Настев (1965: 19) ја наведува формата *Федо*.

- **е** во почетниот слог најчесто се изговара за да се избегне акумулирање на согласки: Grenoble - Гренобл, Depardieu - Депардје, Bretagne - Бретања, Queneau – Кено;
- **е** меѓу три согласки (согласно со т.н. Грамонов закон, односно законот на трите согласки кој претпоставува задолжителен изговор на **е** (Драшковић, 1973: 31): Courchevel - Куршевел, Lacretelle - Лакретел, Courteline – Куртелин ;
- **е** во членот **le** (без оглед дали е одвоен од името или е негов составен дел): Le Blanc - Ле Блан, Lebœuf – Лебеф (но Le Havre – Авр);
- **е** во предлогот **de** (со функција на честица како показател за аристократското потекло на името): Alfred de Vigny - Алфред де Вињи, Dominique de Villepin – Доминик де Вилпен.

2.4. Транскрипција на самогласките /ø/ и /œ/

Полузатворената самогласка /ø/ и полуотворената самогласка /œ/ исто така се предаваат со **е**. Се јавуваат со следните графии:

eu: Eugène - Ежен, Peugeot - Пежо, Neuilly - Неји, Deneuve - Денев, Sainte-Beuve - Сент-Бев

eû: La Deûle - Ла Дел

ue: Arcueil - Аркеј, Montorgueil - Монторгеј, Bourgueil - Бургеј

ueu (по q или g): Périg^{ueu}x - Периге

œu: Nœux-les-Mines - Не-ле-Мин, Plœuc-sur-Lié - Плек-сир-Лие, Cœuvres - Кевр, Alassœur - Ала-сер, Cœur - Кер

Се поставува прашањето за изборот на самогласката со која се транскрибира глас кој не постои во македонскиот вокален систем. Според Настев (1965: 21), изборот е оправдан со оглед на тоа што самогласката се добива со поставеност на усните за изговарање на **о**, а се изговара **е**. Исто така, и повеќе примери на заемки од францускиот јазик кои се подолго време влезени во македонскиот јазик се доказ за истата тенденција: milieu – милје, millefeuille – милфеј (Алексо-ска-Чкатроска, 2010).

271

2.5. Транскрипција на самогласките /o/ и /ɔ/

Полузатворената самогласка /o/ и полуотворената самогласка /ɔ/ се предаваат со **о**. Се јавуваат со следните графии:

o* (и кај /u/): Orléans – Орлеан, Joseph - Жозеф, Limoges - Лимож, Diderot - Дидро

ô: Jérôme - Жером, Rhône - Рона, Drôme - Дром(а), Le Nôtre - Ле Нотр

au: Auguste - Огист, Giraudoux - Жироду, Marivaux - Мариво, Escaut - Еско, Pau - По

eau: Meaux - Мо, Cocteau - Кокто, Bordeaux - Бордо, Boileau - Боало

ao: Saosnois – Соноа (во други вакви случаи, особено во имиња од странско потекло, двете самогласки посебно се изговараат: Chaonie – Шаони)

aô: Saône – Сона

eo: Georges - Жорж, Migeot – Мижо

2.6. Транскрипција на самогласката /i/

Кај вокалот /i/ францускиот јазик не разликува степени на отвореност, со што изговорот на неколкуте графеми е секогаш **и**. Тоа се следниве:

i* (и кај /j/): Isère - Изер, Limousin - Лимузен, Nicole - Никол

î: Île-de France - Ил-де-Франс, Nîmes - Ним

ï: Baïf - Баиф, Anaïs - Анаис, Héloïse - Елоиз(а), Loïc - Лоик

y* (и кај /j/): Yves - **Ив**, Yverdon-les-Bains – **Ивердон-ле-Бен**, Guitry - Гитри, Orly – Орли, Vichy – Виши

Графемите **i** и **y** пред самогласка упатуваат на полувокалот /j/: Nodier – Нодје, Montpellier - Монпелје, Yourcenar – Јурсенар, но честопати се пренесува и со вокалот **и**: Marmier – Мармие, Liège – Лиџ, Mauriac-Моријак.

2.7. Транскрипција на самогласката /y/

Се работи за самогласка која не постои во вокалниот систем на македонскиот јазик и која најчесто се предава со **и**:

u*(и кај /ɥ/): Uzès - **Изес**, Dumas - **Дима**, Duhamel - **Дијамел**, Barbusse - Барбис, Bruges - Бриж, Camus - Ками

û: Mûr-de-Bretagne - **Мир-де-Бретањ**

Аналогно на ситуацијата во 2.6., вокалот **u** пред самогласка ја претставува полусамогласката /ɥ/. И нејзиното пренесување во македонскиот јазик може понекогаш да биде сложено, односно да постои двоумење помеѓу **и** и **y**, освен во ситуациите кога овој глас се наоѓа пред **и**: Villejuif - Вилжуиф, но Bruel – Бруел / Бриел. Сепак, во практиката, најчесто се среќава вокалот **y**.

Во однос на изборот на самогласката **и** за пренесување на француската самогласка **y**, Арсова-Николиќ (1998: 81) напоменува дека во некои имиња од грчко, латинско или друго потекло кои одамна се влезени во македонскиот јазик се среќава и **y**: Luxembourg – Луксембург. Проблематично е и името на писателот Gustave Flaubert. Во *Правописот* стои формата *Густав*, како и во поновите преводи на неговите дела. Сепак, Настев (1965: 20) наведува дека во имињата кои кај нас се влезени со посредство на српскохрватскиот (најчесто од германскиот јазик), се задржува изговорот **y**: *Густав*. Тој, исто така, препорачува употреба на македонското **y** во случаите со **cu/ gu** чиј изговор е најблизок до македонското **ky/gy** (пр. Auguste – Огуст, Curel – Курел, а аргумент во оваа насока е и истата транскрипција на тие групи од турскиот во македонскиот јазик (пр. кумур). Сепак, ние сметаме дека пренесувањето со **и** не само што е поедноставно и ја продолжува линијата на примери на општи имиња на истиот начин (пр. jupon – жипон, manicure – маникир, vestibule – вестибил, но: rubéole – рубеола) (Алексоска-Чкатроска, 2010), туку и во транслитерацијата кон македонскиот јазик добиваме палатална согласка која фонолошки не постои во францускиот јазик.

2.8. Транскрипција на самогласката /u/

И оваа самогласка од заден ред се јавува со неколку графии, чиј изговор е секогаш **y**, поради тоа што истата самогласка постои и во македонскиот јазик:

ou*(и кај /w/): Oudin - **Уден**, Bourdieu - Бурдје, Tours - Тур, Cousteau - Кусто, Daunou - Дону

ouï: Moûtiers - Мутје

eou: Maureou - Мопу

-ehould: Sainte-Menehould - Сент-Мену

o*(и кај /o/): La Trémouille (но и La Trémouille) - Ла Тремуј, Croÿ - Кроуи

Полусамогласката /w/ е резултат на комбинацијата на /u/ со самогласка: Houellebecq – Уелбек, Drouon – Друон, Audouard – Одуар.

3. ПОГРЕШНО ТРАНСКРИБИРАНИ ПРИМЕРИ ОД ПЕЧАТЕНИ И ЕЛЕКТРОНСКИ МЕДИУМИ

Овој дел е посветен на примери на погрешно транскрибирани француски имиња експирани од македонски печатени и електронски медиуми. При приказот, го запазуваме претходно утврдениот редослед на наведување на самогласките и во рамките на секој пример ја забележуваме правилната форма. Коментарот на формите се однесува само на проучуваните самогласки, а не и на другите гласови кои евентуално се погрешно пренесени. Самогласките ги прикажуваме како архифонеми бидејќи разликата во степенот на отвореност меѓу одделните самогласки не ни е важна при транскрипцијата.

/E/ - во примерите што следат може да се забележи дека проблемот во однос на транскрипцијата на самогласката /E/ најчесто се состои во непознавање на правилата за читање на овој вокал и тие графеми (најчесто диграфи) се транслитерираат како одделни фонеме. Исто така, очигледно е влијанието на англискиот јазик врз изговорот на некои од личните имиња:

Rainier – Рајнер, Раинер (УВ - 10.05.2014) → Рение

Nid d'Aigle - Нид Деаигле (УВ - 17.09.2014) → Ни д'Егл (Орловско гнездо)

Orsay - Орфеј (УВ - 03.06.2014) → Орсе

Raymond Barre - Рејмонд Бар (УВ - 25.01.2015) → Ремон Бар

Raymond Picard - Рејмон Пикар (УВ - 26.01.2015) → Ремон Пикар

Laurent Bayle - Лоран Бајл (УВ - 21.11.2014) → Лоран Бел

Jean-Marc Ayrault - Жан-Марк Ајру (Дневник - 24.03.2014) → Жан-Марк Еро

Audrey Tautou - Одри Тату (УВ - 09.02.2015) → Одре Тоту

Нестабилно /ə/ - дилемата во однос на оваа нестабилна самогласка е дали воопшто да се транскрибира, со оглед на тоа дека се изговара затворено и делумно:

Île-de-France - Ил-д-Франс (УВ - 21.11.2014) / Ил ди Франс (УВ - 13.03.2014) → Ил-де-Франс

Pont de l'Alma - Понт дел Алма (УВ - 14.10.2014) → Пон де л'Алма

Nid d'Aigle - Нид Деаигле (УВ - 17.09.2014) → Ни д'Егл (Орловско гнездо)

Le Carillon - Л Карилон (<http://plusinfo.mk/vest/>, 15.11.2015) → Ле Каријон

Bernard Cazeneuve - Бернард Казеневе (<http://www.makdenes.org/archive/news/>, 16.11.2015) → Бернар Казнев

Michelin - Мишелин (<http://plusinfo.mk/vest/>, 5.11.2015) → Мишлен

Caroline Vigneaux - Каролине Вињо (УВ - 02.10.2015) → Каролин Вињо

/E/ - на полпат меѓу е и о, изборот честопати е погрешен:

Jean Dieudonné - Жан Диодоне (УВ - 14.11.2014) → Диедоне

/O/

Audrey Tautou - Одри Тату (УВ - 09.02.2015) – Одре Тоту

/y/ - И покрај востановената практика овој француски вокал да се пренесува со и, можат да се забележат и примери со у, кои понекогаш се исто така прифатливи, особено за имиња кои во македонскиот културен простор влегле и преку други јазици (најчесто англискиот или германскиот). Во другите случаи, би требало да се применува дадената насока:

Juliette Binoche - Жулиет Бинош (Вест - 14.09.2014) / Жилиет Бинош (УВ - 14.09.2014) → две прифатливи форми

Julie Gayet - Жули Гаје (УВ - 04.09.2014) → можна форма и Жили

Jean-Luc Mélenchon - Жан Лук Меленшон (УВ - 28.01.2015) → Жан-Лук Меланшон (како лично име кое му е блиско на македонскиот говорител благодарение на англискиот јазик) или Жан-Лик Меланшон

Michel Lucas - Мишел Лукас (УВ - 24.10.2014) → можна форма и Ликас

Daniel Duveau - Даниел Дуво (УВ - 25.01.2015) → Даниел Диво

Olivier Duhamel - Оливие Дуамел (УВ - 24.10.2014) → Оливие Дијамел

Jean-Paul Huchon - Жан-Пол Јушон (УВ - 13.03.2014) → Жан-Пол Ишон

Levure Littéraire - „Левју литерер“ (УВ - 12.02.2015) → „Левир литерер“

Bures-sur-Yvette - Бур сур Ивет (УВ - 14.11.2014) → Бир-сир-Ивет

Би резимираше дека проблемот поврзан со транскрипцијата на француските имиња во македонскиот јазик не се состои толку во пренесувањето на различните гласови, колку во непознавањето, односно погрешната интерпретација на различните графии на дадена самогласка. Честопати, станува збор за тенденција за буквална интерпретација на графемите под влијание на фонетскиот карактер на македонскиот јазик или, пак, за интерференција со изговорот на англиски јазик на кој македонскиот говорител е посензибилизиран.

4. ЗАКЛУЧОК

Од погоре изнесеното, можеме да констатираме дека етимолошкиот карактер на францускиот правопис претставува извор на потешкотии за лицата кои се соочуваат со транскрипција на француските лични и географски имиња. Оттука и потребата, од една страна, за познавање на правилата за изговор на француските графии и, од друга, за востановување насоки кои би го олесниле нивното соодветно пренесување во македонскиот јазик. Целата оваа постапка треба да се реализира во согласност со веќе утврдените практики, но не занемарувајќи ги ни отстапувањата кои се веќе вкоренети во македонскиот јазичен систем. Придржувањето кон овие насоки ќе му помогнат на македонскиот корисник (преведувач или новинар) да се заштити од туѓи влијанија и соодветно да го пренесе француското име во македонскиот јазик, избегнувајќи ги притоа грешките кои неретко се повлекуваат во текстовите од различна природа.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексоска-Чкатроска, Мирјана (2010). *Романизмите во македонскиот јазик. Прилог кон етимолошките истражувања за македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје.
- Арсова-Николиќ, Лидија (1998). *Странски имиња (адаптација и транскрипција)*. Скопје: Матица македонска.
- Драшковећ, Владо (1973). *Француски изговор*. Београд: Научна књига.
- Fouché, Pierre (1959). *Traité de prononciation française*. Paris : Editions Klincksieck.
- Китановски, Наум (1965). Изговор и транскрипција на италијанските имиња во македонскиот јазик. *Литературен збор* 12/6, 1-7.
- Kuzmanoska, Anita (2007). Traduction et transcription des noms propres du macédonien en français et du français en macédonien. *Actes du colloque „La traduction du français vers le macédonien et vice versa“* organisé le 29.09.2005, Faculté de philologie “Blaze Koneski” – Skopje, 2007, 43-54.
- Léon, Pierre (1978). *Prononciation du français standard*. Paris : Librairie Marcel Didier.
- Malmberg, Bertil (1976). *Phonétique française*. Malmö : Liber Läromedel.
- Настев, Божидар (1965). За транскрипцијата на француските лични и географски имиња во македонскиот јазик. *Литературен збор* 12/2, 18-26.
- Правопис на македонскиот литературен јазик* (Видоески, Б., Димитровски, Т., Конески, К., Угринова-Скаловска, Р.) (2007). Скопје: Просветно дело.

<http://www.orthographe-recommandee.info/enseignement/regles.pdf>

ИЗВОРИ НА ПЕЧАТЕНИ И НА ЕЛЕКТРОНСКИ МЕДИУМИ

Дневник

Вест

УВ – Утрински весник

<http://plusinfo.mk/vest/>

<http://www.makdenes.org/archive/news>

TRANSCRIPTION DES NOMS PROPRES FRANÇAIS DANS LA LANGUE MACÉDONIENNE

Résumé

La transcription des noms propres étrangers est une question qui concerne le caractère phonologique d'une langue et met en évidence ses spécificités qui le distinguent des autres langues. Ce processus de transposition d'une langue dans une autre est d'une grande importance, surtout lors de l'activité traductrice, et implique à la fois une connaissance des règles phonologiques de la langue source et de la manière dont un son est normalement transposé dans la langue cible. L'objet de notre recherche est le problème lié à la transcription des voyelles orales françaises en macédonien lors de la transposition des noms propres français. Il est question de deux langues généalogiquement différentes qui montrent, par conséquent, des différences dans la façon dont elles organisent leurs systèmes phonétiques respectifs. Contrairement à la langue macédonienne qui suit le principe phonétique, le français a un caractère étymologique qui implique qu'un même phonème peut être représenté par plusieurs graphies et vice versa. Dans le présent article, chaque graphie française est illustrée par des exemples qui renvoient à une règle, mais également à des exceptions imposées par l'usage au cours du temps. Ayant en vue l'importance de la transcription des noms propres étrangers lors de la traduction d'informations dans le secteur journalistique, nous présentons également des exemples d'erreurs concernant la transposition des voyelles françaises relevés dans la presse écrite et électronique macédonienne. La conclusion qui s'impose est que le caractère spécifique du français représente souvent une source d'erreurs au cours de la transcription des noms propres français et que le recours à des règles de transcription s'avère souvent indispensable.

Mots-clés : transcription, voyelles, langue française, langue macédonienne, médias, erreurs

Јоана Хаци-Лега Христоска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Македонија
Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје
joana_77_99@yahoo.com

V

ЈЕЗИЦИ У КОНТАКТУ

PSEUDOANGLICIZMI U FRANCUSKOM I SRPSKOM JEZIKU: TIPOVI I KLASIFIKACIJA*

Veliki broj pozajmljenica koje su francuski i srpski jezik preuzeli iz engleskog i njihova svakodnevna upotreba u svim jezičkim registrima, dovela je do spontanog nastanka tzv. *pseudoanglicizama* ili *lažnih anglicizama* (*pseudoanglicismes* ou *faux anglicismes*), koji se, s obzirom na oblik i na značenje, mogu svrstati u dve osnovne klase: klasu formalnih i klasu semantičkih pseudoanglicizama. Budući da ovakve reči poprimaju veoma različite oblike, u klasi formalnih pseudoanglicizama moguće je, na osnovu oblika pojedinih leksema, izdiferencirati još nekoliko potklasa: izvedenice, nezavisne složenice, onomastikoni, abrevijacije, elipse. I u klasi semantičkih pseudoanglicizama moguće je izdvojiti jedan broj potklasa u zavisnosti od toga da li je reč o leksemi koja je suzila ili proširila značenje u odnosu na osnovnu reč iz jezika-izvora od koje je izvedena, odnosno da li je nastala na osnovu metafore, metonimijom ili meronimijom. Pored ovih osnovnih klasa i potklasa, moguće su i druge kombinacije iz kojih nastaju lekseme koje se nalaze u preseku pojedinih klasa i potklasa. Na osnovu korpusa prikupljenog iz francuske i srpske štampe u elektronskom obliku, kao i iz prepiske na različitim forumima, sa radija i televizije, ali i iz rečnika anglicizama i opštih rečnika francuskog i srpskog jezika, utvrdićemo repertoar pseudoanglicizama po klasama i potklasama u dva jezika i pokazati u kojoj meri su ti repertoari slični, odnosno različiti. Utvrdićemo takođe i koji su postupci najzastupljeniji u oblikovanju pseudoanglicizama u dva posmatrana jezika. Rezultati istraživanja, osim teorijskog, imaju i praktični značaj budući da ukazuju na potrebu i mogućnosti uvođenja u nastavu francuskog/srpskog kao stranog jezika jednog broja pseudoanglicizama koji su se toliko odomaćili u jeziku-cilju da se doživljavaju kao elementi osnovnog repertoara leksema neophodnih u svakodnevnoj komunikaciji.

Ključne reči: jezici u kontaktu, leksikologija, anglicizmi, pseudoanglicizmi, srpski, francuski.

1. UVOD

Procesi međujezičkog pozajmljivanja mogu se posmatrati u vremenu i kroz vreme, u neposrednom i posrednom jezičkom kontaktu, na nivou opšteg jezika kao i na nivou pojedinih žargona ili sociolekata. Fenomen kretanja reči iz jednog jezika u drugi (i vice versa) nije ni nov ni nepoznat, ali činjenica je da su prve sistematske studije o njemu relativno recentne, odnosno, da se pojavljuju tek polovinom XX veka. Pojačani interes za ovu vrstu jezičkih dodira javlja se krajem XX i početkom XXI veka kada se kontakti među pripadnicima različitih naroda i njihovih jezika intenziviraju, dovodeći u neposredan dodir pripadnike geografski veoma udaljenih kultura. Kroz istoriju, različiti jezici su „izvozili“ reči - grčki, latinski, persijski, turski, francuski, nemački, italijanski i naravno, engleski. U današnje vreme, opšti trend pozajmljivanja u velikoj meri ide u pravcu stvaranja novih internacionalnih reči koje se podjednako upotrebljavaju u svakodnevnom govoru kao i u stručnim jezicima. A jezik iz koga se neštedimice pozajmljuje jeste engleski, savremena *lingua franca* ili *globalni jezik* (Crystal 2003:6), koji se u literaturi sve više naziva i *odomaćenim stranim jezikom* (Prčić 2003, 2004, 2014) i *drugim jezikom* (Humbley 1974).

S obzirom na status koji francuski jezik kao institucija ima u francuskom društvu, kao i na ogroman broj anglicizama koji su u poslednjih pola veka ušli u njega, začuđuje relativno mali broj temeljnih studija koje bi se bavile prodorom engleskih pozajmljenica u ovaj romanski jezik. S druge strane, mora se priznati da su na pojedinim jezicima (npr. na nemačkom i italijanskom) objavljene značajne studije iz

* Ovaj rad je urađen u okviru projekta br. 178002 *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

oblasti kontaktne lingvistike na korpusima anglicizama. Stav francuskih lingvista prema prodoru engleske leksike najbolje je sumirala Žozet Re-Debov (Rey-Debove 1998: 151): „L'emprunt à l'anglais apparaît comme une véritable menace pour la langue nationale¹.” Odbijajući godinama da se bave tzv. “nezgodnim jezičkim pitanjima”, francuski lingvisti u posljednje dve decenije potpuno menjaju kurs: ipak, predmet njihovog interesovanja manje je samo prisustvo engleskih pozajmljenica u francuskoj leksici, koliko je to upotreba takve leksike u različitim slojevima francuskog društva. Na sociolingvističkom planu, isto kao i u Srbiji, engleski u Francuskoj polagu gubi status *stranog* u korist statusa tzv. “drugog” jezika (*langue seconde*) koji pak, sa svoje strane, utiče na pojavu funkcionalne diglosije kako u govornom tako i u pisanom francuskom jeziku. Takva diglosija očituje se na više nivoa: kao prvo, prisutna je na planu povremene zamene jezičkog koda (*code switching*), zatim se, pored prvobitno preuzimanih prevashodno imenica, počinju pozajmljivati i druge vrste reči, da bi se na kraju, po matrici drugog jezika, kovalale nove reči, odnosno, po matrici domaćeg jezika, modifikovale pozajmljene engleske lekseme.

U oblasti francuske kontaktne lingvistike moguće je izdvojiti dve etape u proučavanju francusko-engleskih jezičkih kontakata. Prva etapa traje od 17. veka, kada je prvi put zabeležen snažan priliv engleskih reči u francuski, i završava se Etjamblovom studijom *Parlez-vous franglais?* (Étiemble 1964) u kojoj se prvi put u stručnoj javnosti progovorilo o razmerama upliva engleske leksike na francuski jezički sistem. Drugu etapu obeležili su pre svega pojava izvanrednih rečnika anglicizama (Colpron od 1970. do 1998 – četiri izdanja, Gagnon 1998, Tournier 1998, Rey-Debove, Tardivel 1999, Parmentier 2006, itd.), ali i nekoliko sjajnih teoretičara kontaktne lingvistike među kojima treba posebno izdvojiti Žozet Re-Debov (Josette Rey-Debove), Džona Amblea (John Hambly), Anrijetu Valter (Henriette Walter) i Morisa Pernjkea (Maurice Perngier).²

I na srpskohrvatskom govornom području možemo izdvojiti dve etape u istraživanju međujezičkih kontakata srpskohrvatskog i engleskog: prvu je obeležila pojava značajne studije Rudolfa Filipovića pod naslovom *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, u kojoj su u oblasti serbokroatistike ali i šire, postavljeni teorijski temelji onome što danas nazivamo kontaktnom lingvistikom. Drugi period može se vezati za pojavu knjige *Do you speak anglosrpski*, autora V. Vasić, T. Prčića³ i G. Nejgebauer, u kojoj se prvi put sistematski navode noviji anglicizmi sa izgovorom u originalu, adaptiranim izgovorom i ortografijom u srpskom, kao i stepenom adaptiranosti.⁴

Značajan doprinos proučavanju anglicizama kao opšte pojave u svetskim jezicima dao je i nemački anglista Manfred Gerlah (Görlach 2001, 2002, 2002a i 2003)⁵ koji je objavio niz komparativnih studija o anglicizmima u šesnaest evropskih jezika.⁶

¹ “Pozajmljivanje iz engleskog deluje kao ozbiljna pretnja nacionalnom jeziku.” (prev. S.G.)

² Značajne radove o anglicizmima u francuskom dali su i Lenoble-Pinson 1991, Cardinal, Melançon, Hébert i Laviolette-Chartrand 2010, Darbelnet 1976, Laurin 2006, Moreau-Lastère 2003, a Line Engström odbranila je 2005. godine na Univerzitetu u Oslu doktorsku disertaciju na temu *Les anglicismes dans le français hexagonal contemporain. Analyse d'un corpus de presse*, dostupno na <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/25722/OPPGAVEN.pdf?sequence=2>, konsultovano 10. novembra 2014.

³ T. Prčić se može smatrati osnivačem svojevrstne novosadske, pa i šire srpske škole kontaktne lingvistike. On deli pozajmljenice iz engleskog na „anglicizme“, „lažne parove“ i „anglicizme kao lažne parove“ (Prčić 2012). Srpsko-engleski lažni parovi obrađivani su u srbokroatističkog literaturi u Ivir 1985, preko Gajić 1984; 1985, Felbabov 1999, Kovačević 2011, a 1997. pojavio se i *Srpsko-engleski rečnik lažnih parova* (Hlebec 1997). M. Simić uradila je 2008. diplomski (master) rad *Srpsko-engleski lažni parovi. Teorijski i praktični aspekti* pod rukovodstvom T. Prčića (Filozofski fakultet u Novom Sadu, u rukopisu).

⁴ Između 2000. i 2015. godine nastaje niz radova o anglicizmima u srpskom jeziku, ovde izdvajamo samo neke: Prčić T. (2003) *Is English still a foreign language?*; Prčić T. (2004) *Kontaktna jezička kultura i nastava jezika u svetlu nove funkcije engleskog kao odomaćenog stranog jezika*; Filipović S. (2005). *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*; Panić-Kavgić, O. (2006) *Koliko razumemo nove anglicizme*; Rasulić, K. (2008). *Srpsko-engleske tvorenice u svetlu pojmovne integracije*; Kovačević-Filipović S. (2011) *Anglicizmi kao međujezički pojmovni amalgami*; Milić M. (2013). *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku*; Mišić Ilić, B., Lopičić, V. (2011). *Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku*; Silaški, N. (2012). *Srpski jezik u tranziciji. O anglicizmima u ekonomskom registru*.

⁵ Zanimljivo je da Gerlahov rad nije naišao ni na kakav odjek u francuskoj lingvističkoj javnosti, što se vidi i po tome što se ni u jednom francuskom lingvističkom časopisu nije pojavio nikakav prikaz Gerlahovih tekstova., niti je iko od francuskih lingvista pristupio Gerlahovom kružoku organizovanom oko rečnika koji je on napravio. S druge strane, francuski lingvisti su se izuzetno zanimali za anglicizme sa sociolingvističkog stanovišta.

⁶ O uticaju engleskog na pojedine evropske jezike videti i u Picone 1996, Gottlieb 2004, Jansen 2005, Furiassi 2010, Depecker 2001.

Godine 2015. Kristiano Furiassi i Henrik Gotlib objavljuju zbornik *Pseudo-English: Studies on False Anglicisms in Europe* (Cristiano Furiassi, Henrik Gottlieb 2015) u kojem su sabrani radovi o anglicizmima stručnjaka iz oblasti engleskog, francuskog, španskog, italijanskog, nemačkog, danskog i norveškog jezika.⁷

Jednu od najboljih definicija anglicizama, istovremeno jednostavnu i sveobuhvatnu, koja izražava suštinu procesa pozajmljivanja iz engleskog ne ograničavajući ga samo na prosto leksičko pozajmljivanje, dao je upravo Gotlib prema kojem je anglicizam “svaka individualna ili sistemska pojava, adaptirana ili preuzeta iz engleskog, ili inspirisana ili nastala po engleskom modelu, koja se upotrebljava u međujezičkoj komunikaciji na nekom drugom jeziku, a ne na engleskom” (Gottlieb 2005: 163, 2012: 175, u Furiassi 2015:29). Prema istom autoru, proces pozajmljivanja odvija se na tri načina:

- adaptirana ili prevedena strana reč doživljava se kao domaća, odnosno ne prepoznaje se kao pozajmljenica
- strana reč zadržava oblik, ulazi u jezik-primalac i prepoznaje se kao pozajmljenica
- u domaćem jeziku, na osnovu stranih elemenata stvara se reč ili se pravi kovanica koja liči na stranu reč, i to je pseudopozajmljenica.

Iz svega gore navedenog nameće se zaključak da je termin “anglicizam” zapravo svojevrsni hiperonim u okviru koga se nalazi skup jednog broja hiponima, među kojima je i hiponim *pseudo-anglicizam*. Nas u ovom radu zanima upravo ova kategorija anglicizama, i to njihovi status i upotreba u savremenom francuskom i srpskom jeziku. Amble je pseudoanglicizme definisao na sasvim osoben način opisujući ih kao kao reči koje „imaju ukus engleskih, imaju slast engleskih, imaju boju engleskih, ali ipak nisu engleske!“⁸. Za ovakvu vrstu reču, u francuskoj lingvistici upotrebljava se i termin *franglicizam* (*franglicisme*), čiji bi ekvivalent u srpskom jeziku bili *serglizam*, odnosno *angloserbizam*⁸.

Budući da je problem pseudopozajmljenica, prisutnih u najvećem broju jezika, veoma složen, njime su se bavili autori sa različitih jezičkih područja, prilazili su mu sa različitih strana i pri tome je skoro svaki od njih ponudio svoju definiciju ove pojave. Tako na primer, za Sorensena „*pseudo-loans* ... are words that may look english but deviate in form or meaning from English“ (Sorensen 1995). Govoreći o pseudoanglicizmima, Amble daje sledeću definiciju: „les pseudo-anglicismes (*franglicismes*) sont les derivations francaises sur des mots anglais (Humbley 2008, videti u Petit Robert). Po Nikolsu „Pseudo-Anglicisms ... are loan words gone wrong. They look like English words and often came from English words but they are used differently (Nicholls 2003b). Onisko smatra da termin „pseudo-Anglicism“ describes the phenomenon that occurs when the receptor language uses lexical elements of the source language to create a neologism in the RL that is unknown in the SL” (Onysko 2007:52).

U Rečniku anglicizama, Re-Debov i Ganjon pojavu „*lažnih anglicizama*” ili „*pseudoanglicizama*”, svrstavaju u okvire tzv. *formalnih pozajmljenica*, smatrajući da je reč o fenomenu pogrešnog razumevanja ili čak potpunog nerazumevanja značenja strane reči, pa se prava pozajmljenica ograničava samo na materijalni niz slova i glasova (npr. *smoking*, *speaker*, *slip* 'klizanje', 'kombinezon', 'parče' ili *pressing*) (Rey-Debove-Gagnon 1980 : ix).⁹

Re-Debov je u predgovoru rečnika *Le Petit Robert* iz 2007 godine, umesto definicije pojma „*lažni anglicizam*” ili „*pseudoanglicizam*” navela sledeće: „Francuska derivacija na engleskim rečima nastav-

⁷ U zborniku se, pored radova o pseudoanglicizmima, nalaze i radovi o lažnim galicizmima, germanizmima, italijanizmima i hispanizmima.

⁸ Termin *angloserbizam* izveden je na osnovu termina *anglosrpski*, dok je *serglizam* ovde upotrebljen kao tvorbeni i semantički ekvivalent francuskog termina *franglicisme*. U srpskoj lingvistici, međutim, termini *anglosrpski* i *sergliš* upotrebljavaju se sa različitim značenjem. „Serglish/Serblish/sergliš se koristi u zemljama engleskog govornog područja gde žive predstavnici srpske dijaspor... [...] Anglosrpski koriste govornici u zemljama nekadašnjeg srpskog govornog područja, gde se srpski govori kao maternji jezik.(videti više u Mišić Ilić 2011:77)

⁹ « Il arrive souvent que le sens d'un mot emprunté soit mal connu ou méconnu, et que nous entérinions un contresens, de telle sorte que l'emprunt véritable se limite à la suite matérielle des lettres et des sons. Tel est le cas de *smoking*, *speaker*, *slip* et de *pressing* déjà invoqué comme faux ami. Il nous arrive aussi d'utiliser le nom propre d'un Anglais pour désigner un objet en français (par exemple *carter*, du nom de l'inventeur, en anglais *chain-guard*, *sump*, *casing*). Ces emprunts purement formels sont qualifiés de « faux anglicismes » ou « pseudoanglicismes » (Rey-Debove-Gagnon 1980 : ix).

lja svoj razvoj: posle oblika *footing*, *tennisman* i sl, u francuskom su napravljeni : *relooker*, *révolvriser*, *glamoureux*, *fouteux*, *flashant*, *débriefer*. I složenica *camping-car* je francuski proizvod nepoznat anglofonima, dok se *travelling* na engleski prevodi oblikom *tracking* !¹⁰ (Rey-Debove-Gagnon 1980 : ix). Primećujemo da ono što se smatra lažnim anglicizmom u rečniku predstavlja zapravo rezultat derivacije, što i jeste najčešći način tvorbe ovakvih leksema.

I terminologija vezana za ovu vrstu reči nije sasvim jasno definisana, pa tako u rečniku Le Petit Robert iz 2007. godine, uz 15 reči upotrebljava se termin *faux anglicisme*, dok se uz reč *tennisman* nalazi termin *pseudoanglicisme* (zbog istorijskog razvoja reči, koju je engleski preuzeo iz francuskog – od oblika *tenez*, a onda ga vratio francuskom...).

Već u ovim definicijama moguće je prepoznati nekoliko različitih situacija: 1) oblik je pozajmljen iz engleskog, ali mu je značenje promenjeno, što znači da je reč o svojevrsnom lažnom paru, 2) oblik ne postoji u engleskom, ali je nastao na osnovu engleskih leksema (pa čak i slobodnih sintagmi) i 3) oblik je nastao na osnovu domaće reči koja je „obogaćena“ engleskim (obično morfološkim, mada ne i obavezno) elementom.

2. KORPUS I METODE OBRADJE I KLASIFIKACIJE

Korpus za ovaj rad prikupljan je tokom nekoliko godina u okviru jedne opsežnije studije o zajedničkim anglicizmima u francuskom i srpskom jeziku, metodologiji pozamljivanja engleskih reči u francuski, odnosno srpski jezički sistem i načinima njihove adaptacije. Lekseme su preuzimane iz francuskih opštih i rečnika anglicizama, ali i iz materijala dostupnog na internetu (novine i časopisi u elektronskoj formi, reklame, forumi, lična prepiska), pri čemu je leksema preuzeta sa interneta morala da ima najmanje deset ponavljanja da bi ušla u korpus. Korpus se sastoji iz dva dela – primarnog i sekundarnog. U primarni korpus ušli su pseudoanglicizmi zajednički za francuski i srpski jezik, dok sekundarni čine lekseme koje se javljaju u jednom od dva posmatrana jezika i koje su međusobno slične, ali ne i identične po formi i/ili značenju.

Jedan broj reči iz francuskog jezika, koje smo na samom početku istraživanja uvrstili u korpus, nisu postojale u tadašnjim izdanjima rečnika, ali su se pojavile u novijima. Tako na primer, u *Trezoru francuskog jezika*, nema odrednice *fast-food*, ali ima *toaster* [toste], u okviru koje je dato objašnjenje glagola kao *toaster le pain* [dans les fast-food]. U rečnik Le Petit Robert iz 2014. uneta je odrednica *fast-food*.¹¹

Iz fonda srpskog jezika, lekseme su preuzimane iz rečnika anglicizama *Do you speak anglosrpski?* (Vasić et al. 2009), sa interneta (forumi, elektronska izdanja novina i časopisa, lična prepiska), televizije i bilborda (u Novom Sadu i Beogradu). Ovako napravljen korpus upoređivan je sa korpusima u radovima o anglicizmima i pseudoanglicizmima u francuskom i srpskom jeziku.

Tipologije pseudoanglicizama oslanja se na dva osnovna i jedan dopunski kriterijum. Osnovni kriterijumi su oblik i značenje, a dopunski se primenjuje u manjem broju slučajeva kada dolazi do ukrštanja dva osnovna. Budući da se u radu posmatraju pseudoanglicizmi u dva jezika koji pripadaju različitim jezičkim grupama, romanskoj i slovenskoj, pri čemu je romanski jezik jedno vreme intenzivno „izvazio“ reči u engleski, od kojih su se neke vratile u prvobitni jezik-davalac, predlog klasifikacije zasnovan je na uopštenim postavkama koje se mogu smatrati univerzalnim ne samo za dva posmatrana jezika, već i za druge jezike, pripadnike različitih jezičkih grupa.

¹⁰ « La dérivation française sur des mots anglais continue de se développer : après avoir fait *footing*, *tennisman*, etc., on a produit en français : *relooker*, *révolvriser*, *glamoureux*, *fouteux*, *flashant*, *débriefer*. *Camping-car* est aussi un produit français inconnu des anglophones et *travelling* se traduit en anglais par *tracking* ! » (Petit Robert 2007 : xviii).

¹¹ Francuski opšti rečnici unose anglicizme u repertoar svojih odrednica, ali to čine prilično oprezno, budući da se francuski lingvisti u načelu bore za što manji upliv engleskog na francuski. I u srpskim jednojezičkim rečnicima sporadično se nalaze anglicizmi, ali uzrok je, pored opreza autora, i mala produkcija i dugotrajna izrada srpskih jednojezičkih rečnika. U dvojezičnim rečnicima, uz odrednicu na engleskom jeziku, vrlo često će se naći odgovarajući anglicizam u srpskom.

U jednom broju slučajeva, francuski i srpski biraju različite načine tvorbe pseudoanglicizma od engleskog modela: na primer, engleska složena imenica *goal keeper* ima u francuskom ekvivalent u imenici *goal*, dok se srpski opredelio za oblik *golman*. Dakle, u jednom jeziku u pitanju je elipsa, a u drugom složenica. Dešava se i da francuski i srpski na različite načine tretiraju englesku reč, koju su, i jedan i drugi, preuzeli sa istim značenjem, različitim od značenja modela: *un training* (eng. oblik ‘trenenica’, ‘duks sa kapuljačom’) – sr. ‘treenerka’, ‘treenenica’ (morfološki adaptirana leksema), ali i ‘treening’ tj. ‘vežbanje’ (fonološki adaptirana leksema) kao i u francuskom.

O lažnim anglicizmima u francuskom, ali iz perspektive govornika engleskog jezika, pisao je i Džejms Voker (*False Anglicisms in French: A measure of their acceptability for English speakers*), koji je pokazao da je reč o zapravo veoma složenom problemu. On navodi primere engleskih reči *leader*, *square*, *golf* i *pressing*, pokazujući u kojim pravcima se mogu kretati značenja pozajmljenih reči u francuskom, pri čemu se jedna ista leksema može tumačiti i kao anglicizam i kao pseudoanglicizam. Tako se značenje reči *leader* u francuskom vezuje isključivo za šefa ili portparola političke stranke (a ne za rukovodioca ili (narodnog) vođu), dok u sportskom jeziku označava prvog u nekom takmičenju. *Square* u francuskom ima samo jedno značenje ‘mali javni park’, dok u engleskom ima 18 imenskih, 12 pridevskih, 13 glagolskih i 5 priloških značenja... Leksema *golf* u francuskom ima mnogo više značenja nego u engleskom: pored naziva sporta, u francuskom ona označava i teren gde se igra golf, kao i pantalone za golf.¹² Deverbativna imenica *pressing* (upotrebljava se i kao pridev) u francuskom je prvobitno označavala peglanje vodenom parom, a danas se koristi u značenju ‘hemijsko čišćenje’.

Istraživanja vezana za tiplologiju i klasifikaciju pseudoanglicizama relativno su recentna, odnosno intenziviraju se u toku poslednje decenije XX i početkom XXI veka, kada se i beleži pojačan prodor anglicizama u sve jezike sveta. U srpsko(hrvatsko)j lingvistici, termin pseudoanglicizam spomenuo je Rudolf Filipović u svojoj knjizi o teoriji jezika u kontaktu (Filipović 1986), a prvu tiplologiju dao je Prčić (2011 – Kako se na engleskom kaže *oldtajmer*?) koji je u kategoriji anglicizama u srpskom uočio postojanje lažnih parova, te pseudoanglicizme opisao kroz presek različitih tipova nastanka takvih parova i nivoa sadržinskog poređenja modela i replike. O pseudoanglicizmima u srpskom jeziku pisala je i Marija Savić (2014).

K. Furijsi (Furiassi 2010) nudi podelu pseudoanglicizama na osam osnovnih tipova (nezavisne složenice, nezavisne izvedenice, elipse, skraćenice (abrevijacije), semantička pomeranja (metonimija, meronimija, metafora), eponimi, toponimi, generičke robne marke).

Gotlib je (Gotlib 2009:79) ponudio podelu na pet tipova:

1. arhaizmi (oblici koji su se zadržali u jeziku-primaocu pošto su postale zastarele u engleskom)
2. semantička promena (kada pozajmljenica u jeziku-primaocu dobije značenje nepoznato u engleskom)
3. kontaminacija (zapravo pokušaj „hiperkorekcije“ engleskih izraza)
4. morfološke promene (kada je, na primer, engleska reč skraćena)
5. šaljiva derivacija (kada se lažni engleski elementi iz jezika primaoca ukrste sa engleskim morfemama).

Karstensen (Carstensen 1900:77) razlikuje tri tipa pseudoanglicizama:

1. morfološke
2. leksičke
3. semantičke

i daje sledeći primer

eng. I was invited to a cocktail party
it. ero stato invitato ad un cocktail

fr. j'ai été invité à un cocktail
esp. me invitaron a un cocktail.

Pseudoanglicizmima u francuskom bavio se najviše Džon Amble (John Humblay). On u svom radu *Prave i lažne pozajmljenice u rečniku Petit Robert 2007* (Humblay 2008) predlaže tiplologiju pseudo-

¹² Reč je o pantalonama posebnog kroja, koje su gore široke, kao pumparice, a sipod kolena su pripijene uz nogu.

anglicizama u tri kategorije, u kojoj prvu čine tzv. “alogene konstrukcije” (“construction allogène »), drugu lekseme nastale po osnovu skraćenog modela, a treću lekseme nastale na osnovu divergentnog razvoja.

Alogena konstrukcija podrazumeva upotrebu engleskih morfema pri derivaciji reči, pri čemu su u francuskom najproduktivnije morfeme *-ing* i *-man*¹³. Ovakav tip konstrukcija nije nipoznat savremenim jezicima – na ovaj način nastale su npr. lekseme *fonograf* ili *hologram* na osnovu klasičnog grčkog, i to, najverovatnije, paralelno u engleskom i francuskom. Začeci su mu u sportskom rečniku s kraja XIX veka, a među prvim “lažnim anglicizmima” su *recordman* i *rugbyman* (po modelu *sportsman*, *yachtman*, *gentleman*...), da bi se u novije vreme broj ovog tipa neologizama proširio na filmski vokabular (*camerman* i odatle *clapman*, *câbleman*, *perchman*, *groupman*), a danas se u francuskom susreće i oblik *taximan*.

I nastavak *-ing* je vrlo produktivno, pa je tako nastala (po modelu već postojećih anglicizama *shooting*, *meeting*, *yachting*, *racing*) i leksema *footing* koja je izazvala raspravu između Re-Debov i Ganjona (Rey-Debove et Gagnon 1980) koji je smatraju pseudoanglicizmom s jedne strane, i Petioa (Petiot 1982) i Heflera (Höfler 1990) s druge strane, budući da ovi potonji zastupaju stav da je reč o pravoj pozajmici čije se značenje u savremenom engleskom promenilo. Isti je slučaj i sa oblikom *caravaning*. Francuski je generisao i leksemu *mailing*, dok se u reklamama našao i oblik *rentring* (od fr. glagola *rentrer*).

I oblik *baby-foot*, nastao je od skraćenog oblika *football* i *baby* u značenju « mali ». Kada je reč o ovakvoj vrsti tvorbe pseudoanglicizama, ne može se zapravo govoriti o pozajmljenicama.

Skraćeni model podrazumeva postojanje odgovarajuće reči u jeziku-davaocu, tj. engleskom, pri čemu se oblik modela razlikuje od oblika replike. Tako bi u ovu kategoriju spadale reči kao *smoking* (od *smoking jacket*), *dancing* (od *dancing hall* ili *dancing house* kako navode Rey-Debove i Gagnon 1980), ovde bi spadale i reči *basket* od *basketball*, *body* umesto *body stocking* (ili *body shirt* kod Rey-Debove i Gagnon 1980), *sweat* (od *sweatshirt*), *top* od *top model*.

Možda bi u ovom slučaju bilo bolje govoriti o modifikovanom modelu, jer se, istina u manjem broju slučajeva, mogu naći i primeri dopunjavanja modela : angl. *pin* dalo je u francuskom oblik *pins*, prema *clips* ili *peps*.

Postupak **divergentnog razvoja** podrazumeva postojanje prave pozajmljenice koja je pretrpela modifikacije od trenutka ulaska u jezik-primalac. Ove modifikacije mogu biti semantičke, morfološke ili kombinovane.

Semantički razvoj.

Spider je reč koja je u XIX veku u engleskom označavala konjska kola sa velikim točkovima (značenje još uvek zabeleženo kao zastarelo u francuskim rečnicima). Danas je to u francuskom prostor u zadnjem delu kola u koji se smešta prtljag ili gde može da stane jedan putnik. Ovde bi spadala i leksema *carter*, zabeležena kao pseudoanglicizam budući da je nema u engleskim rečnicima (kod Rey-Debove, reč je o formalnoj pozajmljenici), ali reč postoji u tehničkoj dokumentaciji : “The model B from 1893. The basic bicycle with solid tyres weighed 38lbs and sold for £16. Dunlop pneumatic tyres were £5 extra and a **Carter’s gear case** could be fitted for another £3.”

(<http://www.localhistory.scit.wlv.ac.uk/Museum/Transport/bicycles/Cogent.htm>)

Morfološki razvoj.

Reč je o mnogobrojnim pseudoanglicizmima koji predstavljaju zapravo francuske derivacije pravih pozajmljenica (*relooker*, *révolvriser*), ali i tvorevine tipa *marketer*, *sponsoriser*, kao i *surbooking* (prefiks + sufiks). Sve ovo ponovo otvara pitanje hibrida u klasi pozajmljenica.

¹³ Neki autori smatraju oblik *man* sufiksom (videti u Picone 1996:300).

Kombinacija dvaju postupaka

Primer za kombinaciju dva postupka je upravo imenica *carter* u čijem formiranju je najpre došlo do kraćenja modela (*Carter gear case*, *Sunbeam-Carter gear case*), a zatim i do semantičke modifikacije lekseme koja je najpre označavala uopšteno kućište lanca na biciklu, da bi zatim promenila značenje u ‘karter automobila’.

Klasifikaciju pseudoanglicizama u srpskom jeziku predložila je Marija Savić (Savić 2014:472) na osnovu radova T. Prčića za srpski jezik, Furijsija (Furiassi 2010) za italijanski, Baltejrija i Kamposa (Balteiro, Campos 2012) za španski i Martine Novočenj (Nowocień 2010) za nemački jezik, oslanjajući se najvećim delom na Furijsija, uz zaključak da je njegova klasifikacija najprimerenija situaciji u srpskom jeziku, pri čemu ga ipak dopunjava sledećim kategorijama formalnih pseudoanglicizama:

- nezavisne složenice sa sufiksom iz srpskog
- nezavisne izvedenice sa nastavkom iz srpskog
- abrevijacije sa nastavkom iz srpskog
- abrevijacije sa prevodom
- slivenice
- pogrešno napisani anglicizmi

Savić navodi i podelu na tri kategorije: formalne, sadržinske i formalno-sadržinske pseudoanglicizme.

Ukoliko se ovakva tipologija uporedi sa Ambleovom za francuski jezik, može se zaključiti da bi u formalne pseudoanglicizme ušle dve Ambleove kategorije (alogene konstrukcije i skraćeni modeli), ali i one iz domena divergentnog razvoja, nastale na osnovu morfološkog i kombinovanog razvoja. Pseudoanglicizmi nastali postupkom semantičkog razvoja spadali bi u grupu sadržinskih pseudoanglicizama. Jedan deo leksema nastalih postupkom kombinovanog razvoja pripadao bi klasi formalno-sadržinskih pseudoanglicizama.

Ambleova klasifikacija, sasvim usklađena sa stanjem u francuskom jeziku, ipak nije u potpunosti primenjiva na srpski budući da su odnosi između francuskog i engleskog s jedne strane, i srpskog i engleskog sa druge, istorijski, kulturološki, sociološki pa shodno tome i lingvistički veoma različiti. Stoga bismo ovde prihvatili stav M.Savić da je Furijsijeva tipologija najprimerenija srpskom jeziku, ali bi i ona mogla pretrpeti određene modifikacije. Pored toga, pristup pojedinim leksemama može biti različit, odnosno, jednu istu leksemu ponekad je moguće svrstati u različite klase pseudoanglicizama, u skladu sa shvatanjima pojedinih autora (v. razlike u Re-Debov i Ganjan s jedne strane i Amble sa druge).

3. ANALIZA KORPUSA I REZULTATI

Na osnovu prethodnih tipologija i klasifikacija, opredelili bismo se za tipologiju koja je primenjiva podjednako i na francuski i na srpski jezik i koja podrazumeva dve osnovne klase: a) klasu formalnih i b) klasu semantičkih pseudoanglicizama. Formalno-semantički pseudoanglicizmi već po svojoj formi pripadaju prvoj klasi, ali se mogu smatrati prelaznim ka klasi semantičkih pseudoanglicizama.

Klasa formalnih pseudoanglicizama obuhvata lekseme i sintagmatske sklopove čiji je oblik izmenjen u odnosu na engleski, ali čiji pojedini delovi (ili bar neki elementi tih delova) najčešće čuvaju osnovno značenje iz jezika- davaoca.

U klasi **formalnih pseudoanglicizama** možemo izdvojiti nekoliko potklasa, koje , opet, mogu imati više podgrupa:

1. složenice – nastale od nederiviranih engleskih elemenata (*anti-stress* / *antistres*, *barman* / *bar-men*, *ferry-boat* / *feribot* od eng. *ferry*, oblik *ferry-boat* upotrebljava se i u grčkom, *play-back* / *plejbek*, *auto-stop* / *autostop*, etc.);

2. izvedenice –
    - a) proste (*lifting* / *lifting*, *peeling* / *piling*) i
    - b) složene (*autostopeur*, *-euse* / *autostoper*, *-ka*, *face-lifting* / *fejslifting* od engl. *face-lift*); (Izvedenice mogu nastati od engleske osnove i engleskog nastavka, domaće osnove i engleskog nastavka i engleske reči i domaćeg nastavka.)
  3. skraćenice (*basket* / *basket* od *basketball*, *Net* / *net* od *Internet*, *happy-end* / *hepiend* od *happy ending*, ali se u engl. susreće i *happy end*, dok smo u više navrata nasli i upotrebu *Net* umesto *Internet*);
  4. elipse (najbrojnije u zajedničkom francusko-srpskom korpusu) – *fast-food* / *fastfud* od *fast-food restaurant*, *lifting* (elipsa složene izvedenice *face-lifting*), *parking* od *parking place* ili *parking lot*, *chips* / *čips* od *potato chips* (amer.), *pick-up* / *pikap* od *pickup truck*, *scooter* / *skuter* od *motor scooter*, itd.), *puzzle* / *pazl* od *jigsaw puzzle*
  5. pogrešno ortografisani oblici: *rosbif* / *rozbif* od engl. *roast beef*, *rumsteak* (*romsteck*) / *ramstek* od *rump steak*, *talkiee-walkie* / *toki-voki* od *walkie-talkie*.
- Ostaje otvoreno pitanje da li je sve ono što ima veze sa hranom u srpski ipak došlo preko francuskog.

Klasa **semantičkih pseudoanglicizama** sadrži tri potklase:

1. klasični lažni parovi : fr. *clip* (vidéo) / sr. *klipe* (video, muzički), fr. *footing* / sr. *futing*, fr. *leader* / sr. *lider*, fr. *speaker* (i *speakerine*) / sr. *spiker*, *-ka*, fr. *flipper* / sr. *fliper* ('peraja' u engl.), fr. *pressing* ('hemijsko čišćenje') / sr. *presing* (u sportu, 'čovjek na čoveka'), fr. *brushing* (feniranje) / sr. *brašing* (kozmetički postupak na koži) – u engleskom je to *a blow-dry*, *blow wave*, fr. *marketing* / sr. *marketing* (odgovara engleskoj reči 'advertising' i fr. 'advertisement'), fr. *slip* (odnosi se na muške gaće) / sr. *slip* (ženske gaćice), fr. *smoking* / sr. *smoking*, fr. *training* / sr. *trening* (kao i npr. u francuskom *jogging* 'trenerica' prema eng. *jogging* 'lagano trčanje');
2. arhaizmi : fr. WC / sr. WC od engl. *water-closet*, koje je danas u engl. zastarelo, a umesto njega upotrebljava se *toilets*), pri čemu u savremenom engleskom WC ili W/C označava *week commencing* ;
3. (de)onomastici koji u osnovi mogu biti:
  - a) etnonimi : les *canadiennes* (chaussures canadiennes haut froid) / *kanadanke*, (u eng. na internetu pronađeno *canadian boots* u tri pogotka)
  - b) toponimi: nema zajedničkih primera u dv posmatrana jezika, ali kao primer mogu poslužiti lekseme fr. *les santiags* i sr. *londonke*;
  - c) eponimi: fr. *carter* / sr. *karter* od oblika Carter, tj. od imena pronalazača kartera (u engl. *ca-sing.*), fr. *les dr Martens* / sr. *martinke*;
  - d) generičke robne marke: fr. *les converses* / sr. *konversice*.

Postupci kojima nastaju semantički pseudoanglicizmi jesu suženje značenja modela, proširenje značenja modela, metafora, metonimija i meronimija. Ovi postupci mogu se javiti u različitim potklasama semantičkih pseudoanglicizama i ne ulaze u kriterijume primenjene na opštu tipologiju.

4. ZAKLJUČAK

Broj zajedničkih pseudoanglicizama u francuskom i srpskom jeziku nije velik (lekseme izdvojene u primarni korpus), ali njihov broj se značajno uvećava ukoliko se u istraživanje uključe i lekseme iz sekundarnog korpusa (različito komponovani oblici nastali od istog modela: fr. *tennisman* / sr. *teniser* od engl. *tennis player*, fr. *sportif*, *-ive* / sr. *sportista*, *sportiskinja* izvedeno od engl. *sport* (koje je opet nastalo od starofr. *desport*), dok se u engleskom upotrebljava oblik *sportsman*).

Veoma je teško napraviti apsolutno doslednu klasifikaciju, budući da se u kategoriji pseudoanglicizama mogu naći lekseme veoma različitih oblika, nastale različitim, često ukrštenim postupcima.

Moguće je terminološki razdvojiti pojmove *lažni anglicizam* i *pseudoanglicizam*, pri čemu bi *lažni anglicizam* bio oblik koji apsolutno ne postoji u engleskom jeziku, odnosno koji izvorni govornik ne prepoznaje (npr. *oldtajmer*), dok bi se pod pseudoanglicizmom mogla podrazumevati leksema čiji oblik izvorni govornik engleskog jezika prepoznaje kao engleski.

Moguće je napraviti doslednu tipologiju na osnovu oblika (formalni pseudoanglicizmi), dok se kod semantičkih najčešće može govoriti o lažnim parovima, ali i o pojavi višeznačnosti leksema koje se u pojedinim kontekstima mogu javiti kao lažni parovi.

Jedan broj istovetnih pseudoanglicizama postoji i u francuskom i u srpskom jeziku, ali njihov broj je relativno mali. Proverom na internetu ustanovili smo da se i na engleskom govornom području javljaju neki od njih (*face-lifting*, *SMS*, *jogging*, *happy end*), ali ove lekseme nismo pronašli ni u jednom rečniku engleskog jezika.

S obzirom na status engleskog kao odomaćenog stranog, odnosno drugog jezika, možemo računati na pojavu novih pseudoanglicizama nastalih na najrazličitije načine: dodavanjem domaćih morfema na engleske reči, dodavanjem engleskih morfema na domaće reči, kraćenjem ili proširivanjem modela, elipsama, ali i semantičkim pomeranjima.

Postojanje pseudoanglicizama jedan je od pokazatelja u kojoj meri se engleski jezik "odomaćio" u nekom jeziku i na koji način ga govornici u jeziku-cilju prihvataju.

LITERATURA

- Balteiro, I., Campos, M. Á. (2012). False Anglicisms in the Spanish language of fashion and beauty. *Ibérica* (24). 233-260.
- Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Depecker, L. (2001). *L'invention de la langue : le choix des mots nouveaux*. Paris: Armand Colin, Larousse.
- Étiemble, E. (1964). *Parlez-vous français ?* Paris : Gallimard.
- Felbabov, V. (1999). Lažni parovi: engleski-srpski u jeziku medija. 6. simpozijum *Kontrastivna jezička istraživanja. Zbornik radova*. Novi Sad: Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku — Društvo za primenjenu lingvistiku Vojvodine — Filozofski fakultet. 289—294.
- Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu: Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.
- Furiassi, C. (2010). *False Anglicisms in Italian*. Milano: Polimetrica.
- Furiassi, C., Gottlieb, H. (eds.) (2015). *Pseudo-English. Studies on False Anglicisms in Europe*. Berlin : de Gruyter Mouton
- Görlach, Manfred (dir.) (2001). *Dictionary of Anglicisms in selected European languages (partie française)*, sous la direction de Manfred Görlach. Oxford University Press.
- Görlach, Manfred (dir.) (2002). *English in Europe*, Oxford University Press.
- Görlach, Manfred (i dir.) (2002a). *An annotated bibliography of European Anglicisms*. Oxford: Oxford University Press. 108-127.
- Görlach, Manfred (2003). *English Words Abroad*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin. (prikaz u *Meta* 51/3, 2006 p. 587-590).
- Hlebec, B. (1997). *Srpsko-engleski rečnik lažnih parova*. Beograd: Lira.
- Humbley, J. (1974). Vers une typologie de l'emprunt linguistique. In *Cahiers de lexicologie* 25, 1974-2. 46-70.
- Humbley, J. (2008). Emprunts, vrais et faux, dans le Petit Robert 2007, dans Jean Pruvost (éd.) *La journée des dictionnaires 2007 à Cergy-Pontoise. Actes de colloque*. Cergy-Pontoise: Editions des Silves. 221-238. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00275603>, pristupljeno 14.07.2015.
- Jansen, S. (2005). *Sprachliches Lehngut im world wide web. Neologismen in der französischen und spanischen Internetterminologie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Kavgić, A. (2013). The use of english borrowings in serbian and croatian from the addressor's point of view. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* II/2 Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet. 151-164.

- Kovačević-Filipović, S. (2011). Anglicizmi kao međujezički pojmovni amalgami. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 54/2, 247-263.
- Parmentier, M. (2006). *Dictionnaire des expressions et tournures calquées sur l'anglais*. Québec : Presses de l'Université Laval.
- Pergnier, M. (1989). *Les Anglicismes. Danger ou enrichissement pour la langue française ?* Paris : Presses universitaires de France.
- Mišić Ilić, B. (2011). *Anglosrpski i seglish* : dva varijeteta srpskog jezika nastala pod uticajem engleskog. U *Jezik u upotrebi / Language in use*, *Primenjena lingvistika u čast Ranku Bugarskom*. Novi Sad – Beograd : DPLS – Filozofski fakultet u Novom Sadu – Filološki fakultet u Beogradu. 71-92.
- Mišić Ilić, B., Lopičić, V. (2011). Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 54/1, 261-273.
- Nowocien, M. (2011). *Pseudo Anglicisms in German – Classification, Reasons and Rightness of their Implementation in the Newspaper Language*. <http://termcoord.files.wordpress.com/2012/03/pseudo-anglicisms-in-german-classification-reasons-and-rightness-of-their-implementation-in-the-newspaper-language.pdf>, pristupljeno više puta tokom novembra i decembra 2014, marta do juna 2015.
- Onysko, A. (2007). *Anglicisms in German : Borrowing, Lexical Productivity, and Written Codeswitching*. Berlin: de Gruyter.
- Panić-Kavgić, O. (2006). *Koliko razumemo nove anglicizme*, Novi Sad: Zmaj.
- Picone, M.D. (1996). *Anglicisms, Neologisms and Dynamic French*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Prčić, T. (2003). Is English still a foreign language?, *The European English Messenger*, 12/2, str.33-37.
- Prčić, T. (2004). Kontaktna jezička kultura i nastava jezika u svetlu nove funkcije engleskog kao odomaćenog stranog jezika, *Pedagoška stvarnost*, 50/7-8, str. 559-569.
- Prčić, T. (2005). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
- Prčić, T. (2011). *Engleski u srpskom*, drugo izdanje, Novi Sad: Filozofski fakultet
- Prčić, T. (2012). Kako se na engleskom kaže *oldtajmer*? Anglicizmi kao srpsko-engleski lažni parovi. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 55/2, 203-220.
- Prčić, T. (2013). Building contact linguistic competence related to English as *the* nativized foreign language. (Paper under consideration for publication in an international linguistics journal).
- Prčić, T. (2014). Building contact linguistic competence related to English as *the* nativized foreign language, *System*, 42, str. 143-154.
- Rasulić, K. (2008). Srpsko-engleske tvorenice u svetlu pojmovne integracije, *Semantička proučavanja srpskog jezika, Srpski jezik u svetlu savremenih lingvističkih teorija*, knj.2, Beograd: SANU, Odeljenje jezika i književnosti.
- Rey-Debove, J., Gagnon, G. (1998). *Dictionnaire des anglicismes : les mots anglais et américains en français*. Paris : Le Robert.
- Savić, M. (2014). Pseudoanglicizmi u srpskom jeziku. U S. Gudurić i M. Stefanović (ur.) *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* III, Novi Sad : Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet. 467-477.
- Tardivel, L. (1999). *Dictionnaire des emprunts du français à l'anglais*. Québec : Éditions du Sommet.
- Tournier, J. (1998). *Les mots anglais du français*. Paris : Belin. (Collection : Le français retrouvé).
- Vasić, V., T. Prčić, G. Nejgebauer (2001). *Du you speak anglosrpski ? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad : Zmaj.
- Walter, H. (1997). *L'aventure des mots français venus d'ailleurs*. Paris : Ed. Robert Laffont.
- Walter, H. (1998). *Dictionnaire des mots d'origine étrangère*, 2e éd. Paris : Larousse.

LES PSEUDOANGLICISMES EN FRANÇAIS ET EN SERBE. TYPOLOGIE ET CLASSEMENT

Résumé

L'emploi quotidien de nombreux anglicismes dans tous les registres linguistiques en français ainsi qu'en serbe, a entraîné la formation spontanée de *pseudoanglicismes* ou de *faux anglicismes*, qui peuvent être répartis, selon leur forme et leur signification, en pseudoanglicismes formels et en anglicismes sémantiques. Dans la classe des

pseudoanglicismes formels il est possible de différencier encore quelques sous-classes auxquelles appartiennent respectivement les mots dérivés, les mots composés, les abréviations et les élipses.

La classe des pseudoanglicismes sémantiques contient, elle aussi, un certain nombre de sous-classes formées d'après les procédés de la structuration sémantique des lexèmes en question: un lexème d'origine anglaise peut rétrécir ou élargir son sens, un autre le forme à la base d'une méthaphore, de la métonimie ou de la méronimie. À part des lexèmes appartenant aux classes fondamentales et leurs sous-classes, il en existe un certain nombre, formés à partir des combinaisons de deux ou plusieurs procédés, qui se trouvent en intersection des classes ou des sous-classes précisées.

L'analyse du corpus, extrait des dictionnaires unilingues français et serbe, puis des forums et journaux accessibles sur Internet, et enfin des dictionnaires spécialisés d'anglicismes, montre a) que les répertoires des pseudoanglicismes en français et en serbe diffèrent en ce qui concerne des unités lexicales; b) que les deux langues étudiées utilisent des procédés semblable dans la formation des pseudoanglicismes et c) qu'il y a des pseudoanglicismes qui font partie du lexicon quotidien du français ainsi que du serbe, ce qui serait le critère primordial pour les faire entrer dans les programmes de FLE et de SLE.

Mots clés: langues en contact, lexicologie, anglicismes, pseudoanglicismes, serbe, français.

Snežana Gudurić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
snezana.guduric@ff.uns.ac.rs

MIRA MILIĆ – TATJANA GLUŠAČ

JEZIČKE NEPRAVILNOSTI U TEKSTOVIMA SPORTSKIH GLASILA NA SRPSKOM JEZIKU NA PRIMERU ČASOPISA *FITNESS MANAGEMENT INTERNATIONAL*

Rad se bavi analizom jezičke ispravnosti tekstova sportskih glasila na srpskom jeziku na primeru časopisa *Fitness Management International*. Istraživanje se temelji na korpusu koji se sastoji od približno 500 gramatički i pravopisno nepravilnih rečenica preuzetih iz pet brojeva časopisa koji predstavlja službeno glasilo Saveza za rekreaciju i fitnes Srbije. Jezičke nepravilnosti podeljene su u dve grupe. U prvu grupu spadaju nepravilnosti koje su nastale pod uticajem engleskog jezika, a u drugu, one koje su posledica površnosti/nedovoljnog poznavanja jezičkog standarda u srpskom. S obzirom na to da je savremeni čitalac zatrpan informacijama i da nekritički i selektivno usvaja informativni sadržaj i jezički izraz novinskog teksta, veliki broj jezičkih nepravilnosti umanjuje, ne samo komunikativni efekat glasila, već posredno ostavlja posledice i na jezičku normu u srpskom. Stoga rešenje problema treba tražiti, pre svega, u standardizaciji sportske terminologije u srpskom jeziku i višem stepenu jezičkog obrazovanja novinara, uključujući i kontrastivne i kontaktne aspekte engleskog i srpskog jezika.

Ključne reči: srpski jezik, anglicizam, jezičke nepravilnosti, novinski tekst, terminologija, sport, prevod.

1. UVOD

„Narod može nestati
Ako jezik potraje
Iz nestanka će nastati.“

Matija Bećković

S obzirom na činjenicu da novine imaju značajnu ulogu u očuvanju čistote i pravilnosti srpskog jezika, pored obaveze da prenesu tačno, jasno i razumljivo saopštenje, pisci novinskih tekstova moraju voditi računa i o jezičkom standardu. Međutim, savremena potreba za brzom informacijom dovodi do toga da o kvalitetu jezika ne vode računa ni pisci novinskih tekstova ni njihovi čitaoci. Problemi upotrebe jezika su složeni i mnogobrojni. Pored toga što se oni velikim delom mogu pripisati englesko-srpskim jezičkim kontaktima, a, pre svega, neadekvatnoj nastavi srpskog jezika u svim razredima osnovne i srednje škole, moglo bi se pretpostaviti da jezičke nepravilnosti mogu biti i jedna od posledica nedovoljne funkcionalne i prozne pismenosti „koja podrazumeva mnogo više od čitanja i pisanja, jer podrazumeva ovladavanje veoma značajnim socijalnim veštinama i kognitivnim procesima“ (Sentov, Živković i Ninić 2015: 60). Težeći ka cilju da se utvrde najčešće vrste jezičkih nepravilnosti, razlozi zbog kojih se one javljaju i njihove posledice, ovaj rad predstavlja analizu korpusa novinskih tekstova, koji se sastoji od približno 500 gramatički i pravopisno neispravnih rečenica u pet brojeva službenog glasila Saveza za rekreaciju i fitnes Srbije, pod naslovom *Fitness Management International*. Izlaganje je podeljeno na četiri odeljka. Posle Uvoda, drugi odeljak se bavi teorijskim okvirom rada, treći je posvećen analizi korpusa, dok su u četvrtom istaknuti zaključci.

2. TEORIJSKI OKVIR

Ovo istraživanje pripada polju opšte i kontrastive lingvistike i zasnovano je na analizi primera iz sportskog časopisa na srpskom jeziku *Fitness Management International*. Pored analize jezičkih nepravilnosti, izvršena je i analiza njihovih posledica na komunikativni efekat teksta, koji podrazumeva upotrebu novinarskog jezika sa sledećim obeležjima: opisni izraz, jasnoća, preciznost, povezanost i celovitost (Bogdanić 2010: 133-139).

Budući da je časopis namenjen sportskim instruktorima svih nivoa, studentima i svima onima koje nalaze smisao i zadovoljstvo u bavljenju fizičkom aktivnošću, javlja se veliki broj sportskih i medicinskih termina koji se pretežno preuzimaju iz engleskog jezika. Rezultati ranijih istraživanja sportske terminologije u srpskom jeziku (Milić 2006; 2013b; 2013c; 2015) potvrđuju da veliki broj jezičkih nepravilnosti nastaje usled nepoznavanja kontaktnih i kontrastivnih aspekata engleskog i srpskog jezika. Stoga sve veći broj termina koji odstupaju od jezičkog standarda srpskog, a ne retko i engleskog, iziskuje standardizaciju terminologije posebno novijih pozajmljenica koje se, po pravilu, preuzimaju kao sirovi anglicizmi¹. Nadalje, sa aspekta prenaplaćene upotrebe engleskih reči (prostih, izvedenih i fraznih²), valja naglasiti da sportski novinari moraju biti svesni toga da „pišu za narod, bez obzira na stepen poznavanja stranih jezika njihovih čitalaca, što znači da pišu na jeziku koji se zove srpski, koji se – kao i svaki drugi jezik – sastoji ne samo od domaćih reči već i reči iz drugih jezika, pa i iz engleskog (Milić 2013a: 213). Međutim, imajući u vidu činjenicu da je engleski jezik stekao novi sociolingvistički status, tj. da je postao odomaćeni strani jezik (Prčić 2011, Poglavlje 2), posebnu pažnju valjalo bi posvetiti novim pridošlicama, pogotovo onima koje lansiraju razni znalci engleskog jezika sa ciljem da se na vreme spreči da, pored pravih anglicizama³, ne uhvate korena i takozvani anglicizmi (Milić 2013a: 214).

Ostale jezičke nepravilnosti nastaju kao posledica površnosti i nepoznavanja jezičkog standarda u srpskom, što se ispoljava, ne samo u velikom broju gramatičkih i pravopisnih grešaka, već i u kvalitetu jezika koji novinari upotrebljavaju, koji, ustvari, „nije jezik medija, već politički jezik, birokratski, administrativni, odnosno antijezik, koji ne bi mogao da postoji da ga ne podržavaju novinari, odnosno mediji“ (Telebak 2015). Ova konstatacija ukazuje na nizak stepen jezičke kulture, što može biti posledica nepostojanja zakonski definisanog stepena obrazovanja za rad u novinarstvu koji se ne može zamisliti bez akademskog stepena u oblasti žurnalistike⁴. Posmatrano sa sociološkog aspekta, to može biti i posledica vremena u kome živimo, u kome je kultura postala masovna, osrednja i tržišno orijentisana, pri čemu obilje informacija dovodi do toga da „sve veći postotak informacija nikad ne doživi prijem a kamoli tumačenje“ (Koković 2007: 56). Najveći gubitnik ove poplave informacija je sama informacija, pošto „postaje trgovačka roba u trgovačkom društvu i kao takva pokorna logici reklame i spektakla“ (Koković 2007: 56). Budući da informacije prenose mediji, među kojima štampa zauzima značajno mesto, jezičke nepravilnosti umanjuju čitalačku i dokumentacijsku pismenost kojoj se, nažalost, ne posvećuje dovoljno pažnje ni u nastavnom procesu (up. Pilipović, Glušac i Ninić (2015: 36). Sve to ukazuje na neophodnost akademskog obrazovanja u novinarstvu (Koković 2007: 130), sa posebnim akcentom na razvijanju jezičke kompetencije, uključujući i englesko-srpsku kontaktnojezičku kompetenciju⁵, s obzirom na novi sociolingvistički status engleskog kao odomaćenog stranog jezika. U svetlu Bečko-

¹ Prema Prčiću (2011: 122-123), sirovi anglicizmi su „reči, sintagme i rečenice koje su preuzete iz engleskog jezika direktno, bez ikakvog prilagođavanja njihovog pisanja srpskom jeziku.“

² Prema terminu koji upotrebljavaju Lipka (1992: 74) i Lyons (1977: 23), (Prčić 1999: 16) tumači frazne lekseme kao „hibridne leksičke jedinice koje su po svojoj formi sintagme, ali po funkciji, značenju i upotrebi nesumnjivo predstavljaju reči, dok sintagma, kao uobičajen naziv za iste te jedinice, osvetljava jedino njihov gramatički aspekt, ali ne i leksički.“

³ Prema Prčiću (2014: 145), anglicizam predstavlja reč iz engleskog jezika, bez obzira na njeno poreklo i morfološku strukturu (tj. prosta, izvedena, složena ili frazna), ili afiks ili prefiskoid koji se upotrebljava u srpskom jeziku s različitim stepenom integrisanosti u njegov sistem adaptacijom na nivou oblika i/ili sadržaja.

⁴ Prema Tabeli sistematizacije u RTV Novi Sad, stručna sprema za radno mesto novinara može biti srednja, viša ili visoka, pri čemu oblast nije definisana. <http://static.rtv.rs/pdf/2015/02/11/sistematizacija-poslova---prilog-tabela-pdf.pdf>.

⁵ Prema Prčiću (2011: 147), englesko-srpska kontaktnojezička kompetencija predstavlja „vrstu jezičkog znanja koje se odnosi na valjanu upotrebu elemenata iz jezika davaoca u jeziku primaoca, koji s njim redovno dolazi u dodir“.

višeovog stiha „Jezik je narod“ (Бећковић 2006: 174), nasušna je potreba malih jezičkih zajednica da sačuvaju svoj nacionalni identitet, što je jedino moguće brigom o sopstvenom jeziku (up. Милић 2012: 156) u globalističkom društvu koje teži ka ujednačavanju različitih kulturnih nivoa (Koković 2007: 50).

U svetlu navedenog, nastavak izlaganja bavi se analizom korpusa koji sadrži primere iz sportskog časopisa pod naslovom *Fitness Management International*, pri čemu se jezičke nepravilnosti u primerima pišu malim verzalom. Tumačenje značenja domaćih i odomaćenih reči u srpskom jeziku temelji se na rečnicima koji se nadalje predstavljaju skraćenicama. To su: RNA (*Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* 2011), RSJ (*Речник српског језика* 2007) i VRSRI (*Велики речник страних речи и изрази* 2006).

3. ANALIZA KORPUSA

Ovo istraživanje je urađeno na korpusu koji se sastoji od približno 500 gramatički i pravopisno neispravnih rečenica koje su preuzete iz pet brojeva časopisa *Fitness Management International*, nadalje predstavljenog skraćenicom FMI. U nastavku, časopis je ukratko opisan, nakon čega je izvršena analiza stila novinskih tekstova. Potom sledi analiza jezičkih nepravilnosti.

3.1. Podaci o časopisu FMI

Časopis FMI je pokrenut 2010. godine, sa kvartalnom periodikom, i predstavlja zvanično glasilo Saveza za rekreaciju i fitnes Srbije. Izdaje se po licenci specijalizovanog lista koji izlazi već 15 godina u Nemačkoj, Švajcarskoj, Austriji i Poljskoj. Namenjen je čitaocima koji smatraju da zdrav život i rekreacija predstavljaju način života, tj. vlasnicima klubova, trenerima i instruktorima, studentima fakulteta za fizičku kulturu, ali i svima onima za koje su vežbanje i fitnes svakodnevna potreba i zadovoljstvo. Tematski, časopis je podeljen na dva dela. Prvi se bavi trendovima u fitnessu i velnesu, kao i obukom u oblasti menadžmenta, dok je drugi uglavnom posvećen zdravom životu, novim saznanjima o kvalitetu života, medicinskim istraživanjima i ishrani.

Iako časopis po tematskoj oblasti pripada sportu, u užem smislu reči, moglo bi se reći da se on bavi specifičnim temama iz oblasti fitnesa i velnesa. Oba pojma su nastala na engleskom govornom području, što može biti razlog velikog broja pozajmljenica iz engleskog jezika. Zajedno sa ovim pojmovima, njihovi nazivi su takođe pozajmljeni iz engleskog jezika u srpski. Budući da su termini pozajmljeni u skorije vreme, oni spadaju u novije anglicizme⁶. Prema RNA (2011: 93), fitnes (eng. *fitness*) znači „redovno vežbanje u cilju održavanja dobre fizičke kondicije“. Međutim, u skorijem periodu izvršena je nova adaptacija engleskog naziva prevođenjem (vidi FMI 12: 40), te je anglicizam dobio i svoje varijantne oblike „rekreacija“, „sport za sve“ i „sportska rekreacija“, pri čemu je prednost data poslednjem, budući da je najprozirniji, pošto sadrži reč „rekreacija“ koja je izvedena od odmaćene latinske pozajmljenice *recreo, recreare* (ponovo stvoriti, obnoviti), dok pridev „sportska“ jasno povlači granicu između aktivnosti dokolice i razbibrige i aktivnosti kojom se kroz fizičku aktivnost postižu pozitivni zdravstveni efekti. Međutim, ponuđeni prevodni ekvivalent nije prihvaćen, pošto je u pet analiziranih brojeva časopisa spomenut na samo jednom mestu. U vezi sa ovim anglicizmom, nužno je istaći da novo shvatanje pojma iziskuje i dodatnu semantičku adaptaciju ovoga termina u srpskom jeziku. Po novoj definiciji, fitnes znači niz karakteristika koje čovek ima ili stekne zahvaljujući svojoj sposobnosti da se bavi fizičkom aktivnošću⁷. Nasuprot prvom terminu, termin velnes (eng. *wellness*) odskora je u upotrebi i nije uključen u RNA. Budući da leksički resursi srpskog jezika ne nude mogućnost adaptacije

⁶ Prema Prčiću (2011: 8), noviji anglicizmi su „one reči iz engleskog jezika koje su u proteklih tridesetak godina ušle u srpski jezik, kao i ranije prihvaćeni anglicizmi, ali sada s novim značenjima.“

⁷ A set of attributes that people have or achieve relating to their ability to perform physical activity (President's Council on Physical Education and Sports 2000: 4).

prevodenjem, termin je pozajmljen iz engleskog jezika, sa sledećim značenjem: „velnes je multidimenzionalno stanje bića kojim se opisuju pozitivni aspekti zdravlja pojedinca, kao što su kvalitet života i osećaj blagostanja“⁸.

3.2. Stil novinskih tekstova FMI

Pošto je FMI stručni časopis koji predstavlja službeno glasilo Saveza za rekreaciju i fitnes Srbije, preovlađuje birokratski stil kao i jezik medicinske i sportske struke, što ilustruju sledeći primeri.

- (1) (a) „Zakon o sportu, član 33, stav 1, tačke 1-3) i Pravilnik o bližim uslovima za obavljanje sportskih aktivnosti i ...da JE KLUB U OBAVEZI da zaključi ugovor...“ (FMI 13: 45).
- (b) „Izdavanje licence je u nadležnosti GRANSKOG SAVEZA KOJI JE PREPOZNAT OD STRANE države...“ (FMI 13: 44).
- (c) „Voda smanjuje EDEM u zglobovima...“ (FMI 16: 49).
- (d) „Takmičenje u kuglanju (BOWLING) bilo je veoma posećeno...“ (FMI 12: 10).

U primerima pod (a) i (b) upotrebljen je birokratski stil koji se prepoznaje po dominaciji imenica nad glagolima, kao odraz potrebe za anonimnošću, apstraktnošću ekonomičnošću i impersonalizovanošću (Radovanović 2004, prema Manojlović, Todorović, Kovačević (2015: 181). Tako se, umesto „klub je u obavezi“ moglo kraće reći „klub se obavezuje“, dok se pasivna konstrukcija „granski savez koji je prepoznat od strane države“ mogla zameniti fraznom imenicom „ovlašćeni granski savez“. U primeru pod (c), javlja se medicinski termin „edem“, izvorno latinizam, čiji sinonimni oblik je neobležena leksema „otok“. U primeru pod (d) pisac teksta tretira domaći termin „kuglanje“ kao neprozirnu reč, te dodaje i englesku *bowling*, u zagradi. To ukazuje na naglašenu upotrebu sirovih anglicizama u terminološkom sistemu, usled čega tekstovi nisu dovoljno jasni, i ne mogu se razumeti bez izvesnog stepena poznavanja engleskog jezika.

Nadalje, novinarski jezik FMI takođe sadrži žargonske izraze i stilske figure, kao i veliki broj engleskih reči koje nisu tipografski istaknute u tekstu na srpskom jeziku. Sledeći zaključak Bogdanića (2010: 138) da se u novinarskom jeziku retko javljaju lokalni, kolokvijalni i nestandardni oblici reči i izrazi, sledeći primeri ilustruju još jednu stilsku manjkavost FMI kojom se znatno narušava jasnoća novinskog teksta.

- (2) (a) „... JEDNO VELIKO UA za standarde i norme!“ (FMI 13: 64).
- (b) (Naslov) „IZ MIRA PROGRAMA BODYBALANCE USKOČILO SE PRAVO U PREOKRET – U LUDILO. BODY COMBAT LUDILO“ (FMI 13: 29).
- (c) „Vreme neumitno prolazi i uzima danak srpljenju (GDE SU BRE MIŠIĆI?)“ U tekstu pod naslovom „HDM hipermišićna degradacija“ sa sloganom „Tra, la, la fitness“ (FMI 13: 66).
- (d) „Preko 240 SPRAVA... SE BRINU za optimalno treniranje“ (FMI 13: 38).

U navedenim primerima, prema redosledu navođenja, upotrebljene su žargonske reči: uzvik „ua“ (a), leksema „ludilo“ (b) i uzrečica „bre“ (c), pri čemu se ovde pod žargonom podrazumeva „u osnovi sociolekt, premda se u nekim ispoljenjima preklapa sa funkcionalnim stilom ili registrom, pa i dijalektom“ (Bugarski 2000: 19-20). Upošteno, nestandardni oblici umanjuju jasnoću tj. razumljivost novinskog teksta, što predstavlja jedno od suštinskih obeležja novinarskog jezika. U primeru pod (d) upotrebljena je personifikacija, koja je verovatno nastala direktnim prevodenjem jezičkog izraza sa engleskog jezika. S obzirom na to da se radi o reportaži o fitnes-programima u Kaliforniji, koja po definiciji Kokovića (2007: 73) podrazumeva živopisno pisanje, te se nalazi na granici literarnih zapisa, upotreba stilske figura (u ovom slučaju personifikacije), mogla bi biti opravdana. Međutim, s obzirom na činjenicu da sadržaj teksta čini veliki broj činjeničnih podataka, te da je primenjen opisni i argumentovani jezički izraz, upotreba ove stilske figure doima se kao stilski neprimerena.

⁸ Wellness is a multidimensional state of being describing the existence of positive health in an individual as exemplified by quality of life and a sense of well-being. (President's Council on Physical Education and Sports 2001: 1).

Iako nestandardni oblici nisu poželjni u novinskom tekstu, neki od njih su istinski kreativni, pošto doprinose prozirnosti u okviru terminološkog sistema. Sledeći primer sadrži novi oblik izveden derivacijom od postojećeg termina koji je pozajmljen iz engleskog jezika.

(e) „Pre tretmana terapeut frotirskim rukavicama *ISPILINGUJE* stopala...” (FMI 12: 33)

U ovom primeru, anglicizam „ispilingovati“ predstavlja novi oblik stvoren u sekundarnoj adaptaciji anglicizma u srpskom jeziku (prema Filipović 1986: 65), koji predstavlja svršeni glagol izveden afiksacijom od imenice „piling“ (up. RNA 2011: 184). Na osnovu toga može se zaključiti da novinarski jezik dorinosa bogaćenju terminološkog sistema tako što od engleskih pozajmljenica, koje su pretežno imenice, stvara skup semantički povezanih reči sa istom korenskom morfemom (up. Milić 2014: 512).

4. METOD I I REZULTATI STRAŽIVANJA

Analiza se temelji na kvalitativnom i kvantitativnom metodu. Prvim su utvrđene vrste jezičkih grešaka, dok je drugim određena frekvencija upotrebe jezički nepravilnih oblika. Sa aspekta novinarskog jezika, rezultati analize ukazuju na veliki broj jezičkih nepravilnosti koje znatno umanjuju jasnoću i povezanost novinskog teksta, dok sa aspekta jezičkog standarda, rezultati potvrđuju izjavu Telebaka (2015) da „srpska jezička kultura nikad nije bila na nižem nivou nego danas, a na javnoj sceni ‘zaccarila’ je polupismenost koja je gora od nepismenosti.“ U sledećoj analizi, uočene jezičke nepravilnosti podeljene su u dve grupe. U prvu spadaju one koje su nastale pod uticajem engleskog jezika, a, u drugu, greške koje su posledica površnosti i nedovoljnog poznavanja jezičkog standarda u srpskom. U cilju preglednosti, jezičke nepravilnosti su predstavljene tabelarno, nakon čega su ilustrovane primerima po redosledu navođenja u tabelama.

4.1. Jezičke nepravilnosti kao posledica englesko-srpskih jezičkih kontakata

Pošto su ključni pojmovi časopisa nastali na engleskom govornom području, javlja se veliki broj jezičkih nepravilnosti koje su nastale pod uticajem engleskog jezika. Njihov broj dostiže cifru od 272 rečenice (Tabela 1), pri čemu su najčešći: sirovi anglicizmi i površni prevodi koji su posebno predstavljani u Tabeli 1.1.

Jezička nepravilnost	Eng. reč	Eng. simbol	Eng skrać.	Indekl. pridev	Neopr. anglic.	Novi Anglic.	Particip prezenta	Pasiv	Sirovi anglic.
Učestalost	38	2	2	34	19	59	3	7	47
Vidi primer	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)

Tabela 1. Greške nastale pod uticajem engleskog jezika (ukupno: 211)

U nastavku se navode primeri jezičkih nepravilnosti koje su nastale pod uticajem engleskog jezika, prema redosledu navođenja u Tabeli 1.

- (3) „Nacrt upravljanja marketinškom komunikacijom po obrascu SOSTCE: SITUATION – analiza okruženja i pozicije u okruženju; OBJECTIVES – postavljanje ciljeva marketinške komunikacije; STRATEGIES – definisanje strategija, tj. načina na koji će se strategije sprovedesti u praksi; TACTICS – definisanje taktika, tj. načina na koji će se taktike sprovesti u praksi; CONTROL – kontrola celog procesa implementacije i integracije marketinške komunikacije; EVALUATION – evaluacija celog procesa.“ (FMI 13: 54)

U ovom primeru, autor je pokušao da protumači značenje engleske skraćenice „SOSTCE“ koja predstavlja naziv programa za upravljanje marketinškom komunikacijom, koji je nastao od početnih slova engleskih reči. Međutim, engleske reči se nadalje pišu bez prevoda na srpski jezik, ali sa definicijom značenja u srpskom jeziku. Pri tome, one nisu istaknute drukčijom tipografskom konvencijom. Propust je još ozbiljniji ako se uzme u obzir da su gotovo sve engleske reči pozajmljene iz latinskog i francuskog jezika u oba jezika, i da sve, osim *objective*, postoje u srpskom jeziku sa istim značenjem, iako ne i sa istom etimologijom. Činjenica da autor teksta ne oseća potrebu za domaćim/odomaćenim leksičkim izrazom, koji je mogao da se navede u zagradi, još jednom potvrđuje Prčićev zaključak (2011: 120) da je „pravi stručni termin samo onaj koji je preuzet iz engleskog jezika.“

- (4) (Reklama) „LESSMILLS SRBIJA & BOSNA I HERCEGOVINA“ (FMI 14: 51).

Umesto veznika „i“ upotrebljen je simbol & po uzoru na jezički standard engleskog.

- (5) (a) „Učestvuje u stvaranju i izlučivanju hormona rasta (GH)...“ (FMI 14: 52).

(b) „Grupni fitness programi (Aerobni (D, S, Q, K, A) – DENS, STEP, AKVA, KIK, ostali Aerobni Miogeni (W) WORKOUT

Neurogeni (P, Y, B) – Pilates, Joga, ostali BODY AND MIND“ (FMI 14: 45).

Engleska skraćenica u primeru pod (a) navedena je u zagradi, tj. iza punog naziva prevedenog na srpski jezik, što jeste u skladu sa terminološkim standardom (Milić 2015: 11). Međutim, primer pod (b), koji predstavlja tekst licence za rad u fitnessu, sadrži niz slovnih oznaka koje su početna slova određenih programa čiji su nazivi na engleskom jeziku. Sa stanovišta jezičkog standarda u srpskom, „akva“, „dens“, „kick“ i „step“, predstavljaju odomaćene pozajmljenice u srpskom, tako da je njihovo početno slovo isto u oba jezika, što ove skraćenice čini opravdanim. Međutim, skraćenice „W“, „Y“ i „B“ nisu opravdane u dokumentu na srpskom jeziku, pošto nisu izvedene od srpskih reči, posebno zato što se javljaju i slova koja ne postoje u srpskom („Y“ i „W“). Pored toga, nije usklađen redosled navođenja skraćenica i reči od kojih su nastale, što dodatno umanjuje jasnoću teksta.

- (6) „Svi JOGA POLOŽAJI se mogu izvoditi u svojoj dinamičnoj formi...“ (FMI 12: 48).

Problem indeklinabilnih prideva u srpskom jeziku javlja se, po pravilu, samo kod pozajmljenih engleskih imenica koji se upotrebljavaju u funkciji prideva, budući da se u domaćim fraznim leksemama, koje su uočene u tekstovima FMI, upotrebljava pravilan oblik imenice u padežu, npr. „Banka Poštanska štedionica AD Beograd“ (FMI 13: 46). Pravilna adaptacija ovih oblika u srpskom jeziku podrazumeva upotrebu padeškog oblika pridevski upotrebljene imenice („položaji joge“) ili pisanje celovitog termina, koji se sastoji od dve imenice, u obliku polusloženice („joga-položaji“) (up. Milić 2015: 11).

- (7) (a) „... INOVATIVNI OBLIK magnezijuma – u formi mikrogranula, tj. praha“ (FMI 12: 50).

(b) „Ovi terapijski tretmani se koriste za rehabilitaciju osoba sa određenim zdravstvenim problemima kao i za RELAKSACIJU i OPUŠTANJE.“ (FMI 15: 36).

Iako postoji glagol „inovirati“, vršilac radnje „inovator“ i imenica „inovacija“, koji su izvorno latinizmi, u primeru pod (a) upotrebljen je pridev „inovativni“ koji ne postoji u srpskom jeziku, te ovde predstavlja pozajmljenicu iz engleskog (eng. *innovative*). Međutim, pošto glagol „inovirati“ znači „uneti, unositi novinu, novost, promeniti, osavremeniti“ (VRSRI: 516), u fraznoj imenici „inovativni oblik“, anglicizam nije opravdan, te bi ga valjalo zameniti domaćom rečju „novi“, koja je ne samo kraća već i jasnija.

U primeru pod (b) upotrebljena je reč „relaksacija“ koja je izvorno latinizam u engleskom i srpskom jeziku. Međutim, u novije vreme ova reč stekla je veću frekvenciju upotrebe pod uticajem engleskog jezika, usled čega se smatra anglicizmom, sa značenjem „opuštanje (tela i duha)“ (VRSRI 2006: 1054). Budući da se značenja dve upotrebljene reči preklapaju, „relaksacija“ je nepotrebna u ovom kontekstu, posebno ukoliko se ima u vidu da FMI nije namenjen samo čitaocima koji su predstavnici struke. Međutim, to ne znači da je „relaksacija“, kao terminološki obeležena reč, neopravdana pozajmljenica iz engleskog jezika (izvorno latinskog), pošto je domaća reč stilski neobeležena.

- (8) „Nova je počela sa radom u maju 2009. Sa odličnim uspehom, jer se MIX EKS DRUŠTVENOG, školskog i plivačkog sportskog učešća, kombinovan sa komercijalnim FITNESSOM I WELLNESSOM pokazao kao odlična kombinacija.“ (FMI 15: 30).

Pored sirovog anglicizma MIX u navedenom primeru, čiji ispravan oblik u srpskom jeziku glasi MIKS (VRSRI 2006: 769), javljaju se još dva novija anglicizma napisana prema ortografskoj normi u engleskom jeziku – FITNESS i WELLNESS. Na osnovu analize frekvencije upotrebe anglicizma FITNES u FMI 16, ustanovljeno je da se termin piše ispravno sa jednim „s“ samo u tekstovima Saveza za rekreaciju i fitnes Srbije i u fraznim imenicama poznatim odranije, kao što su: „fitnes program“, „menadžeri u fitnesu“ i „Mis fitnes“. Na svim ostalim mestima, piše se kao sirovi anglicizam „fitness“ čak i u padežu „fitnesa“ (npr.: „fitness asocijacija“, „fitness edukator“, „fitness prezenter“, „fitness instruktor“, „personalni fitness“, „svet fitnesa“, „fitness stav“, „fitness revolucija“, „fitness industrija“, „fitness kultura“ itd.). Isto objašnjenje odnosi se i na noviji anglicizam VELNES, koji je ispravno napisan samo u tekstovima koji se odnose na aktivnosti Saveza za rekreaciju i fitnes Srbije, dok je na svim ostalim mestima upotrebljen sirovi anglicizam WELLNESS. Međutim, valja napomenuti da postoje i primeri, istina retki, u kojima se novi sirovi anglicizmi javljaju sa prevodnim ekvivalentima u zagradi, npr. „*single leg aquat*“ (ČUČANJ NA JEDNOJ NOZI)“ (FMI 12: 30).

Ovde posebno valja istaći da analiza upotrebe anglicizama (i starih i novijih) ukazuje, ne samo na veliki broj neopravdanih pozajmljenica, već i na nedovoljno poznavanje standarda engleskog jezika. To ilustruje primer „ATHLETIC’S TEAM iz Beograda“ (FMI 13: 14), u kome je upotrebljen gramatički neispravan oblik engleskog imeničkog modifikatora *athletic’s*, budući da imenica ima samo jedan oblik „athletics“, te pravilan oblik modifikatora glasi *athletics*. Takođe se javljaju i greške u transkripciji engleskih ličnih imena, npr. DEREK BURK (eng. *Derek Burk*), čiji pravilan oblik u srpskom jeziku je Derek Berk (up. Prčić 1998: 20).

- (9) „STRUJAJUĆI pokreti jačaju dubinske mišiće i pri tom pružaju OPUŠTAJUĆI doživljaj“, dalje u tekstu „strujeći pokreti“ (FMI 16: 49).

Upotreba participa prezenta u funkciji imeničkog modifikatora češća je u engleskom jeziku nego u srpskom, međutim, oblik „strujajući“ nije pravilan pošto nije izveden od osnove „struja“. Činjenica da je u nastavku analiziranog teksta upotrebljen i pravilan oblik participa prezenta „strujeći“ ukazuje da verovatno nije u pitanju nepoznavanje jezičkog standarda u srpskom, već puki nemar. Drugi oblik participa prezenta „opuštajući“ u fraznoj imenici „opuštajući doživljaj“, ne samo da nema pravilan kolokat u srpskom, već je neopravdan iz razloga što je imenica „opuštanje“ mogla da zameni oba kolokata, te bi taj deo rečenice valjalo preformulisati na sledeći način: „i pri tom omogućuju opuštanje“, što je ne samo jasnije već i kraće.

- (10) „Pomoću aplikacije koja prikazuje četvoronedeljni trening program DIZAJNIRAN OD STRANE njenog trenera, Jutake Nakamure...“ (FMI 13: 4).

Budući da se pasiv u srpskom jeziku ne upotrebljava toliko često kao u engleskom i da nije moguće svaku aktivnu rečenicu sa prelaznim glagolom pretvoriti u pasivnu (Milić 2013a: 84), možda nije neobično što je pasivna konstrukcija u navedenom primeru napravljena od glagola pozajmljenog iz engleskog jezika „dizajnirati“ (eng. *design*). Međutim, sa stanovišta srpskog jezičkog standarda, umesto pasivne konstrukcije sa anglicizmom „dizajniran od strane“, ispravnije bi bilo upotrebiti aktivnu, bez njega, „...četvoronedeljni program treninga, koji je napravila“, pošto kolokacija „napraviti program“ predstavlja standardni jezički izraz u srpskom.

- (11) „... ispred terapeuta koji se odluči za rad u SELFNESSU predstoji puno RADA NA SEBI i učenja.“ (FMI 15: 47).

SELFNES je novi anglicizam koji ima prevodni ekvivalent u srpskom jeziku „jastvo“⁹, što znači da ovaj oblik, ne samo da nije usklađen sa jezičkim standardom u srpskom, pošto se piše kao u engleskom jeziku SELFNESS, već je i neopravdani anglicizam. Međutim, pošto se radi o psihološkom terminu koji ima drukčije značenje u sportskom registru (vrhinski model čuvanja zdravlja, koji se realizuje individualno i sa velikom posvećenošću (FMI 15: 46), pozajmljenica iz engleskog jezika mogla bi se opravdati,

⁹ Prema terminu koji Popović (1988: 113) definiše na sledeći način. „Jastvo nije samo središte sveukupnosti, već i potpuni opseg svesnog i nesvesnog, a Ja je jedino centar svesnog dela ličnosti. Jastvo je i životni cilj jer je najstarija ekspresija predodređene kombinacije koju zovemo individualnošću. Jung dopušta da je reč o psihološkom konstrukt koji služe ljudima da izraze nesaznatljivu suštinu koju ne mogu da shvate”.

pod uslovom da ima obeležje sportskog termina. U navedenom primeru postoji još jedan anglicizam koji predstavlja direktan prevod engleskog fraznog glagola *to work on oneself*, koji ima obeležje žargona u srpskom jeziku. Da bi se postiglo prihvatljivo rešenje, nužno je preformulisati celu zavisnu rečenicu tako da ona glasi „...terapeutu koji se odluči za rad u selfnesu predstoji mnogo sopstvenog rada i učenja“.

U kategoriji nepravilnosti koje spadaju u površne prevode jezičkih jedinica sa engleskog jezika na srpski najveću učestalost imaju: neodgovarajuće reči i direktni prevodi engleskih kolokacija (vidi Tabelu 1.1). U suštini, ove nepravilnosti predstavljaju odraz nedovoljnog poznavanja semantike engleskih i srpskih reči, budući da se proces prevođenja svodi na „mehaničko preslikavanje forme“ (up. Prčić 2011: 53). Izostanak višeg nivoa mentalne aktivnosti prilikom prevođenja delimično se može pripisati i savremenom trenutku čije suštinsko obeležje čini potreba za brzom informacijom.

Površni prevodi: 61				
Jezička nepravilnost	Semantički neodgovarajuće reči	Direktno prevedeni eng. diskursni obrasci	Prevedene eng. kolokacije	Direktno prevedene eng. metafore
Učestalost	41	6	9	5
Vidi primer	(12)	(13)	(14)	(15)

Tabela 1.1. Površni prevodi sa engleskog jezika na srpski

U nastavku se navode primeri jezičkih nepravilnosti kao posledica površnog prevoda sa engleskog jezika na srpski, prema redosledu u Tabeli 1.1.

298

(12) „Micellar Creme predstavlja SAVRŠENSTVO ZA SVE PROIZVODE na bazi proteina kazeina; ... dovoljno ga je POMEŠATI kašikom.“ (FMI 13: 34).

U navedenom primeru upotrebljena je semantički neodgovarajuća reč („pomešati“), koja je posledica direktnog prevoda engleskog glagola *mix*, ali i nedovoljnog poznavanja značenja srpskih glagola. Prema RMS (2007: 969), „pomešati“ je svršeni glagol i znači „sastaviti čestice raličitih materijala u jednu celinu“, što ovde nije slučaj, budući da se ne navodi druga materija sa kojom se preprat sjedinjuje. Stoga ovom kontekstu odgovara glagol „promešati“ koji znači „dobro izmešati“ (RMS 2007: 1068). Pored toga, ni sintaksa rečenice u navedenom primeru nije u duhu srpskog jezika. Ispravno bi bilo „u poređenju sa svim ostalim proizvodima na bazi proteina kazeina, *Micellar Creme* predstavlja savršenstvo“.

(13) „ZA VIŠE INFORMACIJA POSETITE SAJT ...“ (FMI 16: 47).

Celovita rečenica u navedenom primeru predstavlja direktan prevod diskursnog obrasca u engleskom jeziku *for more information, please visit the .... website*. Iako je navedeni anglicizam već stekao frekvenciju upotrebe u srpskom jeziku, ispravnije bi bilo reći „Više informacija možete pronaći na sajtu...“

(14) „... jer postoji više lokacija na kojima USLUGA može biti ISPORUČENA korisniku.“ (FMI 12: 45).

Kolokacija „isporučiti uslugu“ (ponovljena tri puta u istom tekstu) nije ispravna u srpskom jeziku pošto se isporučuje roba, dok se usluge pružaju. Nepravilnost je i ovde nastala kao posledica direktnog prevoda engleske kolokacije *to deliver service*.

(15) (Naslov) „...na KROVU SRBIJE“ (FMI 12: 10).

Ovaj primer ilustruje pozajmljenu pojmovnu metaforu iz engleskog jezika u srpskom. Kopaonik, koji predstavlja najvišu planinu u Srbiji, shvata se kao „krov Srbije“, po uzoru na englesku metaforu *roof of the world*, koja označava najviši planinski masiv u srednjoj Aziji. S obzirom na to da se ova metafora

javlja u tekstu koji se može svrstati u izveštaj¹⁰, ona u ovom kontekstu deluje neprimereno, tim pre što je verovatno pozajmljena iz engleskog jezika.

4.2. Jezičke nepravilnosti kao posledica nepoznavanja standarda srpskog jezika i površnosti

Površnost/nepoznavanje jezičkog standarda u srpskom ilustruje gotovo isti broj rečenica u korpusu, što potvrđuje zaključak Telebaka (2015) o veoma niskom stepenu pismenosti novinara, koji je citiran u teorijskom delu rada. Ova grupa sadrži 233 rečenice u kojima su najčešće nepravilnosti: upotreba nestandardnih oblika, pogrešan izbor reči, pogrešna interpunkcija, nepravilno pisanje složenica i polusloženica i nepravilna kongruencija (vidi Tabelu 2).

Jezička neprav.	Intp-unkcija/ti-pogr.	Kongruencija	Nejsna rečenica	Nestandardni oblik	Pogrešan pad-ež	Pogrešna reč	Pogrešan pred-log	Pogrešan rodni oblik	Pogrešna sinta-ksa	Pisanje slož./poluslož.	Suvisna reč
Učestalost	58/13	18	13	25	5	21	6	1	9	19	10
Vidi primer	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	(26)

Tabela 2. Gramatičke, pravopisne i semantičke greške (ukupno: 198)

U nastavku se navode primeri nepravilnosti koje su nastale kao posledica nepoznavanja srpskog jezičkog standarda, prema redosledu navođenja u Tabeli 2:

- (16) „... JE OSIM za fitness trenere, bio otvoren i za... (FMI 14: 26). Marketing miks sportsko-rekreativnog kluba sagledan je kroz koncept 7P, izveden iz engleskih reči PRODUCT (u ovom slučaju SERVICE), PRICE, PLACE, PHYSICAL ENVIRONMENT, PROCESS, PEOPLE i PROMOTION.“ (FMI 12: 44).

U navedenom primeru nedostaje zapeta na početku umetnute rečenice, tj. iza predikata „je“. U sledećoj rečenici, engleske reči navode se istim tipom slova kao i srpske. Pošto se tipografija engleskih i srpskih reči ne razlikuje, pri čemu se čak ne navodi ni prevod, stiče se utisak da engleski jezik više nije potrebno ni prevoditi, što u celosti opravdava nešto izmenjenu izreku u srpskom jeziku „govori srpski (zapravo, engleski) da te ceo svet razume“.

- (17) „U okolini su veliki hoteli kao što su HAYAT, koji poseduje mali studio za svoje goste.“ (FMI 14: 37).

Pošto se navodi samo jedan hotel, pravilan oblik glagola glasi „je“, a ne „su“ kao što je napisano. Ovde valja napomenuti da je ovde nepravilnost ilustrovana na nivou jedne rečenice, ali da postoji i ozbiljniji problem nepoštovanja kongruencije na nivou teksta, npr. „Ponašanje na poslu (želja za uspehom, jaka volja, DA SE PRIHVATE TUĐE IDEJE.“ ... (FMI 16: 53). U ovom primeru nije ujednačena kongruencija poslednjeg faktora koji spada u ponašanje na poslu. Umesto očekivane frazne imenice „prihvatanje tuđih ideja“, navedena je klauza „da se prihvataju tuđe ideje“, pri čemu se nepravilna kongruencija po sličnom obrascu ponavlja u istom tekstu. Kao posledica nepravilne kongruencije, delovi rečenice ili cele rečenice nisu povezane.

- (18) „Veslanje GRADI DEFINICIJU ramena, jača mišiće donjeg dela leđa...“ (FMI 16: 12)

Upotrebljena kolokacija „gradi definiciju ramena“ nije jasna u srpskom jeziku. Verovatno je postojala želja za prestižnim stručnim izrazom, usled čega je umesto prozirnog izraza „razvijati ramena“ upotrebljen izraz „graditi definiciju ramena“, koji verovatno treba da istakne da će ramena imati idealni oblik koji je propisan nekim standardom.

¹⁰ Prema Kokoviću (2007: 72), izveštaj se piše „posle učestvovanja ili profesionalnog prisustva tokom nekog događaja, pri čemu najčešće ne iznosi lični stav i uvek sadrži određene podatke i fotografije.“

(19) „...REFERENC LISTA“ (s. 34) – Spisak referenci... (FMI 15: 34).

Budući da u srpskom jeziku ne postoji reč „referenc“ već „referenca“ (VRSRI 2006: 1072), kao i da imenica u funkciji prideva ne može da stoji ispred imenice koju bliže određuje, izuzev kad je u pitanju polusloženica, pravilan oblik glasio bi „spisak referenci“.

(20) „Na ovaj način troškovi za grupu od 10 do 12 vežbača iznose 15 USD po osobi plus članarina KLUBU.“ (FMI 13: 37).

U navedenom primeru upotrebljen je dativ „klubu“ umesto genitiv „kluba“ kojim se izražava pripadnost.

(21) „Mnogi ljudi vole da NALAZE posao na ovom tržištu...“ (FMI 13: 37).

Kolokacija „nalaziti posao“ nije standardna, a nije ni jasna, pošto se može pogrešno protumačiti da neko ko traži posao uvek nađe neko zaposlenje. Stoga bi je valjalo zameniti standardnom i prozirnom kolokacijom „tražiti posao“.

(22) „SA ovim učenjem postizemo bolje zdravlje i duži život.“ (FMI 16: 49).

Budući da se u srpskom jeziku instrumental upotrebljava sa predlogom kad je u pitanju društvo i bez predloga ako se radi o sredstvu ili oruđu, predlog „sa“ ovde ne može da stoji ispred frazne imenice „ovo učenje“ koja označava sredstvo.

(23) „...ISPORUČILA je REEBOK AMBASDOR Jasmina Aleksandrov...“ (FMI 14: 19).

Pošto je u pitanju ženska osoba, rodno obeleženi oblik imenice „ambasador“ treba da glasi „ambasadora“. Osim toga, cela konstrukcija „Reebok ambasador(ka)“ sa poziciono indeklinabilnom determinativnom imenicom neopravdano je preuzeta iz engleskog jezika, i stoji nasuprot standardnom izrazu „ambasadora riboka“.

(24) „Pošto mnogi naši zaposleni imaju dugogodišnje iskustvo i iz drugih klubova mnogi članovi dolaze kod nas“ (FMI 16: 43).

Sintaksa rečenice je nejasna, pošto nedostaju zapete koje označavaju umetnutu rečenicu „i iz drugih klubova“, iako bi bilo ispravnije da se umetnuta rečenica u ovom primeru napiše na kraju, posle zapete.

(25) (Naslov) „Skijaški TIM BILDING kompanije sTech“ (FMI 14: 6).

Prema standardu za pisanje transkribovanih engleskih složenica u srpskom jeziku (up. RNA 2011: 11), sastavnice se pišu sastavljeno (bez obzira na to da li se one u izvornom obliku pišu odvojeno, sa crticom ili sastavljeno), ako je u srpskom odnos između njih neproziran (up. „bodibilding“, RNA 2011: 46). Pored toga, pisanje naziva kompanije nije istaknuto drugim fontom slova, što naslov teksta dodatno čini nejasnim.

(26) „FiveStar Fitness“ biće predstavljen svetu kao UZORNI tj. REFERENTNI klub...“ (FMI 13: 6)

U navedenom primeru, značenje prideva „uzorni“ i „referentni“¹¹ se preklapa (vidi VRSRI 2006: 1072; RSJ 2007: 1383), te je u ovoj rečenici latinska pozajmljenica nepotrebna.

Poslednja kategorija jezičkih nepravilnosti sadrži greške u kucanju, koje ukazuju na površnost pisaca novinskih tekstova, odnosno na površnu korekturu srpskog teksta (vidi Tabelu 2. 1).

Jezička nepravilnost	Ispuštene reči	Ponovljene reči	Slovne greške
Učestalost	13	3	19
Vidi primer	(27)	(28)	(29)

Tabela 2.1. Greške u kucanju (ukupno: 35)

U nastavku se navode primeri jezičkih nepravilnosti koje su najčešće posledica grešaka u kucanju: izostavljen predlog „s/sa“ (27), ponovljena zamenica „se“ (28) i pogrešno slovo (29):

¹¹ Referentna (grupa) je „društvena grupa koja utiče na ponašanje jedne osobe ili grupe ljudi“ (VRSRI 2006: 1072); uzor znači „najbolji u svojoj vrsti, idealan primer, obrazac...“ (VRSRI 2006: 1383).

- (27) „OBZIROM NA niz održanih sastanaka sa srodnim savezima...” (FMI 16: 3)
 (28) „... i time se dobija veoma precizna vrednost koja SE SE pretvara u u signal...” (FMI 12: 58).
 (29) „... moguće je marketinšku komunikaciju potpuno PRILOGODITI njihovim potrebama.” (FMI 14: 58).

Na osnovu analize jezičkih nepravilnosti koje imaju veliku učestalost, i koje u obe grupe dostižu gotovo isti broj, mogli bi se izvesti sledeći suštinski zaključci. Sa stanovišta novinarskog jezika koji je, u suštini, jezik činjenica, koji mora biti u funkciji tačnog, jasnog i razumljivog saopštenja (Koković 2007: 131), jezičke nepravilnosti smanjuju jasnoću novinskog teksta, koja podrazumeva jednostavne i kratke rečenice bez gramatičkih i pravopisnih grešaka, koje ne sadrže nestandardne leksičke oblike i prevelik broj nepoznatih stranih reči (Bogdanić 2010: 138). Sa stanovišta jezičkog standarda, jezičke nepravilnosti dovode do uvođenja pseudonorme, posebno kada je u pitanju adaptacija engleskih pozajmljenica u srpskom jeziku (up. Prčić 1999: 14).

5. ZAKLJUČCI

Cilj istraživanja je ocena jezičke ispravnosti sportskog glasila na srpskom jeziku u vremenu masovne i tržišno orijentisane kulture, u kome novinari imaju posebnu odgovornost, ne samo za tačnost i razumljivost saopštenja, već i za očuvanje čistote i pravilnosti jezika. Istraživanje je urađeno na korpusu od približno 500 gramatički i pravopisno nepravilnih rečenica preuzetih iz pet brojeva časopisa *Fitness Management International* koji predstavlja službeno glasilo Saveza za rekreaciju i fitnes Srbije. Jezičke nepravilnosti podeljene su u dve grupe u okviru kojih su prikazane vrste grešaka i njihova učestalost u analiziranom korpusu. U prvu grupu spadaju nepravilnosti koje su nastale pod uticajem engleskog jezika, a u drugu, one koje su posledica površnosti i nedovoljnog poznavanja jezičkog standarda u srpskom. Na osnovu rezultata koji ukazuju na veliki broj anglicizama, kako neopravdanih tako i onih koji nisu usklađeni sa jezičkim standardom, kao i gramatičkih i pravopisnih nepravilnosti koje umanjuju jasnoću novinskog teksta, stiče se utisak da neki novinari baš i ne znaju i ne razumeju u dovoljnoj meri engleski jezik, a ni srpski. Stoga se poseban akcenat stavlja na sticanje englesko-srpske kontaktnojezičke kompetencije i terminološku standardizaciju, s jedne strane, odnosno viši stepen jezičkog obrazovanja svih onih koji se bave novinarstvom, s druge. No, suština i jednog i drugog jeste sistemsko izgrađivanje svesti o potrebi negovanja i čuvanja srpskog jezika koji treba da bude osnov za izučavanje drugih jezika da bi se, prema rečima Telebaka (2015), moglo stati na put potcenjivanju svog jezika, svog govora i nas samih kroz to.

LITERATURA

- Bogdanić, A. (2010). *Ogledi iz komikologije*. Banja Luka: Visoka škola Komukološki koledž u Banjaluci Kapa Fi.
 Bugarški, R. (2006). *Žargon: lingvistička studija, 2. prerađeno i prošireno izdanje*. Beograd: Biblioteka XX vek.
 Filipović, R. (1986) *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičkih dodira*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.
 Koković, D. (2007). *Društvo i medijski izazovi: uvod u sociologiju masovnih komunikacija*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
 Lipka, L. (1992). *An Outline of English Lexicology, 2nd edition*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
 Lyons, J. (1977). *Semantics (Volumes. 1–2)*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Milić, M. (2006). *Englesko-srpski rečnik sportskih termina*. Novi Sad: Zmaj.
 Milić, M. (2013a). *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku* Novi Sad: Filozofski fakultet.
 Milić, M. (2013b). “Stvaranje, standardizacija i kodifikacija sportske terminologije u srpskom jeziku.” U N. Silaški i T. Đurović (ur.) 2013. *Aktuelne teme engleskog jezika nauke i struke u Srbiji: 77-90*. Beograd: CID Ekonomskog fakulteta.
 Milić, M. (2013c). The Influence of English on Serbian Sports Terminology. *ESP Today – Journal of English for Specific Purposes at Tertiary Level* 1(1), 65-79.

- Milić, M. (2014). "Term Formation in the Sports Register in English and Serbian". У: С. Гудурић и М. Стефановић (ур.) *Језици и културе у времену и простору III: Тематски зборник*. Филозофски факултет, Нови Сад, 511-521.
- Milić, M. (2015). "Creating English-based Sports Terms in Serbian: Theoretical and Practical Aspects". *Terminology* 21 (1): 1-22.
- Pilipović, V., Glušac, T., Ninić, N. (2015). Dokumentacijska pismenost kao segemnt čitalačke pismenosti učenika srednjih škola. U: N. Savković (ur.). *Prozna i dokumentacijska pismenost učenika III razreda novosadskih srednjih škola*. Novi Sad: Fakultet za poslovne i pravne studije dr Lazar Vrkatić, 21-38.
- Popović, B. V. (1988). *Bukvar teorije ličnosti*. Beograd: Društvo psihologa Srbije.
- Prčić, T. (1998). *Novi transkripcioni rečnik engleskih ličnih imena*. Novi Sad: Prometej.
- Prčić, T. (1999). Sinonimi u teoriji i praksi: isto ali ipak različito. *Jezik danas*. 9, 14–20.
- Prčić, T. (2011). *Engleski u srpskom*, 2. izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Prčić, T. (2014). "Building Contact Linguistic Competence Related to English as the Nativized Foreign Language". *System*, 42: 143-154. Dostupno: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0346251X13001735>. Accessed 20 January 2015. Pristupljeno 16.12.2015.
- President's Council on Physical Fitness and Sports (2000). "Health, Fitness, and Physical Activity". *Research Digest* 3(9), 3-11 Dostupno: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED470696.pdf>. Pristupljeno 16.12.2015.
- President's Council on Physical Fitness and Sports (2001). "Toward a Uniform Definition of Wellness". *Research Digest* 3(15), 1-6. <https://www.presidentschallenge.org/informed/digest/docs/200112digest.pdf>.
- Sentov, A., M. Živković, N. Ninić (2015). Stepen prozne pismenosti odličnih i vrlodobrih učenika trećeg razreda gimnazija i srednjih škola. U: N. Savković (ur.). *Prozna i dokumentacijska pismenost učenika III razreda novosadskih srednjih škola*. Novi Sad: Fakultet za poslovne i pravne studije dr Lazar Vrkatić, 59-74.
- Telebak, M. (2015). Telebak: Srpski jezik istjeran iz škola prije 30 godina. *Srna*. Dostupno: <http://www.glassrpske.com/kultura/vijesti/Telebak-Srpski-jezik-istrjeran-iz-skola-prije-30-godina/lat/185605.html>. Pristupljeno 10. 12. 2015.

*

- Бећковић, М. (2006). *Кажа*, Београд: Народна књига: Политика.
- Клајн, И., Шипка М. (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Манојловић, Н. Тодоровић, С., Ковачевић, М. (2015). Номинализациони процеси као маркери бирократизације језика на примеру статута високообразовних институција чији је оснивач република Србија. U: Ž. Milanović (ur.) *Drugi međunarodni interdisciplinarni skup mladih naučnika društvenih i humanističkih nauka „KONTEKSTI“: Zbornik radova*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 179-189.
- Милић, М. (2012). „Англицизми као стилски синоними у поезији Матије Бећковића”. *Зборник Матице српске за књижевност и језик 60/I*: 145-158.

РЕЧНИЦИ

- RNA – Vasić, V., Prčić, T., Nejgebauer, G. (2011). *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, 2. izd. Novi Sad: Zmaj.
- RSJ – Николић, М. (ур.). (2007). *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- VRSRI – Клајн, И., Шипка, М. (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.

IZVORI

- Fitness Management International* 12, mart 2013.
- Fitness Management International* 13, januar 2014.
- Fitness Management International* 14, februar 2014.
- Fitness Management International* 15, mart 2014
- Fitness Management International* 16, januar 2015.

LINGUISTIC IRREGULARITIES IN TEXTS OF SPORTS GAZETTES IN SERBIAN
EXEMPLIFIED BY THE *FITNESS MANAGEMENT INTERNATIONAL* MAGAZINE*Summary*

The paper deals with a corpus-based analysis of linguistic correctness of journalistic texts of sports gazettes in Serbian, exemplified by the *Fitness Management International* magazine. The corpus consists of approximately 500 incorrect sentences in terms of grammatical and orthographic standard of Serbian, which were excerpted from five issues of the magazine representing an official gazette of Recreation and Fitness Association of Serbia. All linguistic irregularities are divided in two groups. The first group is due to English-Serbian language contacts, whereas the second is the consequence of superficiality/insufficient knowledge of the linguistic standard of Serbian. In light of the fact that the modern reader is confronted with information abundance so that he/she is forced to adopt information and linguistic expression of a journalistic text in a noncritical and selective manner, linguistic irregularities lessen, not only the communicative effect of the gazette, but they also leave a strong imprint on the linguistic standard of Serbian. The solution to these problems is, first of all, standardization of sports terminology in Serbian and a higher level of linguistic education of journalists, with special emphasis on building English-Serbian contact linguistic competence. The presentation is divided in four sections. Following the Introduction, Section 2 presents the theoretical framework of research, Section 3 deals with the corpus analysis, whilst the last Section 4 summarizes conclusions.

Key words: Serbian, Anglicism, linguistic irregularities, journalistic text, terminology, sport, translation.

Mira Milić
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Sport and Physical Education
mbmilic@EUnet.rs

Tatjana Glušac
Faculty of Legal and Business Studies“
Dr. Lazar Vrkatić“, Novi Sad, Serbia
tatjana.glusac@gmail.com

ZORAN NIKOLOVSKI

LES EMPRUNTS LEXICAUX ANGLAIS EN FRANÇAIS DANS L'ÉCONOMIE ET LES FINANCES ET LEURS ÉQUIVALENTS EN MACÉDONIEN

Ce travail a un double objectif. D'une part, étudier les emprunts lexicaux anglais en français dans le domaine de l'économie et des finances après la Deuxième Guerre mondiale. Pour mieux les examiner, nous présenterons les raisons de leur pénétration en français, leurs sens ainsi que leurs formes graphiques et phonétiques. Pour certains emprunts, nous exposerons aussi les recommandations par rapport à ces emprunts lexicaux du *Journal Officiel* de la République française et celles du *Grand dictionnaire terminologique* du Canada préconisant l'emploi de la variante canadienne. D'autre part, en partant du français, nous ferons un parallèle avec la langue macédonienne et nous présenterons les variantes de ces emprunts par lesquelles nous exposerons aussi l'influence de l'anglais sur le macédonien dans ce domaine. Nous essayerons de montrer ainsi l'influence de la langue et de l'économie anglo-américaine sur ces deux langues (français et macédonien) ainsi que les interventions institutionnelles par rapport aux anglicismes.

Mots-clés : emprunts lexicaux anglais, économie, finances, français, macédonien

1. INTRODUCTION

Le développement des contacts et des relations économiques entre la France, les États-Unis et les autres pays francophones a fait pénétrer des emprunts lexicaux anglais en français après la Seconde Guerre mondiale. Selon Humbley (1974 : 52): « *L'emprunt lexical au sens strict du terme /est/ le processus par lequel une langue L1 dont le lexique est fini et déterminé dans l'instant T, acquiert un mot M2 (expression et contenu) qu'elle n'avait pas et qui appartient au lexique d'une Langue L2 (également fixe et déterminé)* ». Ce travail fait partie de notre projet « Les emprunts lexicaux anglais dans la langue française de 1945 à 2005 (aspect linguistique et socioculturel) » (Николовски 2012) qui est divisé en 6 domaines: Sciences humaines, sciences juridiques, politiques et économiques; Sciences et techniques; Arts; Vie quotidienne; Sport et loisirs et Divers. Cette division s'inspire de l'exemple de Jean Tournier qui dans son œuvre *Les mots anglais du français* (Tournier 1998) fait une classification des anglicismes par « champs lexicaux », autrement dit par « centres d'intérêt » (Tournier 1998 : 7). La division de Tournier est faite sur l'examen des éléments culturels analysés par Lévi-Strauss, Sapir, Whorf, Mounin, Benveniste, etc. Cette division repose largement aussi sur les travaux de l'anthropologue américain Edward T. Hall qui dans son livre *Le langage silencieux* (*The Silent Language*) dédié à la culture, présente une carte de la culture (map of culture) où elle est divisée en 100 sections qui décrivent ses sous-domaines. Tournier représente la même carte dans son livre *Introduction descriptive à la lexicogénétique de l'anglais contemporain* (Tournier 2007 : 410). Avec la division en 6 domaines, il essaie d'englober tous les emprunts lexicaux anglais.

Notre domaine *Économie* fait partie de la première section *Sciences humaines, sciences juridiques, politiques et économiques* où nous ferons une analyse des emprunts lexicaux anglais et présenterons leur état graphique, phonologique, grammaticale et sémantique, ainsi que leur degré d'adaptation.

2. FACTEURS ÉCONOMIQUES FAVORISANT LA PÉNÉTRATION DES MOTS ANGLAIS EN FRANÇAIS ET EN MACÉDONIEN

Après la Seconde Guerre mondiale, les États-Unis deviennent une des plus grandes puissances économiques du monde (Brender, Pisani, 2004). Ils ont des progrès dans tous les domaines de l'économie grâce à leur grande production industrielle, les riches échanges économiques avec les autres pays, le taux d'emploi élevé, etc. Tout cela permet une position forte dans le commerce mondial et les négociations diplomatiques. Alors que les pays européens sont confrontés à une grande crise monétaire suite à la Deuxième Guerre mondiale, les réserves d'or américaines restent inchangées. Le dollar américain, contrairement aux autres unités monétaires, ne perd de sa valeur et devient la monnaie de référence. Le but des États-Unis est la reconstruction de l'économie mondiale, selon les principes du libre-échange et sans barrières douanières dans la circulation des biens et des services.

Les échanges commerciaux sont encouragés par la signature de nombreux accords bilatéraux et multilatéraux avec les autres pays. Le gouvernement fédéral stimule et soutient la libre concurrence, les secteurs en difficulté et l'export des produits américains en diffusant les méthodes de travail (*fordisme et taylorisme*) et le *marketing* dans le monde entier. La société de consommation, le mode de vie américain (*American Way of Life*) et la langue anglaise sont transmis par l'industrie cinématographique. Les États-Unis investissent aussi dans les recherches scientifiques, les innovations, l'éducation supérieure, le développement du réseau routier et les technologies de pointe. Les multinationales américaines, de nombreuses petites et moyennes entreprises participent au processus de la mondialisation.

À la fin des années 1980, grâce à la politique monétaire très efficace, les États-Unis ont réussi à maintenir la stabilité économique par l'application de l'atterrissage en douceur ou « *soft landing* » avec la prévision et l'intervention dans le système monétaire afin d'éviter une crise économique majeure et les chocs du marché boursier. Ces mesures ont conduit à une croissance continue de l'économie américaine jusqu'à la fin du 20e siècle.

306

Dans le début du 21e siècle, les États-Unis restent une puissance économique mondiale très forte. Ils ont une position dominante dans beaucoup de domaines industriels et dans le secteur de la bourse. Cependant, le fait que la crise économique qui a débuté aux États-Unis à la fin de la première décennie du 21e siècle envahit rapidement le monde entier, indique le rôle crucial de l'économie américaine ainsi que sa forte influence sur les processus économiques mondiaux.

Après la Seconde Guerre mondiale, on remarque une intense collaboration économique entre la France et le Québec d'une part et les États-Unis et les autres pays anglophones d'autre part. Les États-Unis sont une destination importante pour les investissements directs français à l'étranger¹. Beaucoup de filiales d'entreprises françaises sont implantées aux États-Unis et y génèrent plusieurs milliers d'emploi principalement dans l'industrie manufacturière, les services financiers, le secteur de l'information, les transports publics, les industries de sécurité etc. En sens inverse, les États-Unis sont un investisseur direct important en France principalement dans l'industrie manufacturière, les services financiers, les activités immobilières etc. en y créant plusieurs milliers d'emploi.

Aujourd'hui, la Macédoine et les États-Unis jouissent d'une relation de coopération dans un large éventail de domaines politique, économique, culturelle, militaire etc.² Les États-Unis soutiennent les aspirations de la Macédoine à construire une société démocratique, sûre et orientée vers l'économie de marché, la démocratie, les réformes économiques et des projets aspirant à renforcer la primauté du droit et à améliorer l'éducation. La Macédoine a reçu plusieurs millions de dollars comme appui budgétaire dans le cadre du soutien du développement économique, des réformes de la défense, pour la remise de la crise etc. La coopération économique entre les États-Unis et la République de Macédoine est importante. Il y a beaucoup de contrats économiques signés entre les deux pays où la place particulière est accordée à la Déclaration de partenariat stratégique et de coopération entre les États-Unis d'Amérique et la Répu-

¹ *La France et les États-Unis, Relations économiques*. < <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/etats-unis/la-france-et-les-etats-unis/>>, 03/06/2014.

² *U.S. Relations with Macedonia*, U.S. State Department. < <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/26759.htm> >, 23/07/2015.

blique de Macédoine³. Ainsi, les États-Unis participent directement au financement de la formation et à la promotion des cadres dans le domaine de l'économie en Macédoine⁴.

Bien que les autres pays anglophones (Grande-Bretagne, Canada) aient une certaine influence sur l'exportation du lexique anglais, il n'est pas exagéré de la qualifier de mineure et négligeable dans ce domaine par rapport à celle des États-Unis.

3. LES EMPRUNTS LEXICAUX ANGLAIS EN FRANÇAIS DANS L'ÉCONOMIE

Notre étude comprend 56 unités. Chaque unité du corpus⁵ représente un ensemble composé de plusieurs parties. Au début de chaque unité, nous présentons sa forme graphique, c'est à dire le nom de l'unité, sa prononciation et sa catégorie grammaticale. Pour justifier l'attestation, nous mettons en évidence la datation en français, c'est-à-dire, la détermination de la première attestation d'un mot ou d'un sens, parfois la datation en anglais pour vérifier si l'emprunt est attestée dans la période de notre recherche, après la Seconde Guerre mondiale. Puis seront présentées les composantes morphologiques de l'unité lexicale suivies des définitions qui expliquent le(s) sens de l'emprunt. Habituellement, nous essayons que chaque unité soit illustrée par des exemples provenant du corpus. Ensuite seront présentées les recommandations du *Journal Officiel* de la République française, du *Grand dictionnaire terminologique* ou des autres sources quant au remplacement des emprunts lexicaux anglais. A la fin de l'unité, se trouvent les lexèmes français (lorsqu'ils existent) dont le sens est équivalent ou très proche de celui des emprunts lexicaux anglais et qui peuvent les remplacer dans ce domaine.

La première partie de l'unité *Forme graphique* comprend toutes les variantes graphiques des emprunts qui peuvent aider à définir le degré d'adaptation graphique des emprunts lexicaux anglais notés dans le corpus. Cette partie comprend aussi les formes francisées qui représentent l'adaptation des formes graphiques en français et sont facilement identifiables car ils portent des accents ou d'autres signes de l'orthographe française. Nous avons enregistré aussi 2 unités à deux formes graphiques (*e.c.u.* / *écu* ; *trader* / *tradeur*) où l'on garde la forme anglaise et la forme suivant le système graphique français en ajoutant l'accent aigu. Dans le deuxième exemple, le suffixe *-er* passe en *-eur*. Cette partie comprend aussi 8 formes francisées ou 14, 29% ce qui représente un niveau faible d'adaptation graphique des emprunts lexicaux anglais dans le domaine de *l'économie* : *économétrie* < *econometrics*; *employabilité* < *employability* ; *externaliser* < *to externalize*; *intermédiation* < *intermediation*); *keynésien* < *Keynesian* ; *marginalisme* < *marginalism*; *privatiser* < *to privatize* ; *sectorial* < *sectorial*.

La partie suivante *Prononciation* présente l'état phonétique des emprunts lexicaux anglais en français, c'est-à-dire leur adaptation au système phonétique français. Nous y comprenons toutes les variantes phonétiques des emprunts même les unités sans forme phonétique notée dans le corpus. Nous n'y avons pas retrouvé d'unité à deux ou plusieurs prononciations, signe d'un état phonétique stable dans ce domaine.

La partie *Catégorie grammaticale* explique l'état grammatical des unités comprenant les traits grammaticaux qui permettent de décrire les flexions morphologiques des mots variables d'une langue. Les principaux traits grammaticaux sont la nature ou classe lexicale (nom, verbe, adjectif, etc.), le genre (masculin, féminin), le nombre (singulier, pluriel), etc. La plupart des unités de ce domaine sont des noms dont 1 unité est un nom qui n'existe qu'au pluriel (*plurale tantum*): *pétrodollars*. Nous y avons noté 4 adjectifs (*keynésien*, *revolving*, *sectoriel* et *open door*, dont le dernier est à la fois nom et adjectif) et 2 verbes (*externaliser* et *privatiser*).

³ Declaration of Strategic Partnership and Cooperation between the United States of America and the Republic of Macedonia. <<http://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/104441.htm>>. 16/07/2015.

⁴ Канцеларија за економски и трговски прашања, Амбасада на Соединетите Американски Држави, Скопје, Македонија. <<http://macedonian.macedonia.usembassy.gov/mk/about-us/econ-comm.html>>. 25/10/2015.

⁵ Le corpus français est composé des dictionnaires, vocabulaires, encyclopédies, recueils, journaux et magazines (v. Bibliographie, Corpus français et abréviations).

En ce qui concerne l'état morphologique, nous avons remarqué 1 unité à deux genres *ratio* qui se trouve le plus souvent au masculin: «Le ratio *entre les plus de 60 ans et les actifs* baisserait à 1,8 en 2025.»⁶.

Mais ce lexème se trouve rarement au féminin:

«De fait la rentabilité n'est pas pénalisée : la ratio combiné qui mesure les coûts des sinistres et des frais généraux rapportés aux primes encaissés « devrait s'améliorer d'un point d'ici fin 2012 » [...]»⁷.

La partie *Datation* comprend la détermination de la première attestation d'un mot ou d'un sens des unités du corpus, même les unités sans datation. Dans ce cas, nous déterminons leur attestation en français avec des comparaisons ou des consultations complémentaires avec d'autres sources (même anglophones) relatives à ce domaine. Nous avons retrouvé aussi 1 unité sans datation en français *soft landing* dont l'attestation en anglais précise qu'elle y est apparue en 1960.

Dans la partie *Définition*, nous essayons de choisir des définitions les plus complètes qui donnent la meilleure explication des unités du corpus. Dans les cas où les unités possèdent deux ou plusieurs définitions concernant deux ou plusieurs domaines, nous présentons d'abord la définition comportant la première attestation de l'emprunt qui se rapporte à l'économie. 33 unités se rapportent à l'*Économie*: *benchmarking*; *économétrie* (*econometrics*); *externaliser* (*to externalize*); *gap*; *GATT*; *input*; *keynésien*, *keynésianisme*; *marginalisme*, *obsolescence*; *open door*; *outplacement*; *output*; *package deal*; *poll tax*; *soft landing*; *stagflation*; *start-up*; *stop-and-go*; *take-off*; *technostructure*; *trend*, etc.

benchmarking: Gestion d'une entreprise inspirée par l'observation (sans espionnage) et l'évaluation de la performance d'autres entreprises (y compris dans des domaines différents, en transposant les méthodes). (MAF)

gap: Écart important, décalage, retard technologique, économique, etc. (PL)

input: Ensemble des biens et services entrant dans le processus de production. (PR)

outplacement: Ensemble des techniques visant à la recherche d'un nouvel emploi pour des salariés licenciés ou en cours de licenciement. (PL)

package deal: Accord global à conventions multiples. (DADG)

25 unités concernent les *Finances*: *asiadollar*, *broker*, *cash-flow*, *e.c.u.*, *eurodollar*, *factoring*, *hot money*, *intermédiation*, *lease-back*, *leasing*, *narcodollar*, *pétrodollars*, *raider*, *rand*, *revolving*, *swap*, *trader*, *venture capital*, etc.

cash-flow: Ensemble constitué par le bénéfice net après impôt, auquel sont ajoutés les amortissements, et les réserves et provisions n'ayant pas le caractère de dettes. (Il représente la capacité d'autofinancement de l'entreprise.) (PL),

leasing: Location (avec achat en option, au terme d'une période déterminée) de biens d'équipement à une société financière qui se charge de l'investissement (PR).

raider: Personne physique ou morale qui lance une offre publique d'achat (O. P. A.) hostile sur une société afin d'en prendre le contrôle ou d'en revendre ultérieurement les titres à un meilleur cours (PR),

swap: Accord de crédit à court terme effectué entre banque par un jeu croisé d'écriture (DADG).

trader: Opérateur de marchés financiers (PR, MAF),

Nous avons retrouvé 5 unités à deux sens ou définitions *broker*, *input*, *keynésien*, *narcodollar* et *output*.

En ce qui concerne les exemples, notre objectif était de choisir des exemples fournissant une explication complémentaire de la définition.

Les unités comprennent aussi les recommandations de la Commission générale de terminologie et de néologie qui sont publiées dans le *Journal Officiel* de la République française et qui illustrent la

⁶ Guillaume Duval, «30 millions d'actifs en 2025», mai 2011, *Alternatives Economiques*, 302. <http://www.alternatives-economiques.fr/30-nbspmillions-d-actifs-en-2025_fr_art_1091_54231.html>. 03/06/2015.

⁷ Séverine Sollier, «Assurance d'entreprises : Axa mise sur le service pour gagner des parts de marché», 3 décembre 2012, *La Tribune* < <http://www.latribune.fr/entreprises-finance/banques-finance/industrie-financiere/20121203trib000734812/-assurance-d-entreprises-axa-mise-sur-le-service-pour-gagner-des-parts-de-marche.html>>. 28/08/2015.

position de la France par rapport aux termes importés d'autres langues, dans notre cas, l'anglais (Décret n°96-602: *passim*). Le *JORF* a donné ses recommandations dans 21 unités (37,5%) dans ce domaine: *benchmarking* / *référenciation*, *étalonnage*, *parangonnage* (14 août 1998); *broker* / *courtier* (28 juillet 2001); *cash-flow* / *capacité d'autofinancement* ou *CAF*; *flux de trésorerie* (13 mars 2013); *factoring* / *affacturage* (22 septembre 2000); *factor* / *affactureur* (22 septembre 2000); *gap* / *écart* (22 septembre 2000); *GATT* / *AGETAC* (2 avril 1987)⁸; *hot money* / *capitaux flottants* (22 septembre 2000); *lease-back* / *cession-bail* (22 septembre 2000); *leasing* / *crédit-bail* (22 septembre 2000); *outplacement* / *remplacement externe* (22 septembre 2000); *raider* / *attaquant* (22 septembre 2000); *revolving* / *crédit permanent* (22 septembre 2000); *soft landing* / *atterrissage en douceur* (28 juillet 2001); *start-up* / *jeune pousse* (28 juillet 2001); *stock-option* / *option sur titres* (12 mai 2000); *swap* / *échange financier*, *échange* (22 septembre 2000); *take-off* / *décollage* (22 septembre 2000); *trader* / *opérateur*, *-trice de marché*; *opérateur*, *-trice* (28 décembre 2006); *trend* / *tendance structurelle* (28 juillet 2001); *venture capital* / *capital-risque* (22 septembre 2000).

Nous présentons ensuite les recommandations de l'Office québécois de la langue française publiées dans le *Grand dictionnaire terminologique* qui sont différentes des recommandations publiées dans le *Journal officiel* de la République française. Le GDT se veut la ressource la plus complète pour ce qui est des traductions des termes techniques de la langue anglaise au Canada. De telle façon, nous pouvons déterminer la position du Québec par rapports aux emprunts lexicaux anglais (*Office québécois de la langue française*: Mission et rôle de l'organisme).

Le GDT a donné ses recommandations dans 17 unités (30,36%): *asiadollar* / *asian-dollar*; *benchmarking* / *étalonnage*, *référenciation*, *évaluation comparative*, *analyse comparative*; *cash-flow* / *flux de trésorerie*, *variation de trésorerie*, *sortie de fonds*, *rentrée de fonds*, *flux monétaire*, *flux financier*; *factoring* / *affacturage*; *factor* / *affactureur*, *société d'affacturage*; *input* / *intran(s)*, *facteur(s) de production*, *facteurs*, *entrées*, *outplacement* / *reclassement externe*, *remplacement externe*, *aide au reclassement*; *output* / *production*, *sorties*, *sortants*, *produits*, *extrants*; *package deal* / *offre globale*; *raider* / *attaquant*, *prédateur*, *raider*; *soft landing* / *atterrissage en douceur*; *start-up* / *jeune pousse*; *take-off* / *décollage*; *trader* / *négociateur*, *opérateur de marché*; *venture capital* / *capital de risque*, *capital risque*, *capitaux de risque*, *capitaux à risque*, *capitaux risque*, *capital aventure*, *n. m. (rare)*; *Société de venture capital* / *société de capital de risque*, *SCR*, *société de capital risque*, *société à capital de risque*, *société à capital risque*, *société de capitaux de risque*, *société d'investissement en capital de risque*, *société d'investissement en capital risque*; *venture capitalist* / *investisseur en capital de risque*, *investisseuse en capital de risque*, *investisseur de capital de risque*, *investisseuse de capital de risque*, *investisseur de CR*, *investisseuse de CR*, *capital risqueur*, *CR*, *capital risqueuse*

Dans les unités, nous comprenons aussi les propositions provenant des autres sources du corpus qui sont différentes de celles du JO et du GDT (DAC, TLF, PL, ASF, AA).

Le DAC donne ses propositions dans 2 unités:

cash-flow / *marge d'autofinancement*, *mouvement de trésorerie*, *mouvement de caisse*, *marge brute d'autofinancement*;

package deal / *accord global* ; *entente globale*

AA donne une recommandation dans 1 unité: *obsolescent*⁹ / *périmé*, *dépassé*, *démodé*.

4. LES EMPRUNTS LEXICAUX ANGLAIS EN MACÉDONIEN DANS L'ÉCONOMIE

Le corpus de l'économie en macédonien¹⁰ comprend 26 unités et représente une intersection des emprunts lexicaux anglais qui font partie des deux langues français et macédonien:

⁸ L'acronyme *AGETAC*, de *Accord général sur les tarifs douaniers et le commerce* est recommandé sans grand succès.

⁹ Ne pas confondre avec *obsoleète* adj., du latin *obsoletus*, participe passé d'*obsolescere*, rare en français.

¹⁰ Le corpus macédonien est composé des dictionnaires, vocabulaires, recueils, lois, journaux et sites (v. Bibliographie, Corpus macédonien et abréviations).

benchmarking / бенчмаркинг; *broker* / брокер; *économétrie (econometrics)* / економетрија > економетриски; *ésci, e.s.u. (esci) / еки*; *eurodollar* / евродолар > евродоларски; *factoring* / факторинг; *GATT* / ГАТТ и *Општа спогодба за трговија и царини*; *input* / инпут; *intermédiation (intermediation)* / интермедијација; *keynésien (Keynesian) / кејнзијански* > *keynésianisme, keynésisme (keynesianism)* / кејнзијанизам; *leasing* / лизинг; *marginalisme (marginalism)* / маргинализам; *narcodollar* / наркодолар; *output* / аутпут; *petrodollars* / петродолари > петродоларски; *privatiser (to privatize)* / приватизира; *privatisation* / приватизација; *rand* / ранд; *revolving* / револвинг (-кредит); *stagflation* / Стагфлација; *start-up* / стартап, стартап-ан; *trend* / тренд

Chaque unité du corpus représente un ensemble composé de plusieurs parties. Au début de chaque unité, nous présentons sa forme graphique, c'est-à-dire le nom de l'unité. Ensuite se trouve la catégorie grammaticale. Puis, se trouvent les définitions de l'unité qui expliquent le sens de l'emprunt et des exemples provenant du corpus et soutiennent chaque emprunt lexical anglais en macédonien.

Contrairement au français, le corpus macédonien ne comporte pas de datation des unités parce que les sources qui le composent ne possèdent pas cette forme de justification des emprunts. Dans ce cas, pour déterminer le période d'entrée et d'attestation d'un lexème en macédonien, nous faisons des consultations complémentaires. Cela signifie des comparaisons avec les sources anglaises, françaises ou d'autres sources qui pourraient aider à résoudre le problème de datation et à vérifier si l'emprunt est attesté dans la période de notre recherche après la Seconde Guerre mondiale. Le corpus macédonien ne dispose pas de recommandations par rapport aux emprunts lexicaux anglais en macédonien, émanant d'une institution gouvernementale et publiées au *Journal Officiel* de la République de Macédoine (*Службен весник на Република Македонија*) et par lesquelles nous pourrions déterminer le degré de réaction ou réponse de l'État par rapports aux emprunts lexicaux anglais. Cependant, l'article 6 de la Loi relative à l'emploi de la langue macédonienne recommande d'éviter l'emploi des expressions et des emprunts étrangers lorsque cela est possible, en les remplaçant par des termes appropriés du vocabulaire macédonien (*Закон за употребата на македонскиот јазик*: член 6). Il y a partiellement des réactions de certains auteurs ou puristes, mais il s'agit de réactions sporadiques qui n'ont rien d'officiel.

310

La première partie de l'unité *Graphophonétique* comprend toutes les variantes graphiques des emprunts lexicaux anglais notées dans le corpus qui peuvent faciliter l'analyse graphique c'est-à-dire, la détection du degré d'adaptation graphique des emprunts. Cette partie comprend aussi les formes macédonisées qui représentent l'adaptation des formes graphiques en français et sont facilement identifiables car possédant des suffixes macédoniens ou d'autres signes orthographiques. Cette partie comprend aussi la prononciation et présente ainsi l'état phonétique des emprunts lexicaux anglais en macédonien. La graphophonétique peut faciliter l'analyse phonétique des anglicismes et présente leur adaptation au système phonétique macédonien. Nous avons réuni la partie graphique et phonétique dans un groupe à cause de la simplicité de l'orthographe phonétique macédonienne où chaque lettre équivaut à un son unique (avec de rares exceptions). Ici, nous avons retrouvé 1 unité à deux formes graphiques avec ou sans trait d'union *стартап* et *стартап-ан* ce qui signifie qu'il n'y a pas eu encore de stabilisation graphique de cet emprunt. Ainsi, dans le journal *Вечер* du 8 juin 2015, nous avons découvert la forme graphique avec un trait d'union dans le titre d'un article du 8 juin 2015: „Гранд од Владата за нови 400 *стартап-ан* компании“.

Mais dans le journal *Вест* du 9 septembre 2015, nous avons retrouvé la forme graphique sans trait d'union: „Фондот за иновации и технолошки развој до крајот на месецов ќе го објави вториот повик за кофинансирани грантови за *стартап* и спин оф претпријатија, на кој ќе бидат доделени околу 1,78 милиони евра, најави директорката Јасмина Поповска“. (*Нов повик за грантови на Фондот за иновации*, 09.09.2015, *Вест*).

Nous n'avons pas retrouvé des unités à deux ou plusieurs prononciations ce qui indique un état phonétique stable dans ce domaine.

La partie *Catégorie grammaticale* explique l'état grammatical des unités comprenant les traits grammaticaux qui permettent de décrire les flexions morphologiques des mots variables d'une langue. En ce qui concerne l'état morphologique, la plupart des unités du corpus sont des noms au masculin ou

au féminin suivant les règles morphologiques du macédonien (le masculin, repérable par une terminaison du nom en consonne, le féminin, avec une terminaison en -a et le neutre, avec une terminaison en -o, sauf les exceptions). Nous n'avons pas retrouvé d'unités au neutre ou à deux genres. Nous avons retrouvé un nom qui n'existe qu'au pluriel *eku* (*plurale tantum*):

„Новиот данок е задолжителен со директивата на ЕУ од 1992 година, со која се воспоставува минимална акциза од 550 евра (тогаш *еки*) за 100 литри чист алкохол.“ (ЕУ ја „секна“ домашната ракија во Бугарија, 05.03.2007, *Утрински весник*).

1 unité dans le corpus macédonien est le verbe *приватизира*: „Грција ќе ја приватизира „Хеленик Петролеум“ и двете најголеми пристаништа“. (17.10.2012, *Е-Вести*)

Ici, le verbe macédonien prend le suffixe *-ura* concernant les verbes empruntés qui portent un accent pénultième ce qui est différent de l'accent standard antépénultième du macédonien (Конески 1987 : 387-388).

Nous avons retrouvé parallèlement deux formes concernant 1 unité: l'acronyme *ГАТТ* et la forme longue macédonienne *Општа спогодба за трговија и царини* recommandée par les manuels d'économie qui existe à la fois avec la forme anglaise *ГАТТ*, translittérée de l'anglais en caractères cyrilliques.

ГАТТ: «Авторот е поранешен генерален директор на *ГАТТ* и СТО, а сега копретседател на Експертската група за трговија на високо ниво». (*По ветената земја*, 05.02.2012, *Утрински весник*).

Општа спогодба за трговија и царини: „Штетата која дампингот ја предизвикува на домашното производство според Спогодбата за примена на членот VI од *Општата спогодба за царини и трговија* (ГАТТ) 1994 (*Закон за трговија* : член 47)“.

Dans la partie *Définition*, comme dans le corpus français, nous essayons de choisir des définitions les plus complètes qui donnent la meilleure explication des unités du corpus. Dans le cas où les unités possèdent deux ou plusieurs définitions concernant deux ou plusieurs domaines, nous présentons d'abord la définition comportant la première attestation de l'emprunt qui se rapporte à l'économie. Mais contrairement au corpus français, toutes les unités du corpus macédonien sont monosémiques, c'est-à-dire, n'ont qu'un seul sens et nous n'avons pas retrouvé d'unités à deux ou plusieurs sens ou définition. 16 unités se rapportent à l'*Économie*: *аутпут*; *бенчмаркинг*; *економетрија* ; *ГАТТ*; *инпут*; *кејнсијанизам*; *маргинализам*; *петродолари*; *приватизира*; *стагфлација*; *старт-ап*; *тренд*, etc.

економетрија: Научна дисциплина што ги испитува економските и општествените појави со примена на математичките методи. (СЛСЗИ)

приватизира: Прави да стане приватен, врши приватизација на државна или општествена сопственост. (ДРМЈ)

10 unités du corpus se rapportent aux *Finances*: *брокер*; *еки*; *евродолар*; *факторинг*; *лизинг*; *наркодолар*; *ранд*; *револвинг (-кредит)*, etc.

лизинг: Давање под наем средства за производство со можност да бидат откупени во определен период. (ДРМЈ)

револвинг (-кредит): Кредит што постојано се обновува до висината на првобитната сума штом земачот на кредит уредно му го врати на доверителот делот или целата сума на определениот рок. (СЛСЗИ)

En ce qui concerne les exemples, notre objectif était de choisir des exemples fournissant une explication complémentaire de la définition. Nous avons retrouvé 13 unités dans le corpus possèdent une définition soutenue d'un exemple: *брокер*; *економетрија*; *еки*; *евродолар*; *ГАТТ*; *инпут*; *лизинг*; *аутпут*; *приватизира*; *приватизација*; *револвинг (-кредит)*; *стагфлација*; *тренд*.

ранд: Парична единица на Јужна Африка (ТРСМЈ). Ех: «Јужноафриканскиот *ранд* жртва на сопствената сила» (27.11.2002, *Утрински весник*).

брокер: Тој што ги следи движењата на берзата, што тргува со вредносни хартии и посредува во берзанските работи (ДРМЈ). Ех: «Тоа ќе се овозможи преку создавање централизиран софтвер за пренасочување на налози за тргување, со кој *брокерите* од трите земји ќе се поврзат директно,

односно ќе може да комуницираат *брокер со брокер*, како и да разменуваат налози за тргување од нивните клиенти». („Берзански преглед“, 24.04.2015, *Утрински весник*).

10 unités du corpus macédonien ne possèdent pas de définition ou aucune explication dans les unités du corpus: *бенчмаркинг*, *евродоларски*, *факторинг*, *интермедијација*, *кејнсијанизам*, *маргинализам*, *наркодолар*, *петродолари*, *ранд*, *старт ап*, *старт-ап*. Ces emprunts lexicaux sont présents en macédonien (dans les media, Internet etc.) mais aucun dictionnaire ne les explique pas.

бенчмаркинг: „Исто така, социјалните мрежи им овозможуваат квалитетен *бенчмаркинг* (ширење на најдобрите практики)“. („Нови трендови за вработување“, 03.03.2013, *Денар*).

наркодолар: „Според некои процени, во Мексико се изградени до 6.000 цркви со *наркодолари*, а локалните католички свештеници се подготвени да ги благословат своите „добродетели““. („Нилските коњи на Пабло Ескобар“, 19 април 2011, *Нова Македонија*).

Les unités du notre corpus comprennent aussi les dérivations, c’est à dire, les lexèmes dérivés des emprunts lexicaux anglais. Nous avons remarqué 3 dérivations, adjectifs qui sont dérivés des noms: *евродоларски*, *економетриски* et *петродоларски*:

евродоларски < *евродолар* < *eurodollar*: „На пример, постојат *евродоларски* обврзници што ги издаваат САД, кои гласат на долари, а се продаваат на европските пазари.“ („Еврообврзници?“, 07.05.2005, *Дневник*).

економетриски < *економетрија* < *econometrics*: „Општо познато е дека ниските даноци се предуслов за економски раст (има докажани *економетриски* пресметки), но не секогаш и по секоја цена, барем не во сите случаи, [...]“ (*Очекувањата од даночните промени во Македонија!*, 15.12.2006, *Утрински весник*).

петродоларски < *петродолари* < *petrodollar*: „И заради тоа станува јасно дека пропаднатиот *петродоларски* монетарен поредок мора да се замени со нов систем за глобален економски просперитет и сигурност. („Тајната евро-долар војна“, 18 mars 2006, *Дневник*).

5. CONCLUSION

Dans ce travail nous avons montré la présence des emprunts lexicaux anglais en français dans le domaine de l’économie apparus après la Deuxième Guerre mondiale en français (56 unités) et en macédonien (26 unités). Ainsi, nous avons présenté l’influence de l’économie anglo-américaine sur le français et le macédonien.

Nous pouvons conclure que presque les mêmes raisons font entrer les emprunts lexicaux anglais dans toutes les langues du monde, y compris le français et le macédonien (le grand pouvoir économique et industriel des États-Unis, les riches échanges économiques avec les autres pays, le taux d’emploi élevé, la situation favorable dans l’agriculture et l’industrie, les nombreux accords bilatéraux et multilatéraux, l’export remarquable des produits américains, la diffusion du *fordisme*, du *taylorisme* et du *marketing* dans le monde entier, les investissements en recherche et développement, les technologies de pointe, les innovations, l’éducation supérieure etc.).

En ce qui concerne le français, conformément à la politique de protectionnisme linguistique (Николовски 2002 : 35-66), on remarque un travail constant sur les recherches lexicologiques et terminologiques et sur le remplacement des anglicismes de la part de la Commission générale de terminologie et de néologie. On peut retrouver des publications de nouveaux mots en français, des recueils thématiques de termes sur le site *FranceTerme* du Ministère de la Culture et de la Communication. Les listes de termes sont publiées aussi régulièrement au *Journal officiel* de la République française. Dans le domaine de l’économie, la France (JORF) a donné ses recommandations dans 21 unités (37,5%), tandis que le Québec (GDT) a proposé ses recommandations dans 17 unités (30,36%) sur 56 unités dans ce domaine. Nous y avons retrouvé 11 recommandations communes. Les éditions annuelles des dictionnaires *Petit Robert* et *Petit Larousse* reprennent aussi systématiquement les recommandations des termes.

En revanche, nous avons constaté un moindre traitement des emprunts lexicaux anglais dans l'économie en macédonien. Les anglicismes sont présents dans la langue, mais les outils lexicographiques ne s'y intéressent guère. Il y a aussi peu d'initiatives de leur remplacement, ce qui pousse à les accepter tels quels. Il y a un manque de dictionnaires et d'autres outils lexicographiques traitant les emprunts lexicaux anglais dans l'économie. Le fait que les dictionnaires du corpus comprennent et expliquent seulement 50% des unités (13/26), tandis que 38,46% des unités (10/26) du corpus se retrouvent en macédonien comme exemples, sans aucune explication dans les dictionnaires ou d'autres outils lexicographiques, nous incite à constater une intervention insatisfaisante de la part de la République de Macédoine envers les anglicismes dans l'économie.

BIBLIOGRAPHIE

- Brender, A., Pisani, F. (2004). *La Nouvelle Économie américaine*. Paris: Economica.
- Guiraud, P. (1971). *Les mots étrangers*. Paris : PUF.
- Hagège, C. (1987). *Les Français et les siècles*. Paris : Éditions Odile Jacob.
- Humbley, J. (1974-II). Vers une typologie de l'emprunt linguistique. *Cahiers de Lexicologie* 25. Paris : Didier Larousse, 46-70.
- Конески, Б. (1987). *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Николовски, З. (2002). *Современата јазична политика на Франција во однос на францускиот и регионалните јазици*. Магистерски труд. Скопје : Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Николовски, З. (2012). *Англиските лексички заеми во францускиот јазик од 1945 до 2005 година (лингвистички и социокултурен аспект)*. Докторска дисертација. Скопје : Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Pergnier, M. (1988). *Le français en contact avec l'anglais: En hommage à Jean Darbelnet*. Paris : Didier.
- Pergnier, M. (1989). *Les anglicismes. Dangers ou enrichissement pour la langue française?*. Paris : P.U.F. (coll. Linguistique nouvelle).
- Picone, M. D. (1988). *De l'anglicisme et de la dynamique de la langue française*. Atelier national de reproduction des thèses, Université de Lille III.
- Tournier, J. (2007). *Introduction descriptive à la lexicogénétique de l'anglais contemporain*. Genève: Slatkine Érudition, 410.
- Walter, H., 2001, *Honni soit qui mal y pense: L'incroyable histoire d'amour entre le français et l'anglais*. Paris : Robert Laffont.

SITOGRAFIE

- Décret n°96-602 du 3 juillet 1996 relatif à l'enrichissement de la langue française. <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000005621310&dateTexte=vig>>. 03/03/2013.
- Office québécois de la langue française. <<http://www.oqlf.gouv.qc.ca/>>. 28/10/2015.
- Закон за употребата на македонскиот јазик. Службен весник на Република Македонија 5/98 од 30.01.1998. <http://www.kultura.gov.mk/documents/Zakon_za_upotreba_na_makedonskiot_jazik.pdf>. 11/09/2015.

CORPUS FRANÇAIS ET ABRÉVIATIONS

- AA: Voirol, M. (1993). *Anglicismes et anglomanie*. Paris : Centre de formation et de perfectionnement des journalistes.
- ASF: Lenoble-Pinson, M. (1991). *Anglicismes et substituts français*. Paris, Louvain-la-Neuve : Duculot, (L'esprit des mots).
- DAC: Forest, C., Boudreau, D. (1999). *Dictionnaire des anglicismes. Le Colpron*. Laval : Beauchemin.
- DADG: Rey-Debove, J., Gagnon, G. (1990). *Dictionnaire des anglicismes : les mots anglais et américains en français*. Paris : Le Robert.
- DAH: Höfler, M. (1982). *Dictionnaire des anglicismes*. Paris : Larousse.

- Deak, E., Deak, S. (1993) (9e éd.). *Grand dictionnaire d'américanismes contenant les principaux termes américains avec leur équivalent exact en français*. Paris : Dauphin.
- Délégation générale à la langue française et aux langues de France. <<http://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/>>. 18/08/2015.
- Encyclopædia Universalis. <<http://www.universalis.fr/>>. 29/09/2015.
- GDT: *Le Grand dictionnaire terminologique*. <<http://www.gdt.oqlf.gouv.qc.ca/>>. 28/10/2015.
- JORF: *Journal officiel de la République française*. <<http://www.journal-officiel.gouv.fr/>>. 20/09/2015.
- L'Express. <<http://www.lexpress.fr/>>. 29/09/2015.
- L'Humanité. <<http://www.humanite.fr/>>. 29/09/2015.
- MAF: Tournier, J. (1998). *Les mots anglais du français*. Paris : Belin, (coll. Le français retrouvé).
- MW: Merriam-Webster. <<http://www.merriam-webster.com/>>. 28/10/2015.
- PL: *Petit Larousse illustré*. (2005). Paris: Larousse.
- Rey, Alain et al. (2000). *Dictionnaire historique de la langue française*. Paris: Dictionnaires Le Robert.
- Rey, A., Rey-Debove, J. dir. (2004). *Le Nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Paris : Dictionnaires Le Robert.
- TLF: *Trésor de la langue française informatisé*. <<http://atilf.atilf.fr/>>. 28/10/2015.
- Walter, H., Walter, G. (1998). *Dictionnaire des mots d'origine étrangère*. Paris: Larousse.

CORPUS MACÉDONIEN ET ABRÉVIATIONS

- Вест. <<http://www.vest.mk/>>. 21/10/2015.
- Денар. <<http://denar.mk/>>. 28/09/2015.
- Дневник. <<http://www.dnevnik.mk/>>. 21/10/2015.
- ДРМЈ: *Дигитален речник на македонскиот јазик*. <<http://www.makedonski.info/>>. 28/10/2015.
- Е-Вести. <<http://evesti.mk/>>. 04/08/2015.
- Закон за трговија. *Службен Весник на Република Македонија*. 15/04,128/06,63/07,88/08,159/08,20/09. <http://www.sfd.mk/comp_includes/webdata/documents/Zakon%20za%20trgovija.pdf>. 03/09/2015.
- 314 Каракамишева, Т., Ефремова В. (2009). *Поимник на терминологијата на Европската Унија*. Скопје: ГТЗ. <<http://www.mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/Poimnik%20na%20terminologijata%20na%20Evropskata%20unija.pdf>>. 29/09/2015.
- МРМЕ: Пирс, Д. et al. (2002). *Макмилановиот речник на модерната економија*. Скопје: Книгоиздателство Ми-Ан.
- Манова К., Крстеска А. (2007). *Речник на термини: Европската Унија и претпристапната помош*. Скопје: Влада на Република Македонија, Секретаријат за европски прашања. <http://www.finance.gov.mk/files/u10/Poimnik_na_termini_za_EU.pdf>, 03/09/2015.
- Нова Македонија. <<http://www.novamakedonija.com.mk/>>. 26/10/2015.
- СЛСЗИ: Микуновиќ, Јб. (1990). *Современ лексикон на странски зборови и изрази*. Скопје: Наша Книга.
- Службен весник на Република Македонија. <<http://www.slvesnik.com.mk/>>. 20/09/2015.
- ТРМЈ: *Толковен речник на македонскиот јазик* (2003-2014). Том 1-6. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- ТРСМЈ: Мургоски, З. (2011). *Толковен речник на современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Утрински весник. <<http://www.utrinski.mk/>>. 18/10/2015.

ENGLISH LEXICAL LOANWORDS IN THE FRENCH LANGUAGE OF ECONOMY AND FINANCES
AND THEIR EQUIVALENTS IN THE MACEDONIAN LANGUAGE

Summary

The American economy has a significant overall impact on the world. Thus, the intensive economic cooperation of France and Quebec, and their cooperation with the Anglophone countries, especially with the USA, have greatly influenced the vocabulary of the French language. The main objective of our research has been to study the English

lexical loan words incorporated into the economic and finances registers of the French language after the WW2. In order to accomplish this goal, we single out the reasons for their introduction into the French language, their meaning as well as their graphemic and phonetic representations. We also refer to the recommendations published in the Official Gazette of French Republic *i.e. Journal officiel de la République française* and in *Grand dictionnaire terminologique* of Quebec in favour of the Canadian variant replacing the borrowed lexical items. On the other hand, we draw a parallel with the Macedonian language set upon the French language, presenting the Macedonian variants of the borrowed lexical items studied in French (if they coincide in both recipient languages in comparison) in order to determine the influence of the English language over the Macedonian language in the sphere of economy and finances. In view of the study and comparison results, we here give a presentation of both the impact that the Anglo-American language of economy has had over the French and Macedonian languages and the interventions that relevant institutions have made on the lexical loanwords in the stated sphere.

Keywords: English loan words, economy, finances, French, Macedonian

Zoran Nikolovski
University “Sv. Kliment Ohridski”, Bitola, Macedonia
zorannikolovski@yahoo.fr

МАРИЈА САВИЋ

ТВОРБЕНИ ПРИНЦИПИ У ГРАЂЕЊУ ПСЕУДОАНГЛИЦИЗАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Псеудоанглицизми су у лингвистици познати али релативно неистражени. Досадашња истраживања углавном су се бавила семантиком и прагматиком псеудоанглицизама, без покушаја да се спроведе и морфолошка анализа. Рад у првом делу нуди теоријска објашњења о псеудоанглицизмима као лексиколошком и дериватолошком проблему, као и најбитнија становишта о творби речи у српском и енглеском језику. У другом делу детаљно се анализирају псеудоанглицизми досад потврђени у српском језику, и то као именски, придевски и глаголски, из угла српске лингвистике, да би се утврдило да ли њиховом творбом руководе принципи типични за српски или енглески језик. Резултати спроведене анализе указују на податак да у творби нових речи делују принципи оба језика, али да то не угрожава стандардни српски језик.

Кључне речи: псеудоанглицизми, контактна лингвистика, српски језик, класификација, творба речи, именице, глаголи, придеви

1. УВОД

Реч *тенисер* толико је дуго у српском језику да се сасвим одомаћила, али и даље за њу можемо рећи да потиче из енглеског језика. Али, то је заблуда. Реч *тенисер* настала је у српском језику комбинацијом елемената из енглеског језика. Ти елементи су енг. *tennis* – именица којом се назива спорт, срп. ‘*тенис*’, и енглески наставак *-er*, којим се означава вршилац радње, по аналогiji са *teacher* – ‘наставник’, *singer* – ‘певач’, а исправан израз којим се у енглеском језику назива играч тениса, тенисер, јесте *tennis player*.

Одакле, онда, у српском језику реч настала комбинацијом елемената из енглеског језика? Такве речи назвају се псеудоанглицизмима, јер настају од елемената који потичу из енглеског језика, али се формирају у српском језику (или било ком другом – до сада су уочени и бар донекле изучени у италијанском, немачком, енглеском, шпанском и српском језику) и немају много додирних тачака са претпостављеним моделима од којих настају. Заправо, већина лингвиста слаже се у ставу да не настају на основу модела, већ њиховом творбом руководе неки други језички процеси (према Фуријаси 2010: 33). Оправдано је звати их англицизмима, јер настају од енглеских елемената, и псеудо- јер се у српском језику јављају у спојевима непознатим у енглеском језику.

Предмет истраживања овог рада су псеудоанглицизми до сада забележени и истражени у српском језику, детаљно анализирани у дипломском раду Марије Савић, *Семантичко-прагматички псеудоанглицизми у српском језику* из 2013. године¹.

Циљ истраживања је да се дође до закључака на који начин настају псеудоанглицизми и да ли њиховом творбом управљају лингвистички процеси карактеристични за српски или за енглески језик. Наиме, досадашња истраживања псеудоанглицизама првенствено су се бавила питањем дескрипције тренутне заступљености псеудоанглицизама у српском језику, анализирајући њихово семантичко и прагматичко значење, али не анализирајући подробније сам настанак псеудоанглицизама као врста лексичких или деривационих класа речи. Такође се жели дати одговор на питање колико су већ формиран псеудоанглицизми у складу са принципима творбе речи у традиционалној српској граматички.

¹ Рад је написан под менторством професора др Твртка Прћића на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду.

Истраживање је извршено упоредном анализом раније забележеног корпуса. Потврђени псеудоанглицизми су анализирани према творбеним принципима које наводе Стевановић (1957), Бабић (2002), Станојчић и Поповић (1992) и Клајн (2002, 2003, 2005), с циљем да се дође до свеобухватне анализе и да се понуди најсавременије становиште.

Корпус овог рада су псеудоанглицизми описани у дипломском раду Марије Савић, *Семантичко-прагматички псеудоанглицизми у српском језику* одбрањеном на Филозофском факултету у Новом Саду у октобру 2013. године. Истраживање је извршено методом детаљне анализе садржаја писаних медија. Анализирани су ауторски, преведени и прилагођени текстови у штампаним издањима листова *СКМ*, *Cosmopolitan*, *Playboy*, *Scandal*, *Star*, *Svet&Style* и *The Best Shop*, као и сав рекламни материјал у њима, у периоду од априла 2012. до маја 2013. године. Сви забележени потенцијални псеудоанглицизми прошли су Фуријасијев преводилачки тест, као и речничку проверу у најрелевантнијим штампаним и електронским једнојезичним српским и енглеским речницима стандардног и модерног језика. Све то довело је до знатног смањења броја потенцијалних речничких одредница. У раду је остало забележено укупно 118 псеудоанглицизама, који су дати као речничке одреднице, дефинисани, класификовани по подврстама предложеним за српски језик, илустровани употребом забележеном у штампаним.

Од 118 одредница, 99 су класификоване као именице (од тога је 8 именских сложеница), 14 је класификовано у придеве, а 5 у глаголе.

2. ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА

Иако енглески и српски језик припадају групи индоевропских језика, сваки даље припада другој језичкој породици – енглески германским језицима, а српски словенским. То условљава и различите граматичке структуре, фонетику, синтаксу, али и морфологију.

У овом поглављу дају се општа теоријска разматрања о псеудоанглицизмима као лексиколошком и дериватолошком проблему, као и општи принципи творбе речи у српском и енглеском језику по традиционалним граматикама оба језика.

Важно је напоменути да се творбени принципи грађења нових речи и једног и другог језика могу поистоветити, и да све што постоји у српском језику постоји и у енглеском (основа, корен, афикси, префикси, суфикси, инфикси, граматички и деривациони наставци), али ове две лингвистике заузимају различита полазишта, а то условљава и нешто другачији приступ језику.

2.1. Псеудоанглицизми као лексиколошки и дериватолошки проблем

Псеудоанглицизми као речи нису нимало нова појава. Међу првима их је у српскохрватском језику уочио и описао Рудолф Филиповић још 1986. године у делу *Теорија језика у контакту. Увод у лингвистику језичних додира*. Након тога, веома дуго лингвистици нису били занимљиви, те их тек скоро 20 година касније почињу проучавати и у другим европским језицима. До сада су детаљније изучени у италијанском језику, у раду Кристијана Фуријасија; у немачком, у раду Мартине Новоћењ; у шпанском језику, у радовима Изабел Балтејро и Мигела Анхела Кампоса; и у српском језику, у радовима Твртка Прћића и Марије Савић; али се чини да је основа за сваку од понуђених класификација у тим језицима управо Фуријасијев рад, који је понудио подробну дефиницију и класификацију псеудоанглицизама у италијанском језику.

Најновија публикација Кристијана Фуријасија, у сарадњи с Хенриком Готлибом (Фуријаси 2015), објављена у Берлину, представља збирку чланака више аутора о утицају лажних англицизама на романске и германске језике: италијански, шпански, француски, немачки, дански и норвешки. Међутим, ниједан од тих чланака не бави се начином морфолошког настанка псеудоанглицизама у поменутих језицима.

Сигурно је да постоје и у другим језицима, али опсежнијих студија о њима још увек нема.

Псеудоанглицизми у језику функционишу као било која друга врста речи, у зависности од тога којој врсти речи припадају, а разликују се од домаћих или других одомаћених речи у неколико аспеката. Наиме, евидентно је да настају превасходно од енглеских елемената, а говорници који их користе сматрају их за англицизме управо зато што садрже најчешће само енглеске елементе. У одређеном броју примера забележених у српском језику, на енглески корен додат је формант из српског језика, и то суфикс, али то не мења уврежено мишљење о енглеском пореклу. Неки од тих суфикса чак ни не потичу из српског језика, али се у њему сматрају за домаће и учествују у стандардној творби речи. Неки од њих су *-ице* (псеудоанглицизам *боксерице*) и *-иста* (псеудоанглицизам *снајпериста*).

2.2. Творба речи у српском језику

У српском језику постоји десет врста речи. Променљивим припадају именице, заменице, глаголи, придеви и поједини бројеви, а непроменљивим предлози, прилози, узвици, везници и речце. Од њих, могуће је да у језику дође до формирања нових именица, глагола и придева, нешто ређе може се из страног језика преузети нови узвик, док се број преосталих врста речи може сматрати коначним и врло ретко може доћи до формирања нових речи.

Стјепан Бабић у *Творби ријечи у хрватском књижевном језику* каже „да би се могло говорити о творби у савременом језику, потребно је да постоји творбени образац који се састоји од најмање двију ријечи повезаних двојном везом, гласовном и семантичком, нпр. придјев *кестенаст* значи ‘сличан кестену’ и по томе га можемо раставити на два дијела *кестен-аст*. Ријеч од које се у творби полази назива се основна ријеч или основница (*кестен*), а ријеч која је творбом настала (*кестенаст*) назива се творена ријеч или твореница“ (Бабић 2002: 13). Реч од творбене постаје нетворбена када речи у творбеном узорку прекину или гласовну или семантичку везу једна с другом, или чак обе (ibid. 14). Основе могу бити и од творбених и од нетворбених речи, с тим да се основе творбених могу даље растављати, тако да се од њих добију лексички морфеми. Кореном се назива лексички морфем који има само један самогласник с једним или више сугласника (ретко без самогласника) (ibid. 22). Често се прави грешка када се значење корена и основе изједначава, јер нису синоними: корен је појам ужи од основе јер може бити једноморфемски (*младић*, *кестенаст*) или вишеморфемски (*гологлавост*, *рукописни*) (ibid. 22).

Растављањем речи на јединице састављене последњим твореним (sic) чином добијамо различите делове, од којих неки носе лексичко значење – то су творбене основе, а други служе за модификовање значења основе и обликовање нове речи – то су творбени форманти: суфикси, префикси и спојници (Бабић 2002: 21).

Извођење је начин творбе у коме нова реч настаје од једне основе, најчешће тако што се иза основе додаје творбени формант – суфикс, чиме настаје суфиксација (*млад* + *ић* > *младић*, *болест* + *ан* > *болестан*). Суфикс може имати једно или више значења, а често није могуће одредити границу између суфикса и основе јер се преклапају (Бабић 2002: 24–25). Суфикси у себи садрже творбени и граматички морфем, при чему суфикси служе за творбу нових речи (јер означавају семантичке категорије), а наставци за поједине облике исте речи (јер означавају граматичке односе) (Бабић 2002: 27).

Слагање је начин творбе речи у коме нова реч настаје слагањем двеју или више основа, при чему настаје сложеница (*југоисток*, *паликућа*, *кућенапитељ*). Основе се могу повезати спојним вокалом, *-о-*, *-е-* или *-и-*, који се не мора сматрати формантом већ додатком основи (Бабић 2002: 30–31). Полусложенице настају када се две речи здруже у једну тако да изгубе само неке граматичке особине, а свака задржи свој нагласак, а углавном и значење, и пишу се с цртицом међу њима да се означи њихова полусложеност (*рак-рана*, *спомен-плоча*) (Бабић 2002: 32).

Променљиве речи имају два дела: непроменљиви део – основу, и део који се мења – наставак (Стевановић 1957: 175). Свака врста променљивих речи има различите промене: именице се мењају по падежима, а глаголи по лицима, временима и начинима (ibid).

У наставке спадају префикси, суфикси и инфикси, чије је постојање дискутабилно, те их Клајн (2003) третира као спојни вокал. Префикси су готово увек јасно разграничени од основе (то је један од узрока што многи лингвисти третирају префиксацију као слагање), ретко долазе у паровима (још ређе у групама по три) и нису подложни другим гласовним променама осим неизбежних једначења. На крају речи, напротив, фонетска и морфолошка кохезија знатно је јача него на почетку. Суфикси се редовно комбинују међу собом, подложни су дубоким гласовним променама, пре свега јотовању и палатализацији, а граница између основе и суфикса често је тешко одредива (Клајн 2003: 10).

Стевановић у потпоглављу *Изведене речи* (Стевановић 1957: 231–261) говори само о изведеним именицама, творби придева, творби глагола, изведеним и сложеним глаголима, а у складу са тим су и подаци добијени у дипломском раду *Семантичко-прагматички псеудоанглицизми у српском језику* (Савић 2013), у којем су псеудоанглицизми забележени као само три врсте речи: именице, придеви и глаголи.

Глаголи формирају облике у различитим временима користећи различите глаголске основе: презентску или инфинитивну, а у изузетним случајевима и аориску (Стевановић 1957: 175–176). Старије граматике, попут Стевановића, наводе да у српском језику постоји осам врста правилних глагола, а свака се врста мења по другој промени (Стевановић 1957: 176), док модернији аутори, попут Клајна (2005) и Станојчића и Поповића (1992) више пажње посвећују семантици и категоријама промене глагола, попут глаголског вида, рода и глаголских облика.

Могуће је до нових речи доћи и позајмљивањем из страног језика, с тим да „посуђивање речи прати преузимање предмета и појмова из једне језичке заједнице у другу“ (Филиповић 1986: 127).

2.3. Творба речи у енглеском језику

320

Иако је реч врло тешко дефинисати, у традиционалној граматичкој реч је основна јединица језика која се може проучавати. У том случају речи је лако класификовати у врсте и одредити облике у којима се јављају (Делаханти и Гарви 2010: 122).

Међутим, савремене лингвистичке теорије дошле су до сазнања да постоје мање јединице које се могу проучавати а које носе значење. То су морфеме. Енглеска лингвистика их посматра као слободне, односно оне које могу стајати самостално и имати значење и функцију у реченици, и као везане, односно оне које су зависне од других и увек се јављају у оквиру других речи, као афикси – префикси, суфикси и инфикси. Стога је морфема најмања јединица речи која носи значење, а реч настаје комбиновањем морфема.

Афикси могу бити граматички или деривациони. Деривациони служе за творбу нових речи, а граматички служе да унесу измене у постојећу реч, попут промене броја или лица (*ibid.* 124).

Све то важи како за енглески тако и за српски језик.

У зависности од тога да ли је афикс додат на основну морфему, такође постоје више коренских морфема, а у зависности од жељеног значења, постоји и хијерархија међу афиксима, јер се они не могу на корен додавати без реда. У неким случајевима су и међусобно искључиви.

Иако је најчешћи начин за творбу речи у енглеском језику управо стварање нових речи постојећим елементима и њиховом комбинацијом, још један начин за то је и нулта конверзија, односно промена врсте речи без икаквих морфолошких промена на самој речи. Због тога је могуће да једна реч, у различитим контекстима, врши функцију различитих врста речи, попут *love* – ‘љубав’ када је именица, или ‘волети’ када заузима место глагола.

Још један стандардни начин творбе нових речи јесте слагање, односно спајање две независне речи да би се добила нова. Некада је у таквим случајевима неопходно да дође до промена на једној или другој речи, некада се спајају инсертацијом инфикса, попут *-o-* или *-a-*, а некада једноставно срасту једна с другом без икаквих додатних промена. Такав начин творбе речи постоји и у српском језику.

Постоји још неколико творбених принципа, попут неологизама, скраћивања постојећих, срастања и позајмљивања речи из страних језика, што, такође, постоји и у српском језику.

3. АНАЛИЗА

У овом поглављу даје се анализа псеудоанглицизама који су забележени у српском језику, и то по врстама речи, поредећи уочене творбене принципе са детаљнијим принципима творбе речи у стандардном српском језику. Како су забележени псеудоанглицизми који врше функцију именица, псеудоанглицизми који врше функцију придева и псеудоанглицизми који врше функцију глагола, поглавље је дато у тематским пододељцима који одговарају таквој подели.

3.1. Творба именичких псеудоанглицизама

У анализираном корпусу, од 118 одредница, чак 99 чине именице. То, донекле, показује да именице чине и највећи део речника српског језика. То је у складу и са Филиповићевом тврдњом да „[с]татистички подаци из литературе показују да се посуђени материјал углавном састоји од три врсте речи, и да је њихова бројчана заступљеност оваква: именице (око 75%), глаголи (око 18%) и придеви (нешто преко 3%). То показује велику премоћ именица над глаголима и придевима, а то одговара и основном принципу посуђивања: посуђивање речи прати преузимање предмета и појмова из једне језичке заједнице у другу“ (Филиповић 1986: 127). Једина битнија разлика јесте бројчани удео придева и глагола, који као да су обрнули места, јер је међу псеудоанглицизмима у српском језику забележено 14 придева и само 5 глагола.

Пре почетка анализе и уопште набрајања одредница, напомињемо да су неке написане ћириличким писмом а неки латиничним. Разлог је следећи: неке од њих јављају се само у једном облику, а неке у оба. Када је псеудоанглицизам у анализираном корпусу забележен само у латиничном облику, такав је задржан, а у случајевима када се јавља у оба, за потребе овог рада задржан је ћирилички облик. Додатно, у неким случајевима латинично писање било је неопходно, јер није јасно који би био изговорни облик одреднице.

Приликом анализе која следи, један од принципа који је поштован јесте и семантика речи. Уколико нека реч у српском језику функционише тако да се даље не може раставити на саставне делове који су носиоци смисла у српском језику, то је довољно да се дата реч посматра као коренска. То не негира чињеницу да би се у енглеском језику дата реч могла даље разлагати и анализирати, али како је обим овог рада ограничен на творбу речи у српском језику, то је узето као један од критеријума.

1. Псеудоанглицизми који у српском језику функционишу као именице, и то као коренске морфеме, јесу *асесоар, баскет, боди, бокс, бук, саффе, дукс, џинс, фар, гаџет, голман, код, коктел, квад, лејзбег, local, нет, пакет, перформанс, пикап, платформе, плејбек, пушап, релакс, село-тејп, слип, смеч, спот, стрип, тексас, тикет, топ, транзистор, хепиенд*.

Одредница *голман* налази се међу коренским морфемама јер у српском језику не постоји формант *-ман* (иако постоји именица *гол*), за разлику од енглеског.

Конструкција, сензација и софистиција, условно речено, спадају у ову подгрупу, јер, иако је могуће анализом их раставити на корен и наставак за творбу именица, *-ија*, у сва три случаја могуће је од такве коренске морфеме даље стварати нове речи, али овде се речи посматрају заједно са значењем које имају у конкретном контексту, те се ипак сврставају у коренске.

Такви су и псеудоанглицизми *фитнес* и *топлес*. У енглеском језику било би могуће анализирати их на мање творбене морфеме, и то супротног значења. Док морфема *-нес* (према енг. *-ness*) означава присуство неке особине или њено постојање на појму који означава основна реч, морфема *-лес* (према енг. *-less*) носи управо супротно значење, односно одсуство или непостојање

особине именоване главном речју. У српском то није могуће, јер говорник српског језика ни у једној од ове две речи не препознаје наставак.

2. Следећу велику групу чине псеудоанглицизми настали од корена и форманта, а разврстани су у неколико подгрупа на основу форманта.

2.1. Тако прву такву подгрупу чине псеудоанглицизми *допинг, фејслифтинг, кастинг, лифтинг, лизинг, маркетинг, паркинг, пилинг, смокинг, тренинг*, које, такође, спадају у коренске морфеме, али се од претходне скупине разликују по томе што су настале додавањем енглеског форманта *-инг*. С изузетком псеудоанглицизама *тренинг* и *маркетинг*, све остале функционишу у потпуности као коренске морфеме. *Тренинг* даље може да постане глагол, *тренирати*, а *маркетинг* придев *маркетиншки*.

За формант *-инг* Клајн (2003) каже да се јавља у немотивисаним речима попут *допинг, паркинг, тренинг*, чија основа одговара глаголима на *-ирати, инжењеринг* је настао од постојећег *инжењер, џогинг* и *боди-билдинг* имају основу на *-ати*, док је *трилинг*, иако подсећа на српски број три, настао од германизма *drilling* (Клајн 2003: 241).

2.2. Другу подгрупу чине псеудоанглицизми *бајкерке, фармерке, канађанке, каубојке, мартинке, старке* и *боксерике*. Занимљиво је приметити да се све односе на одевне предмете, такође функционишу као коренске морфеме, и, с изузетком *боксерика*, све се завршавају наставком *-ке*.

Клајн наводи наставак *-ка*, уз који каже да су „последњих година међу омладином распрострањене *pluralia tantum* као *тениске* (=тениске патике = tennis shoes), *левиске, адидаске* (по имену произвођача)“, и додаје да „није вероватно да се универбацијом може сматрати реч *фармерке*, будући да нико (...) не користи израз *фармерске панталоне*“ (Клајн 2003: 133). За значење овог наставка наводи следеће: хипокористик за имена, и спортска терминологија (називи спортова). Каже се и да је наставак *-ка* међу најважнијим моционим (sic) суфиксима (Клајн 2003: 133), и да се везује за именице са завршетком на *-р* и *-н*, нарочито страног порекла, за мушка имена (као и за женски облик мужевљевог презимена), као замена за мушки суфикс *-(а)к* и *-ин* у етницима, среће се и у називима животиња, али и у многим другим немотивисаним речима (Клајн 2003: 131–135). Из тога је могуће закључити да наставци *-ка* и *-ке* деле заједничке особине, и да други функционише као множински облик првог.

2.3. *Деминер, дилер, дресер, голгетер, лидер, олдтајмер, ролер, рекордер, партибрејкер, тенисер* и *хитмејкер* представљају занимања или функцију коју неко или нешто има. Једино су *ролер* и *олдтајмер* у овој скупини предмети, док се остале речи односе на живе објекте. *Деминер* је реч настала и додавањем префикса *де-* на основу, по аналогiji са другим сличним речима у српском језику. Све укупно, у овим речима је могуће анализом доћи до наставка *-ер*, који се у енглеском језику користи да означи вршиоца радње, по аналогiji са енгл. *football+er, play+er, sing+er, teach+er, work+er*, итд.

2.4. У вези са овом подгрупом јесте и следећа, у коју спадају псеудоанглицизми *бизнисменка, рекордерка, тенисерка, барбика* и *стриптизета*. Оне означавају вршиоце радње женског рода, захваљујући наставку *-ка* и *-ета*. Без њега, *бизнисмен* би се свакако сврстао у једну од следећих подгрупа, а *рекордер* и *тенисер* већ се налазе у претходној, а речи *стриптиз* и *барби* биле би англицизми и не би се ни нашле у овој анализи. Додатно, једино се *бизнисменка* и *барбика* разликују од осталих по томе што у себи не садрже наставак за вршиоца радње у мушком роду, *-ер*, док га остале три садрже (n.b. мушки облик био би *стриптизер*).

2.5. У пету подгрупу спадају *снајпериста, спортиста, ватерполиста* и *таксиста*. И оне означавају вршиоце радње мушког рода, кроз формант *-иста*, који у енглеском језику функционише у облику наставка *-ist*, по аналогiji са *pianist*, а да се ради о псеудоанглицизмима а не правим англицизмима јасно је уколико се зна да се појмови које ове речи означавају у енглеском језику изражавају другачије или имају значење другачије од оног које су стекли или усвојили у српском језику.

2.6. Последњи псеудоанглицизам који се сврстава у подгрупу коренских јесте *ролери*, зато што наставак *-и* означава множину. Међутим, како је реч *ролери* већ плуралија тантум, упитно

је може ли се тај наставак посматрати као наставак који се може уклонити с речи, јер *ролер*, са значењем јединице појма *ролери*, у српском језику не постоји.

3. Следећа велика група именичких псеудоанглицизама јесу синтагме, настале слагањем двеју именских речи, или две именице, или придева и именице, у именску синтагму која у реченици врши функцију именице. Такви су *антибеби пилула*, *бајкерска јакна*, *фаст фуд*, *hot line*, *инфо-тачка*, *life stylist*, *лонг-плеј плоча*, *problem maker*, *секс шоп*, *шут карта* и *зелени картон*.

4. Четврту групу чине сложенице, односно речи настале слагањем две речи у једну. Некада су неке од њих додатно изведене наставцима, а некада не.

4.1. Овде се убрајају *аутогол*, *аутостопер*, *хипераутомобил*, *шопингманија* и *турбородоо*. Неке од њих, чак и растављене на делове, функционишу у српском језику као независне речи, попут *ауто*, *гол*, *стопер*, *аутомобил*, *бокс*, *шопинг*, *манија*, *турбо*, *родео*, а неке су морфеме или независне речи и у самом енглеском језику. *Аутостопер* се може сврстати и у подгрупу коренских морфема с наставком за вршиоца радње у мушком роду (с тим да прва реч означава аниматни субјекат а друга инаниматни), али како је коренска морфема настала слагањем две основе, прикладније је да се те речи нађу међу сложеницама.

4.2. Подгрупу сложеница чине сложенице с наставцима, и то формантима из енглеског језика. Ту спадају *твитерхоличар* и *шопингхоличарка*, које се могу анализирати на више начина. Прво, заједничко им је да су изведене додавањем форманта *-холичар* на основу, с тим да друга додатно има и наставак за женски род, *-ка*, као у примерима *бизнисменка*, *рекордерка* и *тенисерка*. Обе означавају вршиоце радње. Затим, уколико се посматрају на основу наставка који чешће учествује у творби речи у српском језику, то је суфикс *-ичар*, који у њима означава вршиоца радње, и додатно, наставак за женски род, *-ка*.

Клајн за наставак *-ичар* наводи да у многим домаћим и страним речима није суфикс јер су такве речи изведене суфиксом *-ар* од именица на *-ика* (*болничар*, *физичар*), али када функционише као суфикс означава вршиоца радње или носиоца особине. Уместо *-ичар*, у старијем језику је у употреби био наставак *-ик*, грчко-латинског порекла, са значењем човека који се чиме бави (Клајн 2003:237–238).

4.3. *Кик-бокс* се може сврстати и у синтагме, али за сада спада у полусложенице.

5. Акроними су речи настале од почетних слова више речи које функционишу као синтагма и носе јединствено значење (*НАТО*, *радар*, *ЦД*). Некада се читају лексикализовано, као јединствена реч без сопственог акцента, а некада слово по слово, углавном према енглеској вредности слова (Прћић 2011: 221–226). У анализираном корпусу постоје само две такве речи, *смс* и *усб*. *Смс* се често користи и као придев, да се именује смс порука, али се само *смс* без изузетка чита као ‘есемес’ (према енглеској вредности слова: ес-ем-ес), а *усб* као ‘уесбе’ (према у-ес-бе) или ‘јуесбе’ (према ју-ес-бе), према принципу који предлаже Прћић (2011: 221–226).

6. Последњи пример именичких псеудоанглицизама јесте *youiverse*, настао срастањем речи *you* и *universe* и губљењем једног заједничког слова на месту где срастају. Ради се и о фонолошкој игри, јер речи *universe* и *youiverse* звуче исто, а додатно је у питању и семантичка игра, јер се овом речју жели нагласити да је читатељка центар сопственог универзума.

Детаљан приказ ове анализе дат је у Табели 1.

Подела именичких псеудоанглицизама према творбеним принципима српског језика	
корен	- <i>асесоар</i>, <i>баскет</i>, <i>боди</i>, <i>бокс</i>, <i>бук</i>, <i>саффе</i>, <i>дукс</i>, <i>голман</i>, <i>гинс</i>, <i>фар</i>, <i>гаџет</i>, <i>код</i>, <i>коктел</i>, <i>квад</i>, <i>лејзибег</i>, <i>local</i>, <i>нет</i>, <i>пакет</i>, <i>перформанс</i>, <i>пикап</i>, <i>платформе</i>, <i>плејбек</i>, <i>пушап</i>, <i>релакс</i>, <i>селотејп</i>, <i>слип</i>, <i>смеч</i>, <i>спот</i>, <i>стрип</i>, <i>тексас</i>, <i>тикет</i>, <i>топ</i>, <i>транзистор</i>, <i>хепиенд</i> - <i>конструкција</i>, <i>сензација</i>, <i>софистиција</i> - <i>фитнес</i>, <i>топлес</i>

корен + формант	+ инг	<i>допинг, фејслифтинг, кастинг, лифтинг, лизинг, маркетинг, паркинг, пилинг, смокинг, тренинг</i>
	+ ке / ице	<i>- бајкерке, фармерке, канађанке, каубојке, мартинке, старке - боксерице</i>
	+ ер	<i>- деминер, дилер, дресер, голгетер, лидер, партибрејкер, рекордер, тенисер, хитмејкер - ролер, олдтајмер</i>
	+ енка / ерка / ета / ка	<i>- бизнисменка, барбика, рекордерка, тенисерка - стриптизета</i>
	+ иста	<i>снајпериста, спортиста, ватерполиста, таксиста</i>
	разно	<i>ролери</i>
синтагме		<i>антибеби пилула, бајкерска јакна, фаст фуд, hot line, инфо-мачка, life stylist, лонг-плеј плоча, problem maker, секс шоп, шут карта, зелени картон</i>
сложенице	без наставка	<i>аутогол, аутостопер, хипераутомобил, шопингманија, турборородео</i>
	с наставком	<i>твитерхоличар, шопингхоличарка</i>
	полусложенице	<i>кик-бокс</i>
акроними		<i>sms, usb</i>
сливенице		<i>youniverse</i>

Табела 1: именички псеудоанглицизми према творбеним принципима српског језика

3.2. Творба придевских псеудоанглицизама

324

Псеудоанглицизама који у српском језику врше функцију придева има укупно 14, и то су: *антиеџи, антистрес, bohemic, casualty, хаус, хит, лајв, макси, миди, микс, постпејд, припејд, спасу, у фулу*.

Занимљиво је размотрити зашто се уопште ове речи сматрају придевима јер, бар у забележеним контекстима, не подлежу промени карактеристичној за придеве у српском језику.

Придеви су несамосталне речи које стоје уз именице и ближе их одређују (Стевановић 1957: 78), те се са именицом слажу у роду, броју и падежу, тако да се обавезно мењају када су употребљени у реченици. Међутим, последњих година у пракси се све чешће наилази на синтагматске спојеве сачињене од двеју именица од којих прва врши функцију придева и модификује потоњу, попут *мастер студије, Нивеа дезодоранс* или *компјутер сто*, уместо *мастерске студије, Нивеин дезодоранс и компјутерски сто*. Та пракса јавила се под утицајем енглеског језика, и представља пример псеудонорме (Прћић 2011: 37). Дакле, да се ради о придевима указује само место речи у реченици: испред именице, и функција: ближе одређивање именице уз коју стоје, али нема морфолошких промена, у виду слагања са именицом.

Различити аутори наводе различите суфиксе који учествују у творби придева. Тако Стевановић (1957: 246-251) наводи 16 наставка; Клајн (2005: 186-193) 28; а Станојчић и Поповић (1992: 141-150) придеве деле прво по начину творбе, а затим и по значењу, и наводе их 29, с много варијетета; а помињу и 18 префикса за формирање придева.

Прва два придева, *антиеџи (anti-age)* и *антистрес*, настали су префиксацијом, тј. додавањем префикса *анти-* на именицу. Иако Станојчић и Поповић (1992: 150) помињу овај префикс као придевски, како у придевима насталим на овај начин нема слагања са именицом, и ова два придева настала су следећи творбене моделе типичне за енглески језик, мада је вероватније да се тај процес десио пре самог позајмљивања.

Следећа група придева која има неке заједничке особине јесу *bohemic, casualty, taxi, mix, postpaid, prepaid* и *спасу*, јер се готово увек јављају управо у псеудоизворном облику, без икаквих покушаја прилагођавања ортографској норми српског језика, док се изговор неких од њих прилагодио, тако да се *taxi* обавезно изговара као ‘макси’, *mix* као ‘микс’, *postpaid* као ‘постпејд’, а *prepaid* као ‘припејд’. И за ову скупину може се закључити да следи творбене моделе енглеског језика. У колоквијалном језику *mix, postpaid* и *prepaid* се често јављају и као именице, али се у писаним текстовима *postpaid* и *prepaid* јављају искључиво као придеви.

Нешто заједничко имају и придеви *хаус (house), лајв (live)* и *миди*, јер они и у енглеском језику функционишу као придеви, и то су можда једини примери подударности у врсти речи.

Xum је пример придевског псеудоанглицизма у српском језику који у енглеском врши функцију именице или глагола, стога је у том случају дошло до промене врсте речи нултом конверзијом, односно без морфолошких промена на самој речи. Како такав начин творбе нових речи није чест у српском језику, овај псеудоанглицизам настао је следећи творбени принцип енглеског језика, и то је једини такав пример у забележеном корпусу. Клајн (2003: 383) каже да се попривуљују радни и трпни придеви, који се у граматикама чешће обрађују као глаголи. Иако функционишу као глагол и придев истовремено, није могуће тачно одредити да ли прелазе у придеве или су већ придеви. Ипак, *xum* као именица није псеудоанглицизам у српском језику, али јесте када се употреби придевски.

Једина придевска синтагма је у *фулу*, а псеудоанглицизам је зато што је задржан енглески елемент *фул*, према енг. *full*, у комбинацији са српским предлогом *у*.

3.3. Творба глаголских псеудоанглицизама

Бабић наводи да су у творби глагола основна два начина: суфиксална и префиксална творба, док су остали начини слабо плодни. У суфиксалној творби постоји 58 наставака, од којих наставци *-ати* и *-овати* служе за творбу глагола од именица (*чешљати, веслати*) (Бабић 2002: 447–451), док се глаголи од придева граде суфиксима *-ати, -овати* и *-ирати* (*мекишати, самовати, лудирати (се)*) (ibid. 453–457). Наставак *-ати* у употреби је и за творбу глагола од узвика (*кукати*) (ibid. 457).

Клајн за наставак *-ати* каже да се додаје на именичке основе, али се у многим глаголима јавља толико често да је питање треба ли их сматрати изведеним – постоји 29 наставака који га садрже (Клајн 2003: 326–337).

За наставак *-ирати* наводи следеће: јавља се у глаголима с алтернацијом основе пренете из страног језика, у којима додатно долази и до фонетских аномалија (из немачког и латинског језика – к>ц : *музицирати*), чест је уз енглеске именице, а чешће од наставака *-овати* и *-исати* служи за адаптирање немотивисаних глагола страног порекла који имају заједничку основу с именицама али нису изведени (*негација, диктат*) (Клајн 2003: 353, 355–356).

Наставак *-овати* чест је и у облику *-евати*, јавља се после основа страног порекла на ц, ч и понекад ш (*штанцовати, линчовати*), у неким глаголима се испред овог наставка јавило паразитско в по аналогiji с глаголима од именица на *-ство* (*протестовати*), такође се јавља после основа на п, б, т и д (*дискутовати*), у неким глаголима носи значење свршености или двовидности, и то у глаголима од именица са значењем људских бића (тако да глагол означава обављање професије или типичног понашања, попут *шефовати*), или од именице која значи радњу, активност или проведено време (*летовати*), а када се ради о англицизмима, обично је позајмљена и деноминална именица истог порекла (*бојкот – бојкотовати*) (Клајн 2003: 349–351).

Једини примери глаголских псеудоанглицизама у српском језику јесу *форсирати, лобирати, пикати, стартовати* и *шопинговати*.

Прво се може уочити да се ниједан од њих не завршава стандардним глаголским наставком *-ћи*, већ сви садрже глаголски наставак *-ти*. То може указати на тенденцију да ће се чешће, чак и приликом формирања нових глагола, употребити управо наставак *-ти*.

Међутим, уочавају се чак три творбена форманта карактеристична за творбу глагола у српском језику, а они се мењају по промени само две врсте. Таква морфолошка анализа ближа је теми овог рада, те се у анализи не бавимо семантичком анализом.

Када су у питању наставци за творбу глагола, *форсирати* и *лобирати* заједно садрже формант *-ирати*, који се даље може разложити на коренски латински глаголски наставак *-ир* и српски граматички наставак за инфинитив *-ти*, коме претходи суфикс *-а* (Станојчић и Поповић 1992: 151), а он се, опет, може посматрати и као саставни део српског наставка, у којем је случају тај формант *-ати*. У глаголу *пикати* нема латинског коренског наставка, те он има само традиционални српски наставак за творбу глагола, *-ти*. Коначно, глаголи *стартовати* и *шопинговати* деле формант *-овати*, који се, такође, може даље разложити на следећи начин: *-ов-а-ти*. Клајн (2005: 194) наводи да се формантом *-овати* изводе глаголи од страних основа, обично примљени преко немачког или француског.

Клајн (2003) глаголске суфиксе дели на домаће и стране. Страних има знатно мање него домаћих. То су наставци *-исати* и *-ирати*, и *-изирати*, *-изовати*, *-ионирати*, *-ионисати*, *-ификовати* и *-ифицирати* (Клајн 2003: 352). Насупрот њима, као домаће наставке наводи седам облика, *-ати*, *-ити*, *-јати/-јети*, *-нути*, *-овати*, *-ивати* и *-увати*. Далеко најпродуктивнији међу њима је наставак *-ати*, који гради још 29 сложених наставака, у које се може убројати и наставак *-ирати* (Клајн 2003: 322-352).

Попут промене глагола у латинском језику, у коме су глаголи подељени на основу финалног наставка и мењају се по четири врсте, и српски језик глаголе мења по врстама, али их има осам, а глаголи су у ове врсте разврстани у зависности од завршетка у презентској и инфинитивној или аориској основи. Клајнова подела, али и Бабићева, преваходно је заснована на семантици глагола у чијој творби наставци учествују, те је за потребе овог рада превага дата Стевановићевој морфолошкој подели глагола у осам група.

Презентску основу лако је одредити сваком глаголу јер се добија одбијањем наставка *-мо* од првог лица множине презенте, те тако презентска основа глагола *пити* гласи *пије-*, од глагола слушати – *слуша-*, од глагола *пећи* – *пече-*, итд. Инфинитивна основа добија се одбијањем наставка *-ти* од инфинитива глагола, попут *слушати* – *слуша-*, али глаголима који се завршавају на *-ћи* и глаголима попут *трести* и *плести* потребно је одредити аориску основу, одбијањем наставка *-ох* од првог лица једине аориста. Због тога ће инфинитивна основа глагола *пећи* гласити *пек-*, а од глагола *плести* – *плет-*.

Презентска и инфинитивна/аориска основа истог глагола некада могу бити идентичне, а битне су да би се могло исправно одредити којој врсти, од поменутих осам, припадају глаголски псеудоанглицизми у српском језику.

По првој врсти мењају се глаголи чија се презентска основа завршава на *-е* а инфинитивна/аориска на сугласник, попут глагола *трести*. По другој врсти мењају се глаголи чија се презентска основа завршава на *-е* а инфинитивна на *-а*, попут глагола *брати*. По трећој врсти мењају се глаголи попут *бринути*, јер им се презентска основа завршава на *-не* а инфинитивна на *-ну*. По петој врсти мењају се глаголи попут *резати*, јер им се презентска основа завршава на промењен сугласник и наставак *-е*, а инфинитивна основа на *-а*. Глаголи попут *носити* мењају се по седмој промени, јер им се презентска основа завршава на *-и* а инфинитивна на *-и* или *-е*, док се глаголи попут *држати* мењају по промени осме врсте, с презентском основом на *-и* и инфинитивном на *-а*.

По четвртој врсти глаголи се мењају по два обрасца, и управо се по овој врсти мењају неки од поменутих глаголских псеудоанглицизама у српском језику. Наиме, по првом обрасцу мењају се глаголи попут *чути*, чија се презентска основа завршава на *-је* а инфинитивна нема наставака, а по другом обрасцу мењају се глаголи попут *ковати*, који се од првог обрасца разликује по томе

што му се инфинитивна основа завршава на *-а*, а самим тим и у 1. лицу једине аориста добија наставак *-ах* уместо *-ох*. Овој групи припадају само глаголи *стартовати* и *шопинговати*. Детаљан приказ ове анализе дат је у Табели 2.

инфинитив глагола	презентска основа (1. л. мн. през. без наставка <i>-мо</i>): <i>-је-</i>	инфинитивна основа (инфинитив без наставка <i>-ти</i>) / аориска основа (1. л. једн. аориста без наставка <i>-ох</i>): <i>Ø</i>
<i>стартовати</i>	<i>стартује-</i>	<i>стартов-</i>
<i>шопинговати</i>	<i>шопингује-</i>	<i>шопингов-</i>

Табела 2: глаголски псеудоанглицизми који се мењају по промени четврте врсте

По шестој врсти мењају се глаголи чија се и презентска и инфинитивна основа завршавају на *-а* или *-е*, попут глагола *певати*. Такви су и псеудоанглицизми *форсирати*, *лобирати* и *пикати*, а детаљнији приказ дат је у табели 3.

инфинитив глагола	презентска основа (1. л. мн. през. без наставка <i>-мо</i>): <i>-а-</i> или <i>-е-</i>	инфинитивна основа (инфинитив без наставка <i>-ти</i>) / аориска основа (1. л. једн. аориста без наставка <i>-ох</i>): <i>-а-</i> или <i>-е-</i>
<i>форсирати</i>	<i>форсира-</i>	<i>форсира-</i>
<i>лобирати</i>	<i>лобира-</i>	<i>лобира-</i>
<i>пикати</i>	<i>пика-</i>	<i>пика-</i>

Табела 3: глаголски псеудоанглицизми који се мењају по промени шесте врсте

3.4. Резултати и дискусија

Спроведена анализа дала је донекле неочекиване резултате. Како су псеудоанглицизми анализирали по врстама речи којима припадају, наиме именицама, придевима и глаголима, тако се и резултати разликују за сваку од ових скупова.

Када су именице у питању, оне заузимају највећи број одредница, а настају различитим творбеним принципима. Првенствено, највише их спада у групу коренских морфема, и занимљиво је приметити да су то најчешће једносложне или двосложне речи, с понеким изузетком (*перформанс*, *платформе*, *транзистор*; *конструкција*, *сензација*, *софистиција*). Разлог за то може бити што је облик у коме су преузете постојећи у енглеском језику, такође као коренске морфеме, или, чешће, да облик у коме функционишу у српском језику има друго значење у енглеском језику.

Нешто више их је настало од коренске морфеме с наставком, али су подељене у чак 6 подгрупа, на основу наставка којим су изведене. Ти наставци су *-инг*, *-ке/ице*, *-ер*, *-енка/ерка/ета/ка*, *-иста*, и *-и*. Разлог због кога су коренске морфеме у једној групи, а све друге коренске морфеме с наставком у другој, насупротив сложеницама и сложеницама с наставком које су сврстане у једну, лежи у томе што сложенице већ садрже више од једне морфеме, док коренске садрже само једну. Могућа је и подела у којој би се коренске морфеме без икаквих наставака могле посматрати као коренске морфеме с нултим наставком, јер, уосталом, као и код већине подела речи по било којем критеријуму, границу често није могуће повући тако да се јасно разграничи једно од другог, па тако ни овде.

Када су придеви у питању, све могућности које се овде разматрају дискусабилне су саме по себи и питање је да ли су сврсисходне, јер су засноване на бројчано релативно нерепрезентативном узорку. Пошто је број придевских одредница ограничен, постоји могућност погрешног тумачења добијених резултата. Ипак, иако их је знатно мањи број, уочава се тенденција да најчешће

настају творбеним принципима карактеристичним за енглески језик, не поштујући ни основне правописне принципе српског језика, те исто тако често задржавају и енглески начин писања. То посебно долази до изражаја уколико се ради о ћириличним текстовима, иако је латиничних знатно више.

Придеви, чак и када се формирају, колико-толико, у складу са творбеним принципима српског језика, задржавају основну одлику енглеских придева, непроменљивост; или у потпуности задржавају енглеску ортографију; или се формирају у складу са правилима енглеске граматике. Из тога се може закључити да је придевске псеудоанглицизме врло тешко посматрати кроз призму творбе речи стандардног српског језика јер она у њима готово да не постоји. Додатно, у енглеском језику свака именица може потенцијално бити употребљена као придев, што је пракса која се полако одомаћује и у српском језику, под утицајем енглеског.

С друге стране, с глаголима је ситуација супротна. Иако их је само пет, уочљиво је да су на морфолошкој и ортографској равни у потпуности прилагођени српском језику. Главна одлика тога јесте примање глаголских форманата и / или наставака из српског језика. Како се ради о наставку *-ти*, а не и *-ћи*, то сугерише да, када долази до формирања нових глагола преузимањем језичких елемената из страних језика, односно, у овом случају, енглеског језика, они се формирају помоћу наставка *-ти*. Могуће је да морфолошка адаптација условљава и ортографску адаптацију. Након примања српског глаголског наставка, ови глаголи у потпуности губе могућност било каквог другог писања осим српског, те су и због тога ортографски прилагођени српском језику. Ових пет глагола мења се само по променама четврте и шесте врсте, што је показатељ тенденције да се нови глаголи мењају по одређеним променама; или је само недостатак већег броја одредница ограничио и њихову распрострањеност по традиционалним глаголским категоријама српског језика.

4. ЗАКЉУЧЦИ

328

Након детаљне анализе, на корпусу састављеном од 118 речи класификованих као псеудоанглицизми и подељеним по врстама речи (именице, придеви и глаголи), с циљем да се утврди по којим творбеним принципима стандардног српског језика настају поменуте речи, и да ли њиховом творбом управљају принципи енглеског језика, може се закључити следеће:

- 1) Творба именичких псеудоанглицизама подложна је принципима који су заједнички српском и енглеском језику, јер се именице формирају од коренских морфема, са наставцима или без њих, затим као синтагме, као сложенице, такође са наставцима или без њих, као акроними и сливенице.
- 2) Псеудоанглицизми који су коренске морфеме најчешће су једносложне или двосложне речи, с изузецима за које је могућа другачија анализа.
- 3) Остали именички псеудоанглицизми формирани су додавањем наставка, који је некад наставак из српског језика, а некад из енглеског.
- 4) Именички псеудоанглицизми ортографски су и морфолошки у потпуности адаптирани у српском језику.
- 5) Придевски псеудоанглицизми настају префиксацијом именица, нултом конверзијом, вођени правилима енглеског писања, или преузимањем придева из енглеског језика на којима долази до значењских или прагматичких промена када су већ преузети у српски језик.
- 6) Да се ради о придевима показује само место речи у реченици, јер су у потпуности непроменљиви, те не поштују један од основних принципа творбе придева у српском језику – да су придеви променљиве речи. На тај начин следе морфолошке принципе енглеског језика.
- 7) Придевски псеудоанглицизми често се пишу према енглеском правопису, те су ортографски неприлагођени српском језику.
- 8) Глаголски псеудоанглицизми формирају се српским глаголским наставком *-ти*.

- 9) Мењају се по променама четврте и шесте врсте.
- 10) У потпуности су прилагођени ортографији и морфологији српског језика.

Почетна претпоставка показала се као нетачна – псеудоанглицизми не настају по творбеним принципима енглеског језика. Прилагођени су српском језику иако настају под утицајем страног језика несродног српском, и највећи број псеудоанглицизама морфолошки је и ортографски прилагођен стандардном српском језику. Прво, непорециво је да припадност анализираних језика различитим језичким породицама утиче и на различито понашање нових речи, стога није оправдано веровати да енглески језик врши на српски толики утицај да у њему мења традиционална граматичка правила. Затим, полазна тачка у творби јесу правила управо српског језика. Део заслуга може се приписати фонолошком правопису српског језика, који не задржава етимолошке облике, а писани језик прилагођава говорном, и обрнуто. Даље, анализирани корпус преузет је из периодике, што може сугерисати на то да је писана реч подложнија поштовању граматичких правила.

На крају, да би се добио најисправнији опис испитиване појаве, било би потребно укључити не само све функционалне стилове већ и говорни језик и извршити дијахронијску анализу на таквом корпусу, што вишеструко прелази обим и могућности овог рада.

ЛИТЕРАТУРА

- Babić, Stjepan. (2002). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku – nacrt za gramatiku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Balteiro, I., Campos, M. A. (2012). *False Anglicisms in the Spanish language of fashion and beauty*. Ibérica(24), str. 233-260.
- Delahunty, Gerald P., Garvey, James J. (2010). *The English Language: From Sound to Sense. Perspectives on Writing*. (ch 5). Fort Collins, Colorado: The WAC Clearinghouse and Parlor Press. Retrieved Jul 27, 2015, from <http://wac.colostate.edu/books/sound/sound.pdf>
- Klajn, Ivan. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Nowocień, Martina. (2011). *Pseudo Anglicisms in German – Classification, Reasons and Rightness of their Implementation in the Newspaper Language*. Lublin. Retrieved Jul 27, 2015, from <https://termcoord.files.wordpress.com/2012/03/pseudo-anglicisms-in-german-classification-reasons-and-rightness-of-their-implementation-in-the-newspaper-language.pdf>
- Prčić, Tvrtko. (2008). *Semantika i pragmatika reči* (drugo, dopunjeno izd.). Novi Sad: Zmaj.
- Prčić, Tvrtko. (2011). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj.
- Savić, Marija. (2013). *Semantičko-pragmatički pseudoanglicizmi u srpskom jeziku*. (diplomski rad, neobjavljen). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Filipović, Rudolf. (1986). *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Školska knjiga.
- Furiassi, Cristiano. (2010). *False Anglicisms in Italian*. Milano: Polimetrica. Monza.
- Furiassi, C., Gottlieb, H. (2015). *Pseudo-English: Studies on False Anglicisms in Europe*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Клајн, Иван. (2002). *Творба речи у савременом српском језику 1 – слагање и префиксација*. Београд / Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства / Матица српска.
- Клајн, Иван. (2003). *Творба речи у савременом српском језику 2 – суфиксација и конверзија*. Београд / Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства / Матица српска.
- Станојичић, Ж., Поповић, Љ.. (1992). *Грамматика српског језика за I, II, III и IV разред средње школе* (2. прерађено изд.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства / Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић, Михајло. (1957). *Грамматика српскохрватског језика за више разреде гимназије*. Београд: Полит.

MORPHOLOGICAL PRINCIPLES IN THE FORMATION OF PSEUDOANGLICISMS IN SERBIAN

Summary

Pseudoanglicisms as a linguistic phenomenon are not new, yet they have still not been the subject of an in-depth research. The research carried out so far has mostly dealt with either their semantics or pragmatics, or both, without any systematic attempts to offer a scientific, morphological analysis. In the theoretical section, this paper thus first offers a short review of the current literature on the topic of pseudoanglicisms, as well as the definitions of crucial terms in the word formation process in both Serbian and English. These two languages belong to different language families, which is the source of differences in their grammatical systems. Additionally, although similarities can be found in the key aspects, these grammatical systems take different points of view when defining those key aspects, which further causes different approaches to language study. Practical section offers a thorough analysis of the existing pseudoanglicisms in Serbian, divided into subchapters according to word classes they belong to: nouns, adjectives and verbs. The aim has been to understand whether the principles that guide their formation come from Serbian or English. The results indicate that new words are formed in accordance with principles of both languages, depending on the word class. This, however, should not be seen as a threat to the standard language, as it is manifested in an extremely limited vocabulary sample.

Key words: pseudoanglicisms, contact linguistics, Serbian language, classification, word formation, nouns, adjectives, verbs

Marija Savić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
marija.savic.sa@gmail.com

VI

КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА

Марина Голуб

ПОЛОЖАЈ АДНОМИНАЛНИХ ПРИДЕВА У ЛАТИНСКОМ И ГРЧКОМ – КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА

У овом раду размотрићемо неке аспекте реда речи у латинском и грчком, прецизније положај придева унутар номиналне синтагме. Испитивање ћемо спровести на примерима из билингвалног натписа *Res gestae divi Augusti*. Током анализе осврнућемо се на традиционална и савремена тумачења везана за ред речи у ова два језика да бисмо видели како се наши примери уклапају у њих и, на крају, испитаћемо да ли је положај придева из латинског оригинала утицао на положај придева у грчком преводу.

Ред речи се у оба језика описује као слободан, у синтаксичком смислу – придев се скоро једнако често налази и у преноминалној (AN – Adjective Noun) и у постноминалној позицији (NA – Noun Adjective). Зато се истраживачи сада углавном окрећу испитивању неких других фактора (прагматичких, семантичких) када испитују ред речи у латинском и грчком.

Кључне речи: латински, грчки, ред речи, семантика, прагматика

1. О ПОЛОЖАЈУ ПРИДЕВА У ЛАТИНСКОМ И ГРЧКОМ УНУТАР НОМИНАЛНЕ СИНТАГМЕ

1.1. Положај придева у латинском

Међу истраживачима који испитују положај придева унутар номиналне синтагме у латинском не постоји чврст консензус када су у питању фактори (синтаксички, прагматички, семантички) који одређују да ли ће се придев наћи пре или после именице.

Утицај семантике на позицију придева детаљно је испитивао Марузо (Marouzeau, J. 1922:13–18; Marouzeau J. 1953:1–12). Према његовој теорији придеви испред именица имају квалификативно, а они иза детерминативно или дискриминативно значење. Квалификативни би били они придеви који имају само дескриптивну функцију и изражавају субјективну процену. Њима се често изражава лични став – слагање или неслагање, похвала или покуда (*immoderata licentia* – *неумерена слобода*, *crudelis rex* – *окрутан владар*), а дискриминативни они који изражавају неко својство именице на основу ког се та именица може прецизније идентификовати (*ager Romanus* – *римско земљиште*, а не нпр. италско, *campus Martius* – *Марсово поље*). Такође, требало би да означавају својства помоћу којих се изражава врста, сродство, пол, друштвена група (*genus humanum* – *људски род*, *mores patrii* – *отачки обичаји*, *vestitus muliebris* – *женска одећа*, *ordo equester* – *коњички ред*); као и својства којима се постиже смештање у одређени просторни или временски контекст: *regio maritima* – *приморска област*, *tempus aestivum* – *летње доба* (Marouzeau, J. 1953:2).

Међутим, бинарна подела се показала недовољном пошто је утврђено да не постоји тако чврста граница између ова два типа. Већ на основу тих почетних истраживања било је јасно да се придеви, у зависности од контекста, могу тумачити и као квалификативни и као дискриминативни.¹ Такође, иако се тзв. квалификативни придеви најчешће налазе преноминално, само око 50% детерминативних придева долази у постноминалну позицију. Осим тога, Марузоу је замерено и

¹ Придев *bonus* – *добар* би, према Марузоовој дефиницији, требало да спада у дескриптивне придеве, али га чак и он сам у случају да се користи напоредо са придевом антонимног значења (*malus* – *лош*) сврстава у дискриминативне.

што је своје закључке доносио углавном без навођења контекста због чега је немогуће тачно проценити семантичко значење придева (Panhuis, D. J. 1982:29).

Због немогућности да се ова теорија систематично примени на латински, неки истраживачи се окрећу прагматици тврдећи да се немаркирани придеви јављају постноминално, а да преноминални положај указује на маркираност придева (Spevak, O. 2010:224). Маркирани су они придеви који се налазе у контрасту² са неким другим конституентом или представљају важнији део синтагме у информативном смислу; често се јављају уз именице које су раније уведене у дискурс и не изражавају нову информацију – контекстуално зависне именице (Adams, J.N.1976:88; Spevak, O. 2010:225).

Ипак, чак и неки од истраживача који инсистирају на прагматичкој условљености позиције придева не одбацују у потпуности Марузоове идеје правећи разлику између дескриптивно и дискриминативно употребљених придева. Спевак (Spevak, O. 2010) сматра да се дискриминативна употреба рефлектује у постноминалној позицији придева, а Девајн и Стивенс (Devine, A. M.–Stephens, L. D. 2006) у својој опширној студији о реду речи у латинском полазе од Марузоових идеја, али се служе другачијом терминологијом (дискриминативни односно рестриктивни, квалификативни односно дескриптивни – описују неко својство именице којим се та именица не може прецизно издвојити из скупа сличних елемената³), и воде рачуна да дају контекст у ком се јављају примери на основу којих развијају своју теорију. Такође, осим семантичком, баве се и лексичком класификацијом.⁴ Тако у оквиру рестриктивно употребљених придева праве разлику између придева којима се означава материјал (*ligneus* – дрвени, *aureus* – златани) и оних којима се именују годишња доба (*autumnus* – јесењи, *hibernus* – зимски) и закључују да ће се ови први обично налазити постноминално осим уколико су маркирани, када се очекују у преноминалној позицији (Devine, A. M.–Stephens, L. D. 2006:407–412). Када су у питању придеве којима се означавају годишња доба, примећују да се такође јављају у обе позиције, у зависности од именице уз коју се јављају. Уз именицу *tempus* – време, доба која само по себи обично, у информативном смислу, није довољна већ захтева неки модификатор да би било јасно на који се тачно временски период мисли, очекује се да придев стоји преноминално као информативно значајнији, маркирани део синтагме. Уколико именица уз коју придев стоји има прецизније значење него именице типа *tempus*, као нпр. именица која означава равнодневницу *aequinoctium*, придев се и даље очекује у постноминалној позицији, чак и када је информативно значајнији. Ипак, уколико је у контрасту са неким конституентом требало би, али

² Контраст је прагматичко обележје конституената који обично већ имају неку прагматичку вредност. То је врста сучељавања два или више конституента који деле неку заједничку одлику али се истовремено и разликују по нечему (Spevak, O. 2010:45; de Jong, J. R. 1983:132). Контраст се јавља у различитим облицима – у контрасту могу бити два или више предиката, два субјекта, модификатори двеју именица које имају слично значење, два различита модификатора именице која се понавља итд., и обично се положај једног од контрастних конституената мења (Bakker, S. J. 2009:38–45). Ипак, морамо напоменути и да се ово прагматичко обележје не мора изразити измештањем само једног од конституената. Уколико се уз именицу која се понавља јављају два по врсти речи или по значењу слична модификатора, рецимо, два присвојна генитива или присвојна заменица и присвојни генитив, при чему важи да је њихова немаркирана позиција постноминална, контраст се може изразити тако што ће се један или оба модификатора ставити у преноминалну позицију (Spevak, O. 2010:252; Devine, A. M.–Stephens, L. D. 2006:315–391). *ne propter bonitatem agrorum Germani qui trans Rhenum incolunt e suis finibus in Helvetiorum fines transirent...* (B.G. 1.28) – Да Германи који су живели преко Рајне не би, због квалитетног земљишта, прешли са своје територије на хелвећанску територију (B.G. 1.28) (de Jong, J. R. 1983:132).

У овом примеру имамо контраст између два модификатора који имају присвојно значење – рефлексивне присвојне заменице (*suis*) и посесивног генитива (*Helvetiorum*) уз именицу која се понавља (*fines*). Оба модификатора се у случају неутралног, немаркираног реда очекују постноминално. Овде се због контраста (с једне стране имамо германску, с друге хелветску територију) и заменица и генитив налазе испред именице коју модификују.

³ Уколико кажемо „Тијана је купила црвену кошуљу“ при чему само желимо да опишемо које је боје та кошуља, придев је употребљен дескриптивно. Уколико желимо да објаснимо да је, иако је пробала и црвену и плаву, ипак купила црвену а не плаву кошуљу, придев је употребљен рестриктивно.

⁴ Лексичка таксономија придева се успоставља на основу својстава које означавају процену или суд: *bonus* – добар; *pulcher* – леп; меру: *magnus* – велик, *longus* – дуг; старост: *novus* – нов, млад, *vetus* – стар; ментално или физичко стање: *laetus* – радостан, *calidus* – врућ; боју: *viridis* – зелен, *ruber* – црвен; материјал: *aureus* – златни, *ligneus* – дрвени (Devine, A. M.–Stephens, L. D. 2006:403).

није баш увек нужно, да пређе у преноминалу позицију што значи да контраст ипак има нешто већи утицај на положај придева него што га има информативност.

Што се тиче придева са дескриптивном функцијом, чешће се јављају у преноминалној позицији али се сматра да им је основна, немаркирана позиција постноминална (Sprevak, O. 2010:225–227). Због тога, рекли бисмо, прагматички фактори имају већи утицај на положај придева са дескриптивном функцијом – уколико постоје услови за њихову препозицију (информативност и контрастивност) вероватноћа да ће се наћи у преноминалној позицији је већа него у случају дискриминативних придева.

2.1. Положај придева у грчком

У грчком се, као и у латинском, придеви могу наћи и испред и иза именице коју модификују. Уколико именица има члан, придев са атрибутивном функцијом би требало да се налази или преноминално између члана и именице (ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος – *добар човек*) или постноминално али уз понављање члана (ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀγαθὸς) (Smyth, H. W. 1956:293). У научним круговима се одавно води дебата да ли су семантика и присуство члана фактори који утичу на положај придева у односу на именицу. Девајн и Ственс (Devine, A. M.–Stephens, L. D. 2000) у свом не одвећ обимном разматрању фактора који имају утицаја на позицију адноминалних придева у недисконтинуитетним синтагмама,⁵ тврде да ни у грчком ни у латинском редослед придева у односу на именицу не зависи од искључиво једног фактора.

Они сматрају да семантика, синтакса, прагматичка маркираност, књижевни жанр, дијалекат и присуство члана имају утицај на положај придева. У атичком дијалекту проценат преноминалних придева већи је него у јонском, као и у филозофским списима и беседништву у односу на историографију. Такође преноминална позиција је чешћа уз именице које имају члан (Devine, A. M.–Stephens, L. D. 2000:22–26).

Што се тиче утицаја семантике, тврде да, као и у латинском, постоји разлика у положају између дескриптивно и рестриктивно употребљених модификатора. У грчком су дескриптивни придеви обично преноминални и чешће се јављају уз одређене именице, а рестриктивни се очекују у постноминалној позицији. Уколико рестриктивни придев представља информативни фокус, тј. значајнији део синтагме, што је врло често, или се налази у контрасту са неким другим конституентом, очекује се испред именице без обзира на семантику (Devine, A. M.–Stephens, L. D. 2000:27–29). На основу тога можемо приметити да у грчком, за разлику од латинског, где и информативно значајнији придеви остају у постноминалној позицији, прагматика има већи утицај од семантике пошто се прагматичка маркираност увек рефлектује у преноминалној позицији (у латинском је очекиванија у случају контраста). Девајн и Стивенс резултате испитивања фактора који утичу на позицију придева у грчком углавном заснивају на статистичким поређењима различитих истраживања без навођења конкретних примера што није поуздан метод (Dik, H. 1997:59–76; Dik, H. 2007:85–86; Bakker, S. J. 2009:3, 16–18, 37), за разлику од резултата до којих су дошли у својој познијој и неупоредиво темељнијој студији о реду речи у латинском (Devine, A. M.–Stephens, L. D. 2006). Такође, када покушавају да објасне разлику у позицији између дескриптивних и рестриктивних придева, углавном користе примере из романских језика, а уз малобројне примере из грчког не наводе контекст за који смо већ видели да је нужен.

Што се придева уз именице које имају члан тиче, чињеница да се придеви чешће јављају преноминално, између члана и именице, могла би се објаснити помоћу прагматике. Истраживања

⁵ У испитивање ћемо укључити само примере који се не налазе у дисконтинуитетним синтагмама. Под дисконтинуитетом подразумевамо уметање конституената који нису део номиналне синтагме између оних који јесу. Под дисконтинуитетом не подразумевамо уколико се, рецимо, између адноминалног придева и именице нађе неки конституент који припада номиналној синтагми, нпр. адноминални генитив. О несуседним (non-adjacent) синтагматским конституентима види Gianollo, Ch. 2011:81. Сматра се и да неки реченични елементи који нису део синтагме, такође не узрокују синтаксички дисконтинуитет – партикуле које се скоро увек налазе на другом месту у реченици (idem, vero, autem, quidem), помоћни глагол *бити* – *esse* када не представља копулу, и неки облици личних заменица који у дискурс не уводе нови референт (анафорични су), и нису прагматички маркирани.

су показала да се члан уз именицу користи када је именица већ претходно уведена у дискурс, тј. контекстуално зависна, а такве именице обично не представљају најинформативнији део синтагме, док придев, који се први пут уз њу јавља вероватно јесте информативнији. У складу са новијим тумачењима реда речи у грчком на нивоу синтагме, информативно значајнији део би требало да се налази на првом месту (Bakker, S. J. 2009:231–233). Уколико се придев налази постноминално уз понављање члана, очекује се да је именица прагматички маркирана, или како се у старијој литератури каже, посебно истакнута,⁶ а придев представља додатно али не и нужно објашњење.

Уколико се у дискурс уводи нови референт, и преко именице и преко придева који се уз њу јавља тако да оба конституента представљају нову информацију, именица може, али није нужно, да представља информативно важнији део и налази се испред придева, као што је примећено приликом испитивања позиције присвојних генитива (Dik, H. 2007:40). Они обично представљају информативнији део синтагме и у грчком се очекују у преноминалној позицији, као и сви остали прагматички маркирани конституенти – рецимо у примеру из нашег текста у делу у ком Август описује своје спољну политику и набраја које су све територије потпале под римску власт, свакако нам је важнија информација коју преноси присвојни генитив – *...ἡγεμονίαι δῆμον Ρωμαίων ὑπέταξα τὰ τε Ἰλλυρικοῦ ὄρια μέχρι Ἰστροῦ ποταμοῦ προήγαγον* – ...и границе **Илирика** сам проширио до реке Дунав (RGDA 30.1). На основу овога, могли бисмо претпоставити да се и присвојни придеви који имају сличну функцију као посесивни генитиви (панонска племена=племена Паноније) и дискриминативно значење, пошто обично представљају информативно значајнији део синтагме, обично налазе преноминално. За разлику од латинског у ком, чини се, семантика ипак има већи утицај на позицију придева, те се дискриминативно употребљени придеви јаче одупиру утицају прагматике и остају у постноминалној позицији, у грчком би овакви придеви требало да се чешће налазе испред именице баш зато што су неретко информативно значајнији конституент. Дакле, у грчком се сви прагматички маркирани придеви очекују преноминално – и информативно значајнији и они који су у контрасту са неким другим конституентом (Dik, H. 1997:76; Dik, H. 2007:39; Bakker, S. J. 2009:38).

2. О ПОЛОЖАЈУ АДНОМИНАЛНИХ ПРИДЕВА У RGDA

У овом делу рада поредићемо положај атрибутивно⁷ употребљених придева у билингвалном натпису (латински оригинал и његов превод на грчки) *Res gestae divi Augusti* (RGDA), који представља сведочанство о животу и каријери првог римског цара Октавијана Августа.⁸ Нећемо разматрати оне случајеве у којима се у латинском налази придев, а грчком генитив,⁹ а ни оне синтагме у којима именицу одређују редни и променљиви основни бројеви и заменички придеви.¹⁰

⁶ О „посебном истицању“ реченичних конституената види Smyth 1956, 293, Hofmann, J. B./Szantyr, A. 1965:397–402; Kühner, R./Stegmann, C. II 1912–14:597–98.

⁷ Предикативно и апозитивно употребљени придви се не могу узети у обзир пошто у синтаксичком смислу нису део синтагме а наш циљ је да испитамо распоред синтагматских конституената.

⁸ У овом истраживању углавном смо се служили издањима RGDA која садрже и латинску и грчку верзију текста – једним новијим (Cooley, A. E. 2009), које осим латинског и грчког текста садржи и превод обе верзије на енглески, веома користан уводни део, и коментар који се углавном бави историјским, али повремено дотиче и језичка питања и објашњава неке разлике између грчког превод и оригинала. Од старијих издања повремено смо се ослањали на Volkmann, H. 1964 и наравно на Mommsen, Th. 1883.

⁹ Припадност се и у грчком и у латинском може изразити преко присвојног придева и преко посесивног генитива. У грчком се још код Хомера срећу примери у којима је припадање изражено и генитивом личног имена (δόμος **Ὀδυσσεύς** – *дом Одисеја*) и сматра се да је првобитно присвојни генитив коришћен као алтернатива старијем, придевском изражавању припадности да би временом постепено замењивао и на крају потпуно истиснуо употребу присвојних придева. Тако је нпр. у нашем тексту присутно доста примера у којима у латинском имамо присвојни придев изведен од етнонима који се у грчком преводи присвојним генитивом *imperio populi Romani* – *ἡγεμονίαι δῆμον Ῥωμαίων*, у преводу власт римског народа односно власт народа Римљана (RGDA 27.1.) Види Woodcock, E. C. 1959:50–51; Smyth, H. W. 1956, 313; Wackernagel, J. 2009, 491.

¹⁰ Положај ових номиналних модификатора нећемо узимати у обзир или због премалог броја примера или због тога што се већином јављају у дисконтинуитетним синтагмама.

Придеви у RGDA нису одвећ бројни, што сасвим сигурно има везе са врстом текста који разматрамо. Као и скоро сваки римски натпис, иако знатно дужи од већине, у књижевно-уметничком смислу није превише претенциозан (Cooley, A. E. 2009:22–26). Што се лингвистичког аспекта тиче, ово је један прилично једноставан текст, са великим бројем партиципских конструкција помоћу којих се постиже сажет и језгровит израз. Субординација се углавном избегава, са изузетком релативних реченица које се могу наћи у нешто већем броју.

Да би се очувала та језгровитост и привидна објективност коју је Август желео да постигне, придеви се углавном користе само онда када су нужни – када је потребно прецизно одредити неку именицу тако да се направи разлика између ње и неког другог сличног конституента, а не да би се дале неке додатне али не и нужне информације. Дакле, придеви које овде срећемо су већином рестриктивно употребљени, и велики број њих је заправо начињен од личних имена и врло лако би могао бити замењени генитивима личних именица.

Пошто се дискриминативни придеви у латинском обично јављају у постноминалној позицији, очекујемо да у RGDA пронађемо већи број постноминалних придева. Ипак, морамо узети у обзир и чињеницу да се велики број ових модификатора у нашем тексту налази у контрасту тако да, иако се и када су контрастни понекад јављају иза именице, ни преноминални рестриктивни придеви нису неочекивани.

У грчком, иако је основна немаркирана позиција иза именице, очекујемо више преноминалних модификатора, пошто се чини да на њихов положај највише утиче прагматика, те се и контрастни и информативно значајнији придеви очекују у преноминалној позицији. Дакле, маркирана позиција би требало да је чешћа од немаркиране.

У латинској верзији (Табела 1) имамо више постноминалних него преноминалних модификатора (28:19), што смо и очекивали. У грчком преводу, такође у складу са очекивањима имамо више придева у преноминалној позицији (33:14).

Адноминални придеви	Преноминални	Постноминални	Укупно
Латински	19	28	47
Грчки	33	14	

Табела 1

Пошто видимо да је положај придева у нашем тексту у складу са очекивањима заснованим на досадашњим истраживањима реда речи у латинском и грчком, могли бисмо претпоставити да се преводилац држао редоследа који је уобичајен за грчки и да положај придева у латинској верзији није имао никакав утицај на њега. Ипак, чини се да то није у потпуности исправан став.

Од 47 упоредивих примера, позиција придева у латинском оригиналу се поклапа 33 пута са грчким преводом, и то тако да имамо 19 случајева у којима се у обе верзије придев налази преноминално, 14 у којима се налази постноминално, 14 у којима у латинском имамо постноминалну, а у грчком преноминалну позицију, и нема нити једног примера у ком се грчком придев налази иза, а у латинском испред именице (Табела 2).

Положај придева	Преноминални у оба језика (AN)	Постноминални у оба језика (NA)	Латински NA, грчки AN	Латински AN, грчки NA
	19	14	14	0

Табела 2

Највише неслагања између латинског и грчког текста, када је положај придева у питању, има у оним случајевима где се у латинском јавља постноминално, а у грчком преноминално, између именице и њеног члана. Ови модификатори уз одређене именице, како смо већ напоменули,

треба да буду у тзв. атрибутивном положају, између члана и именице или после именице али уз понављање члана. Преноминална позиција је, наравно, учесталија пошто су одређене именице обично контекстуално зависне, те је придев који их одређује често информативно важнији део синтагме. Детаљније ћемо упоредити неколико конкретних случајева да бисмо проверили да ли се преводилац заиста увек водио правилима грчког језика или је понекад само преносио поредак који се налази у латинском.¹¹

2.1. Контрастивна анализа

Један од случајева у ком се положај придева у латинском и грчком не подудара је пример из 16. поглавља у ком се наводи колико је Август исплатио као надокнаду за земљиште (*pro agris*) који је било одузето цивилном становништву и затим додељено ветеранима.

Pecuniam pro agris, quos in consulatu meo quarto et postea consulibus M. Crasso et Cn. Lentulo Augure adsignavi militibus, solvi municipis. Ea summa sestertium circiter sexsies milliens fuit, quam pro Italicis praedis numeravi, et circiter bis milliens et sescentiens, quod pro agris provincialibus solvi. – Χρηματα ἐν ὑπατείᾳ τετάρτῃ ἐμῇ καὶ μετὰ ταῦτα ὑπάτοις Μάρκῳ Κράσσῳ καὶ Ναίῳ Λέντῳ Αὐγουρι ταῖς πόλεσιν ἡρίθμησα ὑπὲρ ἀγρῶν, οὓς ἐμέρισα τοῖς στρατιώταις. Κεφαλαίου ἐγένοντο ἐν Ἰταλίᾳ μὲν μύρια πεντακισχίλια μυριάδες, τῶν δὲ ἐπαρχεϊτικῶν ἀγρῶν μυριάδες ἑξακισχίλια πεντηκόσια (RGDA 16.1).¹²

Након што је објашњено у коју сврху је Август исплатио новац, наводи се и о којој се суми ради – прво за одузету италску имовину (*pro Italicis praedis*), а затим и за провинцијско земљиште (*pro agris provincialibus*). Овде видимо да је именица (*agris*) уз коју се јавља постноминални придев (*provincialibus*) већ поменута у претходној реченици, контекстуално је зависна, и да нам се сад разјашњава о ком се тачно земљишту ради – провинцијском или оном на италској територији. Именице *ager* и *praedium* овде имају исто значење тако да је и ова друга (*praedium*), у суштини, контекстуално зависна. Рекли смо да су, у комбинацији са именицама које су раније уведене у дискурс, придеви обично информативно значајнији од саме именице, и да се у латинском очекује да такви модификатори буду преноминални, што овде важи само за један од два придева (*Italicis*). Међутим, рекли смо и да се рестриктивно употребљени придеве више одупиру промени положаја под утицајем прагматике. Пошто придеви *Italicis* и *provincialibus* овде јесу употребљени рестриктивно (прецизирају о ком се тачно земљишту ради) очекује се постноминална позиција, као што и јесте случај са придевом *provincialibus*.

Када узмемо у обзир и чињеницу да се ова два модификатора налазе у контрасту – модификују именице које, иако нису исте, означавају исто (одузету земљишну имовину), претпостављамо да се један од придева измешта у преноминалну позицију управо због контраста. Да нема контраста, очекивали бисмо да се оба рестриктивна придева јаве постноминално.

Што се тиче грчког текста, приметно је да се преводилац овде није толико чврсто држао латинског оригинала – у грчком немамо два придева већ властиту именицу (*ἐν Ἰταλίᾳ μὲν* – *на Италију*) и придев (*τῶν δὲ ἐπαρχεϊτικῶν ἀγρῶν* – *на провинцијско земљиште*). Именица уз коју се овај рестриктивно употребљен придев јавља већ је поменут у тексту, као и у латинском, тако да је и овај модификатор информативно значајнији од именице. Рекли смо да се истраживачи углавном слажу да на положај адноминалних придева у грчком не утичу семантички већ скоро искључиво прагматички фактори тако да се прагматички маркирани (информативнији и контрастни) модификатори очекују преноминално.

¹¹ Упоредо ћемо давати латински и грчки текст, уз наш превод обе верзије у фусноти.

¹² Новац за земљиште који сам доделио војницима за време свог четвртог конзулата и доцније за време конзулата Марка Красса и Гнеја Лентула Аугура, исплатио сам муниципијама. Та сума је износила око 600.000.000 сестерција за италско, и око 260.000.000 сестерција за провинцијско земљиште. – У свом четвртог конзулату и након тога за време конзула Марка Красса и Гнеја Лентула Аугура исплатио сам новац за земљиште које сам доделио војницима. Од те суме, на Италију је потрошено 150.000.000, а на провинцијско земљиште 65.000.000 (RGDA 16.1).

Овде је придев (δὲ ἐπαρχεϊτικῶν) у информативном смислу значајнији део синтагме, а и налази се у контрасту са властитом именицом (**Ἰταλίας** μὲν), што се види и по употреби партикула μὲν/δέ које, када се користе заједно, означавају неку супростност између два појма (Smyth, H.W. 1956:656). Пошто је придев прагматички маркиран, и то двоструко, преноминална позиција између члана и именице је очекивана те можемо закључити да је преводилац положај придева ускладио са правилима грчког језика.

Ипак, чини се да нису сви придеви у очекиваној позицији када је грчки у питању:

Provincias omnis,...Cyrenasque, iam ex parte magna regibus eas possidentibus, et antea Siciliam et Sardiniam occupatas bello servili recipiavi. – Ἐπαρχείας ἀπάσας,... καὶ Κυρήνην ἐκ μείζονος μέρους ὑπὸ βασιλέων κατεσχημένας καὶ ἔμπροσθεν Σικελίαν καὶ Σαρδὼν προκατειλημένας **πολέμῳ δουλικῷ** ἀνέλαβον. (RGDA 27.3)¹³

Наведени део текста се налази у 27. поглављу у ком Август објашњава шта се дешава са римским провинцијама у његово време. Придев чији положај поредимо, налази се у постноминлној позицији и у латинском и у грчком тексту (**bello servili** – **πολέμῳ δουλικῷ**). Овај устанак робова већ је поменут у тексту, у 25. поглављу – *Mare pacvi a praedonibus. Eo bello servorum...* (RGDA 25.1),¹⁴ с тим да је при првом помињању именицу модификовао генитив, а не присвојни придев. Придев *servilis* је рестриктивно употребљен¹⁵ те је постноминална позиција у латинском очекивана.

У грчком се придев такође налази у постноминалној позицији и то уз именицу без члана (**πολέμῳ δουλικῷ**). Устанак робова је и у грчком већ поменут, нешто другачије него у латинском,¹⁶ али је свакако јасно да се мисли управо на тај устанак у 27. поглављу, тако да се уз именицу очекује члан (Meuwese, A. P. M. 1920:52). Овај рестриктивни придев је информативнији од саме именице пошто нам се помоћу њега указује на који се тачно устанак мисли, а будући да се овакви конституенти у грчком очекују у преноминалној позицији, можемо закључити да се преводилац у овом случају поводи за редоследом из латинске верзије можда управо зато што, грешком, изоставља члан, јер уз именице са чланом придеви морају да се нађу или између члана и именице, или иза именице али уз понављање члана пре придева. Да бисмо испитали ову претпоставку анализираћемо још неколико примера.

Tertium decimum consulatum cum gerebam, senatus et equester ordo populusque Romanus universus appellavit me patrem patriae, idque in vestibulo aedium mearum inscribendum esse atque in curia et in foro Augusto sub quadrigis, quae mihi ex senatus consulto positaе sunt, decrevit. – Τρισκαίδεκάτην ὑπατείαν ἄγοντός μου ἥ τε σύνκλητος καὶ τὸ ἱππικὸν τάγμα ὃ τε σύνπας δῆμος τῶν Ῥωμαίων προσηγόρευσέ με πατέρα πατρίδος καὶ τοῦτο ἐπὶ τοῦ προτύλου τῆς οἰκίας μου καὶ ἐν τῷ βουλευτηρίῳ καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῇ Σεβαστῇ ὑπὸ τῷ ἄρματι, ὃ μοι δόγματι συνκλήτου ἀνετέθη, ἐπιγραφῆναι ἐψηφίσατο. (RGDA 35.1)¹⁷

¹³ Повратио сам све провинције,... и Киренаику, чији су већи део поседовали краљеви, а пре тога и Сицилију и Сардинију које су биле одузете у устанку робова. – Повратио сам све провинције... и Киренаику, чији су већи део запосели краљеви, и пре тога Сицилију и Сардинију које су биле заузеле током робовског рата (RGDA 27.3).

¹⁴ Ослободио сам море од разбојника. У овом устанку робова...(RGDA 25.1).

¹⁵ Да у тексту стоји – *longo bello servili*, придев *longus* би био квалификативан пошто нам не указује на који се устанак тачно мисли већ нам само казује субјективну процену о његовом трајању, док је придев *servilis* ту да нам разјасни о ком се тачно сукобу ради.

¹⁶ Θάλασσαν πειρατευομένην ὑπὸ ἀποστατῶν δούλων εἰρήνευσα – Море на коме је претила опасност од гусарења, ослободио сам од робова који су се дигли на устанак (RGDA 27.1).

¹⁷ Када сам био конзул тринаести пут Сенат, коњички сталез и читав римски народ су ме прогласили оцем отаџбине и наложили су да се то запише у предворју моје куће, у курији, и испод четворопрега који је, према одлуци Сената, у моју част постављен на Августовом форуму. – За време мог тринаестог конзулата, Сенат, коњички сталез и читав римски народ су ме прозвали оцем отаџбине, и наредили су да се то запише у предворју моје куће, у већници и на Августовом тргу, испод четворопрега који је, по одлуци Сената, постављен у моју част (RGDA 35.1).

Овде Август описује како је када проглашен оцем отаџбине та титула записана, између осталог, и испод четворопрега на Августовом форуму (in foro Augusto).¹⁸ У латинском се рестриктивно употребљен придев очекивано налази постноминално. У грчком уз именицу имамо члан, иако се обично у нашем тексту он у оваквим синтагмама изоставља. Претпостављамо да је овде стављен зато што је Августов форум већ раније поменут у тексту.¹⁹ Ипак, морамо приметити, да се и неке друге сличне синтагме јављају више пута, па се члан приликом другог помињања, опет грешком, изоставља.²⁰ Придев се и у грчком налази постноминално, у атрибутивној позицији, дакле уз понављање члана (ἐν τῇ ἀγορῇ **τῇ Σεβαστῇ**), и то је једини придев овог типа у нашем тексту који се налази у **атрибутивном постноминалном положају**. Ако прихватимо став да информативно значајни придеви треба да се нађу у преноминалној маркираној позицији, закључили бисмо да се модификатор овде не налази у очекиваном положају већ да преводилац следи редослед који се јавља у латинском.

Aram Fortunae Reducis ante aedes Honoris et Virtutis ad portam Capenam pro reditu meo senatus consecravit... – Βωμὸν Τύχης Σωτηρίου ὑπὲρ τῆς ἐμῆς ἐπανόδου **πρὸς τῇ Καπῆνῃ πύλῃ** ἢ σύνκλητος ἀφιέρωσεν... (RGDA 11)²¹

У претходно наведеном делу текста имамо једини придев овог типа чији се положај у грчком и латинском **не поклапа**. У латинском се налази у постноминалној позицији, како је и очекивано за један рестриктивно употребљен придев. У грчком именица има члан и модификатор који се очекивано налази у преноминалној атрибутивној позицији. Битно је да се жртвеник налазио код Капенских врата, а не неке друге капије, нарочито пошто је преводилац у потпуности изоставио прву битнију,²² просторну одредницу (ante aedes Honoris et Virtutis), те нам је ово једини податак о положају жртвеника. Ипак, преводилац, скоро увек у овом типу синтагми, придеве, иако су значајнији од именица, оставља у постноминалном положају, вероватно под утицајем латинског. Чинило нам се интересантним да је једино одступање у положају придева у грчком од латинског у овом типу синтагми (именица уз присвојни придев настао од личног имена) баш уз именицу која има члан, јер смо сличну појаву приметили и код присвојних генитива насталих од личних имена²³ и код присвојних придевских заменица²⁴ код којих је постноминална атрибутивна позиција у нашем тексту јако ретка.

¹⁸ Присвојни придеви настали од личних имена који се јављају уз именице које означавају јавне објекте попут basilica, porta, via, у латинском се обично налазе постноминално пошто имају рестриктивно значење. Без њих не знамо на коју се базилику, капију или пут тачно мисли пошто се не користе да опишу неку именицу већ да омогуће њено прецизно идентификовање. У грчкој верзији се ове именице скоро увек јављају без члана (изузев у два случаја), што су истраживачи већином тумачили као грешку преводиоца који недовољно познаје грчки. Види Kaibel у Mommsen, Th. 1883:200; Meuwese, A. P. M. 1920:42–43.

¹⁹ ἀγορὰν τε Σεβαστήν (RGDA 21.1)

²⁰ Уз неке именице које означавају јавне објекте, као на пример templum, aedes, theatrum односно ναός, θέατρον не користе се присвојни придеви већ генитиви и уз њих преводилац често изоставља члан. Рецимо, када први пут помиње Аполонов храм на Марсовом пољу (πρὸς τῷ Ἀπόλλωνος ναῷ, RGDA 21.1), уз именицу ставља члан, и генитив смешта између члана и именице, супротно од редоследа у латинском (ad aede Apollinis). Међутим, када га следећи пут помиње, (ναῷ Ἀπόλλωνος, RGDA 21.2), пар редова ниже, не ставља члан, а генитив се налази у постноминалној позицији, као што је и у латинској верзији (in aede Apollinis). Чини се да и овде на положај модификатора латинска верзија текста утиче више кад уз именицу у грчком не стоји члан, јер преводилац не мора да води рачуна да га стави у атрибутивну позицију после члана.

²¹ Сенат је у част мог повратка испред храма Врлине и Часте, код Капенских врата, посветио жртвеник Повратничкој Срећи... – Сенат је у част мог повратка код Капенских врата посветио жртвеник Повратничкој Срећи... (RGDA 11).

²² Пошто знамо да је жртвеник постављен у Августову част због враћања римских војних инсигнија изгубљених у борби, јасно је да је храм посвећен Врлини и Часте врло значајан у овом контексту, будући да је повезиван са тријумфима приређиваним у част успешних римских војсковођа. Ипак, преводилац изоставља ову информацију вероватно зато што провинцијском становништву, ком је овај превод био намењен, тај податак, без неког додатног објашњења, не би много значео. Види Cooley 2009, 151–152.

²³ Види фусноту 20.

²⁴ Преводилац је склонији да заменицу став преноминално, између члана и именице, иако на тај начин одступа од реда у латинском, па чак и од очекиваног редоследа у грчком, али зато када оправдано или неоправдано изостави члан

3. ЗАКЉУЧАК

У овом раду првенствено смо тежили да испитамо положај придева унутар номиналне синтагме у латинском и грчком на основу билингвалног натписа RGDA, тј. да покушамо да утврдимо да ли се и у којој мери преводилац грчке верзије држи редоследа у латинском. Трудиле смо се да дамо примере у којима је редослед исти и оне у којима се не поклапа. Видели смо да негде долази до поклапања поретка чак и када то не бисмо очекивали, али и да има случајева у којима се одступа од реда који се јавља у латинском када заиста постоје прагматички услови за то. Примере који се не поклапају анализирали смо да бисмо видели да ли је у грчком прагматичка маркираност увек мотив за другачији распоред. Приметили смо да су одступања од реда у латинском вероватнија у случају да именица у грчком има члан. У примерима у којима је именица неодређена, врло често грешком, преводилац се држи редоследа из латинске верзије чак и када за то нема прагматичких услова, а сличну појаву смо приметили и у случају присвојних генитива и присвојних придевских заменица. Чини се да се преводилац лакше одлучује да не поштује ред речи који се јавља у латинској верзији више из економичних него из прагматичких разлога – када именица у грчком нема члан не мора да води рачуна о његовом понављању у случају постноминалне придевске позиције, а када га има, једноставније је да придев просто пребаци у преноминалну позицију између члана и именице. У нашем тексту проналазимо један једини пример у ком у грчком уз одређену именицу придев долази у атрибутивну постноминалну позицију, дакле иза именице уз понављање члана, с тим да се тада неоправдано подражава редослед у латинском. У прва два примера која смо овде анализирали до одступања у редоследу долази само када је именица одређена и тада се у грчкој верзији придев измешта између члана и именице, додуше оправдано, док у другом примеру уз неодређену именицу, и то грешком неодређену, нема потребе да се размишља о позицији придева у односу на члан, те, иако бисмо придев сада очекивали у преноминалној позицији, преводилац ипак бира да следи редослед у латинском.

И поред приметног модификовања реда речи у грчком тексту у циљу веће усклађености са латинским оригиналом, ипак, када је положај придева у именичким синтагамама у питању, не можемо тврдити да је ово један дослован превод у ком се правила грчког језика у потпуности занемарују.

ЛИТЕРАТУРА

- Adams, J. N. (1976). A Typological Approach to Latin Word Order. *Indogermanische Forschungen*, Vol. 81, 70–99.
- Bakker, S. J. (2009). *The Noun Phrase in Ancient Greek: A Functional Analysis of the Order and Articulation of NP Constituents in Herodotus*. Leiden/Boston.
- Cooley, A. E. (2009). *Res gestae divi Augusti: Text, Translation, and Commentary*. Cambridge UP.
- Devine, A. M.–Stephens, L. D. (2000). *Discontinuous Syntax: Hyperbaton in Greek*. Oxford UP.
- Devine, A. M.–Stephens, L. D. (2006). *Latin Word Order: Structured Meaning and Information*. Oxford UP.
- Dik, H. (1997). Interpreting Adjective Position in Herodotus. In: *Grammar As Interpretation: Greek Literature in Its Linguistic Contexts* (Bakker, E. J. ed.). Leiden, 55–76.
- Dik, H. (2007). *Word Order in Greek Tragic Dialogue*, Oxford UP.
- Gianollo, Ch. (2011). Native Syntax and Translation Effects. Adnominal Arguments in the Greek and Latin New Testament. In: *Indo-European Syntax and Pragmatics: Contrastive Approaches* (Eirik Welo ed.). Oslo, 75–101, <http://www.journals.uio.no/osla>.
- Hofmann, J. B./Szantyr, A. (1965). *Lateinische Grammatik: Lateinische Syntax und Stilistik*. München.
- Kühner, R./Stegmann, C. II (1912–14). *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache* 2 Bde. Hannover.
- Marouzeau, J. (1922). *L'Ordre des mots dans la phrase latine. I: Les groupes nominaux*. Paris.

уз именицу, чешће се држи реда који се јавља у латинском чак и онда када бисмо очекивали другачију позицију у грчком. Уколико именица има члан, а заменица се налази у постноминалном положају, морао би да понови члан и стави га и иза именице и испред заменице, те се чини да понекад ту заменицу ставља у преноминалну позицију из економичних разлога, просто да не би морао да понавља члан.

- Marouzeau, J. (1953). *L'Ordre des mots dans la phrase latine. Volume complémentaire. Avec exercices d'application et bibliographie*. Paris.
- Meuwese, A. P. M. (1920). *De rerum gestarum divi Augusti versione Graeca*. Buscoduci.
- Mommsen, Th. (1883). *Res gestae divi Augusti: ex monumentis Ancyrano et Apolloniensi*. Berolini.
- Panhuis, D. J. (1982). *The Communicative Perspective in the Sentence: A Study of Latin Word Order*. Amsterdam.
- Smyth, H. W. (1956). *Greek Grammar*. Harvard UP.
- Spevak, O. (2010). *Constituent Order in Classical Latin Prose*. Amsterdam/Philadelphia.
- Volkman, H. (1964). *Res Gestae Divi Augusti: Das Monumentum Ancyranum*. Berlin.
- Wackernagel, J. (2009). *Lectures on Syntax: with special reference to Greek, Latin, and Germanic*, (prir. i prev. sa nemačkog D. Langslow, naziv originala *Vorlesungen über Syntax: mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch und Deutsch*. Basel), Oxford UP.
- Woodcock, E. C. (1959). *New Latin Syntax*. London.

POSITION OF ADNOMINAL ADJECTIVES IN LATIN AND GREEK – CONTRASTIVE ANALYSIS

Summary

In this paper we tried to examine the position of adjectives in nominal phrases (NP) in Latin and Greek based on the examples found in a bilingual inscription *Res Gestae Divi Augusti*, i.e. to determine whether and to what extent the Greek version of the inscription follows the word order of the Latin original. We gave examples in which the order is the same and examples in which the position of adjectives is different in Latin and Greek. In some cases we noticed the same order, even when one should not be expected, considering the pragmatic rules of Greek, but also some cases in which deviation from the order found in Latin, in fact is pragmatically justified. We noticed that the deviations from the order found in Latin are more probable if a noun in Greek has an article. It seems that in the examples in which the noun is indefinite, often by a mistake, we are more likely to find the same order of adjectives in Latin and Greek, even if there are pragmatic conditions for a change of position in Greek version. When the noun has an article and the adjective is placed postnominally, article needs to be repeated before the adjective, so it seems that it is usually easier to just put the adjective between the article and the noun, prenominaly. In our text we found a single instance in which in Greek version we have a postnominal adjective in the attributive position (with the repetition of the article) which mimics the order in Latin. In other cases, when there is no article, and even though from a pragmatic point of view we expect different positions of adjectives in Greek and Latin, translator usually opts to just keep the word order from Latin version. We conclude that, although some examples exert a clear influence of Latin, we cannot say that this is a literal translation in which the rules of the Greek language are completely ignored.

Key words: Latin, Greek, word order, semantics, pragmatics

Марина Голуб
Универзитет у Београду, Србија
Филозофски факултет
marinagolub24@yahoo.com

MORFOFONOLOŠKO PROŠIRENJE OSNOVE U DERIVACIJI ENGLESKOG, SRPSKOG I BUGARSKOG JEZIKA*

Rad nastoji da sistematizuje i obrazloži pojavne oblike derivacione epenteze i sinteze u tri tipološki različita jezika, kao i druge slučajeve proširivanja polaznog oblika. Drugi cilj rada je pokušaj da se utvrde uzroci koji dovode do pojave proširenja osnove i razlozi zbog kojih se javlja morfofonološko proširivanje. Osim toga, analiza je usmerena ka pronalaženju odgovora na pitanje da li su ovakve alomorfske promene osnove najčešće bez dobrog utemeljenja, te ih zato treba uzimati kao lingvističku egzaptaciju, ili se radi o slučajevima formalne ekstenzije sa razložnom pozadinom u više jezika uslovljenim određenim faktorima koji nisu isključivo metričke prirode i koji se mogu posmatrati kao konstanta. Proučavanje se bazira na kontigentu od preko hiljadu reči iz leksikografskih studija, dok se polazišta zasnivaju se na radovima Stockwell/ Minkova (2001), Scalise (1984), Aronoff (2011), Klajn (2002). Očekivan je manji stepen sličnosti među analitičkim i sintetičkim jezicima, pri čemu kod analitičkih jezika dominiraju primeri derivacione sinteze.

Ključne reči: osnova reči, proširenje, derivacija, engleski, srpski, bugarski.

1. UVOD

Predmet ovog kontrastivnog jezičkog proučavanja je proširenje osnove u tvorbi (**base extension**), odnosno razlika koja može da postoji između ulaznih jedinica u derivaciji i izvedenice kao proizvoda. Dakle, ovde se pod proširivanjem razume dodavanje morfofonemskog sadržaja osnovi koje je uslovljeno afiksacijom ili drugim mehanizmom, kao u rečima *drama-t-ic*, *rece-pt-ion*, *antiseptic-al-ly* i drugih. Za razliku od određenih pristupa kod drugih autora (Aronof 1976, Skalize 1984, Klajn 2002) gde se slični slučajevi najčešće posmatraju kao primeri alomorfske varijacije sufiksa, u ovoj studiji je polazni stav da postoji nekoliko pokazatelja koji govore u prilog tome da se u ovakvim slučajevima može govoriti o proširivanju derivacione osnove, pre nego o drugačijem pojavnom obliku sufiksa {-ic}, {-ion} i {-ly}.

Rad ima za cilj da uspostavi odnos između tri jezika, engleskog, srpskog i bugarskog na osnovu poređenja po pitanju modaliteta kojima se proširuje morfofonološki sastav osnove reči prilikom derivacionih tvorbenih procesa. Derivacija je tvorbeni proces koji počiva na jasnim principima i uglavnom se zasniva na relativno jednostavnim mehanizmima na osnovu kojih je nastala i nastaje velika većina leksičkih jedinica u leksikonu. Uglavnom, izvođenje novih leksema u derivaciji podrazumeva tvorbenu osnovu koja može biti slobodna ili vezana i na koju se dodaju derivacioni afiksi. Afiksi su nastavci koji modifikuju značenje osnove i mogu biti prefiksi, sufiksi ili interfiksi. U posmatranim jezicima se proces odvija na gotovo istim ili sličnim osnovama i ni u jednom nema infiksa. U engleskom, kao i u dva slovenska jezika derivacija je najčešće „čist” proces, bez ostataka i neobjašnjivih viškova formalno-značenjskog tipa. Sa druge strane, nije nevažno ni kojim se redosledom dodaju nastavci.

(1)	a. eng. [un-] + [happy] + [-ness]	>	[[[un-] [happy]] [-ness]]
	b. srp. [polu-] + [čas] + [-ov-ni]	>	[[[polu-] [čas]] [-ov-ni]]
	c. bug. [o-] + [dobp-] + [-umel-no]	>	[[[o-] [dobp-]] [-umel-no]]

* Rad je nastao u okviru naučnoga projekta br. 178002, *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

U određenom nevelikom obimu leksikona, ovakva relativno precizna analiza nije moguća, jer se događa da izvedenica nije jednostavno prost zbir svih ulaznih elemenata leksičke strukture. U ovom radu se nastoji da se analiziraju pojavni oblici proširivanja osnove prilikom derivacije, a naročito slučajevi jezičke epenteze i sinteze sa fonološkim i morfološkim implikacijama koje nose. Osim toga, jedan od ciljeva rada je pokušaj da se utvrde uzroci koji dovode do pojave proširivanja, da se obrazlože razlozi zbog kojih se javlja pre svega morfološka epenteza ili sinteza. Drugim rečima, ovaj rad je usmeren ka pronalaženju odgovora na pitanje da li je analoško proširivanje najčešće neopravdano ili se zapravo radi o slučajevima formalne ekstenzije sa razložnom pozadinom uslovljenim određenim faktorima.

Jedna od početnih pretpostavki je da proširivanje osnove treba razlikovati i od procesa infiksacije koji je sam po sebi oblik afiksacije i podrazumeva derivate kao krajnji oblik, dok kod proširivanja afiksacija sledi kao sekundarna operacija. Američki lingvista Ju definiše infiksaciju kao „[...] an affix infixing if it appears as a segmentally distinct entity between two strings that form a meaningful unit when combined but do not themselves exist as meaningful parts.” (Yu, 2007: 10) To, međutim, ne znači da infiksacijom, ili tačnije interfiksacijom, ne treba smatrati primer umetanja afektiranog *bloody* između dve morpheme u reči *unbelievable*, kao *un-bloody-believable*. U srpsko-hrvatskoj lingvističkoj tradiciji se ovakava tvorbena pojava tretira kao *spojnik*, vezivni vokal, spojni formant, infiks ili interfiks (Klajn, 2002a: 23), pri čemu takva vrsta vokala „[...] ne moraju uvek biti zasebne morfeme dodate na osnovu, nego završni vokali same te osnove[...]” Klajn (2002a: 146).

Što se tiče metodološkog pristupa, istraživanje je obavljeno na osnovu morfološke analize strukture izvedenica iz leksikografskih studija, rečnika, pregleda tvorbe reči engleskog (Plag, 2003), srpskog (Klajn, 2002) i opisa morfologije bugarskog jezika (Георгиев, 1999) na kontingentu od više od hiljadu reči iz sva tri jezika kod kojih se može ustanoviti nejasno morfemsko razgraničenje. Mada promena polaznog oblika osnove prilikom derivacije nije pojava koja ima veliku učestalost, upoređivanje istih ili sličnih primera u nekoliko različitih jezika može da pomogne da se dođe do nekih generalizacija sa značajnijim implikacijama, kao i da doprinese zaključivanju o sličnostima i razlikama u engleskom, srpskom i bugarskom jeziku, što je još jedan od neposrednih ciljeva u radu.

Sa teorijsko-lingvističkog stanovišta, neki od osnovnih načina proširivanja osnove koji se mogu naći u jezicima (Kristal, 1995) i koje lingvistika prepoznaje su proteza (**prosthesis**), epenteza (**epenthesis**), sinteza (**synthesis**) i replikacija slogova.

1.1. Derivaciona proteza

Proteza je morfofonološka promena koja se, kako i samo ime govori, odnosi na proširenje osnove dodavanjem fonemskog sadržaja u prednjem delu osnove. U kondenzovanoj formulaciji pod (2), PJ se odnosi na „protetičku jedinicu”, odnosno jezički materijal kojim se vrši proširivanje, dok su osnova i afiks tradicionalni termini u tvorbenoj morfologiji.

$$(2) \quad [[PJ] - [osnova]] + [afiks]$$

1.2. Derivaciona epenteza

Epenteza ili umetanje podrazumeva proširenje fonološko-morfološkog sastava reči u jeziku pri čemu obično nema jasnog objašnjenja ili opravdanja za ovakvu intervenciju u formi. Kako se reč definiše u *Rečniku Matice srpske* (2007: 357), epenteza je „umetanje jednog ili više glasova u reči (obično iz metričkih razloga).“ Pojam epenteza se, prema D. Kristalu (1995: 328) određuje kao tip glasovne promene, pri kojoj se uvodi dodatni glas u sredini reči, kao u primeru proširenja u staroengleskom oblika *ofen* od staroislandskog *ofn*, što u savremenom jeziku ima izraz *oven* „pećnica”. U izvesnom broju primera se može pretpostaviti da do javljanja epenteze dolazi na osnovu analogije sa već postojećim slučajevima.

Epenteza se može ostvariti na fonološkom nivou, gde se najčešće u središnjem delu ili na kraju reči umeće fonema, čime se uspostavlja diskontinuitet u prvobitnom obliku osnove.¹ Takva epenteza se javlja u obliku suglasnika ili samoglasnika. Sa druge strane, epenteza se može ostvariti i na morfološkom nivou, pri čemu se čitavi morfovi uvršćuju u sastav leksičkih jedinica. U tom smislu se najčešće afiksi, pre svega infiksi, ali i drugi dodaju kod već postojećih oblika kako bi se oformio određeni derivacioni oblik. Prema formuli koja predstavlja ovaj odnos, osnova je diskontinuirana morfema ili reč koju prekida umetnuta struktura (EJ), ili „epentetička jedinica”.

(3) [[osn-[EJ]-ova] + [afiks]]

Kod određenih autora kao što je američki lingvista M. Aronof, pojam epenteza se koristi u nešto širem značenju i označava umetanje fonološkog segmenta u reč, što se vidi iz citata koji sledi:

Where we find [ed], the [e] has been added by an automatic phonological rule of **epenthesis** (i.e., insertion of a phonological segment or segments) that is triggered by the fact that the final segment in the verb and the suffix itself agree in both place and continuancy.

(Aronoff, 2011: 75)

1.3. Derivaciona sinteza

Pod derivacionom sintezom se, u skladu sa prethodnim, podrazumeva dodavanje morfofonemskog sadržaja na sam kraj osnove, čime se prilikom procesa izvođenja kompleksnih leksičkih oblika dobija osnova drugačija u odnosu na ulaznu. Kao što se vidi na osnovu formulacije u (4) ovakva sintetička jedinica (SJ) smatra se delom osnove pre nego je afiksacija derivacionim sufiksom započeta.

(4) [[[osnova] -[SJ]] + [afiks]]

345

1.4. Replikacija slogova

Replikacija ili reduplikacija predstavlja morfološku operaciju kojom se jedan segment reči, bilo sa početka ili kraja osnove replicira. Reduplikacija se javlja i u flektivnoj, i u derivacionoj morfologiji, gde se ponekad i čitava osnova iskopira u tvorbenom ishodu. U primeru pod (5) data je reč koja znači „zamotati, zaviti” (Vujanić, 2007: 404), pri čemu je prvi slog osnove repliciran, najverovatnije po analogiji sa *za-kukulji-ti*, reč koja ima slično značenje, ali i jasnu osnovu *kukulja* „kapuljača”.

(5) *za-mu-mulji-ti*

2. TEORIJSKO-METODOLOŠKI PRISTUP

Pod pojmom proširenja osnove ovde se podrazumeva tvorbeni element koji poseduje fonološki sadržaj, ali precizno semantičko određenje ovog formanta najčešće izostaje. Kada se govori o proširivanju osnove, pre svega se misli na slučajeve gde se osnovi dodaju ovakve forme koje se samo po obliku baziraju na određenim morfemama, dakle ne mogu biti nulti morfovi, dok su sadržinski neizdiferencirane, ili bolje rečeno ne poseduju adekvatan semantički sadržaj. U anglističkoj lingvistici se ovakvi primeri nazivaju **empty morphs** ili „prazni morfovi”. Ovi oblici sa osnovom ne tvore postojeće reči, kao **archaic-al* ili **krit-ič* i stoga nikada ne završavaju reč, te se ne mogu smatrati sufiksima ili drugom vrstom

¹ Po terminologiji D. Šipke, ovaj deo reči naziva se *osnovnica*. Vidi D. Šipka (2005: 30)

afiksa. Sa druge strane, proširenja osnove omogućavaju dodavanje sufiksa, odnosno pružaju imputni oblik za proces afiksacije kojim se formira institucionilizovana reč *archaical-ly* ili *kritič-an*. Proširenje nije pravi sufiks jer ne dovodi do promene leksičke kategorije kod reči i ispoljava afinitet ka osnovi, pre nego prema ostalim afiksima, što podrazumeva prihvatanje određenih teorijsko-lingvističkih postavki.

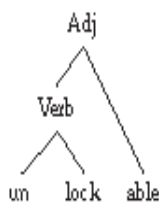
Pre svega valja napomenuti da je postojeća studija bazirana na teorijskim okvirima koji se zasnivaju na morfemama (**morpheme-based**) i njihovom kombinovanju na osnovu pravila sličnih sintaksičkim, koje je u tvorbi reči postavio Moris Hale (Morris Halle, 1973). Kako bi se postigao što bolji uvid u karakteristike predmeta ovog rada u tvorbenoj morfologiji, osnovni teorijski model koji je korišćen u radu je model generativne lingvistike, odnosno pretpostavka da se jezičke strukture, u ovom slučaju leksičke, stvaraju na dubinskom nivou na osnovu određenih pravila i da svoj konačni oblik dobijaju nakon formiranja fonološkog oblika na površini jezičkog iskaza, prošavši prethodno kroz određene filtere koji overavaju ispravnost formacije. Druga važna pretpostavka za razumevanje ovog pristupa je da je, u globalu posmatrano, čitava jezička organizacija hijerarhijske prirode, gde se manje jedinice spajaju i daju jedinice višeg reda. Ono što je predmet sporenja, ali što se može argumentovati, jeste tvrdnja da se jezičke jedinice stvaraju na osnovu binarnog usloznavanja. Takozvani **binary branching constraint** u lingvističkoj literaturi je princip koji je predložio Ričard Kejn (1984), a kasnije inkorporirao Čomski (1995), i koji je od tada jedan od najvažnijih u lingvističkoj analizi. Prema ovom principu, koji je ključni, kako u strukturalističkoj analizi tako i u analizi generativne lingvistike, u jezičkoj organizaciji ne postoje takozvane tercijerne strukture, već se svaka struktura višeg nivoa gradi od samo dve jedinice nižeg nivoa.

U okviru generativne morfologije, jedan od najvažnijih principa je princip „one affix, one rule” ili „jedan afiks, jedno pravilo” koji je definisao još Mark Aronof (1976) i prema kome se svaka morfološka operacija odvija na posebnom nivou strukture, dok se struktura jezičkih jedinica smatra hijerarhijskom. Glavni argument koji ide u prilog ovakvom razumevanju stvari je prevashodno semantičke prirode. Binarna struktura se postulira u derivaciji kako bi se postigao adekvatan semantički efekat, odnosno, reč interpretirala na pravilan način i u skladu sa komunikacionim namerama. Iz primera u (6) se vidi da iako su isti tvorbeni elementi uključeni u derivaciji reči *unlockable*, u zavisnosti od primene derivacionih pravila i stepena afiksacije mogu se registrovati dve različite interpretacije „koji se ne može zaključiti” i „koji se može otključati”. Ovakvu distinkciju nije moguće postići u tradicionalnoj analizi koja dopušta tercijerne ili polisintetske strukture u derivaciji.

(6) a.

b.

Da uslov binarnog grananja mnogo bolje utiče na iskazivanje semantičkog sadržaja za razliku od tercijarnog ili nekog drugog, iskazuje se i u drugde u tvorbi, kako u analitičkim tako i u sintetičkim jezicima. U primerima pod (7) date su strukture koje imaju dvosmisleno značenje. Čak i u tipološki sintetičkim jezicima kao što je italijanski postulira se binarna struktura, i u tvorbi pretpostavlja parasintetskom stvaranju uz pomoć istovremenog prefiksovanja i sufiksovanja ili dvostruke sufiksacije.²

(7) a. eng. [[*German*] [[*language*] [*teacher*]]] vs [[[*German*] [*language*]] [*teacher*]]

b. srp. [[*čisto*] [[*belo*] [*rublje*]]] vs [[[*čisto*] [*belo*]] [*rublje*]]

² Vidi Scalise (1984: 147 - 151)

Iz svega proističe da se prefiksi i sufiksi po definiciji ne mogu smatrati kompleksnim jedinicama, jer su kao afiksi morfeme, a morfeme su nedeljive jedinice koje podrazumevaju fuziju određene forme i značenja. Kada bismo govorili o dva sufiksa pri derivaciji, onda se dovodi u pitanje redosled dodavanja i da li se sufiksi mogu dodavati na sufikse ili se dodaju osnovama, kako bi se poštovali osnovni principi hijerarhijske strukture reči. Kao takvi, ono što se naziva „složeni sufiksi” bi bilo u suprotnosti sa principom binarne jezičke strukture.

Sa druge strane, ako se govori o alomorfskim varijacijama kod afiksa, one se kod sufiksa najčešće javljaju kao varijacije samoglasničkog dela, a retko ili gotovo nikad konsonantskog. U engleskom se glagolski suffix {-ify} manifestuje kao <fy> ili <ify>, a pridevski {-able} kao <ble>, <able> i <ible>.

Kao treće, za razliku od engleskog gde je infinitiv perifrastička struktura, kao *to write* sa infinitivnom partikulom *to* i osnovom *write*, u srpskom jeziku infinitiv je sintetička struktura kao *pisati* sa osnovom *pisa-* i nastavkom *-ti* ili kod drugih glagola *-ći* ili *-sti*. Infinitiv je bezlični glagolski oblik koji ima značaja u fleksiji, pre nego derivaciji, tako da infinitivni nastavak ne bi trebalo uzimati kao oblik od uticaja na proces derivacije. Definišući osnove infinitiva kao oblika, Trask (2007: 117) navodi da za razliku od španskog sa *completer* „kompletirati” i francuskog sa *venir* „doći” koji imaju posebne oblike infinitiva, engleski koristi neflektivnu formu osnove *complete* „kompletirati” i *come* „doći”. Na drugim mestima u lingvistici se takođe može potvrditi da se infinitivni nastavak ne smatra derivacijskim, Radford et al (2009: 215), između ostalog i zato što taj oblik može da obavlja druge gramatičke, odnosno nominalne funkcije (Bussmann, 1996: 564-565).

- (8) pr. [*bolji*] > [[*po-*]+[*bolj-*]] > [[**pobolj-*]+[*-ša-*]] > gl. [*poboljša-*] +[*-ti*] >
 (9) gl. [[[[*po*] [*bolj*]] [*ša*]] [*ti*]]

Proširivanje osnove se može posmatrati kao postojeći segment u okviru takozvanih Pravila preuređenja (**Readjustment rules**) koja regulišu oblikovanje osnove u fonološkom smislu pre nego postane sintaksički imput.³ Aronof (Aronoff, 1976:88) razlikuje Pravila skraćivanja (**Truncation rules**) kojima se brišu određeni morfovi na krajevima osnove pre dodavanja sufiksa kao u ita. *prosod-ia* + *-ico* > *prosodico* i Alomorfska pravila, kojima se prilagođava forma određenih morfema u okruženju drugih morfema.

3. PROŠIRIVANJE OSNOVE U DERIVACIJI ENGLISKOG JEZIKA

3.1. Fonemsko proširivanje osnove

3.1.1. Konsonantska ekstenzija

Osim fleksije, gde dolazi do dodavanja fonema osnovi kod izvođenja gramatičkih oblika u određenim kategorijama, kao što je *long* /*lɔ:N*/ > *longer* /*lɔ:Næ:*/ gde se na kraju osnove dodaje fonema /*g*/,⁴ ovakva proširenja javljaju se i kod derivacionih procesa, kao što se može videti kod primera pod brojem (10).

- (10) a. im. [*bomb*] /*bɔ:m*/ > pr. [[[*bom*] [*-b*]] [*-ast-ic*]] /*bɔm'bæstik*/ „bombastičan”
 b. pr. [*malign*] /*mə'lain*/ > pr. [[[*mali-*] [*-g*]] [*-nant*]] /*mə'lgnənt*/ „zloćudan”
 c. pr. [*solemn*] /*sɒləm*/ > gl. [[[*solem*] [*-n*]] [*-ize*]] /*'sɒləmnaiz*/ „učiniti svečanim”

³ O mestu i ulozi Readjustment rules u morfologiji pisali su Chomsky i Halle (1968), Aronoff (1976), Scalise (1983), Halle i Marantz (1993).

⁴ Ostali primeri proširenja osnove kod flektivnih procesa odnose se na „prazne morfove” (empty morphs), kao kod reči eng. *child* „dete” > *child-r-en* „deca”. Pojam *empty morph* uveo je Č. Hokit (Hockett, 1947), dok M. Aronof tu pojavu naziva morfomskom funkcijom forme (1994: 44).

Jasno je da ortografski znaci kao reprezentanti za foneme u ovim konkretnim slučajevima derivacije u finalnim delovima dobijaju punu funkciju jer predstavljaju foneme koje nisu prisutne u osnovi kao imputu za proces sufiksacije. U svakom od primera, afiks započinje nekim od frontalnih vokala, što, po svemu sudeći, dovodi do jačanja sloga i potrebe za konsonantskim početkom sloga, osim u slučaju (10) b.

Među najuočljivijim, mada ne i najfrekventnijim, načinima za ekspaniranje osnove pri derivaciji u engleskom jeziku svakako treba računati epentezu, koju autori poput Stokvela i Minkove smatraju procesom umetanja foneme između dve druge. Očigledno je da se kod njih ne pravi razlika između različitih vrsta umetanja fonema u zavisnosti od lokacije u okviru osnove, o čemu svedoči i njihovo određenje: „Epenthesis (epi_en “in”_thesis “placing”) is the technical term for inserting a sound between two other sounds. Both vowels and consonants can be inserted within an existing morpheme”. (Stockwell, Minkova, 2001:125) Ovako široko shvaćenu epentezu ni ovde ne karakteriše izostanak izuzetaka i najčešće se može govoriti o primerima finalnog proširenja osnove konsonantima ili vokalima.

Drugi način je umetanje /n/ iza /r/ i sufiksa sa vokalnim početkom, kao u obliku *fraternal* „bratski“.

- (11) a. [mater] + [-al] > [[[mater] [-n-]] [-al]] > *maternal* „materinski”
 b. [pater] + [-al] > [[[pater] [-n-]] [-al]] > *paternal* „očinski”

Pored navedenog proširenja, može se registrovati i derivaciona sinteza, odnosno neka vrsta umetanja, pri čemu se konsonant /t/ nalazi između granica osnove (najčešće proste forme) i sufiksa za derivaciju prideva. Ovakvo proširenje je nasleđe iz klasičnih jezika latinskog i grčkog. U engleskom jeziku očuvanje ovog konsonanta ima svoje dobro opravdanje, jer je razlog ovakvog proširenja izbegavanje kontakta dva vokala sa završetka osnove i početka afiksa (hijata).

- (12) a. im. [drama] + [-ic] > pr. [[[drama] [-t-]] [-ic]] > *dramatic* „dramatičan”
 b. im. [trauma] + [-ic] > pr. [[[trauma] [-t-]] [-ic]] > *traumatic* „traumatičan”
 c. im. [dogma] + [-ic] > pr. [[[dogma] [-t-]] [-ic]] > *dogmatic* „dogmatičan”
 d. im. [system] + [-ic] > pr. [[[system] [-a]] [-t-]] [-ic]] > *systematic* „sistematičan”

Da nije reč o nekom sistemskom i motivisanom morfološkom procesu, potvrđuju reči Biarda (1995: 69) koji kaže: „For no reason relevant to English morphology, stems borrowed from Greek ending on labials are extended by the suffix *-at*: *dram-at-ic*, *schem-at-ic*.” Nije jasno zbog čega je uključen oblik *-at*, kada je u svim derivacionim oblicima osnova *drama*: *dramaturge*, *dramaturgy*, *dramatize*, *dramatist*, kao i da li se može smatrati sufiksom. Osnova je kao takva preuzeta u engleskom jeziku iz grčkog *δρᾶμα*, preko kasno-latinskog *drāma*.⁵ Izuzeci su *systematic* „sistematičan” i *problematic* „problematičan” gde je osnova proširena i za vokal /a/. U svakom slučaju, kako su sve ove reči iz grčkog preko latinskog uvezene u engleski, originalni oblici su lat. *sistema* i lat. *problema*, dakle proširenje potiče još iz antičkog perioda.⁶ Uzevši u obzir nekoliko relevantnih paralela, veoma je izvesno da se ovde ne radi o alomorfima sufiksa {-ic} ili {-ist}, {-ize}, već o proširenju same derivacione osnov pre sufiksacije na osnovu ovih sufiksa za tvorbu prideva, imenica i glagola.

Pored ove vrste proširenja osnove, u engleskom jeziku se može zabeležiti derivaciona sinteza koja podrazumeva umetanje konsonanta /p/ na sam kraj osnove prilikom derivacione sufiksacije uz pomoć sufiksa {-ion}, a pre proširenja sa /t/. Kako bi se omogućio lakši prelaz sa zvučnog /m/ na bezvučno /t/, kao u primerima u (13), sa jedne a zatim i sa bilabijalnog na alveolarni glas, u govornom a i u pisanom jeziku javlja se bezvučni bilabilabijal /p/ kao most za prevoj. Glagoli kod kojih dolazi do ove sinteze sličnog su završetka: eng. v. *to assume* „pretpostaviti”, *to redeem* „iskupiti”, *to resume*

⁵ Vidi OED 2009, odrednica *drama*.

⁶ Vidi Skeat 2007: 393.

„nastaviti”, *to subsume* „obuhvatiti”, ali ne i kod glagola *to exhume* > *exhum(e)-at-ion* „ekshumacija”, *to illumine* > *illum(e)-in-at-ion* „prosvetljenje”, *to inhume* > *inhum(e)-at-ion* „pokopavanje”, gde se ipak vidi proširenje osnove nekim od drugih morfova.

- (13) a. gl. [*consume*] + [-ion] > im. [[[[*consum(e)*] [-p-]] [-t-]] [-ion]] „potrošnja”
b. gl. [*presume*] + [-ion] > im. [[[[*presum(e)*] [-p-]] [-t-]] [-ion]] „pretpostavka”

Chomsky and Halle (1968) also suggested that RR's should operate when the output of a WFR is not an acceptable input to the phonological rules for other reasons, for example, in the case of the abstract nominal derived from the verb *receive*, which is not *receive + *ion*, but *reception*.

Scalise (1984:57)

3.1.2. Vokalska ekstenzija

U slučajeve derivacione sinteze valja ubrojiti pre svega one instance kod kojih kod izvođenja prideva iz imenica dolazi do proširenja osnove na krajnjem slogu, nakon konsonantnog segmenta od dva ploviva, /p/, /t/, ili /k/, kao u primerima (14) a. i b.

- (14) a. im. [*concept*] + [-al] > pr. [[[[*concept*] [-u-]] [-al]] „konceptualan”
b. im. [*contract*] + [-al] > pr. [[[[*contract*] [-u-]] [-al]] „ugovorni”

Ne računajući slučajeve gde se može ili ne mora umetati poluglas ili fonema /ə/ na različitim mestima u osnovi u zavisnosti od izgovora, u engleskom jeziku moguće je zabeležiti dve opšte tendencije u derivacionoj epentezi. To su umetanje vokalskih fonema /j/ i /u/, odnosno u ortografiji <u>, i /p/, odnosno u ortografiji <p>.⁷ U tvorbi prideva na osnovu određenih sufiksa otvorenog sloga dolazi do pojave proširivanja osnove prilikom sufiksacije i to naročito nakon ploviva, bilo bilabijalnih, alveolarnih ili zadnjonepčanih, a naročito ispred konsonanta /l/. Ova konstatacije se može proširiti i na glagole, kao što se da primetiti u primerima (15) c. i d.

- (15) a. im. sing. [*circle*] + [-ar] > [[[[*circ*[-u-]l(e)] + [-ar]] > prid. *circular* „cirkularni”
b. im. sing. [*title*] + [-ar] > [[[[*tit*[-u-]l(e)] + [-ar]] > prid. *titular* „titularni”
c. im. sing. [*couple*] + [-ate] > [[[[*co(u)p*[-u-] (e)] + [-ate]] > gl. *copulate* „kopulirati”
d. im. sing. [*table*] + [-ate] > [[[[*tab*[-u-]l(e)] + [-ate]] > gl. *tabulate* „tabulirati”

Zaključujemo da bez obzira na otvorenost sloga u sufiksu, neće svaka kombinacija ploviva i likvida /l/ prouzrokovati proširenje. Na primer, slično primeru (15) a., engleska imenica *cicle* „ciklus” koja u sebi sadrži ovaj konsonantski par, može biti osnova za pridevsko izvođenje uz pomoć sufikasa {-ic}, ali epenteza izostaje npr. *cicl-ic* „cikličan”. Očigledno da je potreban sufiks koji počinje prednjim otvorenim vokalom. Izuzetak, koji navode i Stokvel i Minkova je primer i. sing. *epistle* „epistola”, kod koga je izvedenica *epist-o-l(e)-ar(y)* „epistolarni”, što predstavlja otklon od pravila proširivanjem osnove fonemom /ə/, čemu može da bude uzrok i činjenica da se ploviv ne čuje u izgovoru kako izvorne imenice, tako i krajnjeg prideva.

Među drugim, prilično jasnim slučajevima proširenja su dodavanje vokala ispred sufiksa latinskog porekla, kao što je *-cide*, gde se osnova proširuje za vokalsku fonemu /i/ , ali ne u svim derivacijama, već samo kod osnova sa završetkom na alvelarni i bilabijalni ploviv. Da se radi o proširenju, a ne o interfiksu, svedoče drugi primeri sa istim osnovama, kao što su *pest-i-lence* „pošast”, *herb-i-vore* „biljojed”, *patr-i-arch* „patrijarh”, *insect-i-fuge* „repelent” i tome slično:

- (16) im. [[[[*fratr*[-i]]-*cide*]] „ubistvo brata”

⁷ Vidi Stockwell/Minkova (2005:125-126). Autori ovu pojavu nazivaju U-epenthesis i P-epenthesis.

- im. [[[herb-[i]]-[cide]] „herbicid”
 im. [[[insect-[i]]-[cide]] „insekticid”
 im. [[[matr-[i]]-[cide]] „ubistvo majke”
 im. [[[parr-[i]]-[cide]] „ubistvo roditelja”
 im. [[[patr-[i]]-[cide]] „ubistvo oca”
 im. [[[pest-[i]]-[cide]] „pesticide”
 im. [[[reg-[i]]-[cide]] „ubistvo kralja”

3.2. Morfsko proširivanje osnove

3.2.1. Analoško proširenje sa **-al-**

U ograničenom obimu, proširivanje osnove u derivaciji javlja se kod tvorbe priloga iz određene vrste prideva, a na osnovu sufiksa $\{-ly\}$ za tvorbu priloga. Pored toga što mali broj prideva izvedenih na osnovu sufiksa $\{-ic\}$ služi kao osnova za derivaciju priloga sa pomenutim priloškim sufiksom, kao što je slučaj sa primerom (17) a., u određenom broju slučajeva dolazi do umetanja morfofonološkog sadržaja kojim se osnova priprema za derivaciju. Najčešće se osnova širi za afiks, odnosno morf koji nema tvorbeni funkciju u datom primeru, već se po analogiji sa postojećim pridevima koji služe za građenje priloga na osnovu istog sufiksa.

- (17) a. pr. [*frantic*] + [*-ly*] > [[*frantic*] [*-ly*]] > pl. *franticly* „frenetično”
 b. pr. [*basic*] + [*-ly*] > *basic-ly
 c. pr. [*basic*] + [*-al*] > *basic-al
 d. pr. [[[*basic*] [*-al*]] [*-ly*]] > pl. *basically* „bazično”, „u osnovi”

350

Dakle, forme na *-al* su moguće, ali nepostojeće reči, ili su „filtrirane” od strane filtera koji ne dozvoljava da na površinu izađu neprihvatljivi tvorbeni ili oblici neadekvatno formirani prema flektivnim pravilima za oblikovanje reči, prema terminologiji koju je zastupao Hale (Halle, 1973). Ovde su uključeni svi pridevi, njih 91, sakupljeni analizom primera iz OED tokom istraživanja, koje potvrđuju i ostali najautoritativniji leksikografski poduhvati:⁸

(18)	<i>achromatic</i> <i>acrobatic</i> <i>aerobic</i> <i>alcoholic</i> <i>altruistic</i> <i>anemic</i> <i>anesthetic</i> <i>anatagonistic</i> <i>antibiotic</i> <i>antiseptic</i> <i>aquatic</i> <i>archaic</i> <i>aromatic</i> <i>arthritic</i> <i>athletic</i> <i>barbaric</i> <i>bombastic</i> <i>bureaucratic</i>	<i>caustic</i> <i>characteristic</i> <i>charismatic</i> <i>choleric</i> <i>chromatic</i> <i>cinematic</i> <i>civic</i> <i>diaphragmatic</i> <i>didactic</i> <i>drastic</i> <i>eclectic</i> <i>ecstatic</i> <i>elastic</i> <i>enclitic</i> <i>eugenic</i> <i>euphemistic</i> <i>euphoric</i> <i>exotic</i>

⁸ Ovde se misli na proveru adekvatnosti primera putem internet oblika britanskih i američkih rečnika na adresama www.merriam-webster.com/dictionary, www.collinsdictionary.com/dictionary/english.

<i>galvanic</i>	<i>patriotic</i>
<i>gigantic</i>	<i>photogenic</i>
<i>hectic</i>	<i>plastic</i>
<i>hydraulic</i>	<i>polysyllabic</i>
<i>idiosyncratic</i>	<i>prosaic</i>
<i>ionic</i>	<i>psychosomatic</i>
<i>kinetic</i>	<i>realistic</i>
<i>linguistic</i>	<i>sarcastic</i>
<i>lunatic</i>	<i>sardonic</i>
<i>lymphatic</i>	<i>schematic</i>
<i>magnetic</i>	<i>scholastic</i>
<i>majestic</i>	<i>seismic</i>
<i>melodic</i>	<i>somatic</i>
<i>melodramatic</i>	<i>sonic</i>
<i>metabolic</i>	<i>stereophonic</i>
<i>metallic</i>	<i>sub-aquatic</i>
<i>meteoric</i>	<i>sympathetic</i>
<i>misanthropic</i>	<i>symphonic</i>
<i>mnemonic</i>	<i>symptomatic</i>
<i>monochromatic</i>	<i>technocratic</i>
<i>monolithic</i>	<i>telephonic</i>
<i>monosyllabic</i>	<i>thermostatic</i>
<i>narcotic</i>	<i>titanic</i>
<i>neurotic</i>	<i>tonic</i>
<i>nostalgic</i>	<i>traumatic</i>
<i>numismatic</i>	<i>vitriolic</i>
<i>operatic</i>	<i>ultrasonic</i>
<i>organic</i>	

Pored navedenih reči, Jespersen (1965: VI, 390) u svom pregledu pridevskih izvedenica na osnovu -ic navodi još i *despotic* „despotski“, *domestic* „domaći“, *dramatic* „dramatičan“, *idiotic* „idiotski“, *laconic* „lakonski“, *phonetic* „fonetski“, *photographic* „fotografski“, *prehistoric* „praistorijski“, *satanic* „satanski“, i *systematic* „sistematičan“, ali ih prihvataju današnja internet izdanja rečnika Collins i Merriam-Webster.

3.2.2. Proširenje na -ari-

Poslednji grupni oblik proširenja odnosi se na sekvencu koja se dodaje osnovi pre nego se izvrši sufiksna derivacija na osnovu pridevskog sufiksa kakav je {-an}. U engleskom je ovo način da se dobiju i imenice istog oblika koje su derivacijski povezane sa pridevom. Ovaj „prazni“ morf bazira se takođe na latinskom sufiksu -arius, i nakon dodavanja sufiksa nastaju oblici koji su u istoj ravni sa sledećim primerima:

(19) [[[authorit-][-ari]][-an]] „autoritarac“	[[[necessit] [-ari]] [-an]] „determinist“
[[[egalit-][-ari]] [-an]] „egalitarac“	[[[totalit] [-ari]] [-an]] „totalitarac“
[[[humanit-][-ari]] [-an]] „humanitarac“	[[[utilit] [-ari]] [-an]] „utilitarist“
[[[libert-][-ari]] [-an]] „libertarijanac“	[[[veget] [-ari]] [-an]] „vegetarijanac“

Za razliku od reči *librarian* gde se uspostavlja derivacija na osnovu *library* + -an, u pomenutim slučajevima ne postoje oblici osnove kao *humanitary, *egalitary i tako dalje, već *humanity* „čovečanstvo“, *necessity* „neophodnost“, *utility* „korist“ i slično. Naravno, ne mogu se potvrditi ni oblici *humanitan ili *egalitan. Po svim ovim primerima, proširenje osnove za -ari- prisutno je kod imenica

i prideva koje izražavaju određena ubjeđenja, stavove ili filozofske principe, te način života, što u izvesnom smislu predstavlja razliku u odnosu na sam sufiks istog ili sličnog oblika.

3.2.3. Proširenje na **-at-**

Ovde bi trebalo navesti još jedan oblik morfskog proširenja osnove koje se javlja prilikom derivacije imenskih reči. Naime, jedan od najčešćih sufiksa za derivaciju imenica koje imenuju radnju, latinski sufiks *{-ion}*, često biva navođen u još nekim oblicima koji se ne mogu smatrati njegovim alomorfima. U engleskom jeziku, postoje forme *-ation*, *-ition*, *-sion*, *-xion*, *-tion* koje se sve dovode u vezu sa pomenutim sufiksom. Očigledno je da je ovaj sufiks „najmanji zajednički sadržalac”, dok se drugi oblici moraju tumačiti na drugi način. Uostalom, etimološki posmatrano, ovaj suffix je osnova od koje su nastali ostali oblici, o čemu se može naći i u najautoritativnijem rečniku engleskog jezika: „*-ion*, suffix repr. F. *-ion*, L. *-io*, *-iōnem*, a suffix forming ns. of condition or action, rarely formed from adjs. or ns.” Neki od ostalih formi kao *-sion*, *-xion*, su proizvod morfofonemskih promena od konosnantne završnice osnove koji u dodiru sa vokalom sufiksa dovode do promene u sibilant. Sa druge strane, ostali oblici govore o promeni osnove prilikom derivacije, pre nego o bilo kojoj drugoj intervenciji na sufiksu. Ukoliko prihvatiom drugačiji pristup, morali bismo usvojiti i postojanje sufiksa *-tic* ili *-atic* kao u *problematic*, mada engleski pregledi tvorbe reči nisu tome skloni (Bauer 1983:120, Plag 2003:96). Mada OED (2009) u odrednici ovaj sufiks naziva „compound suffix” u objašnjenju nedvosmisleno prvi deo pripisuje osnovi:

A compound suffix, representing, often through Fr. *-tion*, OF. *-cion*, ME. *-cio(u)n*, L. *-tio*, *-tiōnem*, consisting of *-io*, *-ion-em* added to the *-t* of a L. participial stem, as in *rela-t-ion*, *comple-t-ion*, *frui-t-ion*, *muni-t-ion*, *protec-t-ion*, *deten-t-ion*, *op-t-ion*: see *-ation* and *-ion*1. Rarer forms are *-sion*, *-xion*, as *suspen-s-ion*, *infl-e-x-ion*. (OED, 2009: *-ation*)

352

Dakle, kao proširenje osnove bismo naveli fonemski par *-at-* sa mogućim varijacijama u vokalu, koji se javlja u brojnim primerima. Na izvestan način to potvrđuje i Selkirk (1982: 62) svojim primerom *pertub-at-ion*. Pri tome, navedena ekstenzija se ne može pripisati ni na koji način glagolskom sufiksu *-ate*, kao kod *cre-ate* > *cre-at-ion*:

- (20) im. [[[alter [-at]] [-ion]] „izmena”
- im. [[[explan [-at]] [-ion]] „objašnjenje”
- im. [[[imagin [-at]] [-ion]] „mašta”
- im. [[[organiz [-at]] [-ion]] „organizacija”
- im. [[[realiz [-at]] [-ion]] „realizacija”
- im. [[[tempt [-at]] [-ion]] „iskušenje”
- im. [[[vex [-at]] [-ion]] „uznemirenje”
- im. [[[visit [-at]] [-ion]] „javljanje”

3.2.4. Proširenje na **-ic-**

U veoma malom obimu, u engleskom jeziku javlja se i ovaj morfski oblik proširenja, obrazovan po analogiji sa pridevskim sufiksom, odnosno imeničkim završetkom iste forme. Ovakav završetak osnove ima afinitet ka derivaciji imeničkih oblika na osnovu sufiksa *{-ian}* koji je poreklom od srednjefrancuskog *-ien*. Takve reči su *logician* „logičar”, *musician* „muzičar”, *magician* „čarobnjak”, ali i *physician* „lekar”, *arithmetician* „aritmetičar”, i *politician* „političar”.

- (21) a. im. [[[beaut-][-ic]] [-ian]] „kozmetičar”
- b. im. [[[mort][-ic]] [-ian]] „pogrebnik”
- c. im. [[[diet][-ic]] [-ian]] „dijetetičar”

4. PROŠIRIVANJE OSNOVE U DERIVACIJI SRPSKOG JEZIKA

Kada se u srpskom jeziku pominje razlika u morfološkom ili fonemskom sadržaju između imputnih osnova i afiksa sa jedne, i ishodne tvorenice sa druge strane, najčešće se može govoriti o umetanju spojnog vokala koji ima funkciju da poveže prvi i drugi deo reči. U ogromnoj većini slučajeva, ovo se događa uz pomoć *-o-* i *-e-*, *zakon-o-davac*, *vicoteka*, *kraljeubistvo*, koji se mogu naći i u bugarskom, dok je u engleskom uglavnom prvi od njih najčešći interfiks. Klajn (2002a: 25-27) uzima u razmatranje i vokale /i/ *Carigrad* i /u/ *zlurad*, *bogumio*, kao i nulti element *babadevojka*. Kod slaganja reči, češće se događa da osnova bude skraćivana, nego proširivana, kao u reči *zimzelen*.

4.1. Fonemsko proširivanje osnove

4.1.1. Konsonantska ekstenzija u derivaciji

I u srpskom su prisutni primeri proširivanja osnove koji su preuzeti iz klasičnih jezika, kao i u engleskom. Uprkos adaptaciji na srpski uz prateće sufikse za pridevsko izvođenje kao što je {-an}, ekstenzija je ista, u obliku alveolarnog ili dentalnog konsonanta /t/ nakon koje sledi i proširenje za formant *-ič*. Oblik **traumatič-* po sebi ne nosi nikakvo značenje, ali je tek takva osnova spremna za pridevsku sufiksaciju. Osnovu je na sličan način neophodno proširiti i kada se dodaju drugi pridevski sufiksi, kao na primer {-ski} u *dogma-t-ski* ili imenički {-izam} u *dogma-t-izam*, te rečima *dogma-t-ik*, *dogma-t-ič-ar*, i slično. U primeru (22) c. javlja se proširenje i za vokal kako bi se predupredio nepovoljni konsonantski par /m/ i /t/.

- (22) a. im. [*drama*]+[-ič]+[-an] > pr. [[[[*drama*] [-t-]] [-ič]] [-an]]
 b. im. [*dogma*]+[-ič]+[-an] > pr. [[[[*dogma*] [-t-]] [-ič]] [-an]]
 c. im. [*sistem*]+[-ič]+[-an] > pr. [[[[*sistem*] [-a]] [-t-]] [-ič]] [-an]]

Slično tome, isti oblik konsonantskog proširivanja osnove javlja se i na imeničku osnovu stranog porekla, kao na primer *trauma-* pre nego se izvede pridev uz pomoć sufiksa *-ski*, kao i prilikom derivacije glagola, u *trauma-t-iz-ova-ti*. Kod drugih primera kao što su *problematizovati* ili *sistematizovati* ova morfološka granica je naizgled manje jasna. Iako možda može da se postavi da je glagolski oblik izveden od pridevskog oblika *problematičan*, odakle i *problematika*, etimologija potvrđuje da je objašnjenje isto kao za engleski jezik (u odeljku 2.) i da su ovakva proširenja preuzeta u oblicima koji su posuđena iz klasičnih grčkog i latinskog.

U većini preostalih slučajeva, proširenje osnove se vrši sintezom, odnosno dodavanjem određenog fonemskog sadržaja zadnjem delu osnove, kao kod *malopre-đ-ašnji* kada se uporedi sa oblikom *malopre-šnji*.

Jedan od najčešćih načina za proširenje je dodavanje konsonanata /k/ na osnovu u procesu tvorbe reči koji ne podrazumeva mogućnost istovremenog dodavanja više afiksa, odnosno sinafiksacije ili parasinteze.⁹ Takve reči su kao *đavol-k-ast*, *srebrn-k-ast*, *srebrn-k-ast*, *svilen-k-ast*, *žens-k-ast*, *žut-k-av*, *žut-k-ast*, pri čemu ovo morfološko proširenje ima određen semantički sadržaj koji u ukupno značenje izvedenice unosi element „neodređenog stepena, nivoa ili kvaliteta u odnosu na X (ono što je izraženo osnovom)”. Takođe, može se primetiti i doza afektiranosti prilikom ovog proširenja, koja unosi određeni prizvuk neodobravanja od strane govornika. Ovakva pojava je uočljiva i kod glagola, ali sa proširenjem za /ka/, što predstavlja primer epenteze. Za razliku od *dira-ti*, u srpskom se može naći i *dir-k-a-ti*, *svir-k-ati* pored *svira-ti*, *gur-k-ati* umesto *gur-ati*. Kako se isti element nalazi i u slučajevima

⁹ Sinafiksacija je oblik parasinteze koji podrazumeva da dva afiksa imaju simultano ulogu u procesu derivacije, što može da podrazumeva diskontinuitetne morfeme ili cirkumfikse kao u germanskim jezicima ili dva afiksa koji se sinhrono koriste u tvorbi izvedenica u slovenskim jezicima. Vidi R. Lieber/ P. Štekauer (2014: 126-127).

kada se osnova kombinuje sa drugačijim afiksima, čini se da je ovo obrazloženje još prihvatljivije: *dir-k-anje*, *svir-k-anje*, *gur-k-anje*.

Kod naših lingvista Grickat 1995, Klajn 2002, postoji tendencija da se ovakva pojava smatra posebnim sufiksom *-kast*, mada nije jasno kako se to objašnjava, naročito u opoziciji sa drugim sufiksom *-kav*, koji bi u tom slučaju takođe trebalo da ima neku vrstu alomorfa sa konsonantom na početku. Nasuprot ovakvoj analizi, kod naših tvorbenih morfologa se postulira veliki broj sufiksa koji variraju jedino na osnovu početnog konsonanta, tako da se samo za glagole navodi 50 različitih sufiksa, dok se za tvorbu imenica registruje oko 400 različitih sufiksa (Klajn, 2002b: 397-401).

Kao pojavu povezanu sa ovim problemom, ovde navodimo i *raspit-k-iva-ti se*, *zamuc-k-iva-ti*, *zapit-k-iva-ti*, primere koji ukazuju na to da je moguće sresti ovo proširenje i u rečima mnogo kompleksnijeg značenja, kao i onih koje su prefiksovane. Na sličnim osnovama se može uspostaviti i relacija u derivacionoj paradigmi kod glagola koji u derivaciji imaju epentezu ovog konsonanta, odnosno umećanje /k/ u osnovu pre dalje derivacije sufiksom *-ra* koji ukazuje na učestalost. Jedino u primeru (23) d. imamo uticaj ovog procesa na mutaciju korenskog samoglasnika.

- (23) a. gl. [kuca-]+[-ti] > [[kuc[-k]-a]] +[-ti] > [[[[kuc[-k]-a]] [-ra]] +[-ti]]
 b. gl. [lupa-]+[-ti] > [[lup[-k]-a]] +[-ti] > [[[[lup[-k]-a]] [-ra]] +[-ti]]
 c. gl. [puca-]+[-ti] > [[puc[-k]-a]] +[-ti] > [[[[puc[-k]-a]] [-ra]] +[-ti]]
 d. gl. [zva-]+[-ti] > [[ziv[-k]-a]] +[-ti] > [[[[ziv[-k]-a]] [-ra]] +[-ti]]

4.2. Morfsko proširivanje osnove

U malom broju slučajeva, proširenje je prisutno u alternativnom leksičkom obliku, kao kod prideva *drukčiji* gde jedna od varijanti nosi u sebi proširenje: *druga-čiji* vs *drug-oja-čiji*. Među ove primere se možda mogu uvrstiti i primeri koje navodi Klajn (2002a: 31) kao što su *bab-injo-logija*, *crno-manj-ast*, *crn-pur-ast* za koje autor kaže da imaju drugi deo koji je „nejasnog značenja”.

Morfofonemsko proširenje osnove se možda najupečatljivije odražava prilikom dvostruke derivacije afiksacije u srpskom, gde se tokom sufiksacije dodavanjem prefiksa vrši uticaj na promenu osnove tako što se dodaje slog. Kod onih primera gde bi postupna afiksacija dala nepostojeće oblike moguće je postulirati proširenje osnove koje kao takvo ne mora nužno da bude postojeća reč, već određeni predleksemski oblik koji kao takav ulazi u sledeći nivo derivacione afiksacije. Umesto uspostavljanja parasintetičke derivacije i istovremene prefiksacije i sufiksacije, kao u (24) a. moguće je postaviti, a u skladu sa lingvističkim nasleđem,¹⁰ binarnu strukturu *kuražira*-kao osnovu za prefiksaciju uz pomoć prefiksa *de-* kao proces suprotan ohrabrenju. U nizu kompleksnih derivacionih oblika, može se videti da prefiks može da uslovi tu dodatnu operaciju na osnovi reči.

- (24) a. im. [kuraž]+[-ti] > gl. [[[kuraž] [-i]] [-ti]] > gl. [[[de-] [[[kuraž] [-i]] [-ra]]] [-ti]]
 b. im. [pečat]+[-ti] > gl. [[[pečat] [-i]] [-ti]] > gl. [[[is-] [[[pečat] [-i]] [-ra]]] [-ti]]
 c. im. [krila]+[-ti] > gl. [[o-] [[krila] [-ti]]] [-ti]]

Sa druge strane, proširenje osnove se može javiti prilikom sufiksacije prefiksovanih glagola kompozitne strukture, pri čemu nastavak u obliku morfofonemskog redupliciranog sloga ima ulogu da označi učestalost radnje, tako da se može reći da ima vidsku ili aspekatsku, pre nego neku drugu leksičko-semantičku funkciju.¹¹ Tada glagol ima nesvršeni oblik, kao u primerima koji su navedeni u (25) b.

¹⁰ U radu Guevara 2006 razmatraju se osnovni razlozi postojanja hipoteze binarne strukture u jeziku. Kada je reč o tvorbenoj morfologiji stav da je binarna struktura prihvatljivija od n-arne zastupaju Aronoff (1976), Lieber (1980), Selkirk (1982), Scalise (1984) i drugi.

¹¹ Morfološka operacija reduplikacije sa sličnim efektima postoji u nekim drugim jezicima, kao na primer u mikronezijskom jeziku Ponapean. Vidi Haspelmath (2010:38).

i c. i d. Ovakav oblik proširenja je u izvesnoj meri sličan nastavku *-(o)va-* za imperfektizaciju glagolskih osnova, koji postoji i u bugarskom jeziku, ilustrovano primerom (27).

- (25) a. im. [*škola*] > [[*škol-*] [-ova]] [-ti] > [[[*škol-*] [-ova]] [-nje]]
 b. gl. [[[*do-*] [[*škol-*] [-ova]]] [-ti]] > [[[[*do-*] [[*škol-*] [-ova]]] [-va]] [-nje]]
 c. gl. [*duva*] + [-ti] > [[*duva*] [-nje]] vs
 d. gl. [[[*pro-*] [*duva*]] [-ti]] > [[[[*pro-*] [*duva*]] [-va]] [-nje]]

Ovakva analiza mogla bi se primeniti i na niz drugih primera u srpskoj tvorbenoj morfologiji, koji zbog ograničenog prostora ovde ne mogu da budu razmotreni. Time bi se značajno pojednostavio način obrade derivacionih sufiksa u jeziku, naročito u slučajevima gde su za posebne sufikse naročito u tvorbi prideva uzimani: *-ičast*, *-ikast*, *-kast*, *-olast*, *-njast*, *-uljast*, *-ušast*, *-uškast*, prema {-ast}. Kod glagola, u zavisnosti od tretmana infinitivnog sufiksa, *-ati*, *-atati*, *-tati* i drugi prema {-ti}.

5. PROŠIRIVANJE OSNOVE U BUGARSKOM JEZIKU¹²

Bugarski jezik, kao poseban jezik koji takođe pripada grupi slovenskih jezika, karakterističan je po nekim osobenostima koje ga razlikuju od srpskog. Uglavnom se razlikuje od našeg jezika po posedovanju postponovanog člana na imenicama, po tome što je u savremenom bugarskom od svih padeža kod imenice preostao samo vokativ, i po činjenici da ne postoji infinitivni oblik glagola. Osim ovih, u bugarskom jeziku postoje još neke diferencijalne karakteristike, ali ovde ih nije neophodno pominjati (Георгиев, 1999: 12-28).

U bugarskom jeziku, kao i u srpskom, objašnjenja u vezi sa derivacijom reči u okviru morfologije nisu mnogo sistematična. Na primer, gramatike ovog jezika navode da se na nominalnu osnovu može dodavati sufiks kako bi se označio poreklo osobe. Sufiks je {-ин}, ali se rečuna kao isti sufiks i oblik *-анин*, *-янин*, *-чанин*. (Antova, 2002: 50)

Međutim, kada se uzme u razmatranje predmet ovog istraživanja, po onom što pokazuje analiza, za razliku od srpskog, u ovom jeziku se proširenja svode samo na morfemska proširenja.

5.1. Fonemsko proširivanje osnove

Kao i u druga dva jezika, u bugarskom je takođe preneto i proširenje osnove klasičnog porekla kojom se od imenice formira pridev uz odgovarajuću sufiksaciju posle /t/. Međutim, bugarski je sličniji srpskom jer pretpostavlja proširenje druge vrste za morfofonemu *-уч* pre dodatka sufiksa.

- (26) a. im. [*драма*] > pr. [[[*драма*] [-m-]] [-ичен]] „dramatičan“
 b. im. [*травма*] > pr. [[[*травма*] [-m-]] [-ичен]] „traumatičan“
 c. im. [*догма*] > pr. [[[*догма*] [-m-]] [-ичен]] „dogmatičan“
 d. im. [*систем*] > pr. [[[*систем*] [-am-]] [-ичен]] „sistematičan“

5.2. Morfsko proširivanje osnove

Kao što se može videti na osnovu primera u (27), od oblika za prvo lice jednine prezenta kao na primer za glagol *куп-я* „kupim“ gde je *-я* nastavak za formiranje prvog lica jednine sadašnjeg vremena, pre nastavka za prvo lice jednine prezenta *-м* kod nesvršenog oblika, dolazi do proširenja osnove na *-ыва-* kao u primerima (27) a. i b., ali i na *-ва-* u slučajevima c. do e.

¹² Informant i stručni konsultant za bugarski jezik, profesor Svetlana Stojanov, SŠ „Ivan Vazov“ Dimitrovgrad, Srbija.

- (27) a. gl. [[куп-] [-yva]] [-м]] „kupujem”
 b. gl. [[пред-] [[чувств-] [-yva-]]] [-м]] „predosećam”^{nesvršen}
 c. gl. [[до-] [[пис-] [-ва-]]] [-м]] „dopisujem”
 d. gl. [[на-] [[пис-] [-ва-]]] [-м]] „napišem”^{nesvršen}
 e. gl. [[за-] [[пис-] [-ва-]]] [-м]] „zapisujem”

Kod tvorbe prideva je prisutno proširenje osnove kod dodavanja sufiksa za pridevsku tvorbu *-en* i *-eski* na imeničku osnovu. Proširenje na *-ич-* nezavisno ne dovodi do formiranja bilo kog postojećeg prideva ili imenice kao takve.

- (28) a. pr. [[[демон] [-ич-]] [-ен]] „demonski”
 b. pr. [[[иконом-] [-ич-]] [-ен]] „ekonomski”
 c. pr. [[[истор-] [-ич-]] [-ески]] „istorijski”
 d. pr. [[[геометр-] [-ич-]] [-ески]] „geometrijski”

Kada je reč o derivaciji imenica, kao u srpskoj literaturi, navode se nastavci koji imaju veoma različite oblike. Posebno zanimljiv je slučaj kada se nominalizovane onomatopejske reči koriste kao osnova za derivaciju. Pre sufiksacije nastavkom *-евица* javlja se proširenje *-ом-* koje priprema osnovu za derivaciju, kao u (30).

- (29) a. im. [Трън] > [[[трън-] [-чан-]] [-ин]] „stanovnik mesta Trn”
 b. im. [Пирдон] > [[[пирдон-] [-чан-]] [-ин]] „stanovnik mesta Pirdon”
 c. im. [село] > [[[сел] [-ян]] [-ин]] „seljanin”
 d. im. [град] > [[[гражд] [-ан]] [-ин]] „građanin”
- (30) a. im. [[[грм-] [-ом-]] [-евица]] „grmljavina”
 b. im. [[[треск-] [-ом-]] [-евица]] „treskanje”
 c. im. [[[пук-] [-ом-]] [-евица]] „pucnjava”
 d. im. [[[шум-] [-ом-]] [-евица]] „šum”

6. ZAKLJUČAK

Ovaj tretman proširivanja osnove u derivaciji engleskog, srpskog i bugarskog pokazuje da postojanje jednog tvorbenog formanta kojim se pre afiksacije proširuje osnova ima svoje dobro opravdanje i jasno razgraničenu i ograničenu svrhu u tvorbi izvedenica. Na taj način se uspostavlja jedan konzistentan sistem analize kompleksnih leksičkih oblika, gde se nastoji da se pojave objasne u skladu sa bazičnim principima u organizaciji prirodnih jezika.

Kada se sumiraju prethodna razmatranja, može se doći do nekoliko važnih uopštavanja. Pre svega, treba napomenuti da kompleksnost i specifičnost derivacionog postupka kako sa morfološkog, tako i sa fonološkog stanovišta prouzrokuje jezičku karakteristiku koja je u centru pažnje ovog rada i da ona nije tipična samo za određene jezike. U radu je pokazano da se proširivanje osnove javlja u jezicima različitih tipoloških karakteristika, u engleskom kao germanskom analitičkom jeziku, ali i u srpskom kao slovenskom sintetičkom i bugarskom kao slovenskom analitičkom jeziku. Određeni nizak stepen korespodencije u proširivanju osnove koji postoji među ovim jezicima, proizvod je nasleđenih osobina izvedenica iz klasičnih jezika, pre svega latinskog. Može se povući paralela između proširenja *-ic-* u engleskom i *-ič-* u srpskom, te *-ич-* у бугарском језику. U engleskom i srpskom je prisutnije proširivanje na fonološkom nivou, gde se osnovi dodaju pojedinačne foneme prilikom afiksacije sufiksima. U bugarskom, kao jeziku u kome ne postoji infinitivni oblik, može se zabeležiti relativno malo

slučajeva proširenja i oni su generalno morfskog tipa koje podrazumeva više od jedne foneme, pre svega kao uobličenje osnove za dalje izvođenje.

U zavisnosti od tipa osnove koja je uključena u proces derivacije kao i derivacionog sredstva, dolazi do promene u fonemskom sastavu osnove u odnosu na polazni oblik prilikom tvorbe derivacionim afiksima. Slučajevi derivacione proteze u primerima nisu pronađeni, dok je repliciranje slogova krajnje retka pojava za proširivanje osnove. Kako se može zaključiti na osnovu analize slučajeva proširenja, u posmatranim primerima u svim jezicima dominiraju slučajevi derivacione sinteze, pored nekih sporadičnih slučajeva fonemske epenteze, kao što je utvrđeno u engleskom *mali-g-nant* /m@'lign@nt /, i srpskom *lup-k-a-ti*.

Jedan od razloga zbog kojih se javlja ova pojava je nastojanje da se nadoknade nedostaci u postojećim izvedenim oblicima, odnosno da se prevaziđu praznine u derivacionim paradigmana koje postoje kod određenih leksičkih nizova. Takvo nadomešćivanje može se utvrditi još u periodu klasičnih jezika, tako da se proširenje osnova preuzima iz latinskog i grčkog, te postoji i u savremenim jezicima kroz lekseme iz ovih izvora. Od ostalih razloga, mogu se navesti dve vrste motivacije koja dovodi do pojave proširenja osnove prilikom derivacije u tvorbi. Prva od njih je fonološke ili fonetske prirode, s obzirom na to da je u izvesnoj meri potrebno da se izbegnu nepoželjne kombinacije fonema u jeziku i to nezavisno od fonestetskih kriterijuma. Kao prvi motiv u tom smislu je izbegavanje hijata, odnosno rešavanje morfemskog spoja kod koga bi se javio kontakt dve vokalske foneme. Ovo posebno važi za slučajeve gde su foneme otvorenog tipa, tako da se kao ekstenzija osnove javlja konsonantska fonema ili zatvoreni slog, uglavnom kod reči preuzetih iz klasičnih jezika u sva tri posmatrana jezika. Meditim, prema onome što su pokazali nalazi, nekada se i uz pomoć umetanja konsonanata identičnih po mestu tvorbe može premostiti fonetski nesklad između završetka osnove i početka afiksa, kao kod *assume* + *-pt-ion* > *assum-pt-ion* „pretpostavka“, dakle izbegavanje neodgovarajućih konsonantskih spojeva kao što su zvučno /m/ i bezvučno /t/. Sa druge strane, važna stimulacija umetanju morfofonemskog sadržaja u okvir ili iza osnove u tvorbi predstavlja izbegavanje fonetski nepoželjnih glasovnih nizova ili sekvenci koje nisu lake za izgovor, kao što su dva suglasnika nejednaka po mestu izgovora. U tom slučaju proširenje je najčešće vokalske ili silabičke prirode. Nasuprot engleskom, gde takođe ima konsonantskog proširenja, u srpskom jeziku ono može da ima i semantičku ulogu afektivne prebojenosti i iritiranosti od strane govornika, kao što je u primeru proširivanja fonemom /k/. Ovo unošenje elemenata značenja znači da se *-k-* može smatrati morfofonemskim oblikom jer se njime na sistematičan način ispoljava subjektivnost ili afektiranost govornika.

Kada se govori o morfskom proširivanju, ono ima formalno-semantičku ulogu u adaptaciji osnove za derivaciju u sva tri jezika. Proširenja osnove se formalno mogu poistovetiti sa sufiksima, ali bez njihovog značenja, kao kod engleskog *-al-* koje je neophodni formativ prilikom oblikovanja priloga, dok se u srpskom i bugarskom sreću najčešće oblici *-ič-* ili *-uč-* и -от. Može se konstatovati da srpski i bugarski jezik, kao genetski srodni, imaju više sličnosti u načinima preoblikovanja osnove za izvođenje reči nego razlika, dok sa engleskim, sa kojim bugarski ima tipološku srodnost, dele jedino nasleđe iz latinskog jezika.

LITERATURA

- Antova, E. et al. (2002). *A Short Grammar of Bulgarian for English Speaking Learners*, Sofia: AVM Komers.
- Aronoff, M. (1976). *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Aronoff, M. (1994). *Morphology by itself*, Boston: MIT Press.
- Aronoff, M. / Fudeman, K. (2011). *What is Morphology?* Chichester: Wiley-Blackwell.
- Beard, R. (1995). *Lexeme-Morpheme Base Morphology: A General Theory of Inflection and Word Formation*, New York: SUNY Press.
- Bussmann, H. (1996). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, London and New York: Routledge.
- Chomsky, N. / Halle, M. (1968). *The Sound Pattern of English*. New York: Harper & Row.
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press.

- Георгиев, Станьо (1999). *Морфология на българския книжовен език*, Велико Търново: Абагар.
- Guevara, E. (2006). „Binary Branching and Linguistic Theory: Morphological Arguments” u: Picchi, M. C, A. Pona eds. *The Proceedings of the XXXII Incontro di Grammatica Generativa*, Alessandria: Edizionei dell’Orso.
- Giegerich, H. J. (1999). *Lexical Strata in English: Morphological Causes, Phonological Effects*, Cambridge: Cambridge University Press
- Halle, M. (1973). “Prolegomena to a Theory of Word Formation”, *Linguistic Inquiry*, 4, pp. 3-16.
- Halle, M. / Marantz, A. (1993). “Distributed Morphology and the Pieces of Inflection.” u: The View from Building 20, Kenneth Hale / S. Jay Keyser. (ed.), Cambridge: MIT Press, str. 111-176.
- Haspelmath, Martin, / Sims A. (2010). *Understanding Morphology Understanding Language*, London: Hodder Education.
- Hockett, C. F. (1947). “Problems of Morphemic Analysis.” *Language* 23, pp 321-343.
- Huddleston, R. / Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: CUP.
- Jespersen, O. (1965). *A Modern English Grammar on Historical Principles*. Vol. 6-Morphology. London / Copenhagen: George Allen & Unwin / Ejnar Munksgard.
- Kandeva, K. / V. Cvetkova. (2005). *Bulgarian for English Speakers*, Sofia: Gramma.
- Kayne. R. (1984). *Connectedness and Binary Branching*. Dordrecht: Foris.
- Klajn, I. (2002) a. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku I: slaganje i prefiksacija*. Beograd: MS / SANU / SKZ.
- Klajn, I. (2002) b. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku II: sufiksacija i konverzija*. Beograd: MS / SANU / SKZ.
- Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kristal, D. (1995). *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit.
- Lieber, R. (1980). On the Organization of the Lexicon . PhD thesis, M.I.T., Cambridge, MA. Published by Indiana University Linguistics Club, 1981.
- Lieber, R, P. Štekauer (2014). *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*, Oxford: OUP.
- Oxford English Dictionary (2009) 2nd Edition, Version 4.0, Oxford: OUP.
- Quirk, R., et al. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Plag, I. (2003). *Word-Formation in English*, Cambridge: CUP.
- Radford, A. et al (eds) (2009). *Linguistics: an Intorduction*, Cambridge: CUP.
- Scalise, S. (1984). *Generative Morphology*. Dordrecht: Foris.
- Scalise, S. / Guevara, E. (2005) “The Lexicalist Approach to Word-formation and the Notion of the Lexicon” u: Štekauer, P. / Lieber, R. (eds.) *The Handbook of Word-Formation*, Dordrecht: Springer, pp 147-187.
- Selkirk, E. (1982). *The Syntax of Words*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Skeat, W. (2007). *The Concise Dictionary of English Etymology*. Ware, Herefordshire: Wordsworth Editions.
- Stevanović, M. (1991) a. *Savremeni srpskohrvatski jezik*. Tom I. Beograd: Naučna Knjiga.
- Stanojčić, Ž. et al. (1989). *Savremeni srpskohrvatski jezik i kultura izražavanja*. Beograd / Novi Sad: ZUNS/ ZIU.
- Stockwell, R., Minkova, D. (2001). *English Words: History And Strucutre*. Cambridge: CUP.
- Šipka, D. (2005). *Osnovi morfologije*, Beograd: Alma.
- Trask R. L. (2007). *Language and Linguistics: Key Concepts*, London: Routledge.
- Vujanić, M. et al. (2007). *Rečnik srpskoga jezika*, Novi Sad: Matica Srpska.
- Yu, C. L. A. (2007). *A Natural History of Infixation*, Oxford: OUP.

INTERNET IZVORI

www.merriam-webster.com/dictionary
www.collinsdictionary.com/dictionary/english

MORPHOPHONOLOGICAL BASE EXTENSION IN ENGLISH, SERBIAN AND BULGARIAN
DERIVATION*Summary*

The paper attempts at analyzing the occurrences of epenthesis and synthesis in their morphological and phonological aspects in three different languages, English, Serbian and Bulgarian, as well as other cases of base extension in linguistic derivation. Alongside this, one of the objectives of the paper is to attempt at establishing the reasons which lead to base extension, and to account for the causes of the occurrence of morphological extension. The research was conducted on more than a thousand lexemes from lexicological studies and textbooks. There are instances of both phonemic and morphic expansion in English, particularly effected by empty morphs such as *-al-*, *-ari-*, *-at-* and *-ic-* for formative purposes and reasons of avoiding unfavourable consonant clusters at morpheme boundaries. The last formative has corresponding forms in Serbian and Bulgarian. Serbian is characterized by morphophonemic extensions, such as with *-k-* which may contain semantic features, as it may indicate affective language. The expected results of greater similarity between genetically related languages such as Serbian and Bulgarian have been confirmed, while the dominant type of base extension with analytic languages is derivational synthesis.

Key words: word base, extension, English, Serbian, Bulgarian, derivation.

Vladimir Ž. Jovanović
University of Niš, Serbia
Faculty of Philosophy
vladimirz.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

КАРОЛИНА ЛУКАЧ

ЛЕКСИЧКО ПОЉЕ ГЛАГОЛА ХОДАЊА У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВО ПРЕВОЂЕЊЕ НА СРПСКИ

Овај рад представља контрастивно проучавање лексичког поља глагола ходања у енглеском и српском језику. Његов циљ је да што је прецизније могуће одреди значења изабраних глагола ходања у енглеском и српском језику, те да их упоређи и утврди сличности и разлике у начинима реализације посматраног лексичког поља. Хипотеза је да су глаголи ходања у енглеском језику детаљније објашњени тиме што имају већи број компоненти значења, као и да је код глагола у српском језику чешћи однос преводне еквиваленције. Значења глагола у оба језика утврђују се на основу компонентне анализе, односно методе која подразумева растављање значења на компоненте. Резултати су представљени у виду табела, док су крајњи резултати истраживања приказани у форми речника. Што се тиче хипотезе, компонентна анализа показала је да глаголи ходања у српском језику садрже више компоненти значења. Резултати су још утврдили да ових двадесет глагола ходања имају већи број преводних еквивалената.

Кључне речи: глаголи ходања, лексичко поље, компонентна анализа, преводна еквиваленција, формална кореспонденција

1. УВОД

Овај рад бави се проучавањем глагола ходања у енглеском и српском језику. Приликом упоређивања глагола кориштена је компонентна анализа, а како се посматрају глаголи ходања двају језика тиме овај рад представља и контрастивно проучавање.

Сврха истраживања је да што тачније утврди значења посматраних глагола у енглеском и српском језику, да их упоређи и установи које су сличности и разлике у начинима реализације лексичког поља глагола ходања. Хипотеза је да глаголи у енглеском језику имају више дијагностичких обележја у односу на кореспондентне глаголе у српском језику; такође, претпоставка је да у српском језику има више преводних еквивалената него формалних кореспондената у односу на посматране глаголе у енглеском језику.

Што се тиче претходних контрастивних истраживања лексема у енглеском и српском језику, потребно је споменути неколико радова који врше анализу на основу дијагностичких обележја. Кљакић (2013) анализира глаголе ходања у енглеском језику и и одређује њихове формалне кореспонденте и преводне еквиваленте у српском. Глаголи су подељени у групе на основу следећих дијагностичких обележја: брзина хода (на пример *брзо*, *споро*), начин хода (нпр. *тешко*, *бучно*, *несигурно*), разлог за одређену врсту хода (нпр. *умор*, *бол* или *слабост*), сврха хода (нпр. *уживање* или *вежбање*), правац хода (нпр. *без одређеног правца*), област где се обавља ходање (нпр. *кроз воду*). Резултати анализе су показали да осамнаест глагола има формалне кореспонденте у српском, док преводних еквивалената има код четрнаест глагола. Кљакић истиче да код појединих глагола формални кореспонденти не објашњавају прецизно значења енглеских глагола.

Вујовић (2007) у раду *Семантичка анализа глагола кретања у српском језику* проучава глаголе који означавају људско кретање, које се врши вољно и са одређеном намером, а чији је резултат промена места. Глаголи су подељени у групе на основу доминантне семе, а то су: брзина кретања, медијум кретања, начин кретања, средство кретања и правац кретања. У раду је највише пажње посвећено глаголима који имају брзину кретања као доминантну сему. Глаголи из

ове групе означавају брзину кретања већу од нормалне, просечне брзине. Наводи се да је брзина обележје које поседује сваки глагол кретања, али како нема много основних глагола којима је брзина доминантна сема долази се до закључка да код највећег броја глагола кретања брзина није обележје које ће увести разлику у њиховом значењу у односу на друге глаголе исте групе. Рита Коуликова (Rita Koulikova, 2006) посматра лексичко поље глагола кретања у енглеском и шведском језику. Циљ рада је да одреди сличности и разлике у начинима реализације посматраног лексичког поља и да утврди да ли је метода компонентне анализе поуздана код овакве врсте проучавања језика. У истраживању кориштена су следећа дијагностичка обележја: брзина, правац, циљ, путања и начин кретања. У закључку рада наводи се да су значења семантичких компоненти блиска у ова два језика и да постоје мање разлике у употреби неких глагола. Најважнији закључак је да је компонентна анализа поуздана када лексеме које се анализирају припадају прецизно дефинисаном лексичком пољу као на пример пољу глагола који означавају боје. Недостатак методе је да добијене дефиниције нису прецизне, мада се опет њоме могу објаснити разни лексички односи. Икегами (1969) такође анализира глаголе кретања у својој књизи, те их групише на основу следећих обележја: *аспекта, правца, пролазности (passage), курса (course), брзине, подстицаја (impetus), трајања, раздаљине, начина, манира (mode), релативне позиције, пратећих околности, средства (means), сврхе и резултата, простора, узрока и агентивности*. Највише пише о обележјима *начин (manner), манир (mode) и средство (means)*. Ова књига је значајна јер детаљно описује и илуструје различите групе глагола кретања.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Термини који ће бити објашњени су лексичко поље, дијагностичка обележја и контрастивна анализа.

362

2.1. Лексичко поље

Лингвисти употребљавају различите термине да би објаснили групу лексема блиских значења. Драгићевић (2007) користи термин семантичко поље и дефинише га као поље које “се састоји од лексема које припадају различитим граматичким врстама и које могу, али и не морају бити у творбеној вези” (Драгићевић, 239). Прћић (2008) даје најпрегледнију систематизацију лексичких поља и то највише према Липки, али и према лингвистима као што су Круз, Лајонс, Најда. Лексичка поља се за разлику од скупова темеље на језичким критеријумима. Чланови једног поља су лексеме које су повезане према сродности смисла. Липка (1992) наводи неколико критеријума који одређују припадност неком лексичком пољу: чланови морају припадати истој врсти речи, морају имати барем једно заједничко дијагностичко обележје, као и да се припадност неком пољу одређује на основу објективних процедура (Липка, 152). Круз (1986) употребљава термин лексичка конфигурација. Он даје детаљну класификацију лексичког поља са објашњењима и примерима свих врста поља. Херартс (2010) дефинише лексичко поље као “скуп семантички повезаних лексичких јединица чија су значења међусобно зависна и заједно чине појмовну структуру одређеног домена стварности” (Geeraerts, 52). Проучава везе између поља и синтагматских, као и формалних односа. Сматра да су синтагматски односи битни у области структуралне семантике, те наводи да су ови односи корисни при проучавању лексичког поља јер речи имају особину да се могу комбиновати са другим речима. Што се тиче везе између поља и формалних односа, разматра се да ли поља треба базирати само на семантичким, или треба укључити и формалне односе. Његов закључак је да треба користити оба односа кад се анализира неко поље, јер се промене у лексикону могу прецизније објаснити.

2.2. Дијагностичка обележја

Најда и сарадници (1977) извршили су класификацију семантичких компонената. Драгићевић (2007) је јасно и прегледно представила њихову класификацију. Она пише да Најда и сарадници сматрају како постоје три врсте компонената: заједничке, дијагностичке и допунске компоненте. Дијагностичке компоненте деле само неки семантички садржаји, на пример *врабац* и *голуб* нису птице селице, а *ласта* јесте. Све три врсте компонената могу истовремено бити део следећих категорија семантичких обележја датих у опозицијама: (1) импликационе/фокалне семе, (2) степеноване семе/нестепеноване семе, (3) редудантне семе/есенцијалне семе, (4) семе уређености/семе неуређености, (5) доминантне семе/споредне семе, (6) психолошки релевантне семе/структурално релевантне семе (Драгићевић, 67—68). Липка (1992) је урадио класификацију семантичких обележја. Прави разлику између семантичких обележја и компонената и при том користи термин семантичко обележје као подврсту семантичких компонената. Сматра да постоји седам врста обележја: денотативна, конотативна, релациона, преносна, деиктичка, инференцијална и дистинктивна. Дистинктивна обележја обухватају сва претходна обележја осим инференцијалних. Свако семантичко обележје које уноси разлику у значење неког пара речи сматра се дистинктивним обележјем. На пример, лексеме *мачка* и *маче* разликују се само по обележју +/-одрасло.

2.3. Контрастивна анализа

Ђорђевић (2000) сматра да је циљ контрастивне анализе да се открију сличности и разлике међу посматраним језицима. Наводи како ова анализа тражи одговор на питање шта се у језицима може поредити. Постоје три могућа решења овог проблема. Прво решење добија се помоћу преводне еквиваленције, друго помоћу кореспонденције, док је треће решење везано за проналажење одговора на питање: шта се сматра идентичним, еквивалентним, сличним, контрастним и различитим у два језика? (Ђорђевић, 67). Приликом тражења одговора откривене су три врсте односа међу поређеним језицима: конвергентни, дивергентни и нулти. Захваљујући овим односима дефинисани су појмови разлика и контраст. Ови појмови, као и појмови сличност, еквивалент и идентичност дефинишу се на следећи начин:

Конвергентни и дивергентни односи међу језицима представљају контрасте, а нулти односи разлике између два језика... Сличности су оне појаве које се у два језика поклапају било у форми, значењу, или дистрибуцији, а еквиваленти оне појаве које се поклапају у значењу... Идентичност се дефинише као однос међу трансформационим правилима у два језика која се могу применити на две конгруентне структуре на исти начин и довести до конгруентних трансформа (Ђорђевић, 66).

Бугарски (1990) дефинише контрастивну лингвистику као “систематско синхронијско проучавање сличности и разлика у структури и употреби двају или више језичких варијетета у теоријске, дескриптивне или практичне сврхе” (Бугарски, 59). Он наводи да се у контрастивна проучавања укључују и друштвене појаве јер се све више посматрају говорници неког језика. Оно што произилази из овога је да се лингвистичке компоненте допуњују социолошком. Бугарски предлаже да се овај поступак назове интегралном контрастивном анализом. Убацивање социолошких информација у контрастивни опис било би значајно у настави језика, превођењу али и у многим другим областима.

3. КОРПУС

Овај рад путем компонентне анализе одређује значења изабраних глагола ходања у енглеском и њихових превода на српском језику на основу чега се врши њихово поређење. Компонентна анализа подразумева растављање лексема на своје компоненте значења. Међутим, пре описа делова истраживања неопходно је написати нешто о методолошкој основи самог истраживања.

Одабране су две књиге о компонентној анализи које дају дефиницију, опис њених делова и примере. То су *Semantic Fields and Lexical Structure* (Лерер, 1974) и *Componential Analysis of Meaning* (Најда, 1975). Важно је напоменути да у истраживању постоји извесно одступање у односу на редослед делова компонентне анализе. Ово истраживање полази од дефиниција глагола из којих се затим извлаче дијагностичка обележја, док се у компонентној анализи прво утврђују обележја, па се онда праве дефиниције. Треба споменути и да су многе дефиниције биле непотпуне, то јест недостајала су им одговарајућа обележја, а њиховим додавањем мењале су се и саме дефиниције.

Важно је истаћи да постоје три услова на основу којих су бирани глаголи који ће се проучавати: (1) Глаголи не смеју бити архаични, (2) У корпус не улазе метафоричка значења глагола, (3) Значења глагола морају бити прецизно објашњена и илустрована у речнику. Програм *WordNet* помогао је при састављању корпуса тиме што за одређени хипероним, у овом случају глагол *walk*, даје хипониме као што су *clump*, *flounce*, *limp*. Системом елиминације се од првобитних педесет дошло до двадесет глагола ходања који ће бити представљени у истраживању као енглески део корпуса. Следећи речници кориштени су при одабиру глагола: *Cambridge Advanced Learner's Dictionary* (2008), *Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary* (2006), *Longman Dictionary of Contemporary English* (2006), *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* (2007), *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2007). У српском делу корпуса кориштени су следећи речници: *Стандардни енглеско-српски речник* (2012), *Енциклопедијски енглеско-српски речник* (2005), *Речник српског језика* (2007) и *Речник српско-хрватског књижевног језика* (1967). На основу прва два речника одређени су преводи, а помоћу друга два добијена су значења превода.

4. АНАЛИЗА ГЛАГОЛА ХОДАЊА

Следи опис делова истраживања, заједно са анализом глагола ходања и на крају приказом крајњег резултата анализе у виду речничког приказа енглеских глагола и њихових одговарајућих кореспондената и/или преводних еквивалената.

4.1. Дефиниције глагола у енглеском језику

Након што је одређено који ће глаголи ходања бити део корпуса, треба направити јединствене дефиниције тих глагола. Током састављања дефиниција кориштени су следећи речници: *Cambridge Advanced Learner's Dictionary* (2008), *Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary* (2006), *Longman Dictionary of Contemporary English* (2006), *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners* (2007), *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2007). Следи приказ дефиниција енглеског дела корпуса. После сваке дефиниције дат је и пример употребе тог глагола.

clump to walk noisily with slow, heavy step

The kids clumped up the stairs in their boots.

flounce to walk in a quick, sudden, determined way because you are angry or upset

She flounced out of the room.

hobble to walk with difficulty in a slow and unsteady way, especially because your feet or legs hurt

The last time I saw Rachel she was hobbling around with a stick.

limp to walk slowly and with difficulty because of having an injured or painful leg or foot

Moreno limped off the field with a foot injury.

lumber to move in a slow, heavy and awkward way

In the distance, we could see a herd of elephants lumbering across the plain.

lurch to walk or move suddenly in an uncontrolled or unsteady way

Suddenly, the horse lurched to one side and the child fell off.

march to walk quickly with firm regular steps

Soldiers were marching up and down outside the government buildings.

pad to walk softly and quietly

She padded barefoot down the stairs.

prowl to move quietly, slowly and carefully around an area, especially because being involved in a criminal activity (if an animal prowls it is especially because it is hunting)

A man was seen prowling around outside the factory just before the fire started.

sashay to walk in a very confident but relaxed way, moving your hips from side to side in order to be noticed

Models sashayed down the aisle.

saunter to walk in a slow, relaxed and confident way, often in no particular direction

He sauntered by, looking very pleased with himself.

scamper to move or run quickly with short light steps

The children scampered off into the garden.

shuffle to walk very slowly and noisily, without lifting your feet off the ground

Don't shuffle your feet like that! Lift them properly.

skulk to hide or move around slowly, quietly, carefully and secretly, especially when you are planning something bad

There was someone skulking behind the bushes.

stride to walk quickly with long steps in a determined, confident or angry way

A man in a suit came striding purposefully into the hall.

strut to walk pompously with your head up and chest out to show that you think you are important

The boys strutted around like peacocks, showing off to some girls nearby.

stumble to hit your foot against something or put your foot down awkwardly while you are walking or running and almost fall

The child stumbled and fell.

tiptoe to walk quietly and carefully on your toes, especially in order not to make a noise

I tiptoed along the corridor.

waddle to walk with short steps, moving the body from one side to the other

A short plump man came waddling towards me.

wade to walk with an effort through something, especially water or mud

Sometimes they had to wade waist-deep through mud.

4.2. Одређивање превода у српском језику

После састављања корпуса и прављења јединствених дефиниција дошао је ред да се за сваки глагол у енглеском језику нађе његов превод или преводи у српском. У ту сврху кориштена су два речника: *Стандардни енглеско-српски речник* (2012) и *Енциклопедијски енглеско-српски речник* (2005). Следи табеларни приказ где су са леве стране дати глаголи у енглеском, а са десне преводи на српски.

Оригинал	Превод
clump	клепетати, т(р)апкати
flounce	отићи увређено; кретати се нервозно, љутито или охоло; одјурити
hobble	гиљати
limp	храмати, шепати
lumber	кретати се тромо, тешко ићи
lurch	занети се, посрнути
march	ступати, марширати
pad	лако газити
prowl	шуњати се
sashay	ходати разметљиво или самоуверено
saunter	шетати лагано, тумарати
scamper	брзати, одјурити ситним корацима, умаћи
shuffle	вући се
skulk	шуњати се, вребати
stride	грабити
strut	шепурити се, кочоперно газити, прсити се
stumble	посрнути, саплести се, натрапати (на)
tiptoe	ићи на прстима
waddle	гегати се
wade	гацати

4.3. Приказ дијагностичких обележја

Овај део истраживања подразумева издвајање дијагностичких обележја из јединствених дефиниција и њихово табеларно приказивање у складу са компонентном анализом. Да би се постигла већа прегледност, глаголи су груписани око дијагностичког обележја које преовладава.

Verbs that express walking with difficulty due to an injured or painful leg:

walk	slowly	unsteadily	with difficulty	with injured or painful leg
hobble	✓	✓	✓	✓
limp	✓		✓	✓

Verbs that express walking unsteadily:

walk	abruptly	unsteadily	awkwardly
lurch	✓	✓	
stumble		✓	✓

Verb that expresses walking quickly with regular steps:

walk	quickly	firm regular steps
march	✓	✓

Verbs that express walking quietly:

walk	quietly	carefully	softly	on toes
pad	✓		✓	
tiptoe	✓	✓		✓

Verbs that express walking quickly:

	quickly	abruptly	with short steps	with long steps	confidently	angrily	in a determined way
founce	✓	✓				✓	✓
scamper	✓		✓				
stride	✓			✓	✓	✓	✓

Verbs that express walking slowly usually with heavy steps:

	slowly	noisily	with heavy steps	awkwardly	dragging feet	from side to side	with short steps	through water, mud etc.	with difficulty
clump	✓	✓	✓						
lumber	✓		✓	✓					
shuffle	✓	✓			✓				
wade								✓	✓
waddle						✓	✓		

Verbs that express walking confidently:

walk	confidently	in a relaxed way	from side to side	pompously
sashay	✓	✓	✓	
strut	✓			✓

Verbs that express walking slowly, carefully and quietly:

	slowly	carefully	with bad intentions	quietly	secretly
prowl	✓	✓		✓	
skulk	✓	✓	✓	✓	✓

Verb that expresses walking slowly in a relaxed and confident way:

walk	confidently	slowly	in a relaxed way
saunter	✓	✓	✓

4.4. Дефиниције превода у српском језику

Следећи део истраживања подразумева прављење јединствених дефиниција српских превода. Састављање дефиниција за српски део корпуса показало се много захтевнијим због недостатака коришћених речника, на пример дефинисање глагола синонимима. Следи приказ дефиниција српских превода, при чему нису дате дефиниције конструкција чије је значење транспарентно.

- *т(р)анкати* кретати се лаганим и ситним корацима производећи тупе шуме
- *клепетати* бучно и тешко газити
- *одјурити* изненада се удаљити великом брзином
- *гиљати* ићи тешко, с муком, неодижући ноге од тла
- *храмати* ходати тешко, несигурно и неравномерно ослањајући се на једну ногу
- *шепати* ићи несигурно и неравномерно ослањајући се на једну ногу
- *занети се* изненада, неспретно и љуљајући се у току хода нагнути се у страну
- *посрнути* непажљиво, неспретно и несигурно нагнути се у страну
- *ступати* ићи нарочито уједначеним корацима
- *марширати* кретати се организовано, у одређеном поретку и ритму, уједначеним корацима
- *лако газити* ићи споро, тихо и лаганим корацима
- *шуњати се* кретати се опрезно, полако, тихо и неопажено
- *тумарати* ходати дуго, споро, бесциљно
- *брзати* кретати се брзо ситним корацима
- *одјурити ситним корацима* изненада се удаљити великом брзином ситним корацима
- *умаћи* отићи брзо, изненада, неопажено
- *вући се* ићи споро, тешко, неодижући ноге од тла
- *вребати* кретати се тихо, споро, опрезно, неопажено, углавном са лошим намерама
- *грабити* ићи брзим и крупним корацима
- *шепурити се* ходати охоло, разметљиво, правити се важан
- *кочоперно газити* ићи тихо, споро и разметљиво
- *прсити се* ићи поносно, разметљиво, правити се важан
- *саплести се* ићи неспретно, несигурно, непажљиво и закачити ногом о нешто и умало не пасти
- *натрапати (на)* изненада нагазити или угазити у нешто услед неспретности, непажње или несигурности
- *ићи на прстима* ићи тихо, опрезно, на прстима
- *гегати се* ићи споро, тремо, ситним корцима, љуљајући се
- *гацати* ићи споро, тешко кроз воду, блато итд.

4.5. Дијагностичка обележја српских превода

Након састављања јединствених дефиниција превода на српски, треба издвојити дијагностичка обележја тих превода и приказати их у виду табела. Као и глаголи у енглеском, и српски преводи подељени су у групе у зависности од тога које дијагностичко обележје преовладава.

Глаголи који изражавају отежано кретање узроковано физичким недостатком или повредом:

ходати	тешко	несигурно	неравномерно	неодигући ноге од тла	ослањајући се на једну ногу	с муком
храмати	✓	✓	✓		✓	
шепати		✓	✓		✓	
гиљати	✓			✓		✓

Глаголи који изражавају неспретно кретање:

ходати	непажљиво	љуљајући се	несигурно	у страну	неспретно	упркос постојању препреке	изненада
занети се		✓		✓	✓		✓
посрнути	✓		✓	✓	✓		
саплести се	✓		✓		✓	✓	
натрапати (на)	✓		✓		✓	✓	✓

Глаголи који изражавају уједначено ходање:

ходати	уједначеним корацима	организовано
ступати	✓	
марширати	✓	✓

Глаголи који изражавају тихо кретање:

ходати	лаганим корацима	споро	тихо	на прстима	опрезно
ићи на прстима			✓	✓	✓
лако газити	✓	✓	✓		

Глаголи који изражавају отежано кретање:

ходати	тешко	неодигући ноге од тла	тромо	кроз воду, блато итд.	љуљајући се	споро	ситним корацима	бучно	лаганим корацима
вући се	✓	✓				✓			
т(р)апкати							✓		✓
клепетати	✓							✓	
гацати	✓			✓		✓			
гегати се			✓		✓	✓	✓		

Глаголи који изражавају разметљивост при ходању:

ходати	разметљиво	споро	тихо	охоло	правити се важан	поносно
шепури се	✓			✓	✓	
кочоперно газити	✓		✓			
прсити се	✓				✓	✓

Глаголи који изражавају опрезно, неопажено кретање:

ходати	опрезно	споро	тихо	са лошим намерама	неопажено
шуњати се	✓	✓	✓		✓
вребати	✓	✓	✓	✓	✓

Глагол који изражава споро кретање без одређеног циља:

ходати	споро	бесциљно	дуго
тумарати	✓	✓	✓

Глаголи који изражавају брзо и изненадно кретање:

ходати	брзо	ситним корацима	изненада	неопажено	крупним корацима	великом брзином
брзати	✓	✓				
одјурити			✓			✓
одјурити ситним корацима		✓	✓			✓
умаћи	✓		✓	✓		
грабити	✓				✓	

4.6. Одређивање кореспондената и еквивалената

Овај део истраживања подразумева разврставање превода на кореспонденте и еквиваленте, које се врши на основу степена поклапања њихових дијагностичких обележја са онима у енглеском, као и да ли има поклапања у форми. Следи табеларни приказ кореспондената и еквивалената.

Кореспонденти	Еквиваленти
храмати, шепати, занети се, посрнути (2х), марширати, шуњати се, брзати, вребати, шепурити се, прсити се, саплести се, натрапати (на), гацати, гегати се	клепетати; т(р)апкати; одјурити; отићи увређено; кретати се нервозно, љутито или охоло; гиљати; кретати се тремо; тешко ићи; ступати; лако газити; ходати разметљиво или самоуверено; шетати лагано; тумарати; одјурити ситним корацима; умаћи; вући се; шуњати се; грабити; кочоперно газити; ићи на прстима

4.7. Речнички приказ глагола ходања у енглеском језику и њихових превода на српски

Последњи део истраживања представља приказ глагола у енглеском и њихових превода, који су разврстани на кореспонденте и еквиваленте, у виду речничког чланка.

Скраћене ознаке:

е еквивалент

к кореспондент

clump to walk noisily with slow, heavy step

The kids clumped up the stairs in their boots.

1. клепетати (е)

Деца су клепетала уз степеннице у својим чизмама.

2. т(р)апкати (е)

Кад су се уморили [у свађи] ... престали [су] бесно да трапкају по соби.

founce to walk in a quick, sudden, determined way because you are angry or upset

She founced out of the room.

She will founce and argue when asked to leave the room.

1. одјурити (е)

Сви су одјурили у великом страху.

2. отићи увређено (е)

Отишла је из собе увређено.

3. кретати се нервозно, љутито или охоло (е)

Она се креће нервозно (љутито или охоло) и свађа се када је се замоли да напусти собу.

hobble to walk with difficulty in a slow and unsteady way, especially because your feet or legs hurt

The last time I saw Rachel she was hobbling around with a stick.

гиљати (е)

А и ја ћу, овако сакат, гиљати уз вас.

limp to walk slowly and with difficulty because of having an injured or painful leg or foot

Moreno limped off the field with a foot injury.

1. храмати (к)

Љевакиња храмље на предњу ногу.

2. шепати (к)

Стао [је] јучер на чавао, па је данас шепао.

lumber to move in a slow, heavy and awkward way

In the distance, we could see a herd of elephants lumbering across the plain.

They lumbered along slowly.

1. кретати се тромо (е)

Из даљине смо видели крдо слонова како се тромо крећу равницом.

2. тешко ићи (е)

Ишли су тешко и споро.

lurch to walk or move suddenly in an uncontrolled or unsteady way

Suddenly, the horse lurched to one side and the child fell off.

1. занети се (у ходу) (к)

Мој отац као да се мало занесе, па се наслони лактом на раме материно.

2. посрнути (к)

Посрне л' ми каткад нога, дружина се лудо смије.

march to walk quickly with firm regular steps

Soldiers were marching up and down outside the government buildings.

1. марширати (к)

Момчад ... маршира у ритму пјесме.

2. ступати (у ходу) (е)

Војници су у такту пјесме ... ступали широко и ... држали корак.

pad to walk softly and quietly

She padded barefoot down the stairs.

лако газити (е)

Лако је газила боса низ степенице.

prowl to move quietly, slowly and carefully around an area, especially because being involved in a criminal activity (if an animal prowls it is especially because it is hunting)

A man was seen prowling around outside the factory just before the fire started.

шуњати се (к)

Кад мрак притисне земљу, неко се шуња поред попова плаћа.

sashay to walk in a very confident but relaxed way, moving your hips from side to side in order to be noticed

Models sashayed down the aisle.

ходати разметљиво или самоуверено (е)

Манекенке су ходале разметљиво (самоуверено) низ писту.

saunter to walk in a slow, relaxed and confident way, often in no particular direction

He sauntered by, looking very pleased with himself.

1. шетати лагано (е)

Лагано је дошетао, изгледајући задовољан собом.

2. тумарати (е)

Тумарах дуго без правца и пута.

scamper to move or run quickly with short light steps

The children scampered off into the garden.

1. брзати (к)

Он брза ивицом пута да што прије дође у дућан.

2. одјурити ситним корацима (е)

Деца су одјурила ситним корацима у башту.

3. умаћи (е)

Сва наша настојања овде свде се да умакнемо из логора.

shuffle to walk very slowly and noisily, without lifting your feet off the ground

Don't shuffle your feet like that! Lift them properly.

вући се (е)

Лагано, с ноге на ногу, вуче се наша колона.

skulk to hide or move around slowly, quietly, carefully and secretly, especially when you are planning something bad

There was someone skulking behind the bushes.

1. вребати (к)

На звјерокрадице ... вребао је дан и ноћ.

2. шуњати се (е)

Као да се неко за тобом шуња и спрема се да ти леденим прстима додирне врат.

stride to walk quickly with long steps in a determined, confident or angry way

A man in a suit came striding purposefully into the hall.

грабити (у ходу) (е)

Ономадне тако жури се човјек улицом, граби плочником огромним, пословним кораџима.

strut to walk pompously with your head up and chest out to show that you think you are important

The boys strutted around like peacocks, showing off to some girls nearby.

1. шепурити се (к)

Велики नेताо ... кљуцао је шепурећи се.

2. прсити се (к)

Скоројевићи се видно прсе и хвале.

3. кочоперно газити (е)

Момци су кочоперно газили као паунови, правећи се важни пред оближњим девојкама.

stumble to hit your foot against something or put your foot down awkwardly while you are walking or running and almost fall

The child stumbled and fell.

1. посрнути (к)

Она ме ухвати за руку и повуче да сам посрнуо.

2. саплести се (к)

Човек се од страха саплете и мало не паде.

3. натрапати на (нешто) (к)

Једвице [је] натрапао на ледом скорушене трупце.

tiptoe to walk quietly and carefully on your toes, especially in order not to make a noise

I tiptoed along the corridor.

ићи на прстима (е)

Ишао сам на прстима дуж ходника.

waddle to walk with short steps, moving the body from one side to the other

A short plump man came waddling towards me.

гегати се (к)

Рањеници гегају тешко и боси по планинама.

wade to walk with an effort through something, especially water or mud

Sometimes they had to wade waist-deep through mud.

гацати (кроз воду, блато) (к)

Литија је гацала по блату.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Ово истраживање представља контрастивно проучавање лексичког поља глагола ходања у енглеском језику и њихових одговарајућих превода на српски. Рад има за циљ да што прецизније одреди значења глагола ходања у оба језика, утврди сличности и разлике у начинима реализације посматраног поља методом компонентне анализе. У уводном делу наведено је да је хипотеза истраживања да су дијагностичка обележја код глагола у енглеском језику специфичнија, као и да је код српских превода чешћи однос преводне еквиваленције.

Поређењем семантичких компонената значења код глагола ходања у енглеском и српском језику према учесталости њихове заступљености долази се до закључка да су у енглеском језику то компоненте: *slowly* (8 глагола), *confidently* (4 глагола), *quickly* (4 глагола), *quietly* (4 глагола).

У српском језику такође најзаступљеније обележје је *споро* (7 глагола), а затим следе обележја *тихо* (5 глагола), *изненада* (5 глагола), *тешко* (5 глагола) и *несигурно* (5 глагола). Компоненте значења коришћене за дефинисање глагола ходања у енглеском су следеће: *slowly, noisily, with heavy steps, quickly, in a determined way, angrily, abruptly, unsteadily, with difficulty, with injured or painful leg, awkwardly, firm regular steps, quietly, softly, confidently, carefully, in a relaxed way, from side to side, with short steps, dragging feet, with bad intentions, secretly, with long steps, pompously, on toes, through water, mud etc.* Код српских превода коришћене су следеће компоненте значења: *тешко, несигурно, неравномерно, ослањајући се на једну ногу, неодижући ноге од тла, с муком, љуљајући се, у страну, неспретно, изненада, непажљиво, упркос постојању препреке, споро, тихо, уједначеним корацима, организовано, на прстима, опрезно, лаганим корацима, дуго, кроз воду, блато итд., бучно, ситним корацима, тромо, разметљиво, охоло, правити се важан, поносно, неопажено, са лошим намерама, бесциљно, брзо, великом брзином, крупним корацима.*

Компонентном анализом утврдило се да највећи број превода у српском језику садржи више компоненти значења. Ипак, ово се може објаснити тиме што код превода постоји већи број синонима за чије разликовање је потребно више дијагностичких обележја. Међутим, одређен број глагола у енглеском језику има већи број компоненти значења од њихових превода у српском, на пример глагол *stride* са обележјима *confidently, quickly, in a determined way, angrily, with long steps*. Његов еквивалент глагол *грабити* садржи само два дијагностичка обележја: *брзо* и *крупним корацима*. Уколико нека компонента значења недостаје у српском језику, углавном се надокнађује преко модификација глагола у виду прилошких допуна, и то обично за начин. Пример је глагол *lumber* и његови преводни еквиваленти *кретати се тромо, тешко ићи*. Ипак, као што се види из примера са глаголом *stride*, код лексеме *грабити* додатна компонента се не надокнађује. Истраживање је још показало да изабрани глаголи ходања у енглеском језику имају више преводних еквивалената у односу на формалне кореспонденте.

- Бугарски, Р. (1990). "Интегрална контрастивна анализа". У: Д. Дудок, и др. (ур.). *IV симпозијум контрастивна језичка истраживања*. Филозофски факултет, Нови Сад: 58-62.
- Бугарски, Р. (2007). *Лингвистика у примени*. Чигоја штампа, Београд.
- Вујовић, Д. (2007). "Семантичка анализа глагола кретања у српском језику". У: *Научни састанак слависта у Вукове дане 36*. Чигоја штампа, Београд, 303-309.
- Вујовић, Д. (2011). "Семантичка и деривациона обележја глагола отежаног кретања". У: С. Танасић (ур.). *Граматика и лексика у словенским језицима: зборник радова с међународног симпозијума*. Матица српска, Нови Сад; САНУ, Београд, 349-359.
- Гортан-Премк, Д. (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Гуденаф 1956– Goodenough, W. (1956). "Componential Analysis and the Study of Meaning". *Language* 32(1): 195-216.
- Драгићевић, Р. (2007). *Лексикологија српског језика*. Завод за уџбенике, Београд.
- Ђорђевић, Р. (2000). *Увод у контрастирање језика*. 4. допуњено издање. Филолошки факултет, Београд.
- Жиц-Фукс 1990– Žic-Fuchs, M. (1990). "Контрастирање лексика и лексичке празнине". У: Д. Дудок, и др. (ур.). *IV симпозијум контрастивна језичка истраживања*. Филозофски факултет, Нови Сад: 69-72.
- Икегами 1969– Ikegami, Y. (1969). *The Semological Structure of the English Verbs of Motion*. Linguistic Automation Project, Yale University, New Haven.
- Кљакић, С. (2013). "Contrastive Analysis of Verbs of Walking in English and Serbian". *Комуникација и култура онлајн* 4: 193-215.
- Ковачевић, М. (1990). "Теорија семантичког поља у контрастивној синтаксичкој анализи". У: Д. Дудок, и др. (ур.). *IV симпозијум контрастивна језичка истраживања*. Филозофски факултет, Нови Сад: 24-30.
- Коуликова 2006– Koulikova, R. (2006). "A Contrastive Componential Analysis of Motion Verbs in English and Swedish". *Linguistics in the Midnight Sun* 6: 1-25.
- Круз 1986– Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Лајонс 1977— Lyons, J. (1977). *Semantics*. Vol 1. Cambridge University Press, Cambridge.
- Лерер 1974 — Lehrer, A. (1974). *Semantic Fields and Lexical Structure*. North-Holland, Amsterdam, London; American Elsevier, New York.
- Липка 1992— Lipka, L. (1992). *An Outline of English Lexicology*. Max Niemeyer, Tübingen.
- Лич 1981— Leech, G. (1981). *Semantics*. 2nd edition. Penguin Books, Harmondsworth.
- Лукач, К. (2015). *Лексичко поље глагола ходања у енглеском језику и њихово превођење на српски* (необјављен мастерски рад). Филозофски факултет, Нови Сад.
- Мартон 1968— Marton, W. (1968). “Equivalence and Congruence in Transformational Contrastive Studies”, *Studia Anglica Poznaniensia* 1: 53-62.
- Мејер 1969— Mayer, M. (1969). *Frog, Where Are You?* Dial Press, New York.
- Мишеска-Томић, О. (1990). “Место контрастивне лингвистике у (примењеној) лингвистици”. У: Д. Дудок, и др. (ур.). *IV симпозијум контрастивна језичка истраживања*. Филозофски факултет, Нови Сад: 63-68.
- Најда 1975— Nida, E. (1975). *Componential Analysis of Meaning*. Mouton, The Hague, Paris.
- Најда и др. 1977— Nida, E. (1977). “Semantic Domains and Componential Analysis of Meaning” У: Roger W. Cole (ed). *Current Issues in Linguistic Theory*, Indiana University Press, Bloomington, 139-167.
- Палмер 1981— Palmer, F. (1981). *Semantics*. 2nd edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- Пипер, П. (1990). “Tertium comparationis у контрастивним и типолошким описима словенских језика”. У: Д. Дудок, и др. (ур.). *IV симпозијум контрастивна језичка истраживања*. Филозофски факултет, Нови Сад: 15-23.
- Порциг 1934— Porzig, W. (1934). “Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen”. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 58: 70-97.
- Прћић, Т. (2008). *Семантика и прагматика речи*. 2. допуњено издање. Змај, Нови Сад.
- Прћић, Т. (2011). *Енглески у српском*. 2. издање. Филозофски факултет, Нови Сад.
- Риверс 1968— Rivers, W. M. (1968). “Contrastive Linguistics in Textbook and Classroom”. In: J. E. Alatis (ed.). *Report of the Nineteenth Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Studies*. Georgetown University Press, Washington, D. C. 151-158.
- Сифуентес Ферес 2007— Cifuentes Férrez, P. (2007). “Human Locomotion Verbs in English and Spanish”. *International Journal of English Studies* 7(1): 117-136.
- Слобин 1996— Slobin, D. (1996). “Two Ways to Travel: Verbs of Motion in English and Spanish”. In: Masayoshi, Shibatani and Thompson (eds.). *Grammatical Constructions— Their Form and Meaning*. Clarendon Press, Oxford, 195-219.
- Тејлор 1991— Taylor, J. (1991). *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford University Press, New York.
- Трир 1934— Trier, J. (1934). “Das sprachliche Feld: eine Auseinandersetzung”. *Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung* 10: 428- 449.
- Херартс 2010 — Geeraerts, D. (2010). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford University Press, Oxford.
- Шипка, Д. (1998). *Основи лексикологије и сродних дисциплина*. Матица српска, Нови Сад.
- Шмелов 1973— Шмелёв, Д. Н. (1973). *Проблемы семантического анализа лексики : на материале русского языка*. Наука, Москва.

РЕЧНИЦИ

- Енциклопедијски енглеско-српски речник* (2005). Просвета, Београд.
- Longman Dictionary of Contemporary English*. 4th edition. (2006). Pearson Education, Harlow.
- Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. 2nd edition. (2007). Macmillan Education, Oxford.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary*. 7th edition. (2007). Oxford University Press, Oxford.
- Речник српскога језика* (2007). Матица српска, Нови Сад.
- Речник српскохрватскога књижевног језика* (1967). I-III Матица српска— Матица хрватска. Нови Сад, Загреб. IV- VI Матица српска. Нови Сад.
- Стандардни енглеско-српски речник* (2012). Завод за уџбенике, Београд.
- Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. 3rd edition. (2008). Cambridge University Press, Cambridge.
- Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary*. 5th edition. (2006). HarperCollins, London.
- Wordnet. (n.d.). Retrieved May 2, 2015, from <http://wordnet.com/>

THE LEXICAL FIELD OF VERBS OF WALKING IN ENGLISH AND THEIR TRANSLATION INTO
SERBIAN

Summary

This work is a contrastive study of verbs of walking in English and Serbian. The corpus consists of twenty verbs in English and thirty five translations into Serbian. The purpose of the research is to accurately determine the meaning of selected verbs in English and Serbian, compare and contrast them in order to find similarities and differences in the manner of realization of the lexical field of verbs of walking. The hypothesis is that English verbs have more components of meaning, while Serbian translations have more equivalents than correspondents. Componential analysis is used to determine the meaning of verbs. The ultimate results of the research appear in the dictionary form, which include: the definition of specific verb, an example with its translation into Serbian and translational equivalents and/or formal correspondents. This research shows that Serbian translations contain more diagnostic features. However, it can be explained by the fact that Serbian translations have more synonyms for whose differentiation more diagnostic features are needed. According to the results, English verbs have more translational equivalents.

Keywords: verbs of walking, lexical field, componential analysis, translational equivalence, formal correspondence

Каролина Лукач
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
karolinalukac@gmail.com

THE ACQUISITION OF TEMPORAL CHARACTERISTICS OF ENGLISH DIPHTHONGS BY NATIVE SPEAKERS OF SERBIAN

In this paper we provide the results of the experimental study of the acquisition of the production of English diphthongs by native speakers of Serbian, specifically focusing on the temporal (durational) characteristics of diphthongs. The subjects were 15 first year students of English at the Faculty of Philosophy in Novi Sad, who were recorded producing English words containing diphthongs within frame sentences. The recordings were acoustically analyzed for durational characteristics, and the measurements were compared with the values of three control English native speakers and the reference values from the literature. The results point to an uneven level of acquisition of most temporal features between different diphthong classes. Further analysis revealed that the uneven levels of acquisition for specific groups of diphthongs are comparable to the overall level of acquisition of the spectral characteristics of diphthongs.

Keywords: diphthongs, phonetics, phonology, English, Serbian

1. INTRODUCTION

A well-established fact in the study of second language acquisition is that learners typically have an 'accent' (e.g. Strange 1995 and articles in that volume), which is partly the consequence of transfer from the phonological system of their native language (L1) into the second language (L2). Among other reasons, this happens due to the mismatch in the inventory sizes of L1 and L2 (where one of the languages may have fewer or more phonemic elements), due to the phonetic differences in otherwise similar phonemes in L1 and L2, phonemic or allophonic status of a sound in L1 or L2, but also due to the differences in the temporal patterns of segments in the two languages. Despite the prolific research into some of the above mentioned factors over the past several decades, some problems of transfer in L2 segmental acquisition have been rarely, if ever, addressed. In particular, the contribution of temporal patterns to 'foreign accent' has been investigated to a lesser degree, while the interaction between the spectral and temporal features in L2 phonological acquisition has been given even less attention. The temporal properties in question can be inherent to a given segment (phonemic length); they may also be influenced by an adjacent segment (allophonic duration); or they may be related to a larger, prosodic structure.

In the present study, we address the issue of such interaction in the acquisition of English diphthongs by learners whose L1 is Serbian. In the next section of the paper we give the overview of previous studies into some of the factors of L2 phonological acquisition mentioned. This section also provides the rationale for the present study, founded in the results of previous research. The subsequent section describes the experiment design and research methodology, followed by the exposition of the results and ensuing discussion. In the final section we sum up the findings and conclusions, but also point to certain deficiencies of the present study and suggest further lines of research.

2. PRELIMINARIES

2.1. Previous research

It has long been known that one of the factors that exert strong influence on the acquisition of the phonological system in second language learning is the phonological inventory of the learners' native

language (L1). Among other factors, the acquisition of L2 is also dependent on the learners' age, time of learning and amount of exposure to L2, and as a result of such complexity, the learners' interlanguage is a changing structure, progressing from more 'accented' speech to more native-like features.

Within the field of second language acquisition, a number of studies have been concerned with the acquisition of L2 segmental features, especially in relation of the models proposed by Flege (1995), Best (1994) and Major (2001). Since our study deals with the acquisition of vowels, we shall sum up some of the main findings related to our work.

Since vocalic inventories of languages may vary significantly, a learner whose L1 has a relatively small number of vocalic contrasts may encounter difficulty learning a language with a rich vocalic inventory. This is usually manifested as poor discrimination between contrasts non-existent in learners' L1 both in perception and production. In other words, the learner may substitute both members of the contrast with a single category of his/her L1. This phenomenon was accounted for by Best's *Perceptual Assimilation Model* (PAM, Best 1994), which predicts that two L2 categories are assimilated into the vocalic space of a single L1 category. If, on the other hand, an L2 vocalic category is comparable, or sufficiently similar to an L1 category, there is a tendency for substituting that foreign sound with the equivalent sound of L1. By the same token, an L2 vowel which is more "different" from an L1 vowel will be sooner acquired in the learner's interlanguage. These facts are well documented in numerous studies, and are predicted with Flege's *Speech Learning Model* (SLM, Flege 1992).

The differences and similarities mentioned above are mainly concerned with the spectral differences between vowels of L1 and L2 inventories. One acoustic feature which was often neglected in the study of L2 phonological research is the temporal patterns of L2 segments in the perception and production of L2 learners. A study by Bohn and Flege (1997) indicated that native speakers of a language and L2 learners viewed segmental duration differently in the target language. This study showed that German learners of English, especially the inexperienced ones, relied either solely or heavily on the durational cues in the perception and production of the vocalic contrast /e/ vs. /æ/ in L2. The phenomenon was further confirmed in the research conducted by Escudero (2000; 2002) in the acquisition of the vocalic contrast of Scottish English /ɪ/ vs. /i/ by native speakers of Spanish. The author also points to the difference in the reliance on spectral cues (typical of native speakers) and durational cues (typical of L2 learners). Escudero suggests that the acquisition of the spectral and durational cues may be two independent processes, taking place in different developmental stages/patterns. Another study relevant for our research is Smith, Bradlow and Bent (2003), which deals with the acquisition of temporal features in foreign-accented English. The authors point to considerable variability among native speakers regarding many temporal parameters (e.g. Smith 2000, 2002) and hypothesize that L2 learners' temporal properties of speech may contribute to foreign accent. The results of their study show that the difficulty in mastering some temporal features is positively correlated with foreign accent, and that more 'native-like' pronunciation also involves better performance in the temporal properties of segments.

2.2. Research in acquisition of English vowels by Serbian learners

The empirical study of the acquisition of English monophthongs by Serbian learners conducted by Paunović (2002) was concerned with the spectral features and phonemic length contrasts of vowels. The results therein point to the developmental nature of vowel acquisition both in terms of spectral differences and long vs. short vowel contrasts. The study conducted by Marković (2007, 2012) on the acquisition of all English vowels (monophthongs and diphthongs) showed that apart from phonemic length, other temporal features may be responsible for foreign-sounding accents. In particular, the reduction of length in pre-fortis position was acquired at different levels for different vowels by the subjects of this study. These findings led us to investigate more deeply into the problem of acquisition of spectral and durational features and the interaction between them.

The results of the study of the acquisition of the English vocalic contrast /e/ vs. /æ/ by Serbian learners (Marković 2009) pointed to heavier reliance on the durational cues, especially in the subjects'

production of this foreign contrast. The results of the study of the acquisition of English monophthongs by Serbian learners conducted by Jakovljević and Marković (2015) was primarily concerned with the acquisition of allophonic length (pre-fortis shortening/clipping – pre-lenis lengthening) in English. The results indicate that this allophonic feature is unevenly acquired and may be dependent on the level of the acquisition of spectral features.

The study conducted by Marković and Jakovljević (2013) dealt with the problem of acquiring English diphthongs by learners whose L1 is Serbian. Being a language of a relatively simple vocalic inventory, Serbian has no phonemic diphthongs. The results of the study indicated that these complex vowels did not only pose difficulty in terms of spectral features, but also regarding other aspects. The distribution of energy and pitch were unlike native speakers', and so were the temporal features investigated. The relative duration of the respective elements of diphthongs tended to be different from native speakers'; while allophonic duration (pre-lenis and pre-fortis realizations) was irregularly acquired depending on the diphthong class.

This led us to conduct the present study, in which we compared the acquisition of diphthongs from the standpoint of spectral properties and temporal patterns. The acquisition of spectral features was investigated on the basis of formant values (F1 and F2) of diphthongal elements. Among the temporal patterns investigated, we looked into the durational ratio of the first and second elements of the diphthongs and the relation of the duration of pre-lenis (long) and pre-fortis (short) allophones.

3. RESEARCH DESIGN

The research corpus consisted of 31 frame sentences containing two monosyllabic words with a diphthong. The sentences were in the form of question 'Did you say W1 or W2?' (W1 – the first word, W2 – the second word) and the corresponding answer 'I said W2 and W1'. Each of the words had CVC structure, without consonant clusters either in onset or in coda position. One of the words contained a voiceless consonant in the coda, and its pair (preferably minimal pair where one could be found) had a voiced consonant. The words were carefully chosen so as to contain consonants which do not significantly affect the vowel, therefore retroflex, lateral and nasal consonants, as well as semivowels were deliberately avoided. Wherever possible, the words contained a voiced vs. voiceless pair of the same manner and place of articulation (such as *mace* and *maize*, or *height* and *hide*).

The subjects of the study were 15 female first year students of English, who are sufficiently proficient in English (approximately B2 level according to the Common European Framework), and who had learned English on average for 9 years, most of them at school and at language schools in their home country, without visiting an English speaking country. The students had not had any phonetic training prior to the research. All the subjects participated in the research voluntarily. They were chosen on the basis of their regional background, so that all of them are the speakers of Standard Serbian, with some recognizable features of the spoken variant of the urban dialect of Novi Sad. Three female native speakers (aged 34, 27 and 31) of British English were recorded reading the same sentences. All of them are speakers of Standard English, one having slightly recognizable regional characteristics of London speech. The other sources for comparison were the data on formant frequencies provided by Cruttenden (1994: 96).

The speakers were first familiarized with the content of the sentences, and during the recording, each of the sentences was presented separately on the computer screen. The subjects were instructed to pronounce the sentences as naturally as possible, and were allowed enough time between two subsequent sentences. The recordings were digitalized at 44.1MH sampling frequency, and were analyzed with the *Praat* software for speech analysis (Boersma and Weenink, 2011).

The values measured for the purpose of this study were the total duration of the diphthong; the duration of each element of the diphthong; F1 and F2 formant frequency values of the first and second element of the diphthong.

4. RESEARCH RESULTS

The results of the research are provided in the following three subsections. In Subsection 4.1, we compare the degree of clipping of English diphthongs in front of fortis obstruents in native and non-native speakers' production (referred to as 'NS' and 'NNS' respectively). The duration ratios between the pre-lenis and pre-fortis realizations are analyzed separately for each group of diphthongs: diphthongs gliding to [ɪ] (referred to as 'class 1'), diphthongs gliding to [ʊ] (referred to as 'class 2'), and diphthongs gliding to [ə] (referred to as 'class 3'). The acquisition of temporal relations between the elements of English diphthongs is discussed in Subsection 3.2. Lastly, in Subsection 3.3, we provide the measurements of formant frequencies for individual English diphthongs in order to examine whether durational and spectral properties tend to be related in the acquisition process.

4.1. The acquisition of pre-fortis clipping of English diphthongs

The results of the research point to a rather significant degree of pre-fortis clipping of English diphthongs in NS' production (Table 1). According to the measurements, the mean ratio between pre-lenis and pre-fortis duration is 1.78, which indicates that the diphthongs followed by lenis obstruents tend to be approximately 78% longer than the diphthongs followed by fortis obstruents. By contrast, the analysis of NNS' production shows a rather low degree of pre-fortis clipping (Table 2). The mean duration ratio between pre-lenis and pre-fortis realizations of English diphthongs in NNS' production is 1.17, which indicates that the diphthongs followed by lenis obstruents tend to be only 17% longer than the corresponding pre-fortis realizations. Therefore, it can be concluded that the Serbian subjects have poorly acquired the degree of clipping characterizing English diphthongs in front of fortis consonants. The only similarity between NS and NNS' production can be observed in the relation between the degrees of clipping for different classes of diphthongs. The analysis shows that the diphthongs which belong to class 1 tend to be more significantly reduced in length than the diphthongs of classes 2 and 3 in both NS and NNS' production (cf. Table 1 and Table 2).

Table 1: Duration ratio between pre-lenis and pre-fortis realizations for three classes of English diphthongs in NS' production

Class of diphthongs	Ratio
Class 1	1.84
Class 2	1.75
Class 3	1.74
MEAN	1.78

Table 2: Duration ratio between pre-lenis and pre-fortis realizations for three classes of English diphthongs in NNS' production

Class of diphthongs	Ratio
Class 1	1.33
Class 2	1.09
Class 3	1.09
MEAN	1.17

The analysis also shows that the degree of clipping in NS' production tends to be rather uniform with the class where a particular diphthong belongs (Table 3). Thus, in group 2, the duration ratios between pre-lenis and pre-fortis duration are almost identical for the diphthongs /əʊ/ and /aʊ/, while

in class 3, the ratios of the diphthongs /ɪə/ and /ɛə/ in all the examples measured were identical.¹ Less uniform behavior is observed only in the production of the diphthongs of class 1, in which the degree of clipping increases from /ɔɪ/ and /eɪ/, to /aɪ/, where it is the highest.

Table 3: Duration ratio between pre-lenis and pre-fortis realizations for individual English diphthongs in NS' production

Class 1			Class 2		Class 3	
/eɪ/	/aɪ/	/ɔɪ/	/əʊ/	/aʊ/	/ɪə/	/ɛə/
1.81	1.94	1.76	1.76	1.74	1.74	1.74

Interestingly enough, the clipping pattern of the diphthongs which belong to class 1 tends to be rather similar in NNS' production, i.e. the lowest degree of clipping is observed in the articulation of /ɔɪ/ and the highest in the production of /aɪ/ (Table 4). However, the clipping of the diphthongs of classes 1 and 2 is not as uniform as in NS' production. The degrees of clipping of the diphthongs /əʊ/ and /ɛə/ as well as the diphthongs /aʊ/ and /ɪə/ are almost identical despite the fact that they belong to different classes.

Table 4: Duration ratio between pre-lenis and pre-fortis realizations for individual English diphthongs in NNS' production

Class 1			Class 2		Class 3	
/eɪ/	/aɪ/	/ɔɪ/	/əʊ/	/aʊ/	/ɪə/	/ɛə/
1.30	1.50	1.19	1.12	1.06	1.07	1.11

4.2. The acquisition of temporal relations between the elements of English diphthongs

Another significant temporal feature of English diphthongs is the relationship between the durations of the first and second target vowel. The first target being acoustically more dominant, most of the diphthong length is concentrated on this element, while the second is “only lightly sounded” (Cruttenden, 1994: 119). This relationship remains relatively stable even if the whole diphthong duration is reduced in pre-fortis position.

As was expected, the results of the measurements in our research show that in NS' production the first diphthongal element tends to be longer than the second one (Table 5). Furthermore, it can be observed that the mean duration ratios between the elements are almost identical in pre-fortis and pre-lenis environments. The first element is approximately 27% longer than the second one in pre-fortis contexts and 31% longer in pre-lenis contexts, which indicates that the strength of the following obstruent does not significantly influence the temporal relations between the diphthongal elements. Finally, the results show that the temporal relations between the elements do not depend on the diphthong class either, i.e. the duration ratios are almost identical for all classes of diphthongs in both pre-fortis and pre-lenis contexts.

Table 5: Duration ratio between the 1st and the 2nd element for three classes of English diphthongs in NS' production

Class of diphthongs	Pre-fortis realizations	Pre-lenis realizations
Class 1	1.27	1.28
Class 2	1.28	1.30
Class 3	1.27	1.33
MEAN	1.27	1.31

¹ The diphthong /ʊə/ was omitted from the analysis since it tends to be produced as the monophthong /ʊ:/ in both NS and NNS' production.

Longer duration of the first diphthongal element is also observed in the articulation of NNS (Table 6). However, this temporal pattern is rather irregular and varies across the diphthong classes both in pre-fortis and in pre-lenis occurrences. In the pre-fortis environments, the first diphthong element is on average 15% longer than the second. In the pre-lenis contexts, the first element is 42% longer than the second one. Yet, these mean values may not be particularly relevant, since there are conspicuous variations across the classes in the two environments. This is especially the case in the production of the diphthongs of classes 2 and 3. In class 2 the mean duration ratio between the first and the second element is 1.16 in pre-fortis, and 1.7 in pre-lenis environments. In class 3, the duration of both elements is almost identical, thus the ratio between the elements is rather low both in pre-fortis and pre-lenis contexts compared to the NS' production (cf. Table 5 and Table 6).

Table 6: Duration ratio between the 1st and the 2nd element for three classes of English diphthongs in NNS' production

Class of diphthongs	Pre-fortis realizations	Pre-lenis realizations
Class 1	1.23	1.48
Class 2	1.16	1.70
Class 3	1.07	1.08
MEAN	1.15	1.42

The results of measurements in individual diphthongs reveal that the diphthongs of the same class show rather uniform behavior with respect to the temporal relations between the elements in NS' production (Table 7). By contrast, in NNS' production, the results of the measurements are mainly inconsistent (Table 8). The only diphthong which is produced almost as in NS' production is the diphthong /eɪ/. The production of the diphthongs /aɪ/, /ɔɪ/ and /əʊ/, /aʊ/ in particular, is characterized by a rather high duration ratio between the first and second element in pre-lenis contexts. These results clearly point to the fact that the subjects associate pre-lenis lengthening with the first element alone. Again, the lowest ratio between the two elements in the diphthongs /ɪə/ and /eə/ both in pre-fortis and pre-lenis contexts may be taken as another proof of the low overall acquisition level of class 3 diphthongs (cf. Table 7 and Table 8).

Table 7: Duration ratio between the 1st and the 2nd element for individual English diphthongs in NS' production

	Class 1			Class 2		Class 3	
	/eɪ/	/aɪ/	/ɔɪ/	/əʊ/	/aʊ/	/ɪə/	/eə/
Pre-fortis realizations	1.26	1.27	1.27	1.24	1.31	1.25	1.29
Pre-lenis realizations	1.27	1.30	1.26	1.28	1.32	1.33	1.29

Table 8: Duration ratio between the 1st and the 2nd element for individual English diphthongs in NNS' production

	Class 1			Class 2		Class 3	
	/eɪ/	/aɪ/	/ɔɪ/	/əʊ/	/aʊ/	/ɪə/	/eə/
Pre-fortis realizations	1.30	1.10	1.29	1.08	1.23	1.04	1.10
Pre-lenis realizations	1.29	1.56	1.60	1.66	1.75	1.05	1.11

4.3. The acquisition of the quality of English diphthongs

In order to examine if there is a relation between the acquisition of durational and spectral properties of English diphthongs, we compared the average F1 and F2 values of both diphthongal elements in NS and NNS' production (Table 9). The formant frequencies provided in Table 9 are based on the production of the subjects who participated in the research. In order to gain a deeper insight into the achievement in mastering the quality of English diphthongs, we also considered the values characterizing NS' production, which are provided by Cruttenden (1994: 96).

Based on the formant frequency values, the diphthongs of class 1 are relatively well acquired. On the other hand, the diphthongs of class 2 are generally poorly acquired. Both in /əʊ/ and /aʊ/, the second element is a back vowel of the [u] quality, which clearly points to the transfer from L1. The first element of /aʊ/ is produced as a central vowel, again reminiscent of the subjects' L1, lacking the fronting typical of native speakers' pronunciation. Also, rather poor acquisition is observed in the production of the diphthongs of class 3. The first element of the diphthong /ɪə/ tends to be produced similarly to the Serbian vowel /i/ under long accent. This is clearly seen from the average F1 values in NNS' production, which tend to be lower in comparison to NS' production, whereas the average F2 values tend to be higher. This indicates that the first element is articulated as a considerably more peripheral (high and anterior) vowel than in NS' production. In the other diphthong of this class /ɛə/, the first element is rather consistently replaced by the Serbian vowel /e/, which is higher than in English and which results lower F1 in comparison to NS' articulation.

Table 9: Mean F1 and F2 frequencies (Hz) in NS and NNS' production of English diphthongs

		NS' production				NNS' production			
		F1'	F1''	F2'	F2''	F1'	F1''	F2'	F2''
Class 1	/eɪ/	581	327	2241	2666	560	389	2380	2654
	/aɪ/	886	435	1336	2478	902	432	1333	2453
	/ɔɪ/	480	336	931	2445	492	381	913	2363
Class 2	/əʊ/	688	351	1459	1562	558	399	1308	1013
	/aʊ/	901	658	1750	1024	898	511	1408	977
Class 3	/ɪə/	468	603	2412	2107	360	523	2612	1853
	/ɛə/	819	819	2102	2072	543	682	2299	1729

On the whole, the analysis of formant frequencies reveals the difference in the level of attainment among the three classes, but it also points to the subjects' general tendency of articulating the diphthongal targets as corresponding monophthongs. According to Lehiste and Peterson (1961: 276), "neither of the elements comprising the diphthongs is ordinarily phonetically identifiable with any stressed English monophthongs". Still, in the subject' production most diphthongal targets (with the exception of class 1) are to a certain degree replaced by monophthongal vowels, either resembling L2 monophthongs, or being completely transferred from L1. Both from the acoustic and perceptive viewpoint, such sounds lack the "monolythical" nature of English diphthongs, but rather sound like sequences of two monophthongs.²

5. CONCLUSIONS

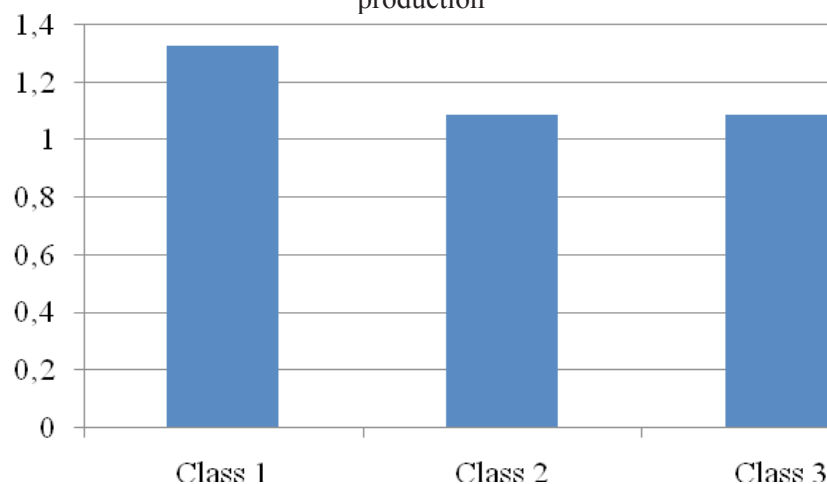
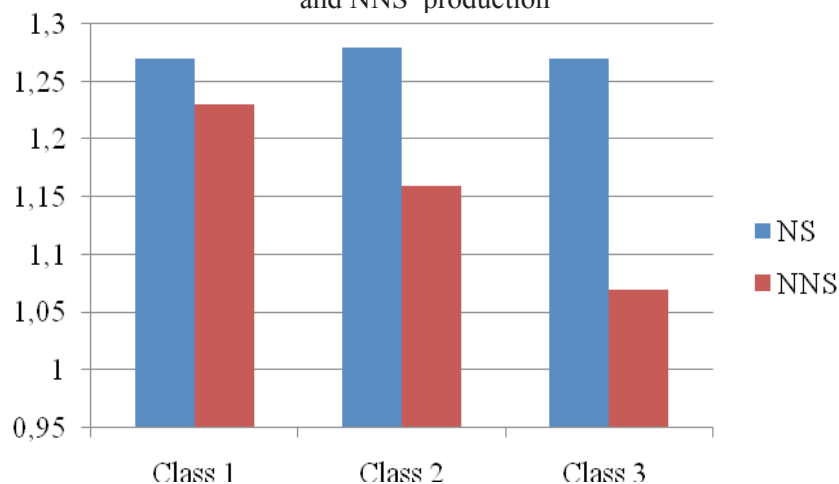
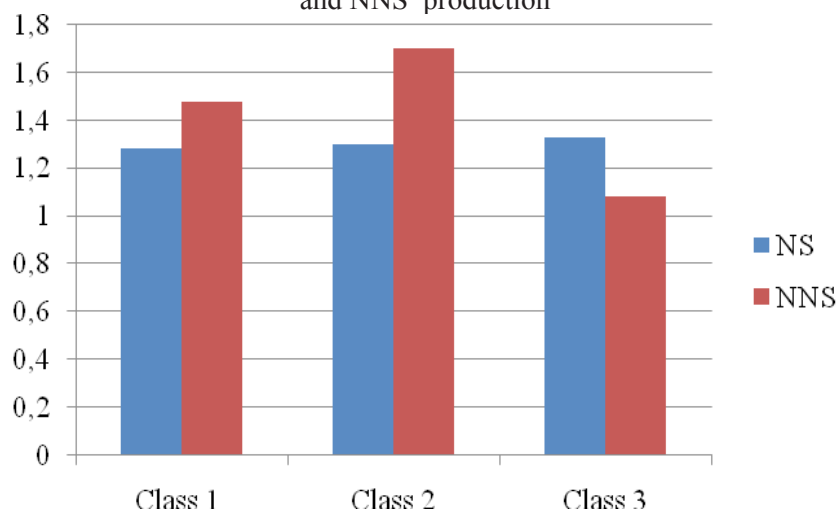
The results presented in the paper are based on mean values, although, admittedly, there is a lot of variation among the subjects who participated in the research. The analysis therefore points to an uneven and, in some cases, rather poor acquisition level of the durational properties of English diphthongs by Serbian native speakers. The differences between NS and NNS' production are observed in the degree of clipping of English diphthongs in pre-fortis contexts as well as the temporal relations between the diphthongal elements in both pre-fortis and pre-lenis contexts.

Furthermore, the analysis shows that the acquisition of the features in question is not the same for all the classes of English diphthongs. The degree of pre-fortis clipping as well as the duration ratio between the first and the second element are more successfully acquired for the diphthongs of class 1 in comparison to the diphthongs of classes 2 and 3. The overall duration of diphthongs of class 1 is most significantly reduced if they are followed by a fortis obstruent (Chart 1) and the duration ratio between the diphthongal elements is the closest to NS' production in both pre-fortis (Chart 2) and pre-lenis contexts (Chart 3) for this particular diphthong class.

² This is further corroborated by intensity measurements, which in most instances of poor acquisition show that the second element is articulated with more energy (intensity), unlike native speakers' articulation.

Chart 1: Duration ratio between pre-lenis and pre-fortis realizations of English diphthongs in NNS' production

Chart 2: Duration ratio between pre-fortis realizations of the 1st and the 2nd diphthongal element in NS and NNS' productionChart 3: Duration ratio between pre-lenis realizations of the 1st and the 2nd diphthongal element in NS and NNS' production

Remarkably, a rather similar tendency was observed in the acquisition of the spectral properties among the diphthong classes. The quality of the diphthongs of class 1 is more successfully acquired than the quality of the diphthongs of classes 2 and 3. The conclusion that can be drawn from this comparison is that durational properties and quality tend to be related in the process of diphthong acquisition. This is not completely in line with some of our previous findings related to the acquisition of spectral and durational properties of monophthongs (Jakovljević and Marković 2015, Marković 2009; 2012). This discrepancy may be the result of the difference in the experimental designs and the number of examples considered. We therefore believe that future research should cover more examples and include more detailed statistical analysis, which should reveal the correlation between the attainment level of the spectral and temporal differences more reliably.

REFERENCES

- Best, C. (1994). The emergence of native-language phonological influences in infants: A perceptual assimilation model. In: *The Development of speech perception* (C. Goodman and H. Nusbaum eds.). Cambridge Mass: MIT Press, 167-224.
- Boersma, P. and D. Weenink (2011). *Praat: doing phonetics by computer* (Version 5.2.28) [Computer program]. Retrieved 28 June 2011 from <http://www.praat.org>.
- Bohn, O. S. and Flege, J. E. (1997). Perception and production of a new vowel category by adult second language learners. In *Second-Language Speech: Structure and Process* (A. James and J. Leather eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 53-74.
- Cruttenden, A. (1994). *Gimson's Pronunciation of English*. London: Edward Arnold.
- Escudero, P. (2000). Developmental patterns in the adult acquisition of new contrasts: the acoustic cue weighting in the perception of Scottish tense/lax vowels by Spanish speakers, M.Sc. dissertation, University of Edinburgh.
- Escudero, P. (2002). The Perception of English vowel contrasts: acoustic cue reliance in the development of new contrasts. In: *New sounds 2000: Proceedings of the fourth international symposium on the acquisition of second language speech* (A. James and J. Leather eds.). University of Klagenfurt, 122-131.
- Flege, J. E. (1992). Speech learning in a second language. In: *Phonological Development: Models, Research, Implications* (C. A. Ferguson, L. Menn, and C. Stoel-Gammon, eds.). Timonium, MD: York Press, 565-604.
- Flege, J. E. (1995). Second language speech learning: Theory, findings and problems. In: *Speech perception and linguistic experience: Issues in cross-language speech research* (W. Strange ed.). Timonium MD: York Press, 233-277.
- Jakovljević, B., Marković, M. (2015). Acquisition of vowel clipping in English by advanced Serbian learners. *Proceedings of the 4th international conference on English pronunciation: issues and practices*. Charles University, Prague, 59-60.
- Lehiste, I., Peterson, G. E. (1961). Transitions, Glides and Diphthongs. *Journal of Acoustical Society of America* 33: 268-277.
- Major, R. C. (2001). *Foreign Accent: The Ontogeny and Phylogeny of Second Language Phonology*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Marković, M. (2007). Kontrastivna analiza akustičkih i artikulacionih karakteristika vokalskih sistema engleskog i srpskog jezika. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Marković, M. (2009). The Perception and production of the English vowels /e/ and /æ/ by native speakers of Serbian. In: *Selected Papers from the 18th International Symposium of Theoretical and Applied Linguistics* (Tsangalidis A. ed.). Aristotle University of Thessaloniki, 253-262.
- Marković, M. (2012). *Uporedna proučavanja vokala engleskog i srpskog jezika: između univerzalnog i specifičnog*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Marković, M., Jakovljević, B. (2013). The acquisition of English diphthongs by advanced Serbian ESL learners: A production study. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LV/2, 117-129.
- Paunović, T. (2002). Fonetsko-fonološka interferencija srpskog jezika u percepciji i produkciji engleskih vokala. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet u Nišu.
- Smith, B. L. (2000). Variations in temporal patterns of speech production among speakers of English. *Journal of the Acoustical Society of America* 108, 2438-2442.

- Smith, B. L. (2002). Effects of speaking rate on temporal patterns of English. *Phonetica* 59, 232-244.
- Smith, B., Bradlow, A.R., Bent, T. (2003). Production and Perception of Temporal Contrasts in Foreign-Accented English. In: *Proceedings of the XVth International Congress of Phonetic Sciences* (Sole et al. eds.). Barcelona, Spain, 519-522.
- Strange, W. (ed.) 1995. *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross-language Research*. Timonium, MD: York Press.

УСВАЈАЊЕ ТЕМПОРАЛНИХ КАРАКТЕРИСТИКА ЕНГЛЕСКИХ ДИФТОНГА КОД ГОВОРНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Резиме

Рад представља резултате експерименталног истраживања усвајања енглеских дифтонга у продукцији изворних говорника српског језика. Карактеристике којима се рад посебно бави јесу темпорална својства у продукцији испитаника. Испитаници у истраживању били су студенти енглеског језика (15) на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду и три контролна изворна говорника. Испитаници су у студијским условима снимани док су изговарали циљане речи унутар реченица. Снимци су анализирани методом акустичке анализе у програму *Praat*. Мерене су вредности трајања целог дифтонга, појединачних елемената и формантске вредности елемената. У даљој анализи поредили смо степен усвојености трајања првог и другог елемента дифтонга и однос између њих, трајање дифтонга испред звучних и беззвучних консонаната и величину скраћења у потоњем случају. Добијене вредности поређене су са снимцима контролних говорника и референтних вредности из литературе. Резултати показују недовољан степен усвојености у дистрибуцији трајања између елемената дифтонга у појединим класама дифтонга, као и недовољно усвојен процес скраћивања испред беззвучних консонаната. Степен усвојености поменутих вредности углавном варира између три класе дифтонга, а поређење са усвојеношћу квалитета (формантске вредности) указује на тенденцију подударања између усвојених спектралних и темпоралних карактеристика.

Кључне речи: дифтонзи, фонетика, фонологија, енглески, српски

Мaja Марковић
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
majamarkovic@ff.uns.ac.rs

Бојана Јаковљевић
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
bojana.jakovljevic@ff.uns.ac.rs

Милорад Миљаковић

ТВОРБЕНИ МОДЕЛИ НЕРЕГИСТРОВАНИХ ГЛАГОЛСКИХ ЛЕКСЕМА ТИПА *ЛАЈКОВАТИ*, *ТВИТОВАТИ* И СЛ. У СРПСКОМ, РУСКОМ И ДРУГИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА*

У раду се на материјалу српског, руског и других словенских језика описују и упоређују нерегистроване глаголске лексеме, које представљају позајмљенице у поређеним језицима, а користе се за описивање одређених радњи на компјутеру (*рестартовати*, *едитовати*, *апдејтовати*, *апгрејдовати* и сл.), интернету (*гуглати*, *блоговати* и сл.) и друштвеним мрежама (*лајковати*, *твитовати*, *постовати*, *шеровати*, *улововати*, *фоло(у)вати* и сл.). Посебна пажња се обраћа на творбене modele нерегистрованих глаголских позајмљеница и њихово прилагођавање категорији глаголског вида у словенским језицима.

Кључне речи: словенски језици, глаголске позајмљенице, творбени модели

1. УВОД

Неологизми као једна од најзанимљивијих и најдинамичнијих језичких појава указују на промене у садашњем друштву и технологији. Различити су начини на који настају неологизми¹, а један од њих је позајмљивање из других језика (Јрцева 1990: 331). У свим словенским језицима се примећује тенденција увећавања лексичког фонда позајмљеницама из енглеског језика, што се посебно одразило и на глаголски систем у словенским језицима. У раду ће се на материјалу српског, руског и других словенских језика (бугарског, словеначког, чешког и пољског језика) описати и упоредити нерегистроване глаголске лексеме, које представљају позајмљенице из енглеског језика у поређеним језицима, а које се користе за описивање одређених радњи на компјутеру, интернету и на друштвеним мрежама. Посебну пажњу обратићемо на творбене modele нерегистрованих глаголских позајмљеница и њихово прилагођавање категорији глаголског вида у поређеним језицима.

1.1. Корпус рада

Корпус рада обухвата интернетске изворе, примере прикупљене у свакодневној комуникацији, док је део материјала прикупљен методом експеримента у виду анкета уз помоћ интернета. У руском и српском језику је спроведена и нешто темељнија провера запажених појава са говорницима ових двају језика.

У првом делу истраживања који смо спровели над мањим бројем говорника српског, руског, пољског, чешког, словеначког и бугарског језика пред испитанике је стављен списак глагола на енглеском језику и испитаници су замољени да наведу позајмљенице у свом језику, по могућности у оба вида, уколико их користе. Због различитих одговора, али и мањег броја испитаника у поређеним језицима, користили смо и интернет како бисмо добили комплетну слику о тренутном

* Рад је настао у оквиру научног пројекта № 178002 (Језици и културе у времену и простору), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Више о овоме в.: Јрцева 1990: 331.

стању нерегистрованих глаголских лексема овог тематског круга у тим језицима, чиме оправдавамо чињеницу да део ових глагола, или одређени творбени модели можда и нису у широкој употреби међу говорницима одређеног језика, већ могу да представљају и део интернетских жаргонизма или су, пак, део идиолекта.

Као *tertium comparationis* на основу којег смо пратили творбене моделе позајмљеница у поређеним словенским језицима послужио је списак глагола на енглеском језику који садржи 28 глагола: *to add, to blog, to block, to chat, to download, to edit, to follow, to friend, to google, to hide, to like, to log in, to log out, to mail, to post, to request, to repost, to retweet, to restart, to save, to share, to spam, to tag, to tweet, to update, to upgrade, to upload, to unfriend*.

У другом делу истраживања пред говорнике српског и руског језика су постављене говорне ситуације, у којима су варирана контекстуална значења, како би се се стекао увид у изразитије прилагођавање наведених лексема категорији словенског вида и утврдило да ли се јављају видски парови.

2. ТВОРБЕНИ МОДЕЛИ НЕРЕГИСТРОВАНИХ ГЛАГОЛСКИХ ЛЕКСЕМА У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

2.1. Српски језик

Истраживање на корпусу српског језика је спроведено у две фазе. У првој фази смо дошли до закључка да се од свих наведених енглеских глагола у српском језику формирају позајмљенице, прилагођене категорији глаголског вида. Прилагођавање глаголском систему српског језика се огледа кроз процесе суфиксације и префиксације. Све посматране глаголске позајмљенице су настале од страних глаголских основа (нпр. *to add, to save* итд.), али обично је позајмљена и именица истог порекла (*like = лајк; tweet = твит* итд.), што значи да можемо дате глаголе да посматрамо и као деноминалне.

Најпродуктивнији творбени модел у српском језику је модел са суфиксом *–овати* (нпр. *адовати, блоговати, блоковати, даунлоудовати, едитовати, лајковати, четовати* итд.). Код нешто мањег броја глаголских позајмљеница користи се и суфикс *–ирати* (нпр. *блокирати, едитирати, лајкирати* итд.) и код једне од наведених глаголских позајмљеница користи се суфикс *–ати* (нпр. *зуглати*). Глаголи настали уз помоћ суфикаса *–овати* и *–ирати* имају двовидско граматичко значење, док је у току анкетирања примећена и употреба глагола *зуглати* са суфиксом *–ати*² у ситуацијама у којима би било потребно да се употреби глагол свршеног вида (СВ).

Примећени су и процеси префиксације и суфиксације са карактеристичним афиксима за глаголе СВ код неких од глаголских позајмљеница, и они указују на тенденцију адаптације ових глагола основној двокомпонентној слици словенског видског система. Такав вид адаптације се може приметити код глагола типа *лајковати, твитовати* суфиксацијом уз помоћ веома карактеристичног суфикса за перфективизацију *–нути* (Клајн 2003: 348) (*лајковати / лајкнути, твитовати / твитнути*), или префиксацијом уз помоћ префикса *из-* (*излајковати*).

У другом делу анкете су пред испитанике (у српском делу анкете је учествовало 55 учесника) постављене говорне ситуације, у којима су варирана контекстуална значења, како би се дошло до евентуалних видских парова за само најфреквентније од горе наведених глагола.

Приликом испитивања прилагођености глаголских позајмљеница од енглеског глагола *to like* користиле су се следеће говорне ситуације: (1) *Док ти ја ... (to like) слике на фејсбуку, слушам музику.*; (2) *Ко први ... (to like) фотографију, добиће две карте за концерт?*; (3) *Чим сам поставио слику на фејсбук, она ми ју је ... (to like).* и (4) *Петар ми је јуче ... (to like) све слике, које сам икада поставио на фејсбук.* У првој комуникативној ситуацији сви испитаници су користили

² Према Клајну (Клајн 2003: 361) суфикс *–ати* је веома плодан у грађењу глагола несвршеног вида.

глагол *лајковати*, са суфиксом *–овати*, као несвршени облик, а не *лајкирати* (који се такође може пронаћи на интернету). У следеће три ситуације које контекстуално захтевају глагол СВ испитаници су углавном користили двовидску позајмљеницу *лајковати*, док је само један испитаник употребио префиксацијом добијен облик *излајковати* у трећој говорној ситуацији, што се може објаснити чињеницом да глаголи са префиксом *из–* означавају радњу која се врши у потпуности до краја, колико год је могуће (*ишарати*, *исписати*), и да се префикс *из–* користи за перфективизацију глагола страног порекла на *–ирати*, *–исати* и *–овати* (Клајн 2002: 255–257).

У ситуацијама у којима се проучавао ниво прилагођености глаголском виду позајмљеница од енглеског глагола *to tweet*, у првој говорној ситуацији, у којој је захтеван глагол несвршеног вида (НСВ), сви говорници су направили облик *твитовати*. У првој говорној ситуацији која је захтевала глагол СВ од 55 испитаника, само 8 испитаника је употребило суфиксацијом добијен глагол *твитнути*, а 2 испитаника декомпоноване предикате. У другој говорној ситуацији, која је захтевала глагол СВ од 55 испитаника, 6 испитаника је употребило глагол *твитнути*, 1 испитаник је употребио префиксацијом добијен облик *иствитовати*, а 3 испитаника су употребила декомпоноване предикате. Творбени модели су идентични као и код глагола *лајковати*. Могуће је да је већа прилагођеност двокомпонентној слици глаголског вида код позајмљенице (*твитовати* / *твитнути*) од енглеског глагола *to tweet*, међу говорницима српског језика, узрокована семантиком датог глагола *твитовати* / *твитнути*, који означава објављивање кратке поруке (ограничена је на 140 карактера) на друштвеној мрежи *Твитер*, за коју је карактеристично брзо и динамично комуницирање међу њеним корисницима.

Позајмљеница настала од енглеског глагола *to google* у српском језику формира видски пар на различите начине. Према анкети 35 испитаника је за глагол НСВ искористило позајмљеницу са суфиксом *–ати* (*гуглати*), док је 14 испитаника употребило позајмљеницу са суфиксом *–овати* (*гугловати*), док су преостали испитаници користили или српске глаголе или декомпоноване предикате. У првој ситуацији где је могуће одговорити глаголом СВ примећује се активан процес префиксације. Један од најчешће коришћених префикаса је префикс *из–* (32 испитаника користи глагол *изгуглати*, 2 испитаника глагол *изгугловати*). Користи се и префикс *про–* (1 испитаник *прогуглати*). Остали испитаници користе постојеће облике као двовидске (6 испитаника *гугловати*, 7 испитаника *гуглати*) и 7 испитаника је дало српске глаголе, декомпоноване предикате или описне конструкције. У другој говорној ситуацији у којој се захтевао глагол СВ 31 испитаник је искористио глагол *изгуглати*, 3 испитаника *изгугловати*, 6 испитаника *гуглати*, 9 *гугловати*, 1 испитаник *угуглати*, 5 преведених конструкција *наћи на гуглу*, *потражити* итд. За формирање глагола НСВ највећи број испитаних говорника српског језика је употребио форму *гуглати*, док је за глагол СВ највише говорника употребило префиксацијом добијен глагол *изгуглати*, што се може оправдати семантиком самог глагола и достизањем унутрашње границе дате глаголске радње, тј. налажење потребне информације на интернету. Није занемарљив ни број оних испитаника, који су за НСВ употребили глагол *гугловати*.

Експерименталном методом у виду анкете дошли смо и до видског пара *логовати се* / *улоговати се* од енглеског глагола *to log*, где је занимљиво да префикс *у–* може да има пренесено просторно значење као и *унустити се* (Клајн 2002: 282–283), само што је у овом случају допуна „на + акузатив“ (нпр. *Улоговао сам се на фејсбук* [пример наш – М.М.]).

Од енглеског глагола *to follow* говорници српског језика су у мањем броју правили глаголску позајмљеницу³, највероватније због незгодне основе на сонант *в* (фолов) или вокал *у* (фолоу) када су испитаници користили суфикс *–овати*, који је један од најпродуктивнијих међу позајмљеницама овог типа. 2 испитаника праве НСВ уз помоћ овог суфикса *фолововати*, 5 уз помоћ истог суфикса, али скраћене основе гради облик *фолује*, где би инфинитив био *фоловати* и 1 испитаник гради глагол *фоловирати* уз помоћ суфикса *–ирати*. Позајмљеницу свршеног вида изградило је

³ У српском језику појавио се нови видски пар *пратити* / *запратити* за описивање ове радње (нпр. *Запратила ме је на инстаграму* [пример наш – М.М.], тј. почела је да прати моје објаве на датом друштвеној мрежи).

укупно троје испитаника уз помоћ префикса *за-* од којих је 1 испитаник искористио основу *фолов-* (*зафолововати*), а два испитаника су употребила скраћену основу *фол-* (*зафоловати*).

Код свих осталих глагола примећен је процес суфиксације уз помоћ суфикса *-овати*, који има двовидско значење.

2.2. Руски језик

Развијеност и разноликост префиксално-суфиксалног система у руском језику потврђује се чињеницом да се од свих наведених глагола из енглеског језика, осим од глагола *to add*, у руском језику формирају позајмљенице. Видски парови се формирају на различите начине: *блогировать*, *блогать*, *бложить* / *заблужить*, *блогнуть*; *блокировать*, *блочить* / *заблокировать*, *блокнуть*, *заблочить*; *чатиться* / *чаться*, *чатнуться*, *чатовать* / *чатнуть*; *даунлоудить*, *даунлоудовать* / *даунлоуднуть*, *сдаунлоудить*; *едитовать* / *едитнуть*; *фолловить* / *зафолловить*, *фолловнуть*; *зафренджить*, *френдить* / *зафрендить*, *френднуть*; *гулить* / *погулить*, *нагулить*, *прогулить*, *загулить*; *хайдовать* / *хайднуть*; *лайкать* / *лайкнуть*; *логоваться* / *логнуться*; *логиниться*, *логинироваться* / *залогиниться*, *влогиниться*; *логаутиться* / *логаутнуться*, *залогаутиться*; *мейловать* / *мейлнуть*; *мейлить* / *замейлить*; *постить* / *постнуть*; *репостить* / *репостнуть*; *ретвитить* / *ретвитнуть*, *заретвитить*; *рестартировать* / *рестартнуть*; *шерить* / *расширивать*, *сейковать* / *сейвнуть*, *засейковать*; *шеровать* / *шернуть*; *спамить* / *заспамить*, *наспамить*, *спамнуть*; *тагировать* / *тагнуть*; *твитить* / *твитнуть*; *апдейтить* / *апдейтнуть*; *апгрейдить* / *апгрейднуть*; *аплоудить* / *аплоуднуть*, *заплоудить*; *отфренджить* / *отфрендить*.

Као најпродуктивнији творбени модели за добијање глагола НСВ јесу суфикси *-и-* (20 глагола), *-ова-* (13 глагола), међу којима је и 5 глагола са модификацијом *-ирова-*, док се само 2 глагола граде суфиксом *-а-*.

390

Најпродуктивнији творбени модели за глаголе СВ су суфикс *-ну-* (24 глагола) и префикс *за-*, који може да има резултативно значење са достизањем границе, али и инхоативно значење (12 глагола). Уз помоћ префикса *с-* формиран је један глагол СВ (*сдаунлоудить*). Уз помоћ префикса *на-* може се изградити глагол СВ *наспамить*. Уз помоћ три префикса *по-*, *на-* и *про-* се формира СВ глагол *гулить* (*погулить*, *нагулить*, *прогулить*) од енглеског глагола *to google*⁴, поред већ постојећег *загулить*, који има значење унети у поље за претрагу свој унос. Постоји и НСВ датог глагола *загуливать* добијен секундарном имперфективизацијом уз помоћ суфикса *-ива-*. *Погулить* има инхоативно значење 'погуглити на гуглу'. *Нагулить*, *прогулить* имају значење налажења информације на интернету после уношења претраге и потпуно достизање унутрашње границе радње. Тако можемо закључити да је прави видски пар само *гулить* / *нагулить* (*прогулить*) што одговара видском пару *искать* / *найти*. У руском делу анкете је учествовало 46 учесника и анкета нам је потврдила максималну адаптираност двокомпонентној слици словенског видског система, где су сви учесници у говорним ситуацијама правили видске парове на различите начине (нпр. *лайкать* / *лайкнуть*, *твитить* / *твитнуть*, *завиттить*, *спамить* / *спамнуть* итд.). Међу глаголима у руском делу анкете нису примећени двовидски глаголи.

На појаву секундарне имперфективизације у руском језику, ради добијања глагола НСВ вида уз помоћ суфикса *-ива-* смо наишли и приликом прилагођавања руском глаголском систему енглеског глагола *to unfriend*: *френдить* / *от-френдить* / *отфренджить*.

Префиксална и суфиксална творба глаголских парова је веома жив и активан процес у руском језику, због чега на материјалу руског језика у овој области могу да се очекују већа и подробнија истраживања.

⁴ У Русији је један од најпознатијих интернет претраживача *яндекс.ру*, и на интернету се такође могу наћи деноминални глаголи *яндексить* / *наяндексить* / *пояндексить* итд.

2.3. Бугарски језик

У бугарском језику се од већине датих глагола могу формирати позајмљенице, осим од глагола *to add*. Навешћемо списак свих позајмљеница до којих смо дошли анкетањем и претрагом на интернету: *да блогвам / да блогна, да блоквам / да блокна, да блокирам, да чатја / да початја, да даунлодам / да даунлоудна, да едитвам / да едитна, да фолоувам / да фолоуна, да френдвам / да френдна, да гугълвам / да гугълна, да хайдвам / да хайдна, да лайквам / да лайкна, да се логвам / да се логна, да се логаувам / да се логаутна, да мејлвам / да мејлна, да поствам / да постна, да риквествам / да риквестна, да репоствам / да репостна, да ретуитвам / да ретуитна, да рестартирам / да порестартирам, да рестартвам / да рестартна, да сейвам / да сейвна, да шервам / да шерна, да тагвам / да тагна, да туитвам / да туитна, да њндејтвам / да њндејтна, да њнгрејдвам / да њнгрејдна, да њплоудвам / да њплоудна*. Глагол НСВ се најчешће формира уз помоћ типичног за бугарски језик суфикса за имперфективизацију *–ва–*, док се глагол СВ формира уз помоћ суфикса за перфективизацију *–н–* (Влахова-Руйкова 2015). Примећен је и глагол *да чатја* са наставком за НСВ, а и префиксацијом добијен видски пар *да початја* уз помоћ префикса *по–*. Као и у другим словенским језицима, и у бугарском постоје двовидски глаголи, и они се често граде уз помоћ суфикса *–ира–* од речи страног порекла (Костова 2012: 472) и међу проучаваним глаголима смо наишли на два таква примера (*да блокирам, да рестартирам*), мада се паралелно у употреби могу пронаћи и формирани видски парови уз помоћ префикса *по–*: *да порестартирам*, или уз помоћ суфикса *–ва–* за имперфективизацију и суфикса *–н–* за перфективизацију: *да блоквам / да блокна, да рестартвам / да рестартна*.

2.4. Словеначки језик

У првом делу истраживања, када је пред испитанике стављен списак енглеских глагола, они су већином користили словеначке глаголе. За енглески глагол *to like* је коришћен преводни еквивалент *všečkati / povšečkati*, за глагол *to tweet* коришћен је глагол *čivkati / čivknuti*. Ипак, претрага на интернету даје увид и у позајмљенице од већине енглеских глагола. Овом приликом ћемо навести комплетан списак свих позајмљеница, добијених суфиксацијом, а затим и њиховом перфективизацијом, до којих смо дошли анкетањем и претрагом на интернету: *blogati / poblogati; blokirati / zablokirati; chatati / pochatati; loudati / zloudati, naloudati (dol); editirati / zeditirati; followati / pofollowati; guglati / poguglati, naguglati; lajkati / polajkati; logirati se / vlogirati se, zlogirati se; odlogirati se, izlogirati se; mejlati / pomejlati; retvitati / poretvitati; restartati, restartirati; sejvati / posejvati; šerati / pošerati; spamati / pospamati; tagati / potagati; tvitati / potvitati; apdejtati / poapdejtati; apgrejdati / poupgrejdati; Loudati gor / aploudati gor, zloudati gor, ofrendati, unfrendati*. Можемо закључити да је један од најпродуктивнијих суфикаса међу поређеним глаголским позајмљеницама суфикс *–а–*, док су најпродуктивнији префикси за перфективизацију *по–* и *z–* (Bajec, Kolarič in Ruper 1956: 275–276). Продуктиван је и суфикс *–ира–* који може да има двовидско значење, али се у употреби могу пронаћи и префиксацијом добијени глаголи СВ: *zablokirati, zeditirati*.

2.5. Чешки језик

У чешком језику се примећује да се позајмљенице не граде од свих глагола са списка. Позајмљенице су добро прилагођене глаголском виду и овде дајемо списак свих облика, до којих смо дошли анкетањем и претрагом на интернету: *blokovat / bloknout, zablokovat; blogovat / blognout; vyblogovat / vyblognout; chatovat / chatnout; downloadovat / downloadnout; editovat / editnout; zeditovat / zeditnout; followovat / follownout, zafollowovat; googlovat, googlit / googlnout, vygooglovat, vygooglit; lajkovat / olajkovat, zljakovat, polajkovat, vylajkovat, lajknout; logovat se / lognout se, zlogovat se; loginovat / zaloginovat; logoutovat se / logoutnout se, mailovat / mailnout; postovat / postnout; restartovat*

/ *restartnout*, *zrestartovat*; *sejvovat* / *sejvnout*, *zasejvovat*; *šérovat* / *šérnout*; *spamovat* / *spamnout*, *pospamovat*, *zaspamovat*, *tagovat* / *tagnout*; *tweetovat* / *tweetnout*; *updejtovat* / *updejtnout*; *upgrejdvat* / *upgrejdnout*; *uploadovat* / *uploadnout*. Можемо закључити да је најпродуктивнији суфикс за образовање НСВ суфикс *-ova-*, који глаголима страног порекла у чешком може да да значење оба вида (нпр. *informovat*) (Широкова 1959: 937), али који глаголу може да да и дуративно и неограничено-кратно значење. Свршени вид се од свих глагола може добити суфиксацијом уз помоћ суфикса *-nou-* (нпр. *riskovat*–*risknout*), или префиксацијом уз помоћ суфикаса *vu-*, *za-*, *z-* са значењем завршавања радње или довођења радње до крајње границе (Широкова 1959: 970–971). Веома заступљен у употреби је СВ глагола *lajkovat* са префиксом *o-* (*olajkovat*).

2.6. Пољски језик

Материјал пољског језика показује да се ни овде позајмљенице не граде од свих глагола са списка. Навешћемо следеће глаголе: *blokować* / *zablokować*; *blogować* / *zblogować*; *czatować* / *zaczatować*; *pocztować*; *downloadować* / *zdownloadować*; *edytować* / *zedytować*; *follować* / *zafollować*; *friendować* / *zafriendować*; *guglować* / *wyguglować*, *zguglować*; *lajkować* / *zlajkować*, *zalajkować*; *logować się* / *zalogować się*; *loginować się* / *loginowywać się*; *logoutować się*, *wylogować się* / *wylogowywać się*; *mejlować* / *zamejlować*; *postować* / *zapostować*; *repostować* / *zarepostować*; *retwitować* / *zaretwitować*; *restartować* / *zrestartować*; *sejwować* / *zasejwować*; *szerować* / *zszerować*, *wyszerować*; *tagować* / *otagować*; *twitować* / *zatwitować*; *apdejtować* / *zapdejtować*; *apgrejdować* / *zapgrejdować*; *uploadować*; *odfrendowywać* / *odfrendować*. Најпродуктивнији суфикс помоћу којег се стварају позајмљенице у пољском језику је *-ować*, који се користи приликом формирања де-номиналних глагола од интернационализама (нпр. *apelować*) (Bąk 1978: 223). Глаголи овог типа могу да имају двовидско значење. Потребно је нагласити да су информанти изразили недоумицу приликом формирања видских парова (тачније глагола СВ), што указује на незавршеност процеса прилагођавања позајмљеница глаголском систему пољског језика. Ипак, узимајући у обзир резултате интернетске претраге и коначне одговоре информаната, закључујемо да се код већине позајмљеница овог тематског круга глагола у пољском језику префиксацијом формирају глаголи СВ и то најчешће префиксима *z-*, *za-*, нешто ређе префиксима *wu-*, *o-*.

Приликом формирања позајмљенице од енглеског *to unfriend* долази до префиксације пољским префиксом *od-* основе *friend* и добија се позајмљеница *odfrendować* који је СВ, тако да се до облика НСВ *odfrendowywać* долази секундарном имперфективизацијом уз помоћ суфикса *-ywać*. На исти начин се добијају и видски парови *wylogować się* / *wylogowywać się*, *loginować się* / *loginowywać się*.

3. ЗАКЉУЧАК

У свим поређеним језицима се могу приметити активни творбени модели за добијање не-регистрованих глаголских лексема које се користе за описивање радњи на компјутеру, интернету и друштвеним мрежама.

У свим поређеним словенским језицима, осим руског, активни су суфикси који могу да имају двовидску вредност. Један од најпродуктивнијих деривационих морфема у српском језику је суфикс *-овати*, насупротив примедби професора Ивана Клајна (Клајн 2003: 356) да је довршен процес, који је описивала Олга Ристић-Цвијић, да су образовања са завршетком *-овати* и *-исати* почела да се губе и да уступају место продору наставка *-ирати*. Најпродуктивнији деривациони суфикс који може да има двовидско значење у пољском језику је суфикс *-ować*, у чешком *-ova-*, док су у бугарском суфикс *-ира-*, и у словеначком суфикс *-ira-*, нешто мање продуктивни. У свим поређеним језицима се у мањој или већој мери примећује и образовање видских парова добијених префиксацијом или суфиксацијом. То нам указује на незавршеност прилагођавања

словенском систему ових глагола, али и потребом одређеног дела говорника датих словенских језика да адаптирају дате позајмљенице двокомпонентној слици словенског видског система. Руски и полски језик су показали да је приликом преузимања позајмљеница активан и процес секундарне имперфективизације. Подразумева се да би подробније истраживање на материјалу нерегистрованих глаголских позајмљеница и њихових творбених модела могло да има посебног значаја за словенску дериватологију, али и словенску аспектологију и аспектологију уопште.

ЛИТЕРАТУРА

- Влахова-Руйкова, Р. (2015). *Практическа граматика. Български език*. Преузето 25.10.2015 са <http://www.slav.uni-sofia.bg/grammar/morf27.html>
- Клајн, И. (2002). *Творба речи у савременом српском језику. Део 1, Слагање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства:Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица Српска.
- Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Део 2, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства:Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица Српска.
- Костова, Н. (2012). Набљодения върху нови глаголи и отглаголни съществителни в българския език. In: *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. (S. Čmejrková, J. Hoffmannová i J. Klímová, eds.). Praha: Karolinum, 471-476.
- Широкова, А.Г. (1959). Краткий очерк грамматики чешского языка. В: *Чешско-русский словарь* (Павлович, А.И.). Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, В-71, Ленинский проспект, 15, 901-978.
- Ярцева, В.Н. (1990). *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия.
- Bajec, A., Kolarič R., Rupar, M. (1956). *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani.
- Bąk, P. (1978). *Gramatyka języka polskiego (zarys popularny)*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ МОДЕЛИ НЕСТАНДАРТНЫХ ЛЕКСЕМ ТИПА *ЛАЖКОВАТИ*, *ТВИТОВАТИ* В СЕРБСКОМ, РУССКОМ И ДРУГИХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

В данной работе на материале ряда славянских языков (сербского, русского, болгарского, словенского, чешского и польского) рассматриваются заимствованные глагольные лексемы, которые употребляются для описания действий на компьютере, в интернете и социальных сетях. Целью работы является описание словообразовательных моделей заимствованных глагольных лексем и их способов адаптации к категории славянской аспектуальности. Проведенный анализ показал, что во всех описанных языках при адаптации задействованы словообразовательные механизмы аффиксации – суффиксация и префиксация, а также, что во всех исследованных славянских языках при заимствовании образуются глаголы с двувидовым значением, за исключением русского языка. Самым распространённым суффиксом для образования двувидовых глаголов в сербском языке является суффикс *-овати*, в польском суффикс *-ować*, в чешском суффикс *-ova-*, в болгарском языке суффикс *-ира-* и в словенском суффикс *-ira-*. Добавим, что во всех исследованных языках, в меньшей или большей степени, образуются и видовые пары заимствованных глаголов путём суффиксации и префиксации. В русском и польском языках в процессе адаптации замечается явление вторичной имперфективации.

Ключевые слова: славянские языки, заимствованные слова, глаголы, словообразовательные модели

Милорад Миљковић
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
darolim12@gmail.com

PREDRAG NOVAKOV

TELIČNOST I PERFEKTIVNOST U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU*

U aspektološkoj literaturi uz uobičajenu podelu na perfektivnost/imperfektivnost, koja se sagledava kao gramatički aspekt/glagolski vid, pominje se i leksički aspekt koji obuhvata niz semantičkih komponenti u glagolskoj sintagmi poput teličnosti i neteličnosti. Teličnost, morfosintaksička odlika koja implicira postojanje cilja, tako se u nekim kontekstima ukršta sa konceptom perfektivnosti koji se u slavistici često definiše kao svršenost, pa se postavlja pitanje u kakvom su odnosu ta dva srodna pojma. Perfektivnost i teličnost se u ovom radu određuju kao ograničenost situacije, odnosno kao usmerenost ka cilju. Kombinacije teličnosti i (im)perfektivnosti daju sledeće mogućnosti: a) telično i perfektivno, b) netelično i perfektivno, c) telično i imperfektivno i d) netelično i imperfektivno. Rad razmatra te kombinacije u primerima iz savremenog engleskog i srpskog romana, a u zaključku se rezimiraju uvidi o razgraničenju teličnosti i perfektivnosti, kao i razlike koje postoje u proučavanim jezicima.

Ključne reči: engleski jezik, glagolski vid, ograničenost, perfektivnost, srpski jezik, teličnost.

1. UVOD

Obimna aspektološka literatura, koja obrađuje glagolski vid i kao opštelingvističku kategoriju i kao kategoriju u konkretnim jezicima i jezičkim grupama, tradicionalno razlikuje bazičnu podelu na perfektivni i imperfektivni vid koja se ponekad označava i kao gramatički aspekt ili vid. Uz gramatički, relevantni izvori navode i leksički aspekt ili vid (na primer, Comrie 1976) koji obuhvata nekoliko semantičkih obeležja glagolske lekseme ili glagolske sintagme. Po nekim autorima (Smith 1986) te komponente zajedno čine situacione tipove koji predstavljaju opšte kognitivne kategorije, a između ostalog obuhvataju i obeležja kao što su dinamičnost/stativnost, trajnost/trenutnost i teličnost/neteličnost. Kada se uporede definicije ta dva vida, gramatičkog i leksičkog, zapaža se da između njih postoje i određene zone preklapanja. Naime, teličnost, morfosintaksička odlika koja implicira postojanje cilja, tako se u nekim kontekstima ukršta sa konceptom perfektivnosti koji se u slavistici često definiše kao svršenost, pa se postavlja pitanje u kakvom su odnosu ta dva srodna pojma. Rad razmatra takva ukrštanja u primerima iz savremenog engleskog i srpskog romana, sa ciljem da se analizira uticaj glagolske semantike, afiksacije, prelaznosti glagola i glagolskih komplemenata, kao i adverbijala na tumačenje odnosa teličnosti i perfektivnosti.

Kao što je uobičajeno, u prvom delu rada prikazuje se relevantna opštelingvistička, anglistička, slavistička i serbokroatistička literatura, a zatim se razmatraju primeri iz savremenog engleskog i srpskog romana da bi se u njima sagledale komponente perfektivnosti i teličnosti.

1.1. Korpus

Središnji deo ovog rada prikazuje analizu korpusa koji je sastavljen iz primera iz savremenog romana; engleski deo korpusa preuzet je iz romana *The lost symbol* (*Izgubljeni simbol*) Dena Brauna (Dan

* Rad je napisan u okviru naučnog projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* (broj projekta 178002) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Brown), a srpski deo iz romana *Konstantinovo raskršće* Dejana Stojiljkovića. Ova dva romana odabrana su zbog savremenog jezika (oba su po prvi put izdata 2009. godine), a po stilu i tematici predstavljaju isti tip štiva – popularni roman u kojem se razrešava određena zagonetka. Uz primere iz engleskog romana navodiće se i prevod tih primera na srpski jezik (prevodioci: Radmila B. Šević i Aljoša Molnar), jer prevod kao dodatni, posredni argument može da ukaže na teličnost i perfektivnost u engleskom tekstu, onako kako su ih sagledali prevodioci. Uz to, prevod engleskih primera pokazuje i koji su mogući srpski ekvivalenti engleskih struktura.

2. PERFEKTIVNOST I TELIČNOST KAO LINGVISTIČKI KONCEPTI

U ovom odeljku prikazuju se i komentarišu odgovarajući izvori iz aspektološke literature, opštelingvistički, anglistički, slavistički i serbokroatistički.

2.1. Opštelingvistička i anglistička literatura

Imajući u vidu prirodu tematike koja se obrađuje, prvo se navode pojedine tipološke studije, a zatim literatura bazirana na engleskom jeziku.

2.1.1. Tipološke studije

Starije tipološke studije izučavale su kategoriju aspekta, kako gramatičkog, tako i leksičkog, upoređujući podatke iz velikog broja jezika i učinile pokušaj da formulišu definiciju glagolskog vida dovoljno uopštenu da odražava njegovu upotrebu u svim konsultovanim jezicima. Tako B. Komri (Comrie 1976: 16-19) piše da osnovno aspektualno značenje ne treba povezivati sa konceptom svršenost/nesvršenost, niti kratkoćom trajanja situacije. Naime, on se kritički osvrće na vrlo uobičajena mišljenja iz stručne literature da termin ‘perfektivni glagol’ označava svršenost ili kratko trajanje situacije, konstatujući da samo izvestan broj perfektivnih glagola implicira trenutne situacije, a da termin ‘svršenost’ previše naglašava završetak događaja, mada perfektivni glagoli taj krajnji segment situacije ne naglašavaju ništa više nego sve druge segmente date situacije. Tako Komri smatra da glagolski vid označava unutrašnje temporalno ustrojstvo situacije („internal temporal constituency of a situation”, Comrie 1976: 4), a da u okviru tog opšteg koncepta postoje perfektivni i imperfektivni vid. Međutim, tim terminima pridaje uopštenije značenje: perfektivnost implicira sagledavanje situacije kao celine, bez upućivanja na njene faze, a imperfektivnost upravo suprotno – usmeravanje pažnje na unutrašnju strukturu situacije (Comrie 1976: 16). Ova značenja u datim jezicima mogu biti gramatikalizovana ili ne, a uz njih postoje i inherentna aspektualna, odnosno semantička aspektualna obeležja leksičkih jedinica (Comrie 1976: 41). Ta obeležja ulaze u sadejstvo sa drugim aspektualnim opozicijama, pri čemu su neka takva sadejstva negramatična, a u nekim slučajevima dolazi do ograničavanja značenja pojedinih članova tih opozicija¹. U takva semantička vidska obeležja spadaju trenutnost/trajnost, stativnost/dinamičnost i teličnost/neteličnost. Kada se radi o drugom terminu bitnom za ovaj rad, teličnosti, Komri piše (Comrie 1976: 44-48) da teličnost, kao semantičko aspektualno obeležje, predstavlja komponentu koja utiče na tumačenje celokupne glagolske sintagme. Ovaj autor konstatuje da teličnost precizira da li data situacija ima krajnju tačku nakon koje se okončava, odnosno da li podrazumeva prirodan cilj ili rezultat posle kojeg se ne može nastaviti, već samo započeti iznova². Ovom prilikom važno je naglasiti da telične situacije

¹ „...we shall look in somewhat more detail at inherent aspectual (i.e. semantic aspectual) properties of various classes of lexical items, and see how these interact with other aspectual oppositions, either prohibiting certain combinations, or severely restricting their meaning.” (Comrie 1976: 41)

² „Thus the situation described by *make a chair* has built into it a terminal point, namely that point at which the chair is complete, when it automatically terminates; the situation described by *sing* has no such terminal point, and can be protracted indefinitely or broken off at any point. Situations like that described by *make a chair* are called telic, those like that described by *sing* atelic.” (Comrie 1976: 44)

dostizanjem te krajnje tačke postaju završene („complete”), čime se ukrštaju sa tradicionalno shvaćenim konceptom perfektivnosti. Isto tako, dok se netelične situacije mogu prekinuti u svakom trenutku, a da do tada realizovani deo odrazi kvalitet date situacije, kod teličnih situacija to nije moguće. Konačno, u navedenom odeljku Komri konstatuje da teličnost ima poseban značaj za izučavanje glagolskog vida, jer se semantički opseg teličnih glagola modifikuje kada se kombinuje sa opozicijom perfektivnost/imperfektivnost³. Ta konstatacija, naravno, znači da telične situacije uz perfektivni vid podrazumevaju dostizanje datog cilja, a da kombinacija teličnih situacija sa imperfektivnim vidom takvu implikaciju ne podrazumeva.

Pomenućemo još jednu tipološku studiju koja se bavi glagolskim vidom, a podrazumeva značajno empirijsko istraživanje – studiju O. Dala (Dahl 1987). Ova studija sadrži rezultate jednog od prvih obimnijih istraživanja na uravnoteženom korpusu koji obuhvata podatke iz 64 jezika iz različitih jezičkih porodica, uključujući i afroazijatske (na primer, arapski, hebrejski), altajske (na primer, turski, japanski), austronezijske (na primer, indonezijski, javanski), kavkaske (gruzijski), eskimsko-aleutske, indoevropske (na primer, engleski, nemački, bengalski, hindi, persijski, grčki, francuski, italijanski, španski, bugarski, češki, poljski, ruski), irokvojske, nigerijsko-kongoanske, kinesko-tibetanske, uralske (na primer, finski, mađarski). Izvorni govornici zastupljenih jezika popunjavali su upitnik i na osnovu tih podataka autor je izveo zaključke o prototipskim konceptima perfektivnosti i imperfektivnosti. Rezultati istraživanja pokazuju da je opozicija perfektivno/imperfektivno prisutna u oko 45 jezika iz korpusa (Dahl 1987: 69), a da tipični perfektivni glagol označava jedan događaj koji se sagledava kao neanalizirana celina, sa dobro definisanim rezultatom ili krajnjim stanjem (Dahl 1987: 78). Za ovaj rad relevantna su i zapažanja autora o pojmovima ‘celina’ („totality”) i ‘ograničenost’ („boundedness”): Dal smatra (za razliku od Komrija) da pojam celine ne odgovara u potpunosti konceptu perfektivnosti u svim proučavanim jezicima, već upravo pojam ograničenosti – dostizanje date granice - i da treba napraviti razliku između ta dva pojma (Dahl 1987: 76).

2.1.2. Anglistička literatura

U ovom odeljku prokomentarišaće se nekoliko izvora relevantnih za raspravu u ovom radu koji su primarno anglistički, jer se baziraju na engleskom jeziku, ali imaju i širi značaj.

U starijem članku sa primerima iz engleskog jezika, R. Deklerk (Declerck 1979) razmatra pojmove teličnosti i ograničenosti (*‘boundedness’*), tretirajući ih kao sinonimne. Polazeći od nekoliko definicija termina ograničenost/teličnost, Deklerk konstatuje da telične situacije podrazumevaju radnju koja teži cilju i dostiže ga, koja je usmerena ka cilju ili granici nakon koje se radnja okončava i prelazi u nešto drugo (Declerck 1979: 762). Nakon primene testova sa durativnim adverbijalima, on izvodi zaključak da binarna podela na dve međusobno isključive vrednosti (+/- ograničeno, odnosno telično) nije dovoljna za opis i analizu engleskog jezičkog materijala jer postoje slučajevi koji nisu niti isključivo ograničeni, niti isključivo neograničeni, već njihovo tumačenje zavisi od konteksta. Te slučajeve označava kao neutralne, odnosno 0-ograničene. Dakle, Deklerk piše da je situacija (propozicija) ograničena ako predstavlja durativnu dinamičnu situaciju koja se sastoji od ograničenog broja podsituacija (repetitivnih ili ne), a situacija je neograničena ako predstavlja durativnu dinamičnu situaciju koja se ne sastoji od ograničenog broja podsituacija, nije repetitivna i ne obuhvata kumulativne imeničke sintagme (Declerck 1979: 777-779). Međutim, ukoliko se termini ograničeno i telično ne odrede kao sinonimni, pruža se mogućnost da se povežu sa perfektivnošću, što će se i učiniti u centralnom delu ovog rada.

Pomenućemo još i članak K. Smit (Smith 1986) koja piše da se rečenični aspekt sastoji od dve komponente: aspekta koji podrazumeva tačku gledišta (*‘viewpoint aspect’*) i situacionog tipa; prva komponenta se odnosi na gramatički aspekt, opoziciju perfektivno/imperfektivno, a povezuje se sa tačkom gledišta jer predstavlja izbor govornika/pisca koji situaciju predstavlja kao perfektivnu ili imperfek-

³ „The particular importance of the telic/atelic distinction for the study of aspect is that, when combined with the perfective/imperfective opposition, the semantic range of telic verbs is restricted considerably, so that certain logical deductions can be made from the aspect of a sentence referring to a telic situation that cannot be made from the aspect of a sentence referring to an atelic situation.” (Comrie 1976: 46).

tivnu. Druga komponenta odnosi se na leksički aspekt i na nekoliko tipova situacija predstavljenih glagolskim leksemama ili izrazima; osnovni tipovi situacije su aktivnosti (one su netelične, durativne, dinamične), stanja (netelična, durativna, stativna), ostvarenja ('accomplishments', telična, durativna, dinamična), dostignuća ('achievements', telična, trenutna, dinamična) (Smith 1986: 97). Pri tome, postoji sadejstvo te dve komponente, pa situacioni tip ne mora biti kompatibilan sa svim vrstama gramatičkog aspekta, kao što u engleskom jeziku stanja (uz neke izuzetke) nisu kompatibilna sa imperfektivnim, progresivnim vidom. Autorka smatra da situacioni tipovi odražavaju primarnu kategorizaciju situacija koja se zasniva na ljudskoj percepciji i kogniciji, pa sadrže predstave u umu koje ona naziva idealizovani situacioni tipovi (Smith 1986: 98). Članak K. Smit relevantan je jer naglašava sadejstvo gramatičkog i leksičkog aspekta i sa tim sadejstvom povezuje ivične tačke ('endpoints', početna i završna tačka) situacije. Naime, autorka smatra da perfektivni vid sagledava situaciju kao celinu, uključujući ivične tačke, a imperfektivni (u engleskom, progresivni) ne obuhvata ivične tačke, preciznije završnu tačku (Smith 1986:101). Međutim, ona dodaje da obuhvaćenost ivičnih tačaka zavisi i od tipa situacije, pa opšte pravilo glasi: perfektivni vid obuhvata ivične tačke samo ako ih tip situacije podrazumeva. Tako, na primer, perfektivni vid obuhvata završnu tačku teličnih situacija, a ne obuhvata je u slučaju neteličnih situacija (stanja i aktivnosti), jer one tu tačku i ne podrazumevaju. Ova konstatacija predstavlja jednu od polaznih postavki u analizi u centralnom delu istraživanja koji sledi.

2.2. Slavistička i serbokroatistička literatura

Dobro je poznato da slavistička literatura često povezuje perfektivnost sa pojmom svršenosti, ali postoje i drugačija određenja koja će se ovde i prokomentarisati. Od starijih studija ovom prilikom svakako treba pomenuti studiju A. Belića (Belić 1958: 231-236) u kojoj on razmatra i kategoriju glagolskog vida. Prvo, može se pomenuti da Belić smatra da slovenski vid ne predstavlja koncept koji se ne može naći i u drugim jezicima ili nešto se ne može razumeti sa stanovišta drugih jezika u kojima vid može biti fakultativna sintaksička, a ne leksičko-morfološka odlika. Zatim, Belić piše o primarnom (neizvedenom) vidu, odnosno glagolima bez afiksa koju su perfektivni ili imperfektivni, te o sekundarnom (izvedenom) vidu kod kog se javljaju i sekundarna vidska značenja poput ingresivnosti, terminativnosti, sativnosti i drugih. Ta dodatna značenja ponekad se zovu glagolski likovi – to, na primer, čini M. Stevanović (1979: 536-539) kada piše o durativnim, iterativnim početno-svršenim i drugim likovima; ti likovi ili tipovi glagolske situacije spadaju u leksički aspekt. Ovom prilikom posebno je važno navesti definicije glagolskog vida koje se sreću u Belićevoj i Stevanovićevoj monografiji. Tako Belić smatra da imperfektivni vid implicira neograničenu radnju, a perfektivni radnju ograničenu na jedan trenutak, na završni trenutak koji je važan više od onoga što mu prethodi (Belić 1958). Stevanović (1979: 528-532) glagolski vid takođe definiše pomoću koncepta ograničenosti trajanja procesa: vremenska ograničenost trajanja izražava se perfektivnim glagolima, a neograničenost imperfektivnim glagolima. Stevanović, međutim, naglašava da svi perfektivni glagoli ne podrazumevaju samo jedan svršeni trenutak radnje, već izvesno kraće ili duže trajanje radnje pre njenog ograničenja svršenim trenutkom (Stevanović 1979: 532). Dakle, kod perfektivnih glagola nije bitan ne samo trenutak u kojem se proces završava, već i deo procesa koji tom trenutku prethodi. Prema tome, i u Belićevoj i u Stevanovićevoj definiciji sreće se pojam ograničenosti radnje. Uz to, ovom prilikom važno je pomenuti i Stevanovićevu konstataciju da u neslovenskim jezicima glagol jednog oblika može imati značenje koje u srpskom jeziku odgovara značenju dva glagola – perfektivnog i imperfektivnog, što je jedna od polaznih postavki za analizu u središnjem delu ovog članka.⁴

⁴ „U drugim, neslovenskim jezicima u takvim slučajevima glagol jednog oblika .... u engleskom *fall* (fol) ima značenje, koje u srpskohrvatskom jeziku imaju dva po obliku različita glagola: *pasti* i *padati*, a tek iz rečenične se situacije, iz konteksta, pošto u dotičnim jezicima nema oznaka za to, - određuje da li je odgovarajući glagol upotrebljen kao svršen ili nesvršen.” (Stevanović 1979: 529)

Navešćemo samo još noviju sintaksu srpskog jezika, koja ne obrađuje aspekt, ali predstavlja jednu od prvih referenci u srbišćkoj literaturi koja detaljnije razrađuje koncept teličnosti (Piper i dr. 2005: 803-812)⁵. Kompleksan koncept teličnosti sagledava se u okviru kategorije kauzalnosti i podrazumeva cilj; naime, postoje uslovi za dostizanje cilja čije se ostvarenje želi, pa telična situacija ima strukturu X želi Y. Pri tome entitet X treba da bude animatan, te da implicira agentivnost i jednosmernu orijentisanost ka posledičnoj situaciji. Ostavljajući po strani pitanje da li teličnost mora da podrazumeva animatni agens i nameru, usredsređićemo se na prisustvo ili odsustvo cilja u situacijama koje će se analizirati u centralnom delu rada.

Uz navedene osnovne serbokroatističke i srbišćke izvore, postoje i druge brojne relevantne reference, na primer radovi I. Grickat (1958, 1984/85) i D. Klikovac (1996, 1998).

2.3. Perfektivnost, ograničenost i teličnost

Koncizni prikaz nekoliko referenci relevantnih za temu ovog rada ukazao je povezanost gramatičkog i leksičkog aspekta, posebno koncepta perfektivnosti, ograničenosti i teličnosti. U ovom odeljku izložiće se osnovne teorijske postavke od kojih se polazi u analizi primera iz engleskog i srpskog jezika.

Imajući u vidu stavove iz stručne literature, kako anglističke tako i slavističke, može se konstatovati da gramatički aspekt obuhvata opoziciju perfektivnost/imperfektivnost koja će se u ovom radu povezati sa konceptom ograničenosti glagolske situacije. Naime, oslanjajući se na pomenute stavove A. Belića i M. Stevanovića, a indirektno i na stavove O. Dala i K. Smit, kao centralno značenje perfektivnosti izdvojiće se komponenta ograničenosti glagolske situacije, odnosno implikacija da ona obuhvata ivične tačke – kako početnu, tako i završnu. S druge strane, imperfektivnost bi implicirala neograničenost situacije, odnosno isključenost završnog segmenta iz ustrojstva situacije. Na taj način se čini otklon u odnosu na postavke R. Deklerka koji koncepte ograničenosti ('boundedness') i teličnosti tretira kao kao sinonimne. Uz to, ovakva određenja bliska su i pojmovima celine/strukture, koje za opoziciju perfektivno/ imperfektivno koristi B. Komri. Drugim rečima, perfektivnost implicira dostizanje cilja ukoliko on postoji.

Povezivanje perfektivnosti i ograničenosti omogućava i da se preciznije sagleda povezanost između gramatičkog i leksičkog aspekta, naročito kada se radi o pojmu teličnosti. Kao što je već pomenuto, u relevantnoj literaturi teličnost se tipično određuje kao postojanje cilja, težnja glagolske situacije ka završnoj tački, što ne mora značiti da je ta tačka, cilj koji postoji i dostignut. Tako se stvara prostor za uvođenje dva parametra, teličnosti (postojanje cilja) i perfektivnosti (dostizanje cilja), te za njihovo ukrštanje. Moguće kombinacije ova dva parametra u okviru glagolske situacije jesu:

- a) Perfektivno + telično: cilj postoji i naznačeno je da je dostignut;
- b) Imperfektivno + telično: cilj postoji, ali nije naznačeno da li je on dostignut;
- c) Perfektivno + netelično: cilj ne postoji, pa se ni ne naznačava da je dostignut;
- d) Imperfektivno + netelično: cilj ne postoji, pa se ne može ni naznačiti da je dostignut.

Pri tome svakako treba napomenuti da svi jezici ne moraju dozvoljavati ili realizovati sve navedene kombinacije, odnosno neke opcije mogu izostati, što je u skladu sa postavkama o tipološkim razlikama između jezika.

Kada se radi o leksičkom aspektu ili tipu situacije, kako ga naziva K. Smit, ovom prilikom treba pomenuti da će se poći od četiri glavna tipa situacije koje je razradio Vendler (1967), a koja su bitna za analizu korpusa. Koristiće se prevodi engleskih termina: aktivnosti, stanja, ostvarenja ('accomplishments') i dostignuća ('achievements'): aktivnosti su dinamične, durativne i netelične situacije, stanja su nedinamična, durativna i netelična, ostvarenja dinamična, durativna i telična, a dostignuća dinamična, trenutna i telična (up. Novakov 2005: 26-30).

Ovaj teorijski okvir predstavlja polaznu tačku za analizu konkretnih primera iz engleskog i srpskog jezika koja sledi.

⁵ Deo o teličnosti napisao je P. Piper (2005: 803-812).

3. ANALIZA PRIMERA IZ ENGLESKOG I SRPSKOG JEZIKA

U centralnom delu ovog rada razmotriće se primeri iz savremenog izvornog engleskog i srpskog romana da bi ispitalo kako komponente teličnosti i perfektivnosti utiču na tumačenje glagolskog izraza, odnosno kakvo je njihovo sadejstvo u ta dva jezika kada se sagleda u skladu sa gorepomenutim teorijskim okvirom. Prilikom analize konkretnih glagolskih leksema i sintagmi uzeće se u obzir uticaj glagolske semantike, afiksacije, prelaznosti glagola i glagolskih komplemenata, kao i adverbijala na tumačenje odnosa teličnosti i perfektivnosti.

3.1. Engleski primeri

Već je pomenuto da su engleski primeri preuzeti iz savremenog popularnog američkog romana *The lost symbol* Dena Brauna, kao i da će se uz engleske rečenice navoditi i njihov objavljeni prevod na srpski jezik. Razmatraće se engleske aktivne, potvrdne rečenice bez modala koje sadrže leksičke, a ne kopulativne glagole kao glavne predikatore. Glagoli i glagolski izrazi koji se komentarišu upisani su tamnijim slovima.

Počnimo sledećim primerima:

- 1) a) The Otis elevator climbing the south pillar of the Eiffel Tower **was overflowing** with tourists. (6)
b) Lift marke Otis koji se penjao južnim stubom Ajfelove kule **bio je dupke pun** turista. (18)
- 2) a) The elevator operator **was saying** something reassuring about the lift's articulated pistons and puddled-iron construction. (6)
b) Liftboj **je govorio** nešto umirujuće o zglobnim cilindrima i konstrukciji od kovanog gvožđa. (6)

400 Engleska glagolska sintagma u primeru (1a) sadrži glagolsku leksemu sa prefiksom (*overflow*) koja implicira cilj kada se uporedi sa osnovnom glagolskom leksemom *flow*. Naime, u ovoj izvedenici prefiks *over-* ukazuje na granicu čije dostizanje znači premašivanje poželjne količine, dakle znači da se u određenom prostoru (u ovom slučaju u liftu) nalazi previše osoba. Međutim, leksema sa prefiksom upotrebljena je u engleskom progresivnom obliku (imperfektivni vid), pa nije ograničena, odnosno sadejstvo teličnosti i imperfektivne komponente glagolskog vida ukazuje da postoji krajnja tačka, ali da nije obuhvaćena, odnosno jezički naznačena glagolskim izrazom. Prevod na srpski (1b) sadrži izraz koji ukazuje na teličnost, ali i ograničenost (*bio je dupke pun*); engleski glagol ne može se prevesti sličnom srpskom glagolskom leksemom, a možda bi precizniji prevod bio *prepun turista*. Prema tome, engleski primer ilustruje kombinaciju telično i imperfektivno, uz neutralizaciju postojećeg cilja. Drugi engleski navedeni primer (2a) ilustruje upotrebu trenutnog teličnog glagola *say* iza kojeg sledi dopuna koja precizira cilj (ono što je rečeno), ali je i u ovom slučaju autor upotrebio progresivni vid da označi proces u toku, koji nije ograničen i nije završen. Kao što je već objašnjeno u uvodnom delu, po tipu situacije trenutna glagolska leksema kakva je leksema *say* jeste dostignuće, ali u engleskom jeziku može bez morfološke modifikacije poprimiti odlike izvesne trajnosti (up. Stevanovićev komentar u fusnoti 5). Obe ove komponente (teličnost i neograničenost) dobro su izražene i u srpskom prevodu: upotrebljen je imperfektivni glagol *govoriti* (a ne perfektivni glagol *reći*) koji ne ograničava datu situaciju na jedan trenutak.

Razmotrimo i sledeće primere:

- 3) a) Far beneath them, the streets of Paris **stretched out** in all directions. (6)
b) Daleko ispod njih ulice Pariza **su se pružale** u svim pravcima. (18)
- 4) a) *Almost there*, the boy **told** himself, craning his neck and looking up at the unloading platform. (6)
b) Još malo pa smo stigli, **govorio je** dečak u sebi, izvijajući vrat i gledajući prema izlaznoj platformi. (18)

Primer (3a) jezički je zanimljiv zbog engleskog fraznog glagola *stretch out*. Prema nekim ranijim istraživanjima (Brinton 1985, 1988) većina partikula u okviru fraznih glagola označava teličnost, a ne perfektivni vid, dakle postavlja cilj ili završnu ivičnu tačku u odnosu na osnovni glagol koji obično nije teličan. Međutim, kako napominje L. Brinton (1985), pojedine partikule (konkretno, *on, along, away*) osnovnom glagolu dodaju samo značenje nastavka, kontinuiteta date situacije, a ne cilj koji treba dostići. Čini se da je to slučaj i u navedenom primeru: osnovni glagol *stretch* je neteličan, a partikula *out* samo dodaje prostornu dimenziju bez postavljanja cilja. Dodatni argument za takvo tumačenje pruža i adverbijal *in all directions*, koji ne specifikuje prostornu granicu. Dakle, glagolska situacija je netelična, predstavljena je u engleskom perfektivnom vidu (neprogresivni ili takozvani prosti glagolski oblik) koji podrazumeva ograničenost, ali u odsustvu završne tačke ne označava dostizanje cilja. Prevod na srpski (3b) takođe posredno ukazuje na takvo tumačenje: glagol *pružati se* je imperfektivan čime se naznačava neograničenost, a nije odabran perfektivni glagol *pružila su se*. Dakle, i engleski glagol i njegov srpski prevodni ekvivalent su netelični; međutim, engleski jezik dozvoljava kombinovanje neteličnog glagola sa perfektivnim vidom, a srpski jezik ne. Ipak, i pored razlike u glagolskom vidu, sadejstvo teličnosti i aspekta omogućava prenošenje iste bazične poruke u oba jezika - odsustva cilja uz ograničenost (engleski jezik) ili neograničenost (srpski jezik), jer nepostojanje cilja neutralizuje ograničenost situacije. Obeleženi glagol u primeru (4a) je trenutni glagol *tell* (*reći*), upotrebljen u engleskom perfektivnom vidu, a iza njega sledi povratna zamenica kao indirektni objekat, dok je direktni objekat iskaz *almost there*. Postojanje direktnog objekta kao cilja i trenutnost situacije izražene glagolom ukazuju na teličnost, a perfektivni vid na ograničenost, odnosno obuhvaćenost postojećeg cilja. Prevod sadrži imperfektivni glagol *govoriti* čime se stvara delimično drugačiji temporalni odnos u rečenici: govorenje je prikazano kao neograničeni proces (uz moguću iterativnost) koji je potpuno simultan sa participskim nefinitnim klauzama (*craning, looking up*) koje takođe označavaju procese sa izvesnim trajanjem; utisak je da je u engleskom originalu trenutni glagol *told* samo delimično simultan sa situacijama označenim participima. Možda bi sadejstvo teličnosti i perfektivnosti u originalu preciznije preneo prevod *reče dečak u sebi*.

Još nekoliko engleskih primera ilustruje sadejstvo teličnosti i perfektivnosti:

- 5) a) Suddenly a staccato crack **echoed** overhead. (6)
b) Odjednom se negde iza njih **začu** dugi prasak. (18)
- 6) a) He **was sitting** all alone in the enormous cabin of a Falcon 2000EX corporate jet as it **bounced** its way through turbulence. (6)
b) **Sedeo je** sasvim sam u ogromnoj kabini iznajmljenog mlaznjaka Falkon 2000 EX, koji **je poskakivao** kroz turbulenciju. (18)

Primer (5a) sadrži engleski glagol *echo* koji se van konteksta, kao leksema, može shvatiti i kao durativan i kao trenutni, pa srpski ekvivalent može da bude kako *odjekivati*, tako i *odjeknuti*. U ovom slučaju, taj glagol je trenutni zbog adverbijala *suddenly* i subjekta *crack* koji upućuju na kratak, odsečan događaj. Pošto postiže određeni efekat posle kog se prekida i ne može se nastaviti, taj glagol se može odrediti kao teličan (mada je njegov subjekat neanimatan), a i ograničen, dakle realizovan u celini u jednom trenutku. Takav kvalitet je dobro prenet u srpskom prevodu trenutnim perfektivnim glagolom *začuti se* (a ne imperfektivnim neograničenim glagolom *čuti se*). Drugi navedeni primer (6a) sadrži dva leksička glagola i ilustruje drugačije sadejstvo teličnosti i glagolskog vida. Prvi obeleženi glagol je glagol *sit*, a radi se o engleskoj leksemi koja tek u kontekstu realizuje svoj potencijal da izrazi trajnu ili trenutnu situaciju (*sedeti* prema *sesti*). Kontekst (simultanost sa subordiniranom klauzom uvedenom veznikom *as*) pokazuje da se radi o događaju sa izvesnim trajanjem koji je prikazan kao proces u toku (imperfektivni, progresivni vid). Prema tome, događaj je prikazan kao neograničen i neteličan, pa sadejstvo te dve komponente implicira odsustvo cilja, kao i isključenost krajnje ivične tačke iz opsega situacije. Drugi obeleženi glagol u toj rečenici (*bounced*) nalazi se u pomenutoj subordiniranoj klauzi – taj glagol takođe može biti trajan i trenutni, a u ovom slučaju podrazumeva ponavljanje trenutne situacije bez naznačenog konačnog cilja. Ni adverbijal koji sledi (*through turbulence*), a ni direktni objekat (*its way*) ne postavljaju krajnju tačku posle koje bi se događaj konačno završio, jer samo specifikuju okru-

ženje i putanju. Dakle, ovaj glagol je neteličan, a pošto nema cilja ni perfektivni vid ne može obuhvatiti tu rezultativnu tačku, mada ograničava situaciju. Ovakva kombinacija moguća je u engleskom jeziku: netelična situacija sagledana je kao celina, kao okončana u datom kontekstu, ali se može produžiti, a ne samo početi iz početka. Srpski prevod i prvog i drugog engleskog glagola potvrđuje ovu analizu, jer sadrži glagol *sedeti* (ne *sesti*) i glagol *poskakivati* (ne *poskočiti*) koji su imperfektivni, odnosno netelični i neograničeni. Na osnovu toga što su se prevodioci opredelili za imperfektivni glagol *poskakivati*, može se posredno zaključiti da srpski jezik ne podržava englesku kombinaciju netelično i perfektivno.

Razmotrimo još sledeća dva primera:

- 7) a) Langdon **looked up** to see a middle-aged woman with a badge and clipboard hurrying toward him, waving happily as he **approached**. (7)
 b) Langdon **podigne** pogled i ugleda sredovečnu ženu sa bedžom i tablom za pisanje kako žurno korača i radosno mu maše dok joj **se približavao**. (19)
- 8) a) Seconds later, Langdon **was speeding away** on a private access road. (8)
 b) Nekoliko sekundi kasnije, Langdon **se velikom brzinom udaljao** prilaznim putem za VIP vozila. (20)

Primer (7a) sadrži frazni glagol sa partikulom *up* koja osnovnom glagolu dodaje cilj, odnosno teličnost (up. Brinton 1985). Dakle, postoji pomak u odnosu na glagol *look* koji označava aktivnost bez implicitne završne tačke nakon koje se situacija ne može nastaviti, već samo ponoviti; tako *look up* označava trenutnu situaciju koja se nakon završne tačke ne može produžiti u okviru te iste situacije. Drugi finitni glagol iz tog primera, glagol *approach*, na nivou lekseme nije konačno specifikovan kada se radi o obeležju trajnost, te se to obeležje određuje u sintaksičkom kontekstu. Taj glagol je ovde neprelazan, nema direktnog objekta koji bi trajnoj situaciji dodao cilj ka kome se situacija usmerava, ali ako se realizuje kao trenutna može implicirati ivičnu tačku koja podrazumeva teličnost (u značenju *približiti se*, stići blizu date lokacije na kojoj se nalazi neki entitet) U konkretnom slučaju u primeru (7a) veznički element *as* (srpski *dok*) pokazuje da se radi o trajnoj situaciji koja nema jezički impliciran cilj. Dakle, glagol *approach* je ovde neteličan, pa ograničenost uvedena perfektivnim vidom ne može ni da obuhvati cilj. Srpski prevod u oba slučaja odražava efekat sadejstva komponenti iz engleskog originala: izraz *podići pogled* je teličan, trenutna i perfektivna (ograničena), a glagol *približavati se* (ne *približiti se*) je neteličan i imperfektivan (neograničen).

U poslednjem engleskom primeru (8a) srećemo frazni glagol *speed away* koji, kao što je već pomenuto, ilustruje slučaj kada partikula ne unosi komponentu teličnosti. Naime, partikula *away* označava samo kontinuitet, nastavak situacije označene osnovnim glagolom, pa je ovaj frazni glagol neteličan. Uz to, upotrebljen je u progresivnom obliku, pa događaj nije ni ograničen, a adverbijal (*on a private access road*) označava samo lokaciju. Srpski prevod (*udaljavati se*) takođe je neteličan i imperfektivan (neograničen).

3.2. Srpski primeri

Pošto je uz engleske primere u prethodnom odeljku već prokomentarisano nekoliko rečenica na srpskom jeziku, u ovom odeljku će se analizirati još pet izvornih srpskih primera koji su, kao što je ranije pomenuto, preuzeti iz romana *Konstantinovo raskršće* Dejana Stojiljkovića. To su sledeći primeri:

- 9) Noć **je mirisala** na mašinsko ulje i jeftin duvan. (9)
- 10) **Ugasio je** cigaretu, **bacio je** na zemlju i **nagazio** čizmom. (9)
- 11) Čovek koji **je stajao** kraj prozora ćutke zanet u mrak **pomeri se i istupi** na svetlo. (16)
- 12) **Uzdahnuo je** duboko i **počeo da razgleda** papire koji **su stajali** na stolu. (44)
- 13) Nakon pola sata šetnje, **ušli su** u prvi od lokala, gde ih **je sačekala** ljubazna prodavačica. (70)

U prvom primeru (9) glagol *mirisati* je neteličan jer predložka sintagma koja sledi samo specifikuje vrstu mirisa, ne postavljaajući cilj (na primer, *namirisati* bi podrazumevalo cilj); uz to, glagol je imperfektivan i samim tim neograničen, dakle cilj nije određen i situacija ne obuhvata ivične tačke. Tri glagola iz primera (10) (*ugasiti*, *baciti*, *nagaziti*) su trenutni i perfektivni, pa temporalni odnos između njih podrazumeva tri sukcesivna događaja. Teličnost je prisutna u sva tri glagola kod kojih isti entitet (*cigareta*), eksplicitno ili implicitno prisutan kao direktni objekat, postavlja završnu ivičnu tačku koju treba dostići: *ugasiti*, *baciti* i *nagaziti cigaretu*. Dok su drugi i treći glagoli samo trenutni, prvi glagol *ugasiti* u drugom kontekstu može da označi i radnju koja je trajala duže vreme pre svog kraja, ukoliko se, na primer, gasi požar, i u tom slučaju predstavlja drugačiji tip situacije – durativno ostvarenje, koje je takođe telično. Prema tome, sadejstvo teličnosti i glagolskog vida u ovim glagolskim leksemama podrazumeva kombinaciju telično i perfektivno: postoji cilj, kao i implikacija da je on dostignut, dakle da je obuhvaćena i završna ivična tačka (ograničenost situacije). Naredni primer (11) takođe sadrži tri glagola, ali uz drugačiji temporalni odnos, jer postoji i simultanost i sukcesivnost. Prvi glagol (*stajati*) je imperfektivan i neteličan, jer označava samo vrstu situacije bez tačke u kojoj bi ta situacija stigla do prirodnog kraja (za razliku od njegovog vidskog para *stati*, koji takvu tačku implicira). Uz to, glagol je imperfektivan, pa događaj nije ni ograničen, te se radi o kombinaciji netelično i imperfektivno. Druga dva glagola (*pomeriti se*, *istupiti*) u ovom primeru (11) su trenutni i perfektivni: i jedan i drugi označavaju događaje sa prostornim pomeranjem subjekta, pri čemu se promena položaja dešava do lokacije koja predstavlja cilj, odnosno završnu ivičnu tačku nakon koje se događaj završava. Dakle, ta dva glagola su telična i ograničena ivičnim tačkama koje su uključene u događaj, pa ti glagoli ilustruju kombinaciju telično i perfektivno. Kada se radi o temporalnim odnosima, glagol *stajati*, pošto je neograničen i nije prikazan kao nedeljiva celina, može da bude barem delimično simultan sa dva trenutna glagola koja slede; s druge strane, dva trenutna glagola su prikazana kao ograničene celine, pa su sukcesivni i ne mogu se međusobno preklapati.

Preostala dva primera takođe ilustruju specifične temporalne odnose koji zavise od glagolske semantike i sadejstva teličnosti i aspekta. Primer (12) sadrži već prokomentarisani imperfektivni i netelični glagol *stajati*, takođe imperfektivni glagol *razgledati*, kao i trenutne glagole *uzdahnuti* i *početi*. Kada se radi o glagolu *stajati*, on je u ovom primeru (12) stativan, neteličan i imperfektivan, a označava poziciju i ima neanimatni subjekat (*papiri*), za razliku od glagola u primeru (11) koji je dinamičan, sa animatnim subjektom. Oba navedena trenutna glagola su telična; prvi (*uzdahnuti*) podrazumeva realizaciju kratkog događaja koja dovodi do određenog rezultata, a drugi je fazni glagol (*početi*) koji označava realizaciju prvog segmenta situacije koja sledi (*razgledati*). Međutim, fazni glagol *početi* u primeru (12) i glagol koji predstavlja njegov komplement (*razgledati*) sintaksički čine dve predikacije u okviru jednog glagolskog kompleksa, pri čemu fazni glagol ima funkciju aspektualizatora (up. Brinton 1988: 59-61), ali su semantički povezani jer čine jedan zbirni događaj. Ako se taj glagolski kompleks *fazni glagol + glagol u komplementu* razloži na formalne komponente, te dve lekseme mogu se prvo razmatrati zasebno, kao dva poddogađaja, a zatim se povezati u širu semantičku celinu. Dakle, dva pomenuta trenutna glagola iz primera (12) (*uzdahnuti*, *početi*) su i perfektivni, ograničeni, pri čemu se početna i završna tačka gotovo podudaraju kao kod svih trenutnih glagola. Prema tome, ova dva glagola ilustruju kombinaciju telično i perfektivno. Konačno, glagol *razgledati* je neteličan i imperfektivan; cilj se ne implicira, a situacija nije predstavljena ni kao ograničena. Što se tiče temporalnih odnosa, imperfektivni glagol *stajati* delimično se preklapa sa trenutnim perfektivnim glagolima, a početna faza imperfektivnog glagola *razgledati* simultana je sa faznim glagolom *početi*, odnosno fazni glagol čini deo ili sekvencu situacije naznačene centralnim glagolom *razgledati*. Kao i u prethodnom slučaju, odnosi simultanosti i sukcesivnosti rezultat su (uz ostale elemente) i neograničenosti/ograničenosti situacije i prisustva/odsustva cilja. Poslednji primer (13) sadrži dva perfektivna trenutna glagola koji čine sukcesivni niz. Oba glagola u svom semantičkom sklopu impliciraju cilj, odnosno teličnost; prvi (*ući*) označava kratak pokret do tačke u kojoj se može reći da se subjekat pomerio iz spoljašnjeg u dati unutrašnji prostor i ta pozicija predstavlja završnu ivičnu tačku događaja; drugi (*sačekati*) u ovom kontekstu ne označava trajnu situaciju čekanja do trenutka kada se osoba koja se čeka pojavi, već ima značenje 'dočekati/obratiti se',

dakle trenutani je i teličan, jer se okončava susretom ili obraćanjem. Isto tako, oba glagola su perfektivna, odnosno događaje predstavljaju kao ograničene i obuhvataju završnu ivičnu tačku. Zbog kombinacije teličnosti i perfektivnosti (ograničenosti) ta dva događaja se ne preklapaju, već čine temporalni niz.

4. ZAKLJUČAK

Na osnovu sažetog pregleda relevantne literature o gramatičkom i leksičkom aspektu, uz usmeravanje pažnje na koncepte teličnosti i perfektivnosti i njihovo sadejstvo, u radu je prikazan teorijski okvir koji podrazumeva preciziranje i delimično modifikovanje pojedinih stavova iz te literature, a koji je zatim primenjen u analizi primera iz engleskog i srpskog jezika.

Teorijski okvir od kojeg se polazi podrazumeva gramatikalizovani aspekt sa dva tradicionalna značenja, perfektivnost i imperfektivnost. U određivanju ovih značenja pošlo se od koncepta ograničenosti radnje koji pominju Belić (1958) i Stevanović (1979), kao i autori iz anglističke literature (na primer, Dahl 1987, Smith 1986, kao i Comrie 1976 koji koristi termin celina situacije). Pri tome, perfektivni vid podrazumeva ograničenost situacije u smislu da situacija obuhvata obe ivične tačke (početnu i završnu), te tako omeđava ceo događaj; važno je napomenuti da ovako shvaćeni perfektivni vid ne svodi trajne situacije na završni trenutak, nego podrazumeva ceo tok situacije, dakle i onaj deo koji prethodi završnom trenutku. Imperfektivni vid, s druge strane, označava neograničenost situacije, odnosno situacija ne obuhvata završnu ivičnu tačku i ostavlja mogućnost za nastavak događaja. Gramatikalizacija ovih značenja može, kako se navodi u tipološkoj i slavističkoj literaturi (Comrie 1976, Dahl 1987, Belić 1958), podrazumevati kako morfološka sredstva (afiksaciju), tako i sintaksička sredstva.

Leksički aspekt se odnosi na semantička obeležja ili semantička aspektualna obeležja kako ih naziva Komri (Comrie 1976), koja zajedno sa gramatičkim aspektom (i drugim komponentama) utiču na tumačenje glagolskog izraza i cele klauze. Pomenuta semantička obeležja obuhvataju dinamičnost/stativnost, trajnost/trenutnost, teličnost i druge komponente. Ovaj rad se usredsređuje na komponentu teličnosti, jer je ona po svojoj suštini bliska konceptu perfektivnosti i nije je lako razgraničiti od tog koncepta. Kada se radi o određenju pojma teličnosti, u ovom radu se polazi od koncepta teličnosti koji se sreće u anglističkoj literaturi (Vendler 1967, Comrie 1976, Brinton 1988) po kome je situacija telična ukoliko teži cilju, ukoliko u njenoj strukturi postoji kumulacija tako da svaki naredni segment predstavlja nadgradnju prethodnog segmenta sve dok se ne stigne do krajnje tačke koja je prirodni završetak date situacije, njen cilj i nakon koje se ta situacija ne može nastaviti, već samo početi iz početka. Pomenuti izvori ne naglašavaju elemenat namere, intencionalnosti, kao neophodan za teličnu situaciju kao što to čine neki drugi izvori (na primer, Piper i dr. 2005), pa će se tako postupati i u ovom radu. Dakle, cilj u okviru kategorije teličnosti shvataće se kao usmerenost kao završnoj tački, ka određenom rezultatu.

Uz ovakve polazne teorijske postavke, u ovom radu se proučava međusobni uticaj ili sadejstvo teličnosti i perfektivnosti na materijalu iz dva pomenuta jezika. Kao što je već navedeno u uvodnom delu ovog rada, teorijski postoje četiri moguće kombinacije (ne)teličnosti i (im)perfektivnosti, pa se u analizi razmatra koje su od tih kombinacija prisutne i kakvo dejstvo imaju u engleskom i srpskom jeziku. Na osnovu analize primera u ovom radu mogu se uočiti izvesne tendencije, odnosno razlike između ta dva jezika. Kada se radi o engleskom jeziku, primeri iz centralnog dela rada pokazuju da postoje sve četiri kombinacije: telično i perfektivno, telično i imperfektivno, netelično i perfektivno, kao i netelično i imperfektivno. Razlog za to se može naći u načinu izražavanja teličnosti i perfektivnosti u engleskom jeziku: naime, engleske glagolske lekseme većinom su (uz izuzetak nekih grupa fraznih i nekih osnovnih glagola) neutralne kada se radi o teličnosti kao komponenti leksičkog vida, pa se teličnost određuje tek na sintaksičkom nivou. Isto tako, primeri su pokazali i da su pojedine glagolske lekseme neutralne i kada se radi o komponenti trajanje, pa mogu označiti i trajne i trenutne situacije, što je već primećeno u literaturi i takođe je komentarisano u centralnom delu ovog rada. Dakle, u engleskom jeziku teličnost ne blokira perfektivni ili imperfektivni glagolski vid, jer se i on oblikuje na sintaksičkom nivou; zato su

moгуće i kombinacija teličnog događaja i imperfektivnog (progresivnog) vida koji tu teličnost neutralizuje, kao i kombinacija netelične situacije i perfektivnog vida koja događaj prikazuje kao ograničen.

Za razliku od engleskog, srpski jezik glagolski vid oblikuje na morfološkom nivou (uz izuzetke dvovidskih glagola), što situacije čini ograničene ili neograničene već na leksičkom nivou, pa se postavlja pitanje kako se ta činjenica odražava na izražavanje teličnosti. Konsultovani korpus, kao što je navedeno u radu, sastoji se od engleskih i srpskih predikata - aktivnih, potvrdnih rečenica bez modalnih i kopulativnih glagola. Pošto cilj rada nije utvrđivanje frekventnosti proučavanih pojava, već proučavanje sadejstva aspektualnih i nekih semantičkih komponenti (teličnosti), ovom prilikom se ne prikazuju brožani podaci o zabeleženim kombinacijama u kopusu, već samo činjenica da određene kombinacije postoje ili ne postoje u proučenim engleskim i srpskim primerima. Tako se na osnovu analiziranih predikata iz korpusa može konstatovati da svi srpski perfektivni glagoli, kako oni sa prefiksom, tako i oni bez njega, osim ograničenosti impliciraju i cilj kome ti glagoli teže. Tako, na primer, glagol sa prefiksom *preplivati* podrazumeva prirodnu završnu tačku u prostoru do koje se događaj realizuje (kretanje subjekta plivanjem od početne do završne lokacije nakon koje se može reći da je premošćen određeni prostor) i koja je deo leksičkog aspekta toga glagola. Dakle, u tom i sličnim slučajevima u srpskoj glagolskoj sintagmi postoji kombinacija telično i perfektivno. Isto tako, u srpskom jeziku postoji i kombinacija telično i imperfektivno ukoliko je uz imperfektivni glagol sintaksički označen cilj, na primer u izrazu *pisati pismo*, gde cilj je prikazan direktnim objektom; međutim, glagol *pisati* je imperfektivan (neograničen), pa jezičkim sredstvima nije naznačeno da li je postojeći cilj i dostignut, odnosno da li je završna tačka obuhvaćena. Kada se radi o druge dve moguće kombinacije (imperfektivno i netelično, perfektivno i netelično) može se konstatovati da je prva u srpskom uobičajena ako se radi o imperfektivnom glagolu bez sintaksički obeležnog cilja. Međutim, druga kombinacija u srpskom jeziku nije moguća jer je, kao što je već pomenuto, cilj sadržan u leksičkom aspektu perfektivnih glagola, pa se ti glagoli ne mogu povezati sa opcijom 'netelično'.

Na samom kraju, može se konstatovati da je sagledavanje sadejstva koncepata teličnosti i (im) perfektivnosti omogućilo da se na modifikovan način obrazloži već poznata razlika između engleskog i srpskog jezika kada se radi o glagolskom vidu i delu glagolske semantike. Uz to, čini se da specifikovanje pojmova teličnosti i perfektivnosti primenjeno u ovom radu omogućava i detaljniju analizu konkretnog jezičkog materijala iz dva proučavana jezika, kao i preciznije razjašnjavanje pojedinih sistemskih razlika između njih.

LITERATURA

- Belić, A. (1958). *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku I*. Beograd: Nolit.
- Brinton, L. (1985). Verb particles in English: aspect or aktionsart? *Studia Linguistica* 39/2: 157-168.
- Brinton, L. (1988). *The development of English aspectual systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Ö. (1987). *Tense and aspect systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- Declerck, R. (1979). Aspect and bounded/ unbounded (telic/atelic) distinction. *Linguistics* 17/7-8, 761-794.
- Grickat, I. (1958). O nekim vidskim osobenostima srpskohrvatskog glagola. *Južnoslovenski filolog* XXII: 65-130.
- Grickat, I. (1984/85). Odlike glagolskog vidskog parnjaštva kao semantički indikatori. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXVII-XXVIII: 197-203.
- Klikovac, D. (1996). O glagolskom vidu u srpskohrvatskom jeziku iz drugog ugla. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XXXIV/1: 135-139.
- Klikovac, D. (1998). O značenju srpskog glagolskog prefiksa *raz-* (kognitivnolingvistički pristup). *Naš jezik* XXXII 3-4: 153-167.
- Novakov, P. (2005). *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije.
- Piper, P. i dr. (2005). *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Smith, C. (1986). A speaker-based approach to aspect. *Linguistics and Philosophy* 9/1, 97-115.

- Stevanović, M. (1979). *Savremeni srpskohrvatski jezik II*. Beograd: Naučna knjiga.
Vendler, Z. (1967). *Linguistics in philosophy*. Ithaca: Cornell University Press.

IZVORI ZA KORPUS

- Braun, D. (2009). *Izgubljeni simbol*. Nov Sad: Solaris.
Brown, D. (2009). *The lost symbol*. London: Bantam Press.
Stojiljković, D. (2009). *Konstantinovo raskršće*. Beograd: Laguna.

TELICITY AND PERFECTIVITY IN ENGLISH AND SERBIAN

Summary

In addition to the usual division into perfective/imperfective, which is treated as grammatical aspect, aspectual literature also discusses lexical aspect (for instance, Comrie 1976) which includes a set of semantic components in the verb phrase. According to some authors (Smith 1986) these components make situation types which represent general cognitive categories and, among other features, include telicity. Telicity, a morphosyntactic feature implying the existence of a goal, thus in some contexts interacts with the concept of perfectivity which is in Slavic studies often defined as completion, so the question arises about the relation between these two notions. If one starts from the assumptions from the relevant literature (Declerck 1979, Smith 1986), perfectivity and telicity could be delimited: general linguistic definition of perfectivity implies the boundedness of a situation, that is the inclusion of the endpoints of that situation, while telicity denotes heading towards a goal. The combinations of telicity and (im)perfectivity give the following theoretical options (not necessarily possible in all languages): a) telic and perfective (there is a goal and it is included), b) atelic and perfective (there is no goal, so it cannot be included), c) telic and imperfective (there is a goal, but it is not included) and d) atelic and imperfective (there is no goal, there is no endpoint to be included). The paper discusses these combinations in the examples from the contemporary English and Serbian novel, in order to analyse the influence of verb semantics, affixation, transitivity and verb's arguments, as well as adverbials on the interpretation of the relation between telicity and perfectivity. The conclusion sums up the insights about the delimitation of telicity and perfectivity, and points out the differences which in that area exist in the analysed languages.

Key words: aspect, boundedness, English, perfectivity, Serbian, telicity.

Predrag Novakov
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
predragnovakov@sbb.rs

GENERIČKE REČENICE U SRPSKOM U POREĐENJU SA FRANCUSKIM*

U radu predlažemo kategorizaciju generičkih rečenica u srpskom jeziku sa osvrtom na situaciju u francuskom, kao jezikom sa članskim sistemom u kojem tip generičnosti zavisi od izbora člana. Polazeći od forme imeničke sintagme na poziciji subjekta – jednina, množina, imenica u jednini uvedena determinatorom jedan u srpskom, odnosno neodređenim ili o određenim članom u jednini i množini u francuskom (un ili le odnosno les) – pokušavamo da utvrdimo kako ona korelira s određenim tipom generičnosti. Dok je u oba jezika množina jedina pogodna za izražavanje deskriptivnih generalizacija, ali i kompatibilna sa svim ostalim tipovima generičnosti, jednina u srpskom i određena jednina u francuskom najviše pogoduju definicijama i referisanju na vrste, a upotreba *jedan* u srpskom i neodređenog člana u francuskom izražavanju društvenih normi.

Ključne reči: generičnost, francuski jezik, srpski jezik, vrsta, esencijalno svojstvo, *jedan*, određeni i neodređeni član, jednina, množina, tačka gledišta

1. UVOD: ŠTA JE GENERIČNOST?

Generičnost se u najširem smislu može odrediti kao izražavanje neke pravilnosti ili uopštenog svojstva, neke „opšte“, ili „vanvremenske“ istine. Ova ideja regularnosti u jeziku se može izraziti na dva načina: preko *imenice* koja označava vrstu, i preko *rečenice* u kojoj predikat izražava neko uopšteno svojstvo. Prva vrsta generičnost može se nazvati *imenička generičnost*, a druga vrsta *rečenična generičnost* (Dobrovie-Sorin, Beyssade 2012: 191).

U radu ćemo pokušati da odredimo kako tipovi imeničkih sintagmi koreliraju s različitim vrstama generičnosti u srpskom, u poređenju s francuskim.

1.1. Vrste imeničkih sintagmi u francuskom i srpskom

U francuskom, imenica mora imati determinator da bi mogla da oformi imeničku sintagmu i na taj način funkcioniše kao argument predikata. Drugim rečima, ne može se upotrebiti bez determinatora (izuzimajući fiksirane izraze, tipa *avoir peur*). Ako uzmemo u obzir samo član, kao semantički „najprazniji“ determinator, onda možemo sistematizovati imeničke sintagme u francuskom na sledeći način:

Jedina, određen – LeN
Jednina, neodređen – UnN
Množina, određen – LesN
Množina, neodređen – DesN

U srpskom, kao jeziku koji nema član, moguće su sintagme u jednini i množini. Međutim, u svetlu dugotrajnih rasprava o statusu broja *jedan* (Ivić 1971; Friedman 2001, 2003; Čudomirović 2012) u

* Ovaj rad je nastao u okviru projekta br. 178002 (*Jezici i kulture u vremenu i prostoru*), koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

srpskom, kao i zanimljivih paralela između francuskog i srpskog kada su generičke rečenice u pitanju, odlučili smo da srpskoj paradigmi dodamo i imenice s determinatorom *jedan*. Dakle, sistematizujemo sintagme u srpskom na sledeći način:

Jednina, / – N

Jednina, *jedan* – JedanN

Množina, / – N

2. IMENIČKA GENERIČNOST – REFERISANJE NA VRSTU

U ovom tipu, generičnost proističe iz same imeničke sintagme, koja referiše na vrstu (*kind-referring NP*, Krifka et al. 1995), bez obzira na prirodu predikata. Ponekad se takve sintagme nazivaju i *generičkim sintagmama*. Vrste imaju semantički status individue (Carlson 1982, *passim*) koje, za razliku od „običnih“ individua na koje referišemo vlastitim imenima, odlikuje prostorni i vremenski diskontinuitet, najčešće mnoštvo instanci (mada ne nužno, npr. *sunce*), i regularnost (u ponašanju, na primer, u ispoljavanju neke osobine, u posedivanju neke karakteristike, itd.). Prema Kjerki, nešto što se nužno ispoljava kao jedna, jedinstvena i pojedinačna individua, nije vrsta (npr. *Petar Petrović*) (Chierchia 1998: 349-350). Svakoj vrsti odgovara neko svojstvo, ali ne odgovara svakom svojstvu vrsta. Tako, svojstvo „biti stara cipela koju je Jovica izgubio“ nema odgovarajuću vrstu (Chierchia 1998: 351). U literaturi se često sreće naziv „prirodna vrsta“. Pod time se ne misli samo na biološke vrste, već i na artefakte, socijalne vrste (bilo koje vrste određene socijalnim faktorima u najširem smislu, npr. *demokrate*, *penzioneri* i sl.), ili bilo šta što se može smatrati „dobro ustanovljenim“ u datoj govornoj zajednici (npr. *flaša od Koka-Kole*). Bilo koja pojava se može koncipirati kao vrsta pod uslovom da ispoljava dovoljan nivo regularnosti. Šta će se smatrati vrstom ili dovoljnom regularnošću ne zavisi od gramatike već od konvencija i zajedničkih znanje date govorne zajednice (Chierchia 1998: 348).

408

Pripadnost vrsti može se testirati preko *predikata vrste* ili *klasnih predikata*. To su predikati koji semantički selekcionišu vrste kao svoje argumente. Primer koji se najčešće navodi za engleski jeste subjekatska pozicija za *to be extinct*, *evolve from* i objekatska za *to invent* (Krifka et al. 1995: 10). U francuskom, prema Galmišu (Galmiche 1985: 6), u predikate vrste spadaju, pored ostalih, *se reproduire* (*rapidement*), *être en voie d'extinction*, *se raréfier*, *ne plus exister*, dok Kler Besad (Beyssade 2005: 37) pominje i: *être en voie de disparition*, *devenir de plus en plus* ADJ *à mesure qu'on avance vers le nord*, *augmenter de 4% par pays*, *abonder dans cette région*; *présenter des sous-espèces*, *exister en différentes tailles*, *être de différentes sortes*.¹ Jasno je iz navedenog da ono što je klasni predikat u jednom jeziku ne mora biti klasni predikat u drugom. Tako *inventer* u francuskom ne selekcioniše nužno vrstu kao unutrašnji argument (tj. argument na poziciji objekta). No, ipak nam ovo može pomoći da identifikujemo klasne predikate u srpskom: *izumreti*, *biti rasprostranjen*, *brzo se razmnožavati*, *deliti se na (pod)vrste / grupe* (subjekatska pozicija), *izumeti* (objekatska pozicija).

Sledeći korak jeste da testiramo kompatibilnost svake imeničke sintagme s predikatima vrste. U francuskom, u subjekatskoj poziciji moguće su upotrebe određene jednine i množine (1-3), dok je neodređena jednina isključena, osim u taksonomijskoj upotrebi,² a u objekatskoj poziciji moguće je upotrebiti samo određenu jedninu, dok je određena množina nemoguća (6) a neodređena jednina (5) prihvatljiva samo u taksonomijskom čitanju:

¹ N.B. Krifka et al. (1995: 95-98) prave razliku između predikata vrste i kvantifikacionih predikata, kao što su *be common*, *be widespread*, *be abundant*, *be rare*, *be scarce*. U engleskom, ovi predikati mogu se kombinovati sa, a) IndefSg; b) 'ad hoc' vrstama, npr. *Rhinos with blue eyes are common*. vs. **Rhinos with blue eyes will become extinct soon*, *A rhino with blue eyes is common* vs. **A rhino with blue eyes will become extinct soon*. Naime, kvantifikacioni predikati nemaju selekcionu restrikciju koja kaže da im argumenti mogu biti samo vrste. Takođe, postoje operatori koji transformišu 'obične' predikate u kvantifikacione, npr. *on average*, *up to* s predikatima koji denotiraju permanentna, neprolazna svojstva (*I-level predicate*): *A rhino weighs four tons on average*/ *The rhino weighs four tons on average*/ *Rhinos weigh four tons on average*.

² Ovdje samo napominjemo da je i takvo čitanje moguće s neodređenim članom u francuskom, ali se dalje u radu njime nećemo baviti.

- (1) *Le lapin est en voie d'extinction.*
- (2) **Un lapin est en voie d'extinction.*
- (3) *Les lapins sont en voie d'extinction.*
- (4) Babbage a inventé *l'ordinateur.*
- (5) *Babbage a inventé *un ordinateur.*
- (6) *Babbage a inventé *les ordinateurs.*

U srpskom, kada je subjekatska pozicija u pitanju, na vrstu mogu referisati imenička sintagma bez determinatora u jednini i množini (7-9); u objekatskoj poziciji moguća je samo jednina (10-12), dok bi se sintagma s *jedan* (11) mogla upotrebiti, eventualno, u taksonomijskom čitanju:

- (7) *Sabljozubi tigar* je izumro.
- (8) **Jedan sabljozubi tigar* je izumro.
- (9) *Sabljozubi tigrovi* su izumrli
- (10) Bebidž je izumeo *kompjuter.*
- (11) *Bebidž je izumeo *jedan kompjuter.*
- (12) *Bebidž je izumeo *kompjutere.*

Kada je referisanje na vrste u pitanju, određena jednina u francuskom odgovara jednini bez determinatora u srpskom, a određena množina u francuskom odgovara srpskoj množini. Dok je množina osetljiva na distinkciju subjekat-objekat, određena jednina u francuskom i jednina bez determinatora u srpskom kompatibilne su s obe sintaksičke pozicije. Za neodređeni član u francuskom i determinator *jedan* u srpskom važe ista ograničenja: nijedan ne može referisati na vrstu, osim u taksonomijskom čitanju. Na osnovu navedenog, možemo zaključiti (i u tome svakako nismo prvi, s obzirom da je ovo odavno primećeno u izučavanju generičnosti na francuskom i engleskom) da je određena jednina u francuskom, odnosno jednina u srpskom, najpogodnija za referisanje na vrstu. To potvrđuje i poređenje s primerima u kojima imeničke sintagme denotiraju vrste koje „nisu dobro ustanovljene“:

- (13) *La bouteille de Coca Cola* a le goulot étroit.
- (14) ?? *La bouteille verte* a le goulot étroit.
- (15) *Les bouteilles de Coca Cola* ont le goulot étroit.
- (16) *Les bouteilles vertes* ont le goulot étroit.
- (17) *Flaša od Koka kole* ima uzak grlić.
- (18) ? *Zelena flaša* ima uzak grlić.
- (19) *Flaše od Koka kole* imaju uzak grlić.
- (20) *Zelene flaše* imaju uzak grlić.

Ne može bilo koja imenička sintagma referisati na vrstu. Imenica mora biti semantički povezana s „dobro ustanovljenom vrstom“ na koju sintagma referiše (Krifka et al. 1995: 11). Šta je dobro ustanovljeno varira u odnosu na različite govorne zajednice, kao što smo pomenuli gore. U francuskom, određena jednina je problematična s vrstama koje nisu dobro ustanovljene, a i srpski pravi distinkciju ovde – jednina u srpskom ne pogoduje izražavanju vrsta koje nisu dobro ustanovljene. Što se množine tiče, i u francuskom i u srpskom množina je kompatibilna i sa dobro ustanovljenim vrstama i sa vrstama koje nisu dobro ustanovljenje.

Treba napomenuti i zapažanje Krifke i njegovih saradnika (Krifka et al. 1995: 68) da će jezik koji mora upotrebiti determinator da bi oformio imeničku sintagmu, kakav je francuski, za vrste upotrebiti

određeni član. To se vidi na primeru gradivnih imenica, koje u engleskom nemaju nikakav član, a u francuskom ga moraju imati: up. *Gold gains value* vs. *L'or prend de la valeur*.

3. REČENIČNA GENERIČNOST – KARAKTERISUĆE REČENICE

Rečenična generičnost oličena je u takozvanim karakterišućim rečenicama (*characterizing sentences*, Krifka et al. 1995), koje izražavaju neko uopšteno svojstvo ili pravilnost. Ponekad se takve rečenice nazivaju i prosto *generičkim rečenicama*. Generičnost ne proističe ni iz predikata ni iz subjekta, već iz cele rečenice – iz prirode odnosa između imenicom označenog pojma na poziciji subjekta i svojstva koje mu se pripisuje predikatom. Predikati karakterišućih rečenica (karakterišući predikati) su uvek stativni, što znači da izražavaju neko relativno stabilno svojstvo entiteta kome su pripisani. Takvi predikati se smatraju inherentno generičkim (cf. Chierchia 1995), a još od Karlsona (prema Gerstner, Krifka 1993: 967) nazivaju se *individual-level* predikatima. Na primer, *imati bujnu kosu*, *biti sisar*.³ Karakterišuće rečenice kompatibilne su s rečeničnim priložima tipa *uglavnom*, *generalno*, *u principu*, i sl. Sve vrste imeničkih sintagmi mogu se naći u karakterišućim rečenicama, kako u francuskom (21-24), tako i u srpskom (25-28), uključujući i vlastita imena (22, 26)⁴:

(21) La baleine est un mammifère.

(22) Marie fume.

(23) Un homme ne pleure pas.

(24) Les lions sont dangereux.

(25) Kit je sisar.

(26) Marija puši.

(27) Jedan muškarac ne plače.

(28) Lavovi su opasni.

Dok se referisanje na vrstu formalno može prikazati kao direktna predikacija $P(a)$, gde je a konstanta tipa e (entitet, atomicka individua), kao kod vlasititih imena, a P unarni predikat tipa (e,t) (Chierchia 1998), za karakterišuće rečenice se smatra da imaju strukturu kondicionalnih rečenica, $P(x) \rightarrow Q(x)$. Intenzionalni kvantifikator GEN, koji podrazmeva univerzalnu kvantifikaciju nad svetovima u modalnoj bazi, aktivira se po automatizmu ako nema drugog kvantifikatora koji bi vezao promenljivu x . Modalna baza (ili *conversational background*) se određuje kontekstom, i specifikuje skup svetova nad kojim se vrši univerzalna kvantifikacija. Formula je predstavljena u (29):

(29) GEN $x [P(x)] [Q(x)]$

$= \forall w' \in MB(w) x[P(x,w') \rightarrow Q(x,w')]$

(u svim svetovima modalne baze koja je u pitanju, ako je $x P$ u w' , onda je $x Q$ u w')

3.1. Podela karakterišućih rečenica prema tipu svojstva

Karakterišuće rečenice se mogu podeliti na dve podvrste, prema tome da li se njima izražavaju „esencijalna“ ili „akcidentalna“ svojstva.⁵ Problem je utvrditi da li i kako određeni tip svojstva korelira

³ Imeničke sintagme koje referišu na vrste ne moraju se upotrebiti sa stativnim predikatima: *Krompir je uvezen iz Amerike 1770. godine*. *Čovek je kročio na Mesec 1969. godine*.

⁴ Primere s vlasitim imenima dajemo ovde samo zbog potpunosti, ali se njima nećemo baviti u nastavku rada.

⁵ Terminologija se razlikuje. Loler (Lawler 1973) razlikuje „definitional statements“ i „empirical generalizations“; Dal (Dahl 1975) „nomic statements“ i „accidental statements“; Karlson i Koen (Carlson 1995; Cohen 2001) „rules and regulations

s različitim tipovima imeničkih sintagmi. Još od Lolera (Lawler 1973) se smatra da neodređena jednina u engleskom izražava samo „esencijalna“ svojstva (30-31), dok se nedeterminisanom množinom mogu izražavati i „esencijalna“ i „akcidentalna“ svojstva (32-33):

- (30) A madrigal is polyphonic.
- (31) *A madrigal is popular.
- (32) Madrigals are polyphonic.
- (33) Madrigals are popular.

Bez daljeg upuštanja u kontrastiranje engleskog i francuskog, primetićemo da i u francuskom neodređena jednina prihvata samo „esencijalno“ svojstvo (34-35), dok se određenom množinom može izraziti bilo koji tip svojstava (36-37):

- (34) Un madrigal est polyphonique.
- (35) *Un madrigal est populaire.
- (36) Les madrigaux sont polyphoniques.
- (37) Les madrigaux sont populaires.

U srpskom, pak, nedeterminisana jednina sasvim je moguća i prihvatljiva s „esencijalnim“ svojstvom, dok je s „akcidentalnim“ prihvatljivost (barem po našem osećaju) manja. Imenička sintagma s determinatorom *jedan* nije moguća ni u jednom slučaju. Množina je, kao i u francuskom, kompatibilna s oba tipa svojstava:

- (38) Madrigal je polifoničan.
- (39) ?? Madrigal je popularan.
- (40) *Jedan madrigal je polifoničan.
- (41) *Jedan madrigal je popularan.
- (42) Madrigali su polifonični.
- (43) Madrigali su popularni.

Međutim, ideja da se generičkim rečenicama s neodređenom jedninom izražavaju samo „esencijalna“ svojstva pokazala se problematičnom, zato što postoje primeri u kojima to nije slučaj – u kojim je pripisano svojstvo „akcidentalno“:

- (44) Un footballeur gagne beaucoup d'argent.

Stoga je Alda Mari (Mari 2008a, 2008b, 2011) razvijala pristup koji bi objedinio sve generičke rečenice sa neodređenom jedninom. Kao što smo već rekli, u karakterišućim rečenicama generičnost ne proizilazi iz činjenice da govorimo o vrsti, već iz prirode odnosa između imenicom označenog pojma na poziciji subjekta i svojstva koje mu se pripisuje predikatom. Iako samo svojstvo može biti „akcidentalno“ za dati pojam – kao što je *gagner beaucoup d'argent* za *footballeur* – *metod pripisivanja* svojstva nije „akcidentalan“: svojstvo je pripisano *na osnovu određene tačke gledišta (respect)*, i, pod datom tačkom gledišta, veza između dva pojma je „esencijalna“, ili „analitička“. Tako, u primeru (44), možemo reći da je tačka gledišta određena relativnom visinom prihoda u datoj zajednici: kada se govori o fudbaleru u kontekstu visine prihoda, onda je za fudbalera „esencijalno“ da zarađuje mnogo. Pod nekom drugom tačkom gledišta – odnosno, u nekom drugom kontekstu – ovakvo svojstvo neće se pripisati fudbaleru. Formalizacija je data u (45):

view“ i „inductionist view“; Grinbergova (Greenberg 2003) „in-virtue-of generics“ i „descriptive generics“; Dobrovi-Soren (Dobrovi-Sorin 2004) kvantifikaciju nad individuama, deduktivnu, i kvantifikaciju nad situacijama, induktivnu; Krifka (Krifka 2013) „definitional generics“ i „descriptonal generics“...

(45) $\forall w, x \exists i [P(x, w) \rightarrow Q(x, w, i)]$

(za svako x i za svaki svet w u modalnoj bazi, postoji barem jedna tačka gledišta takva da ako x ima svojstvo P , onda x ima svojstvo Q pod tačkom gledišta i)

Jedna od važnih prednosti ovog pristupa jeste što se na ovaj način ne vrši, kao u ranijim analizama, univerzalna kvantifikacija nad specifikovanim skupom mogućih svetova (npr. „u svim idealnim svetovima“, „u svim normalnim svetovima“ i sl.), već je rečenica istinita u svim svetovima, bez specifikacije, ali pod određenom tačkom gledišta.

3.2. Tačke gledišta: definicije i norme

Polazeći od prisupa Alde Mari, pokušaćemo da objasnimo razlike između nekih generičkih rečenica i prihvatljivost samo određenih tipova imeničkih sintagmi u određenom tipu rečenice. U primerima (46-51), francuska određena i neodređena jednina odgovaraju srpskoj jednini bez determinatora, a francuska određena množina odgovara srpskoj množini:

(46) Le chat est carnivore.

(47) Un chat est carnivore.

(48) Les chats sont carnivores.

(49) Mačka je mesojed.

(50) *Jedna mačka je mesojed.⁶

(51) Mačke su mesojedi.

412

Međutim, u primerima (52-57), iako francuska određena množina odgovara srpskoj množini, francuska neodređena jednina odgovara srpskoj jednini bez determinatora, i srpskoj jednini sa *jedan*:

(52) *L'enfant se tait à table.

(53) Un enfant se tait à table.

(54) Les enfants se taisent à table.

(55) Dete ne priča za stolom.

(56) Jedno dete ne priča za stolom.

(57) Deca ne pričaju za stolom.

Smatramo da razlika u korespondencijama srpske i francuske jednine leži u izborima različitih tačaka gledišta na osnovu kojih je data generička rečenica istinita. Naime, primeri (46-51) istiniti su sa stanovišta bioloških zakona, dok su primeri (54-59) istiniti sa stanovišta društvenih normi. Stoga ćemo prvu vrstu generičnosti, u kojoj je tačka gledišta određena biološkim zakonima nazvati *definitornom*, a drugu, u kojoj je tačka gledišta određena društvenim zakonima, *normativnom generičnošću*.

Normativna generičnost, pored upotreba u izražavanju propisa i raznih vrsta zakonom ili socijalno ustanovljenih pravila, karakteristična je za kontekste u kojima se „pregovara“ o normama koje neki entitet mora da ispuni da bi se mogao tako nazvati – tj. za kontekste u kojima se pregovara o značenju upotrebljenih reči. U tom smislu, možemo se složiti sa Krifkom (2013) da su normativne rečenice zapravo *definicije* – jer u definicijama mi utvrđujemo značenja reči, to su iskazi o *rečima* – ali specijalne vrste definicija, koje se uglavnom upotrebljavaju samo u određenim kontekstima, kao što su polemički konteksti, tj. onda kada se pobija neka implicitna premisa. To se najčešće dešava kada se govori o nekim društvenim pravilima. Tako, ista (generička) rečenica, u zavisnosti od konteksta, može imati ili defini-

⁶ Zvezdica ispred primera znači da rečenica nije prihvatljiva u generičkom čitanju.

torno ili normativno čitanje. Međutim, u srpskom samo normativno čitanje dopušta (mada ne zahteva) upotrebu determinatora *jedan*, dok je u definitornim čitanjima upotreba *jedan* isključena. Uporediti primere 59 i 61⁷:

(58) *Un gentleman ouvre la porte aux dames*. Il porte une cravate même quand il dort et il participe à la chasse à courre.

(59) *Džentlmen otvara vrata damama*. Nosi kravatu čak i kad spava i bavi se lovom.

(60) (Tu dis que) John est un gentleman ? Tu me fais rire ! *Un gentleman ouvre la porte aux dames*. Lui, il me l'a claquée au nez l'autre jour.

(61) (Kažeš da je) Džon džentlmen ? Ne zasmekavaj me. *Jedan džentlmen otvara vrata damama*, a on mi ih je zalupio pred nosom pre neki dan.

Dakle, kada su definicije u pitanju, francuska neodređena jednina odgovara srpskoj jednini bez determinatora, dok francuska određena množina odgovara srpskoj množini. Kada je normativna generičnost u pitanju, francuska neodređena jednina odgovara srpskoj jednini bez determinatora ili sa determinatorom *jedan*. *Jedan* se javlja samo sa normativnom generičnošću. To znači da je upotreba *jedan* moguća samo u slučajevima kada je tačka gledišta određena nekom društvenom konvencijom.

Dodatnu potporu tezi da generičke rečenice sa *jedan* izražavaju norme nalazimo i u tome da se ove rečenice često pojavljuju sa modalnim glagolom, koji eksplicira tačku gledišta⁸ (norma, pravilo, zakon) na osnovu koje je svojstvo izraženo predikatom pripisano kao „esencijalno“ entitetu na poziciji subjekta. Sledeći primeri preuzeti su s interneta i iz novina:

(62) Takve kvalifikacije *ne sme* da daje jedan predsednik vlade. (forum)

(63) Imaš sve što jedna žena *treba* da ima, svaki bi te muškarac želeo...
(društvena mreža)

(64) Šta sve jedan muškarac *mora* da zna? (naslov novinskog članka)

3.3. Množina i deskriptivna generičnost

Već smo pomenuli da francuska određena (i neodređena) množina odgovaraju srpskoj množini. Množina je, generalno, najmanje restriktivna: kompatibilna je sa bilo kojim tipom svojstava, kao što se vidi iz primera (36-37) i (42-43). Jedino se množinom mogu izraziti induktivne generalizacije, a mi ćemo taj tip generičnosti nazvati *deskriptivna generičnost*. Pritom, množina je kompatibilna i sa definicijama (48, 51) i normama (54, 57). Međutim, iako je množina moguća s normativnom interpretacijom, „ona ne zahteva nužno pozivanje na normu, pa se može eventualno interpretirati kao deskriptivna generalizacija kao što je slučaj i sa dvosmislenom rečenicom *Deca ne pričaju za stolom...*“ (Stanojević 1998: 232-233, fusnota). Drugim rečima, (57) ima slabiju preskriptivnu vrednost od (56).⁹

Iako se u ovom razmatranju generičnosti nismo obazirali na neodređenu množinu u francuskom, navešćemo jedan primer koji pokazuje da francuski i u množini može obeležiti normativno čitanje:

(65) Les agents de police ne se comportent pas ainsi dans une situation d'alarme.

⁷ Francuski primeri preuzeti iz Vogelee & Tasmowski, 2005.

⁸ Tačka gledišta može biti eksplicirana i na drugi način: uvođenjem kontrastivnog fokusa, temporalnih adverbja, određenih glagola ili predložko-padežnih konstrukcija / predložkih sintagmi (syntagme prépositionnel), itd. Za više detalja, v. Mari 2008a.

⁹ I Galmiš, komentarišući razliku između *Un instituteur prend sa retraite à 55 ans*. i *Les instituteurs prennent leur retraite à 55 ans*, kaže : « le choix entre UN et LES, dans des cas de ce genre, constituait un véritable « mode de donation de la vérité » » (Galmiche 1985: 33).

(66) Des agents de police ne se comportent pas ainsi dans une situation d'alarme.¹⁰

Mada se određena množina može upotrebiti s normativnom generičnošću, takve rečenice su dvosmilene između norme i deskripcije. S druge strane, sa neodređenom množinom dvosmislenosti nema: francuski jezik može napraviti jasnu razliku između deskriptivnog i normativnog čitanja kroz kontrast između određenog i neodređenog člana (Cohen 2001:195, Vogelee & Tasmowski 2005).

3.4. Klasifikacija karakterišućih rečenica

Prema tipu svojstava koja se njima izražavaju i ponašanju imeničkih sintagmi na poziciji subjekta, karakterišuće rečenice možemo klasifikovati na sledeći način:

- I. rečenice koje izražavaju „esencijalna“ svojstva
  - a. DEFINICIJE
  - b. NORME (normativna generičnost)
- II. rečenice koje izražavaju „akcidentalna svojstva“ – DESKRIPTIVNE GENERALIZACIJE

3. ZAKLJUČAK: KLASIFIKACIJA GENERIČNOSTI

Sistematizaciju tipova generičnosti u francuskom i srpskom sa potpodelama dajemo u sledećoj tabeli:¹¹

	REFERISANJE NA VRSTU (GENERIČKA SINTAGMA)	KARAKTERIŠUĆE REČENICE (GENERIČKE REČENICE)		
		„esencijalna svojstva“		„akcidentalna svojstva“ DESKRIPTIVNE GENERALIZACIJE
		DEFINICIJE	NORME	
FRANCUSKI	DefSg	(DefSg)	(DefSg)	(IndefSg) DefPl
	DefPl	IndefSg DefPl	IndefSg DefPl IndefPl	
SRPSKI	Sg	Sg	Sg	Pl
	Pl	Pl	Pl JEDAN	

Najopštija korelacija bila bi da množina (Pl u srpskom, DefPl u francuskom) pogoduje izražavanju deskriptivne generičnosti, a jednina (Sg u srpskom, IndefSg u francuskom) definicijama i normama. U oba jezika, množina je najmanje restriktivna. U oba jezika, na vrstu se može referisati imeničkim sintagmama u jednini (određenoj u francuskom) i u množini (takode određenoj u francuskom). Dok se u francuskom neodređena jednina može upotrebiti u normama i definicijama, u srpskom samo imeničke sintagme upotrebljenje u normativnim generičkim rečenicama mogu (mada ne moraju) imati determinator *jedan*. Tako srpski pokazuje relevantnost podele na *norme* i *definicije* u okviru generičkih rečenica.

BIBLIOGRAFIJA:

- Beyssade, C. 2005. Les définis génériques en français: noms d'espèces ou sommes maximales. In : Noms nus et généricité. (C. Dobrovie-Sorin, ed.), Paris: Presses Universitaires de Vincennes, 33-63.
Cohen, A. 2001. On the Generic Use of Indefinite Singulars. Journal of Semantics 18: 183-209.

¹⁰ Primer preuzet iz Cohen 2001:195.

¹¹ DefSg je u zagradi zato što ove sintagme i ovde referišu na vrstu, tako da sa njima imamo spoj dve vrste generičnosti.

- Carlson, G. N. 1982. Generic Terms and Generic Sentences. *Journal of Philosophical Logic* 11. 2: 145-181.
- Carlson, G. N. 1995. Truth Conditions of Generic Sentences: Two Contrasting Views. In: *The Generic Book* (G. N. Carlson and F. J. Pelletier, eds.), Chicago/London: The University of Chicago Press, 224-237.
- Chierchia, G. 1995. Individual-Level Predicates as Inherent Generics. In: *The Generic Book* (G. N. Carlson and F. J. Pelletier, eds.), Chicago/London: The University of Chicago Press, 176-223.
- Chierchia, G. 1998. Reference to kinds across language. *Natural language semantics* 6(4): 339-405.
- Čudomirović 2012 - Чудомировић, Ј. 2012. „О полифункционалности лексема *један* у српском језику“. Научни састанак слависта у Букову дане. 41.3: 319-346.
- Dahl, Ö. 1975. On generics. In: *Formal Semantics of Natural Language* (E. L. Keenan, ed.), Cambridge University Press, 99-111.
- Dobrovie-Sorin, C. 2004. Generic plural indefinites and (in)direct binding. In: *Handbook of French Semantics* (F. Corblin and H. de Swart, eds.), Stanford, CSLI: 55-70.
- Dobrovie-Sorin, C. and Beyssade, C. 2012. *Redefining Indefinites*. Springer.
- Friedman, V. (2000). Observations on the Use of *Jedan* as a Marker of Indefiniteness in Serbian/Croatian. In: *In a Foreign Harbor: Essays in Honor of Vasa D. Mihailovich* (R. J. Gorup and B. Rakić, eds.), Bloomington, IN: Slavica Publishers, 195-204.
- Friedman, V. 2003. 'One' as an Indefinite Marker in Balkan and non-Balkan Slavic. *Prilozi* 28.1: 109-151.
- Galmiche, M. 1985. Phrases, syntagmes et articles génériques. *Langages* 79: 2-39.
- Gerstner, C. and Krifka, M. (1993). Genericity. *Handbuch der Syntax*, 966-978.
- Greenberg, Y. 2003. *Manifestations of Genericity*. New York & London: Routledge.
- Ivić 1971 – Ивић, М. 1971. Лексема *један* и проблем неодређеног члана. *Зборник за филологију и лингвистику* 14.1: 103-119.
- Krifka et al. 1995. Introduction. In: *The Generic Book* (G. N. Carlson and F. J. Pelletier, eds.), Chicago/London: The University of Chicago Press, 1-124.
- Krifka, M. 2013. Definitional generics. In: *Genericity*. (A. Mari et al., eds.), Oxford University Press, 372-389.
- Lawler, J.M. 1973. *Studies in English generics*. Diss. The University of Michigan.
- Mari, A. 2008a. Analyticity and 'in virtue of' Generalizations in French. In: *Proceedings of the 26th West Coast Conference on Formal Linguistics* (C.B. Chang and H. J. Haynie, eds.), Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 357-365.
- Mari, A. 2008b. Analyticity under Perspective: Indefinite Generics in French. In: *Proceedings of SuB12*. (A. Grønn, ed.), Oslo: University of Oslo, 414-429.
- Mari, A. 2011. (C)overt modality in generic sentences. http://jeannicod.ccsd.cnrs.fr/ijn_00680238
- Stanojević 1998 – Станојевић, В. (1998). О генеричким реченицама. *Српски језик* 3.1-2: 223-236
- Vogeleer, S et L. Tasmovski. 2005. Les N, un N et des N en lecture générique. *Travaux de linguistique* 50.1: 53-78.

LES PHRASES GÉNÉRIQUES EN SERBE PAR COMPARAISON AVEC LE FRANÇAIS

Résumé

Dans ce travail nous nous intéressons à l'expression de la genericité en serbe par comparaison au français. Nous commençons par une catégorisation des syntagmes nominaux dans les deux langues. Ensuite, on examine la possibilité des SN de référer à l'espèce, véhiculant ainsi la genericité nominale, pour en venir à la conclusion que les singuliers définis du français et les singuliers nus du serbe conviennent le mieux à la référence aux espèces. La seconde partie de l'article est centrée sur la genericité phrastique. En adoptant l'analyse des indéfinis singuliers génériques en termes de points de vue (Mari 2008a, 2008b, 2011), nous étudions les contraintes qui pèsent sur l'emploi des indéfinis avec *jedan* en position de sujet en serbe par comparaison au français : l'indéfini singulier du français est possible dans les contextes définitoires et normatifs, tandis que *jedan* n'est possible que dans ces derniers. Nous avons constaté que le point de vue dit de « normes sociales » joue un rôle essentiel dans le choix du déterminant *jedan* en serbe, alors qu'en français tous les points de vue rendent possible l'emploi de l'article indéfini. Le plu-

riel est le moins restrictif dans les deux langues, permettant l'expression de tous les types de genericité ; aussi est-il le seul à permettre des généralisations inductives. Finalement, nos analyses des données du serbe montrent la pertinence de la différenciation entre les définitions et les normes.

Mots clés : genericité, français, serbe, espèce, propriété essentielle, *jedan*, article défini et indéfini, singulier, pluriel, point de vue

Veran Stanojević
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
veranva@gmail.com

Ljubica Đurić
Balkanološki institut SANU, Srbija
ljubica.djuric1@gmail.com

SEMANTIC PROSODY IN VERBAL COLLOCATIONS IN ENGLISH AND GERMAN

The paper presents a study of semantic prosody in collocational behaviour of English and German verbs with neutral meaning. Semantic prosody involves a tendency of a word to collocate with other words of either positive or negative meaning, which is not implied by its meaning. This view of prosody points towards a phraseological approach to lexical meaning, which foregrounds the typical behaviour of individual items in lexical patterning. We shall focus on verbal collocations and on the consistency of the verbs examined with regard to their positive or negative semantic preference. A sample of English and German corpora is examined to extract profiles of semantic prosodies of verbs with neutral meanings, such as Eng. *incite* (e.g. *incite racial hatred*) and Ger. *aufhetzen* (e.g. *zu einem Genozid aufhetzen*), which prefer nominal collocates denoting negative phenomena.

Keywords: semantic prosody, collocation, verbal collocation

1. INTRODUCTION

Contemporary corpus-based research into lexical patterning in the English language has recently involved extensive studies of semantic prosodies of lexical items. Sinclair (1991) investigates the semantic prosody of the phrase *set in*, which is characterized by a negative semantic prosody as the lexeme frequently co-occurs with nouns for negative phenomena, such as, *decay*, *decadence*, *infection*, and *prejudice*. Also, Louw's (1993) findings suggest that the semantic prosody of *utterly* is negative; moreover, when the adverb is paired with an adjective of positive meaning, the pattern produces an ironic effect. Stubbs (1995), for instance, analyzes the word *cause*, both as a verb and a noun, to find that about 90% of the collocates, in both morphological forms, are of negative meaning, and include *crisis*, *accident*, *delay*, *damage*, *trouble*, etc. He also notes that the plural noun *effects* has a negative semantic prosody, as its collocational range includes adjectives such as *adverse*, *harmful*, *ill*, *negative*, etc. Partington (1998) suggests that the verb *commit* co-occurs with nouns such as *crime* and *offences*, which is also an instance of negative semantic prosody.

This paper is concerned with semantic prosody of equivalent English and German verbs in their general senses. The approach to semantic prosody in this paper addresses the collocational ranges and patterns of English and German verbs the semantic features of which indicate neutrality of meaning and therefore do not imply negative or positive preferences in patterning.

1.1. Collocations

The concept of collocation was introduced by J.R.Firth, who defined it as a statement of the habitual or customary places of a word in collocational order but not in any other contextual order (Firth 1968: 181). The concept is linked to common and frequent co-occurrences of words, so that Firth's notion of collocation is quantitative, and gave rise to the statistical approach to collocation, which takes into consideration patterns with high probability of co-occurring. Sinclair (2004: 29) claims that collocations are evidence that words exhibit phraseological tendency, i.e. they tend to go together and make meanings by their combinations.

Benson et al. (1986: ix) consider collocations to be fixed, identifiable, non-idiomatic phrases. They classify collocations into grammatical and lexical. Grammatical collocations include *account for*, *adjacent to*, *by accident*, etc.; they consist of one lexical word and a preposition or a grammatical form such as the infinitive. Lexical collocations consist of two lexical words, and they can be subclassified into structural types of a) verb + noun (e.g. *compose music*, *set a record*, *reach a verdict*), adjective + noun (e.g. *a pitched battle*, *a formidable challenge*, *a crushing defeat*); b) noun + verb (e.g. *blizzards rage*, *blood circulates*); c) noun1 + noun2 (e.g. *a herd of buffalo*, *a pack of dogs*, *a bouquet of flowers*); d) adverb + adjective (e.g. *deeply absorbed*, *strictly accurate*); and e) verb + adverb (e.g. *amuse thoroughly*, *anchor firmly*, *apologize humbly*).

As explained in Carter (2012: 50-51), collocability describes the company a word keeps, since words operate in a lexical environment of other words. In view of that, some words can only be differentiated by citing their normal collocability range, for example *strong tea* – *powerful tea. Carter (2012: 50-51) suggests that the more core a lexical item is, the more partnerships it will contract with other lexical items. Accordingly, if the words *bright*, *radiant*, *shiny*, *gaudy* are considered to be operating along a continuum from core to non-core, *bright* will collocate with more words than other three adjectives will. It collocates with nouns such as *sun*, *light*, *sky*, *idea*, *colours*, *red*, *green*, *future*, *prospects* and *child*, whereas *radiant* collocates with fewer nouns, including *light*, *smile* and *sun*. Moreover, the more general the meaning of a word, the more collocates it will co-occur with. This also suggests that words have different collocational ranges depending on the semantic restrictions imposed by their semantic features, which also applies to the ranges of synonymous words. Carter (2012: 66) observes that *putrid*, *rotten*, *rancid* and *addled* are synonymous adjectives, but *putrid* collocates with *fish*, *rancid* with *butter*, *oil*, *lard*, *addled* is confined only to *eggs*, while *rotten* can collocate with *fish*, *eggs* and *fruit*. There are also words which are restricted to certain partners and cannot be substituted by one another; for example, *soft*, *mild* and *gentle* collocate with *voice*, *breeze*, *rebuke* or *soap*, but each forms exclusive collocations such as *soft water*, *mild beer* and *gentle slope*.

418

The patterns of co-occurrence can be grammatical, when they result from syntactic dependencies, or lexical, in which syntactic relationships are involved, but result from the fact that in a given linguistic environment certain lexical items will co-occur (Carter 2012: 62). Speaking of syntactic dependencies, Carter (2012: 66) explains that *much* collocates with a preceding verb *like* in negative sentences but not in affirmative sentences, e.g. *I don't like him much* and *I like him much. Yet, the second sentence would be acceptable only if *much* is premodified, e.g. *I like him too much*.

Speaking of collocational range, it should be noted that collocability potential is to be considered within individual senses of polysemous words, as different senses may imply quite different syntactic and semantic restrictions, as well as different associative, stylistic and pragmatic values. The verb *walk*, for example, is used intransitively in the sense [MOVE AT A REGULAR PACE BY LIFTING AND SETTING DOWN EACH FOOT IN TURN] and has a range which predominantly involves adverbs of manner, while in the sense [RIDE A HORSE AT THE SLOWEST PACE] it is used transitively and its range includes only the noun *horse*.

1.2. Semantic prosody

The definition of semantic prosody habitually cited in the literature is proposed by Louw (1993: 157): 'a consistent aura of meaning with which a form is imbued by its collocates'. The definition is rather imprecise, but it sustains the phraseological approach to lexical meaning stating that collocations are a linguistic environment in which words realize aspects of meaning other than denotation and connotation. As Louw (2000: 48-94) suggests, semantic prosody is an aspect of meaning whose primary function is the expression of the attitude of the speaker/writer towards some pragmatic situation. It is established through the proximity of a consistent series of collocates and can be positive or negative. Louw (1993: 171) observes that negative prosodies are more frequent than positive ones. Prosody seems to rest on grammatical principles as well; for example, when the verb *build up* is used transitively, with

a human subject, the prosody is positive, judging by the collocations *build up organisations/better understanding*, whereas with inanimate subjects the verb exhibits negative prosody, in collocations such as *cholesterol/toxins build(s) up* (Louw 1993: 171).

It should be noted that semantic prosody is not related to connotation, i.e. positive or negative associative meaning of a word. Bednarek (2008: 130) explains that the verb *tackle* predominantly collocates with negative items such as *problem* and *difficult task*, but it has positive connotations, since it is good to tackle problems. Even though some verbs occur only in negative contexts, they do not acquire negative connotations; accordingly, Bednarek (2008: 130) claims that the co-occurrence of an item with negative collocates does not indicate the presence of a negative connotation. Sinclair (2004:121) notes that connotation is word-based, whereas semantic prosody ranges over the whole lexical item and encompasses the effect of employing a particular lexical item.

Semantic prosody profiles in collocations are retrieved by corpus analysis, since the prosody of a word is not intuitively recognized by native speakers nor is it a component of lexical meaning. Stubbs (1995: 23-55) reports on his study of the word *cause*. The study is based on the 250 occurrences in a 1 million word corpus and the 38,000 occurrences in a 120 million running words. The word, both as a noun and a verb, and its word forms are used in contexts where cause and effect are unpleasant, while its collocates concern problems, trouble, damage, death, pain and disease. The distribution of occurrences indicates 80% of negative prosody, 18% of neutral prosody and 2% of positive prosody. The collocates which occur as the subject or object of the verb *cause* or as a prepositional object of the noun *cause* include *abandonment, accident, anger, annoyance, anxiety, apathy, apprehension, breakage, catastrophe, chaos, clash, complaint, concern, confusion, crisis, damage, danger, death, deficiency, delay, destruction, deterioration, difficulty, disaster, disease, disruption, disturbance, disunity, doubt, errors, frustration, harm, hostility, hurt, inconvenience, interference, injury, interruption, mistake, pain, quarrel, rejection, rupture, sorrows, split, suspicion, trouble, uneasiness, upset*, etc. Similarly, Philip (2011: 251) concludes that *cause* has a negative semantic prosody and that this suggests that an association with evaluatively negative things has eventually become a property of the verb, as exemplified by the following concordances:

- 1) *a real downer of a word, likely to **cause** a lot of **confusion**. After*
- 2) *until I told her. What I did has **caused** a **rift** between me and my friend'*
- 3) *quality in the borough". The award **caused** **anger** among anti-racist groups a*
- 4) *of new media outlets and choice, **causing** audience **fragmentation**. To achi*

Sinclair (2004: 175) explores the semantic prosody of the plural form of the word *effort*. Grammatically speaking, *efforts* collocates with the infinitive form of the verb which follows. In *The Bank of English* corpus there are 9,617 instances of *efforts* followed by *to*-infinitive. The sample indicates that we talk of 'efforts to' do something when someone appears to be unlikely to succeed, to be heading for failure, or already unsuccessful. The prosody evident in the examples is the speaker/writer's prejudgement of the efforts heading for failure. Frequent adjectival and verbal collocates of *efforts* are *hysterical, frantic, futile, strenuous, blunder, hamper*, etc. Thus, the draft of the lexical item that has as its core *efforts to* contains a) the core, b) the semantic preference for a verb of constructive action, and c) the semantic prosody of anticipated failure. The selection of the collocates which co-occur with this core is controlled by the prosody.

Interestingly, Almela (2011: 39-51) has discovered that even when the noun collocating with the verb *cause* does not denote a negative entity or notion, the adjective selected as modifier represents the negative prosody. This is viewed as prosodic compensation. For example, if the word after *caused by* is the noun *gene*, the adjectives selected to modify it are typically *recessive, faulty, defective, abnormal, inappropriate* and *altered*. The adjectives compensate for the negative prosody of *cause*, since they express a negative evaluation of the referent of the noun.

2. CROSS-LINGUISTIC EXPLORATION OF SEMANTIC PROSODY

Cross-linguistic studies of semantic prosody are scarce, while thorough studies which involve collocations from the German language have not been conducted. Dodd (2000: 1-39) only briefly touches upon a possible parallel with the prosodies of English words explored in the literature so far, and gives the example of the verb *verursachen*, which evidently exhibits negative semantic prosody, since it has a strong tendency to be used when the speaker indicates a consequence which is perceived as unpleasant, as in 1) ...*damit verursachte man weniger **Lärm**...*, 2) ...*Tapies befindet sich in einer **Krise**, verursacht, wer weiss, durch den weltweiten Einfluss...* and 3) ...*die der **Krieg** verursacht hat...*

In a contrastive study of English and Norwegian collocations, Ebeling (2014) notes that *commit* in English and *begå* in Norwegian co-occur with nouns which denote a bad act, such as Eng. *suicide*, *murder* and *crime*, and Nor. *drap* [MURDER], *feil* [ERROR], *forbrytelse* [CRIME] and *underslag* [FRAUD]. Likewise, the equivalents Eng. *signs of* and Nor. *tegn til/på* are matched in negative semantic prosody, their ranges including Eng. *death* and *edginess*, and Nor. *sammenbrudd* [BREAKDOWN] and *galskap* [MADNESS].

2.1. Semantic prosody in English and German verbal collocations

As mentioned above, semantic prosody does not presuppose or entail connotation. Moreover, connotation is implied meaning, and is not contingent on lexical patterning of words. Rather, it should be regarded as an inherent property of lexical items (Lipka 1990: 63). We hold that institutionalised connotative meaning of a word is based on the attitude towards the denotatum of the word, which is shared by the speakers in the speaking community. Connotative meanings of words rest on associations related to the denotatum; for example, the connotative meaning of *dove* [A STOCKY BIRD WITH A SMALL HEAD, SHORT LEGS, AND A COOING VOICE, FEEDING ON SEEDS OR FRUIT] is [A PERSON WHO ADVOCATES PEACEFUL OR CONCILIATORY POLICIES, ESPECIALLY IN FOREIGN AFFAIRS], and it stems from the symbolism of the bird itself. Semantic prosody, on the other hand, is based on the typical behaviour of a word in lexical patterning, and may not be explained through denotation or connotation, but only by exploring the propensity of the word towards its collocates.

The sample we analyse has been extracted from the resources of English and German listed in Corpora and contains sentences from authentic language use. Quantitatively speaking, for each verb we shall indicate the number of instances found in the corpora examined, as frequency of co-occurrences is a valuable indicator of semantic prosody of the verbal collocate. However, qualitative analysis is also performed allowing for fine distinctions to be drawn in each pattern in semantic and lexico-grammatical terms.

Further, we examine semantic prosody with reference to a particular sense, since polysemous words involve different collocational ranges depending on the senses; different senses may imply distinct lexical patterning and, consequently, distinct prosodies. The English verb *rouse*, for example, has a positive semantic prosody in the sense [PRODUCE AN EMOTION OR FEELING IN SOMEONE]; the collocational range for this sense includes nouns for positive feelings and emotions, such as *curiosity*, *delight*, *enthusiasm*, *desire*, etc.; the passivized form *roused to* [PRODUCE AN EMOTION OR FEELING IN SOMEONE] typically co-occurs with nouns for negative emotions or psychological states, e.g. *anger*, *indignation* and *frenzy*.

2.2. The sample analysis

Semantic prosody in verbal collocations analyzed in the sample is contingent on a particular sense of the verbs and on the typical patterns formed by the verbs in the given sense in language use. The verbs in their neutral senses do not indicate semantic components which constrain collocation formation in terms of semantic prosody, so that the nominal collocates they co-occur with may be of positive,

negative or neutral meaning. Negative/positive prosody will be taken to mean that the typical nominal collocates of a given verb denote negative/positive entities, phenomena, emotions, states or abstractions.

A) The verbs Eng. *present itself* and Ger. *sich (an)bieten* are considered in the sense [SUDDENLY HAPPEN OR BE AVAILABLE]. The collocational patterns they form indicate positive semantic prosody. The 137 instances of the English verb indicate a high frequency of patterns with the noun *opportunity*, while 48 instances of the German verb indicate frequent collocations with the noun *die Gelegenheit* [OPPORTUNITY]. The nominal collocates denote abstractions, while the patterns refer to an unexpected occurrence of a favourable or advantageous combination of circumstances and a chance of prospect with what becomes available, as in the following:

1a) *In response to the multiplicity of factors affecting their lives, the peasantry have shown that they can act positively, making the most of **opportunity** when it **presents itself**.*

2a) *Therefore representative **democracy presents itself** as the best compromise.*

3a) *Certainly, ultimate borrowers and lenders are free to switch as the **advantage** of doing so **presents itself**.*

4a) *The schematic account suggested that legal **positivism** first **presented itself** as a matter of fact whereby theorists sought to reduce law to one or other favoured fact.*

1b) *Eine **Gelegenheit**, der Öffentlichkeit Informationen zu geben, kann **sich jederzeit bieten**.*

2b) *Auf dem Hintergrund der Formel von der Konfrontation **bietet sich** eine **Lösung an**.*

3b) *Das **Ideal bietet sich** uns an wie ein Wertschema.*

4b) *Könnte die Kommission auch einmal prüfen, welche anderen **Fazilitäten sich bieten?***

B) The verbs Eng. *detect* and Ger. *aufdecken* in the sense [DISCOVER THE PRESENCE OF] exhibit negative semantic prosody. The instances of usage, i.e. 109 sentences in the English sample and 42 sentences in the German sample, reveal that the objects of the verbs are nouns denoting negative emotions, traits, and other abstractions. The pattern is used to describe the process of discerning something intangible or something likely to elude observation, as in the following:

1a) *One **detects** a certain **apathy** towards the whole business of synodical government, and parishes find it difficult to fill the vacancies allotted to them on the Deanery Synods.*

2a) *Yet when one talks to leading figures in American school librarianship one **detects** an uneasy **dissatisfaction**.*

3a) *The observer **detects** a **mismatch** between the designer's intentions for pupil or teacher behaviour and what happened.*

4a) *A hollow hooray for Hollywood Joan McAlpine **detects** a **cynical streak** among the filmmakers who make fortunes from bringing violence to the screen*

1b) *Das Kontrollverfahren soll so früh wie möglich eventuelle **Fälle** von Nichteinhaltung bei der Anwendung des Managementsystems **aufdecken**, die zu Unfällen, Störungen, Beinaheunfällen und sonstigen gefährlichen Ereignissen führen könnten.*

2b) *Wenn sie die **Lüge aufdecken**, gibt es Ärger.*

3b) *Coverity Prevent verfügt über eine Vielzahl von Checkern, die kritische **Probleme** und **Fehler** in Ihrem Quellcode **aufdecken**.*

4b) *Wenn Mitgliedstaaten **Unregelmäßigkeiten aufdecken** und die notwendigen finanziellen Korrekturen vornehmen, können sie die freigegebenen Gemeinschaftsmittel erneut nutzen.*

C) A sample of 233 German sentences and a sample of 425 English sentences indicate negative prosody of the verbs *face* and *bewältigen* respectively. They are considered in the sense [DEAL WITH], in which they co-occur with nominal collocates which denote abstractions, the most frequent being the

nouns Eng. *problem* and Ger. *das Problem*. Semantically speaking, the patterns suggest that a negative situation is recognized and confronted, as in the following:

- 1a) *The Zuckerman books help one to imagine how Roth has **faced** the **reproach** that he has derided his family and sold their secrets.*
 2a) *She may have made a mess of her life; she may have **faced problems** beyond your comprehension.*
 3a) *This commitment to materialism means that a couple of standard dualist **objections** must be **faced**.*
 4a) *But war was under way again in southern Angola, the team **faced** obvious **difficulties** and had to rely on information from the Angolan government.*
- 1b) *Du musst diese schwierigen **Probleme bewältigen**.*
 2b) *Einer meiner Psychologie-Professoren sagte, dass Leute Geschichten erzählen, um ihre **Ängste zubewältigen**.*
 3b) *Es war niemals vorgesehen, dass Sie **Kampfsituationen bewältigen**.*
 4b) *Wir nehmen nun an, diese erste **Hürde** sei glücklich **bewältigt**.*

D) The sample in which we examined the verbs Eng. *surface* and Ger. *auftauchen*, in the sense [BECOME APPARENT], contains 354 English sentences and 382 German sentences. The verbs collocate with abstract nouns which denote negative emotions or psychological states, such as annoyance, anger, anxious behaviour, worry, etc. The verbs, thus, have a negative semantic prosody, while the patterns refer to circumstances in which negative emotions or attitudes not openly acknowledged or displayed become obvious and manifest themselves, as in the following:

- 1a) *Fortunately, **frustration surfaced** only in sporadic back-chat, but when teams such as Kelso and Heriot's, each with a tradition of expansive back play, fail to put on a show in glorious conditions something, surely, is wrong.*
 2a) *When they talked about fellow YCs, class **resentment** often **surfaced**.*
 3a) *The **fuss** died down, but has now **surfaced** again.*
 4a) ***Concern** for this issue has recently **surfaced** in studies that were indeed set up originally to try to isolate the factors that determine which among a selected sample of children are likely later in life to have a schizophrenic breakdown.*
- 1b) *Die Zulassung für den Wirkstoff wird regelmäßig überprüft und kann jederzeit widerrufen werden, wenn neue **Bedenken auftauchen** oder geeignetere Stoffe auf den Markt kommen.*
 2b) *In einem wichtigen Bericht aus dem Jahr 1978 beschrieb Professor Robert Jervis von der Columbia Universität in New York ein Modell für das Verständnis, wie die **Konflikte auftauchen**.*
 3b) *Die politische **Rivalität**, welche seit kurzem zwischen Japan und Rußland **aufgetaucht** ist, und die im Verlauf der Zeit sich immer mehr zu feindseliger Spannung auswachsen wird, bleibt für die Folge ein schweres Hindernis des russischen Missionswerks.*
 4b) *Sofort war auch der **Zweifel** bei ihm **aufgetaucht**.*

E) The verbs Eng. *instigate* and Ger. *anzetteln* are considered in the sense [BRING ABOUT], in 170 English and 140 German sentences. They have a negative semantic prosody, as the nominal collocates they typically co-occur with denote negative activities which involve intimidation, armed struggle, violence, illegal seizure of power, etc. The patterns refer to situations in which such drastic and inadvisable action is urged, as in the following:

1a) So when the military **instigates** an **attack** on a tribal village, it is generally with the backing of the new settlers.

2a) But Prince has floated free of grassroots or use value, and ascended to an aristocratic, aerial domain of licence and luxury — where he's **instigated** a promiscuous **chaos** of stylistic miscegenation.

3a) They **instigated** a **reign of terror** in London's East End, controlling their manor with a ruthless disregard for others.

4a) The UN boss said anyone who **instigates killings** in Africa should be prosecuted.

1b) Er soll erst einmal destabilisieren, für Unruhe sorgen, **Streiks** und Anti-Lumumba-**Demonstrationen anzetteln**.

2b) Ich glaube, er wollte eigentlich **Streit** mit Mr Chekov **anzetteln**.

3b) Putin hat wiederholt davor gewarnt, die US-Regierung könne einen **Putsch** gegen ihn **anzetteln**.

4b) Und wenn wir jetzt einen **Krieg anzetteln**, kommt am Ende keine Halle.

It is rarely the case that synonyms have identical semantic prosody; yet, the sample has indicated that the verbs Eng. *incite* and Ger. *aufhetzen* exhibit negative semantic prosody, which is also the feature of their synonyms Eng. *instigate* and Ger. *anzetteln*. Their typical nominal collocates have negative meanings, and denote criminal acts, disturbances, commotion or unpleasant emotions, as in the following:

1a) They **incited** prison **riots**, burned prisons down and sacked and burned John of Gaunt's splendid palace of the Savoy.

2a) This dual effect frequently **incites fears** in the mother that the anaesthetic may harm her offspring.

3a) Lord Merlyn-Rees, too, believes that violence on television **incites violence** in the young.

4a) Quite rightly there is legislation to stop material that **incites race hatred**.

1b) Alle Aktivitäten, die zu Religionshass oder Religionskonflikten **aufhetzen**, sind ebenfalls verboten.

2b) Auf den Webseiten von Facebook, einem virtuellen Treffpunkt für Millionen von Menschen, finden sich Nachrichten, deren Verfasser zu ideologisch motiviertem Hass und bewaffneten Aufständen **aufhetzen** wollen.

3b) ...daß die Ausführung eines solchen Vorsatzes nothwendig den Neid und die Eifersucht der an ihrem Ruhme gekränckten Personen gegen mich **zur Rache aufhetzen** werde.

4b) Gewisse Personen sind sogar so weit gegangen, unsere Streitkräfte zur Meuterei und unsere Polizei **zur Rebellion aufzuhetzen**

F) The verbs Eng. *befall* and Ger. *widerfahren* are examined in 69 English and 188 German sentences respectively, in the sense [HAPPEN TO]. They exhibit negative semantic prosody; the nouns they collocate with have negative meanings and denote events which have unfortunate consequences and cause suffering and distress, as in the following:

1a) The personal **tragedy** that **befalls** Gibson's character in 'Forever Young' is that he loses his childhood sweetheart in an accident before he has plucked up the courage to propose marriage.

2a) Much of the ill health and untimely **mortality** that **befalls** mothers and very young children in developing countries is directly attributable to patterns of reproduction and family size.

3a) But I hardly like to tell you about the **disaster** that **befell** Angela within the next few minutes.

4a) Now another **misfortune befell** the invaders.

1b) Ich bin genau so wie Sie über die **Unwägbarkeiten** erschüttert, die der größten Zeitung in Metropolis **widerfahren**.

2b) Aber wäre Ihr Verhalten über jeden Vorwurf erhaben, würden Ihnen solche **Missgeschicke** nicht **widerfahren**.

3b) Nun, **Unfälle widerfahren** Menschen, die zu neugierig sind.

4b) In diesen zehn Tagen der leidenschaftlichen und nachdenklichen Diskussionen sprachen die israelischen Schriftsteller ausführlich über das **Leid**, das der jüdischen Nation und dem jüdischen Volk in der Vergangenheit **widerfahren** war.

3. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

The analysis of the sample presented indicates that semantic prosody is an aspect of lexical meaning by collocation, which should be examined with language in use and should not be restricted to dictionary meaning. The prosody of the verbs results from their interaction with the collocates, as the sense of the verbs considered is neutral and general. Such an approach to lexical meaning and lexical patterning is corpus-driven and relies on empirical data from language use. Since prosody is not explicitly indicated by the semantic features of words, it should be verified by the frequency of typical co-occurrences in a given co-textual environment. It would be needless to say, for instance, that the verb *strive for* [MAKE GREAT EFFORTS TO ACHIEVE OR OBTAIN SOMETHING AGAINST DIFFICULTIES] co-occurs with nominal collocates of positive meaning, such as *progress*, *unity*, *balance*, etc., since its collocational range is implied by its sense. Accordingly, the claim that it has a positive semantic prosody would be redundant.

We consider semantic prosody in verbal collocations examined above to depend on a particular sense of the verbs and on the typical patterns formed by the verbs in the given senses in language use. The semantic prosody in such cases needs to be carefully examined both quantitatively, by determining the frequency of co-occurrences with particular nominal collocates, and qualitatively, by interpreting the elements of typical co-occurrences. The frequency of typical patterns demonstrates that the negative/positive prosody of a specific word has become institutionalised through usage and has become a factor in lexical patterning, as a type of collocational restriction. Collocational restrictions determine collocational ranges of words. Accordingly, semantic prosody is a constraining factor which determines the collocates to be included in a range. As the usage of words in frequent collocations demonstrates, senses of polysemous words do not only impose semantic and syntactic restrictions, but prosodic restrictions as well, which are applicable to the collocations they form. The interaction of lexical patterning and semantic prosody is evident in collocations – the typicality of co-occurring governs the semantic prosody, which then becomes a restriction which constraints the distribution of words in lexical patterning.

Furthermore, synonymous words do not have identical collocational ranges, and the distinctions in their collocational behaviour may indicate differences in their semantic prosodies. In the sample, we have observed quite different semantic preferences with the synonyms of the verbs examined. For instance, the English verb *initiate*, which is synonymous to the verb *instigate*, does not exhibit any specific type of prosody, as it frequently co-occurs with nominal collocates of neutral, positive and negative meaning, as in the following:

1) Some organized petitions which urged parliament to **initiate reform**, while most employed their money and influence to promote godliness.

2) The vehicle chosen to **initiate discussion** (and hopefully change) was a School's Council.

3) Even though large firms have continued to vary credit terms to relieve their own liquidity problems, small firms are understandably reluctant to **initiate complaints** against their trading partners.

Similarly, the German verb *einleiten* does not have a negative prosody characteristic of its synonym *anzetteln*, but collocates with nouns of neutral meaning, as in the following examples:

- 1) Sie sollte **Diskussionen** und **Konsultationen** zwischen Mitgliedstaaten und Marktteilnehmern **einleiten**.
- 2) Deshalb müssen wir umgehend **Maßnahmen einleiten**.
- 3) Die Abteilung für innere Angelegenheiten möchte eine **Untersuchung einleiten**.

Semantic prosody may be considered a factor which verifies the claim that synonymy is only partial. Furthermore, the differences in semantic prosodies of synonymous words suggest that semantic prosody is not a semantic component *per se*, but rather the result of the interaction between a word and its typical collocates. Semantic prosody of a word is actualised only in the context of its collocates. The phenomenon, thus, pertains to language use; it is not a norm but a regularity to be explored within a sample and interpreted within the patterns a particular word forms in authentic language use.

REFERENCES

- Almela, M. (2011). The case for verb-adjective collocations: corpus-based analysis and lexicographical treatment. *La Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas* 6, 39 – 51.
- Bednarek, M. (2008). Semantic preference and semantic prosody re-examined. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 4.2, 119–139.
- Benson, M., E. Benson, and R. Ilson. (1986). *The BBI Combinatory Dictionary of English. A Guide to Word Combinations*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Carter, R. (2012). *Vocabulary: Applied Linguistics Perspectives*. London, Routledge.
- Dodd, B. (2000). Introduction: the relevance of corpora in German studies. In: *Working with German Corpora* (B. Dodd, ed.). Birmingham: University of Birmingham Press, 1–39.
- Ebeling, S. O. (2014). Cross-linguistic semantic prosody: The case of ‘commit’, ‘signs of’ and ‘utterly’ and their Norwegian correspondences. *Oslo Studies in Language* 6(1), 2014. 161–179.
- Firth, J. R. (1968). A Synopsis of linguistic theory 1930–55. In: *Selected Papers of J. R. Firth 1952– 1957* (F. R. Palmer, ed.). London: Longmans, 168–205.
- Lipka, L. (1990). *An outline of English lexicology*. Tübingen: Max Niemeyer
- Louw, B. (1993). Irony in the text or insincerity in the writer? The diagnostic potential of semantic prosodies. In: *Text and Technology: In Honour of John Sinclair* (M. Baker, G. Francis and E. Tognini Bonelli, eds.). Amsterdam: John Benjamins, 157–176.
- Louw, B. (2000). Contextual prosodic theory: Bringing semantic prosodies to life. In: *Words in Context: A Tribute to John Sinclair on his Retirement* (C. Heffer and H. Sauntson, eds.). Birmingham: University of Birmingham, 48–94.
- Partington, A. (1998). *Patterns and meanings: Using corpora for English language research and teaching*. Philadelphia, PA: John Benjamins.
- Philip, G. (2011). *Colouring Meaning: Collocation and connotation in figurative language*. Amsterdam: John Benjamins.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Sinclair, J. (2004). *Trust the Text*. Routledge: London.
- Stubbs, M. (1995). Collocations and semantic profiles: On the cause of trouble with quantitative studies. *Functions of Language* 2(1), 23–55.

CORPORA

The British National Corpus, version 3 (BNC XML Edition). 2007. Distributed by Oxford University Computing Services on behalf of the BNC Consortium. URL: <http://www.natcorp.ox.ac.uk>

Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS). Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <http://www.dwds.de/>

Limas-Korpus. Universität Duisburg-Essen. <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Limas/>
Reverso Context. PROject MT, Ltd., 1993-2001. Softissimo S.A., 1997-2002. <http://context.reverso.net>

SEMANTIČKA PROZODIJA U GLAGOLSKIM KOLOKACIJAMA U ENGLESKOM I NEMAČKOM JEZIKU

Rezime

U radu se bavimo semantičkom prozodijom u kolokacijama koje obrazuju engleski i nemački glagoli u neutralnom značenju. Semantička prozodija obuhvata tendenciju jedne reči da kolocira sa drugim rečima negativnog ili pozitivnog značenja, što je odlika koju ne nagoveštavaju semantička svojstva date reči. Ovaj pristup prozodiji ukazuje na frazeološko tumačenje leksičkog značenja, čime se u prvi plan stavlja tipično ponašanje pojedinačnih leksičkih jedinica u leksičkom udruživanju. Usredsređujemo se na glagolske kolokacije i na postojanost glagola u odabiru kolokata pozitivnog ili negativnog značenja. Ispitali smo uzorak engleskih i nemačkih rečenica i profilisali semantičku prozodiju glagola u kolociranju sa imenicama, kao, na primer, kod engleskog glagola *incite* (npr. *incite racial hatred*) i nemačkog glagola *aufhetzen* (npr. *zu einem Genozid aufhetzen*), koji biraju imeničke kolokate koji označavaju negativne pojave.

Ključne reči: semantička prozodija, kolokacija, glagolska kolokacija

Violeta Stojičić
Univerzitet u Nišu, Srbija
Filozofski fakultet
violeta.stojicic@filfak.ni.ac.rs

Nikoleta Momčilović
Univerzitet u Nišu, Srbija
Filozofski fakultet
nikoleta.momcilovic@filfak.ni.ac.rs

VII

МЕТОДИКА НАСТАВЕ СТРАНИХ ЈЕЗИКА

O INTERKULTURNIM VREDNOSTIMA PROJEKTNIH ZADATAKA – PRIMER PETALL PROJEKTA

Sa ciljem da se unapredi nastava stranih jezika, promoviše plurilingvizam, razvija svest o jezičkoj i kulturnoj različitosti ali i o uzajamnom razumevanju, u evropskim institucijama pokrenuti su projekti koji poštuju i primenjuju osnovne principe evropske jezičke politike. Projekat PETALL ima za cilj uspostavljanje kolaborativne saradnje među nastavnicima i edukatorima nastavnika, istraživanja u oblasti TBLT pristupa, proizvodnju i primenu projektnih zadataka u skladu sa Evropskim referentnim okvirom za strane jezike i novim metodologijama u učenju stranih jezika (TBLT i CLIL). Projektni zadatak, u sklopu TBLT procedure, zasniva se na zahtevima koji obuhvataju lingvističku i informaciono tehnološku dimenziju. Svaki zadatak mora biti kulturološki prilagođen i primenjiv u obrazovnom i kulturnom kontekstu svake zemlje učesnice u projektu. U radu se prikazuju i kritički razmatraju interkulture vrednosti projektnih zadataka i komentarišu se problemi vezani za prepoznavanje interkulture razlika u odnosu na pojedine obrazovne kontekste.

Ključne reči: interkulturalnost, TBLT, projektni zadatak, IKT

1. UVOD

Poštovanje svoje kulture podjednako je važno kao i uvažavanje drugih kultura, stoga je neophodno kroz obrazovni kontekst među učenicima razvijati interkulturnu svest i podsticati prihvatanje različitosti u sociokulturnom okruženju svakog čoveka ponaosob. Shodno tome, cilj PETALL projekta jeste promovisanje uzajamnog razumevanja i svesti o jezičkoj i kulturnoj različitosti primenom TBLT (eng. Task-Based Language Learning) nastavnog pristupa sa elementima IKT (informaciono kompjuterske tehnologije). Nastava stranih jezika zasnovana na projektnim zadacima (eng. TBLT) je komunikativni pristup u nastavi stranih jezika pri čemu je fokus na značenju (Ellis, 2003; Nunan, 2004; Samuda & Bygate, 2008; Van den Branden, 2006), a ne na formi. U osnovi ovog metodološkog pristupa je projektni zadatak (eng. task) koji predstavlja plan rada zahtevajući od učenika da jezik obrađuje pragmatično kako bi se postigao rezultat koji može da se ocenjuje u odnosu na ispravnost ili prikladnost datih sadržaja. Iz perspektive obrazovne jezičke politike u Evropi, koja promoviše raznovrsnost i jednakost jezika i kultura, znanje više evropskih jezika, bolju komunikaciju, interakciju, pokretljivost u Evropi, kao i uzajamno delovanje nacionalnih obrazovnih politika, ovaj nastavni pristup, kao vid komunikativnog pristupa, idealan je način za ostvarivanje ovih načela, sa akcentom na razvoj interkulturne svesti, jer konzorcijum ovog projekta čine obrazovne institucije iz deset evropskih zemalja, što govori o misiji PETALL projekta i TBLT pristupa kao sredstva za ostvarivanje ove misije.

2. INTERKULTURNE KOMPETENCIJE U NASTAVI STRANIH JEZIKA

Znanja vezana za kulturu drugog u okviru učenja stranog jezika i svest o kulturi drugog jesu koncept opšteg tipa koji postaje jedan od ciljeva učenja i nastave stranih jezika. Interkulturna kompetencija upotpunjava pojam komunikativne kompetencije. Interkulturna kompetencija je interakcija sa ljudima koji potiču iz različitih kultura (Byram, 2004:297). Stvarna interakcija među kulturama je ona koja podrazumeva posredovanje među ljudima kako na specifičnom tako i na planu opšteg. Cilj komunikativne nastave nije više obaveza da se podražava pretpostavljeni i zadati model izvornog govornika (Kramsh,

1993, Byram, 2004). Nastavnici više nisu ambasadori kulture drugoga, posmatrane kao statične, samoj sebi dovoljne i strane, već je njihova uloga u tome da uvažuje i primene interaktivnu prirodu i društvene, političke i etičke implikacije učenja i nastave o kulturi. Kako Byram upućuje (2004:159), ovaj koncept, zasnovan na kulturnim razlikama podrazumevajući razvoj misli u pravcu udaljavanja od etnocentrizma ka relativnosti, široko se upotrebljava ne samo u vezi sa stranim jezicima već i sa ostalim školskim predmetima, geografijom, istorijom i društvenim naukama, maternjim jezikom. Ipak, najizraženiji je u učenju stranih jezika i može se pratiti u svim uzrastima.

Da bi se postigla interkulturalna kompetencija potrebne su duboke promene u obrazovnom procesu budućih nastavnika. Nastavnik ima obavezu da menja svoje stavove, jer više nije samo obučeni i obavešteni poznavalac ciljane kulture, već onaj koji razvija kritički stav prema učenju i nastavi strane kulture, ciljnoj i polaznoj kulturi, prema interkulturalnoj interakciji.

U komunikaciji među učenicima širom sveta, potrebno je razvijati interkulturalnu komunikativnu kompetenciju (eng. ICC) (Byram, 1997 u Thomas & Reinders, 2010) kako bi značenje i kulturne razlike mogle da se prenesu. Zadatak nastavnika jeste da pomogne učenicima u ovom intertekstualnom okruženju i podrži ih u razvoju ICC kroz TBLT pristup (ibid.)

3. PETALL PROJEKAT – CILJEVI I MISIJA

Projekat pod nazivom PAN EUROPEAN TASK ACTIVITIES FOR LANGUAGE LEARNING / PETALL je evropski projekat, Lifelong Learning Programme. Učešćem na PETALL projektu Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu u saradnji sa Vazduhoplovnom akademijom, potvrđuje svoj doprinos obrazovnom sistemu Srbije i obogaćuje svoja iskustva u oblasti obrazovne i primenjene lingvistike, ima priliku da prenese svoja dostignuća i da ravnopravno učestvuje u svim aktivnostima sa kolegama iz deset zemalja. PETALL je transverzalni LLP KA2 projekat, osnovan sredstvima Evropske Komisije. Radni jezici su: holandski, engleski, gaelški, nemački, grčki, mađarski, italijanski, portugalski, srpski, španski i turski. PETALL projekat promoviše učenje zasnovano na projektnim zadacima primenom informaciono kompjuterskih tehnologija u nastavi stranih jezika razvijajući istovremeno jezičke i IKT kompetencije. Ovaj projekat je prevashodno namenjen edukatorima nastavnika, nastavnicima na obuci i istraživačima.

Cilj projekta je unapređivanje nastave stranih jezika u Evropi putem primene i usklađivanja Evropskog referentnog okvira za strane jezike i novih metodologija (TBLT i CLIL) u učenju stranih jezika. Obuhvata brojne aktivnosti tandema susednih zemalja (susedi srpskog tandema su univerziteti i škole iz Turske i Mađarske), univerziteta i srednjih škola iz deset zemalja, učesnica projekta, koji će proizvoditi nastavni materijal, organizovati kurseve za obrazovanje nastavnika u zemljama učesnicama projekta i na globalnom planu. Aktivnosti projekta se odvijaju kroz naučne susrete učesnika projekta, publikovanje primera dobre prakse na nacionalnim jezicima i engleskom jeziku, organizovanje kurseva za nastavnike na nacionalnom i internacionalnom nivou, saradnju tandema susednih zemalja, kao i kroz aktivnu diseminaciju rezultata projekta putem učešća na nacionalnim i međunarodnim naučnim konferencijama.

Ciljevi projekta su sledeći: promovisanje uzajamnog razumevanja i svest o jezičkoj i kulturnoj različitosti kroz IKT u TBLT (učenje jezika putem projektnih zadataka), podrška kvalitetnom obrazovanju nastavnika u tehnološki posredovanim projektnim zadacima; pomoć nastavnicima u daljem razvijanju njihove digitalne kompetencije.

Misija projekta je ohrabrivanje kolaborativne saradnje među nastavnicima i edukatorima nastavnika različitih zemalja uspostavljanjem regionalnih mreža za razvoj IKT projektnih zadataka, olakšavanje pristupa tehnološki posredovanim projektnim zadacima koji dobro funkcionišu, obezbeđivanje kvalitetne komunikativne razmene uprkos kulturnim i geografskim razlikama.

4. TBLT PRISTUP I KARAKTERISTIKE ZADATAKA

Nastava stranih jezika zasnovana na projektnim zadacima (eng. TBLT) je komunikativni pristup u nastavi stranih jezika pri čemu je fokus na značenju (Ellis, 2003; Nunan, 2004; Samuda & Bygate, 2008; Van den Branden, 2006). U osnovi ovog metodološkog pristupa je projektni zadatak (eng. task) koji predstavlja ono što "ljudi rade u svakodnevnom životu, na poslu, u igri" (Long, 1985), aktivnost sa jasno definisanim ciljem (Crookes, 1986) koja od učenika zahteva da "postigne rezultat uz pomoć informacija koje obrađuje pragmatično" (Prabhu, 1987). Ovakav zadatak od učenika zahteva da "razume, manipuliše i procesuiru sadržaje u interakciji sa drugima na ciljnom jeziku" (Nunan, 1989) pri čemu je značenje primarno (Skehan, 1996a), tj. učenici koriste jezik usredsređeni na značenje kako bi postigli rezultat (Bygate, et.al. 2001). Učenici usvajaju lingvističke strukture u interakciji sa drugima dok su usredsređeni na značenje zadatka i njegovo obavljanje. TBLT se fokusira na upotrebu autentičnog jezika, ciljnog jezika. Kao zaključak koji proističe iz raznih definicija nastave zasnovane na projektnim zadacima, vidimo da učenici koriste svoje znanje kako bi ostvarili cilj zadatka; ukoliko je potrebna bilo kakva dodatna informacija (jezička forma ili vokabular) nastavnik je taj koji pruža tu informaciju kako učenici ne bi prekidali proces i kako bi ostvarili očekivani rezultat (Boncés & Boncés, 2010). Zadaci uglavnom obuhvataju aktivnosti koje su orjentisane ka cilju i u čijem je središtu značenje.

Interesovanje za ovaj nastavni pristup proističe iz jakog ubeđenja da TBLT olakšava proces usvajanja stranog jezika i učenje i nastavu čini efikasnom. Učenici uče efikasnije kada su usredsređeni konkretno na sam zadatak (Prabhu, 1987), koncentrisani na jezik, strukturu, ulogu jezika ili vokabular ili neka praktična iskustva (izvršavanje zadataka sa elementima rešavanja problema, donošenje odluka, itd.). Učenici se služe ciljnim jezikom i raznim jezičkim oblicima. Jezik se koristi u svrhu ostvarivanja uspešne komunikacije u realnim životnim okolnostima. Prilikom ostvarivanja zadataka omogućeno je bolje aktiviranje procesa učenja (Richards & Rodgers, 2004:223).

Bonsis & Bonsis (2010) naglašavaju da, iako je naglasak TBLT nastave na značenju, forma ne sme ostati zanemarena. Svaki oblik zadatka u toku nastave ima svoju usmerenost ka formi koji se obično odvija u poslednjoj fazi zadatka i koji je drugačiji od usredsređenosti na jezik.¹ Takođe je naglašena uloga učenika u odnosu na nastavnika (Boncés & Boncés, 2010) u TBLT nastavi; učenik nije samo pasivni primalac razumljivog inputa; učenik preuzima vodeću ulogu u sopstvenom učenju (*ibid.*). U centru nastave je sam učenik, što znači da učenik preuzima glavnu ulogu u procesu učenja (Van den Branden, 2006; Willis & Willis, 2007) ali i nastavnik i učenik su odgovorni za uspostavljanje interakcije unutar učionice (Richards & Rodgers, 2004).

Zadatak u TBLT nastavi omogućava komunikativni kontekst učenja stranog jezika (Richards, Platt & Weber, 1985). Treba nastojati da zadatak bude isplaniran, ishodi jasni učenicima, a čas u središtu pažnje treba da ima učenika. Vrlo je bitan izbor zadatka i aktivnosti kako bi se ostvario cilj TBLT nastave, da kod učenika razvije veštine za izražavanje različitih komunikativnih značenja. Jedna od bitnih karakteristika zadatka je njegova težina koja se meri kompleksnošću koda (eng. code complexity), kognitivnom složenošću (eng. cognitive complexity) i komunikativnom nagašenošću (eng. communicative stress) (Skehan, 1998 u Nunan, 2004). Kompleksnost koda se ogleda u jezičkoj složenosti i vokabularu, kognitivna kompleksnost se meri poznavanjem teme koja se obrađuje, diskursa, dok se komunikativna naglašenost ogleda u vremenskom ograničenju, brzini prezentacije, broju učesnika i dužini teksta (*ibid.*). Drugi aspekti kroz koje se može ogledati težina zadatka su preciznost, složenost i fluentnost (Skehan & Foster, 1996, 1997 u Nunan, 2004). Dalje, pri odabiru i kreiranju zadatka nastavnik treba da sledi šest osnovnih karakteristika koje Ellis (Ellis, 2003:9) izdvaja:

1. zadatak predstavlja radni plan koji u sebi sadrži plan učeničkih aktivnosti kroz nastavnikove materijale ili *ad hoc* planove za one aktivnosti koje nastaju u samom toku nastave.
2. zadatak podrazumeva upotrebu jezika sa fokusom na značenje jer je cilj zadatka da učenici koriste jezik u pragmatičnom kontekstu kako bi se razvijale L2 veštine kroz komunikaciju; učenici biraju jezičke i nejezičke izvore uz pomoć kojih završavaju zadatak; plan rada ne određuje koji će se jezik koristiti već učenici sami biraju jezik kojim će uspešno ostvariti cilj zadatka.

¹ Fokus na formu podrazumeva usmeravanje pažnje učenika na jezičke karakteristike stranog jezika, gramatička pravila i jezičke konstrukcije, dok fokus na značenje podrazumeva da su učenici koncentrisani na razumevanje poruke koja se prenosi.

3. zadatak uključuje upotrebu jezika u kontekstu stvarnog sveta. Tako se preko radnog plana može zahtevati od učenika da ispuni aktivnosti koje je moguće naći u stvarnom svetu, kao što je popunjavanje obrazaca ili manje prirodne aktivnosti poput izdvajanja razlike između dve slike i slično.

4. zadatak omogućava upotrebu sve četiri jezičke veštine, učenici mogu da slušaju ili čitaju tekst i pokažu razumevanje istog, proizvedu usmeni ili pisani tekst, ili da kombinuju receptivne i produktivne veštine kroz dijalošku ili monološku upotrebu jezika; ova karaktersitika zadatka podseća na jezičke vežbe koje se koriste u tradicionalnoj nastavi stranih jezika.

5. u samom zadatku su izraženi kognitivni procesi kao što su: selekcija, rasuđivanje, klasifikovanje, raspoređivanje informacija i pretvaranje informacija iz jednog oblika u drugi. Ovi procesi utiču ali ne određuju izbor jezika i jezičkih oblika koji su neophodni učeniku da ispuni zadatak; učenik sam pravi užu izbor jezičkih oblika koje će koristiti.

6. svaki zadatak ima jasno definisane komunikativne ishode i na osnovu njih se određuje kada su učenici ispunili zadatak (*ibidem*).

Ovih šest karakteristika jasno odvajaju zadatak od vežbi sa napomenom da se pojedine aktivnosti koje se koriste u nastavi stranih jezika ne mogu lako klasifikovati kao zadatak ili vežba jer mnoge imaju karakteristike i jedne i druge. Međutim, ukoliko neka aktivnost ima fokus na značenje to je dovoljan preduslov da se ta aktivnost može klasifikovati kao zadatak.

5. KLASIFIKACIJA ZADATAKA

U dosadašnjim istraživanjima najčešće se pominju dva različita modela TBLT zadatka (Willis, 1996 & Ellis, 2003). Okvir zadatka prikazan u tabeli 1 je Vilisov model (Willis, 1996:38) koji se sastoji iz tri faze: Pre-task, Task cycle i Language Focus. U prvoj fazi, nastavnik predstavlja temu i zadatak. Korisne reči i fraze koje mogu da posluže u izvršavanju zadatka se ovom prilikom naglašavaju. Nastavnik motiviše učenike na obavljanje zadatka uvodeći ih u temu i terminologiju potrebnim za sam tok zadatka. Vilis (1996) je izvršio pedagošku klasifikaciju zadataka koji mogu da se koriste u TBLT nastavi:

1. Nabranje (eng. Listing) (nastavnik može da proveri šta učenici već znaju o zadatoj temi i da naprave listu stvari relevantnih za zadatak temu)
2. Raspoređivanje i sortiranje (eng. Ordering and sorting) (nastavnik određuje kriterijume po kojima će učenici vršiti odabir zadatih pojmova ili im pruža odgovarajuće potrebne informacije za zadatak temu)
3. Upoređivanje (eng. Comparing or contrasting items) (učenici porede zadate pojmove koje prezentuju i pronalaze šta im je zajedničko)
4. Aktivnosti rešavanja problema (eng. Problem-solving activities) (učenici izdaju uputstva kako doći do rešenja zadate situacije dok ostali učenici pokušavaju da prate isputstva i rade zadatak)
5. Razmena iskustava (eng. Sharing personal experiences) (učenici iznose svoje utiske i mišljenja – ovo je tip otvorenog zadatka bez unapred određenog rešenja (Ellis, 2003:89))
6. Kreativni zadaci (eng. Creative tasks) (učenici prave interesantne, kreativne i neobične prezentacije uz upotrebu informaciono kompjuterske tehnologije i prezentuju iste ostatku odeljenja).

Bonsis & Bonsis (2010) opisuju drugu fazu Vilisovog zadatka kao ciklus u kojem učenik ima mogućnost da izvodi zadatke iz stvarnog sveta dok nastavnik nadgleda sam proces. Poželjno je da u ovoj fazi učenici ove aktivnosti rade u paru ili u malim grupama (*ibid*). Takođe, prilikom planiranja, nastavnik treba da pruži input učenicima koji bi olakšao rešavanje zadatak (*ibid*). Na kraju, učenici predstavljaju zaključke do kojih su došli (Boncés & Boncés, 2010).

U poslednjoj fazi, kako Bonsis & Bonsis (2010) opisuju, naglašava se fokus na jezičke karakteristike zadatka korišćene u prethodne dve faze. Ova faza ima elemente 'jezičke klinike' (engl. language clinic) (Coyle *et. al.*, 2010: 120), u kojoj nastavnik analizira zajedno sa učenicima prethodno nastale greške i obrađuje ih. Fokus na jezičke karakteristike zadatka omogućava učenicima da analiziraju i uvežbaju specifične jezičke karakteristike koje su proistekle iz zadatka. Sve u svemu, TBLT fokus se

kreće od fluentnosti do preciznosti pa ponovo se vraća na fluentnost što zapravo objašnjava da iako je forma bitna, ona nije središnji deo zadatka (Bonces & Bonces, 2010).

TBL okvir		
PRE-TASK FAZA		
UVOD U TEMU I ZADATAK		
Nastavnik istražuje temu sa učenicima, naglašava korisne reči i fraze, pomaže učenicima da razumeju instrukcije zadatka i pripremi ih. Učenici mogu da poslušaju ili pogledaju kako su drugi radili sličan zadatak, ili da pročitaju deo teksta kako bi se uveli u sam zadatak.		
CIKLUSI ZADATAKA		
ZADATAK Učenici rade zadatak, u paru ili u malim grupama. Nastavnik nadgleda njihov rad neprimetno, ohrabruje njihovu komunikaciju, bez ispravljanja grešaka. Dokle god učenici imaju osećaj privatnosti, mogu slobodno da eksperimentišu. Greške nisu bitne u ovoj fazi.	PLANIRANJE Učenici pripremaju izveštaj pred ostatkom odeljenja (usmeno ili pismeno) o tome kako su obavljali zadatak, šta su odlučivali ili otkrili. S obzirom da je izveštaj javni, prirodno je da učenici teže da budu precizni a nastavnik im daje savete u pogledu jezika.	IZVEŠTAJ Neke grupe podnose izveštaj ostatku odeljenja i porede rezultate. Nastavnik ima ulogu predsedavajućeg a potom komentariše sadržaj njihovih izveštaja.
FOKUS NA JEZIK		
Učenici mogu da slušaju kako su drugi uradili sličan zadatak i da ga uporede međusobno. Ili, mogu da pročitaju tekst sličan onom koji su sami napisali.		
ANALIZA Učenici istražuju a potom diskutuju o specifičnim karakteristikama teksta ili transkript snimka. Mogu da unesu nove reči, fraze ili jezičke obrasce u glosar.	UVEŽBAVANJE Nastavnik uvežbava upotrebu novih reči, fraza ili jezičkih obrazaca koji su se javili u toku ili posle Analize.	
Ponekad nakon završenog ovog dela ciklusa, učenicima može biti od koristi da izvedu sličan zadatak sa drugim partnerima.		

Tabela 1. Model TBLT časa (Willis, 1996)

Shodno Elisovom (2003) modelu zadatka, prikazanog u tabeli 2, usvajanje stranog jezika se dešava kada učenik ima dovoljno vremena da pripremi i izvede zadatak. Zadaci podrazumevaju projekte za izradu postera, brošura, prezentacija, dramskih izvedbi, video snimaka, itd. Nastavnik odabira zadatke, ohrabruje, olakšava, doteruje i nadgleda. Kao što se vidi iz tabele 2, pre-task predstavlja različite aktivnosti koje mogu biti iskorišćene pre nego sam zadatak počne. Okvir zadatka je vrlo bitan s obzirom da usmerava učenike i pojašnjava šta se od njih očekuje da urade, kao i prirodu rezultata (Lee, 2000 u Ellis, 2003:244).

U toku druge faze, task phase, fokus je na komunikativnim aktivnostima, tj. na izvođenju. Vrlo je bitno kako nastavnik ispravlja greške i kako učenici reaguju na zadatak. Nastavnik ne bi trebalo da zanemaruje sve greške i nikad da ne ocenjuje jezik, ali treba imati na umu da "kontinuirano ispravljanje grešaka umanjuje pouzdanost sadržaja" (Coyle *et.al.* 2010:120). Od nastavnika se očekuje da omogući da komunikacija teče i da pronade način kako te greške da ispravlja, na način koji bi omogućio indirektni fokus na formu (Bonces, & Bonces, 2010). Elis (2003) predočava različite uslove koji mogu da utiču na izvršavanje zadatka; jedan od njih je ograničavanje vremena (Lee, 2000 u Ellis, 2003:249), tj. zadato vreme koje je dato učenicima za izvršavanje zadatka. Poznavanje teme takođe utiče na izvršavanje zadatka. Ukoliko je tema bliska učenicima i njihovim iskustvima, učenici se više uključuju u rad i veća je intrinzična motivacija (Bonces & Bonces, 2010:168).

Faza	Opcije
A. Pre-task	• Formulisanje zadatka (npr. uspostavljanje ishoda zadatka) • Planiranje vremena • Izvođenje sličnih zadataka
B. During task	• Vremensko ograničenje • Broj učesnika
C. Post-task	• Izveštaj učenika • Podizanje svesti • Ponavljanje zadatka

Tabela 2. Okvir za pripremu TBL časa (Ellis, 2003)

U poslednjoj fazi, post-task, od učenika se očekuje da naprave izveštaj na času. Učenici mogu biti izloženi bilo kojoj vrsti inputa a potom u okviru svoje grupe da ga razumeju (Bonces & Bonces, 2010:168). Po Elis (2003), poslednja faza TBLT časa omogućava ponovno izvođenje zadatka, podstiče razmišljanje o tome kako je zadatak izvršen i skreće pažnju na problematične forme.

6. KULTUROLOŠKI ASPEKTI U PETALL PROJEKTNIM ZADACIMA

Po rečima Elisa (Ellis, 2003:331), TBLT je tvorevina anglo-američke kulture. Bez obzira da li je ovaj nastavni pristup psiholingvistički opravdan, potrebno je razmotriti kakav 'sociokulturni uticaj projektni zadatak može da ima na svoje konzumente, naročito u nezapadnom kontekstu, kao i da li su jezičke aktivnosti 'transformativne', tj. da li omogućavaju učenicima da održavaju kontrolu nad svojim životima'. Elis takođe upozorava na potrebu da se razni nastavni pristupi, pa i TBLT, kritički analiziraju kako bi se dobio uvid u to da li oni sami po sebi nose neku skrivenu društveno političku poruku (*ibid.*).

Pri izboru zadataka, potrebno je da oni sadržajno motivišu učenike koji obavljaju dati zadatak, ali je neophodan kritički osvrt na izbor zadatka u pogledu društveno političke poruke koju zadatak prenosi (*ibid.*). Nastava zasnovana na projektnim zadacima je kulturološki obojena u svakom smislu te reči i može doći u konflikt sa kulturnim kontekstom gde se učenje ne vrši kroz kolaborativne i iskustvene aktivnosti (Ellis, 2003:332).

PETALL projekat koncentrisan je na promociju upotrebe digitalnih tehnologija u primeni projektnih zadataka u nastavi stranih jezika. U projektu učestvuje dvadeset obrazovnih institucija i univerzitetskih centara iz Evrope²,

Cilj projekta je unapređivanje nastave stranih jezika u obrazovnom sistemu Evrope uz pomoć primene i usklađivanja Evropskog referentnog okvira za strane jezike i korišćenja novih tehnologija u učenju i nastavi stranih jezika. Rad na projektu se odvija kroz brojne aktivnosti tandema, koje formiraju univerziteti i srednje škole iz deset zemalja. Među rezultatima projekta je i proizvodnja nastavnog materijala primenjivog u svim kontekstima projekta, organizacija kurseva za obrazovanje nastavnika kako u zemljama učesnicama, tako i na globalnom planu.

² Učesnice projekta su sledeće institucije: University of the Algarve (UAlg), Faro, Portugalija, Agrupamentode Escolas Alberto Iria (Alberto Iria Schools Cluster), Portugalija, koordinator, University of Patras, Patras, Grčka, Gymnasio of Patras, Patras, Grčka, University of Granada, Granada, Španija, I.E.S. Américo Castro, Granada, Španija, Direzione Didattica 3° Circolo Chieri – AVIMES School Network, Torino, Italija, Dipartimento di Scienze Letterarie e Filologiche, University of Torino, Torino, Italija, Eötvös Loránd University, Budimpešta, Mađarska, Madách Secondary School, Budimpešta, Mađarska, Regionale Opleidingsschool West Friesland, Horn, Holandija, Univerzitet u Beogradu, Beograd, Srbija, Vazduhoplovna akademija, Beograd, Srbija, Graduate School of Child Development and Education of the University of Amsterdam (ILO), Amsterdam, Holandija, The University of the West of Scotland, Velika Britanija, Trinity High School, Renfrew, Velika Britanija, Gazi University – Gazi Faculty of Education, Ankara, Turska, Gazi University Foundation Private Secondary School, Ankara, Turska, Kippenberg-Gymnasium, Bremen, Nemačka, Landesinstitut für Schule, Bremen, Nemačka.

Projektne zadatke koje je srpski tandem (Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu i Vazduhoplovna akademija u Beogradu) kao član PETALL konzorcijuma³ dizajnirao, namenjeni su i prilagođeni opštim potrebama projekta. Projektne zadatke trebalo je isprobati u obrazovnim institucijama učesnika projekta, i s toga se vodilo računa o potrebama učenika koji će taj zadatak izvršavati, u pogledu nivoa jezičkih i IKT kompetencija, ali i o kulturološkim aspektima koji neminovno proizlaze iz susreta potreba različitih korisnika.

Teme obrađene u zadacima bile su ishrana, putovanje, istorija vazduhoplovstva, itd. Zadaci su kreirani i namenjeni za primenu u obrazovnom kontekstu, projektom dodeljenih susednih zemalja Srbije, članica projekta (mađarski i turski tandem). U okviru bilateralnih poseta Mađarskoj i Turskoj, implementirani su zadaci koje je srpska strana osmislila za potrebe nastave stranih jezika u njihovom obrazovnom kontekstu. Pri kreiranju zadataka vodilo se računa o društvenim, kulturološkim i religioznim normama, uvažavajući način ishrane i kod jednih i kod drugih, ističući kulturne baštine srpskih i tandemskih gradova, kao i poznavanje istorijskih činjenica jedne i druge zemlje. Vodilo se računa da se prilikom izrade i primene zadataka ne favorizuje ciljna ili polazna kultura nego da se prihvate stavovi kulturnog relativizma (Freddi, 1985), po kome jedna kultura nije istaknutija, značajnija ni bolja od druge, već svaka predstavlja svoje pripadnike na celovit način.

Kao primer dobre prakse izdajamo temu koja je prijemčiva i prihvatljiva svim kontekstima, a u kojoj dolaze do izraza kulturne različitosti koje su u fokusu projekta. Na primer, uvod u temu koja nosi naziv 'Ishrana' započinje video snimkom na kome je prikazan način pravljenja 'garlic hleba' (dakle ne tipičnog srpskog specijaliteta, a ni turskog, izbegavajući favorizovanje samo jedne kuhinje). Dalje, od učenika se očekuje da sami osmisle neki recept, što za cilj ima poznavanje i upotrebu specifičnog vokabulara u kontekstu kuvanja, kuhinje, hrane, itd. Ono što je karakteristično za svaki zadatak jeste da može da bude primenjiv u obrazovnom kontekstu zemalja za čije je potrebe napravljen ističući različitosti i sličnosti svake kulture ponaosob. Sve zemlje članice konzorcijuma mogu ovaj plan časa da isprobaju i primene u nastavi stranih jezika i na taj način udaljavajući se od etnocentrizma.

7. ZAKLJUČAK

Interkulturalna iskustva kojima je razvijana i potvrđivana interkulturalna kompetencija neodvojivi su od nastave stranih jezika. Bajram, Gipkova i Starkli (Byram, Gibkova i Starkly, 2002: 36) smatraju da ne samo u svojoj pedagoškoj i u ulozi posrednika znanja, već i kao ličnosti, nastavnici moraju da nastoje da pronađu odgovore za izazove koje pred njih postavljaju predrasude njihovih učenika. Elis (2003) skreće pažnju na ispitivanje društveno političkih poruka koje se prenose putem sadržaja koji se obrađuju TBLT pristupom i u tom kontekstu potrebno je odabrati treći put, onaj koji vodi procenjivanju i vrednovanju razlika između vrednosti i stavova različitih ljudi, čak i onih stavova koji se na prvi pogled učine nepremostivim (Bhabha, 1992). PETALL projekat, promovišući uzajamno razumevanje i svest o jezičkoj i kulturnoj različitosti primenom IKT u TBLT nastavi, pruža podršku kvalitetnom obrazovanju nastavnika u tehnološki posredovanim projektnim zadacima i ohrabruje kolaborativnu saradnju među nastavnicima i edukatorima nastavnika različitih zemalja uspostavljanjem regionalnih mreža za razvoj IKT projektnih zadataka. Zadaci osmišljeni za potrebe projekta obezbeđuju kvalitetnu komunikativnu razmenu uprkos kulturnim i geografskim razlikama i svaki zadatak mora u praksi da pokaže da je primenjiv u obrazovnim kontekstima svih deset zemalja, članica projektnog konzorcijuma. PETALL projektni zadaci prikazani u ovom radu ne favorizuju kulturu nijedne zemlje članice konzorcijuma već svaka predstavlja svoje pripadnike na celovit način.

³ PETALL - Ref. no. 530863-NL-2012-KA2MP. *The Lifelong Learning Programme (LLP)* - Program celoživotnog učenja zamišljen je da omogućiti ljudima, u svakom periodu života, da steknu iskustva u sticanju novih saznanja, kao i da razvijaju obrazovanje i usavršavanje širom Evrope. Ovaj program podržava EACEA (Education, Audiovisual and Culture Executive Agency), Izvršna agencija za obrazovanje, audiovizuelne tehnologije i kulturu. http://ec.europa.eu/education/tools/llp_en.htm

LITERATURA:

- Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Byram, M., Gribkova B., Starkey, H. (2002). *Developing the Intercultural Dimension in Language Teaching*. Modern Languages, Language Policy Division, Council of Europe, Strasbourg.
- Byram, M. (2004). *Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning*, Routledge, London, New York
- Bhabha, H. K.. (1992). *Postcolonial Authority and Postmodern Guilt*, u L.Grossberg et al. (ur.), Cultural Studies, Routledge, London, str. 55-56.
- Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford: Oxford University Press
- Kramsh, C. (1993). *Context and culture in language teaching*, Oxford: Oxford University Press
- Kramsch C. (2013). Culture in foreign language teaching, *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 1(1), 57-78, Available at: www.urmia.ac.ir/ijltr. [accessed 15 January 2013]
- Mazzotta, P. (2002). *Europa, lingue e istruzione primaria*, UTET, Torino.
- Nunan, D. (2004). *Task-based language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press
- Prabhu, N.S., (1987). *Second language pedagogy*. Oxford: Oxford University Press.
- Richards, J., & Rodgers, T. (2004). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press
- Rodríguez-Bonces, M. & Rodríguez-Bonces, J. (2010). Task-Based Language Learning: Old Approach, New Style. A New Lesson to Learn. *Profile Issues in Teachers' Professional Development*.pp. 165-178. Available at: <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=169215620011> [accessed 25 November 2014]
- Samuda, V., & Bygate, M. (2008). *Tasks in second language learning*. Houndmills, New York; Palgrave Macmillan
- Van den Branden, K. (2006). *Task-based language education: From theory to practice*. Cambridge: Cambridge University Press
- Willis, J. (1996). *A Framework for Task-Based Learning*. Harlow: Longman.
- Willis, D., & Willis, J. (2007). *Doing task based teaching*. Oxford: Oxford University Press.

INTERCULTURAL VALUES OF TBLT TASKS – PETALL PROJECT SAMPLE OF GOOD PRACTICES

Summary

In order to improve the L2 teaching practices, promote plurilinguism, raise consciousness of language and cultural diversity, and mutual understanding, European projects have been developed respecting and complying with the main principles of European language policy. Pan European Task-based Activities for Language Learning (PETALL) project aims to develop mutual collaboration between teachers and teacher trainers, to set forth research in the field of the Task-based language Teaching (TBLT) approach, to produce and implement TBLT tasks related to the Common European Framework and new methodologies in L2 teaching (Task-based language Teaching and Content and Language Integrated Learning). Each TBLT task has linguistic and Information and Communication Technology (ICT) dimension. Every task should be culturally appropriate and applicable in educational and cultural context of every country member of project consortium. This paper presents and gives critical analysis of intercultural characteristics of tasks commenting issues related to the intercultural diversity among different educational contexts.

Keywords: interculturality, TBLT, project task, ICT

Julijana Vučo
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
julivuco@gmail.com

Danijela Manić
Vazduhoplovna akademija, Beograd, Srbija
dacamanic@gmail.com

GOOD LANGUAGE LEARNERS AND THE USE OF LEARNING STRATEGIES IN THEIR EFL LEARNING

The aim of this paper is to investigate whether good language learners use learning strategies differently than students whose interest does not primarily lie in learning languages. The paper presents the results of research carried out in September 2014 in Novi Sad, Serbia. It involved two freshman classes of good language learners (N=39) who attend the language module at two high schools. Additionally, the research included two classes of freshman students (N=51) who attend the mathematics and the engineering modules at two other high schools. All the participants were given the same standardized questionnaire for investigating language learning strategies (SILL), constructed by Rebecca Oxford (1990). SPSS 15 was used for the statistical analysis of the results. The findings indicate that the two classes of good language learners use strategies differently than their peers from non-language modules. Moreover, statistically significant differences were found between the strategies employed by the girls in the language module classes and those utilized by their male classmates.

Key words: good language learner, learning strategies, EFL learning, high school.

1. INTRODUCTION

The complexity of foreign language learning (FLL) has long motivated researchers and theoreticians worldwide to explore the source and significance of different factors believed to impact FLL. Among many external and internal factors that have been confirmed to play a significant role in FLL, many scholars have advocated language learning strategies (LLS) to be an effective component of successful language learning. These strategies relate to a number of behavioral patterns pertaining to different (cognitive, affective, social etc.) domains of language learning that are teachable (Oxford, 1990; Chamot, 2011). Hence, in modern day FLL, the role of the teacher is seen primarily as helping students maximize their potential for language learning through teaching them how to employ different strategies, thus achieving success in language learning. Moreover, one's success in FLL is no longer ascribed to a gift or talent a person is born with, but to the extent to which the learner utilizes learning strategies. Along the same lines, Fewell (2010: 159) points out that "similarities in patterns of LLS utilization among high proficiency learners and differences shared by low proficiency learners suggest this variable is a significant determinant of eventual success or failure in language learning. " Among many factors that Fewell (2010: 160) and Oxford (1990: 13) list as determining the extent to which LLS are used, there are those that are rather context-dependent and may vary from one educational setting to another. These comprise learners' nationality, cultural background, educational experiences, language learning goals, learner beliefs, attitude, etc. The aim of this paper, thus, is to find out what LLS are typically utilized by Serbian good language learners owing to the educational circumstances in which they learn with the ultimate goal of informing their English language teachers in order to help them retain those strategies and/or develop those they still do not make use of.

2. THE GOOD LANGUAGE LEARNER

Owing to an increased interest in second language acquisition (SLA) in the 1970s, as well as to advances in science, especially psychology, there emerged a significant change in the way FLL was believed to

be happening. Such changes in perspective have had a major impact even on modern day foreign language teaching practice and theories of second language acquisition. People successful in FLL were long believed to be endowed with special qualities that pave their road to success. They were long thought to possess an inborn quality known as a talent or a gift which was believed to ensure them an advantageous position in FLL in comparison to all those who did not possess that quality. More precisely, successful language learners were believed to possess special cognitive capacities that could enable them to manage and organize foreign language input differently than poor language learners. In other words, before the 1970s researchers and theoreticians were focused on exploring the cognitive potentials of language learners, believing that they were predominant in one's FLL endeavors. However, in the 1970s there came a shift in the way giftedness / talent in FLL was viewed due to the emergent understanding that it is not the inherited quality that ensures success in learning a language, but rather a set of personal characteristics and behaviors that help a person attain high foreign language proficiency. FLL was thus seen as in interplay of different variables – personal (aptitude, intelligence), biological (age), cognitive, affective and social, which a learner has more or less control of, and a set of behavioral traits that are undeniably within the learner's control, e.g. learning strategies. Owing to this more modern understanding of the nature of FLL, the term good language learner (the GLL) was coined in 1978. Such a learner is considered to be under the influence of a number of factors, as well as to have a number of important learning habits developed, which he makes good use of.

Instead of providing a flat definition of a good language learner, different authors have described such a learner by the sets of traits he possesses. Even though these sets are all based on studies of personal and general learner factors (Rubin, 1975; Naiman et al., 1978), they differ to some extent. One of the first lists of the GLL's characteristics was offered by Rubin (1975). According to her, the GLL:

- Makes reasoned guesses when not sure;
- Makes an effort to communicate and to learn through communication;
- Finds strategies for overcoming inhibitions in target language interaction;
- Practices the language whenever possible;
- Monitors their speech and that of others;
- Attends to form (i.e., grammar) and
- Pays attention to meaning.

Ample research conducted after the notion of the GLL was introduced has offered many new insights into what constitutes the habits of a successful language learner, resulting in more comprehensive lists than Rubin's. Drawing on many relevant research studies, Ellis (1985: 122-123), for instance, offers his own list of characteristics possessed by the GLL, which includes the following:

- Ability to respond to the group dynamics of the learning situation so as not to develop negative anxiety and inhibitions;
- Seeking out all opportunities to use the target language;
- Making maximum use of the opportunities afforded to practice listening to and responding to speech;
- Supplementing learning by being in direct contact with speakers of L2 with using different study techniques;
- Being an adolescent or an adult rather than a young child;
- Possessing analytic skills to manipulate the linguistic features of L2 and to monitor errors;
- Possessing a strong reason for learning L2;
- Being prepared to experiment by taking risks; and
- Being capable of adapting to different learning conditions.

As Ellis (1985: 123) himself puts it, these characteristics include those that are beyond the GLL's reach, as well as those that he can have control of. Moreover, Ellis's list of the GLL's learning habits contains not only behavioral patterns, but some learning factors such as age and affects, which are also known to influence FLL.

Similarly, at the heart of Hedge's (2000: 76) and Lightbown and Spada's (1997) lists is an autonomous and motivated individual who is very actively involved in the learning process and who understands that FLL entails making mistakes, which does not shake the learner's self-confidence.

On the other hand, Rubin and Thompson's list of the GLL's characteristics (1982, quoted in Brown, 2000: 123) comprises fourteen items, among which can be found only those that pertain to the learner's behavioral patterns and not the factors. Brown (2000: 123) holds the view that GLLS

- Find their own way, taking charge of their learning;
- Organize information about language;
- Are creative, developing a 'feel' for the language by experimenting with its grammar and words;
- Make their own opportunities for practice in using the language inside and outside the classroom;
- Learn to live in uncertainty by not getting flustered and by continuing to talk or listen without understanding every word;
- Use mnemonics and other memory strategies to recall what has been learned;
- Make errors work for them and not against them;
- Use linguistic knowledge, including knowledge of their first language, in learning a second language;
- Use contextual cues to help them in comprehension;
- Learn to make intelligent guesses;
- Learn chunks of language as wholes and formalized routines to help them perform 'beyond their competence';
- Learn certain tricks that help the conversation going;
- Learn certain production strategies to fill in gaps in their own competence;
- Learn different styles of speech and writing and learn to vary their language according to the formality of the situation.

The new understanding of the foreign language learner acknowledges the situated experience of the learner (Norton & Toohey, 2012), relying on Vygotsky's (1978) socio-cultural theory of mind which claims that learning happens through interaction with more competent others. That is to say that FLL is seen as the learner's active participation in the process of learning owing to which he encounters different people and cultures, experiences different emotions, assumes different roles and handles numerous tasks. All these impact the learner's learning experience, which eventually results in a certain language proficiency level. This new view of FLL and the GLL has given birth to different theories in SLA, each of them explaining how a different factor affects the process of foreign language learning.

These new insights have had a major impact on the teaching practice as well. One of them, as Ushioda (2008: 28) claims, is that "getting learners involved and motivated in learning is essential", and so is "developing skills and strategies for regulating motivation". Secondly, the role of the teacher has changed from that of an authority (whose main task is to transmit knowledge) to that of a facilitator (who acknowledges the interplay of many different factors in FLL and enables every learner to maximize his potential for FLL), since success in learning a language is no longer dependent on an inherited quality, but on a personal investment in the process. As Oxford (1990: 10-11) puts it, "new teaching capacities also include identifying students' learning strategies, conducting training on learning strategies, and helping learners become more independent" since the majority of lists providing the GLL's qualities focus primarily on learning strategies that successful language learners employ. These strategies, as it will be explained in the following section, pertain to many factors that have a major role in FLL (affective, social, cognitive, etc.).

3. LEARNING STRATEGIES

Language learning strategies (LLS) are actions learners undertake to improve their own learning (Oxford, 1990: 1). They help a learner direct the learning process, monitor it, manage learning conditions and hence improve his capacities to finally achieve greater language proficiency.

Even though such strategies have only recently been defined and classified, they have been used for a long time. Learners employed them unconsciously, or at least they employed some of them, as they seemed to be natural routes to be taken in the learning process. Once defined and classified, LLS are much easier to utilize. Nowadays they can be used consciously and deliberately, and what is more, they can be taught and learned.

Many scholars have contributed to defining and classifying learning strategies (O'Malley et al., 1985; Rubin, 1987; Oxford, 1990; Stern, 1992), but the most widely and commonly used taxonomy is the one offered by Rebecca Oxford (1990). Her classification revolves around two groups of strategies: direct and indirect. The first group of strategies, which comprises memory, cognitive and compensation strategies, relates to mental processing of the language learned. More precisely, these strategies enable the learner to store information in meaningful ways so that it can be internalized (memory strategies: storing and retrieving information), to manipulate the language input (cognitive strategies: analyzing and summarizing information, deducing, creating rules, etc.) and to find ways of using the acquired knowledge despite one's lack of knowledge (compensation strategies: using gestures, descriptions, etc.). The second group of learning strategies relates to the process of learning and encompasses those strategies (metacognitive, affective and social) that help the learner manage and regulate his own learning. They aid language learning "without being directly related to the interaction of the language itself" (Fewell, 2010: 161). More precisely, these strategies help learners direct, monitor and evaluate learning (metacognitive strategies), manage their own emotions and attitudes as component parts of learning (affective strategies) and learn through interacting with other people (social strategies).

440

On account of their numerous benefits, language learning strategies have attracted a great deal of attention from scholars, who still investigate many of their factors and effects, and teachers, who strive to learn how to implement them successfully and how to teach their students to use them effectively. Not only do they help learners achieve greater language proficiency, but they transform learners into active participants in the learning process who, when they master the use of LLS, are capable of learning on their own - outside the classroom. Employing learning strategies in the classroom shifts the learner in the centre of the learning process and equips him with necessary skills to self-direct and manage many facets of his own learning. Even more so, learning strategies have been proven to be very efficient in achieving communicative competence in language learning, which is the ultimate goal of learning a foreign language, and have thus been recognized as an indispensable learning tool.

Moreover, many research studies have been conducted over the past few decades examining various factors impacting strategies, as well as the efficacy of strategies. Many scholars in Serbia (Radić-Bojanić, 2012; Radić-Bojanić, 2013; Topalov, 2012; Pilipović, 2014; Pilipović & Glušac, 2015 etc.) have shown an increasing interest in examining learning strategies in FLL. However, as there are many factors influencing the use and effects strategies may yield, it is hoped that the research this paper is based on will contribute towards shedding light on the application of strategies by those learners who attend the language module at two high schools, as this group of learners has not yet been given significant attention in Serbia.

4. RESEARCH

The research is quantitative in nature and it was conducted with the aim of finding out what learning strategies are used by those learners of English as a foreign language who have passed the entrance examination in English and enrolled in the language module at two high schools, one in Novi Sad and

the other one in Sremski Karlovci, as opposed to those learners whose interest does not primarily lie in learning languages.

4.1. Participants

The research encompassed two groups of freshmen students. One group, comprising 39 students (12 male and 27 female), included those learners who can be regarded as good language learners for several reasons. Firstly, they have demonstrated an interest in learning languages by choosing to enroll in the language module at a secondary school and are probably planning to pursue their higher education in the field of linguistics. Secondly, these students passed an entrance examination in the English language and thus proved their high English language proficiency. Eighteen of these students are enrolled in a bilingual (Serbian-English) program in Jovan Jovanović Zmaj High School in Novi Sad, whereas the remaining twenty-one students attend Karlovci Grammar School.

The second group of students involved 51 students, 19 of them attending the mathematics module at Jovan Jovanović Zmaj High School in Novi Sad and 32 of them attending the engineering module at the School of Engineering in Novi Sad. These students' interest lies in other fields, such as mathematics and engineering, and not languages. Hence, the overarching goal of this research was to find out what strategies are used by the first group of students, i.e. those who showed a particular interest in FLL.

4.2. Time of research

The research was conducted in September 2014 and this specific period of time was selected carefully. Namely, both groups of students were in the first grade and had just begun their secondary school education at the time this research was conducted. Our intention was to find out what learning strategies those students who enrolled in the language module at two high schools used without having been formally instructed how to apply them. In other words, the researchers aimed to find out what strategies the students in the first group used spontaneously, without possessing any knowledge of the types and ways to apply strategies.

The authors believe that our primary school students are not taught how to employ LLS in their FLL, but may use them spontaneously, as a natural route in their language learning. On the other hand, the authors also believe that the students in the first group will be taught LLS during their secondary school education, or at least they will develop some of them on their own owing to their increased exposure to English in the language module.

4.3. Research method and data analysis

For the purposes of this research, the standardized questionnaire for investigating strategies (SILL) developed by Oxford (1990) was used. The questionnaire, which was administered in Serbian, comprises 50 questions distributed in six sections corresponding to six types of learning strategies Oxford proposes. The respondents were asked to mark a response on a five-point Likert scale.

In analyzing the results, SPSS 15 was utilized. A t-test was performed with a view to identifying whether there were any differences in the use of learning strategies between the two groups of students. Moreover, another t-test was done with the aim of providing an insight into any possible differences in the application of strategies between male and female students in each of the two groups of learners. Mean values of the use of strategies have also been calculated for each of the groups to reveal which strategies are used more than others. Oxford (1990) suggests all SILL scores averaging 3.5 - 5 signify high strategy utilization; those averaging 2.4 - 3.5 show medium strategy application, whereas those averaging 2.4 and below show low strategy employment.

4.4. Research findings

As the primary goal of our research was to examine the differences in the use of learning strategies between the two groups of learners, a t-test was performed to help the researchers gain insight into that research question. The results presented in Table 1 show that there are statistically significant differences between the two groups of students. More precisely, the students attending the language modules are found to employ cognitive ($t=1.88$, $p=0.05$), compensation ($t=2.13$, $p=0.04$) and metacognitive ($t=3.32$, $p=0.00$) strategies more than students attending the non-language modules.

	t	df	Sig.	Mean Difference
Memory	0.59	98	0.56	0.07
Cognitive	1.88	98	0.05	0.29
Compensation	2.13	98	0.04	0.33
Metacognitive	3.32	98	0.00	0.59
Affective	-0.42	98	0.67	-0.07
Social	0.85	97	0.39	0.18
Bruto	1.78	97	0.07	0.23

Table 1. Use of strategies by students in the language and non-language module.

Another t-test was performed with the view to identifying whether there are any differences in the use of strategies by male and female students in each of the two groups. As the results in Table 2 show, there are statistically significant differences between male and female students attending the language module in two high schools only with respect to compensation strategies ($t= -1.94$, $p=0.05$).

	t	df	Sig.	Mean Difference
Memory	0.15	37	0.88	0.03
Cognitive	-1.27	37	0.21	-0.25
Compensation	-1.94	37	0.05	-0.49
Metacognitive	-1.35	37	0.18	-0.26
Affective	-1.54	37	0.13	-0.40
Social	-1.83	36	0.08	-0.66
Bruto	-2.05	36	0.05	-0.37

Table 1. Use of strategies by students in the language and non-language module.

The results pertaining to the frequency of use of learning strategies (Table 3) reveal that both male and female students in the language module use strategies in moderation (male 2.82, female 3.19). Among all strategies, both males and females use metacognitive strategies most often (male 3.62, female 3.88). Moderate strategy use is found for memory, cognitive, compensation and social strategies, whereas low strategy use is found for affective strategies among both male and female students.

	Gender	N	Mean	Std. deviation
Memory	M	12	2.66	0.48
	F	27	2.63	0.56
Cognitive	M	12	3.10	0.45
	F	27	3.35	0.61
Compensation	M	12	2.88	0.66
	F	27	3.36	0.75
Metacognitive	M	12	3.62	0.61
	F	27	3.88	0.52
Affective	M	12	2.10	0.79
	F	27	2.49	0.72
Social	M	11	2.74	0.99
	F	27	3.40	1.01
Bruto	M	11	2.82	0.44
	F	27	3.19	0.52

Table 3. Frequency of use of strategies by male and female students in the language module.

An additional t-test test was performed with the same aim - to find out possible differences in the use of strategies by male and female students in the non-language classes. The results presented in Table 4 show that female students use cognitive ($t= 3.24$, $p=0.00$) and metacognitive ($t=3.72$, $p=0.00$) strategies more than their male classmates.

	t	df	Sig.	Mean Difference
Memory	-1.60	49	0.12	-0.31
Cognitive	-3.24	49	0.00	-0.75
Compensation	-1.42	49	0.16	-0.33
Metacognitive	-3.72	49	0.00	-1.03
Affective	-1.89	49	0.07	-0.45
Social	-1.55	49	0.13	-0.46
Bruto	-2.89	49	0.01	-0.56

Table 4. Use of strategies by male and female students in non-language modules.

On average, both males and females in the non-language modules show medium strategy use (male 2.57, female 3.12) (Table 5). The results related to the frequency of use of learning strategies in these modules reveal that high utilization is present only among female learners in regard to metacognitive strategies. On the other hand, both male and female learners show moderate strategy use with respect to cognitive, compensatory and social strategies. This same moderate use of strategies is also found among female students regarding affective strategies, as well as among male students with respect to metacognitive strategies. A low utilization of strategies is found only with relevance to the use of affective strategies among male learners.

	Gender	N	Mean	Std. deviation
Memory	M	32	2.40	0.73
	F	19	2.70	0.51
Cognitive	M	32	2.62	0.90
	F	19	3.37	0.60
Compensation	M	32	2.76	0.80
	F	19	3.09	0.84
Metacognitive	M	32	2.72	1.04
	F	19	3.74	0.79
Affective	M	32	2.23	0.89
	F	19	2.68	0.70
Social	M	32	2.69	1.02
	F	19	3.15	1.04
Bruto	M	32	2.57	0.72
	F	19	3.12	0.55

Table 5. Frequency of use of strategies by male and female students in non-language modules.

5. DISCUSSION

As the research findings suggest, there are statistically significant differences in the way students attending the language and non-language module classes use learning strategies in FLL. In general, in both groups moderate utilization of LLS is found. However, students in the language module use direct strategies more than their non-language peers. This primarily demonstrates that they have developed more strategies for dealing with the language as learning the language is their primary concern. Moreover, the same group of learners uses one indirect strategy more than the other group - metacognitive strategy, which can be explained by the tendency of these students to self-direct their own learning so as to achieve a desired language proficiency. This finding is supported by the claims of O'Malley et al. (1985) and Anderson (2008), who state that a high use of metacognitive strategies is typical for successful language learners. Moreover, when the results presented in this paper are considered in light of the variables that Oxford (1990: 13) lists as significant for the implementation of LLS, then they seem to be logical. Namely, among many factors, Oxford lists degree of awareness, motivation level and the purpose for learning the language as factors, which, as our findings reveal, obviously play an important role in one's success in FLL. More precisely, by enrolling the language module, the students from the first group demonstrated high language awareness and proficiency, as well as motivation to pursue language education and awareness of the purpose of learning the language. It is not surprising then that they employ a wider range of strategies than their peers from the non-language modules. This finding is in concert with what Oxford says (1990: 13): "More highly motivated learners use a significantly greater range of appropriate strategies than do less motivated learners. Motivation is related to learning purpose, which is another key to strategy use." Being more focused on language learning has made the students from the first group seek different opportunities to learn and use the language. For that very reason, they have devised ways of coping with a wealth of linguistic material they need to process (cognitive strategies). Moreover, in their attempt to enhance language proficiency, they have thought of ways to direct, monitor and evaluate their learning, which only proves that they are capable of self-directing their learning and that they assume that responsibility (metacognitive strategies). Furthermore, seeking different opportunities to learn and use the language has helped these students find ways to overcome possible gaps in both understanding and producing language (compensation strategies). It is still an encouraging finding, however, that students attending the non-language modules make use of memory, affective and

social strategies no differently than their language-module peers. This finding indicates that all of the students involved in the study have found ways to store and retrieve information effectively (memory strategies), to cope with any possible negative emotions that may hamper their language learning (affective strategies) and that they find and use a number of opportunities to converse with others in order to learn the language and practice using it (social strategies).

However, when the findings pertaining to the frequency of strategy use are considered, then a somewhat different insight into the matter in question is obtained. Namely, the findings reveal that the most frequently used strategy by both male and female students in the language-module and by females in the non-language modules is metacognitive. These results are in concert with the findings obtained by Pilipović and Glušac (2015) in their study of the effects of age in selecting learning strategies. Their study, which examined the frequency of strategy use, revealed that 14-year-olds use metacognitive strategies widely. The research on which this paper is based, however, shows that there are statistically significant differences with respect to the use of this group of strategies between the two student groups involved, which may be explained by the fact that their choice is heavily influenced by motivation, for which reason students whose primary interest lies in learning languages use this group of strategies more than those who are not focused on language learning. Moreover, the results of the research this paper is based on show that the least used strategies by both groups, and especially among male students in the non-language modules, are affective, which again is in alignment with the results obtained by Pilipović and Glušac (2015) that showed that the use of affective strategies declines with age, for which reason these strategies are less frequently used by 14-year-olds than by 10-year-olds. Furthermore, the results of this research reveal that moderate use of strategies is found in the application of memory, cognitive, compensation and social strategies in both groups.

In contrast to some research studies (Bikicki, 2012; Ehrman & Oxford, 1989; Oxford & Nyikos, 1989) that claim that female language learners use a wider range of strategies in FLL, the results obtained in the research presented in this paper reveal that both male and female students who are highly motivated to learn a foreign language use almost all strategies equally. More precisely, male and female students in the first group differ only with respect to the use of compensation strategies, female learners using them more than their male peers. However, the results of the t-test conducted among male and female students in the second group are in concert with the results obtained by other researchers. These results show that in the non-language modules female students use cognitive and metacognitive strategies more than their male classmates, indicating to the fact that girls are more oriented towards manipulating linguistic material and organizing their FLL. Such findings may indicate that motivation, awareness and a defined purpose of learning are more dominant factors in the use of a wider range of strategies than gender, which is congruent with the findings of Griffiths (2010: 16).

6. CONCLUSION

The research results clearly indicate a tendency among language module students, who are very successful language learners, to use a wider range of learning strategies (metacognitive, cognitive and compensation) than their peers attending modules other than the language ones. Such a finding can at least partially be explained by the language students' higher motivation for language learning. What is more, the research shows that girls in the language module use only one group of strategies significantly more than their male classmates - compensation, which is contrary to findings obtained by some other researchers. Moreover, girls in non-language modules do use a wider range of learning strategies (cognitive and metacognitive), as already confirmed by some researchers.

Results pertaining to the frequency of use of different strategies reveal that the least commonly used strategies by both groups of students are affective, whereas moderately used are memory, cognitive, compensation and social strategies. In the language module both male and female students use

metacognitive strategies extensively, whereas in non-language modules high utilization is found only with respect to metacognitive strategies among females.

These conclusions suggest that language learners are more concerned with planning their learning than actual learning the language. Moreover, all respondents are found to have poor skills related to managing their emotions while learning a foreign language. These results also imply that both groups of learners have managed to develop on their own those learning strategies that have ensured them some success in language learning. However, all students need to be explicitly taught how to efficiently make use of all learning strategies, especially those who have decided to pursue their education in the field of linguistics.

REFERENCES

- Anderson, N. (2008). Metacognition and good language learners. In: *Lessons from Good Language Learners* (C. Griffiths, ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 99-109.
- Bikicki, N. (2012). Razlike među polovima u upotrebi strategija za učenje vokabulara. U: *Strategije i stilovi u nastavi engleskog jezika* (B. Radić-Bojanić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 8-23.
- Brown, D. (2000). *Principles of Language Learning and Teaching. Fourth Edition*. White Plains, NY: Pearson Education.
- Chamot, A. U. (2001). The role of learning strategies in second language acquisition. In: *Learner Contributions to Language Learning* (M. P. Breen, ed.). Harlow: Longman, 25-43.
- Ehrman, M., Oxford, R. (1989). Effects of sex differences, career choice and psychological type on adult language learning strategies. *The Modern Language Journal*, 73/1, 1-13.
- Ellis, R. (1985). *Understanding Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Fewell, N. (2010). Language learning strategies and English language proficiency: An investigation of Japanese EFL university students. *TESOL Journal*, 2, 159-174.
- Griffiths, C. (2010). Strategies of successful language learners. *JELS*, 1/3, 1-18.
- Hedge, T. (2000). *Teaching and Learning in the Language Classroom*. Oxford: Oxford University Press.
- Lightbown, P., Spada, N. (1997). *How Languages are Learned (7th impression)*. Oxford: Oxford University Press.
- Naiman, N., Frohlich, M., Stern, H., Todesco, A. (1978). The Good Language Learner. *Research in Education*, 7. Toronto: Ontario Institute for Studies in Education.
- Norton, B., Toohey, K. (2012). Changing perspectives on Good Language Learners. *TESOL Quarterly*, 35/2, 307-322.
- O'Malley, J. M., Chamot, A. U., Stewner-Manzanares, G., Kupper, L.J. & Russo, R.P. (1985). Learning strategies used by beginning and intermediate ESL students. *Language Learning*, 35(1), 21-46.
- Oxford, R. (1990). *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Boston: Heinle & Heinle.
- Oxford, R., Nyikos, M. (1989). Variables affecting choice of language learning strategies by university students. *The Modern Language Journal*, 73/3, 291-300.
- Pilipović, V. (2014). Language learning strategies used by children, teenagers and adults. *English Studies Today: Prospects and Perspectives*. Novi Sad: Faculty of Philosophy, 163-175.
- Pilipović, V., Glušac, T. (2015). Uzrast kao faktor u izboru strategija učenja jezika u osnovnoj školi. *Nastava i vaspitanje*, 2, 343-357.
- Radić-Bojanić, B. (ur.) (2012). *Strategije i stilovi u nastavi engleskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Radić-Bojanić, B. (2013). *Strategije za razumevanje metaforičkog vokabulara*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Rubin, J. (1975). What the Good Language Learner can teach us. *TESOL Quarterly*, 9/1, 41-51.
- Rubin, J. (1987). Learner strategies: Theoretical assumptions, research history and typology. In: *Learner Strategies in Language Learning* (A. Wenden, J. Rubin, eds.). Englewood, NJ: Prentice/Hall International, 15-30.
- Stern, H.H. (1992). *Issues and Options in Language Teaching*. Oxford: OUP.
- Topalov, J. (2012). Strategije čitanja na engleskom jeziku kod studenata - kvantitativna analiza. U: *Strategije i stilovi u nastavi engleskog jezika* (B. Radić-Bojanić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 27-41.
- Ushioda, E. (2008). Motivation and good language learners. In: *Lessons from Good Language Learners* (C. Griffiths, ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 19-35.

USPEŠNI UČENICI STRANOG JEZIKA I NJIHOVA UPOTREBA STRATEGIJA UČENJA

Rezime

Cilj ovog rada jeste da ispita koje strategije učenja u našem obrazovnom miljeu primenjuju uspešni učenici stranog jezika (eng. *Good Language Learners*), kao grupa učenika čijem učenju kod nas još nije posvećena dovoljna pažnja. Strategije se definišu kao „različite koje učenici preduzimaju sa ciljem da unaprede sopstveno učenje” (Oxford, 1990: 1).

U istraživanju je učestvovalo 39 učenika prvog razreda Karlovačke gimnazije i Gimnazije „Jovan Jovanović Zmaj” (dvojezično, srpsko-englesko, odeljenje), budući da se mogu smatrati uspešnim u učenju stranog jezika jer su položili prijemni ispit na engleskom jeziku. Takođe, u istraživanju je učestvovao i 51 učenik matematičkog smera Gimnazije „Jovan Jovanović Zmaj” i jedno odeljenje Elektrotehničke škole, pošto svojim izborom srednje škole, tj. smeru, nisu pokazali posebno interesovanje za strani jezik.

Istraživanje je sprovedeno u septembru 2014. godine putem standardizovanog upitnika za ispitivanje strategija učenja (Oxford, 1990). Rezultati pokazuju da učenici s jezičkim usmerenjem koriste veći broj strategija od učenika nejezičkog opredeljenja (metakognitivne, kompenzacione i kognitivne). Osim toga, rezultati ukazuju i na podatak koji nije u skladu sa nalazima drugih istraživača - učenici i učenice s jezičkim usmerenjem koriste strategije podjednako, pri čemu su jedini izuzetak kompenzacione strategije, koje učenice koriste više. Nasuprot tom podatku, učenice u nejezičkim odeljenjima koriste veći broj strategija od svojih drugova iz odeljenja (kognitivne i metakognitivne). Analiza srednjih vrednosti upotrebe strategija otkriva da učenici i jezičkih i nejezičkih odeljenja koriste strategije umereno, kao i da svi učenici iz jezičkih odeljenja i učenici iz nejezičkih odeljenja nedovoljno koriste afektivne strategije.

Dobijeni rezultati ukazuju na činjenicu da učenici uglavnom koriste one strategije koji im pomažu da planiraju svoje učenje. Takođe, dobijeni rezultati pokazuju koje su strategije učenja ispitani učenici razvili samostalno tokom svog prethodnog školovanja i koje su im omogućile da savladaju strani jezik i postanu uspešni u učenju stranog jezika.

Ključne reči: uspešni učenici stranog jezika, strategije učenja, učenje engleskog kao stranog jezika, srednja škola.

Tatjana Glušac

Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić,
Nov Sad, Srbija

tatjana.glusac@gmail.com

Vesna Pilipović

Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić,
Nov Sad, Srbija

vesna_pilipovic@yahoo.com

RAMONA MALITA

« LE TOUR DU MONDE EN QUATRE-VINGT JOURS » : APPROCHES DIDACTIQUES DU TEXTE LITTÉRAIRE DANS DES ACTIVITÉS PÉRISCOLAIRES

-*Vous êtes un homme de cœur!* dit Sir Francis Cromarty.
-*Quelquefois*, répondit simplement Phileas Fogg. *Quand j'ai le temps.*
Jules Verne

L'aventure terrestre que Jules Verne propose dans le roman *Le Tour du monde en quatre-vingt jours* situe ce texte littéraire au carrefour thématique des domaines apparemment fort « déliés » l'un à l'autre : religion et mythologie, géographie, transport, navigation, psychologie, histoire, mathématiques, physique, mais dont on peut trouver le dénominateur commun : le voyage encyclopédique en classe de FLE. Notre étude présente une démarche didactique possible concernant l'exploitation et la valorisation positive de nouvelles technologies dans le roman d'aventures au-delà des péripéties, du suspens et de l'utopie, ingrédients *sine qua non* d'une réussite littéraire vernienne. Découvrir des valeurs humaines et culturelles, plaider pour la liberté et le respect des droits civils, mettre en vedette la primauté et les avantages de l'instruction et de l'éducation, connaître et respecter la nature, etc., sont quelques « astuces » didactiques que le professeur pourrait faire sortir de ce document authentique et exploiter dans la classe de FLE, aux niveaux intermédiaire et avancé.

Mots-clés : Jules Verne, activité périscolaire, formatif/informatif dans la littérature, didactique du texte littéraire, *Le Tour du monde en quatre-vingt jours*

449

1. INTRODUCTION

Le long du voyage autour du monde, Sir Phileas Fogg assume indirectement le rôle d'enseignant pour ses compagnons de chemin. Accumulant des renseignements utiles lors de ses riches lectures scientifiques, le « professeur » Phileas donne la preuve de toute son humanité et son humanisme dans des situations-limite, prenant soin et gageant son confort personnel pour sauver ou améliorer la vie de ses amis (Passepartout, Aouda) ou bien de ses ennemis (le commissaire Fix). Du côté scientifique, Fogg s'avère être une encyclopédie « ambulante » par ses connaissances minutieusement appliquées dans des situations pratiques ; du côté humain, il offre les leçons de la moralité et du courage, du respect pour la vie et de la tolérance, etc. Ce « professeur », que nous avons nommé tel à son insu, nous a fourni l'idée qu'au-delà du roman d'aventures, le texte littéraire comporte un double rôle : formatif (on enseigne les valeurs humaines) et informatif (on insère dans le roman des résultats de la science). Dans ce but, la première partie de notre étude s'intéresse aux problèmes généraux de la lecture, suivie en seconde partie par quelques approches didactiques : la leçon de littérature et la leçon de culture et de civilisation où nous avons détaillé en quoi consistent les deux rôles du texte littéraire. Les conclusions et les considérations finales vont architecturer rondement notre étude.

2. « CE MERVEILLEUX MIRACLE DE LA LECTURE »¹ OU COMMENT FORMER UN LECTEUR?

À cette question-clé, plusieurs réponses sont possibles, mais nous nous sommes limitée à énumérer quelques prémisses (non pas techniques) nécessaires à la formation du lecteur-apprenti et, ce faisant, nous allons essayer de répondre à un défi : provoquer le jeune élève à la lecture par l'intermédiaire du roman d'aventures. Le premier pas serait sans doute « la prise par la main » ou l'initiation non contraignante à la lecture; on naît lecteur comme on naît architecte ou blond, donc il faut avoir envie de lire. Un deuxième pas consiste à ouvrir les bibliothèques au désireux de la lecture et lui faciliter l'accès à toutes sortes de livres (format papier ou électronique). De nos jours, c'est une condition *sine qua non* à toute initiation à la lecture. Il y a ensuite trois étapes regroupées ainsi : lui proposer des textes en lecture et en relecture(s); le laisser choisir ; marquer ses préférences. Le corolaire de ces approches pourrait être une règle d'or à respecter toujours : ne jamais obliger le jeune désireux à lire un texte s'il le rebute.

2.1. Classe de littérature ou classe de culture et de civilisation française ?

Entre la première et la seconde, on en choisit la troisième : la classe « mixte ». Le goût pour la lecture peut être formé *via* la classe de littérature et /ou *via* la classe de culture et de civilisation françaises. Cette étude applicative a comme point de départ la littérature française, dite de science-fiction, du XIXe siècle. La littérature et l'enseignement du FLE ont une histoire commune et se servent mutuellement à montrer comment on peut enseigner et intercaler les notions et les textes littéraires dans une classe de culture et de civilisation françaises. Cette corrélation, très productive du point de vue didactique et pédagogique, comporte des débouchées applicatives pour les élèves du XXIe siècle, qui, même « intoxiqués » par l'Internet, les réseaux de socialisation et la télé, sont à la découverte du charme de grands romanciers français.

450

Les activités extracurriculaires (périscolaires) complètent l'éducation de l'élève en complémentarité et en dehors de la classe courante. Elles visent la formation morale et intellectuelle, tout comme l'information. Ce sont des activités facultatives, plus ou moins liées au programme d'études, qui occupent une place de choix dans l'enseignement moderne des langues étrangères grâce à leur contribution à la consolidation des connaissances acquises lors de la classe courante. De la multitude des activités périscolaires possibles que le professeur de FLE peut organiser avec ses élèves, nous en avons choisi deux : le cercle scolaire de littérature et le concours scolaire interdisciplinaire dont nous donnons un bref aperçu théorique, avant de les illustrer par des exemples tirés des œuvres de Jules Verne.

2.1.1. Le Cercle scolaire de littérature c'est une activité extracurriculaire, gérable avec succès pendant l'étape formative du processus d'enseignement-apprentissage. Un cercle littéraire c'est un groupe de personnes désireuses d'étudier qui se réunissent de façon régulière pour discuter autour de leurs lectures (individuelles ou communes, établies ensemble). Cette activité est destinée aux élèves qui ont un esprit créatif et critique, qui aiment lire et s'exprimer d'une façon artistique. Le défi de cette démarche didactique apparaît du désir de mettre en évidence les aptitudes des élèves et de réaliser un lien entre le texte, l'image et le film pour que les apprenants découvrirent d'autres modalités d'apprendre par plaisir. La lecture peut conquérir encore beaucoup de terrain si le professeur trouve la stratégie adéquate et le pont de communication avec l'élève. Dans cette démarche le professeur s'appuie sur d'autres documents

¹ L'expression de Marcel Proust que nous avons découpée de sa préface *Sur la lecture*. Le texte de Proust est en fait double. Il comprend d'une part une longue préface à sa traduction de deux conférences données par John Ruskin pour l'ouverture d'une bibliothèque près de Manchester, en décembre 1864 et publiées en 1865 sous le titre *Sésame and Lilies*, conférences que Proust traduira en français en 1903-1904. D'autre part l'ensemble des notes (plus d'une centaine, parfois de deux-trois pages) qui commentent sa préface et cette traduction. Intitulée *Sur la lecture*, la préface fut d'abord publiée seule (1905), avant de l'être avec la traduction (1906), puis de nouveau seule sous le titre « Journées de lecture » en fin de nombreuses éditions de *Pastiches et mélanges*.

authentiques, surtout sur des sites Internet, car l'ordinateur est un outil à la portée de tous de nos jours. Les extraits travaillés dans le cercle peuvent se présenter soit en format traditionnel (version papier), soit en format audio-books. Le professeur organisateur d'un tel type d'activité peut proposer comme objectifs didactiques et pédagogiques du cercle littéraire :

- Découvrir l'univers littéraire français ;
- Développer les connaissances de langue française ;
- Développer la créativité par la composition / production des textes ;
- Exprimer son opinion ouvertement devant les autres participants (avec désinvolture) ;
- Découvrir le plaisir de lire, sans contraintes d'interrogations écrites ou orales ;
- Cultiver chez les élèves l'intérêt de lecture et d'analyse littéraire ;
- Développer des valences morales, esthétiques, culturelles et artistiques ;
- Réaliser des activités en équipe.

Le groupe cible : les élèves du lycée dont le nombre varie entre quinze et vingt (leur adhésion est bien sûr bénévole). Niveau de langue : B1 (au moins). Durée de l'activité : une année scolaire (une séance sur toutes les deux semaines). Des étapes *sine qua non* pour le déroulement du cercle :

- Établir le calendrier de sujets pour l'année (en entier ou pour un semestre).
- Former l'équipe du projet : un noyau stable (plus ou moins restreint) et des adhérents flottants.
- Valoriser les séances du cercle (éditer des CD avec des photos des activités, une brochure avec les créations littéraires des élèves, une exposition avec les créations des élèves, remettre des distinctions d'excellence accordées aux participants à la fin de chaque semestre, etc.)

2.1.2. Le Concours interdisciplinaire entre les classes

Ce type d'activité accompagne d'habitude l'étape formative du processus d'enseignement-apprentissage. Prévu et organisé à l'occasion d'un événement culturel (à titre d'exemple la Journée / Semaine Internationale de la Francophonie), le concours scolaire a pour but de mettre face à face deux équipes du même niveau de langue FLE. C'est une méthode alternative et compétitive, gérée différemment par rapport au programme national de FLE. Proposant une telle activité, le professeur envisage comme objectifs possibles :

- Déterminer les élèves à s'exprimer en français dans des situations de communication réelles ;
- Développer l'esprit compétitif et de fair-play ;
- Développer le vocabulaire et les connaissances de culture et civilisation sur l'espace francophone ;
- Créer une atmosphère détendue et amicale entre les élèves même dans des situations de concurrence.

L'aventure de la lecture, autant plaisante qu'utile, peut commencer, par exemple, par un écrivain que la critique prend pour un « phénomène unique dans les lettres françaises, et rare dans la littérature mondiale » : Jules Verne. C'est une suggestion de lecture dont tout professeur (pas seulement de français) doit savoir tirer profit en faveur de ses élèves, vu la richesse narrative et linguistique qu'un tel exercice de lecture a maints enjeux. Le système romanesque de Jules Verne, *Les Voyages extraordinaires*, est à la découverte de la science et du monde, ce que *La Comédie humaine* de Balzac ou *Les Rougon-Macquart* de Zola sont à la peinture de la société au XIXe siècle. Comme le précise l'éditeur Hetzel² dans sa préface, le but de l'auteur est, en effet, de résumer toutes les connaissances géographiques, géologiques, astronomiques, physiques, etc. amassées par la science moderne, et de refaire, sous la forme attrayante et pittoresque l'histoire de l'univers. Jules Verne n'hésite pas à introduire dans ses romans des théories

² Pierre-Jules Hetzel, l'ami et l'éditeur de Jules Verne. Hetzel avait de l'expérience dans le domaine des publications et de la vente et avait déjà une certaine réputation dans ce domaine. Il influencera et guidera le talentueux écrivain, au debout de sa carrière. Hetzel avait édité les écrits de presque tous les noms célèbres de France (Victor Hugo, George Sand etc.). Au moment de la rencontre avec Verne, Hetzel retournait d'un exil prolongé de Bruxelles. C'est en France qu'il a adopté une nouvelle ligne éditoriale définie par les mots *Éducation et recreation*. Il crée *Le magasin d'éducation et de recreation* où, à l'aide d'autres écrivains, il publie des textes pour les petits. L'éditeur cherchait à développer une collection pour la jeunesse.

ou des conceptions scientifiques, des expériences, des projets inconnus pour la plupart des gens. Ses livres se basent sur des postulats scientifiques que l'écrivain lisait tous les jours³. Ensuite son imagination commence à s'éveiller et il envisage des personnages et des voyages, et même des éléments de civilisation. Nous prenons comme hypothèse de travail que ses œuvres sont plus que de la « littérature pour jeunesse », elles doivent être analysées en évoquant les éléments scientifiques et de civilisation qui montrent la profondeur d'un auteur mal rangé parmi les écrivains pour enfants.

C'est pour cela que nous considérons le roman *Le Tour du monde en quatre-vingt jours* un pseudo-roman d'aventures derrière lequel se cache une véritable mine d'or du point de vue didactique. Paru en 1873, le roman *Le Tour du monde en quatre-vingt jours* est analysable selon quelques lectures polygonales desquelles nous avons choisi l'approche didactique et pédagogique. L'herméneutique du texte littéraire nous enseigne que tout texte comporte deux niveaux de lecture :

- Le niveau de surface qui est expliqué à l'aide des détails de paralittérature et d'analyse du texte visible, sans prendre en compte les sous-entendus.
- Le niveau de profondeur qui comporte des lectures plurielles et polygonales, aux interprétations possibles dont nous avons choisi quatre ouvertures textuelles : scientifique, anthropologique, psychologique, pédagogique / didactique que nous allons détailler en ce qui suit.

Dans la pratique en classe de FLE, l'aventure narrative, très accrocheuse pour les élèves, n'est qu'un prétexte dont le professeur pourrait se servir afin de transmettre des éléments culturels et civilisationnels, *via* la littérature. Nous avons nommé ce type d'exploitation pédagogique du texte narratif « l'aventure par derrière », puisque le professeur s'en sert de la trame romanesque afin de mettre en lumière maintes congruences de la littérature avec des sciences connexes :

- Les sciences exactes et la littérature, un rapport à multiples facettes didactiques ;
- La psychologie et la littérature, une relation-outil servant à tracer le profil de l'ado ;
- La pédagogie et la littérature, un appui utile au professeur principal de la classe ;
- L'anthropologie et la littérature, une liaison productive pour la classe de FLE.

Le roman semble réunir bon nombre d'ingrédients du récit d'aventure, parfois aux accents rocambolesques et du suspense. La présence du *qui pro quo* rend souvent dramatiques certaines scènes qui, en combinaison avec grandes « doses » d'humour, transforment le roman en une écriture à double mise pédagogique : susciter l'intérêt pour la science des transports et offrir comme modèle de comportement moral et courageux dans des situations limites. Un exemple de *qui pro quo* aux effets comiques serait la construction du personnage Fix, le flic, qui est pris par Passepartout pour agent de vérification du Reform-Club concernant le tour du monde de Phileas Fogg. Le suspense va de pair avec le *qui pro quo*, double son effet et crée le comique de situation : Passepartout, enivré ou grisé par Fix, s'embarque par hasard sur le Carnatic, tandis que son maître et la princesse Aouda le fait dans la goélette Tankadère. Ou bien le trajet à obstacles que Fix invente à tout pas, etc. Il y a des cas où le suspense exagère l'effet de tenir en haleine le lecteur : le pont qui menaçait ruine à la traversée du rapide Medicine-Bow ; les aventures et les voyages en mer, à travers la jungle, à pied, en train, en traineau à voile, en bateaux : yacht, goélette, navire, transatlantique, chaloupe, steamer, paquebots, etc. Le professeur de FLE doit savoir tirer profit de ces astuces offertes par le texte, vu que les élèves aiment ce type de récits ; par conséquent, l'enseignant a la possibilité d'exploiter pleinement dans la classe de littérature ou de culture

³ Des heures interminables dans des bibliothèques et il était toujours intéressé par toutes les nouveautés dans le domaine scientifique. Il reçoit le droit de consulter les journaux au siège de la Société Industrielle d'Amiens. Verne y va chaque jour à 12 heures, après le déjeuner. À la bibliothèque, il suit son rituel : il choisit quelques revues à dépouiller, les classe selon une hiérarchie personnelle, pose la pile sur la chaise et s'y assied au-dessus pour que personne ne dérange pas son ordre. Quand les lecteurs envahissent, à leur tour, la bibliothèque, ils doivent attendre s'ils veulent lire une des revues choisie par Verne. Il investiguait toutes les découvertes de son époque et prenait des notes qu'il utilisait plus tard. Il marquait toutes les idées qui lui semblaient intéressantes ou curieuses. Il fait des recherches à Paris, à la Bibliothèque Nationale et à l'Institut de Géographie dont il est membre. Suite à son déménagement à Amiens, il est nommé membre de la Société Industrielle, un groupe d'entrepreneurs locaux, créé pour l'enseignement professionnel et le développement scientifique. Cette position respectable et prestigieuse le place parmi les notables de son siècle. Toujours à Amiens, Verne est élu membre de l'Académie amiénoise.

et de civilisation françaises les notes d'humour, le suspense et le *qui pro quo* afin de mettre en lumière les personnages-modèles de comportement.

Un autre aspect que le professeur peut mettre au profit du point de vue didactique, c'est l'élément culturel et civilisationnel inséré dans le roman. Nous voulons nous attarder un peu sur la lecture anthropologique du texte qui peut servir de point de départ (pour un débat avec les élèves) par quelques repères argumentatifs. Le roman *Le Tour du monde en quatre-vingt jours* décrit au détail et illustre par des exemples attentivement choisis certaines mœurs de la société anglaise contemporaine (à savoir du XIXe siècle), française, américaine, japonaise, indienne, etc. et souligne les différences ethniques entre les Français et les Anglais, entre les Américains et les Japonais, entre les Chinois et les Japonais, entre les Britanniques et les Américains, entre les Indiens et les Britanniques, etc., et ce jeu des comparaisons ethnocentriques peut continuer à bon gré. Le fait est que dans la classe de FLE ces renseignements donnent occasion de mettre en discussion le profil ethnique et le mentalème des autres nations et peuples, selon le modèle offert par Jules Verne : les qualités en miroir avec les défauts. Nous avons regroupé quelques scènes du roman en tant qu'exemples anthropologiques qui sont autant de sujets virtuels de débat avec les élèves du lycée soit dans la classe de culture et de civilisation françaises, soit dans les classes d'éducation civique dirigées / modérées par le professeur principal.

- Les coutumes, les rituels et les sacrifices religieux pratiqués ou imposés par des prêtres Brahma (le *sutty* ou le *sâti*⁴);
- Les élections locales et la culture politique américaine au XIXe siècle;
- La culture économique et financière en Angleterre au XIXe siècle;
- Le Commonwealth britannique et ses influences économiques et socio-culturelles sur les territoires colonisés;
- La globalisation à cachet anglais avant la lettre dont il est question dans le roman (Le gentilhomme, jamais sorti de Londres, voit partout où il voyage dans le monde les mêmes éléments socio-économiques que chez lui : « Lorsque Fogg arriva à International-Hotel il ne lui sembla pas qu'il eût quitté l'Angleterre. » N.B. International-Hotel se trouvait aux Indes, à Bombay !)
- Le globish (global English) en tant que langue de commerce et de communication.

3. EST-CE POSSIBLE DE FAIRE DE LA SCIENCE AU-DÉLÀ DES CLASSES DE SCIENCES OU BIEN À PARTIR DE LA CLASSE DE LITTÉRATURE ?

En ce qui suit nous allons détailler les avantages d'un « beau mariage » à buts didactiques entre la littérature et les sciences ouvrant vers l'interdisciplinarité, vu comme un des acquis de l'enseignement moderne. Les activités extracurriculaires ciblées sur des sujets littéraires, civilisationnels, culturels, etc. et les projets interdisciplinaires en sont deux formes pratiquées à grand succès parmi les élèves.

Bien que les œuvres du romancier Jules Verne soient littéraires et non scientifiques, l'intérêt de celui-ci pour la science est indéniable. Chez Jules Verne, la science est de type positiviste : dans tous ses romans, la technologie aide et protège les gens. Pourtant Verne reste un intéressé de la science et non un scientifique. Il expose ses connaissances et ses lectures dans ses romans et laisse son imagination libre, mais, parfois, ses détails scientifiques ne sont que d'images d'un futur probable, l'expression de la créativité. À ce propos, Simone Vienne précise :

---

⁴ Le *sutty* ou le *sâti* c'est le sacrifice rituel et public des veuves indiennes sur le bûcher funéraire de leur époux. Jusqu'au début du XIXe siècle, le *sâti* était courant dans les plus hautes castes et ce jusqu'à ce que les Britanniques, lors de leur occupation de l'Inde, l'interdisent en 1829, par le biais du gouverneur du Bengale qui promulgue le « Sati Prevention Regulation Act » qui sera généralisée rapidement aux autres États de l'Inde. Les premières mesures avaient été prises en 1812 par l'administration anglaise qui avait établi à destination de la Police les règles suivantes : Empêcher, autant que possible, toutes les pressions exercées sur les femmes hindoues visant à les inciter à s'immoler. Prévenir les usages criminels des drogues et des liqueurs pour l'accomplissement de cet objet. S'assurer que les femmes aient l'âge minimum requis par les lois hindoues pour le sacrifice. Se renseigner sur une éventuelle grossesse de la femme. Empêcher la crémation dans ce cas.

La technologie vernienne n'est qu'un accessoire romanesque, et résulte de l'acquisition de connaissances superficielles par la lecture d'articles vulgarisateurs dans la presse de l'époque. Verne passe des heures à éplucher au quotidien tout ce qui pourrait, un jour, lui servir sur le plan des idées, de l'inspiration, ou simplement du décor.⁵

Jules Verne n'hésite pas à introduire dans ses romans des théories ou des conceptions scientifiques, des expériences, des projets inconnus pour la plupart des gens. Pour démontrer donc que ses œuvres sont plus que de la « littérature pour jeunesse », elles doivent être analysées en évoquant les éléments scientifiques et de civilisation qui montrent la profondeur d'un écrivain incompris. Nous allons montrer les détails du roman de Jules Verne grâce auxquels il a consacré son nom dans l'histoire de la littérature comme le père de la science-fiction. Selon Lucian Boia, les critiques littéraires verniens ont pensé que :

L'œuvre vernienne se trouvait au carrefour de trois genres, tous les trois considérés comme appartenant - pour utiliser une terminologie ultérieure - à la paralittérature, sinon, tout franchement, à une sous-littérature. C'était un mélange réunissant vulgarisation scientifique, roman populaire et littérature enfantine. Trois genres très caractéristiques des évolutions et de l'esprit du XIXe siècle. (LB, 14)

Sa véritable place était moins dans la littérature que dans le mouvement scientifique de son temps. (LB, 37)

À partir de 1850 la vulgarisation a été introduite dans la littérature, dans ce qui s'appellera « le roman scientifique ». La réponse positive du public a encouragé même le développement de ce genre, une vraie « industrialisation de la littérature » (LB, 15), exprimé surtout par le roman feuilleton et son intrigue superficielle. Celui-ci était vu par les hommes de lettres comme un genre boiteux, une littérature simplifiée, qui transmet des messages extra-littéraires. En dépit de la conception générale, Jules Verne n'a pas écrit seulement pour la jeunesse, mais pour une large catégorie de lecteurs, « son œuvre serait complexe et profonde, invitant à chaque pas à un effort de décryptage. » (LB, 16)

454

3.1. Quels sont les éléments scientifiques à décrypter dans le roman « Le Tour du monde en quatre-vingt jours » ?

D'abord la géographie et la cartographie : « Phileas Fogg ne voyageait pas, il décrivait une circonférence. » C'est le titre même du roman indiquant le thème géographique qui prend le dessus du thème littéraire. Dans le voisinage immédiat se trouve, naturellement, la météorologie que Verne use largement afin de décrire de divers types de climats. Les moyens de transport à longues distances (par train, en bateaux, au dos d'un éléphant, à pied, etc.) et la mécanique (par maints types de moteurs et leur pouvoir mesurable en cheval-vapeur) sont deux autres domaines pleinement exploités dans le roman. Toutes ces entrées scientifiques sont autant de pistes possibles pour des cours transdisciplinaires (un pont entre les sciences) que des atouts didactiques que le professeur de FLE doit savoir mettre au profit afin de rendre interactives ces types de classes. En ce sens nous donnons une série d'exemples concernant les renseignements scientifiques inclus dans le corpus du roman :

- Des données techniques des voitures lits du train vers New-York ;
- Les paramètres de calcul des méridiens et des antipodes géographiques ;
- La réponse à la question : comment gagner un jour de plus (24h) si on voyage toujours vers l'Est ;
- Le climat des Océans Indien et Pacifique (les vents en rafales, les mers furieuses et orageuses, les bourrasques, les tempêtes, etc. ;
- Les moteurs des paquebots : le Mongolia, le Carnatic, le Rangoon, le Tankadère, etc. ;

⁵ Vienne, Simone, *Jules Verne, une vie, une œuvre, une époque*, Paris, Ballard, 1986, p.245.

- Les paramètres de fonctionnement des goélettes, des bateaux-pilotes et du traineau à voiles ;
- La structure démographique et les styles d'architecture au Japon (les villes et les villages près de Yokohama) ;
- La végétation luxuriante (organisée à étages) de la jungle ;
- L'élevage d'éléphants ;
- Des distances entre certaines villes du globe, etc.

On observe facilement que ces renseignements couvrent une aire scientifique vaste, regroupés autour des sciences exactes. L'enseignement-apprentissage doit en profiter au maximum, puisque les élèves sont provoqués par cela à voyager par l'imagination ou bien à apprendre se « fabriquer » les propres machines à voler ou à traverser la jungle. En miniature, bien évidemment. Un binôme entre le professeur de littérature et celui de sciences exactes est faisable dans la classe ayant pour sujet ce roman. Ce serait une activité complémentaire au programme scolaire, prévue soit dans le cercle de littérature, soit dans un concours scolaire transdisciplinaire entre les classes. Comme activités interdisciplinaires, maints projets complexes seraient envisageables à partir de ce roman :

- Un projet cartographique et météorologique illustrant les haltes / les escales que Phileas Fogg et ses compagnons de voyage font le long du tour du monde, ainsi que les climats traversés. Le professeur de géographie et le professeur de littérature sont appelés à collaborer à la réussite scientifique de ce projet. Un vernissage des photos et / ou cartes postales illustrées de partout où les personnages ont voyagé pourrait être la suite de ce projet. Celui-ci peut être fait en équipe, en binôme ou individuellement ;
- Un projet mécanique illustrant les moyens de transport que Phileas Fogg et ses « amis » emploient le long du tour du monde. L'ingénieur-professeur responsable de l'atelier de mécanique de l'école et le professeur de littérature sont appelés à collaborer à la réussite pratique de ce projet. Un vernissage des dessins (exécutés par les élèves) de tous les moyens de transport où les protagonistes ont voyagé pourrait être la suite de ce projet. Un bel apport peut avoir dans ce cas-ci le professeur de dessin. Le projet peut être fait en équipe, en binôme ou individuellement ;
- Un projet anthropo-démographique illustrant divers types d'habitats, de coutumes et de vêtements / habits spécifiques que nos voyageurs rencontrent le chemin faisant. Un vernissage des photos de quelques habits traditionnels vu par les personnages dans les pays où ils ont voyagé pourrait être la suite de ce projet. Celui-ci peut être fait en équipe, en binôme ou individuellement.

3.2. Enseigner des valeurs humaines ou le rôle formatif de la littérature

À partir du postulat que le personnage est un porteur de valeurs et de qualités humaines, le roman permet l'exploitation de la dimension symbolique des personnages incarnant l'honneur, le dévouement, le devoir, la modestie, la ponctualité et le respect envers les autres, etc. De ce point de vue, ce texte littéraire renvoie à des modèles de comportement et de moralité et, ce faisant, ils sont représentatifs pour une catégorie sociale : le gentilhomme représenté par Phileas Fogg ; le valet illustré par Passepartout ; le flic obtus incarné par Fix ; l'épouse dévouée / compagne de vie, tendrement exemplifiée dans la personne de la princesse Aouda, etc. Des questionnements complexes ou des débats à modérateur pourraient être organisés par le professeur au sujet des rapports interhumains / inter-personnages : le modérateur fait un découpage des fragments du roman illustrant les relations maître-serviteur ; ami-ennemi ; époux-épouse ; patron-employé ; autorité publique-fonctionnaire ; prêtre-fidèle ; supérieur-employé, etc.

Afin de mettre en exergue le rôle formatif de la littérature, nous donnons trois propositions didactiques possibles à partir de ce roman :

- Les personnages, même si divisibles en blanc et noir (positifs et négatifs), sont réalistes (l'illusion du réel) par leurs qualités et défauts. Dans la démarche didactique il faudrait insister sur

les fragments qui mettent en évidence leurs qualités. Par exemple : découper des séquences du texte, les conjuguer avec des séquences filmiques découpées des variantes cinématographiques différentes de ce film.

- La démarche pourrait s'attarder aux symboles des personnages et / ou aux catégories sociales (une analyse de ce type exigerait l'âge psychologique de 16-17 ans et le niveau de langue B1) : Phileas Fogg, le symbole de l'honnêteté ; Fix, le symbole du flic ahuri, mais légaliste ; Passepartout, le symbole du domestique dévoué ; la princesse Aouda, le symbole de la femme mal-mariée, mais devenue libre grâce à l'amour d'un Britannique ; le mariage de Phileas avec la princesse Aouda, le symbole de la colonisation anglaise de l'Inde et du Commonwealth britannique ; le tour du monde, le symbole du voyage intérieur vers l'amour et du voyage extérieur vers une découverte scientifique ; le roman en entier, le symbole du devenir psychologique, donc c'est un roman d'apprentissage. Le roman de Jules Verne se présente, des points de vue pédagogique et formatif, comme une vraie mine d'or dans le processus d'enseignement-apprentissage. Une autre piste possible, à valoriser didactiquement serait le voyage allégorique : lire le roman de Jules Verne seulement au niveau de la lecture littérale signifierait perdre l'essentiel de son sens, car le voyage autour du monde n'est pas uniquement une expédition contre chronomètre, mais, en égale mesure, un périple vers soi-même. En acceptant le défi de cette « entreprise » intérieure, les trois personnages - Phileas Fogg, Passepartout et la princesse Aouda - tentent leurs propres limites, risquent maintes fois leurs vies afin d'accéder à un niveau supérieur de la compréhension du monde et de la tolérance.
- La lecture suivie : un exercice possible dans la classe de FLE consisterait à choisir des fragments illustrant les qualités de Phileas Fogg (méticuleux, aimable, serviable, digne, généreux et altruiste, une présence agréable et plaisante, fin connaisseur du bon ton, honorable, intelligent, intrépide, courageux, homme à sang froid, un esprit modéré et calculé, capable d'estimer les dangers, les pièges et les difficultés, responsable avec ses compagnons de voyage, maniéré outre mesure, etc.)

4. CONCLUSIONS

Nos conclusions se veulent doubles : du côté herméneutique, car nous avons analysé le roman vernien sous l'angle de la critique littéraire; du côté didactique et pédagogique, vu que nous avons appliqué ce texte littéraire dans la classe de FLE.

I. *Le tour du monde en quatre-vingt jours* est d'abord un roman de la rencontre à trois volets.

Primo : celle d'un homme, Phileas, et d'une femme, la princesse Aouda ;

Secundo : celle de cet homme et des pays où il voyage à côté de cette femme (il lui fait découvrir ces pays) ;

Tertio : celle de la culture britannique et d'autres différentes cultures, des continents variés et des méridiens opposés.

Mais tout autant qu'un roman de la rencontre, le roman *Le Tour du monde en quatre-vingt jours* est assurément aussi un roman de la découverte dans lequel les personnages décèlent le monde et leurs limites psychologiques dans des situations exceptionnelles : l'aventure terrestre et maritime de leur vie. Ce n'est pas au hasard que, lors de l'expérience scientifique de sa vie, Phileas Fogg vit le devenir moral et intérieur définitoire en égale mesure ; pour lui le tour du monde est donc un trajet géographique et psychologique total qui a changé à jamais son existence.

II. La corrélation de la leçon de culture et de civilisation avec le texte littéraire dans la classe de FLE est un thème d'actualité et d'intérêt grâce aux valences interdisciplinaires de celles-ci pour l'enseignement moderne. L'introduction des notions littéraires dans une classe de culture et de civilisation françaises s'avère être bénéfique et efficace dans les efforts de former le goût esthétique des élèves (cultiver la passion de lire les chefs-d'œuvre de la littérature française). Le texte littéraire entraîne les

élèves à perfectionner les quatre compétences (la compréhension orale et écrite et l'expression orale et écrite) tout en représentant un facteur d'information culturelle, historique et intellectuelle. Il est en égale mesure un moyen parmi les plus productifs de forger la culture générale des apprentis. Le texte littéraire authentique jouit encore d'un statut pédagogique à part dans le processus d'enseignement – apprentissage du français en ce qu'il vise l'éducation esthétique et il est en étroite liaison avec l'emploi des autres documents authentiques (sites Internet, chansons, images publicitaires, photos, guides touristiques, etc.) qui accompagnent le fragment littéraire ; par cela la démarche didactique devient plus efficace dans la classe de FLE. La conséquence immédiate de cette congruence des documents authentiques est sans doute le croisement de l'impact des techniques actives-participatives, afin de rendre les leçons dynamiques et interactives.

Ces leçons et ces activités extracurriculaires (ciblées sur des sujets littéraires, civilisationnels, culturels) favorisent le développement de la pensée réflexive et critique, de l'imagination et de la capacité de communication dans la langue française et dans l'espace francophone.

BIBLIOGRAPHIE

TEXTE DE RÉFÉRENCES

Verne, Jules, (1993). *Le Tour du monde en quatre-vingt jours*. Bucarest : Teora, texte intégral, édition annotée par Maria Braescu.

OUVRAGES CRITIQUES

- Aziza, Claude et Boëlle-Rousset Cathy, (2005). *Le tour de Jules Verne en 80 mots*. Le Pré aux Clercs.
- Bertrand, Denis et Ploquin, Françoise, dir. (1988). « Le Français dans le monde. Recherche et applications », numéro spécial : *Littérature et enseignement. La perspective du lecteur*. Rennes : Février/Mars.
- Boia, Lucian, (2014). *Jules Verne. Paradoxurile unui mit*. Bucarest : Humanitas, [1ère édition française 2005. *Jules Verne. Les paradoxes d'un mythe*. Paris : Société d'édition Les Belles Lettres].
- Brasey, Edouard, (2005). *Les univers de Jules Verne*. Éditions du Chêne.
- Clamen, Michel, (2005). *Jules Verne et les sciences Cent ans après*. Éditions Berlin.
- Compère, Daniel, (2005). *Les voyages extraordinaires de Jules Verne. Analyse de l'œuvre*. Pocket : département d'Univers Poche.
- Dekiss, Jean-Paul, (1991). *Le rêve du progrès*. Paris : Gallimard.
- Dekiss, Jean-Paul, (2002). *Jules Verne, l'enchanteur*. Éditions du Félin.
- Demerliac, Jean, (2005). *L'Odyssée Jules Verne avec Michel Serres et Jean-Yves Tadié*. Paris : Albin Michel-Arte éditions.
- Dumas, Olivier, (1988). *Jules Verne*. Lyon : La Manufacture.
- Garrigues, Mylène, dir. (1988). «Le Français dans le monde. Recherche et applications», numéro spécial : *Nouvelles technologies et apprentissage des langues*. Rennes : Août/Septembre.
- Hobana, Ion, (1979). *Douăzeci de mii de pagini în căutarea lui Jules Verne [Vingt mille pages à la recherche de Jules Verne]*. București : Editura Univers.
- Hobana, Ion, (1983). *Science-fiction. Autori, cărți, idei [La science-fiction. Auteurs, livres, idées]*. Bucuresti : Editura Eminescu, tome I.
- Hobana, Ion, (1993). *Jules Verne în România? [Jules Verne en Roumanie?]*. Bucuresti : Editura Fundației Culturale Române.
- Lamy, Michel, (1994). *Jules Verne, initié et initiateur*. Paris : Payot.
- Lengrand, Claude, (1997). *Dictionnaire des Voyages extraordinaires. Cahier Jules Verne I*. Amiens : Encreage Editions.
- Margot, Jean-Michel (2004). *Jules Verne en son temps. Cahier Jules Verne II*. Paris : Belles lettres.
- Moré, Marcel, (1960). *Le très curieux Jules Verne*. Paris : Gallimard.
- Robien, Gilles, (2005). *Jules Verne, le rêveur incompris*. Paris : Éditions Michel Lafon.

- Roman, Dorina, (1992). *Analyses textuelles. Usages possibles d'un texte littéraire dans les classes de français*. Cluj-Napoca : Presses Universitaires de Cluj-Napoca.
- Vierne, Simone, (1974). *Jules Verne et le roman initiatique*. Paris : Éditions de Minuit, coll. « Critique ».
- Vierne, Simone, (1986). *Jules Verne, une vie, une œuvre, une époque*. Paris : Ballard.
- Vierne, Simone, (1986). *Jules Verne*. Paris : Ballard.

IL GIRO DEL MONDO IN OTTANTA GIORNI.
ASPETTI DIDATTICI DEL TESTO LETTERARIO NELLE ATTIVITÀ EXTRA-SCOLASTICHE

Riassunto

L'avventura terrestre proposta da Jules Verne nel romanzo *Il giro del mondo in ottanta giorni* mette il presente testo letterario all'incrocio tematico di diverse aree: la religione e la mitologia, la geografia, il trasporto, la navigazione, la psicologia, la storia, la matematica e la fisica. Il denominatore comune di tutti questi aspetti è il viaggio enciclopedico nell'insegnamento della lingua francese. Il nostro studio mostra un possibile approccio didattico in relazione a un efficace funzionamento delle nuove tecnologie dell'insegnamento nel romanzo d'avventura. Scoprire i valori umani e culturali, il rispetto per la libertà e per i diritti civili, mostrare i benefici dell'istruzione e della formazione culturale, conoscere e rispettare la natura, sono solo alcuni aspetti didattici che potrebbero essere valutati dall'insegnante in questo documento utile per l'insegnamento della lingua francese a livello intermedio e avanzato.

Parole chiave: Jules Verne, romanzo *Il giro del mondo in ottanta giorni*, didattica del testo letterario, attività extra-scolastiche, valutazione della letteratura

Ramona Malita
Université de l'Ouest, Timisoara, Roumanie
malita_ramona@yahoo.fr

HIGHER EDUCATION STUDENTS' ATTITUDES TO LEARNING AND LEARNING OUTCOMES IN THE EFL CLASSROOM

This paper aims to explore the relationship between the expectations of the second year undergraduate students and their attitudes towards their learning strategies and the perception of their learning outcomes in the course *Integrated Language Skills*. In addition to this, the teachers' perception is also included in the analysis in order to draw parallels between these two. The analysis is based on quantitative data (obtained by questionnaires). What comes into focus is the discrepancy between the students' and the teachers' expectations about academic demands and course content. The findings indicate that the students and the teachers seem to have opposed views towards the concept of student-centered learning, which is the key concept for effective learning at the tertiary level and that students generally hold very positive views of this concept; however, they feel that they lack adequate support. Implications of these findings are discussed with respect to educational research and practice.

Keywords: learning outcomes, students' attitudes, EFL, Integrated language skills

1. INTRODUCTION

1.1. The aims of the study

In any educational context, the focus has always been on exploring the learning environment so as to increase the effects of the educational process and language teaching. One of the key factors in this process are the students' attitudes, which sometimes tend to be taken for granted at the tertiary level. Clearly, the teacher's main interest is to know which influential aspects of the learning environment appear to be most amenable to change in order to attain the goals of enhancing learning outcomes and the same applies to students' attitudes. Therefore, in order to create and maintain an atmosphere of trust and support so necessary for effective learning, teachers need to discover areas of discord, if there are any, between what they do and what the students expect, think and feel regarding the educational process and then address those issues. An anonymous student evaluation is now an accepted way of obtaining specific course-based feedback from students. It is carried out either officially by the institution, or by the teachers themselves who want to evaluate various aspects of the course, syllabus, course materials, or assessment. However, these evaluations tend to be very specific to the given course and the teacher, and they may not reveal more general opinions or concerns about widespread teaching behaviors, and are usually provided post-course when there is no opportunity for redress.

The main objective behind this study was to explore the relationship between the expectations of the second year undergraduate students and their attitudes towards the learning strategies they use in the courses *Integrated Language Skills 3/4*. The second year of undergraduate studies is to some extent quite specific in the whole learning process, as many students have lost their initial enthusiasm and motivation for their studies. Moreover, most of them have not yet attained the near-native fluency in the foreign language, even though they have reached a certain level of self-confidence in their abilities and language skills, especially regarding speaking skills. Thus, on the one hand, the students have their own perception of their level of attainment and on the other, their level of achievement in tests and written assignments indicates that they still have problems with using more complex structures, formal register or idiomatic language, for instance.

In any course in the undergraduate studies, a high degree of responsibility on the part of the students is expected, even more so in EFL courses, which is, to some extent assessed through the concept of class participation in the final grade. Yet, teachers often face students who easily assume the role of a passive recipient who will diligently study only a couple of weeks before the written exam, and forget about any in-class activities or active class participation during the semester. In this context, the aim of this study was to find relationships between characteristics of the academic environment, students' approaches to learning and the outcomes they achieved and to compare the teachers' and the students' perception of the whole process. The overall aim, of course, was to determine one of the many individual learning factors by complementing teaching and learning strategies and accordingly, support or modify students' motivation for learning the foreign language.

1.2. Theoretical background

In the courses related to learning language skills at the tertiary level, such as *Integrated Language Skills*, it is essential to move away from an emphasis put on teaching towards a perspective that emphasizes learning. Hence, the focus should be given to the learner-centeredness, an approach that shifts the learner in the central position of the learning process (see Jones 2007). Biggs (1989) tried to conceptualize teaching and learning from the perspective of a learner, how a learner defines his/her learning process and comes to terms with it, which aspect he/she finds relevant to attaining the goals he/she has set. In that way, he (Biggs 1989: 7) described the learning process as an interacting system of three sets of factors, as can be seen in the Diagram 1 below:

- **Presage** - situational factors (learning environment) and personal factors (student's characteristics);
- **Process** - students' approach to learning;
- **Product** - learning outcomes.

The awareness of the relationships of the factors that influence learning allows teachers to develop the learning environment that facilitates the students' efficient learning.

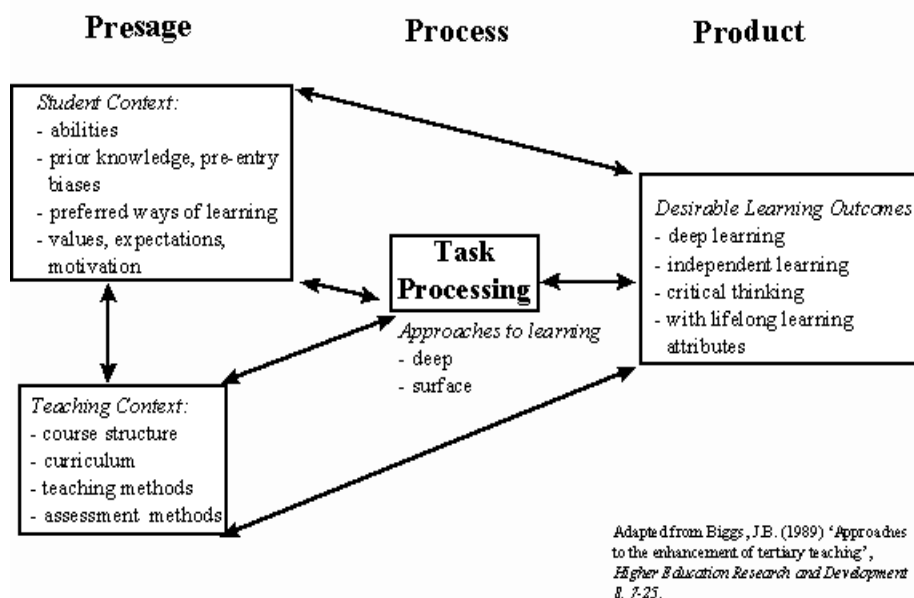

Diagram 1 (Adapted from Biggs (1989: 11))

When the presage factors as shown in the Diagram 1 are highlighted, the focus is given to both the student and teaching context. Some elements that make the presage factors cannot be easily changed or modified, especially when it comes to the overall curriculum, course structure or the abilities of students who enrolled at the Faculty. However, when individual factors of both the students and the teachers are concerned, this is certainly a domain in constant need of improvement and modification. Horwitz (1988) argued that the existence of gaps between teachers' and learners' beliefs probably resulted in "negative [language-learning] outcomes" (1988: 292) for learners. It has been argued that while some beliefs may have a facilitative effect on learning, others can hinder it. Supportive and positive beliefs help to overcome problems and thus sustain motivation, while negative or unrealistic beliefs can lead to decreased motivation, frustration, and even anxiety (Puchta 2010). The study of perception and beliefs in foreign language learning is important, as it has been noted that successful learners develop insights into beliefs about language learning processes, their own abilities and the use of effective learning strategies in the classroom and the context beyond that (Oxford 2003).

Motivation in teaching and learning a foreign language is a topic of vast area of research that is beyond the scope of this paper (see further Gardner 1985, 2001; Dörnyei 2001, Topalov 2011, Topalov and Radić-Bojanić 2014). Motivation will be defined here in the most general way following Dörnyei and Ushioda (2011: 4) as a driving force that directs the magnitude of human behavior and accounts for the choice of a particular action, the persistence with it and the effort expended on it. In reference to the undergraduate studies, it has been noted that the overall motivation students have for the studies they applied for gradually declines as they reach the second year of studies. For instance, Berwick and Ross (1989) assessed the motivation of university students at the beginning and end of their freshmen year. Their analysis indicated that it was difficult to bring students back from the pressure of exams and that the curriculum was at fault, by not being relevant to learners' needs and motives for language study. Pintrich (2003) in his research of students' motivation makes clear that as students move to higher levels of education, their motivation in study drops. There are many factors that have a huge impact on the overall motivation of students. For instance, Horwitz (1988) investigated the beliefs of a number of first semester foreign language learners and proved their tendency to somewhat underestimate the difficulty of language learning. For example, 43% of them said that if you spent one hour a day learning a foreign language, you would become fluent within two years, and a further 35% of students that it would take three to five years. Moreover, half of the tested students believed in the existence of foreign language aptitude and 35% of them said that they had that aptitude. These findings indicate that there is a tendency on the part of a significant number of students to rely more on their inborn aptitudes for learning a language than on adopting a strategy that would help them in the process of acquiring a language.

In the academic learning environment, efficient learning results from the interaction of a number of environing factors, however, besides learning language skills, the focus needs to be placed on generic skills (Ramsden 1991) as well. Basically, a supportive learning environment should provide opportunities for students to develop generic/core competences. These generic competences imply problem solving or analytical skills, metacognitive skills and learning strategies as defined in Oxford (1990). These competences are actually the most important ones a student should be equipped with, since they will be the base for his/her career development and life-long learning. However, the problem is that the curriculum does not always encourage the development of these skills, which is later on reflected in course syllabi, teaching, and assessment. In Biggs's (1989) network, the students' approach to learning is defined as task processing, which may imply deep learning (understanding material and striving for improved understanding), surface learning (memorizing details, reproductive strategies, based on reproductive strategies) and finally strategic learning (motivated by assessments). In the context of learning a foreign language at higher levels, especially as a part of an obligatory course in the undergraduate studies, students' approach typically represents a fusion of all three approaches. Even though there is empirical evidence (Drew and Watkins 1998) indicating that a deep approach results in students achieving higher grades, it seems that students tend to resort to strategic learning even while learning a foreign language, especially in the second year of their studies. To some extent this is affected by the workload they have to cope with and the demands of continuous assessment. Lizzio et al. (2002: 28) argue that the relationship between study approaches and grades is affected by the extent to which the assessment used to measure students' achievement itself emphasizes understanding or reproduction of

knowledge, which is certainly a point that should be taken into consideration while designing both the syllabus and assessment methods, as well as specific tasks and assignments students get.

2. THE STUDY

2.1. Setting and participants

The study was organized in the courses *Integrated Language Skills 3* and *4*, at the Department of English Studies, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad. It lasted two semesters in the academic year 2014/2015. There were 30 participants in the study, second-year undergraduate students, majoring in English. Out of the total number of participants in the study, there were 4 male and 26 female students. Due to this ratio, gender was not used as a variable in this study. The analysis was based on quantitative data (questionnaires). The questionnaire had 15 questions, and the students had to rate each item on a scale of options (from strongly agree to strongly disagree). The data obtained from the questionnaire was analyzed by the means of descriptive statistics based on the percentage share within the structures of the categories in the questionnaire.

2.3. Research questions:

The primary objectives related to the study were the following:

1. to explore the relationship between students' approaches to learning and the outcomes they achieved
2. to determine the relationship between students' learning styles and the grades they got in the courses and to what extent the learning approach influenced the grades obtained
3. to examine students' perception of their language skills

462

3. FINDINGS AND DISCUSSION

In this section, the focus will be given only on the results that are most striking, due to the space limitations. Firstly, in reference to the students' attitudes to their level achievement, it should be mentioned that over 83% of the students felt that they learned a lot and that their knowledge regarding the language skills improved.

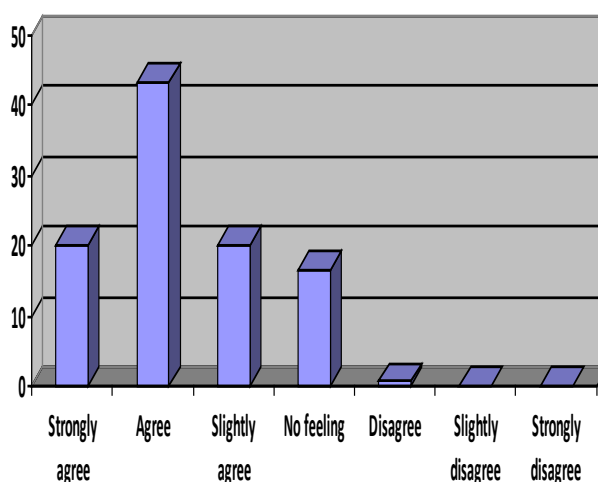

Chart 1: Item: I feel I have learned a lot since I entered this university regarding my language skills

This finding can certainly be used as an asset in the classroom context, since the positive attitude the students have about their learning experience can serve as a contributory factor in the learning process and lead to success. Nevertheless, while the overall confidence in their fluency could be proved, the students rated their specific competences differently. As can be seen in Chart 2 given below, the great majority of the students agreed (46%) or strongly agreed (20%) with the statement that they spoke English fluently. However, the students' answers varied regarding their perception of their specific skills. In that sense, they seemed to be more confident in reference to their knowledge of vocabulary (on average 45%) than their knowledge of grammatical structures (around 30%–38%). It is also quite remarkable that there was a significant number of the students who perceived their overall fluency as much lower (15%) than the levels of their specific skills (knowledge of vocabulary 43%, knowledge of grammar 32%). These results are another indication of the fact that in the second year of their studies, the majority of students still have to improve both their proficiency in the foreign language and their self-confidence.

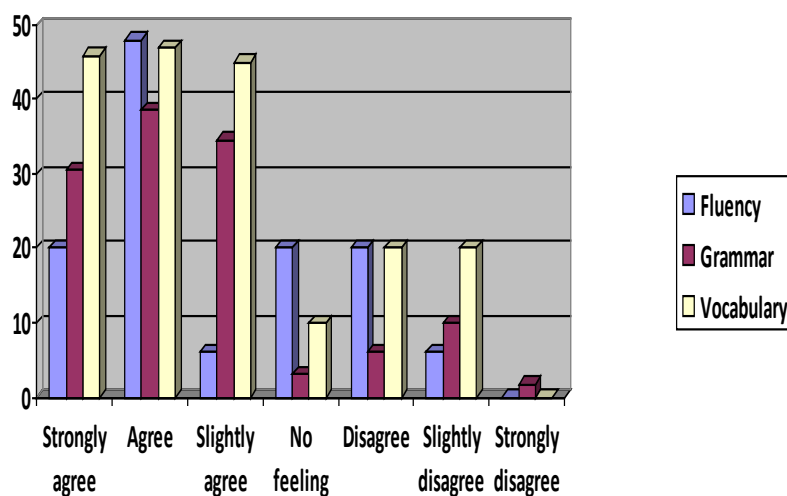

Chart 2: Item: I have a good knowledge of grammar and vocabulary and I speak English fluently

Another thing that should be mentioned is the fact that in reference to the abovementioned items, there is also a significant number of students (16%–20%) who were undecided regarding their perception of their own knowledge. In a similar vein, 15% of the students had no opinion regarding the process of self-assessment. Still, more than 70% of them claimed that they assessed their own progress, to a greater or smaller degree, on a regular basis, which may be an indication of their self-awareness, which is a much needed element in any learning context, most notably in learning a foreign language. The answers to this question can be seen below in Chart 3:

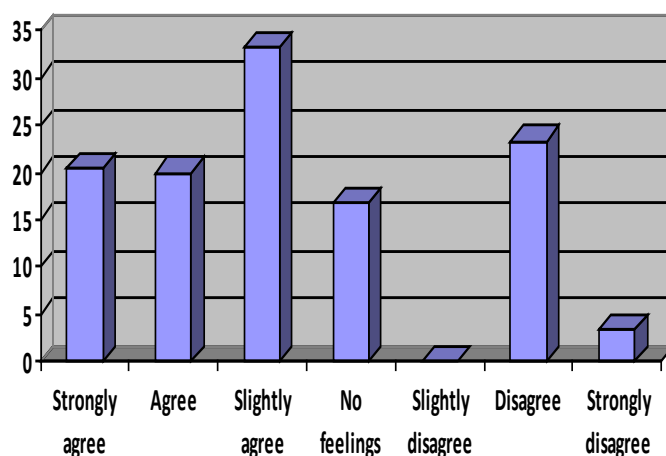

Chart 3: Item: I assess my own progress in learning the language on a regular basis

Nevertheless, even though the great majority of students claimed that they possessed a considerable degree of self-awareness regarding their learning process, most of them agreed that their learning style tended to be passive, more than 50% in total, considering the positive answers in general. Again, 23% of the students did not have any opinion regarding this issue, as can be seen in Chart 4 given below.

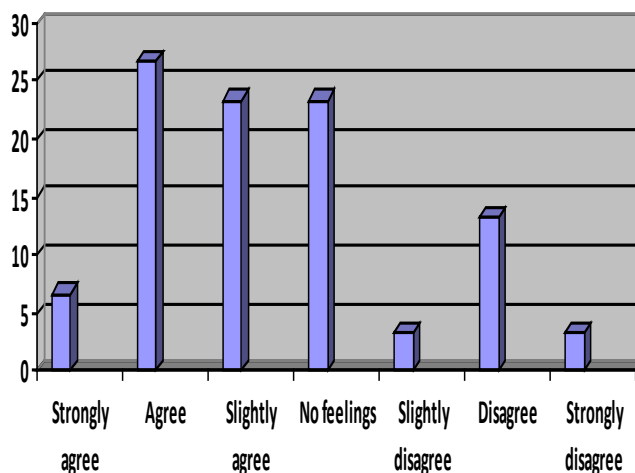

Chart 4: Item: My learning style tends to be passive

In line with the abovementioned finding, the students were quite realistic when it came to their assessment of the time they spend studying and doing different activities related to the course materials. In that sense, they stated that they actually did not spend enough time on improving their specific skills on their own, beside the activities they do in class. Approximately, only one third of the students agreed that they indeed did study on their own. Again, there are 13% of the students who were undecided regarding this item, and the rest who in general disagreed with this statement, as can be seen in Chart 5 given below. This is certainly quite problematic, considering the fact that higher level education should certainly be based on a high degree of self-reliance. No matter which learning style and strategy students adopt, it is beyond doubt that more time should be invested in improving language skills, if progress is to be expected.

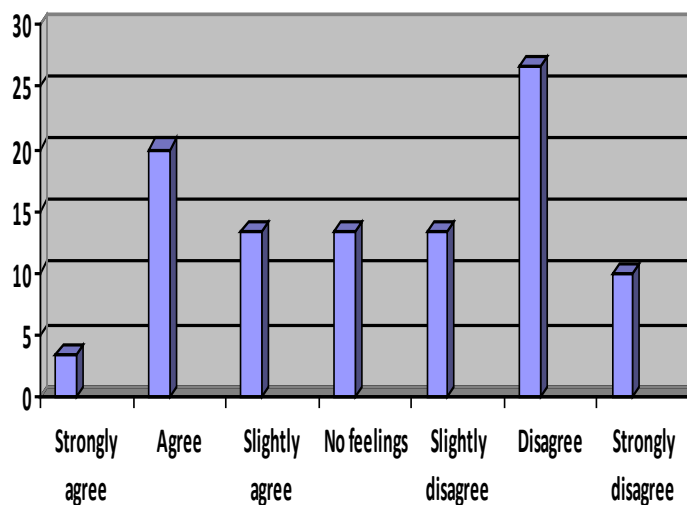

Chart 5: *Item: I study approximately three hours weekly for this course*

In general, the data from this study indicates that it is sometimes difficult for the students to adopt a more active learning style in courses such as *Integrated Language Skills*, which are in general based on the communicative approach and the concept of learner-centeredness. Traditionally, most of other courses at the tertiary level are still teacher-centered, and hence, in this context, the students are less willing to change their approach. If a high-degree of self-confidence is added to this and the fact that many students feel that they are able to reach a high degree of proficiency just by being exposed to language via television or the Internet, it is clear that their test results or written assignments point to inadequate level of attainment. Hence, what comes into focus is the discrepancy between the students' and the teachers' expectations about academic demands and course content. Clearly, this discrepancy leads to lower levels of satisfaction both among the students and the teachers when it comes to the course, as the great majority of the students expect highest grades in the course and consider their level of attainment satisfactory and feel that their grades do not match their level of attainment, as well as their expectations, because most of them actually expect to get the highest grades in this course. This expectation is probably based on the assumption that the very fact that they enrolled this particular Department implies that they have a very good command of the English language.

The answers the students gave to the question regarding their expectations about the final grades corroborate this assumption. Namely, 46% of students expected to get 9 as a final mark and 20% of them expected 10, or in other words, more than 66% expected highest grades. Around 20% of students expected to get 8 and around 6% of them to get 7 as a final grade. Less than half of the students that participated in the study had an overall GPA around 9. When their expectations were compared with the grades they got at the end of the course, the following data was obtained. Out of the total number of the students who participated in the study 13.3% failed the final exam, the same percentage of the students got 6, 6.7% of the students got 7, 26.7% of the students got 8, 23.3% of them got 9 and finally, 16.7% of the students got 10. Obviously, as much as this dispersion of grades is to some extent expectable, it is interesting that it does not quite match students' expectations. Needless to say, the students knew in advance what kind of assessment they were to expect and for example, when the tests are taken into consideration, which make just one part of the final grade, they were familiar with the format and the tests that previous generations got in their exams. These findings have wider implications both for teaching and syllabus design.

What is important is the fact that the results of the analysis indicate that the students and the teachers seem to have opposed views towards the concept of student-centered learning, which is the key concept for effective learning at the tertiary level. Namely, the results indicate that the students generally

hold very positive views of student-centered learning; however, they do not feel responsible for their share of work. In addition to this, the teachers in general find lack of responsibility and active participation as the main obstacles in creating effective teaching-learning experience and as a limiting factor in the process of teaching. Workload may represent one of the obstacles that hinder a more proactive approach on the part of the students, which the teachers expect, and the methods the students use to cope with this workload. The students' perceptions of the workload prompts them to adopt a specific approach, most notably to be inclined towards strategic learning.

It is also worth mentioning that assessment turns out to be one of the problematic issues, as the assessment criteria are actually based on the attempt to reach deep learning from the teachers' perspective while the students expect to get tests that assess their reproductive skills. The relationship between study approaches and grades is necessarily affected by the extent to which the assessment used to evaluate students' levels of attainment itself emphasizes understanding on the one hand or the reproduction of knowledge on the other. This finding supports the Lizzio's et al (2002: 27) argument that the type of academic environment has real impact on how the students approach their learning and the quality of the outcomes they are able to achieve. In terms of an integrated language skills course, this is quite problematic, since in general, improving language skills implies the application of the acquired knowledge in new situations or in new contexts, which is, closely related to deep learning. This applies actually to all outcomes-based education. If the whole system of education is based on reaching the set outcomes, then it is recommended that the curriculum reflects this overall aim. Hence, the methods, input, as well as the assessment methods should mirror this overall aim.

4. CONCLUDING REMARKS

The main aim of this study was to address some of the factors that affect the learning environment in the context of learning English as a foreign language at the tertiary level. In this context, the aim of this study was to find relationships between the specific elements of the academic environment, the students' approaches to learning and the outcomes they achieved and to compare the teachers' and the students' perception of the whole process.

The data obtained in this study indicates that teachers may encounter many unanticipated beliefs, some enabling and some truly detrimental to successful language learning. It is clear that EFL teachers should not overlook those beliefs if they expect their students to be open to particular teaching methods and to receive the maximum benefit from them. The gap between the teachers' and the learners' beliefs can lead to reduced learners' confidence and overall satisfaction with the class. This is most evident when it comes to grades, since a significant number of students expect to get very high grades despite their passive approach to studies, strategic learning only to pass the final test and lack of active participation. Hence, the emphasis on the communicative approach in the EFL classroom and learner-centeredness cannot render the most fruitful results without increasing deep learning strategies and focus on the set outcomes. Nevertheless, this small scale study should be carried out as a longitudinal one, including more variables and perhaps a wider range of courses in order to get a deeper insight into these issues.

REFERENCES

- Berwick, R., Ross, S. (1998). Motivation after matriculation: are Japanese learners of English still alive after exam hell? *JALT Journal* 11/2, 193-210.
- Biggs, J. (1989). Approaches to the enhancement of tertiary teaching. *Higher Education Research and Development*, 8, 7-25.
- Biggs, J., Kember, D., Leung, D.Y.P. (2001). The revised two-factor study process questionnaire: R-SPQ-2F. *British Journal of Educational Psychology* 71, 133-49.
- Dörnyei, Z. (2001). *Teaching and researching motivation*. Essex: Longman.
- Dörnyei, Z., Ushioda, E. (2011). *Teaching and researching motivation* (2nd ed.). Harlow: Longman.

- Drew, P. Y., Watkins, D. (1998). Affective variables, learning approaches and academic achievement: A causal modeling investigation with Hong Kong tertiary students. *British Journal of Educational Psychology*, 68/2, 173-188.
- Gardner, R. C. (1985). *Social psychology and second language learning: the role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold.
- Gardner, R. C. (2010). *Motivation in second language acquisition: The socio-educational model*. New York: Peter Lang.
- Jones, L. (2007). *The Student-Centered Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press
- Lizzio, A., Wilson, K., Simons, R. (2002). University students' perceptions of the learning environment and academic outcomes: implications for theory and practice. *Studies in Higher Education*, 27/1, 27-52.
- Horwitz, E. K. (1988). The beliefs about learning of beginning university foreign language students. *Modern Languages Journal* 72/3, 283-294.
- Oxford, R. L. (1990). *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Boston: Heinle & Heinle.
- Oxford, R. L. (2003). Language learning styles and strategies: concepts and relationships. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching* 4/4, 271-278.
- Pintrich, P. R. (1989). The dynamic interplay of student motivation and cognition in the college classroom. In: C. Arnes and M.L. Maehr (eds.) *Advances in motivation and achievement: motivation-enhancing environments* 6. Greenwich, C. T: JAI Press, 117-160.
- Pintrich, J. (2003). A motivational science perspective on the role of student motivation in learning and teaching contexts. *Journal of Educational Psychology* 95, 667-686.
- Pluchta, H. (2010). Beyond materials, techniques, and linguistic analysis: the role of motivation, beliefs, and identity. *Puertas Abiertas* 6. Available at http://www.memoria.fahce.unlp.edu.ar/art_revistas/pr.4918/pr.4918.pdf. (Retrieved on 13.9.2015)
- Ramsden, P. (1991). A performance indicators of teaching quality in higher education: the Course Experience Questionnaire. *Studies in Higher Education*, 16, 129-150.
- Topalov, J., Radić-Bojanić B. (2014). *Istraživanje afektivnih faktora u visokoškolskom obrazovanju*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Topalov, J. (2011). *Motivacija u nastavi stranog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Yang, N. D. (1990). The relationships between EFL learners' beliefs and learning strategy use. *System* 27/4, 515-536.
- Wilson, K. L., Lizzio, A., Ramsden, P. (1997). The development, validation and application of the Course Experience Questionnaire. *Studies in Higher Education*, 22(1), 33-53.

APPENDIX

Questionnaire

Instructions: Please reflect on your personal beliefs regarding what characterizes effective foreign language learning. Carefully read each statement and indicate to what extent you agree or disagree by circling the statement that best describes your opinion. There are no right or wrong answers, just those that are right for you. Thank you for your cooperation.

1. What is your approximate, overall GPA at the university? _____
2. What grade do you expect from this particular class? _____

You perception of your own experience related to studying English:	strongly agree	agree	slightly agree	no feelings	slightly disagree	Disagree	strongly disagree
1. I expect this course to be difficult							
2. I feel I have learned a lot since I entered this university regarding my language skills							
3. I have a good knowledge of grammar							
4. I have a good knowledge of vocabulary							
5. I speak English fluently							
6. I am able to express myself clearly in English							
7. I have no problems expressing my opinion in writing in English							
8. When I do not understand something, I do not hesitate to ask the teacher							
9. When I do not know a particular word/phrase, I look it up in a dictionary							
10. I use dictionaries and other reference books for self-study							
11. I assess my own progress in learning the language on a regular basis							
12. My learning style tends to be passive							
13. I study approximately three hours weekly for this course							
14. I enjoy pair/group activities in classes							
15. I try to participate actively in class activities							

STAVOVI STUDENATA VEZANI ZA UČENJE I ISHODE UČENJA U KONTEKSTU NASTAVE ENGLEŠKOG KAO STRANOG JEZIKA

Rezime

Osnovni cilj ovog rada je bio da se utvrdi i opiše odnos između očekivanja studenata Anglistike druge godine osnovnih studija i stavova koje oni imaju u vezi sa strategijama učenja koje primenjuju. Osim toga cilj je bio utvrditi na koji način studenti doživljavaju planirane ishode učenja na kursu *Objedinjene jezičke veštine 3 i 4*. Istraživanje je sprovedeno tokom školske 2014/2015 godine, u okviru gorepomenutog kursa, na Odseku za anglistiku, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. Podaci su prikupljeni pomoću upitnika koji je dat u Dodatku. U analizu je uključeno i viđenje nastavnika da bi se uporedili stavovi svih onih koji su aktivno uključeni u nastavni proces. Analiza je bila kvantitativne prirode. Dobijeni rezultati pokazuju da postoji nesklad između očekivanja studenata i nastavnika u vezi sa zahtevima kursa i ciljevima koji se očekuju. Takođe, čini se da nastavnici i studenti imaju i različita mišljenja u vezi sa tim šta se podrazumeva pod pojmom aktivnost i usmerenost ka studentu, što su pojmovi od suštinskog značaja za čitav proces visokoškolskog obrazovanja. Iako studenti imaju pozitivne stavove

u vezi sa nastavom u kojoj oni imaju ključnu ulogu, rezultati analize pokazuju da im nedostaje odgovornosti kada je reč o ličnom zalaganju i trudu da bi se ostvarili planirani ishodi nastave.

Ključne reči: ishodi učenja, stavovi studenata, engleski jezik kao strani, objedinjene jezičke veštine

Diana Prodanović Stankić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
diana.prodanovic.stankic@ff.uns.ac.rs

НАТАША РАДУСИН-БАРДИЋ

ОБЛИЦИ ДИРЕКТНОГ ТОТАЛНОГ ПИТАЊА У МЕТОДАМА ЗА УЧЕЊЕ ФРАНЦУСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА*

У француском језику, директно тотално питање може да се гради на три начина: помоћу интонације, упитног израза *est-ce que* или инверзије. Сви наведени облици директног тоталног питања припадају стандардном француском језику, али носе различите стилске одлике. Наиме, док се упитни облик изведен помоћу интонације везује за разговорни, свакодневни језик, упитни облик изведен помоћу инверзије (нарочито сложене) везује се за неговани језик. У нашем раду, настојаћемо да утврдимо којим редоследом се уводе и у којој мери су заступљени наведени упитни облици у различитим методама за учење француског као страног језика у периоду од средине XX века до прве деценије XXI века. На основу анализе заступљености појединих упитних облика директног тоталног питања у седам одабраних метода за почетни ниво учења француског као страног језика моћи ћемо и да пратимо како се мењао однос према језичкој варијацији у различитим методолошким правцима који су обележили савремену наставу француског као страног језика.

Кључне речи: директно питање, тотално питање, француски језик, методика наставе француског језика.

471

1. УВОД

У француском језику, упитни искази могу да се граде на више начина, при чему различите упитне форме носе различите стилске особине. Када је реч о тоталним питањима, они се граде помоћу интонације (*Tu viens ?*), упитног израза *est-ce que* (*Est-ce que tu viens ?*) или инверзије, просте (*Viens-tu ?*) или сложене (*Pierre vient-il ?*). Бројне анализе интерогативног модалитета у савременом француском језику показују да је у свакодневном, неформалном говору најзаступљеније тотално питање изведено помоћу интонације, док у негованом, формалном говору преовладава упитни облик изведен помоћу инверзије. Тотално питање изведено помоћу упитног израза *est-ce que* сматра се стилски неутралним, везује се пре за говорни него за писани језик, мада се много мање користи у говору него тотално питање изведено помоћу интонације. Сумирајући резултате значајнијих анализа директног тоталног питања у савременом француском говорном језику, Ејдан Кавени (Aidan Coveney) показује да се заступљеност упитног облика изведеног помоћу интонације креће у распону од 80% до 95%, помоћу упитног израза *est-ce que* у распону од 3,2% до 14%, помоћу просте инверзије у распону од 0,5% до 11,2% (Coveney 2002: 233).

Имајући у виду синтакстичку и стилску варијабилност директног тоталног питања у француском језику, у нашем раду занимаће нас како се овој проблематици приступа у настави француског као страног језика. Којем упитном облику се даје приоритет на почетку учења француског језика? Којим редоследом се уводе остали упитни облици? У којој мери су поједини упитни облици укупно заступљени у методама? Да ли се однос према учењу појединих облика тоталних питања мењао у новијој историји методике наставе француског као страног језика? Како бисмо

* Рад је урађен у оквиру пројекта бр. 178002 Језици и културе у времену и простору који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

одговорили на ова питања, анализираћемо употребу тоталних питања у методама за учење француског као страног језика које припадају различитим методолошким правцима који су обележили савремену наставу француског као страног језика.

2. АНАЛИЗА ТОТАЛНИХ ПИТАЊА У МЕТОДАМА ЗА УЧЕЊЕ ФРАНЦУСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА (1953-2008)

За потребе нашег рада, анализирали смо седам метода за почетни ниво учења француског као страног језика које су објављене у периоду од 1953. до 2008. године. Поделили смо их на три групе у оквиру којих су методе разврстане како према истим или сродним методолошким принципима, тако и према сличном односу према језичкој норми и језичкој варијацији:

- 1) традиционалне граматичке методе – конзервативна језичка норма *le bon usage*;
- 2) аудио-визуелне методе – норма „основног француског језика“;
- 3) комуникативне методе – флексибилна или умерено конзервативна језичка норма.

Док су у прве две групе уврштене оне методе код којих је однос према језичкој норми и језичкој варијацији унапред задат (заснован на прескриптивном језичком нивоу *le bon usage* или на пропозицијама „основног француског језика“), у трећој групи обједињене су оне методе код којих долази до мањег или већег удаљавања од традиционално схваћеног узорног језичког нивоа. Заправо, док у прве две групе остаје доминантна норма својствена књижевном језику, у последњој се групи, разграничава, у мањој или већој мери, језичка норма својствена писаном виду испољавања језика од језичке норме својствене говору, као што се и уважава значај језичке варијације у циљу развијања способности усменог и писменог разумевања и изражавања на страном језику (при чему се нагласак ставља нарочито на усмену комуникацију).

У седам анализираних метода забележена су укупно 1.853 облика директних тоталних питања. У наставку ћемо навести резултате статистичке анализе учесталости појединих упитних облика у свакој методи понаособ, а у закључку ћемо упоредити и резимирати резултате за све анализираних методе.

2.1. Традиционална граматичка метода: *le bon usage*

У традиционалне граматичке методе убрајамо оне методе у којима је садржај организован тако што следи прогресију граматичких целина из традиционалних граматика француског језика намењених изворним говорницима. Као пример традиционалне граматичке методе послужиће нам *Cours de langue et de civilisation françaises : à l'usage des étrangers*¹ (1953), популарно звана *Le Mauger Bleu* (по главном аутору и боји корица уџбеника), која је била веома заступљена у настави француског као страног језика током педесетих и почетком шездесетих година прошлог века (нарочито док доминантну методолошку оријентацију нису преузеле АВГС методе), мада је у извесној мери остала у употреби и након тога, све до данас. Она, по својој методолошкој оријентацији, спада у „директне активне“ методе зато што, по угледу на директну методологију са краја XIX и почетка XX века, искључује употребу матерњег језика, већ захтева од самог почетка учења искључиво употребу циљног страног језика, при чему се ученик непрестано подстиче на активност, и то тако што одговара на наставникова питања (наставник избегава употребу матерњег језика показујући референтне физичке предмете и жива бића, њихове илустрације и шематске приказе, или користећи се гестовима и мимиком).

Будући да се активност ученика постиже применом интерогативне методе, занимљиво је видети којим се редоследом уводе тотална питања. У првој лекцији, најпре се уводи облик изве-

¹ Метода за учење француског језика *Cours de langue et de civilisation françaises : à l'usage des étrangers*, I, II објављена је под покровитељством Француске алијансе (*l'Alliance Française*) и носилац је престижног одликовања Француске академије.

ден помоћу просте инверзије, и то уз глагол *être* у једнини (*Est-ce un banc ?*), а затим се дају вежбе са истим упитним обликом (Mauger et al. 1953: 2-3). Затим, у другој лекцији, уводи се и облик уз упитни израз *est-ce que* уз глагол *être* како у једнини тако и множини (*Est-ce que c'est un livre ?*, *Est-ce que ce sont des livres ?*, *Est-ce que ce sont des cahiers ?* (Mauger et al. 1953: 4)). Поред наведених примера, облик уз упитни израз *est-ce que* употребљава се готово искључиво у случајевима када је субјекат исказан у виду именице (*Est-ce que le livre est sur la table ?*, *Est-ce que le cahier est sur la serviette ?*, *Est-ce que le professeur est derrière le tableau ?*, *Est-ce que les étudiants sont dans la classe ?* (Mauger et al. 1953: 4)). На тај начин, увођење сложене инверзије одлаже се тек за касније лекције (*M. Vincent vient-il ?* (Mauger et al. 1953: 77)). Међутим, облик за постављање тоталног питања изведен помоћу интонације, иако је граматички најједноставнији, веома ретко се употребљава: само за постављање „допунског питања“ уз *n'est-ce pas* (*Vos cheveux sont bruns, n'est-ce pas ?*, *François, vous avez faim, n'est-ce pas ?* (Mauger et al. 1953: 27, 56)) или уз глагол у негацији (*Vous n'avez pas de montre, Françoise ?*, « *Vous n'avez pas visité ma cuisine ?* » dit Mme Vincent, *Vous ne voyagerez pas en avion ?* (Mauger et al. 1953: 38, 46, 71)).

На основу статистичке анализе свих облика тоталних питања у наведеној методи (укупно су забележена 183 тотална питања), долазимо до закључка да се упитни облик изведен помоћу интонације (5 питања, 3%) изједначаје, по учесталости, са упитним обликом изведеним помоћу сложене инверзије. Најчешће се користи облик тоталног питања изведен помоћу просте инверзије (104 питања, 57%), иза чега следи облик изведен помоћу упитног израза *est-ce que* (69 питања, 37%).

Укратко ћемо се осврнути и на примере језичких облика у наведеној методи. Они служе искључиво да поткрепе формална граматичка правила, без обзира на њихову применљивост у свакодневним говорним ситуацијама. Тако се често срећу примери питања-одговора тешко замисливих у свакодневној комуникацији, као, на пример, уз упитне облике глагола *avoir* у индикативу презента: *Ai-je deux jambes ?*, *Ai-je deux bras ?*, итд. (Mauger et al. 1953: 20):

J'**AI** deux mains. — Tu **AS** (Monsieur, Madame, Mademoiselle, vous **AVEZ**) deux mains.
— Il (elle) **A** deux mains. — Nous **AVONS** deux mains. — Vous **AVEZ** deux mains.
— Ils (elles) **ONT** deux mains (Verbe *avoir*).

J' ai deux jambes. Ai-je deux jambes ? — Oui, vous avez deux jambes.	Le chien a quatre pattes. A-t-il quatre pattes ? — Oui, il a quatre pattes.	
J' ai deux bras. Ai-je deux bras ? — Oui, vous avez deux bras.	L'oiseau (m) a deux ailes (f.). A-t-il deux ailes ? — Oui, il a deux ailes.	

— Je **n'**ai **pas** DE pattes; j'ai des jambes.
— Vous **n'**avez **pas** D'ailes; vous avez des bras.

Est-ce que l'oiseau **a** une bouche ? — Non, l'oiseau **n'a pas** DE bouche; il a un bec.

Пример 1: *Cours de langue et de civilisation françaises : à l'usage des étrangers, I (1er et 2e degrés)* (1953).

2.2. Аудио-визуелне методе: норма „основног француског језика“

У категорију аудио-визуелних метода, уврстили смо методу *Француски: аудиовизуелна метода. Курс француског језика* (1971) која доследно поштује принципе АВГС методологије, као и методу *Le Français et la vie, I* (1971) која комбинује елементе АВГС методологије са неким другим методолошким принципима, између осталог и са принципима аудио-оралне методологије. Ове методе имају заједничку карактеристику у томе што се обе ослањају на норму „основног француског језика“, односно на речник и граматику „основног француског језика“ на начин како

су их дефинисали Жорж Гугенем (Georges Gougenheim) и његови сарадници на основу анализе корпуса француског говорног језика (Gougenheim et al. 1964).

У складу са принципима АВГС методологије, у предговору наведеног издања *Курса француског језика*, инсистира се на језику као вербалном изразу стварности и на његовој неодвојивости од ситуације, која се дочарава посредством комплементарних аудио-визуелних средстава. Језички механизми, изложени у конкретним ситуацијама, представљени су у светлу функционалне граматике. Није посебно исказан однос према језичкој норми, али се инсистира на приоритету говорног над писаним видом испољавања језика, те се изричито каже да „они који сами раде и они који раде с наставником не смију почети читати прије осамнаесте вјежбе“ (из „Предговора“, Петар Губерина и Пол Ривенк (Paul Rivenc)) (Gauvenet et al. 1971). Селекција језичке грађе заступљене у настави врши се на основу формалних и функционалних вредности, те се прави поређење са типкама на тастатури писаће машине на којој „има типака којима се стално служимо и чији прилаз треба бити лаган и брз, док друге којима се мање служимо могу бити удаљеније од прстију“ (из „Предговора“, П. Губерина и П. Ривенк) (Gauvenet et al. 1971).

У наведеној методи укупно је забележено 65 директних тоталних питања. У првој лекцији, уводи се најпре облик изведен помоћу упитног израза *est-ce que* (*Est-ce que vous avez une chambre ?*, *Est-ce que vous avez des bagages, monsieur ?*), чије се усвајање, затим, подстиче кроз граматичке вежбе (фр. *entraînement grammatical*) у виду кратких дијалога у конкретној говорној ситуацији (нпр. разговор на хотелској рецепцији) (Gauvenet et al. 1971: 4)). Управо супротно у односу на редослед увођења преосталих облика тоталних питања у претходно анализираној директној активној методи, овде се од друге лекције уводи облик изведен помоћу интонације, а облик изведен помоћу просте инверзије тек од осамнаесте лекције, и то само уз индикатив презента глагола *vouloir* који не носи нужно стилско обележје негованог говора (*Voulez-vous vérifier l'huile, s'il vous plaît ?*, *Voulez-vous monter à bicyclette ?* (Gauvenet et al. 1971: 71, 95)). Облик изведен помоћу сложене инверзије није заступљен у наведеној методи. Док је заступљеност упитног облика изведеног помоћу *est-ce que* приближно једнака као и у претходно анализираној директној активној методи (25 питања, 38,5%), драстично је различит однос заступљености облика изведених помоћу интонације (38 питања, 58,5%) и помоћу просте инверзије (2 питања, 3%). За разлику од директне активне методе, у АВГС методи облик изведен помоћу интонације је доминантан, док је употреба облика изведеног помоћу просте инверзије маргинализована.

Аудио-визуелна метода *Le Français et la vie*² популарно је названа *Le Mauger Rouge* (као и *Le Mauger Bleu*, назив је добила по главном аутору и боји корица уџбеника). Ова метода, иако поседује извесне елементе АВГС методологије (избегавање употребе матерњег језика, служење аудио-визуелним средствима, заснованост лекција на дијалозима, истицање значаја правилног усвајања ритма и интонације, подстицање усвајања језичких аутоматизама), ипак се знатно разликује од њених оригиналних поставки на начин на који су их одредили П. Губерина и П. Ривенк. У предговору се наводи да наставници имају на располагању најновија аудио-визуелна помоћна средства, али да њихова употреба није неопходна будући да књига може бити сама по себи довољна: са или без помоћних аудио-визуелних средстава, употреба уџбеника води брзо и сигурно ка употреби „корисног и лепог језика“. Док се, према принципима АВГС методологије, увођење писаног језика одлаже тек за каснију фазу учења (писање почиње да се учи тек након 90 часова активне наставе), како би се на најмању могућу меру смањила бојазан од тога да ће правопис негативно утицати на изговор, у методи *Le Mauger Rouge*, писани језик уводи се већ од прве лекције.

Језичке структуре представљене су у оквиру „структуралних табела“ (фр. *tableaux structuraux*), на основу којих се избегава употреба метајезика, а које треба „да подстакну спонтано усмено изражавање“ (Mauger et al. 1971: IV), те у којима је видно обележена интонација, као у следећем примеру (Mauger et al. 1971: 16):

² Као и *Cours de langue et de civilisation françaises : à l'usage des étrangers*, метода за учење француског језика *Le Français et la vie* објављена је под покровитељством Француске алијансе (*l'Alliance Française*).

3			
• Vous êtes	M. Roche	?	
	M ^{me} Roche		
	M ^{lle} Roche		
	fatigué		

Non		ne		pas	M. Roche		
Oui	je		suis		M ^{me} Roche		
					M ^{lle} Roche		
					fatigué		

4				
• Votre	voiture	est	confortable	?
			rapide	
	manteau		confortable	

Non		n'		pas	confortable		
Oui	elle		est		rapide		
	il				confortable		

Пример 2: *Le Français et la vie, 1* (1971).

Вежбе које се дају на крају лекције могу се обављати усмено или писмено (фр. *exercices oraux ou écrits*), сасвим супротно од поставки АВГС методологије, која строго разликује усмени и писани вид испољавања језика. У питању су структуралне вежбе које нису контекстуализоване, помоћу којих се тежи само ка механичком усвајању језичких структура, те које више подсећају на аудио-оралну него на АВГС методологију, као што се то види у следећем примеру где је потребно поставити тотално питање на три начина (Mauger et al. 1971: 50):

Faites trois questions avec les éléments donnés :

Vouloir du café (vous)
Prendre du thé (elle)
Avoir du pain (il)
Faire du café (vous)

*Vous voulez du café?
Est-ce que vous voulez du café?
Voulez-vous du café?*

Пример 3: *Le Français et la vie, 1* (1971).

Међутим, будући да се ова метода заснива на норми „основног француског језика“, међу облицима тоталних питања (укупно их је забележено 243), најзаступљенији је облик изведен помоћу интонације (148 питања, 61%) који се уводи од прве лекције, док приближно подједнаку заступљеност деле облици изведени помоћу упитног израза *est-ce que* (45 питања, 18,5%) и просте инверзије (49 питања, 20%). Сложена инверзија јавља се само у једном примеру (0,5%).

2.3. КОМУНИКАТИВНЕ МЕТОДЕ

У ову категорију уврштене су оне методе, објављене у последњих тридесетак година, које, поред доминантног комуникативног приступа учењу страних језика, често садрже утицаје и других методолошких оријентација (односно, често имају еклектички методолошки приступ). Као што је то раније било напоменуто, у ову категорију убрајамо оне методе у којима је заступљена флексибилна или умерено конзервативна језичка норма: *Archipel, 1* (1982), *Tempo, 1* (1996), *Escales, 1* (2002), *Écho, A1* (2008).

У методи *Archipel* велика пажња посвећује се, између осталог, усвајању прагматичког знања (употреби језичког израза примереног одређеној говорној ситуацији). Од прве лекције, језичка варијација заузима значајно место. Језички облици који припадају „говорном фамилијарном регистру“ (фр. *registre familier et parlé*) обележени су наводницима, као што је то случај у

следећем примеру тоталног питања: « *T'as vu* » la blonde, là-bas, près de la fenêtre ? (уместо: *Tu as vu la blonde, là-bas, près de la fenêtre* ?) (Courtyllon, Raillard 1982: 16, 31)³:

Пример 4: *Archipel*, 1 (1982).

Посебна пажња поклања се чињеници да се иста референтна вредност може исказати на различите начине у зависности од степена формалности говорне ситуације, при чему долази до евентуалних фонетских, морфолошких, синтаксичких и лексичких промена, различитих стилских карактеристика, као у следећем примеру у којем је исто питање постављено на неколико начина (Courtyllon, Raillard 1982: 87):

Exercice

Dites à qui s'adressent ces différentes demandes et transformez chacune des phrases en changeant les rôles.

Exemple:

« Tu me files une sèche ? »

Vous n'avez pas une cigarette ?

Est-ce que je pourrais avoir une cigarette ?

Auriez-vous une cigarette, s'il vous plaît ?

Pourrais-je avoir une cigarette ?

Пример 5: *Archipel*, 1 (1982).

Анализа тоталних питања у методи *Archipel*, 1 (укупно их је забележено 178) показује да је најучесталији упитни облик изведен помоћу интонације (138 питања, 77%), док се упитни облик изведен помоћу прости инверзије налази се на другом месту по учесталости (28 питања, 16%), испред облика изведеног помоћу упитног израза *est-ce que* (12 питања, 7%). Ови резултати објашњавају се чињеницом да, у самој методи, између осталог, значајно место заузимају писани документи у виду анкета у којима се користи инверзија. Међутим, нема тоталних питања изведених помоћу сложене инверзије.

У методи *Тетро* основни циљ који се настоји постићи у настави јесте оспособљавање ученика за комуникацију на француском језику у што разноврснијим говорним ситуацијама. Из тог разлога, лекције нису засноване на централним дијалозима помоћу којих би се уводило градиво које би се обрађивало у лекцији, него на низу разноврсних кратких докумената, аутентичних или осмишљених у педагошке сврхе, посредством којих се настоји што верније дочарати комуникација међу изворним говорницима и значај језичке варијације. Истиче се да је важно да ученици, већ од почетка учења, буду изложени различитим језичким регистрима, те да постепено уче како да своје изражавање прилагоде конкретной ситуацији, а у ту сврху, саветује се и поређење са језичким регистрима у матерњем језику (Bérard et al. 1997: 135). Том основном циљу подређене су и фонетске, граматичке и лексичке вежбе. У првим лекцијама, нагласак се ставља на говорни језик, а у каснијим лекцијама често се врши поређење између говорног и писаног језика.

³ Међу осталим облицима који припадају „говорном фамилијарном регистру“, а који се јављају већ у првој лекцији, можемо навести следеће примере: *ouais; chouette; super; sans blague; ben; prof; t'as de beaux yeux, tu sais; vous êtes pas sympa; je sais pas où elle est*. У другој лекцији, забележени су и примери: *Moi, je sors pas, ma mère, elle veut pas; Faut voir; on bouffe pas; on est fauché; C'est sûr qu'on sort; Y a le car de l'usine*, итд.

Анализа тоталних питања у методи *Tempo, 1* (укупно их је забележено 426) показује да је убедљиво најучесталији облик изведен помоћу интонације (369 питања, 86,62%), иза чега следе готово равномерно заступљени упитни облици изведени помоћу упитног израза *est-ce que* (34 питања, 7,98%) и просте инверзије (22 питања, 5,16%). Сложена инверзија у тоталним питањима јавља се у само једном примеру (0,24%).

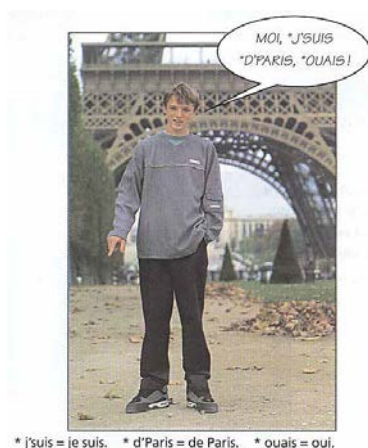
Занимљиво је приметити да се, приликом увођења упитних облика изведених помоћу инверзије (*Unité 8*), објашњава да се „у писаном језику (узвишеном регистру) понекад употребљава инверзија“ у упитним облицима (Bérard et al. 1996: 135). Примећујемо да се у први план истичу упитни облици који се срећу у говорном језику, а наспрам њих стоје упитни облици који се „понекад“ могу срести у писаном језику (Bérard et al. 1996: 135):

GRAMMAIRE : l'interrogation avec inversion	
Dans la langue écrite (registre soutenu), on utilise parfois l'inversion pour poser une question.	– Comment est-ce que vous vous appelez ? – Vous parlez français ? – Est-ce que vous parlez français ?
À l'oral, on demandera à quelqu'un que l'on rencontre :	Mais dans un questionnaire écrit, on pourra trouver :
– Vous vous appelez comment ? – Comment vous vous appelez ?	– Comment vous appelez-vous ? – Parlez-vous français ?

Пример 6: *Tempo, 1* (1996).

Метода *Escapes* инспирисана је, у великој мери, препорукама које су изнете у *Заједничком европском референтном оквиру за језике: учење, настава, оцењивање* (2000). У њој се јасно прави разлика између оног градива које треба да буде обухваћено вежбама усменог и писменог разумевања, од градива за које се очекује да га ученик активно употребљава у вежбама усменог и писменог изражавања. Аутори објашњавају да је „спектар онога што треба да разумемо нужно шири од онога што треба да знамо да искажемо“ (Blanc et al. 2002: 3). Овакво разграничење омогућило им је да, кроз аутентичне документе, у вежбама разумевања, понуде увид у језичку варијацију којом се одликује савремени француски језик. Они напомињу да је у методи представљен „аутентичан језик, у који спадају различити језички регистри, а не само стандардни француски језик“ (Blanc et al. 2002: 3).

Од прве лекције, дају се облици којима се одликује француски фамилијарни језик (на пример, *j'suis, ouais, j'suis très ciné, j'suis pas très sport*) – а они су посебно обележени звездицом и даје се њихов адекватан облик на стандардном француском језику (*je suis, oui, j'aime beaucoup le cinéma, je n'aime pas beaucoup le sport*) (Blanc et al. 2002: 15, 27):

* j'suis = je suis. * d'Paris = de Paris. * ouais = oui.

Пример 7а: *Escapes, 1* (2002).

* j'suis très ciné = j'aime beaucoup le cinéma.
* j'suis pas très sport = je n'aime pas beaucoup le sport.

Пример 7б: *Escapes, 1* (2002).

Анализа тоталних питања у методи *Escales, I* (укупно их је забележено 325) показује да је убедљиво најучесталији облик изведен помоћу интонације (297 питања, 91,39%). Приближан ниво учесталости имају облици изведени помоћу упитног израза *est-ce que* (16 питања, 4,92%) и просте инверзије (12 питања, 3,69%). Нема забележених облика тоталног питања изведених помоћу сложене инверзије.

На следећој илустрацији, симболично је приказана разлика између језичких регистара кроз употребу различитих облика тоталних питања (Blanc et al. 2002: 60):

Пример 8: *Escales, I* (2002).

Наведени пример питања : **T'aimes ça ?* упућивао би несумњиво на фамилијарни језик (стандардни облик гласио би: *Tu aimes ça ?*), док би облик питања: *Aimez-vous cela ?* упућивао на неговани језик, а између ова два језичка регистра смештен је неутрални облик: *Est-ce que vous aimez cela ?*

478

На крају методе, дат је сажет преглед граматике (*Mémento grammatical*), у коме се, између осталог, објашњава и употреба различитих облика директног тоталног питања: облик изведен помоћу интонације везује се првенствено за говорни језик, облик изведен помоћу упитног израза *est-ce que* обично се користи у говору, али се може употребити и у писаном језику, док се облици изведени помоћу инверзије првенствено користе у писаном језику, с тим што се проста инверзија ретко среће у првом лицу јединине (Blanc et al. 2002: 172).

Метода *Écho, A1* настала је на темељима „акционог“ приступа учењу страног језика (фр. *une approche « actionnelle »*). У складу са препорукама *Заједничког европског референтног оквира за језике: учење, настава, оцењивање* (2000), ученик (фр. *apprenant*) се посматра као будући друштвени актер који учи да испуњава одређене задатке у франкофоној средини служећи се разним вештинама (фр. *savoir-faire, savoir-être, savoir-apprendre*), и то кроз интеракцију, као основни вид подстицања учења. Тежи се ка томе да комуникација у настави што више одражава реалне говорне ситуације и аутентичан начин изражавања изворних говорника.

У методи *Écho, A1*, међу тоталним питањима (укупно их је забележено 433), најучесталији је облик изведен помоћу интонације (350 питања, 80,83%), иза чега подједнаку заступљеност имају облици изведени помоћу упитног израза *est-ce que* и инверзије (сваки облик се јавља у 38 питања, односно сваки је заступљен 8,78%). Сложена инверзија јавља се у 7 питања (1,61%).

Приликом систематизације упитних облика (Girardet, Pêcheur et al. 2008: 57), наводе се сви облици тоталних питања:

Interroger - Répondre

Tu viens dîner à la maison ?
Est-ce que tu aimes le poisson ?

Venez-vous dîner à la maison ?
Quand êtes-vous libres ?

Les questions

- **Question générale**
Vous aimez le curry ?
Est-ce que vous aimez le curry ?
Aimez-vous le curry ?
Marie aime-t-elle le curry ?
- **Les mots interrogatifs (avec chacune des trois formes)**
Qui invitez-vous ? (Avec qui vient-il ? À qui parle-t-il ?)
Qu'est-ce que vous préparez ?
Où vous faites le repas ?
Quand faites-vous votre réception ?

1 Observez les phrases et lisez le tableau.
Trouvez :

- les trois façons de poser une question
- les mots interrogatifs

Пример 12: *Écho, A1* (2008).

Иако се у књизи намењеној професорима (*Guide pédagogique : Livre du professeur*, 2008) напомиње да облици изведени помоћу интонације и упитног израза *est-ce que* имају „фамилијарнији облик“ него облици изведени помоћу просте или сложене инверзије (Girardet, Gibbe 2008: 43), о овој се разлици не говори у самој књизи намењеној ђацима (*Livre de l'élève*, 2008). У том смислу можемо уочити извесне сличности у приступу језичкој норми између методе *Écho, A1* и аудиовизуелних метода које смо раније имали прилике да анализирамо. Другим речима, у методи *Écho, A1* мање је пажње посвећено језичкој варијацији и мање је удаљавање од конзервативне језичке норме него што је то случај у осталим комуникативним методама које смо овде анализирали и уврстили их у исту категорију.

3. ЗАКЉУЧАК

Нашом анализом директних тоталних питања обухваћено је седам метода почетног нивоа учења француског језика, објављених у распону од половине XX до почетка XXI века. Поређењем добијених резултата могу се извести одређени закључци о тенденцијама употребе појединих упитних облика у настави француског као страног језика, у зависности од заступљеног односа према језичкој норми и варијацији.

Можемо приметити да је у свим анализираним методама, изузев у традиционалној граматичкој методи *Le Mauger Bleu* (1953), доминантан облик тоталног питања изведен помоћу упитне интонације (у зависности од методе, заступљеност се креће у распону 58,5% - 91,39%). Наведени упитни облик нарочито преовладава у комуникативним методама, које у први план истичу усмену комуникацију, где се његова заступљеност креће у распону од 77% до 91,39%. Ови резултати приближно одговарају употреби наведеног облика у савременом француском говорном језику где је он заступљен у распону од 80% до 95% (Coveney 2002: 233).

Иако се упитни облик изведен помоћу упитног израза *est-ce que* обично јавља као други упитни облик по учесталости, укупан удео тоталних питања овог типа знатно варира у анализираним методама (резултати осцилирају у распону од 4,92% - 38,5%). Заправо, овај тип тоталног питања чешће се јављао у традиционалној граматичкој и аудиовизуелним методама (18,5 % - 38,5 %), док је, у комуникативним методама, он генерално слабије заступљен (4,92% - 8,78%), те његова употреба верније одражава говорне навике изворних говорника будући да статистичке анализе показују да се његова употреба у савременом француском говорном језику креће у распону од 3,2% до 14% (*ibid*).

Проста инверзија једино је у методи *Le Mauger Bleu*, која је писана под снажним утицајем конзервативне језичке норме, убедљиво доминантан облик тоталног питања. У осталим случајевима, она се налази на другом или трећем месту по заступљености, с тим што је овај облик приметно слабије у употреби у новијим комуникативним методама објављеним у последњих двадесетак година (резултати осцилирају у распону од 3,69% - 8,78%). Ова чињеница може се објаснити тиме што се у савременој настави страних језика све више пажње придаје говорном

виду испољавања језика где је употреба инверзије маргинализована. Резултати употребе тоталних питања изведених помоћу просте инверзије у новијим комуникативним методама одговара приближно његовој употреби у савременом француском говорном језику будући да се она креће у распону од 0,5% до 11,2% (*ibid*).

Све методе показују заједничку карактеристику у погледу слабе заступљености облика сложене инверзије. Овај облик је, и у традиционалној граматичкој методи *Le Mauger Bleu* (1953), исказан у свега 3 % тоталних питања, док је у осталим методама овај проценат још мањи, а у укупно чак три од седам анализираних метода наведени облик уопште није ни исказан. Према томе, облик у коме је употребљена сложена инверзија сматра се, уопште узев, непримереним на почетном нивоу учења француског као страног језика.

Резимирајући резултате наше анализе употребе различитих облика директног тоталног питања у методама за учење француског као страног језика у периоду од 1953. до 2008. године, можемо закључити да она јасно показује различит однос према језичкој варијацији и језичкој норми у новијој историји методике наставе француског језика. Док је половином прошлог века доминантан био утицај књижевног, писаног језика, од краја прошлог века до данас можемо да пратимо како се све већи значај придаје усменој комуникацији, што се свакако одражава и на дефинисање приоритета у усвајању упитних језичких структура на почетном нивоу учења француског као страног језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Bérard, É., Canier, Y., Lavenne, C. (1996). *Tempo, 1*. Paris : Didier, Hatier.
- Bérard, É., Canier, Y., Lavenne, C. (1997). *Tempo 1, Guide pédagogique*. Paris : Didier, Hatier.
- Blanc, J., Cartier, J-M., Lederlin, P. (2002). *Escales, 1*. Paris : CLE International.
- Coveney, A. (2002). *Variability in Spoken French. A Sociolinguistic Study of Interrogation and Negation*. Bristol, Portland: Elm Bank.
- Courtyllon, J., Raillard, S. (1982). *Archipel, 1*. Paris : CRÉDIF (Centre de Recherche et d'Étude pour la Diffusion du Français), Didier.
- Delatour, Y., Jennepin, D., Léon-Dufour, M., Mattlé-Yeganeh, A., Teyssier, B. (1991). *Grammaire du français. Cours de civilisation française de la Sorbonne*. Paris : Hachette F.L.E.
- Gadet, F. (2001). *Le français ordinaire*. Paris : Armand Colin.
- Gauvenet, H., Guberina, P., Neveu, P., Rivenc, P., Vettier, R. (1971). *Francuski: audiovizuelna metoda. Kurs francuskog jezika*. Zagreb: Jugoton; Paris: Didier.
- Girardet, J., Gibbe, C. (2008). *Écho, A1, Guide pédagogique : Livre du professeur*. Paris : CLE International.
- Girardet, J., Pécheur, J., Gibbe, C. (2008). *Écho, A1*. Paris : CLE International.
- Gougenheim, G., Michéa, R., Rivenc, P., Sauvageot, A. (1964). *L'élaboration du français fondamental (1er degré). Étude sur l'établissement d'un vocabulaire et d'une grammaire de base*. Paris : Didier.
- Mauger, G., Lamaison, J., Hameau, M.-A. (1953). *Cours de langue et de civilisation françaises : à l'usage des étrangers, 1 (1er et 2e degrés)*. Paris : Collection publiée sous le patronage de l'Alliance Française, Hachette.
- Mauger, G., Bruézière, M., Mercier, S., Geffroy, R. (1971). *Le Français et la vie, 1*. Paris : Collection publiée sous le patronage de l'Alliance Française, Hachette.

FORMES DE L'INTERROGATION TOTALE DIRECTE DANS LES MÉTHODES DE FLE

Résumé

En français contemporain, l'interrogation totale directe peut s'exprimer de plusieurs façons : par l'intonation ascendante (*Tu viens ?*), par l'emploi de la formule interrogative *est-ce que* (*Est-ce que tu viens ?*) ou par l'inversion du sujet, soit simple (*Viens-tu ?*), soit complexe (*Pierre vient-il ?*). Chaque structure interrogative possède ses

propres valeurs stylistiques. De nombreuses analyses de corpus du français parlé montrent que, dans un discours familier, des locuteurs natifs emploient le plus souvent la forme de l'interrogation totale avec l'intonation, tandis que l'usage d'autres formes interrogatives, surtout de celle avec l'inversion du sujet, reste marginal. Par contre, dans un discours soutenu, c'est justement l'interrogation totale avec l'inversion du sujet qui s'impose comme la forme interrogative dominante. Entre ces deux formes interrogatives ayant deux valeurs stylistiques opposées s'insère celle avec *est-ce que* qui est considérée plutôt comme neutre, même si elle s'emploie plus souvent à l'oral qu'à l'écrit.

Vu la complexité variationniste de l'interrogation totale, c'est très intéressant de voir comment on a traité cette question dans l'enseignement du FLE au cours de son histoire. L'ordre par lequel on introduit les formes interrogatives et l'intérêt qu'on leur donne changent en fonction de la norme langagière adoptée et en fonction de l'importance accordée à la langue orale ou à la langue écrite. Notre analyse de l'emploi de l'interrogation totale directe dans l'enseignement du FLE se fonde sur l'examen statistique et sur la comparaison de sept méthodes (au total 1.853 occurrences de l'interrogation totale directe) appartenant aux différentes orientations méthodologiques depuis la seconde moitié du XXe siècle jusqu'au début du XXIe siècle (méthodes actives directes, audiovisuelles, communicatives et actionnelles) et ayant différentes normes langagières comme modèles (la norme conservatrice du *bon usage*, la norme du français fondamental et la norme conservatrice modérée voire flexible).

Mots-clés : interrogation directe, interrogation totale, français, didactique du FLE.

Nataša Radusin-Bardić
Université de Novi Sad, Serbie
Faculté de philosophie
natasa.radusin.bardic@ff.uns.ac.rs

ZORAN RISTOVIĆ

CONCORDANCES IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION: CORPUS-BASED APPROACH TO MORPHOLOGY AND SYNTAX

The paper describes an innovative approach to language teaching, learning and acquisition based on utilization of a self-compiled bilingual Serbian-English electronic corpus. The central approach to teaching and learning of the second language through the corpus utilization is based on concordances, which are illustrated in their many application and combinatory variants, during the teaching of key morphological and syntactic areas of English as a second language. Concordances provide the teaching process with efficient episodes of non-linear learning and acquisition of morphology and syntax of English as a second language. The paper encompasses mapping the theoretical background of corpora utilization in language pedagogy, pre-processing and the alignment process, utilization of corpora, the repertoire of methods developed so far with an emphasis on concordances, as well as potential lines of future improvements of the method.

Keywords: Aligned electronic corpora, concordances in language teaching, corpus-driven learning and teaching, concordance-based language analysis

1. INTRODUCTION

The teaching and learning model of application of multilingual corpora within the scope of second language pedagogy, with the use of concordancers and other specialized tools for lexical analysis, is based on the findings and breakthroughs of corpus linguistics in the last two decades. The last decade has been particularly rich in accumulation of innovative approaches to corpora application, not only in the field of linguistics, but in the field of language pedagogy as well.

In mapping the theoretical background of corpora application in language pedagogy, there are several contributions to the field that stand out. McEnery, Hardie (2012) promote the advantages of computer-assisted corpus-based analyses in general: "The set of texts or *corpus* dealt with is usually of a size which defies analysis by hand and eye alone within a reasonable time frame. Unless we use a computer to read, search and manipulate the data, working with extremely large datasets is not feasible because of the time it would take the human analyst, or team of analysts, to search through the text." (pp.2).

In her practical corpus-based research, Susan Hunston (2010) emphasized the importance of deep corpus-driven insights into the system of any language: "A corpus does not contain new information about language, but the software offers us *a new perspective* on the familiar." (pp.3). This stance is strongly corroborated by Randi Reppen (2010) who showed the advantages of self-compiled specialized corpora for specific purposes of second language teaching and learning, at the Northern Arizona University.

Influential work of O'Keeffe, McCarthy and Carter (2010) has further refined applications of concordancing tools in analyses of multilingual corpora, which allow the user to observe systemic regularities in language that tend to remain unobserved when the same words or phrases are met in their normal context. These authors point out the key advantages of corpus consultation in research and teaching: "A corpus can tell us different things about grammar. It can extend our understanding of traditional grammatical notions and categories, in particular by giving us more information about the distribution of these categories. And a corpus can also provide more information about key form and underline lexicogrammatical and semantic patterns associated with the form." (pp. 100).

With the aforementioned platform as a basis of her research, Carol Chapelle (2013) laid the foundations for effective corpora applications in second language acquisition, including micro-experiments along all phases of corpora application on various educational levels. This author managed to develop a wide set of techniques of corpora application in computer-assisted language learning and computer-supported collaborative learning. She emphasizes the main benefits of this approach: “Computer-adaptive language testing became possible through a combination of test theory for obtaining robust statistical information on test items and computer software for calculating the item statistics and providing adaptive control of item selection, presentation and evaluation.” (pp.17).

Among other contributions to popularizing corpus consultation and corpus use in various research and educational paradigms, Glenn Stockwell (Stockwell, 2012) showcased diversity in research and practice of computer-assisted language learning and teaching, especially in the second language acquisition. He singled out the most up-to-date tendencies that reshape the interdisciplinary research paradigms based on multilingual corpora: Gordon Bateson (Moodle learning management system), Paul Daniels (online and blended learning environments), Robert Fisher (instructional design of CALL materials), E. Marcia Johnson – tertiary level pedagogy, e-pedagogy, eLearning capacity. All these authors share a single view - that self-compiled multilingual corpora may contribute to reshaping of language teaching and language learning. It could potentially lead to corpus-driven, observation-based language analysis, teaching, learning and acquisition. Subsequently, it has the potential to reorient the entire approach to the study of language.

2. COMPILING BILINGUAL SERBIAN-ENGLISH CORPUS

Basic applications of electronic corpora are found in natural language processing. Corpora can be engaged to compile translation memories, as well as for specific target terminology extraction and statistical machine translation. Various modes of automatic structure analysis of multilingual corpora have been used in applied linguistics and pedagogical linguistics, including applications in psycholinguistics (Hoey, 2005), (Millard, 2011). Within the scope of our research, an electronic corpus represents a principled electronic collection of literary texts, equipped with various functionalities for computer-assisted learning, teaching and acquisition of the second language.

Selecting pedagogically valid texts, suitable for the purposes of teaching and acquisition of English as a second language in elementary schools, with the intention to widen the scope of application to other educational levels, resulted in a small experimental bilingual corpus of about 500,000 words. The corpus comprises aligned Serbian and English text of nine short stories by Ernest Hemingway, translated into Serbian by Vladislava Gordić-Petković, and “The New York Trilogy” by Paul Auster (translated into Serbian by Zoran Paunović).

The choice of the corpus material was determined by the main design of the research – to provide lexically, semantically and linguistically heterogeneous teaching material, interesting to pupils using the corpus. Moreover, future permanent corpus-based teaching model is planned to be enriched by adding to the existing corpus more works of contemporary writers and classics. The short stories of Ernest Hemingway are interesting, dramatic, and brought by condensed, minimalistic style of narration. Multifocal, photographic reality of events in these stories is combined with constant counterpoint of narrative and dialogue episodes, which contributes to syntactically rich environment. On the other side, the style of Paul Auster brings to the language classroom inventive and intriguing variations of detective genre. Each of the novels within the corpus has its own mystery waiting to be solved, with interwoven narrative and dialogue parts rich in grammar, semantic and syntactic constructions spanning from several to twenty-five or even more words. There is also constant interplay between the inner world of the characters in novels and their outer surroundings. Postmodern and authentic, precise and complex, this part of the corpus offers many opportunities for planning and carrying out syntactical, grammatical and stylistic queries to pupils using the corpus.

The process of corpus compilation involves a number of stages: selection of texts for the corpus material, computer-aided preparation and the alignment process, thinking out the levels and degrees of application and a range of other activities of technical nature. Computer-conducted alignment provided symmetrical bilingual environment, where all teaching materials in foreign language as well as in mother tongue participate in strict ratio one to one. The tool which was used for the alignment is ACIDE (Aligned Corpora Integrated Development Environment), designed, developed and specialized for parallel corpora building by the Group for Natural Languages Processing, affiliated with the Faculty of Mathematics, University of Belgrade (Utvić, Stanković, Obradović 2008).

While preparing textual material for the process of alignment, structural tagging is necessary, according to certain principles which affect the course of the use of the corpus material. The tag set determines expressive variety of a corpus, as well as a level of granularity and accessibility to a various elements of it. These features depend on what is to be achieved by tagging. For instance, Serbian would be more demanding than English if case relations would be marked by tags.

For the purposes of our research and having in mind the pedagogical purposes of the corpus utilization, we opted for the tag set which comprises the following tags - <body>, <div>, <p>, <seg>. In the pre-processing phase of corpus building, these tags were used for marking beginning and ending of a chapter - <div>, sentence - <seg>, paragraph - <p> and the entire text - <body>. All tags are coupled, which means that each opened tag has its closed counterpart. It means that contents of a chapter or a story are between coupled tags <div> and </div>, contents of the entire text between <body> and </body>, beginning and ending of a paragraph are bordered by <p>, </p>, and sentences by <seg>, </seg>, as illustrated in Figure 1:

```

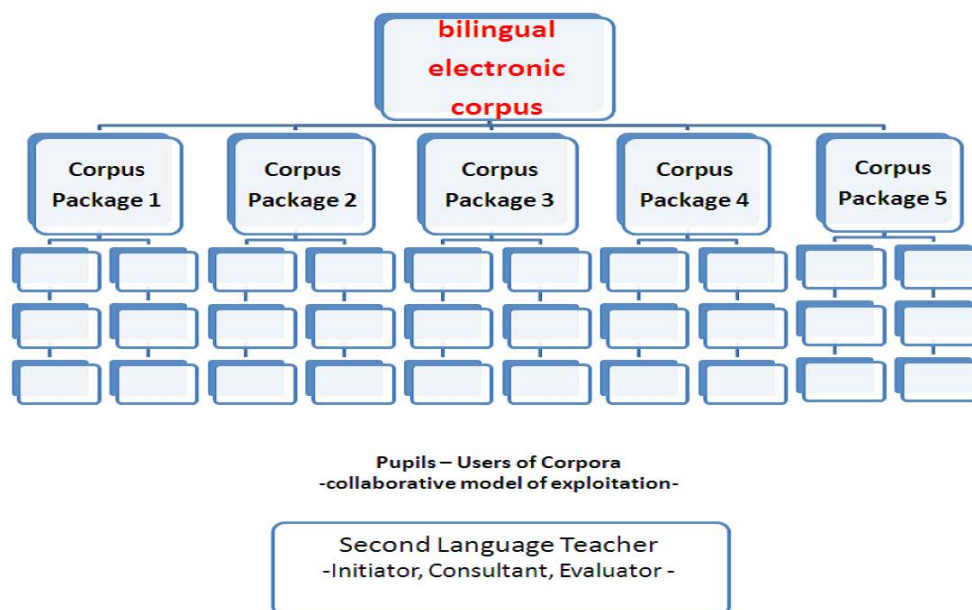
67 <body>
68 <div>
69 <p><seg>10</seg></p>
70 <p><seg> Stillman was gone now.</seg><seg> The old man had become part of the
71 a brick in an endless wall of bricks.</seg><seg> Quinn could walk through the st
72 and still he would not find him.</seg><seg> Everything had been reduced to chanc
73 probabilities.</seg><seg> There were no clues, no leads, no moves to be made.</s
74 <p><seg> Quinn backtracked in his mind to the beginning of the case.</seg><seg>
75 follow Stillman.</seg><seg> That had simply been a method, a way of trying to pr
76 watching Stillman, the theory was that he would learn what his intentions were t
77 followed the old man for two weeks.</seg><seg> What, then, could he conclude?</s
78 been too obscure to give any hints.</seg></p>
79 <p><seg> There were, of course, certain extreme measures that they could take.
80 Stillman that she get an unlisted telephone number.</seg><seg> That would elimin
81 temporarily.</seg><seg> If that failed, she and Peter could move.</seg><seg> The
82 the city altogether.</seg><seg> At the very worst, they could take on new identi

```

485

Figure 1: HTML format of the corpus material as an indicator of granularity of the corpus material

These or similar HTML tags reflect basic branching logical structure of most types of texts, that are to be used on-line or by specialized programs, during the course of the corpus use in pedagogical purposes. In case of more elaborate research paradigms and queries, the tag sets can be adjusted so as to expand the level of granularity of structure of the corpus material. There is a direct connection between the level of granularity of the corpus material and the pedagogical purposes of the corpus use. Once established and applied, the tag set determines levels of language analyses and accessibility to the material in all future instances of the corpus use in second language teaching. If some additional levels of analyses were to be performed, then additional tags would be required, so as to indicate relations of some other aspects of language.

Our model of corpus utilization clearly presupposes a certain level of autonomy of learners of the second language, which are exposed to the corpus material either directly, which is rarely the case, due to the massiveness of the corpus, or through corpus packages, which are defined as finally shaped segments of the pedagogical electronic corpus which are to be slid into the teaching process. This principle is illustrated in Figure 2:

Figure 2: Corpus-based teaching model

486

Each corpus package has its own level of cardinality, in the sense of its position, complexity and pedagogical intention related to the hierarchy of acquisition of the second language. Corpus packages of similar or identical type, in morphological, syntactical or lexical sense may be optionally clustered into the corpus blocks which represent electronic repositories for various pedagogical purposes in the process of teaching, learning and acquisition. Such blocks can be effectively positioned and used along the curriculum. Of course, these types of clusters demand special memory and technical capacities for storage.

Systematic use of the bilingual corpus during the research encompassed three school years – 2012/13, 2013/14, 2014/15. It included the total of 240 pupils of elementary school who used the corpus during learning English as a second language, each grade from fifth to eight included 60 pupils. The percentage of participation of the corpus in direct teaching process was different for each grade. In fifth grade, it was about 10% of the total of 72 English lessons per year, which is 8 classes, while in the sixth grade it was 20% of the total of 72 English classes, which is 15 classes. In seventh grade the percentage was bigger, 30% out of 72 English classes, which is 24 classes, while in eighth grade it was 30% out of 68 classes per year, which is 23 classes. For each year and each grade the intensity of concordancing and the complexity of queries was different, due to different pedagogical focuses within the corpus material.

Pedagogical focuses inside the corpus segments may be manifested as one word, a phrase, a sentence or even a larger episodic instance of textual material. The focal area within the corpus segment may be made prominent visually, by font, by spatial isolation or marked in some other way, and the number of these focuses per each corpus segment is arbitrary, variable, and completely determined by teaching intentions and curricular requirements. Concerning the fact that each corpus package, depending on its length and level of language complexity could comprise dozens of focuses, it would not be economical to employ additional tag sets for marking them. Much more practical solution is to mark the focuses directly in the ACIDE environment, as shown in Figure 3:

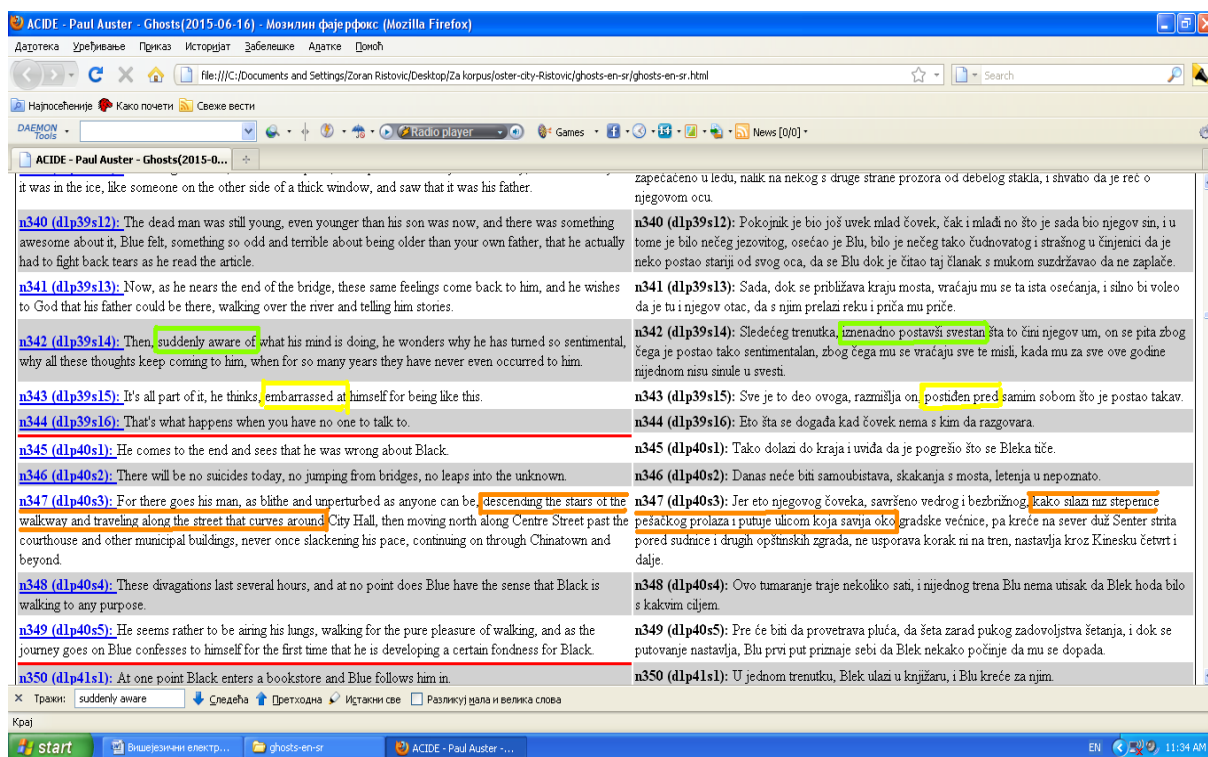

Figure 3: Corpus package with marked pedagogical focuses within the ACIDE environment

As shown in Figure 3, focal areas are marked by colour, paralleled and embedded into their contextual surroundings in a strict ratio one to one, so comparative analysis and synchronized perception of language elements of L1 and L2 are made possible.

Each of these various focal areas are easily accessible to the concordancer, in producing various types of concordances, as it is will be shown further in the paper.

Based on the results of concordances during various phases of teaching and learning, there is plenty of authentic evidence of acquisition experience of the students using corpora faced with new ideas, concepts and aspects of the target language, as well as of the consolidation of concepts, structures and aspects of the second language which the pupils had partially or completely mastered during previous stages of learning and second language acquisition.

During utilization of self-compiled bilingual corpus directly in the teaching process, the basic tool for manipulation and processing of the corpus material was WordSmith Tools, Version 6.00, (Mike Scott, 2012). WS Tools may be defined as an integrated suite of programs and tools for investigating the features of language elements within texts. These texts have to be prepared in corresponding machine-readable format, as pointed out earlier. So, the process of alignment of electronic textual resources which build up a bilingual corpus presents systemic requirement in order to obtain material accessible to Word Smiths Tools and similar programs and tools. All the tools integrated into the WordSmith suite have been developed and successfully used by Oxford University Press for their lexicographic, experimental, and research purposes for many decades.

3. CONCORDANCES IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION

The concordancer integrated into the tool Concord within WordSmith suite gives pupils and teachers a chance to see any word or phrase in context, which covers all possible combinations of strings of words, chunks and collocations. This feature of concordance application in the classroom creates a wide range of teaching and learning situations which promote pattern noticing, expanding written out-

put produced by pupils and saving a considerable amount of time to teachers and pupils alike. Releasing the pressure onto a short-term memory reflects in the possibility of pupils to organize more complex written and oral language outputs by using concordance outputs as scaffolding elements, which could be memorized in later stages of repeated use. All these means of pedagogical facilitating stem from the non-linear moving through the corpus material, which is one of the inherent features of electronic corpora, as Krstev and Vitas put it: “However, the whole effort invested in producing an aligned text would be excessive if the text is eventually read in a linear order.” (Krstev, Vitas 2009: 10).

Concordance lines provide the ability to see patterning in the second language and to form generalizations about language form and use. The direct benefit out of the use of parallel corpus material even in the cases of activating the monolingual concordances shall be showcased further in the paper. The point of a concordance is to be able to see lots of examples of a word or phrase in context, as shown in Figure 4:

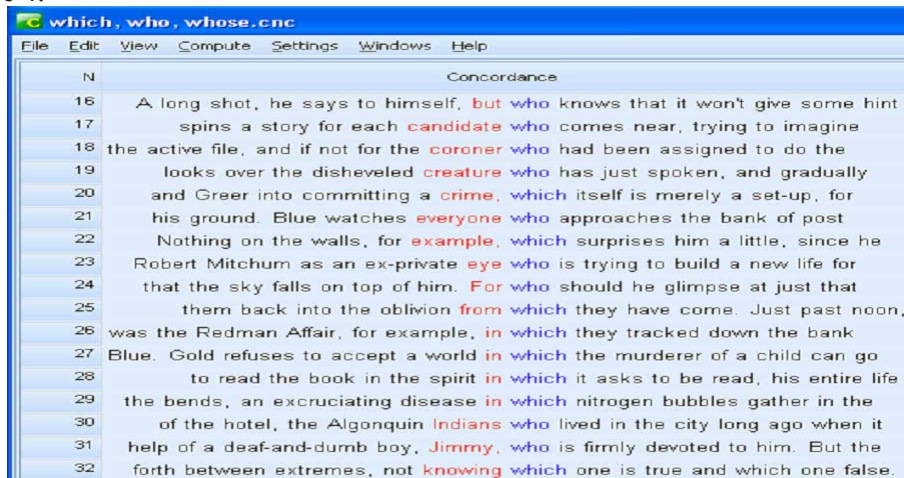

Figure 4: Complex concordance with three targets – *which, who, whose*

Concordance lines challenge perception to read in an entirely new way, vertically, or even from the centre outwards, in both directions. Material within the concordance display, as shown in Figure 4, encompasses the matrix environment, context, and the target area, which may include any aspects of second language morphology and syntax. Such spatial organization of the learning material allows learners of a foreign language to get a much better idea of the use of a word by seeing lots of examples of it, and it is by seeing new words in context lots of times that they come to grasp the meaning of most of the words, as well as of more complex lexical and grammatical structures. A dictionary can provide the meanings but it is not as effective at showing learners how to use the word.

Concordance outputs and concordance displays, which are easily maneuverable and editable, saved for later use, edited, printed, copied to the word-processor, or saved as text files, showcase semantic and stylistic nuances of words and phrases, and present bases for creative and extensive oral and written production tasks. Furthermore, concordances may also provide the teaching process with efficient episodes of conscious as well as incidental acquisition of morphology and syntax of English as a second language, due to their extensive contextual display.

By widening or narrowing of contextual network, analytical and perceptual focusing of learners is adapted, depending on the needs and specific requirements of the learning situation. The periphery of concordances can be widened, so as to encompass more contextual surroundings, as shown in Figure 5:

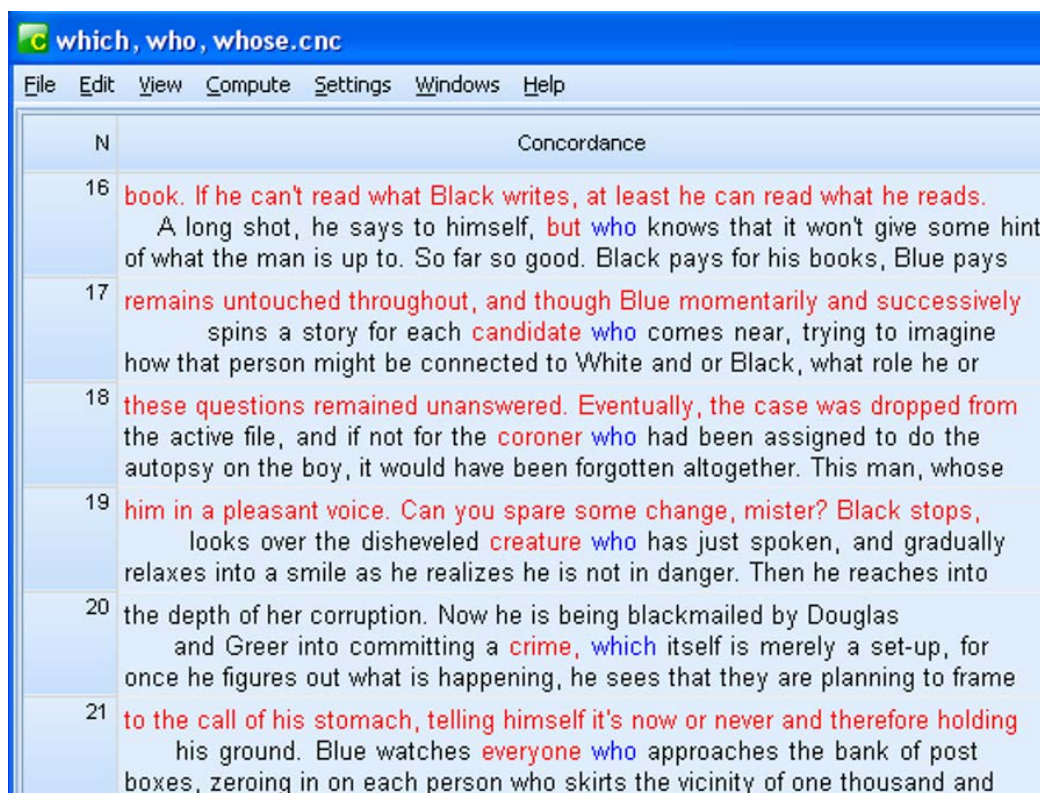

Figure 5: Complex concordance with three targets – *which*, *who*, *whose* –variant with expanded context-

The complexity of the concordance target and its contextual features will naturally depend on curricular and other requirements of the foreign language lesson, teacher's preference and the kind of analytical procedure performed by the pupils. In all variants, the guiding principle is to provide optimal meaningful input to the teaching and learning process.

Additional analytical and organizational possibility is to perform various computations upon the results of concordancing, as showed in Figure 6:

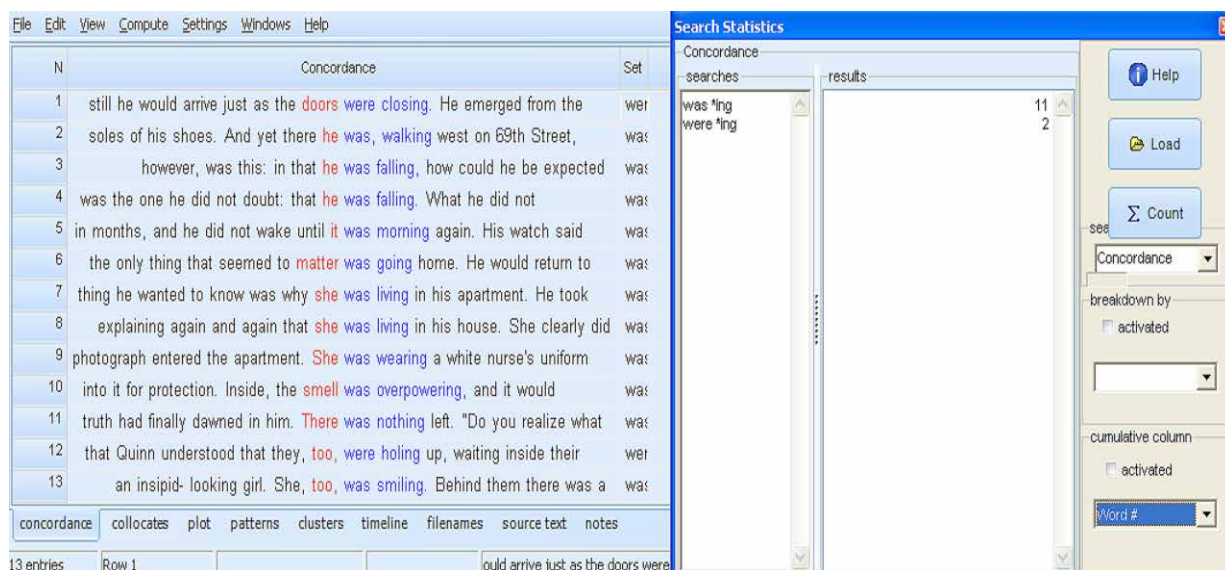

Figure 6: Concordance output with comparison of appearances of target structures

In Figure 6 the number of appearances of two concordanced targets *was *ing* / *were *ing* is calculated and compared, as can be done for any section of the corpus material. This offers opportunity to the second language teacher to provide corpus blocks of optimal efficiency for a teaching process, with exact grading of the level of grammatical and lexical complexity which will best fit the needs of any particular language lesson. In conventional pedagogical environments teachers sometimes spend many classroom hours trying to provide students with meaningful input on which words can go together and on how certain words occur in some situations of language use and not in others. Concordance displays, enriched with instantaneous calculations as in Figure 6 save time and enable teachers to plan more efficiently.

Concerning computer-assisted testing based on the results of the concordance activity, Figure 7 illustrates the possibility of preparing a test which is produced rapidly, encompassing any lexical, phrasal or morphological area of the second language:

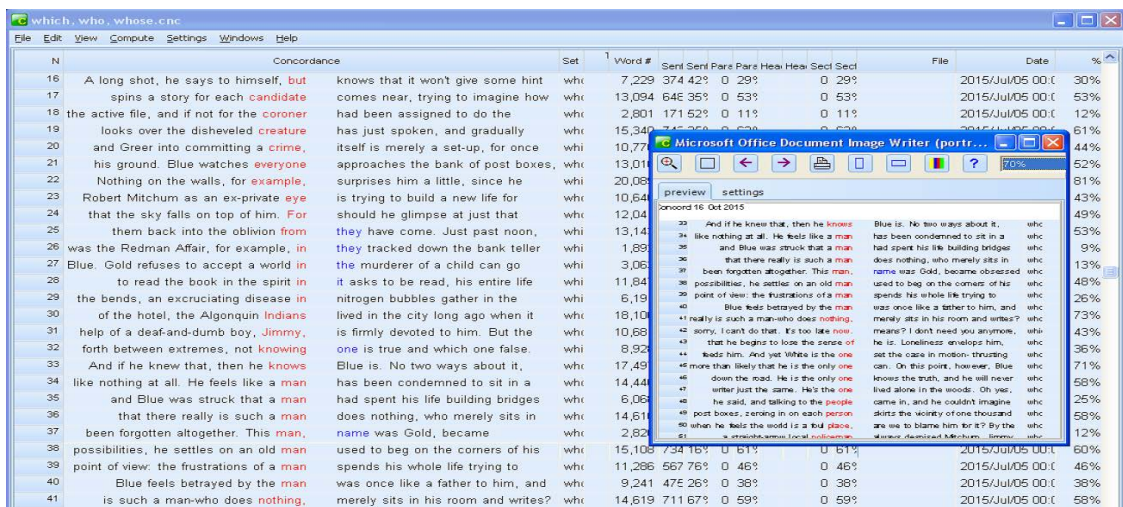

Figure 7: Concordance-based fill-in exercise

As shown in Figure 7, concordance display is turned into a vocabulary exercise by blanking the target area of a concordance, containing focal elements *which*, *who*, *whose*, and printing the tests for students.

Language students can use a concordancer to find out how to use a word or phrase, or to find out which other words belong with a word they want to use. Some more complex queries may be conducted using dynamic concordancing, so as to cover several language elements simultaneously. Complementary teaching component based on these advantages is the possibility of using concordance outputs as basic building blocks for pupils' independent production. After independent queries are made by pupils by means of the concordancer, they create textual instances related to the concordance outputs. This possibility is realized with minimal teacher's control, thus strengthening pupils' autonomy and self-confidence in the learning process, through concordance-based or concordance-assisted independent language production. This principle is illustrated in Figure 8:

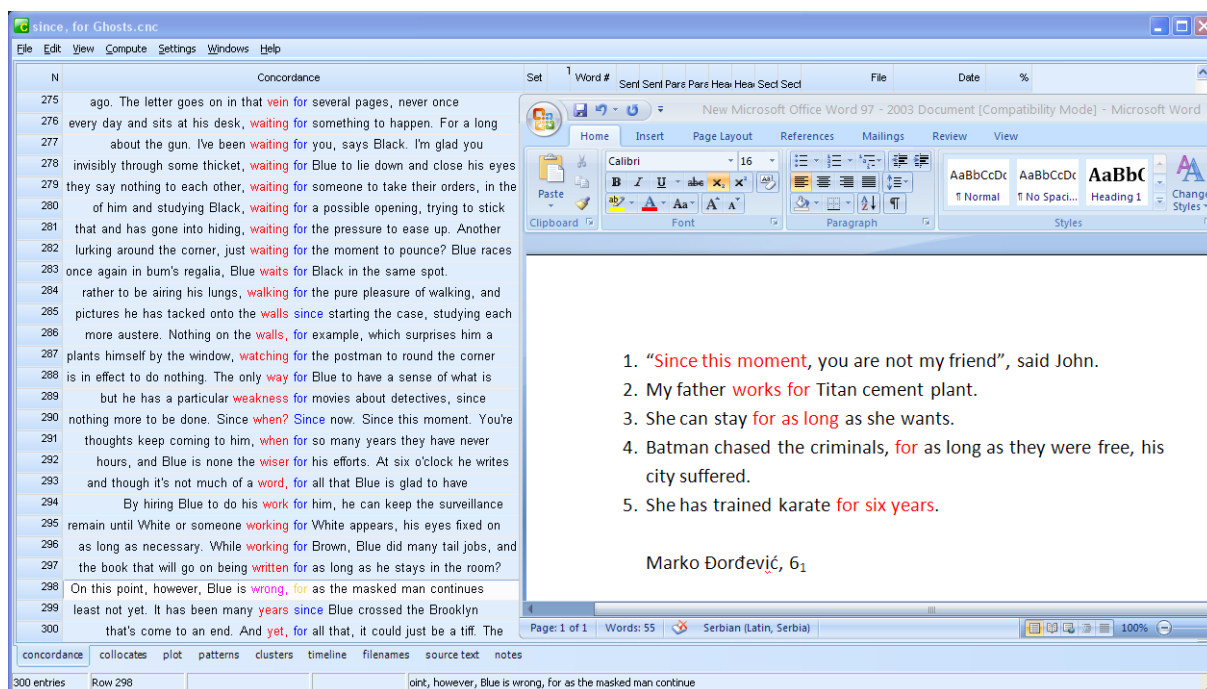

Figure 8: Pupil's concordance-based independent production

Both for regular queries within the corpus material for teaching and learning purposes and for such traces of pupil's corpus-based activities as shown in Figure 8, there is a possibility of organizing collections of concordances ordered thematically, by level of complexity or type, which we called ConcBanks. These ConcBanks contain collections of examples of pupils' activities, for the sake of subsequent analysis of development of their language competence as well as collections of exemplary morphology and syntax instances for the teaching purposes. Collections of concordances, viewed as corpus-derived pedagogical subsources are easily stored, modified, and adaptable to various teaching circumstances and educational levels.

Special subtype of ConcBank is presented in Figure 9b), as a complementary resource to 9a).

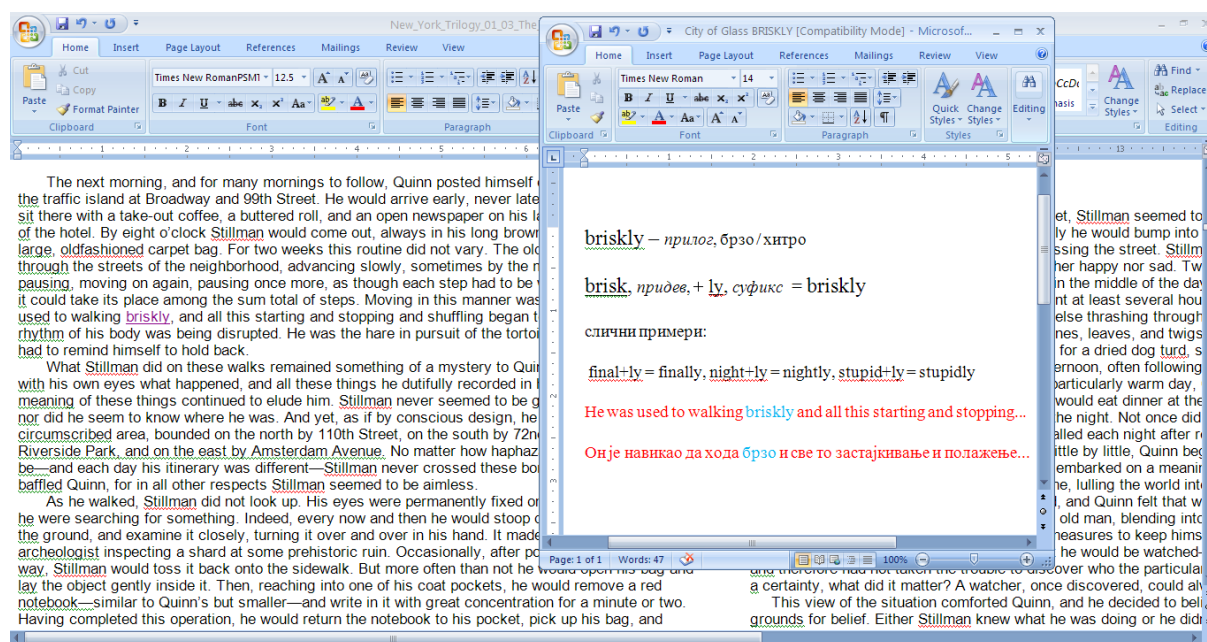

Figure 9a): Hyper-link with paralleled target location

In Figure 9a) there is an example of the hyper-link activated by the student which leads to paralleled target location that provides derivational, category, semantic and comparative information about the element „briskly“. In fact, this target location can be viewed as dual concordance on a level of a sentence, equipped with basic derivative and syntactic analysis. Bilingual context for the target location is exerted from the corpus material. More advanced use of hyper-links for the same element is shown in Figure 9b) where the target location represents the environment within the ConcBank:

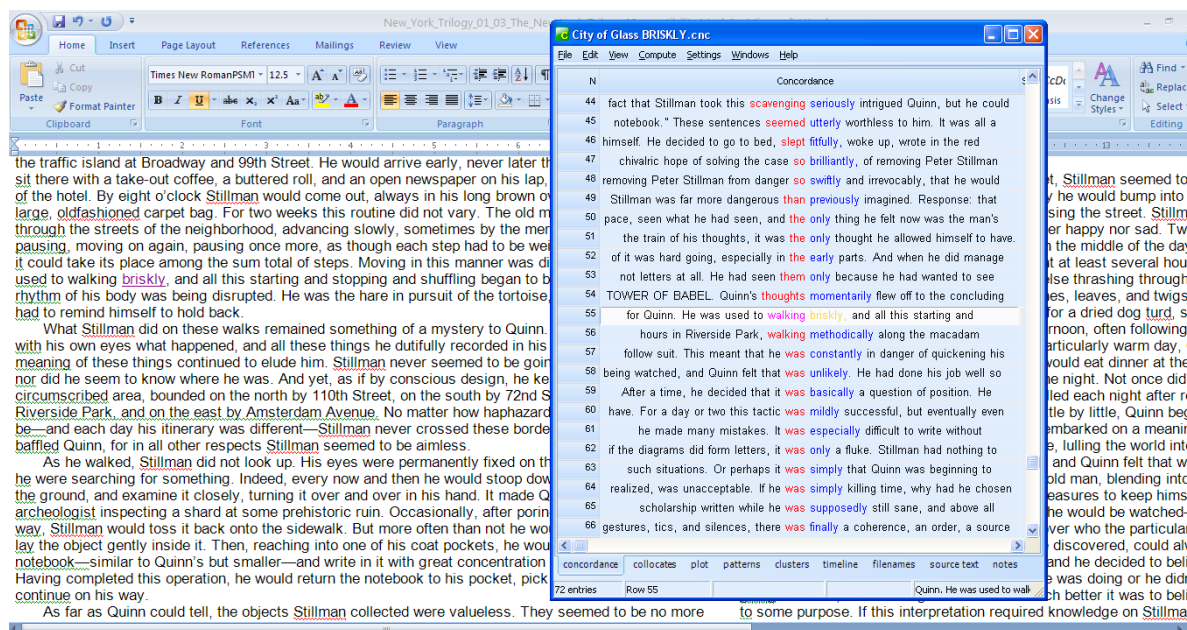

Figure 9b): Hyper-link with the target location within the ConcBank

Figure 9b) presents more advanced pedagogical resource for students using the corpus, because it includes results of search within the corpus material for the target element “briskly“ along with all analogous examples, i.e. adverbs ending in “ly“. This promotes contextual acquisition and learning by analogy.

In these examples of cluster analysis, morphology and syntax queries, the hierarchy of morphology and syntax is easily visible, being richly contextualized. Building up a repertoire of such episodic instances, or separate representations of each exposure of pupils to the task forms permanent electronic collections which can be used for future generations of second language students.

During the three year systematic use of the corpus in direct teaching process, the ConcBank resource derived from activities of pupils using the corpus amounted to 3,000 electronically stored units. Out of this number, 1,200 ConcBank units comprised concordance-based tasks that resulted in independent language production, as presented in Figure 8. Another 1,200 ConcBank units were collected from concordance-based fill-in exercises, such as one presented in Figure 7. Finally, 600 instances of independent sessions of pupils' concordancing occurred, within the scope of various team tasks of discovering meaning, function and possible contextual variations of use of grammar and lexical elements, such as those presented in Figures 4, 5 and 6. During the research period, the number of occurrences of activation of hyper-links with paralleled target location and their variants with target location within the ConcBank, such as those presented in Figures 9a) and 9b) exceeded the number of 1,800, which indicates that the ConcBank units, which are easily formed, stored and classified have large potential in forming auxiliary sub-corpus resources which promote pupils' independence in learning activities.

As for the impact of concordance-based language instances onto the pupil's long-term memory, the more episodic instances are stored in the memory, the quicker the learner's mind finds one to be retrieved. So these concordance-originated language chunks pupils use as basic building blocks in their

speech and writing in all future instances of their independent written and oral language production. If we accept that the second language acquisition is the spontaneous process of rule internalization that results from natural language use, while “learning” consists of the development of conscious L2 knowledge through formal study, we can conclude that concordance use offers opportunities for both.

One of longitudinal analyses during the research included measuring the level of syntactic complexity in written and spoken production of pupils using the richly contextualized corpus material, compared to their peers who participated in conventional teaching and learning process. The increase in the level of syntactic complexity, measured within the one-sentence pieces of independent language production was noticed at 85% of pupils who participated in the research. The increase of syntactic complexity measured within independent pieces of language production of length two to ten sentences was noticed at 75% of pupils who participated in the research. Finally, the increase of syntactical complexity in team exercises which included written compositions, projects and dialogues was noticed at 63% of all teams which were formed of two to five pupils within the same class. Furthermore, through replication cycles of corpora utilization in our research we witnessed many instances of automatization, as another name for acquiring procedural memory, in the environment of absolute or almost absolute absence of intentional control in the execution of a cognitive activity.

4. CONCLUSION

The model of electronic corpora application in teaching and learning of the second language strives to demonstrate, analyze, and promote positive cumulative effects of widening of pupils’ receptive fields during concordance application in the teaching and learning process. In order to achieve that, concordance-based methods of utilization of the electronic corpus of literary texts of Paul Auster and Ernest Hemingway have been refined during the presented research, so as to target at specific areas of knowledge and performance and key lexical and morphological areas of the second language. Concordancing can be applied rapidly and effectively to electronic texts prepared in the corresponding machine-readable format, which saves a considerable amount of time both to teachers and pupils.

All concordance-based queries and activities, such as engagement of exemplary, complex and testing concordances have been demonstrated, along with the possibility to organize them chronologically and thematically into ConcBanks. The model proposed includes longitudinal accumulation of all pupils’ inter-corpus activities, in form of electronic traces which are classified according to the level of complexity, type of errors, stylistic, syntactical and other features. This leads to generating of targeted exemplary banks, and providing the context for various language activities for future generations of pupils. By comparison of these traces, many valuable insights into curves of pupils’ learning and acquisition, their long-term and short-term memory and perception are made possible. Furthermore, diagnostic character of such analyses is pedagogically valid, because zones of inadequate learning and acquisition are localized in a simple and straightforward manner. All these processes form a hybrid technological and pedagogical platform for corpus-based approach to the second language teaching, learning and acquisition.

Future improvements of the method presented here would encompass further methodological elaboration of concordances in language teaching and learning, and new corpus based striving towards a theoretically motivated, empirically sustainable and pedagogically feasible corpus-based teaching, learning and acquisition model in domain of the second language pedagogy.

In the meantime, corpus linguistics continually widens its scope of possibilities for linguistic researches and practical applications in education, thanks to the fact that it is not a monolithic set of methods and techniques, but highly adaptable area along the continuum corpus-based to corpus-driven researches. Being so, corpus evidence continues to offer valuable theoretical and empirical data for studying and analysing language.

Acknowledgments

We gratefully acknowledge the patience, guidance and constant support of professor Cvetana Krstev, Faculty of Philology, Belgrade, throughout the process of building up of bilingual corpus, and for her valuable insights into uses of corpora. We owe a huge debt of gratitude to professor Vladislava Gordić-Petković, Faculty of Philosophy, Novi Sad, and professor Zoran Paunović, Faculty of Philology, Belgrade, for permission to incorporate their translations into our bilingual corpus.

REFERENCES

- Hunston Susan (2010). *Corpora in Applied Linguistics*. Cambridge University Press: The Edinburgh Building.
- Hoey, Michael (2005). *Lexical priming: A New Theory of Words and Language*. London: Routledge.
- O’Keeffe, Ann, Michael McCarthy and Ronald Carter. (2010). *From Corpus to Classroom: language use and language teaching*. Cambridge: The Edinburgh Building.
- Reppen, Randi. (2014). *Using Corpora in the Language Classroom*. New York: Cambridge University Press.
- Chapelle, Carol (2013). *Computer Applications in Second Language Acquisition. Foundations for teaching, testing and research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McEnery, Tony and Andrew Hardie (2012). *Corpus Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Millar, Neil (2011). The processing of malformed formulaic sequences, *Applied Linguistics*, 32 (2):129-148
- Stockwell Glenn (2012). *Computer-Assisted Language Learning. Diversity in research and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Utić, Miloš., Ranka Stanković and Ivan Obradović (2008). Integrisano okruženje za pripremu paralelizovanog korpusa. In: *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*, pp. 563-578, LitVerlag, Muenster.
- Oster, Pol (1998). *Njujorška trilogija* (prevod sa engleskog Zoran Paunović). Beograd: Geopoetika.
- Gordić, Vladislava (1996). *Ledeni bregovi minimalizma ili tajanstvo eksperimenta*. Novi Sad : Solaris.
- Ristović, Zoran. (2012). From Corpus to Classroom: The Use of Aligned Corpora in English Language teaching. *INFOtheca, journal of librarianship and informatics*, December 2012, vol. 13, iss. 2, pp. 48-61. Belgrade: Serbian Academic Library Association.
- Scott, Mike (2012). *WordSmith Tools*. Oxford: Oxford University Press.
- Krstev, Cvetana and Duško Vitas. (2009). An Aligned English-Serbian Corpus. In: *ELLSIIR Proceedings (English Language and Literature Studies: Image, Identity, Reality), Volume I, Belgrade, 4-6 December 2009*, eds. N. Tomović & J. Vujić, pp. 495-508, Faculty of Philology, University of Belgrade, ISBN 978-86-6153-005-0, 2011.

КОНКОРДАНЦЕ У УСВАЈАЊУ СТРАНОГ ЈЕЗИКА:
КОРПУСНИ ПРИСТУП МОРФОЛОГИЈИ И СИНТАКСИ.

Резиме

Рад описује иновативни приступ настави и учењу страног језика заснован на експлоатацији двојезичног електронског корпуса. Наведене су и описане фазе формирања двојезичног српско-енглеског корпуса, експлоатација корпуса у настави, учењу и усвајању страног језика, и неки од пратећих кумулативних ефеката оваквог наставног модела у примени у основној школи, при чему је описани модел примењив и на другим образовним нивоима. Контекстуално богат улазни наставни садржај, удружен са различитим експлоатационим методама корпусног материјала омогућава нелинеарно учење. Централно место у овом приступу заузимају конкорданце, чија примена у непосредном наставном процесу је илустрована кроз њихове многобројне комбинаторичке варијанте приликом анализе, учења и усвајања енглеског као страног језика. Приказане су могућности претраге, учења и усвајања корпусних садржаја путем постављања упита за конкорданце које третирају различите лексичке, граматичке и семантичке аспекте енглеског језика. Организовање резултата претраге врши се путем формирања банке конкорданци које су примењиве у различитим сегментима наставног процеса уз могућност деривирања различитих врста тестова базираних на

фокалним подручјима конкорданци. Рад обухвата мапирање теоријског подручја корпусне експлоатације, приказ локалне припреме текстова и процес паралелизације, експлоатацију корпуса посредством до сада развијених метода, и потенцијалне развојне линије оптимизације описаног модела.

Кључне речи: Паралелизовани електронски корпуси, нелинеарно учење, конкорданце у настави страног језика, корпусно подржано учење и настава, корпусно засноване методе језичке анализе

Зоран Ристовић,
Основна школа „Мито Игумановић“
Косјерић, Србија
ristoviczoran@gmail.com

ПЕРМАНЕНТНО УСАВРШАВАЊЕ НАСТАВНИКА ГРЧКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ – ИЗАЗОВИ И ПОТРЕБЕ*

Потреба за перманентним образовањем и усавршавањем наставника свих струка почива на потреби савременог друштва да се технолошки и образовно развија. Отуда наставници страних језика никако не могу бити изузети, будући да се и сâм наставни процес константно усавршава. Чињеница је да се у сваком друштву одвијају нужне промене на тржишту рада, те наставници страних језика, а посебно они на универзитетском нивоу, треба да буду упућени на њих како би благовремено прилагодили своје програме захтевима и практичним потребама друштва.

Да би се ова повратна спрега успешно остварила, неопходна је стална едукација наставника страних језика путем ваљаних семинара и програма који ће им омогућити како да своја знања продубе, тако и да стекну нова. Један од таквих јесте и акредитовани НЕОХЕЛ програм чији је један од задатака да код наставника развије способност квалитетнијег и целисходнијег предавања савременог грчког језика као страног.

Кључне речи: савремени грчки, перманентно усавршавање, компетенције наставника, НЕОХЕЛ, Еразмус+.

1. УВОДНО РАЗМАТРАЊЕ

Као један од посебних захтева који се у последњих неколико деценија на свим пољима људског рада све више и јасније истиче јесте и потреба за трајним образовањем и усавршавањем појединца, без обзира о ком образовном нивоу је реч - да ли о ускостручном образовању (Деспотовић, 2010), о високом образовању (Gonzales-Wagenaar, 2008; Рајовић-Радловић, 2007; Zgaga, 2006), о такозваном целоживотном образовању (Andevski-Gajić, 2010), или о дефинисању и развијању образовних курикулума (Деспотовић, 2010; Tatković-Čatić, 2010) у оквиру свих нивоа наставног процеса. Ова тежња, која подразумева да факултетски образован појединац и након свог дипломирања буде активно укључен у своју струку, активно пратећи њен даљи развој, директна је последица нових тенденција у друштву чији је кључни циљ да образовани појединац прати у корак све иновације у области струке (односно, науке и научне мисли) за коју се током студија определио. Из тог разлога би се могло савремено друштво дефинисати као друштво које је усмерено према непрекидном учењу, усавршавању те ширењу нових видика и сазнања. У исти мах то друштво нужно прибегава и критичком преиспитивању свих стечених знања, непрестано проверавајући их и упоређујући их са новим.

Без обзира на чињеницу што је савремено друштво увелико постало информацијски софистицирано, чиме су, у односу на све раније периоде друштвеног развоја, далеко олакшани размена, приступ и проток знања, ипак је наставник и даље остао кључна фигура у непосредном процесу образовања. Уколико се осврнемо на оно што у европском програму *Europe of Knowledge*¹ стоји, Европска унија, између осталог, тежи и ка стварању једне квалитативно нове уједињене Европе, Европе знања. Наравно, и поред тога што се системи образовања у свакој земљи разликују у већем или мањем обиму, овим програмом је потврђена улога наставника као најважнијег

* Рад је написан у оквиру пројекта Министарства науке, техничког и технолошког напретка Републике Србије *Језици и културе у времену и простору*, број 178002.

¹ Видети више о томе на следећој интернет страници: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV:c11040>.

елемента у процесу преношења знања ђацима и студентима, као и током провере знања које су они стекли. Међутим, основно полазиште Европе знања налази се у постулату да су дужност и обавеза наставника да настави са својим образовањем и перманентним усавршавањем. Другим речима, преко властитог усавршавања он допуњује и надограђује већ стечено образовање те даље развија све своје наставничке компетенције. Сасвим је тачно запажање да је, у односу на почетно образовање, перманентно образовање наставника најдужи период обуке, будући да се протеже током целог активног рада наставника, а понекад и након одласка у пензију, као што је то случај с универзитетским наставницима.

Као једна од новина у савременом образовању наставника јесте и практична идеја о наставничком професионалном развоју (Teacher Professional Development) која је од недавно заменила стару концепцију о образовању наставника уз рад (In-service Teacher Training), а која се заснивала на такозваном централизованом, односно плански вођеном облику усавршавања наставника. Професионални развој наставника подразумева сасвим другачију основу – усавршавање свих наставникових професионалних компетенција након уласка у рад (Alibabić, 2005) и то путем различитих едукативних програма који се нуде наставнику у оквиру посебног Каталога стручног образовања који објављује или Министарство просвете сваке земље или нека друга институција, попут, на пример, Центра за образовање. Према основној замисли, носиоци тих програма треба да буду субјекти који долазе из најразличитијих нивоа и структура образовања како би се задовољиле све претпостављене и/или очекиване развојне потребе сваког наставника понаособ, дакле не само оне професионалне и стручне, већ и оне опште (Zafeirakou, 2002: 253-254).

Оно што бисмо желели да посебно истакнемо на овом месту јесте и неоспорна чињеница да се савремено друштво, више него икада пре у људској историји, непрекидно налази у техничком, технолошком и образовном превирању, са једне стране, те да се унутар тих мењања стално мењају како стратегије пословања тако и захтеви друштва и тржишта рада. У том погледу универзитетски наставници имају своје посебно место и улогу – с обзиром на то да универзитет образује и „формира“ кадар који би требало да у што већој мери одговара потребама и локалног (домаћег) и глобалног (светског) тржишта, наставни планови и програми морају бити тако састављени да нужно прате дешавања у друштву и да им се прилагођавају. Исто тако, чињеница је и то да је образовање филолошког кадра за свако друштво релативно скупо, па је зато основни образовни императив да се изнађу такви педагошки и образовни модели који ће омогућити брже и целисходније укључење дипломираних студената филологије у друштвене токове. Да би наставници, као засигурно најодговорнији субјекти у оквиру целокупног институционалног процеса образовања, увидели који су то правци, неопходно је да се стално усавршавају и да прате све иновације у друштву, истовремено покушавајући да их на најбољи начин примене у наставном процесу на факултету. Веза између науке, струке и технике видљива је и у следећем важном податку – у последњих неколико деценија све више се води рачуна о информативно-техничкој опремљености факултета (али и не само њих!) као и о директној примени свих расположивих рачунарских технологија у настави, и поред тога што још постоје (/не/оправдани) отпори према њима, са једне стране, као и о техничко-информатичкој писмености самих наставника и студената, са друге. Све ово недвосмислено указује на то колико се савремени наставник, сагледано само у овом сегменту, квалитативно разликује од свог колеге од пре три или четири деценије.

2. НАСТАВНИК И ЊЕГОВЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ

У оквиру савремене терминологије српског језика усвојен је појам компетенција из енглеског језика која је, колико смо успели да сагледамо на основу нама доступне речничко-енциклопедијске и педагошке литературе, у званичној употреби, али без неког посебног лексиколошког одређења, односно без неког посебног покушаја дефинисања шта би он могао тачно значити или на шта би се могао односити. Међутим, иако је овај појам преузет по аутоматизму као такав, он

суштински подразумева процес који наставник свесно и наменски предузима како би циљано остварио постављене задатке, без обзира на то да их је он донео сâм – на пример, у оквиру својих планова и програма – или да су му они задати у оквиру већ постојећих.

Ослањајући се на консултовану педагошку литературу, запазили смо неколико различитих покушаја одређења компетенција наставника, почевши од тога да су то „научене способности“ путем који се извршавају постављени задаци (Roe, 2002: 195), преко такозваних „инструментализованих репертоара понашања“ (Kurz-Bartram, 2002: 229) па до „свеобухватног скупа понашања, мишљења и ставова да би се досегли постављени стандарди“ (Warr-Conner, 1992: 99). Извесни педагози, попут Мансфилда и Мичела, компетенције посматрају интегрално – као посебне облике понашања и способности да би се обавили (односно, извршили) посебни образовни радни задаци (Mansfield-Mitchell, 1986). Сходно тумачењима у европском *Tuning Programme* (Gonzales-Wagenaar, 2005), компетенције се схватају као појам који обухвата одређена знања, вештине и способности особе у служби предавача, односно наставника. Кортхаген са сарадницима (Korthagen et al, 2001: 239-253) назначио је да је питање компетенција наставника увек у уској повезаности са непосредном (наставном) праксом, па су отуда истакли како процес „образовања наставника захтева посебне компетенције како од особља које подучава тако и од оних који се обучавају“. Уједно, једна од посебних компетенција наставника оличена је и у његовом знању које, према мишљењу Кортхагена и Лагерверфа, није ништа друго до „знање наставника, за које се претпоставља да делује у пракси, засновано искључиво на искуству“ (Korthagen-Lagerwerf, 1996).

Према сада већ увелико прихваћеним УНЕСКО-овим стандардима о компетенцијама наставника (2008)², издвајају се три главне (или уже) категорије које учествују у изградњи предавача као наставника:

- А) технолошка писменост (technological literacy),
- Б) продубљивање знања (knowledge deepening), и
- В) стварање знања (knowledge creation).

499

Ове категорије су у међусобном саодносy и треба да обезбеде како активно учешће наставника у оквиру процеса образовања, тако и њихово даље професионално и стручно усавршавање. Отуда је улога наставника попримила и нову димензију – димензију водича и ментора кроз различита поља, облике и нивое учења³.

3. О ОБРАЗОВАЊУ НАСТАВНИКА СТРАНОГ ЈЕЗИКА

Образовање наставника страног језика током и након завршених основних академских студија могуће је посматрати као плански процес у коме се формира особа специфичног професионалног (односно, струковног) усмерења. Тако се у *Педагошкој енциклопедији* 2 (1989: 104) наводи како је стручно усавршавање наставника облик перманентног образовног процеса, односно да је то само један од могућих и пожељних облика наставничког континуираног образовања након стицања одговарајуће дипломе. О томе нешто детаљније износи се и у *Педагошком лексикону* (1996: 485) у коме се јасно прецизира како је „стручно усавршавање наставника подсистем у оквиру перманентног образовања просветних радника“. Из тог разлога је потребно да потоње усавршавање наставника у струци буде не само пажљиво осмишљено, усмерено него и вођено, с

² О тим стандардима као и о свим њиховим допунама може се видети више на наредној интернет страници - <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001562/156209E.pdf>.

³ Ово се посебно може видети код наставника страних језика чији је и задатак да своје студенте упознају и са другим облицима лексике и терминологије, њихове адекватне употребе као и фразеологије. Другачије речено, наставник је тај који треба да циљано и умерено води и упозна своје студенте са различитим лексичким нивоима, да их проведе кроз њих што боље и успешније, обезбеђујући им тако један шири, пре свега контрастиван (а по могућству и компаративан), поглед како на језик и његову суштину тако и на његово функционисање у друштву.

обзиром на то да га сачињавају како стручни, тако и сви други пратећи образовни програми чији је основни задатак да понуде и подрже свеукупни квалитет у усавршавању наставника, а посебно када је реч о садржајима посвећеним побољшању наставничких компетенција. Да би се наставници правовремено усмерили према њима, потребно је да буду адекватно обавештени о свим програмима перманентног усавршавања како би пратили иновације у области струке, педагогије и образовања.

У начелу говорећи, највећи број стручних и осталих пратећих програма образовања наставника језика припадају кругу такозваног *неформалног облика (Non-Formal Education)* који се остварује путем најразличитијих организованих и плански спровођених садржаја, попут семинара, саветовања, округлих столова, различитих типова курсева, затим обуке, конгреса и слично, док формални облик подразумева искључиво званични (институционални) приступ, попут специјалистичких, мастер и докторских студија. Додатно, професионално усавршавање наставника уређено је и посебним законским актима, као што је, на пример, и даље важећи *Правилник о стручном усавршавању наставника у основним и средњим школама* из 2013. године⁴ или, уколико мислимо на универзитетски ниво образовања, *Политика квалитета Универзитета у Београду*⁵ те *Стратегија обезбеђења квалитета*⁶, у којима се прецизно регулишу сва права, обавезе и дужности наставника у вези са њиховим даљим процесом стручног и/или научно-стручног оспособљавања, те усавршавања. Истовремено је и свака факултетска институција донела своје посебне нормативне акте у вези са потребама стручног и научног усавршавања свог кадра што, посматрано из једне шире перспективе, представља квалитетну основицу за стварање свих предуслова који би обезбедили да са факултета излазе добро образовани и знањем потковани студенти.

Међутим, један од најважнијих проблема са којима се сусрећу наставници страног језика по дипломирању на Филолошком факултету Универзитета у Београду (али не само на њему) јесте избор најадекватнијег програма који би им заиста омогућио да додатно стекну и прошире своја знања и да се професионално усавршавају. Са тим се проблемом, по правилу, увек сусрећу наставници оних језика који се изучавају у нашој средини а који немају ширу заступљеност и традицију учења у друштву (то су такозвани *lesser used languages* како се може наћи у бројној стручној литератури), као што је савремени грчки. Разлоге за овакво стање требало би потражити у томе што је реч о језицима који:

1. су, по свом карактеру најчешће неспецифични за наше поднебље и који се говоре у географски прилично удаљеним срединама (на пример, кинески, корејски, јапански, арапски...);
2. су, историјски посматрано, релативно скоро уведени у факултетске курикулуме (као што су грчки или холандски, на пример) и који се не предају у основношколском или средњошколском систему образовања (изузев неколико пилот пројеката);

⁴ Подробније о томе могуће је видети на следећој интернет страници: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%BE-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%BE%D0%BC-%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83-%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%BC-%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%B2%D1%80%D1%88%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D1%83-%D0%B8-%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D0%B0%D1%9A%D1%83-%D0%B7%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B2%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%87%D0%B0-%D0%B8-%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%81%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf>.

⁵ О томе се може информисати више на: http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/Politika_kvaliteta.pdf.

⁶ Погледати на следећој интернет страници: <http://www.bg.ac.rs/files/sr/univerzitet/univ-propisi/StrategijaObezbedjivanjaKvaliteta.pdf>.

3. су дуго били запостављени из бројних разлога (попут албанског, бугарског, румунског, турског...), без обзира што су то званично признати мањински језици у Републици Србији⁷;
4. захтевају велике пратеће материјалне трошкове (које наставници углавном сами покривају), а који настају због путовања и боравка у иностраној средини, будући да им је то једини изводљив начин да присуствују семинарима за стручну усавршавање.

Из свега наведеног увиђа се да није реч само о екстерном стручном образовању⁸, него и о нужном екстратериторијалном, што, по самој природи ствари, додатно усложњава цео процес даље професионалне едукације наставника.

Од наставника страних језика на универзитетима очекује се да своје педагошке и образовне компетенције непрекидно развијају и усавршавају, како би својим студентима могли да пруже и пренесу на што бољи начин и знање и стручност. Због тога су у обавези да „у пракси уносе иновације које се вреднују“ (Pešikan, 2002). Већ смо истакли да се као посебно питање јавља адекватан избор програма стручног усавршавања наставника страних језика, односно који су то најподеснији програми који ће наставнику ефикасно пружити увид у додатна језичко-стручна сазнања као и у нова педагошка, методичко-дидактичка и образовна кретања унутар струке и науке. У начелу сагледано, најцелисходнији су они програми који у подједнакој мери обједињавају и усавршавање у оквиру саме струке и у оквиру педагогије. Својевремено је пољски историчар, педагог и филозоф Богдан Суходолски назначио у свом делу *Три педагогије* како је образовање људи двојако мотивисано – што због професионалних или материјалних вредности (које имају и/или стичу у току свог процеса образовања), што због задовољења властитих потреба за усвајањем, стицањем и проширивањем знања о свету (при чему не воде статичан и монотон живот).

4. О ОБРАЗОВАЊУ НАСТАВНИКА ГРЧКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

501

Из претходно реченог увиђа се да је више различитих чинилаца који утичу на то да дипломирани професори грчког језика и књижевности немају могућност за својим перманентним усавршавањем. Иако је ове (2015) године уписана двадесета генерација студената неохеленистике на Катедри за неохеленске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду, до сада је веома мало учињено да савремени грчки језик уђе у основношколски и/или средњошколски систем образовања. Иако су до сада у свега неколико школа у Србији спроведени пилот програми за његово учење, за шта је постојала и отворена грчка подршка, ипак се не може говорити о институционалном учењу овог језика на прва два нивоа образовања. Ситуација је, међутим, дијаметрално супротна када је реч о приватним школама за учење страних језика, у којима позамашан број дипломираних неохелениста држи наставу грчког језика на разним течајевима. Из тог разлога се већ озбиљно разматра могућност организовања стручних семинара на Филолошком факултету управо намењених њима..

Међутим, све и да постоји оправдана потреба за професорима савременог грчког језика у школском систему Србије, поставља се неизоставно питање о испуњености неких законских оквира. Наиме, дипломирани неохеленисти који су студирали по старом плану и програму, а који је важио од 1995. до 2006. године, нису имали обавезне предмете из педагошко-психолошко-дидактичко-методичке групе (ППМ предмети). Усвајањем *Закона о изменама и допунама Закона о високом образовању*, прописан је минимум од 36 ЕСПБ за све кандидате који желе да предају страни језик у неком од прва два нивоа образовања у Републици Србији. Од 2006. до 2009. године, дакле у прелазном периоду, мали број студената се опредељивао за ове предмете. Године 2010.

⁷ Овде, пре свега, мислимо на студије албанског, бугарског и румунског као страног језика, а не као матерњег.

⁸ Екстерно стручно образовање подразумева да се сва усавршавања обављају изван институција у којој наставници званично раде.

је акредитован први пут студијски програм *Језик, књижевност, култура*, у ком се водило рачуна да студентима буде понуђен довољан број изборних ППМ предмета, како би стекли одговарајуће, законом прописане квалификације, али и да би били конкурентни на тржишту рада. Проблем са овим предметима видљив је у чињеници да студент мора поштовати одређену структуру предмета у оквиру профила за који се определио. То често значи да би морао узети више предмета из академско-општеобразовне групе предмета, иако је то поље већ попуњено обавезним предметима. То нас доводи до закључка да студент мора остварити више од 240 ЕСПБ до дипломирања, што неизоставно значи и више уложеног труда, али и финансија, уколико плаћа студије. Студенту је остављена могућност да ППМ предмете «надокнади» на дипломским академским студијама, али то значи да не можемо говорити о потпуно слободној изборности предмета.

Када је реч о усавршавању наставника станих језика, семинари које организује Завод за унапређивање образовања и васпитања нуде ваљану подршку наставницима у прва два нивоа образовања у Србији. Законом је предвиђен одређен број сати који наставници морају провести на семинарима, како би добили лиценцу за рад. За разлику од семинара које ћемо у наставку рада представити, полазници семинара за усавршавање наставника које организује ЗУОВ не морају полагати никакав тест, нити испит, чиме би показали да су доиста нешто ново научили. Често се на семинарима не види интерактивност између предавача и полазника, што може указивати на мању мотивисаност или чак незаинтересованост једног дела полазника семинара.

Поред проблема који се појављује у вези са дипломираним неохеленистима, осврнућемо се и на питање организације семинара за лекторе који предају модерни грчки језик на универзитетском нивоу. Поред Филолошког факултета Универзитета у Београду, модерни грчки се предаје и на Филозофским факултетима у Београду, Новом Саду и Нишу. Иако Република Грчка и Република Кипар сваке године обезбеђују велики број стипендија за курсеве усавршавања модерног грчког језика, углавном је реч о програмима који трају месец дана, при летњим школама за учење модерног грчког на Аристотеловом универзитету у Солуну, Националном и Каподистријском универзитету у Атини, Универзитету у Волосу, Универзитету на Криту, Универзитету у Јањини, као и на Кипарском универзитету. Дугогодишња успешна сарадња допринела је, између осталог, и постизању одличних резултата студената неохеленистике на међународно признатом испиту о познавању грчког језика (Ελληνισμός), о чему смо у неким предходним радовима већ говорили.

Дакле, иако постоји велики број програма који имају за циљ усавршавање модерног грчког језика као страног, истакли бисмо да је мали број оних семинара који су првенствено намењени дипломираним неохеленистима, дакле колегама који држе наставу савременог грчког језика на високошколским институцијама у Републици Србији. У овом раду указаћемо на активности Центра за грчки језик, који делује при Министарству просвете, доживотног образовања и верских питања Републике Грчке, као и организације НЕОХЕЛ, која последњих година узима све веће учешће у организацији семинара за професоре грчког језика као страног. Ове две институције од великог су значаја за ширење и промоцију грчког језика како у границама Грчке, тако и ван ње. Важна је, свакако, помена и перманентна подршка ове две организације Катедри за неохеленске студије у Београду, када је реч, пре свега, о образовању и усавршавању лектора модерног грчког језика.

5. ЦЕНТАР ЗА ГРЧКИ И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ

Центар за грчки језик постоји од 1994. године као саставна јединица Министарства просвете Републике Грчке. Са своје четири организационе јединице које чине Департман за лексикологију, Департман за лингвистику, Департман за подршку и ширење грчког језика као и Департман за језик и књижевност, настоји да одговори на све потребе савременог друштва које се тичу грчког језика и књижевности. Велики је број активности које се везују за овај Центар. Поред научних истраживања у области грчког језика и књижевности, језичког образовања и језичких

политика, сертификације знања грчког као страног, издавачке делатности која се односи како на грчки као матерњи, тако и на грчки као страни језик, једна од основних мисија Центра јесте пружање перманентне подршке свим оним институцијама које се баве грчким језиком као страним, било у земљи, било у иностранству. Треба имати у виду и чињеницу да је Катедра за неохеленске студије дуги низ година била званични испитни центар за проверу знања грчког језика, дакле испитни центар који је акредитовала државна институција Министарства просвете, доживотног образовања и вера Републике Грчке, много година пре него што ће се у високом образовању у Срба говорити о примени начела Болоњске декларације.

Центар за грчки језик је 2007. године покренуо посебан програм за усавршавање професора грчког језика као страног на даљину, под називом *Διαδρομές*, који је суфинансирала Европска унија и који је под руководством проф. др Њови Андонопулу наградила исте године Европска комисија. Програм је замишљен као непосредна *online* подршка усмерена на три циљне групе:

1. **Црвена рута:** реч је о е-тренингу намењеном наставницима модерног грчког као страног у иностранству. Овај програм има за циљ стручно усавршавање лектора у иностранству у периоду од 11 месеци. Након одлушаног курса и испуњавања свих обавеза предвиђених курикулумом, полазници добијају сертификат који им омогућава да предају грчки као страни.
2. **Плава рута:** односи се на програм који ефективно траје четири месеца и намењен је предавачима који живе и раде у Републици Грчкој. Представља, такође, скраћену варијанту црвене руте.
3. **Зелена рута:** овај тренинг програм намењен је студентима неохеленистике, као и страним лекторима, односно предавачима који изворно раде као филолози у средњошколском систему образовања у Републици Грчкој, али су одлуком Министарства просвете послати на рад у иностранство. Како стоји у опису самог програма, ова рута није намењена искључиво студентима грчког језика и послатим наставницима, него има и за циљ да послужи као подршка циљној групи када је реч о подучавању савременог грчког на Ц2 нивоу (сходно ЦЕФР-у).

Свака од ове три целине има свој план и програм. Имајући на уму да је реч о усавршавању на даљину, велика предност оваквог приступа је, пре свега, у уштеди простора, времена, али и новчаних средстава. Програм је годинама био бесплатан за полазнике курса, док је израду платформе као и предаваче финансирала Европска унија у оквиру пројекта *ΕΣΠΑ 2007-2013* (Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς). Овај програм је био изванредна прилика да се у његов рад укључе и предавачи из Србије и да се на тај начин упознају са савременим тенденцијама у настави савременог грчког као страног. Сама платформа доста подсећа на платформу *Moodle*, коју користе у извођењу наставе и наставници и сарадници Катедре за неохеленске студије.

6. УЛОГА NEONEL-A

За разлику од Центра за грчки језик, који делује под покровитељством Министарства просвете, научних истраживања и верских питања Републике Грчке, организација под називом NEONEL (NEONEL – Modern Greek and European Studies Publications) настала је још давне 1967. године. Од 1992. године ова организација, путем различитих пројеката Европске уније, тежи ка ширењу, дисеминацији и промоцији савременог грчког језика и грчке културе ван граница матице, придајући посебну пажњу како издавачкој делатности, тако и усавршавању и перманентном образовању наставника грчког као страног.

Два пута годишње проф. др Евангелија Георганти, координаторка програма, организује курсеве усавршавања лектора у Атини и на острву Парос. За разлику од програма Центра за

грчки језик који се у потпуности одвија на даљину, у тематски организованим радионицама предавачи из НЕОХЕЛ-а приступају разним темама које се тичу како проблематика у оквиру савремене грчке лингвистике, тако и разних аспеката примењене лингвистике, социолингвистике и прагматике. Програм усавршавања траје пет дана, са највише десет полазника. Кроз велики број радионица, лекторима се указује на особености наставе грчког језика као страног, али и на употребу матерњег језика и циљног језика у настави. Учесници дискутују о улози граматике, као и начину њеног презентовања путем комуникативне методе, затим о важности укључивања свих пет језичких активности у наставу, али и о употреби савремених информационих технологија како унутар учионице, тако и ван ње. Полазници курса разговарају о месту књижевности и културе у настави, као и о значају стицања интеркултурне комуникативне компетенције код студената неохеленистике. Кроз велики број примера указује се на добру праксу приликом састављања тестова и њихове евалуације, али и на могући начин корекције грешака. Лектори анализирају актуелни дидактички материјал који се користи на универзитетима како у Грчкој, тако и ван ње, усвајајући на тај начин одређене смернице које би помогле у настанку неких нових дидактичких материјала. Приказују им се модели платформи за учење страних језика на даљину, указује се на могућности које пружају савремене технологије у настави језика, као и на повезивање теорије и праксе у разним аспектима.

Предност овако организованог програма за стручно усавршавање налази се у чињеници да је могуће бесплатно пратити наставу, као стипендиста *Ерасмус* + програма. Овај круг пројеката у периоду од 2014. до 2020. године финансира разне активности, дешавања, али и мобилност наставног и ненаставног катдра на универзитетима у Србији, у областима образовања и спорта. Како је Универзитет у Београду покренуо иницијативу за потписивање споразума са партнерским институцијама, верујемо да ће у овом периоду усавршавање лектора модерног грчког језика бити далеко лакше. Такође, полазници семинара су у обавези да активно суделују у семинару, да одговарају на питања, да презентују начин на који раде са својим студентима, али и да изнесу конкретна питања у вези са одређеном проблематиком. Тиме се, пре свега, постиже интерактивност између колега, али и могућност за отварање неких нових пројеката.

7. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Имајући у виду да живимо у доба у коме се о образовању и даље говори као о императиву, при чему је оно постало прилично сложен процес, у овом раду смо покушали да прикажемо два програма за усавршавање наставника савременог грчког језика као страног. Предности одржавања курсева на даљину, посредством савремених технологија, дигиталних платформи и интернета су велике. Као што смо видели, Центар за грчки језик је омогућио да се лектори грчког као страног могу усавршавати независно од реалног времена и места одржавања самог семинара, с обзиром на то да су видео материјали са дигиталним записима предавања, затим презентације, табеле, вежбе као и остали пратећи материјали доступни двадесет четири часа током трајања семинара. Полазници ових курсева усавршавања у прилици су да се упознају са савременим тенденцијама у настави савременог грчког као страног, могу постављати питања администраторима / предавачима у оквиру великог броја форума, али морају, исто тако, одрађивати и одређени број постављених задатака, како би постојала интеракција у коришћењу платформе. Аутори програма такође су предвидели и писање радова, те обављање вежби у пару, како би код полазника курса развили осећај за тимским радом, што је одличан предуслов за добар рад у колективу.

Међутим, недостатак оваквог приступа могао би се огледати у томе што је, понекад, лакше поставити питање уживо и учествовати у дискусијама, што неретко може представљати проблем, имајући у виду да су за „live stream“, између осталог, потребни како добра интернет конекција тако и добра конфигурација рачунара. Иако ово може представљати велику сметњу, наш је утисак

да је овај програм веома добар, будући да заиста испуњава очекивања која предавачи савременог грчког као страног имају.

Када је реч о курсевима које организује НЕОХЕЛ, пракса је показала да су и они веома добро осмишљени, поготово уколико се узме у обзир податак да их је могуће бесплатно похађати, као стипендиста *Еразмус* + програма. Велико академско искуство предавача долази до изражаја у свим сегментима, било да је реч о самој организацији часа, било о уџбеничкој литератури, било о екстралингвистичким факторима који утичу на квалитетно извођење наставе савременог грчког језика као страног.

ЛИТЕРАТУРА

- Alibabić, Š., Ovesni K. (2005). Upravljanje profesionalnim razvojem nastavnika. *Inovacije u nastavi* 18. Broj 2. Beograd: Učiteljski fakultet, 14-29.
- Andevski, M., Gajić, O. (2010). Diagnostic Competencies of Teachers – A Precongnition of Life-long Learning (LLL). *Comparative Education, Teacher Training, Education Policz, School Leadership and Social Inclusion*, No.8, 451-457.
- Деспотовић, М. (2010). *Развој курикулума у стручном образовању: приступ усмерен на компетенције*. Београд: Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Gonzáles, J., Wagenaar, R. (2005). *Tuning Educational Structures in Europe*. Groningen: University of Deusto-University of Groningen.
- Gonzáles, J., Wagenaar, R. (2008). *Tuning Educational Structures in Europe II: Universities contribution to the Bologna Process an introduction*. (2nd edition). Bilbao: Universidad de Deusto.
- Korthagen, F., Kessels, J., Koster, B., Lagerwerf, B., Wubbels, T. (2001). *Linking practice and theory: The pedagogy of realistic teacher education*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Korthagen, F., Lagerwerf, B. (1996). Reframing the relationship between teacher thinking and teacher behaviour: levels in learning about teaching. *Teachers and Teaching: theory and practice* 2(2), 161-190.
- Kurtz, R., Bartram, D. (2002). Competency and individual performance: Modeling the world of work. In: *Organizational effectiveness: The role of psychology* (Ivan T. Roberston, Militza Callinan, Dave Bartram, eds.). Chichester: John Wiley, 227-255.
- Mansfield, B., Mitchell, L. (1986). *Towards a Competent Workforce*. Hampshire: Gower.
- Pedagoška enciklopedija* 2. (1989). (ur. N. Potkonjak i M. Šimleša). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Педагошки лексикон*. (1996). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Pešikan, A. (2002). *Profesionalni razvoj nastavnika – šta je tu novo?* (https://www.researchgate.net/publication/266036997_Profesionalni_razvoj_nastavnika__ta_je_tu_novo#full-text).
- Радловић, Ј., Рајовић, В. (2007). Како наставници опајају своје иницијално образовање: на који начин су стицали знања и развијали компетенције. *Настава и васпитање*, 56 (4), 413-435.
- Roe, A. (2002). What makes a competent psychologist? *European Psychologist*, Vol.7, No. 3, 192-202.
- Суходолски, Б. (1972). *Три педагозије*. Београд: Дуга-XX век.
- Tatković, N., Čatić, I. (2010). Curriculum Focused on the Development of competences. In: Teachers Initial Education. *Comparative Education, Teacher Training, Education Policy, School Leadership and Social Inclusion*, No. 8, 174-182.
- Warr, P. Conner, M. (1992). Job competence and cognition. In: L. Cummings - A. Staub (Eds.), *Research in Organizational Behavior*, Vol. 14. New York: JAI Press, 91-127.
- Zafeirakou, A. (2002). In-service training of teachers in the European Union, Exploring central issues. *Metodika*, vol. 3, No. 5, 253-278.
- Zgaga, P. (2006). The prospects of teacher education in South/east Europe, A regional overviev. In: Zgaga, Pavel. (Ed.). *The prospects of teacher education in South/east Europe*. Ljubljana: CEPS, University of Ljubljana, 5-41.

PERMANENT IMPROVING OF TEACHERS OF MODERN GREEK AS
A FOREIGN LANGUAGE - CHALLENGES AND NEEDS

Summary

Generally speaking, modern trends in the process of education of foreign language teachers at the university level seek to define four, in our opinion, very important levels:

- a) firstly, what exact skills and competencies should possess a teacher,
- b) secondly, what competences should be developed and acquired during their academic careers,
- c) thirdly, how a teacher should implement his acquired knowledge in teaching process, and
- d) fourth, how a teacher should and can transfer his knowledge to his students in the most appropriate way.

As compared with the state of affairs some fifty years ago, today's criteria and requirements do differ in their essence when it comes to foreign language teachers and their role in the classroom. First of all, they are expected to be multilingual, given that within the European Union frontiers various legal regulations, guidelines and recommendations have been passed and actively applied as concerns the construction of a common European plurilingual and intercultural competent society. This idea would be much more precise if we bear in mind that the main intention of the European Union itself is to retain and preserve its linguistic and cultural diversity by all means. For this reason, in the further process of education of foreign language teachers continuous training and education after their graduation have to be included, as their basis purpose is to provide teachers a fast and immediate access to new educational, pedagogical and professional innovations as well as to all social needs. This form of additional education takes place both in Serbia and in Greece through different seminars and thematic programmes. One of them is the Greek accredited NEOHEL Programme which, in the context of Modern Greek language teaching methods, could be considered as one of the most modern and the most appropriate teaching courses that allows its participants to get acquainted with all the trends in teaching of Modern Greek as a foreign language.

COLLABORATIVE STRATEGIC READING INSTRUCTION AS A DETERMINANT OF DEVELOPED AFFECTIVE VARIABLES*

This paper investigates the effects of collaborative strategic reading instruction on the development of students' affective states, including self-efficacy, affinity towards reading foreign language texts, attainment value of reading and self-perceptions of achievement. Self-efficacy refers to an individual's judgment of their capabilities to begin with and complete certain tasks. This judgment will affect a person's behavioural and affective responses by influencing the choice of the tasks he or she will tackle, their belief in success and their perseverance. The results of numerous studies testify to the connection between a student's self-efficacy and their success in the classroom. Few studies have so far investigated the connection between these factors in the context of foreign language learning. The paper adopts an experimental design and investigates the results of a year-long structured strategy instruction in a cooperative setting. The goal of the paper is to determine whether reading instruction in which students collaborate during reading tasks in highly structured heterogeneous groups is beneficial for the development of reading self-efficacy, positive attitudes towards reading EFL texts, reading affinity, reading frequency and more accurate self-perception of achievement. The results indicate that there are considerable differences in the students' levels of self-efficacy and their affinity towards reading upon the completion of the experiment, and that students report a change in behaviour i.e. they read more often after being exposed to a structured, cooperative strategic instruction.

Key words: EFL, self-efficacy, collaborative strategic reading, reading strategies, university students.

1. INTRODUCTION

In the academic context of tertiary education one of the most useful and most employed skills is reading. In the majority of situations reading is done in the students' mother tongue but there are also cases when students have to read in a foreign language, whether because of the course requirement or because of the tasks in foreign language classes. In any case, reading contributes to the development of students' academic competences and it is, therefore, necessary to develop useful and effective strategies that will contribute both to the advancement of the reading skill and to the positive attitude towards reading. In other words, successful teaching should contribute to the changes at both cognitive and affective level in order for students to achieve long-term success which leads to greater academic achievement. The goal of the paper is to analyse Collaborative strategic reading (Klingner & Vaughn, 1996) as a specially designed classroom context aimed at facilitating the development of reading skills and self-regulation. The aim of research conducted was to ascertain whether CSR is beneficial for the development of foreign language reading self-efficacy and positive attitudes towards reading EFL texts.

2. COLLABORATIVE STRATEGIC READING

There are numerous pedagogical arguments for the use of collaboration within a foreign language classroom. As Long and Porter (1985: 207-211) point out, collaborative work increases language prac-

* The paper is the result of research conducted within project no. 178002 *Languages and cultures across time and space* funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

tice opportunities, improves the quality of student talk, helps individualize instruction and promotes a positive affective climate. Furthermore, theoretical reasons for the use of collaboration in a classroom stem from the Interaction Hypothesis, which states that positive effects of using comprehensible input are significantly increased when learners negotiate over the meaning of input (Long, 1985: 378). Discourse modifications that are created as a result of negotiations between speakers for the purpose of understanding the content of communication facilitate language acquisition by enabling the learners to identify their inter-language, to test their hypotheses about the foreign language and to evaluate their linguistic knowledge.

Collaborative strategic reading – CSR (Klingner & Vaughn, 1996) is an approach to the instruction of reading comprehension strategies based on a social-cognitive theoretical framework which emphasizes the importance of social context for the cognitive development of comprehension skills (Bremer, Vaughn, Clapper & Kim, 2002: 1). In this approach, the reader actively decodes the text, uses appropriate background knowledge, implements cognitive resources at his or her disposal and develops an understanding of the text by means of meaningful social interactions. This is a learner-centred approach which emphasizes the student, his or her cognition and the ability of self-regulation (Klingner & Vaughn, 1996: 277). Collaborative strategic reading is based on two theoretical and practical strands of classroom interactions: cooperative learning and reciprocal teaching.

Cooperative learning is defined as a “group learning activity organized so that learning is dependent on the socially structured exchange of information between learners in groups and in which each learner is held accountable for his or her learning and is motivated to increase the learning of others” (Olsen & Kagan, 1992: 8). It is organized around highly structured techniques based on the findings from research in the domains of psychology and sociology the aim of which is to facilitate group interaction for the purpose of achieving learning goals (Oxford, 1997: 444). The goal of cooperative learning is to further the development of cognitive and social skills with the use of specially selected techniques. In this learning context, the student is responsible for his or her learning, but also for the progress of the entire group, whereas the teacher’s role is to facilitate the learning process. The main principles of cooperative learning include positive interdependence, in which gains of one person are associated with the gains of others, and accountability, in which the individual is accountable to the group and vice versa (Oxford, 1997: 444-445). Dörnyei (1997: 483) highlights two interrelated psychological processes which contribute to the learning potential of cooperative methods: a) the specific group dynamics which is responsible for the creation of a supportive learning environment, and b) the motivational basis of cooperative learning in which students are oriented towards achievement and learning. According to Slavin (1996: 48), “interactions among students will in themselves increase student achievement for reasons which have to do with mental processing of information”. In other words, discussions within a cooperative framework promote higher level thought processes due to negotiations over the meaning of the text.

Reciprocal teaching, on the other hand, is a teaching method which is based on modelling the desired behaviour and learning under the tutelage of a more experienced learner (Palincsar & Brown, 1984: 122-123), and it includes expert scaffolding by the teacher, direct instruction, modelling and practice (Palincsar & Brown, 1984: 124-125). There are three main elements in the process of reciprocal teaching, including the learning of comprehension strategies, the dialogue between the instructor and the students where strategy use is explained and exemplified, and the appropriation of the role of the instructor by the students (Doolittle, Hicks, Triplett, Nichols & Young, 2006: 107). The main goal of reciprocal teaching is for the students to use comprehension strategies in a planned, self-regulated manner. Unlike cooperative learning, reciprocal teaching is based on collaboration within which knowledge is treated as a social construct (Mathews, Cooper, Davidson & Hawkes, 1995: 40), whereas learning itself, viewed in the light of social constructivism, is a process of acculturation of students into the communities that possess the desired knowledge (Oxford, 1997: 444). Knowledge and meaning are the products of socialization. As such they reflect social negotiations and consensus, and are designed to enable social adaptation, discourse and the achievement of goals (Doolittle et al., 2006: 108). Social constructivists

believe that the development of critical thinking is the result of dialogue, and that there is no authentic learning without communication – true education is inherently collaborative and dialogic, mediated by society (Freire, 1997: 74).

The principles of cooperative learning and reciprocal teaching are evident in the conceptual framework of Collaborative strategic reading. In this approach, students work together in a cooperative context, they construct the model of the text and through dialogue and negotiations reach the potential meaning of the text (Vaughn, Klingner & Bryant, 2001: 67). Within this context, with the help of their micro-community, students achieve the level of cognitive development which would not be attainable through individual learning. Working with their peers on the construction of meaning, students internalize cognitive strategic knowledge by means of small group dialogues (Fan, 2015: 106).

3. SELF-EFFICACY AND THE ATTAINMENT VALUE OF READING

The effectiveness of cooperative and collaborative learning environments can be seen in the development of motivation, cognition and social cohesion (Slavin, 1996: 44-48). The previous section of this paper focused on the cognitive perspective in the analysis of the success of dialogic methods in the field of foreign language learning. However, in order to fully understand the mechanisms of group interactions and what effect they have on learning a foreign language it is also necessary to address the issue of affective factors. Attempting to explain the desire to read in a first language, Wigfield (1997) proposes a three-factor model which includes competency and efficacy beliefs, achievement values and goals, and social aspects. In this paper we focus on two factors of individual differences that belong to the affective domain, namely, self-rated competency and self-efficacy, on the one hand, and the perceived value of reading in the English language, on the other, as our goal is to investigate the individual as a member of the group, rather than the psychological processes of the whole group.

The social-cognitive theory of learning (Bandura, 1986; 1997) is based on the mutual dependence and influence of three interrelated factors: behavioural, environmental and personal factors, the latter of which includes self-efficacy. Within the context of a classroom, these factors are engaged in a continual reciprocal process: the teacher teaches, the students cognitively and affectively process what they hear (the environment influences the cognition, i.e. the personal factor); the students ask the teacher questions (the cognition influences the behaviour); the teacher resolves what is unclear (the behaviour influences the environment); finally, the teacher assigns a task to the students (the environment influences the cognition, which in turn influences the behaviour). Self-efficacy is a person's belief in his or her ability to organize and perform activities necessary for the achievement of success in a given task (Bandura, 1997: 2). This belief is a key factor that regulates behaviour which results in the development of skills and competences (Pintrich, 1999: 460). Self-efficacy influences cognition, motivation, affective processes and behaviour. The information based on which a person forms judgements about his or her self-efficacy is provided by several sources including the person's previous experience, vicarious experience, different forms of verbal persuasion which also includes feedback from others that observe the person and his or her performance and, finally, physiological and emotional states, such as anxiety and happiness which one feels while engaged in a given task (Pintrich & Schunk, 1996: 164). Academic self-efficacy, on the other hand, is a person's belief about his or her abilities that is formed with respect to a particular academic domain. More specifically, academic self-efficacy is a person's belief that he or she is able to successfully complete given academic tasks at an assigned level of knowledge and expertise (Schunk, 1991: 252). Marsh and associates (Marsh, Walker & Debus, 1991: 332) point out that this concept includes not only an objective assessment of the designated criteria, but also has a predictive power, wherein a person's future behaviour depends on the choices he or she makes, on his or her motivation and the continuous exertion of effort.

The results of various studies show that self-efficacy is positively correlated with academic achievement (Bong, 2001; Pajares, 1996; Zajacova, Lynch & Espenshade, 2005), academic motivation

(Bong & Clark, 1999) and self-regulation (Pintrich & De Groot, 1990; Schunk & Zimmerman, 1997), whereas it is negatively correlated with cheating on a test (Finn & Frone, 2004). Prat-Sala and Redford (2010: 300) point out that the factor of self-efficacy also affects a student's adopted approach to learning, since those students with developed self-efficacy maintain a deep, strategic approach.

A general consensus among researchers stemming from research findings is that individuals' efficacy expectations are a major determinant of activity choice, willingness to expend effort and persistence (Wigfield & Eccles, 1992: 274). In explaining individuals' achievement strivings, Bandura (1986: 237) argues that individuals are more likely to strive on tasks they value, whereas Wigfield and Eccles contend that the value a person attaches to a task also affects activity choice – "individuals may have positive efficacy expectations about certain tasks yet not engage in them because the task has little value for them" (Wigfield & Eccles, 1992: 274). In order to explain the effects of values individuals place on tasks within achievement settings, Eccles and her colleagues (Eccles, Adler, Futterman, Goff, Kaczala, Meece & Midgley, 1983) presented the first formal statement of achievement task model within the social-psychological framework. According to the model, an aspect of the value system that is concerned with the importance an individual places on a given activity is called an attainment value and it is consciously determined by the individual with reference to their perception of how significant a task is to their self-schema or identity. The results of research investigating the value component of motivational theories indicate that value beliefs are strong predictors of choice behaviour (Wigfield & Eccles, 1992: 296).

Based on the conclusions drawn from the social-cognitive theory of learning about the continuous interaction between behaviours, personal factors and the environment, the question arises whether it is possible to change the learning environment with the use of Collaborative strategic reading so that students' personal and affective factors, including self-efficacy and the attainment value of reading, and their behaviour, i.e. the frequency with which they read English texts, is altered as well. To address this issue we conducted an experiment in which we measured the effects of a collaborative strategic learning context on the students' levels of self-efficacy, reading affinity and the perceived value of reading in the English language. The objective of the experiment was to ascertain whether there was a significant difference in the levels of self-efficacy and beliefs about reading in a foreign language between the students who were engaged in cooperative reading activities within a structured strategic framework and the students who were taught within a teacher-centred approach to reading instruction. Corresponding to the stated aim the following null-hypotheses were formulated:

1. There will be no difference in the levels of affective variables between the experimental and the control group after the experimental treatment.
2. There will be no difference in the results of the experimental group before and after the experimental treatment.
3. There will be no difference in the results of the control group before and after the experimental treatment.

4. METHODOLOGY

The research reported in this paper included a pre-test – post-test experimental design with a control group. The research was conducted within a quantitative paradigm, as the goal was to draw general conclusions supported by the results of statistical analyses.

4.1. Participants

A total of 50 first and second year students from the Faculty of Philosophy taking a course in the English language as a faculty requirement participated in this study. The students were all at the B2 level of the *Common European Framework of Reference*. The participants included a total of 13 male

students and 37 female students with the average age of 20.1 years. The experimental group included 24 students (7 male and 17 female), whereas the control group included 26 students (6 male and 20 female). The groups were controlled for gender and year of study by means of an independent samples t-test. No significant differences were found.

4.2. Instructional treatment

The strategic framework of CSR in the experimental group was implemented over two stages.

The first stage included the introduction of four reading strategies: preview, click and clunk, get the gist, and wrap-up. The first strategy taught in CSR is “preview”. As Klingner and Vaughn (1998: 34) state, its main goal is for students to predict what they will read and to activate their background knowledge. During reading, “click and clunk” is the reading strategy implemented to help students monitor their reading comprehension and identify when they have breakdowns in understanding. Students provide ongoing feedback about their comprehension process by deciding “click” (*I understand what I read*) or “clunk” (*I do not understand what I read*) at the end of each paragraph. In CSR, students are taught several vocabulary strategies which help them overcome comprehension breakdowns. They include strategies such as looking for contextual clues in the sentence which contains the unknown word (i.e. the clunk), widening the context with sentences that precede and follow the clunk sentence and looking for clues there, identifying word parts and looking for prefixes and suffixes. Another reading strategy used is “get the gist”, which helps students to identify and focus on the most important idea in a section of a text, excluding non-essential information. After reading, students in CSR use the “wrap-up” strategy to formulate questions and answers about what they read and review key ideas, with the aim of checking understanding of the whole reading passage. Students must understand what they read so that they could use this information effectively. In CSR, students can generate “five W’s and one H” (who, what, when, where, why and how) questions about the most important information in the text in order to facilitate comprehension checking. The manner in which this strategic input was used and practised with the experimental group was modified as classes progressed, from a general discussion about strategies, over teacher modelling, to students’ application in reading, first with scaffolded assistance and then, finally, without it (Janzen, 2002: 289-292).

During the second stage cooperative teams were formed. Each team member was given a specific role (leader, gist expert, unknown words expert) and these roles alternated in regular two-to-three week intervals so that every student could experience different tasks and responsibilities associated with a specific role. The materials were highly structured, and included learning logs and role cards, all with the purpose of fostering positive interdependence and individual and group accountability.

On the other hand, students in the control group implemented the CSR strategic framework with the guidance of the teacher. In this approach, the teacher taught the strategies by encouraging students to form predictions about the text, by asking them questions with which the students’ previous knowledge was activated, by asking them to come up with the gist of a paragraph and key words, and by giving the students the task of writing short summaries and formulating questions.

4.3. Instrument and variables

The instrument used in the study included a self-report questionnaire constructed for the purpose of this research. The instrument tested a total of five variables: the attainment value of reading skill, the frequency of reading texts in English, the affinity towards reading English texts, reading self-efficacy and self-reported reading achievement.

4.4. Procedure

The data were collected at three different times during the experiment:

- Pre-test – October
- Post-test 1 – February
- Post-test 2 – May.

In order to test the null hypotheses, statistical analyses were conducted, including independent samples t-tests and one-way ANOVAs using SPSS Statistics 20 software.

5. RESULTS

We performed preliminary analyses to explore whether the experimental and the control group differ considerably with respect to the independent variables that were tested. The results show that there were no significant differences between the groups in terms of the Attainment value of reading skill ($t=-.208$, $p=.836$), Reading frequency ($t=-.224$, $p=.824$), Reading affinity ($t=.375$, $p=.710$), Self-efficacy ($t=1.177$, $p=.247$) and Self-rated achievement ($t=.153$, $p=.897$).

The results of the independent samples t-test which tested the differences between the experimental and the control group in the middle and at the end of the experiment can be seen in Table 1.

	Post-test 1		Post-test 2	
	t	p	t	p
Attainment Value of Reading Skill	.263	.794	1.171	.249
Reading Frequency	1.535	.133	2.616	.013
Reading Affinity	.353	.714	2.744	.010
Self-Efficacy	.527	.601	3.524	.001
Self-Rated Achievement	.600	.552	.900	.374

Table 1: T-test for differences between the experimental and the control group

First post-testing conducted upon the completion of the first half of the experimental procedure reveals that there are no significant differences between the experimental and the control group. However, the results of the experimental group in the end of the experiment are significantly higher than the results of the control group in three out of five variables tested: Reading frequency ($t=2.616$, $p=.013$), Reading affinity ($t=2.744$, $p=.010$) and Self-efficacy ($t=3.524$, $p=.001$). Based on the results, the first null hypothesis can be rejected only partially.

Table 2 shows the results of a one-way ANOVA which tested the differences in the scores of the experimental group at three different testing times.

	Mean1	SD1	Mean2	SD2	Mean3	SD3	F	p
Attainment Value of Reading Skill	4.45	0.76	4.60	0.60	4.53	0.51	0.379	0.686
Reading Frequency	3.10	0.85	3.15	0.59	3.21	0.92	3.719	0.030
Reading Affinity	3.55	0.83	3.60	0.75	3.63	0.76	3.293	0.044
Self-Efficacy	3.25	0.79	3.25	0.91	3.25	1.09	5.282	0.008
Self-Rated Achievement	2.84	0.96	3.35	0.59	3.26	0.87	2.275	0.112

Table 2: Experimental group – One-way ANOVAs for pre-test, post-test1 and post-test 2

The results indicate that there are significant differences in the scores for the variables of Reading frequency, Reading affinity and Self-efficacy. In order to ascertain precisely which mean scores

differ significantly a further analysis was conducted using LSD post-hoc test as recommended by some authors (Howell, 2002; Maxwell & Delaney, 2004) when there are three means. The results are shown in Table 3.

Dependent Variable	Independent variable (Test time)		Mean Difference	Std. Error	p	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Reading Frequency	Pre-test	Post-test 1	-0.25	0.240	0.30	-0.73	0.23
		Post-test 2	-.65000*	0.240	0.01	-1.13	-0.17
	Post-test 1	Pre-test	0.25	0.240	0.30	-0.23	0.73
		Post-test 2	-0.4	0.240	0.10	-0.88	0.08
	Post-test 2	Pre-test	.65000*	0.240	0.01	0.17	1.13
		Post-test 1	0.4	0.240	0.10	-0.08	0.88
Reading Affinity	Pre-test	Post-test 1	-0.15	0.240	0.54	-0.64	0.34
		Post-test 2	-.60000*	0.240	0.02	-1.09	-0.11
	Post-test 1	Pre-test	0.15	0.240	0.54	-0.34	0.64
		Post-test 2	-0.45	0.240	0.07	-0.94	0.04
	Post-test 2	Pre-test	.60000*	0.240	0.02	0.11	1.09
		Post-test 1	0.45	0.240	0.07	-0.04	0.94
Self- Efficacy	Pre-test	Post-test 1	-0.05	0.258	0.847	-0.567	0.4667
		Post-test 2	-.75000*	0.258	0.005	-1.267	-0.233
	Post-test 1	Pre-test	0.05	0.258	0.847	-0.467	0.5667
		Post-test 2	-.70000*	0.258	0.009	-1.217	-0.183
	Post-test 2	Pre-test	.75000*	0.258	0.005	0.2333	1.2667
		Post-test 1	.70000*	0.258	0.009	0.1833	1.2167

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Table 3: Post-hoc LSD

The post-hoc test identified four sets of significant differences. Firstly, it was revealed that the students from the experimental group significantly increased the frequency of reading English texts outside the classroom when compared to the initial testing. Next, a significant improvement was also noted in the level of reading affinity compared to the beginning of the experiment. Finally, the levels of Self-efficacy after the experiment was finished improved both with respect to the initial testing and with respect to the testing at the middle of the experimental treatment. In light of the results, the second null hypothesis can also be rejected only partially.

Table 4 shows the results of a one-way ANOVA which tested the differences in the mean scores of the control group gathered at three different testing times.

	Mean1	SD1	Mean2	SD2	Mean3	SD4	F	p
Attainment Value of Reading Skill	4.50	0.76	4.55	0.60	4.39	0.61	0.289	0.750
Reading Frequency	3.00	0.73	2.85	0.81	2.83	0.86	0.258	0.773
Reading Affinity	3.30	0.86	3.55	0.89	3.35	0.61	0.529	0.592
Self-Efficacy	2.95	0.83	3.15	0.93	3.06	0.83	0.268	0.766
Self-Rated Achievement	2.84	0.60	3.20	0.95	3.06	0.80	0.981	0.382

Table 4: Control group – One-way ANOVAs for pre-test, post-test1 and post 2

The results indicate that, even though there are slight differences in the mean scores of the independent variables, there are no statistically significant results, which further means that the third null hypothesis cannot be rejected.

6. DISCUSSION

The goal of the research reported in this paper was to measure the effects of Collaborative strategic reading, a special instructional procedure aimed at improving students' comprehension and self-regulation skills, on the students' affective states. More precisely, our goal was to ascertain whether CSR is beneficial in improving students' levels of self-efficacy and reading affinity, the frequency with which they read English texts and how they value the attainment of and their achievement in the reading skill.

The study revealed a mixed pattern of findings. Collaborative strategic reading instruction was more beneficial in improving students' self-efficacy, their reading affinity and the frequency with which they read texts in English when compared to the traditional, teacher-led classes.

Students who read texts within a structured, cooperative framework developed more positive beliefs in their own ability to successfully perform academic reading tasks. The explanation for this result is possibly found in the group dynamics of collaborative reading which, among other things, emphasizes the students' need for self-regulation and accountability during reading tasks. Without explicit guidance and authority from the teacher the students had to rely on themselves and each other to plan and monitor their learning and complete the given tasks. Because of this, they had more exposure to the materials, they had to be more attentive to the task, as well as to the progress of their team members, and they were encouraged to engage with the material in more depth activating higher levels of cognitive processing. After each reading tasks they were given explicit feedback both from the teacher and from their peers which was designed to trigger self-evaluation and appraisal of their performance. From this, it is clear that the students in the experimental group had numerous sources of information which provided them with attributional feedback about their level of performance and competence. It seems that self-efficacy, as Schunk and Ertmer (2000: 634) propose, is active during the entire process of self-regulation and is enhanced by self-perceptions of progress. Furthermore, as students' own performances offer reliable guides for assessing self-efficacy, many researchers conclude that successes raise efficacy and failures lower it (Schunk & Ertmer, 2000: 633). Based on the results of this research, an increase in the levels of self-efficacy also points to an increase in the instances of success the students achieved. This means that not only did CSR improve students' beliefs in their capabilities, but it also helped them achieve actual success in reading tasks.

The experimental treatment also had an effect on the students' level of affinity towards reading English texts and the enjoyment they feel when they are engaged in this activity. In a traditional framework of instruction, in which the teacher assigns tasks, leads the discussion and checks comprehension, he or she does not have enough time to attend to the needs of every student in class, so feedback is given to few and is often public, whereas the affective responses of the students most of the time remain within the lower affective levels (cf. Krathwohl, Bloom & Masia, 1973). In a cooperative framework, possibly due to an increased exposure to the materials and a supportive climate, reading tasks become purposeful and more pleasurable. Furthermore, in small teams students are usually engaged in providing peer feedback, which is, compared to teacher feedback, either more supportive, or is received with less apprehension, since evaluation does not come from an authority figure.

The results of the research also point to an important effect of CSR with this sample of participants, namely an increased frequency of reading English texts outside the classroom. Those students who participated in structured group activities reported upon the completion of the experiment that they read texts in English significantly more often compared to the frequency at the beginning of the experiment, as well as compared to the students who were exposed to traditional methods of reading instruction. A more pronounced belief that they are able to complete reading tasks, together with higher levels

of affinity towards reading English texts, facilitated a change in the behaviour of students in such a way that they seemed to expend more effort and sustain reading outside the classroom.

It is also necessary to consider the results this research yielded with respect to the variable of the attainment value of reading. The experimental treatment did not have a significant effect on the value that students place on the reading skill. One of the possible explanations is that students already had a very positive rating of this skill (a mean value of around 4.5) and it is highly unlikely that any instructional procedure would have a positive effect on this variable.

7. CONCLUSION

The aim of the research reported in this paper was to measure the effects of a collaborative strategic learning context on the students' levels of self-efficacy, reading affinity and the perceived value of reading in the English language. The research determined the positive effects of CSR on the students' affinity towards reading texts in the English language, on the degree in which they read English texts and on their belief that they are able to complete academic reading tasks. In light of the results, it is possible to conclude that there are persuasive arguments in favour of the triadic nature of Bandura's social-cognitive model. Namely, there is a strong connection between the behavioural components, i.e. the increased reading frequency, personal components, which include self-efficacy and reading affinity, and the environmental factors, i.e. the Collaborative strategic reading framework.

The results indicate that there is an emphasized need for teachers to introduce cooperative and collaborative techniques in their EFL classes which would enable students to achieve success in comprehending complex texts and difficult topics with the help of their micro-community. Better reading results will have a positive effect on the students' affective states, including their levels of self-confidence and their belief that they are able to succeed, as well as on their future behaviour.

LITERATURE

- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy in changing societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bremer, C., Vaughn, S., Clapper, A., & Kim, A. (2002). Collaborative strategic reading (CSR): Improving secondary students' reading comprehension skills. *Research to Practice Brief (Vol. 1)*. Minneapolis, MN: University of Minnesota, National Center on Secondary Education and Transition.
- Doolittle, P., Hicks, D., Triplett, C., Nichols, W., & Young, C. (2006). Reciprocal teaching for reading comprehension in higher education: A strategy for fostering the deeper understanding of texts. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education* 17(2), 106-118.
- Dörnyei, Z. (1997). Psychological processes in cooperative language learning: Group dynamics and motivation. *The Modern Language Journal* 81(4), 482-493.
- Eccles, J., Adler, T., Futterman, R., Goff, S., Kaczala, C., Meece, J., & Midgley, C. (1983). Expectancies, values and academic behaviors. In J. Spence (ed.), *Achievement and achievement motivation*. San Francisco: Freeman, 75-146.
- Fan, Y. (2015). Fostering learner autonomy through a socio-cognitive model of reading comprehension instruction. *British Journal of Education, Society & Behavioural Science* 9(2), 105-117.
- Freire, P. (1997). *Pedagogy of the oppressed*. New York: The Continuum Publishing Company.
- Janzen, J. (2002). Teaching strategic reading. In: J. Richards & W. Renandya (eds.), *Methodology in language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 278-274.
- Klingner, J., & Vaughn, S. (1996). Reciprocal teaching of reading comprehension strategies for students with learning disabilities who use English as a second language. *Elementary School Journal* 96, 275-293.
- Klingner, J. & Vaughn, S. (1998). Using collaborative strategic reading. *Teaching Exceptional Children*, July/Aug, 34-37.

- Krathwohl, D., Bloom, B., & Masia, B. (1973). *Taxonomy of educational objectives, the classification of educational goals. Handbook II: Affective Domain*. New York: David McKay Co., Inc.
- Long, M. (1985). Input and second language acquisition Theory. In: S. Gass & C. Madden (eds.), *Input in second language acquisition*. Rowley, MA; Newbury House, 377-393.
- Long, M., & Porter, P. (1985). Group work, interlanguage talk and second language acquisition. *TESOL Quarterly* 19, 207-228.
- Marsh, H., Walker, R. & Debus, R. (1991). Subject-specific components of academic self-concept and self-efficacy. *Contemporary Educational Psychologist* 16, 331-345.
- Mathews, R., Cooper, J., Davidson, N., & Hawkes, P. (1995). Building bridges between cooperative and collaborative learning. *Change* 27, 35-40.
- Olsen, R., & Kagan, S. (1992). About cooperative learning. In: C. Kessler (ed.), *Cooperative language learning: A teacher's resource book*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1-30.
- Oxford, R. (1997). Cooperative learning, collaborative learning and interaction: Three communicative strands in the language classroom. *The Modern Language Journal* 81(4), 443-456.
- Palincsar, A., & Brown, A. (1984). Reciprocal teaching of comprehension fostering and comprehension monitoring activities. *Cognition and Instruction* 1(2), 117-176.
- Pintrich, P. (1999). The role of motivation in promoting and sustaining self-regulated learning. *International Journal of Educational Research* 31, 459-470.
- Pintrich, P. & Schunk, D. (1996). *Motivation in education: Theory, research and applications*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Prat-Sala, M. & Redford, P. (2010). The interplay between motivation, self-efficacy and approaches to studying. *British Journal of Educational Psychology* 80, 283-305.
- Schunk, D. (1991). Self-efficacy and academic motivation. *Educational Psychology* 91, 251-260.
- Schunk, D., & Ertmer, P. (2000). Self-regulation and academic learning – self-efficacy enhancing interventions. In: M. Boekaerts, R. Pintrich & M. Zeidner (eds.), *Handbook of self-regulation*. San Diego: Academic Press, 631-649.
- Slavin, R. (1996). Research on cooperative learning and achievement: What we know, what we need to know. *Contemporary Educational Psychology* 21, 43-69.
- Vaughn, S., Klingner, J., & Bryant, D. (2001). Collaborative strategic reading as a means to enhance peer-mediated instruction for reading comprehension and content area learning. *Remedial and Special Education* 22(2), 66-74.
- Wigfield, A. (1997). Reading motivation: A domain-specific approach to motivation. *Educational Psychologist* 32, 59-68.
- Wigfield, A., & Eccles, J. (1992). The development of achievement task values: A theoretical analysis. *Developmental Review* 12(3), 265-310.

KOLABORATIVNO STRATEGIJSKO ČITANJE KAO DETERMINANTA RAZVOJA AFEKTIVNIH VARIJABLI

Rezime

U ovom radu ispituje se uticaj kolaborativne strategijske metode nastave čitanja na stranom jeziku na afektivna stanja studenata, uključujući njihovu samoeфикаsnost, afinitet prema čitanju tekstova na stranom jeziku, važnost koju vještina čitanja ima za studente, kao i samoprocenu postignutog uspeha u zadacima čitanja. Samoeфикаsnost se odnosi na svest koju pojedinac ima o sopstvenoj moći da započne i dovrši određene zadatke. Ta svest će uticati na ponašanje i na afektivna stanja pojedinca tako što će uticati na izbor zadataka i problema kojima će pojedinac pristupiti, na veru u uspešnost, kao i na istrajnost prilikom rešavanja zadatka. Rezultati brojnih istraživanja svedoče u prilog povezanosti između vere učenika u sebe i odgovarajuće sposobnosti, i uspeha koji postiže u učenici, ali u mnogo manjem broju ispituju ove faktore u okviru učenja stranog jezika. U ovom radu usvaja se eksperimentalni nacrt istraživanja i ispituju se rezultati jednogodišnje strukturisane strategijske nastave čitanja u kooperativnom okviru. Cilj istraživanja je da se utvrdi da li nastava vještine čitanja prema kojoj studenti sarađuju u okviru strukturisanih heterogenih grupa prilikom rešavanja zadataka čitanja može da doprinese razvoju samoeфикаsnosti, pozitivnih stavova prema čitanju tekstova na engleskom kao stranom, afiniteta prema čitanju, učestalosti

čitanja i preciznijoj samoproceni razvijenosti veštine čitanja. Prema dobijenim rezultatima postoje značajne razlike u samoeфикаsnosti studenata i afinitetu prema čitanju nakon završetka eksperimenta, dok je takode ustanovljena i promena u prijavljenim navikama i ponašanju ispitanika, pri čemu studenti koji su bili izloženi kooperativnom principu rada nakon eksperimenta značajno češće čitaju tekstove na engleskom jeziku izvan institucionalnog konteksta učenja jezika.

Key words: nastava engleskog jezika kao stranog, samoeфикаsnost, kolaborativno strategijsko čitanje, strategije čitanja, studenti.

Jagoda Topalov

Univerzitet u Novom Sadu, Srbija Filozofski fakultet

jagoda.topalov@ff.uns.ac.rs

Biljana Radić-Bojanić

Univerzitet u Novom Sadu, Srbija Filozofski fakultet

radic.bojanic@ff.uns.ac.rs

MOTIVATION OF IDIOMS AND PEDAGOGICAL IMPLICATIONS*

This paper focuses on idioms from a cognitive linguistic point of view. Traditional linguistics claims that the meaning of idioms is arbitrary, and consequently in EFL settings idioms are conventionally learned by memorization. Cognitive linguistics, which operates with the notion of embodied and motivated meaning, claims that the meanings of idioms are not fully predictable, but that they are largely motivated by at least one of the following cognitive mechanisms: metaphor, metonymy and conventional knowledge. This paper focuses on conceptual metaphors underlying idiomatic meanings of idioms. The aims of the paper are the following: 1) to show and illustrate how idioms are motivated by conceptual metaphors, taking some common English idioms belonging to several previously determined metaphorical categories (e.g. ANGER IS FIRE, LACK OF MONEY IS RED, ...), 2) to suggest a method for teaching idioms based on raising learners' awareness of conceptual metaphors, 3) to analyse the results of an informal pilot experiment testing the role of teaching metaphoric mappings when teaching idioms.

Keywords: idiom, motivation, conceptual metaphor, teaching, culture

1. INTRODUCTION

This paper is a study into the specific nature of the semantics of idioms and the possible methods for teaching them. Gibbs (2007: 697) makes it clear speaking a language with any degree of fluency using just literal language is rare; it requires a knowledge of idioms, proverbs, slang, fixed expressions, and other speech formulas. For example, in English, it is common to speak about getting angry in terms of *hitting the ceiling*, about feeling slightly ill in terms of *feeling a bit under the weather*, about agreeing on something in terms of *seeing eye to eye* or something very easy in terms of *a piece of cake*, etc. Clearly, it is important to deal with idioms seriously in theoretical as well as applied linguistics, i.e. teaching practice.

According to traditional linguistics, idioms represent bits and pieces of fossilized language and are considered to have arbitrary meanings (Gibbs 2007: 697). Thus, they are seen as problematic for L2 learners. Consequently, in EFL settings they are conventionally taught by memorization. In other words, as Gibbs (2007: 697) puts it, speakers must learn them by pairing them to some nonliteral meaning without any awareness of why they mean exactly what they do. In contrast to this, cognitive linguistics favours the idea of "motivated meaning" in the form of bodily and conceptual motivation as opposed to arbitrariness. In line with this view cognitive linguists claim that the meanings of idioms are not fully predictable, but that they are largely motivated by at least one of the following cognitive mechanisms: metaphor, metonymy and conventional knowledge (Kövecses 2002: 199–211). The implication of this view for EFL teaching is based on the commonsensical stance that motivation always facilitates learning and thus, it should facilitate the teaching and learning of idioms. By providing the learners of foreign languages with cognitive motivation of idioms, learners should be able to learn them faster and retain them longer in memory.

With this in mind, this paper focuses on conceptual metaphors as underlying cognitive mechanisms providing motivation for the meanings of idioms. The aims of the paper are the following: 1) to

* This paper was written as part of the project number 178002 (*Languages and Cultures in Time and Space*; srp. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*) financially supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

show and illustrate that idioms are motivated by conceptual metaphors, taking some common English idioms belonging to several previously determined metaphorical categories (e.g. ANGER IS FIRE/HOT FLUID IN A CONTAINER, HAPPY IS UP, SAD IS DOWN, LACK OF/LITTLE MONEY IS RED), 2) to suggest a method for teaching idioms based on raising learners' awareness of conceptual metaphors, and 3) to analyse the results of an informal pilot experiment testing the role of teaching metaphoric mappings in the teaching process.

Here, it is relevant to consider previous research dealing with the issue of the psychological reality of metaphor, since the main hypothesis is that metaphor underlies a great many idioms. As Grady (2007: 195) suggests, the psychological reality of metaphor is proven by the very systematicity of mappings between source and target domains (since systematicity excludes mere coincidence) as well as by the fact that people readily understand novel metaphorical usages. Furthermore, Gentner (2001) from the perspective of experimental psychology proves experimentally that people invoke metaphorical conceptualizations when thinking and speaking about time. Finally, as for the evidence concerning idioms, Gibbs (1994: 163-164) proves that people draw the same inferences from metaphorical idioms even when they diverge from what is expressed by the words themselves, and there are also consistencies in the mental images invoked by metaphorical idioms. Li (2010) compares English and Chinese idioms and shows that most of them are systematically motivated by conceptual metaphor. Chen and Lai (2013), through the practice of essay writing, show that a teaching method incorporating the idea of conceptual mappings facilitates the acquisition of idioms.

2. COGNITIVE LINGUISTIC APPROACH TO IDIOMS

Idioms are traditionally defined as items of the lexicon which consist of two or more words, whereby the overall meaning of these words cannot be predicted from the meanings of the constituent words (Kövecses 2002: 199). In most general terms, cognitive linguists add to this definition the fact that idioms are conceptual categories. Idioms appear in different forms and Prčić (2008: 161-166) classifies them into three main categories on the basis of structural and functional criteria: phrasal lexemes, discourse formulas and sayings. *Phrasal lexemes* are formally hybrid lexical units, which behave as lexemes in terms of their function, content and use. They are further subclassified into (a) *verbless phrasal lexemes*, which appear as *fixed binomials* (*black and blue* 'bruised'), *similes* (*as white as a ghost* 'very pale because of fear or shock or illness') and *phrasal nouns* (*white lie* 'an innocent lie to protect another person's feelings') and (b) *verbal phrasal lexemes* (*be down on your luck* 'to have no money because you have had a lot of bad luck over a long period of time', *blow up* 'become very angry'). *Discourse formulas* are sentences or syntactic structures which are conventionally used when beginning, maintaining or finishing communication (*That's right!*). Both traditional and catch sayings are also types of idioms (*born with a silver spoon in one's mouth* 'born into a rich family').

In what follows we will account for the cognitive linguistic view of idioms. Namely, in this theoretical framework idioms are seen as products of our conceptual system and thus, their meanings are not arbitrary, but largely motivated by our general knowledge of the world embodied in our conceptual system. Kövecses (2002: 202-210) claims that there are at least three cognitive mechanisms that make the meanings of idioms motivated and they are: metaphor, metonymy and conventional knowledge. In this paper, the focus is on metaphor underlying idioms. For example, idioms such as *spitting fire*, *smoke is coming out of somebody's ears* and *to be burned up* (e.g. *After the row, he was spitting fire*; *Smoke was coming out of his ears* and *Boy, I'm burned up*) all have the meaning 'be very angry' like some other expressions (e.g. *He is smoldering with anger*, *She was fuming*)¹ (Kövecses 2002: 203). In all these examples the domain of ANGER is understood via the concrete domain of FIRE, i.e. the conceptual metaphor ANGER IS FIRE is at work.

Idioms can also be based on conventional knowledge, i.e. shared knowledge that people from the same culture have concerning a conceptual domain. For example, conventional knowledge about the

¹ These expressions have idiomatic, metaphorical meanings, but are not idioms since idioms are multiword expressions.

hand includes information about its parts, shape, size, use and function. Thus, the meaning of the idiom *with an open hand* ‘generously’ is based on our conventional knowledge that holding objects with an open hand means that nothing is concealed. This is in direct contrast to the idiom *tight-fisted* meaning ‘stingy’ since, when the hand is closed firmly, we cannot see what is inside.

Idioms can also be based on metonymy. For example, the metonymy THE HAND STANDS FOR THE ACTIVITY motivates the meanings of the following idioms: *sit on one’s hands* and *put one’s hands in one’s pocket* ‘deliberately do nothing’, *join hands with somebody* ‘cooperate with somebody’.

Finally, idioms can have multiple motivation. For example, the idiom *have clean hands* meaning ‘to be innocent or act ethically’ is based on the metonymy THE HAND STANDS FOR THE ACTIVITY and the metaphor ETHICAL IS CLEAN.

In this paper the focus of the research is on idioms based on conceptual metaphors. Before moving on to the practical segment of the paper, a distinction should be made between three types of meaning that metaphor-based idioms have, according to Kövecses (2006): general, specific and connotative meaning. The general meaning of idioms means that we associate a given source domain signalled by the idiom with a certain target domain. For example, we know that FIRE has to do with different target concepts in general, as in the following examples: LOVE in *The fire between them went out*, IMAGINATION in *Her imagination is on fire*, CONFLICT in *The flames of war spread quickly*, ENERGY in *I’m burned out*, ENTHUSIASM in *Don’t be a wet blanket*. The specific meaning of idioms is more precise and has to do with looking into the structure of the source and target domains, i.e. with concrete ontological mappings. For example, THE THING BURNING IS THE PERSON IN A STATE, THE FIRE IS THE STATE, THE CAUSE OF FIRE IS THE CAUSE OF THE STATE, THE INTENSITY OF THE HEAT IS THE INTENSITY OF THE STATE are some of the mappings constituting the metaphor ANGER IS FIRE and they account for the more precise meaning of fire-related idioms. Thus, the mapping THE INTENSITY OF THE HEAT IS THE INTENSITY OF THE STATE makes it clear why the idioms *spitting fire* and *smoke coming out of one’s ears* express more intense anger than the idiom *burning with anger*. Connotative or inferential meaning of idioms accounts for the most specific, and the most precise meaning of idioms by relying on epistemic mappings, i.e. the transfer of knowledge and inferences about elements in the source domain onto elements in the target domain. For example, as for FIRE as the source domain, we know that when fire is intense, it is out of control and thus dangerous. This epistemic knowledge, when transferred to ANGER, as the target domain, leads to more specific interpretations of idioms and to differentiating subtle differences: *spit fire* means that anger is intense and out of control, whereas *be burned up*, which is more serious than spitting fire, means that the person is so angry that he has lost control completely.

3. PROPOSAL FOR TEACHING IDIOMS

In cognitive linguistics, the theoretical framework relied on in this paper, the meaning of an expression is not contained in its words. Rather, words are just prompts for meaning construction, i.e. for unpacking complex mental resources in order to arrive at the intended meaning of an expression in the given context. Thus, Langacker (2008: 72) claims that an appreciation of the richness and flexibility of words should be essential for effective language instruction. He proposes that even conventional usage almost always has conceptual motivation. His main idea is that with proper instruction, the learning of a usage is a matter of grasping the semantic “spin” it imposes, which is a far more natural and enjoyable process than sheer memorization. So far, Kövecses (2001, 2006) has proposed and partially shown empirically that the learning of idioms is facilitated by explaining their metaphorical motivation. Also, Kurtyka (2001) has shown that the learning of phrasal verbs is also facilitated by accounting for their cognitive motivation in the classroom.

This paper proposes a method for teaching idioms in EFL settings which is consistent with the cognitive-cultural approach to language. This means that teaching idioms should involve explaining the

cognitive motivation of idioms and comparing the relevant cultural elements in L1 and L2. More to the point, we propose that idioms should be taught following these instructions:

1. Explain the conceptual metaphor, i.e. the connection between the source and the target domain. For example, in the idiom *to boil with rage*, being angry is expressed via heat, i.e. the underlying metaphor is ANGER IS FIRE.
2. Teach idioms not one by one, but in groups, i.e. teach several idioms based on the same conceptual metaphor. For example, teach the following idioms on the same occasion: *to be in high spirits*, *to lift spirits*, *to feel up*; they are all motivated by the metaphor HAPPY IS UP.
3. Focus on the key words in the source concept in L2 (English). For example, in the idiom *to boil with rage* motivated by the metaphor ANGER IS FIRE, the key word for expressing happiness is *boil*.
4. Provide translations in L1 (Serbian) and focus on the key words in the source concept in L1. The idiom *to boil with rage* is translated as *ključati od besa*, which is also idiomatic, and the corresponding key word indicating the source domain, *ključati*, is a formal correspondent of English *boil*.
5. Check with students whether the same words and concepts for expressing the meaning are used in L1 and L2. For example, the meaning of the idiom *to boil with rage* and its translation equivalent in Serbian *ključati od besa* are motivated by the same metaphor ANGER IS FIRE.
6. Point to cultural differences in L1 and L2. For example, the idiom *to boil with rage* can also be translated as *peniti od besa* ('foaming with anger'), which means that the Serbian translation is also a manifestation of the metaphor ANGER IS FIRE, but since the focus is on foaming, the implication is that boiling is so extreme that it forms a foam, and consequently, anger is even more intense.

In what follows concrete examples of four groups of idioms and the methods for teaching them will be presented. The chosen idioms belong to four metaphorical categories, which are selected so as to encompass four specific interlingual situations:

1. *Situation 1*: The focus is on a group of idioms in which one source domain expresses the same target domain. For example: ANGER IS FIRE/HOT FLUID IN A CONTAINER.
2. *Situation 2*: The focus is on two groups of idioms motivated by two contrasting conceptual metaphors, for example HAPPY IS UP and SAD IS DOWN.
3. *Situation 3*: The focus is on idioms in L2 motivated by a conceptual metaphor which does not exist in L1. For example: LACK OF/LITTLE MONEY IS RED. Having no money is not expressed by the source concept RED in Serbian.
4. *Situation 4*: The focus is on idioms in L2 motivated by a conceptual metaphor which exists in L1 in a similar, modified form. In other words, there are cultural differences. For example, in English inexperience is expressed via colour, green (INEXPERIENCE IS GREEN), whereas in Serbian, it is expressed via colour, but green and yellow (INEXPERIENCE IS GREEN/YELLOW).

3.1. Teaching strategy 1: idioms with the same source and target concepts

This section explains and illustrates the first, most general principle of teaching idioms, which says that several idioms with the same conceptual motivation should be taught at the same time. This will be illustrated taking the example of the motivating conceptual metaphor: ANGER IS FIRE/HOT FLUID IN A CONTAINER.

Namely, the idea is to teach the system on which the related meanings conveyed by particular target concepts are based. Thus, several idioms with related meanings, i.e. with the same source and target concepts in connection, should be taught at once. For example, the following idioms utilize the source domain of FIRE to express the target concept of ANGER: *to get steamed-up about something*, *to boil with rage*, *to make someone's blood boil*, *to reach boiling point*, *to let out steam*, *to blow up*, *to blow one's top*, *to hit the ceiling*.

The teacher should present to the students the idioms in focus in context and explain that in general, words in the domain of FIRE, i.e. different manifestations of fire, such as steaming, boiling and blowing up express 'anger'. In other words, they should make it clear that what motivates idiomatic meaning is the conventional metaphor ANGER IS FIRE. At the same time the teacher should turn the students' attention to fire-related key words in the idioms, and these are: *steam, boil, blow up*.

Don't get so steamed-up about it - it's not really important. Nemoj huktati/kipeti/peniti zbog toga – nije stvarno važno.

Lewis was boiling with rage. – Penio/kipao/ključao je od besa.

The way they treat people makes my blood boil. – Penim/kipim/ključam od besa kada vidim kako se odnose prema ljudima.

Relations between the two countries have almost reached boiling point. – Odnosi između dve zemlje došli su do tačke ključanja/pucanja.

He's just letting out steam.

Jenny's father blew up when she didn't come home last night. – Dženin otac je pucao/eksplodirao odlepio od besa kada ona sinoć nije došla kući.

One day, I just blew my top and hit him. Jednog dana sam odlepio/pukao od besa i udario ga.

He hit the ceiling. – Pukao/eksplodirao/odlepio je od besa.

In addition, translation equivalents of idioms in the L2, Serbian, should be provided, and again, the students' attention should be drawn to the key words in Serbian. The students should draw the conclusion as to whether the idioms are translated by utilizing the same metaphor ANGER IS FIRE, and whether the lexemes are formal correspondents. The table presents English and Serbian key words: *ključati, peniti, kipeti, eksplodirati, pucati*.

ENGLISH	SERBIAN
ANGER IS FIRE: boil, steam	ANGER IS FIRE: ključati, peniti, kipeti, ~~pariti/isparavati~~
ANGER IS FIRE: blow (up)	ANGER IS FIRE: eksplodirati, pucati
	huktati, odlepiti

The key word *boil* in these idioms has formal correspondents in Serbian translations: *ključati, peniti, kipeti (od besa)*, whereby *kipeti* is more than *boiling*; it's 'boiling over' and thus, expresses even more intense anger. However, the key word *steam* doesn't have a formal correspondent, i.e. in Serbian people do not *steam with anger (pariti, isparavati od besa)*, but *ključaju, pene od besa*, i.e. *boil*. All these Serbian idioms contain the metaphor ANGER IS FIRE. Furthermore, Serbian verbs *eksplodirati* and *pucati* as formal correspondents of *blow up* also reflect the metaphor ANGER IS FIRE, but from a different perspective. Namely, *boiling* and *steaming* have to do with hot water, whereas *blowing up, eksplodirati, pucati* have to do with hot air in enclosed space, which cracks when the temperature becomes critically hot. Thus, the idioms expressing anger via blowing up express more intense anger, because it happens suddenly and can be devastating for the surroundings, like an explosion.

On the other hand, Serbian verbs *huktati* and *odlepiti* do not reflect the metaphor ANGER IS FIRE.

It is also beneficial to discuss with the students the intensity of anger in correlation with the kind of burning. Thus, *be steamed-up, let out steam* mean 'to be quite angry, but still under control'; *boil with rage, make someone's blood boil, reach boiling point* mean 'be very angry' since boiling is a more intense activity than steaming, and finally, *blow up* and *to blow one's top* mean 'to be extremely angry and out of control', since blowing up involves the activity of bursting when the enclosed space cannot hold air in any more.

Thus, the teaching of a set of related idioms should involve teaching the subtle differences between the meanings of related idioms, which in this case means considering the scale of anger. This involves turning the students' attention to the specific meaning of idioms by showing the mappings between the intensity of fire and the intensity of the state of anger.

3.2. Teaching strategy 2: idioms with contrasting source and target concepts

When there are idioms expressing two directly opposite meanings, motivated by two opposite conceptual metaphors, then both groups of idioms should be taught on the same occasion. For example, there are idioms motivated by HAPPY IS UP and idioms motivated by SAD IS DOWN.

The teacher should introduce the idioms: *to be in high spirits*, *to lift spirits*, *to keep one's spirits up*, *to boost someone's spirits*, *someone's spirits rise*, *to feel up*, *to give someone a lift*, *to be on cloud nine* and explain that they all express 'happiness', i.e. what motivates them is the conceptual metaphor HAPPY IS UP.

The idioms should be contextualized and translated into Serbian:

Seb was still in high spirits after winning the race. Seb je bio u dobrom raspoloženju/bio dobro raspoložen/u plusu.

The warm morning sun lifted our spirits. Toplo jutarnje sunce nam je podiglo raspoloženje.

She wrote poetry while she was in the hospital to keep her spirits up (=keep happy). Dok je bila u bolnici, pisala je poeziju kako bi podigla raspoloženje.

That boosted my spirits. To mi je podiglo raspoloženje.

My spirits rose. Oraspoložio sam se. Raspoloženje mi je u plusu.

I'm feeling up. Raspoložen sam. Raspoloženje mi je u plusu.

The new park has given everyone in the neighbourhood a lift. Nov park u kraju svima u susedstvu je podigao raspoloženje.

She's on cloud nine. Ona je na sedmom nebu.

The teacher focuses the students' attention on the key words in English idioms expressing height: adjectives *high* and *up*, verbs *lift*, *boost*, *raise* and the noun phrase *cloud nine*. On the other hand, the teacher should specify that in Serbian the dimension of height is expressed by the verb *podići*, and it collocates with *raspoloženje* ('mood'). The same is with the idioms *keep spirits up* and *give someone a lift*. For the idiom with the adjective *high* (*be in high spirits*) there isn't a corresponding idiom motivated by the metaphor HIGH IS UP, but rather *biti u dobrom raspoloženju* ('be in a good mood'). As for the idioms *spirits rose* and *to feel up*, their Serbian translation shows the underlying metaphor HAPPY IS POSITIVE: *raspoloženje je u plusu*.

ENGLISH	SERBIAN
HAPPY IS UP: high, up	HAPPY IS POSITIVE: u plusu
HAPPY IS UP: lift, boost, raise	HAPPY IS UP: podići
HAPPY IS UP: cloud nine	HAPPY IS UP: biti na sedmom nebu
	HAPPY IS GOOD: dobro

After this, the teacher presents the contrasting idioms, i.e. idioms motivated by the opposite metaphor SAD IS DOWN: *fall into depression*, *feel down*, *to be down on your luck*, *to be in low spirits*, *to be at a low ebb*, *spirits sank*. These idioms are also given in context and with Serbian translations:

Lucy fell into depression. Lusi je pala u depresiju.

Tim's been feeling down. Timovo raspoloženje nije na nivou. Tim je u minus fazi.

Terry seems to be in rather low spirits today. Čini se da je Teri danas u prilično lošem raspoloženju/u minusu.

His spirits were so low that he refused to answer his phone. On je bio u takvom minus raspoloženju da je odbijao da se javi na telefon.

My spirits sank when I saw the mess they'd left. *Opalo* mi je raspoloženje kada sam video kakav su nered ostavili za sobom.

ENGLISH	SERBIAN
SAD IS DOWN: down, low	SAD IS DOWN: (nije na nivou) SAD IS NEGATIVE: minus/u minusu
SAD IS DOWN: fall into, sink	SAD IS DOWN: pasti u, opasti
	SAD IS BAD: loše (raspoloženje)

The teacher draws the students' attention to the key words in the English idioms expressing 'sadness': *down, low, fall into, sink* and tells them that they all have to do with being or going down, which signals the underlying metaphor SAD IS DOWN. He, then, focuses on Serbian translation equivalents and Serbian key words. The key words *pasti u, opasti* in idiomatic expressions: *pasti u depresiju, raspoloženje opada* reflect the same metaphor SAD IS DOWN. However, other Serbian idioms reflect other metaphors: the keywords *nije na nivou, minus/u minusu* in idioms *raspoloženje mu nije na nivou* and *biti u minus raspoloženju/fazi* reflect the metaphor SAD IS NEGATIVE; the key word *loše* in *loše raspoloženje* reflects qualitative description of sadness as something bad, SAD IS BAD.

3.3. Teaching strategy 3: idioms in L1 lacking corresponding motivating metaphor from L2

525

The third situation is teaching a group of idioms motivated by a conceptual metaphor which doesn't exist in Serbian. This is a significant cultural difference. For example, in English there is a number of idioms meaning 'lack of money', which are motivated by the metaphor LACK OF/LITTLE MONEY IS RED:² *not a red cent, be in the red, red ink, out of the red.*

The teacher should present the idioms in context and with Serbian translation equivalents and explain the metaphor at the back of the meaning. He focuses the students' attention on the key words in English and Serbian.

It turns out his paintings aren't worth a red cent. Ispostavilo se da mu slike ne vrede ni cvonjka/ni žute banke/ni prebijene pare.

What with all those car repairs, we're going to be in the red this month. Sa svim ovim popravkama kola, ovog mesu bićemo u minusu/u buli/u negativnom saldu.

There is too much red ink in my financial statement. Suviše je minusa na mom računu u banci.

This year our company is likely to get out of the red before fall. Ove godine naša firma će verovatno izaći iz minusa pre jeseni.

The teacher turns the students' attention to the key word *red* in English idioms and Serbian translation equivalents: *minus, bula, negativno* specifying that in Serbian there is no corresponding metaphor LACK OF MONEY IS RED. The metaphor in Serbian is LACK OF MONEY IS MINUS/NEGATIVE SCORE. Also, the teacher should explain that in Serbian yellow as the colour of coins denotes lack of money (LACK OF MONEY IS YELLOW), as in the idiom *ni žute banke*.

² Filipović-Kovačević (2015: 125–127).

ENGLISH	SERBIAN
LACK OF MONEY IS RED: red (for money)	LACK OF MONEY IS YELLOW: ~~crveno~~ žuto
	LACK OF MONEY IS NEGATIVE: minus, bula; negativno, nemati

3.4. Teaching strategy 4: idioms with related motivating metaphors in L1 and L2

The fourth situation is teaching English idioms which are motivated by a conceptual metaphor existing in Serbian in an adapted form so that it reflects some cultural differences. For example, in English there are a number idioms denoting 'inexperience', which are motivated by the metaphor INEXPERIENCE IS GREEN:³ *to be green, greenhorn, green as grass*.

He is rather green and doesn't have enough experience. On je prilično zelen i nema dovoljno iskustva.

The young man is a greenhorn and he has much to learn about his new job. Ovaj mlad čovek je žutokljunac, i još ima mnogo da nauči o ovom poslu.

When I got married I was as green as grass. Kada sam se oženio, bio sam žut oko kljuna.

The students should be taught that *green* in English means 'being inexperienced', and that in Serbian *green (zelen)* does have the same meaning. However, in Serbian 'inexperience' is expressed by *yellow (žut)* as well. Thus, teachers should teach shared meanings in the two languages and cultural differences at the same time.

ENGLISH	SERBIAN
INEXPERIENCE IS GREEN: green, greenhorn	INEXPERIENCE IS GREEN: zelen
	INEXPERIENCE IS YELLOW: žut

4. PILOT EXPERIMENT

In this paper, we attempted to test the starting hypothesis that explaining conceptual motivation of idioms in an EFL setting facilitates the learning process. Thus, an informal experiment was conducted. The subjects of the experiment were 31 Serbian students studying English at the English Department in Novi Sad in the first year of their studies (upper intermediate level). They were divided into two groups, group A with 15 students and group B with 16 students. The students' task was to fill in the missing idioms in the context of the sentences provided. There were 20 idioms used in the experiment and the sentences to be filled in were given in two sets 1–10 (missing idioms: *be down on one's luck, be green, be in high spirits, be in the red, be not worth a red cent, blow one's top, boil with rage, feel down, greenhorn, steamed-up*) and 11–20 (missing idioms: *as green as grass, be in low spirits, be on cloud nine, blow up, give someone a lift, hang down one's head, make one's blood boil, out of the red, reach boiling point, red ink*). The idioms chosen are all metaphorically motivated. The idioms from the first set 1–10 were taught to the students in both groups, but in different ways. Namely, students in group A were the control group and they were taught the idioms in the traditional way – the first 10 idioms were written on the blackboard (*be down on one's luck, be green, be in high spirits, be in the red, be not worth a red cent, blow one's top, boil with rage, feel down, greenhorn, steamed-up*); their meanings were explained and Serbian idiomatic equivalents were provided; the idioms were given in context, i.e. in sentences.

³ Filipović-Kovačević (2015: 129–130).

Students were instructed to memorize these ten idioms. All of this, teaching and memorizing lasted around 15 minutes.

be/get steamed up – kipeti, ključati, peniti od besa: The general manager may have got *steamed up* about nothing.

feel down – osećati se tužno, biti tužan/neraspoložen: The old man *felt* really *down*.

be in the red – biti u minusu (u banci): The theatre is \$ 500,000 *in the red*.

boil with rage – kipeti, ključati od besa: When he heard the bad news Lewis was *boiling with rage*.

blow one's top – odlepiti, eksplodirati od besa: If she calls about this one more time I'm going to *blow my top*.

be in high spirits – biti dobro raspoložen: Those who passed the test were in high spirits.

be green – biti neiskusna, biti zelen: He's still too *green* for job.

down on one's luck – nemati sreće, biti u teškom finansijskom položaju, poterao ga baksuz, pošla su mu kola nizbrdo: Do you think he drinks because *he is down on his luck*?

not a red cent – nemati ni cvonjka, ni prebijene pare: I *don't have a red cent*.

greenhorn – žutokljunac: I'm a bit of a *greenhorn* in the kitchen.

On the other hand, students in group B were the experimental group and with them the teaching procedure was crucially different in that the metaphoric motivation of the first 10 idioms was highlighted. The idioms were written on the blackboard; their meanings were explained, Serbian translation equivalents were provided, but they were also clustered around the same conceptual metaphors, which were explained, as presented in section 3.

To group B, the idioms were explained given in context and with Serbian translations, but in were also grouped into categories according to the conceptual metaphor that motivates them:

ANGER IS FIRE/HOT FLUID IN A CONTAINER

be/get steamed up – kipeti, ključati, peniti od besa: The general manager may have got *steamed up* about nothing.

boil with rage – kipeti, ključati od besa: When he heard the bad news Lewis was *boiling with rage*.

blow one's top – odlepiti, eksplodirati od besa: If she calls about this one more time I'm going to *blow my top*.

HAPPY IS UP

be in high spirits – biti dobro raspoložen: Those who passed the test were in high spirits.

SAD IS DOWN

feel down – osećati se tužno, biti tužan/neraspoložen: The old man *felt* really *down*.

down on one's luck – nemati sreće, biti u teškom finansijskom položaju, poterao ga baksuz, pošla su mu kola nizbrdo: Do you think he drinks because *he is down on his luck*?

LITTLE MONEY/LACK OF MONEY IS RED

be in the red – biti u minusu (u banci): The theatre is \$ 500,000 *in the red*.

not a red cent – nemati ni cvonjka, ni prebijene pare: I *don't have a red cent*.

INEXPERIENCE IS GREEN

be green – biti neiskusna, biti zelen: He's still too *green* for job.

greenhorn – žutokljunac: I'm a bit of a *greenhorn* in the kitchen.

After the presentation of the meanings of idioms in two different ways, the students in both groups had two tasks. The first task was to fill in the ten taught idioms in the context of the sentences provided (sentences 1–10):

1. Seb _____ after winning the race. (*was in high spirits*)⁴
2. She _____ at the insult. (*boiled with rage*)
3. When someone's friends are very difficult to find. (*down on their luck*)
4. Don't get so _____, about it - it's not really important. (*steamed-up*)
5. One day, I just _____ and hit him. (*blew my top*)
6. With all those car repairs, we're going to be _____ this month. (*in the red*)
7. Try to support each other when one of you is _____. (*feeling down*)
8. The young man is a _____ and he has much to learn about his new job. (*greenhorn*)
9. He wanted to get some money by selling his paintings, but it turns out that they _____. (*aren't worth a red cent*)
10. He is rather _____ and doesn't have enough experience to drive the large piece of machinery yet. (*green*)

The second task for the students in both groups was to fill in the following missing idioms in the context of the sentences provided (sentences 11–20): *as green as grass*, *be in low spirits*, *be on cloud nine*, *blow up*, *give someone a lift*, *hang down one's head*, *make one's blood boil*, *out of the red*, *reach boiling point*, *red ink*. These idioms were not previously taught, but they actually belong to the metaphorically motivated categories mentioned: ANGER IS FIRE/HOT FLUID IN A CONTAINER: *blow up*, *make one's blood boil*, *reach boiling point*; HAPPY IS UP: *be on cloud nine*, *give someone a lift*; SAD IS DOWN: *be in low spirits*, *hang down one's head*; LITTLE MONEY/LACK OF MONEY IS RED: *out of the red*, *red ink*; INEXPERIENCE IS GREEN: *as green as grass*. However, this was not said to the tested students.

528

11. Relations between the two countries have almost reached _____. (*boiling point*)
12. Jenny's father _____ when she didn't come home last night. (*blew up*)
13. Such a cruel way in which they treat people _____. (*makes my blood boil*)
14. The children were _____ when they started opening presents. (*on cloud nine*)
15. He _____ hearing the news he failed the exam. (*hung down his head*)
16. Terry didn't pass the test; he is _____ today. (*in low spirits*)
17. It was a good conversation, and her kind words really _____. (*gave me a lift*)
18. There is too much _____ in my financial statement. (*red ink*)
19. This year our company is likely to get _____ before fall. (*out of the red*)
20. When I got married I was _____. (*as green as grass*)

Thus, the idea behind testing the knowledge of previously untaught idioms was to see how teaching the conceptual motivation of idioms facilitates learning. If it does, the students in the control group B are expected to perform better in the second task. In other words, the hypothesis is that both memorization and metaphorical motivation play a role in learning idioms, and that explaining metaphorical motivation helps.

The results of the experiment for the second task, which is the focus of our attention, show that out of the maximum number of 150 correct responses, group A produced 130, which is 86,66 per cent. Group B produced 148 correct responses out of the maximum of 160, which is 92,5 per cent. These results show that the hypothesis with which the experiment was started, that making students aware of the metaphorical motivation helps in the teaching and learning process, is true. This research is too small-scale and there should be large-scale experiments involving various types of language material and

⁴ The idioms given in brackets are the missing idioms, not shown to the examinees.

numerous examinees for the hypothesis to be definitely proved. Still, these results point in the expected direction, that explaining cognitive motivation of idioms does facilitate learning.

5. CONCLUSION

This paper proposes a cognitive-cultural approach to teaching idioms in EFL settings. As Kövecses (2001) puts it, there are three possibilities of relationships between conceptual motivation and linguistic expression across languages:

1. different forms, i.e. words, same meanings of forms, same metaphor (e.g. *lift spirits* – *podići raspoloženje*, HAPPY IS UP)
2. different forms, different meanings, same metaphor (*blow up* – *pucati* (od besa) ANGER IS FIRE)
3. different forms, different meanings, different metaphors (*in the red* – *biti u minusu*, metaphor in English: LACK OF MONEY IS RED, metaphor in English LACK OF MONEY IS MINUS)

All of these possibilities have different potentials for acquisition. However, in this paper it is proposed and possibly shown that teaching idioms means teaching culture as well. Since acquiring idioms means learning both language and cultural conventions, the suggested method of teaching relies on pointing to the same or similar cognitive basis in idioms in two languages, which itself is common ground for both linguistic and cultural elements.

REFERENCES

- Chen, Y., Lai, H. (2013). Teaching Idioms as Metaphors through Cognitive-Oriented Methods: A Case in an EFL-Writing Class. *English Language Teaching* 6/6, 13-20. (<http://dx.doi.org/10.5539/elt.v6n6p13> Downloaded on 5th January 2016)
- Filipović-Kovačević, S. (2015). Conceptual Metaphors in English and Serbian Colour Idioms with Red, Pink, Green and Yellow. In: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru IV/1* (S. Gudurić and M. Stefanović (eds.)). Novi Sad: Filozofski fakultet, 121-133.
- Gibbs, R. W. Jr. (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gentner, D. (2001). Spatial metaphors in temporal reasoning. In: *Spatial schemas in abstract thought* (M. Gattis, ed.). Cambridge, MA: MIT Press, 203-222.
- Gibbs, R. W. Jr. (2007). Idioms and formulaic language Grammar. In: *Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (D. Geeraerts and H. Cuyckens, eds.). Oxford: Oxford University Press, 697-725.
- Grady, J. E. (2007). Metaphor. In: *Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (D. Geeraerts and H. Cuyckens, eds.). Oxford: Oxford University Press, 188-213.
- Kövecses, Z. (2001). A cognitive linguistic view of learning idioms in an FLT context. In: *Applied cognitive linguistics II: Language pedagogy* (M. Pütz, S. Niemeier and R. Dirven, eds.). Berlin and New York: Mouton de Gruyter, Cognitive Linguistics Research 19.2, 87-115.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2006). *Language, Mind and Culture. A Practical Introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Kurtyka, A. (2001). Teaching English phrasal verbs: A cognitive approach. In: *Applied cognitive linguistics II: language pedagogy* (M. Pütz, S. Niemeier, and R. Dirven (eds.)). Berlin and New York: Mouton de Gruyter, Cognitive Linguistics Research 19.2, 29-54.
- Langacker, R. W. (2008). Cognitive grammar as a basis for language instruction. In: *Handbook of Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition* (P. Robinson and N. C. Ellis, eds.). New York, London: Routledge, 66-88.
- Li, X. (2010). Conceptual Metaphor Theory and Teaching of English and Chinese Idioms. *Journal of Language Teaching and Research* 1/3, 206-210.
- Prčić, T. (2008). *Semantika i pragmatika reči*. 2. dopunjeno izd. Novi Sad: Zmaj.

PEDAGOŠKE IMPLIKACIJE MOTIVISANOSTI IDIOMA

Rezime

Predmet izučavanja u ovom radu su idiomi iz kognitivnolingvističke perspektive. Naime, u tradicionalnoj lingvistici idiomi se posmatraju kao izrazi koji imaju nemotivisana, arbitrarna značenja, te se i u nastavi stranih jezika podučavaju kao proste reči, bez objašnjavanja strukture. S druge strane, u kognitivnoj lingvistici se tvrdi da značenja idioma nisu potpuno predvidiva, ali da ih velikim delom motiviše bar jedan od sledećih kognitivnih mehanizama: metafora, metonimija i konvencionalno znanje. U središtu izučavanja u ovom radu su pojmovne metafore kao strukture koje motivišu značenja idioma. Ciljevi izučavanja su sledeći: 1. kroz primere nekih čestih engleskih idioma pokazati da značenja idioma motivišu pojmovne metafore, 2. predložiti model za podučavanje idioma koji se zasniva na ukazivanju učenicima na metaforičku osnovu idioma, 3. analizirati rezultate pilot-eksperimenta u kome se testira značaj ukazivanja na metaforičku zasnovanost idioma u nastavi stranog jezika. U radu se teorijski predstavlja kognitivnolingvistički pristup idiomima, predlaže se i predstavlja model za podučavanje idioma koji objedinjuje kognitivnu motivaciju i ukazivanje na kulturološke sličnosti i različitosti. Pored toga, pilot-eksperiment u kome se testira predloženi model ukazuje na to da objašnjavanje kognitivne motivisanosti u nastavi jezika poboljšava učenje i pamćenje idioma.

Ključne reči / Keywords: idiom, motivisanost, pojmovna metafora, podučavanje, kulturološki element

Sonja Filipović-Kovačević
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
sonjafk20@gmail.com

VIII

ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

SONIA BERBINSKI

OU – UN CONNECTEUR QUI FAIT LE JEU DE L'ANTONYMIE DISCURSIVE

En tant que *marqueur discursivo-argumentatif* capable de donner des instructions sur les relations logico-sémantiques et pragmatico-discursives qui s'établissent explicitement ou implicitement entre les unités du discours, OU caractérise une série de parcours interprétatifs suivis par les items discursifs dans leur effort d'organiser le discours. Connecteur pragmatique, se chargeant de ce rôle de déclencheur d'antonymie, le connecteur OU met en marche des mécanismes interprétatifs par lesquels soit on relativise les oppositions de la langue en les rendant graduables, soit on crée de nouveaux couples d'antonymes. Par ses mécanismes discursifs, l'antonymie permet la mise en relation de contradiction tant des termes qui s'opposent dans la langue que des termes dont l'opposition n'est fonctionnelle que dans le discours. On réussit de cette façon à combler des lacunes laissées par la langue dans la justification des oppositions qui se construisent dans le courant de la parole.

Mots-clés : connecteur, opposition, antonymie discursive, sémantique intégrée, discours, argumentation.

1. UNE PERSPECTIVE DISCURSIVE SUR L'ANTONYMIE

Les recherches que nous avons faites sur les relations sémantiques en général et notamment sur l'antonymie nous ont permis de remarquer le rôle fondamental que le discours joue dans leur production. Ainsi, loin de nier leur essence sémantique, nous soutenons que ces relations se comportent comme un phénomène dynamique qui entraîne dans sa production des facteurs très divers : logico-sémantiques, pragmatico-discursifs, encyclopédiques.

Dans cette perspective, nous envisageons l'antonymie comme un phénomène trans-lexical et trans-phrastique, dépendant de l'activité discursive, qui permet la mise en relation de contradiction sémantico-argumentative des items immanents dans la langue mais aussi des éléments qui ne s'opposent pas à ce niveau¹.

L'antonymie discursive, appuyée sur ce type d'oppositions, récupère les rapports logico-sémantiques de contrariété, incompatibilité, contradiction qui caractérisent la relation au niveau sémantico-lexical, tout en les intégrant à une dynamique du discours. Les nouveaux couples d'antonymes créés discursivement se justifient grâce à une série de projections que le discours opère sur le niveau sémantique. Si le discursif favorise l'apparition de nouvelles oppositions, le sémantique permet leur explication, en offrant des prédicats sémantiques, obtenus à la suite d'un processus d'interprétations des items discursifs antonymiques actualisés en surface.

On a affaire à un parcours progressif représentant autant d'étapes pour ce phénomène dans son acheminement vers le discours. A ce niveau d'analyse, l'antonymie est le fruit d'une série de mécanismes reposant sur une contradiction ou une contrariété explicite ou implicite et agissant au niveau de l'énoncé et de l'énonciation. Tout cela ne peut pourtant s'effectuer qu'en récupérant les niveaux *sémantico-lexical, phrastique, phraséologique*. Tous les mécanismes et stratégies entraînés dans la production

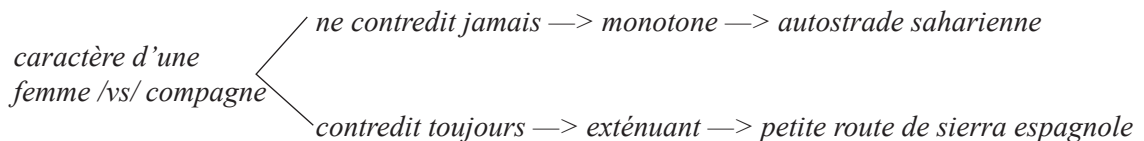
¹ Notre perspective définitoire suit la conception de Catherine Kerbrat-Orecchioni selon laquelle « l'antonymie discursive permet la mise en relation de contradiction, contrariété ou d'incompatibilité des termes qui ne sont pas fondamentalement antonymes dans la langue, mais qui le deviennent à la faveur d'un 'coup de force argumentatif' » (1984 : 47). Au niveau de la composante discursive, l'antonymie devient donc un phénomène interprétatif et inférentiel, déclenché par divers *connecteurs pragmatiques* ayant un rôle argumentatif.

de l'antonymie au niveau du discours combinent les outils verbaux et non-verbaux afin d'engendrer divers type d'oppositions. Prenons pour illustrer l'énoncé suivant :

(1) *Si le caractère d'une femme qui ne vous contredit jamais doit être aussi monotone qu'une autostrade saharienne, celui d'une compagne qui vous contredit toujours est aussi exténuant qu'une petite route de sierra espagnole.* (Pierre Daninos – Sonia)

Le texte est construit sur un *pseudo-rapport hypothèse – conclusion*, un mécanisme qui, derrière une apparence hypothétique (constitué d'une hypothèse et d'une conclusion), cache une opposition appuyée sur un rapport de *contradiction argumentative*. Il s'agit en fait d'une opposition entre deux items discursifs revêtant deux raisonnements. Dans un premier raisonnement, l'un des arguments $P = \text{femme qui ne contredit jamais}$, oriente vers une conclusion $C_1 \Rightarrow \text{elle a un caractère monotone}$. Dans le second raisonnement, l'argument $Q = \text{compagne qui contredit toujours}$, oriente vers une conclusion inverse à la première $C_2 \Rightarrow \text{elle a un caractère exténuant}$. Il s'agit en ce cas d'une exclusion d'arguments inter-raisonnements et de la réorientation des conclusions, la seconde étant considérée de force argumentative plus grande que celle qui a été attribuée à la première. L'antonymie s'établit entre des items discursifs qui recouvrent l'étendue de deux raisonnements abrégés. Le noyau référentiel autour duquel s'organise l'antonymie est constitué par *l'évaluation du caractère des femmes*. Le schéma de production des couples opposés s'avère être très complexe pour la séquence de (1), étant donné qu'au niveau intra-énonciatif intervient des sous-mécanismes de comparaison et de prédication.

534

L'antonymie inter-énonciative, par contre, débute par une contradiction sémantique entre les propriétés attribuées au noyau référentiel *qui ne contredit /vs/ qui contredit*, opposition renforcée par les adverbes *jamais /vs/ toujours* engagés dans une relation d'antonymie forgée sur un rapport d'opposition exclusive. Cette antonymie sémantico-logique attire une opposition sémantico-lexicale *monotone /vs/ exténuant* qui, à son tour, déclenche une antonymie de position syntaxique *autostrade saharienne /vs/ petite route de sierra espagnole*. Ce dernier couple d'items discursifs est motivé encyclopédiquement, par la mise en opposition de deux savoirs culturels implicites dans leur structure profonde, c'est-à-dire *grande route dans le désert /vs/ petite route longeant les montagnes*. C'est une sorte d'*antonymie en tourbillon* qui apporte dans le mécanisme de production tant des savoirs linguistiques que des savoirs extralinguistiques.

L'opposition antonymique est supervisée par le couple modal *doit être /vs/ est*, créant ainsi une contradiction de modalité logique *possible /vs/ certain*. La dynamique de la contradiction est assurée par les valeurs que peut prendre *possible* avant de devenir *certain*.

Il faut encore noter que les mécanismes aboutissant à créer des antonymes à partir d'un pseudo-rapport hypothétique mettent en évidence une valeur de *si* abandonnée dans d'autres emplois de cette conjonction, à savoir sa valeur oppositive. Cela lui permet d'opposer à « un premier fait donné, un second fait contrastant avec lui » (G. Antoine, 1996 : 264).

L'analyse ci-dessus nous permet de constater que dans la production de l'antonymie au niveau discursif interviennent divers déclencheurs de nature logico-sémantique (opérateur de négation de diverse nature), syntaxique (divers rapports logico-syntaxiques, substituts pro-phrase), pragmatique (connecteurs pragmatiques : *au contraire, mais, ou, en revanche, par contre*², etc.) et prosodiques (intonation

² Selon le pouvoir argumentatif de chacun de ces connecteurs, on pourrait distinguer divers degrés d'antonymie discursive : *faible /vs/ moyenne /vs/ forte*.

contradictoire, pauses, ponctuation). Tous ces déclencheurs sont gouvernés d'une manière ou d'une autre par l'opérateur de négation.

Dans le processus de production de l'antonymie discursive, le connecteur pragmatico-argumentatif³ OU est l'un des plus productifs. Il donne au discours la possibilité de créer des oppositions là où la langue se trouve en défaut.

2. OU – UN CONNECTEUR INDECIS ENTRE L'EQUIVALENCE ET L'OPPOSITION

Le connecteur **ou**, appelé aussi la « petite conjonction de rien du tout » (Cl. Gagnière, 1989 : 521) s'avère être d'une grande complexité interprétative. Le fait qu'il peut se comporter comme *marqueur d'équivalence* ou, par contre, comme *marqueur d'alternative* et *d'opposition exclusive* aura des conséquences importantes sur l'interprétation sémantico-pragmatique des structures qui le comportent. Mis en rapport de quasi-équivalence avec les foncteurs du calcul propositionnel de la logique, (*V*) représentant la *disjonction inclusive* et (*W*) symbolisant la *disjonction exclusive*, le connecteur *ou* a suscité de vives polémiques quant à son interprétation linguistique. Nous allons retenir deux opinions qui, loin de se contredire, se complètent réciproquement.

a. Une première prise de position par rapport à la conception des logiciens appartient à Oswald Ducrot (1973). Il met en évidence le caractère ambigu de ce connecteur, oscillant entre une interprétation :

- **exclusive** : (2) *Je paierai la donzelle, ou je l'épouserai.* (Beaumarchais-*Les Noces de Figaro*)

- **inclusive** : (3) *... d'autres fragments de scène, plus ou moins contradictoires ...* (Alain Robbe – Grillet - *Pour un nouveau roman*)

- **descriptive** : (4) *Combien de lecteurs se rappellent le nom du narrateur de « La Nausée » ou de « L'Etranger ».* (Alain Robbe – Grillet – *Pour un nouveau roman*)

O. Ducrot se délimite de l'interprétation logique en tenant à souligner que les valeurs attribuées à *ou* dans divers enchaînements qui le comportent proviennent moins du rapport que *ou* entretient avec les foncteurs logiques (*W*) ou (*V*), que de son interprétation à partir d'un contexte discursif. Tout en maintenant l'opposition entre le **ou exclusif** et le **ou inclusif**, O. Ducrot précise que l'un ou l'autre effet de sens est induit par l'entourage discursif. Il fait encore valoir l'existence d'une autre catégorie de *ou*, « non logique » (O. Ducrot, 1973 : 100) appelé aussi **ou alternatif**. Cette valeur du connecteur ne peut être traduite en termes de foncteurs logiques (*W*), (*V*). C'est un *ou* qui apparaît dans des structures comme :

(5) *Voulez-vous du thé ou du café ?*

paraphrasable par deux séquences alternatives : *Voulez-vous du thé ?* ou bien *Voulez-vous du café ?* pouvant enchaîner avec une autre alternative (*ou bien autre chose*). Son interprétation reste pourtant redevable au contexte.

b. Au binarisme ducrotien s'oppose apparemment une position unaire formulée par Benoît de Cornulier dans *Effets de sens* (1985). Il fait l'hypothèse de l'existence d'un seul type de *ou* qui ne peut être qu'**inclusif**. Se situant dans la perspective d'une approche « dérivationnelle du sens » (1985 : 16), Cornulier justifie sa position en argumentant qu'une telle analyse a l'avantage de surprendre « plusieurs significations

³ Le connecteur *pragmatico-argumentatif* est défini comme étant tout « morphème (du type conjonction de coordination, locution, adverbe, etc.) qui articule deux énoncés ou plus intervenant dans une stratégie argumentative unique. (...) Le connecteur argumentatif articule des actes de langage, c'est-à-dire des énoncés intervenant dans la réalisation des actes d'argumentation » (J. Mœschler, 1985 : 62). Dans le discours, les connecteurs se comportent comme des déclencheurs de mécanismes interprétatifs. Ils ne peuvent être interprétés qu'à l'intérieur d'une séquence *P connecteur Q*, car isolés, ils n'ont qu'une signification restrictive.

Eléments discursifs par excellence, les connecteurs apparaissent comme des « instructions » (O. Ducrot, 1980 : 12) qui imposent aux énoncés des *contraintes sémantiques, interprétatives et argumentatives*. Cela suppose que l'interprétation juste d'un énoncé soit directement dépendante du *contexte* et du *co-texte*. Les connecteurs deviennent ainsi des « instruments » d'orientation argumentative des énoncés qu'ils mettent en relation. Les connecteurs qui marquent l'antonymie imposent une conclusion contraire, généralement implicite dans le contenu posé. Ils marquent les énoncés fondés sur le principe de *non-contradiction argumentative*.

différentes » (*ibid.* : 16). En posant l'existence d'un **ou** à valeur unique, le linguiste admet l'apparition d'un *sens minimal* à partir duquel on dérive tous les autres sens, qu'ils soient *exclusifs*, *inclusifs* ou autre, comportant certaines « instructions » en termes de Ducrot ou des « discriminants sémantiques » (*ibid.* : 20) à même de « décrocher » une lecture forte ou faible du connecteur.

c. Comme nous avons pu remarquer, les deux positions se rencontrent au moins sur un point, celui du *recours au contexte linguistique* et *extralinguistique*. Nous allons retenir pour notre étude une position plutôt proche de celle de Ducrot, postulant ainsi l'existence de quatre catégories linguistiques de *ou*, décelables contextuellement, à savoir **ou exclusif**, **inclusif**, **alternatif** et **descriptif**. Seulement les trois premières valeurs peuvent engendrer une relation d'antonymie. La valeur descriptive garde plutôt sa valeur additionnelle.

2.1. *Ou* descriptif

a. Le *ou* non-logique ou **descriptif** a pour rôle unique d'unir des prédicats dont la valeur sémantique est proche. Il est d'ailleurs considéré comme étant l'un des organisateurs additifs, marquant le relais entre les phrases. Avec cette valeur, *ou* est facilement permutable avec *et*. Les deux contribuent à la réalisation de l'énumération dans les séquences descriptives.

Par rapport à l'étude d'O. Ducrot (1973) qui appliquait la valeur de **ou non-logique** à **ou d'interrogation alternative**, nous allons réserver la qualification de « non-logique » à l'emploi descriptif de *ou* et non pas à l'emploi interrogatif alternatif.

Le *ou* descriptif ou de « bi-dénomination » d'après l'expression de I. Tamba (1987) ne se laisse pas représenter dans le langage logique comme les autres valeurs. Il apparaît comme « un marqueur de reformulation paraphrastique » (G. Gülich & Th. Kotschi, 1983 : 305), comparable à *c'est-à-dire*, introduisant ainsi une expansion d'un énoncé de référence. Ainsi dans une structure comme :

(6) *Vivre à la montagne ou le bonheur retrouvé*

le connecteur *ou* peut se charger d'une valeur explicative identifiante issue d'une inférence faite à partir de la première partie de l'énoncé de référence. On sous-entend une lecture du type :

(6') *Vivre à la montagne signifie (est la même chose que) le bonheur retrouvé*

Par contre, dans un énoncé comme :

(7) *Après la dernière récréation de la journée ou, comme nous disons, après le dernier « quart-d'heure ».* (Alain Fournier, *Meaulnes*, apud TLFI)

ou introduit une précision réductionniste cette fois-ci de l'élément de référence *la récréation*. Son rôle est, dans des contextes de ce type, de réunir des items lexicaux ou discursifs dont la valeur sémantique est proche. Il reçoit, par conséquent, une interprétation métalinguistique dans le sens qu'il apporte une correction purement linguistique d'un item source. Il se comporte comme un commentateur de cet item.

Inscrit parmi les organisateurs additifs marquant le relais entre les énoncés ou entre ses composants, le *ou* descriptif est facilement permutable avec *et* de coordination. Il sert soit dans les *énumérations* différentes d'une même chose comme :

(8) *la bête à bon Dieu ou coccinelle*
le patronyme, ou nom de famille (apud Petit Robert : 1993)

soit dans des *séquences descriptives*. C'est avec cette valeur qu'il se présente dans le texte de Marguerite Yourcenar :

(9) *C'est avec curiosité que je me mets ici à rejointoyer pour voir ce que va donner leur assemblage : l'image d'une personne et de quelques autres, d'un milieu, d'un site **ou**, ça et là, une échappée momentanée sur ce qui est sans nom et sans forme.* (Marguerite Yourcenar – *Souvenirs pieux*)

La dimension descriptive transparaît tout de suite. D'ailleurs l'alternance dans le texte entre *et* et *ou*, ainsi que les valeurs sémantiques proches des éléments que *ou* relie, confirment cette interprétation.

b. Une valeur légèrement différente de la première prend contour avec le comportement de *ou* marquant l'éventualité. Ainsi dans la séquence ci-dessous :

(10) *Il y avait beaucoup d'enfants dans la plaine. C'était une sorte de calamité. Il y en avait partout, perchés sur les arbres, sur les barrières, sur les buffles, qui rêvaient, **ou** accroupis au bord des marigots, qui pêchaient, **ou** vautreés dans la vase à la recherche des crabes nains des rivières. Dans la rivière aussi on en trouvait qui pataugeaient, jouaient **ou** nageaient.* (Marguerite Duras – *Un barrage contre le Pacifique*)

le marqueur permet la *suppression en cascade* du début de la phrase, ce qui contribue d'une part à dynamiser le texte, et, d'autre part, à augmenter graduellement l'intensité des arguments sur l'échelle du */surpeuplement de la région/*. Ce sont des arguments qui jouent en faveur de la conclusion déjà formulée dans l'énoncé *C'était une sorte de calamité*. Le texte nous laisse découvrir un *ou* d'éventualité. Les items reliés par *ou* cohabitent à l'intérieur de la même structure étant indifférents à l'emprise qu'un terme peut avoir sur un autre au cours de l'énonciation. Sa valeur se rapproche beaucoup du comportement descriptif. Par rapport à ces valeurs les deux autres types – *ou inclusif* et *ou exclusif* – marquent des oppositions de divers degrés dans le discours.

537

2.2. Ou inclusif

Le *ou inclusif* a pour objet d'annoncer l'incompatibilité entre deux ou plusieurs phrases ou éléments de la phrase, ainsi qu'entre deux ou plusieurs énoncés ou actes d'énonciation. La séquence discursive contenant un *ou inclusif* sera vraie lorsque l'un ou tous ses composants seront vrais, et sera fausse lorsque ses parties seront fausses. Autrement dit, la vérité de l'un des termes conjoints n'exclut pas nécessairement celle de l'autre. Dans un fragment extrait de *Le Monde*^o:

(11) *Disparaître **ou**₁ seulement démissionner pour avoir fricoté avec les promoteurs, des mangeurs d'écoliers **ou**₂ des tueurs de princes, c'était bon pour quand on lavait les outrages sur le pré.* (Le Monde, 1980)

on voit se construire une antonymie entre deux termes qui ne le sont pas dans la langue : *disparaître* /vs/ *démissionner*. Le mécanisme de production est complexe et entraîne des facteurs multiples de nature sémantique (projection sémique), discursifs (contexte linguistique et situationnel), pragmatico-argumentatifs (inférences). Le premier *ou*₁ établit une relation de contrariété entre deux items qui dans la langue entretiennent un rapport d'implication unilatérale ; le sens du verbe *disparaître* inclut celui du verbe *démissionner* (*disparaître d'un poste occupé jusqu'à un moment donné*), mais l'inverse n'est pas acceptable. Entre ces deux items s'établit un rapport d'*alternative possible* déductible contextuellement grâce à la présence de l'adverbe *seulement* dans le voisinage du second terme. Associé à *ou*₁ ce marqueur de restriction oriente argumentativement le second énoncé vers une conclusion contraire et non pas contradictoire, à savoir */il vaut mieux démission-*

ner/. On remarque une tendance *préférentielle*, par le fait que *seulement* est orienté dans le même sens que la conclusion du second item (*démissionner*). Ce terme est sémantiquement et argumentativement moins fort que le premier (*disparaître*). L'adverbe apparaît comme l'*atténuateur d'une éventuelle contradiction* introduite par *ou*. L'opposition antonymique est motivée sémantiquement par les sèmes /définitivement/ /vs/ /temporairement/ que ces deux items peuvent actualiser sur l'axe du *renoncement d'une personne à une fonction ou à un poste occupés*. **Ou inclusif** fait que les deux conclusions possibles, c'est-à-dire *quitter définitivement le poste* vers laquelle conduit l'item *disparaître* et *renoncer à une fonction sans quitter le poste* inférable à partir de *démissionner*, sont validables mais pas encore validées. Le connecteur *ou*₂ apparaît dans sa valeur descriptive, énumérative car il relie deux éléments appartenant au même champ sémantique *les meurtriers*, d'où l'enchaînement *des mangeurs d'écoliers ou₂ des tueurs de princes*.

Ou inclusif se manifeste aussi au niveau des *sub-contraires*, marquant une fois de plus la *djonction inclusive*. La propriété essentielle des termes réunis par ce rapport sémantico-logique est d'être graduables, s'ordonnant selon une échelle intensive. Les termes peuvent coexister comme simultanément vrais, mais non pas comme simultanément faux. C'est un *ou* marquant les *alternatives possibles* qui contribue à l'établissement d'une *antonymie* entre des *valeurs scalaires* des items mis en opposition. Cette propriété est bien évidente dans l'exemple ci-dessous :

(12) *I. est-ce que les femmes qui viennent chez vous↑ viennent un petit peu en rasant les murs : mais en disant bon : ben j'aimerais bien être plus minces↑ mais on l'est pas : est-ce qu'on peut faire quelque chose↑*

M. non+ je vous dis+ j'ai très peu de femmes↑ qui me parlent de de : du fait qu'elles soient rondes, très rondes ou : : très très en forte forme (enregistrement, RTL, *Eclat de vie*, 22 février 2001)

538

Dans l'exemple ci-dessus le connecteur *ou* se charge d'une *valeur renchérissante*. Il suit un mécanisme qui suppose le renforcement de l'item évaluatif qui pose un énoncé du type *je suis ronde* en faveur d'un autre qui se présente comme une sorte de correction d'intensité ce qui est d'ailleurs exprimé par *très ronde* et par *très très en forte forme*. L'existence d'une opposition antonymique entre ces divers degrés de l'évaluation de la corpulence est soutenue sémantiquement et argumentativement. Ce n'est pas la même chose de qualifier quelqu'un de *être rond*, qui orienterait vers une conclusion du type *il est bien fait sans être obèse*, que de dire d'une personne, même d'une manière euphémistique, qu'elle est *très très en forte forme* qui conduirait à tirer la conclusion *il est vraiment obèse*. L'opposition qui se sous-entend dans ce contexte se réduit au couple *non obèse* /vs/ (*vraiment*) *obèse*.

Pour vérifier la valeur inclusive de *ou* on pourrait appliquer aux énoncés le contenant **deux tests**, celui de la négation simultanée (*ni ... ni*) et celui, suggéré par W.v. O. Quine (1972), de l'acceptation du syntagme *ou les deux*. Ces deux tests ne seront pas retrouvés dans le cas de **ou exclusif** qui peut être soumis à la preuve de *au choix*, proposée par B. de Cornulier (1985). L'application de ces tests à l'exemple ci-dessous :

(13) *Les Ukasiens se laissent-ils envahir par le rituel d'Améropé, ou les Améropéens gagnés par la camaraderie égalitaire d'Ukasie, se laisseraient-ils tomber?* (Pierre Daninos – *La première planète à droite*)

permettra l'observation de l'inclusion :

(13') *Ni les Ukasiens ne se laissent envahir ... ni les Améropéens (...) ne se laissent tomber*

ou, avec le syntagme *les deux* qui implique la présence simultanée de *et ... et* :

(13'') *Et les Ukasiens se laissent envahir ... et les Amérôpéens se laissent tomber, c'est-à-dire les deux*

Le premier test met en évidence une *alternative à l'inverse*, tandis que le second donne des instructions supplémentaires sur l'interprétation à faire. Ce dernier exemple ouvre la voie à la découverte d'un autre sens de *ou*, celui de *marqueur d'interrogation alternative*.

2.3. *Ou d'interrogation alternative*

Traité par O. Ducrot comme un cas problématique de *ou non-logique* ou comme un cas de *ou exclusif* dans d'autres études de sémantique, le *ou* que nous appelons *d'interrogation alternative* d'après le modèle proposé par B. de Cornulier (ou de question alternative) dévoile un *comportement hybride*, empruntant un sens ou un autre en fonction du contexte d'énonciation. Soient les séquences :

(14) *Rép. philippe, bonjou : r*

P. bonjou : r₊₊

R. alors, vous / vous êtes dans quelle situation↑ amour et eau fraîche ou amour et pépètes↑↓

*P. eh be : n je dirais plutôt₊ amour pépètes :: mais : pas dans le bon sans₊ dirions-nous₊ euh : disons que ::₊₊ que (enregistrement, RTL, *Eclat de vie*, 3 mars 2001)*

Apparemment, le connecteur *ou* dans ce contexte donnerait des instructions en faveur d'une interprétation de disjonction exclusive, déclenchant ainsi le couple antonymique entre deux items discursifs dont la structure est binomiale *amour et eau fraîche* /vs/ *amour et pépètes*. Ces antonymes reposent sur deux types de représentations sémantico-discursives, sous-entendant une opposition sémantique *pauvre* /vs/ *riche* induite encyclopédiquement, en conservant le noyau commun *l'amour et les conditions de sa durabilité*. La prise en compte du co-texte élargi et du contexte, introduit un *doute* en ce qui concerne la valeur de *ou*. La première partie de la réplique de (P) nous amènerait à privilégier la piste exclusiviste du connecteur. *L'amour et pépètes* serait préférable à *l'amour et eau fraîche*. Pourtant l'opposition introduite par *mais* se présente comme un argument en défaveur de cette interprétation. On infère à partir de *amour et pépètes* qu'il y a un *bon* et un *mauvais sens* dans lequel doit être regardé ce type d'amour. Or, l'introduction de cette différence fait glisser la valeur d'exclusion de *ou* vers une valeur *d'inclusion*. On opposera ainsi l'item discursif *amour et eau fraîche* qui, lui aussi, connaît probablement un bon et un mauvais sens, à *amour et pépètes dans le mauvais sens*. L'antonymie créée ainsi s'établit à divers degrés situés sur l'échelle d'évaluation de *la caractérisation de l'amour*.

L'interrogation alternative peut actualiser soit la valeur de *disjonction exclusive*, soit celle de *disjonction inclusive*, en engendrant des *antonymes scalaires*, construits discursivement, mais aussi des antonymes codés dans la langue. Sans doute, le glissement inverse de l'inclusion vers l'exclusion est-il toujours possible, bien que moins fréquent. C'est toujours grâce au contexte qu'on peut interpréter la juste valeur donnée par *ou* aux énoncés qu'il relie. L'interprétation inclusive de *ou* exclusif peut être résolue par le contexte linguistique et extralinguistique.

2.4. *Ou exclusif*

L'existence d'un *ou exclusif* a été tantôt confirmée, tantôt contestée. Le *ou exclusif* engendre l'antonymie discursive basée sur une relation de *disjonction exclusive* ou *contradiction*. La disjonction exclusive de deux propositions ou de deux énoncés P et Q se définit du point de vue logique par le fait que la combinaison $P \wedge Q$ n'est vraie que si et seulement si l'une des deux propositions est vraie. L'interprétation de *ou* dans l'énoncé suivant :

(15) *Lui : Vanité. Qu'importe qu'on ait un état ou non; pourvu qu'on soit riche, puisqu'on ne prend un état que pour le devenir* (Diderot – *Le Neveu de Rameau*)

comme **ou d'exclusion** est confirmée par le contexte : il crée une contradiction entre deux états de chose. L'opposition s'opère au niveau de l'implicite. Ce discours contient sa propre négation :

“... qu'on ait un état (P) ou **non** (Q) —> /on n'a pas d'état/

ASSERTION

NÉGATION

Le célèbre, déjà, *ou* disons « du choix » du menu, fonctionnant dans la structure :

(16) *Fromage ou dessert*

a été interprété comme **exclusif** grâce au savoir encyclopédique partagé par les interlocuteurs, conformément auquel dans les restaurants de France, on peut choisir pour dernier service du repas soit du fromage, soit un dessert, mais pas tous les deux à la fois, au même prix, celui du menu.

La controverse entre le point de vue de O. Ducrot (1973) et celui de B. de Cornulier (1985) part, en fait, de cette structure exclusive pour l'un, inclusive pour l'autre. Dans *La Preuve et le dire* (1973), Ducrot tient pourtant à préciser qu'en fait, c'est seulement dans le contexte des restaurateurs que cette formule peut être interprétée comme exclusive ; autrement, il n'y a pas d'incompatibilité absolue à désirer *et fromage et dessert*. Le recours au contexte fait que la signification de *ou* dans le discours se distingue nettement de celle des opérateurs vériconditionnels (*V*), (*W*) avec lesquels il est souvent confondu.

Dans les *Effets de sens* (1985), B. de Cornulier voit dans la formule *fromage ou dessert* un *ou inclusif*. Il n'y a qu'une « interprétation avec un *ou* fondamentalement non exclusif [qui] rend compte de l'aspect exclusif de l'offre » (B. de Cornulier, 1985 : 36). Il propose une explication où le mécanisme sous-jacent de la structure serait du type *f V d*, traduit par la coexistence de deux énoncés « *vous aurez du fromage* » et « *vous aurez du dessert* ». A cela s'ajoute un certain savoir extralinguistique partagé qui renvoie aux lois du commerce selon lesquelles la course au profit n'est pas faite de générosité. Par conséquent, même si le restaurateur avait toute la bonne volonté du monde, son intérêt lui impose de concevoir une offre où seulement l'un des produits serait servi au prix du menu. *Ou* devra être interprété comme ayant une valeur inclusive, mais un « sens fort ». La vérification pourra être faite par la structure « au choix », mais « pas les deux ». Or, ce point de vue revient presque au même que celui de O. Ducrot. Les deux postulent le recours au contexte linguistique et extralinguistique pour l'interprétation. Seule l'argumentation de chaque opinion diffère par ailleurs.

En ce qui nous concerne, nous allons garder l'idée de l'existence d'un *ou* marquant la *disjonction exclusive* dont le sens est interprétable contextuellement. C'est le cas, par exemple, de l'énoncé suivant :

(17) *A cet égard ou à ce manque d'égard, Aliovna était prête à regretter l'Ukasie.* (P. Daninos – *La Première planète à droite*)

les deux locutions adverbiales s'engagent dans une *opposition exclusive*, grâce au fait que l'énoncé négatif a la tendance d'épuiser tout le parcours référentiel de l'énoncé positif. C'est au lexème *manque* qu'on doit cette interprétation d'opposition exclusive du couple *à cet égard* /vs/ *à ce manque d'égard*. Il explique l'absence définitive de la qualité positive correspondante. On pourrait donc dire : *ou à cet égard, ou à ce manque d'égard, mais pas à tous les deux*.

La désambiguïsation des interprétations de *ou* peut se réaliser en faisant appel à plusieurs facteurs cotextuels et contextuels. Si le contexte ne suffit pas à désambiguïser, alors on pourrait recourir aux

conjonctions répétées *ou...ou*, renforcées souvent par l'intensif *bien* (*ou bien ... ou bien*) qui orientent plus nettement vers une interprétation exclusive.

2.5. Un déclencheur de réseaux d'antonymes

Il y a des cas où la valeur de *ou* (*ou bien*) est suggérée par d'autres marqueurs (dénominateurs ou potentiels) d'opposition. C'est ce qu'on peut remarquer à partir de la séquence ci-dessous :

(18) R. *mais* : : *mais quand même mais quand même : est-ce qu'i= y a une différen : ce bon dans le vocabulaire*₊

DS. *ouais*↑

R. *c'est une chose mais dans la réalité y a une différence entre sédui : re et draguer **ou bien** c'est juste* : : *euh* : :

DS. *oui*₊ *y a / y a une différence* ENO : *rme entre effectivement sédui : re et respecter l'autre et puis passer à l'acte*₊₊ *c'est là que : effective : ment on s'introduit la notion de respect de l'au : tre* (enregistrement, RMC, 10H-Midi, 18 février 2001)

Le connecteur *ou bien* a pour première fonction de marquer une alternative entre deux interrogations (ou d'interrogation alternative). On envisage un schéma du type **P₁ ou bien P₂**, le terme P₁ étant nettement marqué dans le texte par l'introducteur de question *est-ce qu'i= y a (...)*. L'espace de P₂ est à reconstruire, mais déjà son orientation est suggérée par l'adjectif *juste* marquant une restriction de parcours interprétatif.

Son orientation vers une valeur exclusive est due aux éléments de son co-texte comportant le marqueur potentiel de réfutation *il y a une différence*. En fait, tout le dialogue joue sur un système d'oppositions qui met en évidence divers mécanismes de production de l'antonymie. Un premier mécanisme, mis en fonction par *mais de réfutation* engendre un couple d'antonymes où s'opposent les items discursifs *dans le vocabulaire* /vs/ *dans la réalité* attirés dans la portée syntaxique des structures antonymes *c'est une chose* /vs/ *il y a une différence*. Le premier couple d'antonymes suggère qu'il n'y a pas d'identité entre le rapport des mots dans la langue et leur usage dans le discours quotidien, c'est-à-dire dans la réalité. Là où dans la langue on parle de synonymie (la structure *c'est une chose* qui peut être traduite par *c'est la même chose*, *c'est équivalent*), dans le discours on peut parler d'antonymie (*il y a une différence*). Tout ce parcours explicatif fait que les items lexicaux *séduire* et *draguer*, synonymes « *dans le vocabulaire* », soient considérés comme antonymes dans le discours « *dans la réalité* » du langage. Cette relation est confirmée par un autre réseau d'antonymes prenant *ou bien* comme déclencheur principal et *différence* comme renforceur d'opposition.

Une première antonymie s'installe grâce à un mécanisme sous-jacent suivant le parcours d'une négation polémique, déclenchée par *ou bien*. En offrant une alternative à sa question, *ou bien c'est juste* : : *euh* : : où le terme recherché par (R) pourrait être du type (*c'est juste*), un *artifice du langage*, le locuteur (R) suscite une réaction contradictoire chez son interlocuteur (DS). Celui-ci rejette cette dernière alternative et renchérit sur l'hypothèse initiale. Cela fait qu'on puisse reconstruire le parcours interprétatif et poser un mécanisme du type **non P, P'** qui fait que dans le discours les items *différence* et *une énorme différence* s'engagent dans une relation d'antonymie graduable. Son parcours peut être traduit comme *il y a non pas une différence, mais une énorme différence*.

Tout en confirmant l'antonymie *séduire* /vs/ *draguer*, le discours de (DS) attire un autre couple dans l'opposition, à savoir les items discursifs *respecter l'autre* /vs/ *passer à l'acte*, ce dernier impliquant *ne pas respecter l'autre*. L'antonymie est soutenue en ce cas par une opposition entre *un posé* et *un implicite*. Le connecteur *ou bien* se trouve au milieu de tout ce réseau antonymique. Sa valeur exclusive est orientée par son environnement.

Nous pouvons conclure de toute cette présentation que le connecteur *ou* est ouvert à la production de l'antonymie de langue et discursive, mettant en marche des mécanismes *d'exclusion*, *de gradation*, et *d'alternance* ou *choix préférentiel*. Nous allons présenter dans les pages qui suivent le comportement syntaxique du marqueur et les conséquences qu'il a sur le plan sémantique et discursif.

3. LE COMPORTEMENT SYNTAXIQUE DE OU ET SES EFFETS SUR L'ANTONYMIE

La place de *ou* dans l'organisation textuelle est généralement fixe. Il coordonne toujours d'une manière adversative un P et un Q, nécessairement co-présents dans le texte. Par cette restriction de construction, *ou* se rapproche du fonctionnement de *et*, lui aussi exigeant la présence réelle des termes coordonnés. La différence consiste, comme le souligne Irène Tamba (1987), dans le fait que *et* relie des *co-validés* tandis que *ou* joint (syntaxiquement) en disjoignant (sémantiquement) des *co-validables*⁴.

En tant qu'organisateur macro-textuel, *ou* occupe en général une position *médiane* entre deux énoncés, entre deux composants d'un même énoncé ou entre deux paragraphes, surtout lorsqu'il est renforcé par *bien*.

a. Le connecteur *ou* peut apparaître dans une position que nous allons appeler *pseudo-finale*, étant donné que sa présence à la finale ne marque pas en fait une clôture de l'énoncé (ou de l'intervention) mais un énoncé suspendu, en attente de complétude. Il sert en fait à marquer une hésitation sur le choix du terme marquant l'*alternative inclusive*. Cette suspension d'alternative déclenchée par *ou* dans cette position laisse à l'interlocuteur la liberté de répondre par un argument co-orienté avec le premier ou par un argument anti-orienté. Cette position laisse la possibilité de l'apparition d'une *alternative multiple*, ce qui imprime à *ou* une valeur inclusive.

L'antonymie qu'il engendrera ne pourrait être que *scalaire* ou de *substitution*. Sa production est souvent marquée par une *intonation allusive*, insinuante qui s'ajoute à l'incomplétude structurelle de *ou*. La séquence (19) en est un bon exemple :

- (19) B. *i = : : ben pas enveloppé₊ non₊ mais c'étaient tous mac do et pâ : tes*
 R. *bon et ça se traduisait à l'arrivée par un peu potelé ou : :*
 B. *ah bon pas encore pas tellement mais : : les médecins m'avaient dit attention (...) on est pas : on est pas maigrichon*↑ (enregistrement, RTL, *Eclat de vie*, 5 mars 2001)

A part une antonymie déclenchée par *mais* qui donne le couple (*être*) *enveloppé* /vs/ (*être*) *mac do et pâtes* de source encyclopédique, conformément à laquelle ceux qui se nourrissent avec des produits *mac do et des pâtes* sont *assez gros*, on a affaire à une antonymie déclenchée par *ou* qui laisse l'un des termes dans le *non dit*, dans l'implicite. Le prédicat [*être*] *un peu potelé* s'oppose à un éventuel prédicat correspondant à tout terme qui, sur l'axe de la corpulence, est supérieur à *potelé*. On peut retrouver à cet endroit des items comme *enveloppé* déjà présent dans le texte, *gros*, *gras*, *obèse*, etc. inférés à partir du discours du locuteur (B) *pas encore, pas tellement potelé*. Celui-ci rejette un implicite potentiel, nécessairement renchérisant par rapport à *un peu potelet*. La structure avec *ou* peut être envisagée comme *un peu potelé ou : : [vraiment gros]*. Ce que le locuteur (B) rejette, c'est, tout d'abord, l'intensité du terme suggéré par l'interlocuteur, faisant porter sa négation sur l'adverbe

⁴ « *Ou* signale que [l'opération de coordination] intervient au niveau des possibles, des validables, des imaginables et assigne ainsi aux termes reliés la valeur des compossibles, de co-ordonnés, d'équivalents par conséquent, mais en tant que possibles. *Et*, pour sa part, signale que la co-ordination des termes s'effectue au niveau du valide ou du validé et détermine par là une valeur relationnelle de co-existence, de simultanéité, de cumul. Quant au néologisme *et / ou* il signale, par combinaison de deux niveaux, que ce qui coexiste à un niveau en tant que validable, est disjoint à l'autre en tant que simultanément valide. *Ou* relie donc des termes co-validables, tandis que *et* joint des termes co-validés. » (I. Tamba : 1987 : 25-26).

tellement. Il refuse ensuite de valider la pertinence de l'item utilisé par son partenaire de conversation à savoir *un peu potelé*. Il se sert d'une négation atténuée par *encore* (*pas encore*). L'antonymie qui apparaît est scalaire *un peu potelé* /vs/ [*vraiment gros, obèse*], opposition renversée par l'intervention du locuteur (B) *on est pas maigrichon*. On peut sous-entendre un parcours comme *non pas potelé, mais maigrichon non plus*, conduisant ainsi vers un terme intermédiaire du type *être bien en chair, mais pas gros*. L'emploi litotique de la structure *on est pas maigrichon* oriente vers la même conclusion neutralisante *on est assez forts dans la famille, mais sans être obèses*. La place à combler auprès de *ou* en pseudo-finale convoque, par conséquent, des termes graduables.

b. Une autre position occupée par *ou* dans l'organisation macro- et micro-textuelle est *au début* d'une séquence. Comme nous avons déjà souligné ci-dessus, cette position convoque nécessairement une structure binaire du type *ou ... ou*. La valeur du marqueur est, en général, orientée vers l'exclusion (en 20) sans que la valeur inclusive en soit exclue :

(20) **Ou** *tu obéiras ou il t'en cuira*. (apud M. Riegel et all, *Grammaire méthodique du français*)

L'exclusion déclenchée par *ou* en tête de phrase et équilibrée par *ou* médian laisse sous-entendre un mécanisme opposant deux raisonnements dont les conclusions sont contradictoires :

R_1 : <i>on te demande d'obéir</i> <i>tu obéis</i> <i>(donc) il ne t'en cuira pas</i>	$\neq$	R_2 : <i>on te demande d'obéir</i> <i>tu n'obéis pas</i> <i>(donc) il t'en cuira</i>

La valeur exclusive est ainsi incontestable. Le comportement de *ou* en tant qu'organisateur textuel, introduisant une hiérarchie énonciative est parfois déterminé par la combinatoire sémantico-syntaxique.

4. CONCLUSION

Phénomène qui se laisse découvrir à plusieurs niveaux d'analyse (lexical, phrastique, phraséologique, énonciatif), l'antonymie exprime les oppositions en langue et en discours par l'intermédiaire de certains mécanismes mis en marche par divers opérateurs (connecteurs, opérateurs sémantiques) subordonnés ou associées (les opérateurs flous) à la négation.

Au niveau du discours, l'antonymie est le résultat de certains mécanismes qui ont pour but essentiel de refaire le binarisme, mais sur d'autres points de référence que ceux qui ont été pris en compte par l'antonymie de langue. Elle est prise en considération dans son processus de création d'un côté un plan sémantique où s'établit l'opposition binaire entre des prédicats sémantiques et, d'autre côté, un plan compositionnel (fonctionnel) ternaire, à même de réaliser le premier. Le résultat du mariage de ces deux niveaux est une antonymie entre des items discursifs ou lexicaux qui ne s'opposent pas dans la langue, mais qui le font dans le discours. Ce nouveau type d'antonymie vient combler les lacunes laissées par la langue. L'antonymie discursive dépasse le niveau lexical où le sens de tel lexème s'oppose strictement au sens de tel autre. Elle crée d'autres oppositions affectant le sens des items.

Le connecteur OU met en fonction les mécanismes capables d'engendrer des antonymes de force argumentative variable. Par les valeurs avec lesquelles il se charge dans le discours, le connecteur OU récupère les rapports qui justifient les oppositions dans le langage, tout en engendrant une antonymie forte, appuyée sur une contradiction, une antonymie scalaire, valorisant les rapports de contrariété et sub-contrariété et une antonymie faible, soutenue par divers types d'incompatibilité.

BIBLIOGRAPHIE

- Antoine, G., (1958-1962). *La coordination en français*, Tome I, Paris : Editions D'Artrey.
- Badiou-Monferran, Cl., (2000). *Les conjonctions de coordination ou « l'art de lier ses pensées »* chez La Bruyère, Paris : Honoré Champion.
- Combettes, B., (1984). « Quelques problèmes posés par l'étude de l'antonymie ». In *Pratiques*, no 43, octobre, pp. 30-545, Paris : CRESEF.
- Cornulier (de), B., (1985). *Effets de sens*, Paris : Minuit.
- Ducrot, O., (1973). *La preuve et le dire*. Paris : Maison Mame.
- Ducrot, O., (1980a). *Les échelles argumentatives*. Paris : Les Editions de Minuit.
- Ducrot, O., (1980b). *Les mots du discours*. Paris : Les Editions de Minuit.
- Ducrot, O., (1984). *Le Dire et le Dit*. Les Editions de Minuit, Paris.
- Kerbrat-Orecchioni, C., (1984). « Antonymie et argumentation: la contradiction ». In *Pratiques*. no 43, octobre, Paris : Larousse.
- Moeschler, J., (1985). *Argumentation et conversation. Eléments pour une analyse pragmatique*. Paris : Hâtier-Credy.
- Tamba, I., (1987). « Où » dans les tours du type : « un bienfaiteur public où évergète ». In *Langue française*. 73 / février 1987, 16 - 28.

« OU » - A CONNECTOR FOR DISCOURS ANTONYMS

Summary

As a discursive-argumentative marker, capable of giving instructions as to the logical-semantic and pragmatic-discursive relations that are implicit or explicit between the discourse units, OU is related to a series of interpretations and to discourse items which organize the discourse.

544

OU is a connector in pragmatics which activates the language oppositions and is more or less subordinated, implicitly or explicitly, to the negation operator. OU is another discourse unit like other connectors that trigger opposition, which manages to emphasize the way mechanisms of discursive antonymy function. With this role, OU triggers interpretative mechanisms that help grading the oppositions in language, or it creates new pairs of antonyms. Through these discourse mechanisms, the antonyms allow contradictions between terms that are opposite in the language, but also between terms which only have a functional opposition in discourse. In this way, we manage to fill the gaps that language has in justifying the oppositions built in the everyday use of language.

Key words: connector, opposition, discourse antonyms, integrated semantics, discourse, argumentation.

Sonia Berbinski
 Université de Bucarest, Roumanie
 Faculté des Langues et des Littératures Etrangères
soniaberbinski@yahoo.com
soniaberbinski@lils.unibuc.ro

O UPOTREBI REČENICA SA ZAVISNIM KLAUZAMA U PISANOM IZRAZU SEDMOGODIŠNJAKA*

Upotreba zavisnih klauza u pisanom izražavanju najčešće služi za merenja relevantna za stepen sintaksičke zrelosti dece određenog uzrasta. Budući da uključivanje zavisnih klauza u strukturu komunikativne rečenice implicira i nivo sintaksičke zrelosti, cilj ovog istraživanja je bio da se ispita sposobnost produkcije zavisnih klauza učenika prvog razreda osnovne škole u pisanom diskursu. Uzorak je činilo 49 ispitanika koji su pisali po tri različita sastava pa se korpus sastojao od 147 tekstova. Analiza korpusa obuhvatila je i kvantitativne i kvalitativne parametre. Ispitivana je pojava pojedinih tipova klauza i frekvencija njihove upotrebe. Rezultati omogućuju uvid u tipove zavisnih klauza koje produkuju deca na ovom uzrastu bez većih teškoća. Pokazalo se da postoje zavisne klauze koje se javljaju sporadično ili ih uopšte nema. Podatak da deca od svih zavisnih klauza najčešće produkuju izrične i vremenske, a ne upotrebljavaju dopusne ili mesne klauze, potvrđuje činjenicu da se u školskom uzrastu nastavlja kasniji jezički razvoj.

Ključne reči: zavisne klauze, kasniji jezički razvoj, pisani izraz, sedmogodišnjaci

1. UVOD

Iako se razvoju sposobnosti za produkciju tekstova poslednjih godina posvećuje značajna pažnja, mnoge faze ovog procesa još uvek nisu dovoljno rasvetljene. Razvoj ove sposobnosti uglavnom je proučavan sa aspekta sintaksičke zrelosti koja se konkretizuje upotrebom složenih sintaksičkih konstrukcija, u prvom redu zavisnih klauza i njihovim uključivanjem u strukturu rečenice. S druge strane, produkcija klauza u naporednom odnosu tumači se kao pokazatelj nižeg nivoa sintaksičkog razvoja. Činjenica da se promene u sintaksi dešavaju postupno, u fazama koje se odvijaju sve do okončanja srednje škole potvrđuje stav da je razvoj sposobnosti za pisanu produkciju proces koji je dugotrajan i složen (Ivanović, Kašić, 2014).

Pre nego što steknu elementarnu pismenost, deca se međusobno razlikuju u govornoj produkciji. Individualne razlike u govornom izrazu među decom predškolskog uzrasta proističu iz govornog izraza roditelja i vaspitača, tj. detetovog jezičkog uzora. Frekventnija upotreba konstrukcija sa zavisnim klauzama u bližem okruženju deteta važan je prediktor za pojavu takvih rečenica u njegovom govoru. Istraživanja pokazuju da deca čiji roditelji češće koriste zavisne klauze i sama ih češće produkuju (Huttenlocher, 2002). Takva deca će imati razvijeniju sintaksičku kompetenciju i sa većim uspehom će formirati zavisne klauze u okviru hijerarhijski više jedinice. Ona će u sintaksičkom smislu biti veštija i spretnija od dece čiji su uzori produkovali jednostavnije konstrukcije (Huttenlocher, 2002). U skladu sa ovim nalazima je i zaključak da je sintaksička sposobnost važan prediktor školskog postignuća u periodu proširivanja jezičke kompetencije (Loban, 1976).

Tako učenici koji imaju teškoće u pisanju značajno zaostaju za drugom decom zbog toga što je pisana forma primarno sredstvo pomoću kojeg učitelji i nastavnici procenjuju nivo i kvalitet njihovog znanja (Graham, 2008). Proučavanjem efekta pisanja na razumevanje teksta zaključeno je da učenici koji pišu kraće forme dok uče imaju razvijeniju sposobnost za razumevanje teksta od dece koja samo odgovaraju na pitanja (Marshall, 1987, prema Vacca & Vacca, 2000). Pitanja, smatraju istraživači, ogra-

* Rad je realizovan u okviru projekata *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* OI 178002 i *Evaluacija tretmana stečenih poremećaja govora i jezika* OI 179068 koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ničavaju obim učenja dok pisanje na određenu temu utiče na šire sagledavanje neke pojave ili problema. Međutim, otežavajuća okolnost je činjenica da učenici uglavnom ekspozitorni tip teksta pišu da bi re-produkovali poznate činjenice a ne da bi produbili svoje znanje u nekoj oblasti (Vacca & Vacca, 2000).

U početnoj nastavi čitanja i pisanja deca nailaze na niz teškoća pri formiranju rečenica i smisaonih celina (Loban, 1976). Nesnalaženje u gramatičkoj i semantičkoj strukturi teksta ističe teškoće u formulaciji rečenice i ukazuje na nezrelost u sintaksičkom razvoju. Međutim, treba imati u vidu i činjenicu da teškoće mogu da se jave u pisanju i kod dece sa tipičnim razvojem, naročito onda kada pokušavaju da produkuju duge, složene iskaze. U tom smislu, produkovanje negramatičnih konstrukcija ili pogrešno upotrebljena leksema ne ukazuje nužno na teškoće u jezičkom razvoju jer nije retkost da i odrasli govornici greše. Ova pojava podvlači činjenicu koja je dugi niz godina bila zanemarivana – jezički razvoj se ne završava sa polaskom deteta u školu nego se proteže sve do okončanja srednje škole, pa i posle nje (Nippold, 1998).

Imajući ovo u vidu, u radu se predstavljaju rezultati ispitivanja sposobnosti upotrebe rečenica sa zavisnim klauzama u pisanom izrazu učenika na kraju prvog razreda osnovne škole.

1.1. Razvoj sposobnosti za produkciju rečenica sa zavisnim klauzama u pisanom diskursu

Razvoj dečje sintakse uglavnom je proučavan sa aspekta sintaksičke zrelosti koja se najčešće definiše kao sposobnost produkovanja složenih sintaksičkih konstrukcija (Silva, Sanchez-Abchi & Borzone, 2010). Konkretizuje se preko indeksa složenosti u kome se najvažnije obeležje odnosi na formiranje zavisnih klauza i njihovo uključivanje u više hijerarhijske jedinice (ibid).

Ukoliko jezički tok ima obeležja tipičnog razvoja, na uzrastu od šest-sedam godina dete postaje svesno jezika, jezičkih jedinica i njihovih mogućih kombinacija. Zameci metajezičke svesti javljaju se u interakciji kroz spontane popravke i pitanja (Clark, 1978, prema Ravid & Tolchinsky, 2002). Dete počinje da analizira iskaze i sa stanovišta govornika (produkcija) i sagovornika (razumevanje). Ipak, jasna i analitička predstava jezičkih procesa i konstrukcija kao i razmišljanje o strukturi jezika daleko su izvan sposobnosti dece i najčešće se ne uspostavljaju u potpunosti pre adolescencije (Ashkenazi & Ravid, 1998, prema Nippold, 1998). Kod dece predškolskog uzrasta sintaksička svest se manifestuje na taj način što deca znaju da postoje neke nepravilnosti u rečenici, svesna su ih ali nisu u stanju da ih isprave niti da objasne šta je u datom primeru pogrešno. Svest o sintaksičkoj strukturi rečenice se razvija sa uzrastom, pa su oko sedme-osme godine neka deca u stanju da daju adekvatna objašnjenja u vezi sa ispravljanjem gramatičkih grešaka (Eisenbeiss, 2013). Zadaci kojima se proverava nivo sintaksičke svesti jesu oni u kojima se od deteta očekuje da ispremeštane reči stavi na odgovarajuće mesto i preuredi njihov redosled u rečenici, ili se ponude negramatične konstrukcije a dete treba da uoči grešku i formira gramatičan niz (Cain, 2007).

Izvorni govornici štokavskog narečja tokom mlađeg osnovnoškolskog uzrasta proširuju jezičku kompetenciju u razumevanju i upotrebi komunikativnih rečenica u kojima se sekundarni rečenični konstituenti izražavaju zavisnim klauzama. Među prvim se usvajaju zavisne klauze s dopunskom konstituentnom funkcijom (izrična, namerna, posledična) i konstituentnom funkcijom imeničkih odredaba (odnosna). Zavisne klauze s konstituentnom funkcijom glagolskih odredbi prema poretku usvajanja dele se na dve grupe. Ranije se usvajaju načinska, vremenska i mesna, dok se uzročna, dopusna i uslovna konačno usvajaju između jedanaeste i dvanaeste godine (Kašić, 2002).

U okviru pisanog diskursa, deca treba svoje ideje, koje jezički uobličavaju, da organizuju u konstrukcije među kojima vlada hijerarhijsko ustrojstvo. „Slaganje klauza” podrazumeva ređanje jedinica teksta koje su povezane sintaksički, tematski i diskursno. Takvo povezivanje se realizuje veznicima kao obeležjima paratakse i hipotakse, neličnim glagolskim oblicima i eliptičnim konstrukcijama. Deca u početku ređaju rečenice redom koji je blizak redosledu događaja. Uočavanje i razumevanje uzročnih odnosa vodi dete do varijanti složenije sintakse i upotrebe zavisnih klauza, pre svih drugih jezičkih sredstava. S druge strane, složena sintaksička sredstva pružaju detetu mogućnost da otkrije složenije relacije koje su često uzročno povezane.

Postojanje zavisnih klauza u okviru zavisnosloženih i višestruko složenih rečenica, njihova povećana produkcija, stagnacija u upotrebi ili njihovo nepostojanje u pisanim zadacima kod dece, pruža dragocene podatke o stepenu sintaksičke zrelosti njihovog pisanog diskursa (Hunt, 1965, 1970, prema Ivanović, Kašić, 2014). Istovremeno, produkovanje složenih sintaksičkih struktura signalizira i dostignuti nivo sintaksičke kompetencije u tekstovima koje produkuju deca različitog uzrasta (Hunt, 1965, 1970). Na osnovu toga može se zaključiti da međusobno kombinovanje rečenica i kombinovanje unutar njih vodi složenijoj sintaksi, prema postepenom usvajanju složenih sintaksičkih konstrukcija (Hillock, 1986, prema Applebee, 2000). Deca inkorporiraju takve konstrukcije u pisane diskursne forme, razmišljaju o temi i traže najbolji način na koji će izraziti svoje ideje i pretočiti ih u rečenice postepeno usvajajući složenije sintaksičke strukture, bogateći rečnik specifičnim školskim leksikonom i proširujući značenjske odnose među rečima (Schelletter & Leinonen, 2003).

1.2. Razvoj sposobnosti za pisanu produkciju

Do prvog susreta deteta sa pisanjem najčešće dolazi tokom predškolskog perioda. On se ogleda u precrtavanju slova koje samo po sebi za njega predstavlja novinu i zadovoljstvo, ali bez učešća fonetsko-grafemske analize i sinteze, koje su neophodne za razvoj pisanog govora u punom smislu reči (Gligorović, 2013).

Tokom usvajanja pisanog jezičkog izraza neophodno je obuhvatiti tri važne komponente pisanja: planiranje, prevodenje ideja u pisanu formu (pisanje u užem smislu) i proveru napisanog. Navedene faze procesa pisanja se ne razvijaju simultano i na toj činjenici počivaju glavne razlike između dečjih tekstova i tekstova odraslih.

Kod dece se prvo javlja i usvaja faza prevodenja misla u jezički izraz (*translating* = *transcription, text generation*, Beringer & Swanson, 1994). Ona je i centralna faza u procesu pisanja. Generisanje teksta, pisanje u užem smislu deli zajedničke crte sa govorenjem. U okviru ove faze se vrši odabir sadržaja, izbor leksema i sintaksička formulacija, dok je transkripcija povezana isključivo sa pisanjem. Uprkos činjenici da su deca u priličnoj meri savladala govorni izraz kad počnu da pišu, razvoj njihovog pisanog izraza pokazuje da ovakva produkcija nije bez napora i da stvara prilične teškoće svima (McCutchen, 1996). Kod dece koja su se tek opismenila i u fazi su savladavanja elementarnih zakonitosti pisanja, ne postoji ni faza planiranja, ni faza provere teksta. Poređenje beležaka i konačne verzije teksta kod desetogodišnjaka pokazuje da trećina beležaka pretrpi samo manje promene u konačnoj verziji. Za razliku od njih, deca sa 12 i 14 godina prave značajne promene u tekstu. Ovakvi rezultati upućuju na dve stvari: da deca postupno usvajaju sposobnost planiranja teksta i da jednostavno ne umeju da artikuliraju svoje planove kao odrasli (McCutchen, 2008). Njima, u suštini, planiranje nije ni toliko bitno jer je taj proces za njih očigledan i vidljiv – ona govore šta će i o čemu da pišu i pričaju naglas o svakom detalju koji opisuju (Graves, 1981; prema Flood & Lapp, 2000). To im u velikoj meri olakšava fazu samog generisanja teksta (kad čuju sebe lakše se opredele za reči koje će preneti taj zvuk). Isto tako, čitanje naglas onoga što su već napisala od pomoći im je u onome što treba da pišu sledeće (Flood & Lapp, 2000).

Ako se uporede postojeće faze kod sedmogodišnjaka tokom početne nastave čitanja i pisanja sa onim što se dešava kod odraslih, vidi se da kod dece postoji rudimentarna priprema u smislu planiranja pre produkcije teksta. Kad pišu sastav na zadatu temu, njihovo pisanje se posmatra kao pisanje onog što ona znaju o zadatku koji je pred njih postavljen. Razlike se mogu uočiti i tokom generisanja teksta i transkripcije, kao i u reviziji – deca mnogo ređe pregledaju svoj tekst i manje obraćaju pažnju na pravopisna pravila i interpunkciju (Wagner et al., 2011).

Proveravanje teksta deci predstavlja teškoću jer uključuje procese otkrivanja i utvrđivanja određenih problema koji su se javili tokom same produkcije teksta i zahteva od deteta da odabere odgovarajuću strategiju i primeni je u rešavanju postojećih problema. Za sve to, ono mora dobro da savlada čitanje i pisanje u užem smislu - generisanje teksta (McCutchen, 2008). Dok iskusni pisci ovu fazu sprovode vrlo intenzivno, uzimajući u obzir ceo tekst, strukturu, koherentnost i značenje (da li ima nejasnih i dvosmislenih delova),

kao i manje odeljke i pododeljke teksta, sve do nivoa rečenice; deca najčešće svoju proveru vrše na *lokalnom* nivou – zadržavaju se u okviru rečenice i na izboru reči (Butterfield, Hacker & Albertson, 1996; Fitzgerald, 1987; McCutchen, Francis & Kerr, 1997; prema Midgette, Haria & MacArthur, 2008). Poslednja etapa podrazumeva reviziju napisanog koja omogućava da se proizvod pisanja uporedi sa mentalnom reprezentacijom planiranog teksta. Obuhvata i evaluaciju onoga što je napisano, uključujući procedure koje poboljšavaju tekst i na pojmovnom i na jezičkom nivou - plan sadržaja i plan forme (Olive et al., 2009). Iskusi pisci, kada proveravaju šta su napisali, posmatraju celokupnu strukturu teksta, međusobnu povezanost rečenica kao i poruku koju u celini tekst treba da prenese, gramatičke i slovne greške. Početnici, deca u osnovnoj školi (ali i u srednjoj) kako je već rečeno, prilikom revizije zadržavaju se isključivo na nivou reči i rečenice i ne obraćaju pažnju na nadrećenične celine (Fitzgerald, 1987; McCutchen, Francis & Kerr, 1997; Butterfield, Hocker & Albertson, 1996; prema Midgette, Haria & MacArthur, 2008).

Deca ranog školskog uzrasta nemaju znanja o kriterijumima koji su potrebni da bi uspešno mogla da procene svoj tekst (MacArthur, 2007). Isto tako tokom pisanja ne postavljaju jasne ciljeve i ne utvrđuju principe kojima mogu da se rukovode dok pišu i pregledaju napisano (Graham, MacArthur & Schwartz, 1995).

2. ISTRAŽIVANJE

2.1. Cilj istraživanja

Osnovni cilj rada je ispitivanje sposobnosti za produkciju zavisnih klauza u pisanom diskursu učenika na kraju prvog razreda osnovne škole. Iz osnovnog cilja proistekao je i praktični cilj: razvijanje strategija u procesu opismenjavanja koje olakšavaju približavanje dečje sintakse pisanim obrascima odraslih govornika i sprovođenje sistemskih instrukcija kojima bi se dostigli viši nivoi kompetencije za pisano izražavanje u nižim razredima osnovne škole (Ivanovic, 2015b).

2.2. Metodologija rada i korpus

Uzorak istraživanja činilo je 49 učenika prvog razreda jedne beogradske osnovne škole. Svi ispitanici su izvorni govornici srpskog jezika, odnosno štokavskog dijasistema. Svi ispitanici su tokom tri školska časa u razmaku od nedelju dana pisali po jedan tip teksta (narrativ, ekspozicija i deskripcija) tako da je korpus bio sastavljen od 147 tekstova. Svako dete je dobilo istovetno štampano uputstvo koje ga je upućivalo na obavezne delove teksta i podsećalo koje elemente treba da sadrži pošto su tekstovi bili žanrovski i tematski raznovrsni. Kako prikupljeni tekstovi predstavljaju deo korpusa jednog šireg istraživanja, ovom prilikom nisu uzimana u obzir svojstva teksta koja su žanrovski osetljiva, ali su različiti tipovi teksta omogućili pojavu različitih vrsta rečenica.

Analiza je obuhvatila kvantitativne (dužina teksta izražena brojem reči, komunikativnih rečenica i klauza) i kvalitativne (tipovi komunikativnih rečenica i zavisnih klauza) parametre. U okviru ispitivanja sposobnosti za produkciju zavisnih klauza u pisanom govoru kod sedmogodišnjaka nakon parametara koji se odnose na dužinu teksta, analizom su bile obuhvaćene različite vrste rečenica koje su se javile u korpusu, tj. jezgrene rečenice, proširene rečenice, naporednosložene rečenice, zavisnosložene rečenice kao i višestruko složene rečenice. Osim nabrojanih, u tekstovima su se pojavile i negramatične konstrukcije, te nepotpune i besmislene rečenice. Takođe, sintaksički parametri su obuhvatali još i broj i vrstu zavisnih klauza u široj, hijerarhijski nadređenoj jedinici koje su se javile u narativnom, ekspozitivnom i deskriptivnom tipu teksta.

Tako su sledećim korakom u analizi obuhvaćene sve zavisne klauze koje pripadaju sistemu srpskih predikatskih rečenica – izrične, odnosne, mesne, vremenske, uzročne, uslovne, dopusne, namerne, poredbene i posledične.

Statistička obrada svih navedenih varijabli urađena je softverskim paketom SPSS. Podaci dati u tabelama predstavljaju deo deskriptivne statistike (aritmetička sredina, minimum, maksimum). Pored toga, pojedini podaci su predstavljeni procentualno a za neke je data skala učestalosti javljanja.

3. REZULTATI

Kako se može videti u Tabeli 1, učenici u prvom razredu osnovne škole u pisanom diskursu produkuju u proseku 58 reči (57,55). Takođe se može primetiti da su individualne varijacije velike, pa je u tom smislu najkraći tekst imao svega 21,67 reči, dok je maksimalan broj reči bio dvostruko veći od prosečnog, to jest sastojao se od 127, 67 reči.

Kad je reč o prosečnom broju komunikativnih rečenica u tekstu sedmogodišnjaka, on je oko 7 (7,09), dok je raspon između minimuma i maksimuma u odnosu na prosečan broj rečenica u tekstu nešto manji nego kod broja reči, pa je tako tekst u kom je registrovan najmanji broj rečenica bio onaj sa svega 4, dok ih je u jednom tekstu bilo najviše 11,33.

Široko polje varijacija je bilo i u broju klauza koje su produktovane na nivou teksta. Prosečno jedan tekst u prvom razredu osnovne škole sadrži 12,39 klauza, dok je 5,33 broj koji se odnosi na minimalni broj klauza u tekstu, odnosno 20,33 što je maksimalna vrednost za datu sintaksičku varijablu.

N=49	Prosečan broj reči u tekstu	Prosečan broj komunikativnih rečenica u tekstu	Prosečan broj klauza u tekstu
	57,55	7,09	12,39
Min.	21,67	4,00	5,33
Max.	127,67	11,33	20,33

Tabela 1-Dužina teksta izražena brojem reči, rečenica i klauza

U Tabeli 2 predstavljen je prosečan broj različitih tipova komunikativnih rečenica u tekstu sedmogodišnjaka, a u zagradi je njihova vrednost izražena i u procentima. Ono što se na prvi pogled može uočiti jeste činjenica da su se jedino proširene rečenice javile u svakom tekstu u okviru analiziranog korpusa, to jest da je bilo pisanih sastava u kojima se nisu javile ni jezgrene, ni besmislene, ni nepotpune, ni negramatične konstrukcije, ali takođe nijedan tip složenih rečenica – nije bilo naporednosloženih, zavisnosloženih ni višestruko složenih rečenica. Iako postoje pisani radovi koji su sadržali i po tri zavisnosložene ili naporednosložene rečenice (što predstavlja maksimum po zadatku), postoje i tekstovi sa čak 6,67 proširenih rečenica.

N=49	Jezgr.	Proš.	Napsl.	Zavsl.	Višsl.	Negram.	Besmisl.	Nepotp.
(%)	,38 (5,3%)	3,01 (42,4%)	1,39 (19,6%)	1,16 (16,4%)	0,65 (9,2%)	,43 (6,05%)	,04 (0,58%)	,03 (0,4%)
Min.	,00	1,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Max.	2,33	6,67	3,00	3,00	2,00	2,00	,67	1,33

Tabela 2 – Prosečan broj svih tipova rečenica u tekstu (u procentima)

Struktura tekstova u prvom razredu osnovne škole, kada uzmemo u obzir njihove prosečne vrednosti, izgleda ovako: sedmogodišnjaci produkuju najveći broj proširenih rečenica, u proseku oko 3. S obzirom da je to 42,4% od ukupnog broja rečenica, može se zaključiti da su one daleko najbrojnije. Sledeće su naporednosložene rečenice (1,39 ili 19,6%) što znači da uključujući i jezgrene rečenice koje su se ređe javljale, u proseku - 0,38 (5,3 %), znači da skoro 70 % od ukupnog broja rečenica pripada subjekatsko-predikatskim konstrukcijama sa jednim predikatom (tj. prostim rečenicama) i naporedno-

složenim rečenicama koje, tradicionalno pripadaju konstrukcijama koje su složene u smislu većeg broja predikata, ali svakako ne složenim u sintaksičkom smislu kao što su rečenice sa zavisnim ili rečenice sa zavisnim i naporednim odnosom.

Budući da su se besmislene i nepotpune rečenice javile u čitavom korpusu tekstova vrlo sporadično, ovde se dalje neće ni analizirati (oba tipa rečenica su se javila u manje od jednog procenta po tekstu), ali će dalja analiza rezultata obuhvatiti rečenice u kojima postoji bar jedna klauza u zavisnom odnosu, tj. zavisnosložene i višestruko složene rečenice.

Kao što se vidi u Tabeli 2, bilo je tekstova u kojima učenici nisu nijednom produkovali rečenice sa zavisnim klauzama, ali i da je bilo tekstova sa po 3 zavisnosložene, odnosno 2 višestruko složene rečenice. Prosečno, sedmogodišnjaci su pisali tekstove sa 1,16 odnosno 0,65 ovakvih konstrukcija. To znači da je skoro jedna četvrtina ukupnog broja rečenica sadržala bar jednu subordiniranu klauzu. Sa ovim podatkom u direktnoj vezi je i broj negramatičnih produkcija (0,43 tj. 6,05%) jer, iako nije rađena njihova detaljna analiza, uočeno je da je najviše negramatičnih rečenica konstruisano pri pokušaju formiranja složenih sintaksičkih struktura.

Tabela 3 pokazuje prosečan broj i međudodnos zavisnih klauza koje su se javile u okviru šire, hijerarhijski više jedinice, zavisnosložene rečenice. Ovde se vidi da od 10 vrsta zavisnih klauza koje se javljaju u srpskom jeziku, 8 se javilo u pisanom diskursu sedmogodišnjaka, dok dopusne i mesne nisu registrovane. Takođe se uočava da je bilo tekstova bez zavisnih klauza ali i da u proseku zavisnosložene rečenice sadrže jednu zavisnu klauzu, ne više njih.

N=49	Izrične	Odnosne	Mesne	Vrem.	Uzroč.	Uslov.	Dopusne	Namerne	Poredb.	Posl.
	,35	,12	,00	,41	,30	,006	,00	,14	,03	,03
Min.	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00	,00
Max	1,33	,67	,00	1,33	1,67	,33	,00	1,00	,67	,33

Tabela 3 – Prosečan broj zavisnih klauza u zavisnosloženim rečenicama

550

Radi bolje preglednosti rezultata i lakšeg snalaženja u njima, data je Tabela 4 u kojoj je data frekvencija upotrebe zavisnih klauza u tekstovima učenika prvog razreda. Kako ona pokazuje, u korpusu tekstova različitih žanrova (narativni, deskriptivni i ekspoziorni) nijedan sedmogodišnjak nije upotrebio mesnu ili dopusnu klauzu. Najčešće su od onih sa odredbenom funkcijom produkovane vremenske i uzročne, a od dopunskih izrične i delimično namerne (ove poslednje su se javljale, doduše sporadično i u priloškoj funkciji). Poredbene, posledične i uslovne su javile u malom broju, a odnosne sa pridevskom vrednošću zauzimaju sredinu tabele.

Vremenske klauze	,41
Izrične klauze	,35
Uzročne klauze	,30
Namerne klauze	,14
Odnosne klauze	,12
Poredbene klauze	,03
Posledične klauze	,03
Uslovne klauze	,01
Dopusne klauze	,00
Mesne klauze	,00

Tabela 4 – Frekvencija upotrebe zavisnih klauza u tekstovima učenika I razreda

4. DISKUSIJA

Pokušavajući da odrede tok i parametre kasnijeg sintaksičkog razvoja kao i da objasne činjenice koje se odnose na razvoj sintakse (pre svega pisane) tokom školovanja, najveći broj istraživača je ispitivao razumevanje i produkciju zavisnih klauza. Na njihovoj upotrebi i spremnosti deteta da ih koristi u pisanom izražavanju najvećim delom počivaju sva merenja koja su relevantna za sintaksičku zrelost. Budući da uključivanje zavisnih klauza u strukturu upravne rečenice implicira i viši nivo sintaksičke složenosti (a samim tim i zrelosti), značajan deo analize našeg korpusa baziran je upravo na ispitivanju zavisnih klauza.

Pojedini autori smatraju da su pokušaji da se pruži adekvatno tumačenje usvajanja sintaksičkih konstrukcija u kasnijoj fazi razvoja jezika osuđeni na neuspeh zbog toga što se razvoj jezika u tom periodu ne zasniva na usvajanju novih struktura nego na sposobnosti deteta da što više pokuša da poveća stepen strukturne složenosti, to jest da sa uspehom uključuje veći broj konstrukcija u strukturu *jedne* rečenice (Applebee, 2000; Myhill, 2008). Pisanje u tom smislu predstavlja bolju podlogu za proučavanje kompleksnih struktura jer se tekstovi odlikuju višim stepenom sintaksičke složenosti. Kada pišu, svi se više trude (nego kad govore) i pokušavaju da ostvare maksimum želeći da ostave što povoljniji utisak na onoga ko čita tekst.

Od postojećih deset vrsta zavisnih klauza, u prvom razredu se pojavilo njih osam. Mesnih i dopunskih klauza nije bilo u korpusu tekstova učenika prvog razreda.

Za razliku od dece u prvom razredu, prema jednom istraživanju (Ivanović, 2014) u tekstovima desetogodišnjaka javljaju se sve vrste zavisnih klauza. Najfrekventnije su izrične i vremenske (samo su zamenile mesta u odnosu na prvi razred) dok su iza njih uzročne i odnosne sa jednakom učestalošću javljanja. Najmanje je produkovano mesnih, posledičnih idopusnih zavisnih klauza (Ivanović, 2014).

Kad usvajaju jezik, deca analiziraju i organizuju informacije koje čuju u svom okruženju. Ako u svom okruženju čuju rečenice u kojima su neki od primarnih ili sekundarnih konstativata iskazani zavisnim klauzama, teže ih analiziraju i teže organizuju informacije nego kad njihovo neposredno i šire okruženje upotrebljava jednostavne konstrukcije, tj. proste i proširene rečenice. U periodu usvajanja jezika, složene rečenice su previše kompleksne za dete da bi ih uspešno procesuiralo; zbog toga deca najpre usvoje strukturu proste rečenice da bi na tu osnovu kasnije mogli da nadgrade složene konstrukcije sa zavisnim klauzama (Elman 1993; Newport 1990; prema Diessel, 2004). Zbog toga su i prve zavisnosložene rečenice relativno jednostavne strukture što znači da se ne usvajaju sve odjednom i na isti način, već pojedini tipovi zavisnih klauza poseduju specifične strategije usvajanja. Pošto se zavisne klauze usvajaju po specifičnom redosledu, za njihovo usvajanje neophodni su specifični uslovi. Smatra se da redosled po kom se one usvajaju u pisanom izrazu predstavlja repliku govornog modela samo što je period usvajanja kraći jer su deca kognitivno spremnija nakon predškolskog perioda. Deca u kasnijoj fazi razvoja jezika imaju više iskustva u jezičkoj upotrebi nego što su imala na početku samog procesa usvajanja jezika (Ivanović, 2014).

Moskovljević navodi da se prvo usvajaju proste, jednostavne strukture u pisanju (Moskovljević, 1989). Kad deca počnu da formiraju rečenice sa dva ili više predikata, najpre konstruišu nezavisnosložene rečenice, da bi, dok ne ovladaju strukturom zavisnosložene rečenice, najpre usvojila one koje u svom sastavu imaju zavisne klauze čije uključivanje u strukturu komunikativne rečenice formalno liči na slaganje naporednih klauza (Diessel, 2004).

Analiza korpusa tekstova čije smo tipove rečenica pažljivo razvrstavali, pokazala je da se proces usvajanja rečenica sa dve ili više klauza, koje zovemo složenim, odvija na dva nivoa. Prvi, niži nivo se odnosi na slaganje nezavisnih klauza u sklopu naporednosložene rečenice i formiranje zavisno složene rečenice u okviru koje se dodaju zavisne klauze sa odredbenom funkcijom (zavisne klauze priloškog tipa). Drugi, viši nivo predstavljaju zavisnosložene rečenice u kojima se primarni i sekundarni rečenični konstituenti iskazuju dopunskim i relativnim klauzama (zavisne klauze sa imeničkom i pridevskom vrednošću) (Diessel, 2004; Kašić, 2002). Brzina kojom će dete usvojiti bilo koji od ova dva modela složenih konstrukcija zavisi od nekoliko faktora: frekventnosti određenog tipa konstrukcije u strukturi

maternjeg jezika, ali i jeziku okruženja kojem je dete izloženo. Kakav će tok imati proces usvajanja zavisi i od semantičke i sintaksičke složenosti date konstrukcije, komunikativne funkcije koju određena rečenica nosi i socijalnog i kognitivnog razvoja deteta (Diessel, 2004).

Rezultati koji su dobijeni u našem istraživanju bacaju više svetla na redosled usvajanja forme pisane rečenice, odnosno na redosled po kom se usvajaju zavisne klauze u pisanom diskursu. Oni su u velikoj meri u korelaciji sa tvrdnjom da su zavisne klauze koje imaju funkciju priloških odredaba srodnije i bliže nezavisnim klauzama (zbog toga što se one u suštini ne uključuju u strukturu upravne rečenice već se najčešće samo nadovezuju na nju tj. predikat zavisne klauze se formira iza predikata glavne rečenice). Shodno tome, logičan redosled bi bio da se usvajaju uporedo sa njima, tj. ranije od zavisnih klauza sa dopunskom i atributskom funkcijom (Diessel, 2004).

U tradicionalnoj gramatici nezavisne klauze i zavisne klauze sa priloškom vrednošću se kategorijalno razlikuju – prve sa glavnom rečenicom čine simetričnu strukturu, dok ove druge formiraju nesimetričnu konstrukciju. Pojedini autori radije posmatraju ova dva tipa klauza kao kontinuum srodnih, povezanih konstrukcija (Diessel, 2004). Među najfrekventnijim vrstama zavisnih klauza su one sa priloškom funkcijom - vremenske i uzročne. Osim toga, na osnovu učestale upotrebe ova dva tipa zavisnih klauza, može se izvući zaključak da je izražavanje priloških odredbi (sekundarnih rečeničnih konstituenata) za vreme i uzrok preko zavisnih klauza veoma frekventno i da su deca već sa sedam godina savladala logički redosled dešavanja, da poznaju vremenske odnose, kao i uzročno-posledični koncept koji je dosta proučavan u različitim područjima kognitivnih nauka (Sowa, 2000; Meyer, 2000; prema Diessel & Hetterle, 2011). Ako odnose koordinacije i subordinacije posmatramo kao jedinstven kontinuum, u tom slučaju bi uzročne i vremenske klauze pripadale rubnim delovima jednog i drugog pola, odnosno predstavljale bi tačku u kojoj se prelamaju karakteristike i jednog i drugog odnosa – i naporednosti i subordinacije (Ivanović, 2014).

Ostale zavisne klauze priloškog tipa, poput poredbenih i uslovnih su među onima koje se najređe koriste u tekstovima sedmogodišnjaka. Smatramo da je to zbog toga što poredbene (načinske) klauze osim toga što imaju funkciju priloške odredbe (za jednakost) takođe se često upotrebljavaju u funkciji priloške dopune (za nejednakost) što predstavlja obavezniji, a samim tim i viši nivo i stepen uključenja u glavnu klauzu, pa se shodno tome i kasnije usvajaju. Osim toga, odredbe za način se mnogo češće u srpskom jeziku izražavaju prilogom ili predložko-padežnom konstrukcijom nego zavisnom klauzom. Uslovne klauze, na primer koje su takođe priloškog tipa su kompleksnije za upotrebu, deci predstavljaju veći problem u usvajanju (Kašić, 2002) jer podrazumevaju viši kognitivni nivo i već usvojen pogodbeni obrazac *ako-onda*, čvršće su vezane za glavnu rečenicu tj. stepen integracije u upravnu rečenicu je mnogo viši (Diessel, 2001; 2004; prema Diessel & Hetterle, 2011). Step formalne integracije u glavnu rečenicu zavisi od nekoliko činilaca. Pre svega, važnu ulogu igraju morfosintaksičke karakteristike glagola koji funkcioniše kao predikat u zavisnoj priloškoj klauzi (Cristofaro, 2003; prema Diessel & Hetterle, 2011). Pored toga važno je kako je pozicionirana priloška rečenica u odnosu na glavnu (ispred ili iza nje, levo ili desno od njenog predikata) (Diessel, 2001, 2005; prema Diessel & Hetterle, 2011) i kakva je intonaciona povezanost glavne i zavisne klauze ukoliko je u pitanju govorni izraz (Chafe, 1984; Ford, 1993; prema Diessel & Hetterle, 2011).

Dakle, najpre se usvajaju one koje se poziciono nadovezuju na glavnu rečenicu, koje joj slede, dok one koje idu ispred nje češće se javljaju u pisanju (inverzija se češće javlja u pisanom izrazu nego u govorenju, a veznici i veznički spojevi kao obeležja odnosa se takođe diferenciraju prema upotrebi u određenom modalitetu jezika – pojedini se češće upotrebljavaju u pisanju, a drugi u govorenju). U pisanom izražavanju inverzni redosled sintaksičkih konstrukcija omogućava onome ko piše da istakne ono što je za njega značajno i da uputi onoga ko čita tekst na najvažniji deo informacije (Myhill, 2008). Najveći broj primera uzročnih klauza u tekstovima koji su podvrgnuti analizi je pozicioniran iza upravne rečenice:

*Na< & > primer< & > slični su zato što oba deci donose radost kao sestra i brat. (I exp 3, ž);
Ja se sa njom igram zato što je zanimljivo. (I des 6 ž)*

Isto tako, uzročne klauze koje se javljaju iza glavne rečenice uglavnom se vezuju specifičnim veznicima, koji se i ranije usvajaju (i u govorenju i u pisanju), kao na primer *jer*, *zato što*. Kauzalni veznici koji su tipični za pisanu formu javljaju se nešto kasnije (poput *budući da*, *zbog toga što*, *pošto*) i pretežno se koriste onda kada uzročne rečenice stoje ispred upravnje; oni se retko mogu naći u govoru (Diessel, 2005; prema Diessel & Hetterle, 2011).

Da se vremenske i uzročne rečenice više nego druge vrste zavisnih klauza upotrebljavaju – to su nalazi studija koje su sprovedene među školskom decom (La Brant, 1933; Harrell, Watts, prema Hunt, 1965).

Vremenske rečenice se mogu naći i ispred i iza glavne rečenice, pa je zbog toga i njihov broj u tekstovima dece od osam do deset godina vrlo veliki. Uslovne pak, najčešće se pozicioniraju ispred glavne klauze, čvršće su za nju vezane, pa zbog toga deca imaju više problema da ih upotrebljavaju. Inverznu formu ipak možemo označiti kao markiranu u odnosu na tipičniji redosled gde zavisna dolazi posle upravnje, pa se deca teže sa njom snalaze i kasnije je usvajaju. Kako rastu, lakše je savlađuju pa samim tim i uslovne rečenice čiji broj raste sa uzrastom, ali tek se nešto više javljaju u trećem i četvrtom razredu (Ivanović, 2014).

Dopusne klauze su se javile u zanemarljivom broju na nivou čitavog korpusa u istraživanju koje smo već navodili, iz čega se može izvesti zaključak da za ovladavanje ovim konstrukcijama treba više vremena kao i to da ih deca smeštaju u sistem tek nakon desete godine (Ivanović, 2014). One su na svim ispitivanim uzrastima bile pri samom dnu tabele učestalosti javljanja što ide u prilog hipotezi da je deci teško da na mlađem osnovnoškolskom uzrastu produkuju zavisne klauze sa funkcijom koncesivne odredbe.

Osim dopusnih klauza, učenici prvog razreda nisu nijednom produkovali mesne klauze. Budući da je u strukturi srpskog jezika pretežna forma kojom se iskazuje priloška odredba za mesto predložko-padežna konstrukcija, i da se retko upotrebljava klauzalna konstrukcija kao eksponent ovog konstituenta, niska frekvencija upotrebe mesnih klauza nije neočekivana jer je verovatno da ih ni kod odraslih izvornih govornika srpskog jezika ne bismo pronašli mnogo više. Dakle, mesne klauze sa funkcijom priloške odredbe za mesto nisu frekventne u jeziku okruženja kome su deca izložena, pa se nisu javile ni u pisanim izrazu sedmogodišnjaka.

Pored zavisnih klauza sa priloškom funkcijom uzroka i vremena, najranije se usvajaju klauze sa dopunskom konstituentnom funkcijom. Tu se pre svega misli na izrične i namerne rečenice. Kako se vidi u rezultatima, oba tipa zavisnih klauza su po učestalosti javljanja u gornjem delu tabele.

Ako se uzme u obzir frekventnost ovakvih konstrukcija u jeziku detetovog okruženja, njihova forma i funkcija koju obavljaju u strukturi maternjeg jezika, onda je sasvim očekivano da izrične klauze budu na drugom mestu. S obzirom da im je pretežna funkcija dopunska, uglavnom direktnog objekta, same semantičke i sintaksičke karakteristike (prelaznih) glagola nameću i zahtevaju dopunu u vidu konstrukcija sa izričnim klauzama. Govor odraslih izvornih govornika obiluje ovim konstrukcijama, izloženost deteta dopunskim klauzama je svakodnevna i vrlo velika. Pored toga što su česte u govorenju, ni pisani izraz ne zaostaje za govornim kad je upotreba izričnih rečenica u pitanju. Drugim rečima, sama struktura jezičkog sistema, leksika i gramatika teraju dete da upotrebi izričnu klauzu posle prelaznog glagola (govorenja, mišljenja, osećanja i opažanja) koje je upotrebilo u glavnoj rečenici. Deca najpre upotrebljavaju dopunske zavisne klauze isključivo u rečenicama koje formiraju prema kalupu modalnih glagola uz koje je dopuna obavezna, i koje uče kao celinu (Thompson & Mulac, 1991; prema Diessel & Tomasello, 2000). Budući da je upotreba izričnih rečenica u funkciji objekta najfrekventnija (*nemarkirano*), viši stepen sintaksičke zrelosti se pripisuje tekstu u kojem je izrična rečenica upotrebljena u funkciji subjekta (*markirano*) (pošto je ređa, samim tim se više ceni i vrednuje) i smatra boljim pokazateljem sintaksičkog razvoja od iste rečenice koja obavlja funkciju objekta (Hunt, 1965).

Pošto namerne klauze mogu imati i funkciju finalne dopune i finalne odredbe, češće se u tekstovima dece mlađeg uzrasta sreću kada ih upotrebe u dopunskoj funkciji (uz glagole svesno preduzetog kretanja) kada se struktura tih rečenica približava modelu izričnih klauza. Namerne rečenice sa funkcijom

priloške dopune koje se nadovezuju na strukturu glavne rečenice su mnogo češće i u našem korpusu, npr: *Ja idem kod dede za leto da ga posetim.* (I exp 13 m)

Prema navodima pojedinih autora, najvažnija karakteristika na koju treba obratiti pažnju pri formiranju kriterijuma za procenu stepena sintaksičke zrelosti tekstova školske dece jeste broj zavisnih klauza sa pridevskom vrednošću (sa funkcijom imeničkih odredbi). Za osam godina, kod dece od četvrtog razreda do kraja srednje škole, udvostručila se upotreba odnosnih klauza (Hunt, 1965). Kako rastu, deca upotrebljavaju sve više odnosnih klauza koje postaju sve složenije i raznovrsnije (Diessel & Tomasello, 2000).

To znači da u početku deca pišu (kao što ih usvajaju i u govornom izrazu) komunikativne rečenice koje u sebi sadrže relativnu klauzu sa kojom zajedno imaju jedno jedinstveno, objedinjeno značenje, da bi kasnije išla prema sve složenijim konstrukcijama koje i suštinski postaju iskazi koji sadrže dve propozicije (Diessel & Tomasello, 2000), najčešće sa atributskom ili apozitivnom funkcijom. Komunikativne rečenice u čiju strukturu deca uključuju odnosne klauze podsećaju na strukturu prostih rečenica iako formalno s dva predikata (oni se odnose na izolovanu imenicu ili imeničku sintagmu - *druga slika koju sam naslikao*) ili, što je češće, na imenski kopulativni predikativ - *to je šećer koji ide tu* (Diessel & Tomasello, 2000). Kasnije se dolazi do pojave prave složene rečenice koja u sebe uključuje odnosnu klauzu kojom se modifikuje najčešće subjekat ili objekat glavne rečenice.

5. ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Struktura rečenice je ključni pokazatelj nivoa sintaksičkog razvoja dece školskog uzrasta (Ivanović, 2013). Kako proces usvajanja pisanja formalno kreće sa polaskom deteta u školu, u radu je ispitana sposobnost za produkciju zavisnih klauza sedmogodišnjaka čime je fenomen usvajanja forme i strukture pisane rečenice ispraćen od samog početka; tim pre što su svi ispitanici izvorni govornici srpskog jezika. Što se duže školuju, njihove rečenice postaju sve raznovrsnije i složenije. Na osnovu iznetih rezultata može se zaključiti da se najranije usvajaju zavisne klauze sa priloškom i imeničkom vrednošću, koje se formiraju iza glavne rečenice i njihovo uključivanje u strukturu komunikativne rečenice liči na povezivanje naporednih klauza; više je formalno nego suštinsko. Pravi odraz naprednije sintakse u pisanju su relativne klauze. Njihova upotreba je specifična zbog toga što se, za razliku od ostalih tipova zavisnih klauza, one formiraju i organizuju oko određene lekseme i na taj način se suštinski uključuju u širu strukturu. Ovaj proces uklapanja i uključivanja relativne klauze u hijerarhijski više strukture predstavlja teškoću za decu mlađeg uzrasta pa se očekuje da se broj odnosnih rečenica povećava sa hronološkim uzrastom deteta.

Činjenica da se u pisanoj formi nisu pojavili svi tipovi zavisnih klauza kao i činjenica da i oni koji su registrovani nisu upotrebljeni u svim svojim funkcijama, ističe glavnu osobinu kasnijeg jezičkog razvoja – razvoj jezika se nastavlja, ali ne primarno usvajanjem novih konstrukcija već proširivanjem postojećih.

LITERATURA

- Applebee, A. N. (2000). Alternative Models of Writing Development. In R. Indrisano and J. R. Squire (Eds.), *Perspectives on Writing: Research, Theory and Practice* (pp. 90-112). Newark: International Reading Association.
- Berenger, V. W., & Swanson, H. L. (1994). Modifying Hayes and Flower's model of skilled writing to explain beginning and developing writing. In J. S. Carlson, & E. C. Butterfly (Eds.), *Children's writing: Toward a process theory of the development of skilled writing. Advances in cognition and educational practice*, Vol. 2, 57-81. Greenwich, CT: JAI Press.
- Cain, K. (2007). Syntactic awareness and reading ability: Is there any evidence for a special relationship. *Applied Psycholinguistics* 28: 679-694.

- Diessel, H. (2004). The Acquisition of Complex Sentences. *Cambridge Studies in Linguistics 105*, Cambridge: University Press, Cambridge.
- Diessel, H., Hetterle, K. (2011). Causal clauses: A cross-linguistic investigation of their structure, meaning, and use. In Peter Siemund (ed.), *Linguistic Universals and Language Variation*, 21-52. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Diessel, H., Tomasello, M. (2000). The development of relative clauses in spontaneous child speech. *Cognitive Linguistics 11*, 1/2, 131-151.
- Eisenbeiss, S. Syntax and language acquisition. In: T. Kiss and A. Alexiadou (eds.), *Syntax: an international handbook*, 2nd Edition. Berlin: Mouton de Gruyter.ms. (to appear).
- Flood, J., Lapp, D. (2000). Teaching Writing in Urban Schools: Cognitive Processes, Curriculum Resources, and the Missing Links-Management and Grouping. In R. Indrisano and J. R. Squire (Eds.), *Perspectives on Writing: Research, Theory and Practice* (pp. 233-251). Newark: International Reading Association.
- Gligorović, M. (2013). *Klinička procena i tretman teškoća u mentalnom razvoju*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Graham, S. (2008). Research on writing development, practice, instruction, and assessment (Introduction to a special issue of reading and writing). *Reading and Writing*, 21: 1-2.
- Graham, S., MacArthur, C. A., & Schwartz, S. S. (1995). The effects of goal setting and procedural facilitation on the revising behavior and writing performance of students with writing and learning problems. *Journal of Educational Psychology*, 87, 230-240.
- Hunt, K. W. (1965). *Grammatical structures written and three grade levels* (Research Report No.3). Champaign, IL: national Council of Teachers of English.
- Hunt, K.W. (1970). Maturity in School Children and Adults. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 35 (1), 1-67.
- Huttenlocher, J., Vasilyeva, M., Cymerman, Levine, S. (2002). Language input and child syntax. *Cognitive Psychology* 45, 337-374.
- Ivanović, M. (2015). Karakteristike pisanog diskursa učenika četvrtog razreda osnovne škole. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 47/1, 109-128.(ćir.)
- Ivanović, M. (2013). Produkcija naporednosloženih i zavisnosloženih rečenica u narativnim tekstovima dece od osam i deset godina. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12(2), 163-177.
- Ivanović, M. (2014). Sintaksičke konstrukcije u pisanom diskursu dece uzrasta od sedam do deset godina. (doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakultet.
- Ivanovic, M., Kašić, Z. (2014). Sintaksička i pragmatička svojstva argumentativnih tekstova učenika III i IV razreda osnovne škole. U *Jezici i kulture u vremenu i prostoru III*, (Snežana gudurić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 607-619.
- Kašić, Z. (2002). Agramatična produkcija i semantička „zbrka“ kod dece ranog školskog uzrasta. *Istraživanja u defektologiji, br.1*, Beograd: Defektološki fakultet, 113-130.
- Loban, W. (1976). *Language development: Kindergarten through grade twelve*. (Research Report No.18). Urbana, IL: National Council of Teachers of English.
- MacArthur, C. A. (2007). Best Practices in Teaching Evaluation and Revision. In S. Graham, C. A. Mac Arthur, & J. Fitzgerald (Eds.), *Best Practices in Writing Instruction*, Guilford Press.
- McCutchen, D. (1996). A Capacity Theory of Writing: Working Memory in Composition. *Educational Psychology Review*, 8/3: 299-327.
- McCutchen, D. (2008). Cognitive Factors in the Development of Children's Writing. In C. A. MacArthur, S. Graham, and J. Fitzgerald (Eds.), *Handbook of Writing Research* (pp. 115-131). New York: The Guilford Press.
- Midgett, E., Haria, P., MacArthur, C. (2008). The effects of content and audience awareness goals for revision on the persuasive essays of fifth- and eight-grade students. *Reading and Writing* 21: 131-151.
- Moskovljević, J. (1989). Razumevanje i upotreba rečenica kod desetogodišnjaka. *Književnost i jezik* 2: 138-144.
- Myhill, D. (2008). Towards a Linguistic Model of Sentence Development in Writing., *Language and Education*, vol. 22, no. 5, 2008, 271-288.
- Nippold, M. A. (1998). *Later Language Development (The School Age and Adolescent Years)*. Austin, Texas.
- Olive, T., Favart, M., Beauvais, C., Beauvais, L. (2009). Children's cognitive effort and fluency in writing: Effects of genre and of handwriting automatisisation. *Learning and Instruction* 19: 299-308.
- Ravid, D., Tolchinsky, L. (2002). Developing Linguistic Literacy: A Comprehensive Model. *Journal of Child Language*, 29, 417-447.

- Schelletter, C., Leinonen, E. (2003). Normal and Language-impaired Children's Use of Reference: syntactic versus pragmatic processing. *Clinical linguistics and phonetics*, 17 (4-5): 335-343.
- Silva, M.L., Sanchez Abchi, V. & Borzone, A. (2010). Subordinated clauses usage and assessment of syntactic maturity: A comparison of oral and written retellings in beginning writers. *Journal of Writing Research*, 2 (1), 47-64.
- Vacca, R. T., Vacca, J. A. (2000). Writing Across the Curriculum. In R. Indrisano and J. R. Squire (Eds.), *Perspectives on Writing: Research, Theory and Practice* (pp. 214-233). Newark: International Reading Association.
- Wagner, R. K. et al. (2011). Modeling the development of written language. *Reading and writing*, 24/2, 203-220.

ON THE USE OF SENTENCES WITH SUBORDINATE CLAUSES IN WRITTEN EXPRESSIONS OF SEVEN-YEAR-OLDS

Summary

Trying to investigate the process and parameters in later syntactic development and explain the facts about syntactic development (most of all written) throughout schooling, a great number of researchers examined the understanding of subordinate clauses production. Their usage and the readiness of a child to use them in writing are the main source of measurements relevant for the syntactic maturity of texts produced by children at a particular age. Since the inclusion of subordinate clauses in the structure of a communicative sentence implies the higher level of syntactic complexity (and with it a child's maturity), the basic goal of this paper is to examine the first graders' ability to produce subordinate clauses in written discourse. Forty nine examinees wrote three various essays, so the corpus consisted of 147 texts. The analysis of the gained material consisted of quantitative (the text length expressed by the number of words, sentences and clauses) and qualitative parameters. The registered and examined occurrence of certain types of subordinate clauses and the frequency of their use was determined. The results enable an insight into the average texts of seven-year-olds, as to the fact what types of subordinate clauses children produce at the age without greater difficulties. Apart from that, the results show that there exist even those types of subordinate clauses that occur sporadically, or they do not occur at all, and which are, in written form, out of their reach. The data that children, at the end of the first grade most commonly produce declarative and temporal clauses out of ten types of subordinate clauses, and that they did not use concessive and place clauses in their texts, proves the fact that even in the period of primary school further language development continues, though more slowly.

Key words: subordinate clauses, language development, written expression, seven-year-olds.

Maja Ivanović
University of Belgrade, Serbia
Faculty of Special Education and Rehabilitation
majapivanovic@gmail.com

Zorka Kašić
University of Belgrade, Serbia
Faculty of Special Education and Rehabilitation
zorkakasic@fasper.bg.ac.rs

LEJLA TEKEŠINOVIĆ

PROPORCIONALNI UZROK U FRANCUSKOM JEZIKU

Predmet ovog rada je analiza jezičkih struktura u kojima se manifestuje spoj uzročnog i poredbenog značenja. Naime, uzročno-posljedična veza se može ostvariti i unutar komparativne rečenice s odnosom proporcionalnosti. Ova jezička pojava, poznata pod nazivom *proporcionalni uzrok*, specifična je ne samo na semantičkom nego i na sintaksičkom planu budući da je riječ o konstrukcijama koje pripadaju različitim sintaksičkim odnosima.

Ključne riječi: uzrok, posljedica, komparativna rečenica, odnos proporcionalnosti, francuski jezik.

« Tout se passe comme si on avait horreur des coïncidences non expliquées, comme la nature a, dit-on, horreur du vide. Dès lors qu'on voit deux faits varier ensemble, on cherche à établir un lien causal entre eux. » (Gross / Nazarenko, 35)

1. UVOD

U francuskom se jeziku spoj semantičkih kategorija uzroka i poređenja očituje, s jedne strane, kroz specifičan korelativni sistem tipa *plus ... plus, plus ... moins, moins ... plus* i sl. te, s druge strane, kroz eksplicitnu subordinaciju, odnosno kroz složene rečenične strukture u kojima zavisnu rečenicu uvode veznički izrazi *à mesure que* i *au fur et à mesure que*. Cilj nam je da spomenutu jezičku pojavu predstavimo na sintaksičko-semantičkom planu tako što ćemo najprije vidjeti koje su to njene osnovne i najznačajnije karakteristike, tj. kako ovu pojavu opisuju pojedini autori. Pri tome ćemo se posebno zadržati na proporcionalnom uzroku koji se manifestuje kroz korelaciju u parataksi te na statusu koji ovakve strukture imaju u gramatikama francuskog jezika. Nakon toga ćemo analizirati nekoliko primjera iz romana *Madame Bovary* koji nam je poslužio kao primarni korpus za ovaj rad. Također ćemo vidjeti koje to rečenične strukture u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku odgovaraju spomenutim konstrukcijama.

557

2. PROPORCIONALNI UZROK U LITERATURI

Kad govorimo o proporcionalnom uzroku u francuskom jeziku, govorimo zapravo o komparativnoj rečenici (*proposition comparative*), tačnije o tzv. odnosu proporcionalnosti (*rapport de proportionnalité ou rapport de proportion*), jednom od tri najčešće spominjana odnosa u okviru ove rečenice¹.

Prema Béchadeu (1989: 300), komparativnu rečenicu sa odnosom proporcionalnosti uvodi bilo veznik *que* koji je u korelaciji sa priložima *d'autant moins* i *d'autant plus* u glavnoj rečenici, bilo vezničke lokucije *à mesure que*, *au fur et à mesure que*, *autant que*, *dans la mesure où*, *selon que*, *suivant*

¹ Tu su još odnos jednakosti (*rapport d'égalité ou de conformité*) i odnos nejednakosti (*rapport d'inégalité ou de préférence*) - v. Varga (2005:111). Postoje i drugačija stajališta, pa tako Sandfeld (1936) rečenice kojima se iskazuje odnos proporcionalnosti posmatra kao zaseban tip rečenica kojima posvećuje zasebno poglavlje (450) dok odnose jednakosti i nejednakosti razmatra u okviru komparativnih rečenica (424).

que koje označavaju neku korelativnu varijaciju. Pri tome, zavisna rečenica sadrži zapravo uzrok dok je posljedica, kako primjećuje, iskazana glavnom rečenicom:

„ La comparaison porte sur l'ensemble de la principale. La subordonnée exprime en fait une cause qui, selon qu'elle varie, provoque une conséquence exprimée dans la principale et variant proportionnellement.“

Kad je riječ o sintaksičkim odnosima kojima se može iskazati uzročno-posljedična relacija u okviru složene rečenice, uz koordinaciju i subordinaciju, Bonnard (1985: par. 269, 270) izdvaja još i korelaciju (*corrélation*) kao zaseban sintaksički odnos navodeći sljedeće primjere:

Plus l'huile est chaude (CAUSE), plus elle est fluide (CONSEQUENCE).

Što je ulje toplije (UZROK), to je tečnije (POSLJEDICA).

Plus on bat cet âne (CAUSE), moins il obéit (CONSEQUENCE).

Što više tuku tog magarca (UZROK), sve je neposlušniji (POSLJEDICA).

Po Deloffreu (1975: 91, 4) ovdje je riječ o proporcionalnom uzroku (*cause proportionnelle*), konstrukciji koju on predstavlja na sljedeći način:

„ Elle (cause proportionnelle) signifie que, plus une cause s'accroît, plus la conséquence s'accroît aussi. Les instruments sont *autant ...autant ; plus ...plus ; moins ...moins : d'autant plus (moins) que : à mesure que, au fur et à mesure que : (...)*. Dans les tours symétriques, c'est la première proposition qui est subordonnée: (...). On notera que, dans ces différents tours, une idée de comparaison s'ajoute à l'idée de cause.“

O proporcionalnom uzroku Deloffre (1975: 131) govori i u poglavlju posvećenom komparativnim rečenicama gdje se preciznije izjašnjava o upotrebi vezničkog izraza *d'autant plus que* (naglašeni, istaknuti uzrok) te o strukturama kojima se u savremenom francuskom jeziku iskazuje proporcionalni uzrok:

558

„ Si, à l'idée de degré, s'ajoute une idée de proportion, on passe à un véritable rapport causal: (...). *D'autant plus que*, qui, dans la langue classique, marquait une cause proportionnelle (*Et je le poursuivrai d'autant plus qu'il m'évite.* – Racine), tend, dans la langue moderne, à traduire une cause appuyée ou incidente. La cause proportionnelle est marquée en français moderne par *plus...plus...*, *à mesure que ...*, *au fur et à mesure que ...*“

I Mauger (1968: par. 694) u primjeru *Moins ces fruits sont chers, plus ils sont appréciés.* // Što je to voće jeftinije, to je cjenjenije. // vidi spoj uzroka i poređenja s tim da on ovdje koristi termin « proporcionalna komparacija ». Nazarenko (2000: 43- 44) govori o logičkoj korelaciji (*corrélation logique*) koja se ponekad naziva « proporcionalnost » i koja se često tumači kao uzročno-posljedični odnos. Ova autorica razlikuje odnos proporcionalnosti (*plus ...*, *plus ...*) i odnos obrnute proporcionalnosti (*plus ...*, *moins ...*):

„ La corrélation logique présente deux situations ou événements comme apparaissant ou variant l'un en fonction de l'autre. Elle peut emprunter différentes formes linguistiques. L'exemple prototypique de corrélation est construit sur le parallélisme de deux propositions coordonnées par *plus/moins...plus/moins...* Ce parallélisme introduit un rapport de proportionnalité (*plus ...*, *plus ...*) ou de proportionnalité inverse (*plus ...*, *moins ...*) entre les deux propositions.“

Nazarenko (2000: 44) ističe da se logička korelacija ne mora nužno očitovati kroz korelativni sistem, jer se također može raditi o vezničkim izrazima poput *d'autant que* (nasuprot *d'autant plus/moins ... que*), *au fur et à mesure que*, te da korelativne rečenice formalno mogu biti u odnosu subordinacije ili koordinacije. Korelacija se zatim, po njoj, može iskazati i leksički, upotrebom prijedložnog izraza *en corrélation avec* međutim, uvijek, bez obzira na njenu lingvističku formu, korelacija, zaključuje ona, navodi na kauzalnu interpretaciju:

„Quelle que soit sa forme linguistique, la corrélation suscite toujours une interprétation causale: (...). Il suffit que deux faits varient proportionnellement pour imaginer que l'un est la cause de l'autre: une proportionnalité fortuite est inimaginable.“

Lorian (1966: 120-121, 122) pak ističe ulogu priloga koji se pojavljuju u korelativnom sistemu tipa *plus...plus... (moins, mieux)* i sl., a koji zapravo, po njemu, nadomještaju odsustvo veznika u ovakvim konstrukcijama:

„ (...) dans ce cas l'absence des conjonctions est compensée par la présence de certains adverbes qui éclairent le rapport logique entre les deux termes de l'énoncé. Ainsi, dans le système corrélatif *plus... plus... (moins, mieux)*, l'idée de base est la proportion ; mais le premier membre, étant le point de départ, dénote aussi la cause, ou si l'on veut, l'intensité d'une action ou d'une qualité dont le résultat, présenté sous la même forme – celle du haut degré – se trouve exprimé dans le second terme. (...): l'essence du système consiste précisément en une corrélation proportionnelle de deux idées se trouvant accessoirement en rapport irréversible de cause à effet.“

2.1. Proporcionalni uzrok iskazan kroz korelativni sistem u parataksi (sintaksičko-semantički status)

Uvidom u literaturu ustanovili smo da se mišljenja autora razilaze u slučaju kad je proporcionalni uzrok iskazan kroz korelativni sistem u parataksi, najčešće u jukstapoziciji. Naime, dok konstrukcije sa vezničkim izrazima *à mesure que, au fur et à mesure que* nisu sporne u pogledu svog sintaksičko-semantičkog statusa, to se isto ne može reći i za korelativni sistem tipa *plus ... plus, plus ... moins, moins ... plus* i sl.

U tom smislu donosimo ovdje nekoliko zanimljivih stajališta pojedinih autora u vezi sa spomenutim tipom korelativnih konstrukcija.

Analizirajući primjer *Plus il fait froid, plus il faut se couvrir*, Bonnard (1985: 294) primjećuje kako se tu istovremeno radi o koordinaciji i korelaciji kao i to da su u pitanju dvije nezavisne rečenice:

„ (...), les deux propositions sont indépendantes, et liées par un rapport logique de proportionnalité, menant à la causalité. Dans la 1ère, un élément propositionnel, l'adverbe *plus* complément du verbe *faire froid*, implique l'existence d'un autre adverbe, *plus* (ou *moins*), lui répondant au sein d'une 2e proposition; cette implication est réciproque: le second *plus*, complément de *couvrir*, suppose le premier et la proposition dont il est membre. Les deux propositions forment un système corrélatif: il y a à la fois coordination et corrélation.“ (295)

Autori *Velikog Larousseovog rječnika* (1971: 629), u primjeru *Moins je fume, mieux je me sens.*, također vide koordinaciju, dok Lorian (1966: 120-121) s pravom precizira da je u konstrukcijama tipa *plus...plus... (moins, mieux)* riječ o korelativnoj jukstapoziciji (*juxtaposition corrélatve*) koja se može transformisati u korelativnu koordinaciju (*coordination corrélatve*) navodeći sljedeći primjer u kojem se pojavljuje veznik koordinacije *et*: *... c'est comme un paysage lointain; plus l'on s'approche et plus l'on découvre ...* (121).

Gardes-Tamine (1988: 36), koja ove strukture razmatra u poglavlju *Les difficultés de distinction*, također smatra, dajući pri tom prednost formi u odnosu na značenje, da je riječ o jukstaponiranim rečenicama koje su formalno neovisne ali i međusobno semantički povezane:

„ Dans deux propositions juxtaposées comme: *Plus il grandit, plus il est bête.* les deux propositions sont bien indépendantes formellement, mais il y a entre elles une solidarité sémantique. On donnera le primat à la forme sur le sens, et on parlera de propositions indépendantes juxtaposées, alors même qu'elles sont liées par le sens.“

Le Goffic (1993: par. 346) govori o korelaciji u okviru paratakse (primjer *Plus il crie, moins on l'écoute.*) primjećujući da upravo forma, tj. inicijalna pozicija priloga u obje rečenice, povezuje rečenice ove konstrukcije:

„ Il existe un type très usuel de corrélation, par deux phrases à l'indicatif dont la particularité est de comporter l'adverbe comparatif à l'initiale. Aucune des deux phrases ne pourrait se rencontrer isolément sous cette forme.“

Riegel / Pellat / Rioul (1999: 520) ovu konstrukciju (primjer *Moins je le vois, mieux je me porte.*) spominju uz ostale tipove juktaponiranih rečenica u kojima je odnos sintaksičke zavisnosti općenito uvjetovan prisustvom neke formalne oznake u prvoj rečenici.² Po njima se ova konstrukcija dovodi u vezu sa tzv. implicitnom subordinacijom:³

„ Ce type de construction corrélatrice, s'il est formellement parataxique, relève également de la subordination. La première proposition y est dépourvue d'autonomie syntaxique et ne fonctionne donc pas comme une proposition vraiment indépendante. Comme, de surcroît, elle équivaut sémantiquement à une subordonnée dont la principale serait le deuxième terme juxtaposé⁴ (...), le double rapport entre les deux propositions a souvent été décrit comme un phénomène de subordination implicite.“

Govoreći o ovom tipu korelativne konstrukcije, Lorian (1966:121, fn.73) također uočava odnos zavisnosti koji je prisutan na psihološkom planu:

„ (...), sur le plan psychologique, la juxtaposition des termes *plus...plus...* implique un rapport de subordination, le second terme étant la principale, le premier, *la sous-phrase*.“

3. ANALIZA PRIMJERA

560

U nastavku donosimo analizu nekoliko primjera iz našeg primarnog korpusa:

- 1) „ Quant au piano, **plus** les doigts y couraient vite, **plus** il s'émerveillait.“ (MB: 75)
 „ A kad je svirala klavir, što su joj prsti brže letjeli, to se Charles više divio.“ (GBZ: 42)

Pourquoi s'émerveillait-il davantage⁵? Parce que les doigts d'Emma couraient plus vite au piano.
Charles s'émerveillait davantage → conséquence
Les doigts d'Emma couraient plus vite au piano. → cause

- 2) „ **Plus** les choses, d'ailleurs, étaient voisines, **plus** sa pensée s'en détournait.“ (MB: 92)
 „ Što su joj, uostalom, stvari bile bliže, to više su se od njih odvrćale njene misli.“ (GBZ: 56)

Pourquoi sa pensée se détournait-elle davantage des choses? Parce que les choses étaient plus voisines.

² Pored priloga (*Moins je le vois, mieux je me porte.*), ta oznaka može biti glagolski način (*Je te l'aurais dit, tu ne m'aurais pas cru.*), inverzija subjekta (*Fussiez-vous l'empereur de Chine, je ne vous prêterais pas un kopek.*) te glagol ili glagolski izraz (*Il peut sonner tout le temps qu'il voudra / Il aura beau sonner, je ne lui ouvrirai pas.*) (v. Riegel / Pellat / Rioul 1999: 520)

³ V. također Wagner / Pinchon (1962: 606-607) i Béchade (1989: 302).

⁴ To jest: *Moins je le vois, mieux je me porte.* = *Je me porte d'autant mieux que je le vois moins.*

⁵ Umjesto priloga *plus*, upotrebljavamo prilog istog značenja *davantage* da bismo izbjegli dvosmislenost. Naime, kao što je poznato, prilog *plus* se također upotrebljava kao drugi dio negacije u francuskom jeziku, a s obzirom na to da se u govornom jeziku prvi dio negacije ne često izostavlja, rečenica *Pourquoi s'émerveillait-il plus?* mogla bi se protumačiti i kao pitanje u negativnoj formi *Pourquoi (ne) s'émerveillait-il plus?* To jest: Zašto se on više nije divio?

Sa pensée se détournait davantage des choses. → conséquence

Les choses étaient plus voisines. → cause

- 3) „ Elle voulut sur sa cheminée deux grands vases de verre bleu, et, quelque temps après, un nécessaire d'ivoire, avec un dé de vermeil. **Moins** Charles comprenait ces élégances, **plus** il en subissait la séduction.“ (MB: 94)

„ Htjela je imati na kaminu dvije vaze od modrog stakla, a poslije nekog vremena kutiju za šivači pribor od slonove kosti s naprstkom od pozlaćena srebra. Što je Charles manje razumijevao te otmjene i lijepe stvari, to više su ga one primamljivale.“ (GBZ: 58)

Pourquoi Charles subissait-il davantage la séduction de ces élégances? Parce qu'il comprenait de moins en moins ces élégances.

Charles subissait davantage la séduction de ces élégances. → conséquence

Il comprenait de moins en moins ces élégances. → cause

- 4) „ Cette tendresse, en effet, chaque jour s'accroissait davantage sous la répulsion du mari. **Plus** elle se livrait à l'un, **plus** elle exécrait l'autre; (...).“ (MB: 220)

„ Ta ljubav prema ljubavniku rasla je zaista svakim danom sve više, usporedo s odvratnošću prema mužu. Što se više predavala prvome, to je više mrzila drugoga.“ (GBZ: 163)

Pourquoi exécrait-elle davantage l'autre (son mari)? Parce qu'elle se livrait davantage à l'un (à son amant).

Elle exécrait davantage l'autre (son mari). → conséquence

Elle se livrait davantage à l'un (à son amant). → cause

- 5) „ Il y [= à sa femme] pensa moins, **à mesure qu'**il s'habitua à vivre seul.“ (MB: 54)

„ Što se više privikavao da živi sam, sve je manje mislio na nju.“ (GBZ: 25)

Pourquoi pensa-t-il moins à sa femme? Parce qu'il s'habitua petit à petit à vivre seul.

Il pensa moins à sa femme → conséquence

Il s'habitua à vivre seul. → cause

Plus il s'habitua à vivre seul, moins il pensa à sa femme.

- 6) „ Mais, **à mesure que** se serrait davantage l'intimité de leur vie, un détachement intérieur se faisait qui la déliait de lui.“ (MB: 74)

„ Ali što je više rasla intimnost njihova bračnog života, sve se više stvarala neka unutarinja podvojenost, koja je nju otuđivala od njega.“ (GBZ: 41)

Pourquoi ce détachement intérieur se faisait-il? Parce que se serrait davantage l'intimité de leur vie.

Le détachement intérieur → conséquence

L'intimité de plus en plus étroite → cause

Plus se serrait l'intimité de leur vie, plus un détachement intérieur se faisait qui la déliait de lui.

- 7) „ Un souci meilleur vint le distraire, à savoir la grossesse de sa femme. **À mesure que** le terme en approchait, il la chérissait davantage.“ (MB: 122)

„ Zaokupi ga jedna ugodnija briga, trudnoća njegove žene. Što se više približavao dan porođaja, on ju je sve nježnije volio.“ (GBZ: 80)

Pourquoi la chérissait-il davantage? Parce que le terme d'accouchement approchait.

Il la chérissait davantage. → conséquence

Le terme d'accouchement approchait. → cause
Plus le terme en approchait, plus il la chérissait.

Uzročno-posljedična veza je prisutna u svim prethodno navedenim primjerima. Naime, za svaki od njih je, kako vidimo, moguće postaviti pitanje sa *pourquoi* te odgovoriti uzročnom rečenicom koju uvodi *parce que*. U većini navedenih primjera, tj. u primjerima 1, 2, 4, 6 i 7, posljedica se povećava, raste proporcionalno, tj. srazmjerno sa povećanjem, rastom uzroka, pa tako u primjeru 1 *Charlesovo divljenje se povećava, raste kako / zato što se povećava brzina kojom se Emmaini prsti kreću po klaviru*. itd. Međutim, primjeri također pokazuju da odnos uzroka i posljedice u ovom tipu rečenica može biti nesrazmjeran, disproporcionalan (primjeri 3 i 5), pa tako u primjeru 3 *Charlesova očaranost otmjenim i lijepim stvarima povećava se, raste kako / zato što se smanjuje njegovo razumijevanje tih stvari*. itd. U tom smislu bi se, pored proporcionalnog, jednako moglo govoriti o disproporcionalnom uzroku (*cause disproportionnelle*).

Imajući u vidu osnovne razlike između sintaksičkih odnosa jukstapozicije i koordinacije,⁶ možemo konstatovati da je u prva četiri primjera riječ o sintaksičkom odnosu jukstapozicije ili, da se poslužimo ovdje Lorijanovim terminom koji nam se čini najpreciznijim, radi se o korelativnoj jukstapoziciji gdje su korelacijom obuhvaćeni prilozi i to u inicijalnoj poziciji. Upravo zahvaljujući takvoj poziciji priloga, spomenute rečenice nisu i ne mogu biti samostalne, neovisne jedna od druge. Ukoliko pak ovi prilozi prijeđu iz inicijalne u neku drugu poziciju pa se, recimo, nađu unutar ili na kraju ovih rečenica, one postaju samostalne:

- (1) * *Quant au piano, plus les doigts y couraient vite (...?)*
Quant au piano, les doigts y couraient plus vite.
 * *Plus il s'émerveillait (...?)*
Il (ne) s'émerveillait plus⁷.

- (2) * *Plus les choses, d'ailleurs, étaient voisines (...?)*
Les choses, d'ailleurs, étaient plus voisines.
 * *Plus sa pensée s'en détournait (...?)*
Sa pensée (ne) s'en détournait plus.

- (3) * *Moins Charles comprenait ces élégances (...?)*
Charles comprenait moins ces élégances.
 * *Plus il en subissait la séduction (...?)*
Il (n')en subissait plus la séduction.

⁶ U tom smislu ovdje ćemo ukratko podsjetiti na osnovne razlike između jukstapozicije i koordinacije uz primjere koji ilustruju ove sintaksičke odnose i u kojima je prisutna uzročno-posljedična veza:

„Il y a juxtaposition lorsque la phrase complexe est formée d'une suite de deux ou plusieurs propositions qui pourraient être considérées chacune comme une phrase autonome, qui sont généralement séparées à l'oral par une pause et à l'écrit par un signe de ponctuation, mais dont le rapport n'est pas explicitement marqué par un mot de relation.“ (Riegel / Pellat / Rioul 1999: 469)

→ „Or, les cerisiers poussaient mal à la Vaubyessard, M. le Marquis demanda quelques boutures à Bovary, (...)“ (MB: 79)

„A buduću da su u Vaubyessardu trešnje slabo rodile, gospodin markiz zamoli Bovaryja za nekoliko sadnica (...)“ (GBZ: 45)

„Il y a coordination, lorsque la phrase complexe est formée d'une séquence de propositions juxtaposées dont la dernière au moins est reliée aux autres par un mot de liaison, qui peut être soit une conjonction de coordination, soit un adverbe conjonctif.“ (Riegel / Pellat / Rioul 1999: 470)

→ „L'amour l'avait enivrée d'abord, et elle n'avait songé à rien au-delà.“ (MB:199)

„Ljubav ju je isprva bila zanjela, te nije pomišljala ni na što drugo.“ (GBZ:145)

→ „— (...), on prétend qu'au dernier acte il est admirable tout à fait; je regrette d'être parti avant la fin, car ça commençait à m'amuser.“ (MB:262)

„(...) — kažu da je u posljednjem činu upravo sjajan; žao mi je što smo otišli prije svršetka, jer me je to počelo zabavljati.“ (GBZ:198)

⁷ Vidjeti fusnotu 5.

(4) * **Plus** elle se livrait à l'un (...?)

Elle se livrait **plus** à l'un (qu'à l'autre).

Elle (ne) se livrait **plus** à l'un (mais elle se livrait à l'autre).

* **Plus** elle exéçrait l'autre (...?)

Elle (n')exéçrait **plus** l'autre.

Na osnovu datih primjera možemo konstatovati da se forma, u slučaju ovih konstrukcija, nikako ne može posmatrati odvojeno od značenja. Također je jasno da se ovdje radi o specifičnim konstrukcijama gdje se, pored korelativne jukstapozicije, može govoriti i o odnosu subordinacije, u ovom slučaju, dakako, implicitne.⁸ Subordinacija eksplicitnog tipa prisutna je u primjerima 5, 6 i 7 u kojima zavisne rečenice uvodi veznički izraz *à mesure que*. Njima se, kako vidimo, kazuje uzrok onoga što se odvija u glavnoj rečenici. Također možemo konstatovati da se eksplicitna subordinacija u navedenim primjerima jednostavno može transformisati u već spomenute strukture sa implicitnom subordinacijom, odnosno u konstrukcije sa korelativnom jukstapozicijom, pri čemu se zavisna rečenica koju uvodi *à mesure que* (a koja, u odnosu na glavnu rečenicu, može stajati kako u postpoziciji / primjer 5 /, tako i u antepoziciji / primjeri 6 i 7 /) transformiše u prvi dio spomenutog korelativnog sistema budući da upravo prvi dio takvih simetričnih struktura odgovara, kako smo vidjeli, zavisnoj uzročnoj rečenici.

Primjetit ćemo također da je navedene primjere podjednako moguće transformisati u konstrukcije sa uzročnim vezničkim izrazom *d'autant plus/moins que*:

1) *Quant au piano, plus les doigts y couraient vite, plus il s'émerveillait.*

→ *Il s'émerveillait d'autant plus que les doigts (d'Emma) y (au piano) couraient plus vite.*

Charles se divio **utoliko više što** su njeni prsti brže letjeli po klaviru.

⁸ U tom kontekstu se najčešće spominju zavisne infinitivne i participske rečenice kojima se također može izraziti uzročno-posljedični odnos:

„Les propositions subordonnées sont généralement introduites par des termes marquant leur dépendance par rapport à la principale: conjonctions de subordination (...), pronoms relatifs et mots interrogatifs. Mais il existe des subordonnées sans terme introducteur: subordonnées infinitives avec ou sans sujet réalisé, participiales et autres constructions dites 'absolues'.” (Riegel / Pellat / Rioul 1999: 470).

U francuskom jeziku postoji više tipova zavisne infinitivne rečenice (vidjeti: Tekešinović Lejla, *Infinitivna rečenica u francuskom jeziku ili infinitiv u konstrukciji sa vlastitim subjektom vs infinitiv bez vlastitog subjekta*) ali, kao što primjećuje Nazarenko (2000: 142-143), jedino rečenica sa glagolom *faire* predstavlja kauzativnu konstrukciju u pravom smislu riječi:

→ *Les rumeurs de guerre ont fait quitter le pays à quelques centaines de familles d'expatriés qui ont préféré rentrer chez eux.* C'est-à-dire:

Du fait des rumeurs de guerre (CAUSE), *quelques centaines de familles d'expatriés ont préféré rentrer chez eux et ont quitté le pays* (CONSÉQUENCE). (Nazarenko 2000: 143)

Ono što participskoj rečenici oduzima status nezavisne i ujedno osigurava status zavisne rečenice, jeste glagolski način, odnosno sam particip (*Cette proposition n'est introduite par aucun terme de subordination, car le mode du verbe suffit à marquer la subordination.* - Chevalier i dr. 1964: par. 189), a uzročno-posljedičnu vezu implicitno izražava većina ovih rečenica (*Grand Larousse de la langue française* 1971:629). Naravno, s obzirom na karakteristike ove konstrukcije (odsustvo veznika te prisustvo glagola u nekom od oblika participa sa vlastitim subjektom), uloga konteksta kao mjerila za pouzdanu semantičku i logičku interpretaciju od primarnog je značaja.

→ „...; le père Rouault **étant** paralysé (CAUSE), ce fut une tante qui s'en chargea (CONSÉQUENCE).“ (MB: 382)

„...; **pošto** je čiča Ruo bio paralizovan, malu uze k sebi jedna njena tetka.“ (MBS: 287)

Govoreći o zavisnim rečenicama bezvezničkog tipa (*subordonnées non conjonctionnelles*), Soutet (1993: 92-95) navodi i to da se subordinacija između ostalog može očitovati i kroz upotrebu određene leksike, konkretno upotrebom morfema *tant* kad je riječ o uzročnom značenju (92-93).

→ „Les mercredis, elle [la pharmacie] ne désemplassait pas et l'on s'y poussait, moins pour acheter des médicaments que pour prendre des consultations (CONSÉQUENCE), **tant** était fameuse la réputation du sieur Homais dans les villages circonvoisins (CAUSE).“ (MB:161)

„Svake srijede ljekarna je bila puna svijeta, koji se gurao, ne toliko da kupuje lijekove, koliko da traži razne liječničke savjete, **toliko** je gospodin Homais bio na glasu po susjednim selima.“ (GBZ:113)

- 2) **Plus** les choses, d'ailleurs, étaient voisines, **plus** sa pensée s'en détournait.
→ Sa pensée se détournait des choses **d'autant plus qu'**elles étaient, d'ailleurs, plus voisines.
Njene misli su se odvrćale od stvari **utoliko više što** su joj, uostalom, bile bliže.
- 3) **Moins** Charles comprenait ces élégances, **plus** il en subissait la séduction.
→ Charles subissait la séduction de ces élégances **d'autant plus qu'**il les comprenait moins.
Charlesa su te otmjene i lijepe stvari primamljivale **utoliko više što** ih je manje razumijevao.
- 4) **Plus** elle se livrait à l'un, **plus** elle exécrait l'autre.
→ Elle exécrait l'autre **d'autant plus qu'**elle se livrait plus (davantage) à l'un.
Ona je mrzila drugoga **utoliko više što** se više predavala prvome.
- 5) Il y [= à sa femme] pensa moins, **à mesure qu'**il s'habitua à vivre seul.
→ Il y pensa **d'autant moins qu'**il s'habitua plus (davantage) à vivre seul.
On je na nju mislio **utoliko manje što** se više privikavao da živi sam.
- 6) Mais, **à mesure que** se serrait davantage l'intimité de leur vie, un détachement intérieur se faisait qui la déliait de lui.
→ Un détachement intérieur qui la déliait de lui se faisait **d'autant plus que** se serrait davantage l'intimité de leur vie.
Neka unutarnja podvojenost koja je nju otuđivala od njega stvarala se **utoliko više što** je više rasla intimnost njihova bračnog života.
- 7) **À mesure que** le terme en approchait, il la chérissait davantage.
→ Il la chérissait **d'autant plus que** le terme en approchait plus (davantage).
On ju je volio **utoliko više što** se više približavao dan porođaja.

3.1. Ekvivalentne rečenične strukture u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku

Kad su u pitanju ekvivalentne rečenične strukture u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku, primijetiti ćemo da je u navedenim primjerima riječ o rečenicama tipa: *Što ...*, *(to) ...* odnosno preciznije: *Što (komparativ)*, *(to) (komparativ)*:

- 1) A kad je svirala klavir, **što** su joj prsti *brže* letjeli, **to** se Charles *više* divio.
- 2) **Što** su joj, uostalom, stvari bile *bliže*, **to** *više* su se od njih odvrćale njene misli.
- 3) **Što** je Charles *manje* razumijevao te otmjene i lijepe stvari, **to** *više* su ga one primamljivale.
- 4) **Što** se *više* predavala prvome, **to** je *više* mrzila drugoga.
- 5) **Što** se *više* privikavao da živi sam, sve je *manje* mislio na nju.
- 6) Ali **što** je *više* rasla intimnost njihova bračnog života, sve se *više* stvarala neka unutarnja podvojenost, koja je nju otuđivala od njega.
- 7) **Što** se *više* približavao dan porođaja, on ju je sve *nježnije* volio.

Autori *Gramatike bosanskoga jezika* Jahić/Halilović/Palić (2000: 430, par. 525) smatraju da je ovdje riječ o posebnoj vrsti poredbenih zavisnih klauza uvedenih veznikom *što* koji u osnovnoj klauzi obično ima suodnosni (korelativni) zamjениčki prilog *to* (*što-to*) koji također može i izostati, npr.:

I što je bio dalji, to je postajao njen sve više. Što je zlo veće, mamci su mu sjajniji.

Poredbene rečenice ove vrste su, primjećuju ovi autori, izrazito dvodijelne strukture; u njima se ostvaruje poređenje po srazmjeri (proporciji) ili nesrazmjeri (disproporciji). Upravo zbog spomenute

izrazito dvodijelne strukture ovih rečenica, autori *Gramatike hrvatskoga jezika* Silić/Pranjko (2007: 341) nazivaju ih *raščlanjenim usporednim rečenicama* ili rečenicama *korespondencije*:

„Takve usporedne rečenice označuju da se sadržaji surečenica podudaraju, da su međusobno razmjerni, korespondentni. Zato se one nazivaju i rečenicama korespondencije ili podudaranja.“ (par. 1384).

Takvim je usporednim rečenicama, primjećuju oni, svojstvena antepozicija zavisne surečenice. Obrnuti redoslijed surečenica je ili obilježen, npr. *Postajalo je sve mračnije što su išli dalje*, ili je posve isključen, što je slučaj kod rečenica suodnosnog tipa, npr. * *To je postajalo sve mračnije što su išli dalje*.

Analizirajući primjer: *I što se više primicao kući, sve je više smanjivao taj broj.*, autori *Srpske sintakse* Simić / Jovanović (2002: 1581) također konstatuju da se zavisna rečenica *što se više primicao kući* nalazi u antepoziciji u odnosu na upravnu, s tim da ona može bez ikakvih smetnji stajati također iza upravne:

I sve je više smanjivao taj broj što se više primicao kući. Na pitanje zašto je ova konstrukcija zaobilježena ipak u inverziji, a ne u linearnoj organizaciji kakvu nameće shematizam sintaksičkih odnosa - najprije upravna pa zavisna rečenica, - odgovor može jedino glasiti da zavisna na neki način može biti protumačena kao opis uzroka izvršenja upravne rečenice. Zato je, zaključuju ovi autori, logička hijerarhija prevagnula nad sintaksičkom. Stevanović (1974) ovaj tip rečenica razmatra u poglavlju posvećenom poredbenim i načinskim rečenicama (885, par. 790, b) napominjući da se osim poredbeno-načinske u ovim rečenicama ponekad osjeća i uzročna nijansa pa je tako spoj ove dvije nijanse jasno prisutan u sljedećem primjeru koji navodi: *I što sam više morao pred svijetom o tome šutjeti, to mi je teže bilo.* (886, b). To jest:

I što sam više morao pred svijetom o tome šutjeti (UZROK), to mi je teže bilo (POSLJEDICA).

Razmotrimo sada još jednom prijevode naših gornjih primjera. Kad je riječ o poziciji rečenica, vidimo da zavisna rečenica uvedena veznikom *što* u svim primjerima stoji u antepoziciji u odnosu na glavnu rečenicu. U rečenicama suodnosnog tipa, u kojima je prisutan korelativni element *to*, obrnuti redoslijed rečenica (zavisna rečenica iza glavne) doima se zaista neobičnim, neprirodnim te stoga neprihvatljivim:

- A kad je svirala klavir, **to** se Charles *više* divio **što** su joj prsti *brže* letjeli.
- **To** *više* su se od njih odvrćale njene misli **što** su joj, uostalom, stvari bile *bliže*.
- **To** *više* su ga one primamljivale **što** je Charles *manje* razumijevao te otmjene i lijepe stvari.
- **To** je *više* mrzila drugoga **što** se *više* predavala prvome.

Sa druge strane, odsustvo korelativnog elementa ne mora nužno ukazivati na to da će obrnuti redoslijed rečenica biti moguć i potpuno prihvatljiv. Naime, u gornjim primjerima bez priloga *to*, obrnuti redoslijed je, po našem mišljenju, moguć u primjerima 5 i 7:

- Sve je *manje* mislio na nju **što** se *više* privikavao da živi sam.
- On ju je sve *nježnije* volio **što** se *više* približavao dan porođaja.

Naprotiv, obrnuti redoslijed rečenica u 6. primjeru rezultirao bi jednom krajnje nezgrapnom konstrukcijom:

→ Ali sve se *više* stvarala neka unutarnja podvojenost koja je nju otuđivala od njega **što** je *više* rasla intimnost njihova bračnog života.

Stoga je, po našem mišljenju, antepozicija zavisne rečenice u ovom slučaju jedino prihvatljiva, a razlog je, kako vidimo, dužina primjera.

4. ZAKLJUČAK

Imajući u vidu prethodno izložene karakteristike i osobenosti, dolazimo do zaključka da je proporcionalni uzrok jedna veoma kompleksna jezička pojava kako na sintaksičkom tako i na semantičkom planu. U većini analiziranih primjera posljedica se, kako smo vidjeli, povećava, raste proporcionalno, tj. srazmjerno sa povećanjem, rastom uzroka. Isto tako, primjeri su pokazali da odnos uzroka i posljedice može biti nesrazmjeran, disproporcionalan pa smo u tom smislu istakli da bi se, pored proporcionalnog, jednako moglo govoriti o disproporcionalnom uzroku (*cause disproportionnelle*). Konstatovali smo da, zahvaljujući inicijalnoj poziciji priloga, rečenice u korelativnoj jukstapoziciji nisu neovisne jedna od druge s tim da, ukoliko ovi prilozi prijeđu iz inicijalne u neku drugu poziciju (unutar ili na kraju), ove rečenice postaju samostalne. U spomenutim konstrukcijama, gdje je zapravo prisutna i implicitna subordinacija (*plus ... plus, plus ... moins, moins ... plus* itd.), forma se nikako ne može posmatrati odvojeno od značenja.

U preostalim analiziranim primjerima radi se o subordinaciji eksplicitnog tipa gdje zavisne rečenice uvodi veznički izraz *à mesure que*, a kojima se također kazuje uzrok onoga što se odvija u glavnoj rečenici. Konstatovali smo da se eksplicitna subordinacija u ovim primjerima jednostavno može transformisati u strukture sa implicitnom subordinacijom, odnosno u konstrukcije sa korelativnom jukstapozicijom, pri čemu se zavisna rečenica koju uvodi *à mesure que* (a koja, u odnosu na glavnu rečenicu, može stajati kako u postpoziciji tako i u antepoziciji) transformiše u prvi dio spomenutog korelativnog sistema. Vidjeli smo da je sve primjere podjednako moguće transformisati u konstrukcije sa uzročnim vezničkim izrazom *d'autant plus/moins que*. Kad su u pitanju ekvivalentne rečenične strukture u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku, ustanovili smo da je riječ o rečenicama tipa: *Što (komparativ), (to) (komparativ)* te da u svim analiziranim primjerima zavisna rečenica uvedena veznikom *što* stoji u antepoziciji u odnosu na glavnu rečenicu. Kod rečenica suodnosnog tipa, u kojima je prisutan korelativni element *to*, obrnuti redoslijed rečenica (zavisna rečenica iza glavne) doima se neobičnim, neprirodnim te stoga neprihvatljivim. S druge strane, ustanovili smo da odsustvo korelativnog elementa ne mora nužno ukazivati na to da će obrnuti redoslijed rečenica biti moguć i potpuno prihvatljiv.

LITERATURA

- Béchade, H.-D. (1989). *Syntaxe du français moderne et contemporain*. P.U.F. fondamental, Paris.
- Bonnard, H. (1985). *Code du français courant*. Magnard, Paris.
- Chevalier i dr. – Chevalier, J.-C., Blanche-Benveniste, C., Arrivé, M., Peytard, J. (1964). *Grammaire Larousse du français contemporain*. Librairie Larousse, Paris.
- Deloffre, F. (1975). *La phrase française*. 3e édition, Société d'édition d'enseignement supérieur, Paris.
- Gardes-Tamine, J. (1988). *La grammaire, Syntaxe*. Armand Colin, Paris.
- Gross, G., Nazarenko, A. (2004). Quand la langue cause: contribution de la linguistique à la définition de la Causalité. *Intellectica* 38/1, 15- 41.
- Guilbert, L., Lagane, R., Niobey, G. (1971). *Grand Larousse de la langue française en six volumes*. Tome premier, Librairie Larousse, Paris.
- Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. (2000). *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica.
- Le Goffic, P. (1993). *Grammaire de la Phrase française*. Hachette, Paris.
- Lorian, A. (1966). *L'ordre des propositions dans la phrase française contemporaine, la cause*. C. Klincksieck, Paris.
- Mauger, G. (1968). *Grammaire pratique du français d'aujourd'hui, (langue parlée / langue écrite)*. Édition revue, Librairie Hachette, Paris.
- Nazarenko, A. (2000). *La cause et son expression en français*. Ophrys, Paris.
- Riegel, M., Pellat, J.-C., Rioul, R. (1999). *Grammaire méthodique du français*. P.U.F., Paris.
- Sandfeld, K. (1936). *Syntaxe du français contemporain, II, Les propositions subordonnées*. Librairie E. Droz, Paris.
- Silić, J., Pranjković, I. (2007). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Školska knjiga, Zagreb.

- Simić, R., Jovanović, J. (2002). *Srpska sintaksa III.-IV.* Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, Beograd.
- Soutet, O. (1993). *La syntaxe du français*. 2ème édition corrigée, P.U.F., Paris.
- Stevanović, M. (1974). *Savremeni srpskohrvatski jezik II (gramatički sistemi i književnojezička norma)*. Naučna knjiga, Beograd.
- Tekešinović, L. (2016). Infinitivna rečenica u francuskom jeziku ili infinitiv u konstrukciji sa vlastitim subjektom vs infinitiv bez vlastitog subjekta. *SFS 3, zbornik I*, Sarajevo: Referat pročitao na međunarodnoj naučnoj konferenciji *Sarajevski filološki susreti 3* održanoj 29. i 30. 5. 2014. u Sarajevu.
- Varga, D. (2005). *Syntaxe du français*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu-FF press, Zagreb.
- Wagner, R. L., Pinchon, J. (1962). *Grammaire du français classique et moderne*. Hachette, Paris.

SKRAĆENICE

- MB – Flaubert, Gustave, (1983). *Madame Bovary, Moeurs de province*. Librairie Générale Française.
- GBZ - Flaubert, Gustave, (1962). *Gospođa Bovary*. Zora, Zagreb (sa francuskog preveo Josip Matijaš).
- MBS – Flober, Gistav, (1990). *Madam Bovari*. Svjetlost, Sarajevo (sa francuskog preveo Nika Miličević).

CAUSE PROPORTIONNELLE DANS LA LANGUE FRANÇAISE

Résumé

L'objet de ce travail est l'analyse des constructions dans lesquelles le sens causal est lié avec celui de la comparaison. En effet, le lien de cause à effet peut également être réalisé à l'intérieur de la proposition comparative où le rapport de proportionnalité est présent. Ce phénomène, connu sous le nom de *cause proportionnelle*, est spécifique non seulement du point de vue sémantique mais aussi du point de vue syntaxique puisqu'il s'agit des constructions appartenant aux différents rapports syntaxiques.

Mots clé: cause, conséquence, proposition comparative, rapport de proportionnalité, français.

Lejla Tekešinović
Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina
Filozofski fakultet
ileila_23@yahoo.fr

IX

СОЦИОЛИНГВИСТИКА И ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА

GABI ABRAMAC

JEZIČNE BIOGRAFIJE UČENIKA JIDIŠA

U ovom radu analiziraju se biografski narativi polaznika ljetnog programa jidiša organiziranoga 2014. godine od strane YIVO Instituta za židovska istraživanja u New Yorku. Rekonstrukcijom jezičnih biografija dolazimo do zaključaka koji motivacijski faktori su presudni u odabiru jidiša kao predmeta izučavanja, koja je uloga emocija u učenju jidiša, koje stavove polaznici imaju o istočnoj Europi kao mjestu gdje je nakada govoren ovaj jezik, te koji su stavovi njihove okoline prema učenju jezika.

Ključne riječi: YIVO, jidiš, jezične biografije, narativni identitet, usvajanje jezika

1. UVOD

Jidiš je bio vernakular istočnoeuropskog židovstva. O njegovoj rasprostranjenosti Patai (1971: 127) kaže: „Aškenaski Židov mogao je krenuti iz Moskve i u svakom gradu preko čitavog kontinenta, zapadno skroz do Londona, mogao je razgovarati sa Židovima na svom materinskom jeziku koji je isto tako bio i njihov, mogao je poslovati s njima, naseliti se među njima i osjećati se kao kod kuće među njima.“ Drugi svjetski rat je izbrisao s europskog tla jidiške govorne zajednice. Osim u pojedinim ultra-ortodoksnim židovskim zajednicama, jidiš danas nije govorni jezik.

Ovaj rad temelji se na istraživanju provedenom tijekom ljetnog intenzivnog programa jidiša koji organizira YIVO Institut za židovska istraživanja u New Yorku. Cilj istraživanja bio je rekonstruirati jezične biografije višejezičnih sudionika ljetnog programa jidiša te na temelju toga analizirati kada se jidiš pojavio u njihovim životima, što je motiviralo učenike na usvajanje ovog jezika, te koliko je snažan emotivni odnos prema jidišu u odnosu na druge jezike koje učenici govore.

U istraživanju je korištena jezičnobiografska metoda. Na temelju jezičnoautobiografskih iskaza osobe i općih biografskih podataka o osobi rekonstruirane su jezične biografije. Jezična biografija je biografski iskaz u kojemu pripovjedaatelj kao temu svojega pripovijedanja uzima jezik ili jezike, stavljajući poseban naglasak na usvajanje jezika i korištenje jezika (Nekvapil, 2004: 147). Barth (2004: 76) navodi da su jezične biografije važno metodološko sredstvo kojim se upotpunjavaju manje ili više objektivni opisi istraživača sa subjektivnim podacima ispitanika. Veći dio istraživanja rabi jezične biografije kako bi proučio usvajanje jednoga ili više stranih jezika od strane pojedinca. Jezične biografije pružaju uvid u govornikovu biografiju putem sadržaja, ali i putem načina na koji se sadržaj komunicira i tako mogu prikazati manje očigledne čimbenike poput stavova prema usvojenom jeziku i kulturi (Barth, 2004: 94).

2. YIVO INSTITUT ZA ŽIDOVSKA ISTRAŽIVANJA

YIVO Institut za židovska istraživanja (jidiš: *Yidisher Visnshaftlekher Institut*, engleski: *Yiddish Scientific Institute*) osnovan je na konferenciji u Berlinu 1925. godine, a za sjedište Instituta određen je Vilnius u Litvi (u tadašnje vrijeme bio je to dio Poljske). YIVO je to vrijeme imao ogranke u Berlinu, Varšavi i u New Yorku, a tijekom 30-ih godina dvadesetog stoljeća postojali su manji ogranci u državama u kojima je živio značajan broj aškenaskih Židova¹. Institut je osnovan s ciljem izučavanja

¹ Aškenaski Židovi povijesno su naseljavali područja istočne Francuske, Njemačke, te kasnije središnje i istočne Europe. Ova skupina Židova rabila je jidiš kao svoj svakodnevni jezik.

i dokumentiranja svih vidova židovskoga života, s osobitim naglaskom na Židove istočne Europe, njihovu kulturu i jidiš kao njihov jezik. Vilnius je bio odabran kao sjedište budući da je taj grad bio važno središte židovske kulture i u povijesti je bio zvan "Jeruzalemom Litve". Uslijed nacističke prijetnje, Institut je preseljen u New York, a dodatna dva centra osnovana su u Buenos Airesu i Chicagu. Ciljevi YIVO Instituta su od samog osnivanja bili pristupiti izučavanju prošlosti i sadašnjosti iz suvremene perspektive, s primjenom najviših standarda znanstvene objektivnosti. Tijekom prvih 15 godina postojanja, Institut je izdao više od stotinu tomova israživačkih radova iz područja društvenih i humanističkih znanosti. YIVO je bio prihvaćen i od strane običnoga puka, te su dokumentiranju pridonijeli amateri koji su prikupljali knjige, manuskripte, fotografije, postere, folkorne zapise i razne druge predmete i slali ih u Institut, ponosni što sudjeluju u izgradnji nacionalnoga blaga židovske kulture. Sve opisano pomoglo je u prikupljanju važnog bibliotekarskog i arhivskog materijala koji danas predstavlja najveću zbirku materijala koji se odnose na povijest istočnoeuropskog židovstva. Jedan od ključnih razloga zbog kojih je YIVO zadobio sklonost javnosti bilo je odlučno korištenje jidiša koji je u to vrijeme bio svakodnevni jezik većine Židova, a ujedno i jezik korišten u poslovanju i znanosti. Osnivači i aktivisti Instituta smatrali su da je razvoj znanosti na jidišu ključan za kulturni i duhovni procvat židovskoga naroda. YIVO je organizirao posebne tečajeve za učitelje iz škola koje su podučavale na jidišu, te je razvio standarde jidiške ortografije i transliteracije.

Prema podacima objavljenima na službenim mrežnim stranicama² YIVO Instituta za židovska istraživanja, u arhivima Instituta nalazi se više od 23 milijuna zapisa koji uključuju zvučne i glazbene kolekcije, kazališne i umjetničke zbirke, osobne dokumente, društvene zapise, fotografije i filmove, dnevnike, memoare, osobnu korespondenciju i slično. YIVO biblioteka sadrži gotovo 400.000 primjeraka na svim europskim jezicima, te najveću svjetsku kolekciju knjiga pisanih na jidišu, pamfleta i novina.

Od 1968. godine YIVO svakoga ljeta organizira intenzivni program učenja jidiša, književnosti i kulture pod nazivom *Uriel Weinreich³ Program in Yiddish Language, Literature and Culture*. Program traje šest tjedana i nudi tečajeve jidiša na četiri različite razine (početnička, srednja I, srednja II i napredna). Osim jezičnoga programa u ponudi je široka paleta predavanja i kulturnih aktivnosti. Program smatra jidiš živućim jezikom i naglasak stavlja na govorni jezik. Polaznici programa također imaju priliku posvetiti se istraživačkom radu i koristiti YIVO arhive. U ljeto 2013. i 2014. i sama sam pohađala ovaj program. Godine 2012. započela sam sa lingvističkim istraživanjima u hasidskim⁴ zajednicama u Brooklynu u kojima je jidiš razgovorni jezik. Premda sam jezik donekle usvojila, željela sam ga dodatno usavršiti na ovom programu.

3. JEZIČNA BIOGRAFISTIKA

Jezičnobiografska metoda smješta se u područje kvalitativne paradigme u društvenim znanostima (Bechert i Wildgen, 1991) te proučava pitanja kojima se tradicionalno bave sociolingvistika, sociologija jezika i kontaktna lingvistika. Njezine pristupe karakteriziraju postupci vezani uz analizu diskursa i konverzacijsku analizu pri čemu važnu ulogu igraju teorije i metode kvalitativnih istraživanja u društvenim znanostima. Jezičnobiografska metoda proučava jezičnu uporabu, usvajanje jezika, stavove prema različitim idiomima i njihovim govornicima, društvenu i jezičnu prilagodbu te konstrukciju jezičnoga identiteta pojedine osobe. U sociologiji se biografska metoda definira kao oblik istraživanja pri kojemu se radi rješavanja nekoga problema skupljaju isključivo materijali koji sadrže ljudske iskaze o sudjelova-

² <https://www.yivo.org/>

³ Uriel Weinreich (1925-1967), bio je jidišist, lingvist, urednik i edukator. Weinreichov otac bio je lingvist Max Weinreich. Prema riječima Dovida Katza (Katz, 2004: 356-357), "Premda je živio manje od 41 godinu, Uriel Weinreich uspio je postići da se jidiš počne podučavati na američkim sveučilištima, izradio je novi atlas jidiša, te je dokazao važnost jidiša za lingvističku znanost".

⁴ Hasidi Židovi su pripadnici ultraortodoksnog židovskog pokreta koji se pojavio u istočnoj Europi u 18. stoljeću pod vodstvom Baal Šem Tova (Abramac, 2014: 15-18).

nju u zbivanjima i procesualnim događajima. Temeljem tih izvještaja opisuju se procesi i oblikuju objasnidbeni modeli (Szczepanski, 1974: 229). Sadržaj jezične biografije biografski su iskazi o usvajanju, učenju i uporabi više jezika. Istraživači jezičnih biografija proučavaju te iskaze u odnosu na ispitanikovu biografiju te tako proširuju i stječu spoznaje o konkretnom ophođenju prema različitim jezicima tijekom ispitanikovih životnih faza. (Franceschini i Miecznikowski, 2004, VII-IX, u Piškorec, 2007: 458).

Istraživači jezičnih biografija bave se u prvom redu usvajanjem jezika i ulogom usvajanja jezika u cjelokupnoj životnoj priči osobe, čime se produbljuju spoznaje o konkretnoj kompetenciji i uporabi nekoga jezika. Na taj se način dolazi do detaljnije slike procesa usvajanja i učenja jezika iz perspektive govornika. Iz jezičnih biografija postaje jasnije da je osobno proživljavanje povezano s društvenim i životnim kontekstima (Franceschini i Miecznikowski, 2004: XII). Nekvapil (2004: 149) navodi kako jezik nije samo privatni fenomen iz razloga što ga pojedinac uči od nekoga, koristi ga s nekim (i/ili izvan obitelji) te se iz tog razloga silom prilika u jezičnim biografijama pojavljuju i aspekti „stranih“ biografija, jezične biografije obitelji, odnosno aspekti jezičnih situacija određene nacionalne zajednice.

Jezična biografistika kao predmet istraživanja ima pripovijedanje životnih priča usredotočenih na prirodno usvajanje i učenje više jezika. Jezična biografistika analizira koji su se jezici ili dijalekti govorili u djetinjstvu – u roditeljskom domu, u okruženju, u školi, u krugu prijatelja, u odrastanju te kasnije u poslovnom životu. Također se postavljaju pitanja o tome koji se osjećaji i stavovi povezuju se jezikom, kako su se mijenjale kompetencije i kako danas primjenjuju svi ti jezici. Prema Franceschini & Miecznikowski (2004), jezičnobiografski iskazi imaju visoku dokumentarističku vrijednost. Sadržaj njihova pripovijedanja ili zapisa proširuje naše poznavanje o uporabi različitih jezika tijekom života. Ta pripovijedanja između ostalog prikazuju različitu sliku o usvajanju jezika i procesima učenja. Tako nam istraživanje jezičnih biografija može pružiti odgovore na pitanja vezana za usvajanje jezika jer u središte stavlja govornikovu perspektivu. Jezičnobiografski iskazi mogu se analizirati kao zasebni izvori informacija ili se mogu kombinirati s drugim jezikoslovnim metodama. Nekvapil (2003:63) jezičnu biografiju definira kao biografski iskaz u kojemu pripovjedač svoj jezik odnosno jezike postavlja kao temu svoga pripovijedanja, pridajući najviše pažnje usvajanju i uporabi jezika. Jezičnu biografiju označava sociolingvističkom metodom koja u prvome redu služi spoznaji, shvaćanju i objašnjavanju jezičnih situacija. Jezici se mogu usvojiti „nefokusirano“, tj. usputno, bez pridavanja posebne pažnje (Franceschini, 1998). U jezičnobiografskom pripovijedanju daju se detaljne informacije o različitim situacijama u kojima se usvajao jezik. Takvi podaci su od velikog značaja za raščlambu mogućih konteksta u kojima se usvaja jezik, kao i za pružanje boljeg razumijevanja o tomu što te situacije znače govorniku.

Autobiografski iskazi daju nam odgovore na pitanja o tomu u kakvom su odnosu emotivni i motivacijski čimbenici usvajanja jezika. Spoznaje dobivene putem jezičnobiografskih istraživanja važne su za razumijevanje kognitivnih procesa na kojima se temelji jezično usvajanje. Jezična biografistika promatra usvajanje jezika u sklopu životnih priča.

4. ISTRAŽIVANJE I ISPITANICI

Ovo istraživanje provedeno je tijekom intenzivnog ljetnog programa 2014. godine u New Yorku. U istraživanju je sudjelovalo 16 sudionika ljetnog programa. Njihovi biografski narativi su transkribirani, te su na temelju njih rekonstruirane jezične biografije.

Sa 16 ispitanika su provedeni narativni biografski intervjui prema shemi koju je u njemačkom diskursu razvio Schütze (1977, 1983) i koje je opisala Rosenthal (1993). Sudionici su bili polaznici ljetne škole jidiša i nalazili su se na različitim razinama programa. Ispitanici su zamoljeni da se u svojim biografskim narativima fokusiraju na jezičnu povijest svoje obitelji i na vlastito učenje i korištenje raznih jezika. Osim toga govorili su o svojim stavovima prema jidišu i o emotivnom odnosu prema tom jeziku, te također o tome kako njihova okolina gleda na njihovo učenje jidiša. Sudionici su također odgovarali na pitanja koja su se odnosila na njihov stav o nostalgичnim narativima vezanima za nekadašnji židovski život u Europi, te o svojim stavovima o budućnosti jidiša. Svi intervjui su provedeni na engleskom jezi-

ku. Pri provođenju intervjua praćene su, uz određene promjene, osnovne stavke postupka kojega opisuje Riemann (2003: 9). Informanti su zamoljeni da kao znak pristanka na snimanje potpišu suglasnost za sudjelovanjem u istraživanju.

Nakon transkripcije jezičnobiografski iskazi su analizirani. Zadatak rekonstrukcije i analize naracije je rasvijetliti na koji način osoba pripovjedno konstruira svijet i kako u njemu pozicionira sebe, osobe iz svoje okoline, svoje djelovanje i jezičnu praksu. Nakon analize pojedinačnih biografija, uspoređuje se koji se dijelovi iskaza i biografija poklapaju te koji obrasci čine nadindividualnu razinu (Franceschini i Miecznikowski, 2004: XIII). Ono što razlikuje analizu narativnog intervjua od pukog prepričavanja je teorija biografskih i društvenih procesa i teorija jezične prezentacije autobiografskog iskustva u pripovijedanju (Treichel, 2004: 48). Kod analize autobiografskog narativa važna je analiza segmenata i strukturalni opis tvorbenih djelova narativa.

Od 16 sudionika ovoga istraživanja, 12 polaznika su bili Židovi, a 4 polaznika su bila nežidovskog porijekla. Razlika u pripadnosti istaknuta je kako bi se analiziralo u kojoj je mjeri židovsko podrijetlo motivacijski faktor prema učenju jednog židovskog jezika.

Ime: ⁵	Spol: Muški (M) Ženski (Ž)	Starosna dob:	Zemlja porijekla:	Pripadnost: Židov/ka (Ž) Nežidov/ka (NŽ)
Shea	M	27	SAD	Ž
Zalman	M	55	SAD	Ž
Uriel	M	33	SAD	Ž
Adam	M	31	Izrael	Ž
Emanuel	M	32	Francuska	Ž
Samuel	M	17	SAD	Ž
David	M	22	SAD	Ž
Yair	M	40	Israel	Ž
Leah	Ž	17	SAD	Ž
Paula	Ž	26	SAD	Ž
Sarah	Ž	19	SAD	Ž
Abby	Ž	19	Kanada	Ž
Nastja	Ž	27	Moldavija	N
Ana	Ž	27	Poljska	N
Alexandra	Ž	26	Poljska	N
Eva	Ž	24	Austrija	N

5. JEZIČNE BIOGRAFIJE POLAZNIKA LJETNOG PROGRAMA YIVO INSTITUTA

5.1. Motivacija za učenjem jidiša

Za troje od četvero nežidovskih učenika jidiša, motivacija za učenje jidiša je vezana za njihov profesionalni rad i razvoj. Za Nastju iz Moldavije jidiš je vezan za njezina akademska istraživanja iz područja povijesti i prema jeziku se odnosi kao prema sredstvu nužnom za rad. Nema nikakvu emotivnu povezanost s jezikom, niti osobni interes. Njezina promišljanja su da jidiš okuplja ljude s jasno definiranim profesionalnim ciljevima. Slično tomu glazbenica i glazbeni pedagog Eva iz Austrije uči jidiš jer nastupa u klezmer sastavu i vodi pjevački zbor. S učenjem jidiša je počela slijedeći primjer svoje majke koja je također bila glazbenica u klezmer sastavu. Zbog germanske baze razumije jidiš, no želi produbiti znanje kako bi razumjela tekstove pjesama bez prijevoda. Zainteresirana je za osnovni povijesni kontekst, no nema nikakav odnos prema jeziku osim onog profesionalnog. Navodi kako se bavi klezmer,

⁵ Sva imena su promijenjena kako bi se zaštitio identitet ispitanika.

romskom i balkanskom glazbom koje za nju predstavljaju odmak od zapadnoeuropske kulture i njezina marginalna područja. Na kraju ljetnog programa jidiša polaznici svake godine organiziraju priredbu na kojoj izvode igrokaze, pjevaju ili recitiraju. Eva je kao glazbenica izvela i koordinirala više točki programa. Nakon priredbe jedan od izraelskih polaznika bio je vidno uznemiren i rekao da ona pjeva na jidišu s njemačkim naglaskom i s visokom intonacijom čime jezik nedopustivo slični na njemački i čini čitavu izvedbu neprimjerenom. Dvije polaznice iz Poljske u svojem narativu povezuju poljski teritorij kao područje negdašnjeg zajedničkog suživota Židova i Poljaka. Ana iz Poljske navodi kako je njezino inicijalno učenje jidiša bilo nužno za njezin doktorski rad. Nakon nekog vremena uvidjela je da jidiš i poljski imaju mnogo zajedničkih riječi, fraza i konstrukcija i učenje jidiša joj je "postalo zabavno". Dvije informantice iz Poljske, Ana i Alexandra, navode kako učenje jidiša za njih predstavlja i istraživanje povijesti Poljske u kojoj su Židovi živjeli više od tisuću godina prije nego što su velike zajednice nestale u Holokaustu. Alexandra navodi kako je za njezinu motivaciju bio ključan židovski festival u Varšavi koji se odvijao 2009. godine. Tijekom tog festivala, informatica postaje zainteresirana i za povijest svog rodnog gradića udaljenog 30 kilometara od Varšave. Svoj rodni grad opisuje kao "židovski grad prije rata". Pripovijeda kako u sklopu kolegija povijesti u školi nisu nikada učili da su u njihovom gradu živjeli Židovi, te kako lokalno stanovništvo prešućuje tu činjenicu. No, navodi kako postoji skupina mladih ljudi koje to zanima i o tome govore. Zanimljivo je kako se Alexandra ne usuđuje reći svojim bakama (djedovi više nisu živi) da uči jidiš. Iako njezini roditelji prihvaćaju tu činjenicu prema kojoj se odnose kao prema bilo kojem drugom hobi, smatra da bi za njezine bake bilo uznemirujuće čuti kako ona uči židovski jezik. Treću generaciju u svojoj obitelji ne želi okarakterizirati anitsemitskom, nego u odabiru riječi govori da "nisu prijateljski raspoloženi prema Židovima" i da imaju predrasude.

Motivacija židovskih sudionika programa sadrži visokoemotivne komponente. Shea, student arheologije, počinje učiti jidiš na Sveučilištu u Floridi jer mu je jezik koristan za čitanje arhivske građe, međutim razvija osobni interes za jezik kao dio obiteljske baštine. Smatra jezik vezom s prethodnim generacijama i opisuje kako njegovi roditelji, bake i djedovi, počinju koristiti jidiš više otkada su saznali da ga on uči. Nema odnos prema istočnoj Europi kao pradamovini jer navodi da su njegovi preci prije mnogo generacija došli u Englesku.

Davidova jezična biografija je iznimno zanimljiva. Ovaj ispitanik ideologiju jidiša kao jezika Dijaspore kontrastira s cionističkom idejom stvaranja države Izrael i oživljavanja hebrejskoga jezika⁶. Uzbudeno govori kako je "nezamislivo i nerazumno bilo dopustiti da jidiš izumre u ime hebrejskog" nakon što se govorio tisuću godina. Motiviran ideologijom da je upravo jidiš najvažniji židovski jezik, David se nekoliko mjeseci nakon našeg razgovora preselio u Židovsku autonomnu oblast Birobidžan⁷ zato što je to "jedino mjesto na svijetu na kojemu je jidiš službeni jezik, svi dokumenti su pisani na jidišu i svi ulični znakovi su na jidišu". Smatra da se hebrejski može govoriti u Izraelu, ali da je jidiš jezik Dijaspore. David je po dolasku u Birobidžan počeo surađivati s jidiškim novinama *Birobidzhaner Shtern*, ali se vratio u SAD ne našavši dovoljno veliku zajednicu jidišista u Birobidžanu. Ipak, ne odustaje od težnji da privuče što veći broj Židova u tu pokrajinu koji bi tamo živjeli i govorili jidiš.

U YIVO programu su sudjelovala dva izraelska Židova. Adam je lingvist čiji su preci govorili jidiš. Njegovi razlozi za učenje bili su profesionalne i obiteljske prirode. Navodi kako se njegov interes za jidiš probudio tijekom tečaja. Adam i njegov izraelski kolega Yair osvrću se na povijesne okolnosti u Izraelu u kojima je jidiš bio marginaliziran. Prve generacije Izraelaca smatrale su jidiš jezikom izgon, jezikom Dijaspore u kojoj su Židovi bili preslabi da bi se branili. Yair rabi jidiški izraz "past nisht" ("ne paše", "ne odgovara") kada govori o izraelskom viđenju jidiša. Yair uči jidiš jer mu je potreban za doktorat koji piše na temu povijesti košer industrije u New Yorku. Ističe da nema averziju prema jeziku

⁶ O oživljavanju hebrejskoga jezika vidi Abramac (2014: 39-54)

⁷ Birobidžan je bio sovjetski projekt stvaranja autonomne židovske oblasti na teritoriju SSSR-a. Projekt je bio motiviran postavkom da svaka etnička grupa unutar SSSR-a treba imati svoj teritorij, jezik i pravo na kulturni izričaj. Birobidžan je zadržao administrativno pravo na autonomiju i na jidiš kao službeni jezik, pored ruskoga, do današnjega dana premda u njemu živi mali broj Židova, a još manji broj onih koji govore jidiš. Za detaljan prikaz projekta Birobidžan, vidi Abramac (Ruah Hadaša, br. 22: 21-23, <https://issuu.com/betisrael/docs/ruah22?e=1202365/1746361>, zadnji pristup 6. ožujka 2016.)

koju su imali njegovi izraelski preci, ali da nema niti nikakav pozitivan stav prema njemu. Jezik uči kao sredstvo koje mu je potrebno za rad. Kod Adama je prisutna emotivna veza koja ga motivira na učenje jezika. Njegova obitelj je sretna što uči jezik i to im mnogo znači u kontekstu obiteljske i kolektivne povijesti.

Zalman je jedini sudionik programa koji uči jidiš iz vjerske motivacije. On je tzv. *baal tešuva* ("pokajnik"). Ovaj termin označava sekularne Židove koji se vraćaju u okrilje vjerskog judaizma i postaju novokonvertirani ortodoksni Židovi. Zalman se priključio jednoj hasidskoj sekti i u potpunosti posvetio izučavanju svetih tekstova. Tradicionalni rabinski pristup izučavanju Talmuda⁸ je *chavrusa*, odnosno učenje u paru. Par učenika čita svete tekstove koje potom raščlanjuju, analiziraju i raspravljaju o njima. Zalmanov *chavrusa* dolazi iz rabinske obitelji u Brooklynu i ne govori engleski dostatno kako bi izrazio svoje mišljenje. Zalmana na učenje jidiša motivira nastavak izučavanja svetih tekstova sa svojim kolegom. Osim jezika, u ljetnom programu ga ne zanimaju ga nikakvi drugi sadržaji koje YIVO program nudi jer nemaju vjersku konotaciju.

Četvero najmlađih sudionika programa koji imaju između 17 i 19 godina imaju najsnažniju emotivnu motivaciju za učenjem jidiša. Abby opisuje kako je za nju jidiš velika emotivna poveznica s nekadašnjom istočnoeuropskom židovskom kulturom iz koje potječu njezini preci. Ovi ispitanici žele pjevati na jidišu i čitati radove jidiških autora u originalu. U njihovim narativima prisutan je dvojak emotivan odnos prema istočnoj Europi: kao prema mjestu bogate židovske povijesti i stvaranja, ali i kao prema mjestu gdje su Židovi bili proganjani i ubijani. Ovih četvero ispitanika, vjerojatno djelomično uvjetovano njihovom dobi, nemaju akademskih pobuda za učenjem jezika. U odnosu na druge polaznike programa, kod njih je najviše pristupa motivacija da jezik nauče kao govorni jezik kojega mogu koristiti.

Paula i Uriel, slično kao Shea, jidiš uče iz akademskih pobuda i potreba, ali i zbog povijesne i obiteljske važnosti. Paula je jedini ispitanik koji se osvrće na jezično-kulturološku asimilaciju Židova u Americi. Svoje pretke opisuje kao asimilacijski nastrojene Židove koji su u Americi našli svoj novi dom i namjerno nisu prenijeli židovski jezik svojoj djeci. Iako je obiteljska baština važan faktor u njezinom učenju jezika, jidiš ju zanima u kontekstu očuvanja manjinskih jezika općenito. Uriel je student književnosti i potomak jednoga od važnih jidiških pisaca. Jidiš ne vidi kao jezik koji bi koristio u svakodnevnom razgovoru poput nekih drugih jezika koje je učio. Smatra ga poveznicom sa svojim precima i nužnim za čitanje literarnih tekstova.

5.2. "Di alte haym"

Di alte haym, jidiš: "stari dom", je izraz koji se u usmenim narativima i literaturi rabi kada potomci istočnoeuropskih Židova govore o europskim krajevima u kojima su nekada živjeli. Nostalgični i romansirani narativi o starom domu prisutni su u hasidskim zajednicama i u zajednicama sekularnih jidišista. Hasidi smatraju da su nekadašnje generacije koje su živjele u štetlu živjele na duhovno višem nivou, iako su živjele u oskudici i u nesigurnim uvjetima. Za sekularne jidišiste, *di alte haym* je mjesto gdje je židovska stvaralačka kultura bila u svom procvatu.

Od četiri nežidovske ispitanice, tri žive u istočnoj Europi i bave se povijesnim istraživanjima profesionalno. Zainteresirane su za istraživanja o povijesti svojih zemalja, a to nužno uključuje i povijest Židova koji su ondje živjeli.

Dio židovskih ispitanika osjeća snažan aškenaski identitet, no nemaju odnos prema istočnoj Europi kao zemlji porijekla. Prema tom dijelu povijesti odnose se kao prema nečemu što je bilo jako davno i ne vide izravnu poveznicu s tim. Zanimljivo je kako povijesni odmak nije ujedno i generacijski odmak. Nema izravne poveznice sa starosnom dobi ispitanika i odnosom prema "staroj domovini". Moj zaključak je da je ovaj stav uvjetovan obiteljskim prenošenjem informacija. U različitim obiteljima su postojale različite usmene tradicije koje su oblikovale stav pojedinog ispitanika.

⁸ Talmud je središnji tekst rabinskog judaizma. Predstavlja zbirku rabinskih rasprava o židovskom pravu, etici, povijesnim pričama i običajima.

Većinu polaznika zanima kako su Židovi nekada živjeli u istočnoj Europi te razlika između činjeničnog stanja tadašnjeg života i romansiranih narativa. U svojem pripovijedanju također često uspoređuju svoj odnos prema Izraelu i prema istočnoj Europi ističući kako je za njih *di alte haym* mjesto porijekla za razliku od Izraela prema kojemu nemaju takav stav. Emanuel iz Francuske čak je snimio dokumentarni film o svojem putovanju po svim krajevima istočne Europe u kojima su Židovi nekada živjeli. Navodi kako nije znao mnogo o obiteljskoj povijesti, ali nakon što je postao zainteresiran za jidiš preko klezmer glazbe, osjeća da su jidiš i istraživanje nekadašnjih istočnoeuropskih židovskih gradova njegova poveznica s precima.

5.3. Ostali motivi u jezičnobiografskim narativima

Od ostalih motiva koji su pojavljuju u jezičnobiografskim narativima možemo izdvojiti refleksije o stavovima okoline o učenju jidiša te razmišljanja ispitanika o budućnosti i opstanku jidiša. Kada govorimo o stavovima okoline, četvero ispitanika navodi da njihova obitelj ili okolina nemaju nikakav poseban stav o njihovom učenju jezika. Jedna ispitanica to objašnjava činjenicom da je njezina okolina naviknuta na to da ona ima neobične interese, te tako jidiš shvaćaju kao jedan od takvih interesa. Dvoje ispitanika je navelo da su se njihovi sekularni židovski roditelji prestrašili da je interes za jidiš manifestacija moguće religioznosti što im se nije sviđalo. Kada su prepoznali da je interes kulturološke prirode, počeli su podupirati svoju djecu, pokazavši aktivan interes i pozitivan stav prema učenju jezika. Ostali polaznici kazuju kako je njihovim obiteljima drago što pokazuju interes za jezik. Poseban je slučaj Uriela, čiji su preci bili poznati jidiš pisci, tako da je čitava obitelj sretna što uči jidiš premda, ističe, nisu ga nikada prisiljavali na učenje jezika. U arhivima *Yiddish Culture Congress* nalazi dnevnik jednoga od svojih predaka na jidišu u kojemu iščitava povijest svoje obitelji od dana kada je njegov pradjed preminuo. Ove obiteljske zapise doživljava vrlo emotivno, prevodi ih i šalje svim svojim rođacima koji povratno iskazuju da im taj prijevod mnogo znači.

Kada je riječ o budućnosti jidiša, svi ispitanici rade razliku između hasidskog i sekularnog jidiša. Smatraju da će jidiš opstati u hasidskim enklavama u kojima je visoka stopa nataliteta i u kojima je jidiš vernakular. Kada govore o opstanku jidiša u sekularnom svijetu, njihovi stavovi su u potpunosti projekcija njihovog individualnog odnosa prema jeziku. Oni koje možemo nazvati strastvenim jidišistima ne dvoje o upitnosti opstanka jezika. Paula, na primjer, smatra da budućnost jidiša nije toliko pesmistična kakvom se prikazuje. Smatra da još uvijek ima dovoljno ljudi koji govore jidiš i koji će na njemu stvarati. Uriel navodi kako će jidiš biti dio akademskog svijeta, ali da nije siguran koji stav ima o pokušajima revitalizacije jezika. Prema njegovom mišljenju, židovska tradicija je tradicija mijene koja nije nužno negativna. Izumiranje jidiša smatra tragičnom posljedicom Holokausta. Njega osobno zanima najviše što se može saznati iz zapisa na jidišu. Najmlađi naraštaj učenika smatra da će jidiš opstati ukoliko se bude govorio na svakodnevnoj razini, a ne samo na razini akademskog izučavanja. Kao sveopći zaključak, ispitanici navode da jidiš može opstati u određenom kontekstu, odnosno u određenoj ideološki motiviranoj supkulturi.

6. ZAKLJUČCI

Ovo istraživanje je doprinos istraživanjima iz područja jezične biografistike, židovske sociolingvistike, te lingvistike ugroženih jezika. Iz navedenih analiza jezičnobiografskih intervjuva možemo zaključiti kako među polaznicima jidiša postoje dva glavna motiva za učenje: akademski razlozi kod kojih usvajanje jidiša predstavlja sredstvo za rad i motivacija za učenjem jidiša kao jezikom obiteljske povijesti. Kroz biografske iskaze možemo analizirati narativni identitet kao način na koji osoba u konkretnim situacijama narativno prikazuje i oblikuje situativno relevantne aspekte vlastitoga identiteta (Lucius-Hoene i Deppermann, 2004: 55)⁹. Narativni identitet je identitet koji osoba konstruira u narativu. Kroz

⁹ „Die Art und Weise, wie ein Mensch in konkreten Situationen Identitätsarbeit als narrative Darstellung und Herstellung von jeweils situativ relevanten Aspekten seiner Identität leistet.“

narativ osoba način na koji ona pozicionira samu sebe u svijetu koji je opisan u narativu, poistovjećuje se ili odmiče od određenih skupina ili zajednice. Neki se aspekti identiteta uspostavljaju u samom činu autobiografskoga pripovijedanja. Pripovijedanje je istodobno i protokol prikazivanja i protokol uspostavljanja identiteta (Piškorec, 2007: 459) i očituje se kao situacijski definiran i interaktivan rad na identitetu.

U biografskim iskazima polaznika YIVO ljetnog programa jidiša vidimo kao ispitanici oblikuju svoj identitet u odnosu na jidiš. Neki jezik smatraju poveznicom s prethodnim generacijama, dok neki kroz svoje učenje jidiša pozicioniraju sebe u odnosu na vanjski svijet iskazima poput: "Moja okolina zna da ja radim neobične stvari pa se ne čude mojem učenju jidiša". Ovdje vidimo kako narativni identitet nije identičan sveukupnom identitetu pojedine osobe nego se radi o lokaliziranoj i aktualnoj manifestaciji identiteta osobe koja sadrži samo dijelove ukupnog (Andersson, 1997: 62; Lucius-Hoene i Deppermann, 2004: 56).

Narativi učenika jidiša u kojima se pojavljuje motiv "staroga doma", zatiranja jidiša nakon stvaranja države Izrael, asimilacije u SAD-u, refleksije na židovske progone i stradanja potvrđuju da se u narativima pojavljuju i kolektivna sjećanja (Vester, 1996: 88; Gumperz i Cook-Gumperz, 2007: 478) te na temelju individualnih narativa možemo rekonstruirati situacije u čitavim zajednicama. Također, Lucius-Hoene i Deppermann (2004: 128) navode kako svako društvo ima korpus tema, motiva i priča koji predstavljaju dijelove kolektivne svijesti i baštinu određene zajednice.

U navedenim iskazima također se pojavljuju aspekti koji mogu biti interesantno područje budućega istraživanja poput biografskog iskaza Poljakinje Alexandre koja zazire svojim bakama reći da uči jidiš zbog toga što one imaju predrasude prema Židovima. U kojoj mjeri moguće predrasude okoline djeluju obeshrabrujuće na učenje nekog jezika koji se smatra "egzotičnim", "izumirećim" ili "jezikom onih drugih"? Također, zanimljivo bi bilo istražiti koliko dugo traje motivacija za učenjem jidiša. Koliko će postojećih polaznika nastaviti njegovati jidiš, a koliko je to kratkoročan interes?

Jezične biografije učenika jidiša također otkrivaju značaj jezične i društvene ideologije. Te ideologije povezuju grupni i individualni identitet u širem društvenom kontekstu. Govoreći o teoriji identiteta, društveno-psihološki pristup smatra identitet stabilnim i nepromjenjivim, dok poststrukturalistički pristup govori o višestrukim, dinamičnim i promjenjivim identitetima kakve vidimo i kod polaznika ljetnog programa jidiša.

LITTERATURA

- Abramac, G. (2014). *Jezik i identitet ortodoksne židovske zajednice u Brooklynu*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu.
- Andersson, B. (1997). Weibliche und männliche Autobiographie. Die Autobiographien von Johanna Eleonora und Johann Wilhelm Petersen. U: Brandt (1997), 61 - 78.
- Barth, D. (2004). "Referential Defocusing: Dangerous Topics and Language Use in Language Biographies of East Germans". U: Franceschini i Miecznikowski (ur.) (2004), 75 - 97.
- Bechert, J. i Wildgen, W. (1991). *Einführung in die Sprachkontaktforschung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Franceschini, R. (1998). *Italiano di contatto. Parlanti occasionali e riattivazioni di conoscenze non focalizzate*. Habilitationsschrift, Basel: Philosophische Fakultät der Universität Basel.
- Franceschini, R. i Miecznikowski, J. (ur.) (2004). *Leben mit mehreren Sprachen - Vivre avec plusieurs langues. Sprachbiographien. Biographies langagieres*. Bern: Peter Lang SA.
- Gumperz, J. J. i Cook-Gumperz, J. (2007). "A postscript: Style and identity in interactional sociolinguistics", u: Auer, Peter (ur) (2007): *Style and Social Identities. Alternative approaches to Linguistic Heterogeneity. Language, power, and social process 18*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter, 477 - 503.
- Katz, D. (2004). *Words on Fire: The Unfinished Story of Yiddish*. Basic Books.
- Lucius-Hoene, G. i Deppermann, A. (2002/2004). *Rekonstruktion narrativer Identität. Ein Arbeitsbuch zur Analyse narrativer Interviews*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

- Nekvapil, J. (2003). Language biographies and analysis of language situations: on the life of the German community in the Czech Republic. *International Journal of the Sociology of Language* 162, 63-83
- Nekvapil, J. (2004). Sprachbiographien und Analyse der Sprachsituationen: zur Situation der Deutschen in der Tschechischen Republik, u: Franceschini i Miecznikowski (2004), 147 - 173.
- Patai, R. (1971). *Tents of Jacob: The Diaspora Yesterday and Today*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Piškorec, V. (2007). Narativni identitet u jezičnobiografskim intervjuima, u Granić, J. ur. *Jezik i identiteti*. Zagreb – Split: HDPL, 457-467.
- Riemann, G. (2003). A Joint Project Against the Backdrop of a Research Tradition: An Introduction to “Doing Biographical research. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* (internetsko izdanje), 4 (3). Skinuto sa sajta 6.3.2016. <<http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-03/3-03hrsg-e.htm>>
- Rosenthal, G. (1993). ”Reconstruction of Life Stories. Principles of Selection in Generating Stories for Narrative Biographical Interviews”. U: Josselson, R. i Lieblich, . (ur.) *The Narrative Study of Lives*. Svezak I. London: Sage.
- Schütze, F. (1977). *Die Technik des narrativen Interviews in Interaktionsfeldstudien in einem Projekt zur Erforschung von kommunalen Machtstrukturen*, Arbeitsberichte und Forschungsmaterialien Nr.1 der Universität Bielefeld, Fakultät für Soziologie.
- Schütze, F. (1983). Biographieforschung und narratives Interview, *Neue Praxis*, Heft 3, 283-293.
- Szczepanski, J. (1974). ”Die biographische Methode«, u König. R. (ur.): *Handbuch der empirischen Sozialforschung. Komplexe Forschungsansätze*. Stuttgart: Enke. 226–252
- Treichel, B. (2004). *Identitätsarbeit, Sprachbiographien und Mehrsprachigkeit. Autobiographisch-narrative Interviews mit Walisern zur sprachlichen Figuration von Identität und Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Vester, H.G. (1996). *Kollektive Identitäten und Mentalitäten: von der Völkerpsychologie zur kulturvergleichenden Soziologie und interkulturellen Kommunikation*. Berlin: IKO - Verlag für Interkulturelle Kommunikation.

LINGUISTIC BIOGRAPHIES OF YIDDISH STUDENTS

579

Summary

This paper analyses biographic narratives of Yiddish summer program students. The program was held in 2014 at YIVO Institute for Jewish Research in New York. The reconstruction of linguistic biographies reveals which motivational factors have been crucial in choosing Yiddish as the subject of study, the role of emotions in the study of Yiddish, the attitudes that the students have towards pre-war Jewish Eastern Europe, as well as the attitudes of their immediate surroundings towards their Yiddish learning.

Keywords: YIVO, Yiddish, language biographies, narrative identity, language acquisition

Gabi Abramac
New York University
gabi.abramac@nyu.edu

DUBRAVKA VALIĆ NEDELJKOVIĆ

UREĐIVAČKA POLITIKA MEDIJA NA JEZICIMA MANJINA – MOŽE LI I DRUGAČIJE? STUDIJA SLUČAJA „NOVOSTI SAMOSTALNOG SRPSKOG TJEDNIKA“ SRPSKOG NARODNOG VIJEĆA U HRVATSKOJ

Mediji na jezicima nacionalnih manjina bi trebalo da zadovoljavaju sve komunikativne potrebe pripadnika manjinskih zajednica. Podstičući rad tih medija odgovara se na sve zahteve postavljene u međunarodnim dokumentima i domaćem zakonodavstvu o ispunjavanju prava nacionalnih manjina na informisanje i javnu upotrebu maternjeg jezika. U zemljama nastalim raspadom SFRJ uglavnom je sa više, ili manje, priljevnosti nastavljena dobro utemeljena tradicija informisanja na jezicima manjina. Međutim danas ovi mediji nemaju više jasnu uređivačku politiku i lutaju između obrađivanja, striktno, samo tema vezanih za nacionalnu zajednicu i onih opšteg tipa. „*Novosti* – samostalni srpski tjednik“ koje izdaje Srpsko narodno vijeće u Hrvatskoj je izuzetak. U radu se analizira pet brojeva (jul, avgust, septembar 2015) *Novosti*, ukupno 160 tekstova. Cilj istraživanja je dekonstrukcija uređivačke politike medija nacionalne manjine koji se po uređivačkom konceptu razlikuje od uobičajeno formatiranih manjinskih medija. Metode su deskriptivna i kritička analiza medijskog diskursa sa modelom za bolju praksu, kao i dubinski intervju sa odgovornim urednikom.

Ključne reči: mediji, manjine, jezik, uređivačka politika

581

1. UVODNA RAZMATRANJA

“Nacionalni identitet u svakom slučaju je u tome
ne kako mi vidimo sami sebe,
već kako drugi odaberu da nas vide”.
Ian Buruma (1999:65).

Informisanje o nacionalnim manjinama, i ono za manjine, su dva različita pristupa očuvanju nacionalnog identiteta. Različiti su uzrok i cilj, odnosno namera izvora i pošiljaoca informacija određenom auditorijumu.

Informisanje na maternjem jeziku nacionalnih manjina definisano je kao osnovno ljudsko pravo u mnogim međunarodnim dokumentima, pre svega onima Saveta Evrope, kao i u domaćem zakonodavstvu Srbije. Temeljni dokument u ovoj oblasti je *Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima*, 1992. kao i *Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina*, 1998. U domaćem zakonodavstvu tu su pre svega *Ustav* iz 2006, kao i *Zakon o nadležnostima nacionalnih saveta nacionalnih manjina* i paket medijskih zakona donesen 2014.

U odnosu na vlasništvo, a s tim u vezi i uređivačku politiku, odnosno jezike na kojima objavljuju sadržaje, postoji u praksi zapadnog Balkana najmanje šest identifikovanih modela po kojima su formatirani mediji na jezicima manjina (Valić Nedeljković 2013:49-50)¹.

¹ Opširnije u zborniku radova *Sloboda, pristup, marginalizacija* 2013, Sarajevo: Mediaplan institut; Valić Nedeljković Dubravka (2008). Mediji nacionalnih manjina; Valić Nedeljković, Dubravka (2008). Multikulturalnost u programima javnog servisa Vojvodine. Multietnički identitet Vojvodine: izazovi u 2007-08.

- a) Mediji koji su u potpunosti formatirani i programirani na jeziku nacionalne zajednice i u kojima je ceo novinarski, upravljački i administrativno-tehničko-tehnološki kadar iz te nacionalne zajednice.

Praksa u zemljama zapadnog Balkana prepoznaje različite modaliteta kada je u pitanju osnivač i vlasnik tih medija. U Srbiji su vlasnici ovih medija nacionalni saveti nacionalnih manjina, ili privatnici, odnosno konzorcijumi privatnih kompanija. Do 31.10.2015. dominantni vlasnici ovih medija bila je ili Autonomna pokrajina Vojvodina (APV), ili su to bile lokalne samouprave u sredinama u kojima je u službenoj upotrebi neki od jezika nacionalnih manjina. Nakon trinaestogodišnjeg privatizacionog perioda ostalo je izrazito malo ovih medija jer nije postojao interes za njihov otkup. Istovremeno APV je svoja osnivačka i vlasnička prava prenela na savete nacionalnih manjina.

U Crnoj Gori takođe postoji ovaj model, na primer, lokalni radio na albanskom jeziku *Koha javore*.

Drugi model je da te medije osniva nacionalni savet nacionalne manjine i njegov je vlasnik. U Vojvodini se vodila 2004. opsežna debata kada je Pokrajinska Skupština donela odluku da prenese svoja osnivačka prava u manjinskim listovima od pokrajinskog značaja (*Mađar so, Ruke slovo, Hlas ludu, Libertatea*) na nacionalne savete. Novinari u medijima na jezicima nacionalnih zajednica upozoravali su da se time ne depolitizuju ovi mediji, već iz jednog oblika državnog vlasništva, prelaze u drugi oblik istog vlasništva, s obzirom da se nacionalni saveti finansiraju iz budžeta i po *Zakonu o nacionalnim savetima nacionalnih manjina* imaju kako direktan, tako i indirektan, uticaj na medije čiji su osnivači i vlasnici. Prema podacima sekretarijata za kulturu i javno informisanje Pokrajinskog izvršnog veća nacionalni saveti su osnivači i vlasnici 10 medija.

Treći model je da osnivač i vlasnik može biti i NVO određene nacionalne zajednice. Takvi su mediji na hrvatskom i romskom jeziku u Crnoj Gori.

U Bosni i Hercegovini ovaj model su preuzeli romski mediji.

Kulturna društva se takođe mogu smatrati civilnim sektorom pa je po toj logici *Zora Cankarjeva* časopis na slovenačkom jeziku, vlasništvo Slovenačkog kulturnog društva Cankar iz Sarajeva, medij neprofitne organizacije.

Ovu mogućnost prepoznaje i Zakon o radiodifuziji Srbije (2002). Kreatori zakona su se rukovodili idejom da nacionalne zajednice osnivaju radijske i televizijske stanice kao medije civilnog sektora koji bi funkcionisali pod olakšavajućim uslovima. U Vojvodini i Srbiji, međutim, nije zaživela u dovoljnoj meri. Mediji civilnog sektora je jedna od mogućnosti koja je nuđena novinarima neprivatizovanih medija lokalnih samouprava za preregistraciju nakon što su morali da prestanu sa radom 31.10.2015.

I, na kraju, privatnici kao osnivači medija nacionalnih manjina, u najužem smislu te reči, dominiraju u Makedoniji.

U Srbiji su retki privatni mediji na nekom jeziku nacionalne manjine. Po dužini opstanka na tržištu izdvaja se *Čoladi ker*, magazin na mađarskom.

U Crnoj Gori na albanskom jeziku emituje *TV Boin*, vlasnik je privatno lice, od novina su na bošnjačkom jeziku *Bošnjačke novine* u vlasništvu privtne kompanije.

U Bosni i Hercegovini nema privatnih medija koji su na nekom od jezika nacionalnih manjina.

- b) Mediji koji samo deo svog prostora, odnosno vremena, odvajaju za sadržaje prezentovane na jeziku nacionalne zajednice i za to angažuju novinare koji pripadaju toj zajednici, ili govore jezik te zajednice. Oni su organizovani u posebne radne jedinice ili redakcije koje funkcionišu na principu deska na jezicima nacionalnih zajednica, imaju autonomiju u uređivačkoj politici i fiksirani prostor u štampanim medijima, a vreme u elektronskim medijima organizovano po principu šera. Sve ostale službe su jezički i nacionalno ne markirane.

Na ovaj način su ustrojeni medijski javni servisi u celom regionu, a prednjači javni servis Vojvodine (RTV). Podsetimo da je obaveza javnog servisa kao medija osnovanog od građana, finansiranog od građana (pretplata) i kontrolisanog od građana da emituje program za sve stanovnike bilo da su većina,

ili manjina, i da zadovoljava potrebe svih da budu informisani na maternjem jeziku. Tako na primer javni servis Vojvodine emituje čak na 10 jezika nacionalnih zajednica koje žive na teritoriji Pokrajine.

Javni servis Crne Gore emituje na dva jezika (crnogorskom, albanskom). Specijalizovane emisije *Lajmet* i *Mozaiku* su na albanskom.

U Bosni i Hercegovini postoji više javnih servisa, tako emisiju *Korijeni*, emituje javni servis Radio-televizija Republike Srpske, a emisiju *Patria Mea*, emituje javni servis Radio-televizija BiH. Obe se emituju na bosanskom i srpskom jeziku.

Javni servis Makedonije (pogledati detaljnije u nacionalnom izveštaju) većinu programa za nacionalne manjine emituje na albanskom jeziku (98 sati nedjeljno), zatim na turskom jeziku (16 sati i 30 minuta nedjeljno), dok redakcije na romskom, srpskom, vlaškom i bosanskom jeziku imaju oko dva sata programa nedjeljno. Na *Makedonskom radiju* nedjeljno se emituje 119 sati programa na albanskom jeziku, 35 sati na turskom i po tri sata i 30 minuta na: vlaškom, romskom, bosanskom i srpskom jeziku prema podacima te medijske kuće iz 2013.

U Makedoniji su višejezični mediji, formatirani po ovom modelu i komercijalni i imaju vlasnika (privatno lice). Makedonska medijska praksa beleži i višejezične privatne radio stanice.

Ovi elektronski mediji su pretežno lokalni i zabavno-muzičkog karaktera.

Makedonska štampa ne prepoznaje višejezičnost kao model uređivačke politike.

- c) Medij koji izlazi na većinskom jeziku, a samo neke sadržaje proizvodi i na jednom ili više jezika nacionalnih zajednica u različitom obimu, bez angažovanja novinara koji pripremaju medijske sadržaje na svom maternjem jeziku. Sadržaje proizvedene na većinskom jeziku prevode stručni prevodioci.

Ovaj model je u Srbiji implementirala novinska agencija BETA koja je u privatnom vlasništvu. U Makedoniji državna novinska agencija MIA nudi sve svoje usluge i na albanskom jeziku.

- d) Mediji koji sporadično prevode i objavljuju sadržaje na nekom od jezika nacionalnih zajednica u veoma ograničenom obimu, uglavnom isključivo informativnog karaktera, bez jasnog uređivačkog koncepta.

U Srbiji je zabeleženo da su neke lokalne radio stanice da bi se smatrale višejezičnim i imale prednost pri konkurisanju za stimulaturna sredstva uvodile, najčešće, petominutne vesti na romskom jeziku koje su emitovane, na primer, jednom sedmično.

- e) Mediji koji su utemenjeni na principu bilingvalizma ili multijezičnosti. Svi angažovani su pripadnici različitih nacionalnih zajednica i čine jednu redakciju. Preferencije za rad u ovakvim medijima imaju osobe koje su višejezične.

U Vojvodini je u okviru lokalnog novosadskog Radija 021 devedesetih godina prošlog veka na posebnoj frekvenciji ovog medija mešovitog vlasništva (privatno-javno partnerstvo) eksperimentalno emitovao višejezične sadržaje *Multiradio*. Multilingvalni program, iako predstavlja model veoma dobre prakse, koji doprinosi podizanju stepena multikulturalnosti i tolerancije u zajednici, te stimuliše učenje jezika sredine, kao osnovne alatke za bolje međusobno razumevanje, nestao je iz etra kada i donacije kojima je finansiran i pošto je radio prešao u potpunosti u privatno vlasništvo. Komercijalizacija etra ne podržava ovakve „eksperimente“, jer takavi mediji imaju veoma ograničenu publiku².

- f) Mediji koji nisu markirani “jezički” odnosno “etnički”, već u fokusu imaju određeni sadržaj koji se štampa/emituje na više, ili na jednom, jeziku nacionalne manjine na primer, isključivo verski, ili partijski, ili sportski medij.

U Srbiji na tom principu funkcioniše *Radio Marija* (osnivač nevladina organizacija) koja emituje na pet jezika verski program uglavnom rimokatoličke orijentacije. U ovu grupu se može svrstati i verska štampa na mađarskom (izdavač Rimokatolička crkva), slovačkom (izdavač Slovačka evanelistička

² Pralica, Dejan (2008). Lokalni višejezični radio u Vojvodini.

crkva), rusinskom (izdavač Grkokatolička crkva) i hrvatskom jeziku (Rimokatolička crkva i neke male protestantske verske zajednice). U ovu kategoriju svrstava se i *Glas ravnice* glasilo stranke vojvođanskih Hrvata DSHV.

Uvid u modalitete prisutne u komunikativnoj praksi zapadnog Balkana ukazuje na to da su najbrojniji mediji koji zadovoljavaju potrebe za komuniciranjem na maternjem jeziku oni koji su u potpunosti formatirani i programirani na jeziku nacionalne zajednice i u kojima je ceo novinarski, upravljački i administrativno-tehničko-tehnološki kadar iz te nacionalne zajednice.

Definisati šta se prioritetno smatra medijem nacionalne manjine i/ili i na jeziku nacionalne zajednice značajno je zbog mogućnosti da se onda jasno i dosledno primenjuje princip afirmativne akcije na osnovu kojeg se ovi mediji posebno podržavaju, jer se na taj način obezbeđuje/podržava očuvanje nacionalnog identiteta kroz kontinuitet u ostvarivanju komunikativnih potreba pripadnika nacionalnih zajednica u multikulturnim društvima.

Istovremeno, važno je razumeti da je odnos vlasništva i uređivačkog koncepta u potpunoj korelaciji. Praksa je pokazala da je uglavnom štampa na jezicima nacionalnih manjina čiji je osnivač i vlasnik nacionalni savet te manjine nedovoljno samostalna u odabiru događaja, prioritetima u medijskoj inicijativi, pristupu realizaciji medijskih sadržaja. Odnos snaga u nacionalnim savetima upravno je srazmeran sa izborom izvora informisanja i tema/događaja koje su u fokusu, rezultat čega je podrška određenog modaliteta nacionalnog identiteta.

Isti princip je važio i za medije u vlasništvu lokalnih samouprava.

Ono što je najuočljivije i pokazalo se u mnogobrojnim istraživanjima³ je da su mediji na jezicima manjina kadrovski i profesionalno oskudni, nedovoljno finansijski kapacitirani, nejasne i nefokusirane uređivačke politike. Uočeno je da u uređivačkom konceptu medija na jezicima manjina vladajuća paradigma je kudizacija⁴ medijskog prostora, kao jedna od osnovnih karakteristika, pre svega, štampe na jezicima manjina, mada se u tom pogledu ne može zanemariti čak i program javnog servisa Vojvodine. Insistiranje na praćenju programa kulturno-umetničkih društava kao jedinih autentičnih čuvara nacionalnog integriteta manjina čini ove medije nedovoljno izazovnim mlađem auditorijumu, kao i drugim nacijama.

U suštini, niti medijsko zakonodavstvo, niti ono koje se bavi zaštitom manjina, nije definisalo šta se u suštini može, u najužem smislu, smatrati medijem nacionalnih manjina, kao i medijem na maternjem jeziku manjina?

Istovremeno ne postoji konsenzus i u medijima manjina šta bi trebalo da bude osnovna uređivačka politika. Da li bi trebalo da se bave pitanjima koja se tiču manjina i obraćaju se i većini i manjinama, na jeziku većine, ili multijezično? Ili su to oni koji se bave manjinskim temama obraćajući se sopstvenom auditorijumu na maternjem jeziku manjine, ili bilingvalno (na većinskom i manjinskom jeziku)? Odnosno, da li su to oni koji promovišu nacionalne manjine i njihove jezike i pisma većini i drugim manjinama (multilingvalno ili monolingvalno)?

Odgovor na sva ova postavljena pitanja predmet su javne debate više od dve decenije bez jasnog dogovora. I dok se bezuspešno traga za pravim rešenjem Srpsko nacionalno vijeće ponudilo je auditorijumu Hrvatske *Novosti* brodšit (broadsheet), tačnije magazin velikog formata, sasvim drugačije uređivačke politike od svih medija na jezicima manjina na Balkanu. Dekonstruisanjem te uređivačke politike bavi se istraživanje predstavljeno u ovom radu.

³ Uporediti sa Valić Nedeljković Dubravka (1997). *Radijski intervju*. Beograd: Zadužbina Andrejević; Valić Nedeljković Dubravka (2004). Education and mass media in the languages of ethnic communities in Vojvodina, in *Language in the Former Yugoslavia Lands*, ed. Ranko Bugarski and Celia Hawkesworth, Slavica, Bloomington, Indiana, 41-52; Valić Nedeljković Dubravka (2010). Multijezični javni servis Vojvodine-izazovi i ograničenja. U *Susreti kultura*, Zbornik radova, knjiga 1. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu Filozofski fakultet, 83-91

⁴ Reč je o "teroru" nacionalnih kulturno-umetničkih društava zasnovanom na programskom koceptu kolokvijalno nazvanom "tancuj-tancuj". Ovaj koncept podrazumeva da je osnovno i najznačajnije za očuvanje nacionalnog identiteta negovanje gotovo isključivo narodnog stvaralaštva, pre svega narodnih igara i pesama. Opširnije u zbornicima radova Novosadske novinarske škole *Kultura kroz oko medija* (2013) i *Koga su mediji izabrali a šta su partije nudile I i II* (2012 i 2014).

2. CILJ

Cilj je dekonstrukcija uređivačke politike nedeljnika velikog formata *Novosti* Srpskog nacionalnog vijeća u Hrvatskoj kao modela potpuno drugačije prakse od najčešćeg formata manjinskih medija u zemljama zapadnog Balkana.

Analiziranje *Novosti* bi moglo doprineti odgovorima na postavljena pitanja čiji je cilj ukazati na to kako od tradicionalističkih, rigidnih i ksenofobičnih medija manjina načiniti modernije i profesionalnije medije koji bi doprineli podizanju kapaciteta cele medijske sfere i podjednako dopreti i do manjinskog i do većinskog auditorijuma.

3. METOD

U istraživanju se koristi deskriptivna metoda za opisivanje formata *Novosti*. Zatim kritička analiza medijskog diskursa” u tradiciji teorijskog pristupa Teuna van Deijka (2008) koja se fokusira na diskursu i moći političkih centara koji pomoću simboličkih elita (novinara) formiraju diskurse koji zatim u javnoj sferi učvrćuju njihovu vodeću poziciju u društvu.

Osnovne istraživačke tehnike su kvantitativno-kvalitativna analiza sadržaja i dubinski intervju.

Za kvantitativno-kvalitativnu analizu sadržaja izrađen je kodni protokol koji sadrži 11 kategorija i 104 varijable.

Jedinica analize je novinski tekst uključujući nadnaslov, naslov, podnaslov, anterfile, grafike, crteže, fotografije.

Za dubinski intervju pripremljena su 24 pitanja otvorenog tipa.

4. KORPUS

Korpus tekstova za kvantitativno-kvalitativnu analizu sadržaja obuhvatio je pet brojeva “*Novosti* – samostalnog srpskog tjednika” u Hrvatskoj, izašlih 7.08, 24.07, 21.08, 28.08, 9.09. 2015, ukupno 160 tekstova; po broju je to prosečno 32 teksta.

Deskriptivno je analiziran podlistak *Novosti* “Kronika tjednika za racionalnu manjinu” istih datuma.

Za ovo istraživanje urađen je u februaru 2016. jedan onlajn dubinski intervju sa glavnim urednikom *Novosti* Ivicom Đikićem.

5. UREĐIVAČKI FORMAT NOVOSTI

Nedeljnik *Novosti* izdaje Srpsko nacionalno vijeće u Hrvatskoj. Izlazi latinično i ćirilično već 16 godina na novinskoj hartiji velikog (broadsheet) formata (300X450mm). Ovaj format koriste takozvane “kvalitetne novine”. Na primer, u Srbiji na ovom formatu su štampani *Politika* i *Dnevnik*, u Engleskoj *Gardijen*, u Hrvatskoj *Vjesnik*. Nije bez razloga to što mnoge kvalitetne novine duge tradicije posežu za velikim formatom. On je uglavnom dvostruko veći od tabloid formata na kojem se uobičajeno danas štampaju njuzmagazini i to na veoma kvalitetnom papiru koji odgovara fotografiji punog kolora. U tabloid formatu, kao porodični njuzmagazini, u najvećem broju slučajeva izlaze i mediji na jezicima manjina na teritoriji celog zapadnog Balkana. Nasuprot tome, u novinama velikog formata, kakve su i *Novosti* srpskog nacionalnog vijeća u Hrvatskoj, fotografije i slike su crno-bele (monohromatske), deluju impresionistički, a tekstovi štampani u ovom formatu dobijaju publicistički karakter i ozbiljnost. Veliki format se obraća zahtevnijoj čitalačkoj publici, prelom je fokusiran na sadržaj, a ne na opremu teksta. Veliki format ukazuje na tradicionalni pristup uređivačkoj politici novina “za čitanje, a ne za gledanje”. Žargonski bismo prelom *Novosti* okarakterisali kao “retro” pristup opremi sadržaja. Na implicitnom

nivou čitalačkoj publici se šalje poruka da je reč o visokoprofesionalnom, kritičkom novinarstvu, zasnovanom na najboljim tradicijama visokokvalitetnog, ozbiljnog žurnalizma karakterističnog za medijski razvijeni svet poput, na primer, Engleske sredinom XX veka.

Novosti se finansiraju iz sredstava Savjeta za nacionalne manjine Vlade Republike Hrvatske na osnovu koalicionog sporazuma Samostalne demokratske srpske stranke (SDSS) i HDZ.

To je upravo i najveća otežavajuća okolnost ovog „manjinskog medija“, pošto uvek sa promenom vlade raste bojazan za opstanak i učestani su napadi na *Novosti*. Isti model je primenjen i u predizbornoj kampanji 2015. kada su otvoreni napadi na *Novosti* intenzivirani već u julu 2015, o čemu će biti reči u diskusiji rezultata ovog istraživanja.

Novine nadilaze ono što se uobičajeno smatra medijem na jeziku nacionalnih manjina i po novinarima i po spoljnim saradnicima, a najviše po kontroverznim naslovima i naslovnim stranama. Za dizajn *Novosti* je odgovoran *Parabureau*: Igor Stanišljević, Damir Bralić i Nikola Đurek. Od trojice najznačajnijih autora kulturnog *Feral tribune*⁵ – „Viva ludež“ (pseudonim za Viktora Ivančića, Borisa Dežulovića i Predraga Lucića) prva dvojica su sada kolumnisti u *Novosti*.

Na pitanje glavnom uredniku *Novosti* da li je njihov medij „utočište“ za drugačije misleće novinare u odnosu na mejnstrim novinarstvo u Hrvatskoj danas, Ivica Đikić je odgovorio potvrdno: „Pored svega ostalog, da“. Ovo potvrđuje i činjenica da su dva od tri novinara „Viva ludeža“ sad kolumnisti *Novosti*, a pridružili su im se najznačajnija novinarska imena poznata kao zagovornici nezavisnog, kritičkog, istinitog, profesionalnog novinarstva poput Tanje Tagirov i Sinana Gudževića, kao i mnogih drugih koji čine dopisničku mrežu *Novosti* iz zemalja koje su nekada činile istu državu SFRJ.

Novosti su medij nacionalne manjine koji nema, poput većine ovakvih medija, kadrovskih teškoća. Ivica Đikić glavni urednik navodi da „*Novosti* rijetko posežu za početnicima. *Novosti* angažiraju ljude za koje procenjujemo da će se dobro uklopiti u naš koncept, odnosno da će obogatiti naš koncept novom vrijednošću. Osnovni kriterij je novinarska vještina, profesionalizam i ugled u struci.“

Novosti su koncipirane tako da je sadržaj grupisan u dva dela.

Prvi deo čine 31 stranica i naslovnica, pod sloganom „Samostalni srpski tjednik“, koji je po modelu slična konceptu *Feral tribune*. Preko cele stranice samo naslov novina (logo crvene boje) i velika karikatura ili kako je nazivaju u impresumu „ilustracija“ Alena Čurima. Ona je uvek izazovna, veoma aktuelna i metaforična, dvobojna (crveno crna).

Naslovnica s hrvatskim MiG-ovima i natpisom ‘Obadva, obadva su pala’ skrenula je pažnju hrvatske medijske scene i javnosti uopšte na *Novosti* i otvorila se velika afera u hrvatskom novinarstvu. Mejnstrim mediji poput *Jutarnjeg lista* (jutarnji.hr 5.listopad 2010) okarakterisali su ovu naslovnu stranu kao „krajnje je uvredljiva!“, isto je reagovao i *Večernji list* (večernji.hr 5.listopada 2010). Polemika se odvijala danima. Jedni su smatrali da je to uvreda za ceo hrvatski narod, a drugi (*Novosti*) su smatrali da je to samo istraživanje dokle u Hrvatskoj mogu ići medijske slobode. Izjasnio se i predsednik Hrvatske Ivo Josipović (protiv naslovnice *Novosti*) ali i mnogobrojne nevladine organizacije (uglavnom podržavajući naslovnicu). Na kraju *Novosti* su objavile istu takvu

Slika 1: Naslovnica na dan obeležavanja 20 godina od akcije Oluja

⁵ Hrvatski satiričko-politički nedeljnik izlazio od 1984. najpre kao dodatak *Slobodnoj Dalmaciji* iz [Split](#)a, a kasnije kao nezavisni satirični list poznat po svojim provokativnim naslovnim stranicama. “Dobio je više međunarodnih nagrada nego celokupno hrvatsko novinarstvo u cijeloj svojoj povijesti. Proglašen je i najboljim satiričnim listom u svijetu” (Kordić 2015). Devedesetih je bio jedini pravi kritičar tadašnje hrvatske politike, distribuirao se raznim kanalima na cijeloj teritoriji nekadašnje Jugoslavije. Ugašen je 2008. godine zbog nagomilanih finansijskih problema. U suštini sa prestankom međunarodne pomoći i katkad otvorenim, a katkad suptilnim pritiscima vlasti nije uspeo da se održi na tržištu. Ostao je u istoriji novinarstva zabeležen kao izuzetno kreativan i beskompromisan kritičar svih političkih nepodopština kako Hrvatske tako i celog zapadnog Balkana. O fenomenu *Feral tribune* 2015. izašla je knjiga „Smjeh slobode“ Borisa Pavelića.

naslovnici, ali u inverziji, kao jasan komentar na čitavu polemiku⁶ pokazavši tako šta misli o slobodi medija u Hrvatskoj, ali i koliku hrabrost mogu iskazati novinari i to jednog manjinskog glasila.

Stalne rubrike u *Novostima* su „Aritmetika politike“, „Kratko i jasno“, „Uvrede&podmetanja“, „Srpska posla“, „Relativno naopako“, „Intrigator“, „Kult ličnosti“, „Balkan prolaz“, „Maksimir i Mirogoj“, „TV Rašetanje“. Osim obaveznih rubrika, gotovo polovina novina su medijske objave bez takozvanog rubruma (naslova stalne rubrike), među kojima je obavezni intervju broja, koji zauzima dve stranice.

Uređivačka politika je regionalna. Redovni su tekstovi dopisnika iz Bosne i Hercegovine i iz Srbije, a u okviru rubrike „Balkan prolaz“, koja zauzima dve stranice, objavljuju se kratki članci iz svih republika sa ex-yu prostora. Rubrika „Kult ličnosti“ je takođe posvećena stvaralačima sa teritorije zapadnog Balkana, najčešće, ali se ponekad među tim značajnim imenima nađu i neka strana. Ova rubrika je i sinhrono i dijahrono koncipirana. Pažnja u intervjuu broja se posvećuje i ličnostima iz političkog (rede), zatim naučnog, kulturnog, ekonomskog života takođe sa SHBH prostora.

Drugi deo je soplement (novina u novini) „Kronika“ od osam stranica pod sloganom „Tjednik za racionalnu manjinu“. Uređivački i konceptualno se potpuno razlikuje od osnovnih novina. U „Kronici“ se prati život srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj što uključuje razmatranje prava nacionalnih manjina i njihovo ostvarivanje, zatim rad Kulturno-umetničkih društava, parohijski život, kao i stvaralaštvo Srba u Hrvatskoj. Tekstovi su praćeni aktuelnim crno-belim fotografijama. Naslovnica je sasvim uobičajena, bez izazova koji pruža naslovna strana osnovnih novina. Uređivački koncept „Kronike“ umnogome podseća na onaj uobičajeni za listove na jezicima manjina na zapadnom Balkanu.

Kad je format u pitanju, možemo zaključiti da su *Novosti* pronašle jedan sasvim nov koncept za medij nacionalne manjine zadovoljivši dva, na prvi pogled, nespojiva cilja a to je da budu sedmičnik koji će se svojim kvalitetom i neksenofobičnim sadržajem otvoriti širokom auditorijumu ne markiranom nacionalnom pripadanjem; a drugi je da ipak zadovolje komunikativne potrebe Srba u Hrvatskoj. Ovaj uspešni hibridni uređivački koncept, po mišljenju urednika Ivice Đikića, dobro je prihvaćen u Hrvatskoj:

„*Novosti* imaju snažan odjek u cjelokupnom hrvatskom društvu. Publika je uglavnom ona publika koja je pratila *Feral Tribune*, dok je izlazio. A razlozi leže u potrebi jednog dijela opće publike da čita kvalitetno kritičko štivo fokusirano na centre moći i na obranu vrijednosti poput antifašizma, tolerancije, jednakosti, slobodarstva (...) Sigurno je da neki ‘obavezni programi’ donekle utječu na kvalitetu ukupnog sadržaja, ali mi se trudimo da ta dva segmenta svoje uređivačke politike učinimo što kompatibilnijima i sadržajno ujednačenijima. To je koncept nepristajanja na etnički geto. Taj koncept mnogima u Hrvatskoj jako smeta, a to znači da je to pravi put. Teži, ali pravi. Trpjeli smo i trpimo velike pritiske zbog uređivačke orijentacije da ne pišemo samo o svojoj manjinskoj zajednici, nego da se bez kompleksa i ravnopravno upuštamo u pisanje o temama kojima se uobičajeno bave građanski, odnosno ‘većinski mediji’“.

6. KVANTITATIVNA ANALIZA SADRŽAJA *NOVOSTI*

Najviše tekstova je srednje veličine (cela stranica) njih je u posmatranom korpusu bilo 80. Slede oni kratki (četvrtina stranice) koji su uglavnom objavljivani u rubrikama „Balkan prolaz“ i „Kult ličnosti“ dakle stranicama regionalno koncipiranim sa člancima koji obrađuju događaje/ličnosti iz svih bivših republika SFRJ. Najmanje (20) je najdužih medijskih objava i to su uglavnom bili opširni intervjui sa osobama koje su izrazito kompetentne u oblasti svog delovanja. To znači da je polovina od ukupnog broja analiziranih tekstova zauzimala celu stranicu velikog formata, što ukazuje na ozbiljnost obrađivanja pojava, događaja i aktera.

⁶ Opširnije na <http://24sata.info/vijesti/regija/45137-video-novosti-ponovo-sa-istom-naslovnicom-obadva-obadva-su-palaza-cicka.html#sthash.rTELgvsa.dpuf>

Novosti neguju gotovo isključivo analitičke žanrove. Kolumna/beleška/umetnička kritika je najčešći novinarski žanr (50%), sledi članak (19%) i intervju (12%), što ukazuje na to da je novinarski kapacitet medija izuzetno visok i profesionalan.

Povod za tekstove su aktuelni događaji (62%), medijska inicijativa (30%) i budući događaji (8%). Uređivački koncept *Novosti* nije podlegao „miks-medija kulturi“ - pristupu novinarstvu u kojem pseudodogađaji, tačnije rečeno prikriveno političko oglašavanje, ispunjava znatan prostor i vreme savremenih medija⁷.

Oprema teksta je podrazumevala naslove, kod srednjih i velikih tekstova obavezno jedan ili više anterfilea i fotografije (54% arhivski snimak, 31% aktuelni snimak, 3% crtež i 1% karikatura). Svega 8% tekstova nije imalo nikakvu prateću vizuelnu opremu. Time se povećava čitljivost sadržaja, jer je prelom novina dinamičan.

Visok procenat arhivskih snimaka je takav jer su u ovu varijablu ubrajane, na primer, fotografije korica knjiga, omoti muzičkih albuma ili afiši predstava koje su prikazivane, ili pejzaž fotografije geografskih područja koji su mesto događaja, odnosno ako je fotografija događaja preuzeta od drugog izvora takođe je kodirana kao arhiva. Polovina tekstova čiji je povod aktuelni događaj pratila je i odgovarajuća fotografija koju su novinar/novinarica snimili na licu mesta.

Novinari *Novosti* su se najviše bavili događajima, pojavama, ili ljudima iz regiona (18% tekstova), zatim kulturom u najširem smislu te reči (12% tekstova), politikom i delatnošću vlasti (10%).

Otvaranje su i ozbiljno analitički sagledane teme i pitanja o događajima iz devedesetih godina XX veka (9%), kao i pitanja ratnih zločina, suđenja (8%), ljudskih prava (4%). Pošto je uzorkovani materijal obuhvatio i dvadesetogodišnjicu „Oluje“, 4. avgust 2015, kada je u okviru vojne intervencije na kninsku krajinu celokupno srpsko stanovništvo iseljeno iz tog dela Hrvatske, izuzetno mnogo tekstova je posvećeno toj temi. Mnogi tekstovi su kao osnovnu temu imali vojnu paradu koja je tim povodom održana u Zagrebu, kao i sećanja na taj kontroverzni događaj, o kojem srpska i hrvatska strana imaju sasvim oprečno mišljenje. Hrvati ga smatraju vrhuncem otadžbinskog rata, a Srbi primerom ratnog zločina i genocida. *Novosti* su veoma kritički, ali i balansirano, izveštavale i komentarisale i aktuelni događaj i njegov istorijski povod.

Pitanja o srpskoj manjini u Hrvatskoj (4%) kao i o odnosima Srbije i Hrvatske (2%), Srbija-svet-Hrvatska (4%) teme su o kojima je bilo očekivano da im bude posvećeno više prostora od skromnih nekoliko procenata. Međutim, te teme nisu izostale, kako se moglo zaključiti na osnovu kvantitativne analize, već su bile alocirane u podlistak „Kronika“ (deskriptivno analizirano) i na taj način su izdvojene u odnosu na sve ostalo što se nudilo od događaja i pojava u regionu, a punilo je stranice osnovnog izdanja *Novosti*.

Gotovo su u potpunosti izostale teme poput Kosova, obrazovanja, zdravstva, nauke (po 1%), zatim zakonodavstva, pravosuđa, kriminala (2%).

Prisustvo/odsustvo pojedinačnih tema ukazuje na jednu veoma konzistentnu uređivačku politiku zasnovanu na dualnom principu u odnosu na preferiranu čitalačku publiku. Osnovne novine namenjene su, i po obimu i po temama, čitaocima celog regiona, Srbima i svim ostalima, pa među njima i Srbima koji su u Hrvatskoj manjinski narod. Podlistak „Kronika“ targetira upravo samo srpsku manjinu u Hrvatskoj.

Subjekti su u visokom procentu novinari/novinarke (72%) što odgovara analitičkim žanrovima u kojima su upravo autori sami subjekti (komentari, kolumne, beleške, umetnička kritika itd). Uočena je potpuna rodna nesenzibilisanost jer čak 86% subjekata su muškarci, bilo da je reč o novinarima, ili o intervjuisanim osobama. Svega 13% su žene i 1% institucije.

Objekat su u visokom procentu građani kao akteri događaja (14%), strani i međunarodni akteri (13%), kulturne institucije i umetnici (11%), partije i one na vlasti i one u opoziciji (po 9%), ekonomski akteri (7%). Institucije nacionalnih manjina i verske institucije samo po 2% što je nalaz koji u dosadaš-

⁷ Uporedi Dubravka Valić Nedeljković i Dejan Pralica (2012 i 2014). *Koga su mediji izabrali a šta su partije nudile? I i II*. Davor Marko (2013). *Analiza medija na jezicima manjina u Srbiji*. U: *Sloboda, pristup, marginalizacija*. Sarajevo: Mediaplan Institut. Str. 71-99.

njim analizama medija nacionalnih manjina nije dobijen. Uglavnom su ovi mediji kao objekte i subjekte u visokom procentu imali upravo političke i verske manjinske elite i institucije⁸.

Profesionalnost uredništva i redakcije očituje se i u odnosu novinara prema akterima i događajima. U 41% slučajeva je neutralan, u 26% negativan, u 21% i pozitivan i negativan, a u 12% slučajeva samo pozitivan. Pozitivan je najčešće u književnoj i muzičkoj kritici.

7. ZAKLJUČAK

Može se zaključiti da su *Novosti* štampani mediji srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj, koji, iako je finasiran iz državnog budžeta, svojom čvrstom uređivačkom politikom, baziranom na visokom profesionalizmu, ima novinarske hrabrosti da zauzme jasan stav i argumentovano ga brani bez obzira koliko su događaji i teme koje obrađuje kontroverzni. To je medij koji nije podlegao ketmanovskim vazda mlako neutralnim odnosom prema svim akterima društvene prakse, bez stava prema događajima posebno onim bremenitim zbivanjima devedesetih XX veka. Kultura sećanja je u *Novostima* balansirano i veoma kritično prezentovana.

Negujući dualni pristup formatiranja medija, uredništvo je izgradilo jedan potpuno drugačiji pristup uređivanja “medija nacionalne manjine”, koji se ne primenjuje na prostoru zapadnog Balkana. Izbeglo je ksenofobičnost i fokusiranost samo na sopstvenu “manjinsku” čitalačku publiku i tako je izašlo iz kruga marginalizovanosti. Nije se u kadrovskoj politici zatvorilo samo na pripadnike srpske manjine i tako je u praksi pokazao važnost negovanja interkulturalizma kao mogućeg modela za uspešniji proces pomirenja na zapadnom Balkanu.

Ovaj model dobre prakse, pokazalo je i istraživanje čiji su rezultati prezentovani, jeste primenljiv sve dotle dok ga podržavaju građani (kako manjina tako i većina), ali, što je još važnije, političke elite i manjine i većine.

Novosti se za sada uspešno odupiru napadima da se finansiraju iz budžeta, a kritikuju vlast koja im obezbeđuje opstanak. Pritisci se pojačavaju u vreme predizbornih kampanja, kao i u vreme godišnjica događaja iz devedesetih Dvadesetog veka, koji su duboko podelili Srbe i Hrvate u Hrvatskoj, kao što su na primer “Vukovar” i “Oluja”.

Istovremeno, kako smatra glavni urednik Ivica Đikić, s jedne strane “mediji nacionalnih manjina, uza sve napore, teško mogu osigurati više od 30 posto svog budžeta iz komercijalnih prihoda. Ostatak mora biti iz javnih izvora“, a sa druge strane njihova uređivačka politika mora biti isključivo takva „da se mediji koji su namijenjeni nacionalnim manjinama, uz ostalo, hrabro upuštaju u pisanje o temama kojima se uobičajeno bave građanski i komercijalni mediji“. Tek tako mogu ostvariti svoju osnovnu funkciju a to je zadovoljavanje komunikativnih potreba svoje manjine, ali i svih drugih građana, da ne bi bili samozatvoreni i osećali se getoizirano, i naravno, da bi opstali kao relevantno glasilo na medijskom tržištu i tako stvorili nezavisnu poziciju od sopstvene manjinske političke i kulturne elite u postkonfliktnom i posttranzicionom društvu.

LITERATURA

- Buruma, Ian (1999). *Churchill's Cigar*. London: Granta 65.
- Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima (1992). *Sl. list SCG - Međunarodni ugovori*, br. 18/2005 <http://www.ombudsman.rs/attachments/Zakon%20o%20ratifikaciji%20evropske%20povelje....pdf>
- Kordić, Snježana (2015). *Feral je perfekcija na svim razinama*. Transkript govora Snježane Kordić na promociji knjige “Smijeh slobode” autora Borisa Pavelića u Zagrebu 2. travnja 2015. Portal *Tačno.net*. <http://www.>

⁸ Opširnije u: Marko, Davor (2013). Analiza medija na jezicima manjina u Srbiji. U *Sloboda, pristup, marginalizacija*. Sarajevo: Medijaplan Institut. Str 71-99. Dubravka Valić Nedeljković i Dejan Pralica (2012. i 2014). *Koga su mediji izabrali a šta su partije nudile?* I i II. Novi Sad: Novosadska novinarska škola.

- tacno.net/zagreb/snjezana-kordic-feral-je-perfekcija-na-svim-razinama/Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina, 1998.
- http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/6_resources/PDF_brochure_Montenegrin.pdf
- Pralica, Dejan (2008). Lokalni višjejezični radio u Vojvodini. CM – časopis za upravljanje komuniciranjem, god. 3, br. 8. Protokol – Fakultet političkih nauka. Novi Sad – Beograd. str. 165-177.
- Valić Nedeljković, Dubravka (2013). Šta su mediji nacionalnih manjina. U: Marko, Davor (ur) *Sloboda, Pristup, Marginalizacija-informisanje na jezicima manjina na zapadnom Balkanu*. Sarajevo: Mediaplan institut. Str 45-61.
- Valić Nedeljković Dubravka (2008). Mediji nacionalnih manjina. U *Medijska politika: časopis za medijsku kulturu i istraživanja*; (ur.) Budimir Damjanović. Nikšić. Vol. 1, No 1. 179-200.
- Valić Nedeljković, Dubravka (2008). Multikulturalnost u programima javnog servisa Vojvodine. Multietnički identitet Vojvodine: izazovi u 2007-08. *Helsinške sveske* br. 27. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Valić Nedeljković, Dubravka i Dejan Pralica (2012 i 2014). *Koga su mediji izabrali a šta su partije nudile I i II*. Novi Sad: Novosadska novinarska škola.
- Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina* (2009). Sl.glasnik RS br. 72/09
- Zbornik radova *Kultura kroz oko medija: izveštaj monitoringa emisija iz kulture u vojvođanskim medijima* (2013). Novi Sad: Novosadska novinarska škola. <file:///D:/NNS/NNS/projekti/FOD/monitoring%202016/informativne%20emisije/Kultura-kroz-oko-medija-PDF.pdf>
- Zbornik radova *Koga su mediji izabrali, a šta su partije nudile I i II* (2012 i 2014). Novi Sad: Novosadska novinarska škola. http://www.novinarska-skola.org.rs/sr/?page_id=2534
- Ustav Republike Srbije* (2006). Službeni glasnik RS, br. 83/2006

THE EDITORIAL POLICIES OD MINORITY MEDIA - CAN IT BE DIFFERENT?

Case study of the Novosti (News) independent Serbian weekly edition of the Serbian national council in Croatia

Media published in languages of national minorities should satisfy all communication needs of members of national minorities. By encouraging work of these media, all demands rolled out in international documents and domestic legislative about the respect of rights of national minorities to be informed in their mother tongue and to publicly use it, will be answered. In the countries of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia, the well-established tradition of information in minority languages was mostly continued, with more or less diligence. However, today these media no longer have a clear editorial policy, and continue to roam between the practice of strictly processing only topics related to their national community and those of a more general nature. The *Novosti* (News) - Independent Serbian weekly issued by the Serbian National Council in Croatia is an exception. This paper analyzes five issues of the *Novosti* (July, August, September 2015). That is, a total of 160 texts. The aim of the research is the deconstruction of the editorial policy of a minority media that differs in the editorial concept from a usually formatted minority media. The methods are the descriptive and critical analysis of media discourse with the model for better practices, as well as in-depth interviews with the editors.

Keywords: media, minorities, language, editorial policy

Dubravka Valić Nedeljković
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
dubravka.valic@ff.uns.ac.rs

KRANKHEITSNARRATIVE ZU HIV/AIDS

Der Beitrag richtet seinen Fokus auf Krankheitsnarrative, die von HIV-infizierten homosexuellen Männern im Interview mit einem medizinischen Laien zur Vermittlung ihrer Subjektiven Krankheitstheorien zu HIV/AIDS elaboriert werden. Während der Interviews werden in einzelnen Gesprächsphasen komplexe Krankheitsnarrative sukzessive und unter Beteiligung beider bzw. aller Gesprächspartner kollaborativ konstruiert, wenn Betroffene ihre subjektiven Vorstellungen über die HIV-Infektion kommunizieren. Der Beitrag behandelt u.a. Ergebnisse der Untersuchungen in Bezug auf die narrativen Rekonstruktionen von kognitiven Geschichten, d.h. Erzählungen, die ein grundlegendes Element der Krankheitsnarrative darstellen. Diese integrieren auch andere Textsorten wie beispielsweise Argumentation und Beschreibung. HIV/AIDS-bezogene Erzählungen stehen ferner häufig in Verbindung mit der anschließenden interpretativ-deutenden Evaluation (externe Evaluation) des Erzählten. Die externe Evaluation ist hierbei nicht nur ein selbständiges, sondern auch ein besonders relevantes Element der Krankheitsnarrative, denn in der externen Evaluation werden die ‚tatsächlichen‘ Subjektiven Krankheitstheorien der Betroffenen zu HIV/AIDS kommuniziert.

Keywords: Krankheitsnarrativ, Konversationelles Erzählen, Subjektive Krankheitstheorien, HIV/AIDS

1. ERZÄHLEN IM MEDIZINISCHEN KONTEXT

1.1. Einleitung

Erzählen stellt ein wichtiges sprachlich-kommunikatives und veranschaulichendes Verfahren dar, das in einem Gespräch, einem Interview oder einer Fernsehsendung zu einem bestimmten Zweck wie beispielsweise zur Veranschaulichung von Vorstellungen über körperliche Funktionsmechanismen, Erkrankungen oder das Auftreten von Anfällen eingesetzt wird (vgl. Brünner/Gülich 2002; Gülich 2005; Surmann 2005; Brünner 2011). Garro/Mattingly (2000:1) heben ferner einen weiteren relevanten Aspekt konversationellen Erzählens hervor: „Narrative is a fundamental way of giving meaning to experience“. Konversationelles Erzählen integriert immer auch Elemente der Interpretation, Bewertungen, Empfindungen, die mit den rekonstruierten Ereignissen verbunden sind (vgl. Quasthoff 1980). Dabei können Emotionen und Empfindungen entscheidend für die inhaltliche Relevanzsetzung narrativer Rekonstruktionen sein: „Relevanzsetzungen des Erzählers ergeben sich weniger aus den Ereignissen selbst als aus den damit verbundenen Emotionen und Bewertungen“ (Gülich/Hausendorf 2000:374).

Im medizinischen Kontext stellt Gülich (2005) beispielsweise fest, dass Ärzte in der Regel gezielte Fragen nach Beschwerden, Vorerkrankungen oder eingenommenen Medikamenten stellen, die dem Patienten wenig Raum zum Erzählen über andere Aspekte im Zusammenhang mit ihrer Erkrankung geben. Man könnte dies als ungeschriebenes Gesetz bezeichnen, dass die Patienten ihre Beschwerden während eines Arzttermins so schnell wie möglich schildern sollen und deswegen gezwungen sind, auf längere Erzählungen zu verzichten: „Similary, as a result of socialization, most patients are familiar with the conventions of consultation behavior and its focus on the valuable nature of the doctor's time [...]“ (Chatwin 2006:114). Gülich (2005:73) beschreibt diese Situation als „Konflikt zwischen Erzählen-Wollen auf der einen und Nicht-Zuhören-Wollen oder -Können auf der anderen Seite“. Die Forschungsergebnisse zeigen, dass Patienten bei der Konstruktion von Krankheitserzählungen Elemente der Selbst-

zensur einbauen, indem sie in ihre Erzählungen nur die Elemente integrieren, die für die Darstellung von Beschwerden für sie unmittelbar relevant sind (vgl. Chatwin 2006; Birkner 2013).

Gülich (2005) zeigt in ihrem Artikel, dass Krankheitserzählungen eine Erkenntnisfunktion erfüllen, indem sie u.a. Einsichten in die subjektive Wahrnehmung und Strategien der Krankheitsverarbeitung vermitteln und dadurch zur besseren Krankheitsverarbeitung beitragen können. Auch Surmann (2005:145) hebt die Bedeutung von Erzählungen in einem therapeutischen Setting hervor: Denn sie tragen zur „Überwindung von Unbeschreibbarkeitsproblemen“ bei und machen dadurch „Dinge unverhofft sagbar, die durch Fragen nicht in Erfahrung zu bringen wären oder auch nie ‚von sich aus‘ gesagt würden, wären sie nicht z.B. in der narrativen Rekonstruktion eines Ereignisablaufes unabdingbares Detail einer Voraussetzung i. S. des Detaillierungszwangs“.

Surmanns (2005) Untersuchungen im Zusammenhang mit Anfallskrankheiten zeigen, dass Patienten ungern über die psychischen und körperlichen Vorgänge sprechen und sie im Gespräch zunächst verschweigen. Diese unangenehmen Vorgänge werden von Betroffenen häufig erst während des Erzählens und nachträglich zur Sprache gebracht. Detaillierte oder zusammenfassende Rekonstruktionen von Ereignissen oder Darstellungen von Art und Weise, wie sich beispielsweise Epilepsien ankündigen, können, so Surmann (2005), relevante Hinweise für eine Diagnose liefern. Die Eigenart einer Erkrankung kann ferner die Konstituierung eines bestimmten kommunikativen Verfahrens beeinflussen: „Manche Krankheiten, in diesem Falle Anfallskrankheiten, haben nicht nur ganz spezifische somatische Symptome und Ursachen (die manchmal gar nicht leicht festzustellen sind), sondern führen offensichtlich auch zu ganz spezifischen sprachlichen Kennzeichen [...]“ (Surmann 2005:465)

Krankheit ist jedoch nicht nur das Thema einer Erzählung, sondern sie ist auch häufig die Voraussetzung für das Erzählen einer Geschichte. Diese Geschichte ist zugleich privat und sozial, sobald sie einer anderen Person erzählt wird, denn: “The story was told through a wounded body. The stories that ill people tell come out of their bodies. The body sets in motion the need for new stories when its disease disrupts the old stories. The body, whether still diseased or recovered, is simultaneously cause, topic, and instrument of whatever new stories are told. These embodied stories have two sides, one personal and the other social.” (Frank 1995:2)

1.2. Narrative Medizin

Der neuere Ansatz in der Medizin, die sogenannte Narrative Medizin (Narrative based Medicine) hat im Gegensatz zur evidenzbasierten Medizin (vgl. Kalitzkus et al. 2009) die Bedeutung von Erzählungen erkannt, weil sie auch im medizinischen Kontext, wie oben dargestellt, eine wichtige Arbeit leisten. Erzählungen werden als eine wichtige Ressource verstanden, da sie Emotionen der Patienten thematisieren, den Zugang zu ihren subjektiven Wahrnehmungen der Erkrankung verschaffen und dadurch „Sinnstrukturen und Handlungsorientierungen“ (Lucius-Hoene 2006:17) der Betroffenen beim Coping (Krankheitsverarbeitung) ihrer Erkrankung offenbaren (vgl. Koerfer et al. 2005; Surmann 2005; Chatwin 2006; Kalitzkus et al. 2009).

Die Besonderheit der Narrativen Medizin besteht darin, dass sie den Patienten als eine mündige, gleichberechtigte Person beispielsweise bei der Therapiewahl in der Arzt/Patienten-Kommunikation wahrnimmt. Koerfer et al. (2005:264) verstehen unter dem Begriff ‚Narrative Medizin‘ eine Kommunikationsform, „die mehr und andere Arten von Informationen liefern kann, als dies durch die bloße Beantwortung eines professionell-terminologisch bestimmten Fragen-Katalogs des Arztes möglich ist. [...] Insgesamt liefert der narrative Ansatz einen ausgezeichneten Zugang zu individuellen Informationen, insbesondere solchen mit *emotionalen* Einstellungen (wie Ängsten, Hoffnungen, Befürchtungen), die vom Patienten nicht ohne weiteres *auf den Begriff* gebracht und auch vom Arzt nicht ohne weiteres durch begriffliches Fragen erschlossen werden können, sondern spezifisch an die sprachliche und interaktive Form des *Erzählens* gebunden sind.“ [Hervorhebung im Original]

Kalitzkus et al. (2009) sprechen in Bezug auf die Narrative Medizin von einer spezifischen Art der Arzt/Patienten-Kommunikation, woraus eine besondere therapeutische Methode bis hin zu einer qualitativen Forschungsmethode resultiert. Diese therapeutische Methode zeigt die Relevanz von Patientenerzählungen, wodurch die Mediziner ein besseres Verständnis der Patientensituation erlangen können. Kalitzkus et al. (ebd.) differenzieren dabei vier verschiedene Formen von Erzählungen in der Medizin nämlich Patientengeschichten, Arztgeschichten, Erzählungen von Begegnungen zwischen Arzt und Patient und schließlich Geschichten hinter den Geschichten von Patient und Arzt. Während Patientengeschichten das subjektive Krankheitsempfinden der Betroffenen vermitteln und Hinweise auf deren Coping-Strategien liefern, geben autobiographische Geschichten von Ärzten Einblick in ihre Sichtweise und Erfahrungen mit Patienten und ihren Erkrankungen. Erzählungen von Begegnungen zwischen Arzt und Patient dienen laut Kalitzkus et al. (ebd.) dem Auffinden einer Diagnose sowie dem Beurteilen der Therapie. Geschichten hinter den Geschichten von Patient und Arzt sind schließlich als Meta-Narrative über die Medizin und Gesundheit im Kontext der jeweiligen Gesellschaft zu verstehen, da sie nach Meinung von Kalitzkus et al. (ebd.) zur Analyse des medizinischen Diskurses in einer Gesellschaft beitragen.

In Bezug auf die Patientenerzählungen unterscheidet Frank (1995) zwischen drei inhaltsbezogenen Typen von Krankheitserzählungen: „the restitution narrative“, „the chaos narrative“ sowie „the quest narrative“, die in einer konkreten Erzählsituation nicht immer strikt voneinander getrennt werden und abwechselnd auftreten können. Welcher Typ dabei dominant ist, hängt von der zum aktuellen Zeitpunkt erlebten Krankheitsphase ab.

Genesungserzählungen („the restitution narrative“) stellen den ersten Typ der Krankheitserzählungen dar: „The restitution narrative dominates the stories of most people I [Frank] talk to, particularly those who are recently ill and least often the chronically ill. Anyone who is sick wants to be healthy again. Moreover, contemporary culture treats health as the normal condition that people ought to have restored. Thus the ill person’s own desire for restitution is compounded by the expectation that other people want to hear restitution stories. [...] Restitution stories can be told prospectively, retrospectively and institutionally.” (Frank 1995:77)

Der Plot dieser Krankheitserzählungen behandelt in der Regel folgende Aspekte: gestern war ich gesund, heute bin ich krank, aber morgen wird es mir wieder besser gehen (vgl. ebd.:77). Diese Erzählungen sind sozusagen wahre Erzählungen über eine erlebte Krankheit mit einer erfolgreichen Therapie und anschließender Genesung. Erzählungen dieses Typs haben jedoch inhaltsbezogene Einschränkungen, d.h. sie behandeln beispielsweise nicht das Thema ‚Sterben‘: „Restitution stories attempt to outdistance mortality by rendering illness transitory“ (ebd.:115).

Chaos-Erzählungen („the chaos narrative“) zeichnen sich durch die fehlende narrative Ordnung aus, sowohl in der Abfolge von Ereignissen als auch in deren Kausalität und nicht zuletzt in der syntaktischen Struktur mit vielen Abbrüchen, Wiederholungen und mehreren tentativen Erzählversuchen, die ein „*Display der schweren Beschreibbarkeit*“ (Birkner 2013:84) [Hervorhebung im Original] im narrativen Prozess konstituieren. Frank (1995:97) schreibt dazu folgendes: „Chaos is the opposite of restitution: its plot imagines live never getting better. Stories are chaotic in their absence of narrative order. Events are told as the storyteller experiences life: without sequence or discernable causality.”

Kirmayer (2000:153) bezeichnet solche Chaos-Erzählungen, die in der akuten Krankheitsphase entstehen, als „broken narratives“: „Indeed, in acute illness, narratives are often fragmentary or undeveloped; where narratives are most coherent, they also may be formulaic and distant from sufferer’s experience.“ Kirmayer (ebd.:171) schreibt ferner in diesem Zusammenhang: „In the clinical encounter we find narratives that are broken by the intrusions of symptoms, the incomprehensibility of illness, the inattention and discounting of powerful interlocutors (like physicians), or the debilitating effects of illness on creative and integrative cognitive functions. In chronic illness, coherent narratives eventually emerge, but in acute illness we often have a situation where narratives have not yet been constructed or where multiple tentative accounts coexist and compete.“ Die Chaos-Erzählungen entstehen also sozu-

sagen aus dem Sog des Krankseins. Sie sind fragmentarisch und inkohärent und werden in der Regel während der akuten Phase der Erkrankung erzählt.

Sucherzählungen („the quest narrative“) werden aus der Perspektive des Patienten erzählt, der die Krankheit akzeptiert und auf eine Forschungsreise bezüglich seiner Krankheit geht. Diese Forschung/ Suche (quest) steht im Zusammenhang mit dem Glauben der Patienten, „that something is to be gained through the experience“ (Frank 1995:115). Forschende Erzählungen halten das Chaos in Schach und unterscheiden sich von Genesungserzählungen, in denen Medikamente Hauptakteure sind. Die Sucherzählungen weisen wie Genesungserzählungen inhaltliche Kohärenz auf, allerdings entstehen sie im Kontext der chronischen Erkrankungen, die die Betroffenen über mehrere Jahre begleiten.

Einen weiteren Typ der Krankheitserzählungen, die sich durch ihre inhaltliche Kohärenz von den Chaos-Erzählungen bzw. ‚broken narratives‘ unterscheiden und den Sucherzählungen ähnlich sind, stellen sogenannte Erzählfragmente dar, die „den institutionellen Erfordernissen der Schmerzanamnese“ angepasst sind (vgl. Birkner 2013:82). Diese Erzählfragmente, die Birkner (2013) aus den aufgezeichneten anamnestischen Gesprächen zwischen Zahnärzten und Patientinnen mit chronifiziertem Gesichtsschmerz analysiert hat, wurden zur Schmerzlokalisation elaboriert und unterscheiden sich von den Sucherzählungen durch eine gewisse Knappheit und die Beschränkung des Plots nur auf das Wesentliche. Birkner stellt fest, dass anamnestische Erzählfragmente nicht alle Elemente enthalten, die für Alltagserzählungen nach Labov/Waletzky (1967) typisch sind – Evaluation, Auflösung und Coda fehlen häufig. Auch bestimmte, d.h. erwartbare Sequenzpositionen der Rezipienten fallen aus: In einem von Birkner (2013) vorgestellten Beispiel wechselt der Zahnarzt nach der fragmentarischen Beispielerzählung schnell zur nächsten Diagnoseebene, während stattdessen in einer Alltagserzählung eine Evaluation des Erzählten, wie beispielsweise der Ausdruck der Empathie sequenziell relevant sei. Der fragmentarische Charakter der Erzählungen ist daher zu einem gewissen Teil auf die Reaktion der Zahnärzte zurückzuführen oder darauf, dass die Elaboration der Erzählung von Ärzten einfach unterbunden wird. „In diesem spezifischen Format manifestiert sich der institutionelle Zuschnitt von narrativen Sequenzen im Dienste der Schmerzanamnese.“ (ebd.:91) Dieses kann, so Birkner, dazu führen, dass die Erwartungen der Patienten enttäuscht werden, weil die Patienten den Eindruck haben, dass sie bzw. ihre narrative Partizipation bei der Diagnosesuche vom Zahnarzt nicht ausreichend wahrgenommen wird. Denn die Patientinnen mit chronifiziertem Gesichtsschmerz setzen beispielhafte Erzählungen als ein Verfahren zur Kommunikation ihrer Schmerzempfindungen ein. Erzählfragmente veranschaulichen eine schwierige Schmerzlokalisation und offenbaren zugleich psychosoziale Belastungen der Patienten durch die Chronifizierung der Gesichtsschmerzen.

Koerfer et al. (2005) kommen in ihrer Studie zum Ergebnis, dass die Krankheitserzählungen nicht nur aus biographisch retrospektiver Perspektive rekonstruiert werden. Die Patienten können ihre Geschichten auch zukunftsorientiert erzählen und sie gemeinsam mit dem Arzt konstruieren. In diesem Fall sind diese Erzählungen weniger selbstausslegend und interpretativ, sondern sie können mittels imaginativer Ereignisse und Erlebnisse neue „Selbst- und Lebensentwürfe“ schaffen, die für eine erfolgreiche Krankheitsverarbeitung (Coping) sowie ein bewusstes eigenes Krankheitsverhalten und die Therapietreue (Compliance) besonders relevant sind. Garro (2000) ist der Meinung, dass die Rekonstruktion der Vergangenheit in der Krankheitserzählung eng verbunden ist mit der Bewältigung der Krankheit in der Gegenwart und Zukunft: „As persons talk about their experiences, past events are reconstructed in a manner congruent with current understandings; the present is explained with reference to the reconstructed past; and both are used to generate expectations about the future.“ (Garro 2000:70)

Narrative Rekonstruktionen spielen eine wichtige Rolle auch bei der Kommunikation der Subjektiven Krankheitstheorien zu HIV/AIDS (vgl. Vlassenko 2013, 2015). Subjektive Krankheitstheorien sind „die gedanklichen Konstruktionen Kranker über das Wesen, die Verursachung und die Behandlung ihrer Erkrankung“ (Faller 1991:53). Vlassenko (2013, 2015) zeigt, dass Betroffene während der von ihm durchgeführten Interviews besonders relevante Ereignisse ihres infektionsspezifischen Alltags oder mentale Bilder rekonstruieren, um sie in Form von Beleg- oder fiktiven Erzählungen zur Veranschaulichung ihrer Subjektiven Krankheitstheorien zu HIV/AIDS ins Krankheitsnarrativ einzubetten.

Ein geträumter Traum oder ein imaginiertes Bild stellen relevante Ereignisse dar, die von Betroffenen in einem Face-to-Face-Gespräch mittels einer HIV/AIDS-bezogenen Erzählung kommuniziert werden. Von Bedeutung ist dabei eine bestimmte strukturelle Ordnung von rekonstruierten (Traum-)Ereignissen sowie deren „relationierende Bewusstseinsleistungen“ (Luckmann 1986:197) innerhalb des Krankheitsnarrativs, die den Erfahrungen der Betroffenen mit der HIV-Infektion erst Sinn verleihen. Der Sinn konstituiert sich, „indem sich das Ich seinen Erfahrungen nachträglich zuwendet und sie in einen über die schlichte Aktualität der ursprünglichen Erfahrung hinausgehenden Zusammenhang setzt“ (ebd.).

2. ERZÄHLEN ÜBER HIV/AIDS. EMPIRISCHE UNTERSUCHUNG

2.1. Datum: NIE pause; 00:27:54 – 00:29:44; B = Betroffener; I = Interviewer

Im vorliegenden Datum ist eine HIV-bezogene Erzählung in die konversationelle Makrostruktur des Krankheitsnarrativs eingebettet. Dabei handelt es sich um ein rekonstruktiv-prospektives Krankheitsnarrativ, d.h. während der Betroffene seine kognitiven Auseinandersetzungen mit den Auswirkungen der Medikamenteneinnahme narrativ rekonstruiert und seine Subjektiven Theorien zu einzelnen Aspekten von HIV/AIDS kommuniziert, stellt er auch den Bezug zur Gegenwart seines infektionsspezifischen Alltags her. Hierbei findet die Einbettung einer iterativen Erzählung ins Krankheitsnarrativ statt, deren Fokus auf der Rekonstruktion von Nebenwirkungen nach der Tabletteneinnahme liegt.

Die empirische Analyse im Kapitel 2.2 stellt nur einen Ausschnitt nämlich die Grobanalyse der Makrostruktur des Krankheitsnarrativs dar und bezieht sich auf das verbale Zeilentranskript, das in Anlehnung an die GAT 2-Konventionen (vgl. Selting et al. 2009) transkribiert wurde und im Anhang des vorliegenden Beitrages zur Verfügung stellt. Die Auflistung der verwendeten GAT 2-Konventionen erfolgt im nach dem Anhang. Das methodische Vorgehen der Analysen basiert auf dem linguistischen Ansatz der ethnographischen Gesprächsanalyse (vgl. Deppermann 2008, 2013), die auf den Erkenntnissen der Konversationsanalyse beruht und sich zu einer Teildisziplin der Linguistik entwickelt hat. Die Feinanalysen des vorgestellten Datums können in der Publikation von Vlassenko (2015) nachgelesen werden.

2.2. Analyse des vorgestellten Datums

Die sequenzielle Elaboration des Krankheitsnarrativs beginnt in der Zeile 01 und behandelt die zweite infektionsbezogene Zäsur im Leben des Betroffenen. Hierbei beginnt auch die Einbettung einer iterativen Erzählung ins Krankheitsnarrativ, deren Fokus auf der Rekonstruktion von Nebenwirkungen nach der Tabletteneinnahme liegt (vgl. Zeilen 01-25 (s. Transkript im Anhang)).

Als Abstract der iterativen Erzählung fungieren formal die Zeilen 01-04, die aus mikroanalytischer Perspektive einen sequenziellen Arbeitsprozess widerspiegeln: Realisierung des Nachdenkmodus (Zeile 01), Beginn der narrativen Rekonstruktion mit einem Abbruch (Zeile 02), Neustart (Zeile 03) und schließlich konkretisierender Nachschub (Zeile 04). Aus inhaltlicher Perspektive stellen sie zusammenfassend den Sachverhalt dar (vgl. Zeile 03) und markieren zugleich mittels Evaluationen (wRklich; exTREM) die Relevanz für die Einbettung der Erzählung. Die formale Einbettung von Orientierungsinformationen findet nicht statt. Die Orientierungsinformationen sind zum Einen in den Abstract integriert, zum Anderen lassen sie sich, zumindest für den Interviewer, aus dem gesamten Gesprächsverlauf erschließen.

Die Rekonstruktion der eigentlichen kognitiven Geschichte erfolgt in Zeilen 05-20, in denen die iterativen Handlungen der Medikamenteneinnahme und die als Folge eintretenden Nebenwirkungen dargestellt werden. Dabei geht die narrative Rekonstruktion von Ereignissen mit den Veränderungen im Tempus- und Erzählmodus einher: Während der Perfekt-Modus den iterativen Charakter vergangener

Ereignisse zum Ausdruck bringt, fungiert der unpersönlich-generalisierende man-Modus in Verbindung mit verbalen Indexikalisierungen als Verallgemeinerungs- und Distanzierungsmarker.

Die Handlungskomplikation der Erzählung beginnt in der Zeile 05 und integriert eine Gedankenwiedergabe, in der der Betroffene seine Evaluation der Ereignisse und die ersten tentativen Subjektiven Theorien in Bezug auf die Auswirkungen von Medikamenten vermittelt. Das Ende der narrativen Rekonstruktion wird in den Zeilen 19-20 durch die Ratifizierung des Erzählten und die kooperative mitgehende Rückmeldung des Interviewers signalisiert.

Der anschließende evaluierende Nachschub des Betroffenen "so SCHLIMM waren die nEbenwirkungen damals" (Zeile 21) schließt sozusagen den Rahmen der Erzählung. Dieser Nachschub fungiert zwar als Coda der eingebetteten Erzählung, aber nicht des Gesamtnarrativs. Das Ende des Gesamtnarrativs wird durch den interaktiven Beitrag des Interviewers aufgehoben (Zeilen 22, 24 sowie 26).

Die darauf folgenden Frage-Antwort-Sequenzen leiten einen Übergang zu einer neuen Gesprächs- und Erzählphase ein (Zeilen 26-48). Die Frage der Interviewers in Zeile 26, in der die regelmäßige Therapieeinnahme problematisiert wird, generiert die Einbettung einer interaktiv ko-elaborierten Argumentation mit Wissenstransfer ins Krankheitsnarrativ (Zeilen 34-48), die die Bedeutung der Adhärenz (Therapietreue) hervorhebt. Zeitgleich findet der Wechsel zum Präsens-Modus statt, der einen Bezug zur Gegenwart konstituiert. In dieser Gesprächsphase triggert ferner der Interviewer die Fortsetzung des narrativen Prozesses, indem er relevante Stichwörter der rekonstruierten Erzählung äußert, als ob er selber zum Weitererzählen ansetzen würde (vgl. Zeilen 43, 45, 47). Auf diese Weise zeigt sich der Interviewer als Teilhaber des Common Grounds und trägt somit zur Konstituierung der Intersubjektivität bei, wodurch im Anschluss eine neue Erzählphase generiert wird.

Das Wiederaufgreifen des Erzählten und die Evaluation der dargestellten Ereignisse vollziehen die Wiederaufnahme des suspendierten narrativen Prozesses (Zeilen 49-58) und vervollständigen das Krankheitsnarrativ. Es handelt sich hierbei um einen selbständigen, ausgelagerten, ausführlichen evaluativen Teil innerhalb des Krankheitsnarrativs, der im Anschluss an die rekonstruierte kognitive Geschichte die subjektive Krankheitstheorie des Betroffenen über die Eigenart der HIV-Infektion kommuniziert. Während also die interne Evaluation, die in die Handlungskomplikation der kognitiven Geschichte integriert ist, die dargestellten Ereignisse evaluiert, konzentriert sich die externe Evaluation auf Deutungen und subjektive Vorstellungen des Betroffenen in Bezug auf HIV/AIDS.

Als Koda des Krankheitsnarrativs fungieren die Zeilen 59-62. Die Zeilen 59-60 kommunizieren dabei die Auswirkungen der dargestellten Ereignisse, wodurch sie das Ende der Erzählung markieren (vgl. Labov/Waletzky 1973) und den Übergang zur neuen Gesprächsphase projizieren. Im Anschluss an das Rezipientensignal hm_hm (Zeile 61) ratifiziert das sequenzbeendende ja in der Zeile 62 das Ende der Erzählbarkeit.

2.3. Zusammenfassung des vorgestellten Datums

Die grobe Analyse des vorgestellten Datums zeigt, dass jedes narrative, HIV/AIDS-bezogene Element einen bestimmten Platz einnimmt; und dass diese Elemente dadurch eine bestimmte, logische Reihenfolge im gesamten Krankheitsnarrativ konstituieren. Zuerst finden die Einbettung und die narrative Rekonstruktion einer kognitiven Geschichte statt. Die Elaboration der Erzählung beginnt mit dem Abstract und mit der Darstellung von Ereignissen. Der Abstract und die Handlungskomplikation mit der integrierten Gedankenwiedergabe offenbaren dabei die Ursache und die Quelle der subjektiven Vorstellungen. Die mittels der Ereignisrekapitulation und der Gedankenwiedergabe dargestellten Sachverhalte bilden sozusagen den Ausgangspunkt für die Konstitution von Subjektiven Krankheitstheorien des Betroffenen. Zwar fließen in die Gedankenwiedergabe evaluative Elemente mit ein, jedoch drücken sie vorerst seine Vermutungen und tentativen Theorien aus. Dies äußert sich vor allem im Einsatz von Heckenausdrücken ‚vielleicht‘ und ‚irgendwie‘, die zwar das persönliche Empfinden des Betroffenen anzeigen, aber noch keine verfestigten Subjektiven Krankheitstheorien kommunizieren.

Anschließend erfolgt die Einbettung eines argumentativen Wissenstransfers, bei dem der Betroffene die Bedeutung der regelmäßigen Medikamenteneinnahme (Adhärenz) hervorhebt. Der Argumentation folgt schließlich ein längeres Erzählelement, das eine ausführliche Evaluation des Dargestellten beinhaltet. Dieser externen, d.h. aus der Ereignisrekonstruktion ausgelagerten Evaluation kommt somit eine wichtige Rolle zu: In der externen, zuletzt folgenden Evaluation werden ausgearbeitete Subjektive Krankheitstheorien zu HIV/AIDS mittels multimodaler Metaphern (vgl. Vlassenko 2015) kommuniziert. Es werden somit im Abstract und in der Handlungskomplikation zuerst Ursachen und Zusammenhänge verdeutlicht, anschließend in der Argumentation das regelmäßige Einnehmen von Medikamenten trotz Nebenwirkungen rechtfertigt, bevor schließlich subjektive Krankheitstheorien über die Eigenart der HIV-Infektion konkret kommuniziert werden.

3. KRANKHEITSNARRATIV ZU HIV/AIDS UND SEINE KOMPONENTEN

Das vorgestellte Datum zeigt, dass der Betroffene gemeinsam mit seinem Interaktionspartner ein komplexes, zielorientiertes Krankheitsnarrativ zur Kommunikation und Veranschaulichung von Subjektiven Krankheitstheorien zu HIV/AIDS konstruiert. Im interaktiven Gesprächs- und Erzählprozess integriert dieses Krankheitsnarrativ mehrere Textsorten und narrative, kommunikativ-veranschaulichende Verfahren, wie beispielsweise Beschreibungen, Argumentationen und interpretierende Evaluationen sowie Metaphern.

Jedes narrative HIV/AIDS-bezogene Element nimmt einen bestimmten Platz ein und konstituiert eine logische Reihenfolge im gesamten Krankheitsnarrativ: Es werden zunächst medizinische Zusammenhänge verdeutlicht und allgemeine Subjektive Krankheitstheorien zu HIV/AIDS mittels der Argumentation oder Beschreibung geäußert. Anschließend werden wichtige infektionsbezogene biographische Ereignisse oder Sachverhalte durch den Einsatz einer Erzählung veranschaulicht und Wissensdefizite abgebaut. Schließlich werden im evaluativ-deutenden Element des Krankheitsnarrativs die ‚wahren‘ Subjektiven Krankheitstheorien zu HIV/AIDS kommuniziert oder ratifiziert.

597

3.1. Argumentationen und Beschreibungen

Argumentationen und Beschreibungen am Anfang des Krankheitsnarrativs vermitteln in erster Linie allgemeine, infektionsbezogene Sachverhalte. Argumentationen beziehen sich in der Regel auf das objektive medizinische Wissen über HIV/AIDS. Argumentationen zeigen das Informiertsein und das Expertentum der Betroffenen über die HIV-Infektion an. In Argumentationen wird das medizinische Wissen über HIV/AIDS wie ein „secondhand medical report“ (Frank 1995:6) vermittelt, wodurch die Betroffenen sich zu allererst als Experten ihrer Erkrankung positionieren (vgl. Vlassenko 2015). Durch die Sicherstellung und adressatenorientierte Markierung dieser Kompetenz erlangen Betroffene die Freiheit, anschließend und gesichtswahrend mittels Erzählungen und evaluativer Deutungen des Erzählten auch ihre intimen, subjektiv-persönlichen Vorstellungen über HIV/AIDS zu kommunizieren, deren Ursprünge auf (kognitive) Bereiche außerhalb des medizinischen Wissens zurückzuführen sind.

Beschreibungen hingegen veranschaulichen bereits das subjektive Erleben der HIV-Infektion, indem sie den infektionsspezifischen Alltag der Betroffenen, objektive Symptome der Infektion oder Nebenwirkungen von Medikamenten sowie Imaginationen vor- und darstellen.

3.2. HIV/AIDS-bezogene Erzählung und ihre Funktionen

Die in Krankheitsnarrativ integrierte HIV/AIDS-bezogene Erzählung erweist sich als eines von mehreren linguistischen Mitteln, die der Betroffene zweckorientiert bei der Kommunikation seiner Subjektiven Krankheitstheorien zu HIV/AIDS einsetzt. Der Begriff ‚Erzählung‘ wird hierbei dafür ver-

wendet, was Labov (1978:67) als „fully-formed narration“ und Norrick (2000:01) als „conversational storytelling“ bezeichnen.

Vlassenko (2015) verweist auf mehrere erzählorientierte Ansätze und Definitionen einer (konversationellen) Erzählung, z.B. Labov/Waletzky 1973, Polanyi 1985, 1989, Quasthoff 1980, 1987, 2001, Norrick 2000, Koerfer et al. 2005, Labov 2006. Die Grobanalyse des vorgestellten Datums mit Fokus auf Definitionsmerkmale einer Alltagserzählung, auf ihren formalen Aufbau und auf ihre typischen Elemente beziehen sich im Wesentlichen auf den Ansatz von Labov/Waletzky (1973) und Labov (1978; 2006) sowie Norrick (2000). Diese Autoren verstehen die sprachlich realisierten Alltagserzählungen, bzw. das Erzählen in einer Face-to-Face-Interaktion als verbale Erfahrungsrekapitulation, nämlich „als die Technik der Konstruktion narrativer Einheiten, die der temporalen Abfolge der entsprechenden Erfahrung entsprechen“ (Labov/Waletzky 1973:79). Die materielle Grundlage einer vollständig elaborierten konversationellen Erzählung („fully-formed narration“ Labov 1978:67; „conversational storytelling“ Norrick 2000:01) bildet eine Minimal-Erzählung („basic narrative“ Norrick 2000:29), die sprachlich mindestens zwei Ereignisse rekonstruiert und die Handlungskomplikation der Erzählung darstellt. Bei einem Basisnarrativ handelt es sich also um eine pure Rekonstruktion der erlebten Ereignisse in ihrer ursprünglichen Reihenfolge; ohne weitere Angaben und Details. Eine vollständig elaborierte konversationelle Erzählung beinhaltet daher weitere Elemente, wie Ankündigung, Abstract, Orientierung, Evaluation und Koda (vgl. Labov/Waletzky 1973; Labov 1978; Sacks 2000/1968; Norrick 2000). Konversationelle Erzählungen sind somit keine ungeordneten Gebilde, sondern vielmehr komplexe, fein strukturierte Konstruktionen, die aus einer interaktiven Zusammenarbeit der Gesprächspartner während einer Face-to-Face-Interaktion entstehen.

Eine HIV/AIDS-bezogene Erzählung ist, wie das vorgestellte Datum zeigt, eine im aktuellen, interaktiven Erzählprozess (multimodal) realisierte Rekonstruktion einer im Gedächtnis oder im mentalen Vorstellungsraum der Gesprächspartner vorhandenen kognitiven, je nach situativem Kontext modifizierbaren Geschichte, die sich nach real (mit-)erlebten, geträumten und/oder imaginierten Ereignissen und Sachverhalten herausgebildet hat. HIV-bezogene Erzählungen werden meines Erachtens als ‘Mittel zum Zweck’ bei der Kommunikation von Subjektiven Krankheitstheorien zu HIV/AIDS eingesetzt, d.h. sie erfüllen neben der kommunikativ-darstellenden und veranschaulichenden auch pragmatische und theorieantizipierende Funktionen. HIV/AIDS-bezogene Erzählungen dienen also:

- der Kommunikation von tatsächlich persönlichen, auf eigenen mentalen Vorstellungen basierenden Krankheitstheorien;
- der Hervorhebung eines bestimmten Aspekts von HIV/AIDS (z.B. Auswirkungen von AIDS);
- der Veranschaulichung der dramatischen Relevanz eines (mit-)erlebten Ereignisses für die Konstruktion und/oder Neubildung von Subjektiven Krankheitstheorien zu HIV/AIDS;
- der Offenbarung von logischen Zusammenhängen, Ursachen und Quellen für die Konstruktion von Subjektiven Krankheitstheorien;
- der Generierung von Subjektiven Krankheitstheorien durch interpretativ-deutende Evaluationen der Ereignisse – theorieantizipierende Funktion.

3.3. HIV/AIDS-bezogene externe Evaluation

Während die interne Evaluation, die in den Abstract oder in die Handlungskomplikation der rekonstruierten kognitiven Geschichte integriert ist, das Dargestellte evaluiert, konzentriert sich die externe, aus der Ereignisrekonstruktion ausgelagerte Evaluation auf das Deuten des Erzählten im Zusammenhang mit HIV/AIDS.

Die externe Evaluation wird zwar durch die Erzählung bedingt, jedoch fungiert sie als ein selbständiges Element innerhalb des Krankheitsnarrativs, weil sie aus der sequenziellen Perspektive durch die Koda der HIV/AIDS-bezogenen Erzählung getrennt und somit aus der Erzählung ausgelagert wird (vgl. das vorgestellte Datum). Sie erfolgt jedoch im unmittelbaren Anschluss an die Erzählung. Daher

rührt auch ihre Bezeichnung als ‚externe Evaluation‘ her, die als Pendant zur ‚internen Evaluation‘ auf Grund ihrer sehr engen Beziehung zur Erzählung innerhalb des Krankheitsnarrativs zu HIV/AIDS aufzufassen ist.

Die externe, deutende Evaluation ist jedoch kein (gemeinsames) Interpretieren der rekonstruierten Ereignisse zum Zeitpunkt des Interviews, sondern vielmehr das Kommunizieren von bereits stattgefundenen Deutungen und Interpretationen, die Betroffene nach den erlebten Ereignissen längst erfasst haben. Die externe, interpretativ-deutende Evaluation ist nicht nur ein selbständiges, sondern auch ein besonders relevantes, krankheitsnarrativkonstituierendes Element, das Betroffene häufig und im Anschluss an die rekonstruierte kognitive Geschichte einsetzen. Denn in der externen Evaluation werden die ‚tatsächlichen‘ Subjektiven Krankheitstheorien zu HIV/AIDS der Betroffenen kommuniziert und die resümierenden Begründungszusammenhänge für die bereits geäußerten Subjektiven Krankheitstheorien hergestellt (vgl. Vlassenko 2013, 2015).

3.4. Krankheitsnarrativ zu HIV/AIDS und seine Grundvoraussetzungen

Die Grundvoraussetzung eines Krankheitsnarrativs zu subjektiven HIV/AIDS-Theorien stellt das Vorhandensein einer kognitiven Geschichte über (mit-)erlebte oder imaginierte Ereignisse und Sachverhalte dar, die aus der Interaktion aller Gesprächspartner heraus in Form einer Erzählung und durch den Einsatz multimodaler Ressourcen rekonstruiert wird. Ein Krankheitsnarrativ zu HIV/AIDS liegt meines Erachtens jedoch erst dann vor, wenn neben einer Erzählung mit ihren konversationellen Elementen wie Ankündigung, Vermittlung von Orientierungsinformationen usw., auch die Einbettung und Integration von Argumentationen, Beschreibungen, Erklärungen und interpretativ-deutenden Evaluationen erfolgt. Diese Elemente des Krankheitsnarrativs werden von Betroffenen und Gesprächspartnern während der Face-to-Face-Interaktion als ein interaktives, sich gegenseitig bedingendes und ergänzendes Zusammenspiel in den kommunikativen Prozess zu einem gemeinsamen Zweck eingesetzt nämlich zur Vermittlung semiprofessionellen bio-medizinischen Wissens und subjektiven Erlebens der HIV-Infektion. All diese Elemente des Krankheitsnarrativs zu HIV/AIDS, aber vor allem die externe Evaluation und die HIV-bezogene Rekonstruktion einer Geschichte, bedingen und ergänzen sich gegenseitig und leisten eine Teamarbeit. Das Krankheitsnarrativ zu HIV/AIDS ist also eine größere Kommunikationseinheit, in die kleinere Einheiten integriert sind, die sich mosaikartig aus dem interaktiven Erzählprozess heraus hervortun.

599

4. ZUSAMMENFASSUNG

Folgendes lässt sich also resümieren: Das im Kapitel 2 vorgestellte Datum vermittelt dank der detaillierten Analyse nicht nur die Subjektiven Krankheitstheorien zu HIV/AIDS und die idiosynkratischen Quellen für ihre Entstehung, sondern es offenbart auch die strukturell-funktionalen Zusammenhänge zwischen Elaboration und Einsatz von bestimmten linguistischen Verfahren, die ein komplexes Krankheitsnarrativ zu HIV/AIDS konstituieren.

Ein weiterer relevanter Aspekt besteht darin, dass das vorgestellte Krankheitsnarrativ hörerorientiert ist: Es wurde konstruiert nicht in einem therapeutischen Setting, sondern im Gespräch mit einem medizinischen Laien. Metakommunikative Kommentare, wie *ich sage jetzt mal ganz LAIENhaft* (vgl. Vlassenko 2015:315) kündigen eine laienverständliche und bildhafte Kommunikation von Subjektiven Krankheitstheorien an und leiten im narrativen Prozess die Konstituierung eines Adressatenzuschnitts ein, der sich an den bereits geäußerten Erwartungen des Interviewers orientiert. Die kommunizierten Subjektiven Krankheitstheorien zu HIV/AIDS im Interview mit einem medizinischen Laien sind vor diesem Hintergrund insofern idiosynkratisch und unverfälscht, als dass Betroffene, obschon Experten ‚ihrer‘ Infektion, im sequenziellen kommunikativen Prozess auf die Vermittlung des medizinischen Wissens verzichten. Stattdessen integrieren sie veranschaulichende, narrative

Reinszenierungen von real oder imaginativ erlebten Ereignissen sowie ihre persönlichen Deutungen und Evaluationen des Erzählten in eine für einen Laien verständliche Darstellung von HIV/AIDS. Mittels der ins Krankheitsnarrativ eingebetteten Erzählungen und Evaluationen der rekonstruierten Ereignisse kommunizieren Betroffene ihr kognitives Bild von der HIV-Infektion, das auch für ein bestimmtes Coping-Verhalten der Betroffenen mitentscheidend sein kann.

Krankheitsnarrative zu HIV/AIDS erweisen sich für linguistische Untersuchungen besonders fruchtbar, da sie sehr komplexe strukturell-formale, kommunikativ-veranschaulichende, multimodale und schließlich theoriegenerierende Dimensionen des konversationellen Erzählens aufzeigen, die bis jetzt eine geringe Beachtung fanden.

Die Ergebnisse der Analyse von Krankheitsnarrativen zu HIV/AIDS könnten ferner zur Aufklärung junger Leute über eine andere Seite von HIV/AIDS beitragen. In einschlägigen (Online-)Magazinen können nämlich junge Leute anhand erotischer Bilder sehen, dass beispielsweise ein HIV-infizierter Mann - „ein verdammt attraktiver Kerl“ (blue.fm 2014) – über mehrere Jahre hinweg aktiv am gesellschaftlichen Leben partizipieren kann, ohne dass man ihm sein Infiziertsein ansieht. Überdies werden in diesen Magazinen häufig Bilder mit gutaussehenden Männern gezeigt, die beispielsweise *nur* eine Tablette in der Hand halten und Werbung für das entsprechende HIV-Medikament machen. Auf diese Weise wird der Eindruck vermittelt, als ob durch diese eine Tablette alle Sorgen gelöst wären, was zu Fehlinterpretationen vor allem bei jungen Leuten führen kann: „ich da (.) KANN ja wieder ohne gUmmi vÖgeln“ (zit. nach Hess-Lüttich/Vlassenko 2012:65). Denn junge Leute können auf diesen Bildern nicht sehen, dass die HIV-Infektion den Alltag der Betroffenen bestimmt und nicht umgekehrt.

LITERATUR

- Birkner, K. (2013). Erzählfragmente. Narrative Funktionalisierungen zur Lösung der schweren Beschreibbarkeit von Schmerzempfindungen. In: *Gesprochenes und Geschriebenes im Wandel der Zeit. Festschrift für Johannes Schwitalla*. (M. Hartung, A. Deppermann, eds.). Mannheim: Verlag für Gesprächsforschung, 82-98.
- Brünner, G., Gülich, E. (2002). Verfahren der Veranschaulichung in der Experten-Laien-Kommunikation. In: *Krankheit verstehen. Interdisziplinäre Beiträge zur Sprache in Krankheitsdarstellungen*. (G. Brünner, E. Gülich, eds.) Bielefeld: Aisthesis, 17-93.
- Brünner, G. (2011). *Gesundheit durchs Fernsehen. Linguistische Untersuchungen zur Vermittlung medizinischen Wissens und Aufklärung in Gesundheitssendungen*. Duisburg: Universitätsverlag Rhein-Ruhr.
- Chatwin, J. (2006). Patient narratives: A micro-interactional analysis. In: *Communication & Medicine* 3 (2). Berlin: de Gruyter, 113-123.
- Deppermann, A. (2008). *Gespräche analysieren. Eine Einführung*. 4. Auflage. Wiesbaden: VS Verlag.
- Deppermann, A. (2013). Analytikerwissen, Teilnehmerwissen und soziale Wirklichkeit in der ethnographischen Gesprächsanalyse. In: *Gesprochenes und Geschriebenes im Wandel der Zeit. Festschrift für Johannes Schwitalla*. (M. Hartung, A. Deppermann, eds.). Mannheim: Verlag für Gesprächsforschung, 32-59.
- Faller, H. (1991). Subjektive Krankheitstheorien: ihre praktische Relevanz für die psychosoziale Versorgung somatisch Kranker. In: *Curare. Zeitschrift für Ethnomedizin und transkulturelle Psychiatrie* 14. (W. Effelsberg, U. Zier, eds.). Wiesbaden: Vieweg, 53-60.
- Frank, A. (1995). *The wounded storyteller: Body, illness, and ethics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Garro, L. C. (2000). Cultural Knowledge as Resource in Illness Narratives. In: *Narrative and the Cultural Construction of Illness and Healing*. (Ch. Mattingly, L. C. Garro, eds.). Berkeley: University of California Press, 70-87.
- Garro, L. C., Mattingly, Ch. (2000). Narrative as Construct and Construction. In: *Narrative and the Cultural Construction of Illness and Healing*. (Ch. Mattingly, L. C. Garro, eds.). Berkeley: University of California Press, 1-49.
- Gülich, E. (2005). Krankheitserzählungen. In: *Psychosomatische Gesprächsführung in der Frauenheilkunde. Ein interdisziplinärer Ansatz zur verbalen Intervention*. (M. Neises, S. Ditz, Th. Spranz-Fogasy, eds.). Stuttgart: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 73-89.

- Gülich, E., Hausendorf, H. (2000). Vertextungsmuster Narration. In: *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung* 1. (K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S. F. Sager, eds.). Berlin: de Gruyter, 369-385.
- Hess-Lüttich, E.W.B., Vlassenko, I. (2012). Is gay talk a sociolect? Towards a sociosemiotics of queer discourse. Reflecting illness in conversations of German gay and HIV-positive men. In: *KODIKAS/CODE. Ars Semiotica. An International Journal of Semiotics*. (A. Eschbach, E.W.B. Hess-Lüttich, J. Trabant, eds.). Tübingen: Narr, 55-73.
- Kalitzkus, V., Stefan, W., Matthiessen, P.F. (2009). Narrative Medizin – was ist es, was bringt es, wie setzt man es um? In: *Zeitschrift für Allgemeinmedizin* 85 (2), 60-66.
- Kirmayer, J. L. (2000). Broken Narratives. Clinical Encounters and the Poetics of Illness Experience. In: *Narrative and the Cultural Construction of Illness and Healing*. (Ch. Mattingly, L. C. Garro, eds.). Berkeley: University of California Press, 153-180.
- Koerfer, A., Obliers, R., Köhle, K. (2005). Das Visitengespräch – Chancen einer dialogischen Medizin. In: *Psychosomatische Gesprächsführung in der Frauenheilkunde. Ein interdisziplinärer Ansatz zur verbalen Intervention*. (M. Neises, S. Ditz, Th. Spranz-Fogasy, eds.). Stuttgart: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 256-284.
- Labov, W. (1978). Der Niederschlag von Erfahrungen in der Syntax von Erzählungen. In: *Sprache im sozialen Kontext. Beschreibung und Erklärung struktureller und sozialer Bedeutung von Sprachvariation*. (N. Dittmar, B.-O. Rieck, eds.). Kronberg: Scriptor.
- Labov, W. (2006). Narrative Pre-construction. In: *Narrative Inquiry* 16 (1). Amsterdam: John Benjamins, 37-45.
- Labov, W., Waletzky, J. (1973). Erzählanalyse: mündliche Versionen persönlicher Erfahrung. In: *Literaturwissenschaft und Linguistik. Eine Auswahl. Texte zur Theorie der Literaturwissenschaft* 2. (J. Ihwe, eds.). Frankfurt / Main: Athenäum, 78-126.
- Lucius-Hoene, G. (2006). Narrative Medizin. Die besondere Rolle des Erzählens und Zuhörens. In: *Berliner Ärzte* 43(2), 14–18
- Luckmann, Th. (1986). Grundformen der gesellschaftlichen Vermittlung des Wissens: Kommunikative Gattungen. In: *Kultur und Gesellschaft*. (F. Neidhardt, M. R. Lepsius, J. Weiss, eds.). Opladen: Westdeutscher Verlag, 191-211.
- Norrick, N. R. (2000). *Conversational Narrative. Storytelling in Everyday Talk*. Amsterdam: John Benjamins
- Polanyi, L. (1985). Conversational Storytelling. In: *Handbook of Discourse Analysis* 3 (V. Dijk eds.). London: Academic Press, 183-201.
- Polanyi, L. (1989). *Telling the American Story. A Structural and Cultural Analysis of Conversational Storytelling*. Cambridge: The MIT Press.
- Quasthoff, U. M. (1980). *Erzählen in Gesprächen: linguistische Untersuchungen zu Strukturen und Funktionen am Beispiel einer Kommunikationsform des Alltags*. Tübingen: Gunter Narr.
- Quasthoff, U. M. (1987). Sprachliche Formen des alltäglichen Erzählens: Struktur und Entwicklung. In: *Mündliches Erzählen im Alltag, fingiertes mündliches Erzählen in der Literatur*. (W. Erzgräber, P. Goetsch, eds.). Tübingen: Narr, 54-85.
- Quasthoff, U. M. (2001). Erzählen als interaktive Gesprächsstruktur. In: *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. (K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager, eds.). Berlin: de Gruyter, 1293-1309.
- Sacks, H. (2000). *Lectures on conversation* (G. Jefferson, A. Schegloff, eds.). Oxford: Blackwell. (1964-1972).
- Surmann, V. (2005). *Anfallsbilder. Metaphorische Konzepte im Sprechen anfallskranker Menschen*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Vlassenko, I. (2013). Sprache und HIV/AIDS. Traumerzählung und Multimodale Metaphern zur Veranschaulichung von Subjektiven Krankheitstheorien. In: *Veranschaulichungsverfahren im Gespräch*. (K. Birkner, O. Ehmer, eds.). Mannheim: Verlag für Gesprächsforschung, 93-132.
- Vlassenko, I. (2015). *Sprechen über HIV/AIDS: narrative Rekonstruktionen und multimodale Metaphern zur Darstellung von Subjektiven Krankheitstheorien*. Berlin: Lit-Verlag.

ANHANG

Datum: **NIE** pause; 00:27:54 – 00:29:44; B = Betroffener; I = Interviewer

- 01 B: ja mh_h° (--)
 02 das war wirklich (--)
 03 also (.) die (--) die_n Ebenwirkungen waren exTREM (-)
 04 das AUSzuhalten (.) also;_°h
 05 WENN man die tablEtten eingenommen hat-
 06 jetzt is es nimmer so=
 07 =un hat ma rIchtig geSPÜ:RT-
 08 wie wie °h so_n wie so_n: nach ner hAlben stunde so_n FLASH,
 09 wie das (.) das_das Anfängt zu WIRken-
 10 dass °h da_ma_dann so (.) HITzewallungen bekommen und (1.0)
 11 ja immer so_n (-) so_n UNruhegefÜhl auch-
 12 und (--) ja;
 13 (1.0)
 14 B: ( ) ma hat immer geDACHT-
 15 ma wird (.) irgendwie verGIFtet,
 16 also ich hab Immer (-) dran geDACHT irgendwie-
 17 °h vielleicht stIrbst du net gleich an di? (.) an ha_i_FAU-
 18 sondern du (nh) (.) kOmmst durch die medikaMENte um;
 19 [ja;
 20 I: [hm
 21 B: so SCHLIMM waren die nEbenwirkungen damals.
 22 I: un_das war nach jeder einNAHme;
 23 B: [ja
 24 I: [gut=
 25 B: =ja.
 26 I: wie Oft musstest du das machen am TAG,
 27 B: DAmals noch vIEr_ma (-)
 28 VIE:r mAl, h° (--)
 29 vier MAL; (.)
 30 [un TÄGlich,
 31 I: [hm
 32 hm
 33 B: ja.
 34 °hh und ähm (.) bei ener (.) therapIe is_es ja sehr WICHtig,
 35 °h u:m resistEnzen zu vermEIden is immer (.) ZEITgleich zu
 nehmen;
 36 [also-
 37 I: [hm
 38 (--)
 39 I: zu geREGelten [zElten sozusagn
 40 B: [so geNAU
 41 I: hm_hm
 42 B: °hh [und
 43 I: [und jedes MAL dann (--) ((knackgeräusch))
 44 B: [genau
 45 I: [wo diese (.) [NEbenwirkungen-
 46 B: [und
 47 I: die [man stÄndig erLEBT;
 48 B: [genau
 49 R: ja un [durch die tablETten wird (.) wirst du halt
 Immer (.) dran erinnert-
 50 I: [und man dann

- 51 B: du_p (.) du_ch bist KRANK;
 52 also du hast nle mA1 (-) PAUse von der krAnkheit;
 53 NIE pause;
 54 also du hast (.) du hast Immer die KRANKheit (-) da-
 55 °h die is immer präSENT-
 56 °h u:nd die (---) verfolgt dich so derMAßen (---)
 57 in deinen TRÄUmen;=
 58 =also (.) du du trÄUmst
 59 also ich hab seither nie mehr norm normAle
 SCHÖne träume gehabt;
 60 ich hab nur (.) ALBträume gehabt.
 61 I: hm_hm
 62 B: ja

TRANSKRIPTIONSKONVENTIONEN

Sequenzielle Struktur/Verlaufsstruktur

[	Überlappungen der Modalitäten und
[	Simultasprechen
=	schneller, unmittelbarer Anschluss neuer Turns
–	schneller, unmittelbarer Anschluss der Einheiten

Pausen

(.)	Mikropause
(-), (--), (---)	kurze, mittlere, längere Pausen von ca. 0.25 – 0.75 Sek.; bis ca. 1 Sek.
(2.0)	geschätzte Pause, bei mehr als ca. 1 Sek. Dauer

Sonstige segmentale Konventionen

und_äh	Verschleifungen innerhalb von Einheiten
:, ::, :::	Dehnung, Längung, je nach Dauer
ähm, äh	Verzögerungssignale, sog. „gefüllte Pausen“
,	Abbruch durch Glottalverschluss

Rezeptionssignale

hm	einsilbiges Signal
hm_hm	zweisilbige Signale

Akzentuierung

akZENT	Primär- bzw. Hauptakzent
akzEnt	Sekundär- bzw. Nebenakzent
ak!ZENT!	extra starker Akzent

Tonhöhenbewegung am Einheitenende

?	hoch steigend
,	mittel steigend
-	gleichbleibend
;	mittel fallend
.	tief fallend

Sonstige Konventionen

((hustet))	para- und außersprachliche Handlungen und Ereignisse
<<hustend>>	sprachbegleitende para- und außersprachliche Merkmale und Handlungen

Lautstärke- und Sprechgeschwindigkeitsveränderungen

<<all> >	allegro, schnell
<<len> >	lento, langsam
<<cresc> >	crescendo, lauter werdend
<<dim> >	diminuendo, leiser werdend
<<acc> >	accelerando, schneller werdend
<<rall> >	rallentando, langsamer werdend

Ein- und Ausatmen

°h, °hh, °hhh	Einatmen, je nach Dauer
h, hh, hhh	Ausatmen, je nach Dauer

HIV/AIDS ILLNESS NARRATIVES

Summary

The aim of this article is to focus attention on illness narratives which are elaborated by HIV-infected homosexual men during an interview with a medical layperson to convey their subjective representations of HIV/AIDS. During the interview, HIV-infected men construct complex narratives to communicate their subjective beliefs about HIV infection. This article presents the results of investigation, regarding conversational story telling about HIV/AIDS that constitute a fundamental part of illness narratives.

Key words: Illness Narrative, Conversational Storytelling, Subjective Illness Theories, HIV / AIDS

Ivan Vlassenko
Universität Novi Sad, Serbien
Philosophische Fakultät
vlassenko.daad@yahoo.de

SANJA LAZAREVIĆ RADAK

PSIHOANALITIČKA TEORIJA FILMA I DISKURS O BALKANU

Film i psihoanaliza su bili nezavisni kulturni proizvodi sve do šezdesetih godina dvadesetog veka. U ovom periodu film o Balkanu nije bio predmet interesovanja psihoanalitički usmerenih kritičara. No, interesovanje za stereotipe o njemu kao ogledala „infantilnosti“, „prisustva edipovog/elektra kompleksa“, „arhetipskih modela“ javlja se devedesetih godina dvadesetog veka. Julija Kristeva i Slavoj Žižek daju prve impulse ovakvoj analizi vizuelizacije balkanizma. Propuštanje stereotipa, diskursa i reprezentacija koji sačinjavaju balkanizam kroz istorijski niz modifikovanih psihoanalitičkih kritika pokazuje na koji način bi kritičari različitih psihoanalitičkih usmerenja, mogli pristupiti filmu o Balkanu.

Ključne reči: Balkan, psihoanalitička kritika, film, diskurs, reprezentacija.

1. FILM I PSIHOANALIZA

Iako su film i psihoanaliza estetski i intelektualni proizvodi nastali krajem devetnaestog veka, oni se sreću relativno kasno, pa se psihoanalitički kritički pristup filmu javlja šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka. Ova kritika je najpre inspirisana marksističkim čitanjem Lakana, i to Altiserovim razumevanjem formiranja subjektivnosti te je usmerena na ulogu kinematografije u širenju ideologije. Osamdesetih i devedesetih godina, ovaj pristup se usložnjava što dovodi do pomeranja fokusa sa ideološkog rada kinematografije na vezu između filma i traume koja remeti funkcionisanje ideologije. Govoreći Lakanovim rečnikom, prostor psihoanalitičke filmske teorije se pomera od simboličkog poretka ka filmskoj strukturi, zbog čega se film počinje shvatati kao ambivalentni prostor koji širi ideologiju zadržavajući moć političke i psihološke disrupcije. Uprkos teorijskim nedoslednostima i menjanju pravca u kojem se kritika kreće, nesumnjivo je da psihoanaliza i kinematografija dele istu socijalnu, istorijsku i kulturnu pozadinu. Psihoanaliza se kao proizvod moderne okreće filmu, kritikujući ga, dok film istovremeno utiče na psihoanalizu dajući joj niz novih i značajnih termina. Stoga se istorija filma kao i istorija psihoanalitičke kritike filma ne mogu razumeti bez oslanjanja na semiotiku, feminističku teoriju, koncept Edipovog kompleksa, narcizma, kastracije, histerije, na istoriju i značenja umetničkih pokreta kakav je bio nadrealizam; na Bretonovo shvatanje ljubavi i slobode, Bunjuelovo istraživanje nesvesnog i Jungovu teoriju arhetipa (Hill 1998, 16). Ovakav pristup filmu je, svakako, bio česta meta kritičara skeptičnih u pogledu osnovnih psihoanalitičkih termina, pa uprkos tome, od devedesetih godina, film o Balkanu se postavlja u okvire ove, nekada pomodne, a danas teorijski i metodološki unapređene kritike.

605

2. PSIHOANALITIČKO ČITANJE FILMA O BALKANU

Film o Balkanu nije bio predmet psihoanalitičke kritike sve do devedesetih godina dvadesetog veka. Tada se javlja interesovanje za „imaginarni“ ili „imaginarne Balkane“, što postaje inspirativna tema u vizuelnim umetnostima i književnosti. U periodu kada je psihoanalitička kritika filma bila na vrhuncu, termin Balkan je upotrebljavan retko, te su predstave koje ga esencijalizuju, u javnosti bile jedva uočljive. S obzirom da su filmovi iz Jugoistočne Evrope retko bili predmet interesovanja psihoanalitičke kritike, oni ne prate njen razvoj linearno. Interesovanje za ove filmove se javlja tek devedesetih godina

kada se uveliko vode polemike o zamišljanju i konstruisanju simboličkih geografijskih diskursa o balkanizovanom Balkanu koji su izgubili snagu pedesetih, šezdesetih i sedamdesetih godina, dobijaju novu vitalnost uporedo sa nestankom Gvozdene zavese i posledično, sa usitnjavanjem državnih celina koje su činile Istočnu Evropu. S obzirom da socijalna stvarnost diktira teme kinematografiji, u Balkan je, u filmu devedesetih, oblikovan u skladu sa velikim narativom o „poluostrvu između Istoka i Zapada“ koji podupiru desetine stereotipa. Pošiljalac stereotipa nailazi na pogodnog primaoca, te stereotipi postaju okosnica i bogati rudnik filmske industrije. Filmovi se koncentrišu oko pojedinačne reprezentacije, ili ih dovode u vezu, oblikujući balkanizovani Balkan: raspad zemlje, nepromenljivi „balkanski“ karakter stanovništva; ponovljivost skoba; „kult“ osvete; neuređenost društava; otpor prema promeni i slično. Odavde proizilazi konstruisanje karaktera koji treba da oponiraju dominantnim vrednostima Okcidenta i ukažu na nemogućnost Okcidenta da, u kulturnim terminima, shvati ove karaktere. Kao i u drugim slučajevima, u filmovima o Balkanu ili filmovima reditelja sa Balkana može se prepoznati rad nekih od klasičnih psihoanalitičkih termina. Moguće je prepoznati rad rediteljevog „nesvesnog“, potisnute težnje i komplekse na socijalnom planu, koliko i nezavisni diskurs filma. Stoga i iz ovog materijala isplivavaju figure poput Senke, alter-Ega, super-Ega i rascepljenog subjekta.

3. PSIHOANALITIČARI FILMA O BALKANU

Podlogu za uspostavljanje veze između Balkana, filma i psihoanalitičke kritike daju Julija Kristeva i Slavoj Žižek. Baveći se dvostrukim identitetom imigranata, Kristeva dokazuje da politika označavanja napada subjekt koji mora da se identifikuje sa hegemonom kulturom i tako očuva granice simboličkog. U tom smislu, njeno shvatanje identiteta može biti višestruko korisno prilikom analize filmova koji tematizuju izbegništvo, odlazak na rad u inostranstvo i druge forme socijalne mobilnosti koja proizvodi mimikriju i ambivalenciju subjekta (Kristeva 1990, 75). Ovi motivi su prisutni u srpskom i balkanskim filmovima šezdesetih i sedamdesetih godina i tokom devedesetih i dvehiljaditih godina. No, kritičko interesovanje za ove motive zadržalo se u poslednje dve decenije kada je Balkan, oblikovan stereotipima, privukao široku pažnju.

Oslanjajući se na Lakana, Slavoj Žižek je devedesetih godina postao analitičar političke situacije na Balkanu (Bjelić 2012, 12-36). On smatra da filmovi filmovi sa koji tematizuju balkansku ratnu stvarnost, mahom slave staromodne forme nacionalizma i rasizma, jer se oslanjaju na autoreprezentaciju despotskog, varvarskog, istočnjačkog/orijentalnog i korumpiranog, estetizujući i poigravajući se sa diskursima koji održavaju kontinuitet balkanske drugosti. U ovim postupcima, Žižek prepoznaje uspeh balkanskih filmova, naročito Kusturićinih filmskih ostvarenja koja estetizuju klišeje političkih borbi putem stereotipa. Popularnost ovih filmova svedoči da Balkan u zapadnoj političkoj fantaziji funkcioniše kao prostor inherentne transgresije. Ukoliko je nesvesno strukturisano kao jezik, evropsko političko nesvesno je strukturisano kao Balkan, smatra Žižek (Žižek 1999). U tom smislu, balkanističke predstave Balkana koje se oslanjaju na stereotipe o urođenim mržnjama i zaostalošću za demokratskim institucijama čine osnovu balkanske kinematografske estetike.

Iako film nije jedna od njegovih dominantnih tema, Rastko Močnik analizuje balkanističke mehanizme pokazujući da njima rukovode strukture dominacije i subordinacije u koje se uključuju unutrašnji antagonizmi. U okviru ovog sistema antagonizama, stereotipi o Balkanu postaju znanje i stoga internalizovani identiteti. (Lazarević Radak 2013, 50). S obzirom da su izgradnja, razgradnja i ponovno uspostavljanje identiteta, od devedesetih godina dvadesetog veka, do danas jedna od ključnih tema filmova sa Balkana i onih o Balkanu, Močnikovo shvatanje geopolitičke mape kao stereotipnog tkanja, može biti solidna osnova za psihoanalitički pristup filmu. Oslanjanjem na ovo shvatanje, moguće je tragati za simboličkim značenjima koja se pripisuju Balkanu.

Uprkos potencijalu koji ovi pristupi nose, savremena shvatanja ukazuju na *circulus vitiosus* heterostereotipa i esencijalizaciju/auto-esencijalizaciju Balkana. Premda, u prvi mah nastoje da kritikuju hegemoni diskurs, ove kritike ga umnogome podržavaju eksploatišući potencijal nataloženog diskursa

o „nenormalnom“, „haotičnom“, „kvazi-hibridnom“ Balkanu koji iščekuje normalizaciju. Prećutna premisa od koje ova shvatanja polaze, zapravo je skup inferiorizujućih reprezentacija koje koristi Okcident. Žižek i Kristeva pristupaju Balkanu kao prostoru kojim dominira neuspela edipalizacija koja rezultuje primitivnom, patološkom i nekompletnom subjektifikacijom. Iako manifestno nastoje da opovrgnu okcidentalističke diskurse, Žižek i Kristeva neretko nekritički internalizuju evropocentrični simbolički poredak koji je inherentan kolonijalizmu. U tom smislu, oba diskursa ostaju imitacije zapadne prakse označavanja koja je jedna od osnovnih karakteristika postkolonijalnog autoriteta. Na ovaj način, reprodukuje se hegemonu slika Balkana kao evropskog Drugog (Lipanje 2013).

3.1. Sigmund Frojd, psihoanaliza i film

Prema Frojdu, najveći broj čovekovih misli ostaje u nesvesnom. Nedorazvijene misli su potisnute od strane Super-Ega i sklonjene od svesnog dela ličnosti. No, one dobijaju forme kroz omaške u govoru, snove, noćne more i estetsku aktivnost (Frojd 1969, 50-52). Psihološki procesi imaju ekvivalente u procesu nastanka filma, s tim što film dopušta poigravanje sa cenzurom i stoga, preplitanje latentnog i manifestnog. Ove Frojdove ideje su uticale na studije filma, pa kritičari istražuju „nesvesno“ filmskog teksta koje nazivaju podtekstom, analizujući potisnute sadržaje i rad želje. Nakon post-strukturalističke revolucije u teoriji, sedamdesetih, Frojdove ideje postaju predmet diskusije u okvirima teorije filma. Po sledbenicima ovog pristupa film nije puki proizvod filmske industrije, već je mentalna mašina koja omogućava da gledalac internalizuje vrednosti putem konzumacije filma. U tom smislu ona je psihološki aparat koji dopušta identifikaciju putem gledanja. U ovoj tački, frojdovska analiza se približava idejama Žaka Lakana (Hill 1998, 6).

Ukoliko se zadržimo na osnovnim postavkama dinamske analize, najpre, uočavamo tematizaciju takozvane ne-evropske Evrope. Filmovi poput *Bureta Baruta* (Goran Paskaljević 1998) i *Podzemlja* (Emir Kusturica 1995), predstavljaju Balkan kao nesvesno Evrope. Podzemlje koje je u sinonimnom odnosu sa nesvesnim, budući da simbolizuju „onu stranu“ ličnosti, ukazuje na ambivalentni odnos sa tlom, dvostrukost u odnosu na racionalnost koju podrazumeva normalizujući diskurs Evrope. Jednovremeno on je predstavljen kao prostor na kojem su potisnuti aspekti moderne Evrope. Zatvaranje stereotipa o Balkanu u strogo omeđeni prostor margine ne garantuje da potisnuti sadržaji evropskog kulturnog diskursa neće isplivati na površinu. Ovo je uočljivo u filmu *Bure Baruta* (Goran Paskaljević 1998) čija je okosnica poigravanje sa jednim vekom starom sintagmom. Bure Baruta je nesvesno koje može eksplodirati, okončavajući se u ludilu pre nego u osvešćenju potisnutih delova psihe. Film iz devedesetih godina *Lepa sela lepo gore* (Srđan Dragojević 1996) usmeren je oblikovanje snažnih slika nasilja koje estetska kritika karakteriše u terminima „pornografskog“. Simbolika tunela u kome se odvija radnja poništava moć žrtve i ukazuje na njen besmisao. Jednovremeno, ovaj motiv je kontrapar falusu, ili njegova komplementarna „druga polovina“. Smešteni u simbol vagine ili uterusa, učesnici rata postaju nerođena deca ili oni koji se nisu mogli odvojiti od majčinskog autoriteta. Zemlja/država/nacija izjednačavaju se sa Majkom, te se konflikti, patnja, turbulencija odvijaju u njenom telu. U njemu se odvija konflikt, koliko i silovanje, daje se oduška sadističkim porivima, mazohistički se uživa u ratnoj stvarnosti. „Prekomerna vezanost za majku“ kako bi ovo formulisali Frojdovi sledbenici, manifestuje se agresijom usmerenom na Drugoga.

Kada je reč o Edipalnoj drami i Elektra kompleksu, tematizacija odnosa sa Evropom i uspostavljanja novih identiteta ne treba zanemariti činjenicu da Evropa nije tek fizičko mesto ili skup fizičkih mesta već simbolička geografija koja se zasniva na mitološkim motivima. Stupivši na obalu u blizini Kretske Gortine, Zevs siluje Evropu u vrbovom čestaru, pored izvora i ona mu rađa tri sina. Dakle, Evropa nije samo fizičko mesto, već i prostor fantazma. U najstarijim predstavama, Evropa je naga, zavodljiva, mlada žena. Od XVI veka, ona je devica zaštitnica hrišćanstva, a u osamnaestom veku, ikonografija joj pripisuje atribut moćne žene i velike majke. Ona zavodi Zeusa i drži vlast u svojim rukama, da bi u devetnaestom veku postala Amazonka – osvajačica. U dvadesetom veku, postaje nevina žrtva

političkih sukoba i ratova, da bi iz ovog stanja izašla kao pobednica (Detirans 2010, 9-35). Film *Medeni mesec* (*Honeymoon* Gorana Paskaljević, 2010) prati sudbine tri para različitih nacionalnosti koji nakon venčanja treba da potraže ekonomsku i socijalnu sigurnost u zemljama Evrope. No, ambivalentan odnos prema simboličkoj majci Evropi dolazi do izražaja kada parovi prolaze kroz manifestacije odbacivanja i neželjenosti od strane dominantnog političkog i simboličkog entiteta. Ove reprezentacije gledaocu približavaju hirovitu „majku“, zavodnicu čija se potreba da poseduje vlastitu decu manifestuje njima nerazumljivim kažnjavanjem. Dete dobija status ljubavnika ili mora biti kažnjeno zbog infantilnosti i političke/kulturne neposlušnosti, te neusklađenosti sa njenim normama i idealima. Bezrezervno oslanjanje na ovakav pristup filmu, okončava se generalizacijama i analizama koje zanemaruju odnos između latentnih misli reditelja i latentnih/manifestnih težnji koje su određene širim socijalnim kontekstom.

Sa druge strane, Frojdova misao je uticala na postkolonijalne kritičare filma. Odnos između kolonizatora i kolonizovanog može se tumačiti Frojdom razumevanjem sadističkog/mazohističkog odnosa, ili konceptom identifikacije sa agresorom. Ovi kritičari takođe uključuju fanonovsko-lakanovski koncept epidermalizacije inferiornosti (Fanon 1961, 54) ili mimikrije (Baba 2004). kojim objašnjavaju težnju kolonizovanog da postane nalik subjektu (Lazarević Radak 2014, 35). Oba koncepta izviru iz Frojdovog razumevanja identifikacije i tek u teorijama koje će nastati u decenijama koje slede otkrivaju potencijal koji njihova primena na Balkan može imati. No u narednoj etapi, psihoanalitička analiza filma se usložnjava, te dolazimo do Lakanovih koncepata o stadijumu ogledala i gledanja.

3.2. Žak Lakan i rasepljeni (balkanski) subjekt

Lakanovo složeno razumevanje identifikacije subjekta sa Ja u socijalnom okruženju omogućilo je prepoznavanje načina na koji se gledalac identifikuje sa filmskim karakterima (Homer 2000, 2). Internalizujući kulturu koja je upisana u označiteljske prakse, ljudi postaju subjekti. Pojedinaac je stoga osuđen na stalno suočavanje sa rasepom i manjkom u sebi (Kordić 2008, 223). Ono je potisnuto kako ne bi uznemiravalo pojedinca i javlja se u jezičkim omaškama, greškama u pisanju, vicevima i simptomima bolesti (Belsi 2010). Najzad, ono se manifestuje kao žudnja koja svoju materijalizaciju može dobiti u umetnosti.

Prema Lakanu, u istoriji razvoja čoveka postoje tri poretka: 1. imaginarni; 2. simbolički; 3. Stvarni. Uprkos značaju Stvarnog, shvatanje imaginarnog i simboličkog su od presudnog značaja za teoriju filma. Podstaknut Frojdom teorijama narcizma i podeljenog subjekta, Lakan predlaže vlastito razumevanje subjekta. Faza ogledala ili po Frojdu, primarni narcizam, javlja se uporedo sa fazom imaginarnog. Obeležava je trenutak kada dete prvi put vidi sebe kao celinu i zamišlja da je odraslo, formirano, savršnije no što jeste. Ono vidi sebe na idealizovani način kada od Drugog/Odraslog dobija refleksiju svoje idealizacije. Svaki gledalac se vraća u vreme kada je prošao/la kroz ovo iskustvo (Lacan 1990). Stoga je kinematografija kao institucija komplementarna sa ideologijom i funkcioniše poput drugih institucija kakve su država i crkva čiji su ciljevi da pojedincu omoguće prevazilaženje rasepa. U tom smislu, film nudi izgubljeno psihološko jedinstvo između subjekta i objekta (Hill 2010).

Slavoj Žižek pripada drugom talasu psihoanalitičke filmske teorije koja je zasnovana na Lakanovoj misli (Krips, 2010). U kontekstu filma koji tematizuje balkansku „stvarnost“, Žižek ukazuje na ulogu nesvesnih procesa i fantazija na nacionalne konflikte, rasizam, seksizam i homofobiju. Subjekt se konstituiše kroz nedostatak koliko i kroz prisustvo Drugog čije je prepoznavanje traumatični trenutak u svakom društvu. U ovom trenutku se oblikuje ideologija. Svako društvo mora potisnuti trenutak konflikta i antagonizama. Žižek tako daje platformu za interpretaciju etničkih konflikata na Balkanu, predstavljajući ih kao ulazak realnog u simboličko. Ukoliko je zid simboličkog u Jugoslaviji bio izložen eroziji, konflikt je konstitutivan za uspostavljanje „demokratije“. Žižek pokazuje na koji način film čini eksplicitnim proces postizanja nezavisnosti nekadašnjih jugoslovenskih republika, poigravajući se sa starim političkim mitovima, zamenjujući ih novim mitovima i najzad, omogućujući potiskivanje znanja o konfliktu, njegovo ublažavanje i prilagođavanje novim političkim zahtevima (Hill 1998). S obzirom

na ovo, filmovi eksploatišu stereotipe, postojeće predstave o različitim narodima na Balkanu uzimajući za okosnice sintagme poput onih o „poluostrvu mržnje“; i „buretu baruta“. Po Žižeku, ovo je glavni razlog uspeha, pa čak i popularnosti filmova domaćih reditelja na Zapadu. Na već pripremljene diskurse i predstave dodaju se oni koji potvrđuju istinitost zapadnih opservacija – „na Balkanu vlada mržnja“; „susedi se ubijaju“; „sela gore“; „žene su silovane“. Političke borbe na Balkanu se porede sa poznatim zapletima, pa Čaušesku postaje reinkarnacija Drakule; Slovenija je bliža Austriji, pa se njeni stanovnici predstavljaju kao „austrijske sluge“, dok Srbi zadržavaju autentičnu egzotiku najagresivnijeg naroda (Žižek 1999).

Ovo nije jedini način na koji Balkan možemo postaviti u lakanovske okvire. Naime, dalja analiza pokazuje da Okcident ne samo da potvrđuje svoje znanje i poznavanje Balkana kroz filmska ostvarenja balkanskih reditelja, već može dati oduška vlastitom potisnutom rasizmu, nacionalizmu, homofobiji i mizoginiji. Balkan je mesto na kojem se to „odista događa“. Na taj način, kroz „poredak“ ideološkog, Okcident/Evropa može prevazići rascep ili ga projektovati na Balkan. Ovde naročitu ulogu igra fantazija koja dopušta da se kroz scene paljenja sela, silovanja, masovna ubijanja, proživi socijalno sankcionisano i stoga potisnuto. Gledalac se identifikuje sa Stvarnim proživljavajući evolucionistički shvaćenu istoriju i dajući oduška „varvarstvu“ i „animalnim nagonima“. Sa druge strane, Lakan nam omogućuje da shvatimo proces internalizacije stereotipa. Ukoliko je njihov pošiljalac Okcident, balkanski reditelji omogućuju reprodukciju reprezentacije o „poluostrvu mržnje“, te uspostavljajući skladan odnos između poslate-primljene i iznova poslate poruke, omogućuju njihovo taloženje duž istorijskog diskursa.

3.3. Jung, Senka i balkanizacija

Pišući o imaginarnom Balkanu kao liminalnom prostoru koji ima čvrst ontološki i epistemološki identitet, Marija Todorova uvodi termin „balkanizam“ (Todorova 1999, 7). Balkan koji je određen balkanizacijom i balkanizmom postaje predmet brojnih polemika, a izveštaji, putopisi, romani i filmovi o njemu, postaju pomodno naučno štivo koje se interpretira u skladu sa metodologijom interdisciplinarnih grana – imagologije. Iako ga shvata kao fizičku geografiju smeštenu između Istoka i Zapada, ona prepoznaje niz nataloženih stereotipa o njemu koji proizvode takozvani „imaginarni Balkan“. Dok poriče da je Balkan efemerno područje poput Orijenta pripisujući mu istorijsku i geografsku opipljivost, ukazuje na njegovu izmaštanu, imaginarnu stranu satkanu od stereotipa, reprezentacija, te otkriva niz fantastičnih osobina koje mu se vekovima pripisuju. Taj imaginarni Balkan je osuđen na ciklično eskaliranje konflikata praćeno nepoštovanjem „pravila rata“, na svirepost njegovih stanovnika, na njihovu zaostalost i nepoznavanje principa na kojima je zasnovana „civilizovana“ Evropa. Iako se ne poziva na psihoanalitičare, Todorova prenosi reprezentacije koje Balkanu pripisuju osobine psihološkog entiteta, u jungovskom smislu i nalikuju Jungovom konceptu Senke.

Oslanjajući se na Brojera i Frojda, Jung polazi od pretpostavke o postojanju nesvesnog koje se manifestuje upotrebom simbola (Jung 1996, 17). Dok sažima suštinu i strukturu psihe, on izdvaja dve sfere koje se dopunjavaju, ali su u svojim svojstvima suprotne – svesno i nesvesno. Psiha se sastoji iz svesti i takozvanog nesvesnog, a čovekovo Ja ima udela u oba područja. Svesno i nesvesno se ponašaju kompenzatorski, pa se linija njihovog razdvajanja može pomerati u oba smera (Jakobi 2000, 20). Kako bi objasnio funkcionisanje nesvesnog, Jung uvodi brojne termine kakvi su arhetip, Senka, Anima i Animus, numinozno, razvija koncepte Persone, funkcije svesti, strukture suprotnosti, objedinjujućih simbola, i bavi se kondicionalizmom, metodom amplifikacije, dinamičkim aspektom sna, projekcijom, formiranjem libida, formiranjem slika, simbola i znakova, a njegova saznanja razvijena na polju analitičke psihologije orijentisana su ka konceptu ocelotvorenja ili individuacije čoveka (Hark 1998, 7).

Jedan od najznačajnijih, ali i najkontroverznijih pojmova koji se koristi u analizi filma je njegov pojam arhetipa. Dominantni izrazi arhetipa su mit i bajka. (Jung 1977, 349). Arhetipovi su refleksija instinktivnih reakcija na određene situacije, koje, zaobilazeći svest dovode do procesa ispunjavanja psihičke potrebe. Racionalni deo ličnosti, tu reakciju često ne oseća kao primerenu, ali upravo njoj pripada

ključna uloga u psihičkom domenu jer ona reprezentuje instinktivne datosti takozvane primitivne psihe (Jakobi 2000, 61). Jungovski pristup filmu koji uključuje analizu mitova i arhetipskih motiva treba da pokaže u kakvom stanju se nalaze individualno, kulturno i kolektivno nesvesno. Međutim, ovaj pristup neretko upada u vlastitu zamku esencijalizacije i kolektivizacije. Individualni nivo se prepliće sa kolektivnim, a kolektivno i individualno postavljaju u okvire mitoloških obrazaca. U osnovi, ovaj pristup ima slabe tačke poput frejdovske analize filma. Naime, arhetipski i mitološki obrazac ne dopuštaju da se napuste uspostavljeni okviri čime kritika postaje monotona i repetitivna.

Dubinska analiza filmova o Balkanu bi se ovde mogla okončati stereotipizacijom i esencijalizacijom. Naime, motivi koji se prenose iz jednog u drugi film odnose se na netoleranciju, agresivnost, negativnu figuru oca, te bi se politička zbivanja greškom mogla zameniti za arhetip. U tom smislu, arhetip bi kao ponovljivi obrazac bio nešto nalik diskursu. Decenijama ponavljani svetovni obrazac bi se mogao interpretirati kao sakralni, pa bi mu se mogla pripisati numinozna svojstva i sposobnost kolektivnog istorijskog taloženja. Tako bi se realni politički problemi mogli interpretirati u svetlu političke mitologije, pa bi reprezentacije o Balkanu iznova bile upletene u stereotipe koji ga konstruišu više od jednog veka.

Ovaj trend je bio aktuelan u političkoj „fantaziji“ devedesetih godina dvadesetog veka kada se termin arhetip počeo nekritički koristiti u javnom diskursu. Polazeći od frejdovskih pretpostavki o antagonizmima malih razlika, stizalo se do koncepta kolektivnog pamćenja i kolektivne osvete. Pod terminom „Senka“, Jung i dubinski analitičari podrazumevaju otcepljeno biće koje je povezano sa ličnošću onako kako je sa čovekom povezana senka. Dok se ova strana ličnosti ne osvetlji i ne prihvati, život se sastoji od infantilnih fantazija. Senka je deo ličnosti koji je morao biti potisnut tokom socijalizacije, ili uspostavljanja civilizacijskih principa (Lazarević Radak 2014, 41). U skladu sa Frejdovim shvatanjima, i ovo bi značilo da je civilizacija izgrađena na potiskivanju, a da je ono zahtevalo ventil. Stoga su neprijatni, ružni ili zastrašujući prizori smešteni na rub, na granicu prostor koji ne pripada nikome i udaljen je od reprezentativnog centra (Lazarević Radak, 42). Ovde se vraćamo zaključcima koji nastaju u drugim akademskim kontekstima kakvi su historiografija, književna teorija i različita interdisciplinarna usmerenja koja tretiraju problem slike Balkana. Premda film o Balkanu podržava predstavu o ovom delu sveta kao nemirnom, svirepom, eksplozivnom i opasnom, zadržavanje na pretpostavci da Balkan u različitim formama umetnosti u poslednjih nekoliko vekova igra ulogu Senke Evrope ostaje nepotpuno. Filmovi koji slede nakon turbulentnih devedesetih godina, najpre nastoje da daju presek društva u kojem se teži demokratskim idealima i čijim sećanjima na rat dominira pokajanje. No, balkanizam kao senka i dalje ostaje živ i delujući. Reditelji sa Balkana nastoje da zamene ovaj diskurs onim o demokratizaciji, napretku i uspostavljanju mira, ali takve reprezentacije ne nailaze na prijem kakav je imala predstava balkanizovanog Balkana. Kada separatizam i nasilje prestaju da budu dominantne teme i pologa za balkansku auto-reprezentaciju, Okcident napušta interesovanje za njega. Dakle, onda kada prestane da deluje kao fantazija, Balkan prestaje da postoji.

Na nivou pojedinačnih filmskih ostvarenja, jedna od najčešće upotrebljivanih figura koje igraju ulogu senke je mafijaš. Dok su ovi karakteri u filmovima o Balkanu ambivalentni, filmovi iz devedesetih godina otkrivaju mračnu stranu ove figure. Ovakvi su filmovi *Do koske* (Slobodan Skerlić, 1996), *Rane* (Srđan Dragojević, 1998) i dokumentarni film *Vidimo se u čitulji* (Aleksandar Knežević, Vojislav Tufegdžić, 1994). U okvirima kompleksno shvaćenog odnosa između beogradskog podzemlja i asfalta izdvajaju se figure mafijaša, bosova i sitnih kriminalaca. Za razliku od arhetipske figure odmetnika (Robin Hud), ovaj balkanski „junak“ je buržoaski asimilacionista, negativna figura koji određuje naročiti žargon, droga, zlatni nakit i neizostavni arsenal oružja (Singh 2009).

4. ZAKLJUČAK

Iako je psihoanalitička teorija filma prošla dug put od šezdesetih godina do danas, osvrćući se najpre na Frejdove i Jungove ideje, da bi se potom, uključila u analizu diskursa i postala deo modernih

teorija kakav je postkolonijalizam, film o Balkanu se retko ozbiljnije razmatra u njenim okvirima. Prijena ovog pristupa na film o Balkanu otkriva više značajnih fenomena. Najpre, od devedesetih godina kada dolazi do ratnih sukoba u ovom delu sveta, film reflektuje napetosti i ukazuje na agresiju koju su društva/društvo dugo akumulirali.

Devedesetih godina dvadesetog veka, nastaje opozicija Evropa/Balkan. Prva se predstavlja kao merilo vrednosti i ukusa dok je Drugi unutrašnja opozicija. Na ovaj način uspostavljen je filmski diskurs koji ima moć kako nad rediteljima i publikom iznutra, tako izvan Balkana gde podupire postojeće diskurse i stereotipe Okcidenta. Premda su teme raznolike, filmom dominira potreba da se definiše odnos između Balkana i Evrope, te on kao kulturni proizvod postaje vizuelna estetizacija ovog odnosa. Prve etničke napetosti i otvoreni konflikti se ekranizuju, a potom sledi njihova estetizacija koja je manje ili više usmerena na potragu za egzistencijalnim odgovorima i razjašnjenjem ratnog sukoba. Agresija se ubrzo prepoznaje kao simptom depresije društava koja su izgubila vrednosni kompas, ali se nije opredelilo za novi skup vrednosti. Pojedinačne patologije izrastaju na površini društva koje je izloženo socijalnim, političkim podelama, etničkoj netrpeljivosti i najzad siromaštvu. Na ovoj podlozi izrastaju figure senovitih kriminalaca i drugih aspekata psihe koji se moraju potisnuti zarad normalnog funkcionisanja pojedinca.

U drugoj fazi koja sledi posle 2000. godine, kada u Srbiji dolazi do političkih promena i kada se u drugim republikama nekadašnje Jugoslavije mobilise diskurs o evropskim vrednostima i priključenju Evropskoj uniji, tematizuju se pokajanje, emigracija i suicid. Ukoliko je film odista refleksija nesvesnih sadržaja, posle 2000. godine, postaje jasno u kojoj meri se nesvesni sadržaji potiskuju i u kojoj meri Ego i super-Ego stupaju na snagu. No uporedo sa ovim, stereotipi koji odražavaju fantazije prestaju da budu dominantna tema balkanskog filma i filma o Balkanu. Uporedo sa ovim, počinje da opada interesovanje Evrope/Okcidenta za ovaj film. U tom smislu, film o Balkanu ostaje vredan pažnje samo ukoliko eksplisnim čini nesvesne, te nedopuštene sadržaje.

Studije Balkana i studije filma nisu „vršnjaci“ niti su imale sličnu socijalnu pozadinu poput filma i psihoanalize. Međutim studije filma i studije Balkana se javljaju tokom burnog perioda ispunjenog promenama koje će obeležiti naredne decenije. Motivi za pojavu ovih fenomena imaju naizgled različitu osnovu, ali je psihoanalitički pristup filmu rezultat intelektualne revolucije, dok su studije Balkana nastale podstaknute željom da se konflikt, nasilje i marginalnost objasne kritikom moći kojom raspolaže diskurs. U tom smislu, iako je jedan fenomen nastao šezdesetih godina, a drugi, dvehiljaditih a dele ih decenije, oba kritička pristupa nastaju na osnovama postmoderne i poststrukturalističke potrage za novim odgovorima na pitanja koje čovečanstvo sebi kontinuirano postavlja.

LITERATURA

- Bjelić Dušan (2012). „Radikalni konzervativizam balkanske geo-psihoanalize“, U: *Interkulturalnost*, Oktobar, 2012. Br. 4. Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine, str. 12-36.
- Baba Homi (2004). *Smeštanje kulture*. Beograd: Circulus.
- Detirans Paskal (2010). „Evropa, mesto-fantazam: mit o Evropi u istoriji umetnosti“, *Mesta Evrope (ur.)* Gervas Stela i Fransoa Rose, Beograd: XX vek, str.9-45.
- Fanon Frantz (1961). *Wretched of the Earth*, New York: Groove Press.
- Frojd Sigmund (1969). *Dosetka I njen odnos prema nesvesnom*. Novi Sad: Matica srpska
- Hill John (1998). Pamela Church Gibson, *The Oxford Guide to Film Studies*, Oxford University Press.
- Homer Sean (2000). *Jacques Lacan, Routledge Critical Thinkers*, London & New York: Routledge.
- Hark, Helmut (1998). *Leksikon osnovnih jungovskih pojmova*, Beograd: Dereta.
- Jung Karl (1996). *Čovek i njegovi simboli*, Beograd: Narodna knjiga, Alfa.
- Jakobi Jolanda (2000). *Psihologija Karla Gustava Junga: uvod u celokupna dela*, Beograd: Dereta.
- Jung, Karl Gustav (1977). *Psihološke rasprave*, Novi Sad: Matica srpska.
- Henry Krips (2010). „The Politics of the Gaze: Foucault, Lacan and Žižek“, *Culture Unbound, A Journal of Current Cultural Research*, vol. 2. Lonkoping University: Electronic Press.
- Kristeva Julia (1990). *Strangers to Ourselves*, New York: Columbia University Press.

- Kordić Radoman (2008). *Želja početak mišljenja*. Pančevo: Mali Nemo.
- Belsi Ketrin (2010). *Poststrukturalizam: sasvim kratak uvod*, Službeni glasnik.
- Lazarević Radak Sanja (2013). *Otkrivanje Balkana*, Pančevo: Mali Nemo.
- Lazarević Radak, Sanja (2014). *Nevidljivi Balkan: prilog istoriji postkolonijalnih geografija*, Pančevo: Mali Nemo.
- Lacan Jacques (1990). *Television: A Challenge to Psychoanalytic Establishment*, Joan Copjec (ed) New York: W.W. Norton and Company.
- Singh Gregh (2009). *In Film After Jung. Post-Jungian Approaches to Film Theory*, New York, London: Routledge.
- Todorova Marija (1999). *Imaginarni Balkan*, Beograd: XX vek.
- Žižek, Slavoj (1999). „The Spectre of Balkan“, *The Journal of the International Institute*, Vol. 6. Issue 2. Michigan: Michigan Publishing.

PSYCHOANALYTIC FILM THEORY AND DISCOURSE ON THE BALKANS

Summary

A film about the Balkans was not a subject to psychoanalytic criticism of the twentieth century. Discourses the Balkans which lost their power during the fifties, sixties and seventies, gain new vitality along with the disappearance of the Iron Curtain and fragmentation of government units, which were a part of Eastern Europe. Following the basic assumptions of the dynamic analysis, one can notice the thematization of the so-called non-european Europe. Films like *Powder Keg* (Goran Paskaljevic 1998) and *Underground* (Emir Kusturica 1995), representing the Balkans as unconscious of Europe. In accordance with the concepts of Sigmund Freud, Jacques Lacan and Carl Gustav Jung, this part of the world in a symbolic sense, remained close to the unconscious. Hence, it can be set up in the framework of the dominant psychoanalytic understanding of the stereotypes that underpin it.

Key words: The Balkans, psychoanalytic film critic, discourse, representation.

МИХАЛЛО ФЕЈСА

РУСИНСКИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВЕ ВАРИЈАНТЕ*

Аутор у раду разматра кодификационе процесе говора Русина / Руснака / Лемка у Србији и Хрватској (бачко-сремска варијанта), Словачкој (прешовска варијанта), Пољској (лемковска варијанта) и Украјини (закарпатска варијанта) и, након утврђивања актуелног стања, изводи закључке о перспективама дотичних варијанти, односно русинског језика у целини. Прве значајне кораке који су водили кодификацији русинског језика представљају закључци Првог Конгреса русинског језика, одржаног 1992. године у Бардејовским купељима у Словачкој на коме је у суштини прихваћен романшки модел. У складу с тим до данас су кодификоване четири варијанте русинског језика.

Кључне речи: русински језик, бачко-сремска варијанта, прешовска варијанта, лемковска варијанта, закарпатска варијанта, полицентрична стандардизација, социолингвистика, Русини.

1. УВОД

Карпаторусински народ представља аутохтоно словенско становништво централноевропског Карпатског региона, подељеног границама Украјине, Пољске, Словачке, Мађарске, Румуније, Чешке републике и Молдавије. Вековима су Русини живели у границама Мађарског краљевства. Њихово национално име Русин повезује их са истоком, пошто је Рус (Русь) био назив територије велике средњовековне државе са центром у Кијеву. Многи називи којима су се Карпато-Русини називали или којима су их називали други – као нпр. Карпато-Русин, Карпато-Рус, Угро-Русин, Рутен, Руснак, Рушњак итд. сви се односе на изворну и традиционалну везу са источнословенским народом Руси (Фејса 2010: 11).

Први русински текстови потичу из 17. века. Након формирања нове, унијатске (1646), касније (1772) гркокатоличке цркве, објављено је неколико значајних публикација, које су се дотицале и језичког питања. Посебно су значајни *Катехисис* (1698) и *Буквар* (1699) Јосипа Де Камелиса, епископа Мукачевске епархије, који су „за поучавање угрорус(инс)ких људи” били написани „на простом дијалекту”, на говору локалног становништва (Ванько 2004: 87-88).

Црквенословенски језик је међу Русинима функционисао као књижевни језик. Уколико је особама које су се служиле црквенословенским било важно да њихова дела буду што тачније схваћена код припадника русинског народа, а знајући да им црквенословенски није сасвим разумљив, тежили су да у своја дела инкорпорирају и народни говор. До 18. века међу Русинима су на тај начин настајале проповеди, рукописни зборници, полемичке религиозне расправе, хронике, а касније и научна проза и поезија. Тако су нпр. сачувани Березански, Бодански, Грабски, Колочевски, Ладомирски, Мирошевски, Њаговски, Прешовски и други зборници проповеди (Plishkova 2009: 15).

Карпаторусинска варијанта црквенословенског језика фиксирана је као „славено-руски језик”, па отуд и наслов граматике Михајла Лучкаја, која је објављена 1850. године, гласи *Grammatica Slavo-Ruthena* (Плїшкова 2008: 147). Чињеница да је ова граматика публикована на латинском језику указује и на чињеницу да је старословенски језик као књижевни језик у Карпат-

* Рад је настао као резултат пројеката 187002 и 187017, које финансира Министарство науке Републике Србије.

ском ареалу изгубио улогу коју је имао пре тога. У другој половини 19. века место општесловенског језика почео је да преузима руски, кога су називали и великоруски или општеруски.

Под утицајем терезијанског и јозефинског просветитељства по целој Хабсбуршкој монархији осниване су основне и средње школе, а неки учитељи су за потребе наставе припремили граматике и друге уџбенике. Први међу њима био је учитељ василијанац Арсеније Коцак, који је 1770. године за потребе манастирских школа припремио четири граматике језика под називом „словенског или руског” (Ванько 2004: 89). Коцакове граматике представљају литургијски црквенословенски језик источнословенске редакције а базирани су на народном говору Маковицког краја, у коме се родио и сам аутор (у русинском селу Буковец у данашњем округу Стропков). У Коцаковој граматизи је употребљен и етнимон Русин. Аутор је, између осталог, истакао да је био инспирисан да напише своју граматику и зато да се не мисли да су Русини заостали („... дабы і насѣ мѣзерныхъ Руснаковъ не судили всѣ аки спростаковъ ...”; Плїшкова 2008: 14-15). На овој редакцији црквенословенског језика (славено-руськый язык) мукачевски епископ Андреј Бачински је објавио *Библију* (1809) а Јоан Кутка је писао уџбенике за народне школе, од којих је посебно значајан буквар. Иштван Удвари је утврдио објављивање пет русинских буквара – 1699, 1746, 1770, 1797 и 1799. године. Последњи, пети, поменути буквар Јоана Кутке доживео је четири издања (1797, 1799, 1815, 1846) (Удвари 1998: 63). С обзиром да је Куткин буквар (*Букварь языка рускаго съ прочимъ руководіемъ начинающихъ оучитиса*) покривао прву половину 19. века и да га је штампао Будимски краљевски универзитет, претпостављамо да је улазио и у школе на југу Угарске.

Посебно треба истаћи став Људевита Штура који је отворено позвао на промену односа према језику русинских културних радника. Наиме, на појаву да је Русинима сугерисано да пишу на словачком језику, Штур је реаговао: „Ко то жели да Русини приме за свој словачки језик? Па они имају свој леп русински језик” (Ванько 2004: 91). Овај став је утицао и на народног будитеља Александра Духновича, чије су речи „Ја сам Русин, бићу и остаћу” постале национално кредо. Он је своја дела писао на русинском дијалекту његове родне Прешовске области на североистоку данашње Словачке. Посебно је значајан и његов својеврсни буквар (*Кнїжица читална для начинающихъ*) који је доживео три издања (1847, 1850, 1852).

На крају Првог светског рата Аустро-Угарска монархија се распала. Сви огранци русинског народа, до 1918. године, битисали су и развијали се у оквирима једне државе, Хабсбуршке монархије. Сада, први пут, неколико огранака русинског народа били су на одређени начин одсечени. Русини / Рушњаки (Руснаки) у Бачкој морали су наћи свој властити пут. У Србији (или у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, или, касније, у Краљевини Југославији) Русинима је дозвољено формирати националне, културне институције на основу колективних права свих националних мањина, што није био случај у њиховој постојбини. Они су добили статус националне мањине словенског порекла 1919. године, и били у периоду од много година, једини међу својим сународницима у Карпатском ареалу (Хорњак 2006: 26).

Према закључцима 5. конгреса Коминтерне, који су донети у Москви 1924. године, и прогласу Поткарпатске комунистичке партије донетом две године касније, 1926. године, Русини су проглашени за део украјинског народа. Пракса која је уследила, а поготово геноцидна, совјетска, стаљинистичка пракса након Другог светског рата довели су до тога да су Русини и њихов језик избрисани на матичној територији, где их је било неколико стотина хиљада, а да су се одржали само у дијаспори, где их је било свега двадесет хиљада. Карпатски Русини су одржали русинску традицију и културу и у Северној Америци, али не и свој језик; младе генерације употребљавају само енглески језик. С обзиром да је у Карпатском ареалу постојање русинског језика третирано као друштвено-политичко питање а не лингвистичко, ниједна варијанта русинског није употребљавана у школским системима совјетских земаља. Политика Јосипа Броза Тита у Југославији, за разлику од политике Јосипа Висарионовича Стаљина у СССР-у, омогућила је Русинима да опстану као Русини и да у континуитету развијају школство на русинском језику. Може се рећи да је русински језик скоро четири деценије (1953-1989) у потпуности административно нестало

на изворишту, у Карпатском ареалу, а да се одржао само у емиграцији, у тадашњој Југославији (Фејса 2010: 47-48).

Тек распадом коминтерновске језичке праксе, односно распадом СССР-а, то јест тзв. Плишаном револуцијом 1989. године, русинско језичко питање се опет поставља. Са изузетком тадашње Југославије, која је омогућила употребу кодификованог језика у свим сферама друштвеног језика за 20.000 говорника, русински културни активисти Чехословачке, Пољске и Украјине су се усмерили на нову народну оријентацију која је у првом реду подразумевала и кодификовање русинског језика. Украјинске културне, просветне и издавачке институције које су настале на стаљинистичком језичком и идеолошком моделу биле су затечене. У континуитету, до данас, одбијају да признају Русине као бездржавни народ, а у складу с тиме, суштински, и русински језик и његово инкорпорирање у све сфере живота, по угледу на решења у Војводини, у којој је русински језик средином 1970-их година признат чак и за један од службених језика.

Један од првих конкретних корака према кодификацији русинског језика представљају закључци Семинара о русинском језику, који је одржан 6-7. новембра 1992. године у Бардејовским купељима, у Пољској. На њему су учешће поред домаћих научника, стручњака и културних радника учешће узеле и колеге из Словачке, Украјине, Југославије (Хелена Међеси и Михајло Фејса), Мађарске, САД, Шведске, Швајцарске и Монака. На Семинару, који је у историју ушао као Први конгрес русинског језика, учесници су прихватили романшки модел. По њему је прихваћена могућност да се развијају четири русинске норме – постојећа у Југославији, тзв. бачко-сремска, и да се кодификују још три: у Пољској, тзв. лемковска, у Словачкој тзв. прешовска и у Украјини тзв. закарпатска. Донети су закључци да се норма ствара у азбуци и да се базира на живом језичком материјалу из сваког региона. Било је предлога и да даљи рад на кодификацији можда резултира и формирањем пете русинске књижевне норме – коинеа, условно речено русинског есперанта.

Пресудан тренутак за кодификацију русинског језика десио се 2004. године. Те године је у реномираној кодификационој едицији Ополског универзитета, као 14. по реду, објављена монографија посвећена русинском језику, као најмлађем словенском језику. Први у едицији је, иначе, српски језик (1996), а следе бугарски (1997), руски (1997), лужичкосрпски (1998), чешки (1998), словачки (1998), словеначки (1998), хрватски (1998), белоруски (1998), македонски (1998), украјински (1999), пољски (2001) и кашубски (2001). Реч је о монографији *Русиньский язык / Русински језик* главног уредника Пола Роберта Магочија (Magocsi, 2004).

2. ВАРИЈАНТА РУСИНСКОГ У СЛОВАЧКОЈ

1950-их година у Словачкој је преко 300 русинских школа административно, потезом пера, претворено у украјинске. Грkokатоличка црква је забрањена. Русинима није дозвољено ни да се изјасне као Русини. „Као резултат кратковиде језичке праксе и преког и административног начина којим је уведен украјински језик – све спроведено у току највеће стаљинистичке репресије – русинско становништво је реаговало тако што је своју децу слало у словачке школе у оближње градове или тако што је тражило словачки уместо украјинског у своја села. Процес добровољне словакизације се брзо ширио током 1960-их година. Кад су 1948. године комунисти дошли на власт, постојале су 322 русинске школе са преко 23.000 ђака, а када је комунистичка владавина нестала крајем 1989. године преостало је само 15 школа са само 900 ђака, у којима су само неки предмети били на украјинском” (Magocsi 1996: 33).

Први конгрес русинског језика је покренуо систематски рад на кодификацији русинског језика на простору некадашње Карпатске Руси. У Словачкој се почела стварати варијанта русинског језика на основи два најраширенија говора: западноземплинског и источноземплинског. Већ наредне, 1993. године, Русини су у Словачкој основали Институт русинског језика и културе у Прешову, а после само две године интензивног рада (у ком је учествовао и аутор ових редака) створени су предуслови за кодификацију. Васиљ Јабур и Јуриј Пањко су саставили *Правила ру-*

синскога правописа (*Правила русиньского правопису*), Јуриј Пањко је објавио *Ортографски речник русинског језика* (*Ортографичный словник русиньского языка*) с 42.000 речи и *Русинско-руско-украјинско-словачко-пољски речник лингвистичке терминологије* (*Русиньско-русько-україньско-словеньско-польський словник лінгвістичних термінів*), а Јан Хриб почетницу и читанку за основну школу (Magocsi 2004: 110). Ти су уџбеници постали темељ чина кодификације русинскога језика у Словачкој до кога је дошло 27. јануара 1995. године у Братислави. Од тог тренутка ова варијанта русинског језика је постала књижевни језик Русина који живе на подручју Словачке Републике. Тај русински стандард се изучава у неколико основних школа североисточне Словачке и на Институту русинског језика и културе Института националних студија и иностраних језика Прешовског универзитета.

Ширење сфера употребе русинског језика, између осталог у медије и позориште, постало је тачка неразумевања у словачко-украјинским односима у другој половини 1990-их година. Украјинска влада је чак тражила од словачке владе да смањи подршку русинској мањини у Словачкој. Због усвајања становишта украјинске владе да су Русини Украјинци, Национална академија наука и уметности из Кијева 1997. године прима за свог члана и Микулаша Мушинку, грађанина Словачке. Микулаш Мушинка је у *Енциклопедији русинске историје и културе* Пола Р. Магочија и Ивана Попа окарактерисан следећим речима: „Он је промовисао становиште да тај народ треба звати Русини-Украјинци до оног тренутка док у потпуности не прихвати украјински национални идентитет. Мушинка је оштар критичар националног буђења Русина после 1989. године и нападао је напоре да се кодификује русински језик у неколико полемичких чланака и брошура, укључујући *Политички русинизам у пракси* (1991), *Семинар за изабране* (1992), *Русинизам на антиукрајинској основи* (1992), *Русини-Украјинци – једна народност* (1997). Због своје делатности научника и публицисте у промовисању украјинизма међу Русинима Мушинка постаје доктор наука на Државном универзитету у Кијеву (1992) и изабран је за члана Националне академије наука Украјине (1997)” (Магочиј 2010: 524). У својим текстовима, који су редовно превођени и на бачко-сремску варијанту русинског језика, у часописима *Нова думка* (објављивана у Вуковару) и *Шветлосі* (објављивана у Новом Саду), Мушинка редовно и Русине Југославије / Србије обухвата називом Русини-Украјинци, односно само Украјинци. На пример: „... златним су словима записани и у историју културе Русина-Украјинаца Закарпатја, Прешовског краја и Војводине” (*Нова думка*, 62, 38). Илустративан је нпр. Мушинкин третман влашке колонизације по коме је она „у Карпатима имала искључиво украјински карактер и већина села на територији источне Словачке и јужне Пољске (Лемковини), која су основана на влашком праву, била су ‘русинска’ или украјинска, и таква су остала до данас ... Без изузетка то су украјинска села”. (*Нова думка*, 53, 28). За Микулаша Мушинку су и села, и иконе, и цркве Карпатског ареала, које су пре Стаљиновог декрета биле русинске – искључиво украјинске. Ничег духовног што би било русинско, по њему, баш као и по Јосифу Висарионовичу Стаљину – нема у Карпатском ареалу. Због тога се Мушинка, као члан Националне академије наука Украјине, истиче као један од највећих следбеника коминтерновске идеологије. А да је стварност сасвим другачија показују и резултати последња два пописа становништва у Словачкој. На попису 2001. године као Русин изјаснила се 24.201 особа, а као говорник коме је русински језик матерњи 54.907; на попису 2011. године број самоизјашњених Русина повећао за око 10.000.

3. ВАРИЈАНТА РУСИНСКОГ ЈЕЗИКА У УКРАЈИНИ

Као одговор на активности све већег броја русинских организација Закарпатске области Републике Украјине украјински парламент је 1996. године донео чак и инфамни план о „решавању русинског питања“ (Фејса 2010: 175-178) у коме је наложено свим украјинским организацијама, као и члановима Националне академије наука и уметности изван граница Украјине да дају што конкретнији допринос “разрешењу русинског питања” на начин на који то изискује План, а

који се може свести на следеће флоскуле: 1. да Русина нема као Русина, већ да су они субетнос украјинске нације, 2. да језик Русина и није језик, него дијалекат украјинског језика. Члан 6. Плана мера за решење проблема питања Русини-Украјинци дословно гласи: „Реализовати школски систем-поступак са постепеним широким развијањем етничких, лингвистичких, културних и политичких аспеката историје Русина-Украјинаца Закарпатја као недељивог, историјског дела украјинског етноса” за што су задужени Национална академија наука Украјине и Министарство образовања Украјине. Чланови 8. и 9. наведеног Плана гласе: „Изградити систем идеолошке, кадровске и културне помоћи украјинским и про-украјинским организацијама у Источној Словачкој, Мађарској, Румунији, Југославији и Пољској у сфери својих компетенција”, „На Закарпатју обезбедити масовну дистрибуцију информативних и пропагандних материјала у којима се највећи акценат ставља на то да је тај регион традиционално и историјски украјинска земља, а становници Украјинци – саставни и недељиви део украјинског народа”; за реализацију тих ставова задужено је Министарство информисања Украјине и Веће за ТВ и радио Украјине.

Иако је фактички дошло до нестајања карпатских Русина у периоду од четири деценије у целом Карпатском ареалу, у новијој је историји, у периоду од две деценије, дошло до значајних промена у Централној и Источној Европи, које су и Русинима у Закарпатској области Републике Украјине донеле буђење културног идентитета. Међусобна свест и ближи контакти између Русина у свим државама Карпатског ареала, а поготово са Русинима у државама у којима су признати, неспорно су помогли и Русинима у Украјини у њиховој непрекидној борби да преживе као народ. И поред тога што до данас Русини у Украјини нису признати као национална мањина, већ само као субетнос украјинског народа (Magocsi 2004: 111), закарпатска варијанта русинског језика је своју прву граматику добила 1997. године (Алмашій и др., 1997). Од неколико објављених граматику у последње две деценије посебно је значајна, јер је написана и за слависте и за англисте, двојезично, граматика о. Димитрија Сидора (Сидор 2005). Као свештеник он посебно наглашава сличности црквенословенског језика и варијанте русинског језика коју он користи. За ову прилику, а ради илустрације неспорне сличности, преносимо молитву Оченаш на црквенословенском језику и на закарпатској варијанти русинског језика:

Црквенословенски:

Отче наш, иже еси на небесѣх! Да святитѣся имя Твоє, да приидет Царствіє Твоє, да будет воля Твоя, яко на небеси и на земли. Хлѣб наш насущный даждь нам днесь, и остави нам долги наша, якоже и мы оставляем должником нашим, и не введи нас во искушеніє, но избави нас от лукаваго. Яко Твоє єсть Царство, и сила, и слава, Отца, и Сына, и Святого Духа, нынѣ и присно, и во вѣки вѣков. Аминь;

русински:

Отче наш, который Ись на небесѣх! Най святитѣся имня Твоє, най прийде Царствіє Твоє, най буде воля Твоя, як на небесі (так) и на земли. Хлѣб наш насущный дай нам днесь, и одпусти нам довгы наші, як же и мы одпушаєме довжником нашим, и не введи нас во искушеніє, но избав нас от лукавого. Яко Твоє є(сть) Царство, и сила, и слава, Отца, и Сына, и Святого Духа, нынѣ и присно, и во вѣки вѣков. Аминь.

Без обзира на неколико објављених граматику закарпатске варијанте русинског језика, до данас нема једне заједничке норме. Највећи допринос утврђивању норме закарпатске варијанте у сваком погледу обезбеђује комплет кодификационих публикација, који чине четири приручника – *Правила русинског правописа* (Алмашій 2014а), *Правописно-ортоепски речник русинског језика* (Алмашій 2014б), *Русинско-руско-украјинско-латински речник лингвистичке терминологије* (Алмашій 2014в) и *Граматику русинског књижевног језика* (Мегела 2014); приручнике је 2014. године објавила Лингвистичка секција Закарпатског обласног научно-истраживачког друштва Александра Духновича, у оквиру које највећи допринос дао је Михајло Алмашіј.

Током 2015. године овај кодификациони комплет је представљен на две међународне конференције, у Бечу и Прешову. Због државне политике, међутим, у редовним школама русински се језик не може изучавати. Једини облик наставе представљају недељне школе, које организују и самофинансирају поједине русинске организације. Истрајно се борећи за своја права, прозивајући Републику Украјину да је потписала Конвенцију о заштити националних мањина, али се одрекла Конвенције о заштити језика, чиме се опет вратила у коминтерновски период свог развоја (Сидор 2006: 95), Русини су са радошћу дочекали 3. јул 2012. године када је Врховно веће, то јест Парламент Украјине, изгласао Закон о основама државне језичке политике. У Закону је као један од регионалних односно мањинских језика по први пут у Украјини наведен и русински језик.

4. ВАРИЈАНТА РУСИНСКОГ ЈЕЗИКА У ПОЉСКОЈ

Стандаризација лемковског језика има своју предисторију која почиње још у 16. веку када су настали први писани текстови. Књижевна норма се формирала у делима лемковских писаца, а међу њима најпознатији је био Иван Русенко (Фонтански 2008: 129). Прве приручнике које је објавио Методиј Трохановскиј – *Прва лемковска читанка* (*Перша лемківська читанка*, 1934) и *Буквар: прва књижица за народне школе* (*Буквар: перша книжечка для народних школ*, 1935) – употребљавани су и у школама.

После Другог светског рата употреба лемковске варијанте русинског језика је ограничена, а текстови на лемковском су објављивани само у часопису Удружења Украјинаца у Пољској *Наша реч* (*Наше Слово*). Учење лемковског језика у школама било је забрањено.

Тек 1989. године дозвољена је регистрација лемковских организација, а међу њима и Удружења Лемка (Стоваришчя Лемків), које је себи као основни циљ поставило кодификацију лемковског језика. Убрзо након тога ударени су темељи данашњег стандарда, поготово је то учињено 1992. године када су објављени први приручници (*Лемковска слова / Лемківські букви*) и граматике: (*Прва граматика лемковског језика / Перша граматика лемківського языка; Лемковска граматика за децу / Лемківська граматика для дітей*) Мирославе Хомјак, који су уведени и у основне школе. Од те године под уредништвом Петра Трохановског (Мурјанке) почео је да излази лемковски часопис *Говор / Besіda*, у оквиру ког је установљено неколико издавачких едиција (исто).

За савремени стандард лемковске варијанте русинског језика најрелевантније су граматике Хенрика Фонтанског и Мирославе Хомјак, које су објављене 2000. и 2004. године (Chomiak 2004). У академској години 2001/2002. лемковски језик је први пут у историји уведен у високо школство, односно на Педагошку академију у Кракову где су отворене студије русинске филологије са лемковско-русинским језиком. Студије припремају и квалификују филологе, учитеље и предаваче лемковске варијанте русинског језика за будуће нараштаје у школама.

5. ВАРИЈАНТА РУСИНСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

Русини су се у Бачку / Војводину углавном доселили из североисточних мађарских жупанија Земплин, Шариш, Абауј-Торна, Боршод, Саболч, Уж, Угоча, Марамарош и Гемер (Фејса 2010: 11-12). После пораза и повлачења Отоманске империје из Бачке, Срема и Баната 1699. године, аустроугарским је властима било потребно више становништва на југу своје државе па су подстицале колонизацију Немаца, Мађара, Словака и других, као и Русина (Gavrilović 1977: 153). Уговор о насељавању на пустару Велики Крстур потписан је 1751. године, а у Куцуру 1763. године (Лабош 1979: 77).

Иако малобројни и без значајнијих веза са својим сународницима из „старог краја”, захваљујући томе што су после прикључења Војводине новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, оствареном уз подршку и њихових заступника у великој скупштини

Војводине признати као мањина словенског порекла, очували своје историјско-културно наслеђе и развили се до онога што су данас – до препознатљивог културног и националног идентитета, материјално и културно развијенији (језик, писмо, обичаји, начин живота, итд.), утолико и различитији од својих сународника у „старом крају” (Хорњак 2006: 26).

У таквим околностима Русини су осећали да је оснивање Русинског народног просветног друштва, званог Просвета, био први корак којим су они манифестовали своју тежњу према независном националном и културном животу. На оснивачкој седници, 2. јула 1919. године у Новом Саду, русинска национална заједница решила је да издигне свој народни језик (не руски или украјински) на ниво књижевног језика. Прва културно-просветна организација донела је одлуку да се њен свакодневни говор користи у образовању, културним животу и штампи. Ова одлука била је базирана на чињеници да су књиге религиозног и књижевног карактера већ биле објављиване на том језику (Међеши 1993: 146). Поред низа књига од великог значаја прва русинска културна организација је објавила и најутицајнију књигу тог времена – прву русинску граматику (*Грамматика бачванско-рускей бешеди / Грамматика бачванско-русинског говора*, 1923) Хавријила Костельника.

После Другог светског рата, 1945. године, десило се неколико значајних културних догађаја. Прво, основана је прва гимназија на русинском језику у Руском Крстуру. Друго, формирана је нова организација за све Русине у Југославији – Матица русинска. Треће, основана је Новинско-издавачка установа Руске слово (*Руске слово / Русинска реч*, 1945; *Руски календар / Русински календар*, 1946; *Захрэдка / Башица*, 1947; *Шветлосц / Светлост*, 1952).

У следеће две деценије, издашним финансирањем од стране југословенске владе, зачети су основношколски систем, средњошколски систем и радио-емитирање.

Завод за издавање уџбеника основан је 1965. године. Завод је почео да редовно штампа уџбенике за основну и средњу школу. Објавио је око 1.000 наслова.

Аутономна Покрајина Војводина стекла је увећана самоуправна права према уставу из 1974. године, који је Војводину дефинисао као један од субјеката југословенске федерације. Језици пет народа / националних заједница Аутономне Покрајине Војводине стекли су статус службеног језика – српски, мађарски, румунски, словачки и русински. Први пут је постало могуће користити русински језик у суду, у канцеларијама, на јавним натписима итд. Преводиоцима за русински језик обезбеђен је посао у општинама где је значајан број чланова русинске националне заједнице (Фејса 2010: 17).

У нормирању бачко-сремске варијанте русинског језика посебно место заузима Никола Н. Кочиш. Он издаје другу *Граматику русинског језика (Грамматика руского языка, 1977)*, једини *Правопис русинског језика (Правопис руского языка, 1971)* и први речник *Приручни терминологијски речник српскохрватско-русинско-украјински (Приручни терминологийни словник сербскогорватско-руско-українски, 1972)*. Овим је публикацијама стандардизација русинског језика бачко-сремских Русина заокружена.

Изузетно је значајан догађај за развој русинистике оснивање Лектората за русински језик 1972. године с избором Јулијана Рамача за лектора русинског језика, као и Катедре за русински језик и књижевност 1981. године у Новом Саду. За стандардизовање русинског језика у Србији од великог су значаја следеће публикације: *Српско-русински речник (Сербско-руски словник, 1. том 1995, 2. том 1997)* Јулијана Рамача са Хеленом Међеши и Михајлом Фејсом, трећа *Грамматика русинског језика (Грамматика руского языка, 2002)* Јулијана Рамача и *Русинско-српски речник (Руско-сербски словник, 2010)* Јулијана Рамача са Хеленом Међеши, Оксаном Тимко-Ћитком и Михајлом Фејсом. Поводом 30-годишњице рада Одсека за русинистику представљен је и засад само у електронској форми објављен нови *Правописни речник русинског језика (Правописни словник руского языка, www.rusnak.info)*.

6. ЈЕЗИЧКА СИТУАЦИЈА У ДРУГИМ ДРЖАВАМА

Варијанту русинског језика коју користе Русини у Србији / Војводини користе и Русини у Хрватској, са занемарујућим лексичким разликама насталим под утицајем хрватског језика. Ту варијанту је Александар Д. Дуличенко дефинисао као јужнорусински микројезик (Дуличенко 2009: 12), а *Енциклопедија историје и културе Карпатских Русина* – као западнорусинску варијанту русинског језика (Магочій 2010: 492). Ова варијанта је најсличнија дијалекту словачког језика, који се употребљава у источнословачким говорима околине Требишова (Чарский 2011).

Варијанта коју користе Русини у Румунији и у Закарпатској области Украјине дефинисана је као источнорусинска (Магочій 2010: 496) и најсличнија је украјинском језику.

Приметна су настојања да се кодификује и варијанта Русина у Мађарској. Нормирање русинске варијанте у Мађарској је усмерено на приближавање варијанти русинског језика Закарпатске области у Украјини, а говор два насеља, Комлошке и Мучења, ближи је варијанти русинског језика у Србији и Хрватској. У бачко-сремској варијанти присутне су и западнословенске црте, којих има и у пољском и у словачком језику, присутне су и источнословенске карактеристике, којих има у украјинском језику, има и уникатних особина којих нема у другим словенским језицима, али све ове карактеристике, изузев оних из српског и хрватског језика, представљају наслеђе источнословачких говора Требишова и Прешова, који су, лингвогенетички гледано, директни преци ове варијанте (Чарский 2011: 326-327).

7. ЗАКЉУЧНЕ КОНСТАТАЦИЈЕ

Када је реч о језичкој политици, језичком планирању и језичкој норми код Русина / Руснака / Лемка, сматрамо да је исте најбоље описала и дефинисала Хелена Међеши, истичући да се до језичке политике и планирања језика може у русинској језичкој заједници доћи само преко укључивања свих социокултурних средина русинског језичког подручја. Русински језик је најбоље планирати по моделу полицентричке стандардизације. Придев *полицентрички* упућује на значење рашчлањивања на више средина, тј. на произилажење неке, иначе јединствене појаве из више центара. Код проналажења решења требало би узети у обзир искуства, резултате и закључке до којих се дошло у свим русинским социокултурним срединама, као и у свету, где модел полицентричке језичке стандардизације није тако редак случај. Језичке варијанте (варијетети) јављају се практично увек када исти језик користи неколико нација. Тако, на пример, књижевни енглески није исти у Енглеској и у Сједињеним Америчким Државама, језичка стварност у Аустралији или на Новом Зеланду се такође разликује, а да не набрајамо друге земље енглеског језичког подручја на свим континентима. Португалски у Бразилу је другачији од оног у Португалу, баш као што се и шпански језик у Аргентини разликује од шпанског језика у Шпанији, а оба од оног у Мексику. Ни арапски књижевни језик није исти у разним земљама где се користи, а таквих примера у свету има још доста (Међеши 2008: 22-23).

Слажемо се и са Михалом Тиром, који је констатовао да је сваки од четири књижевна варијетета русинског језика „резултат деловања социолингвистичких фактора, да се међу собом доста разликују и да је просто немогућа кодификација јединственог русинског језика“ (Тир 2010: 56).

Погодна ситуација је што се данас русинистички центри, поред новосадског, налазе и у Прешову (Словачка), Кракову (Пољска), Сарвашу (Мађарска), Ужгороду (Украјина) и Торонту (Канада) што омогућује и организовање међународних русинистичких пројеката.

Поред тога, присутна је нада да ће се у Европи без граница наћи и Русини из Украјине, као и Русини из Србије и Хрватске. До тада, и постојећи контакти између карпатских Русина имају позитиван ефекат на подизање свести о националном идентитету и веома су корисни за интелектуалне, културне и лингвистичке везе.

ЛИТЕРАТУРА

- Алмаший, М., Керча, И., Молнар, В., Попович, С. (1997). *Материнський язык: писемниця діла пудкарпатських Русинув*. Мукачово: Общество имени А. Духновича.
- Алмаший, М. (2014а). *Правила русинського правописання*. Ужгород: Закарпатське областне научно-культурологічне общество им. А. Духновича.
- Алмаший, М. (2014б). *Орфографично-орфоеничний словарь русинського языка*. Ужгород: Закарпатське областне научно-культурологічне общество им. А. Духновича.
- Алмаший, І. М., Ухаль, М. М. (2014в). *Русинсько-російсько-українсько-латинський словарь лінгвістичної термінології*. Ужгород: Закарпатське областне научно-культурологічне общество им. А. Духновича.
- Chomiak, M., Fontanski, H. (2004). *Gramatyka języka lemkowskiego*. Warszawa: Rutenika.
- Чарський, В. В. (2011). *Русинський язык Сербии и Хорватии в свете языковых: лингвогенетический аспект*. Щёлково: Онтопринт.
- Дуличенко, А. Д. (2009). *Jugoslavo Ruthenica II, Роботи з рускей филології и исторії*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одделене за русинистику, НВУ Руске слово.
- Фейса, М. (2004). «Соціолінгвістични аспект руского языка: Войводина». У: *Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 373-383.
- Фейса, М. (гл. ред.) (2007). *Русини / Руснаци / Ruthenians (1745-2005) I*. Нови Сад: ИК Прометей – Филозофски факултет - Одсек за русинистику – КПД ДОК.
- Фейса, М. (2010). *Нова Србија и њена русинска мањина / Нова Сербия и еј руска менишина / The New Serbia And Its Ruthenian Minority*. Нови Сад: Издавачка кућа Прометей – Културно-просветно друштво ДОК.
- Fontański, H., Chomiak, M. (2000). *Gramatyka języka lemkowskiego / Граматыка лемківського языка*. Katowice: Śląsk.
- Фонтанський Г. (2008). «Кодифікація лемківського языка». У: *Русини / Руснаци / Ruthenians (1745-2005) II*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, ИК Прометей, КПД ДОК – Куцура, 135-139.
- Gavrilović S. (1977). «Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka», *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*. Novi Sad: Društvo istoričara Vojvodine, 153-215.
- Хорњак М. (2006). «Бачко-сремски Русини». У: *Русини / Руснаци / Ruthenians (1745-2005) I*. Нови Сад: ИК Прометей – Филозофски факултет - Одсек за русинистику – КПД ДОК, 23-73.
- Кочиш, М. М. (1977). *Грамматика русского языка: Фонетика – морфология – лексика I*. Нови Сад: Покраїнски завод за издавање учебнікох.
- Лабош Ф. (1979). *История Русинох Бачкей, Сриму и Славонії 1745-1918*. Вуковар: Союз Русинох и Українцох.
- Magocsi, P. R. (1996). „The Rusyn Language Question Revisited“. In: *A New Slavic Language Is Born*. New York: Columbia University Press, 19-47.
- Magocsi, P. R. (red.) (2004). *Русинський язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Магочій, П. Р., Поп, І. (укладачі) (2010). *Енциклопедія історії та культури Карпатських Русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка.
- Мегела, Анна (2014). *Грамматика русинського літературного языка*. Ужгород: Закарпатське областне научно-культурологічне общество им. А. Духновича.
- Medješi, L. (1993). «The Problem of Cultural Borders in the History of Ethnic Groups: The Yugoslav Rusyns». In: Magocsi Paul R. ed., *The Persistence of regional Cultures: Rusyns And Ukrainians In Their Carpathian Homeland And Abroad*. New York: Carpatho-Rusyn Research Center, 139-162.
- Медєши, Г. (2008). *Язык наш насущни*. Нови Сад: Дружтво за руски язык, литературу и культуру.
- Плішкова, А. (2008). *Русинський язык на Словенську*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів.
- Plishkova, A. (2009). *Language and National Identity: Rusyns South of Carpathians*. New York: Columbia University Press.
- Рамач, Ю. (2002). *Грамматика русского языка*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Сидор, Д. (2005). *Грамматика русинського языка для русинів України, центральної Європи и Америки / Grammar of the Rusyn Language for the Rusyns of Ukraine, Central Europe and America*. Ужгород: Міжнародний Карпатський Інститут, Соім Подкарпатських русинів.
- Сидор, Д. (2006). «Русини - ест таки народ на Закарпат'ю». У: *Русини / Руснаци / Ruthenians (1745-2005) I*. Нови Сад: ИК Прометей – Филозофски факултет - Одсек за русинистику – КПД ДОК, 94-97.

- Ванько, Ю. (2004). „Класификація і головны знакы карпатських русинських діалектів”. У: *Русиньскый язык*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 67-84.
- Удварі, І. (1998). «Русинські букварі из XVIII століття». В: *Букварь языка рускаго*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék, 63-83.
- Тир, М. (2010). „Еуген Паулини о руским / русинским языку“, *Studia Ruthenica 15*. Нови Сад: Дружтво за руски язык, литературу и културу, 55-58.

THE RUTHENIAN / RUSYN LANGUAGE AND ITS VARIANTS

Summary

According to the conclusions of the First Rusyn Language Congress that took place in 1992 in Bardejovske kupelji (Slovakia) there are several variants of the Ruthenian language – the Bačka-Srem variant (in Serbia and Croatia), the Prešov variant (in Slovakia), the Lemko variant (in Poland) and the TransCarpathian variant (in Ukraine, Romania, and Hungary). The author focusis on the status and perspectives of the four variants of the Ruthenian / Rusyn language. Since the authorities of the countries in which the Ruthenians live tend to do their best to implement international conventions it may be said that there is much hope for the Ruthenians to preserve their language, culture and national identity in the future, especially in a New Europe without the borders.

Key words: Ruthenian / Rusyn language, Bačka-Srem variant, Prešov variant, Lemko variant, TransCarpathian variant, polycentric standardization, sociolinguistics, Ruthenians / Rusyns

Михајло Фејса
Универзитет у Новом Саду, Србија
Филозофски факултет
fejsam@gmail.com

JELENA FILIPOVIĆ

LINGVISTIKA I TEORIJA KOMPLEKSNOSTI: JEZIČKO LIDERSTVO KAO INTEGRALNI DEO JEZIČKE POLITIKE I PLANIRANJA U 21. VEKU

U radu se iz perspektive teorije jezičke politike i planiranja razmatra koncept jezičkog liderstva kao komplementaran jezičkom menadžmentu. Koncept je preuzet iz teorije kompleksnosti i odnosi se na heterarhijski ustrojen društveni kontekst u kome zainteresovane osobe i delatne zajednice koriste inovativna jezička sredstva (često u kontradikciji sa zvaničnim jezičkim politikama) u cilju zadovoljenja sopstvenih komunikativnih potreba. Jezičko liderstvo se kroz iznedreno jezičko ponašanje razvija unutar zainteresovanih delatnih zajednica (adaptibilno liderstvo), zatim se preko interakcija sa osobama izvan datih zajednica predstavlja širim slojevima društva kroz interakcije visoke frekvencije i niskog intenziteta (omogućavajuće liderstvo), da bi se, tek ako i kada postigne visok nivo prihvaćenosti u društvu, prepoznalo kao jezička promena vredna pomena unutar zvaničnih jezičkih politika (administrativno liderstvo). Ovaj inovativni teorijsko-metodološki pristup jezičkoj politici i planiranju ima višestruku praktičnu primenu u proaktivnom stavu prema jeziku i njegovoj ulozi u formiranju, održavanju i/ili promeni društvenih odnosa, obrazovnih politika, naučnih orijentacija i sl.

Ključne reči: jezička politika i planiranje, jezičko liderstvo, jezički menadžment, spontano iznedreno jezičko ponašanje, adaptibilno, omogućavajuće i administrativno jezičko liderstvo

"We need to include more and more eyes. We need to be constantly asking: "who else should be here? Who else should be looking at this?" (Wheatley, 2006: 66)

623

1. UVOD: LINGVISTIKA I "NOVA NAUKA", ILI: LINGVISTIKA KAO "NOVA NAUKA"

Društvene i humanističke nauke s kraja 20. i početka 21. veka u određenim svojim orijentacijama preuzimaju nepozitivističku orijetnaciju, jasno prepoznajući potrebu da istraživanja kontekstualizuju na način koji će naučne ishode i zaključke jasno povezati sa značenjima i svrhom koju ljudska vrsta pridaje sopstvenim delanjima. To pre svega znači da se društvene i humanističke nauke ove orijentacije okreću od velikih narativa (engl. *grand narratives*) i evro-centričnog kvazi-univerzalističkog poimanja sveta u cilju uvođenja prostora za tačke gledišta i tumačenja drugih i drugačijih pojedinaca i grupa. Tu novu paradigmu svrstavamo u red konstruktivističkih epistemoloških polazišta koje insistiraju na ideji znanja konstruisanog, generisanog u kontekstu, odustajanja od dihotomije posmatrača i posmatranih i kontinuiranog sazrevanja samih istraživača i istraživačica, koji neprestano iznedravaju nova znanja iz okolnosti u kojima rade, od osoba sa kojima rade i u skladu sa posledicama sopstvenih promišljanja (u smislu definisanja hipoteza, metoda, analize i tumačenja).

Gore skicirana (relativno dramatična) promena paradigme zapravo svoje korene vuče u prirodnim naukama, pre svega u biologiji i kvantnoj fizici (Wheatley 2006). Imena kao što su Nils Bor, Verner Hajzenštajn, Albert Ajnštajn i Ilja Prigogin stoje iza osnovne ideje vodilje konstruktivističkog poimanja nauke za koje se ovde zalažem: "Boreći se da spoznaju ovu novu realnost, naučnici postaju bolno svesni da njihovi osnovni koncepti, njihov jezik i čitav način mišljenja više nisu adekvatni za opis fenomena

na nivou atoma. Njihov problem nije bio samo intelektualni, već je uključivao i intenzivno *emotivno i egzistencijalno* iskustvo...¹“ (Capra 1993: 76; cit. in Wheatley 2006: 5; kurziv moj). Upravo to je ono što neke autorke i autori, poput Margaret Vitli (2006) nazivaju novom naukom, dok je drugi svrstavaju u revolucionarne trenutke u razvoju naučnih paradigmi (Kuhn, 1969; Capra 1993), trenutke u kojima se iznedravaju nova, različita, diverzifikovana i kontekstualizovana viđenja stvarnosti koja vode ka pluralitetu naučnih tumačenja. Viđenja koja ne sagledavaju partikularizovane činjenice i podatke, već fenomene na koje se nauka usmerava posmatraju iz sistemske perspektive koja se nikada ne oslanja na jednosmerna tumačenja uzroka i posledica pojedinačnih slučajeva.

Na koji način lingvistika svoje mesto nalazi u ovako shvaćenom tumačenju naučnog promišljanja? Kao relativno mlada naučna disciplina, formira se i razvija u kontekstu strukturalizma od Sosirovog poimanja jezika kao zatvorenog sistema, preko čomskijanske transformaciono-generative gramatike koja govorne zajednice praktično potpuno isključuje iz sfere lingvističkih istraživanja (v. Filipović 2015 za detaljniju analizu). Konstruktivistička paradigma u nauci u jeziku (opet samo *jedna od* lingvističkih orijentacija) nasuprot tome usmerava se na jezik u zajednici, jezik u kontekstu i zauzima društveno angazovan stav: “Jezik tako prestaje da se analizira kao jednostavna i denotativna društvena činjenica, već se tretira kao osnova ljudskog postojanja i celokupnog iskustva, koje nam nameće kulturne obrasce, norme i ograničenja unutar svih vrsta ljudskih društvenih zajednica i struktura. Ovi obrasci u isto vreme predstavljaju osnovu društvenog organizovanja svih govornih zajednica, definišu međupersonalne odnose u privatnim i javnim domenima i stvaraju društvene hijerarhije”² (Filipović 2015: 24). Tako shvaćena lingvistika prevazilazi strukturalističko, pozitivističko, objektivističko poimanje nauke o jeziku i nauke uopšte i preuzima postulate inter- i trans-disciplinarnog metadiskursa kao što su kaordijski sistemi, teorija kompleksnosti i teorija liderstva. Bazirana na principima kritičkih kvalitativnih istraživanja, konstruktivistička, kritička lingvistika uključuje percepciju, opservaciju, učešće, interpersonalne odnose i interpretativnost u cilju postizanja verodostojnosti (ne puke pouzdanosti podataka i ponovljivosti i proverljivosti metodoloških postupaka) svojih istraživanja.

2. TERMINOLOGIJA ‘NOVE NAUKE’: KAORDIJSKI SISTEMI, TEORIJA KOMPLEKSNOSTI I TEORIJA LIDERSTVA

Teorija kompleksnosti predstavlja generalizovanu epistemološku poziciju koja se definiše u kontrastu u odnosu sa hijerarhijski i homogeni pozitivistički naučni metod i afirmiše nelinearno, kontekstualizovano stvaranje znanja. Izvorište teorije kompleksnosti možemo naći u kaordijskoj teoriji, jer se kompleksnost pozicionira “on the edge of chaos” (Heylighen 1996, cit. u van Eijnatten 2006: 6), dok se kaordijski sistemi definišu kao: “(...)samo-organizovani, adaptibilni, nelinearni, kompleksni organizmi, organizacije ili zajednice, fizičke, biološke ili društvene, u čije se ponašanje harmonično uklapaju karakteristike haosa i reda. Ukratko, kaordijski sistemi su haotično-uređeni, kompleksni sistemi. U prevodu na sferu društvenih organizacija, to se odnosi na harmonični sklad intelektualnog i eksperimentalnog učenja”³ (Hock 1995: 1-2, cit. in Eijnatten 2004: 7). Kaordijski sistemi (*haos* (engl. *chaos*) i *red* (engl.

¹ “In their struggle to grasp this new reality, scientists became painfully aware that their basic concepts, their language, and their whole way of thinking were inadequate to describe atomic phenomena. Their problem was not only intellectual, but also involved an intense *emotional and existential experience*...” (svi prevodi u tekstu su autorke rada).

² “Language thus ceases to be analyzed as a simple and denotative social fact, but rather as the basis for all human existence and experience, which imposes cultural patterns, norms and limitations to all types of human social groups and structures. These patterns, in turn, serve as the foundation for social organization of all speech and social communities, define interpersonal relations in both private and public domains, and create social hierarchies.”

³ “(...) self-organizing, adaptive, nonlinear, complex organism, organization or community, whether physical, biological or social, the behavior of which harmoniously blends characteristics of both order and chaos. Briefly stated, a chaord is any chaotically-ordered complex. Loosely translated to social organizations, it would mean harmoniously blending of intellectual and experimental learning.”

order)) predstavljaju karakteristiku svih otvorenih sistema na planeti, nelinearnih, dinamičnih, kreativnih, u 'nestabilnoj' ravnoteži (Fitzgerald & Van Eijnatten 2002).

Od devedesetih godina 20. veka, termin *kaordijski* biva zamenjen terminom *kompleksnost* (Eijnatten & Putnik 2004:491), koju ovde definišem kao epistemološki i konceptualni okvir koji prevazilazi partikularizaciju naučnih disciplina i koji se može primeniti na bilo koji ljudski, biološki ili tehnički fenomen od naučnog značaja (Filipović 2015: 31). Kompleksna nauka, za razliku od strukturalističke, pozitivističke nauke, koja teži "atomizaciji" objekta naučnog istraživanja na sastavne delove, izvlači zaključke iz analize pojedinačnih elemenata i teži identifikaciji uzročno-posledičnih veza između pojedinačnih delova ili aktera (Larsen-Freeman & Cameron, 2008: 201), bazira se na ideji interaktivnosti, postulirajući da je sve što na našem svetu postoji sastavljeno od mnoštva kompleksnih (nelinearnih) sistema čije komponente se ne mogu analizirati pojedinačno kroz istraživanje jednostavnih dvosmernih veza. Nauka o kompleksnosti se dakle, bavi kompleksnim sistemima koji su kaordijski sistemi: otvoreni, reaguju na povratne informacije, nelinearni, receptivni, samo-organizovani i adaptibilni (Larsen-Freeman 1997).

Teorija kompleksnosti u potpunom je suglasju sa konstruktivističkom paradigmom u nauci koju odlikuju otvorenost za nove pristupe i uglove gledanja, ukidanje dihotomija istraživač-istraživani/nauka-nenauka/objektivno-subjektivno i izbegavanje zamki i ograničenja institucionalizovanih, politiziranih, kanonizovanih i dogmatizovanih tumačenja koncepta naučne istine i akademskih znanja. Kompleksna istraživanja usmeravaju se na procese i događaje u interakciji u okviru mreža ili sistema. Ona su fleksibilna i oslanjaju se na iznedreno znanje a ne na unapred planirane metodološke postulate i veoma su lična jer uključuju pozicije i stavove svih učesnika i učesnika u istraživanju (prethodno određivanih kao istraživači, sa jedne strane, i subjekti ili objekti istraživanja, sa druge strane) koji stupaju u smislenu i emotivnu, empatijsku interakciju, svi zajedno svesni potrebe za društvenom promenom i društvenom pravdom (Bastardas Boada 2013, cit. u Filipović 2015: 33).

Kada ova razmišljanja prevedemo u sferu nauke o jeziku, neminovno se vraćamo na ideju da se jezik ne može analizirati nezavisno od društva: "Gde je dom jezika i njegove upotrebe: u jedinki ili u društvu? Sasvim je jasno da je ova debata besmislena. "Društvo" nije nešto što postoji van jedinki koji su njegovi članovi i članice. *Zapravo, osobe "iznedravaju" društvo*. Uvek govorimo o društvu jedinki"⁴ (Bastardas Boada 2014, online dokument, str. 6, kurziv moj).

3. MAKRO-KOMPLEKSNA LINGVISTIKA I MIKRO-KOMPLEKSNA LINGVISTIKA

U svojim istraživanjima uvodim razliku između mikro-kompleksne i makro-kompleksne lingvistike. Mikro-kompleksna lingvistika uvodi se radovima iz oblasti teorije usvajanja L2 (Larsen-Freeman 1997). Sistem jezika se u ovom kontekstu ne sagledava kao zatvoren (nezavisan od svojih korisnika i korisnika), već kao otvoren i nelinearan. Odnosno, kao kompleksan sistem u kome njegovi sastavni delovi (fonetika i fonologija, morfologija, leksikon, sintaksa, semantika, pragmatika itd.) stoje u odnosu međuzavisnosti i izloženi spoljnim uticajima. Ellis (2011: 655) jezik tretira kao kompleksan adaptibilan sistem čije su komponente uređene, ali "... ne i zadate od Boga, genetike, školskih kurikuluma ili bilo kakve druge ljudske aktivnosti, već su *iznedrene* iz interakcija svih agenasa koji u njegovoj konstrukciji učestvuju: sinhronijski obrasci jezičke organizacije na različitim nivoima... dinamički obrasci upotrebe, dijahronijski obrasci jezičke promene (jezički ciklusi gramatikalizacije, pidžinizacije, kreolizacije itd.), ontogenetski razvojni obrasci u procesu usvajanja jezika kod dece, globalni geopolitički obrasci uspona i pada jezika, dominacije i gubitka, potrebe i obrazovanja, itd.)"⁵ (kurziv moj). Ideja iznedrava-

⁴ "Where do forms of languaging reside: in the individual or in society? As we can see, this is a spurious debate. "Society" is not something outside the individuals who are its members. *Rather, they cause it to "emerge"*. It is always a society of individuals."

⁵ "...not pre-ordained by God, by genes, by school curriculum, or by other human policy, but instead, they are *emergent* (italics mine) from the interactions of the agents involved – synchronic patterns of linguistic organization at different scales [...], dynamic patterns of usage, diachronic patterns of language change (linguistic cycles of grammatization, pidginization,

nja oslanja se na koncept kompleksnosti jezika. Iznedravanje je “pojava novih i koherentnih struktura, obrazaca i svojstava tokom procesa samo-organizacije kompleksnih sistema”⁶ (Uhl-Bien et al., 2007: 299). Iznedravanje je svojstvo kompleksnih adaptibilnih sistema koje se odnosi na kreativnost i sposobnost učenja. To je adaptibilni odgovor na svaku vrstu “uznemiravanja” koje proizvodi interakcija među elementima sistema (Filipović, 2015).

U potpunosti se slažem sa idejom koju u svojim radovima u poslednjih dvadesetak godina iznose gore navedeni lingvistkinja i lingvista, i smatram da je iznedravanje suštinska karakteristika jezičkih struktura i njihovog usvajanja kako na individualnom tako i na kolektivnom nivou. Ali mi je teško da se složim sa tvrdnjom Ellis-a (2011) da se iznedravanje događa bez ikakvog učešća ljudskog faktora. Ljudska akcija je po mom mišljenju ključna u oblikovanju jezičkih formi i određivanju njegovih funkcija, kako na dijahronijskom tako i na sinhronijskom planu, kao što ću to pokušati da ilustrujem na primeru jezičke politike i planiranja u drugom delu ovog rada.

Dakle, u analizu jezika uvodim alternativno tumačenje ideje kompleksnosti i tu vrstu lingvističke orijentacije nazivam makro-kompleksnom lingvistikom. Jezik se u okviru ove orijentacije tretira u funkciji komunikativne akcije, kao integralni deo društvene interakcije, duboko i potpuno ukorenjen u kulturne, istorijske, političke, društvene i druge domene naših privatnih i javnih života. U tom smislu, jezička kompleksnost se može razumeti kao intrinzička, fino baždarena interakcija interno-jezičkih i društveno-jezičkih faktora u interakciji sa drugim semiotičkim sistemima koje koristimo u komunikaciji, koji iznedravaju značenja u našim društvenim ustrojstvima (Ballestero, Panizo 2001: 36; Filipović 2015: 36)⁷. Značenja i tumačenja značenja generišu se isključivo kroz ljudsku akciju, koju definišem kao načine interakcije u različitim domenima upotrebe jezika unutar raznih interesnih i delatnih zajednica. Bile one formalne ili neformalne, uvek su direktno zavisne od kulturološkog znanja, kognitivnih kulturnih modela, društvenih hijerarhija ili njihovog odsustva, i sveg ostalog socio-kulturnog “prtljaga” koji se pod gore navedenim kategorijama podrazumeva: principi učtivnosti, konverzijski obrasci, stilovi, registri, implicirani ili eksplicitni odnosi moći, kako unutar zajednica, tako i u uspostavljanju i održavanju inter-grupnih odnosa (Filipović 2015: 36-7).

Makro-kompleksna lingvistička perspektiva koju ovde predstavljam bazira se na pretpostavci da su ljudska bića, baš kao i svi drugi organizmi na planeti, disipativne⁸ strukture koje formiraju otvorene, nelinearne sisteme koji nikada nisu potpuno u ravnoteži: “Život je moguć samo u otvorenim sistemima u kojima se razmenjuju materija, energija i informacije sa spoljnim svetom. *Takođe je jasno da je društvo nelinearan sistem; ono što jedna osoba uradi utiče na delanja drugih.*”⁹ (Prigogine 2000: 895-896, kurziv moj). Ovde terminu *disipacija* pripisujem značenje tumačenja i razumevanje stvarnosti kroz jezik i uz pomoć jezika koje je proizvod mišljenja, delanja i interakcije u kontinuiranoj promeni.

Dakle, šta god da se dogodi u jezičkom sistemu predstavlja rezultat komunikacije, ciljane i pravilno protumačene interakcije među ljudskim bićima, koja funkcionišu u čitavom nizu zajednica, društava, nacionalnih i transnacionalnih organizacija. Makro-kompleksna lingvistika postulira da se jezičke funkcije i strukture mogu razumeti samo u širim kontekstima koji sagledavaju kompleksne odnose između govornica i govornika, jezika i njihovih kulturnih modela. Zaključak koji iz ovoga možemo izvesti je da naizgled haotična, nepredvidiva, višestruka, nelinearna i adaptibilna jezičkih ponašanja brojnih osoba unutar različitih društvenih struktura tokom čitave istorije ljudskih jezika zapravo iznedravaju nove

creolization, etc.), ontogenetic developmental patterns in child language acquisition, global geopolitical patterns of language growth and decline, dominance and loss, need and education, etc.”

⁶ “a basic unit of analysis in complexity science. Complex adaptive systems are neural-like networks of interacting, interdependent agents who are bonded in a cooperative dynamic by common goal, outlook, need, etc.”

⁷ Još je Dell Hymes 1996. godine upotrebio termin *iznedren* (engl. *emergent*), tvrdeći da izučavanje jezika treba da prepozna sve kulturne specifičnosti jezičke upotrebe jer je svaka upotreba jezika otvorena, kreativna i *iznedrena* (Hymes, 1996/2003, e-knjiga).

⁸ Disipativne strukture su uređene strukture nastale na osnovu kompleksnih, naizgled nepredvidivih interakcija između velikog broja elemenata (Bondarenko Pisemskaya, 2007: 40, cit. u Filipović 2015: 31).

⁹ “Life is only possible in open systems exchanging matter, energy and information with outside world. *It is also clear that a society is a nonlinear system; what one person does influences the action of others.*”

vrste jezičkih ponašanja čiji kvalitet i sposobnost za postizanje viših nivoa kompleksnosti zavisi od kvaliteta, frekvencije i suštinske namere tih interakcija.

Čitava istorija ljudskog jezika je istorija jezičke promene i na neki način i istorija jezičke politike i planiranja. U tom smislu, makro-kompleksna lingvistika nudi veoma uzbudljiv teorijsko-metodološki aparat za bolje razumevanje ovog procesa koji vekovima unazad nosi značajne institucionalizovane, kanonizovane konotacije. Ali, pre no što se pozabavimo pitanjima jezičke politike i planiranja, neophodno je uvesti još tri ključna koncepta koja će nam pomoći da jasnije sagledamo suštinu jezičke i društvene kompleksnosti koja će nam osvetliti nove uglove gledanja na ovaj složeni sociolingvistički, primenjeno-lingvistički, politički i društveni fenomen.

4. HETERARHIJA, LIDERSTVO I IZNEDRAVANJE U JEZIKU

Ukoliko društvo i jezik sagledamo kao sastavne komponente kompleksnih adaptibilnih sistema, pretpostavljamo da ljudska bića imaju sposobnost stvaranja i održavanja internih društvenih struktura, kao i sposobnost za njihovu promenu unutar delatnih ili interesnih zajednica u različitim domenima svojih privatnih, profesionalnih i javnih života organizovanih na postulatima heterarhije (Filipović 2015: 38).

Heterarhija je 'iznedrena, samo-organizovana forma ravropavno raspoređene odgovornosti i autoriteta (...) koju karakteriše međuzavisnost, minimalna hijerarhija i organizaciona heterogenost' (Stark 2001: 71). Govorne zajednice mogu biti (i često jesu) organizovane po mehanicističkim, hijerarhijskim, tehnicističkim principima. Međutim, ukoliko svet i društva sagledavamo kao kompleksne sisteme, onda im možemo dodati i attribute adaptibilnih, fleksibilnih, inteligentnih, otpornih i samo-obnovljivih organizacija, sposobnih da pravovremeno i adekvatno reaguju na promenu (Wheatley & Kellner-Rogers, 1996; cit. u Filipović, 2015: 38).

Heterarhija je direktno i neraskidivo povezana sa liderstvom, koje se u teoriji kompleksnosti definiše kao "... amorfan fenomen koji nas intrigira od kad je sveta i veka, i koji sada postaje predmet (naučnog) interesovanja koje se usredređuje na međusobne veze i odnose među ljudima ... (S)ve je više studija koje se bave partnerstvom, vođstvom, osnaživanjem, timovima, mrežama i ulogom konteksta... Etička i moralna pitanja više ne predstavljaju maglovite religiozne koncepte već ključne elemente u međuljudskim odnosima sa kolegama, zainteresovanim stranama i zajednicama¹⁰ (Wheatley 2004: 13-14; cit. u Filipović 2015: 38). Liderstvo se bazira na poverenju i solidarnosti, i u tom smislu se kontrastira sa menadžmentom čija je suština institucionalizovana, formalizovana, hijerarhijski distribuirana moć unutar zajednice ili organizacije (Faucher, Everett & Lawson 2008: 7). U okviru teorije liderstva poslednjih par decada prepoznaju se tri vrste liderstva: *adaptivno liderstvo* (engl. *adaptive*) koje se određuje kao "neformalno, spontano iznedreno, dinamično liderstvo među zainteresovanim akterima, bez ikakvog upliva autoriteta" (Uhl-Bien et al. 2007: 305), *omogućavajuće* (engl. *enabling*) liderstvo, kroz koje se rezultati adaptivnog liderstva iz zainteresovane delatne zajednice prenose na širi društveni ili profesionalni nivo gde se prepoznaje potreba za društvenom promenom (Uhl-Bien et al. 2007: 305), i *administrativno* (engl. *administrative*) liderstvo kroz koje osobe koje se nalaze na formalizovanim menadžerskim pozicijama planiranja i koordinacije institucionalizuju već iznedrene promene unutar organizacije ili zajednice (Uhl-Bien et al. 2007: 305). Ključna komponenta adaptivnog i donekle omogućavajućeg liderstva je *iznedranje* (engl. *emergence*), koje uključuje dva međuzavisna mehanizma: "1. reformulaciju postojećih elemenata kako bi se proizveli ishodi koji su kvalitativno različiti od postojećih elemenata, i 2. samo-organizaciju" (Uhl-Bien et al. 2007: 308).

Prevedeno na sferu jezičke analize, sve gore navedeno znači da mi zapravo živimo u kompleksnim društvenim organizacijama (delatnim i interesnim zajednicama, govornim zajednicama, društvi-

¹⁰ "...), an amorphous phenomenon that has intrigued us since people began organizing, (and which) is being examined now for its relational aspects. (...) there are more and more studies on partnership, followership, empowerment, teams, networks, and the role of context. (...) Ethical and moral questions are no longer fuzzy religious concepts but key elements in the relationship any organization has with colleagues, stakeholders, and communities".

ma, društvenim mrežama, itd.) u kojima stupamo u neograničen broj komunikativnih akcija čije su karakteristike visoka frekvencija kritičkih veza i iznedreno jezičko ponašanje koje je u suštini svake jezičke promene¹¹. Time zapravo formiramo adaptivne jezičke lidere i liderke koji pod određenim uslovima inovativno jezičko ponašanje (koje zadovoljava nove i prepoznate komunikativne potrebe unutar njihovih komunikativnih zajednica) iznose izvan sopstvenih zajednica, spremni da delaju kao omogućavajući lideri i liderke u širim društvenim sferama, pre svega u sferama javnog domena jezičke upotrebe. Recimo, primena rodno osetljivog jezika u srpskom javnom domenu (na primer, upotreba morfološki diferenciranih formi za muški i ženski rod u titulama i nazivima profesija, recimo, psiholog/psihološkinja, profesor doktor/profesorka doktorka) rezultat su iznedrenog jezičkog ponašanja i adaptivnog i omogućavajućeg liderstva unutar zainteresovanih delatnih zajednica koje svoje mesto polako nalazi u registrima medija i javnog diskursa. Upotreba dvojnih morfoloških oblika za muški i ženski rod u jednom novom terminu, koji će verovatno mnogim čitateljicama i čitaocima zazvučati rogovatno (lider/liderka), u ovom radu takođe je jedan od primera omogućavajućeg liderstva. Naime, radi se o pozajmljenici iz engleskog jezika, pa uz to još i morfološki adaptiranoj na ženski rod. Ovo je samo jedan od primera potencijala za jezičku promenu. Koncept liderstva se sada po prvi put uvodi u našu lingvističku literaturu. Ja sam se odlučila za pozajmljenicu, jer vođstvo, po mom mišljenju, ima previše konotacija koje toj reči oduzimaju jednoznačnost neophodnu za terminološku odrednicu. Takođe, ostajući verna principima sopstvene jezičke prakse (adaptivno liderstvo), koristim rodno osetljive morfološke forme. Vreme i dalji život ovih koncepata i termina će pokazati da li je moj pokušaj omogućavajućeg liderstva (upotrebe ovih termina u akademskom diskursu) bio uspešan i da li će ikada biti prepoznat na nivou administrativnog liderstva, odnosno jezičke politike i planiranja standardnog srpskog jezika.

Iz gore navedenog primera jasno se vidi da nove, iznedrene komunikativne prakse često stoje u direktnoj kontradikciji sa opštim jezičkim ideologijama koje nam nameću jezički menadžeri, odnosno jezički planeri¹² i institucije koje oni predstavljaju. Stoga je društveni otpor često jedna od pratećih pojava ovakvih vrsta jezičkih inovacija koje se, po nekima, suprotstavljaju normativnom, standardizovanom idiomu, a po drugima jednostavno predstavljaju rezultat želje da se prilagode novim društvenim uslovima i komunikativnim praksama. Tek kada se društvena frikcija ublaži i eliminiše, tek ukoliko i kada šire delatne i društvene zajednice prepoznaju potrebu za uvođenjem datih inovacija u pre svega javne domene jezičke upotrebe (obrazovni, politički, administrativni, itd.), možemo govoriti o stvaranju nove komunikativne i organizacione paradigme administrativnog liderstva u kojoj administrativni jezički lideri i liderke zamenjuju jezičke menadžere i u saradnji sa omogućavajućim liderima i liderkama rade na standardizovanju novih jezičkih formi i struktura.

Figura (1) predstavlja grafičku ilustraciju makro-kompleksnog modela društva i jezika kao adaptibilnih kompleksnih sistema.

¹¹ Pogl. Filipović (1999) za detalje o univerzalnoj teoriji jezičke promene po kojoj je kontakt između govornica i govornika od ključnog značaja za svaku vrstu jezičke evolucije, tj. da je bez obzira na prirodu i uzroke jezičke promene, ona uvek eksterno motivisana.

¹² Ovde namerno koristim samo muški rod imenica menadžer i planer, jer se u našoj lingvističkoj akademskoj zajednici standardizacijom srpskog jezika bave gotovo isključivo muškarci.

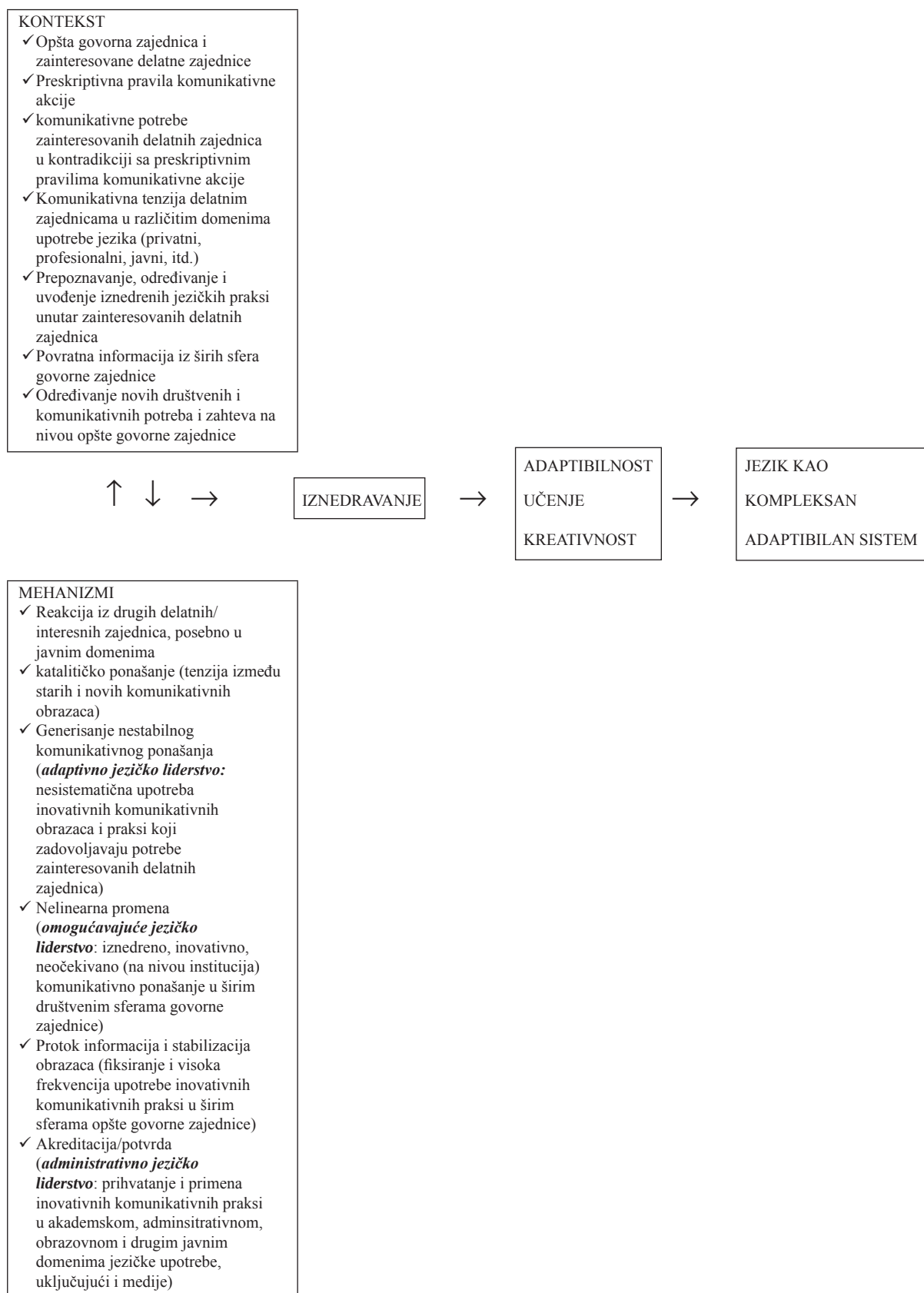

Figura 1. Društvo i jezik kao kompleksan adaptibilan sistem: jezičko liderstvo kroz kreativnost i konstrukciju znanja (Filipović 2015: 41; prema ilustraciji dinamike iznedranja, Uhl-Bien et. al. 2007: 308)

Delatne zajednice su koncept posebno koristan za ovakvu vrstu (socio)lingvističke analize. Definišu se kao neformalne i formalne grupe osoba koje rade na ostvarenju zajedničkih ciljeva (Eckert & McConnell Ginet, 1992). U njihovom delovanju, akcenat je na varijabilnosti, prepoznavanju, prihvatanju i potvrdi širokog spektra, odnosno kontinuuma, ljudskih interakcija (Bing & Bergval 1996, cit. in Bergval 1999). Govorne zajednice se, nasuprot tome, definišu kao statičnija, šira društvena kategorija koja retko prepoznaje značaj i implikacije dinamike odnosa jedinice i grupe, posebno na sinhronijskom planu (Filipović, 2009). Svi mi tokom života učestvujemo u aktivnostima velikog broja delatnih zajednica, a sveukupnost delatnih zajednica čini jednu govornu zajednicu. Kvalitet, tip, frekvencija i ishodi komunikativnih akcija jedne osobe definišu se na osnovu njene ili njegove interpretacije sopstvene pozicije i uloge unutar određene delatne zajednice, u poređenju sa drugim delatnim zajednicama i u skladu sa društvenim ciljevima kojima teži. Govorne zajednice određene su jedinstvenim, kolektivnim identitetom (u standardnojezičkim kulturama, često poistovećenim sa identitetom nacije i nacionalnog jezika, v. Filipović 2011; 2015; za više informacija), stabilne su i (u najvećem broju slučajeva) hijerarhijski ustrojene. Delatne zajednice su, nasuprot tome, konstruisane na osnovu brojnih interakcija velikog broja identiteta i različitih poimanja stvarnosti kako na individualnom tako i grupnom nivou. Identiteta koji se formiraju, potvrđuju, i/ili menjaju kroz komunikativnu akciju unutar delatne zajednice (Filipović 2015). Naravno, i delatne zajednice mogu biti hijerarhijski ustrojene, ali ostavljaju mnogo više prostora za heterarhijsko uređenje od govornih zajednica.

5. JEZIČKA POLITIKA I PLANIRANJE: MENADŽMENT JEZIKA I/ILI JEZIČKO LIDERSTVO?

Jezička politika i planiranje se u tradicionalnom smislu definiše kao svaka ciljana, planirana i dugoročna delatnost u oblasti odabira jezika koji će funkcionisati kao zvanični jezik jednog političkog entiteta (statusna jezička politika i planiranje), kontinuiranog rada na korpusu toga jezika (korpusna jezička politika i planiranje) i odabira jezika ili jezika koji će se pojaviti u formalnim obrazovnim sistemima (obrazovna jezička politika i planiranje). Donedavno se jezička politika i planiranje posmatrala kao institucionalizovana delatnost, jezička politika i planiranje odozgo-na-dole (engl. *top-down*), čiji je sastavni deo menadžment jezika (Spolsky 2009). Menadžment jezika se u tom smislu definiše kao “eksplicitan i jasno dokumentovan napor pojedinca ili grupe koja smatra da poseduje autoritet da modifikuje jezičku praksu ili jezička uverenja (...)”¹³ (Spolsky 2009: 5). Najveći broj aktivnosti u oblasti jezičke politike i planiranja, posebno u Evropi i u evrocentričnom svetu, u poslednjih nekoliko vekova (naročito od Francuske revolucije naovamo¹⁴) sledi naučne postulate modernosti i principe autoritarne, kanonizovane jezičke politike koja kroz institucije države i sistema imenuje pojedince ili grupe koji potom donose odluke u vezi sa odabirom jezika, jezičkih formi i struktura i prisustva jezika u obrazovanju koje su se do nedavno bezuslovno prihvatale na nivou društva i govorne zajednice (za detaljniji komentar, v. Filipović 2011c, Filipović & Vučo 2012, Filipović 2015). Kulturni model modernosti, države-nacije i nacionalnog jezika doneo nam je i koncept standardnojezičke kulture (Milroy 2001) u kojoj se teško ili nikako ne prepoznaju niti vrednuju bilo kakve jezičke promene iznedrene iz svakodnevne komunikativne prakse i u skladu sa društveno-istorijskim, političkim i kulturnim potrebama pojedinih delatnih zajednica. Drugim rečima, jezička politika i planiranje u standardnojezičkim kulturama ne prepoznaje relevantnost jezičke

¹³ “ (...) the explicit and observable effort by someone or some group that has or claims authority over the participants in the domain to modify their practices or beliefs.”

¹⁴ Naravno, uspešnih primera jezičke politike i planiranja odozgo-na-dole bilo je ranije. Prisetimo se samo razloga zbog kojih je štampana prva standardna gramatika kastiljanskog jezika: 1492. godine Antonio de Nebriha uručuje kraljici Izabeli Katoličkoj svoju gramatiku (*Gramática de la lengua castellana*, 1492, Salamanca) sa sledećim obrazloženjem u prologu: “... después que vuestra Alteza metiesse debaxo de su iugo muchos pueblos bárbaros y naciones de peregrinas lenguas, y con el vencimiento aquellos tenían necesidad de recibir las leyes quel vencedor pone al vencido, y con ellas nuestra lengua.” (... kada vaša Visost pod svoju vlast uvede mnoge varvarske narode i nacije koji divlje jezike govore, i posle pobede nad njima, moraće oni da prihvate zakone koje pobeđnik pobeđenima nameće, a sa njima i naš jezik).

politike odozdo-na-gore (engl. *bottom-up*) koja praktično postoji paralelno sa ovom, gore pomenutom, tradicionalno priznatom politikom odozgo-na-dole. Jezička politika i planiranje odozdo-na-gore direktno povezujem sa konceptom jezičkog liderstva koje je u vezi sa jezičkom promenom koja za cilj ima suštastveniju korelaciju između jezika i realnosti. U okviru jezičke politike odozdo-na-gore, svaki član ili članica bilo koje delatne zajednice ima mogućnost i pravo (i obavezu?) da dela kao jezički lider, odnosno liderka, na adaptivnom ili omogućavajućem nivou, sa konačnim ciljem da jezički menadžeri sebe prepoznaju u sferi administrativnog liderstva i počnu da delaju sa pozicija akademske i političke moći u cilju institucionalizacije jezičke promene uslovljene društvenim promenama.

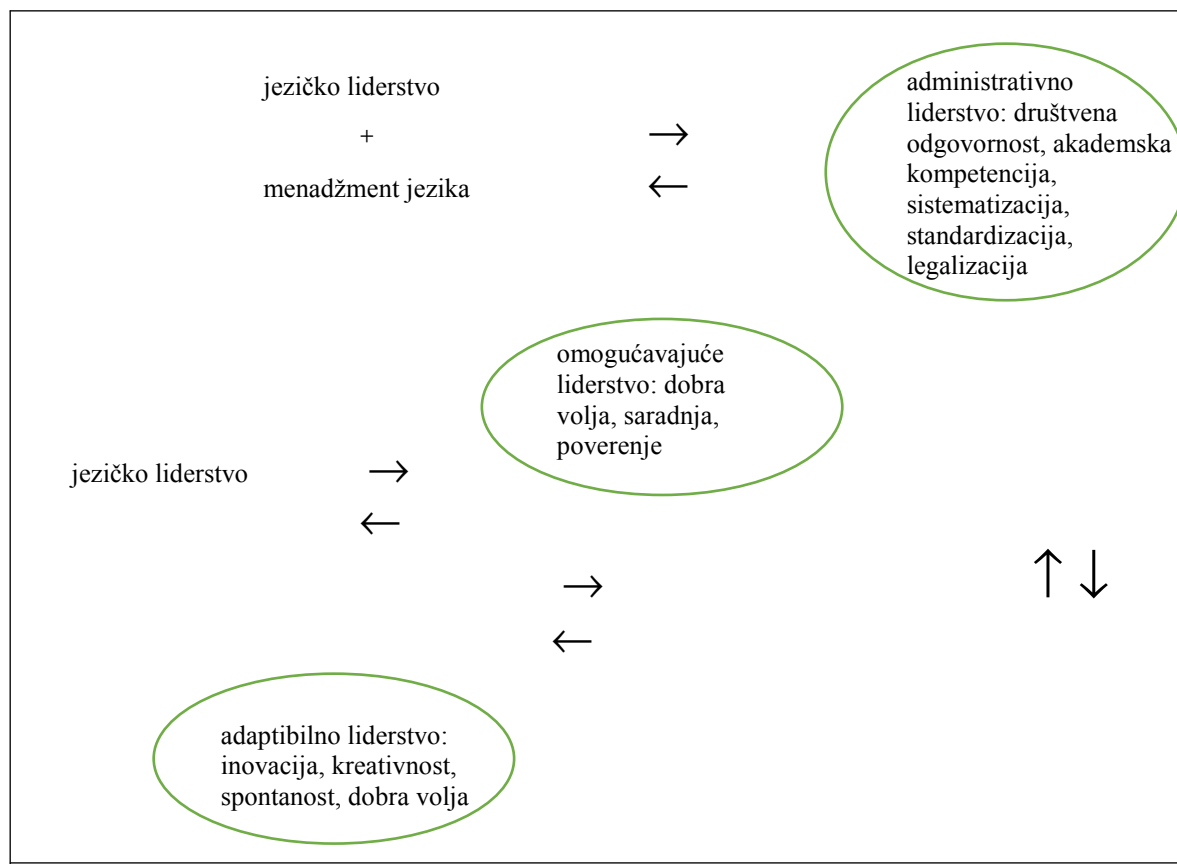

Figura 2. Jezička politika i planiranje odozdo-na-gore: jezičko liderstvo i jezički menadžment (inspirisano radom Kira & van Eijnatten (2006))

U sledećem odeljku ovog rada pokušaću da ponudim jednu vrstu sistematizacije određenih tipova jezičke politike i planiranja iz perspektive menadžmenta jezika i jezičkog liderstva sa ciljem da ilustrujem gore predstavljen teorijski model. Jezičku politiku i planiranje u kontekstu makro-kompleksne-lingvističke analize ću uz pomoć klasifikacije društvenih identiteta kroz međuljudske odnose koju nude Bucholz & Hall (2005) povezati sa jezičkim ideologijama i konstrukcijom društvenog identiteta koji su se kroz istoriju potvrdili kao presudni činioци u formiranju jezičkih politika odozgo-na-dole i odozdo-na-gore.

5. LIDERSTVO I MENADŽMENT U JEZIČKOJ POLITICI I PLANIRANJU: JEZIK, IDEOLOGIJA I DRUŠTVENI IDENTITET U KONTESTU

U svom sociokulturnom modelu ove dve autorke konstrukciju identiteta neraskidivo povezuju sa jezičkom interakcijom i taktikama intersubjektivnosti. S obzirom na činjenicu da je kolektivni identitet u

suštini ideologije standardnojezičkih kultura i velikog dela zvanične istorije jezičke politike i planiranja u moderno (i, u dobroj meri i u post-moderno) doba, odnosno, s obzirom na činjenicu da se kolektivni identitet direktno povezuje sa i/ili opravdava jezikom, pokušaću ovde da koncepte adekvacije, distinkcije, autentifikacije, denaturalizacije, autorizacije i delegitimizacije identiteta povežem sa konceptima jezičkog liderstva i jezičkog menadžmenta u jezičkoj politici i planiranju sa ciljem da ukažem da jedan isti smer jezičkog planiranja u različitim društveno-istorijskim kontekstima može biti određen kao menadžment jezika, odnosno kao jezičko liderstvo.

Adekvacija se odnosi na ideju da osobe ili grupe, kada osećaju potrebu da se umreže i približe (iz kulturnih, političkih, etničkih, religijskih ili drugih razloga), moraju da pronađu zajednički komunikacijski kod. Tokom ljudske istorije jezik je često predstavljao upravo tu sponu, od stvaranja pidžina i kreola u brojnim delovima sveta, preko revitalizacije hebrejskog kao zvaničnog jezika države Izrael i svih Jevreja, do romantičarskih ideja koje se često povezuju sa južnoslovenskim narodima i potrebom za formiranjem zajedničkog jezika u XIX veku, da se zadržimo na svega nekoliko primera. Ipak, svi ovi oblici jezičke politike i planiranja ne mogu se svrstati u istu kategoriju. Formiranje pidžina i kreola može se odrediti kao jezičko liderstvo u okviru koga su iznedreni novi jezički obrasci u cilju zadovoljenja komunikativnih potreba osoba čiji su maternji jezici bili različiti (za detaljnu razradu v., na primer, Thomason & Kaufman 1987). Revitalizacija hebrejskog jezika u Izraelu, čime je stvoren jedinstveni standardni jezik svih Jevreja koji su tokom vekova života u dijaspori usvojili i koristili različite jezike (ladino, jidiš, jevrejsko-arapski, kao i jezike zemalja u kojima su živeli) jasan je primer jezičkog menadžmenta u okviru koga se hebrejski uvodio preko obrazovnog domena u ostale oblasti javnog i privatnog života Izraelaca (Spolsky 2003; Krohn 2006; etc.). Konačno, Bečki dogovor iz 1850. godine kojim su predstavnici srpske i hrvatske inteligencije doneli odluku o osnovi zajedničkog standardnog jezika i pravopisa predstavlja jasan primer menadžmenta jezika koji identifikuje “eksplicitan i jasno dokumentovan napor pojedinca ili grupe koja smatra da poseduje autoritet da modifikuje jezičku praksu ili jezička uverenja” (Spolsky 2009: 5):

“Доље потписани знајући да један народ треба једну књижевност да има, и по том са жалости гледајући, како нам је књижевност раскомадана, не само по буквици, него још и по језику и по правопису, састали смо се ових дана да се разговоримо, како бисмо се, што се за сад више може, у књижевности сложили и ујединили” (citirano prema: Милановић, 2006: 131).

Distinkcija i autentifikacija se, nasuprot adekvaciji, odnose na međudnose koji uspostavljaju veću distancu među govornicama i govornicima sličnih varijeteta. Jezik se jasno sagledava kao veoma moćno sredstvo u uspostavljanju (identifikacionih i ideoloških) razlika socijalne, etničke ili druge prirode. Primeri upotrebe jezika u cilju distinkcije lako se mogu naći u markiranom preključivanju kodova u dvojezičnim i višejezičnim zajednicama, koje predstavlja vrstu jezičkog liderstva kroz koje govornice i govornici odabirom jezičkog koda uspostavljaju distancu u odnosu na sagovornike (v. Savić 1995; 1996; Filipović 1998; 2009 za detaljniju analizu). Nasuprot tome, autentifikacija, ili “ponovno pisanje jezičke i kulturne istorije” (Bucholz & Hall 2005: 385-386), što se lako može ilustrovati na primeru raspada SFRJ i re-standardizacije različitih varijeteta nekadašnjeg jedinstvenog dvovarijantnog standarda, jasno se može povezati sa menadžmentom jezika u kome političke i intelektualne elite novostvorenih država po evrocentričnom modelu jezičke standardizacije svoju naciju i državu moraju potvrditi i jezikom istog imena.

Denaturalizacija, opet, stoji u opoziciji sa autentifikacijom i predstavlja proces kroz koji članice i članovi delatne zajednice preispituju svoje lične i kolektivne identitete, dovode u pitanje ‘prirodnost’ identifikacije jezika i identiteta i formiraju alternativne sfere stvarnosti koje se suprotstavljaju dominantnim kulturnim, često monoglotnim (Silverstein 1996) paradigmatima. Kako prikazuje Blomaert (2016) na primeru kamerunske migrantske zajednice na univerzitetu Ghent u Belgiji, jezički resursi u kombinaciji sa informacionim tehnologijama (društvenim mrežama, mobilnim telefonima, skajpom, vajberom itd.) uspostavljaju nove višejezične i višekulturne sociolingvističke komunikativne obrasce koji u potpunosti preformulišu tradicionalne koncepte jezičke i kulturne integracije koja je decenija-

ma unazad predstavljala cilj svake “demokratske” politike prema migrantima u Evropi: “Zahtevi za ‘potpunom integracijom’ (i pritužbe kada do nje ne dolazi) se u najboljem slučaju mogu sagledati kao nostalgici i, u kontekstu političkih debata, izraz političkog licemerja¹⁵.” (Blommaert 2016, onlajn dokument). Filipović & Filipović (2015) do sličnog zaključka dolaze kada je u pitanju srpska ekspertska dijaspora u sajberspejsu koju karakteriše translokalni, heteroglosni i individualizovani izbor jezičkih resursa primenjenih u velikom broju “reprezentacionih komunikativnih praksi”, koje iako možda na prvi pogled deluju idiosinkratično, zapravo su uvek “uslovljene specifičnim estetskim i društvenim vrednostima, kulturnim normama i konvencijama koje su definisane unutar samih društvenih mreža/medija” (Филиповић & Филиповић 2015: 446). Denaturalizacija se, dakle, iz perspektive jezičke politike i planiranja odozdo-na-gore može sagledati kao adaptivno i omogućavajuće jezičko liderstvo bazirano na društvenoj i geografskoj mobilnosti i visokoj frekvenciji višejezičnih interakcija u realnom i digitalnom okruženju u savremenom svetu.

I konačno, **autorizacija** i **delegitimizacija** predstavljaju dva lica menadžmenta jezika. Autorizacija se odnosi na “afirmaciju ili nametanje (jezičkih) identiteta kroz strukture institucionalizovane moći i ideologije, na lokalnom ili translokalnom planu¹⁶”, dok delegitimizacija predstavlja “negiranje, cenzurisanje ili jednostavno ignorisanje (jezičkih) identiteta od strane tih istih struktura (institucionalizovane moći)¹⁷”. Odbijanje jezičkih planera da prepoznaju potrebu za uvođenjem promena u srpski jezički standard (bilo da se radi o rodno osetljivom jeziku (Filipović 2009; 2011a; 2011b; ili o vrednovanju nestandardnih varijeteta u formalnim sferama, v. Petrović 2015 za detaljnu diskusiju) predstavlja jasan primer autorizacije odluka jezičke politike odozgo-na-dole, odnosno menadžmenta jezika. Sa druge strane, objavljivanje gramatike bosanskog, hrvatskog, crnogorskog i srpskog jezika na univerzitetu Sorbona 2012. godine¹⁸ predstavlja jasan primer delegitimizacije kroz menadžment jezika kojim nadnacionalne institucije (Evropska unija, Evropska komisija i određene evropske akademske institucije kao gore navedni univerzitet) sa pozicija institucionalizovane moći odlučuju da četiri lingvistička varijeteta bez osvrta na identifikacione i ideološke potrebe govornica i govornika definišu kao jedinstveni varijetet kome čak daju i novo ime BCMS!

Mislim da gore navedeni primeri jasno ukazuju da se jezička politika i planiranje nikada zapravo i ne bave jezičkim formama i strukturama, već izborima koje neko u naše ime čini (menadžment jezika), ili za koje možemo sami da preuzmemo odgovornost (jezičko liderstvo). Ti izbori se uvek baziraju na individualnim i kolektivnim kognitivnim kulturnim modelima i jezičkim ideologijama i bez sumnje veoma snažno utiču na način na koji razumemo i tumačimo komunikativne događaje, verbalne repertoare i konverzijske strategije koje su prepoznate kao prihvatljive u datoj govornoj ili delatnoj zajednici (Filipović & Vučo 2012).

6. ZAKLJUČCI

Lingvistika se u ovom radu analizira iz perspektive teorije kompleksnosti, u okviru onih grana društvenih i humanističkih nauka koje se okreću od velikih narativa (engl. *grand narratives*) i prevazilaze evrocentrično kvaziuniverzalističko poimanje sveta sa ciljem da uvedu prostor za nove epistemološke paradigme koje uključuju istraživačke i životne pozicije, stavove i ideologije kako istraživačica i

¹⁵ Demands for “complete integration” (and complaints about the failure to do so) can best be seen as nostalgic and, when uttered in political debates, as ideological false consciousness.

¹⁶ “... affirmation or imposition of an identity through structures of institutionalized power and ideology, whether local or translocal.”

¹⁷ “... illegitimation, addresses the ways in which identities are dismissed, censored, or simply ignored by these same structures.”

¹⁸ Thomas, Paul-Louis & Vladimir Osipov. 2012. *Grammaire du bosniaque-croate-monténégrin-serbe*. Paris: Institut d'étude slave: “Bosniaque, croate, monténégrin, serbe sont quatre appellations officielles d’une seule et même langue en tant que système linguistique, dont tous les locuteurs se comprennent (presque) parfaitement.” (Bošnjački, hrvatski, crnogorski i srpski su četiri zvanična imena jednog istog jezika, kako iz perspektive lingvističkog sistema, tako i iz perspektive međusobne (gotovo savršene) razumljivosti.”

istraživača, tako i istraživanih (drugih i drugačijih) osoba i grupa. U tom smislu se oblast jezičke politike i planiranja analizira kao svojevrsna studija slučaja opravdanosti i značaja novog uvida u alternativne lingvističke orijentacije i naučne metode zasnovane na makro-kompleksnom tumačenju društva i jezika u kome ključno mesto zauzima poimanje društvenih struktura i jezičkih komunikativnih praksi kao kompleksnih sistema, nelinearnih, otvorenih, adaptibilnih i sposobnih za samoorganizovanje i unapređivanje. Jezička politika i planiranje, koji su se donedavno posmatrali (gotovo) isključivo iz perspektive menadžmenta jezika, institucionalizovane i kanonizovane aktivnosti, relativno neosetljive na društvene promene koje uslovljavaju iznedravanje novih komunikativnih potreba pojedinaca i grupa, u ovom radu analiziraju se iz ugla jezičkog liderstva, zasnovanog na heterarhiji, poverenju, timskom radu i visoko frekventnoj i kvalitetnoj interakciji. Jezički lideri i liderke iznedravaju komunikativne obrasce koji, i kada protivureče zvaničnim jezičkim politikama, stvaraju kontekst za konstruisanje novih znanja i iskustava u kome se mogu steći uslovi za prepoznavanje, vrednovanje i afirmaciju tih novih jezičkih obrazaca u okviru institucionalizovanih jezičkih politika i planiranja.

BIBLIOGRAFIJA:

- Blommaert, J. *New forms of diaspora, new forms of integration*. <http://alternative-democracy-research.org/2016/02/03/new-forms-of-diaspora-new-forms-of-integration/>, published on February 3, 2016, accessed on February 3, 2016
- Bucholtz, M. & Hall, K. 2005. Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse studies*, 7(4-5), 585-614.
- Capra, F. 1993. *The turning point: Science, Society and the Rising Culture*. New York: Bantam.
- Ellis, N. C. 2011. The emergence of language as a complex adaptive system, in: J. Simpson (ed.), *The Routledge Handbook of Applied Linguistics*. New York, NY & Abingdon, Canada: Routledge. Pp. 654-667.
- Faucher, J. B. P. L., A. M. Everett & R. Lawson. 2008. A complex adaptive organization under the lens of the LIFE model: The case of Wikipedia. Paper presented at: *The Fourth Organizational Studies Summer Workshop: "Embracing Complexity: Advancing Ecological Understanding in Organization Studies"*. June 5-8, Pissouri, Cyprus, available at: www.egosnet.org/jart/prj3/egosnet/data/uploads/OS_2008/W-070.doc, retrieved on September 23, 2010
- Filipović, Jelena. 2015. *Transdisciplinary approach to language study. The Complexity theory perspective*. London: Palgrave Macmillan.
- Filipović, Jelena. 2011a. Gender and power in language standardization of Serbian. *Gender and Language*. 5(1): 111-131.
- Filipović Jelena. 2011b. Rod i jezik (Gender and Language), in: Ivana Milojević & Slobodanka Markov (eds), *Uvod u rodne teorije (Introduction to Gender Theories)*. Novi Sad: Centar za rodne studije & Mediterranean Publishing, pp. 409-423.
- Filipović, Jelena. 2011c. Language policy and planning in standard language cultures – an alternative approach. In: Vera Vasić (ed.), *Primenjena Lingvistika u čast Ranku Bugarskom. JEZIK U UPOTREBI [Applied linguistics in honor of Ranko Bugarski. LANGUAGE IN USE]*. Novi Sad: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, pp. 121-136.
- Filipović Jelena. 2009. *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Filipović, Jelena. 1999. Varijacije unutar padeških sistema u različitim tipovima srpskih varijeteta: u prilog jedinstvenoj teoriji jezičkih promena. *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske*, XLII/1: 59-68.
- Filipović, Jelena. 1998. Novi pristup analizi preključivanja kodova. *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske*, XLI/1: 135-145.
- Филиповић, Јелена & Јован Филиповић. 2015. Простори, места и језици српске интелектуалне дијаспоре у сајберсрпској. *Српски језик од Вука до данас*, књига 1. Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 443-453.
- Fitzgerald, L.A. & F. M. van Eijnatten. 2002. Chaos speak: a glossary of chaordic terms and phrases. *Journal of Organizational Change Management*, 15(4): 412-423.
- Heylighen, F. 1996. *What is complexity?* Brussels: Free University.

- Kira, M. & F. M. Van Eijnatten. 2006. Complex work Holarchies. Discussion paper, version 6.4. *6th Annual Meeting of the European Chaos and Complexity in Organizations Network (ECCON)*, Bergen aan Zee, The Netherlands, October 20-21, 2006.
- Krohn, N. (2006). Book Review: Language in Jewish Society: Towards a New Understanding. John Myhill. Cleveland, England: Multilingual Matters. (2004). Teachers College, Columbia University Working Papers in TESOL & Applied Linguistics, 6(1), 1-3.
<<http://journals.tc-library.org/ojs/index.php/tesol/article/viewFile/108/107>>. (Web page accessed on January 6, 2013).
- Kuhn, T. 1969. *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Larsen-Freeman, D. 1997. *Chaos I Complexity Science and Second Language Acquisition* Applied linguistics, 18(2): 141-165.
- Милановић, А. 2006. *Кратка историја српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Prigogine, Ilya. 2000. The Networked Society. *Journal of World-Systems Research. Festschrift for Immanuel Wallerstein*. Part II.VI(2): 892-898.
- Savić, Jelena M. 1995. "Structural convergence and language change: evidence from Serbian/English code-switching", *Language in Society*, 24 (4): 475-492.
- Savić, Jelena M. 1996. *Code-switching: Theoretical and methodological issues*. Monografija Filološkog Fakulteta br. 81. Beograd: Filološki Fakultet.
- Silverstein, M. 1996. Monoglot 'standard' in America: standardization and metaphors of linguistic hegemony. In: Donald Brenneis & Ronald Macaulay (eds.), *The Matrix of Language: Contemporary Linguistic Anthropology*. Boulder, CO: Westview Press, pp. 284-306.
- Spolsky, B. 1991. Hebrew language revitalization within a general theory of second language learning. In: R. L. Cooper & B. Spolsky (eds.) *The influence of language on culture and thought. Essays in honor of Joshua A. Fishman's sixty-fifth birthday*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, pp. 137-156.
- Spolsky, B. 1997. Multilingualism in Israel. *Annual Review of Applied Linguistics*, 17: 138-150.
- Spolsky, Bernard. 2009. *Language management*. Cambridge: Cambridge UP.
- Stark, David. 2001. Ambiguous assets for uncertain environments: heterarchy in postsocialist firms, in: Paul Dimaggio (ed.), *The Twenty-First Century Firm: changing economic organization in international perspective*. Princeton, NJ: Princeton UP., pp. 69-104.
- Thomason, S. G. & T. Kaufman. 1988. *Language contact, creolization and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Uhl-Bien, M., R. Marion & B. McKelvey. 2007. Complexity Leadership Theory: Shifting Leadership from the Industrial Age to the Knowledge Era. *The Leadership Quarterly*, 18: 298-318.
- Wheatley, M J. 2004 (3rd edition). *Leadership and the New Science. Discovering Order in a Chaotic World*. San Francisco, CA: Berrett-Koehler Publishers Inc.
- Wheatley, M. J. & D. Frieze. 2006. *Lifecycle of Emergence – Using Emergence to Take Social Innovation to scale*. [on-line]. Available at: <http://www.margaretwheatley.com/articles/emergence.html>, retrieved on February 11, 2010.

LINGUISTICS AND COMPLEXITY THEORY:
LANGUAGE LEADERSHIP AS AN INTEGRAL PART OF LANGUAGE POLICY AND PLANNING
IN THE 21ST CENTURY

Summary

Herein, concept of language leadership in language policy and planning is presented as complementary to language management. The term is borrowed from complexity theory and it refers to a heterarchically organized social contexts in which interested individuals and communities of practice apply innovative language resources (often contradicting official language policies) in order to satisfy their communicative and wider social needs. Language leadership emerges through language practice within interested communities (adaptive leadership), it is used in high frequency and low intensity interactions with persons in a wider range of social strata (enabling leadership) and if and when it reaches a high level of acceptance within a society, it becomes recognized as language change and introduced into official language policies (administrative leadership). This innovative theoretical and meth-

odological approach to language policy and planning is extremely useful in creating proactive attitude toward language and its role in the formation, maintenance and/or change of social relationships, education policies, epistemological orientations, etc.

Keywords: language policy and planning, language leadership, language management, emergent language behavior, adaptive, enabling and administrative language leadership

Jelena Filipović
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
jelenafbgd@gmail.com

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.1(082)

811.163.41(082)

821.09(082)

008(082)

ЈЕЗИЦИ и културе у времену и простору : тематски зборник.
5 / [уреднице Снежана Гудурић, Марија Стефановић]. - Нови Сад :
Филозофски факултет, 2016 (Будисава : КриМел). - 636 стр. : илустр. ;
28 cm

Тираж 100. - Библиографија уз сваки рад. - Резиме на енгл. срп. или
франц. језику.

ISBN 978-86-6065-374-3

а) Европски језици - Зборници б) Српски језик - Европски језици -
Упоредна анализа - Зборници с) Европска књижевност - Зборници
d) Култура - Зборници

COBISS.SR-ID 309025799

ISBN 978-86-6065-374-3

9 788660 653743